

КАНЦЭПТУАЛЬНЫЯ ПЫТАННІ СЛАВЯНСКАЙ ЛЕКСІКАЛОГІІ І АНАМАСТЫКІ

В. В. Андрэева, Л. І. Пятровічава (Беларусь, Беларускі дзяржаўны тэхналагічны ўніверсітэт)

ТЭКСТАЛАГІЧНЫ АСПЕКТ АНАЛІЗУ МОВЫ МАСТАЦКАГА ТВОРА

Творы мастацкай літаратуры з'яўляюцца крыніцай звестак пра стан мовы. Фразамі Янкі Купалы, Янкі Брыля, Уладзіміра Караткевіча пісьменнікі, рэдактары, мовазнаўцы аргументуюць правамернасць выкарыстання таго ці іншага слова, правільнасць напісання, цытатамі з класікі ілюструюць тлумачальныя слоўнікі і зводны граматычныя нормаў. І важны тут менавіта аўтарытэт творцы.

Аднак нельга не звярнуць увагу на праблему, якую яшчэ ў 1979 годзе ўзняў К. Крапіва: насамрэч многія граматычныя формы і варыянты належаць не знакамітым аўтарам, а руцэ “пільнага” рэдактара ці карэктара [2]. І таму вывучэнне аўтарскай мовы немагчымае без папярэдняй тэксталагічнай падрыхтоўкі яго тэкстаў, без аўтарытэтных выданняў, у якіх знятыя ўсе вымушаныя рэдактарскія і цэнзурныя папраўкі.

На жаль, далёка не ўсе рэдактары правільна разумеюць сваю ролю ў падрыхтоўцы тэксту. Лінгвістычная эрудыцыя, начытанасць, літаратурны густ павінны дапамагчы рэдактару адрозніць праявы нізкай моўнай культуры аўтара і моўныя формы, якія паказваюць развіццё жывога маўлення. Але на справе рэдактар даволі часта бачыць памылку там, дзе ёсць незразумелае для яго месца альбо адступленне ад агульналітаратурнай нормы.

У тэксталагіі ж памылкай называецца не адступленне ад літаратурнай нормы, а любое парушэнне творчай волі аўтара. І такім парушэннем можа быць не толькі цэнзурнае ўмяшальніцтва ў тэкст, але і замена аўтарскай формы слова агульналітаратурным варыянтам.

Тэксталаг стаіць перад архіскладанай задачай: неабходна па цагліны разабраць аўтарскі тэкст, аднавіць карціну ўсіх яго зменаў і зняць усё чужое, неўласцівае аўтару, нехарактэрнае для яго, нятворчае, падмацаваўшы кожнае рашэнне пераканаўчымі доказамі – калі не дакументальнымі, што часцей за ўсё немагчыма, дык лагічнымі. Дапамагчы тэксталагу павінны мовазнаўцы.

Такім чынам, даследаваць мову аўтара можна толькі па кананічным тэксце яго твораў, але такі тэкст не можа быць выпрацаваны досыць дакладна без удзелу мовазнаўцаў. Справа тэксталага ў гэтым выпадку – вывучыць усе вядомыя крыніцы тэксту твора і высветліць прычыны

з'яўлення тых ці іншых выпраўленняў, іх прыроду. Мовазнаўца, у сваю чаргу, на матэрыялах вывучэння крыніц тэксту можа даць ацэнку асобным моўным з'явам, зафіксаваным на розных этапах існавання тэксту, і, суаднёшы з асаблівасцямі мовы пісьменніка, аўтарызаваць пазнейшыя выпраўленні альбо даць падставу зняць іх як нятворчыя змены рэдактарскага характару. Гэта найперш тычыцца тых момантаў, дзе назіраецца супрацьстаянне пісьменніка і рэдактара.

Аб'ектам нашага даследавання стала аповесць Васіля Быкава “Мёртвым не баліць” (1964–1965). На беларускай мове пры жыцці аўтара яна выходзіла 5 разоў: у часопісе “Маладосць” (1965, №№ 7–8), у эмігранцкім выданні (1965), у 4-м томе Збору твораў у 4 тамах (1982), у зборніку “У тумане” (1989) і ў 4-м томе Збору твораў у 6 тамах (1993). У падрыхтоўцы эмігранцкага выдання аўтар удзелу не прымаў, таму яго нельга разглядаць як крыніцу аўтарскага тэксту. Звесткі пра ўдзел аўтара ў падрыхтоўцы тэксту аповесці для астатніх выданняў няпоўныя альбо ўскосныя і не дазваляюць выпрацаваць асноўны тэкст выключна тэксталагічнымі метадамі. Захаваліся машынапіс аповесці з рэдакцыі часопіса “Маладосць” (БДАМЛіМ. Ф. 37, воп. 1, адз. зах. 365, 368) і гранкі выдання 1982 года.

У працэсе фронтальнай зверкі ўсіх друкаваных крыніц тэксту было зафіксавана больш за 800 адрозненняў, прааналізаваўшы якія, мы ацанілі ступень перапрацоўкі твора з кожным перавыданнем. Папраўкі графіка-арфаграфічнай сістэмы твора складаюць не менш за чвэрць ад усіх зафіксаваных розначытанняў.

Найбольш выпраўленняў мае тэкст 1982 года. Гэта тлумачыцца тым, што аповесць упершыню рыхтавалася для кніжнага выдання. Васіль Быкаў працаваў над тэкстам выдання 1982 года: «Я... трохі пачысціў стыль. І праўда, аповесць у такім выглядзе (надта, дарэчы, знявечаным пасля шматлікіх рэдагаванняў) і была надрукаваная ў апошнім томе майго Збору твораў» [1, с. 475]. Аналіз гранак, якія захоўваюцца ў Дзяржаўным музеі гісторыі беларускай літаратуры, мы спадзяёмся, дасць больш інфармацыі пра ступень удзелу пісьменніка ў падрыхтоўцы тэксту да друку.

Выданне 1989 года характарызуецца невялікай колькасцю выпраўленняў. Падрабязны аналіз паказаў, што аўтар, хутчэй за ўсё, не прымаў дзейснага ўдзелу ў падрыхтоўцы тэксту для гэтага выдання.

Тэкст аповесці ў 4-м томе Збору твораў у 6 тамах (1993) таксама мае няшмат графіка-арфаграфічных выпраўленняў. Вядома, што аўтар прымаў удзел у падрыхтоўцы тэксту да друку, хоць няма звестак, ці чытаў ён карэктуры.

Паводле прыроды графіка-арфаграфічных выпраўленняў мы падзялілі на чатыры групы.

Першую групу зменаў складаюць **памылкі набору**.

Усе памылкі набору, дапушчаныя ў выданні 1982 года, у Зборы твораў у 6 тамах (1993) выпраўлены: *удвух – у двух; падбародак – падбародок; Я туды, аднак, не гляджу – Я тады, аднак, не гляджу* і інш.

Паколькі выданне 1989 года не выкарыстоўвалася ў якасці зыходнага тэксту, памылкі набору з яго не перайшлі ў наступныя выданні: *працяглым позіркам акідвае грудзі – працяглым позіркам адкідвае грудзі; Іх я не пасцігаю – І я не пасцігаю* і інш.

Самымі небяспечнымі з’яўляюцца памылкі набору 1993 года: *наш вусаты начштаба – ваш вусаты начштаба* (с. 298); *на прыпечку – змрок з іскрамі – на прыпечку – змрок з іскрамі* (с. 345); *гахае стрэл – гахае срэл* (с. 444); *падтрымлівае – выдтрымлівае* (с. 452) і інш. Усе яны перайшлі ў Поўны збор твораў у 14 тамах – адзінае перавыданне аповесці па-беларуску пасля смерці аўтара.

Усе гэтыя памылкі можна растлумачыць асаблівасцямі працэсу набору: пропускі, перастаноўкі літар, замена літары падобнай (*п і н, а і ы*), памылкі ўнутранага дыктанта (*назіраю – назіраў*). Яны не скажаюць моўны вобраз пісьменніка, аднак ускладняюць чытанне, зніжаюць культуру выдання. Бываюць выпадкі, калі такія памылкі асэнсоўваюцца – г. зн. у выніку замены, перастаноўкі ці пропуска літары атрымоўваецца новае слова ці форма слова (*наш – ваш*). Такія памылкі набору было прапанавана назваць асэнсаванымі памылкамі друку. Асэнсаваныя памылкі друку могуць прывесці да няправільнага разумення чытачом аўтарскай думкі.

Другая група – гэта **аднаўленне аўтарскай волі**, парушанай памылкамі набору ці некарэктнымі выпраўленнямі.

На жаль, прыходзіцца канстатаваць, што рэдкі рэдактар ці карэктар карыстаецца формулай К. Гурскага “Лепш пакінуць памылку аўтара, чым унесці сваю”. Асабліва шмат некарэктных выпраўленняў было ў часопісным выданні аповесці. Пазней большасць з іх была выпраўлена: *вну – ВНУ; нямаведама – немаведама; камбайнёрам – камбайнерам* і інш. У перавыданнях сустракаюцца і папраўкі памылак набору: *паўзгаловы Хусаінаў – паўзгаловы Хусаінаў; дзясяткамі ног – дзесяткамі ног* і інш. Усе папраўкі гэтай групы аднаўляюць тэкст адзінага захаванага машынапісу.

Трэцяя група – **прывядзенне да правапіснай нормы**.

Калі твор напісаны згодна з правапіснымі нормамаі свайго часу, а на час перавыдання гэтыя нормы змяніліся, рэдактар мусіць прывесці арфаграфічную сістэму тэксту ў адпаведнасць з новымі патрабаваннямі. Ад рэдактара пры гэтым патрабуецца дакладнае разуменне таго, “дзе знаходзіцца мяжа ўласна правапісу, г. зн. спосабу перадачы знакамі вядомых моўных фактаў, і дзе пачынаецца нармалізацыя самой мовы” [5, с. 113].

Папярэдняе ўнармаванне беларускай мовы адбылося ў 1959 годзе. Новы Закон “Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі” быў прыняты 23 ліпеня 2008 года. Гэта значыць, што ў час стварэння аповесці

(лета 1964 – да 20 лютага 1965) і ўсіх прыжыццёвых перавыданняў нормы заставаліся аднымі і тымі ж. Аднак, як трапна адзначаў С. А. Рэйсер, арфаграфічная сістэма выдання непасрэдна залежыць ад арфаграфічнай сістэмы карэктара, якая часта з’яўляецца не наступствам эрудыцыі, але вынікам звычайу [4, с. 50–51].

Трэба адзначыць, што ў сувязі з прыняццем закона “Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі” некаторыя нормы змяніліся, і цяпер, напрыклад, трэба пісаць *дзясяткамі ног* замест *дзесяткамі ног*. Паводле гэтага закону, правільна пісаць *фюрар, студар* (як у машынапісе), а не *фюрэр, студэр*, як друкуецца ў тэксе аповесці з 1993 года. Таму можна казаць пра правамоцнасць і поўнага варыянту слова з машынапісу – *студабекер* (з 1993 года друкуецца *студэбекер*).

Да гэтай жа групы адносяцца памылкі і апіскі аўтара. Калі пісьменнік адступае ад нормы неабгрунтавана, у яго мове суседнічаюць некалькі варыянтаў напісання аднаго слова (*у бок і убок*), калі нельга падазраваць за такім адступленнем мастацкі ход ці адметную арфаэпічную форму, рэдактар мае права выправіць тэкст.

І чацвёртая група выпраўленняў – **замена аўтарскай формы слова іншай, нарматыўнай (часцей) ці памылковай**. Такія выпраўленні могуць належаць аўтару ці пабочным асобам. Размежаванне аўтарскіх і пабочных выпраўленняў з’яўляецца адным з найбольш складаных пытанняў для тэксталогіі, аднак менавіта ад гэтага залежыць, наколькі аб’ектыўную карціну аўтарскай мовы мы атрымаем.

У тых выпадках, калі такія выпраўленні парушаюць змест тэксту, мы можам казаць пра ўмяшальніцтва пабочных асоб. Шэраг выпраўленняў, напрыклад, не адпавядае логіцы аповеду: *з вечара – звечара* (адказ на пытанне *Даўно тут?*); *ямчэй ладзяць на сабе скрынкі – ямчэй ладзяць на сябе скрынкі* (скрынкі ўжо на плячах, іх проста папраўляюць). Зварот да машынапісу паказвае, што аўтар напісаў трапна, той жа, хто зрабіў выпраўленне, сказаў сэнс.

З вялікай упэўненасцю можна казаць пра недатычнасць аўтара да выпраўленняў, якія змяняюць аўтарскі варыянт слова на памылковы: *дасталася – дасталосся; сваявольна – своевольна; ні на каго – ні на кога; з прышчаватым тварам – з прышчакаватым тварам*.

Таксама сярод выпраўленняў ёсць такія, якія не адпавядаюць уласна аўтарскай традыцыі. На працягу ўсёй аповесці аўтарскае *кабур* (м. р.) выпраўлена на *кабура* (ж. р.). Аднак пазней, у апавяданні “Сваякі” (1966), аўтар зноў ужывае форму мужчынскага роду. Форма *кабур* сустракаецца і ў аповесці “Сотнікаў” (1970). Паралельнасць жаночага і мужчынскага варыянтаў роду засведчана ў манаграфіі І. Р. Шкрабы [6, с. 104].

У машынапісе аповесці “Мёртвым не баліць” суседнічаюць тры формы аднаго слова: *удваіх, удвух і удвох*. Карэктар выдання 1982 года абраў адзін варыянт: *удвух*. Форма *удваіх* ужываецца ў дачыненні да асобаў

рознага полу. У гэтым жа гаворка ідзе пра двух мужчын, таму выпраўленне карэктнае. Формы *ўдвох* сучасныя слоўнікі беларускай літаратурнай мовы не фіксуюць. Аднак Васіль Быкаў настойліва выкарыстоўвае форму *ўдвох*: у апавяданні “Перад канцом” (1997), у апавесці “Ваўчыная яма” (1998). У творах жа, апублікаваных да 1990 года, ужываецца форма *ўдвох*: “Сотнікаў” (1970), “Круты бераг ракі” (1972), “Аблава” (1988). Такім чынам, можна казаць пра неаўтарызаванасць гэтай праўкі, неапраўданае ўмяшальніцтва ў аўтарскі тэкст і, як вынік, сістэматычнае скажэнне мовы пісьменніка рэдактарамі выданняў савецкага часу.

Многія выпраўленні замяняюць адзін нарматыўны варыянт іншым. Словы *рамень – рэмень* і вытворныя ад іх з’яўляюцца “дапушчальнымі ў межах нормы” варыянтамі [6, с. 60]. Паралельна існуюць таксама формы *нейчы – нечы*.

Тэкстолагі лічаць, што калі ў слове ёсць арфаэпічная своеасаблівасць, яно павінна падавацца ў аўтарскім варыянце [4, с. 62]. Такія асаблівасці можна ўбачыць у аўтарскіх выразах *перад старшынём, на золаку, грабсіся, надвая, застаемся, торапка, на лобе* і інш. Выправіўшы іх, карэктар пазбавіў чытача аўтарскага вымаўлення. Між тым, кожны з гэтых выпадкаў патрабуе ўважлівага разгляду. Напрыклад, у арфаграфічнай сістэме Васіля Быкава пашырана ўжыванне канчатку -у для назоўнікаў роднага склону: *ля плоту, дзіцячага саду, з другога раду* і інш. Аднак з 1982 года друкуецца *ля плота, дзіцячага сада* і г. д. Правамернасць выкарыстання абодвух варыянтаў канчаткаў у гэтым выпадку бліскуча даў Ф. Піскуноў, які адзначыў, што “мы не можам упарта трымацца схем, адарваных ад былых традыцый народнага маўлення, без пагрозы безваротнай страты нацыянальнай мовы” [3, с. 44].

Агульнапрынятым правілам з’яўляецца прывядзенне да нормы ў тых выпадках, калі гэта не закранае арфаэпічныя ўласцівасці тэксту: *цегавіты – цягавіты, у ваччу – уваччу, не дарма – недарма* і інш.

Калі атрыбуцыя выпраўленняў першых дзвюх груп магчымая з дапамогай выключна тэксталагічных метадаў, дык астатнія розначытанні патрабуюць філалагічнага аналізу. Вывучэнне зменаў у нормах правапісу – асобная тэма, якая не вычэрпваецца аналізам нарматыўных дакументаў, а разглядае мову ў яе развіцці. Падрабязнага вывучэння мовы іншых твораў Васіля Быкава, прычым у рукапісах, патрабуе атрыбуцыя выпраўленняў чацвёртай групы. І толькі скаардынаваная работа тэкстолагаў і мовазнаўцаў дазволіць атрымаць сапраўды аўтарскі тэкст, па якім можна будзе даследаваць мову твора.

Літаратура

1. Быкаў, В. Доўгая дарога дадому / В. Быкаў. – Мінск: Кніга, 2004. – 544 с.
2. Крапіва, К. Ці будзем мы ездзіць па левым баку? / К. Крапіва // Выбраныя творы. – Мінск: Беларус. навука, 2008. – С. 559–569.

3. Піскуноў, Ф. Дуба ці дубу?: Яшчэ раз пра формы роднага склону назоўнікаў мужчынскага роду ў святле камп'ютэрна-лінгвістычнага аналізу / Ф. Піскуноў // Роднае слова. – 2010. – № 1. – С. 40–47.

4. Рейсер, С. А. Основы текстологии / С. А. Рейсер. – 2-е изд. – Л.: Просвещение. Ленинград. отд., 1978. – 175 с.

5. Томашевский, Б. В. Писатель и книга / Б. В. Томашевский. – Л.: Прибой, 1928. – 229 с.

6. Шкраба, І. Р. Варыянтнасць у сучаснай беларускай мове: структурна-граматычны і функцыянальна-дынамічны аспекты / І. Р. Шкраба. – Мінск: Асар, 2004. – 240 с.

Я. В. Дубенчук (Украина, Днепропетровск, Национальный горный университет)

ЛИНГВОКОММУНИКАТИВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПОЭТИЧЕСКОГО ТЕКСТА

Текст (фр. *texte*, англ. *text*, от лат. *textus* «ткань, сплетение, структура; связное изложение») – языковое произведение неограниченной длины [1, с. 37]. Определение текста с филологических позиций было дано И. Р. Гальпериным: «Текст – это произведение речетворческого процесса, обладающее завершенностью, объективированное в виде письменного документа произведение, состоящее из названия (заголовка) и ряда особых единиц (сверхфразовых единств), объединенных разными типами лексической, грамматической, логической, стилистической связи, имеющее определенную целенаправленность и прагматическую установку» [2, с. 23].

Многие ученые предлагают различные классификации текста. По стилю тексты разделяют на: *научные, научно-популярные, художественные, религиозные, публицистические, официально-деловые*. По типу тексты бывают: *повествование, описание, рассуждение*. Ведущий советский исследователь проблем языка и перевода А. Федоров предложил универсальную классификацию текстов: 1) информационные, документальные (торгового и делового характера) и научные; 2) общественно-политические; 3) художественно-литературные [1, с. 40].

Художественная литература – это вид искусства, использующий в качестве материала слова и конструкции устного и письменного языка. Художественная литература разделяется по родам на: *эпос, лирику, драму, эссе*; и по структуре на: *прозу и поэзию*. Согласно А. Федорову, художественная литература характеризуется в стилистическом отношении многообразием лексических (диалектных, профессиональных, архаических, экзотических) и синтаксических языковых средств, а также интенсивным применением элементов разговорной речи [3, с. 297].

Активность художественной формы в стихотворном тексте столь сильна, что все произведение целиком может представлять собой развернутую метафору. Перенос смысла от внешней формы (внешний предметный образ) на внутреннюю (глубинный образ) осуществляется за счет переплетения характеристик того и другого образа.

В данной статье мы уделим особое внимание развитию такого литературного рода, как лирика. Лирика – поэзия, объектом которой являются личные или коллективные переживания человека в форме непосредственно выражаемых чувств [4]. Целью лирической поэзии является выражение интимных чувств поэта, его субъективно-личного чувства или настроения. Лирика теснейшим образом связана, по Гегелю, с поэтическим вдохновением. «Лирическая поэзия, – говорит Гегель, – изображает внутренний мир души, ее чувства, ее понятия, ее радости и страдания. Это личная мысль, которая заключается в том, что она имеет в себе наиболее интимное и реальное выражение поэта, как его собственное настроение; это живая и вдохновенная продукция его духа» [5, с. 3]. Строй поэтического текста условен, ненормативен из-за чрезмерной активности субъективного начала, и поэтому «наращение смыслов» в поэтическом тексте происходит значительно активнее, нежели в тексте прозаическом, в нем выше степень концентрации смысла. «Поэзия не дает информацию или практические рекомендации, она являет смысл, ценность которого может состоять как раз в его неинформативности, в его отрешенности от практических нужд» [6, с. 47].

Для литературного движения, возникшего на рубеже XVIII–XIX вв. под влиянием Французской революции и известного как романтизм, характерно блестящее развитие лирической поэзии и господство лирики над всеми другими родами поэзии. Романтики культивировали лирику, широко используя народную песню, раскрывая настроения, душевный мир человека. Возможности поэтического слова были расширены за счёт многозначности, ассоциативности, насыщенной метафоричности, а также за счёт открытий в области стихосложения, метра, ритма. Романтики проповедовали разомкнутость литературных родов и жанров, взаимопроникновение искусств, синтез искусства, философии, религии. Они заботились о музыкальности и живописности литературы, смело смешивали высокое и низменное, трагическое и комическое, обыденное и необычное. Тяготели к гротеску, демонстративной условности формы, расплывчатости образов, пренебрежению правдоподобием, идеализации героев в духе позднего рыцарства, описанию в неопределенном прошлом или в неопределенно-отдаленных странах, к фантастике, таинственному и магическому [4].

Фантастика, которая эволюционирует вместе с развитием литературы, особенно плодотворно сочетается с романтизмом. Например, фантастика У. Блейка: его грандиозные, мрачные «пророческие» образы,

изошрѐнный и мистический гротеск в его поэме «Французская революция» (French Revolution): *his den was short/ And narrow as a grave dug for a child, with spiders' webs wove, // and with slime // Of ancient horrors cover'd, for snakes and scorpions are his companions* [8, с. 404].

Лирические баллады С. Колриджа и У. Вордсворта, романтические поэмы С. Колриджа и Р. Саути проникнуты фантастикой кошмаров и ужасов, проповедью смирения и возврата к средневековью. Например, в поэме Колриджа «Сказание о Старом Мореходе» из коллекции «Лирических баллад» альбатрос, очевидно, является символом всего хорошего, честного, доброго и доверительного в природе, тогда как бессмысленное разрушение всего этого (начиная с бессмысленной вспышки жестокости, которая поражает самого моряка) – символ зла, которое, как считает Колридж, таится в глубине современной жизни. Эти философские идеи очень важны для того, чтобы понять поэму, и объясняют некоторые особенности романтической баллады. Именно раскрытию этих философских понятий служит система образов баллады. Чувство чего-то великого и неизвестного, лежащего в основе реального мира и всего, что с этим миром происходит, вера, что малейшая жестокость (даже по отношению к птице) является наказуемым преступлением против природы, определяют величие и символический характер системы образов. Солнце у Колриджа прекрасно, «как голова Бога» (*like God's own head*), что подчеркивает его величие, красоту, совершенство, справедливость и милосердие, но позднее, когда начинается наказание Морехода, то же солнце уже «кровавое» (*bloody*) – зловещий эпитет, говорящий читателю о страданиях и даже жестокости. Беспомощность и неподвижность, приносящая морякам боль, прекрасно переданы сравнением [7].

Отличительной особенностью поэмы является органическое сочетание реальных образов, почти физически ощущаемых и осязаемых, с фантастическими. Причем именно потому, что фантастические образы сосуществуют абсолютно на равных правах с действительными, взятыми из реальности, поэма производит чрезвычайно сильное впечатление. Так, метафорический эпитет «медное небо» (*copper sky*) передает цвет и жар, идущие от светила; сравнение воды, кипящей, как «масло ведьмы» (*like a witch's oils*) (глагол «кипеть» *burn* использован метафорически в связи с игрой цвета), показывает, что ужасы, которые видят моряки, реальны и практически физически ощутимы. Тот же эффект достигается сравнением пересохшего горла и тем, что человек задыхается от сажи.

Очень часто место действия баллад происходило в неопределенном прошлом или в неопределенно-отдаленных странах, либо авторами не указывалось вовсе, как, например, в балладе Вордсворта «Строки, написанные ранней весной» (*Lines written in Early Wpring*), в которой автор размышляет о природе и месте в ней человека: *To her fair works did Nature*

link // The human soul that through me ran; // And much it grieved my heart to think // What man has made of man [9, с. 102].

У поэтов-романтиков была общая тенденция к повышенной, острой эмоциональности стихов и к стремлению предать эмоционально окрашенными словами острые переживания и впечатления: «*love*», «*joy*», «*pain*», «*light*» и т. д.

У романтиков стремление к эмоциональной экспрессивности и игре воображения приводит к обилию восклицательных и вопросительных предложений. Например, у Вордсворта в балладе «Солнце давно зашло» (*The Sun has long Been Set*): *Who would "go parading" // In London, and "masquerading", // On such a night of June // With that beautiful soft half-moon, // And all these innocent blisses? // On such a night as this is!* [9, с. 303].

Усиливают выразительность высказывания и придают эмоциональности, экспрессивности, стилизации и повторы. Они также создают фольклорный колорит, песенную ритмичность, как в балладе В. Скотта «Девушка озер» (*The Lady of the Lake*): *Huntman, rest! Thy chase is done; // While our slumberous spells assail ye, // Dream not, with the rising sun, // Bugles here shall sound reveille. // Sleep! The deer is in his den; // Sleep! Thy hounds are by thee lying : // Sleep! Nor dream in yonder glen // How thy gallant steed lay dying* [9, с. 207].

Эмоциональность и экспрессивность в балладах добавляет инверсия, часто встречающаяся у романтиков. Например, в балладе «Семеро» (*We are Seven*) инверсия также придает высказыванию маленькой девочки интонацию живой речи, динамичность и некоторую доверительную простоту: *Two of us in the church-yard lie, // My sister and my brother; // And, in the church-yard cottage, I // Dwell nlar them with my mothe* [9, с. 76].

Романтики отстаивали эмоционально-эстетическую ценность речевого своеобразия. Они стремились обогатить поэтический язык новой лексикой, черпая ее из разных источников. Поэты стремятся использовать разнообразные средства; каждое выразительное средство, каждое слово или оборот расцениваются в зависимости от их пригодности для выражения данного чувства, данной идеи автора. Поэты стремятся сблизить поэзию с живой речью, что лучше позволяет им передать свои мысли и чувства читателю, они выступают против условностей поэтического языка, застывших образов, традиционных эпитетов, шаблонных фразеологизмов.

Литература

1. Валгина, Н. С. Теория текста: учебн. пособ. / Н. С. Валгина. – М.: Логос, 2003. – 280 с.
2. Гальперин, И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. Серия "Лингвистическое наследие XX века" / И. Р. Гальперин. – 4-е изд. – М., 2006. – 144 с.
3. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. – М.: Терра, 2001. – 726 с.

4. Веселовский, А. Н. Жуковский, В. А. Поэзия чувства и «сердечного воображения» / А. Н. Веселовский. – СПб, 1904. – Гл. XIV. Поэтика романтиков и поэтика Жуковского.

5. Литературный энциклопедический словарь; под общ. ред. В. М. Кожевникова и П. А. Николаева. – М.: Сов. энцикл., 1987. – 750 с.

6. Shipley, J. Dictionary of World Literary Terms. [Цит. по: Тамарченко, Н. Д. Теоретическая поэтика: понятия и определения] / J. Shipley. – М., 2001. – С. 96.

7. Фриче, В. М. Поэзия кошмаров и ужаса / В. М. Фриче. – М., 1912.

8. Блейк, У. Избранные стихи / У. Блейк. – М.: Прогресс, 1982. – 558 с.

9. Аничков, Е. В. Английские поэты из страны Озер / Е. В. Аничков // История западной литературы (1890–1910); под ред. проф. Ф. Д. Батюшкова. – М., 1912. – Т. I.

Д. Ю. Ильин (Россия, Волгоградский государственный университет)

ЯДРО И ПЕРИФЕРИЯ В ТОПОНИМИЧЕСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ РЕГИОНА¹

Исследования, основанные на полевом подходе к анализу языковых фактов [1, 2, 3, 11 и др.], дают возможность говорить об актуальности названного метода, в процессе которого обнаруживаются «диалектические связи между языковыми явлениями и внеязыковой действительностью, механизм этой связи и его закономерности» [8, с. 7]. Традиционное описание, вынуждающее «либо отказываться от рассмотрения некоторых сторон, либо выстраивать чрезмерно аморфную типологию с неопределенными связями и отношениями между отдельными ее частями» [9, с. 15–16], должно быть дополнено полевым моделированием массива фактов. Это позволит показать взаимосвязь факторов, влияющих не только на состав проприальной лексики, отражающей своеобразие местных названий [5], но и на динамические процессы в сфере региональной топонимики, направленность которых имеет сложный центробежный и центростремительный характер [10].

Наиболее распространенными географическими названиями в Волгоградской области являются наименования со значением 'города и другие населенные пункты' (например: *город Котово, хутор Степной* и др.), 'водные пространства, водоемы' (*река Волга, ерик Сухой* и др.), 'рельеф местности, природные образования' (*Лысая гора, горы Уши* и др.).

На формирование ономастики региона воздействует закон социального соответствия. Для развития топонимической лексики в 30–50-е гг. и в 90-е гг. XX в. существенным является фактор намеренного переименования объектов, что связано с изменением политико-идеологических ориентиров, отношением общества к литературной норме [6, с. 67], с перераспределением прямых и переносных значений

¹ Исследование проводится в рамках гранта РФФИ № 09-06-90401 Укр_ф_а.

лексических единиц, появлением новых экспрессивно-оценочных коннотаций в семантике слов [4, с. 34], в том числе топонимов [7], и др. Эти процессы обнаруживаются при сопоставлении функциональной семантики языковых единиц, зафиксированных в текстах областной периодической печати. Привлеченные к анализу топонимикона Сталинградской и Волгоградской областей газетные материалы дают возможность расширить представление о состоянии региональной ономастической подсистемы на разных синхронных срезах периода XX–начала XXI вв. в развитии русского литературного языка.

Анализ массива лексических единиц, нашедших отражение на страницах «Сталинградской правды» за 40–50-е гг. XX в. и «Волгоградской правды» начала XXI в., показал, что специализированными для выражения инвариантного семантического признака при обозначении соответствующего географического объекта являются астионимы *город Сталинград* и *город Волгоград*. Эти названия регулярно употребляются в различных функциях, свойственных топонимам, общеприняты при использовании, отличаются богатым коммуникативно-прагматическим потенциалом и ассоциативным объемом названия, являются наиболее частотными в газетных текстах наименованиями важного административно-территориального, социально-географического и культурно-исторического объекта в регионе – областного центра. В текстах областной газеты *Сталинград* и *Волгоград* употребляются, как правило, без информативно избыточного апеллятива *город*. Отличительным признаком этих онимов является богатый коммуникативно-прагматический потенциал, способность получать экспрессивно-переносный смысл, обозначая, например, совокупность жителей населенного пункта [БАС-2, т. 4, с. 319]: *Сталинград готовится к встрече демобилизованных из Действующей Армии, как к большому празднику* (СП, 13.07.1945); *Весь Волгоград вышел на субботник по благоустройству города* (ВП, 17.04.2003); место совершения какого-либо события: *Управление решило построить в 1945 году завод по выработке алебаstra из гипсовых глин, залегающих в районе Сталинграда* (СП, 07.01.1945); *В выходные под Волгоградом проводились работы по обезвреживанию склада боеприпасов* (ВП, 13.07.2004) и др.

Наиболее специализированными для обозначения географического объекта, регулярно реализующими свои функции и частотными при употреблении в текстах СМИ, являются гидронимы *Волга* и *Дон*, которые по причине широкой известности носителям языка употребляются, как правило, без апеллятива *река*. Данные топонимы могут иметь также переносные значения при употреблении в народно-поэтическом смысле: *Половодье на Волге-матушке пошло на спад* (ВП, 11.06.2002); *А как хорошо летом на Дону-батюшке!* (ВП, 17.07.2003) и др.

Своеобразие рельефа местности в Волгоградской области связано прежде всего с оронимом *Мамаев курган*. Однако сочетаемость данного топонима с апеллятивом является социально-маркированной и значимой. В текстах «Сталинградской правды» использовался оним *Мамаев бугор*, где существительное *бугор* с лексическим значением «небольшой холм, горка» [БАС-2, т. 2, с. 229] указывает на определенную возвышенность, природное образование: *Паром стал почти неподвижной целью, и немецкие танки, столпившиеся на Мамаевом бугре, начали обстреливать его* (СП, 01.10.1944). Газета «Волгоградская правда» отражает то название, которое появилось после открытия памятника защитникам Сталинграда: *16 сентября 1942 года дивизия отбила Мамаев курган* (ВП, 28.02.2003). Существительное *курган* – «высокая земляная насыпь» – [БАС-2, т. 8, с. 795] обогащает топоним дополнительным смыслом и становится в данном контексте не только названием возвышенности, но и экспрессивным заместителем нарицательного имени [7, с. 11], поскольку совмещает в своей семантике признаки двух лексико-семантических парадигм – с нейтральным и книжно-символическим значением.

При осмыслении массива фактов, соотносимых с выделяемыми срезами периода XX – начала XXI вв. развития русского языка, встречаются единицы, которые менее специализированы для выражения инвариантного семантического признака при обозначении географического объекта, менее регулярно используются в газетных публикациях в функциях, свойственных топонимам, характеризуются небольшим коммуникативно-прагматическим потенциалом, имеют в текстах «Сталинградской правды» и «Волгоградской правды» в основном конкретные значения, обладают меньшей частотностью, мало известны за пределами региона. К таким онимам, в частности, относятся ойконимы *город Камышин, поселок Средняя Ахтуба* и др., гидронимы *река Ахтуба, река Медведица* и др., оронимы *гора Березовая, балка Чапурниковская* и др. Называя менее значительные по размерам объекты в масштабах территории области, они требуют употребления соответствующего апеллятива в контексте. Ср.: *Учителя города Дубовки решили научиться работать на комбайне* (СП, 27.02.1942); *Впереди за рекой Медведицей – уже Руднянский район* (ВП, 30.12.2003); *В Чапурниковской балке среди густой зелени разместились палатки пионерского лагеря* (СП, 14.06.1944) и т. д. Состав топонимических единиц, характеристики которых отвечают вышеперечисленным признакам, менее стабилен. Это может проявляться в том, что данная лексика чаще отражает процесс переименования по политико-идеологическим причинам, изменение статуса объекта. Например, современное село *Студено-Яблоновка* до конца 40-х гг. XX в. имело наименование *хутор Ежовка* и др.; некоторые из топонимов могут

утрачиваться по причине исчезновения географического объекта. Возможно и количественное расширение состава топонимов рассматриваемой группы в силу возникновения новых географических объектов. В частности, известный в настоящее время и функционирующий в текстах «Волгоградской правды» астионим *город Волжский* был не известен в середине XX в. в силу отсутствия объекта.

Помимо этого, в газетных текстах зафиксировано единичное употребление единиц, не последовательно реализующих функции, присущие топонимам, лексики, не специализированной для обозначения определенного географического объекта, не общепринятой в использовании, с низким коммуникативно-прагматическим потенциалом и ассоциативным объемом названия, обозначающей объекты, незначимые в социально-географическом и историко-культурном отношении. Это проявляется в том, что данные онимы могут одновременно входить в различные разряды топонимической лексики. Они, в частности, способны именовать населенный пункт: *В Палласовском районе завершены работы по прокладке газопровода, который связал поселки Вишневку и Эльтон* (ВП, 16.01.2004), быть географическим названием водных пространств, водоемов: *Обширная экскурсионная программа ждет нас – посещение озера Эльтон и др.* (ВП, 29.05.2004). Сочетание с апеллятивом у такого рода топонимов является необходимым условием идентификации географических объектов. Отличительными признаками этих собственных имен являются обозначение объектов, небольших и мало известных носителям языка либо неизвестных за пределами региона, их употребление в ограниченных контекстах, отсутствие переносных значений.

Таким образом, топонимы характеризуются различными функционально-семантическими свойствами на разных срезах периода XX – начала XXI вв. в развитии русского языка. В подсистеме региональной топонимики формируются особые связи, определяющие употребление имен собственных, которое обнаруживает зависимость от разных факторов. Для изучения интересующих процессов предлагается рассматривать названное единство проприальной лексики через понятие «сегментная структура функционально-семантического поля топонимов». Онимы, специализированные для обозначения географического объекта, выступающие как универсальное средство наименования объекта, реализующие различные функции, свойственные топонимам, имеющие большую частотность употребления в газетных текстах, богатый семантико-прагматический потенциал, выполняющие пространственно-организующую роль в географической характеристике региона, насчитывающие длительный период существования и известные широкому кругу носителей языка не только на данной территории, но и за ее пределами, по своим признакам представляют собой ядерные конститuentы названного поля. Одновременно они составляют вершинную

часть соответствующего сегмента – совокупности единиц, предназначенных для именованья определенной группы географических объектов, объединенных по инвариантному семантическому признаку. Менее специализированные для обозначения географического объекта онимы, непоследовательно выражающие инвариантный семантический признак географического имени собственного, нерегулярно реализующие функции, свойственные топонимам, характеризующиеся малой частотностью употребления в текстах, обладающие невысоким семантико-прагматическим потенциалом и обозначающие объекты, которые не имеют важного пространственно-организующего значения в географической характеристике региона, мало известные носителям языка за пределами региона, отнесены к срединной части каждого выделяемого нами сегмента и по своим функционально-семантическим свойствам обнаруживают принадлежность к ближней периферии всего реконструируемого поля топонимов в языке региона. Ономастические единицы, которые способны получать различное смысловое наполнение в зависимости от апеллятива, с которым сочетаются, и контекстуального окружения, в рамках которого употребляются, называют небольшие географические объекты, характеризуются малой частотностью в газетных текстах, мало известные носителям языка в коммуникативном пространстве региона, не имеют большой административно-хозяйственной значимости, обладают низким семантико-прагматическим потенциалом, предлагается рассматривать в составе окраинной части выделенных сегментов, что связано с реализацией признаков, свойственных конституентам дальней периферии моделируемого поля.

• Литература

1. Адмони, В. Г. Грамматический строй как система построения и общая теория грамматики / В. Г. Адмони. – Л.: Наука, 1988. – 234 с.
2. Бондарко, А. В. Теория морфологических категорий и аспектологические исследования / А. В. Бондарко. – М.: Языки славянских культур, 2005. – 624 с.
3. Гулыга, Е. В., Шендельс, Е. И. Грамматико-лексические поля в современном немецком языке / Е. В. Гулыга, Е. И. Шендельс. – М.: Просвещение, 1969. – 184 с.
4. Ермакова, О. П. Активные процессы в лексике и семантике / О. П. Ермакова // Современный русский язык: активные процессы на рубеже XX–XXI веков. – М.: Языки славянских культур, 2008. – С. 33–184.
5. Ильин, Д. Ю. Объективность как детерминирующий фактор системной организации топонимической лексики в языке региона / Д. Ю. Ильин // Вестник ВолГУ. Серия 2. Языкознание. – Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2008. – № 2 (8). – С. 28–33.
6. Норман, Б. Ю. Грамматические инновации в русском языке, связанные с социальными процессами / Б. Ю. Норман // Русистика. Берлин. – 1998. – № 1–2. – С. 57–68.
7. Отин, Е. С. Словарь коннотативных собственных имен / Е. С. Отин. – М.-Донецк: ООО "А Темп", 2006. – 440 с.
8. Полевые структуры в системе языка / под ред. проф. З. Д. Поповой. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1989. – 198 с.

9. Супрун, В. И. Ономастическое поле русского языка и его художественно-эстетический потенциал / В. И. Супрун. – Волгоград: Перемена, 2000. – 172 с.

10. Тупикова, Н. А. Язык региона как объект научного исследования: задачи и перспективы / Н. А. Тупикова // Теоретические и лингводидактические проблемы исследования русского и других славянских языков. – Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2008. – С. 185–197.

11. Щур, Г. С. Теории поля в лингвистике / Г. С. Щур. – М.: Наука, 1974. – 255 с.

Сокращения

БАС-2 – Большой академический словарь русского языка / гл. ред. К. С. Горбачевич. – М.-СПб., 2007;

ВП – газета «Волгоградская правда» (с указанием в скобках даты издания); СП – газета «Сталинградская правда» (с указанием в скобках даты издания).

С. Б. Кураш (Беларусь, Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І. П. Шамякіна); **В. Д. Старычонок** (Беларусь, Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя М. Танка)

СУЧАСНАЯ БЕЛАРУСКАЯ ЛІНГВАМЕТАФАРАЛОГІЯ: НАПРАМКІ, ВЫНІКІ, ПЕРСПЕКТЫВЫ

Моўныя выразныя сродкі паэзіі, і ў першую чаргу метафару, нельга назваць мала даследаваным аб'ектам філалогіі. Гісторыя іх вывучэння бярэ пачатак у антычнасці, а колькасць прац, прысвечаных метафары, на гэты час наўрад ці паддаецца падліку.

Тым не менш метафара не пакідае пазіцыі аднаго з “лідэраў” сярод аб'ектаў навуковых, перш за ўсё лінгвістычных, назіранняў. Чым гэта абумоўлена? Па-першае, метафара, як міждысцыплінарны аб'ект і феномен розных аспектаў духоўнага быцця, адкрывае сябе самым розным падыходам да раскрыцця сваёй сутнасці; па-другое, новыя навуковыя напрамкі і нават навукі, навуковыя парадыгмы не пакідаюць метафару з поля свайго зроку, і, як вынік, нараджаюцца новыя тэорыі, канцэпцыі, метадалогіі вывучэння метафары; па-трэцяе, метафара нясе на сабе вельмі выразны адбітак індывідуальнасці, і ў гэтым сэнсе можна сцвярджаць, што практычна кожнае ўвасабленне метафарычнасці з'яўляецца адбіткам ці нават “люстэркам” маўленчай асобы, і ў гэтым бачыцца невычарпальная крыніца для даследчыцкага пошуку.

У артыкуле робіцца спроба сістэматызаваць асобныя падыходы да лінгвістычнага даследавання метафорыкі, прадстаўлення ў працах сучасных беларускіх даследчыкаў і вызначыць пэўныя перспектыўныя накірункі працягу метафаралагічных пошукаў у сувязі з сучаснымі тэндэнцыямі развіцця лінгвістычнай навукі. Межы артыкула дазваляюць зрабіць агляд толькі найбольш значных прац – перш за ўсё манаграфічных і дысертацыйных, выкананых у апошнія гады.

На гэты момант у беларускім мовазнаўстве маецца значная колькасць прац, прысвечаных даследаванню метафары з боку моўных адзінак, якія яе кантэкстна афармляюць, а таксама ў кагнітыўным і лінгвакультуралагічным аспектах, у напрамках кантрастыўнай лінгвістыкі і перакладазнаўства, паэтыкі ідыястыляў і нацыянальных стыляў.

1. Найбольш дэталёва вывучаны метафарычныя словаўжыванні ў мінімальным вобразным кантэкстах, а таксама метафарызацыя з лексікалагічнага пункту гледжання. Сярод першых грунтоўных навуковых даследаванняў гэтай тэматыкі можна адзначыць працы А. І. Лашкевіча [8], у якіх аналізавалася метафарычная рэпрэзентацыя семантыкі квантытатыўнасці ў межах генітыўных словазлучэнняў. Метафарызацыі слоў у кантэкстах невялікай працягласці было таксама прысвечана некалькі артыкулаў М. Ц. Кавалёвай [6].

Комплекснае даследаванне метафарызацыі як асноўнага механізму развіцця полісеміі, а таксама шматаспектнае апісанне метафарыкону сучаснай беларускай мовы праведзена ў працах В. Дз. Старычонка [15; 16], у якіх сістэматызаваны вялікі абсяг канкрэтнага моўнага матэрыялу – метафарызаваных субстантываў – па цэламу шэрагу накірункаў. Так, у манаграфіі [15] на аснове мастацкіх і публіцыстычных твораў звыш 600 пісьменнікаў XIX–XX стст. праведзена комплекснае даследаванне субстантыўных метафар, якія выяўлены ў 20000 кантэкставых сітуацыях. Вызначаны асноўныя заканамернасці метафарызацыі і кірункі сэнсавага развіцця метафарычных субстантываў. Распрацавана агульная класіфікацыя метафар у адпаведнасці з характарам суаднесенасці зыходнага і рэцыпіентнага ЛСВ і іх агульнай сэнсавай скіраванасці, згодна з якой апісаны 16 семантычных тыпаў субстантыўных метафар. Ахарактарызаваны асноўныя тыпы метафарычных структур і асаблівасці іх выяўлення ў мове і маўленні. Акрэслены семантычныя палі (сферы), кампаненты якіх паслужылі базай для ўтварэння субстантыўных метафар.

Гэтыя вынікі могуць стаць падмуркам для далейшай распрацоўкі шэрагу праблем метафарызацыі ў іншых напрамках – тэкставым, дыскурсіўным, лінгвапаэтычным, лінгвакультуралагічным і інш., “без чаго нельга зразумець прыроды, заканамернасцей, функцыяніравання і развіцця мовы, асаблівасцей матэрыяльнага і духоўнага жыцця яе носьбітаў і іх культурна-нацыянальнага бачання свету” [15, с. 4].

2. Даследаванне метафары ў аспекце індыўідуальных і нацыянальных стыляў. Спроба растлумачыць “новае”, “невядомае” праз “старое”, “знаёмае” складае кагнітыўна-лінгва-крэатыўны бок метафарызацыі і – як найвышэйшае ўвасабленне апошняй – здольнасць яе да эўрыстыкі, да самавыяўлення моцнай моўнай асобы, нарэшце, да яе ўплыву на развіццё нацыянальнай мовы. “Даследчыкі мовы твораў беларускіх пісьменнікаў, – адзначае В. І. Іўчанкаў, – паспяхова аднаўляюць

мастацкі лінгвістычны малюнак свету, будуюць канцэптасферу вобразнай сістэмы роднай мовы. Падобнага роду даследаванні настойліва паказваюць своечасовасць і заканамернасць выяўлення даследчай цікавасці да мовы мастацкай літаратуры як сістэмы выражэння маўленчымі сродкамі ўяўленага пісьменнікам свету, кагнітыўнай сутнасцю якога з'яўляецца магчымасць узнаўлення дадзеных аўтарам эстэтычных, камунікатыўных і іншых устаноўак" [4, с. 15].

У гэтым напрамку за апошнія 10–15 гадоў быў выкананы шэраг дысертацыйных даследаванняў, перш за ўсё такіх, якія разглядаюць метафару сярод іншых сродкаў стварэння вобразнасці ў ідыястылях тых ці іншых аўтараў [3; 12; 20 і інш.]. У гэтых работах у асноўным прасочваецца апора на традыцыйныя рыторыка-стылістычныя і паэталагічныя класіфікацыі і метады апісання тропаў.

Сярод прац аналагічнай накіраванасці трэба адзначыць манаграфічнае даследаванне метафары Янкі Купалы, выкананае В. А. Ляшчынскай [9]. Суадносячы метафорыку класіка беларускай паэзіі з фактамі нацыянальнай літаратурнай мовы, В. А. Ляшчынская робіць шэраг слушных заўваг і абагульненняў адносна ролі Купалы ў выяўленні патэнцыяльна рэальнага ў мове, у пашырэнні магчымасцей літаратурнай мовы, якім істотна дапамагае метафарызацыя. У якасці асноўных падыходаў да аналізу метафар паэта даследчык заяўляе тропачэнтрычны, тэкстацэнтрычны і антрапацэнтрычны накірункі.

3. Супастаўляльнае і перакладазнаўчае даследаванне метафары.

У шэрагу работ метафара даследавалася ў сувязі з праблемай перакладу мастацкіх твораў. Так, у кандыдацкай дысертацыі і шэрагу іншых прац В. І. Іўчанкава прадметам даследавання абраны сродкі славеснай вобразнасці ў прозе У. Караткевіча ў параўнанні з іх перакладам на рускую мову. Гэтая работа стала падмуркам для цэлага шэрагу даследаванняў у дадзеным накірунку, прадстаўленых перш за ўсё артыкуламі, прысвечанымі перакладу вобразных сродкаў таго ці іншага аўтара з беларускай мовы ці на беларускую.

Адным з апошніх даследаванняў, прысвечаных руска-беларускаму перакладу метафар, з'явілася дысертацыйная праца Л. В. Цалко [18], у якой аналізаваліся заканамернасці перакладу сістэмных метафар (ці ў іншай тэрміналогіі парадыгм вобразаў) А. С. Пушкіна.

У дысертацыйных працах А. А. Ціхаміравай [17], Н. В. Яскевіч [22] і В. Ю. Шыманскай [21] асобныя тыпы метафар (метафары-ўвасабленні, заамарфічныя метафары і метафары псіхалагічнай сферы чалавека) даследаваліся ў плане супастаўлення рускай і беларускай моў, а таксама беларускай і англійскай моў. Калі параўнанне рускай і беларускай моў праз прызму метафары ўжо мае пэўную традыцыю, то метафарыконы беларускай і англійскай моў упершыню падвяргаліся сістэмнаму супастаўляльнаму аналізу. Прынцыпова новым і вартым увагі навуковым

прадуктам сталі распрацаваныя В. Ю. Шыманскай “Двухмоўны слоўнік” і “Электронны двухмоўны слоўнік метафар псіхалагічнай сферы чалавека”.

4. Тэкстацэнтрычны напрамак прадстаўлены працамі, у якіх троп разглядаецца як элемент мастацкага твору, аналізуецца яго ўдзел у фарміраванні розных тэкставых параметраў (структурнага, стылістычнага, жанравага, тэматычнага, кампазіцыйнага і г. д.). У гэтым напрамку найбольш плённа працуе А. І. Равуцкі [14], асноўным прадметам даследавання якога з’яўляюцца тэксты, пабудаваныя па прынцыпу метафары і іншых тропаў (гл. таксама [7]).

5. “Звыштэкставыя” напрамкі. Метафара ў аспекце лінгвакультуралогіі, кагнітыўнай і сацыяльнай лінгвістыкі. Сучасныя даследчыкі ўсё часцей звяртаюцца да такіх аспектаў метафарызацыі, як “метафара і культура”, “метафара і кагніцыя”, “метафары і дыкурс”. Тут, безумоўна, варта згадаць працы такіх вядомых беларускіх навукоўцаў, як В. А. Маслава, І. Э. Ратнікава, А. Р. Задворная і інш. У прыватнасці, В. А. Маслава [10; 11] закранае лінгвакультуралагічны аспект беларускіх і рускіх метафар і параўнанняў (у яго ўзаемасувязі з лінгвапаэтычным аспектам). Надзвычай своеасаблівы матэрыял – анамастычная метафара ў сучасным публіцыстычным дыкурсе – усебакова даследуецца ў працах І. Э. Ратнікавай [13], дзе адзначаецца непасрэдная сувязь метафарычна ўжываемых анамастычных адзінак з этна-, лінгва- і сацыякультурай носьбітаў мовы.

Сярод работ тэарэтыка-літаратурнай накіраванасці, якія найбольш глыбока раскрываюць сутнасць метафары як з’явы тэксту і культуры, вылучаюцца тонкія назіранні і разважанні А. М. Андрэева, якія ўвайшлі ў яго вядомыя кнігі [1; 2], грунтоўнае дысертацыйнае даследаванне І. Л. Шаўляковай-Барзенка [19] і інш. Гэтыя працы, безумоўна, цікавыя і карысныя для лінгвістаў, асабліва тых, якія працуюць у двух апошніх з адзначаных накірунках.

У межах выканання навуковай тэмы “Трапеічнае мадэляванне паэтычнай карціны свету: семіятычны, стылістычны, лінгвакультуралагічны і лінгвадыдактычны аспекты”, якая ўключана ў Дзяржаўную праграму фундаментальных даследаванняў “Беларуская мова і літаратура” (2006–2010), у Мазырскім дзяржаўным педагагічным універсітэце імя І. П. Шамякіна праблемы метафорыкі далей распрацоўваюцца ў **дыкурсійна-семіятычным аспекце**. Асноўнымі палажэннямі гэтага падыходу з’яўляюцца наступныя.

1. Мастацкі тэкст – гэта метафара рэчаіснасці, а метафара – гэта прынцып погляду на свет сродкамі тэксту. З гэтага вынікае, што мастацкі тэкст ізамарфічна, семіятычна роднасны метафары, як метафарычнае па сваёй прыродзе мастацкае мысленне.

2. Дыкурсійнае “жыццё” тэксту мае месца ў прасторы семіясферы (Ю. М. Лотман) (“тэкст – моўны ўніверсум” і “тэкст – інтэртэкставы

універсум”). Метафорыка, звязаная з узаемаадносінамі “тэкст – мова”, можа быць прадстаўлена наступнымі тыпалагічнымі выяўленнямі:

1) дубліраванне інфармацыі, прадстаўленай на ўзроўні сэнсаў, канцэптаў, сродкамі фактур, якія адносяцца да фармальнага боку тэксту (рытм, фоніка, марфеміка, сінтаксіс, графіка, кампазіцыя і інш.); 2) метафарычнае структураванне ўласна моўных канцэптаў і, перш за ўсё, самога канцэпта “метафара”. Своеасаблівай праслойкай паміж дзвюма разгледжанымі вышэй прытэкставымі зонамі дыскурсу выступае інтэртэкст, адносна якога вызначаецца: 1) падабенства самога інтэртэксту да метафары ў плане іх прагматычнай арыентаванасці на ўзмацненне сэнсавай ёмістасці тэксту; 2) інтэртэкстуальнасць метафорыкі – ад устойлівага ўжывання ў тэкстах розных аўтараў метафарычных формул-архетыпаў накіраваных “жыццё – дарога” – да ўласна інтэртэкставай метафары, якая прадстаўляе сабой “звыштэкставае” функцыянаванне метафарычнага вобраза, паходжанне якога звязана з вядомай крыніцай.

3. Вызначэнне параметраў камунікатыўнай сітуацыі паэтычнага тэксту нагадвае разгаданне метафары: *Я, ТЫ, МЫ, ЁН* як фігуранты інфарматыўна-вобразнага кода павінны быць адэкватна інтэрпрэтаваныя (“разгаданыя”), тым больш што ў паэтычным дыскурсе маюць месца розныя формы іх узаема- і пераўвасаблення. Акрамя таго, лексічныя сродкі намінацыі ўдзельнікаў камунікатыўных сітуацый тэкстаў даволі часта ўваходзяць у склад метафарычных канструкцый.

Такі падыход у сваім практычным ракурсе накіраваны на надзённую для філалогіі і метадыкі выкладання славеснасці патрэбу глядзець на троп і трапеічнасць не як на факты ўпрыгожвання, арнаменталізацыі і славеснай эквілібрыстыкі, а як на адзін з найважнейшых семіятычных механізмаў стварэння карціны свету.

Мы ніякім чынам не прэтэндуюем на абсалютную паўнату зробленага агляду (а тым больш прыведзенага бібліяграфічнага спісу), але ў цэлым маем падставы сцвярджаць, што беларускімі лінгвістамі зроблены пэўны ўнёсак у агульную тэорыю метафары, але перш за ўсё – у шэраг канкрэтных накірункаў лінгваметафаралогіі. Поруч з традыцыйнымі напрамкамі даследавання гэтага сапраўды бязмежнага феномену ўзнікаюць і новыя, менш распрацаваныя накірункі навуковага пошуку. На сённяшнім этапе па дадзенай тэматыцы працуе шэраг маладых даследчыкаў, аспірантаў, магістрантаў, якія прадстаўляюць розныя навуковыя цэнтры і школы, а гэта значыць, што намаганнямі беларускіх даследчыкаў метафара яшчэ не раз зазьяе новымі гранямі, высветліць новыя ракурсы свайго бачання.

Літаратура

1. Андреев, А. Н. Философия литературы [Электронный ресурс]: учеб. пособие. – Электрон. текст. дан. (3,5 Мб). – Минск: Электронная книга БГУ, 2003. – Режим доступа: <http://anubis.bsu.by/publications/elresources/Philology/andreev3.pdf> . – Дата доступа 17.03.2009.

2. Андреев, А. Н. Целостный анализ литературного произведения: учеб. пособие / А. Н. Андреев. – Минск: НМЦентр, 1995. – 144 с.
3. Васілеўская, А. С. Функцыянальна-стылістычнае выкарыстанне лексічных вобразных сродкаў у мастацкай прозе: аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук: 10.02.01; БДПУ імя М. Танка / А. С. Васілеўская. – Мінск, 2000. – 16 с.
4. Ивченков, В. И. Лингвостилистика тропов Юрия Казакова / В. И. Ивченков. – Минск: УП Ред. науч.-метод. журн. “Пачатковая школа”, 2002. – 112 с.
5. Ивченков, В. И. Средства словесной образности в произведениях В. Короткевича и формы их выражения в переводах на русский язык: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02; 10.02.01; АН БССР, Ин-т языкозн. / В. И. Ивченков. – Минск, 1988. – 24 с.
6. Кавалёва, М. Ц. Метафара і кантэкст // Моўныя адзінкі і кантэкст / Э. Д. Блінава, Н. В. Гаўрош, М. Ц. Кавалёва [і інш.]. – Мінск, 1992. – С. 108–112.
7. Кураш, С. Б. Метафора и ее пределы: микроконтекст – текст – интертекст / С. Б. Кураш. – Мозырь: МГПИ, 2001. – 118 с.
8. Лашкевич, А. И. Генитивные конструкции со значением метафорического количества в современном русском языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01; Бел. гос. ун-т. / А. И. Лашкевич. – Минск, 1976. – 21 с.
9. Ляшчынская, В. А. Метафара ў паэзіі Янкі Купалы / В. А. Ляшчынская. – Гомель: УА ГДУ імя Ф. Скарыны, 2003. – 160 с.
10. Маслова, В. А. Лингвокультурология: учеб. пособие / В. А. Маслова. – 2-е изд. – М.: Академия, 2004. – 208 с.
11. Маслова, В. А. Филологический анализ художественного текста: учеб. пособие / В. А. Маслова. – Минск: Універсітэцкае, 2000. – 173 с.
12. Паплаўная, Л. В. Моўныя сродкі выяўленчай выразнасці ў паэзіі Пімена Панчанкі: аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук: 10.02.01; ГДУ імя Ф. Скарыны / Л. В. Паплаўная. – Гомель, 2003. – 19 с.
13. Ратникова, И. Э. Ономастические единицы вне прямой референции в русском публицистическом тексте: автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.02; Беларус. гос. ун-т / И. Э. Ратникова. – Минск, 2003. – 33 с.
14. Ревуцкий, О. И. Филологический анализ художественного текста: учеб. пособие / О. И. Ревуцкий. – Минск: РИВШ, 2006. – 320 с.
15. Старычонак, В. Д. Метафара ў беларускай мове: на матэрыяле субстантываў / В. Д. Старычонак. – Мінск: БДПУ, 2007. – 190 с.
16. Старычонак, В. Д. Полісемія ў беларускай мове: (на матэрыяле субстантываў): аўтарэф. дыс. ... д-ра філал. навук: 10.02.01; Бел. дзярж. ун-т / В. Д. Старычонак. – Мінск, 1997. – 35 с.
17. Тихомирова, Е. А. Лингвистический анализ тропа: метафора-олицетворение в русских и белорусских поэтических текстах начала XX века: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01; 10.02.02; Бел. гос. ун-т / Е. А. Тихомирова. – Минск, 1991. – 22 с.
18. Цалко, Л. В. Сістэмныя метафары ў паэтычным тэксце і іх трансфармацыя пры перакладзе (на матэрыяле твораў А. Пушкіна і іх перакладаў на беларускую мову): аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук: 10.02.01; 10.02.02; Бел. дзярж. ун-т / Л. В. Цалко. – Мінск, 2007. – 22 с.
19. Шаўлякова-Барзенка, І. Л. Тэорыя літаратурных тропаў: метафара і сімвал (генезіс, эвалюцыя, тэндэнцыі развіцця): аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук: 10.01.08; Ін-т літ. імя Я. Купалы НАН Беларусі / І. Л. Шаўлякова-Барзенка. – Мінск, 2001. – 20 с.
20. Шумчык, Ф. С. Вобразныя сродкі мовы ў мастацкіх творах В. Адамчыка (параўнанне і метафара: структура, лексіка, ужыванне): аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук: 10.02.01; Ін-т мовазнаўства імя Якуба Коласа НАН Беларусі / Ф. С. Шумчык. –

Мінск, 1999. – 20 с.

21. Шыманская, В. Ю. Метафарычная рэпрэзентацыя псіхалагічнай сферы чалавека ў беларускай і англійскай мовах (на матэрыяле субстантываў): аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук: 10.02.20; ГрДУ імя Я. Купалы / В. Ю. Шыманская. – Гродна, 2009. – 21 с.

22. Яскевич, Н. В. Зооморфизмы в русском и белорусском языках (сравнительно-типологическая характеристика): автореф. дис. ...канд. филол. наук: 10.02.20; БГПУ им. М. Танка / Н. В. Яскевич. – Минск, 2004. – 26 с.

Г. П. Лукаш (Украина, Донецкий национальный университет)

ОНОМАСТИЧЕСКИЙ КОНЦЕПТ КАК КАТЕГОРИЯ КОННОТАТИВНОЙ ОНИМИИ

Слово “концепт” как термин начали активно использовать в русской лингвистической литературе с начала 90-х годов [7]. Лингвокультурологическим наполнением эта лексема обогатилась благодаря статье Д. Лихачева [6], в которой он опирался на взгляды С. Аскольдова-Алексеева. В рамках лингвокультурологии концепт стал использоваться довольно широко, но до сих пор гносеологическое становление его еще не завершено. В современном понимании чаще всего считают концептами так называемые “культурные концепты”, и даже двусловный термин “культурный концепт” сокращают, говоря просто “концепт”. Во взглядах на предоставление статуса концепта определенному семантическому образованию, в том числе и именам собственным, мы отдаем предпочтение широкому пониманию этого термина, согласно которому к его понятию привлекают любую лексическую единицу с наименьшей семантической репрезентацией.

В границах концептосферы, представляющей совокупность таких концептов, особенно выделяется явление подвижности семантического наполнения имен собственных, реализация их семантического потенциала. Определяя проблематику когнитивной ономастики, Е. Ю. Карпенко уверена: личное имя человека, становясь источником определенной информации, тоже приобретает статус концепта [4, с. 23]. По мнению И. Э. Ратниковой, которая выделяет отдельно понятие ономастического концепта, модель ономастического концепта удобна лишь для ономастических метафор – так она называет имена собственные, употребленные вне прямой референции. Анализируя смысловое наполнение онимов в ихokkaзональном речевом употреблении, И. Э. Ратникова предлагает прибегать к обычным терминам, закрепленным в классической семантике (сигнификат; денотат; смысл) [8, с. 50]. Позиция М. В. Голомидовой [3] в разработке концепта имени собственного, подхваченная Е. Березович, больше отвечает принятому нами пониманию

концепта в широком значении, поскольку включает в модель семантики онима прагматическую зону с эмотивными, фреймовыми компонентами и коннотациями. М. В. Скаб отмечает, что в последнее время начали говорить об эффективности объединения двух подходов к изучению концепта: когнитивного и лингвокультурологического. Концепт при таком понимании является абстрактной единицей ментального уровня, отражающей результаты познания человеком окружающей среды и сосредоточивающей сведения об объекте и его свойствах, а также о том, что человек знает или думает об окружающем мире [9, с. 27]. Считаем приемлемым для нас описание концептов по В. Гайдуковой, которое соединяет в себе анализ языковой (этимология слова, выяснение всех возможных значений и способов употребления, констатация частотности, определение образовательного гнезда, парадигматические и синтагматические отношения этого концепта с другими словами) и культурной (историческая справка об исследуемом явлении, определении места и роли концепта в поговорках и пословицах, фразеологизмах, художественной литературе) семантик [2, с. 8–13]. В этом ракурсе понимания концепта логично говорить об уместности использования термина И. Э. Ратниковой «ономастический концепт» именно для обозначения плана содержания имени собственного в анализе ономастического значения – информации о мире, передающейся ономастическими единицами. Описывая структуру ономастического концепта, она выделяет ядро, представляющее собой единичное понятие (что является результатом логической обработки образа индивидуального объекта, суммой его дифференциальных признаков), и периферию, то есть ту часть содержания, которая может варьироваться под влиянием внеязыковых условий и которую составляют фоновые знания носителей языка о данном объекте и совокупность общепринятых ассоциаций и оценок [8, с. 49–50]. Ономастический концепт как форма репрезентации плана содержания имени собственного – удобная единица изучения и описания, поскольку легко вкладывается в апробированные рамки методик концептуального анализа. Но модель ономастического концепта, считает И. Э. Ратникова, пригодна лишь для ономастических метафор, употребляемых вне прямой референции. В теории коннотативной онимии Е. С. Отина такие онимы названы коннотонимами и представляют собой результат действия метафорической онимии. Между моделью концепта собственного названия и понятием «ономастический концепт» отличие, по нашему мнению, состоит лишь во внешней фактуре и принципе применения. Содержание понятий же подобны. В обеих моделях взята за основу полевая организация плана содержания онима и выделено ядро и периферия; обе учитывают наличие языковых и внеязыковых знаний. Для удобства принимаем термин «ономастический концепт» как ономастическую категорию коннотативной онимии с целью описания

коннотонима как концепта культуры. Культурологический анализ этой ономастической единицы (коннотонима) предусматривает рассмотрение процесса переосмысления имен собственных с опорой на образную номинацию, связанную с метафоризацией онима, что выделяет И. Э. Ратникова как основной признак ономастического концепта.

Главной формой концепта, считает Н. Алефиренко, является слово и словосочетание [1, с. 14]. Другие исследователи значительно расширяют перечень языковых средств, способных выступать вербализаторами концептов, называя синонимы, антонимы, типичные синтаксические позиции, метафоры, языковые шаблоны, свободные словосочетания, словарные статьи в энциклопедиях, тематические тексты и т. п. [9, с. 29]. Абсолютно уместными по этому поводу считаем уточнения Е. Карпенко: 1) высказывание или целый текст репрезентируют концепт только в том случае, если они представлены в ментальном лексиконе человека, а не связываются с концептом уже исследователем или самим носителем ментального лексикона; представителями концептов становятся те компоненты языка или речи, которые воссоздаются в готовом виде, а не komponуются; 2) низшим языковым уровнем, который репрезентирует концепты, является не лексический, а морфологический. Не слово, а морфема, возможно, является главной единицей, которая упорядочивает ментальный лексикон в мозге человека. Без признания морфемной организации ментального лексикона сложно объяснить механизм появления новых слов – как собственно неологизмов, так и окказионализмов [4, с. 28]. Если морфема тоже способна быть концептом, считаем необходимым включить в анализ явления семантического расширения имен собственных рассмотрение словообразовательных параметров концепта и анализ его результатов. В частности, в этом аспекте можно говорить о значениях коннотонимных морфов *-гейт* (укр. *кучмогейт, ірангейт, юлягейт, артекгейт* и т. п.), *євро-* (*євроремонт, європіддон*), а также о весомости словообразования на основе коннотонимов (укр. *допетрати, змикитити, підкузьмити, вавилонити, майданути; кайдашизм, бонапартизм, мазепинство, геростратизм*).

Представители когнитивной лингвистики ввели в научный оборот немало новых понятий. Важными среди них являются положения о концептуализации и категоризации: концептуализацией называют осмысление новой информации, которая ведет к возникновению концепта [5, с. 93–94]. Новый, когнитивный взгляд на категоризацию опирается на предположение, что возможность категоризации мира связана с опытом человека и его представлениями, особенностями восприятия, культурой, а также со способностью создавать образы, метафоры, метонимии. Е. Карпенко в рамках когнитивной ономастики предлагает обратить внимание на понимание, во-первых, того факта, что в сознании человека слово сначала возникает только для обозначения единичного, конкретного

понятия, явления, события, лица, то есть повторяет механизм появления имени собственного, и лишь потом ассоциируется с остальными подобными вещами, накапливаясь и образуя концептосферу; во-вторых, того, что эта процедура может происходить в обратном порядке: от выделения определенного свойства к ассоциации его с единичным объектом. Осознание этих этапов дает нам один из первых ключей к пониманию процесса перехода имен собственных в аппелятивы. Чрезвычайно интересным, по нашему мнению, представляется еще одно наблюдение Е. Карпенко, которое стало одним из положений когнитивной ономастики, – определение организационной роли онимов в когнитивной обработке и переработке информации, которое базируется на том, что “онимы выполняют роль своеобразных заголовков для значительных объемов разнообразнейшей информации, тем самым содействуя ее сохранению и использованию” [4, с. 46]. Имена собственные, накапливая в себе языковую и энциклопедическую информацию, становятся сигналом к ее припоминанию, “вытягиванию” информации из концептосферы.

Ярким примером такого действия этого механизма может стать онимное иллюстрирование архетипов, кристаллизированных мифологическим сознанием в общем коннотонимном пространстве. Это архетипы женщины, воина, злодея и т.п. Архетип “воин”, “защитник родного края” представлен многими именами героев. Известным коннотонимом (КО) является имя английского народного героя *Робин Гуда* (украинские варианты: *Робин Гуд, робінгуд*) с наиболее распространенной коннотемой “герой, защитник обиженных”. Вступая в синонимические отношения с другими коннотонимами, этот КО прежде всего притягивает к себе современный вариант образа Робин Гуда – *Бетмана (Бетмена)*:

... наш народ – безмежно талановитий. У ньому сидять, немов нерозкриті бутони, і поети, і винахідники, і маги, і Робін Гуди, і Бетмени... (Гримич М. Варфоломєєва ніч). Как распространенный коннотоним, обогатившийся кореферентностью, КО *Робин Гуд* развивает много коннотаций. Так, он может обозначать ловкого стрелка. *Львівська школа стрільби з лука добре знана в усьому світі. Галицькі робінгуди неодноразово привозили до міста Лева медалі різного татунку з найпрестижніших змагань* (Поступ, 28

липня-3 серпня 2005 р.). Размноженный экранными и литературными вариациями, образ Робин Гуда приобретает определенный внешний вид: это худенький, с зелеными глазами, ловкий парень: *Далі – хлопчик з театру, з явно, чітко вираженими зеленими очима. Приблизно так я уявляю собі всіляких робінгудів* (Серета А. Номо viator. Листи і вірші).

И совсем недавно возникает постоянное словосочетание с этим онимом - *комнатный Робин Гуд* – участник игры в дартс. Украинский вариант Робин Гуда – Кармалюк: *Та не перевелися бунтарі. Скільки он сидить по буцегарнях Кармалюків – протестантів проти безправ'я і гноблення* (Літературна Україна, 16 травня 2002 р.). Для образования коннотонимов

нашего времени на обозначение архетипа воина используются образы пропагандированных американскими фильмами супергероев. Один из них назван именем реального актера Брюса Ли. Коннотема “удалой боец” развилась прежде всего благодаря личным качествам актера, а уже потом – его персонажа. *Це ж треба – бруслі якимось бути!* (Л. Кононович. Кайдани для олігарха). Другие подобные имена (*рембо, бетман, суперксенія*) – это уже имена экранных персонажей: *Я тут же скидала з себе личину “суперчемної дебїлки” й прибирала вигляду “суперксенїї”* (Шейко-Медведева Н. Альфонс).

Таким образом, концепты – единицы, которые выходят за узкие пределы требований семантического анализа. Концепт формируется в «текстах культуры» и проявляет себя только в речи; истоки же его содержатся в языке мозга, в ментальном лексиконе. Поэтому измерение понятия концепта предусматривает разные подходы как к составу самого концепта, так и к понятию концептосферы. Для исследования процесса семантического расширения личных имен собственных в рамках теории коннотативной онимии уместно выделить такую единицу, как ономастический концепт. Ономастический концепт характеризуется стержневой концептуальной коннотемой (в нашем примере – ‘воин’), что в пределах языкового значения содействует построению синонимических рядов и предусматривает наличие определенной модели создания (это может быть несвойственна для имен собственных форма множественного числа: *Кармалюки, Робин Гуди* или использование определенного устойчивого для такого употребления определения: *якийсь бруслі, галицькі робінгуди* или же: *українська Швейцарія, свій Кулибин, настоящий Коперфилд* и т. п.). В аспекте культурного значения ономастический концепт «помнит», реконструирует и трансформирует концепты мировой культуры, «вытягивая» их из ментальной памяти носителя языка сигналом «имя собственное».

Литература

1. Алефиренко, Н. Ф. Спорные вопросы семантики: монография / Н. Ф. Алефиренко. – М: Гнозис, 2005. – 326 с.
2. Гайдукова, В. К вопросу о логическом анализе языка (на примере концептосферического поля власти) / В. Гайдукова // Русский язык. – 2000. – № 5/45. – С. 8–13.
3. Голомидова, М. В. Искусственная номинация в русской ономастике: монография / М. В. Голомидова. – Екатеринбург: Урал. гос. пед. ун-т, 1998. – 232 с.
4. Карпенко, О. Ю. Проблематика когнітивної ономастики: монографія / О. Ю. Карпенко. – Одеса: Астропринт, 2006. – 328 с.
5. Краткий словарь когнитивных терминов / редкол.: Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац [и др.]; под общ. ред. Е. С. Кубряковой. – М.: МГУ, 1997. – 245 с.
6. Лихачев, Д. С. Концептосфера русского языка / Д. С. Лихачев // Русская словесность: от теории словесности к структуре текста: антология. – М.: Academia, 1997. – С. 280–287.

7. Логический анализ языка: культурные концепты. – М.: Наука, 1991. – 204 с.
8. Ратникова, И. Э. Имя собственное: от культурной семантики к языковой / И. Э. Ратникова. – Минск: БГУ. – 2003. – 214 с.
9. Скаб, М. В. Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери / М. В. Скаб. – Чернівці: Рута, 2008. – 560 с.

Г. М. Мезенка (Беларусь, Віцебскі дзяржаўны
універсітэт імя П. М. Машэрава)

**АДАНТРАПАНІМНЫЯ УРБАНОНІМЫ:
ПРАБЛЕМЫ МАТЫВАЦЫІ (на
прыкладзе урбананімікона г. Барысава)**

Як вядома, уласныя імёны з’яўляюцца найважнейшым элементам свядомасці народа, складаюць спецыфічны асобны пласт культуры. Падчас надання імені праяўляюцца намінацыйная скіраванасць мыслення на пэўны прадмет, намеры, мэты суб’екта анамастычнай намінацыі, якія вызначаюцца найперш гісторыка-культурным ландшафтам эпохі, духоўнымі каштоўнасцямі імядаўцаў.

Стварэнне па-сапраўднаму навуковага урбананімікону краіны прадугледжвае дакладны аналіз усіх перыядаў яго гісторыі і найноўшых тэндэнцый, што склаліся ў як мага большай колькасці гарадоў.

Нягледзячы на тое, што беларуская урбананімія з’яўлялася аб’ектам даследавання спецыялістаў розных навук – гісторыкаў, географіаў, моваведаў, – да сённяшняга дня вывучэнне урбананімнай сістэмы далёка ад завяршэння.

Мэта нашага даследавання заключаецца ва ўсебаковым вывучэнні гісторыка-культурных, лінгвакультурных і урбананімных традыцый, спосабаў фарміравання мемарыяльнай часткі урбананімікону. Актуальнасць гэтай праблематыкі цяпер тлумачыцца не толькі тым, што ў сувязі са шпаркай урбанізацыяй няўхільна расце працэнт назваў “у гонар кагосьці”, але і тым, што “гісторыка-культурныя традыцыі любога народа і яго помнікі (уключаючы геаграфічныя назвы, тапонімы, што склаліся на працягу стагоддзяў), маюць выразную тэндэнцыю да перадачы ад пакалення да пакалення” [1, с. 1]. Пытанне “Што пакінем нашчадкам?” вельмі сур’ёзнае.

Спробы асобных даследчыкаў падмяніць навуковы аналіз праблемы “мемарыяльнай” намінацыі эмацыянальнымі публіцыстычнымі выказваннямі і лозунгамі, прыпісаць амаль усе назвы-прысвячэнні савецкай пары [3, с. 179] не маюць пад сабою падстаў, па-першае, таму, што па сваім паходжанні найменні-прысвячэнні – гэта вынік умацавання абсалютызму. Самыя першыя з адзначаных у гісторыі урбананіміі Еўропы

мемарыяльныя назвы на пачатку XVII ст. у Англіі былі прысвечаны каралеве (1606 г.), у Францыі – прыцам дынастыі Бурбонаў.

Статыстычныя дадзеныя па Беларусі сведчаць пра значнае павелічэнне мемарыяльных найменняў унутрыгарадскіх аб'ектаў пасля 1917 г. Масавыя перайменаванні паслярэвалюцыйных гадоў прынеслі ў беларускую, як, дарэчы, у рускую і наогул савецкую, урбананімію цэлы паток назваў у гонар найперш барацьбітоў за савецкую ўладу і камунізм. Мадэль ператварылася ў культавую. Вядомы расійскі анатомалаг прафесар М. В. Гарбанеўскі пра яе піша: “Важна разумець, што гэта – культавая мадэль, характэрная менавіта для савецкага перыяду гісторыі краіны і даведзеная да поўнага абсурду (напрыклад, адных толькі населеных пунктаў, названых у гонар С. М. Кірава, у СССР мелася больш за 150, а вуліцы Вальтара Ульбрыхта не было нават у ГДР, але на карце Масквы яна існавала!)” [1, с. 2]. І калі цяжка не пагадзіцца і не пацвердзіць другога палажэння гэтага выказвання, то першае ў адносінах да беларускага матэрыялу патрабуе некаторых каментарыяў. Вельмі пашыраная ў савецкі час гэта мадэль назваў вуліц у гонар важных чыноўнікаў і дзяржаўных дзеячаў пачала з’яўляцца на картах беларускіх гарадоў пачынаючы з 1870-х гг. Так, у Мінску і Гомелі ў гэты час існавалі *Скобелеўскія вуліцы*, названыя па імені генерала-ад’ютанта Скобелева. Каля дзесяці беларускіх урбананіміконаў уключалі назву *Аляксандраўская вуліца*, у адных выпадках матываваную іменем імператара Аляксандра I (у Брэсце гэта назва з’явілася ў выніку перайменавання былой Шашэйнай вуліцы [4, с. 27]), у іншых – іменем Аляксандра Неўскага.

У Барысаве напрыканцы XIX ст. зафіксаваны *праспект Генерала Рыхтара*, які насіў імя генерала-ад’ютанта з роду фон-Рыхтараў, у 1898 г. прызначанага знаходзіцца пры асобе цара, і *праспект Князя Трубяцкога* [2].

На пачатку XX ст. у якасці базы для стварэння назваў-прысвечэнняў выкарыстоўваюцца таксама імёны буйных пісьменнікаў: у Брэсце і Віцебску з’яўляюцца *Пушкінскія вуліцы*, у Віцебску таксама *вуліца Графа Талстога*.

Нельга лічыць культавую мадэль назваў вуліц толькі параджэннем савецкага перыяду яшчэ і па той прычыне, што ў гарадах заходняй зоны Беларусі (Брэсце, Гродна, Кобрыне, Баранавічах і інш.), якія з 1919–1920 гг. зноў уваходзілі ў склад Польшчы, вуліцы вельмі часта называліся ў гонар польскіх дзяржаўных і ваенных дзеячаў, дзеячаў польскага нацыянальнага руху, польскіх пісьменнікаў: *вул. Баторыя*, *вул. Кілінскага*, *вул. Кірстоўскага*, *вул. Лістоўскага*, *вул. Міцкевіча*, *вул. Замойскага*, *вул. Пераца*, *вул. Пілсудскага*, *вул. Сабескага*, *вул. Славацкага*, *вул. Сянкевіча*, *вул. Шаптыцкага* і інш.

На працягу далейшага развіцця беларускай урбананіміі аналізуемая мадэль атрымала яшчэ больш шырокае распаўсюджанне. Пасля Вялікай Айчыннай вайны значнае месца сярод назваў унутрыгарадскіх аб'ектаў

займаюць найменні, дадзеныя ў гонар удзельнікаў вайны, генералаў, салдат, партызан, падпольшчыкаў, разведчыкаў.

Пачынаючы з 1960-х гг. у склад мемарыяльных назваў вуліц трывала ўваходзяць назвы ў гонар савецкіх лётчыкаў і касманаўтаў, пашыраецца круг назваў па імёнах дзеячаў культуры.

Такі агульны лёс назваў-прысвячэнняў на Беларусі, якія прынеслі ў склад урбанонімаў мноства антрапонімаў.

Назвы мемарыяльнага характару могуць быць двух тыпаў. Ёсць такія, што непасрэдна праз пэўныя вуліцы, завулки, праспекты, плошчы гістарычна не звязаны з тымі людзьмі, памяць пра якіх яны ўвекавечваюць. У Барысаве на іх долю прыходзіцца 86,3 % гадонімаў. Іншыя ж адносяцца да тых аб'ектаў, што маюць адносіны да біяграфіі тых людзей, чые прозвішчы ляглі ў аснову гэтых найменняў. На жаль, у кожным з 22-х вывучаных гарадоў іх колькасць рэдка дасягае 15 %. Так, у Барысаве, напрыклад, іх толькі 13,7 %.

Пакінуўшы ў баку аналіз структурных і словатворчых асаблівасцей найменняў-прысвячэнняў, спынімся на матывацыйных, паколькі яны больш паказальныя.

З матывацыйнага боку ўся разнастайнасць сучасных назваў унутрыгарадскіх аб'ектаў Барысава, матываваных імёнамі асоб, распадаецца на восем груп, якія адрозніваюцца як колькасна, так і якасна.

Першую і найбольш шматлікую (уключае 31 адзінку) групу складаюць назвы, асновай для якіх паслужылі імёны савецкіх ваенных і дзяржаўных дзеячаў, палкаводцаў: *вул. і завул. Андрэева, вул. Блюхера, вул. Ватуціна, вул. Даватара, вул. Кутузава, вул. Панфілава* і інш., шэсць з якіх маюць адносіны да Барысава: адны нарадзіліся ў ім ці Барысаўскім раёне (*вул. Адамовіча, вул. Генерала Толсцікава, вул. Хацкевіча*), другія ўдзельнічалі ў яго вызваленні ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў (*вул. Галіцкага, вул. і завул. Чарняхоўскага*). Асобныя былі ўдзельнікамі грамадзянскай вайны ў Беларусі і вызвалення краю ад войск буржуазнай Польшчы (*вул. Тухачэўскага, вул. Фабрыцыуса*). Галоўным матывам намінацыі ў гэтай групе назваў выступае жаданне праз услаўленне імён прадстаўнікоў улады і “сілавікоў” пацвердзіць непарушнасць існуючага ладу. У параўнанні з іншымі беларускімі гарадамі звяртае ўвагу значная колькасць назваў у гонар менавіта ваенных дзеячаў, у той час, як у Віцебску – у гонар партызан і падпольшчыкаў, у Рагачове – у гонар касманаўтаў і г. д.

Наступную групу складаюць назвы, дадзеныя ў гонар дзеячаў рэвалюцыйнага руху, прадстаўнікоў паўстанняў і войнаў, герояў грамадзянскай вайны (*вул. Батурына, вул. Даумана, вул. Калінскага, вул. Катоўскага, вул. Трусава* і інш.).

На трэцяй пазіцыі, як і на Віцебшчыне, знаходзяцца найменні, утвораныя ад антрапонімаў-прозвішчаў паэтаў і пісьменнікаў, пераважна

рускіх (вул. Герцэна, вул. Максіма Горкага, вул. Лермантава, завул. Някрасава, 3-і завул. Астроўскага, вул. Прышвіна, вул. Пушкіна). З імён беларускіх дзеячаў літаратуры і мастацтва барысаўчане, як і большасць беларусаў, выбралі Якуба Коласа і Янку Купалу. Вось дзе хаваецца рэзерв для наступных намінацый. Больш за ўсё іх у Страбарысаве. У адносна новых жа раёнах існуе па адной-дзве назвы, што сведчыць пра затуханне актыўнасці гэтага тыпу матывацыі.

Прадуктыўная ва ўрбананіміконе Барысава група гадонімаў, матываваных імёнамі ўдзельнікаў Вялікай Айчыннай вайны, камуністычнага і камсамольскага падполля, партызанскага руху. У раёне горада падчас вайны дзейнічала 17 падпольных груп, але, у адрозненне ад Віцебшчыны, дзе яны лідзіруюць, мемарыяльныя назвы ў гонар асоб гэтай катэгорыі займаюць у горадзе на Беразіне толькі чацвёртае месца. Калі параўнаць у гэтым плане раёны горада, то самая вялікая колькасць іх невыпадкава зарэгістравана ў Старабарысаве, хаця ёсць яны і ў Лядзішчы, Новабарысаве, Барку, Залінейным. Названы матыў вельмі актыўна клаўся ў аснову намінацыі ўнутрыгарадскіх аб'ектаў пасля Вялікай Айчыннай вайны, асабліва ў 1960–1980-я гг.

Хоць і задзейнічана толькі чатыры прозвішчы, блізкую па колькасці адзінак групу складаюць назвы, дадзеныя ў гонар лётчыкаў і касманаўтаў (вул. Асіпенка, вул. Чкалава, завул. Чкалава, 1–7-ы завул. Чкалава, вул. Юрыя Гагарына, бульвар Камарова). Пералічаныя антрапонімы ў якасці асновы для назваў вуліц з'яўляюцца самымі частотнымі на тэрыторыі ўсёй нашай краіны.

Адносна невысокі працэнт барысаўскіх антрапагадонімаў, утвораных ад прозвішчаў вучоных, і зноў толькі рускіх: вул. Мічурына, вул. Паўлава, 1–3-і завул. Пірагова, завул. Ціміразева. Прозвішчы вядомых беларускіх вучоных пакуль не знайшлі дарогі да ўрбананіміі Барысава.

Адзінкавымі з'яўляюцца назвы, прысвоеныя ў гонар рускага мастака (вул. Рэпіна) і наватара вытворчасці (*Стаханаўская вул.*).

Такім чынам, аналіз адантрапанімнай ўрбананіміі аднаго горада высвеціў шэраг асаблівасцей, якія ўласцівыя як гэтаму населенаму пункту і адрозніваюць яго ад іншых, так і беларускай ўрбананімнай сістэме ўвогуле.

Матывацыйная структура ўрбананімаў у розных населеных пунктах краіны ўвогуле аднастайная, а рэгіянальная своеасаблівасць праяўляецца толькі ў ступені адлюстравання тых або іншых тыпаў і мадэлей, абумоўленых асаблівасцямі пэўнага горада ці вёскі. Своеасаблівасць Барысава заключаецца ў тым, што яго ўрбананімія наскрозь руская і савецкая. Беларускі кампанент культуры задзейнічаны надзвычай абмежавана. Ці пачуюць нас у кабінетах мясцовай улады? Матывацыя пэўнага распаўсюджання гадонімаў у розных рэгіёнах краіны патрабуе далейшага паглыбленага даследавання гісторыі намінацыі лінейных

аб'ектаў у кожным населеным пункце асобна, паколькі акт намінацыі заўсёды быў і застаецца індывідуальным і заканадаўчым па сваёй форме. Перавага адной групы ў тым ці іншым паселішчы не можа быць растлумачана толькі культурна-гістарычнымі традыцыямі горада ці рэгіёна ўвогуле.

Улік культурна-гістарычнага кампанента, звязанага з родам і часам укладу людзей, чые імёны носяць вуліцы, у гісторыю і культуру чалавечага грамадства, дазваляе канстатаваць, што шматколькаснасць груп назваў, дадзеных у гонар ваенных і дзяржаўных дзеячаў, у гонар дзеячаў рэвалюцыйнага руху, герояў грамадзянскай вайны тлумачыцца гістарычным лёсам Барысава – горада, які з самага пачатку быў заснаваны полацкім князем Барысам Усяславічам і прадвызначаны ім стаць крэпасцю Полацкага княства.

Яшчэ адной праблемай, якая мае адносіны да асаблівасцей узаемадзеяння антрапаніміі і урбананіміі, з'яўляецца праблема гендэрнай састаўляючай анамастычнай карціны свету. Праведзены намі аналіз найменняў вуліц, утвораных ад жаночых і мужчынскіх антрапонімаў, сведчыць пра наяўнасць у горадзе на Беразіне толькі 15-ці назваў вуліц, якія паходзяць ад жаночых прозвішчаў (9,8%), гэта значыць, што жаночыя назвы суадносяцца з мужчынскімі як 1 да 10. Прыведзены паказчык некалькі лепшы, чым сярэдні па краіне (1:12). У рэестры жаночых назваў побач з найменнямі беларускага тэксту культуры (*вул. Чалоўскай*) пасуседску ўжываюцца урбананімы рускага і заходнееўрапейскага тэкстаў культуры (*вул. Зоі Касмадзям'янскай, вул. Розы Люксембург*). У межах жаночай падсістэмы урбананімікону чатыры урбаналексемы абслугоўваюць 15 назваў лінейных аб'ектаў. Гэта стала магчымым дзякуючы існаванню урбананіменных ансамбляў, аб'яднаных наяўнасцю ў іх структуры аднаго і таго ж уласнага імені. З існуючых трох тыпаў ансамблей (першы ўтвараецца ўвядзеннем у структуру геаграфічных азначэнняў *верхняя – ніжняя, старая – новая, вялікая – малая*; другі – розных наменклатурных тэрмінаў, трэці – аб'яднаннем першага тыпу з другім) у Барысаве выкарыстоўваецца толькі другі: *вул. Асіпенка, 1-ы завул. Асіпенка, 2-і завул. Асіпенка, 3-і завул. Асіпенка*, і так да *10-ы завул. Асіпенка* і да т. п.

Нягледзячы на ўсе змены ў складзе урбананіміі на працягу шматвекавой гісторыі, кожны сучасны урбананім з'яўляецца унікальнай урбанакультурамай, а барысаўская мемарыяльная падсістэма урбананімнай сістэмы ўяўляе цэласную гісторыка-культурную з'яву, у якой пакінулі значны ўклад некалькі эпох.

Праведзенае даследаванне дазволіла выявіць асноўныя заканамернасці фарміравання мемарыяльнай часткі урбананімікону з улікам культурных і гістарычных асаблівасцей кожнай з існуючых мадэлей, устанавіць галоўныя матывацыйныя прыметы, вызначыць

асноўныя тэндэнцыі ў развіцці сучасных працэсаў, што адбываюцца ў барысаўскай урбананіміі.

Сучасны Барысаў – адзін з буйных гарадоў Беларусі, дзе аб’ядналася новае са старым. Апошнім часам ствараюцца новыя лінейныя аб’екты, а з імі з’яўяцца і новыя урбананімы. Трэба прыкласці намаганні, каб адзін з самых старажытных беларускіх гарадоў меў свой, беларускі, урбананімы твар.

Літаратура

1. Горбаневский, М. В. Об улице Анны Политковской. Комментарий ученого / М. В. Горбаневский // Мір’ імён і названій. – № 7 (07), ноябрь 2006 г. www.familii.ru
2. Клейн, Э. М. Город Борисов / Э. М. Клейн, Д. И. Довгялло, И. Е. Белоцерковец. – Вильна: Изд. Сев.-зап.отд. РГО, 1910. – 38 с.
3. Шур, В. В. Грунтоўнае даследаванне урбананіміі Беларусі: рэц на кн.: Мезенка, Г. М. Віцебшчына ў назвах вуліц: манаграфія: у 2 ч. / Г. М. Мезенка. – Віцебск: УА “ВДУ імя П. М. Машэрава”, 2008. – Ч. 1. – 363 с.; Ч. 2. – 254 с. // Веснік Мазырск. дзярж. пед. ун-та імя І. П. Шамякіна. – 2009. – № 2 (23). – С. 176–179.
4. Przewodnik Poleski. – Brzesć, 1927. – 49 с.

В. Г. Никонова (Украина, Днепропетровский университет экономики и права)

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА В РУСЛЕ ТЕНДЕНЦИЙ КОГНИТИВНОЙ ПОЭТИКИ

Исследование такого материала, как художественный текст, нуждается в обращении ко всей полноте опыта человеческого бытия, отраженного в произведении. Сегодня считается недостаточным сосредоточиваться на изучении только композиционно-содержательных или лингвостилистических особенностей художественных текстов. Новые тенденции в развитии лингвопоэтики, обусловленные распространением идей когнитивизма в этой области, характеризуются детальной разработкой проблемы языковой личности писателя, раскрытием специфики идиостилей художников слова с учетом соотношения этнокультурного и индивидуально-авторского в тезаурусе творческой личности. Перспективными оказываются исследования художественных произведений, выполненные в русле новейших тенденций *когнитивной поэтики*, основой которой является достояние разных направлений и школ стилистики, лингвопоэтики, а также методологический аппарат когнитивной лингвистики и теоретические основы когнитологии.

Рассмотрение проблемы интерпретации художественного текста в ракурсе когнитивной поэтики, что является *целью* данной статьи, требует решения таких *задач*: 1) определить специфику когнитивных исследований художественной семантики; 2) описать алгоритм поэтико-

когнитивного анализа художественного текста на примере трагедий Шекспира.

Специфика зарубежных и отечественных трудов по когнитивной поэтике заключается в поиске и объяснении соотношения между знанием о мире и тем, как оно отражено в художественных текстах (R. Tsur, P. Stockwell). Используя понятия и категории когнитологии для анализа литературных произведений, когнитивные поэтологи акцентируют внимание на стратегиях получения информации, заключенной в литературном произведении (J. V. Culpeper, G. Steen, E. Semino), выявлении специфики когнитивного стиля поэтов и прозаиков (M. Freeman, M. Turner, О. П. Воробьёва, И. А. Тарасова), сосредотачиваются на определении способов отражения в языке творческой личности концептуальной картины мира (D. Freeman, Л. И. Белехова, Е. М. Кагановская, Н. С. Болотнова).

В последнее время звучит критика относительно оправданности проектирования идей когнитивизма на художественный текст, поскольку в нем есть «аромат», сохранить который при когнитивном описании сложно, а порой и невозможно. Когнитивным исследованиям художественного текста ставится в упрек определенная ригористичность анализа, их оторванность от культурно-исторического и биографического контекста произведения. Попыткой преодоления этой ригористичности путем объединения концептуального и более традиционных методов стилистического, семиотического, герменевтического и других анализов текста считаем предложенную нами методику комплексного **поэтико-когнитивного** анализа художественного текста, апробированную на материале трагедий Шекспира [1, 23–37]. В основе такого анализа лежат положения лингвопоэтики, преломленные сквозь призму когнитивной парадигмы. Как известно, лингвопоэтика – это синтез лингвостилистики, лингвистики и литературоведения; каждая из этих дисциплин имеет свой арсенал методов и приемов анализа.

Применение методики поэтико-когнитивного анализа шекспировских трагедий предусматривает проведение исследования в двух направлениях: первый, **жанр – текст – язык** (от общей характеристики поэтики Шекспира к анализу языка его произведений), и второй, **концепт – концептуальная схема – смысл** (от рассмотрения функционирования языковых единиц в трагедиях к реконструкции релевантных структур авторского сознания и выявлению концептуальных приоритетов писателя). Исследование трагедий Шекспира в двух указанных направлениях позволяет перейти от анализа языковых знаков, т. е. от того, что является **эксплицитным**, к анализу художественных концептов, т. е. к тому, что остается **имплицитным** в мышлении автора и читателя. Реализация такого подхода предполагает наличие у интерпретатора фоновых знаний, которые нужны для адекватного

понимания трагедий Шекспира, а также необходимость проведения анализа трагедий в жанровом, текстовом, языковом и концептуальном аспектах.

Фоновый аспект – это информация о широком культурном и социально-историческом контексте, в котором творил Шекспир; изучение глубоких социальных процессов, которые вскрыли противоречия нового буржуазного общества в Англии на рубеже XVI–XVII ст.; осведомленность о высоком уровне развития общественной мысли и эстетической культуры в тот период, расцвете социально-критической драматургии английского Ренессанса; ознакомление с морально-этическими и эстетическими позициями самого писателя-гуманиста.

Жанровый аспект трагедий определяется поэтикой английского Возрождения; коллективным этническим сознанием людей в Елизаветинской Англии, которое обусловило характер миропонимания Шекспира; спецификой жанра драмы XVI–XVII ст., теми литературными направлениями (классицизм, романтизм, маньеризм, барокко), которые синтезированы в творчестве Шекспира; характером шекспировских трагедий, в которых отражено восприятия гуманистами целостности мира, где ужасное соседствует со смешным.

Текстовый аспект – это выявление ключевых фрагментов трагедий – *контекстов трагического*. Их выделение обусловлено как содержательными, так и формальными показателями. По своему содержанию такие контексты выражают драматически напряженные ситуации, передающие основные этапы развития центрального конфликта трагедии. По своему объему контексты трагического охватывают монолог или диалог. Примером такого контекста может служить известный монолог Гамлета *To be or not to be – that is the question* [2, с. 82] («Быть или не быть, вот в чем вопрос» [3, с. 65]), в котором раскрывается одна тема: разочарованный в жизни, потерявший для него все юношеские иллюзии и идеалы, Гамлет задумывается о тщетности человеческого существования, ищет успокоение в смерти.

Языковой аспект трагедий – это выражение тематических линий в контексте трагического средствами языковой (слова и фразеологические единицы) и речевой (свободные словосочетания и предложения) репрезентации. Такими средствами являются экспрессивно-эмотивные и образные обороты, уже существовавшие в английском языке того времени, а также авторские метафоры – «шекспиризмы». Так, глубокое философское содержание монолога Гамлета *To be or not to be* передается и усиливается многочисленными образными средствами: 1) метафорами, например, *to shuffle off the mortal coil* «покрыв земного чувства снят», *the pangs of despised love* «отринутое чувство»; 2) гиперболой, например, *a sea of troubles* «море бед», *the thousand natural shocks that flesh is heir to* «тысячи лишений, присущих телу»; 3) олицетворением, например, *thus*

conscience does make cowards of us all «так всех нас в трусов превращает мысль» и т. п. Эти образные средства являются ключевыми элементами контекста.

Среди языковых и речевых средств концептуально значимым является понятийное ядро тематической линии контекста трагического – **тематическая доминанта** (слово, словосочетание или предложение), которая обозначается **тематическим словом**. Так, в монологе Гамлета в составе первой тематической доминанты – *To be, or not to be – that is the question* тематическим словом является глагол *to be*, который синонимически связан с глаголом *to live*, однокорневым со словом *life* «жизнь» как возможным наименованием тематической доминанты – «жизнь». Семантически соотнесенные с тематической доминантой элементы контекста, которые вместе с ней раскрывают его тему, называем **смысловыми релятами**. Каждая тематическая линия содержит одну тематическую доминанту и один или несколько смысловых релятов.

Наименования тематических доминант данного контекста – «*life*», «*death*», «*dread*» – позволяют идентифицировать художественные концепты ЖИЗНЬ, СМЕРТЬ, СТРАХ. Художественный концепт рассматривается как единица индивидуально-авторского сознания, которая реализована в едином тексте творчества писателя.

Концептуальный аспект трагедий Шекспира представлен совокупностью художественных концептов как сгустков культуры в сознании писателя. Реконструкция художественных концептов проводится с применением **концептуального** анализа, который включают методику **фреймового** анализа, **концептуальных метафор** и **ассоциативно-смысловых полей**. Так, в результате моделирования концептуальных метафор в монологе Гамлета «*To be or not to be...*» сконструированы такие концептуальные метафорические схемы:

ЖИЗНЬ ЕСТЬ УДАРЫ (*slings and arrows of outrageous fortune; the whips and scorns of time; the thousand natural shocks that flesh is heir to*); **ЖИЗНЬ ЕСТЬ СТРАДАНИЯ** (*heartache; the pangs of despis'd love*); **ЖИЗНЬ ЕСТЬ МОРЕ** (*a sea of troubles; calamity of so long life*); **ЖИЗНЬ ЕСТЬ ТРУДНАЯ НОША** (*who would these fardels bear; to grunt and sweat under a weary life*); **ЖИЗНЬ ЕСТЬ НЕСПРАВЕДЛИВОСТЬ** (*the oppressor's wrong; the law's delay; the insolence of office; the spurns that patient merit of the unworthy takes*); **ЖИЗНЬ ЕСТЬ ТЛЕННАЯ ОБОЛОЧКА** (*we have shuffled off this mortal coil*);

СМЕРТЬ ЕСТЬ СОН (*to die – to sleep; sleep of death*); **СМЕРТЬ ЕСТЬ ЗАБВЕНИЕ** (*to sleep – perchance to dream*); **СМЕРТЬ ЕСТЬ ПОКОЙ** (*he himself might his quietus make with a bare bodkin; consummation devoutly to be wished*); **СМЕРТЬ ЕСТЬ ОТПРАВЛЕНИЕ В НЕИЗВЕСТНУЮ СТРАНУ** (*the undiscover'd country from whose bourn no traveller returns; than fly to others that we know not of*);

СТРАХ ЕСТЬ ПРИЧИНА ТРУСОСТИ (*conscience does make cowards of us all*); СТРАХ ЕСТЬ ПРИЧИНА НЕРЕШИТЕЛЬНОСТИ (*the native hue of resolution is sicklied o'er with the pale cast of thought*); СТРАХ ЕСТЬ ПРИЧИНА БЕЗДЕЯТЕЛЬНОСТИ (*enterprises of great pith and moment with this regard their currents turn awry and lose the name of action*).

Систематизация и ассоциативное осмысление концептуальных метафор позволяет определить содержание художественных концептов ЖИЗНЬ, СМЕРТЬ, СТРАХ в данном фрагменте, которое сконцентрировано в их *смысловых атрибутах*. В данном фрагменте художественные концепты имеют следующее смысловые атрибуты:

ЖИЗНЬ: *жестокость* (ЖИЗНЬ ЕСТЬ УДАРЫ, ЖИЗНЬ ЕСТЬ СТРАДАНИЯ); *тяжесть* (ЖИЗНЬ ЕСТЬ МОРЕ, ЖИЗНЬ ЕСТЬ ТРУДНАЯ ПОША); *недолговечность, быстротечность* (ЖИЗНЬ ЕСТЬ ТЛЕННАЯ ОБОЛОЧКА); *несправедливость* (ЖИЗНЬ ЕСТЬ НЕСПРАВЕДЛИВОСТЬ); **СМЕРТЬ:** *покой* (СМЕРТЬ ЕСТЬ СОН, СМЕРТЬ ЕСТЬ ЗАБВЕНИЕ, СМЕРТЬ ЕСТЬ ПОКОЙ); *неизвестность, неопределенность* (СМЕРТЬ ЕСТЬ ОТПРАВЛЕНИЕ В НЕИЗВЕСТНУЮ СТРАНУ);

СТРАХ: *трусость* (страх есть причина трусости); *нерешительность* (страх есть причина нерешительности); *бездеятельность* (страх есть причина бездеятельности).

Для выявления смысловых атрибутов художественных концептов, в которых раскрывается их содержание, используются методы *семантико-ассоциативного осмысления концептуальных метафор*, а также *компонентного анализа* словарного значения языковых манифестаций концептов в составе концептуальных метафорических схем.

Как показывает проведенный выше анализ, содержание художественного концепта ЖИЗНЬ представлено такими смысловыми атрибутами, как: *кратковременность, быстротечность, бестолковость, никчемность, ненужность, испорченность*.

Художественный концепт является не простой суммой смысловых атрибутов, а их неразрывным единством, которое основывается на их понятийной или ассоциативной общности. Понятийная общность смысловых атрибутов образует концептуальное поле художественного концепта, которое не является закрытым. Оно пополняется другими смысловыми атрибутами, выявленными в остальных контекстах трагического в пьесах Шекспира. Так, во фрагменте из трагедии «Гамлет» «*HAMLET. The time is out of joint. O cursed spite / That ever I was born to set it right!*» [2, с. 55] («Порвалась дней связующая нить. Как мне обрывки их соединить!») [3, с. 36]) содержание концепта ЖИЗНЬ расширяется за счет еще одного смыслового атрибута – *испорченность*.

Анализ всех контекстов трагического в пьесах Шекспира, в которых материализуется концепт ЖИЗНЬ, дополняет этот перечень новыми смысловыми атрибутами.

Таким образом, методика комплексного поэтико-когнитивного анализа художественного произведения, апробированная на материале трагедий Шекспира, предусматривает использование методов концептуального, интерпретационно-текстового, семантического и компонентного анализа языкового материала, процедур и приемов дескриптивного, логико-семантического, лексикографического описания и количественного анализа полученных данных, что дает возможность показать влияние широкого социально-исторического и культурного контекста, в котором творил Шекспир, на его мировоззрение, раскрыть специфику мировидения писателя в художественных концептах, которые материализуются в его драмах в поэтических формах. Выявление системы художественных концептов, характерных для идиостиля писателя, построение иерархии концептов в пьесах Шекспира, определение закономерностей их структурирования способствует построению более сложного ментального образования – концептуального пространства трагического – комплексной когнитивной структуры авторского сознания, которая является результатом духовной деятельности драматурга.

Литература

1. Ніконова, В. Г. Трагедійна картина світу в поезиці Шекспіра / В. Г. Ніконова. – Дніпропетровськ: Вид-во ДУЕП, 2007. – 364 с.
2. Shakespeare, W. Hamlet / W. Shakespeare // The Complete Works of William Shakespeare / by R. G. White: in 12 vol. – N. Y.: The Un-ty Society, 1899. – Vol. 11. – P. 5–159.
3. Шекспир, В. Гамлет, принц Датский; пер. Б. Пастернака / В. Шекспир // Полн. собр. соч. в 8 т.; под общ. ред. А. Смирнова и А. Аникста. – М.: Искусство, 1960. – Т. 6. – С. 6–118.

О. И. Ревуцкий (Беларусь, Мозырский государственный педагогический университет имени И. П. Шамякина)

СОМАТИЗМЫ КАК ЭЛЕМЕНТЫ ТЕКСТООБРАЗУЮЩИХ МЕТАФОРИЧЕСКИХ МОДЕЛЕЙ (на материале текстов русской поэзии)

В системе метафорических средств русского языка и в частности стиля русской поэзии большое место занимают метафоры, созданные на основе соматической и органистической лексики. В роли метафор часто используются соматизмы, называющие части тела и внутренние органы, связанные с жизненно важными функциями организма и несущие большую информацию о внешности, эмоциях и внутреннем состоянии человека. В их числе слова *лицо, голова, глаза, щёки, руки, плечи, ноги, сердце* и др.

Соматические метафоры используются в разных сферах речи, и многие из них приобрели достаточно устойчивый характер. Например, глаз светфора, *лицо коллектива*. Соматизмы входят в состав огромного количества образных фразеологизмов, в тексты народных примет, например; *правый глаз дергается – к неудаче, левый – к деньгам; руки чешутся – к деньгам* [2, с. 143].

В поли постоянных метафор в поэтической речи используется относительно небольшое количество соматизмов, которые обладают высокой концептуальной мощностью, в результате частого использования в огромном количестве прецедентных текстов. Это прежде всего слова *глаза, лицо, руки, сердце*. Именно такие метафоры могут становиться текстообразующими, т. е. использоваться в качестве своеобразных моделей построения текстов и одновременно выступать в качестве генераторов смыслов, организованных более сложно, чем в простых метафорах.

В поэтических текстах сложились стабильные направления в осмыслении соматизмов, которые ведут к метафоризации. Например, лицо и глаза часто ассоциируется со светом, сердце – с высокими чувствами и др. Подчиняясь логике развертывания текста и находясь в соответствии с его жанровыми особенностями и композиционной структурой, текстовые метафоры распространяются и семантически усложняются. При этом нередко наблюдаются случаи концентрации в одном и том же тексте разных семантических опор метафоричности. Таков, например, текст М. Цветаевой «Глаза», в котором сконцентрированы осмысления глаз как сияющих (*два зарева*), огненных, прожигающих (*два серафических жерла*), как пронизывающих холодом (*глаза – из льда зеркал*) и др. Такое употребление ведет к обогащению образного смысла, формирует образ глаз как выражающих и свет, и тьму вселенной.

Метафорическое развертывание в текстах соматизма руки опирается на устойчивую, повторяющуюся в ряде текстов ассоциацию «руки – крылья», которая восходит к стабилизировавшемуся в поэзии метафорическому полю, представленному сериями метафор типа *крылатая мечта, полет мысли, мечтать о несбыточном – витать в облаках* и др. Такая метафора положена в основу текста А. Вознесенского «Стансы», в котором оба семантических плана метафоры, относимых к зоне сравниваемого (руки) и сравнивающего (крылья), получают развитие, выливаясь в оппозицию высокой душевной устремленности и низости. Изложенная о тексте мысль о непонятости благородных порывов лирического героя в плане сравниваемого подается как лишение рук из-за неправильно истолкованного жеста – возведения рук ввысь: *пели вскинуть к небесам / восхищенные ладони, / «Он сдается!» – задолдонят, / или скажут – «диверсант».*

На ассоциации «руки – крылья» основывается также смысл текста Л. Татьяничевой «Слово о руках», в котором оппозиция двух членов метафорической бинармы разрешается в пользу первого: *Но человеку / крыльев мало, / Должны быть руки / У него.*

Из семантического поля «соматизмы» в роли элемента тропо- текстообразования, абсолютно преобладает слово *сердце*, метафорические употребления которого поддерживаются как поэтической традицией, так и высоким имплицативным потенциалом, т. е. вероятностной структуры устойчивых семантических признаков, которые не входят в ядро его лексического значения, а «окружают его, подобно силовому полю» [1, с. 101] и могут стать основой метафорических употреблений.

В метафорическом употреблении слово *сердце* реализует такие признаки, как высокое духовное напряжение, жертвенность, самоотдача, устремленность к свободе, доброта, интуиция, легкая ранимость и др. С подобными признаками связаны стабильные метафоричные контексты, где сердце изображается как горящее, например, уподобляется факелу, птице, бьющейся в клетке и т. п.

Тексты со словом *сердце* в роли текстообразующей метафоры присутствуют у С. Ботвинника, Р. Казаковой, Л. Татьяничевой, В. Ходасевича, В. Цыбина и ряда других авторов. Анализ показал, что осмысления слова *сердце* осуществляются в нескольких направлениях, которые в основном соответствуют базовым имплицативным признакам этого слова. Так, изображение сердца как огненного и пылающего положено в основу ряда текстов Р. Казаковой, Л. Татьяничевой, В. Цыбина. В тексте В. Цыбина «Я трудно шел сквозь время...» представлен образ сердца, прожигающего время: *Но время сердцем прожигаю я / и вламываюсь в прожитую даль, / где я обуглил душу о печаль.* Тема горения (пылания) сердца присутствует и в стихотворении этого же поэта «Дань».

В тексте Л. Татьяничевой «Береста», где традиционное осмысление сердца как горящего связывается с образной конкретизацией горения (словом *береста*), что помогает образно передать мысль об очищении, и возрастаний: сгорающая береста зажигает большой костер.

Признак горения положен и в основу текста Р. Казаковой «Словно прожитое поле...», в котором передана идея жертвенности (сгорания от непосильной работы) и постоянной готовности к труду. Для этого автор прибегает к метафоре *сердце – Феникс*: *Но отчаясь, разувераясь, / вижу я, что всё равно / вновь из пламени, как Феникс, возрождается оно.*

Следующее направление в осмыслении сердца передает устремленность к активным действиям и поступкам, соответствующих жизненным идеалам. Такое осмысление приводит к метафорическому представлению сердца как находящегося в состоянии перемещения в пространстве (в полете, движении по суше или по воде). Примером

может служить текст В. Ходасевича «Играю в карты, пью вино...», в котором стремление к бурной, активной жизни передается как быстрое перемещение по поверхности моря, что, в свою очередь, приводит к появлению метафоры *сердце кораблик*: *Лети, кораблик мой, лети, / Кренясь и не ища спасенья...* В тексте этого же автора «Ласточки» сердце сближается с находящейся в полете ласточкой: *Не выпорхнуть туда, за синеву, / Ни птичьим крылышкам, ни сердцу подневольному.*

Изображение сердца, стремящегося к определенной цели, находит опору и в прямом значении этого слова. Интенсивно работающее сердце соответствует состоянию бега, быстрого движения человека. Таким образом, в подобного рода метафорах усматриваются и метонимические ассоциации. Подтверждением этому могут служить строки из стихотворения В. Высоцкого «Вершина»: *Мы рубим ступени, ни шагу назад, / И от напряженья колени дрожат, / И сердце готово к вершине бежать из груди...* Такого же рода метафоричность обнаруживается и в тексте Б. Пастернака «Баллада»: *Бывает курьером на борзом раскочерится сердце...*

Одно из распространенных направлений осмысления сердца связано с его представлением как связующего звена между человеком и окружающим миром. Такое понимание опирается на аналогию между ритмами природных объектов и артефактов с точки зрения ритмичности, что ведет к актуализации в слове *сердце* признака пульсации. Фактором, поддерживающим метафоричность такого рода в поэзии стало распространение в СМИ понимания жизненных процессов как ритмичных, т. е. пульсирующих, что обусловило появление в публицистике 60-х – 70-х годов XX века устойчивой метафоры *пульс планеты*, вносящей в слово *планета* дополнительный эффект олицетворения.

Круг наделяемых свойством пульсации объектов оказывается достаточно широким. Например, в тексте В. Цыбиина «Уже спохватываюсь, поздно...» повествование о пульсирующем сердце лирического героя переходит в описание пульсации объектов окружающей природы клены, ручьи, гроза: *И в каплях тоненьких на крышах пульсирует грозы буша.* Можно предположить, что конкретной основой метафоры является стук падающих капель дождя.

В другом тексте В. Цыбиина «Пульс» представлены два метафорических звена со словом *сердце*, которые соответствуют разным метафорическим субмоделям: в одном случае пульсация сердца связывается с поведением пойманной сетью птицы, а в другом – со стуком вагонных колес.

Из этого примера видно, что осмысление сердца как пульсирующего одновременно ассоциируется с движением, что, таким образом, указывает на близость второго и третьего из отмеченных нами осмыслений. (Такая

связь прослеживается и в приведенных выше строках из стихотворения Б. Пастернака «Баллада»).

На признаке пульсации сердца могут строиться метафоры, которые отходят от трех названных направлений. В этом плане весьма интересен текст С. Ботвинника «Саласпилский метроном» в основу которого положена метафорическая бинарма *«стук сердец – стук метронома*, на которой строится образное представление о погибших и похороненных в Саласпилсе людях как о воскресших: *Рвы травюю заросли – / ей на мир не наглядеться. / Но стучит из-под земли / человеческое сердце.*

Боль в сердце, рана, гибель Ранимость, Конкретная ассоциация – только зацепка для создания метафорического образа. В другом тексте этого автора «У Германии облик двойной» на ассоциации «стук сердца – стук часов строится сложный образ сердца как заминированного, т. е. переполненного страданиями и готового «взорваться»: *Но лежат еще мины в земле, / и в сердцах еще тикают мины; / Но взрываются сразу сердца, если кто-то на них наступает.*

В современной поэзии встречаются и такие тексты, которые основываются на представлении о чуткости сердца, что создает условия для использования сравнивающих элементов из зоны артефактов. В этом плане показателен текст Р. Рождественского «Радар сердца».

Проведенный анализ дает основание заключить, что выход соматических метафор на уровень текста находится в зависимости от концептуальной силы положенных в их основу слова. Направления метафорического осмысления соматизмов в текстах оказываются заданными семантическими признаками, составляющими имплицитивный потенциал слов-понятий, которые подвергаются метафоризации. Базовые признаки метафорических построений в большинстве случаев оказываются лишь опорами, зацепками для развертывания метафоричных образов в динамике текстов. Такой процесс часто связывается с моделированием целых ситуаций.

Литература

1. Никитин, М. В. О семантике метафоры / М. В. Никитин // Вопросы языкознания. – 1979. – № 1. – С. 91–102.
2. Харченко В. К., Тонкова, Е. Е. Лингвистика народной приметы / В. К. Харченко, Е. Е. Тонкова. – Белгород: Изд-во ОАО «Белгородская областная типография», 2008. – 224 с.

Т. В. Скребнева (Беларусь, Витебский государственный университет имени П. М. Машерова)

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОЙ ТЕОРИИ ЛИЧНОГО ИМЕНИ

Несмотря на достаточно высокий уровень изученности личного имени как антропонимической категории, анализ научной литературы приводит к выводу о наличии большого круга проблемных вопросов теоретического и прикладного характера.

Исторически сложилось так, что ономастическая теория, особенно на начальных этапах становления, разрабатывалась логиками. И вплоть до настоящего времени в ономастике доминирует «логицистский» подход к имени как к конкретному идентифицирующему знаку, для которого свойственна внемодальность в структуре высказывания. К антропонимии понятие модуса собственного имени впервые было применено С. Н. Смольниковым, справедливо подчеркнувшим, что утверждение внемодальности проприального слова равнозначно отрицанию его отношения к действительности [3, с. 143–144]. Модусный план антропонимической номинации связан с рядом ее характеристик, а именно с конвенциональностью, отношением к норме, условностью / обусловленностью, интенциональностью [3, с. 145–149]. Проведенный нами анкетный опрос, имевший целью изучение функционирования личных имен, наглядно продемонстрировал, что модальность антропонимного материала имеет непосредственное отношение к его прагматике и проявляется в отношении референта к своему именованию, эстетико-этической оценке личных имен (обычно в рамках шкалы «красивое некрасивое / нейтральное / смешное»), наличии у антропонимов коннотативной семы (в речи горожан, как правило, негативного плана), разном антропонимном обеспечении гармоничной и дисгармоничной стратегий общения, воздействии антропонима на адресата речи (перлокутивный эффект).

Проблема антропонимной модальности пересекается с проблемой дифференциации личных имен и их вариантов, которые, в соответствии с узким пониманием вариантности в современном языкознании, можно рассматривать как модификацию некоторого эталона (нормы) или отклонение от него. При разграничении номинативно эквивалентных вариантов антропонима и разных антропонимов ономатологи традиционно опираются на рекомендательные правила, сформулированные А. В. Суперанской и А. В. Сусловой еще в 1985 г. [5, с. 214–216], и, несомненно, требующие детализации на современном этапе развития науки. Ведь, если следовать логике данных условных правил, имена *Александр* и *Лександр*, зафиксированные в антропонимиконе г. Витебска на срезе 1941–44 гг., следует считать разными, поскольку они отличаются начальными буквами, подобно именам *Екатерина* и *Катерина* (срезы 1941–44, 1994 гг.), *Анастасия* и *Настасия* (1941–44 гг.) и т. п. Тем не менее имя *Лександр* в ряду антропонимов с усечением инициальных букв оценивается исследователями (Н. В. Бирилло) как просторечное, а не разговорное, и поэтому не способное выступать самостоятельным

документальным эквивалентом личного имени *Александр*, рассматривается нами как фонетический вариант нормативного антропонима.

В случае неукоснительного следования формальным требованиям, необходимо с одинаковых позиций подвергать анализу антропонимные единицы *Дзіна, Юльян*, зарегистрированные на срезе 1944–1954 гг. в Витебском районе, а также *Сяргей, Викторья* (срез 1974 г., г. Витебск), *Витаўт* (срез 1994 г., г. Витебск). Однако если первые из них единично представлены в «белорусскоязычном» варианте на более раннем этапе (в годы Великой Отечественной войны) и могут быть условно расценены как написания в соответствии с произношением, то *Сяргей* и *Викторья* проникли в региональный именник в результате сознательной смены референтами этимологически тождественных русскоязычных имен в 2001 г. в семьях белорусской интеллигенции, причем у имяносителя-мужчины была транспонирована и фамилия в соответствии с нормами белорусского языка. Таким образом, имена *Сяргей, Викторья, Витаўт* мы рассматриваем как самостоятельные антропонимные единицы, хоть их «белорусифицированная» форма и представляется лингвистически нецелесообразной, так как в составе полной триединой формулы именованного человека в русскоязычной фиксации вступает в диссонанс фамилией и / или отчеством. Имена же *Викторья* и *Витаўт*, отражая белорусское произношение, имеют явные отклонения как от графики белорусского, так и от графики русского языка.

На внутренней (семантической) специфике антропонимов и одновременно на внешних типичных условиях их использования базируется выделение инварианта в парадигме именных форм, конституирующих вариантный ряд. По мысли Р. О. Якобсона, дихотомия вариативности / инвариантности нерасторжимо связана с маркированностью / немаркированностью знаковых единиц [1, с. 5, 8]. К сфере антропонимии, где круг стандартных полных паспортных имен семантически неоднороден, включает в себя (в понимании А. Вежбицкой) как маркированные (*Константин, Наталья*), так и немаркированные (*Игорь, Вера*) формы, подобное утверждение вряд ли приложимо в такой же степени, как к грамматическим формам либо «апеллятивным» словам.

На наш взгляд, уточнению современной теории ономастической вариантности может способствовать преломление ее сквозь призму идей о семантической и функциональной негомогенности антропонимии. Противопоставляя в языке систему актуальных (конкретно-референтных) и потенциальных антропонимов, С. Н. Смольников приводит обстоятельный обзор разных научных источников, что освобождает от необходимости их детального пересказа [3, с. 19–30]. Концепция потенциальности онама в трактовке С.Н. Смольникова созвучна с идеями функциональной грамматики, поскольку приоритетным критерием для определения потенциальности имени избирается степень реализации функций,

предписанных ему языком. Отсутствие номинативной функции и конкретно-референтной отнесенности, свойственное потенциальным антропонимам, обуславливает выдвигание на первый план в семантической структуре таких слов модального компонента значения, тогда как в семантике актуальных антропонимов вне зависимости от контекста доминирует индивидуализирующий компонент.

Традиционно при идентификации человека основной считается полная паспортная форма личного имени, выступающая, по нашему мнению, инвариантом в системе актуальной антропонимии. Однако в актовые записи о рождении попадали и продолжают попадать стилистически и лингвистически разные антропонимные единицы, в том числе этимологически тождественные, с некорректной орфографией, поэтому способность документального имени без ограничений выступать инвариантом, синтезирующим всевозможные потенциальные именные формы, вызывает сомнения.

Начало ономастической кодификации на Руси обычно связывается с принятием списка христианских имен. А. В. Суперанская на примере миней XI–XIII вв. показывает отсутствие четкой формальной кодификации традиционного круга имен, что находит преломление в двойных написаниях некоторых имен, осложняет различение мужских и женских имен, восстановление формы именительного падежа из косвенных падежей [4, с. 77–79]. Значит, церковнославянская форма агнионимов, из которой они впервые проникли в восточнославянский именослов, также не может последовательно выступать как классификационное средство упорядочения потенциального антропонимного материала. Кроме того, в православном церковном календаре содержится целый ряд этимологически тождественных канонических имен, закрепленных за разными святыми и функционирующих как разные антропонимные единицы (типа *Авраам / Авраамий / Авраамий, Артема / Артемий, Зинон / Зенон*).

Отметим, что в функциональной системе актуальной антропонимии очерченная проблема снимается крещением каждого конкретного человека и определением церковной формы имени, связывающей с одноименным святым.

В системе потенциальной антропонимии поиск инварианта, вероятно, следует связывать с нормативностью и частотностью употребления варьируемых (в современном понимании) личных имен на широком хронологическом срезе, объединяя существующие варианты на основе значимости именной формы в системе форм, составляющих вариантный ряд.

Думается, детальная разработка концепции потенциальности / актуальности онима оживит дискуссии и исследования в области антропонимической вариативности, семантики и прагматики,

а также теории референции. Вместе с тем с позиции современных научных реалий рассматриваемую концепцию вряд ли можно считать гармоничной и законченной.

В силу размытости границ между актуальной и потенциальной антропонимией, не всегда возможна однозначная классификация совокупности антропонимных единиц, содержащихся в специфических ономастических текстах, к примеру, актовых записях о рождении. Личное имя, юридически закрепленное за индивидом в записи о рождении как конкретное именование конкретного лица, для исследователя, работника архива «развоплощено», отстранено от денотата, не вызывает актуальных представлений об отличительных свойствах именуемого по банальной причине незнания ими друг друга. В связи с вышесказанным, занимаясь изучением динамических и социолингвистических процессов в региональном городском антропонимиконе, мы предположили расположение совокупности конституирующих его имен в рамках функционального поля потенциальной антропонимии.

Насущной необходимостью в Беларуси является составление лексикографических пособий, направленных на оказание помощи родителям и работникам органов ЗАГС при выборе имени новорожденному и его регистрации. Имеющиеся в свободном доступе работы Н. А. Петровского, А. Н. Тихонова, А. В. Суперанской при всех их достоинствах ориентированы на именовословную систему русского языка и по этой причине не учитывают специфические национальные черты белорусской антропонимии. В развитии любой языковой системы закономерно взаимодействуют тенденции к национализации и интернационализации, способствуя обогащению словарного состава. В белорусских же реалиях на современном этапе названные процессы носят взаимоисключающий характер. В сфере антропонимной лексики процесс национализации сконцентрирован в первую очередь на ревизии бытующих номинативных единиц, нередко главным критерием отбора сосуществующих именных форм является степень их отличия от соответствующих русскоязычных лексем. Наиболее выразительно тенденция к национализации проявляется в высказываниях типа «...Антропонимикон Гомеля, как и большинства славянских стран, формировался под влиянием христианизации, это значит, именовослов включает в себя в большинстве имена из святцев, греческие, римские или древнееврейские по происхождению. Это нивелирует белорусскую именовословную систему до уровня всего христианизированного мира» [2, с. 67]. Стремление определить, какие именно онимы вправе считаться единицами белорусского именовослова, приводит к попыткам вернуть в языковую практику некоторые древние формы имен, сохранившиеся в названиях рек, поселений и т. п., либо имеющие балтскую основу (*Бусяж, Гайбут, Лосьвид, Гердань, Скирмунт* и подобные [6]).

Фактически в сегодняшних условиях сосуществования двух государственных языков важно грамотно донести до широкого круга сведения о некоторых традициях присвоения имени в Беларуси, существующих вариантах имен, и тем самым если и не дать толчок для их возрождения, то хотя бы сохранить и избежать антропонимического пуризма.

Литература

1. Бондарко, А. В. Теория инвариантности Р. О. Якобсона и вопрос об общих значениях грамматических форм / А. В. Бондарко // Вопросы языкознания. – М.: Наука, 1996. – № 4. – С. 5–17.
2. Карніеўская, Т. А. Іменаслоў як грамадска-лінгвістычная з’ява / Т. А. Карніеўская // Изв. Гомельск. гос. ун-та им. Ф. Скорины. – 2003. – № 6 (21). – С. 66–70.
3. Смольников, С. Н. Антропонимия в деловой письменности Русского Севера XVI–XVII вв.: функциональные категории и модальные отношения / С. Н. Смольников. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2005. – 256 с.
4. Суперанская, А. В. К вопросу о кодификации личных имен / А. В. Суперанская // Ономастика и грамматика. – М.: Наука, 1981. – С. 74–98.
5. Сулова, А. В. О русских именах / А. В. Сулова, А. В. Суперанская. – 2-е изд. – Ленинград: Лениздат, 1985. – 222 с.
6. Чыж, А. Беларускі іменнік / А. Чыж. – Гомель: COLLEGIUM SARMATICUM, 1998. – 60 с.

В. В. Урублеўскі (Беларусь, Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт)

МЕТОДЫКА ДАСЛЕДАВАННЯ АНТРАПОНІМАЎ ЯК КАНЦЭПТУАЛЬНАЯ ПРАБЛЕМА БЕЛАРУСКАЙ АНАМАСТЫКІ

Даследаванне антрапанімікі як раздзела анамастыкі, які займаецца даследаваннем імён, імён па бацьку, мянушак і прозвішчаў людзей, з’яўляецца прыярытэтнай задачай як згаданай спецыяльнай філалагічнай і гістарычнай дысцыпліны, так і ў цэлым рэгіянальнай гісторыі і мікрагісторыі. Большасць айчынных публікацый і манаграфій па антрапаніміцы належыць філолагам. Сярод іх найбольш вядомыя М. В. Бірыла [1–8] і Г. К. Усціновіч [11], якія разглядалі антрапонімы выключна як аб’ект філалогіі. Так, М. В. Бірыла даследаваў антрапаніміку як спецыфічную частку лексічнай сістэмы мовы [5, с. 3].

У дадзеным артыкуле за аснову ўзяты не моўны, а антрапалагічны фактар даследавання антрапонімаў. Такія адзінкі разглядаюцца як элемент ідэнтыфікацыі канкрэтнага чалавека. Пабудова прозвішч, імён, імён па бацьку прадстаўляе пэўную цікавасць у плане даследавання гісторыі канкрэтнага роду і канкрэтнага чалавека.

Антрапаніміка можа карыстацца шэрагам наступных спецыяльных метадаў (або прынцыпаў), сярод якіх вылучаюцца чатыры: статыстычны,

тыпалагічны, этымалагічны, картаграфічны. Дадзеныя метады былі рэалізаваны аўтарам у артыкуле “Выкарыстанне дадзеных анамастыкі пры мікрагістарычным даследаванні (па матэрыялах НГАБ)”, апублікаваным у матэрыялах канферэнцыі, прысвечанай 70-годдзю Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі [10].

Статыстычны метада аналізуе дадзеныя статыстыкі, якая з’яўляецца неабходнай пры вызначэнні распаўсюджанасці пэўных антрапонімаў у межах вызначанай мясцовасці. Дадзены метада спасылаецца на матэрыялы гісторыка-статыстычных крыніц, выкарыстоўваючы пры гэтым звесткі генеалагічнага характару.

Тыпалагічны разглядае варыятыўнасць і віды антрапонімаў, іх зменлівасць у часе. Гэта можа прасочвацца ў выпадках наяўнасці некалькіх імён, мянушак і прозвішчаў, альбо некалькіх форм аднаго прозвішча, мянушкі ці імені.

Этымалагічны даследуе паходжанне антрапоніма. М. В. Бірыла вылучае 28 семантычных груп імён-мянушак, на падставе якіх узніклі і фарміраваліся прозвішчы [4].

Пэўнае дачыненне да статыстычнага мае картаграфічны прынцып. Ён на падставе дадзеных гістарычнай геаграфіі, а таксама дыялекталогіі і этнаграфіі займаецца лакалізацыяй рэгіёна паходжання антрапоніма, згодна з характарыстыкамі, закладзенымі ў яго назве, а таксама звесткамі ўскосных крыніц.

Вышэй прадстаўленыя метады ўваходзяць у паняцце прадмета анамастыкі і могуць быць карыснымі пры мікрагістарычным даследаванні.

Перад сучаснай антрапанімікай стаіць важная задача звароту да гістарычных крыніц з мэтай вызначэння этапаў фарміравання імён, імён па бацьку, мянушак і прозвішчаў канкрэтных радоў, іх паходжання. Вырашэнне яе павінна адбывацца на падставе генеалагічных прамых і ўскосных крыніц масавага характару, якія маглі б садзейнічаць раскрыццю дадзеных пытанняў.

Разам з гэтым паўстае яшчэ адна даволі важная задача сучаснай антрапанімікі – лакалізацыя прозвішчаў па пэўных мясцовасцях і рэгіёнах за вызначаны храналагічны адрэзак часу, што дазволіла б стварыць распрацаваную ладную сістэму гнёздаў-асяродкаў для кожнага канкрэтнага прозвішча. Гэта задача з’яўляецца даволі складанай і патрабуе сур’ёзнай працы калектыву даследчыкаў. Яна найбольш падыходзіць да статыстычнага метаду, які працуе з дакументальнымі крыніцамі.

Першае пытанне, якое будзе паўставаць перад даследчыкамі пры распрацоўцы дадзенай праблемы, – якую крыніцу варта абраць для лакалізацыі комплексу антрапанімічных звестак, найбольш каларытным з якіх з’яўляецца прозвішча. Яно і павінна брацца за аснову ў працэсе лакалізацыі.

Безумоўна, нас найбольш павінны цікавіць самыя раннія згадкі прозвішчаў у дакументах, але паколькі яны маюць разрознены характар (сустракаюцца за розны час па розных тэрыторыях) варта абраць перыяд і мясцовасці, па якіх матэрыялы захаваліся найбольш поўна, а затым на прыкладзе канкрэтных сем'яў праводзіць генеалага-антрапанімічныя росшукі ў глыб гісторыі.

Для кожнага рэгіёна падборка крыніц можа быць самастойнай у залежнасці ад іх захаванасці і ўсеахопнасці. Мы разгледзім дадзены аспект на прыкладзе тэрыторыі Міншчыны (Менскае ваяводства часоў ВКЛ і РП, Мінская губерня часоў Расійскай імперыі). Тэрміновым для вырашэння з'яўляецца і пытанне выбару саслоўя, аб'екта даследавання. У яго якасці абярэм самы шырокі пласт насельніцтва Беларусі дарэвалюцыйных часоў – сялянства.

Пошук крыніцы павінен быць абмежаваны перыядам, калі беларускае насельніцтва было менш рухомым. Адначасова трэба абраць перыяд максімальна набліжаны да нашага часу, што мае пэўнае значэнне ў мэтах генеалагічных і мікрагістарычных пошукаў. Звесткі масавага характару з прысутнай там антрапанімічнай інфармацыяй могуць мецца ў інвентарах XV–XVIII ст., якія аднак захаваліся далёка не па ўсіх тэрыторыях.

Інвентары 40-х гг. XIX ст., як прамыя генеалагічныя крыніцы, куды больш шматлікія і ахопліваюць дастаткова шырокі арэал, што дазваляе менавіта на іх падставе вылучаць асяродкі бытавання канкрэтных прозвішчаў. Дадзеныя інвентары складаліся для кантролю над памешчыцкай гаспадаркай з мэтай некалькі абмежаваць памеры сялянскіх павіннасцяў. Разам з апісаннем маёнтка інвентар уключаў і пералік сялян-домагаспадароў з пазначэннем імён усіх іх сямейнікаў і памагатых (парабкі, здольнікі і інш.). Для кожнай сям'і былі вызначаны пэўныя памеры чыншу і паншчыны, колькасць згонных дзён, хатняй жывёлы і г. д. Увядзенне інвентароў пачалося ў 1845 г.

Дзяржаўныя і памешчыцкія інвентары складаліся з адпаведных казённых і прыватнаўласніцкіх маёнткаў. У межах гэтых маёнткаў і адбываўся тагачасны працэс руху насельніцтва, былі сфарміраваныя цэлыя супольнасці з замацаваным за імі пэўным колам прозвішчаў. Такім чынам, дадзеныя маёнткі могуць разглядацца як вартыя ўвагі асяродкі распаўсюджвання канкрэтных беларускіх антрапонімаў. Адною з пераваг гэтай крыніцы з'яўляецца пазначэнне імён, імён па бацьку і прозвішчаў у дакуменце, як правіла, у іх побытавых формах.

Дадзеныя інвентары захаваліся па Мінскай губерні ў Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі (НГАБ, г. Мінск) у фондзе Мінскага губернскага камітэта (№ 142), створанага для разгляду і складання інвентароў памешчыцкіх маёнткаў [12].

У якасці ўскосных крыніц, якія дадаткова могуць садзейнічаць лакалізацыі арэала распаўсюджвання антрапонімаў, варта адзначыць матэрыялы адмены прыгоннага права 1861 г., якія складаліся па кожнаму з маёнткаў і ўключалі ў сябе пералік сялян-двораўладальнікаў (імя, імя па бацьку і прозвішча). Месца захавання падобных матэрыялаў – фонд Мінскай губернскай прысутнасці (№ 1595) НГАБ [13]. Недахопам дадзенай крыніцы з’яўляецца верагоднасць пропуска носьбітаў некаторых прозвішч, якія маглі не з’яўляцца двораўладальнікамі. Таму дадзеную крыніцу варта супастаўляць з папярэдніх – інвентарамі, дзе падобныя асобы маглі сустракацца ў спісе сямейнікаў або памагатых.

Пасля адмены прыгоннага права сяляне атрымалі права выходзіць з абшчыны, набываць зямлю ў іншых рэгіёнах, пераязджаць у гарады. Менавіта таму другая палова XIX ст., як і наступныя эпохі, ужо не дазваляе плённа займацца пытаннем распрацоўкі сістэмы гнёзд-асяродкаў бытавання сялянскіх антрапонімаў.

Выкарыстанне тыпалагічнага прынцыпу можа раскрываць прычынную сутнасць дваістасці або дублетнасці прозвішчаў, якая прасочваецца ў тым выпадку, калі адна сям’я ў розных крыніцах згадваецца пад рознымі прозвішчамі. Этымалагічны прынцып можа прымяняцца як у адносінах да асновы прозвішча, так і ў адносінах да яго фарманта. У дадзеным выпадку варта выкарыстоўваць адпаведныя класіфікацыі прозвішчаў М. В. Бірылы, адна з якіх вышэй згадана. Кожнае прозвішча можа быць аднесена да пэўнай семантычнай групы. Даволі важным прынцыпам для лакалізацыі гнёзд прозвішчаў з’яўляецца картаграфічны метада, які з дапамогай ускосных характарыстык дазваляе ўзнавіць месца паходжання або пражывання носьбітаў пэўнага прозвішча. Пры гэтым варта карыстацца мапамі адзначанага перыяду, а менавіта сярэдзіны XIX ст. Па Мінскай губерні найбольш падыходзіць трохвёрстная мапа, складзеная Ваенна-тапаграфічным дэпартаментам Міністэрства ўнутраных спраў Расійскай імперыі [9]. Так, засценкі *Бакуны*, *Баханы*, *Мякоты* на Уздзеншчыне могуць указваць на пражыванне там прадстаўнікоў гэтых прозвішчаў, пашыраных у згаданым рэгіёне.

Такім чынам, паглыблены сістэматычны зварот увагі да дакументальных гістарычных крыніц, што змяшчаюць статыстычную і генеалагічную інфармацыю, паляпшае і ўзбагачае філалагічную базу даследавання антрапаніміі, высвятляе новыя факты, якія патрабуюць сваёй філалагічнай інтэрпрэтацыі. Да таго ж дадзены падыход спрыяе рэканструкцыі мікрагістарычных і рэгіянальных працэсаў развіцця пэўнай тэрыторыі.

Літаратура

1. Бірыла, М. В. Анамастычныя словаўтваральныя элементы ва ўсходне-і заходнеславянскіх мовах (адантрапанімічныя айконімы) / М. В. Бірыла. – Мінск: Навука і тэхніка, 1973.

2. Бірыла, М. В. Беларуская анамастыка: зб. арт. / М. В. Бірыла. – Мінск: Навука і тэхніка, 1992. – 171 с.

3. Бірыла, М. В. Беларускія антрапанімічныя назвы ў іх адносінах да антрапанімічных назваў іншых славянскіх моў (рускай, украінскай, польскай) М. В. Бірыла. – Мінск, 1963.

4. Бірыла, М. В. Беларуская антрапанімія: 1. Уласныя імёны, імёны-мянушкі, імёны па бацьку, прозвішчы / М. В. Бірыла. – Мінск: Навука і тэхніка, 1966. – 118 с.

5. Бірыла, М. В. Беларуская антрапанімія: 2. Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі / М. В. Бірыла. – Мінск: Навука і тэхніка, 1969. – 508 с.

6. Бірыла, М. В. Беларуская антрапанімія: 3. Структура ўласных мужчынскіх імён / М. В. Бірыла. – Мінск: Навука і тэхніка, 1982. – 320 с.

7. Бірыла, М. В., Ванагас А. П. Літоўскія элементы ў беларускай анамастыцы / М. В. Бірыла, А. П. Ванагас. – Мінск: Навука і тэхніка, 1968.

8. Бірыла, М. В. Тыпалогія і геаграфія славянскіх прозвішчаў / М. В. Бірыла // Доклады X Міжнар. з'езда славістаў / АН БССР. – Мінск: Навука і тэхніка, 1988. – С. 14–24.

9. Трехверстная карта Беларуси XIX века [Электронный ресурс]: справочник: БелНИЦЭД: в 3 т. – Электрон. дан. (1,85 Гб). – Минск, 2002. – Электрон. опт. диски (CD-ROM). – Т. 1: Южная Беларусь. – 1 диск; Т. 2: Центральная Беларусь. – 1 диск; Т. 3: Северная Беларусь. – 1 диск.

10. Урублеўскі, В. В. Выкарыстанне дадзеных анамастыкі пры мікрагістарычным даследаванні па матэрыялах НГАБ / В. В. Урублеўскі // Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі: гісторыя і сучаснасць: юбілейная навука.- практыч. канф., прысвечаная 70-годдзю Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі, Мінск, 8 ліпеня 2008 г. – Мінск: НАРБ, 2008. – С. 154–162.

11. Усціновіч, Г. К. Антрапанімія Гродзеншчыны і Брэстчыны (XIV–XVIII стст.) / Г. К. Усціновіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1975. – 175 с.

12. НИАБ. Ф. 142. Минский губернский комитет для рассмотрения и составления инвентарей помещичьих имений (1825–1848 гг.). 1783 дела.

13. НИАБ. Ф. 1595. Минское губернское присутствие (1901–1917 гг.). 41 479 дел.

Т. В. Федупова (Беларусь, Институт языка и литературы имени Якуба Коласа и Янки Купалы НАН Беларуси)

СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ СЕМНЫЙ АНАЛИЗ НА УРОВНЕ ДЕНОТАТИВНОГО МАКРОКОМПОНЕНТА ЗНАЧЕНИЯ ЛЕКСИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ

Оперирование семантической стороной языка обусловлено определенным родом трудностями, тем более что на протяжении довольно длительного периода времени в лингвистике нивелировалось всякое обращение к содержательной стороне языка.

Лексикографические дефиниции, представленные в толковых словарях, уже являются своеобразными репрезентаторами процесса разложения содержательной стороны языковых единиц на компоненты.

Это помогает представить значение как определенный набор дискретных элементов, что особенно важно при проведении сопоставительных исследований содержательной структуры единиц нескольких лексических систем.

Материал нашего исследования составили лексические единицы русского языка и их переводные белорусскоязычные аналоги, входящие в состав лексико-семантической группы “поведение”.

Основной единицей сопоставления выступила семема с последующим представлением ее денотативной структуры в виде иерархически упорядоченных элементов – сем. Данное положение обусловлено принципом функциональности в сфере взаимодействия языков, ведь, как известно, носители языка в процессе коммуникативного акта оперируют не всем комплексом значений лексемы, а выбирают единственный, наиболее полно и точно отвечающий требованиям коммуникативной задачи. Каждая сема, согласно В. Г. Гаку, “представляет собой отражение в сознании носителей данного языка различительных черт, объективно присущих денотату либо приписываемых ему данной языковой средой и, следовательно, являющихся объективными по отношению к каждому говорящему” [1, с. 95].

Семный анализ на уровне денотативного макрокомпонента значения лексических единиц сопоставляемых языков призван выявить общее и различное в семантическом наполнении двух языков, в нашем случае – русского и белорусского. Это отнюдь не значит, что признаки окружающей действительности как-то отличаются и варьируются по своим характеристикам от языка к языку. Просто сам процесс семантизации фактов действительности представлен в разных языках по-разному, чем и продиктованы различия в семном наборе сопоставляемых лексем. Для одного языка определенный набор семных компонентов оказывается значимым и актуальным, в то время как в другом языке этот набор включается в периферийную область картирования мира. Именно поэтому зачастую важно определить не то, как отдельные языки закрепляют отражение признаков окружающей действительности, а определить: 1) какие именно различительные признаки положены в основу наименования определенного объекта действительности в двух сопоставляемых языках; 2) выявить разницу в группировке признаков в семантике слова двух языковых систем при общности набора признаков окружающего мира.

В связи с этим справедливым будет замечание Э. М. Медниковой, утверждающей, что “... каждому языку свойственно свое семантическое строение. Это значит, что каждый язык по-своему “избирает” те аспекты или характеристики реально различающихся предметов, явлений, процессов, которые их объединяют и позволяют обозначить одним словом” [2, с. 153].

Осуществление семного анализа производится на основе анализа словарных дефиниций. Условно за сему принимается единица, выраженная знаменательным словом, компактно, ясно и четко передающая семантический признак. Семный анализ в органичной связи с контрастивным позволяет решить, как минимум, две задачи. Во-первых, определить, какая белорусскоязычная лексическая единица эквивалентна исходной русской в данном значении; во-вторых, определить степень этой эквивалентности, опираясь на семный состав денотативного макрокомпонента анализируемых семем в сопоставляемых русском и белорусском языках.

Зачастую сложность анализа продиктована определенной условностью лексикографических репрезентаций лексем. Например, приходится прибегать к многоступенчатому разложению на семные компоненты тех лексем, толкование которых представлено в толковых словарях по принципу “замкнутого круга”. Так, значение лексемы *наравістасць* в “Тлумачальным слоўніку беларускай мовы ў 5 тамах” определено как ‘*уласцівасць наравістага*’, в то время как один из оттенков моносемантической лексемы *наравісты* определяется как ‘*які выражае ўпартасць, наравістасць*’. Второй лексико-семантический вариант лексемы *фамільярнасць* в белорусском языке определен как ‘*фамільярнае абыходжанне з кім-н.; фамільярныя учынкi, паводзіны*’.

Сопоставление сем в рамках денотативного макрокомпонента значения позволяет репрезентировать степень эквивалентности сопоставляемых русско-белорусских лексических единиц заявленной тематической группы и выявить особенности предметно-логического членения мира в системах двух сопоставляемых языков.

1. Семемы русского языка (языка-основы) и белорусского (языка сопоставления) характеризуются одинаковым набором семных компонентов. Это наблюдается в межъязыковой лексической паре сопоставления, организованной по принципу линейного соответствия (когда единице русского языка соответствует один переводной эквивалент в белорусском), и в паре, организованной по принципу векторного соответствия (семеме русского языка с заданным значением соответствуют несколько семем с качественно новым формальным выражением в белорусском). Например, межъязыковая лексическая пара *фамільярнасць* = *фамільярнасць* 2 характеризуется идентичным набором семных компонентов ‘*обхождение*’, ‘*бесцеремонное*’, ‘*развязное*’, ‘*излишне непринужденное*’. Русской лексеме *жеманніца* в белорусском языке соответствуют две лексемы *манерніца*, *крыўляка* с полным соответствием семных компонентов ‘*лицо женского пола*’, ‘*характеризуется поведением, лишенным простоты и естественности*’.

2. Набор семных компонентов сопоставляемых семем русского и белорусского языков наряду с тождественными семами содержит

и качественно новые семы, более детально конкретизирующие факты действительности или дифференцирующие те или иные аспекты предметно-логического содержания языкового знака. Этот вид представлен двумя частными подвидами:

а) семный состав семемы с заданным значением в пределах отмеченного нами лексико-семантического поля в одном языке включает новые семы, отсутствующие в наборе семных компонентов семемы языка сопоставления. Так, согласно двуязычному русско-белорусскому словарю, русскоязычной лексеме *выходка* соответствуют два переводных варианта в белорусском – *выхадка* и *выбрыкі 2* (адз. *выбрык*). Русско-белорусская пара *выходка* – *выхадка* характеризуется тождественным набором семных компонентов: *‘поступок’*, *‘противоречит общепринятым правилам поведения’*. В контрастивной же паре *выходка* – *выбрык 2* белорусскоязычная семема в ходе семного анализа обнаруживает в своем семном составе сему *‘неожиданный’*, отсутствующую в семном наборе русскоязычной семемы и тем самым сужающей семантический объем ее белорусскоязычного соответствия:

<p><u>выходка</u> <i>‘поступок’</i></p> <p style="text-align: center;">—</p> <p><i>‘противоречит общепринятым правилам поведения’</i></p>	<p><u>выбрык 2</u> <i>‘учынак’</i> <i>‘нечаканы’</i></p> <p><i>‘супярэчыць агульным правілам наводзін’</i></p>
---	---

В паре *поступок* – *учынак* наблюдаем обратную ситуацию, когда дополнительная дифференциальная сема входит в состав семных компонентов русскоязычной лексемы, тем самым сужая и конкретизируя ее семантический объем:

<p><u>поступок</u> <i>‘действие’</i> <i>‘намеренное’</i></p> <p><i>‘совершенное каким-л. лицом’</i></p>	<p><u>учынак</u> <i>‘дзеянне’</i></p> <p style="text-align: center;">—</p> <p><i>‘якое здзейснена кім-н.’</i></p>
--	---

б) семный состав каждой из сопоставляемых семем двух языков с заданным тематическим значением в пределах межъязыковой русско-белорусской лексической пары характеризуется своим специфическим, дополнительным набором дифференциальных сем, выделяемых наряду с интегральными. Так, в русско-белорусской паре *повадка* – *схільнасць 1*, белорусскоязычная семема которой выступает, по данным переводных словарей, как один из шести возможных переводных эквивалентов лексемы *повадка*, каждая из сопоставляемых лексических единиц содержит в своем семном составе присущие только ей семы. Возможность

белорусскоязычной семемы *схільнасць* выступать в качестве переводного эквивалента русскоязычной лексемы в том или ином контексте обусловлена наличием в семном составе двух сопоставляемых единиц интегральной семы “склонность”:

<i>повадка</i>	<i>схільнасць 1</i>
‘склонность’	
‘ <i>потребность в совершении действий, поступков</i> ’	‘ <i>здольнасць да якіх-н. заняткаў, дзейнасці</i> ’
‘ <i>обычная</i> ’	
‘ <i>постоянная</i> ’	
‘ <i>манера поведения</i> ’	

3. Значение семемы одного из языков сопоставления, репрезентируемое определенным спектром семных компонентов, не отражено в денотативной структуре ни одного из лексико-семантических вариантов переводной лексемы другого языка в соответствии с данными переводных двуязычных словарей. Так, второй лексико-семантический вариант лексемы *завихрение* включается в состав отмеченной нами лексико-семантической группы поведения: *завихрение* ‘1. Спец. Образование вихрей в жидкости (газе) при обтекании тел недостаточно плавной формы или при встрече двух потоков’; ‘2. перен. Разг. Неожиданные и странные повороты чьей-л. мысли, чьих-л. рассуждений’. Белорусский аналог, по данным переводного словаря, не отражает отмеченного значения ни в одном из своих лексико-семантических вариантов: *завіхрэньне* ‘1. Слуп. пылу, снегу, і пад., узняты ветрам’; ‘2. Спец. Утварэньне віхраў у газе аба вадкасці пры абцяканні якіх-н. цел або пры сустрэчы супрацьлеглых патокаў’.

Русскоязычной лексеме *колпак*, актуализирующей в третьем лексико-семантическом варианте значение ‘*прост. О простодушном, недалеком человеке*’, в белорусском языке не соответствует ни один из лексико-семантических вариантов лексемы *каўпак* с отмеченным выше значением. Это отнюдь не означает, что данное значение вовсе отсутствует в сознании носителей языка, а лишь является свидетельством неодинаковой степени развитости полисемии, метафоризации значений и, тем самым, особенностей в семантизации окружающей действительности в белорусскоязычной языковой сфере.

Таким образом, проведение сопоставительного семного анализа в рамках денотативного макрокомпонента значения позволяет выявить и зафиксировать степень совпадения – несовпадения в наборе семных компонентов лексических единиц двух языков. Последнее, в свою очередь, способствует выявлению денотативной специфики значения

в сопоставляемых языковых системах, которая призвана отразить некоторый определенный признак окружающей действительности, положенный этнолингвокультурным сообществом в основу номинации.

Литература

1. Гак, В. Г. Проблема гносеологических аспектов семантики слова / В. Г. Гак // Вопросы описания лексико-семантической системы языка: Тезисы докладов. – М., 1971. – Ч. 1. – С. 95–98.

2. Медникова, Э. М. Значение слова и методы его описания: учеб. пособие / Э. М. Медникова. – М.: Высш. школа, 1974. – 202 с.

В. В. Шур (Беларусь, Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І. П. Шамякіна)

ВАРЫЯНТНАСЦЬ І НАБЛІЗАЦЫЯ ОНІМАЎ У ГРАМАДСТВЕ І ТВОРАХ МАСТАЦКАЙ ЛІТАРАТУРЫ

Варыянтнасць онімаў у грамадстве, соцыуме звычайна матывуецца, тлумачыцца нацыянальнымі, тэрытарыяльнымі (рэгіянальнымі), сацыяльнымі, канфесійнымі, часавымі і іншымі фактарамі. У творах жа мастацкай літаратуры ўжыванне варыянтаў онімаў звычайна матывуецца мастацка-эстэтычнымі задачамі, творчай манерай пісьменніка, яго ўласнымі густамі. Напрыклад, з'яўленне ў мастацкім тэксце на фоне традыцыйных, звыклых імёнаў аднаго-двух незвычайных “экзатычных” разглядаецца як своеасаблівы мастацкі прыём. Пра гэту асаблівасць онімаў пісала А. Супранская, адзначаючы, што імёны, усталяваныя ў соцыуме, традыцыйныя, частыя, тыповыя для пэўнай эпохі, пэўнай сацыяльнай групы, ствараюць нейтральны фон, на якім імёны асаблівыя, рэдкія або гаваркія ўспрымаюцца як стылістычны сродак [6, с. 319].

Так, на Зэльвеншчыне гістарычна склаліся дзве сістэмы ўласных імёнаў. Праваслаўныя прытрымліваюцца візантыйска-грэчаскага іменаслоўя, католікі маюць рымска-каталіцкія імёны і даюць іх сваім дзецям: *Адольф (Адоляк), Людвіг, Рамуальд (Ромак), Франц (Франак), Юзэфа (Юзя), Ванда, Зыгмунд (Зыгмусь)*. У асяроддзі католікаў пераважаюць лацінізаваныя формы старажытных імёнаў: *Базыль, Ян (Янак), Томаш (Томак)* (у праваслаўных адпаведна – *Васіль, Іван, Фама – В. Ш.*). Праўда, некаторыя лацінізаваныя формы католікі свядома не выкарыстоўваюць: не сустранеш, як піша П. Сцяцко, сярод іх *Герасіма, Лукаша, Якуба*, гэтыя імёны сталі набыткам праваслаўных. Па традыцыі згаданыя варыянты і сістэмы іменаслоўя суіснуюць на Зэльвеншчыне і цяпер [7, с. 108]. Гэтая ж з'ява выяўляецца і на Глушчыне, у пасёлку Янкі Купалы, пра што пісаў Ф. Янкоўскі ў зборніку “З нялёгкіх дарог”:
«Было на пасёлку васемнаццаць хат, пры іх столькі ж двароў. А сённа,

калі пішу гэту старонку, у пасёлку Янкі Купалы хат, двароў пад
восемдзесят.

*І пра чатырох з вёскі і з пасёлка: Тодар, Хведар, Фёдар і Феадор. Не
раз успамінаў і ўспамінаю чатырох. Ва ўсіх чатырох – адно тое самае імя...
Гэта – дадумаўся і дачытаўся з кніжак пасля, праз гады, – з нашай гісторыі.
Як і Базыль – Васіль. Як і Ян-Янка-Янук-Янак-Івась. Як і Міхась-Міхаль-
Міхал. Як і Амброж і Амбрось. Пятро-Пятрусь-Пятрук-Пятрок...»*
[9, с. 263].

У беларускім нацыянальным анамастыконе з даўніх часоў
выпрацаваліся спецыфічныя мадэлі прозвішчаў, якімі беларусы
адрозніваліся нават ад блізкіх да іх па паходжанні суседніх славянскіх
 народаў – рускіх і ўкраінцаў. Параўнайце: *Каваль, Коваль, Ковалеў,
Кавальскі, Каваленка, Кавалевіч, Каваленкаў*. Так, паводле даследаванняў
М. Бірылы, Г. Усціновіч, тыповымі для беларусаў будуць мадэлі
прозвішчаў, утвораныя спосабам суфіксацыі з фармантамі *-онак, -ёнак, -
эня, -еня* тыпу *Кавалёнак, Пятронак, Астапеня, Кляўчэня*, а таксама
прозвішчы тыпу *Сноп, Дрозд, Сокал, Воўк, Лось* і інш., утвораныя
пераважна лексіка-семантычным спосабам ад апелятываў-назоўнікаў або
ад дахрысціянскіх уласных імёнаў. У грамадстве асабліва апошняя
з названых разнавіднасцей прозвішчаў успрымаецца як сацыяльна
заніжаная, “сялянская”.

Таму такія прозвішчы беларусаў (*Баран, Казёл, Воўк* і інш.) нярэдка
“акультураваюцца”, набліжаюцца. Гэта з’ява, як прасочана даследчыкамі,
у пераважнай большасці рэгулявалася афіцыйнымі органамі кіравання
ў Рэчы Паспалітай, а затым і ў Расійскай імперыі. Так, у 1897 г.
праводзіўся ўсеагульны перапіс насельніцтва тагачаснай Расіі.
Перапісчыкі, якіх спецыяльна вучылі, карысталіся дасланымі з Пецярбурга
цыркулярамі з адпаведнымі інструкцыямі і ўзорамі, у якіх падрабязна было
растлумачана, як запаўняць і афармляць лісты. Яны (перапісчыкі), як
правіла, валодалі формулай трохчленнага рускага ўласнага наймення
і ў працэсе запісу прозвішчаў, асабліва блізкіх па структуры, надавалі
роднасным беларускім найменням стэрэатыпнае аблічча. Найчасцей
перавага аддавалася ўжо ў значнай меры ўсталяваным “стандартызаваным”
польскім або рускім узорам прозвішчаў. Так, у двухскладовых беларускіх
прозвішчах з націскам на апошнім складзе пераносяць націск на
перадапошні: *Каваль – Коваль, Смаляр – Смоляр, Тарас – Тарас, Багдан –
Богдан, Гарбач – Горбач, Брахун – Брэхун, Капач – Копач, Сукач – Сукач,
Пратас – Протас, Барыс – Борыс, Пятух – Пётух, Баран – Барані* і інш.
Можна назваць шэраг сучасных тыпова беларускіх прозвішчаў, якія ў
пэўны час атрымалі неўласцівыя для пэўных рэгіёнаў анамастычныя
канчаткі: *Вожык (аў), Турбал (аў), Язэп (кін), Калеснік (аў), Крупнік (аў),
Чыгрын (аў), Зёлк (ін), Шмуїла (аў), Куляш (оў)* і інш. У Лельчыцкім раёне,

напрыклад, прозвішча *Калеснік* з'яўляецца тыповым, а яго варыянт *Калеснікаў* – маюць адзінкавыя асобы, тыя, хто выязджалі за межы раёна.

Сярод беларусаў да нашых дзён існуе нігілістычная тэндэнцыя перайначваць, скажаць прозвішчы на *-а* тыпу *Ношка, Кукса, Масла, Буйла, Юха, Чэчка, Крыўка* і інш. Параўнайце: *Куксо, Масло, Юхо, Крыўко* і інш. Жаночы варыянт прозвішча *Булава* гучыць часам з націскам на першым складзе і г. д. Варыянты фармантаў *-ка, -ко*, якія можна назіраць у значнай колькасці разнавіднасці беларускіх і ўкраінскіх прозвішчаў, даследчыкі тлумачаць наступным чынам. Тып на *-ка, -ко* вельмі прадуктыўны ў народна-дыялектнай мове, дзе ён мае свае разнавіднасці, параўн.: прозвішчы *Хавайка, Пацалуйка, Разумейка, Жыгалка* і прозвішчы тыпу *Галаўко, Губко, Скурко, Світко* і інш. У такіх прозвішчах можна выявіць штучную замену флексіі *-ка* на *-ко* ў антрапонімах, што аманімічныя адпаведным агульным назоўнікам. Відаць, прычына такой з'явы – пазбавіцца супадзення прозвішча з апелятывам, асабліва ў тых выпадках, калі семантыка апошняга з'яўляецца непрыемнай для чалавека: *Кабылко, Кішко, Дубінко, Дзірко, Сабако* і інш. [1, с. 72]. Хвалявала гэтая прыкрая з'ява многіх пісьменнікаў. Так, Уладзімір Дубоўка, які перажываў, што ў жывой мове можна назіраць мноства прыкладаў непажаданага перакручвання асобных беларускіх прозвішчаў, расказваў, што цяпер не толькі пішуць, але і вымаўляюць не *Скрыпка*, а *Скрыко*, не *Дуда*, а *Дудо*. Прыгожае беларускае прозвішча *Галоўка* пішуць і вымаўляюць *Галаўко* [2, с. 52].

Выказваў занепакоенасць такой непажаданай з'явай з беларускімі прозвішчамі і пісьменнік Ян Скрыган: “У беларускіх прозвішчах свая завяздзёнка: калі яны прадметныя, то гэтак і выгаворваюцца – *Касіла, Кукса, Лялька, Цвірка, Хоцька, Лапа*. Але як толькі даходзіць справа да напісання, яны адразу набываюць кніжнасць, якая, трэба меркаваць, пайшла ад царкоўна-папоўскага запісвання ў метрыкі. І прозвішчы пачыналі гучаць іначай: *Касіло, Куксо, Лялько, Цвірко, Хацько, Лапо*.”

Першааснова прападала, сэнс зацямняўся, у канцы ставілася заўсёды націскае “о”, прозвішча рабілася проста біркаю. А такім прозвішчам, як *Сукала, Забела, Спрытула*, часта надавалася акраса замежнага паходжання, іх пачыналі пісаць праз падвоеныя зычныя: *Забелло, Сукалло, Спрытулло*” [5, с. 292].

Улічваючы створаную ў літаратуры традыцыю і асаблівасць такіх анамастычных мадэляў, суфіксаў, некаторыя пісьменнікі, нярэдка выкарыстоўваюць іх (фарманты) у спалучэнні з апелятывамі значна заніжанага семантычнага плана, ствараючы такім чынам літаратурныя антрапонімы-прозвішчы, якія ў пераважнай большасці не сустракаюцца ў рэальнай антрапаніміцы. Параўн.: *Гарлахвацкі, Лютастанскі, Вашамірскі, Лятальскі, Зязюльскі, Сучынскі, Лапсярдацкі* і інш. Часта гэтую асаблівасць прозвішчаў з фармантамі на *-скі, -цкі* пісьменнікі творча

рэалізоўваюць у сатырычных творах для стварэння характарыстычных антрапонімаў. Параўн.: у творах І. Ільфа і Я. Пятрова: *Старахамскі, Бешанскі, Шакальскі, Сундучанскі* і інш.

Між іншым, у мастацкай літаратуры гэтая традыцыя, ідзе ад фальклору. Так, Г. Параскевіч выявіла і апісала ў беларускіх прыказках характарыстычна-ацэначнае ўжыванне шляхецкіх прозвішчаў на *-скі, -цкі* тыпу *Казлоўскі, Бараноўскі, Далецкі*, якія ўжываюцца ў спалучэнні са словам *пан*. Высокая сацыяльна матываваная форма такіх антрапонімаў, на яе думку, якая ўказвае на прыналежнасць іх носьбітаў да шляхты, нападняецца заніжаным зместам іх апелятываў (*казёл і баран* – сімвалы тупасці і зазнайства), у выніку чаго адзінкі набываюць іранічнае адценне. Апрача таго, такія прозвішчы ў прыказках выконваюць і дадатковую стылістычную функцыю, выступаючы ў тэксце як своеасаблівы троп, раўназначны ў пэўнай меры метафары [4, с. 82].

Варыянтнасць шматлікіх тапонімаў у нашым грамадстве, у мастацкай літаратуры атрымала пашырэнне пад уплывам самых розных сацыяльных фактараў: канфесійнае процістаянне, уздзеянне на беларускую аймакімію суседніх рускай і польскай сістэм, пра што пісалі самыя розныя даследчыкі (Я. Адамовіч, Л. Акаловіч, Я. Рапановіч, Л. Лыч, В. Лемцюгова, Г. Мезенка, Ф. Янкоўскі, Г. Цыхун, А. Каўрус, В. Генкін, А. Рогалеў і інш.). Параўнайце ў гэтым плане шматлікія публікацыі пра існуючыя да нашага часу або часткова змененыя, архаізаваныя, трансфармаваныя пад уплывам польскай і рускай моў варыянты беларускіх айконімаў *Менск – Менск – Мінск, Гарадзень – Гародня – Гродна, Бярэсце – Бжэст – Бжэсте – Бжэст – Брэст, Наваградак – Навагрудак, Хвойнікі – Хойнікі, Мёры – Міёры, Мазыр – Мозыр, Глуск – Глусск, Косава – Коссаво, Мядзел – Мядзель, Грозаў – Грозава* і інш.

Варыянтнасць айконімаў і іншых тапонімаў з’яўляецца тыповай асаблівасцю любога рэгіёна. Як прасачыў гэту з’яву ў аймакіміі Віцебшчыны В. Генкін, наяўнасць акцэнталагічных, граматычных і іншых варыянтаў у першую чаргу характэрна назвам невялікіх паселішчаў. У наш час колькасць тапонімаў, што маюць варыянты, скарачаецца. Гэта, на яго думку, звязана са змяншэннем колькасці паселішчаў, а таксама з пэўнай стандартызацыяй назваў. Існуе некалькі фактараў, якія абумоўліваюць тэндэнцыю да стандартызацыі ў рэгіянальнай тапаніміі. Гэта: актыўны ўплыў пісьмовых стыляў на мову жыхароў рэгіёна; для беларускай тапаніміі асабліва актуальнай застаецца і праблема актыўнага ўзаемадзеяння рускай і беларускай моў, яго адлюстраванне ў аймакіміі [3, с. 274–275]

Ужо ў матэрыялах Першай беларускай тапанімічнай канферэнцыі ў 1967 г., дзе разглядаліся вынікі змен і з’яўленне шматлікіх варыянтаў у беларускай тапанімічнай сістэме, адзначаліся найбольш тыповыя з іх, што з’явіліся ў сістэме ў розныя перыяды. Найперш гэта вялікі разнабой

і варыянтнасць у выкарыстанні айконімаў, выкліканыя ўздзеяннем суседніх польскай і рускай моў; перайменаванні, абумоўленыя ідэалагічнымі падыходамі пры замене шматлікіх традыцыйных назваў у савецкі перыяд і паралельнае існаванне шматлікіх традыцыйных беларускіх айконімаў: паселішчы з назвамі *Кастрычніцкая* і *Акцябрская*, *Акцяброва* і інш.; у некаторых новых назвах род айконімаў не супадае з відавочнай назвай паселішча: вёска *Мірная* ў Слоніміскім раёне, а ў Лельчыцкім – *Мірнае*; у Баранавіцкім – вёска *Ягадная*, а ў Бабруйскім – *Ягаднае*. У радзе выпадкаў напісанні айконімаў на дарожных знаках да нашага часу ўносяць блытаніну ў маўленне, тапанімію і не адпавядаюць існуючым правілам беларускай арфаграфіі і мясцоваму вымаўленню: *Рагава* ў Мінскім раёне, а на дарожных знаках *Рогавы*, мясцовае *Казекава*, а на дарожных указальніках, картах *Казаково*. І такіх прыкладаў многа ў розных рэгіёнах Беларусі.

Спецыфічным вынікам вар’іравання онімаў у мове мастацкай літаратуры з’яўляецца *набілізацыя* – акультураванне, напрыклад, айконімаў, прозвішчаў, асабовых уласных імёнаў з мэтай стварэння камізму, іроніі, сарказму. Традыцыйныя, натуральныя для пэўнага соцыуму онімы ў выніку набілізацыі падлягаюць частковым заменам або замяняюцца нейкім замежным адпаведнікам, бо мясцовы онім, як лічаць некаторыя аматары замен, нібыта ўспрымаецца як немілагучны, грубы, неэстэтычны. У творах мастацкай літаратуры такая варыянтнасць прозвішчаў у якасці спецыфічнага сродку “акльтуравання” онімаў выкарыстоўваецца як мастацкі прыём для лаканічнай характарыстыкі розных прыстасаванцаў, адшчапенцаў, што выракаюцца роднасных каранёў, сваёй мовы, імёнаў, радзімы, нацыянальнасці. Набілізуючыя замены, як піша А. Супранская, уключаюць самыя розныя выпадкі. Нямала сярод іх і актаў, прадиктаваных дрэнным густам і непавагай да натуральнага, простага, нежаданнем унікнуць у гісторыю назвы, а таксама пагоняй за часовай модай [6, с. 321]

Набілізацыя імёнаў, прозвішчаў, тапонімаў у мове беларусаў, як сведчаць шматлікія прыклады з фальклору, народных гаворак, твораў мастацкай літаратуры, адбываецца некалькімі спосабамі:

а) шляхам замены, прыстасавання такіх онімаў да ўсталяваных шаблонных узораў або да падобных нечым (гукавой абалонкай, акцэнталагічнымі асаблівасцямі, семантыкай, словаўтварэннем) адзінак з іншых моў. Напрыклад, перамяшчэннем націску ў варыянтах онімаў на ўзор польскіх або французскіх прозвішчаў: *Казёл* → *Козел*, *Багдан* → *Богдан*, *Пратас* → *Протас*, *Жабрак* → *Жэбрак*, *Буйла* → *Буйло*, *Птушка* → *Птушко*; Так, вобразна, своеасаблівай мянушкай *Буйла* маглі назваць і чалавека, высокага здаравяка, аднак беларуская паэтэса *Канстанцыя Буйла* (сапраўднае прозвішча *Канстанцыя Калечыц* – В. Ш.) свядома сказала яго на *Буйло*, называючы сябе на французскі лад, пра што

пісаў У. Юрэвіч, аналізуючы такія анамастычныя адзінкі [8, с. 142]. Параўн. вядомыя французскія прозвішчы *Гюго*, *Дзюкло*, *Дзідро*, *Фуко*, у якіх націск на канцавым складзе – заканамерная асаблівасць;

б) далучэннем да кораня тыповага беларускага прозвішча найбольш ужывальных анамастычных фармантаў, уласцівых суседнім славянскім мовам (пераважна рускай, польскай): *Баран* → *Бараноўскі* → *Баранаў*,
Кулеш → *Куляшоў*, *Маішэра* → *Маішэраў*, *Вялюга* → *Вялюгін*,
Чыгрын → *Чыгрынаў*, *Радзівіл* → *Радзівілаў*, *Яраш* → *Ярашэўскі*,
Курыла → *Курылаў*, *Лапух* → *Лапухоў*;

в) уключэннем у структуру беларускіх онімаў неўласцівых ёй спалучэнняў гукаў, тыповых для іншых славянскіх і неславянскіх моў: *Жыгала* → *Жыгадла*, *Гасціла* → *Гастелло* (а), *Забела* → *Забелло* (а),
Піліпенка → *Філіпенка*, *Гародня* → *Гродна*, *Бярэсце* → *Брэст*.

Так, пісьменнік Ігнат Дубоўскі, палемізуючы з Анатолем Мясніковым пра лёс былога прэзідэнта Беларускай акадэміі навук *Антон Жэбрака*, адзначаў, што прозвішча гэтага сусветна вядомага вучонага таксама перацярпела змены, звязаныя з уплывам суседніх моў. “З *Антанам Раманавічам Жэбракам*, – згадвае І. Дубоўскі, – я быў знаёмы з 1935 года. Калі ў лютым 1940 года яго выбралі акадэмікам Беларускай акадэміі навук, супрацоўнік “Звязды” Алесь Матусевіч папрасіў мяне пазнаёміць яго з *Жэбракам*. У гутарцы з новым акадэмікам Матусевіч спытаў яго, як правільна пісаць яго прозвішча на беларускай мове – *Жэбрак* ці *Жабрак*?

– Маё прозвішча на ўсіх мовах – беларускай, рускай, англійскай і іншых – гучыць аднолькава – *Жэбрак*. Некаторыя думаюць, што яно паходзіць ад польскага слова *жэбрак*. Нават пытаюць, ці не паляк я. Не, я – беларус. Прозвішча маё паходзіць ад беларускага слова *жабрак*. Але ў той час, калі ўводзіліся прозвішчы, усе матрыкулы вяліся на рускай мове, і слова *жабрак* у рускай транскрыпцыі перайшло ў *жэбрак*. А па-беларуску – *Жэбрак*. Так сфарміравалася маё прозвішча, такім і застаецца. Калі ж яго пісаць па-беларуску, *Жабрак*, то гэта ўжо будзе іншае прозвішча” (гл.: ЛіМ, 1994, 11 лют.). Як нам здаецца, вядомы акадэмік не хацеў свядома выпраўляць, “рабіць правільным” і семантычна празрыстым сваё прозвішча, у якім у чыста беларускім варыянце адчуваўся негатыўны падтэкст, бо *жабрак* – гэта той, хто збірае міласціну, хто жабруе, нічога не мае, хто зусім бедны. Такіх прыкладаў з беларускімі прозвішчамі мноства: *Шлопак*, *Бордак*, *Робак*, *Смоляр*, *Дворняк* і інш. Гэта вынік непавагі і абьякавасці да сваіх уласных імёнаў, да памяці нашчадкаў, да саміх сябе.

Яшчэ прыклад. У апаবাদанні Ф. Янкоўскага “Прозвішча”, паведамляецца, што некалі ў тыповай беларускай вёсцы жылі тры браты-пенсіянеры, якія мелі тыповае для гэтага паселішча прозвішча *Кісель*, аднак старэйшы з іх, “*аб’ездзіўшы свет, набачыўся гарадоў, рэк, тэатраў, клубаў...*”, змяніў яго. І калі паштальёнка, прынёсшы ад яго паштоўку серадольшаму *Кісялю*, засумнявалася, ці правільна яна ўручае пісьмо

аднаму з братоў, бо на паштоўцы “...прозвішча таго Кісяля было з націскам на “і”, а таксама аж з двума “с”: Кісель. Нехта з прысутных лёгка хмыкнуў, другі, нібы не ўсім, сказаў:

– Гэта як у немцаў, усё адно як па-нямецку. Трэці паспрабаваў скланяць і замяніць “с” іншымі гукамі” [10, с. 452–453].

Такім чынам, пісьменнік, выкарыстоўваючы прыём наблізацыі прозвішча, лаканічнымі сродкамі стварыў вобраз прыстасаванца, які па сваёй волі шляхам замены оніма намерваўся пазбавіцца роднасных каранёў, змяніўшы да непазнавальнасці тыповае беларускае прозвішча, бо новае, змененае, паводле яго меркаванняў, з’яўлялася больш эстэтычна вывераным, гучала, як ён лічыў, культурна, як некаторыя замежныя. Аднак у зямлякоў такі варыянт і такое абыходжанне з перайначаннем, атрымала асуджэнне, выклікала іронію.

Літаратура

1. Беларуская антрапанімія: вучэб. дапам. / Г. М. Мезенка (наук. рэд.). [і інш.]. – Віцебск: УА “ВДУ імя П. М. Машэрава”, 2009. – 254 с.
2. Гардзіцкі, А. Дыялогі / А. Гардзіцкі. – Мінск: Маст. літ., 1968. – 165 с.
3. Генкин, В. М. Вариативность в ойконимии белорусского Поозерья / В. М. Генкин // Имя и слово (проблемы семантико-прагматического взаимодействия в славянских языках): материалы междунар. науч. конф., Брест, 19–20 апреля 2007 г.: в 2 ч. / под. ред. В. И. Сенкевича. – Брест: Изд-во БрГУ, 2007. – 322 с.
4. Параскевіч, Г. В. Назоўнік у беларускіх прыказках / Г. В. Параскевіч. – Мінск: Універсітэцкае, 1984. – 108 с.
5. Скрыган, Я. Некалькі хвілін чужога жыцця: апавяданні, успаміны, роздум / Я. Скрыган. – Мінск: Маст. літ., 1990. – 358 с.
6. Суперанская, А. В. Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская. – М.: Наука, 1973. – 366 с.
7. Сцяцко, П. У. Уласныя асабовыя імёны, іх варыянты і ўжыванне ў народнай мове / П. У. Сцяцко // 3 жыцця роднага слова. Лексікалагічны зборнік; гал. рэд. А. І. Жураўскі. – Мінск: Навука і тэхніка, 1968. – 178 с.
8. Юрэвіч, У. Слова жывое, роднае, гаваркое / У. Юрэвіч. – Мінск: Юнацтва, 1992. – 271 с.
9. Янкоўскі, Ф. З нялёгіх дарог / Ф. Янкоўскі. – Мінск: Маст. літ., 1988. – 399 с.
10. Янкоўскі, Ф. Радасць і боль: апавяданні, навелы, мініяцюры / Ф. Янкоўскі. – Мінск: Маст. літ., 1995. – 476 с.

ГІСТАРЫЧНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ ФУНКЦЫЯНАВАННЯ І РАЗВІЦЦЯ ЛЕКСІКІ

Н. А. Барысенка, Т. М. Казачэнка

(Беларусь, Мазырскі дзяржаўны педагагічны
універсітэт імя І. П. Шамякіна)

УСТАРЭЛЫЯ НАЗВЫ АРТЫЛЕРЫЙСКОЙ ЗБРОІ Ў СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ ГІСТАРЫЧНАЙ ПРОЗЕ

Устарэлая ваенная тэрміналогія ў сучаснай беларускай гістарычнай прозе прадстаўлена найменнямі, што характарызуюць структуру воінскіх фарміраванняў, апісваюць амуніцыю воінаў, называюць асоб, звязаных з вайсковай справай. Устарэлыя назвы зброі не толькі сведчаць аб наяўнасці самой зброі ў старажытным войску, але і ярка характарызуюць баяздольнасць краіны ў адпаведны гістарычны перыяд. У творах пашыраны назвы халоднай, кідальнай, агнястрэльнай зброі. Устарэлыя назвы артылерыйскай зброі, якія будуць разгледжаны ў артыкуле, складаюць невялікую групу.

Адной з першых буйнакаліберных агнястрэльных гармат, якая страляла каменнымі ядрамі, з'яўлялася *бамбарда* (< франц. *bombarde*, ад лац. *bombus* 'глухі шум, гудзенне' [6, т. 1, в. 2, Б, с. 161]) [4, т. 1, с. 336]:

Былі ж вазы панскія, як папаўзілі на наш пагорак, да вялізнае вужакі падобныя, і на галаве вужака гэтая мела джалаў дзiesiąткі, а былі то тарасніцы і бамбарды [1, с. 166]. Паводле слоўніка М. М. Шанскага, лексема *бамбарда* запазычана рускай мовай з французскай у XVIII ст.

У слоўніку А. М. Булыкі адзначана, што найменне *бамбарда* 'буйнакаліберная гармата' было вядома ўжо ў XIV–XVI стст. [2, т. 1, с. 201]. Падставу меркаваць аб познім запазычанні аналізуемага наймення ў беларускую мову дае адсутнасць яго ў Гістарычным слоўніку. У апавяданні У. Арлова "Кроніка Лаўрына Баршчэўскага" ўжываецца пры апісанні падзей XV ст. Сучасная беларуская лексічная сістэма ўключае ўжыванне слова *бамбарда* з устарэлым значэннем 'двухмачтавае транспартнае судна з марцірамі для кідання бомбаў' і музычны тэрмін 'басовая труба ў аргане' [2, т. 1, с. 201].

Аснадная машына, якая выкарыстоўвалася ў старажытнасці для кідання на вялікую адлегласць каменя, бочак з гаручым, стрэл называлася *катанульта* (< франц. *catapulte*, ад лац. *catapulta* [6, т. 2, в. 8, К, с. 92]) [4, т. 2, с. 662]: *Штурм замка пачаўся абстрэлам з катанультаў* [5, с. 21]. Са значэннем 'кідальная зброя ў старажытнасці' ў рускай мове лексема ўпершыню сустракаецца ў слоўніку Яноўскага ў пачатку XIX ст. [6, т. 2, в. 8, К, с. 92]. Аб познім запазычанні гэтай лексемы ў беларускую мову

сведчыць адсутнасць яе ў помніках старажытнай беларускай пісьменнасці. У сучаснай унармаванай мове слова *катапульта* пашырыла семантыку і адносіцца да актыўнага складу лексікі са значэннямі: ‘механізм для старту самалётаў’; ‘прыстасаванне для аўтаматычнага выкідвання з лятальнага апарата лётчыка з далейшым спускам на парашуце’ [4, т. 2, с. 662].

Сінонімам прааналізаванага вышэй наймення з’яўляецца гістарызм *баліста* (< лац. *ballista*, ад грэч. *ballo* ‘кідаю’ [2, т. 1, с. 199]) ‘старажытная ваенная асадная машына для кідання камянёў, бярвенняў, бочак з запаленай смалой’ [2, т. 1, с. 199]: *Ратнікі напялі вяроўкі і разам стрэлілі з усіх пяці балістаў* [1, с. 17]. У мове старажытных помнікаў разглядаемая намінацыя не занатавана. Сучаснай беларускай літаратурнай мове вядома толькі як ‘расліна з марфалагічнымі прыстасаваннямі, якія перашкаджаюць самаадвольнаму асыпанню дзяспораў’ [2, т. 1, с. 199].

У сучаснай гістарычнай прозе ўжываецца дэрыват-назоўнік *балістарый*, утвораны ад асновы лексемы *баліста*: *Балістарый няспына білі са смертаносных арбалетаў* [3, с. 193]. Л. Дайнека ў зноскы тлумачыць, што *балістарый* – гэта “стралок з арбалета” [3, с. 193], што, на нашу думку, не адпавядае рэчаіснасці і прыведзенай дэфініцыі ўтваральнага слова.

Такім чынам, разгледжаныя ўстарэлыя назвы артылерыйскай зброі запазычаны ў розныя перыяды з французскай (*бамбарда*, *катапульта*) і лацінскай (*баліста*) моў, уступаюць у сінанімічныя (*катапульта*, *баліста*), і словаўтваральныя адносіны (*баліста* – *балістарый*). Умела ўжытыя ў мастацкім апавяданні, яны дазваляюць стварыць моўны каларыт пэўнай эпохі.

Літаратура

1. Арлоў, У. Міласць князя Гераніма: аповесці, апавяданні / У. Арлоў. – Мінск: Юнацтва, 1993. – 272 с.
2. Булыка, А. М. Слоўнік іншамоўных слоў: у 2 т. / А. М. Булыка. – Мінск: БелЭн, 1999. – Т. 1. – 736 с.; Т. 2. – 736 с.
3. Дайнека, Л. Меч князя Вячкі; След ваўкалака: раманы / Л. Дайнека. – Мінск: Юнацтва, 1993. – 606 с.
4. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. / пад агул. рэд. К. К. Атраховіча (К. Крапівы). – Мінск: БелСЭ, 1977–1984. – Т. 1–5.
5. Чаропка, В. Храм без Бога: раман / В. Чаропка. – Мінск: Маст. літ., 1992. – 261 с.
6. Этимологический словарь русского языка / ред. Н. М. Шанский. – М.: Изд-во Москов. ун-та, 1963. – Т. 2. – Вып. 8.

У. С. Беладзед, І. А. Папоў (Беларусь, ДУА “Інстытут тэалогіі імя святых Мяфодзія і Кірыла” БДУ)

ВАРЫЯТЫЎНАСЦЬ ПЕРАКЛАДАЎ

СВЯШЧЭННАГА ПІСАННЯ НА БЕЛАРУСКУЮ МОВУ (на прыкладзе малітвы “Ойча наш”)

Даследаванне гісторыі перакладаў Бібліі пераконвае ў яе значнасці для развіцця як нацыянальнай мовы, так і культуры ўвогуле. Беларускія мовазнаўцы, як і лінгвісты іншых краін свету, лічаць актуальным разгляд пытання аб гісторыі з’яўлення і распаўсюджвання перакладаў Бібліі. Царкоўнаславянская мова ўжо на працягу тысячагоддзя з’яўляецца мовай Царквы, мовай Свяшчэннага Пісання. Нягледзячы на яе блізкасць у некаторых аспектах да старажытнай і сучаснай беларускай мовы, царкоўнаславянская мова ніколі не была роднай, у поўным сэнсе гэтага слова, для нашага народа. Таму неаднаразова прыкладваліся намаганні наблізіць мову Свяшчэннага Пісання да жывой мовы народа. Сярод тых, хто працаваў у гэтым кірунку, найбольш вядомы імёны Францыска Скарыны і Васіля Цяпінскага.

З пачатку XX ст. і да нашага часу вядуцца спробы перакласці Кнігу кніг на сучасную беларускую мову. Аднак яны дакладнага і поўнага лексічнага адзінства не маюць. Гэта звязана з тым, што пераклады асобных аўтараў адрозніваюцца і ад камісійных, і паміж сабой. Такія разыходжанні тлумачацца асабістым успрыманнем перакладчыкам кожнага слова і Бібліі цалкам. Таму, на нашу думку, карэктна будзе ўзяць для параўнання пазнейшыя варыянты перакладу Свяшчэннага Пісання са старажытнагрэчаскай мовы на беларускую: два камісійныя і два аўтарскія тэксты. Выбраныя намі ўрыўкі з двух Евангелляў, а дакладней, са Святога Дабравесця паводле Матфея і паводле Лукі, маюць адзіны ідэйны змест, аб’яднаны агульнай традыцыйнай назвай “Малітва Гасподняя”. А. Клышка ў сваіх каментарыях да Евангелля, змешчаных пасля тэксту перакладу, робіць акцэнт на тым, што “Ойча наш”, або Гасподняя Малітва, лічыцца ў набожных за скарочанае Евангелле” [3, с. 56]. Гэта выказванне можна пацвердзіць урыўкам з твора хрысціянскага апалагета Тэртуліяна, які быў напісаны ім яшчэ ў дамантаністычны перыяд, “*Liber de oratione*” (“Аб малітве”): “*У Айцу – шанаванне Бога; у імені – сведчанне веры; у волі – прынясенне паслушэнства; у кліканні царства – перадача надзеі; у прашэнні аб хлебе – прашэнне жыцця; у маленні аб прабачэнні – спавяданне грахоў; у прашэнні аб дапамозе – турбота з прычыны спакушэнняў*” [10, с. 301].

Кожны з абраных намі перакладаў (а гэта пераклады Беларускага Экзархата, Касцёла на Беларусі, а таксама вядомых аўтараў, якія паймаў тэрму валодаюць беларускай мовай, – Васіля Сёмухі і ўжо згаданага намі А. Клышкі) мае свае асаблівасці, якія абумоўлены розным рэлігійным асяроддзем і моўнай глебай. Лінгвістычны аналіз сучасных перакладаў Свяшчэннага Пісання можа дапамагчы сістэматызацыі існуючых моўных варыянтаў.

Традыцыйна малітва пачынаецца словам *Ойча*, але гэта не адмяняе іншых спосабаў перакладу грэчаскага слова $\text{P}\text{O}\text{O}\text{M}\text{O}$. Ад часоў роўнаапостальных Мяфодзія і Кірыла гэты назоўнік, што ў арыгінальным тэксе стаіць у форме клічнага склону, звыкла было перакладаць не даслоўна – Бацька, а формай, якая можа наблізіць чалавека да Бога і Бога да чалавека, якая ў хрысціянскім сэнсе паказвае Бога не толькі як трансцэндэнтнага Свету і чалавецтву, але як і настаўніка і пастыра – Ойча. “Толькі Бог адзіны мог навучыць, як ён жадае, каб Яму маліліся. Такім чынам, Самім Ім устаноўлена служэнне малітвы, і адушаўлёная Яго Духам тады, калі яна зыходзіла з бажэственнага вуснаў, яна, па Яго міласці, узыходзіць на неба, паведамляючы Айцу, чаму навучыў Сын” [10, с. 301]. Таму варта будзе паказаць тут, што найбольш ужывальным варыянтам гэтага перакладу з’яўляецца слова *Ойча*, тым больш, што гэтае слова, хоць і падаецца як устарэлае, але ж фіксуецца ў акадэмічным слоўніку [7, II, с. 420]. Канешне, дапускаецца ў якасці варыянта і слова *Бацька*, але гэта не да канца адпавядае сэнсу малітвы. Што да слова *Войча*, якое было ўжыта В. Сёмухам, то гэты варыянт падкрэслівае, што аўтар карыстаецца неўнармаванай беларускай лексікай. Астатнія пераклады падаюць варыянт *Ойча*, і ён, на нашу думку, з’яўляецца найбольш прыймальным па той прычыне, што ўяўляецца як форма клічнага склону, вытворная ад слова *Айцец*.

Аўтары і Касцёл прапанавалі перакласці назоўнік $\text{P}\text{O}\text{O}\text{M}\text{O}$ словам *правіны*, якое не пярэчыць нормам беларускай мовы, аднак, абапіраючыся на даныя слоўніка А. Вейсмана, яго магчыма разгледзець толькі як сінонім, бо, паводле аўтара, больш дакладным пры перакладзе стане выбар слова *даўгі*. І гэта не адзіны момант, калі хтосьці з перакладчыкаў выбірае варыянт, які адрозніваецца ад астатніх. Падобнае прасочваецца і ў Евангеллі паводле Лукі, дзе арыгінальнае $\text{B}\text{A}\text{C}\text{I}\text{L}\text{I}\text{A}\text{S}$ дакладна патрэбна перакладаць як *Царства*, бо выбар варыянта Канферэнцыі каталіцкіх біскупаў на Беларусі *Валадарства* абгрунтаваны пры перакладзе рускага слова *владычество*. Пазначанае слова ў акадэмічным слоўніку падаецца як *уладаранне*. *Уладаранне* этымалагічна суадносіцца са словам *валадаранне*. Гэтыя два словы маюць аднолькавае значэнне, нават пішуцца амаль аднолькава. Адрозненне ў напісанні і адсутнасць у акадэмічным слоўніку слова *валадарства* тлумачыцца пэўным уплывам на мову перакладчыкаў Беларускага Касцёла. Варта сказаць, нават не звяртаючы пры гэтым увагі на спробы растлумачыць з’яўленне названага слова ў беларускім лексіконе, што пры перакладзе са старажытнагрэчаскай мовы на рускую з выкарыстаннем слоўніка А. Вейсмана гэтага слова засведчыць не давлялося. Таму можна сказаць, што падобнае дапускаецца, але такі пераклад не з’яўляецца літаральным, а мае адбітак характару мовы перакладчыкаў. Нельга пакінуць без увагі варыянтнасць перакладу формы

□◆♠⊕, на прыкладзе якой выразна прасочваецца колькасць беларускіх слоў, што маюць адзінае значэнне. Двойчы збаў, ратуі, засцеражы – усе гэтыя варыянты фіксуюцца ў акадэмічным слоўніку. Ёсць і моманты абсалютнай еднасці перакладчыкаў. Слова ⊕⊕⊕⊕□◆♠⊕ таму прыклад. Гэтае супадзенне абумоўлена тым, што іншыя варыянты (гл. табл.) перакладаў не адпавядаюць закладзенаму ў іх сэнсу. Найбольш яскравай з’яўляецца спроба перакладу ў абедзвюх

малітвах

словазлучэння

□⊕◆♠⊕ ⊕er♠♠♠⊕◆●□◆♠⊕ ⚡⊕⊕⊕⊕, якое змяшчае дзеепрыметнік цяперашняга часу. Зыходзячы з умовы, што літаральнасць складаецца з захавання граматычнага, лексічнага і сэнсавага бакоў перакладу, гэта месца перакладаецца на рускую мову наступным чынам:

каждому / всякому долженствующему / обязующемуся нам. Але ў беларускай мове немагчыма перадаць гэтыя словы так, каб у іх быў захаваны арыгінальны дзеепрыметнік незалежнага стану. Таму была спроба перакласці словазлучэнне з улікам нормаў беларускай мовы. Аднак найбліжэйшы да арыгінала варыянт перакладу можна стварыць, захаваўшы форму асабовага займенніка старажытнагрэчаскай мовы (Pronomina personalia). І менавіта гэтую форму выбраў А. Клышка. Экзархат і Касцёл выкарысталі форму прыналежага займенніка (Pronomina possessiva), які ў арыгінальным тэксце не адзначаецца, з-за чаго змяніўся і лік займенніка. Камісійны варыянт *нашаму* мае толькі адзін старажытнагрэчаскі аналаг ⚡⊕⊕⊕⊕◆♠⊕, але гэтая форма прыналежага займенніка (Dat. sg.) у Новым Запавеце сустракаецца толькі аднойчы, і то не ў Чатырохевангеллі, а ў Саборным пасланні святога апостала Іаана. Каб перакласці больш дакладна, А. Клышка ўключыў у спалучэнне пыталны займеннік, але гэта не прыніжае заслуг перакладчыка ў намаганні захаваць дакладнасць, бо ён не карыстаўся гэтай формай. Абраны варыянт перакладу названага месца В. Сёмухам захаваў від і лік займенніка, але ўстаўка прыназоўніка прывяла да змены ў склоне.

Зрабіўшы агляд пяці вершаў Евангелля паводле Матфея і трох вершаў паводле Лукі, як з моўнага, так і з рэлігійнага аспектаў, аддаючы перавагу моўнаму, мы можам сведчыць, што прасочваецца вялікая розніца ў перакладах, зробленых на беларускую мову. Так, пераклад В. Сёмухі напісаны “тарашкевіцай”, якая сучасным нормам беларускай мовы не адпавядае, нават нягледзячы на выкарыстанне рэлігійнай тэрміналогіі. Моўны варыянт яшчэ аднаго перакладчыка – А. Клышкі, аўтара “Буквара” і іншых беларускамоўных кніг, чый тэкст мы разглядалі, хоць часта і не мае формаў, якія падае слоўнік А. Вейсмана, аднак моўным нормам не супярэчыць і сэнсу не парушае. Пераклады камісіі БПЦ і Канферэнцыі Каталіцкіх Біскупаў нельга назваць няўдалымі, аднак тое, што нават

у васьмі разгледжаных намі вершах былі знойдзены недакладнасці,

МГПУ ім. І.П.Шамякіна

9. Сѣмуха, В. Би́блія кні́гі Сьвято́га Піса́ньня Старо́га і Нова́га За́павету / В. Сѣмуха. – Duncanville: World Wide Printing, 2002. – 1535 с.

10. Тертуллиан, К. С. Ф. О мо́литве / К. С. Ф. Тертуллиан // Избранные сочинения. – М., 1994. – С. 294–306.

O. Bratchuk (Polska, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie)

Z DZIEJÓW SŁOWA PRAWDA

Niniejszy artykuł przedstawia analizę semantyczną pojęcia prawda, jego etymologię oraz historię rozwoju w języku polskim, ukraińskim i rosyjskim, przeprowadzoną na tle porównawczym.

W badaniach semantycznych, oprócz znaczenia realnego, zazwyczaj odróżnia się tzw. znaczenie etymologiczne wyrazu. Znaczenie etymologiczne wyrazu to „znaczenie, jakie dla danego wyrazu można zrekonstruować na podstawie znajomości jego etymologii i pierwotnej budowy słowotwórczej” [1, s. 403], znaczenie realne zaś to „znaczenie, które dany wyraz ma aktualnie, niezależnie od jego znaczenia pierwotnego, etymologicznego” [1, s. 278]. Jak pisze M. Mazurkiewicz, znaczenie wyrazu jest wówczas ujmowane wąsko, a jego definicja zredukowana do podania •tzw. cech koniecznych i wystarczających, co z językoznawczego punktu widzenia jest zbyt dalego idącym ograniczeniem i trzeba pamiętać o tym, że pierwotnie etymologia właśnie stanowiła podstawowy klucz do zrozumienia znaczenia wyrazu [2, s. 99–100].

Przejrzyjmy się uważniej etymologii wyrazu prawda oraz historii jego rozwoju w języku polskim, ukraińskim i rosyjskim.

Prawda jest to słowo wspólne dla języków słowiańskich: polskiego, ukraińskiego i rosyjskiego. W Słownikach etymologicznych wspomnianych trzech języków czytamy, że wyraz prawda (ukr. правда, ros. правда) jest wyrazem o pochodzeniu praindoeuropejskim, utworzony na podstawowej formie z -o- wzdłużonym pie. *prouo- ‘będący z przodu’ > psł. *pravъ ‘wysunięty ku przodowi, skierowany przed siebie’; wywodzi się od przymiotnika *pravъ z następującym znaczeniem etymologicznym: ‘prosty, niepowyginany, skierowany przed siebie’, stojącym w opozycji do *krivъ ‘wygięty, odchylony od pionu’, prawdopodobnie pochodzi z *pro-vos, *pro- (por. пра- (pra-)), pokrewnego łac. probus ‘dobry, uczciwy, porządny’ (*pro-bhuos), st.-ind. prabhus ‘wybitny (ze względu na siłę i dostatek), górujący, przewyżający’, anglosaks. fram ‘mocny, aktywny, śmiały’, st.-isl. framr ‘stojący z przodu, dążący ku przodu’.

Według SEJP Sławskiego znaczenie ‘skierowany przed siebie’ w języku polskim wyszło z użycia ze względu na przejście przymiotnika w inną opozycję odnoszącą się do relacji przestrzennych ‘prawy’ : ‘lewy’. Aksjologiczna wartość przymiotnika prawy jest wyraźnie widoczna w polszczyźnie XV–XVI-wiecznej.

Prawy w znaczeniu ‘prawdziwy, należyty, niewinny’ (obok ‘położony po prawej stronie’) stał w opozycji do krzywy ‘fałszywy, niesłuszny, winny’ (obok ‘zgięty, skrzywiony’). Równie wyraźnie przeciwstawiały się sobie derywaty od tych przymiotników. Stp. prawda znaczyło ‘prawda’ oraz ‘sprawiedliwość’, krzywda zaś ‘nieprawda’ i ‘niesprawiedliwość’. Zanik znaczenia ‘nieprawda, kłamstwo’ oraz przejęcie znaczenia ‘sprawiedliwość’ przez inny derywat zatarło wyrazistą symetrię istniejącą w dawnej polszczyźnie [3, s. 172].

Na odmianę od języka polskiego w języku ukraińskim i rosyjskim funkcjonowały i nadal funkcjonują dwa wyrazy: истина i правда. Przy czym pierwszym wyrazem o znaczeniu ‘przeciwieństwo kłamstwu; wszystko, co słuszne, wiarygodne, dokładne, sprawiedliwe’ jest wyraz ukr. истина / ros. истина (istina). Czytamy w Słowniku języka rosyjskiego V. Dala: „wyrazowi истина odpowiada i słowo prawda, ale słuszniej będzie rozumieć pod wyrazem prawda – prawdziwość (ros. правдивость), sprawiedliwość (ros. справедливость), praworządność (ros. правосудие), prawota (ros. правота). Słownik etymologiczny Vasmera podaje następujące dane o tym wyrazie. Истина, ukr. истина, st.-ros., scs. истина, (Супр.), bułg. истина, serb.-hor. истина, słowen. istina, czes. jistina ‘истина’, stp. Iścizna jest to ‘prawda, kapital, gotówka’. Pochodzi od przymiotnika истый (isty), истъ ‘ten sam’, który z kolei jest utworzony od zaimka *is-to-, podobno do łac. iste, umbr. esto- ‘ten, tamten’.

Z badań nad etymologią wyrazów w języku rosyjskim i ukraińskim wynika, że wyraz ukr. истина / ros. истина o znaczeniu ‘przeciwstawienie kłamstwu; wszystko, co słuszne, wiarygodne, dokładne, sprawiedliwe’ jest wyrazem pierwotnym, a wyraz ukr. правда / ros. правда w tym znaczeniu jest wyrazem pochodnym. Ta uwaga pozwala też wytłumaczyć to, że w języku rosyjskim wyraz истина jest nacechowany stylistycznie, można go odnieść do tak zwanej leksyki wysokiej, jest on bowiem wyrazem książkowym, stosowanym w tekstach naukowych, artystycznych, bardzo rzadko spotykanym w języku potocznym. Natomiast wyraz правда (pravda) jest wyrazem neutralnym, o charakterze uniwersalnym. W języku polskim obserwujemy zanikanie leksemu iścizna i rozwój polisemantu prawda.

Analiza materiału słownikowych etymologicznych języka polskiego, ukraińskiego i rosyjskiego pozwala wydzielić wspólne semy, które jednak w każdym z języków mogą wchodzić do struktury semantycznej zarówno wyrazu prawda, jak i wyrazu истина / истина:

‘prawność moralna, postępowanie zgodnie z normą etyczną (prawną, religijną)’, ‘sprawiedliwość’, antonim do słowa krzywda ‘nieprawność, niesprawiedliwość’ (w księgach sądowych poznańskich), np., po prawdzie, po krzywdzie. To znaczenie słowa dawniej ogólnosłowiańskie (og.-słow.) zachowało się do dziś konsekwentnie tylko w serb.-chorw. pravda ‘prawność, sprawiedliwość’ niepravda ‘nieprawność, niesprawiedliwość, krzywda’, w innych językach słowo uległo z czasem zwężeniu, najwcześniej w pol. i czes.; *prav-

ьда ‘prostota (prostolinijność)’, przen. ‘prawota, zgodnota z norma’ od adi. правъ w jego pierwotnym znaczeniu ‘prosty, niekrzywy’, p. prawy 1. stąd teŝ adi. правдѣнь ‘sprawiedliwy’ (st.-cs., cs, serb.-chorw.). To znaczenie było przekazywane przez wyraz pol. prawda / ros. правда / ukr. правда;

‘przeciwstawienie kłamstwu’; wszystko, co słuszne, wiarygodne, dokładne, sprawiedliwe’ – w języku polskim jest nazywane słowem prawda, w języku ukraińskim – істина, rosyjskim – истина;

‘prawota w mowie’; zgodnota komunikatu z faktem, komunikat zgodny z faktem, z wiedzą komunikującego o fakcie (mówię prawdę), w XIV wieku w Biblii przekłada łc. veritas. specjalizacja szerszego wcześniej znaczenia słowa prawda, znamienna dla st.czes. i stp. z Polski znaczenie słowa prawda szerzy się z wolna i na Rusi (kosztem istina łc. veritas, por. stp. iścizna (tylko o pieniądzech) jest nazywane w języku polskim słowem prawda, w rosyjskim истина, w ukraińskim – істина;

‘pieniądze, gotówka, kapitał’ jest to znaczenie, które było przekazywane przez pol. iścizna / ukr. істина / ros. истина ale z ubiegim czasem zanikło we wszystkich językach.

Semy, które zostały odnotowane w słownikach poszczególnych języków: ‘podstawka stołowa (okrągła, z nóżkami) pod misę, np., postaw na prawdzie talerz’ – to znaczenie było reprezentowane tylko w języku polskim przez wyraz prawda;

‘prawodawstwo’ to znaczenie było odnotowane w słownikach języka rosyjskiego i ukraińskiego w strukturze semantycznej wyrazu prawda, który był stosowany dla nazywania zbioru przepisów, kodeksu, np., „Русская Правда” (Russkaja Pravda – Ruska Pravda, najstarszego zbioru prawa Rusi Kijowskiej, pisanego w całości w języku starosłowiańskim), “Правда Ярослава” (“Pravda Jarosława”) etc. Wyraz ten był pisany z wielkiej litery, służył do nazywania kodeksów prawa średniowiecznego, w słownikach współczesnego języka rosyjskiego i ukraińskiego jest markerowany jako wyraz historyczny;

‘opłata sądowa za powołanie świadka na przesłuchanie’; ‘праведность, законность, безгрешность’; ‘to samo, co побожность’ (w języku rosyjskim słowo pochodzi od wyrazów prawda, poprawny — w chrześcijaństwie stan rzeczy oraz życia wewnętrznego człowieka, zgodny z Słowem Bożym, z Ewangelią) – wymienione semy struktury semantycznej wyrazu правда zostały odnotowane tylko w słownikach języka rosyjskiego. Można wywnioskować, że znaczenie ‘to samo, co побожность’ nie znalazło się w żadnym słowniku języka rosyjskiego wydanym w czasach radzieckich ze względu na antyreligijną ideologię ZSRR.

Zestawiając ze sobą powyższe ujęcia historyczno-etymologiczne, można uznać, że słowo prawda to słowo wszystkich ludów słowiańskich, a jego związek z łc. probus, st.-ind. prabhus uświadamia także językową wspólnotę z ludami indoeuropejskimi. Dowodem na to mogą być wspólne semy, które zostały wydzielone w trakcie analizy porównawczej, świadczące o wspólnym

dziedzictwie językowym i kulturowym. Przy czym warto też zwrócić uwagę na to, że większe podobieństwo można zaobserwować w przebiegu rozwoju historycznego leksemów *prawda*, *istina* w języku rosyjskim i ukraińskim, niż z językiem polskim. Jest to uwarunkowane przede wszystkim tym, że odnoszą się one do różnych podgrup języków słowiańskich: wschodniej i zachodniej, dlatego też mimo wielu zbieżności, nie mniej widoczne są odmienności w strukturze semantycznej, spowodowane specyfiką rozwoju historycznego każdej podgrupy językowej i każdego poszczególnego języka.

Literatura

1. Bańkowski, Andrzej. Etymologiczny słownik języka polskiego: Wydawnictwo naukowe PWN / Andrzej Bańkowski. – Warszawa, 2000, – T 2. – S. 760–761.
2. Encyklopedia wiedzy o języku polskim pod red. S. Urbańczyka. – Wrocław, 1978. – S. 278; 403.
3. Mazurkiewicz, Małgorzata. Etymologia a konotacja semantyczna / Małgorzata Mazurkiewicz // Konotacja, pod red. J. Bartmińskiego. – Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej. – S. 99–100.
4. Sławski, F. Słownik etymologiczny języka polskiego / F. Sławski. – Kraków, 1952–1982. – T. 1–5.
5. Jakubowicz, Mariola. Motywacja semantyczna wybranych nazw wartości – poszukiwania etymologiczne / Mariola Jakubowicz // Język w kręgu wartości pod red. Bartmińskiego. – Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2003. – S. 172.
6. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; редкол. О. С. Мельничук (гол. ред.) [та ін.]. – К.: Наук. думка, 1982.
7. Словарь української мови / під ред. Б. Грінченка: в 4 т. / Ін-т української мови НАН України. – К.: Лексикон, 1996.
8. Даль, В. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. – М.: Терра. – Кн. клуб, 1998.
9. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т. / М. Фасмер. – М.: Прогресс, 1986. – Т. 1–4.

А. А. Дерунова (Беларусь, Белорусский государственный педагогический университет имени М. Танка)

СРЕДСТВА ИМЕНОВАНИЯ ЗАВЕЩАТЕЛЬНЫХ РАСПОРЯЖЕНИЙ В СТАРОРУССКОМ ДЕЛОВОМ ЯЗЫКЕ

Под *завещательным распоряжением* в современном праве понимают составленное в соответствии с действующим законодательством и по определенной форме, нотариально заверенное письменное распоряжение владельца имущества, ценностей, денежных вкладов о том, в чье владение должна быть передана его собственность после смерти. Исследователи уже не раз обращали внимание на языковые особенности текстов завещаний древнерусского и старорусского периодов и влияние их

на другие речевые жанры [3, 4, 5, 6]. В рамках настоящей публикации мы обратимся к истории наименования завещаний, их особенностям, актуализированным в наименованиях понятийным категориям.

Потребность регулировать имущественные распоряжения возникла уже в древнерусский период. Одним из главных источников права у славян был обычай. К древнейшим нормам обычного права восточных славян относились кровная месть, круговая порука, умыкание невесты, особая словесная форма заключения договора, наследование в кругу семьи и др. С развитием общества и способов регулирования отношений в нем эти нормы могли становиться нормами публичного права. Тогда эти правила оговаривались в сводах законов. Например, в Русской Правде, предусматривается устное распоряжение завещателя в присутствии свидетелей [ЮЭ, с. 331]. Известны два юридических основания права наследования: закон (или обычай) и завещание. Целью завещания было не изменение обычного (законного) порядка наследования, а лишь распределение имущества между законными наследниками [2, с. 18]. «Завещание было заветом, наставлением умирающего, кому быть во главе дома и хозяйства, как жить и распоряжаться общим достоянием» [Брокгауз, с. 111].

Разрушение патриархальных отношений рождает тенденцию к развитию свободы завещательных распоряжений, но она не выходит за рамки права отца завещать одним сыновьям и лишать наследства других. В. Ф. Андреев применительно к новгородскому частному праву отмечает, что наличие только двух духовных XII–XIII вв. объясняется тем, что написание духовной не было обязательным и имущество переходило по наследству в результате устного «ряда» или без всякого ряда родственникам, а составление духовных было явлением очень редким, связанным с отсутствием прямых наследников у завещателя [1, с. 107–108].

Обратимся к языковому материалу. В словарях и памятниках письменности находим такие наименования устных завещательных распоряжений: *завѣтъ* – 1. завещание [СДЯ, В. 4, с. 290–291]; *завѣщание* – 1. завещание [СДЯ, В. 3, с. 292]; *заповѣдь* – 2. завещание, наставление [СРЯ, В. 5, с. 272]; *приказъ* – завещательное распоряжение [СРЯ, В. 19, с. 168]; *рядъ* – 13. завещательное распоряжение [СРЯ, В. 22, с. 283]; *ряжение* – 2. распоряжение, завещание [СРЯ, В. 22, с. 291]; *совѣщание* – 11. завещание [СРЯ, В. 26, с. 48]. Акт завещания составлялся, но письменно не фиксировался. Известны и устойчивые сочетания, выражающие значение передачи имущества по наследству: *свѣщание положити, покладати рядъ*. Анализ показывает, что эти существительные связаны с глаголами *завещати, рядити, приказывать*, в которых выражаются значения волеизъявления, приказания, повеления или наставления. Оказывается важным указанием на иерархические отношения:

от «старшего» – «младшему». В этих словах актуализируется понятийная категория действия.

Постепенно обычай делать завещания устно меняется, так как наследственное право развивается в направлении расширения круга родственников, призываемых к наследованию. Этот процесс идет параллельно с расширением прав частной собственности, с ростом индивидуализма, с постепенным ослаблением связей между членами родственного союза [2, с. 18]. Изменения приводят к потребности зафиксировать распределение наследства на письме, составить и утвердить документ. В конце XIV в. написание духовных в Новгороде, например, становится обычным явлением и вырабатывается стабильный формуляр духовных, который практически без изменений существует до присоединения Новгорода к Москве, когда он заменяется московским формуляром [1, с. 107–108].

С появлением документов, фиксирующих завещательные распоряжения, появляются и соответствующие названия. Известны такие номинативные единицы со значением *‘документ о завещании’*: *духовная грамота, духовная запись, духовная память, духовная, духовница, душевная грамота, благословенная грамота, изустная память, памятка духовная, памятка изустная, приказная память, рукописание*. С точки зрения ономазиологии, ни одно наименование не является первичным, а 9 из 12 наименований являются бивербами. Двухсловные наименования являются моделью конкретизации имеющейся номинативной единицы, которая уже не отвечает номинативным запросам. При именовании завещаний используются традиционные для старорусской системы наименований документов базовые имена: *грамота, память, запись*. Существительные являются выражением ономазиологического базиса, а атрибутивный компонент отсылает нас к актуальному признаку, положенному в основу наименования.

Семь номинативных единиц своим атрибутивным компонентом связаны со словом *душа*. Эти наименования в процессе своего развития подвергались метафоризации. Так, номинативная единица *духовная грамота* называла *‘духовное завещание’* [СРЯ, В. 4, с. 383]. В словаре Брокгауза отмечается, что в духовной грамоте содержалось *«не столько распоряжение завещающего по имуществу, сколько изложение его душевных желаний»* [Брокгауз, т. 9, с. 534]. При построении номинативного суждения, призванного установить путь возникновения названия, получается, что *душевная грамота* – это грамота, излагающая душевные желания. Эти душевные желания выражались в *«распоряжении по имуществу и определении семейных отношений между наследниками»*, а также в приказаниях *«отделить часть имущества в пользу церкви и монастырей»* [Брокгауз, т. 9, с. 534]. Таким образом, в составе биверба *душевная грамота* компонент *душевный* – это не *‘относящийся к душе’*,

а 'выражающий желания души'. Факт метафоризации атрибутивного компонента налицо.

Также известно, что часть своего имущества завещатели отдавали церкви «на помин души». Поэтому можно говорить и о множественности мотивации при наименовании завещательных распоряжений с компонентом «духовный». Однако при метафоризации мы не можем определить ономаσιологический признак, положенный в основу наименования.

Именование завещаний происходит и путем семантической конденсации (*духовная грамота* → *духовная*), и путем суффиксации (*духовная грамота* → *духовница*), при которой происходит свертывание ономаσιологического базиса и представление его в виде суффикса.

В двух наименованиях – *благословенная грамота*, *приказная память* – актуализируется акциональный ономаσιологический признак. Его удастся установить путем обращения к семантике мотивирующих глаголов: *благословити* – *подарить*, *завещать* [Срезневский, т. 1, стб. 105]; *приказывати* – *завещать*, *отдавать*, *передавать по завещанию* [Срезневский, т. 3, стб. 1410]. *Изустная памятка*, *изустная память* – *духовное завещание*, *составленное со слов того, кто завещает* [СРЯ, 6, с. 211], т. е. *из уст* того, кто завещает. Здесь тоже происходит метафоризация компонентов. Наименование *рукописание*, известное как наименование завещания в Новгороде, образовалось в результате семантической деривации.

Таким образом, при именовании завещаний привлекаются традиционные для системы наименований документов способы номинации: семантическая деривация, семантическая конденсация, образование бивербов, суффиксация. Как мы видим, происходит постепенная смена категориальных значений: с актуализации понятийной категории действия, свойственной обычному праву, на категорию объекта или действия, когда завещания начинают составлять письменно, с дальнейшим переосмыслением и переходом в разряд устойчивых словосочетаний.

Литература

1. Андреев, В. Ф. Новгородский частный акт XII–XV вв. / В. Ф. Андреев. – Л.: Наука, 1986. – 143 с.
2. Белковец, В. В. История государства и права России. Курс лекций. / В. В. Белковец, Л. П. Белковец. – Новосибирск: Новосибирское книжное издательство, 2000. – 216 с.
3. Беляев, Б. И. Анализ некоторых пунктов древнерусского завещания / П. И. Беляев. – 1897. – 125 с.
4. Демкова, Н. С. Жанр «духовных грамот» и развитие автобиографического повествования в литературе «переходного периода» (вторая половина XVII – начало XVIII вв.) / Н. С. Демкова // Проблемы литературных жанров: материалы четвертой научн. межвуз. конф. / под ред. Ф. З. Кануновой, Н. Н. Киселева, Н. Б. Реморовой. – Томск: Изд-во Томского ун-та, 1983. – С. 23–24.

5. Морковина, О. В. Проблема взаимоотношения литературы и деловой письменности в традиции древнерусского завещания: дис. ... канд. филол. наук: 10.01.1. [Электронный ресурс] / О. В. Морковина. – Новосибирск, 2005. – Режим доступа: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/207033.html>. – Дата доступа: 25.02.2010.

6. Покровский, Н. И. Актовые источники по истории черносозного землевладения в России. XIV – начало XVI вв. / Н. И. Покровский. – Новосибирск: Наука, 1973. – 230 с.

Условные обозначения

СРЯ – Словарь русского языка XI – XVII вв. / Рос. акад. наук. Ин-т рус. яз. им. В. В. Виноградова / Гл. ред. Г. А. Богатова. – М.: Наука, 1977–2002.

Брокгауз – Энциклопедический словарь / под ред. И. Е. Андреевского; издатель: Ф. А. Брокгауз (Лейпциг), И. А. Ефрон (СПб.). – СПб.: Семеновская типо-литография, 1894. – Т. 12. – 480 с.

ЮЭ – Юридический энциклопедический словарь / гл. ред. О. Е. Кутафин. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2002. – 559 с.

Срезневский – Срезневский, И. И. Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам: в 3 т. / И. И. Срезневский. – Санкт-Петербург: Типография Императорской Академии наук, 1893–1912. – Т. 1–3.

І. М. Курловіч (Беларуская дзяржаўная сельскагаспадарчая акадэмія)

З ГІСТОРЫІ РАЗВІЦЦА І ФУНКЦЫЯНАВАННЯ ПРЫСЛОЎЯ ЎНІЗ (ВНИЗЬ)

Вядома, што прыслоўе як нязменная часціна мовы ўзнікла на базе самастойных слоў, якія раней скланяліся ці спрагаліся. Вельмі часта прыслоўі ўяўляюць сабою застылыя ўскосныя скланавыя формы назоўнікаў або кароткіх прыметнікаў.

Так, Ф. І. Буслаеў адзначаў, што сам склад прыслоўяў сведчыць аб глыбокай старажытнасці гэтай граматычнай катэгорыі ў мове. Пры гэтым ён звяртаў увагу на тое, што іншыя словы мы можам складаць з прыстаўкамі і скланяць па сваёй волі, тады як многія формы прыслоўяў праскланяліся (страцілі скланенне) і склаліся з прыстаўкамі задоўга да ўзнікнення пісьменнасці [2].

У мове старабеларускага пісьменства XIV–XVII стст. сустракаецца значная колькасць прыслоўяў, многія з якіх былі атрыманы ў спадчыну ад усходнеславянскай літаратурнай мовы XI–XIV стст. Прыкметную групу сярод іх утвараюць прыслоўі адсубстантыўнага паходжання, што ўзыходзяць да пэўных скланавых і прыназоўнікава-скланавых формаў, якія падвергліся адвербіялізацыі.

Адвербіялізацыя назоўнікаў залежыць ад такіх лексіка-граматычных фактараў, як пераноснае або адцягненае значэнне назоўніка, пераход слова ў разрад устарэлага, аслабленне або неактуальнасць значэння прадметнасці, субстантыўнасці, якое належыць назоўніку.

Прыкметнай рысай прыслоўяў адсубстантыўнага паходжання ў працэсе іх гістарычнага фарміравання з’яўляецца шырокая варыянтнасць прыслоўных структур. Так, у функцыі прыслоўя месца ў старабеларускай мове выкарыстоўваліся такія сінанімічныя, як: *внизу – внизь – унизь – доловъ – даловъ – долу – низу*.

У пісьмовых помніках усходнеславянскага перыяду XI ст. фіксуецца прыслоўе *долу* – ‘внизь’: *Долоу очи имети* (Сб. 1076г. Вас. Вел.). *Долу очи имети, а душою горе* (Поуч. Вл. Мон.) [8, с. 696]. Прыслоўе *долу* са значэннем ‘уніз’ выкарыстоўвалася і ў помніках беларускай пісьменнасці: *Хто родится тоя звезды будеть... и промысливь, и гневливь, ходя долоу зрит* (Неба, 65б); *Абовемъ... въ воде погружаемымъ нашимъ главамъ ветхий человекъ погребается долу и истопляется весь до конца* (Пыт., 52, 1603) [4, с. 260].

У пісьмовых помніках старажытнай усходнеславянскай мовы сустракаецца і прыслоўе *доловъ* = *доловъ* са значэннем ‘внизь, долой, прочь’: *Осталось солнца мало, ани месяца доловъ рогама* (Ип. л. 6621); *А где будеть князь Михаило вослалъ въ нашу отчину въ великое княжены наместники име волостели и тыхъ ны сослати доловъ* (Дог. Гр. Дм. Ив. 1372г.); *А что еси привель Ноугородцевъ и Новоторжцевъ къ целованью, а то ти целованье доловъ* (Дог. Гр. Дм. Ив. 1375 г.); *А с мене целование доловъ* (Новг. I л. 6920) [8, с. 696].

Формы *доловъ, даловъ* са значэннем ‘уніз’ шырока выкарыстоўваліся і ў беларускіх пісьмовых помніках XIV–XVII стст.: *Всему сотворенью гсв ес оупокоил нбсныя и скиноул доловъ бесы* (Чэцця, 165б); *онъ же вяжеть воды въ облацехъ своих дабы не спали вкупе доловъ* (Скар. КІ, 31б); *елико аще останеть от дому Юдина сее пустить корение доловъ и учинить плодъ горе* (Скар. ЧЦ, 227б–228); *море оячь доловъ спаднет, а сровняетсязь землею ровню* (Сівіла, 9); *наради ми доброе судно и поставъ што ми такъ потреба в немъ, стравы и питья и одно легкое ведро, которое бы могъ один человекъ доловъ спускати* (Трыст., 23). І са значэннем ‘далоў, прэч’: *Хто не въсхочетъ правды дати и грамоты свое таковы жъ не въсхочетъ дати, а по тому жъ ихъ не въсхочетъ держати: ино снять целованье доловъ, а нам воля* (АЗР, I, 55, 1442); *Теж хто коли на чией земли жито посеет, тогды тот хто поведает свою землю... мает заповедати ему под закладом на нас господара и на врадника, штобы он того жита доловъ не везъ* (Ст. 1529, 71–72) [4, с. 260].

Пісьмовыя помнікі беларускай мовы XIV–XVII стст. фіксуюць прыслоўе *долу* ў складзе фразеалагізма *приклонитися долу* – ‘быць пакорлівым’: *Понди госпоже знамение света. возвещание таинъ зеркало всех проркъ. совокупление растоящихся. оутвержение приклоньшихся долу* (Чэцця, 79б) [4, с. 265].

Прыслоўе *долу* як размоўнае ў значэнні ‘ўніз, наніз’ падаецца ў “Тлумачальным слоўніку беларускай мовы пад рэдакцыяй

К. К. Атраховіча”. “Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы” (1993) І. Я. Лепешава фіксуе фразеалагізмы з *капылоў долоў*, з *катушак долоў*, якія ўжываюцца як прастамоўныя ў значэнні ‘паваліцца, упасці’. Тут жа з паметай *размоўны* прыводзяцца фразеалагізмы з *вачэй далоў* (у значэнні ‘далей ад каго-н.’; ‘прэч, вон адсюль’), з *плеч далоў* (‘выкарыстоўваецца пры дзейнасці са знач. абстр. прадмета. Што-н. перастае абцяжарваць каго-н.’ [7, с. 319].

Нягледзячы на функцыянальна-абмежаванае выкарыстанне прыслоўя *долу* ў сучаснай беларускай мове, яно ўжываецца ў іншых славянскіх мовах. Параўн.: балг. *долу*, харв. *доле*, чэш. *dolu, dole*, польск. *na dol, w dol; na dole, u dolus*.

У якасці прыслоўя са значэннем ‘уніз’ пісьмовыя помнікі ўсходнеславянскага перыяду фіксуюць ужыванне словаформ *низъ* і *низу*: *Аще сунъ еси Бужши, вьрзися низъ* (Мф. IV. 6. Остр. Ев.); *Низъ – то же, что низу – внизу*: – *Елико на земли низъ* (Исх. XX); *Низу – внизу*: – *и суцоу отъ рабынь архиеревъ* (Мр. XIV. 66. Остр. ев.) [9, с. 449]. Словаформа *низъ* ужывалася яшчэ ў значэнні ‘па напрамку да ніжняга цячэння ракі’: *На Масиеге, низъ Сяси, поль гривны* (Уст. гр. Свят. 1137г. 85); *въ низу – ‘ніжэй па цячэнню ракі’*: *Въ то ле постави църковь въ низоу на Хоутине Варламъ църнецъ* (Новг. I л. 6700 г.) [9, с. 449].

Прыслоўе *внизу* ‘унізе’ сустракаецца ў помніках беларускай пісьменнасці XIV–XVII стст.: *Дано терпение въ высоты многии богатии же вънизу сядуть* (Зб. 262, 916) [3, с. 62]. Таксама ў беларускай мове XIV–XVII стст. у якасці прыслоўяў выкарыстоўваліся словаформы *внизъ*, *унизъ* са значэннем ‘па напрамку ад вярхоў ракі’: *Селце... по старую грань, какъ мы сами держали: почоншы отъ болота великого, ручьемъ Марынцемъ да въ реку Оболь, а рекою Оболью внизъ да въ крутую водотечъ* (АЗР, I, 77, 1458–1459); *водотечею внизъ, ажъ до двухъ сосень* (АВК, XIV, 3, 1501); *Супронъ Тубышович... пустил се на комягах по реце Днепру вниз поспол з ними в одном товаристве* (ИЮМ, XXX, 39, 1577); *путью внизъ зася въ реку Сожъ, откуль ся граница почала* (АЗР, V, 38, 1640); са значэннем ‘уніз’ (па напрамку да нізу чаго-небудзь): *Горелки унизъ дали кварту одну, за картою пана войта* (ИЮМ, VII, 182, 1690) [3, с. 62]. Выкарыстоўвалася ў якасці прыслоўя і словаформа *нізу* са значэннем ‘знізу’: *Небо ест сверху а земля низу* (Скар. ПС, 38); *Норъ: Низу захожденій* (Бяр., 98) [5, с. 398].

Прыслоўныя словаформы *ўніз*, *унізе*, *знізу* падаюцца ў “Глумачальным слоўніку беларускай мовы” пад рэдакцыяй К. К. Атраховіча:

– **уніз**, прысл. 1. У напрамку да нізу, да зямлі. *Спускацца ўніз*. 2. У напрамку да вусця ракі. *Уніз па Дзвіне* [11, с. 602].

– **унізе**, прысл. У ніжняй частцы чаго-н., пад чым-н. *Дом стаіць унізе* (у нізіннай мясцовасці) [11, с. 613].

– **знізу**, прысл. 1. З ніжняга боку. *Схапіўшыся за грудзі, жанчына... нахілілася і цяжка ўпала ля вялікага каменя, абросшага знізу зелянявым слізкім мохам.* Лынькоў. // Пад чым-н., ніжэй чаго-н., размешчанага зверху. 2. У ніжняй частцы, унізе. 3. У напрамку кверху, з якога-н. месца, размешчанага ўнізе [10, с. 504].

Прыслоўі *знізу*, *уніз*, *унізе* ўтвораны ад прыназоўнікава-назоўнікавых формаў роднага, вінавальнага і меснага склонаў. Словаформа *нізу* ў якасці прыслоўя ў сучаснай беларускай мове не сустракаецца. Корань словаформы *низь* стаў асновай для ўтварэння прыслоўяў сучаснай беларускай мовы. Прыслоўі *ўніз*, *знізу* выступаюць у функцыі кампанента фразеалагізмаў *глядзець зверху ўніз*, *знізу даверху*, *глядзець знізу ўверх*.

Такім чынам, у гісторыі беларускай мовы адбывалася паступовае замацаванне ў якасці прыслоўяў адных адвербіялізаваных субстантыўных формаў (*уніз*) і абмежаванне або ўвогуле выхад з ужытку іншых лексічных адзінак (*низу*, *долось*).

Літаратура

1. Булыка, А. М. Гістарычная марфалогія беларускай мовы / А. М. Булыка, А. І. Жураўскі, І. І. Крамко. – Мінск: Навука і тэхніка, 1979. – 328 с.
2. Буслаев, Ф. И. Историческая грамматика русского языка / Ф. И. Буслаев. – М.: Учпедгиз, 1959. – 623 с.
3. Гістарычны слоўнік беларускай мовы. вып. 4 / склад.: Р. С. Гамзовіч [і інш.]; рэд. А. М. Булыка. – Мінск: Навука і тэхніка, 1984. – 296 с.
4. Гістарычны слоўнік беларускай мовы. вып. 8 / склад.: Р. С. Гамзовіч [і інш.]; рэд. А. М. Булыка. – Мінск: Навука і тэхніка, 1987. – 312 с.
5. Гістарычны слоўнік беларускай мовы. вып. 20 / склад.: А. М. Булыка [і інш.]; рэд. А. М. Булыка. – Мінск: Беларус. навука, 2001. – 402 с.
6. Историко-этимологический словарь современного русского языка: в 2 т. / П. Я. Черных. – М.: Русский язык, 1994. – Т. 1. – 623 с.
7. Лепешаў, І. Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы / І. Я. Лепешаў. – Мінск: Народная асвета, 1993. – 590 с.
8. Словарь древнерусского языка: в 3 т. / сост.: И. И. Срезневский. – М.: Книга, 1989. – Т. 1, ч. 1. – 806 с.
9. Словарь древнерусского языка: в 3 т. / сост.: И. И. Срезневский. – М.: Книга, 1989. – Т. 2, ч. 1. – 852 с.
10. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. / пад рэд. К. К. Атраховіча. – Мінск: БелСЭ, 1978. – Т. 2. – 768 с.
11. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. / пад рэд. К. К. Атраховіча. – Мінск: БелСЭ, 1978. – Т. 5, кн. 1. – 663 с.
12. Янович, Е. И. Наречие в истории русского языка: Генезис и функционирование основных морфологических типов производных наречий / Е. И. Янович. – Минск: БГУ, 1978. – 144 с.
13. Янович, Е. И. Историческая грамматика русского языка: учеб. пособие для филол. фак. вузов / Е. И. Янович. – Минск: Университетское, 1986. – 319 с.

Е. С. Макаревич (Беларусь, Белорусский государственный педагогический университет имени М. Танка)

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ И ФРАЗЕОЛОГИЗИРОВАННЫЕ СРЕДСТВА НАИМЕНОВАНИЯ ЛИЦ В СМОЛЕНСКИХ ПАМЯТНИКАХ ДЕЛОВОЙ ПИСЬМЕННОСТИ

Признание антропоцентризма одним из основных принципов языкознания выдвигает изучение средств наименования человека в ряд актуальных проблем [8, с. 6]. В лексико-фразеологическом составе смоленских деловых памятников письменности наименования лиц занимают значительное место. Это объясняется тем, что такие тексты фиксируют содержание деятельности, субъектом и объектом которой был человек.

Для исследования фразеологических и фразеологизированных средств наименования лиц нами использовались смоленские памятники XV–XVII веков. Выбор источников и временного периода не случаен. Территория смоленского края являлась и является пограничной, на протяжении целых исторических эпох ее население находилось в тесных политических, экономических и общественных отношениях с белорусскими землями. Естественно, что такое продолжительное и интенсивное взаимодействие не могло не отразиться в словарном составе обоих языков.

Памятники делового письма привлекают внимание исследователей прежде всего тем, что в них отражен язык исследуемой эпохи, наиболее близкий живому разговорному языку. В лингвистической литературе существуют различные мнения по вопросу ценности памятников делового письма для изучения русского разговорного языка. Одни исследователи считают эти материалы ненадежным источником для описания живой разговорной речи. По их мнению, писцы того времени при составлении документов ориентировались на московские официальные бумаги и, следовательно, находились под влиянием московской орфографической школы [2, с. 3]. Однако большинство историков языка убедительно доказывают ценность деловых памятников для изучения разговорного языка. Анализ смоленских памятников деловой письменности XV–XVII вв. подтверждает это мнение. Более того, этот временной период является важным этапом формирования национальной формы старорусского и старобелорусского языков [8, с. 7].

Наша работа ведется в русле развивающегося регионально-исторического направления, которое изучает бытование различных языковых явлений в памятниках деловой письменности. При изучении языковых явлений отдельных регионов необходимо особое внимание обращать на экстралингвистические факторы: особенности исторического развития, социального устройства, системы делопроизводства и др., так как все эти факторы отражаются в официальных документах [1, с. 6].

Материалом для исследования послужили опубликованные памятники письменности, созданные на территории Смоленского края в XV–XVII вв. Самые ранние памятники принадлежат началу XV века, однако их общее число невелико. Достаточно многочисленны памятники XVII века.

Нами изучены книги Болдино-Дорогобужского монастыря [4]. В этих книгах ярко отражена бытовая картина монастырской жизни [1, с. 11–12]. Ценный материал для исследования содержится в изданных Ю. В. Готье «Памятниках обороны Смоленска 1609–1611 годов». Это комплексный источник, включающий в себя расспросные речи, материалы уголовных дел, доносы, ропоты и побег, памяти и донесения, поручные записи, списки [3]. Интерес представляет и журнал «Смоленская старина», издаваемый смоленской ученой комиссией [6, 7]. В качестве источников использованы также «Акты Литовско-русского государства», изданные М. Довнар-Запольским, а также ряд челобитных, материалы судебных дел, смоленская крестоприводная книга 1598 г., грамотки XVII века и документы некоторых других жанров.

Различного рода отношения между русским и белорусским народами зафиксированы в документах, изданных в сборнике «Русско-белорусские связи (1570–1667 гг.)». В нем содержатся документы, характеризующие русско-белорусские торговые отношения: переговоры о торговле, статьи о торговле в договорных грамотах и записях о перемирии, переписка приказов с воеводами пограничных городов по вопросу торговли, проездные грамоты русских и белорусских купцов, явки товаров, расспросные речи купцов, конфликтные дела, челобитные и прочие документы [5].

Назначение памятников деловой письменности обуславливает большое количество в их составе фразеологизмов и фразеологических единиц социального, общественно-политического, социально-экономического содержания.

Более подробно охарактеризуем фразеологические и фразеологизированные единицы наименования людей. Это самая многочисленная группа, к ней относятся наименования лиц по профессии и роду занятий, в зависимости от характера исполняемых обязанностей или занимаемого положения в обществе, от социального и имущественного положения. Количество наименований людей варьируется в зависимости от типа документа. Так, в приходно-расходных книгах таких единиц значительно меньше, чем, к примеру, в «Памятниках обороны Смоленска», где собраны документы различных жанров, связанные с повседневной жизнью людей перед войной и в осадное время. В зависимости от типа документа различаются и тематические группы наименований. Так, например, в приходно-расходных книгах Болдино-Дорогобужского монастыря присутствуют фраземы, относящиеся

к духовной деятельности людей: *духовные дети* 'лица, приходящие на исповедь, по отношению к своему духовнику' [СлРЯ, т. 4, с. 383], *белый священник* 'священник не монах' [СлРЯ, т. 23, с. 220], *черной священник* 'монашествующий священник, иеромонах' [СлРЯ, т. 23, с. 220]. В документах, собранных в книге «Памятники обороны Смоленска», не встречаем подобных образований, поскольку эти документы в большинстве случаев военного содержания. Там находим названия *военские люди, служилые люди, ратные люди, стенные люди* 'лица, которые несли свою службу на крепостной стене', *ваеванные крестьяне* и под. Таким образом, употребление тех или иных фразеологических наименований людей напрямую зависит от содержательной направленности документа.

В проанализированных памятниках деловой письменности среди номинаций лиц выделяется много тематических групп. Одной из них являются названия людей по роду их занятий: *купецкие люди, торговый человек, деловые люди, ратные люди, служилые люди, конный человек, пашенные люди, приказные люди*. Отдельно можно выделить группу наименования людей по профессии / должности: *грунтовой рейтар* 'сапер' [СлРЯ, т. 4, с. 147], *таможенный староста, медовый сборщик* 'сборщик пошлины на мед', *полавочный сборщик* 'сборщик полавочной пошлины, за пользование торговой лавкой' [СлРЯ, т. 16, с. 190], *думный дьяк, житничный подъячей* 'писарь, состоящий при житнице' [СлРЯ, т. 5, с. 118], *площадной подячешка* 'официальное лицо, составлявшее на торгу, площади челобитные, документы, закрепляющие частные сделки, и т. п.' [СлРЯ, т. 15, с. 109], *пятницкой диакон, медвений целовальник, врадник судовый* и др. Данная тематическая группа представлена большим количеством названий людей различных должностей: приблизительно 30 наименований различных профессий, и перечислить все в рамках этого материала не представляется возможным. Отметим, что названия многих должностей возникли во время бытования старорусского языка, а некоторые были заимствованы из других языков. Например, наименование *грунтовой рейтар* отмечено в Словаре русского языка XI–XVII вв. со значением 'сапер?' [СлРЯ, т. 4, с. 147], но само слово *рейтар* заимствовано из немецкого языка и обозначает *Reiter* – всадник. Видимо, в новой языковой среде у слова *рейтар* в сочетании с прилагательным *грунтовой* появилось и другое значение.

Значительное количество фразеологических и фразеологизированных единиц входит в группу, которую можно обозначить как наименования людей по выполняемым ими повинностям и выплачиваемым податям. В эту группу входят следующие единицы: *подымные люди* 'люди, с которых собиралась подымная подать' [СлРЯ, т. 16, с. 85], *даточные люди* 'люди, отданные в военную службу за тех владельцев поместий, которые не могли служить сами' [СлРЯ, т. 4, с. 177],

сошныи люди 'население, платившее налоги и исполняющее повинности сообща, общиною' [СлРЯ, т. 26, с. 272], *подъемные люди* 'люди, выставляемые в порядке повинности гражданским населением для несения военной службы во время войны' [СлРЯ, т. 16, с. 79], *посацкий человек* 'сословие средневековой России, в обязанностях которого было нести тягло, то есть платить денежные и натуральные подати, а также выполнять многочисленные повинности' [СлРЯ, т. 17, с. 153] и другие.

В следующую группу проанализированных нами наименований входят фраземы, обозначающие людей по принадлежности их к определенной территории или к владельцу. Сюда относятся *московские люди*, *литовские люди*, *подмосковные люди*, *королевские люди*, *дворцовые крестьяне* 'значит принадлежащие дворцу как административно-хозяйственному центру' [СлРЯ, т. 4, с. 194], *архиепископские крестьяне*, *кабальный человек* 'несвободный человек, принадлежавший владельцам на основании юридического документа – кабалы или крепости' [СлРЯ, т. 8, с. 342], *понизовые люди*, *воеводные сироты*, *посторонние люди* 'не свой, чужой' [СлРЯ, т. 17, с. 248] и *свои люди* 'в документах значение местоимения **свой** связано с местом жительства и / или происхождения' [СлРЯ, т. 23, с. 190], *прихожий человек* 'пришлый, иноземный' [СлРЯ, т. 20, с. 71].

Наименования людям давались не только исходя из их должности или вида деятельности, но и по занимаемому общественному положению и имущественному состоянию. В качестве примера приведем несколько слов: *имянитые гости* 'почтенные, уважаемые, знатные или известные люди' [СлРЯ, т. 6, с. 227], *добрые люди* 'богатые, почтенные, знатные люди' [СлРЯ, т. 4, с. 270], *люди малые*, *простые люди* 'низший слой свободного населения' [СлРЯ, т. 8, с. 343].

Кроме приведенных нами наименований в смоленских памятниках деловой письменности встречаются единицы, не вошедшие ни в одну из данных тематических групп. Мы старались приводить наиболее часто употребляемые единицы, а также те, которые не нашли отражения в «Словаре русского языка XI–XVII вв.». Как показывает анализ, большинство наименований профессий / должностей людей, зафиксированных в памятниках смоленской письменности, относятся к числу старорусских новообразований. Из всех названий профессий только слово *дьяк* известно примерно с XIII века, но все разновидности этой должности появились в более поздний период с образованием приказов и развитием делопроизводства на Руси.

Таким образом, исследовав языковой материал смоленских памятников письма, приходим к выводу, что названия лиц – значимый пласт в системе номинативных средств старорусского языка. Он значителен по объему, подвижен по составу [8, с. 14]. Изучение фразеологических и фразеологизированных средств наименований людей

приводит к заключению о том, что перед нами развитая система, сложившаяся в процессе исторического развития. Эта система включает в себя названия лиц по профессии, по должности, названия, содержащие сословно-имущественные характеристики лиц, названия людей, занимающихся определенным видом деятельности, названия духовенства и названия жителей по выполняемым повинностям.

Сокращения

СлРЯ – Словарь русского языка XI–XVII вв. / Рос. акад. наук. Ин-т рус. яз. им. В. В. Виноградова; гл. ред. Г. А. Богатова. – М.: Наука, 1975–2000. – Вып. 1–24.

Литература

1. Борисова, Е. Н. Лексика Смоленского края по памятникам письменности / Е. Н. Борисова / М-во просвещения РСФСР. Смол. гос. пед. ин-т им. К. Маркса. – Смоленск, 1974. – 161 с.
2. Королева, И. А. Глагольная синонимия в языке смоленской деловой письменности конца XVI–XVIII вв.: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Королева Инна Александровна. – М., 1990. – 17 с.
3. Памятники обороны Смоленска 1609–1611 гг. / под ред. Ю. В. Готье // ЧОИДР. – М., 1912. – Кн. 1.
4. Приходно-расходные книги Болдино – Дорогобужского монастыря // РИБ. – Т. 37. – Пг., 1923. – 310 с.
5. Русско-белорусские связи: сб. документов (1570–1667) / редкол.: Л. С. Абецдарский (отв. ред.), М. Я. Волков. – Минск: Вышш. школа, 1963. – 534 с.
6. Смоленская старина. – Вып. 1.– Ч. 2. – Смоленск, 1911. – 178 с.
7. Смоленская старина. – Вып. 3.–Ч. 1. – Смоленск, 1914. – 216 с.
8. Трофимович, Т. Г. Фразеологизированные средства номинации в Уложении 1649 г.: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02 / Т. Г. Трофимович. – Минск, 1981.

В. И. Сенкевич (Polska, Akademia Podlaska w Siedlcach)

ИСТОРИЧЕСКОЕ/АРХАИЧЕСКОЕ В СЛОВАРНОМ СОСТАВЕ ЯЗЫКА

1.0. Разграничение понятий «историческое» и «архаическое» в словарном составе языка традиционно сводится к противопоставлению *историзмов* и *архаизмов* – лексики, подводящейся под категорию *устаревших слов*. Существование историзмов и архаизмов объясняется причинами а р х а и з а ц и и : «В зависимости от причин архаизации устаревшие слова делятся на 2 разряда: историзмы и архаизмы» [1, с. 540]. В подобном понимании архаизация равнозначна устареванию, а концепт ‘старый’ оказывается доминирующим представлением, ассоциирующимся с изменениями в лексике, обусловленными временем.

1.1. Против отождествления архаизации и устаревания необходимо, с нашей точки зрения, решительно возразить. Во-первых, потому что понятие *старый* не эквивалентно понятию *древний*, а именно с таким смыслом заимствована дескрипция *архаический* в славянские языки (от

греч. *archaikos* – древний). Во-вторых, такого рода пониманием нивелируется различие между историческим планом и архаическим аспектом языка / речи, являющееся не только фундаментальным для развития и функционирования языка, но и глобально проявляющееся в области лексики.

1.1.1. Фундаментальность и глобальность отмеченного различия вытекает из соотнесенности исторического и архаического с антитезой *п р е х о д я щ е г о* (временного) и *н е п р е х о д я щ е г о* (вечного). Только архаическое обладает онтологическим статусом, т. е. связано с самим бытием – тем, что есть. Историческое же относится к области рефлексии – отражения действительности сознанием, представления и концептуализации мира. История только *р а с с к а з* (показ), в котором представлено свое (относительное) видение действительности. «Рассказанное уже «было», и это «было» – форма, которую оставляет в настоящем та сущность, что теперь уже отсутствует, как кожу, сброшенную змеей» [2, с. 103].

Историческим мы называем «*в с ё , ч т о б ы л о*», «*ч т о б ы л о и п р о ш л о*», «*ч т о б ы л о и н е т*». Отражением и характеристикой исторического *былого* (прошлого) и служат слова-историзмы. Историческая лексика повествуют нам о том, что в историческом прошлом были *такие* предметы, действовали *такие* лица. Сейчас же их нет, потому и обозначения их не используются. Так, изменилась система образования в России – ушли из нашей речи и номинации типа *институт благородных девиц, классная дама, реалист* (учащийся реального училища), *институтка*. История и быт Древнего Рима отражена в словах *кесарь, раб, тиара, патриций, конглав, терма, гладиатор, амфора* и т. п., Древней Греции – *гинекей, гетера, висон* и т. п., Иудеи – *фарисей, бурнус, равви, есей, хитон* и т. п., Малой Азии, Ближнего Востока, Египта, Европы – *сарацин, копт, фараон, трубадур, галльский легион, аутодафе, чура, таляр* и др.

Историзмы занимают в языке совершенно особое положение, Слова данной группы не имеют эквивалентов в общеупотребительной лексике: обычно это единственные наименования, которыми располагает язык для обозначения денотатов определенного времени. С историзмами мы встречаемся в исторической художественной и учебной литературе, повествующей о прошлом. Историческая лексика помогает придать изображению прошлого историческую убедительность, отразить историческую правду.

1.1.2. Будучи результатом рефлексии (отражения), историческая лексика имеет денотативно-функциональную природу. Денотативная функциональность историзмов отражается в их способности сочетаться с определениями *новый* и *старый*: *новая классная дама, новая амфора, новый легион, старый хитон* и т. п. Такие определения отражают

последовательные изменения, совершающиеся в какой-л. области, т. е. являются концептами историческими (ср.: *Новая история. Новейшая история. История нового времени*). Во всех случаях денотат слова-историзма – «сделанный», будь то предмет или лицо (*сделать новую амфору, сделать из кого-л. гладиатора, раба* и т. д.). Исторический план лишен институциональности – становления (рождения). Всякое историческое явление – это исторически сложившееся (а не возникшее) явление.

1.1.3. Историческим называется то, что имеет начало и конец. Мы спрашиваем: «*Чем закончилась эта история?*». Семантика начала и конца характеризует преходящее – временное. Времени самого по себе нет – это концепт формы, и, будучи таковым, оно принадлежит языковому сознанию и грамматике. Время – альтернатива реальной бытийной категории – *пора*, в которой осуществляются разные предприятия человека (*пора сеять, пора жать, пора рожать* и т. п.). Не имея отношения к форме, *пора* осмысливается как модус протяжённой и сохраняющей тождество субстанции.

1.2. Присутствующее во времени устаревает. Антитеза формы и субстанции связана с двумя типами языковых изменений / перемен. Следует различать случаи, когда предмет и з м е н и л с я – преобразовался в другого, от фактов, когда с объектом произошли п е р е м е н ы , однако он остался самим собой. Феномены субстанциального типа не изменяются, однако подвержены реальным переменам, т. е. а р х а и з а ц и и . То, что не бывает бывшим, историческим не является. Не корректным будут сочетания *новая шея, новый лоб, бывшая правая рука, бывшие глаза* и т. п., однако именно номинативными эквивалентами подобных реалий и выступают архаизмы *выя, чело, десница, очи* и т. п. Референты архаических номинаций не относятся к миру, где что-то постоянно делается, они принадлежат реальности, в которой нечто непрерывно происходит. Миром обретения и обреченности называют реальность, где не действует закон причины и следствия (**Если настанет зима...*), однако проявляется закон вменения. (Бросить зерно – вменить ему рост).

Архаизмы принадлежат миру обретения (предприятия), составляя корпус референтной лексики. Миром обретения (и потерь) является, к примеру, поэзия. Поэт, как и актер, – скорее, не профессия, а призвание, «вечное дело»; потому здесь и возможны архаизмы – *пиит, лицедей, комедиант*. Архаическое никуда не девается. Связанное с самим бытием, оно есть, однако существует не актуально (активно), а потенциально (пассивно). Архаизация – момент развития объекта (субъекта), а не функционирование предмета (лица).

1.2.1. Историческое *былое* противопоставляется архаическому *происходившему*. Архаическое непременно подразумевает момент происхождения. Происходящее не имеет начала и конца – оно имеет исход (исток, источник). (Ср.: *начать делать что-л.*, однако: *приступить в делу*).

Архэ (греч. *archē*) – термин древнегреческой философии, обозначающий не начало, а «исход, исходный момент, исходный пункт»). Если функциональное историческое имеет начало и конец, то развивающееся архаическое обладает только происхождением. Происхождением (а не историей!) слов занимается наука этимология. Привычно спрашиваем: «Откуда пошло название?» Выдвигаются разные версии происхождения. История – знания обо всём, что было; археология – добытые сведения о том, как нечто происходило. Вопрос «как?» ставится применительно к архаической лексике: *Как раньше называлась левая рука? Как в древности называли поэта, актёра* и т.п. Археолога языка – этимолога – не интересует историческая правда, он пробует «докопаться» до древней истины.

1.2.2. Дифференциальным признаком историзмов и архаизмов считается способность последних иметь синонимы. «Архаизмы – слова, называющие существующие реалии, но вытесненные по каким-либо причинам из активного употребления синонимическими лексическими единицами» [1, с. 540]. Если историзмы – это обозначения устаревших денотатов, то архаизмы – это устаревшие наименования вполне обычных явлений и понятий, с которыми мы постоянно сталкиваемся в жизни.

С нашей точки зрения, употребление архаизмов в речи следует связывать не с синонимией (равнозначностью), а с дублетностью (эквивалентностью). Назвать одно и то же иначе (ср. пол. *to samo inaczej*) принципиально не то, что использовать близкие по значению слова. Архаизмы и общеупотребительные названия находятся между собой не в синонимичных отношениях, а в кореферентных связях: *сиречь – то есть, зри – смотри, купно – вместе, чревоугодие – обжорство, молодой – молодой, злато – золото, брег – берег, град – город, вран – ворон; клуб* (совр. *клуб*), *номер* (совр. *номер*), *стора* (совр. *штора*), *гошпиталь* (совр. *госпиталь*), *око – глаз, уста – губы, ланиты – щеки, десница – правая рука, шуйца – левая рука.*

1.2.2.1. Архаизмы втянуты в контрастивную сферу языка. Они употребляются на фоне актуальных современных эквивалентов, что и открывает возможности для приобретения и реализации ими номинативной экспрессии – разного рода экспрессивной интерпретации реалий. В сфере экспрессивной номинации реализуется широко распространённая кореферентная контрастивная модель «Не..., а...»: говорится «*не путешествие, а вояж*», «*не пальцы, а персты*», «*не лоб, а чело*» и т. п.

Традиционно архаизмы употребляются для архаизации речи воссоздания древнего колорита эпохи, придания речи возвышенности, создания иронии, сатиры и сарказма: *вертоград* (*сад*), *чертог* (*дворец*), *ретьязь* (*цепь*), *вой* (*воин*), *ланити* (*щеки*), *живот* (*жизнь*), *пря* (*спор*), *глаголи* (*слова, язык*); *подружие* (*супруги, подруга*), *телец* (*теленки*),

возвистити (известить), возвеселити (развеселить), воспивати (воспевать) и т. п.

1.2.2.2. Нельзя не отметить также связь архаизации речевым мимезисом – подражанием, перениманием, восстановлением: *архаизировать* «подражая приемам старых мастеров, восстановить (восстанавливать их манеру, особенности их творчества); *архаист* «тот, кто подражает старинным формам, стремится их восстановить»; *архаистический* «подражающий старинным формам» (МАС).

1.3. Сопоставлением предпосылок и оснований противопоставления историзмов и архаизмов доказывается связь феномена архаизации с речевой прагматикой, в наибольшей мере проявляющейся в сфере номинативной деривации; историзмы же относятся к языковой семантике и историческому словообразованию.

Литература

1. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева; Акад. наук СССР. Ин-т языкознания. – М.: Сов. энцикл., 1990. – 682 с.

2. Ортега-и-Гассет, Х. Эстетика. Философия культуры: сб. ст. / Х. Ортега-и-Гассет. – М.: Искусство, 1991. – 588 с.

С. І. Солахавя (Беларусь, Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І. П. Шамякіна)

ПРЫДАТАК У ПРАДМОВЕ ДА “БІБЛІІ” Ф. СКАРЫНЫ

Моўная спадчына першадрукара Ф. Скарыны апошнім часам падвяргаецца ўсебаковаму лінгвістычнаму аналізу. Вывучаюцца не толькі графіка-арфаграфічныя, марфалагічныя, лексічныя асаблівасці, але і сінтаксічныя. Сінтаксісу мовы кнігі Ф. Скарыны прысвечаны навуковыя працы А. Я. Баханькова, А. П. Груца, З. П. Данільчык, А. І. Жураўскага, А. А. Парукава, С. Я. Рапацэвіча, П. У. Уладзімірава. Аднак асаблівасці ўжывання прыдаткаў у арыгінальных творах (прадмовах і пасляслоўях) Ф. Скарыны яшчэ не былі прадметам спецыяльнага навуковага даследавання. Таму ў нашай працы мы разглядаем прыдатак як сінтаксічную з’яву.

У прадмове да “Бібліі” аўтар выкарыстоўвае больш за 40 разоў прыдаткі, якія выражаюцца пераважна назоўнікамі: *Чтимы ж уставичне светое Еувангелие, а чтучи е, наследуимы дела нашего избавителя Исуca Христа* [1, с. 323].

Паводле структуры яны з’яўляюцца простымі і складанымі. У прадмове да “Бібліі” адлюстроўваюцца простыя прыдаткі: *Паки книжка Юдифа-вдовици* [1, с. 325]. Калі ўласны назоўнік выкарыстаны перад агульным, то просты прыдатак аўтар запісвае праз злучок: *И к тому, почениши от Адама даже до пленения Ерусалимля Навходносором-царем,*

премногие роды еврейские почитаетъ [1, с. 324]. Такое графічнае афармленне прыдатка захоўваецца і сёння. Сродкамі выражэння простых прыдаткаў выступаюць народныя і геаграфічныя назвы: *учитися музыки, то ест певници* [1, с. 323]; *приемлетъ Ерихон-град* [1, с. 324]. Сустрэкаюцца ў помніку адзіночныя прыдаткі, выражаныя лексемамі *цар, царица, вдовица, апостол, избавитель: Песни царя Давыдовы* [1, с. 325]; *пленения Ерусалимля Навходносором-царем* [1, с. 324]; *иная книжка Есфира-царице* [1, с. 325]; *Паки книжка Юдифа-вдовици* [1, с. 325]; *Затым – Павел-апостол ко седма церквам пишет послания* [1, с. 326]; *...наследуимы дела нашего избавителя Иисуса Христа* [1, с. 323].

Для дакладнай характарыстыкі асобы Ф. Скарына ўжывае складаныя прыдаткі: **Вторый пророк Божий** – *Еремиа, во утробе материне посвященный, во младости своей начал пророковати* [1, с. 325]. Яны прадстаўлены спалучэннямі:

1) агульны назоўнік *сын* + уласны назоўнік: *За тыми суть книги Иисуса, сына Сирахова, рекомые Церковник, всю науку о добрых нравех в себе замыкающе* [1, с. 325];

2) назоўнік **пророк** + парадкавы лічэбнік і прыметнік: **Третий пророк великий** – *Езекииль* [1, с. 325].

Пры апісанні асоб, свяшчэнных кніг аўтар выкарыстоўвае парныя прыдаткі:

1) просты і складаны: *Потом – Деания апостолская о церкви Христове множащейся святой Лука-евангелист, лекарь к душевному здравью, пища, науку дает; На конце Библии – Апокалипсия или Возъявления, книга светого Иоана положена ест* [1, с. 326];

2) просты і два складаныя: **Четверты пророк болий** – *Даниил, времен познаватель и всего света царств исказатель, час истый пришествия на землю Христова и смерть Его ясней иных ознамуетъ* [1, с. 325].

Пры апісанні прарокаў, іх ступені роднасці, роду заняткаў Ф. Скарына ўжывае ў адным сказе серыю прыдаткаў: *Пророци пак меншиє суть: Осия, сын Вериин, – первый; Иоиль, сын Фатуилев, – второй, о сошествии Светого Духа на апостолы являет; Амос, пастырь и пророк Господень, – третий; Авдей, он же исказуется раб Господень, – четвертый* [1, с. 325].

Для абазначэння прадметаў аўтар выкарыстоўвае азначальныя прыдаткі: *Потом Иисус Наувин ...приемлетъ Ерихон-град* [1, с. 324].

Дадатковыя звесткі аб асобах выяўляюцца праз ўдакладняльныя прыдаткі: *При них книжка Руф, прабабы царя Давыдовы, положена ест* [1, с. 324]. Удакладняльныя прыдаткі абазначаюць:

1) сацыяльнае паходжанне, род заняткаў: *В них же найдзеши, почениши от Саломона-царя даже до Ехонии и от Еровоама, сына Навафова, царя даже до Осии, его же плениша до Асирии, – царей*

*Иудиных и царей Израилевых чытырьдесети справу выписану [1, с. 324];
Затым – Павел-апостал ко седма церквам пишет послания [1, с. 326];*

2) сваяцтва: *Пророци пак меншиє суть: Осия, сын Вершин, – первый;
Иоиль, сын Фатуилев, – второй... [1, с. 325];*

3) другую назву ўсемагутнай істоты: *Исповедаю ти ся, Отче,
Господи небеси и земли, яко утаил еси сия от премудрых и разумных
и открил еси тая младенцем [1, с. 322].*

Да паяснёнага слова прыдаткі далучаюцца некалькімі спосабамі:

1) пры дапамозе злучніка *или*: *Хоцеш ли умети граматику или, по-
рускы говорячи, грамоту, еже добре чести и мовити учить, знайдеш
в зуполной Бивлии; Естли астрономии или звездочети – найдеш на
початку книги сее о сотворении солнца и месеца и звезд [1, с. 323]; То ест
Пентатеухон гречески или Пятеры книги Моисеевы [1, с. 324];*

2) пры дапамозе злучніка *то ест*: *Восхоцеш ли пак учитися музыки,
то ест певници, премножество стихов и песней светых по всей книзе сей
знайдеш [1, с. 323].* Такім чынам Ф. Скарына імкнуўся растлумачыць
чытачу невядомыя іншамоўныя словы сінонімамі славянскага паходжання;

3) бяззлучнікавай сувяззю: *По ней иная книжка Есфира-царице, еже
с Мардохеем збавили от побитий людей израилевых [1, с. 325].*

Значнае месца ў помніку займаюць адасобленыя прыдаткі, якія
паясняюць уласныя назоўнікі: *За тыми суть книги Исуса, сына Сирахова,
рекомые Церковник, всю науку о добрых нравех в себе замыкающе [1,
с. 325].* Адасабляюцца прыдаткі паясняльнага характару, якія даюць
сінанімічную назву прадмета і звязваюцца з паяснёным словам злучнікамі
или, то ест: *Естли астрономии или звездочети – найдеш на початку
книги сее о сотворении солнца и месеца и звезд. Восхоцеш ли пак учитися
музыки, то ест певници, премножество стихов и песней светых по всей
книзе сей знайдеш [1, с. 323].* Адасобленыя складаныя прыдаткі звычайна
займаюць пазіцыю пасля назоўніка: *О сей книзе пишет евангелиста,
наперстник Христов [1, с. 322].*

Такім чынам, фактычны матэрыял сведчыць аб тым, што Ф. Скарына
шырока выкарыстоўвае разнастайныя віды прыдаткаў, якія ствараюць
поўную характарыстыку персанажаў, пераважна духоўных асоб, апісанне
прадметаў і удакладняюць або паясняюць незразумелыя паняцці.

Літаратура

1. Анталогія даўняй беларускай літаратуры: XI – перш. пал. XVII стагоддзя /
рэд. В. А. Чамярыцкі. – Мінск: Беларус. навука, 2005. – С. 322–326.

Т. Г. Трофимович (Беларусь, Белорусский государственный
педагогический университет имени М. Танка)

РОДИНА, ОТЧИЗНА: К ПРОБЛЕМЕ СТАНОВЛЕНИЯ

СИСТЕМЫ НОМИНАТИВНЫХ СРЕДСТВ СТАРОРУССКОГО ДЕЛОВОГО ЯЗЫКА

Слова *Родина* и *Отчизна*, известные каждому и для каждого наполненные исключительно значимым смыслом, нечасто становятся объектом лингвистического анализа. Между тем, они занимали и занимают свое место в системе номинативных средств русского языка и могут быть рассмотрены как производные наименования, возникшие на пересечении посессивных понятий и названий родства.

Особую группу номинативных единиц старорусского делового языка образовывали названия имущества, которое кто-то унаследовал или которым кто-то владеет: *боярщина*, *владытчина* (владения, принадлежавшие владыке), *дедина*, *княжчина* – *князьщина* – *княщина* (земельная собственность князя), *монастырщина* (владения монастыря), *опричнина* (в XIV–XV вв. владения женщин из великокняжеской семьи), *отцовщина* – *отчизна* – *отчина* (владения отца, унаследованные сыном), *паницина*. Вот примеры из текстов. *Се яз купил есми... пожню... меж княжщины и Никифоровы пожни поповичевы...* [1, с. 471]. *Велите иво, Демку, из боярщины в селе приказщику поставити и мне с ним дати очную ставку* [2, с. 152]. Использованные аффиксы представляют собой композитные морфемы, в которых отчетливо выделяется элемент *-ин-* с принадлежностно-сингулятивным значением и ассимилированный в шипящем принадлежностный формант *-jъ-*. Гипотетически путь возникновения приведенных наименований можно представить так: **отъk- + *-jъ- + *-in-a > отчина*.

Среди рассматриваемых наименований есть и концептуально значимые названия, восходящие к древнему наименованию отца. Логика номинативной деятельности очевидна в контексте приведенных наименований: то, что принадлежало отцу – *отчина*, *вотчина* (с протетическим *в*), *отцовщина*, *отчизна*. Таким же образом возникло и название *родина*. Ср.: *Захребетника Ивашка распросить, где отца ево и ево, Ивашкова, родина и сколь давно он живет в домовой вотчине* [2, с. 51]. Можно с высокой степенью вероятности предположить, что изначально *родина* – это то, что принадлежало роду. Это подтверждают данные других славянских языков и этимологические изыскания [5, т. 3, с. 491].

Исследователями замечено, что в истории русского языка лексика, связанная с наследственным правом, содержала не только общие наименования наследства, но и названия наследства, полученного по разным линиям: *материзна*, *отчина*, *отцевщина*, *дедизна*, *дедина*, *дедичство*, *дедьство*, *бабизна*, *прадедизна* [4, с. 44]. В них прослеживается активность таких аффиксов, как *-ин-а*, *-изн-а*, которые присутствуют в словах *отчизна*, *родина*. Немаловажно, что наименование

отчина называло первоначально ту часть наследуемого имущества, которое составляла земля, в то время как движимое наследуемое имущество именовало слово *живот*: *А у которые жены помрет без рукописания и останется отчина или живот...* (Пск. судн. гр., 89).

Именно так содержание Псковской судной грамоты комментируют историки русского права [3, т. 2, с. 297]. Это значение подтверждают и другие примеры: *Пришли Родивон к Москве деловова Филку з женою и з детьми и со всеми ево животами. Пожарские 1647 г.* [6, с. 154]

Следовательно, такие значимые наименования, как *родина* и *отчизна*, по происхождению являются универбами посессивного типа. Указанная мотивация названными словами постепенно была утрачена, однако в старорусский период хорошо осознавалась.

Литература

1. Акты социально-экономической истории Северо-Восточной Руси конца XIV–начала XVI в.: в 3 т. / Л. В. Черепнин (отв. ред.). – М.: Изд-во АН СССР, 1952–1964. – Т. 1–3.
2. Крестьянские челобитные XVII в.: Из собраний Государственного Исторического музея / Е. И. Индова (отв. ред.). – М.: Наука, 1994. – 332 с.
3. Памятники русского права: в 8 вып. – М.: ГИЮЛ, 1951–1963. – Вып. 1–8.
4. Смолина, К. П. Лексика имущественной сферы в русском языке XI–XVII вв. – М.: Наука, 1990. – 204 с.
5. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т. / под ред. Б. А. Ларина. – М.: Прогресс, 1964–1973. – Т. 1–4.
6. Шмюккер-Брелер, М. Вотчинные материалы из архива П. Д. и И. Д. Пожарских / М. Шмюккер-Брелер // Источники по истории русского языка XI–XVII вв. / отв. ред. В. Г. Демьянов и Н. И. Тарабасова. – М.: Наука, 1991. – С. 152–170.

НАПРАМКІ СУЧАСНЫХ ДАСЛЕДАВАННЯЎ ЛЕКСІКІ ФАЛЬКЛОРУ І НАРОДНА-ДЫЯЛЕКТНАЙ МОВЫ

У. А. Бобрык, А. А. Парукаў (Беларусь, Гомельскі дзяржаўны
універсітэт імя Ф. Скарыны)

МЯНУШКІ-ХАРАКТАРЫСТЫКІ ПСІХІЧНЫХ ЯКАСЦЕЙ АСОБЫ Ў ГАВОРКАХ ГОМЕЛЬШЧЫНЫ

Мянушкі як неафіцыйныя імёны шырока ўжываюцца ў паўсядзённым жыцці вяскоўцаў і ўяўляюць сабой аб'ёмны лексіка-семантычны пласт лексікі. Адметнасць вулічнай мянушкі ў тым, што яна, выконваючы намінацыйную функцыю, указвае на аднаго чалавека, на ўласцівыя яму спецыфічныя рысы і не толькі называе асобу, але і трапна характарызуе яе, таму большасць мянушак носіць эмацыянальна-ацэначны характар.

Даследчыкі называюць наступныя асноўныя прычыны ўзнікнення мянушак: недастатковую колькасць афіцыйных асабовых назваў у параўнанні з патрэбамі камунікантаў: “ні адна мова (і беларуская не складае выключэння) не мае ў сваім звароце столькі асабовых імён, каб імі можна было без паўтарэння назваць усіх членаў таго ці іншага грамадскага калектыву” [2], імкненне да дакладнай персаніфікацыі пэўнай асобы, выдзяленне яе па якой-небудзь прыкмеце з пэўнага калектыву, асяроддзя” [1, с. 118].

У якасці мянушкі практычна можа ўжывацца любое слова, вядомае вяскоўцам. У асноўным гэта агульнаўжывальныя літаратурныя лексемы, хаця шырокаўжывальнымі з'яўляюцца і дыялектныя.

Сабраны багаты фактычны матэрыял дазваляе вылучыць лексічна-тэматычную групу вясковых мянушак, што характарызуюць псіхічныя якасці асобы. У мянушках падкрэсліваюцца наступныя характарыстыкі асобы:

аматар сварыцца: *Брытва* (в. Картынічы Лельч.), *Каза* (в. Карпаўка Лоеўск.), *Кіпяток* (в. Калыбаўка Жлоб.), *Крыса* (в. Ціхінічы Раг.), *Моська* (в. Азяраны Раг.), *Скаварада* (в. Чорнае Рэч.);

веруючы: *Багамол* (в. Кузьмінічы Добр.), *Варажэй* (в. Радуга Ветк.), *Ікона* (г. Лоеў), *Майсей* (в. Бяланавічы Петр.), *Святы* (в. Рудня Калінк.);

вучоны, шмат вучыцца, усё ведае: *Мічурын* (в. Азершчына Рэч.), *Радыё* (п. Красны Маяк Гом.), *Цілівізар* (в. Ястрабка Лоеўск.), *Газета* (в. Буда Люшаўская Б-Каш.), *Справачнік* (в. Маркавічы Гом.);

вяртлявы, рухавы: *Белка* (в. Вуглы Раг.), *Матыль* (в. Чкалава Гом.), *Мікроб* (в. Ціхінічы Раг.), *Юла* (п. Вялікі Мох Б-Каш.), *Уюн*

(в. Конкавічы Петр.); **гаваркі:** *Балай* (в. Рагі Гом.), *Балабешка* (в. Чамярысы Браг.),

Балабон (в. Ляхавічы Жытк.), *Балабуха* (в. Пірэвічы Жлоб.), *Балоба* (в. Вуглы Раг.), *Балтушка* (в. Шкураты Браг.), *Бараболіха* (в. Хальч Ветк.), *Бабко* (в. Давыдаўка Гом.), *Болбоцько* (в. Сямурадцы Жытк.), *Гаманіха* (в. Шкураты Браг.), *Гамоня* (в. Яроміна Гом.), *Лапатун* (в. Пакалюбічы Гом.), *Лапоцька* (в. Ціхінічы Раг.), *Лапоця* (в. Зялёныя Лукі Гом.), *Мянташка* (в. Пірэвічы Жлоб.), *Перун* (в. Ліпляны Лельч.), *Сарока* (п. Глушыца Жлоб.), *Сініца* (в. Пярэдзелка Лоеўск.), *Таратунька* (в. Чалюшчавічы Петр.), *Трандычыха* (п. Каравышань Гом.), *Трызор* (в. Званец Раг.), *Шабля* (в. Старое Сяло Ветк.), *Шчукар* (в. Слабада Б-Каш.), *Ямеля* (г. п. Капаткевічы Петр.);

ганарысты, самаўпэўнены, фанабэрысты: *Барклай* (в. Азяраны Раг.), *Гусар* (в. Пярэдзелка Лоеўск.), *Гусь* (в. Дзімамеркі Лоеўск.), *Дваранін* (в. Картынічы Лельч.), *Задзірэй* (в. Рагі Гом.), *Карона* (г. п. Церахоўка Добр.), *Капітан* (в. Ястрабка Лоеўск.), *Мэр* (в. Баравікі Светл.), *Певень* (в. Алексічы Хойн.);

гняўлівы, сварлівы: *Байда* (в. Глушыца Жлоб.), *Бурбалка* (в. Ляхавічы Жытк.), *Гамус* (в. Майскае Жлоб.), *Макагон* (в. Кавалёўка Раг.), *Лыч* (в. Чкалава Гом.), *Скаварада* (в. Чорнае Рэч.), *Чубка* (в. Старое Сяло Ветк.), *Цігра* (в. Радзеева Б-Каш.; в. Радуша Жлоб.);

гультаяваты, гультай: *Біндуль* (в. Ляхавічы Жытк.), *Біч* (в. Конкавічы Петр.), *Блында* (в. Радуга Ветк.), *Калодка* (в. Салтанаўка Жлоб.), *Лабад* (г. Тураў Жытк.), *Лажбень* (в. Кажушкі Хойн.), *Лежань* (в. Малыя Аўцюкі Калінк.), *Лут* (в. Лапаціна Гом.), *Луцік* (в. Шарпілаўка Гом.), *Лындзік* (в. Азяраны Раг.), *Лянчык* (в. Шарпілаўка Гом.);

зadzірысты, аматар пабіцца: *Барэц* (г. п. Церахоўка Добр.), *Біюк* (в. Кузьмінічы Добр.), *Боудала* (в. Пірэвічы Жлоб.), *Буйнік* (в. Бяланавічы Петр.), *Буян* (в. Малыя Аўцюкі Калінк.), *Вайна* (в. Аціркі Петр.), *Вурка* (в. Маркавічы Гом.), *Драпец* (в. Залунеўе Б-Каш.), *Лаза* (в. Радуша Жлоб.), *Казёл* (в. Рудня Целяшоўская Гом.), *Каналюк* (в. Колкі Петр.), *Калчак* (в. Кашалёва Б-Каш.), *Клюка* (в. Вуглы Раг.), *Коршак* (в. Колкі Петр.), *Мамай* (в. Станькаў Раг.), *Певень* (в. Краснаселле Хойн.), *Пятух* (в. Азершчына Рэч.);

злы, злосны: *Злыдзень* (п. Вялікі Мох Б-Каш.), *Клізма* (г. Жлобін), *Навальніца* (в. Маркавічы Гом.), *Перац* (в. Майскае Жлоб.), *Пірання* (п. Красны Маяк Гом.), *Рог* (г. Рэчыца), *Рыська* (в. Ванюжычы Петр.), *Соля* (*Соль*) (в. Бяланавічы Петр.), *Сучка* (в. Кругавец Добр.), *Туча* (в. Церахоўка Добр.), *Храпа* (в. Малешаў Жытк.), *Хрэн* (в. Рудня Целяшоўсквя Гом.), *Цытра* (в. Уборкі Лоеўск.), *Шакал* (в. Бывалькі Лоеўск.), *Шмель* (в. Бабунічы Петр.);

маўклівы: *Воўк* (в. Праскурні Жлоб.), *Моўша* (в. Краснаселле Хойн.), *Рыбіна* (в. Уборак Лоеўск.);

назойлівы, надакучлівы: *Гастрыт* (в. Азершчына Рэч.), *Дапякучка* (в. Кароткавічы Жлоб.), *Жужка* (в. Бывалькі Лоеўск.), *Зык* (в. Рагі Гом.), *Камар* (в. Рудня Целяшоўская Гом.), *Клешч* (в. Залунеўе Б-Каш.), *Шашаль* (в. Шкураты Браг.);

нехайны: *Абезьяна* (в. Чорнае Рэч.), *Галапупенка* (в. Касцюкоўка Гом.), *Гламазда* (п. Усход* Б-Каш.), *Дзяружка* (п. Каравышань Гом.), *Дыдуха* (в. Церабееўка Рэч.), *Замарашка* (в. Рагі Гом.), *Кабыла* (в. Рэчкі* Ветк.), *Караўка* (в. Рэчкі* Ветк.), *Квашня* (в. Уборак Лоеўск.), *Кікімара* (в. Сямурадцы Жытк.), *Клуша* (в. Тонеж Лельч.), *Кнюх* (в. Саўхозная Б-Каш.), *Кулёма* (в. Ліпнякі Лоеўск.), *Кура* (в. Ліпнякі Лоеўск.), *Лахудра* (г. Жлобін; в. Удалёўка Лоеўск.), *Леля* (в. Пірэвічы Жлоб.), *Мазур* (г. п. Церахоўка Добр.), *Малпа* (в. Конкавічы Петр.), *Мурзілка* (в. Малінаўка Лоеўск.), *Растропа* (в. Церабаў Петр.), *Рэпанка* (в. Сямурадцы Жытк.), *Свіння* (в. Конкавічы Петр.), *Трыпузы* (в. Пірэвічы Жлоб.), *Хероня* (в. Уборак Лоеўск.), *Цюрыха* (в. Маркавічы Гом.), *Чупачка* (в. Маркавічы Гом.), *Чухонка* (в. Зяткавічы Карм.);

нелюдзімы: *Воўк* (в. Сямурадцы Жытк.), *Дзічка* (п. Вялікі Мох Б-Каш.), *Ёжык* (в. Рудня Целяшоўская Гом.), *Звярок* (п. Нагорная Гом.), *Капушта* (в. Шарпілаўка Гом.), *Тхор* (в. Вялікія Сялюцічы Петр.), *Тарзан* (в. Станькаў Раг.);

палахлівы, баязлівы: *Верабей* (в. Алексічы Хойн.; в. Рудня Целяшоўская Гом.), *Заяц* (в. Леніна Добр.), *Трус* (в. Алексічы Хойн.), *Капшук* (в. Колкі Петр.), *Суслік* (в. Аціркі Петр.);

песіміст, увесь час скардзіцца, жаліцца: *Бурбалка* (в. Маркавічы Гом.), *Бядуха* (в. Вуглы Раг.), *Гаротнік* (п. Красны Маяк Гом.), *Журык* (в. Радуса Жлоб.), *Канька* (в. Елянец Б-Каш.), *Кароста* (в. Кавалёўка Раг.), *Кіслы* (в. Саўхозная Б-Каш.), *Няшчасніца* (в. Сямурадцы Жытк.), *Обіда* (в. Малешаў Жытк.), *Уксус* (в. Пірэвічы Жлоб.);

пітушчы, піток, злоўжывае спіртным: *Барыла* (в. Дзімамеркі Лоеўск.), *Барбос* (п. Глушыца Жлоб.), *Бітон* (в. Пірэвічы Жлоб.), *Вінішча* (в. Уборак Лоеўск.), *Жлукта* (в. Церабееўка Рэч.), *Кабак* (п. Васільеўка Добр.), *Кампот* (в. Малінаўка Лоеўск.), *Кульдзюм* (г. п. Церахоўка Добр.), *Лізуні* (в. Іванькаў Лоеўск.), *Магарыч* (в. Леніна Добр.), *Мутны* (в. Радуса Жлоб.), *Насос* (г. п. Церахоўка Добр.), *Стакан* (в. Іванькаў Лоеўск.), *Стаканчык* (в. Азершчына Рэч.), *Трубіла* (в. Завічча Светл.), *Цадзілка* (в. Малыя Аўцюкі Калінк.), *Цундрык* (в. Колкі Петр.), *Цэбар* (в. Сямурадцы Жытк.), *Чаркін* (в. Азяраны Раг.), *Шкалік* (в. Неглюбка Ветк.);

плаксівы, шмат плача: *Галасуха* (в. Зяткавічы Карм.), *Слёзка* (в. Астражанка Лельч.);

пляткар: *Аўчарка* (в. Дзімамеркі Лоеўск.), *Балаболка* (п. Усход* Ветк.), *Босы* (в. Кажушкі Хойн.), *Зрок* (в. Васількова Рэч.), *Путля* (в. Глушыца Жлоб.), *Сарока* (в. Шкураты Браг.), *Свіста* (в. Рагі Гом.),

Судак (в. Давыдаўка Гом.), Ціліўкала (в. Кузьмінічы Добр.);

працавіты, працалюбівы: *Аганёк* (в. Стоўпня Раг.), *Буйвал* (в. Ціхінічы Раг.), *Бык* (в. Карпаўка Лоеўск.; в. Хальч Ветк.), *Жылін* (в. Ванюжычы Петр.), *Камета* (в. Маркавічы Гом.), *Капэль* (в. Хальч Ветк.), *Мурашка* (в. Сямурадцы Жытк.), *Пчолка* (в. Хальч Ветк.), *Сундук* (в. Шарпілаўка Гом.), *Сяміжыльны* (в. Курганне Раг.), *Хвілінка* (в. Алексічы Хойн.);

сарамлівы: *Бурачок* (в. Саўхозная Б-Каш.); **скупы, сквапны:**

Базарнік (г. Жыткавічы), *Беда* (в. Колкі Петр.), *Гнеда* (в. Церабееўка Рэч.), *Драла* (в. Новы Сцепаноў Браг.), *Жыд* (в. Маркавічы Гом.), *Каналюк* (в. Колкі Петр.), *Коршак* (в. Рудня Целяшоўская гом.), *Кулак* (в. Свяцілавічы Ветк.), *Куркуль* (в. Азяраны Раг.; в. Сямурадцы Жытк.; г. п. Церахоўка Добр.), *Скапчыха* (п. Каравышань Гом.), *Сыч* (в. Кузьмінічы Добр.), *Фэбус* (в. Бабоўка Жлоб.), *Хамідла* (в. Саўгаснае Б-Каш.), *Ханка* (в. Кавалёўка Раг.), *Хова* (в. Красноўка Нараўл.);

смелы: *Чэпай* (в. Вароніна Жытк.); **спакойны:** *Рахманы* (в. Кажушкі Браг.), *Пуховы* (в. Малешаў Жытк.);

сонны, санлівы, любіцель доўга паспаць: *Пажарнік* (в. Касцюкоўка Гом.), *Храпа* (в. Малешаў Жытк.), *Храпела* (в. Асобіна Б-Каш.);

сэрцаед: *Альфонс* (в. Хальч Ветк.), *Амур* (г. Жлобін), *Жарабец* (в. Рудня Целяшоўская Гом.), *Кошка* (в. Кашалёва Б-Каш.), *Луіс* (в. Радуша Жлоб.), *Манах* (в. Леніна Добр.);

упарты: *Баран* (в. Уборак Лоеўск.; в. Чорнае Рэч.), *Бык* (в. Яроміна Гом.), *Казёл* (*Козёл*) (в. Майскае Жлоб.; в. Сямурадцы Жытк.; в. Целяшы Гом.), *Убой* (в. Дзімамеркі Лоеўск.), *Чурбан* (в. Азяраны Раг.; в. Колкі Петр.);

усюды ўлазіць, умешваецца: *Калумб* (в. Дзімамеркі Лоеўск.), *Шыла* (в. Грохаў Лоеўск.); **хітры:** *Жук* (в. Давыдаўка Гом.), *Змей* (в. Дзімамеркі Лоеўск.);

Круцька (в. Рудня Целяшоўская Гом.), *Ліс* (в. Буда-Люшаўская Лоеўск.), *Ліса* (в. Ціхінічы Раг.), *Лука* (п. Вялікі Мох Б-Каш.), *Лявіцкі* (в. Кажушкі Хойн.), *Мендаль* (в. Алексічы Хойн.);

хлуслівы: *Брэхуль* (в. Клімаўка Гом.), *Соя* (в. Стоўпня Раг.); **ціхі, мірны:** *Голуб* (в. Лучын Раг.), *Марат Казей* (в. Ціхінічы Раг.), *Рахманы* (в. Кажушкі Хойн.), *Цюлень* (в. Рудня Целяшоўская Гом.);

шкодлівы, шкоднік: *Жыган* (в. Кузьмінічы Добр.), *Кот* (в. Алексічы Хойн.), *Шчупак* (в. Азершчына Рэч.).

Багаты фактычны матэрыял сведчыць, што мянушкі, якія характарызуюць псіхічныя якасці асобы, складаюць значны пласт лексікі. Многія мянушкі ўтрымліваюць як прамую характарыстыку асобы, так

і ўскосную. Некаторыя найменні сведчаць пра ўплыў на неафіцыйны ім'янік літаратуры, фальклору, мультыплікацыйных і кінафільмаў. Гумар, народная дасціпнасць і назіральнасць носьбітаў гаворкі з'яўляюцца рашаючымі фактарамі іх утварэння і ўжывання. Яны з'яўляюцца натуральнымі прадуктамі жывога маўлення і на канкрэтных прыкладах дэманструюць шырокія словаўтваральныя магчымасці народна-дыялектнай мовы.

Літаратура

1. Беларуская антрапанімія: вучэб. дапам. / Г. М. Мезенка (наук. рэд.) [і інш.]. – Віцебск: УА “ВДУ імя П. М. Машэрава”, 2009. – 254 с.

2. Усціновіч, А. К. Найменні асоб мужчынскага полу ў актавых запісах Гродзеншчыны і Брэстчыны XVI–XVII стст. / А. К. Усціновіч // 3 жыцця роднага слова. – Мінск, 1968. – С. 54.

Спіс умоўных скарачэнняў (раёнаў):

Б-Каш. – Буда-Кашалёўскі; Браг. – Брагінскі; Ветк. – Веткаўскі; Гом. – Гомельскі; Добр. – Добрушскі; Жлоб. – Жлобінскі; Жытк. – Жыткавіцкі; Калінк. – Калінкавіцкі; Карм. – Кармянскі; Лельч. – Лельчыцкі; Лоеўск. – Лоеўскі; Петр. – Петрыкаўскі; Раг. – Рагачоўскі; Рэч. – Рэчыцкі; Светл. – Светлагорскі; Хойн. – Хойніцкі.

* Страчаныя вёскі.

Т. С. Воробьёва (Беларусь, Могилевский государственный университет имени А. А. Кулешова)

К СИСТЕМЕ НАИМЕНОВАНИЙ СВАДЕБНОГО ОБРЯДА В МОГИЛЕВСКИХ ГОВОРАХ (СВАТОВСТВО)

Изучение обрядовой лексики – одно из актуальных направлений современных исследований народно-диалектного языка. В условиях урбанизации, ускоренных темпов промышленного развития потребность в сохранении, изучении и переосмыслении богатого наследия народной культуры особенно ощутима.

Свадебный обряд – одно из наиболее замечательных явлений духовной культуры. Именно в нем заложены древние представления о сути брака, важности семейных отношений в жизни и развитии общества.

Свадебный обряд Могилевщины на восточнославянском фоне имеет свои специфические этнографические и лексические особенности. Особенно это касается восточного региона Могилевщины – зоны могилевско-смоленского пограничья, поскольку здесь в результате пересечения, контактирования близкородственных славянских языков – белорусского и русского – сложились относительно однородные говоры, которые ученые-диалектологи считают переходными.

Повсеместно свадебный обряд начинался со сватовства. Возглавлял этот ритуал специальный чин – сват, который являлся обычно крестным

отцом, или дядей жениха по матери (часто это совпадало), или просто близким родственником жениха. Во многих районах эта роль отводилась свахе – замужней женщине из рода жениха.

Сватовство обычно совершалось вечером и тайком. Связано это было, во-первых, с возможностью получения отказа (чтобы как можно меньше людей узнало о неудачном сватовстве), во-вторых, с желанием запутать нечистые силы, чтобы те не смогли помешать в этом важном деле. С последним обстоятельством связан также и тот момент, когда ехали свататься окольными путями, дальней дорогой, даже если невеста жила на одной улице с женихом.

Сватовство начиналось с традиционного метафорического диалога хозяев и гостей. К примеру, в д. *Липовка* Хотимского района это, по словам информантов, выглядело таким образом: *Приехали, здароўкаюцца и просяцца на начлех. Гаворуть: «Мы ехали долга на палям, на лясам, на гарам. Нашли свитялёк у гэтай хати и ряшыли напросицца на начлех». А им атвечають: «Захадитя, гости дарагия. Хлеба, соли к нашаму сталу». Яны садзяцца за стол. Сват гаворыць: «Есть и вячэра, есть и де присланицца. А есть у вас печка, кравати?» Патом радители деўки спрашывають: «А чаго вы ехали, чаго шли, чаго заблудили?» Сват гаворыць: «Ехали, ехали, да и ни приехали. Наш купец-моладец, ваш тавар – девица ясная, прынцэса прыкрасная». В случае согласия хозяева угощали гостей водкой, причем невеста сама должна была угостить жениха. В случае отказа угощения не было, и невеста могла даже не выйти к гостям.*

Все предсвадебные встречи родственников жениха и невесты варьируются в разных социальных средах и локальных группах. Встречалась четырехкомпонентная структура предбрачного сговора, как, например, в Мстиславском районе: «сугляды» (смотрины) – первое посещение сватов, знакомство родственников жениха с родственниками невесты; «запой» (сговор) – второе посещение сватов, во время которого родители невесты давали свое согласие на брак. Затем отец невесты «глядел двор», т. е. осматривал хозяйство жениха. Заканчивался предбрачный сговор «заручинами» (помолвкой). Часто два первых компонента совмещались в один – «сваты», «просватины» (сватовство), как, например, в Хотимском районе: *Вот як пасватають дзеўку, а патом делают заручины. Спраўляють вечар такой свадёбный, но эта яшчэ ни свадьба, эта так проста гуляють. А патом назначають када свадьба (д. Узлоги). Обычай осматривать хозяйство жениха перед свадьбой мог и не быть. Согласие родителей могло закрепляться отдельным обрядом – рукабитье, который мог проходить сразу же после смотрин или во второе посещение сватов: Кали маладая згодна была выйсти замуш, то памиш роцтвенниками адбывауся абрят рукабитья. У знак згоды яны билися рукавами шубы (д. Полошково, Клим.).*

Заключительная процедура сватовства – «заручины», «запоины» (помолвка) – отмечается практически на всей территории могилевских говоров. На это мероприятие приглашались уже ближайшие родственники жениха и невесты. Родители таким образом заручались поддержкой родни, поскольку считалось, что договор, заключенный во время сватовства, без согласия рода не имел силы. Заручины справляли через две недели после «сватов». После них отказаться от свадьбы уже было невозможно.

Все термины, связанные со сватовством, можно условно разделить на 4 группы:

- 1) наименования различных этапов сватовства;
- 2) наименования свадебных чинов – участников сватовства;
- 3) наименования предметов, связанных со сватовством;
- 4) наименования, отражающие результат сватовства.

Первая группа – самая обширная. Она включает в себя как лексемы, так и устойчивые сочетания слов.

Такой важный этап, как смотрины невесты, представлен рядом однокоренных слов: угляды, узглядины, розгляды, сугляды, обглядины, поглядины, а также фразеологическими единицами (ФЕ) *ездить в розгляды, ездить в выгляды*: *На сугляды кали прыяжжжали, дык нявеста им панравилась* (д. Звенчатка, Клим.); *У ўгляды ходять батька, жаных, радня – усе жанатыя* (д. Узлоги, Хотим.).

Меньше наименований для такого этапа свадебной обрядности, как осмотр хозяйства жениха. Нами зафиксирован локальный вариант *оглядины* в этом значении, а также широко распространенное устойчивое сочетание с варьируемым глагольным компонентом: *глядеть (смотреть) двор*: *Трэба на аглядины ехат, паглядеть, як наш жаных жыве* (д. Ст. Дедин, Клим.); *Перат тым, як выйти замуш, трэба глядеть двор жаниха* (д. Шамово, Мст.).

В тех районах, где выделялся как отдельный этап сговор, нами зафиксированы следующие наименования: литературная лексема *сговор*, ее диалектный словообразовательный вариант *сговоренка*, широко распространенный термин *рукобитье*, а также другие лексемы: *поручины* (ср. *поручиться, заручиться*), *ладины* (ср. *лад, ладить*), *помова* (ср. бел. *дамовіцца*): *На зговар кали прыехали, дык чуть ни пабилися, у якой хати свадьбу спраўлять* (д. Звенчатка, Клим.); *Да свадьбы ў нас абычна паручины бывають* (д. Н. Домамеричи, Клим.); *На ладны прихадилі самыя бліскіе роцтвиннікі* (д. Тростино, Хотим.).

Первое посещение сватов, сватовство представлено субстантивной лексикой: *сваты, просватины, сводины* – и устойчивыми сочетаниями слов с глагольным варьируемым компонентом: *ездить (поехать) в сваты, прийти (пойти) в сваты, закинуть (закидывать) сватов*, а также локальный вариант *пойти в сватовья*: *Паехали ў сваты да деўкі, а яе дома ні было, так прішлося на други день зноу ехат* (д. Забелышин, Хотим.); *Пара ўжо*

нашу дочку замуш выдавать. Заўтра ў сватаўя пайдём (д. Полошково, Клим.); *Када де гулянка ти прасватины, дык дужа гудяць, аш да ўтра* (д. Селец, Мст.).

Заключительный этап предбрачных встреч родственников жениха и невесты – помолвка – обнаруживает субстантивные (преимущественно отглагольные) названия: словообразовательные варианты заручины – обручины, запоины – запой – пропойны; грамматические варианты запой – запои, а также локальный вариант сходины: *Пират тым, як маладыя жэняцца, гуляють абручыны. Тады ўжо хлапец шчытаець деўку сваёю нявестаю* (д. Тростино, Хотим.); *Перат свадьбай прыяжжають сваты, сабираюцца гості і гуляють заручыны* (д. Лобковичи, Крич.); *На запоины ўсех сrostвинникау сазвала* (д. Н. Дедин, Клим.); *Кали прыходяць у сваты, то згоду меш сватаў празнуюць – робяць запои* (д. Липовка, Хотим.).

Вторая группа терминов включает в себя наименования свадебных чинов, принимающих участие в сватовстве. Это в основном главные действующие лица этого этапа. В качестве дифференциального признака выступает половая принадлежность лица – свадебного чина: сват (мужчина, занимающийся сватовством), сваха (женщина, занимающаяся сватовством). Зафиксированы также лексемы свойник, свашка, а также ФЕ густой (густый) сват, толстый сват, первый сват и густая сваха, толстая сваха. Адъективные компоненты устойчивых оборотов: первый, густой(ая), толстый(ая) наглядно демонстрируют важность этого чина: *Сватам у мяне на вяселлі быў мой дятка з Мінска* (д. Прудок, Хотим.); *Первым сватам быць – нада многа чаго знаць* (д. Павловичи, Клим.); *Мая тётка будить толстай свахай у нас на заручынах* (д. Рясно, Дриб.); *Густая сваха папалася, што са сватам добрага духу давалі у плясках* (д. Звенчатка, Клим.).

Третья группа терминов представлена немногочисленными наименованиями: синонимическим рядом ручник, андаракт косинка, штаны в значении «полотенце, которым обвязывают свата» (ср. встречающееся на территории Круглянского района Могилевщины устойчивое сочетание заробиу на штаны «о свате, перевязанном полотенцем»), словообразовательными вариантами кошель, кошелек «корзина из бересты, с которой ходили свататься»: *Матка дастала косинку, якую насыў яшчэ сват на яе свадьбе* (д. Звенчатка, Клим.).

Термины, входящие в четвертую группу, отражают результат сватовства. Он мог быть как положительным (запить невесту «сосватать», заведено дело «о подготовке свадьбы после удачного сватовства»), так и отрицательным (посигнуть «отказать в свадьбе», дать гарбуза в этом же значении): *Як нявесту запьюць, так считай полдела і зделана* (д. Павловичи, Клим.); *Дела заведина – хутка і свадьба* (д. Еловец,

Хотим.); *Кали деука дае гарбуза, то эта сильна абидна для жаныха.*
(д. Забелышин, Хотим.).

Таким образом, сватовство является основным обрядовым действием предсвадебного этапа. В могилевских говорах для обозначения этого действия используется целая система наименований, которая включает как лексем, так и устойчивые сочетания слов. Однословные наименования отличает наличие синонимов и словообразовательных вариантов.

О. В. Герасимович (Беларусь, Институт языка и литературы имени Якуба Коласа и Янки Купалы НАН Беларуси)

ОТРАЖЕНИЕ АБСТРАКТНЫХ ЛЕКСЕМ ВЕРА, НАДЕЖДА, ЛЮБОВЬ В ДИАЛЕКТНЫХ СЛОВАРЯХ БЕЛОРУССКОГО И УКРАИНСКОГО ЯЗЫКОВ

Интересной представляется проблема полноты отражения диалектными словарями белорусского и украинского языков абстрактных лексем, в частности аксиологических наименований *вера, надежда, любовь*. Триада “вера, надежда, любовь” является фундаментальной для европейской культуры аксиологической формулой, так как представляет собой сочетание наиболее значимых в христианстве добродетелей. “Все связующие и содержащие: веры, надежда и любви” (1 Кор. 13.13) – это один из самых почитаемых духовных образов, который являет собой основу сакральности, выступая высшим духовным идеалом.

В статье методом сплошной выборки из диалектных словарей белорусского и украинского языков были отобраны лексем, служащие для наименования трех христианских добродетелей. Следует отметить, что в силу преобладающей дифференциации диалектных словарей указанных языков, абстрактные лексем, репрезентрующие аксиологические понятия “вера”, “надежда”, “любовь”, не нашли в них своего регулярного отражения: в полном составе они присутствуют лишь в академических словарях; в некоторых лексикографических источниках зафиксированы только их производные.

Нами были отобраны словари, в которых присутствует хотя бы одна из исследуемых лексем. Таким образом, предметом рассмотрения оказался материал, представленный в шести белорусских диалектных словарях: “Тураўскім слоўніку”, “Слоўніку беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча”, “Дыялектным слоўніку (з гаворак Мсціслаўшчыны)”, “Краёвым слоўніку ўсходняй Магілёўшчыны”, “Матэрыялах да абласнога слоўніка Магілёўшчыны”, словаре “Народная лексіка Гомельшчыны ў фальклору і мастацкай літаратуры”, – и девяти украинских: “Словнику бойківських говірок”, “Словнику буковинських

говірок”, “Словнику поліських говорів”, “Гуцульські говірки. Короткий словник”, “Матеріалах до словника гуцульських говірок”, “Словаре карпатоукраїнського торунського говора”, “Наддністрянському регіональному словнику”, “Скарбах гуцульського говору: Березові”, “Сборнике научных работ “Українська діалектна лексика” (см. таблицю).

Словари белорусских говоров	вера	надзея	любоў
1. Дыялектны слоўнік (з гаворак Мсціслаўшчыны)	–	надзёжа	–
2. Краёвы слоўнік усходняй Магілёўшчыны	вера	надзёжа	любоў
3. Матэрыялы да абласнога слоўніка Магілёўшчыны	–	надзёжа	–
4. Народная лексика Гомельшчыны ў фальклору і мастацкай літаратуры	–	надзёжа	–
5. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча	–	надзея, надзёжа	–
6. Тураўскі слоўнік	вера	надзея	любоў
Словари украинских говоров	віра	надія	любов
1. Гуцульські говірки. Короткий словник	–	–	люба
2. Матеріали до словника гуцульських говірок	віра	–	люба
3. Наддністрянський регіональний словник	–	надія	–
4. Скарби гуцульського говору: Березові	віра	–	люба
5. Словарь карпатоукраїнського торунського говора	віра	–	l'ub w
6. Словник бойківських говірок	вера	надега	любов
7. Словник буковинських говірок	–	надія	люба, любва
8. Словник поліських говорів	–	надьожа	–
9. Українська діалектна лексика	–	наджа	–

Что касается лексем *вера* и *любоў*, то они представлены только в 2 из 6 указанных диалектных словарей белорусского языка – академическом “Тураўскім слоўніку” и “Краёвым слоўніку ўсходняй Магілёўшчыны” И. К. Белькевича. В “Тураўскім слоўніку” исследуемое слово *вера* зафиксировано как с традиционной семантикой (‘вероисповедание, вера’ – *У бога веры цяпер няма*), так и не совсем обычной – ‘лира’ (*У веру грае старэц і Лазара пое*) [14, т. 1, с. 112] (подробный анализ данного значения представлен в нашей статье “Вера ‘лира’ (да праблемы тыпалогіі семантычных зрухаў)” [3, с. 158–160]). “Краёвы слоўнік усходняй Магілёўшчыны” И. К. Белькевича отразил лексему *вера* в значении ‘вера, доверие’ (*Я яму ніза што ні няў веры*) [2, с. 106].

В белорусских говорах абстрактное наименование *любоў* используется только в значении ‘любовь’, что отражено в “Тураўскім слоўніку” (*І памру не ў любові*) [14, т. 3, с. 54] и словаре И. К. Белькевича (*У етый кніжкі пры любоў хлопца і дзеўкі, яка любілісь <...>*) [2, с. 255].

Обращает на себя внимание тот факт, что лексемы, репрезентрующие понятие “надежда”, зафиксированы всеми отобранными словарями белорусского языка, что может служить

подтверждением значимости данной духовной добродетели для белорусского языкового сознания. Это преобладание может быть объяснено также предметной (объектной) направленностью исследуемых компонентов триады “вера, надежда, любовь”: предметом “веры” может быть и дурное, и хорошее; любить можно как хорошее, так и плохое, “надеяться же можно только на доброе, только на будущее” [1, с. 292–293].

В “Тураўскім слоўніку” абстрама *надзея* употребляется в классическом понимании – как ‘надежда, чаяние’ (*У мене е надзея, шо вон поправіцца*) [14, т. 3, с. 123], а в “Слоўніку беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча” отмечены два синонимичных слова с идентичной семантикой ‘надежда’: *надзея* (*Няма надзеі, што ён поправіцца*) и *надзёжа* (*Надзёжы няма на памідоры*) [13, с. 138].

“Дыялектны слоўнік (з гаворак Мсціслаўшчыны)” фиксирует лексему *надзёжа* со значением ‘надежда’ (*Ох Сярёжа, ты Сярёжа, ны цябэ уся надзёжа*) [17, с. 138], а в “Матэрыялах да абласнога слоўніка Магілёўшчыны” отражено данное слово со значением ‘одежда’ (*Надзёжа мая нізавісная*) [6, с. 37]. В гомельских говорах употребляется лексема *надзёжа* в значении ‘надежда’ (*Ты едь, мая надёжа, не загуливайся*) [5, с. 90]. “Краёвы слоўнік ўсходняй Магілёўшчыны” зафиксировал наименование *надзёжа* в двух значениях: ‘собственное имя Надежда’ (*Надзёжа, схадзі зы вадой*) и ‘надежда, упование’ (*Німа надзёжы, каб ён астаўся жывэй*) [2, с. 274].

Проанализированный материал позволяет говорить о том, что в говорах белорусского языка редко используется литературный вариант *надзея*, наиболее употребительна лексема *надзёжа*, понимаемая как в абстрактном значении ‘надежда’, так и в конкретном ‘одежда’.

Если обратиться к украинскому лексикографическому материалу, то лексема *віра* встретилась в 4 словарях из 9, *надія* – в 5, *любов* – в 6, что свидетельствует о наибольшей употребительности последней в говорах украинского языка.

В “Словнику бойківських говірок” отмечена лексема *віра*, обладающая, помимо традиционного лексико-семантического варианта ‘вера’ (*Щчоз" го с'а в'іра ни брала*), синонимичными значениями ‘кредит’ (*Дати на віру*) и ‘кредит, долг’ (*Уса біда чіриз віру*) [9, с. 130]. Авторы “Словаря карпатоукраинского торуньского говора” зафиксировали слово *віра* ‘вера’, однако не сопроводили его примером [11, с. 200]. К сожалению, отсутствием иллюстрации характеризуется и толкование лексемы *віра* в “Матеріалах до словника гуцульських говірок”, представленное ЛСВ ‘народ; нация; этнос’ [10, с. 26]. В указанном значении слово *віра* используется только в украинском языке. В словаре “Скарби гуцульського говору: Березовџ” отражено использование слова *віра* в составе ругательства *пся віра* (*Ты чигó на моім пастушиш! Ти, пся віро!*) [8, с. 40],

что, безусловно, противоречит традиционному религиозному пониманию данной аксиологической номинации в литературном языке.

Сравнение украинского и белорусского диалектного материала показало, что в говорах обоих языков присутствуют значения слов *вера / віра*, которые не встречаются в другом: ‘кредит, долг’, ‘народ; нация; этнос’ в украинских говорах и ‘лира’, ‘доверие’ – в белорусских, что, бесспорно, позволяет говорить и о некотором различии языковых сознаний носителей данных восточнославянских языков.

Что касается лексем, репрезентирующих в украинских говорах понятие “надежда”, следует отметить, что они характеризуются значительными фонетическими различиями, однако представлены только одним лексико-семантическим вариантом ‘надежда’ и в некоторых случаях не сопровождаются примерами:

“Словник бойківських говірок”: *надега* [9, т. 1, с. 465]; “Словник поліських говорів”: *надьóжа* (*У нас йе над'óжа дóбре закóнчит молот'бу? – Йе!*) [5, с. 132];

“Українська діалектна лексика”: *на́джда* с пометой *редко* (*Вжа ни́хто́ ни мав ни́жку́ на́джде, що вуна́ бу́де жéте*) [15, с. 167];

“Словник буковинських говірок”: *надія* [12, с. 310].

“Надністрянський регіональний словник” и “Словник буковинських говірок” зафиксировали лексему *надія* в составе словосочетаний *при надії* ‘беременна’ (*Наша Ганка при над'її*) [16, с. 182], *при надії бу́ти* ‘быть беременной’ (*Василéва Дáрка са́ми при надії бу́ла тогди́*) [12, с. 310].

Данная семантика, вероятно, связана с выше отмеченной положительной предметной направленностью понятия “надежда”: ожидание ребёнка – это ожидание будущей радости материнства.

Если сравнивать анализируемые восточнославянские лексикографические источники на предмет полноты отражения ими лексем, репрезентирующих понятие “любовь”, то из 6 отобранных диалектных словарей белорусского языка исследуемые абстремы зафиксированы лишь в 2, а из 9 украинских – в 6, причём только с одним лексико-семантическим вариантом ‘любовь’. Отметим словообразовательные особенности: в белорусских говорах находим исключительно лексему *любоў*, а в украинских, наряду с *любов* и *любва*, встречается бессуфиксальное *люба*:

“Словник бойківських говірок”: *любов* [8, с. 421];

“Словарь карпатоукраинского торуньского говора”: *l'ub w* [11, с. 116];

“Словнику буковинських говірок”: *любá* (*У них така́ любá, шо водóв ни розлі́ти*), *любва́* (*Ади́, шо любва́ рóби з людьми́!*) [12, с. 268].

В гуцульских говорах украинского языка, нашедших отражение в словарях “Гуцульські говірки. Короткий словник”, “Матеріали до словника гуцульських говірок” и “Скарби гуцульського говору: Березов’†”,

употребується тільки лексема *любá* [4, с. 116], [10, с. 96], [8, с. 108], котра являється продовженням праславянського **l'ubъ*, що виходить з и.-е. **leubh-* ‘любить, желать; милый, дорогой, любимый’. Лексикографічна фіксація імені *любá* свідчить про збереження в українських говорах найбільш давнього варіанта лексеми, що репрезентує поняття “любовь”.

Таким чином, порівняння представленої східнослов'янської лексикографічної діалектної матеріалі дозволяє утвердити, що словари білоруських говорів характеризуються найбільшою представленістю лексем з семантикою ‘надежда’, котра в словарях українських говорів поступає номінаціям з значенням ‘любовь’.

Література

1. Августин. Енциклопедія або Про віру, надію і любові : пер. з лат. / Бл. Августин. – Київ : УЦІММ-Пресс : ИСА, 1996. – 413 с.
2. Бялькевіч, І. К. Краёвы слоўнік усходняй Магілёўшчыны / І. К. Бялькевіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1970. – 512 с.
3. Гладчанка, В. В. Вера ‘ліра’ (да праблемы тыпалогіі семантычных зрухаў) / В. В. Гладчанка // Беларус. лінгвістыка. – 2008. – Вып. 62. – С. 158–160.
4. Гуцульські говірки. Короткий словник. Відповідальний редактор Я. Закревська. – Львів, 1977. – 232 с.
5. Лисенко, П. С. Словник поліських говорів / П. С. Лисенко. – Київ: Наук. думка, 1974. – 260 с.
6. Матэрыялы да абласнога слоўніка Магілёўшчыны / М. В. Абабурка [і інш.] ; Магілёўск. дзярж. ун-т. – Магілёў : МДУ, 2005. – Вып. 2. – 86 с.
7. Народная лексіка Гомельшчыны ў фальклору і мастацкай літаратуры: слоўнік / У. В. Анічанка [і інш.] ; пад рэд. У. В. Анічанкі. – Мінск: Выд-ва БДУ, 1983. – 174 с.
8. Негрич, М. Скарби гуцульського говору: Березови : [словник] / М. Негрич. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 224 с.
9. Онишкевич, М. Й. Словник бойківських говірок: в 2 ч. / М. Й. Онишкевич. – Київ : Наук. думка, 1984. – Ч. 1: А–Н. – 496 с.
10. Піпаш, Ю. О. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області) / Ю. О. Піпаш, Б. К. Галас; Ужгород. нац. ун-т. – Ужгород, 2005. – 266 с.
11. Словарь карпатоукраинского торуньского говора с грамматическим очерком и образцами текстов / Рос. акад. наук, Ин-т славяноведения; отв. ред. А.Ф. Журавлев. – М.: Ин-т славяноведения РАН, 2001. – 229 с.
12. Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.
13. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: у 5 т. / рэдкал.: Ю. Ф. Мацкевіч (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: Навука і тэхніка, 1979–1986. – Т. 3: М–П.
14. Тураўскі слоўнік: у 5 т. / Акад. навук БССР, І-т мовазнаўства; склад.: А. А. Крывіцкі, Г. А. Цыхун, І. Я. Яшкін. – Мінск: Навука і тэхніка, 1982–1987. – Т. 5.
15. Українська діалектна лексика: зб. наук. праць / Акад. наук УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. Потебні; за ред. І. Г. Матвіяса. – Київ: Наукова думка, 1987. – 268 с.
16. Шило, Г. Ф. Наддністрянський регіональний словник / Г. Ф. Шило; Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України; Наук. т-во ім. Шевченка в Америці ;

відп. ред.: Л. Полюга, Н. Хобзей. – Л.; Нью-Йорк: Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 288 с.

17. Юрчанка, Г. Ф. Дыялектны слоўнік: з гаворак Мсціслаўшчыны / Г. Ф. Юрчанка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1966. – 228 с.

В. А. Кісялёва, С. В. Чайкова (Беларусь, Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны)

НАЗВЫ ПОСУДУ І ПРЫЛАД У ГАВОРКАХ ТУРАЎШЧЫНЫ

У сістэме беларускіх народных гаворак адзін са старажытнейшых куткоў Палесся – *Тураўшчына* – вылучаецца сваёй непаўторнасцю і яркай самабытнасцю ў фанетыцы, лексіцы, слоўнікавым складзе. Побач з агульнанароднымі словамі тут функцыянуюць вузкарэгіянальныя, мясцовыя, што адрозніваюцца ад літаратурных адпаведнікаў гукавымі, граматычнымі ці словаўтваральнымі паказчыкамі.

Гэта тычыцца і адной з груп лексікі хатняга ўжытку, якая з'яўляецца часткай матэрыяльнай культуры беларусаў, – посуду (назваў 'гаспадарчага начыння для прыгатавання і падачы ежы, пітва' [1, IV, с. 294]).

Аб'ектам нашага даследавання з'явіліся дыялектныя адзінкі рознага віду посуду і прылад, якія выкарыстоўваюцца ў мясцовых гаворках жыхароў Турава і яго наваколля (крыніцай фактычнага матэрыялу з'явіўся Тураўскі слоўнік).

З абагульняючых назваў хатняга посуду тут ужываецца дыялектызм *чэрэп'е*: *Чэрэ'пе* – *это міскі, чугуны, горшкі* [2, V, с. 314].

Прадметна-тэматычную класіфікацыю найменняў посуду ў залежнасці ад прызначэння можна прадставіць наступным чынам:

1. Кухонны посуд, да якога адносяцца гаршкі, чыгункі, сківарады, каструлі, а таксама кухонныя прылады – цёркі і рэшата.

Літаратурнае найменне *гаршчок* ('круглая выпуклая гліняная пасудзіна са звужаным дном для гатавання стравы' і 'прадаўгаватая гліняная пасудзіна ў выглядзе ўсечанага конуса для хатніх раслін') [1, II, с. 35] на Тураўшчыне ўжываецца ў фанетычных варыянтах *гөршчык* і *горшчók*:

У мене маленькіе г ó р ш ч ы к і. Крупнік у г ó р ш к у прыставіла ў печэ [2, I, с. 223]. Вялікі гаршчок мае найменні *горшчышчэ*: *О такі г о р ш ч ы ш ч э*! [2, I, с. 223] і *шэстокóўка* [2, V, с. 356], а маленькі – *варэйка, вэрэйка*: *Долі водою, шоб не была в э р э й к а порóжня* [2, I, с. 107].

Макацёр, або макатра́ ('гліняная пасудзіна, вузкая ўнізе і шырокая зверху, у якой звычайна труць мак, ільняное і канаплянае семя і інш.') [1, III, с. 87] прадстаўлена фанетычнымі варыянтамі *макоцёр, мокоцёр, макóтра* (памянш. *макотрык*): *М а к о ц ё р* – *посуда така. Як велікі, то*

макоцёр, а як мѣншы, то макотрык казалі [2, III, с. 62]; У м о к о т р э падбываем млинцэ [2, III, с. 85].

Шырока прадстаўлены дыялектныя найменні для назвы гаршкоў з чыгуну, або чыгуноў. У Тураўскім слоўніку зафіксаваны як нарматыўная адзінка **чыгун** (Кладзе повен чыгун да ў водзе варыць [2, V, с. 300]), так шматлікія фанетычныя і словаўтваральныя варыянты: **чугун**, **чагун** (памянш. **чыгунец**, **чигунчик**, **чыгунчык**; павеліч. **чугуніло**, **чугунішчэ**), **чавун**: У нас чугун, а на Полесьі чавун кажуць. Такі чыгунец е то кажны берэ на сенокос. А коло гню стояў чигунчик з водою. Поставіш чугуніло таке, як ведро, да лупіш ту вускарку. Вот тоўсты, як чугунішчэ. Не осталось парожняга чавуна [2, V, с. 300]; ужываюцца таксама лексічныя сінонімы **лѣндар** (памянш. **лѣндрык**) і **лѣндар**: Лѣндрык быў чыгунны [2, III, с. 29].

Чыгунны кацёл для стравы (згодна з Глумачальным слоўнікам беларускай мовы) мае назву **саган** [1, V, с. 14]. На Тураўшчыне **саган** (памянш. **саганчык**) і **саганец** – гэта высокія чыгуны з вушкамі: Саган – ек чугун, толькі стоўбуноваты. Такі доўгі чугунчык з ручкою, то саганчык [2, V, с. 8].

Назва каструлі, і ў прыватнасці каструлькі з доўгай ручкай, прадстаўлена толькі адной дыялектнай намінацыяй – **рѣндэль**: Два рѣндэлі масла натѣпленого стоіць [2, IV, с. 310].

Мелкая металічная пасудзіна круглай формы для смажання – патэльня [1, V, с. 146], або **скаварада** – ужываецца ў фанетычным варыянце **сковорода**: Сковорода тры наглых мліноў спеку і хваціць вам [2, V, с. 44].

Прадмет кухоннага ўжытку – металічная пласцінка з дзіркамі, якая служыць для раздрабнення, расцірання чаго-небудзь, у беларускай літаратурнай мове мае найменне **тάρка** [1, V, с. 479], аднак на Тураўшчыне ўжываецца русізм **цѣрка** і яго варыянты **цѣртка** і **цѣртка**: Труць картоплі на цѣртку. Цѣртка для того, шоб картоплі на латкі. [2, V, с. 270].

Адна з кухонных прылад – **рэшата** – на Тураўшчыне ўжываецца ў лексічных варыянтах **сітоі** **сітэ** (памянш. **сітцэ**): Сеюць на сіто муку да хлеб пекуць. У нас сітэ старэ загінуло. Новэ сітцэ на колочку вісіць [2, V, с. 37], а таксама акцэнтных і фанетычных: **рэшэто**, **рэшэто**, **рэшѣта** і **рэшѣто**: Рэшэто рэдке, а сіто густэе. Рэдко рэшѣто муку сеяць, а частое сіто зовѣцца [2, IV, с. 350].

2. Сталовы посуд, да якога адносяцца міскі, талеркі, а таксама сталовыя прылады – лыжкі, апалонікі, відэльцы і нажы.

Для наймення шырокай і глыбокай, круглай формы, пасудзіны для яды [1, III, с. 163] – **міскі** – у тураўскіх гаворках ужываюцца літаратурныя назвы **міска**: Миска була сала з одное вутву [2, III, с. 82] і **міса**: Наробіласа і з'ела цэлу мису крышаноў [2, III, с. 82]. Для назвы глінянай

міскі ўжываецца намінацыя **чэрэп'янка**: *А коліся так міска була, больш, як одэта чэрэ'пянка* [2, V, с. 315].

У сучаснай унармаванай мове назвы **макацёр** і **макатра** маюць значэнне 'гліняная пасудзіна, вузкая ўнізе і шырокая зверху, у якой звычайна трупць мак, ільняное і канаплянае семя і інш.' [1, III, с. 87]. Між тым, у гаворках Тураўшчыны гэтыя нарматыўныя адзінкі, як і дыялектныя лексемы **макоцёр** і акцэнтны варыянт **макотра** (памянш. **макотрык**), ужываюцца для наймення любых місак: *Як велікі, то макоцёр, а як меншы, то макотрык* казалі [2, III, с. 62]. Вялікую міску з дзірачкамі ў дне называюць **цадзіло**: *Сходзі, дочко, к бабі да цадзіло прынесі, трэцесто расчыніць* [2, V, с. 261].

Для назвы 'прадмета сталовага прыбора для зачэрпвання рэдкай або рассыпістай ежы' [1, III, с. 64] – **лыжкі** – выкарыстоўваецца рускі варыянт **ложка**: *Ложка з дзерэва кленоваго робіцца, з яблоні вона жоўта. Ложкою беры еж!* [2, III, с. 39]. Вялікую ложку, якой разліваюць страву, – **апалонік** [1, I, с. 242] – на Тураўшчыне называюць **варухай**: *Варуху вырэзвалі з дзерэва. Ложку в аруху з доўгім дзержаком робілі* [2, I, с. 107]; выкарыстоўваецца таксама сінонім **чэрпак**, які з'яўляецца фанетычным варыянтам літаратурнай назвы **чарпак** ('коўш, пасудзіна для чэрпання якой-небудзь вадкасці' [1, V/2, с. 302]): *Чэрпак супу* [2, V, с. 312].

Назва прылады для рэзання ў тураўскіх гаворках ужываецца ў літаратурным варыянце – **нож**: *На нож ацділі молоко, шоб ведьма не отбірала ў корову* [2, III, с. 211]. Невялікі складаны кішэнны нож [1, V/1, с. 416] мае літаратурна замацаваную назву **сцізорык**: *Вышчарбленае лязо ў нажы, сцізорыку* [2, V, с. 306]. З адценнем зневажальнасці ўжываюцца дыялектныя лексемы для наймення дрэннага нажа – **чыкель**: *Баба да гэтым тупім чыкелем можэ зробіцькобанчыку аперацыю* [2, V, с. 305] і **чыпель** (**чэпель**): *Ой, то нож? То чыпель!* [2, V, с. 306].

3. Посуд на пітво, з якога п'юць і ў якім трымаюць пітво – слоікі, банкі, глякі, гладышы, коўшыкі, чаркі.

Банка ('шкляная або бляшаная пасудзіна, звычайна цыліндрычнай формы' [1, I, с. 338]) у тураўскіх гаворках мае найменне **сцеклянка**: *От, сцеклянок дзве я назбіраю, тосце клянка масла* [2, V, с. 124].

Літаратурнае найменне невялікай шкляной або глінянай пасудзіны [1, V/1, с. 206] – **слоіка** – таксама выкарыстоўваецца на Тураўшчыне разам з памяншальным варыянтам **слойчык**: *У лодыцы молоко і ўслоіку. Прынесі мне слоічык молока, я даўно не піла яго* [2, V, с. 57].

Лексема **збан** тут выкарыстоўваецца з тым жа значэннем, што і ў літаратурнай мове – 'высокая гліняная пасудзіна, якая звужаецца ўверсе і мае звычайна ручку і носік' [1, II, с. 426]: *До поры збан воду носіць, ек дужка оторвецца, то й вода розольецца* (прыказка) [2, II, с. 136]. Гэта тычыцца і намінацыі **гладышка**, якая ўжываецца са значэннем 'збан без

ручкі' як у літаратурнай мове [1, II, с. 55], так і дыялектнай мове Тураўшчыны: *У г л а д ы ш ц ы вуха нема, а ў глѣку е. Г л а д ы ш к і ў печ поставіла, шоб молоко топілоса* [2, I, с. 201].

Нізкая гліняная пасудзіна з выпуклымі бакамі і вузкім горлам ў беларускай літаратурнай мове адзначана намінацыяй *гляк* (памянш.-лask. *глячók*) [1, II, с. 61]; у тураўскіх гаворках зафіксаваны намінацыі *глѣчык* і *глѣк*: *Озьміце г л ѣ ч ы к а по ягоды. Як вузкая шыйка у г л ѣ ч ы к а, то больш сметаны. Г л ѣ к і для молока лучшэ поліваные* [2, I, с. 202].

Буцѣлу тураўскіх гаворках – гэта гляк з носікам (каля 2 л): *З б ў ц ѣ л а молока себе налі, хлопче, а то з гладышкі розольеш* [2, I, с. 99] (*гляк* (памянш. *глячок*) згодна з ТСБМ 'нізкая гліняная пасудзіна з выпуклымі бакамі і вузкім горлам' [1, II, с. 61]).

Шырокая круглая пасудзіна з ручкай для зачэрпвання вадкасці [1, II, с. 718] – *кóўш* (памянш. *кóўшык*) – тут мае найменне *ваганók* [2, I, с. 102].

Чáрка (памянш. *чáрачка*) – 'невялікая шкляная пасудзіна на ножцы для піцця спіртных напіткаў' [1, V/2, с. 298] – ужываецца як у літаратурным варыянце *чáрка*: *Одноёю ч á р к о ю обходзіліса кругóm кóлісь*, так і варыянтах: фанетычным – *чáрочка* (памянш.): *Тая ч á р о ч к а мо дваццаць грам була?* [2, V, с. 287] і словаўтваральным – *чары́на* (памянш. *чары́нка*): *Хоць бу ужэ яку ч а р ы н у вупіў на 'сято! Колісь вў'не еку ч а р ы н к у да й усе* [2, V, с. 288].

4. Драўляны посуд.

Барыла ў сучаснай беларускай літаратурнай мове мае значэнне 'заднёная з двух бакоў невялікая бочачка для напіткаў' [1, I, с. 346]. На Тураўшчыне выкарыстоўваюцца фанетычныя варыянты *бары́лоі боры́ло* для наймення 1) невялікай двухдоннай бочачкі з дзіркай збоку для напіткаў, вады [2, I, с. 43] і 2) упрыгожвання з цеста на вясельным перніку (памянш. *бары́ліцэ*) [2, I, с. 43].

Назва невялікай пасудзіны для трымання солі ў літаратурнай мове зафіксавана дзвюма намінацыямі: *сальні́ца* (памянш.-лask. *сальні́чка*) і *салья́нка* [1, V/1, с. 30]. У дыялектнай мове Тураўшчыны выкарыстоўваюцца варыянты – акцэнтны: *сáльніца* [2, V, с. 10] і фанетычныя – *сольні́цаі солья́нка*: *С о л ь н і ц а коло печы вісела проці шыі. С о л ь н к у вудоўбвалі, і стояла вона на столе* [2, V, с. 72].

Зафіксавана і адзіночнае найменне пасудзіны з клёпак на мёд – *укрoй*: *У к р ó й, бу дзежа на мед* [2, V, с. 192].

Такім чынам, прааналізаваны матэрыял дазваляе зрабіць наступны вывад: у гаворках Тураўшчыны для намінацыі літаратурных адзінак посуду і прылад шырока ўжываюцца дыялектныя найменні, якія прадстаўлены фанетычнымі, акцэнтнымі і словаўтваральнымі варыянтамі, а таксама лексічнымі сінонімамі.

Літаратура

1. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. / пад агул. рэд. К. К. Атраховіча. – Мінск: БелСЭ, 1977–1984. – Т. 1–5.
2. Тураўскі слоўнік: у 5 т. / склад. А. А. Крывіцкі, Г. А. Цыхун, І. Я. Яшкін [і інш.]. – Мінск: Навука і тэхніка, 1982–1987. – Т. 1–5.

У. Дз. Кніга (Беларусь, Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І. П. Шамякіна)

ЗНЕСНІЯ І ФУНКЦЫЯНАЛЬНЫЯ АДРОЗНЕННІ РЭГІЯНАЛЬНЫХ ВЯСКОВЫХ ПАСЕЛІШЧ

Кожны народ мае сваю этнічную тэрыторыю, сваю Бацькаўшчыну, дзе жылі яго продкі на працягу многіх стагоддзяў. Наяўнасць этнічнай тэрыторыі дазваляе народу захаваць сябе як этнас, развіваць нацыянальную культуру, якая залежыць ад прыроды з яе разнастайнымі рэсурсамі і прадвызначае напрамкі гаспадарчай дзейнасці, асаблівасці матэрыяльнай культуры, паўсядзённы быт, мову, уплывае на нацыянальны менталітэт. Поруч з агульнымі, характэрнымі для ўсяго этнасу працэсамі, адбываліся больш прыватныя этнакультурныя з’явы ў розных рэгіёнах Беларусі, якія накладвалі адбітак на мясцовую самасвядомасць, што надавала таму ці іншаму рэгіёну спецыфічныя рысы. Культурны ж ландшафт сумежных рэгіёнаў мае пераходныя рысы. Параўнальнае супастаўленне этнаграфічных прыкмет з лінгвістычнымі, фальклорнымі данымі дазваляе вылучыць на тэрыторыі Беларусі шэсць гісторыка-этнаграфічных рэгіёнаў: *Падзвінне*, або *Паазёр’е*, *Падняпроўе*, *Цэнтральная Беларусь*, *Панямонне*, *Усходняе Палессе* і *Заходняе Палессе*.

У працэсе засялення таго ці іншага рэгіёна і гаспадарчага асваення адбавалася акумуляцыя культурных набыткаў, складваліся пэўныя вытворчыя і абрадава-бытавыя традыцыі, пазначалася падабенства ў эканамічным і духоўным жыцці, фарміраваўся рэгіянальны тып культуры. Рэгіянальныя асаблівасці адлюстроўваюць багацце і лакальную разнавіднасць тых або іншых напрамкаў дзейнасці чалавека.

Нас найперш цікавяць адметнасці структуры і знешні воблік паселішч і сялянскіх сядзіб у розных рэгіёнах Беларусі.

Так, па *Падзвінні* найбольш густанаселеным было левабярэжжа Заходняй Дзвіны. Пераважалі маладворныя пасяленні (3–5 сядзіб). “Нейкі своеасаблівы адбітак фаталістычнай падуладнасці прыродзе, – пісаў Ф. Кудрынскі, – ляжыць на знешнім абліччы беларускіх сёл і вёсак, жаданне ўпотаі адасобіцца з вачэй”. Вясковыя шляхі вызначаліся слабой набітасцю грунту і былі дастаткова вузкімі. Тып забудовы пераважна замкнуты, кампактны: гаспадарчыя памяшканні шчыльна прымыкалі да жылля, утвараючы адзіны жыллёва-бытавы комплекс з крытым дваром (вядомы толькі ў гэтым рэгіёне). У глыбіні сядзібы будавалі гумно і лазню.

Гумно – комплекс гаспадарчых пабудоў з уласным гумном, сушылкай (асець, ёўня), пуня для саломы і сена. На адкрытай мясцовасці нярэдка ставілі млын-вятрак.

Тыповая планіроўка жылля: хата + сенцы + стопка. Часам у сенцах адгароджвалі катух для дробнай свойскай жывёлы.

Падняпроўе займае ўсходнюю частку Беларусі. На характар размяшчэння сельскіх паселішч рэгіёна прыкметна паўплывалі водныя басейны і колькасць урадлівых глеб. Вядомы даследчык народнага жытла С. Максімаў адзначаў у жыхароў схільнасць сяліцца ў лясных краях, воддаль ад вялікіх рэк і праязных дарог. Найбольш заселенай і асвоенай па Падняпроўі была левабярэжная частка. Сістэма рассялення і аблічча вёсак выяўляюць тут пераходныя рысы ад паўночна-ўсходняй да палескай частак Беларусі.

Паселішчы Падняпроўскага рэгіёна адрозніваліся большымі памерамі: прыкладна 15–30 двароў. Распаўсюджанымі тыпамі планіроўкі традыцыйнага жылля былі: хата + сенцы + клець + трысцен. Прычым ён выконваў ролю сенцаў. *Свіран* (амбар для зерня) ставілі насупраць хаты. Хлеў прымыкаў да жылля праз павець ці ставіўся ў глыбыні двара. Канструкцыйна жыллё было зрублена з круглых бяревенняў, звязаных у просты вугал.

Цэнтральны рэгіён – гэта асноўная частка Мінскай і заходня частка Магілёўскай абласцей. Характар сельскіх пасяленняў названага рэгіёна прыкметна мяняецца з паўночнага ўсходу на паўднёвы захад ад параўнальна невялікіх вёсчак да буйных мнагадворных сёл, што размешчаны на адкрытай мясцовасці. Трэба адзначыць, што ў буйных вёсках бессістэмны тып размяшчэння пасяленняў, бессістэмны характар размяшчэння падвор'яў змяніўся на вулічную планіроўку.

Найбольш тыповым для рассяленняў Цэнтральнай Беларусі быў пагонны двор: на адзін бок размяшчаліся хата, клець хлява, а на другі – гумно, адрына, студня. Жыллё было 3-х і 2-х камернае: хата + сенцы + клець, хата + сенцы. У аснове канструкцыі будоўлі ляжаў зруб з сасновых бяревенняў, звязаных у просты, або чысты (нямецкі) вугал.

Вёскі *Панямоння*, як правіла вулічнага тыпу, размяшчаліся на адкрытай мясцовасці ўздоўж дарог і гандлёвых трактаў, паблізу рэк і азёр.

Характэрнай асаблівасцю размяшчэння сялянскай сядзібы гэтага рэгіёна была пагонная сістэма, калі гумны, пуні для сена ставіліся на пэўнай адлегласці ў канцы сядзібы. Там жа нярэдка будавалі свірны. Тыповая планіроўка сялянскага двара: хата + сенцы + камора. У больш заможных гаспадароў вылучаліся асобныя кухні, спальні, святліцы.

Важна зазначыць, што народная архітэктура ў Панямонні развівалася некалькі хутчэй, чым у другіх рэгіёнах, і актыўна пераймала канструкцыйныя формы захаду, удала перапрацоўваючы іх у спалучэнні з традыцыйнымі.

На *Усходнім Палессі* сельскія пасяленні былі размеркаваны нераўнамерна. Найбольш густанаселенымі з’яўляліся Хойніцка-Брагінскае, Юравіцкае, Мазырскае ўзвышшы. Побач з мнагаварнымі сустракаліся невялікія пасяленні ў 5–10 хат, засценкі і выселкі. Тыповыя палескія двары замкнутыя і Г-падобныя. Будоўлі размяшчаліся ў наступным парадку: хата + сенцы + стопка + павець + хлявы + адрына. Сенцы на Палессі – паўжылое памяшканне – летам служылі спальняй.

На *Мазыршчыне* замест стопак часта будавалі пограбы (лэхі), якія ўяўляюць сабой зрубны характар з сасны або асіны, злучаных паміж сабой у прасты вугал.

Такім чынам, у аснове варыянтнага багацця беларускага народнага доўлідства ляжаць шматгранныя народныя традыцыі, якія ўзмацняліся індывідуальным характарам вытворчасці ва ўмовах адноснай ізаляванасці і паспрыялі фарміраванню самабытных архітэктурных рыс, што мелі для іх жыццёва важнае значэнне.

С. П. Куркіна (Россия, филиал ГОУ ВПО «Брянский государственный университет имени акад. И. Г. Петровского» в г. Новозыбкове)

ПОСЛОВИЦЫ И ПОГОВОРКИ БРЯНСКОЙ ОБЛАСТИ С ОПОРНЫМ КОМПОНЕНТОМ АНТРОПОНИМОМ¹

Пословицы и поговорки – бесценное наследие нашего народа. Они накапливались тысячелетиями задолго до появления письменности и устно передавались от поколения к поколению. Это древнейший жанр фольклора. Художественное совершенство пословиц – образность, глубина содержания, яркость, богатство языка – обеспечивает им долгую жизнь в нашей речи.

Пословицы и поговорки представляют собой хороший материал для знакомства с особенностями национальной культуры, так как несут на себе отпечаток своеобразия образной системы, исторически сложившейся и отражающей многовековой опыт общения людей определенного этноязыкового коллектива и познания ими окружающей действительности.

Особый интерес представляет группа пословиц и поговорок, одним из компонентов которых является антропоним. Такие пословицы и поговорки обладают яркой национальной маркированностью для инокультурного реципиента. В них антропоним выступает как имя собственное, богатое различными ассоциативными связями

¹ Статья публикуется на основе материалов, собранных в ходе работы в рамках НИР №3.1.09 2009 года «Исследование традиционного фольклора на территории Брянско-Гомельского пограничья в современных условиях».

и коннотациями, но уже имеющее переносное значение и употребляемое для целого ряда ситуаций. Оно уже не относится к своему определенному носителю, а совмещает в себе все присущие ему черты и наделяет ими любой другой объект, характеризует его действия, поступки, выдвигая на передний план не само название, а его оценку, отношение говорящего как к объекту, носящему данное имя, так и к новому объекту, на который это имя переносится.

Имя собственное, входя в устойчивое словосочетание, делает решительный шаг в сторону имени нарицательного. Конкретные, индивидуальные черты имени отступают на задний план. Оно приобретает способность обобщать.

Имя татарского хана *Мамай* известно каждому русскому человеку. Разгромом его орды войсками Дмитрия Донского в 1380 г. закончилось на Руси татаро-монгольское иго. Однако при употреблении выражений *как Мамай прошел; разбито, словно Мамай побывал; Мамаево побоище* явно подразумевается не это историческое событие, а «большой беспорядок».

Если обобщить тот комплекс нарицательных ассоциаций, который вызывает имя *Мамай* в этих поговорках, то получится нечто вроде «грубый и нахрапистый человек, чинящий беспорядок». Интересен тот факт, что это «русское» значение весьма близко к его татарской нарицательной трактовке: слово *мамай* в тюркских языках значит «чудовище, которым пугают детей» [3, с. 174].

Бывали случаи, когда имя какого-нибудь конкретного лица, хорошо известного в округе, приобретало такую популярность, что выражение, связанное со святыми, начинало трактоваться по-мирскому.

В 1822 г. на страницах журнала «День» печатались «Заметки о жизни донских казаков». Их автор, описывая нравы и обычаи казаков, толковал и некоторые местные выражения. Вот, например, как объяснялось происхождение одного из них: *А вот что, бывало, как порасскажут про атамана Данилу Ефремовича да про супругу его Маланью Карповну. Такие-то они были простые да хлебосольные. Бывало, поедет казак в город да повезет Маланье Карповне в гостинец крут (масляные лепешки), севрюжины, икры свежей – все принимала, не гнушалась. И угостит, бывало, всякого и наградит. Ажно теперь по народу гуторют: “наварила-де на Маланьину свадьбу”* [3, с. 182].

Таким образом, пословицная Маланья – реальное лицо, торовавшая черкасская казачка Маланья Карповна, свадьба которой с атаманом Данилой Ефремовым состоялась в 1795 г. Об этом сообщает «Опыт областного великорусского словаря».

Однако в Библиотеке Российской Академии наук в Санкт-Петербурге хранится рукописный сборник пословиц, принадлежащий Петру I. Его датируют как «свиток исхода XVII века». В этом свитке встречается пословица *наряжается как Маланья на свадьбу*, а в другом

рукописном сборнике XVII века – поговорка *Опанья плачет, а Маланья скачет*. Следовательно, речь идет здесь не о той Маланье, которая вышла замуж в 1795 г.

Подлинный же смысл этой поговорки мы можем раскрыть с помощью церковного календаря. В нем указан день *Мелании Римляныни*, именины которой приходятся на канун Нового года – 31 декабря по старому стилю. Вечер этого дня до сих пор во многих христианских странах называют «щедрым». И на Руси когда-то «на Маланку», то есть в день святой *Мелании*, ряженая (то есть переодетая как на маскараде) молодежь ходила по домам, угощаясь блинами, оладьями, пампушками и прочими щедротами, которыми оделяли их хозяйки. За щедрость молодежь расплачивалась шуточными песнями и представлениями. На территории Российско-Белорусско-Украинского пограничья разыгрывали шуточную свадьбу Василя и Меланки. Имя Маланьиного жениха тоже не случайно: день святого Василия Кесарийского приходится на 1 января по старому стилю, поэтому и крещенские морозы называют иногда в шутку *Васильичами*.

Такое объяснение в 1995 году записала и фольклорист А. С. Сатыренко в одной из деревень близ Вятки. В книге «Вятский фольклор. Народный календарь» о дне святой Маланьи (13 января по новому стилю) так прямо и говорится: *К этому дню готовили много еды, отсюда и поговорка: наготовить как на Маланьину свадьбу* [3, с. 184].

Таким образом, Маланьина свадьба – это нечто вроде символической встречи старого и нового года. А выражение *Наготовить как на Маланьину свадьбу* первоначально значило «заготовить столько еды, сколько готовит хорошая хозяйка в канун Нового года». Ведь от этого, по суеверным представлениям, будет зависеть благополучие семьи в течение всего года.

Выражение *Наготовить как на Маланьину свадьбу* широко известно и на Брянщине, где встречаются и иные варианты этой поговорки: *Знай попа, Маланья, носи чаще поминанья* (призывает человека верить в Бога); *Какова Маланья, таковы и оладьи* (имеет значение мастерства человека в том или ином виде деятельности).

Немало исторических событий хранят в себе пословицы и поговорки Брянской области. Так, например, поговорка *Вот тебе, бабушка, и Юрьев день!* Рассказывает о несправедливости Бориса Годунова, отменившего право крепостных крестьян переходить от одного помещика к другому за неделю до Юрьева дня (26 ноября, день великомученика Георгия, покровителя земледельцев).

Развитие образного выражение и обобщение имени собственного, входящего в него, идет, как правило, путем сгущения сюжета, к которому восходит пословица или поговорка.

Пословицы Брянской области дают подробную характеристику такому горемыке, как Макар. В пословице *На бедного Макара все шишки валяются* он предстает как безответный человек. Образ простака Макара вошел в одну из самых загадочных русских пословиц, в том числе и пословиц Брянского края, – *Куда Макар телят не гонял*, которая означает «очень далеко» и нередко употребляется как угроза сурового наказания.

Подобные значения предостережения, угрозы, гнева и наказания имеет и пословица *Показать Кузькину мать*. Кузька, как и Макар, предстает в устойчивых словосочетаниях простаком и неудачником – *Бедному Кузьке – бедная песенка; Послушай дело, Кузя. – А Кузя пьян, как зюзя* (законченный пьяница, не просыхающий от алкоголя и не управляющий собой). Тема пьянства отражена и в пословице *Пьяный Тит псалмы твердит*.

Таким образом, в пословицах и поговорках Брянщины отражаются все стороны общественной и личной жизни человека. В них говорится и о высоких духовных помыслах, и о дурных наклонностях людей, об их взаимоотношениях в семье и на работе, об их понимании Бога и религии, о чувстве времени и родной земли, об отношении к правде, судьбе, знанию.

В. И. Даль определил пословицу как «краткое изречение, поученье, более в виде притчи, иносказания, или в виде житейского приговора; пословица есть собь языка, народной речи, не сочиняется, а рождается сама; это ходячий ум народа; она переходит в поговорку или простой оборот речи» [1, с. 334]. Исходя из данного определения, можно утверждать, что пословицы и поговорки являются произведениями народного творчества. Это дает возможность говорить о том, что в них чаще всего используются собственные имена, присущие выходцу из низшего сословия, такие, как: *Еремей (Ерема, Ермошка), Маланья, Игнат, Федот, Ульяна, Федорка, Иван (Иванушка), Кузька (Кузя), Фома, Селифан, Сенька, Савва, Варвара, Тарас, Макар, Демьян, Тит, Аннушка, Маша (Манька), Устя, Афонюшка, Емеля, Федул, Микитка, Прасковья* и другие.

Самым распространенным антропонимом, который встречается в пословицах и поговорках Брянской области, является антропоним *Иван*. Это обусловлено широкой распространенностью данного имени среди представителей русского народа, в силу чего оно во многих случаях стало нарицательным. В пословице *Добрый Иван – и людям, и нам; худой Иван – ни людям, ни нам* данное имя собственное употребляется для обозначения человека, который противопоставлен по моральным качествам «добрый – злой». На заслуги и достоинства человека указывают пословицы *Каждый пень – не Иван Иванович; По Иванушке и рубашка!*

Немало пословиц и поговорок с данным антропонимом имеют значение «глупый». Примером тому пословицы *Умен наш Иванушка. – А кто хвалит? – Матушка. До тридцати лет не стал Иваном Ивановичем – до старости останешься Ванькой. Чему Ваню не научил, тому Ивана не выучишь. Так умен Иван, что не дай Бог вам.*

Пословица *Наказать Ивана за вину Демьяна* имеет значение несправедливо обиженный.

В заключении можем сделать вывод о том, что для определения символического значения пословиц и поговорок русского народа в целом и Брянской области в частности инокультурному реципиенту необходимы фоновые лингвострановедческие знания как основные условия для понимания тех фрагментов картины мира, которые переданы пословицами и поговорками, содержащими реалии-антропонимы с обозначением отношения целого народа к определенным чертам поведения, характера того или иного лица, включая их национальную (не исключая и региональную) оценку.

Литература

1. Даль, В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4-х т. / В. И. Даль. – М., 1980. – т. 3.
2. Зимин, В. И. Пословицы и поговорки русского народа. Большой объяснительный словарь / В. И. Зимин, А. С. Спирин. – Ростов н/Д: Феникс, М.: Цитадель-трейд, 2006. – 544 с.
3. Мокиенко, В. М. В глубь поговорки: рассказы о происхождении крылатых слов и образных выражений / В. М. Мокиенко. – СПб.: Авалонь, Азбука-классика, 2007. – 256 с.
4. Пословицы и поговорки / сост. В. Д. Сысоев. – М.: АСТ: Астрель, 2009. – 191 с.
5. Пословицы и поговорки Брянской области / сост. В. Д. Глебов. – Брянск: РИО БГУ, 2008. – 375 с.
6. Старая пословица не даром молвится. – СПб.: Авалонь, Азбука-классика, 2007. – 320 с.
7. Суперанская, А. В., Сулова, А. В. О русских именах / А. В. Суперанская, А. В. Сулова. – СПб.: Авалонь, Азбука-классика, 2008. – 304 с.

В. А. Літвінава (Беларусь, Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І. П. Шамякіна)

АСАБЛІВАСЦІ МАРФАЛАГІЧНАЙ СТРУКТУРЫ АНТОНІМАЎ У МОВЕ ТВОРАЎ БЕЛАРУСКАГА ФАЛЬКЛОРУ

Складанасць антаніміі як адной з лексіка-граматычных катэгорый і моўных універсальій абумовіла неабходнасць розных аспектаў яе вывучэння, сярод якіх – асаблівасці функцыянавання слоў з супрацьлеглым значэннем.

Трэба заўважыць, што ў беларускім мовазнаўстве даследаванне антаніміі як тыпу арганізацыі лексічных сродкаў мовы пакуль не атрымала належнай увагі. На сённяшні дзень можна адзначыць толькі “Слоўнік антонімаў беларускай мовы” У. М. Лазоўскага [5] і асобныя навуковыя артыкулы (А. М. Асіпчук, А. Я. Баханькоў, А. А. Кірдуноў, У. М. Лазоўскі, С. І. Солахава, А. В. Солахаў, К. Хазанова і інш.). Прыватны аспект антаніміі – энантыясемічныя структуры намінатыўнага і канататыўнага тыпаў – падрабязна разгледжаны ў манаграфіі В. Дз. Старычонка “Полісемія ў беларускай мове (на матэрыяле субстантываў)” [6]. Аднак такіх прац недастаткова для сістэмнага апісання антонімаў.

Антонімы ўзнікаюць, функцыянуюць, развіваюцца толькі ў маўленні, ствараюць антанімічныя апазіцыі, патэнцыяльную антанімічнасць – асацыятыўнае супалажэнне супрацьлеглых значэнняў. Гэта універсальная з’ява, таму што яна ўласціва ўсім мовам і ўзнікае на ўсіх структурных узроўнях лексічнай сістэмы, дзе існуюць словы, якія абазначаюць аднародныя ўласцівасці, якасці, прыметы, у тым ліку і ў мове фальклорных твораў. Антанімія дапамагае адлюстраваць тыповыя апазіцыі ў фальклорнай мадэлі свету.

Аналіз фактычнага матэрыялу паказаў, што паводле марфалагічнай будовы ўсе выяўленыя ў творах беларускай фальклорнай спадчыны антонімы даволі неаднародныя. Так, іх можна раскласіфікаваць на **аднакаранёвыя** (“граматычныя”, “словаўтваральныя”) і **рознакаранёвыя** (“лексічныя”). Дадаткова – паводле А. Баханькова [1] – вылучаецца асобны тып, які мае назву **энантыясемія**, што значыць супрацьлегласць значэнняў аднаго і таго ж слова.

Большасць антонімаў – словы розных каранёў. Рознакаранёвая антанімія літаральна пранізвае значныя лексіка-граматычныя класы слоў (часціны мовы), асабліва прыметнікі, прыслоўі, назоўнікі і дзеясловы: *вясёлы – сумны, белы – чорны, горкі – салодкі; верх – ніз, захад – усход, сёння – заўтра, зіма – лета; каханне – нянавіць, радасць – смутак; адкрыць – закрыць, пайсці – прыйсці* і інш.

У аднакаранёвых словах значэнне супрацьлегласці ўзнікае альбо як вынік далучэння да аднаго і таго ж слова антанімічных прыставак (пры- – па-: *Прышоў грэшна і пайшоў смешна* [10, с. 232]), альбо як вынік далучэння прыстаўкі, якая надае слову супрацьлеглае значэнне (ня- – 0: *Рабі нябожжа, то і бог дапаможа* [10, с. 114]). Зразумела, што ў аднакаранёвых антонімах значэнне караня аднолькавае, і супрацьпастаўляюцца яны паводле значэнняў прэфіксаў, таму іх яшчэ называюць граматычнымі, або прэфіксальнымі.

Структурная класіфікацыя аднакаранёвых антонімаў суадносіцца з іх прыналежнасцю да пэўнай часціны мовы. Найбольш разгалінаваную сістэму антанімія фальклорных твораў стварае ў дзеясловах, таму што

дзеяслоў валодае самай вялікай колькасцю прыставак з супрацьлеглым значэннем. Сярод іх найбольш пашыранымі з'яўляюцца такія тыпы, як:

1) вы-/ у-: *Не так скоро ліха **вылезе**, як **улезе*** [10, с. 225];

2) пера- / неда-: *І **недаступіў** – б'юць, і **пераступіў** – б'юць* [10, с. 64];

3) пра- / на-: *Не той багаты, хто **пражывае**, а той хто **нажывае*** [10, с. 68];

4) за- / рас(-з): *У дурня рот не **зачыняецца**, а ў другога няўдакі не **расчыняецца*** [10, с. 239];

5) ад- / пры- : ...*Ён жа ад дзевачак **адманіць**, / Ён жа да жончак **прыманіць*** [3, т. 2, с. 293] і інш.

Значэнне супрацьлегласці аднакаранёвых прыметнікаў дасягаецца ў выніку ўжывання ў адным з іх прыстаўкі, якая надае гэтым словам процілеглы сэнс. Найбольш прадуктыўнымі з'яўляюцца прыстаўкі *не- / ня-*: *Добрая слава далёка чуваць, а **нядобрая** яшчэ далей* [10, с. 201]; *Разумны чалавек не скажа няўдаламу: ты **неразумны*** [10, с. 213]; *Да двор **вялікі**, збор **невялікі**. / Ой, знаці, знаці **сіраціначку**, / **Што** не ўся **радзіначка*** [3, т. 3, с. 179]. Тое ж фіксуецца і ў аднакаранёвых субстантывавальных прыметніках: *За аднаго **бітага** двух **нябітых** даюць* [8, с. 84]. Аднак неабходна мець на ўвазе, што далучэнне да якасных прыметнікаў прыставак *не- / ня-* часцей за ўсё надае ім значэнне толькі паслабленай супрацьлегласці (*неразумны*, яшчэ не значыць 'дурны').

Назоўнікавыя антонімы ў фальклорных творах (пераважна ў прыказках і прымаўках) супрацьпастаўляюцца ў асноўным пры дапамозе тоесных словаўтваральных сродкаў, што адзначаліся вышэй. Прычым, гэта група антонімаў вызначаецца найбольшай распаўсюджанасцю і прадуктыўнасцю: *Спакой п'е ваду, а **неспакой** – мёд* [10, с. 217]; *Згода збірае, **нязгода** растрасае* [10, с. 146]; *На **бязрыб'і** і **рак** **рыба*** [10, с. 218]; ***Недасол** на **стале**, **перасол** на **спіне*** [10, с. 171] і інш.

Менш пашыраны антонімы, у якіх супрацьлегласць заснавана на апазіцыі суфіксаў: *Лети самому быць **накрыўджаным**, чым каго іншага **накрыўдзіць*** [9, с. 128]. Прычым, у такім выпадку амаль заўсёды назіраецца міжчасцінамоўная антанімія.

Увогуле, акрэсленая групоўка ў колькасным плане значна саступае наступнай – рознакаранёвым антонімам: *Ліха без **добра** не бывае* [10, с. 216]; *Колькі **жывеш**, а дурным **памрэш*** [10, с. 217]; *Меней гавары – **болеі** пачуеш* [10, с. 217]; *Не журысь, Параскімка, падарачкамі, / Нанясуць падружкі сулавочкамі, / **Далёкія** госці мёдам папаю, / **Блізкія** суседзі гарэланькаю* [3, т. 1, с. 149]; *Паночак! Змілуйся, не еш мяне! Гэта **няпраўда**, што кажаш: усе за **дабро** **злом** аддаюць* [4, с. 168].

У рознакаранёвых антонімах значэнне супрацьлегласці выражаецца пры дапамозе асноў, за якімі семантыка замацавалася гістарычна. Найбольш вялікую ў колькасных адносінах групу складаюць прыметнікі,

якія адлюстроўваюць супрацьпастаўленне аднародных якасцей, прымет:
Варона колькі не мыецца, усё роўна чорная, а гусь акунулася – і ўжо белая [9 с. 131]. Нярэдка выкарыстоўваюцца субстантынаваныя прыметнікі:
Смелы там знойдзе, дзе баязлівы згубіць [10, с. 207].

Варта адзначыць, што шырокае распаўсюджанне ў мове рознакаранёвых, ці семантычных, антонімаў, іх выразная супрацьлегласць каранёў слоў дала падставы некаторым лінгвістам зрабіць выснову аб тым, што антонімамі неабходна лічыць толькі рознакаранёвыя словы. Так Л. А. Булахоўскі лічыць, што антанімія – не проста супрацьстаўленне, якое можа быць выражана далучэннем адмоўя (*белы – нябелы; казаць – не казаць; спакойны – неспакойны* і г. д.), а супрацьпастаўленнем значэнняў, выражаных рознымі каранямі (*бедны – багаты; сухі – мокры; чэрствы – мяккі; працавіты – лянівы*) [2, с. 45].

Д. Н. Шмялёў, Л. Ю. Максімаў, Н. М. Шанскі, А. А. Рэфармацкі прытрымліваюцца іншай думкі і даволі абгрунтавана сцвярджаюць, што антанімія ў мове ствараецца і пры дапамозе аднакаранёвых слоў пры актыўным выкарыстанні прыстаўкі **не-** (*удалы – няўдалы*). Л. М. Шанскі, напрыклад, піша: “Антонімы могуць быць як рознакаранёвыя, так і аднакаранёвыя. У аднакаранёвых антонімах іх супрацьлеглыя значэнні тлумачацца, натуральна, не супрацьпастаўленнем каранёў, якія ў іх аднолькавыя, а супрацьпастаўленнем прэфіксаў, якія да іх далучаюцца (параўн.: *падземны – наземны, наліваць – выліваць...*)” [8, с. 74].

Сапраўды, пашырэнне семантычных антонімаў абумоўлена багаццем і разнастайнасцю лексічнага складу мовы, яе каларытам і вобразнасцю. Аднак аналіз фактычнага матэрыялу, узятага са “Слоўніка антонімаў беларускай мовы: канкрэтныя выпадкі ўжывання” У. М. Лазоўскага, сведчыць, што граматычныя антонімы складаюць прыблізна 40 % (каля 120 пар) ад усёй колькасці прыкладаў антанімічных пар (≈ 300 пар) [5]. Гэта дазваляе зрабіць выснову, што аднакаранёвыя антонімы – даволі распаўсюджаная моўная з’ява ў беларускай мове, у прыватнасці, у мове фальклорных твораў: *За аднаго вучонага дзесяць невучоных даюць* [10, с. 205]; *Хто дае жонцы волю, той сам лезе ў няволю* [10, с. 175], *Пабярэмся да за ручанькі, / Пабяжым на заручанькі. / Там дзевачка заручаецца, / Ад бацюхны адлучаецца / Гік свякратку прылучаецца* [3, т. 1, с. 38]; *Свякроўка ягадкі любіць, / А мяне не галубіць. / Спеленькія ягадкі ў рукавочак, / А няспелыя ў прыпалочак.* [3, т. 1, с. 45]; *Служыў, служыў – скоро сказка сказываецца, ды няскора дзела дзелаецца* [7, ч. 2, с. 229].

Паводле А. Баханькова [1], супрацьлеглымі могуць быць не толькі асобныя словы, напрыклад, *верх – ніз, белое – чорнае*, але і лексіка-семантычныя варыянты аднаго і таго ж слова, таму ў асобную групу вылучаюцца мнагазначныя словы, якія сумяшчаюць у сваёй сэнсавай структуры два супрацьлеглыя, антанімічныя значэнні. Знешнім,

фармальным выражэннем тут з'яўляюцца не каранёвыя ці афіксальныя марфемы, а самі кантэксты ўжывання слова ў яго палярных значэннях. Напрыклад, дзеяслоў *праслухаць* (у выразе *праслухаць усё да канца*) мае значэнне 'выслухаць, пачуць', а слова *праслухаць* (у выразе *па няўважлівасці, з-за шуму і пад.*) – 'не пачуць'. Дзеяслоў *пазычыць* у залежнасці ад кантэксту можа абазначаць 'даць у доўг' (*пазычыць грошы таварышу*) і 'ўзяць у доўг' (*пазычыць грошы ў таварыша*). Значэнні 'пачуць – не пачуць', 'даць – узяць' з'яўляюцца антанімічнымі. Такая здольнасць слова выражаць супрацьлеглыя значэнні без змянення сваёй формы называецца энантыясеміяй (ад грэч. enantios – процілеглы + sema – знак), або ўнутрыслоўнай антаніміяй [1, с. 49].

Энантыясемія характэрна для слоў з шырокай і адноснай семантыкай, якія абазначаюць дынамічную або статычную прыкмету, што можа ў сваім развіцці дасягаць палярных кропак. Аднак у мове фальклорных твораў, асабліва ў прыказках і прымаўках, гэта з'ява выключная, бо адзіным сродкам супрацьпастаўлення з'яў выступае кантэкст. Неадназначнасць і своеасаблівае "зацягненне" семантыкі слова перашкаджае дасканаласці і лагічнасці, да якой імкнецца прыказка, трапнасці і меткасці зместу выказвання.

Такім чынам, выяўленыя ў мове фальклорных твораў антонімы падзяляюцца на аднакаранёвыя і рознакаранёвыя. Антанімічнасць апошніх дасягаецца пры дапамозе асноў, якія выражаюць супрацьлеглыя паняцці, і пашырана сярод дзеясловаў, прыметнікаў, назоўнікаў і прыслоўяў. Аднакаранёвыя антонімы вылучаюцца тым, што карань у іх не адыгрывае актыўнай ролі ў выражэнні антанімічных адносін, а гэта роля поўнасцю надаецца афіксам, якія за доўгі перыяд функцыянавання ў мове замацаваліся як сродак выражэння супрацьлеглых значэнняў і аб'яднання ў адпаведныя пары.

Літаратура

1. Баханькоў, А. Я. Эннантыясемія, або ўнутраная антанімія / А. Я. Баханькоў // Беларуская мова і літ. у школе. – 1999. – № 6. – С. 48–51.
2. Булаховский, Л. А. Введение в языкознание в 2 ч. / Л. А. Булаховский. – М.: Учпедгиз, 1953. – 178 с. – Ч. 2.
3. Вяселле. Песні: у 6 кн. / АН БССР, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору; склад.: Л. А. Малаш; муз. дадатак З. Я. Мажэйка; рэд. М. Я. Грынблат, А. С. Фядосік. – Мінск: Навука і тэхніка, 1980–1987. – Кн. 1–3.
4. Казкі пра жывёл і чарадзейныя казкі / АН БССР, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору; рэд. В. К. Бандарчык. – Мінск: Навука і тэхніка, 1971. – 496 с.
5. Лазоўскі, У. М. Слоўнік антонімаў беларускай мовы: канкрэтныя выпадкі ўжывання / У. М. Лазоўскі. – Мінск: Універсітэцкае, 1994. – 293 с.
6. Старычонак, В. Дз. Полісемія ў беларускай мове (на матэрыяле субстантываў) / В. Дз. Старычонак. – Мінск: Бел. дзярж. пед. ун-т, 1997. – 232 с.
7. Чарадзейныя казкі: у 2 ч. / НАН Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору; склад.: К. Б. Кабашнікаў, Г. А. Барташэвіч, рэд. выд. В. К. Бандарчык. – Мінск: Беларус. навука, 2003. – 2 ч.

8. Шанский, Н. М. Лексикология современного русского языка / Н. М. Шанский. – М.: Просвещение, 1972. – 327 с.
9. Шкраба, І. Крынічнае слова: Беларус. прыказкі і прымаўкі / І. Шкраба, Р. Шкраба. – Мінск: Маст. літ., 1987. – 149 с.
10. Янкоўскі, Ф. М. Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы / Ф. М. Янкоўскі. – 3-е выд. – Мінск: Беларус. навука, 2004. – 494 с.

Л. М. Мазуркевіч (Беларусь, Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І. П. Шамякіна)

АДМЕТНАСЦІ СЛОВАЎЖЫВАННЯ НАЙМЕННЯЎ СА ЗНАЧЭННЕМ ‘ЗУБ’ У ГАВОРКАХ УСХОДНЯГА ПАЛЕССЯ

У межах выяўленых ва ўсходнепалескіх гаворках прадметна-тэматычных груп саматызмаў адметнае месца займае адносна невялікая ў колькасным выражэнні мікрагрупа, аб’яднаная значэннем ‘формы і тыпы зубоў’. Назоўнікам *зуб* (< прасл. *zobъ* – [5, т. 3, с. 347]), што супадае з тэрміналагічным найменнем [1, с. 460], абазначаецца касцявое ўтварэнне, орган у роце для адкусвання і разжоўвання ежы: *От зубу мне боляць* (*Дзвіжкі Ельск.*).

Унутраная частка зуба, якая знаходзіцца ў дзясне, абазначаецца словам *корэнь* (< прасл. *kogъnъ* – [5, т. 5, с. 99]): *Корэнь седзіць, а посерэдзіне зуб перэломаўса* (*Пагост Жытк.*) і ў форме *корань* супадае з лексічнай нормай сучаснай беларускай мовы [1, с. 297]. У якасці сінанімічнай назвы да пазначанай намінацыйнай адзінкі ва ўсходнепалескіх гаворках засведчана выкарыстанне наймення *пень*: *Зубы плахіе, мо чатыры пні трэба рваць* (*Дзяражычы Лоеўск.*), якое ўзнікла ў выніку пераносу назвы (*пень* – ‘астатак зуба, які тырчыць з дзясны’). Для параўнання – адно са значэнняў да слова *пень*, што фіксуецца нарматыўнымі слоўнікамі беларускай мовы, – ‘астатак спілаванага, ссечанага ці зламанага дрэва, які тырчыць з зямлі’ [1, с. 460].

Асобныя зубы ў народна-дыялектнай мове атрымалі пэўныя назвы паводле сваёй формы, месца размяшчэння ў роце і інш. Так, словам *молочнікі* (< малако) абазначаюцца зубы ў дзяцей, якія выпадаюць пасля шасцігадовага ўзросту: *У яго молочнікі позна вураслі* (*Ручаёўка Лоеўск.*).

Для наймення верхніх пярэдніх парных зубоў плоскай формы выкарыстоўваюцца словы-сінонімы тыпу *верхоўе* (< прасл. *vygъ* – [3, т. 1, с. 302]), *прыкусы* (< пры- + кусаць), *перэдніе* (< перад), *рэзцы* (< рэзаць): *Установіла собе верхоўе і жыву* (*М. Малешава Жытк.*); *Ты прыкусамі кусай* (*Ручаёўка Лоеўск.*); *Перэдніе зубы спорчаные* (*Загорыны Мазыр.*); *Свое рэзцы я ўжэ поз’едала* (*Грышы Ельск.*).

Саматызм *ікла /ікол/* (< прасл. кълъ – [5, т. 5, с. 375–376]) абазначае зуб, які знаходзіцца непасрэдна за разцамі: *Ікла вурэзваюцца, так ён канозіцца (Грабаў Петрык.); Недобры ікол расце, крыві (Будкі Нараўл.)*.

Зуб, што з’яўляецца наступным пасля іклоў, мае назву *клык* (< прасл. klykъ – [5, т. 5, с. 70]): *Клыкі доўгіе повуросталі (Карма Ельск.)*. Акрамя таго, у тураўскіх гаворках засведчана сінанімічнае ўтварэнне *балясы*: *Балясы вушчэрыў (Запясочча Жытк.)*, якое ўжыта ў пераносным значэнні і стала метафарай да слова *баляса*, паколькі *балясай* прынята называць точаны фігурны слупок у агароджы балконаў, тэрас і інш. [1, с. 81]. Этымалагі мяркуюць, што назоўнік першапачаткова ўжываўся ў сэнсе ‘рэдкаія зубы’ (падобныя да агароджы) [5, т. 1, с. 299].

Двухкампанентнае ўтварэнне *кутні зуб* (< кут – [5, т. 5, с. 174]) служыць для наймення карэннага зуба: *Сам ты кутні зуб не вурвеш (Баравое Лельч.)*. Паралельна з ім у даследуемых гаворках фіксуецца ўжыванне слоў *бакавы, кутнік, цемны* [4, с. 190], што матывуюцца назоўнікамі і выразна ўказваюць на месца размяшчэння зуба ў ротавай поласці.

Асобныя з разгледжаных саматычных назваў: *ікол, карэнны зуб / кутні зуб /, клык* (з паметай *абласное*), *малочныя зубы, разец* – фіксуюцца нарматыўнымі слоўнікамі сучаснай беларускай мовы [1, с. 253, 294, 331, 542; 2, т. 2, с. 517] і гаворкамі іншых дыялектных зон Беларусі [4, с. 190].

Такім чынам, акрэсленыя намінацьныя адзінкі, што функцыянуюць у народна-дыялектнай мове жыхароў усходнепалескага рэгіёна для абазначэння зубоў, уяўляюць сабой фанетычныя ці словаўтваральныя варыянты кадыфікаваных найменняў або, увогуле, з’яўляюцца вузкарэгіянальнымі ўтварэннямі.

Літаратура

1. Глумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / пад рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко. – Мінск: БелЭн, 1999. – 784 с.
2. Глумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. / пад агул. рэд. К. К. Атраховіча (К. Крапівы). – Мінск: БелСЭ, 1977–1984. – Т. 2.
3. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т. / М. Фасмер. – М.: Прогресс, 1986–1987. – Т. 1.
4. Чалавек: тэматычны слоўнік / склад. В. Дз. Астрэйка [і інш.]; навук. рэд. Л. П. Кунцэвіч, А. А. Крывіцкі. – Мінск: Беларус. навука, 2006. – С. 190.
5. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы: у 11 т. – Мінск: Навука і тэхніка, 1978–2006. – Т. 1, 3, 5.

Л. У. Макрэнчук, В. М. Шавель (Беларусь, Баранавіцкі дзяржаўны ўніверсітэт)

ВАРЫЯНТНАСЦЬ У БЕЛАРУСКІХ НАРОДНЫХ ПРЫКАЗКАХ З АНТАНІМІЧНЫМ СУПРАЦЬПАСТАЎЛЕННЕМ

У мове назіраюцца працэсы, што адбываюцца пастаянна і маюць універсальны характар – дзейнічаюць на ўсіх узроўнях моўнай сістэмы. Да такіх працэсаў, вынікі якіх праяўляюцца і ў фанетыцы, і ў словаўтварэнні, і ў граматыцы, належыць з’ява варыянтнасці.

Варыянтнасць – гэта ўяўленне аб розных спосабах выражэння якой-небудзь моўнай сутнасці як аб яе мадыфікацыі, разнавіднасці ці як аб адхіленні ад некаторай нормы. Як атрыбут адпаведнага моўнага стану яна ўзнікае на тым этапе развіцця, калі мова назапашвае ў сваім арсенале паралельныя сродкі для выяўлення тоесных лексічных значэнняў і складваюцца ўмовы для фармальнай мадыфікацыі слова [6, с. 337–338].

Паколькі вар’іраванне дае моўцы магчымасць аддаваць перавагу аднаму сродку выказвання з некалькіх наяўных, то ўсякая варыянтная з’ява паступова або сцвярджае сваю жыццяздольнасць у мове, або выцясняецца іншай суадноснай з’явай. Таму катэгорыя варыянтнасці найбольш змястоўна можа характарызавацца ў дыяхранічным плане. Аднак і паняцце сінхранічнага статусу для яе не менш важнае з той прычыны, што найпершая ўмова наяўнасці варыянтаў у мове – гэта іх адначасовае суіснаванне ў межах адной эпохі.

Тэзіс В. У. Вінаградава аб арганізацыі адзінства слова з дапамогай лексіка-семантычнага стрыжня, які з’яўляецца агульным у яго формах – зыходны пункт для пошуку крытэрыяў класіфікацыі варыянтаў. Вучоны правёў размежаванне паміж граматычнымі і лексічнымі формамі слова. Апошнія, у сваю чаргу, былі падзелены на фонамарфалагічныя і этымалагічныя варыянты слоў. Улічваючы тое, што фонамарфалагічныя разнавіднасці слоў нярэдка выклікаюцца ваганнем націску, былі адзначаны таксама акцэнталагічныя варыянты [3, с. 12–17].

Пад увагу сучаснымі даследчыкамі прымаюцца прапанаваныя А. І. Смірніцкім крытэрыі атаясамлівання варыянтаў:

1) нягледзячы на адрозненні, варыянты маюць агульную каранёвую частку, такім чынам матэрыяльна, у іх гукавой абалонцы выражаную лексіка-семантычную агульнасць;

2) у варыянтах не павінна быць адпаведнасці паміж матэрыяльнымі, гукавымі адрозненнямі і адрозненнямі лексіка-семантычнымі [8, с. 24].

Разумеючы пад варыянтамі «глосы аднаго і таго ж слова, якія адрозніваюцца не як розныя граматычныя формы», А. І. Смірніцкі вылучае два тыпы варыянтаў слоў: лексіка-семантычныя і фонамарфалагічныя, падзяляючы фонамарфалагічныя на фанетычныя і марфалагічныя [9, с. 20].

У адпаведнасці са структурай граматыкі як раздзела мовазнаўства лінгвістамі часцей вылучаюцца наступныя тыпы граматычных варыянтаў:

1) *словазмяняльныя*, якія ўяўляюць сабой варыянты словазмяняльных форм: а) формы роду; б) склонавыя формы; в) дзеепрыметныя формы;

2) *словаўтваральныя*, у якіх варыянтныя словаўтваральныя афіксы;

3) *сінтаксічныя*, да якіх адносяцца варыянты кіравання, дапасавання і прымыкання.

У адрозненне ад іншых тыпаў моўных варыянтаў, граматычныя варыянты характарызуюцца граматычнай сістэмнасцю, рэгулярнай узаемазамяняльнасцю (гэта рыса характэрна для ўсіх тыпаў варыянтаў), функцыянальнай эквівалентнасцю граматычнага значэння ў межах узаемазамяняльных кантэкстаў, аднароднасцю граматычных структур, якія параўноўваюцца. Вядучай прыметай граматычных варыянтаў з'яўляецца граматычная сістэмнасць, якая прадугледжвае рэгулярнае ваганне граматычнай формы, у выніку чаго ў мове з'яўляюцца граматычныя тыпы варыянтаў.

Паняцце словаўтваральнага варыянта М. М. Шанскі выключает, спасылаючыся на тое, што «тоеснасць слова не можа захоўвацца, калі не захоўваецца тоеснасць марфем, якія складаюць яго аснову» [10, с. 23].

Такім чынам, у гісторыі вывучэння з'явы варыянтнасці склалася такая агульнапрынятая класіфікацыя, якая ўключае фанетычныя, акцэнталагічныя і марфалагічныя (граматычна-марфалагічныя) варыянты. Наконт далучэння да тыпу «марфалагічныя варыянты» словаўтваральных з'яў у лінгвістыцы не ўсталявалася адзінага меркавання.

Часта пры даследаванні з'явы варыянтнасці вучоныя звяртаюцца да фразеалагічных адзінак, прыказак і прымавак.

Прыказкі і прымаўкі – адзінкі фразеалагічнага фонду беларускай мовы, у якіх кампаненты не зусім страчваюць прыметы слова. У параўнанні з уласна фразеалагізмамі для іх характэрна больш значная варыянтнасць кампанентнага складу пры моўным выкарыстанні. Галоўнай перадумовай варыянтнасці прыказак і прымавак трэба лічыць іх асобна аформленую будову і сінтаксічную арганізацыю, якая ў большай або меншай ступені набліжаецца да сказа. Прыказкі і прымаўкі пашыраюць сінтаксічныя сувязі, заснаваныя на іх асобнай аформленасці. Гэта і прыводзіць да функцыянавання ўстойлівых выслоўяў у паралельных формах.

Варыянтнасць у парэміялогіі – з'ява куды больш пашыраная (у прапарцыянальных адносінах), чым у лексічным ці фразеалагічным складзе мовы. Гэта тлумачыцца найперш тым, што прыказкі, як правіла, шматкампанентныя моўныя адзінкі і далёка не заўсёды ўзнаўляюцца ў маўленні рознымі носьбітамі мовы аднолькава – у сваім першасным выглядзе. Часам адбываюцца замены: слова-кампанента іншым сінанімічным ці блізкім па значэнні словам, адной прыстаўкі або суфікса на іншыя, бяззлучнікавай сувязі паміж парэміяльнымі часткамі на злучнікавую; пропуск якога-небудзь сэнсава не вельмі істотнага кампанента і г. д. [4, с. 37].

Адным з найбольш распаўсюджаных тыпаў прыказкавай варыянтнасці з'яўляецца лексічная варыянтнасць, якая адрозніваецца

слоўнымі відазмяненнямі. Фармальнае пераўтварэнне лексічна-кампанентнага складу прыказак і прымавак заснавана на ўнутрысістэмных адносінах у лексіцы: кампанент можа замяняцца агульнамоўным сінонімам, кантэкстуальным сінонімам, членам аднаго тэматычнага раду (параўн.: *Лепш з разумным згубіць, чым з дурнем знайсці* [5, с. 219] – *Лепш з разумным згубіць, як з дурнем знайсці* [7, с. 60] і інш.). Лексічная варыянтнасць можа распаўсюджвацца не на адзін кампанент, а на два і больш (параўн.: *Госць мала гасцюе, ды многа бачыць* [5, с. 104] – *Госць нямнога бывае, ды многа бачыць* [8, с. 233] і інш.). Часам у адной прыказцы можа спалучацца лексічная варыянтнасць з кантэкстуальнымі сінонімамі (параўн.: *На смелага сабакі брэшуць, а баязлівага рвуць* [5, с. 254] – *На смелага сабака брэша, а нясмелага кусае* [8, с. 201] і інш.).

Лексічныя варыянты могуць мець антонімы, выражаныя:

1) адной часцінай мовы (параўн.: *Аздай рукамі, а хадзі нагамі* [5, с. 40] – *Дай рукамі, адбірай нагамі* [8, с. 126] і інш.);

2) рознымі часцінамі мовы (параўн.: *У гасцях (прыназоўнік + назоўнік) добра, а дома лепей* [5, с. 378] – *Усюды (прыслоўе) добра, а дома лепей* [7, с. 13]; *Хто ўлетку (прыслоўе) халадуе, той зімою галадуе* [8, с. 114] – *Хто ўлетку (прыслоўе) балюе, той узімку галадуе* [2, с. 394] – *Хто ў жніво (прыназоўнік + назоўнік) халадку шукае, той галадае* [2, с. 396] і інш.).

Шырока выкарыстоўваецца ў прыказках з антанімічным супрацьпастаўленнем марфалагічная варыянтнасць. Прыказкі адрозніваюцца формамі кампанентаў:

1) часу (параўн.: *За што купіў, за тое прадаю* (цяперашні час) [5, с. 158] – *За што купіў, за тое і прадаў* (прошлы час) [8, с. 144] і інш.);

2) ліку (параўн.: *На смелага сабакі (множны лік) брэшуць (множны лік), а баязлівага рвуць (множны лік)* [5, с. 254] – *На смелага сабака (адзіночны лік) брэша (адзіночны лік), а нясмелага кусае (адзіночны лік)* [8, с. 201] і інш.);

3) ладу (параўн.: *Стары кажэ на глум, а малады бярэ (абвесны лад) на вум* [5, с. 366] – *Што кажэ стары на глум – бяры (загадны лад) малады на вум* [2, с. 404] і інш.).

Словаўтваральныя варыянты адрозніваюцца адзін ад другога словаўтваральнымі сродкамі. Часцей за ўсё гэта прыстаўкі ў адным з кампанентаў у антанімічнай пары (параўн.: *Аздай рукамі, а хадзі нагамі* [5, с. 40] – *Дай рукамі, адбірай нагамі* [8, с. 126] і інш.). Могуць адрознівацца і суфіксамі (параўн.: *Катку жарты – мышцы смерць* [5, с. 197] – *Катку жартушкі, а мышцы смяртушкі* [2, с. 397] і інш.).

Сустрэкаецца ў прыказках з антанімічнымі парамі і варыянтнасць чацвёртага тыпу – сінтаксічная. Ад прыказкі ў яе зыходнай форме варыянты адрозніваюцца відазмяненнямі сінтаксічнай канструкцыі:

1) парадкам кампанентаў у словазлучэнні (параўн.: *Закінеш назад – знойдзеш наперадзе* [5, с. 154] – *Перад сабой кінеш – за сабой знойдзеш* [8, с. 206] і інш.);

2) наяўнасцю і адсутнасцю ўскладнення аднароднымі членамі (параўн.: *Свой біся, рубайся, а чужы не мяшайся* [5, с. 349] – *Свой з сваім біся, а чужы не мяшайся* [8, с. 92] і інш.);

3) пунктуацыйным афармленнем (параўн.: *Што ў цвярозага ў галаве, то ў п'янага на языку* [5, с. 448] – *Язык у разумнага ў галаве, у дурнога – на зубах* [7, с. 74] і інш.);

4) колькасцю слоў-кампанентаў (параўн.: *Малады гадамі, а стары розумам* [8, с. 166] – *Хоць малады гадамі, ды стары розумам* [1, с. 174] і інш.);

5) відамі сінтаксічнай канструкцыі (параўн.: *Ліха перамелеца – добро наступіць* [8, с. 236] – *Засні ліха: няхай добро ўстане* [1, с. 38] і інш.).

Даволі пашыраным у прыказках з'яўляецца камбінаваны тып варыянтнасці, напрыклад:

1) словаўтваральная і лексічная варыянтнасць (параўн.: *Адай рукамі, а хадзі нагамі* [5, с. 40] – *Дай рукамі, адбірай нагамі* [8, с. 126]; *Не было б шчасця, ды няшчасце памагло* [5, с. 262] – *Не было б і шчасця, каб няшчасце не дапамагло* [1, с. 169] і інш.);

2) марфалага-лексічная варыянтнасць у спалучэнні з кантэкстуальнай антаніміяй (параўн.: *На смелага сабакі брэшуць, а баязлівага рвуць* [5, с. 254] – *На смелага сабака брэша, а нясмелага кусае* [8, с. 201] і інш.);

3) марфалагічная і сінтаксічная (параўн.: *Па адзежы сустракаюць, а па розуму праводзяць* [5, с. 300] – *Госця па адзежы сустракаюць, а па розуме праводзяць* [1, с. 93] і інш.);

4) лексічная і марфалагічная (параўн.: *Горка часам праца, ды хлеб ад яе салодкі* [5, с. 103] – *Горка часам навука, ды хлеб ад яе салодкі* [1, с. 93] – *Корань навукі горкі, ды плады яго салодкія* [5, с. 207] і інш.).

Такім чынам, назіранні пацвярджаюць, што ў працэсе функцыянавання да ўзнікнення варыянтнасці ў прыказках і прымаўках з антанімічным супрацьпастаўленнем прыводзяць відазмяненні структурна-граматычнага і структурна-семантычнага характару.

Літаратура:

1. Ахрыменка, П. Беларускія прыказкі, прымаўкі і загадкі / П. Ахрыменка, М. Буцько. – Гомель, 1956. – 378 с.
2. Беларускі фальклор: Хрэстаматыя: вучэб. дапам. для філал. фак. ВУНУ / склад. К. П. Кабашнікаў [і інш.]. – Мінск: Выш. школа, 1996. – 856 с.
3. Виноградов, В. В. О формах слова: Избр. труды. Исследования по русской грамматике / В. В. Виноградов. – М.: Наука, 1975. – 559 с.
4. Лепешаў, І. Я. Парэміялогія як асобны раздзел мовазнаўства / І. Я. Лепешаў. – Гродна: ГрДУ, 2006. – 267 с.
5. Лепешаў, І. Я. Слоўнік беларускіх прыказак / І. Я. Лепешаў, М. А. Якалцэвіч. – Мінск: Беларус. навука, 2002. – 511 с.

6. Лингвистический энциклопедический словарь / Ин-т языкознания АН СССР; В. Н. Ярцева (гл. ред.). – М.: Сов. энцикл., 1990. – 685 с.
7. Мудрыя дарадцы: Прыказкі і прымаўкі / уклад. А. У. Янголь. – Мінск: Юнацтва, 1983. – 94 с.
8. Рапановіч, Я. Н. Беларускія прыказкі, прымаўкі і загадкі / Я. Н. Рапановіч. – Мінск: Выш. школа, 1974. – 384 с.
9. Смирницкий, А. И. Лексикология английского языка / А. И. Смирницкий. – М.: Изд-во литературы на иностранном языке, 1956. – 260 с.
10. Шанский, Н. М. Лексикология современного русского языка / Н. М. Шанский. – М.: Просвещение, 1972. – 304 с.

Ю. В. Маліцкі (Беларусь, Інстытут мовы і літаратуры імя Якуба Коласа і Янкі Купалы НАН Беларусі)

АНАМАСІЯЛОГІЯ ДЫЯЛЕКТНАЙ ІХТЫЯЛАГІЧНАЙ ЛЕКСІКІ: АТРЫБУТЫЎНЫ ТЫП МАТЫВАЦЫЙНЫХ АДНОСІН

Нягледзячы на тое, што земляробства і жывёлагадоўля гістарычна з’яўляліся асноўнымі жыццезабеспячальнымі відамі заняткаў беларусаў, рыбалоўства таксама адыгрывала вялікую ролю ў працоўнай дзейнасці нашых продкаў. У адных рэгіёнах (Палессе, Паазер’е, тэрыторыі ўздоўж буйных рэк тыпу Нёмана, Дняпра, Сажа, Прыпяці) яно па важнасці не саступала традыцыйным відам сялянскай працы, у іншых – успрымалася як найбольш папулярны мужчынскі занятка ў вольны час.

Рыбалоўны вопыт у розных кутках нашай краіны істотна адрозніваецца, але традыцыйнае ўяўленне беларусаў аб рыбах і сістэме іх відаў у цэлым адпавядае навуковаму. “У агульнапашыраным разуменні насельніцтва Беларусі да рыбы адносяцца мясцовыя віды ўласна рыб роду *Pisces*, а таксама кругларотак роду *Cyclostamata*” [1, с. 94–95].

Для еўрапейскіх народаў прынцыповым крытэрыем ацэнкі рыбы выступаюць спажывецкія характарыстыкі. Беларускі погляд на прадстаўнікоў воднага свету ў гэтым плане не выключэнне. Асноўным дыферэнцыяльным паказчыкам кожнай асобіны лічыцца памер. Колькасныя паказчыкі, што абумоўліваюць супрацьпастаўленне “вялікая рыба” – “звычайная рыба” – “малая рыба”, для кожнага віду асобныя, але буйной рыбе адназначна аддаецца перавага ў межах усіх відаў без выключэння. Памеравыя і іншыя якасна-колькасныя характарыстыкі з’яўляюцца першаступеннымі на ўзроўні побытава-спажывецкага ўспрымання. Цалкам натуральна, што гэтыя характарыстыкі істотна ўплываюць на працэс народнай назватворчасці і атрымліваюць адлюстраванне ў дыялектных іхтыялагічных найменнях.

Рэгіянальная іхтыялагічная наменклатура (дыялектныя назвы рыб) па праву лічыцца самай складанай у плане сістэматызацыі і ўпарадкавання

групай рэгіянальнай фауністычнай лексікі. Іхтыёнімы найбольш нераўнамерна размяркоўваюцца па моўнай тэрыторыі, а іх значэнні найменш дакладна засвойваюцца носьбітамі мовы. Прычына – у строгай лакалізацыі іхтыялагічных найменняў у залежнасці ад размяшчэння водных аб’ектаў і складу іх “насельнікаў”. Высокая ступень гіпераніміі і істотная семантычная дыфузнасць іхтыёнімаў, безумоўна, ствараюць вялікія цяжкасці пры сістэматызацыі лексічнага матэрыялу. Але, у той жа час, адносна тэрытарыяльная ізаляванасць назваў і істотнае вар’іраванне рыбалоўнага вопыту ў розных мясцовасцях робяць дыялектную іхтыялагічную тэрміналогію надзвычай цікавым і рэпрэзентатыўным аб’ектам для анамасіялагічных даследаванняў.

Асноўная задача анамасіялагічнага аналізу заключаецца ў вылучэнні матывацыйных адносін, пакладзеных у аснову таго ці іншага наймення. У якасці асноўных анамасіялагічных паняццяў можна назваць наступныя: тып матывацыйных адносін, анамасіялагічная дамінанта, матывацыйная прыкмета. *Тып матывацыйных адносін* адлюстроўвае характар моўнага выражэння анамасіялагічнай дамінанты. Гэта абагульняючая аснова для анамасіялагічнай дамінанты і матывацыйнай прыкметы, з аднаго боку, і фармальна-структурнага аблічча намінацыйнай адзінкі – з другога. *Анамасіялагічная дамінанта* – комплекс аднародных матывацыйных прыкмет, набор якіх адлюстроўвае пэўную назватворчую накіраванасць. Сукупнасць дамінант, што рэалізуюцца ў межах пэўнага тыпу матывацыйных адносін, фарміруе анамасіялагічны кантэкст. У якасці *матывацыйнай прыкметы* выступае канкрэтная ўласцівасць аб’екта намінацыі, якая вылучае яго на фоне іншых. Усе матывацыйныя прыкметы групуруюцца па катэгорыях, фарміруючы такім чынам *субдамінанты*.

Назвамі, што адносяцца да атрыбутыўнага тыпу матывацыйных адносін, прадстаўлены 22 іхтыявіды: **бычок, верхаводка, вугор, гарчак, ёрш, жэрах, карп, краснапёрка, лешч, лін, падуст, плотка, пячкур, сінец, сліжык, стронга, судак, сялява, уюн, харыус, шчупак, язь**. Найбольшай колькасцю назваў і варыянтаў (1015) рэпрэзентаваны **верхаводка, жэрах, краснапёрка, лешч, плотка і язь**. Група найменняў, што належаць да атрыбутыўнага тыпу матывацыйных адносін, складае 22% ад агульнай колькасці беларускіх дыялектных іхтыёнімаў, зафіксаваных у лексікаграфічных крыніцах¹

У якасці анамасіялагічнага кантэксту назваў атрыбутыўнага тыпу матывацыйных адносін выступаюць дамінанты, звязаныя са знешнімі характарыстыкамі рыб, а таксама з вонкавымі праявамі некаторых

¹ Аб’ём корпуса беларускіх народных іхтыёнімаў вызначаўся паводле тэматычнага слоўніка “Жывёльны свет” (раздзел “Рыбы”) [2]. На дадзены момант гэта найбольш поўны збор дыялектных іхтыялагічных назваў беларускай мовы.

фізіялагічных уласцівасцей. Анамасіялагічны кантэкст гэтага тыпу адносна невялікі. Яго складаюць дзве анамасіялагічныя дамінанты:

- 1) характэрная знешняя асаблівасць;
- 2) характэрная фізіялагічная асаблівасць.

Анамасіялагічная дамінанта “**характэрная знешняя асаблівасць**” рэалізуецца праз матывацыйныя прыкметы, што групіруюцца ў тры субдамінанты: “*афарбоўка*”, “*памер*” і “*форма*”.

Субдамінанту “*афарбоўка*” фарміруюць 8 матывацыйных прыкмет. Яны спасылаюцца на 5 канкрэтных колераў і на 3 тыпы агульнай колеравай характарыстыкі рэаліі:

сіні колер (*сіняўка* ‘гарчак’/‘шчупак’/‘верхаводка’, *сіньга* ‘сялява’, *сіняк/сінец* ‘лешч’, *сінюха* ‘плотка’ і інш.);

белы колер (*бялізна* ‘язь’, *бялуга/белест* ‘жэрах’ і інш.);

шэры колер (*шарак* ‘пячур’); чырвоны колер (*чарнуха* ‘краснапёрка’ [корань *чарн-*, паводле

М. Фасмера, паходзіць ад **сървиень* ‘чырвоны’]

[3]); залаты колер (*залатоўка* ‘гарчак’);

каляровы спектр афарбоўкі (*сівушка* ‘лешч’ [ад *сівы*], *язь* ‘язь’ [ад **jas-/jaz-* ‘гарэць, блішчаць’] [4]);

шматколернасць афарбоўкі (*пяструшка* ‘стронга’, *стракатка* ‘верхаводка’);

суб’ектыўная ацэначная характарыстыка паводле афарбоўкі (*красаўка* ‘гарчак’, *красуля* ‘краснапёрка’).

Важнай асаблівасцю колеравых характарыстык рыб з’яўляецца іх пэўная акалічнасная вызначанасць. Колер, які абумоўлівае назву, часта мае адносіны не да ўсёй рыбы, а толькі да пэўнай часткі яе цела (спіны, бруха, плаўнікоў і інш.), напрыклад: *бялізна* ‘язь’ [назва паводле белага колеру бруха] [5]. Меней распаўсюджаны выпадкі, калі назвавызначальны колер уласцівы рыбе толькі ў пэўных умовах: у час нерасту, у пэўным узросце, на сонечным святле і г. д. Асобна трэба адзначыць “колеравыя” іхтыялагічныя назвы, якія вылучаюць асаблівасці афарбоўкі пэўнай рыбы на фоне адпаведных колеравых характарыстык іншых рыб. Так, назвы *сінец/сіньга* ‘сінец’ абумоўлены не ўласна сінім колерам спіны асобін віду *Abramis ballerus* (L.), а тым фактам, што спіна гэтай рыбы “заўважна больш сіняя, чым ва ўсіх рыб” [5, с. 155].

Матывацыйныя прыкметы, што фарміруюць субдамінанту “*памер*”, рэалізуюць спасылку на такія паказчыкі, як:

вялікая даўжыня (*даўгар* ‘вугор’ [ад *доўгі* – даўжыня асобін віду **вугор еўрапейскі**, *Anguilla Anguilla* (L.) можа дасягаць двух метраў] [5]);

вялікі памер і вес (*болень* ‘жэрах’ [ад рус. *большой* – **жэрах**, *Aspius aspius* (L.) у даўжыню не перавышае 80 сантыметраў, але пры гэтым можа важыць да 12 кілаграмаў] [5]).

Пры рэалізацыі субдамінанты “*форма*” актуальнымі з’яўляюцца наступныя характарыстыкі:

акругласць цела (*кругляк* ‘судак’, *кругель* ‘лешч’ і інш.);

плоскасць цела (*пласкуха* ‘плотка’, *платвіца* ‘плотка’ [ад *плоскі*] і інш.).

Анамасіялагічная дамінанта “**характэрная фізіялагічная асаблівасць**” удакладняецца матывацыйнымі прыкметамі, што фарміруюць субдамінанты “*тактыльныя характарыстыкі*” (маецца на ўвазе характар пакрыцця скуры рыбы) і “*пах/смак*”. Згаданыя характарыстыкі выяўляюцца чалавекам на розных этапах рыбалоўнай і гаспадарчай дзейнасці. Тактыльныя – у працэсе лоўлі, пры судатыканні скуры чалавека і пакрыва рыбы. Пахавыя і смакавыя – у працэсе апрацоўкі (адпаведныя найменні спасылаюцца на пах менавіта рыбнага мяса, а не скуры) і спажывання. Матывацыйныя прыкметы, што фарміруюць субдамінанту “*тактыльныя характарыстыкі*”, вылучаюць наступныя з’явы:

наяўнасць слізі, якая пакрывае луску (*сліж* ‘уюн’, *сліжук* ‘галец’);

адсутнасць (рэальная ці ўяўная) лускі (*галень* ‘сліжык’); ліпкасць лускі (*клейка* ‘плотка’).

Назвы, утвораныя на аснове субдамінанты “*пах/смак*”, апісваюць дэнатат трыма спосабамі: 1) непасрэдна называюць характар якасці; 2) параўноўваюць якасць з якасцю іншай рэаліі; 3) даюць агульную ацэнку якасці. Такім чынам, у межах названай субдамінанты вылучаюцца наступныя матывацыйныя прыкметы:

горкі смак (*гаркушка/гарчыца* ‘гарчак’);

пах, падобны да паху ліпы (*ліпеня* ‘харыус’);

непрыемны пах увогуле (*смярдзюха* ‘гарчак’).

У пераважнай большасці выпадкаў назвы атрыбутыўнага тыпу матывацыйных адносін узнікаюць на базе якасных прыметнікаў. Асноўным спосабам пры гэтым выступае афіксацыя. Рэдкае выключэнне складаюць выпадкі асноваскладання (напрыклад, *сібель* ‘верхаходка’ [паводле гіпотэзы М. Фасмера, назва паходзіць ад **вьсебѣль* ‘увесь белы’] [6]). У межах афіксальных спосабаў істотна дамінуе суфіксацыя.

Літаратура

1. Крывіцкі, А. А. Народныя назвы відаў рыбы / А. А. Крывіцкі // Лексічныя ландшафты Беларусі: жывёльны свет. – Мінск: Навука і тэхніка, 1995. – С. 93–136.

2. Жывёльны свет: тэматычны слоўнік / склад. В. Дз. Астрэйка [і інш.]; рэд. Л. П. Кунцэвіч, А. А. Крывіцкі. – Мінск: Беларус. навука, 1999. – 239 с.

3. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т. / пер. с нем. і доп. О. Н. Трубочева / М. Фасмер. – СПб.: Терра-Азбука, 1996. – Т. 4 (Т–Ящур). – 864 с.

4. Коломиец, В. Т. Происхождение общеславянских названий рыб: к IX Междунар. съезду славистов / В. Т. Коломиец. – Киев: Наук. думка, 1983. – 159 с.

5. Рыбы: попул. энцикл. справ. / под ред. П. И. Жукова. – Минск: БелСЭ, 1989. – 311 с.

6. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т. / пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева / М. Фасмер. – СПб.: Терра-Азбука, 1996. – Т. 3 (Муза–Сят). – 832 с.

М. А. Мухина (Россия, филиал ГОУ ВПО «Брянский государственный университет имени акад. И. Г. Петровского» в г. Новозыбкове)

МИФОЛОГИЧЕСКИЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ О ВЕДЬМАХ

Вера в ведьму на территории Брянско-Гомельского пограничья сегодня не очень сильна, но продолжает существовать в памяти и современном быту некоторых жителей. Ведьмы никогда не исчезали полностью из данного региона. И до революции 1917 года, и в период становления, расцвета и упадка советской власти, и в настоящее время исследуемые мифологические персонажи сосуществуют с обыкновенными людьми. Современная культура и средства массовой информации практически идеализировали образ ведьмы как справедливой заступницы, что в свою очередь влияет на трансформационные способности данной мифемы в синхроническом аспекте. С течением времени ведьмы на территории Брянщины разделились на «положительных» и «отрицательных», однако это разделение в высшей мере условно. К *положительным* относятся – повитухи, шептухи, знахарки и гадалки. К *отрицательным* – собственно ведьмы, бабки, колдуньи, злыдни, нечистые. Однако и те и другие могут при наличии определенных ситуаций быть одновременно и «делающими вред» и «спасающими от вреда». Главное отличие положительной ведьмы – это отсутствие выгоды. То есть знахарка (хорошая ведьма) должна помогать безвозмездно. Те же, кто берет деньги, как правило, в сговоре с нечистой силой. Это условное разделение ведет нас к исследованию знаменитого фольклориста А. Н. Афанасьева «Поэтические воззрения славян на природу». В своей работе он утверждал, что христианство с его враждебным отношением к «знающим людям» создало образ отрицательной ведьмы. Афанасьев так характеризует ведьму: «высшая, сверхъестественная мудрость, предвиденье, поэтическое творчество, знание священных заклятий... врачевание недугов» и возводит образ данного персонажа к божественному существу, управляющему дождевыми тучами, ветрами и грозой. Однако в последствии многие ученые-фольклористы опровергли подобное обожествление образа ведьмы с громовиком.

В. И. Даль в своей книге «О повериях, суевериях и предрассудках русского народа» разделяет образы знахарки и ведьмы по признаку приближенности к Богу. Ведьмы, по его усмотрению, никогда ничего

хорошего не делают и водятся с нечестью, а знахарки живут «в страхе Божьем» и исцеляют, помогают людям. Так что сближение этих двух мифологических персонажей в общее понятие «ведьма» справедливо, по нашему мнению, описал А. Н. Афанасьев (влияние христианской морали). А современное разделение – это традиционный взгляд на «знающих», «ведающих» женщин.

О Полесской ведьме достаточно объективно написано в работе Л. Н. Виноградовой «Народная демонология и мифо-ритуальная традиция славян». Автор сравнивает Полесскую, Карпатскую и южнославянскую ведьму и выводит общие характеристики всех трех образов: «...женская ипостась, связь с нечистым духом, принадлежность к старшей возрастной группе...». Так же Виноградова пишет о том, что «в целом полесская ведьма обнаруживает большее сходство с группой женских мифологических персонажей, принадлежащих к категории «знающих» людей (ср. варианты названий типа: *знахарка, колдунья, ворожея, шептуха*), тогда как образ южнославянской *вештицы* отличается более заметным демонизмом, чертами, сближающими этот образ с мифическими существами». Этот признак заставляет население исследуемой территории до сих пор обращаться за помощью к сведущим ведьмам, не боясь «наказания за грех» (христианская интерпретация). Общие мотивы бытования быличек о ведьме находятся и у жителей Восточной Сибири, и у жителей Брянско-Гомельского пограничья. В работе В. П. Зиновьева «Мифологические рассказы русского населения Восточной Сибири» мотивы оборотничества, дурного глаза, трудной смерти и др. полностью совпадают с бытующими на территории Полесья, однако явно видны и специфические территориальные особенности сибирской ведьмы: «перевернутое отражение человека или предмета в ее зрачках» (Л. Н. Виноградова), повелевание змеями, проверка на способность к колдовству и др. Стоит более подробно охарактеризовать образ ведьмы, бытующий на Брянщине. В работе мы будем придерживаться определенного алгоритма повествования: 1) природа силы; 2) внешний облик, имена, родство, семья; 3) предметы-помощники и просто помощники; 4) что делают и почему; 5) превращения; 6) от чего ведьме плохо делается; 7) как от ведьмы уберечься; 8) смерть ведьмы; 9) расплата за ведьмовство.

1. Природа силы. Ведьма – женщина с необъяснимыми, колдовскими способностями. Тайное знание оказалось у нее несколькими путями: перешло по наследству – от матери к дочери или от бабушки к внучке; после вступления в сговор с чертом или нечистой силой – в этой связи ведьма часто сама отождествляется с нечестью; родилась такой – своеобразная зло – природная данность, которая может проявиться в связи с каким-либо событием (удар молнией, испуг и др.); дар, перешедший помимо ее воли – старая ведьма при смерти дотронулась одновременно

с ней до одного и того же предмета (веник, например) и колдовская сила передалась сама.

2. Внешний облик, родство, семья. Особые внешние приметы ведьмы: *глаза* (черные, темно-карие, страшные, слепые, впивающиеся, хитрые, злые, пристальные); *руки* (скрюченные, жилистые, делают особые движения), *нос* часто с горбинкой, бородавки на лице; *волосы* не расчесаны; *горб*, приклоненная к земле. Реже – красавица, реже – молодая: *Така маладайка, а такойэ тварит* (г. Злынка). Живет ведьма, как правило, на краю деревни, на отшибе, в крайнем доме, на том берегу реки. Дети, как правило, у нее есть, но все поразъехались. Обычно вдова. Реже – при муже. Распространен мотив ведьмы-матери: *А адна матка ня хатела, штоб сын хадив к деуке, так яна и сучкай абрацалась, и кусала яго, и ня дапускивала да той деуачки. Чаго яна тольки ня делала! Тады ён идет, а яна сабакай сдалалась и – прыг на яго, а ен яе – хватъ! И режь яе! А это ж была ня сабака, ня сучка, а яго матка. Приходя ён дамой, а матка на печи лежить. Ён спрашивая: «Чаго ты, матка, на пячи ляжишь? Забалела?». А яна уже с крави сышла. Ён нагледив. «Во, – гаварит, – чаго ты ляжишь, давно тебя нада была зарезать» (Любовшо, Красногорский район). Также существуют мотивы ведьмы-свекрови, ведьмы-соседки. Обычно с ведьмой ассоциируются безнравственные, сварливые, завистливые старухи, у которых «дурной, злой язык»: *Может пригаварить, сказать ни в добраю минуту и так усе и сбудица* (Новозыбков).*

Предметы-помощники и просто помощники. Как правило, ведьме помогают нечистая сила, черти, черные коты, а так же черная старинная книга, где все молитвы записаны «задом наперед» (Стародуб).

Что делают и почему? Наговаривают на смерть, привораживают или отвораживают, сводят с ума, насылают порчу, глязят, насылают болезни, неудачи, делают людей бездетными, пугают, не пускают куда-то, ходят следом: *Хлопцы идуць гулять на Кубань к нам. У нас Кубань звалася через озеро. Идуць гулять хлопцы к нам. Так котится каток. Хлопцы так куда видна: то на ту старану, то на тую. Пазапахивалися. А мы ат копы утекали* (Верещаки, Новозыбковский район).

Причины, по которым ведьма портит человеку жизнь, обычно классифицируются по четырем признакам: зло и зависть; по заказу; для своей личной выгоды; за нанесенную обиду.

С помощью чего ведьма достигает результатов. Чаще всего ей помогают крошки хлеба (наговоренные подсыпают покойнику), булавки (наговоренные втыкают в доме; к постели), клубочки, тряпочки (подкидывают во двор, дают женихам). Особую группу составляют вещи, принадлежавшие человеку (природные: волосы, слюни, бытовые: гребень, платок). Делают наговоры на следы (насыпать четверговой, заговоренной соли на след жертвы или плюнуть), на косяки дверей (втыкают наговоренные иглы, ножи), на обувь: *Адна ни хатела, штоб пара жила*

и решила известить их и стала на порог ихней квартиры ставить белые туфли. Ну, ани раз выкинули, два, а ей ниймеца. Ну, так ён памёр скоро (Климово). Распространено колдовство с помощью фотографии и ссоры (разрезают фотографию пары крестом между ними и кладут внутрь ссор и грязь, чтобы развести молодых людей), с помощью вина, крестиков, дорожки из риса (чтобы «сжить человека со свету»), с помощью покойников (на похоронах), на кладбище (с помощью земли), во сне, с помощью сырого мяса (вернуть мужа в семью), с помощью церковных вещей: свечи, святая вода, четверговая соль, с помощью еды – блины, пирожки (ведьма угощает, а потом человек заболевает), с помощью подушек и одеял (заплетает перья в вислицу, разрезает, ключья всовывает, посторонние предметы), с помощью яйца.

Распространено поверье, что старуха сидит на деревьях (на березах): *Вазвращаюсь раз дамой, а на бярезе у дома, на ветках сидит кака баба, я раз посмаотреу, два, точна сидит, я как дал дёру* (Гривки, Новозыбковский район). Ведьма может на самую верхнюю ветку дерева вешать завязанный платок (мотив летающей ведьмы). Как дерево сохнет, так и человек умирает. Бабки ворожат в церкви, ходят по следу, плюют в спину, заходят в дом просить что-то. (Причем, если домочадцы догадываются, кто им плохо сделал, как правило, ведьма тут же и приходит к ним в дом, как бы проявляет себя, ее якобы тянет что-то попросить у хозяев. И если те не дают ничего из дома, ведьма очень расстраивается). Повсеместно распространено поверье, что ведьмы у коров молоко отбирают, зашептывают коров и домашний скот: *Да, люди старые рассказывали, и в нашем селе были, каровкам вредили, малако у каровак атбирали, порчу какуось на каров навадили* (Белый Колодец, Новозыбковский район). Также считалось, что нельзя становиться в круговороты ветра, так как это «ведьмовские шутки». В Стародубском районе бытует мнение, что ведьма всегда старается расстроить свадьбу. Для этого она сыплет во двор что-то (в основном заговоренное пшено, рис, семечки). Губительными являются прикосновения бабок (не давать трогать себя в разговоре). Часто ведьма просит себя причесать (не расчесывать), дает свой гребень (не брать). Распространено поверье, что перекресток четырех дорог является местом, где нехорошие женщины делают свои темные дела, разбрасывают монеты, деньги, украшения. Их нельзя поднимать, так как на них ведьмы «сгоняют» с кого-то болезнь, а кто поднимет вещь, тот на себя и примет заболевание. Причем, чем выше денежное достоинство, тем страшнее заболевание на деньги «скинуто».

Самое распространенное занятие ведьм – это гадание и предсказывание судеб. Гадают, кстати, не только ведьмы, но и просто «особые» люди. В Новозыбкове, например, ходят гадать и к 25-летнему юноше (темный, глаза черные, маленький, странный), и к 40-летней

женщине (Ирка – косая), и к официальному парапсихологу. А если совсем что-то важное, то едут к настоящей ведьме в район.

Превращения. Ведьмы Восточного Полесья обладают и оборотнической силой. Как уже было описано в работах по славянской демонологии, ведьмы зачастую принимают облик животного: кота, собаки (суки), козы или козла, свиньи, петуха и облик предмета: колеса, копны сена, стога, простыни (белой).

От чего ведьме плохо делается. По мнению жителей Брянско-Гомельского пограничья, ведьму крутит, если при ней (про себя или вслух) читать «Отче наш»; не получается ворожить, если человек смеется или улыбается. Ведьма боится моста – через мост уже не пойдет (в любом облике): *Хлопцы идуть гулять на Кубань к нам. У нас Кубань звалася через озера. Идуть гулять хлопцы к нам. Так котится каток. Хлопцы так куда видна: то на ту старану, то на тую. Пазаныхивалися. А мы ат копы утикали. И у нас эта усё на насыпи делали, паразиты. Ну и хлопцы эти гаварять: «Што делать?» И бегали те хлопцы через мост, як уже пирибегли. И через мост ни пакатився тот каток уже* (Верещаки, Новозыбковский район).

Как от ведьмы уберечься. Считается, что если воткнуть нож в дверной косяк сверху, то ведьма при входе в дом теряет силу, и, выходя из дома, еще больше обессилеет. Рисуют крестики в домах над дверями, развешивают чеснок, при разговоре держат дули в кармане или скрещенные пальцы, читают про себя молитву, закалывают булавку от сглаза вниз головкой и слева под одеждой, одевают нижнее белье «шиворот-навыворот», прибивают осиновый кол над калиткой, вымывают пол после того, как ведьма побывала, ходят молиться в церковь, spryskivayut углы святой водой, обходят дом с зажженной церковной свечой.

Смерть ведьмы. Как правило, спокойно ведьма умереть не может. Для того чтобы ей легче было уйти, открывают окна (иногда и выносят тело из окна, а не из дверей), пробивают стену, взрывают крышу над умирающей, открывают заслоны в печи. Ведьма очень мучается перед смертью. Ей обязательно нужно отдать кому-то свою силу. Для этого достаточно прикоснуться к ведьме или к предмету, который она держит или держала: *Умирла жєницина в другой деревне, так там где она лежала снимали паталок, доски, так как ана ня магла умереть. Так аткрыють двери и куры летели ў хату. И шли с гульні, нака сєно ни абразуєтся в свинью и пока мы прайдём улицу, ана превращается ўсяких зверей, яё боялись* (Завод-Корецкий, Новозыбковский район). Распространен и мотив убийства ведьмы волками: *Адна казалі, была такая жєницина, што свиньей сдєлалась, яє хтось такий как ударил на галаве, дык у яє палучилась там шрам и дагадаліся, што это ана и умерла ана, так яє волки разарвали* (Манюки, Новозыбковский район).

Расплата за ведьмовство. Чаще всего ведьму бьют ремнем, палкой, режут ножом или отрезают какую-то часть тела (руку), хватают за рога (если перевоплотилась в животное), садятся верхом, давят, душат, угрожают, ставят капканы и даже сажают на кол: *Всяко умели калдавать. Раньше, када яна (ведьма) кинется, так яе – хватъ – и на колік жопай сажали. Делали это. Была разной гадости багато* (Любовшо, Красногорский район).

Из локальных особенностей данного мифологического персонажа нужно отметить следующие: мотив убийства ведьмы волками, невозможность перейти через мост, выделение «особых» людей, черная книга магии. Мотив ведьмы-матери обладает специфическими оттенками русско-белорусского пограничья.

Литература

1. Афанасьев, А. Н. Поэтические воззрения славян на природу: в 3-х т. / А. Н. Афанасьев. – М., 1995.
2. Виноградова, Л. Н. Народная демонология и мифо-ритуальная традиция славян / Л. Н. Виноградова. – М.: Индрик, 2000.
3. Даль, В. И. О поверьях, суеверьях и предрассудках русского народа: материалы по русской демонологии / В. И. Даль. – СПб, 1994.
4. Зеленин, Д. К. Избранные труды. Очерки русской мифологии: умершие неестественной смертью и русалки / Д. К. Зеленин. – М., 1995.
5. Капица, Ф. С. Тайны славянских богов: мир древних славян, магические обряды и ритуалы, славянская мифология, христианские праздники и обряды / Ф. С. Капица. – М., 2008.
6. Мифологические рассказы русского населения Восточной Сибири / сост. В. П. Зиновьев. – Новосибирск, 1987.
7. Новак, В. С. Мифология белорусов / В. С. Новак. – Гомель, 2005.
8. Померанцева, Э. В. Мифологические персонажи в русском фольклоре / Э. В. Померанцева. – М., 1975.
9. Русский демонологический словарь / автор-сост. Т. А. Новичкова. – СПб.: Петербургский писатель, 1995.

Н. І. Новік-Шчарбенка, Н. У. Кузьменка (Беларусь, Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І. П. Шамякіна”)

ЛЕКСИКА-СЕМАНТИЧНАЯ МІКРАГРУПА СА ЗНАЧЭННЕМ ‘ЗАЦЯЖНЫ ДОЖДЖ’ У ГАВОРКАХ МАЗЫРСКА-ПРЫПЯЦКАГА ПАЛЕССЯ

Лексіка-семантычная мікрагрупа са значэннем ‘зацяжны дождж’ не вылучаецца разнастайнасцю найменняў у гаворках Мазырска-Прыпяцкага Палесся. Паколькі працяглы дождж – непажаданая метэаралагічная з’ява, бо часцей адмоўна ўплывае на стан чалавека і акаляючае асяроддзе, то найбольш распаўсюджаным для яго назвы з’яўляецца слова *нягода* і яго варыянты: *нягода, негадзь (негодзь)* ‘абложны дождж’ [7, к. 22],

‘дажджлівае надвор’е, непагода’: *Нішчо так не ўгадвае негодду, ек соль: ек на погоду – соль сухая, на негодду – мокрая, отлегае; Еслі тобак в’ялы – нікого не пуйтай, будзе негодзь* (прыкмета) [14, с. 180]; ‘непагода’: *От акая негодзь. Ідзе і ідзе цэлы дзень дождж* [17, с. 112]; *нягода (негода) ‘тс’: Такая негода, куды ву пойдзеце, начуйце ў нас* [17, с. 114]. Параўнаем *негодліву* ‘непагодлівы, хмуры’: *Смуга – як дзень негодлівы, до дожджа* [14, с. 181].

Намінацыя *нягода* ўзыходзіць да агульнаславянскага **godь* з першасным значэннем ‘падыходзячы, спрыяльны час’. Слова *год* захавалася ў некаторых сучасных славянскіх мовах (чэш. *hod* – ‘спрыяльны час, свята’, *nehoda* – ‘дрэннае надвор’е; няшчасны выпадак’, славац. *nehoda* ‘няшчасце’, польск. *gody* – ‘пір, святкаванне’ [16, с. 107, 346; 18, т. 8, с. 63].

Метэонім *негода* і аднакаранёвыя варыянты пашыраны на ўсёй моўнай тэрыторыі Беларусі. Так, у палескіх гаворках бытуюць словы *негода, нэгода, нэгодына* ‘непагадзь’ [3, с. 145, 148]; *негодзь* ‘тое ж, што і *негода*’ [14, с. 180], а для назвы стану надвор’я, калі няма дажджу, але неба пакрыта хмарамі, ужываецца слова *непогодзь* [Давыд-Гарадок, Столінскі]. У гродзенска-баранавіцкай групе гаворак вядомы найменні *беспагоддзе* ‘дрэнная пагода’ [11, с. 57]; *негадзіна (нігадзіна)* ‘нягода’; ‘час суровых выпрабаванняў’ [12, с. 105]. У сярэднебеларускіх гаворках распаўсюджана слова *негадзь* ‘непагадзь’ [8, с. 76]. Лексема *нягода* бытуе ў віцебска-магілёўскай групе паўночна-ўсходняга дыялекту: ‘нягода, дрэннае надвор’е’; ‘бяда, нядоля’ [1, с. 298]. Паралельна сустракаецца варыянт *негадзь (негаць)* ‘працяглае дажджлівае ці снежнае надвор’е’ [20, с. 116].

Асобныя з названых найменняў, а таксама іх варыянты ўласцівы ўкраінскай мове: *негода, негодія, негодь* ‘непагода, нянасце’, памянш. *негодка, негодонька* [2, т. 2, с. 542].

У рускай народна-дыялектнай мове бытуюць метэонімы *негода, непагадь*, абл. *непогодь* ‘непагода’ [9, с. 175]; слова *негадь* вядома ў пераносным значэнні ‘нягодны чалавек’ [9, с. 173].

Намінацыя *нягода* мае статус лексічнай нормы сучаснай беларускай літаратурнай мовы са значэннямі: ‘няшчасце, ліхая гадзіна; непрыемнасці’; ‘дрэннае надвор’е; непагода’ [13, т. 1, с. 425]. Слова *негадзь* кваліфікуецца як абласное ў значэнні ‘непагадзь’ [13, т. 3, с. 355].

Фактычны матэрыял сведчыць, што семантычны аб’ём лексемы ў рэгіянальнай і літаратурнай мовах у цэлым супадае.

Паняцце ‘зацяжны дождж’ перадаецца ў гаворках акрэсленага рэгіёна словам *макрата*: *На двары ўвесь дзень макрата* [Хобнае, Калінкавіцкі]. Вядомы таксама аднакаранёвыя ўтварэнні з той жа або блізкай семантыкай – *макрава* ‘тс’, *мокродзінье* ‘макроцце’, *мокрота* ‘сырасць, вільготнасць’, *мокроце* ‘мокры снег, снег з дажджом’: *Дождж пузырыцца – зноў будзе макрава* [Шыя, Ельскі]; *От, мокродзінье на дворэ!* [14, с. 85]; *От мокроты згіе кортопля* [5, с. 75]; *На вуліцы такое*

мокроце [Хільчыцы, Жыткавіцкі]. Найменне *макрота* ў межах Мазырска-Прыпяцкага Палесся сустракаецца таксама як назва расы: *Калі макрота на траве зрання, то пагода будзе добра* [Барыскавічы, Мазырскі].

Вытокі прыведзеных вышэй намінацый у прасл. **tokrъ*, утвораным ад асновы **tok-* і суфікса *-ro-* [18, т. 7, с. 64; 15, т. 2, с. 641].

У беларускай народна-дыялектнай мове бытуюць аднакаранёвыя словы. Так, у палескіх гаворках вядомы варыянты *мокрота* ‘дажджлівае надвор’е’ [Давыд-Гарадок, Столінскі]; *мокротте* ‘дождж са снегам’ [Нагор’е, Драгічынскі]; *мокротэча* ‘сырасць, слота’ [6, с. 47]. У гаворках паўднёва-заходняга дыялекту ўжываюцца найменні: *макраціна* ‘макрата’ [4, с. 27]; *макрэча* ‘тое, што і *макрадзіна*’ [10, с. 16]. У заходніх раёнах сярэднебеларускіх гаворак і гаворак паўночна-ўсходняга дыялекту функцыянуе слова *макрата* ‘тое, што і *макрадзіна*’, якое ўжываецца таксама ў значэнні прыслоўя *макратай* ‘у дажджлівае надвор’е’ [10, с. 15].

Рускай народнай мове ўласціва аднакаранёвае ўтварэнне *макрэнь* ‘працяглае дажджлівае надвор’е’ [9, с. 155].

Статус лексічнай нормы сучаснай беларускай літаратурнай мовы набыло найменне *макроце* ў значэнні ‘вада, вільгаць, якія пакрываюць, пранізваюць што-н.’ Слова *макрата* ‘мокрае, дажджлівае надвор’е’ кваліфікуецца як размоўнае [13, т. 3, с. 87–88].

Такім чынам, ёсць некаторыя разыходжанні ў семантычным аб’ёме прааналізаваных слоў у дыялектнай і літаратурнай мовах. Варыянту *мокродзінье* ўласціва вузкарэгіянальнае пашырэнне.

Для назвы зацяжнага дажджу ў гаворках Мазырска-Прыпяцкага Палесся ўжываюцца таксама метэонімы *абложнік*, *нахрапнік*: *Абложнік мо усю неделю буде ліць* [19, с. 14]; *Вот ужэ дождж, такі нахрапнік, погноіць усе* [19, с. 212].

Найменне *абложнік* узнікла ў выніку універбацыі: *аблажны* (*абложны*) *дождж* > *абложнік*, дзе *аблажны* – ‘заложны, абкладны’ [13, т. 1, с. 58]. Слова не зафіксавана ў іншых беларускіх гаворках, акрамя гродзенска-баранавіцкай групы паўднёва-заходняга дыялекту [11, с. 13], і не стала здабыткам сучаснай беларускай літаратурнай мовы.

Метэонім *нахрапнік* уяўляецца семантычна звязаным з прыметнікам *нахрапісты* ў значэнні ‘які дзейнічае нахрапам; бесцырымонны, нахабны’ [13, т. 3, с. 334]; параўнаем: *нахрап* ‘грубасць, нахабства, насілле’, *нахрапом*; ад рус. *храпеть*, укр. *храп*, польск. *chrąp*, таксама ў значэнні ‘злоба’ [15, т. 3, с. 50; 16, с. 286]; *нахрапом* ‘груба, нахабна, бесцырымонна, гвалтоўна’ [2, т. 2, с. 532].

На думку даследчыкаў, найменне можа быць растлумачана як пераносна ўжывае *нахрапнік* ‘нахабнік’, параўнаем рус. *нахрапник* ‘бессаромны чалавек, нахабнік’, аднак не выключаецца, што ў аснове – дзеяслоў *накрапваць* ‘патроху капаць’, ад *крапаць* ‘капаць, імжыць’ [18, т. 7, с. 278]. Метэонім не пашыраны за межамі даследуемага моўнага

арэала, носіць лакальны характар, не зафіксаваны ў нарматыўных слоўніках.

Слова *спарун* ужываецца як назва зацяжнага інтэнсіўнага дажджу: *Тры дні не праходзіў спарун* [Івашкавічы, Петрыкаўскі]. Параўн.: *спорны дожджык* ‘інтэнсіўны, але часцей непрацяглы дождж’: *Спорны дожджык прайшоў, добрэ землю прамачыў* [Каплічы, Калінкавіцкі].

Намінацыя звязана з агульнаславянскім *спорый* ‘багаты, удалы’, роднасным ст.-інд. *sphiras* ‘тлусты, багаты, тоўсты’ лац. *prosper* ‘шчаслівы, спрыяльны’, ст.-ісл. *sparr* ‘беражлівы, які заслугоўвае зберажэння’ і г. д. Утворана *спорый* пры дапамозе суфікса *-p-* ад таго ж кораня, што і *спеть* [16, с. 424]. Найменне *спарун* не пашырана ў іншых моўных рэгіёнах, не мае статусу нарматыўнай лексічнай адзінкі сучаснай беларускай літаратурнай мовы.

Прааналізаваны матэрыял сведчыць, што ў гаворках Мазырска-Прыпяцкага Палесся як назвы зацяжнага дажджу функцыянуюць метэонімы, асобныя з якіх уваходзяць у замкнутую вузкарэгіянальную лексічную сістэму. Яны, на нашу думку, могуць папоўніць слоўнікавы састаў сучаснай беларускай літаратурнай мовы, паколькі адпавядаюць яе нацыянальнай спецыфіцы на лексіка-семантычным і дэрывацыйным узроўнях.

Літаратура

1. Бялькевіч, І. К. Краёвы слоўнік усходняй Магілёўшчыны / І. К. Бялькевіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1970. – 508 с.
2. Грінченко, Б. Д. Словарь української мови: в 4-х т / Б. Д. Грінченко. – Київ, 1907–1908. – Т. 1–4.
3. Дыялектны слоўнік Брэстчыны / склад. М. М. Аляхновіч [і інш.]. – Мінск: Навука і тэхніка, 1989. – 294 с.
4. Жывое народнае слова: дыялект. зб. – Мінск: Навука і тэхніка, 1992. – 271 с.
5. Кучук, І. М., Малюк, А. К. Палескі слоўнік: Лельчыцкі раён / І. М. Кучук, А. К. Малюк. – Мазыр: МазДП імя Н. К. Крупскай, 2000. – 156 с.
6. Лексика Полесья: материалы для полесского диалектного словаря. – М.: Наука, 1968. – 476 с.
7. Лексічны атлас беларускіх народных гаворак: у 5 т. – Мінск: Навука і тэхніка, 1994. – Т. 2. – 439 с.
8. Народная словатворчасць / рэд. А. А. Крывіцкі, І. Я. Яшкін. – Мінск: Навука і тэхніка, 1979. – 336 с.
9. Расторгуев, П. А. Словарь народных говоров Западной Брянщины: материалы для истории словарного состава говоров / ред. Е. М. Романович. – Минск: Наука и техника, 1973. – 296 с.
10. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: у 5 т. – Мінск: Навука і тэхніка, 1982. – Т. 3. – 536 с.
11. Сцяшковіч, Т. Ф. Слоўнік Гродзенскай вобласці / Т. Ф. Сцяшковіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1983. – 671 с.
12. Сцяцко, П. У. Дыялектны слоўнік: з гаворак Зэльвеншчыны / П. У. Сцяцко. – Мінск: выд. БДУ імя У. І. Леніна, 1970. – 184 с.
13. Глуначальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. / пад агул. рэд. К. К. Атраховіча (К. Крапівы). – Мінск: БелСЭ, 1977–1984. – Т. 1–5.

14. Тураўскі слоўнік: у 5 т. – Мінск: Навука і тэхніка, 1984. – Т. 3. – 311 с.
15. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т. / пер. с нем. и доп. чл.-кор. АН СССР О. Н. Трубачева. – 2-ое изд., стереотип. – М.: Прогресс, 1987. – Т. 2. – 672 с.; 1987. – Т. 3. – 831 с.
16. Шанский, Н. М. Краткий этимологический словарь русского языка: пособие для учителя / Н. М. Шанский, В. В. Иванов, Т. В. Шанская; под ред. чл.-кор. АН СССР С. Г. Бархударова. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Просвещение, 1971. – 542 с.
17. Шаталава, Л. Ф. Беларускае дыялектнае слова / Л. Ф. Шаталава. – Мінск: Навука і тэхніка, 1975. – 208 с.
18. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы: у 10 т. / АН БССР. Ін-т мовазнаўства; рэд. В. У. Мартынаў. – Мінск: Навука і тэхніка. – 1991. – Т. 7, 8.
19. Янкова, Т. С. Дыялектны слоўнік Лоеўшчыны / Т. С. Янкова. – Мінск: Навука і тэхніка, 1982. – 432 с.
20. Янкоўскі, Ф. Дыялектны слоўнік: Глускі раён Магілёўскай вобласці / Ф. Янкоўскі. – Мінск: выд. АН БССР, 1960. – 234 с.

К. В. Рэўтовіч (Беларусь, Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка).

СЕМАНТЫКА КАЛЯРОНІМАЎ У БЕЛАРУСКАЙ КАЛЯНДАРНА-АБРАДАВАЙ ПАЭЗІІ

Сцверджанні, прапанаваныя ў дадзеным дакладзе, з’яўляюцца непасрэдным вынікам цэлага шэрагу прац, прысвечаных даследаванню сімвалікі і семантыкі каляронімаў (лексем са значэннем колеру) у тэкстах песень серыі БНТ [1]. Усяго было прааналізавана 856 тэкстаў песень [1]. У нашай працы мы будзем выкарыстоўваць такія паняцці, як “колеракод” і “колераэлемент”, якія ўпершыню былі ўжытыя, як і аўтарскі тэрмін “каляронім”, у навуковым артыкуле “Колеракод “Белы” [2, с. 113–115].

Колеракод – гэта “семантычная дамінанта, г. зн., што паняцце “колеравы код” аб’ядноўвае шэраг перыферыяльных (неасноўных) кампанентаў – колераэлементаў, якія ў сваёй сукупнасці і ўтвараюць найбольш поўнае семантычнае значэнне таго ці іншага колеракода. Такім чынам, “колеравы код” выступае як зборнае паняцце, сэнс якога натуральным чынам выводзіцца з сукупнасці семантычных значэнняў колераэлементаў, што ўваходзяць у яго склад” [2, с. 113].

Уключэнне таго ці іншага колераэлемента ў склад адпаведнага колеракода можа выклікаць і некаторыя альтэрнатыўныя меркаванні, што будуць адрознівацца ад прыведзеных тут аўтарскіх сцверджанняў.

Цяпер звернемся да паняцця “колераэлемент”. Колеравы элемент – гэта перыферыяны (неасноўны, складовы) кампанент колеравага коду. Па сутнасці, колераэлементы з’яўляюцца своеасаблівым наборам дэталей (кампанентаў), з якіх складаецца колеравая дамінанта. З сумы

семантычных значэнняў такіх кампанентаў выводзіцца агульнае семантычнае значэнне адпаведнага колераэлемента.

Усе найменні колераў, якія сустрэліся ў творах каляндарна-абрадавай паэзіі можна аб'яднаць у наступныя колеракоды: **белы, жоўты, зялёны, сіні, чорны, чырвоны**. Разгледзім і прааналізуем кожны колеракод паасобку, уключна з аналізам колераэлементаў, што ўваходзяць у склад адпаведнай колеравай дамінанты.

Колеракод "**белы**", асноўнае значэнне якога "светлы, ясны" [3, с. 86], аб'ядноўвае шэраг перыферычных значэнняў (колераэлементаў), што ў той ці іншай ступені маюць аналагічны сэнс, г. зн., набліжаюцца ў сваёй семантыцы да паняццяў "светлы, ясны", зразумела, у самым шырокім значэнні гэтых слоў: **жалезны** (у заключнай частцы дадзенай працы мы абгрунтуем мэтазгоднасць ужывання дадзенай лексемы ў якасці каляроніма), **сівы, сівы-буланы, срэбны, сталёвы, сталісты, шэры**. Як бачна, усе гэтыя колераэлементаў ў той ці іншай ступені зводзяцца да паняццяў "светлы, ясны". Каляронім "белы" не заўжды ўжываецца ў прамым значэнні. Ёсць выпадкі яго ўжывання ў пераносным сэнсе:

"*Мыйся бела-бялюсенька...*" [1, с. 191] (чыста, старанна); "*Красна паненка, тонка, бяленька...*" [1, с. 212] ("бяленька" ў значэнні "прыгожая"). Праўда, неабходна адзначыць, што шмалікія пераносныя значэнні каляронімаў маюць глыбінны міфалагічны падтэкст і, зразумела, не могуць прыроўнівацца да звычайных эпітэтаў, метафар, мастацкіх параўнанняў. Але тлумачэнне такіх міфалагізаваных пераносных значэнняў патрабуе правядзення асобнай лінгвакультуралагічнай, этнаграфічнай ды міфазнаўчай працы. Гэтае сцвярджэнне з'яўляецца слушным у той ці іншай ступені для кожнага каляроніма, прыведзенага ў нашым дакладзе. Цяпер ахарактарызуем кожны колераэлемент, што ўваходзіць у склад колеракоду "белы".

Каляронім "**жалезны**" мае асноўнае значэнне 'які мае колер жалеза'. Напрыклад: "*...усё жалезны тын*" [1, с. 126]; Выпадкаў звужэння або пашырэння семантыкі слова не заўважана.

Колеравы элемент "**сівы**" мае наступнае асноўнае лексічнае значэнне – 'белы, серабрысты, які страціў афарбоўку' [3, с. 596]. Дадзены колераэлемент ўжываецца, як правіла, з прамым значэннем. Выпадкаў звужэння або пашырэння семантыкі слова не заўважана. Напрыклад:

"*Прыехала Каляда ў вазочку / Да на сівенькім канёчку...*" [1, с. 109];

Часцей за ўсё, колераэлемент "сівы" ўжываецца ў тэкстах каляндарна-абрадавай паэзіі пры характарыстыцы жывёл і птушак.

Каляронім "**сівы-буланы**" мае наступнае лексічнае значэнне: 'белы, серабрысты, які страціў афарбоўку, але з крыху жоўтым адценнем'. Дадзены колераэлемент у тэкстах каляндарна-абрадавай паэзіі сустракаецца толькі пры характарыстыцы жывёл. Выпадкаў звужэння або

пашырэння семантыкі слова не заўважана: “... адзін конік – сівы-буланы...” [1, с. 315].

Колеравы элемент “**срэбны**” мае наступнае лексічнае значэнне: ‘які колерам або бляскам падобны да серабра’ [3, с. 648], што, па сутнасці, можна разумець як “ярка-белы”. Дадзены колераэлемент у тэкстах каляндарна-абрадавай паэзіі, як правіла, ужываецца ў ролі адносных прыметнікаў, якія найперш абазначаюць, што той або іншы прадмет (хоць часта толькі ўмоўна) зроблены са срэбра: “– Купім жа, братцы... / ... *срэбна весельца*” [1, с. 125].

Колеравы элемент “**сталёвы**” мае наступнае значэнне: ‘светла-шэры з адлівам’ [3, с. 624]. Светла-шэры – значыць набліжаны да белага, альбо белы з дамешкам якога-небудзь колеру, часцей за ўсё чорнага, але з вельмі малым працэнтам. Каляронім “сталёвы”, як і іншыя каляронімы, што абазначаюць металы, ужываецца ў тэкстах каляндарна-абрадавай паэзіі ў ролі адносных прыметнікаў і ўказвае, што нейкі прадмет зроблены са сталі, а таму тое, што ён мае колер сталі, выводзіцца тэарэтыка-лагічным чынам: “...*Яго сошнечкі / да шталёвыя...*” [1, с. 116]. Выпадкаў звужэння або пашырэння семантыкі слова не заўважана.

Колеравы элемент “**сталісты**” мае наступнае значэнне: ‘сталісты – гэта адцененне сталёвага колеру’: “...*Пакупляй сярны ўсе сталістыя*” [1, с. 189]. Выпадкаў звужэння або пашырэння семантыкі слова не заўважана.

Каляронім “**шэры**” – ‘колера, які атрымаўся ад змяшэння чорнага і белага, колер попелу’ [3, с. 769]. Зразумела, што ў такім змяшэнні працэнт чорнага ды белага, а таксама некаторых іншых колераў можа быць абсалютна розным, і таму шэры колер, насамрэч, можа набліжацца як да белага, так і да чорнага, а можа наогул займаць прамежкавае становішча паміж імі, але ў дадзенай працы мы ўмоўна прыраўноўваем шэры колер да белага. Напрыклад: “...*Цераз вулачку серай вутачкай*” [1, с. 249]. Выпадкаў звужэння або пашырэння семантыкі слова не заўважана.

Колеракод “**жоўты**” мае наступнае асноўнае лексічнае значэнне: ‘які мае колер аднаго з сямі асноўных колераў спектра – сярэдняга паміж аранжавым і зялёным’ [3, с. 200], што можа быць звязана да паняцця “ярка-светлы”. Напрыклад: “*Ападае лісточак / На жоўты пясочак...*” [1, с. 410]. Колеракод “жоўты” мае ў сваім складзе наступныя колераэлементы: **залаты, пазалачоны**. Выпадкаў звужэння або пашырэння семантыкі слова не заўважана. Звернемся да характарыстыкі кожнага колераэлемента, што ўваходзіць у склад колеракода “жоўты”.

Колеравы элемент “**залаты**” мае наступнае лексічнае значэнне: ‘колерау золата, бліскача-жоўты’ [3, с. 216]. Дадзены каляронім вылучаецца надзвычайным багаццем пашырэння свайго семантычнага значэння. Напрыклад: “...*Залатыя волы, / Залатыя рогі*” [1, с. 116].

Каляронім “**пазалачоны**” мае наступнае значэнне: ‘пакрыты пазалотай’. Гэта значыць, што дадзены колеравы элемент у сваёй

семантыцы набліжаецца да каляроніма “залаты” і таксама можа мець аналагічны каларыстычны сэнс: колеру золата, бліскуча-жоўты. Напрыклад: “...Пазлот персцень / Пальчык ломіць” [1, с. 135]. Выпадкаў звужэння або пашырэння семантыкі слова не заўважана.

Колеракод “**зялёны**”, асноўнае значэнне якога ‘сярэдні паміж жоўтым і сінім’, у тэкстах песень, паводле нашых назіранняў, колераэлементаў не мае. Колеракод “зялёны” характарызуецца як прамым, так і пераносным значэннем: “У першым кубку – / Зелена віно...” [1, с. 123] (г. зн. маладое віно).

Колеракод “**сіні**” мае наступнае значэнне: ‘які мае афарбоўку аднаго з асноўных колераў спектра – сярэдняга паміж блакітным і фіялетавым’ [3, с. 598]. Напрыклад: “...А дымяць дымы ўсё сіненыкія” [1, с. 187]. У склад колеракоду “сіні” ўваходзіць адзін складовы элемент – “**ліловы**”.

Каляронім “**ліловы**” характарызуецца наступным лексічным значэннем: ‘колеру бэзу ці фіялкі, фіялетавай’ [3, с. 318]: “Што на тваёй ніўцы да рыжэецца... / Да бялеецца да лілеецца?” [1, с. 384]. Гэты каляронім на дадзены момант заўважаны толькі адзін раз, таму дакладна адказаць на пытанне пра пашырэнне або звужэнне семантычнага значэння гэтай лексемай пакуль немагчыма.

Колеракод “**чорны**” асноўнае значэнне, якога ‘цёмны, больш цёмны ў параўнанні з чым-небудзь больш светлым’ [3, с. 748] мае ў сваім складзе наступныя колеравыя элементы: **вараны, сівец-варанец, сізы**. Напрыклад: “...Воран чорны не чэрнячы” [1, с. 215]. Цяпер ахарактарызуем кожны колераэлемент, што ўваходзіць у склад колеракоду “чорны”.

Каляронім “**вараны**” мае наступнае асноўнае лексічнае значэнне: ‘чорны (пра масць коней)’. Выпадкаў звужэння або пашырэння семантыкі слова не заўважана: “...На вараненькім канёчку” [1, с. 110].

Колераэлемент “**сівец-варанец**” мае наступнае лексічнае значэнне: ‘цёмна-шэры’. Выпадкаў звужэння або пашырэння семантыкі слова не заўважана: “...Ох, не жаль жа мне варанога стада, / Толькі жаль жа мне сіўца-варанца, / Сіўца-варанца, белага капытца” [1, с. 147].

Каляронім “**сізы**” мае наступнае значэнне: цёмна-шэры з сіняватым адценнем. Напрыклад: “...Скуль браўся селязень сізы” [1, с. 225].

Колеракод “**чырвоны**” мае наступнае асноўнае лексічнае значэнне: ‘які мае афарбоўку аднаго з асноўных колераў спектра, што ідзе перад аранжавым’ [3, с. 751], што, у прынцыпе, можна растлумачыць як “яркі”. Гэты колеравы код уключае наступныя колераэлементы: **буры, вішнёвы, красны, малінавы, медзяны, ружовы, румяны, русы, рыжы**. Ахарактарызуем кожны колераэлемент, што ўваходзіць у склад колеракоду “чырвоны”.

Колеравы элемент “**буры**” мае наступнае лексічнае значэнне: ‘1. Шэравата-карычневы. 2. Цёмна-руды з чырванаватым адлівам (пра масць жывёл)’ [3, с. 98]: “...Шчэй на падоле – бурья арлы” [1, с. 132]. Як

бачна, каляронім “буры” абазначае цёмна-руды з чырванаватым адлівам колер. Выпадкаў звужэння або пашырэння семантыкі слова не заўважана.

Каляронім “**вішнёвы**” абазначае ‘цёмна-чырвоны колер’: “...А на тым панічыку *вішнёвая шапачка*” [1, с. 146].

Колераэлемент “**красны**” характарызуецца двухбаковасцю лексічнага значэння, з аднаго боку, ён ужываецца як сінонім слова “прыгожы”, а з другога – як сінонім слова “чырвоны”, хоць такія выпадкі сустракаюцца даволі рэдка: “*Дорага плацяць, / Па яснай ветцы, на краснай дзеўцы...*” [1, с. 125]. “...*Першую (хустку) сшыла красненькім шоўкам*” [1, с. 140].

Каляронім “**малінавы**” характарызуецца наступным лексічным значэннем: ‘сярэдні паміж чырвоным і фіялетавым’: “...*Іванька едзіць ды Марутку вязець / У малінавым вазочку*” [1, с. 257]. Выпадкаў звужэння або пашырэння семантыкі слова не заўважана.

Колеравы элемент “**медзяны**” мае наступнае асноўнае значэнне: ‘колеру медзі, чырвона-жоўты’ [3, с. 340]: “...*А ў нашага пана зялезны тын, / ... медзяныя вароты*” [1, с. 127]. Што тычыцца выпадкаў пашырэння альбо звужэння семантычнага значэння колераэлемента “медзяны”, то яны не заўважаны, але ў некаторых сітуацыях ужывання дадзенага каляроніма, дапускаецца прысутнасць сімвалічнага міфалагізаванага значэння.

Каляронім “**ружовы**” мае наступнае значэнне: ‘светла-чырвоны’ [3, с. 566]: “...*Садзік-кусток – ружовы лісток*” [1, с. 213]. Выпадкаў звужэння або пашырэння семантыкі слова не заўважана.

Колераэлемент “**румяны**” характарызуецца наступным лексічным значэннем: ярка-чырвоны, ружовы [3, с. 568]. Напрыклад: “...*Твая дзевачка луччы за ўсіх / Яна беленька, румяненька, / Румяненька...*” [1, с. 182].

Выпадкаў звужэння або пашырэння семантыкі слова не заўважана.

Каляронім “**русы**” мае наступнае значэнне: ‘светла-карычневы’ [1, с. 568]: “...*Будзеш часаці русу косу ў мяне, / Ой, рана-рана, русу косу ў мяне*” [1, с. 185]. Выпадкі звужэння або пашырэння семантыкі слова намі не зафіксаваны.

Колераэлемент “**рыжы**” характарызуецца наступным лексічным значэннем: ‘чырвона-жоўты’: “...*Да рыжэецца буйнае жыта*” [1, с. 208].

Асобную ўвагу хочацца звярнуць на такія каляронімы, як **срэбны, сталёвы, сталісты, жалезны, залаты, пазалачоны, медзяны**. Зразумела, што дадзеныя найменні металаў маюць падвойнае значэнне. З аднаго боку, гэтыя лексемы ў тэкстах каляндарна-абрадавай паэзіі абазначаюць разнастайныя металы, а з другога – кожны з адпаведных металаў у матэрыяльнай рэчаіснасці з’яўляецца носьбітам пэўнага колеру і многія колераабазначэнні выступаюць вытворнымі ад найменняў металаў. Таму ў дадзеным дакладзе назвы металаў у ролі адносных і якасных прыметнікаў разглядаюцца як каляронімы.

Шматлікія пераносныя значэнні каляронімаў, што сустракаюцца ў тэкстах песень каляндарна-абрадавай паэзіі, не могуць разглядацца як звычайныя літаратурна-мастацкія моўныя прыёмы, іх значэнне і сэнс нашмат глыбейшыя.

Таксама асаблівай увагі заслугоўваюць г. зв. “спрэчныя” лексемы: **медзяны, рыжы і шэры**, якія могуць быць прылічаны да розных колеракодаў.

Літаратура

1. Паэзія беларускага земляробчага календара; уклад., сістэм. тэкстаў, уступ. арт. і камент. А. С. Ліса. – Мінск: Навука і тэхніка, 1992. – 613 с.

2. Рэўтовіч, К. В. Колеракод “Белы” ў тэкстах каляндарна-абрадавай паэзіі беларусаў / К. В. Рэўтовіч // Студенческая наука как фактор личностного и профессионального развития будущего специалиста: материалы II студ. конф. – Минск, 2007. – С. 113–115.

3. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы: больш за 65000 слоў / М. Н. Крыўко [і інш.]; пад агульн. рэд. М. Р. Судніка. – 3-е выд. – Мінск: БелЭн, 2002. – 784 с.

Л. В. Савченко (Україна, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського)

КАРАТИЧНА МАГІЯ ВОДИ В ЗАМОВЛЯННЯХ КРІЗЬ ПРИЗМУ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ

Фольклорні тексти як дзеркало мовної картини народу та її фрагменту фразеологічної картини світу давно приверталі увагу мовознавців. У замовляннях лінгвісти вивчали символіку (А. Л. Топорков), формульність (В. П. Федорова), лексику (Л. Р. Гільмутдінова), структуру (А. О. Шумін), порівняння (І. Ковальчук), колоративи (Л. В. Мельник), фразеологію (Л. К. Байрамова, В. М. Мокієнко, В. Д. Ужченко).

Культурний код репрезентується фразеологічними одиницями (ФО), підґрунтям для виникнення яких стали замовляння – вербальні магичні форми, що супроводжувалися певними фізичними діями, ритуалами, виконуваними з метою, спрямованою на добробут людини, рідше на накликання лиха. Про те, що свої епічні перекази (культурні тексти) народ зберігає в окремих висловах (загадках, коротких замовляннях, прислів'ях, приказках), говорив ще відомий український етнограф Г. Булашев, стверджуючи, що «поема скорочується до загадки; прислів'я народжується з легенди» [9, с. 16]. У нашому дослідженні спробуємо подати історико-культурно-лінгвістичний аналіз низки ФО, які виникли на базі народних замовлянь. Метою статті є характеристика ФО, основою для створення яких, ймовірно, стали вірування слов'ян у каратичну магію води та силу слова. Більшість замовлянь присвячена темі про хвороби, у якій люди вбачали, в першу чергу, боротьбу зі злом.

Міфологічна семантика межі проявляється в ритуалах, пов'язаних із важливими подіями життя людини, наприклад, хворобою чи одужанням. Крім візуальних засобів, наявність межі позначали вербально, шляхом замовлянь і заклинань – малих форм фольклору, які слугували магічними оберегами її недоторканості. Акт магічного зцілення можна розуміти як нове народження, що досягається символічним проходженням через смерть. У віруваннях східних слов'ян стосовно хвороб і їх етіологію, поєдналися елементи досвіду і фантастики, раціонального й ілюзорного. Світоглядну основу етіології становили релігійно-містичні уявлення про захворювання як результат дії різних надприродних сил – духів, нечистої сили, людей, наділених надзвичайними властивостями. У давні часи хвороби персоніфікувалися, сприймалися як живі істоти, що спричиняло породження магічних способів лікування. Історичні довідки свідчать, що все лікування в давнину зводилося до словесної й чаклунської магії замовлянь. Основний зміст замовляння складає звернення до якоїсь вищої сили, яка б дарувала щось бажане, при цьому перелічують причини хвороби і частин тіла, через які вона ввійшла до недужого і через які з наказу знахаря повинна вийти. Походження лексеми рос. *врач* підтверджує сказане: «букв. ‘той, хто заговорює’ – утворилося від давньоруського *върати* ‘говорити, заговорювати’» [2, с. 217]. Чеське *lěk* «ліки» – «чаклунський лікувальний засіб», словенське *lěk* «ліки; талісман», (пор. старовірхньонімецьке *lāchenen* «замоляти хворобу» [4, т. 3, с. 260]. Головними відлякувальними засобами найдавніших замовлянь виступали вогонь, вода, камінь, які наділялися каратичними властивостями. У формі магічного лікування через процес очищення тіла вирізняємо спосіб вигнання хвороби за допомогою води.

У культурі східних слов'ян зафіксовані численні обряди, у яких особливе значення надається стихії води та її переливання знахарським способом. Вода – символ початку та кінця всього суцього на землі, смерті та поховання, чистоти і здоров'я. Словесна магія як правило вживалася «паралельно з іншими видами очисної магії, зокрема з уживанням води, різних механічних дій із метою «залякати хворобу» [11, с. 178]. Вода для замовлянь застосовувалася звичайна та освячена: у першому випадку над нею нашіптували, для надання цілющої сили, в другому – вона діяла в силу її освячення. Крім того, вода, повинна бути «набрана до “східь сонця”, непочата, т.е. пока еще никто ее не почерпалъ. При этомъ говорится: Если вода для лѣченія берется въ рѣкѣ, то надо зачерпать против теченія, а въ колодцѣ – съ запада на востокъ, противъ солнца. Возвращаясь съ водою, не слѣдуетъ осматриваться назадъ» [6 с. 732]. За допомогою переливання води, а також запаленої страсної свічки й магічних слів лікували переляк. Стосовно цієї обрядодії М. Номис зазначає: ***Ой, гульк, вода! бусь, вода! Креши огню, жени біду (замовляють так од переполоху).*** Пара, яка

підіймалася з води під час чаклунських дій, вважалася нечистою силою, що покидає хворого. Саме цей ритуал став основою для виникнення низки ФО з етнокомпонентом *вода*, що є носієм природного коду. Обрядодія базується на процесі переливання води: *виливати переляк (переполох); проливати воду; водою виливати; це не переливки; переливки переливати*. Відомо, що вода нетерпима до всякої нечистої сили: «вогонь спалює, а вода змиває і топить напасті злих духів» [3, с. 83]. В українських замовляннях знаходимо такі записи: «Переляк, перелячище! Я ж тебе яйцем викочу, а водою виливаю, на пуші і на сухий ліс відсилаю; тут тобі не бувати». Вода традиційно переливалася три чи дев'ять разів, оскільки ці числа символічні. Процес переливання води відбився й у ФО: укр. *переливати з пустого в порожнє* (М. Номис), рос. *переливать из пустого в порожнее* (В. І. Даль). Як вказують різні джерела, вона є калькою грецької і латинської мов [1, с. 536]. У словнику за редакцією В. М. Телії йдеться про те, що така ФО – метафора, «уподібнення мовлення процесу, коли ллється вода, а також метафора, яка уподібнює обговорення одного і того ж безглуздому заняттю – переливанню води з однієї посудини в іншу» [2, с. 516]. В основі цієї ідіоми, зазначає М. В. Жуйкова, фантомна картинка, яка не може бути уявлена як фрагмент нашого світу, адже нікому не вдасться перелити з одної посудини в іншу те, чого взагалі в ній нема [5, с. 70]. Походження цієї ФО пов'язується з лікувальною магією – обрядодією переливання води, під час якого знахарка промовляла магічні слова – замовляння чи молитву. Заговорена вода після ритуального переливання набуває лікувальних властивостей і її застосовують зовнішньо або внутрішньо. ФО «породило скептичне ставлення чималої кількості людей до лікувальних потенцій води, перелитої декілька разів з одної посудини в іншу. До виникнення ідіоми зрештою призвела десакралізація функціональної ролі обрядових дій» [5, с. 71]. Принагідно зауважимо, що ФО *виливки ллє* трансформувалася саме з вищезазначеного вислову; звідси і відома ФО *переливати хворобу на пса*. Уявлення про собаку як уособлення злого, недоброго формується на підставі того, що в «міфологічній картині світу слов'ян собака займає надто низьке положення і належить до нечистих істот» [8, с. 113]. У поемі «Маруся Чурай» Л.В. Костенко згадує цей обряд: водою мили й «переливали хворобу на бобренківського пса». Переполох виливали також за допомогою води та розплавленого воску, який лили у воду. При цьому знахарка шептала: «Господи поможи мина поворожити, переполохъ виливати (имя) хрещеному, народженому, и найдений и наптаный, подуманый, погаданий, одъ всякои звирины» [6, с. 737]. Не випадково частотною є фіксація стійкого вислову *виливали переполох* у працях минулих століть.

Замовлянням приписується сакральна сила перетворення уявної, бажаної ситуації на реальну, дійсну. Особливе місце посідають так звані

апотропейні формули, які служать для того, щоб нейтралізувати можливий чи реальний негативний вплив, під який підпадає людина при контакті з небезпечними силами (зокрема, особою, що має лихе око) [5, с. 344]. Вважалося, що люди з особливим поглядом можуть зурочити (врекати), особливо дітей і молодь. Паралельно з лексемою 'урок' вживається 'пристріт'. У порівнянні зі словом 'пристріт', поширеним лише у східних слов'ян, «термін словесної магії 'урок' і його похідні мають спільнослов'янське походження. У сербів, наприклад, воно звучить так само, як і в росіян, – 'урок', правда, з іншим акцентуванням, та зате в межах літературної норми» [10, с. 393]. Виявлені стійкі вислови свідчать про актуальність обрядодії очищення людини від уроків за допомогою різних водних ритуалів і вербальних замовлянь, а також підтверджують надзвичайну віру в силу «поганого ока»: укр. *цур очей поганих; цур та пек лихим очам; лихі очі; урічливі очі; дурне око; із очей сталося; злим, лихим оком дивитися* (М. Номис, Б. Грінченко); рос. *недобрый глаз поглядел на нас – о порче, сглазе; это с глаза – с призору, с порчи; зурочить кого – сглазить, опризорить* (В. І. Даль). Про те, що уроки виганяли замовляннями, у яких об'єктом була сорока, свідчать стійкі словесні тексти, записані в давніх працях: *уроки на сороки – а пристріти на їх діти; пхю, пхю! Уроки на сороки, а помисли на коромисли*. Сорока співвідноситься з зооморфним кодом культури. На думку Г. С. Лозко, «уявлення про сороку як про коня, на якому їздить сам Чорт, споріднює її з чарами, волхвуванням, лікувальними властивостями. Вона наділена магичною здатністю виліковувати дітей від пристріту, зурочення, забираючи від них хвороби» [7, с. 385]. У збірці М. Номиса подається такий культурний коментар: «Од пристріту, знахарка бере шклянку чи кухлик води, кида туди жарину, витира хорого сіллю, шпуге тиею водою и дає й хлиснуть її». Свідченням цього ритуалу є побутування в замовляннях словесної формули: *вмивали од уроків; переливати уроки, урічливі очі; се пристріть!* – 'зглазили'. Аналіз цих замовлянь свідчить, що уроки переадресовувалися собаці (псу) або сороці як нечистим істотам. Зафіксовані стійкі вислови з етнокомпонентом-зоонімом *собака (пес), кіт: на пса уроки, на кота помисл; на пса уроки, на кота помисл... помишленє; на пса вроки; пропало, як на собаці; присохне, як на собаці* (М. Номис, І. Я. Франко). Як бачимо, відлякуючою істотою в замовляннях був пес: «Біг собака через міст, ряба шкура, рябий хвіст. Сюди круть, туди верть, втікайте, вроки, бо йде смерть». Справедливим є зауваження, що «собака замовлянь – це радше сірий вовк магичних казок: ще "не зовсім" собака, «не зовсім» домашня тварина». Це бродячий пес чи мисливський хорт. Функція охорони двору йому ще не притаманна [3, с. 70].

Відомі різноманітні способи зняття уроків. Згідно з уявленнями, людина хворіє через те, що в неї ввійшла хвороба; щоб людина видужала, треба хворобу з неї вигнати, тому й замовляли: «Урокъ, урочище! мужиче,

жиноцьке, парубоцьке, дивоцьке, подумане, погадане и стрительне! Я вась вызываю, выклекаю изъ жилъ, изъ прижилъ» [6, с. 735]. Жінки-лікувальниці чи ворожки могли їх вишіптувати за допомогою замовлянь, молитов, іноді виливали їх за участі переливання води (рос. *нашептывают воду или на-воду* (В.І. Даль), або спалювали через вогонь (укр.

вишептати уроки-урочища; угля кому скинути, що означає 'відвернути від нього вроки кидаючи на воду вугляр в місці з відповідною примовою' (І.Я. Франко). Святу воду виливають у посудину, або звичайною водою обливають образ, потім кидають у воду взяті ножом із печі дев'ять вуглин: *змети мені вроки девятираки* (І.Я. Франко). Тримаючи воду над хворим, примовляють: «летины сороки, ухватили уроки зъ раба Божого (имя), понесли на лиса, на болота; поти литали, поки уроки пропали» ... А оставшуюся воду выливаютъ въ святой уголь, подъ иконы [6, с. 734]. В іншому замовлянні воду, що залишається, «выливаютъ подъ глухой край двери, приговаривая: «пишли вроки на сороки» [6, с. 734]. Якщо хтось захворів, то щоб дізнатися, чи не від уроків, роблять так: набирають у чашку води, потім кидають туди три вуглини. «Если уголь потонетъ, а больной во время шептанія не почувствуетъ ничего особеннаго, значитъ болѣзнь не съ глазъ; но если уголь поплыветъ и закружится, а больной начнетъ зѣвать и потягиваться, то съ глазъ» [6, с. 735].

При замовлянні дітей від будь-якої хвороби також промовляли: «З гуски вода, з лебеда вода, а з (ім'я дитини) худоба (хвороба)». Свідченням давності виникнення цих стійких висловів є виявлення їх у давніх фольклорних збірниках та лексикографічних працях: *як з гуся води йде йому* (пор. рос. *как з гуся вода*, чеськ. *s husi voda, a se mně junaka lživa slova*). Наведений приклад ФО, взятої з праці Ф. Челаковського, свідчить про її вживання в мовленні східних і західних слов'ян. Словесна формула й обрядова дія у світогляді людини повинні були відповідати локально-просторовому уявленню про прихід-відхід хвороби. У словнику кінця ХІХ ст. подається примовка при лікуванні волосу (пухлини з наривом під нігтем пальця): «Волос! Иди собі на колос! Я ж тебе виливаю» (М. Уманець, А. Спілка). Стійке сполучення слів *волос виливати* фіксується в багатьох працях і збірках і свідчить про актуальність цього ритуалу в минулих століттях.

Вивчення замовлянь дало можливість підтвердити виникнення деяких ФО саме з фольклорного жанру замовлянь. Вони представлені безпосередньо природною стихією-етнокомпонентом *вода*, етнокомпонентами-зоонімами *собака (пес), кіт, гусь, сорока* та супровідними дієсловами-компонентами *переливати, виливати, проливати* тощо, які зберігають у собі важливу культурну інформацію. Історико-етимологічний аналіз цих ФО розкриває складний шлях їх формування зі словесних текстів замовлянь через акціональні обрядодії,

ментальність народу та його світогляд. Як бачимо, деякі ФО є настільки затемнені, що для носіїв мови абсолютно незрозумілі, а для лінгвістів складають труднощі у вивченні їх походження. Проте ретельно досліджуючи фольклорні та етнографічні джерела, крок за кроком фразеологи наближаються до розшифрування базових культурних кодів у фразеології.

Література

1. Бирих, А. К. Словарь русской фразеологии. Историко-этимологический справочник / А. К. Бирих, М. В. Мокренко, Л. И. Степанова. – СПб.: Фолио-пресс, 1998. – 700 с.
2. Большой фразеологический словарь русского языка. Значение. Употребление. Культурологический комментарий / отв. ред. В. Н. Телия. – М.: «АСТ-ПРЕСС КНИГА», 2006. – 784 с.
3. Войнович, В. Українська міфологія / В. Войнович. – 2-ге вид., стереотип. – К.: Либідь, 2005. – 664 с.
4. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; редкол. О. С. Мельничук (гол. ред.) [та ін.]. – Київ: Наук. думка, 1989.
5. Жуйкова, М. В. Динамічні процеси у фразеологічній системі східнослов'янських мов: моногр. / М. В. Жуйкова. – Луцьк: РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту Лесі Українки, 2007. – 416 с.
6. Ивановъ, И. Знахарство, шептаніе и заговоры / И. Ивановъ // Кіевская старина. – Т. XIII. – Декабрь, 1885. – С. 730–744.
7. Лозко, Г. Українське народознавство / Г. Лозко – 3-є вид., доп. та перероблене. – Київ: Видавництво «АртЕк», 2006. – 472 с.
8. Маслова, В. А. Введение в лингвокультурологию / В. А. Маслова. – М, 1997. – 207 с.
9. Міфи України / Г. Булашов // Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях / пер. Ю. Буряка. – К.: Довіра, 2006. – 383 с.
10. Мокиєнко, В. М. Образы русской речи: историко-этимологические очерки фразеологии / В. М. Мокиєнко. – 2-е изд., испр. – М.: Флинта: Наука, 2007. – 464 с.
11. Українське народознавство: навч. посіб. / за ред. С. П. Павлюка. – 3-тє вид., випр. – Київ: Знання, 2006. – 568 с.

С. Н. Стародубец, М. А. Кривоносова (Россия, филиал ГОУ ВПО «Брянский государственный университет имени акад. И. Г. Петровского» в г. Новозыбкове)

СИМВОЛИКА ОГНЯ В РУССКОМ ФОЛЬКЛОРЕ (на материале пословиц и поговорок Брянской области)¹

¹

Статья публикуется на основе материалов, собранных в ходе работы в рамках НИР №3.1.09 2009 года «Исследование традиционного фольклора на территории Брянско-Гомельского пограничья в современных условиях».

Символ *огонь* является одним из самых глубоких символов человечества – символом тепла, света, жизни, деятельности, энергии, разрушения, испытания. Проведенный учеными анализ реальных исторических оснований, из которых возникли архетип и символ огонь, свидетельствует о неизмеримом значении огня в становлении цивилизации, вместе с тем его символики.

Изначально огонь – «очищение, откровение, преображение, возрождение, искушение; сильный и активный элемент, символизирующий как созидательные, так и разрушительные силы» [7, с. 246].

«Символика огня получила глубинное измерение, поскольку огонь есть метафора для описания самого Бога. Двойственное чувство: почитания и страха – лежит в основе ритуалов поклонения огню. В древних примитивных культурах огню поклонялись как самому Богу, а позже – как символу божественной силы. Древние считали огонь живым существом, которое питается, растет, умирает, а затем вновь рождается – признаки, позволяющие предположить, что огонь – земное воплощение солнца, поэтому он во многом разделял его символику. Благодаря той роли, которую огонь играл в жизни людей. В большинстве мифологических традиций он считается результатом божественной деятельности.

В христианской культуре огонь – высшее испытание добродетели и веры. В православной традиции причастие сравнивается с огнем, очищающим достойных и опаляющим недостойных. Отсюда и два типа огня: адский и небесный» [8, с. 355].

На протяжении долгого времени огонь являлся только вещественным символом, поскольку его нельзя было ничем заменить и никак иным образом воспроизвести: само его существование расценивалось как чудо, было священным. Поэтому огонь как вещественный символ поддерживался в святилищах, капищах, храмах, торжественно использовался в жертвенных кострах, позднее – возжигался в неугасимых лампадах, свечах, а в настоящее время этот вещественный символ сохраняется в надгробных памятниках, посвященных Неизвестному солдату. У славян почитание огненной силы, дающей жизнь, но вместе с тем и разрушающей выразилось в поклонении Перуну [6, с. 167].

Культ огня, нашел отражение в устном народном творчестве. Очевидно, что фольклор, в частности пословицы и поговорки, имеют богатый исторический фон, связанный с огнем. Поэтому, опираясь в определении символа на концепции Ю. М. Лотмана (символ как свернутый текст; символ как конденсатор всех принципов знаковости и одновременно выходящий за пределы знаковости) [2, с. 199] и В. Ю. Кузнецова (метафора и символ – это явления одного порядка, разновидность непрямого референции) [1, с. 217], проанализируем

функционирование символики *огня* в пословицах и поговорках Брянской области.

Актуальные значения разворачиваемого символа неоднородны и не сводятся только к содержанию лексемы *огонь*, а образуют смысловые комплексы. Символическое поле *огня* расширяется также за счет вариантов (а именно: *пламя, полымя, костёр, искра, пожар*). Эти слова-заместители опознаются как представители единой символической целостности, примерно так же, как в обыденной речи устанавливаются слова-синонимы. При этом каждому из них, включенному в общую семантическую цепь с остальными, сообщается природа символа. Они не только тематически и грамматически передают основное значение *огня*, но и вводят новую информацию в текст.

Кроме того, особую роль в контексте играют предикаты *огня*, например: *горит, гори, разгорится, жжет, обожжены, тлеет*.

Анализ фактов функционирования номинации *огонь*, а также его вариантов в пословицах и поговорках Брянской области позволяет выделить следующие комплексы значений обозначенного символа.

1. *Огонь* как **испытание** [5, с. 342]: *Золото испытывают огнем, а человека – трудом* [3, с. 42]; *Прошел огонь, воду и медные трубы* [3, с. 54]; *Пройти огонь, воду и медные трубы* [3, с. 120]; *Из огня да в полымя* [3, с. 171]; *Вызывать огонь на себя* [3, с. 78].

Способность *огня* приносить боль, мучение наблюдается в иллюстрации *Недоброе слово больней огня жжет* [3, с. 83], где свойство *огня* разить присваивается слову.

2. *Огонь* как не просто вещество, обладающее разрушительной силой, но сама эта **сила**: *Гори все синим пламенем* [3, с. 88]; *И на воде не тонет, и в огне не горит* [3, с. 120]; *Правда и в огне не горит, и в воде не тонет* [3, с. 160].

Причем, в приведенных иллюстрациях номинация *огонь* употребляется с предикатом «горит», усиливающим обозначенное значение символического комплекса (важно, что частица *не*, свидетельствует о невозможности сгорать чему-либо, но не оспаривает наличие свойства *огня* сжигать, являться разрушительной силой). Кроме того, наличие в первом случае формы повелительного наклонения («гори») привносит значение необратимости процесса: «уничтожить полностью, до основания».

Символическое поле *огня* расширяется также за счет вариантов *пламя, полымя, костёр, искра, пожар*.

Так, употребление варианта *пламя (полымя)* на месте подразумеваемого *огонь* не только является эквивалентом, но и усиливает его значение – ‘яркое свечение, излучающее сильный жар’: *Огнем дышит, пламенем пышет* [3, с. 88]; *Из огня да в полымя* [3, с. 171]; *Гори все синим пламенем!* [3, с. 88].

В другом контексте в смысловое поле номинации *огонь* в общую семантическую цепь включается новое звено (наряду с уже имеющимся вариантом *огонек*), например: *костер*, сообщает первому дополнительный оттенок значения – «огонь, которым овладел человек»: *Свой огонек ясно горит, чужой костер тлеет* [3, с. 95].

Вариант *искра* – символ света, т.е. первоисточник, первый проблеск света и источник *огня* (Это соотношение значений *искры* и *огня* восходит к эпохе добычи последнего, когда наши далекие предки учились ловить высеченные из камня искры): *Искра и в пепле бывает* [3, с. 160]; *В камне – искра, в человеке – правда, да не скоро их выбьешь* [3, с. 161].

Посредством функционирования варианта *пожар* в значении *огня* развертываемый символ получает новый смысловой оттенок – «стихийное, неконтролируемое явление»: *Любовь – не пожар, а разгорится – не потушишь* [3, с. 202].

Таким образом, можно говорить о том, что на периферийном уровне понимания значения номинации *огонь* варианты, которыми представлен символ, являясь эквивалентами *огня*, не только дублируют значение символа, но и значительно обогащают его содержательными составляющими:

яркое свечение, излучающее сильный жар (*пламя, полымя*); *огонь*, которым овладел человек (*костер*);

символ света, т.е. первоисточник, первый проблеск света и источник *огня* (*искра*);

стихийное, неконтролируемое явление (*пожар*).

Особенностью символического поля *огня* является наличие лексем, не заменяющих его, но несущих значение результата действия *огня* (*уголь, пепел*) и таким образом свидетельствующих о его присутствии, даже когда сам символ не назван: *Злой человек – что уголь: если не жжет, то чернит* [3, с. 87]; *Искра и в пепле бывает* [3, с. 160].

Важно отметить, что поле символического пространства *огня* расширяется посредством предикатов: *Кривы дрова, да прямо горят* [3, с. 39]; *У него любое дело в руках горит* [3, с. 41]; *Дело в руках горит* [3, с. 43]; *Горит озеро – гори и рыба* [3, с. 88]; *Свой огонек ясно горит, чужой костер тлеет* [3, с. 95]; *Земля под ногами горит* [3, с. 114]; *И на воде не тонет, и в огне не горит* [3, с. 120]; *Правда и в огне не горит, и в воде не тонет* [3, с. 160]; *На воре и шапка горит* [3, с. 176]; *Муж задурит – половина двора горит; жена задурит – все сгорит* [3, с. 210]; *Любовь – не пожар, а разгорится – не потушишь* [3, с. 202]; *Гори все синим пламенем!* [3, с. 88]; *Недоброе слово больней огня жжет* [3, с. 83]; *Злой человек – что уголь: если не жжет, то чернит* [3, с. 87]; *Клевета, что уголь: не обожжет, так замарает* [3, с. 165].

Учитывая сказанное, констатируем, что в символической системе номинации *огонь* в пословицах и поговорках Брянской области могут быть выделены следующие значения:

1. *огонь* как испытание;
2. *огонь* как разрушительная сила.

В пословицах и поговорках Брянской области названные значения символа *огонь* передаются, обогащаясь содержательными составляющими, с помощью вариантов: яркое свечение, излучающее сильный жар (*пламя, полымя*); *огонь*, которым овладел человек (*костер*); символ света, т. е. первоисточник, первый проблеск света и источник *огня* (*искра*); стихийное, неконтролируемое явление (*пожар*).

Кроме того, символическое поле *огня* не сосредоточивается только в названных комплексах, а расширяется посредством маркеров *огня* (*уголь, пепел*) и его предикатов (*горит, гори, разгорится, жжет, обожжены, тлеет*), свидетельствующих о его присутствии, даже когда сам символ не назван.

Такое структурированное понимание позволяет добиться понимания некоторых особенностей функционирования символа *огонь* в пословицах и поговорках Брянской области.

Литература

1. Кузнецов, В. Ю. Философия языка и непрямая референция / В. Ю. Кузнецов // Язык и культура. Факты и ценности: к 70-летию Ю. С. Степанова / отв. ред. Е. С. Кубрякова, Т. Е. Янко. – М., 2001.
2. Лотман, Ю. М. Символ в системе культуры / Ю. М. Лотман // Избранные статьи в трех томах. – Таллин, 1992. – Т. 1. Статьи по семиотике и топологии культуры.
3. Пословицы и поговорки Брянской области / сост. В. Д. Глебов. – Брянск: РИО БГУ, 2008. – 325 с.
4. Приходько, Г. В. Концепт *огонь* в картине мира русского народа / Г. В. Приходько // Наука. Университет. 2005. Материалы шестой научн. конф. – Новосибирск, 2005. – С. 86–89.
5. Символы, знаки, эмблемы: энциклопедия / авт.-сост. В. Э. Багдасарян, И. Б. Орлов, В. Л. Телицын. – 2-е изд. – М.: Локид-пресс, 2005. – 495 с.
6. Словарь славянской мифологии / сост. Н. П. Рябошлык. – М.: Центрполиграф, 2009. – 238 с.
7. Тресиддер, Дж. Словарь символов. / Дж. Тресиддер; пер. с англ. С. Талько. – М., 1999.
8. Энциклопедия символов, знаков, эмблем. / сост. В. Андреева [и др.]. – М., 2000.

В. Б. Сузанович, Л. И. Шаповалова (Беларусь, Могилевский государственный университет имени А. А. Кулешова)

**КОМПЛЕКСНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ГОВОРОВ
МОГИЛЕВСКО-СМОЛЕНСКОГО ПОГРАНИЧЬЯ ЗА 30 ЛЕТ
(опыт подготовки коллективной монографии на заявленную тему)**

Изучение говоров могилевско-смоленского пограничья (МСП) в Могилевском университете (ранее пединституте) началось с 80-х годов прошлого века – именно в это время в учебный план филологического факультета пединститутов была включена диалектологическая практика. Наш интерес к говорам МСП был вызван прежде всего тем обстоятельством, что они, как, впрочем, и говоры русско-белорусского пограничья вообще, не подвергались всестороннему исследованию. Вместе с тем было бы ошибкой утверждать, что эти говоры не привлекали внимания лингвистов. В общетеоретическом плане они частично рассматривались Е. Ф. Карским, позже – П. С. Кузнецовым; отдельные говоры русско-белорусской зоны описаны в трудах П. А. Расторгуева, В. Н. Новопокровской, З. Н. Жаковой, А. Б. Пеньковского, С. М. Прохоровой и др. Однако в полном объеме указанные говоры исследованию не подвергались, а потому их изучение для кафедры русского языка приобретало особую актуальность.

Вначале изучение говоров МСП не выходило за рамки действующей программы пединститутов по диалектологической практике и проводилось стихийно: методом наблюдения выявлялись фонетические, морфологические, синтаксические особенности говоров, своеобразие их лексического состава. Но уже в это время остро ощущалась потребность в углубленном и всестороннем исследовании говоров, поэтому первоочередной задачей кафедры было поставить диалектологическую практику на научную основу. Для решения этой задачи необходимо было проработать десятки методических пособий по изучению народных говоров с рекомендациями, которые могли быть использованы и в полевой диалектологической практике (многие полезные рекомендации содержатся также в учебниках по русской диалектологии в разделе «Методика изучения диалектов»).

В 1986 г. работа по изучению говоров МСП была включена в перспективный план научной работы кафедры русского языка Могилевского пединститута (зав. кафедрой доц. Ю. С. Долгов). Для разработки проекта была создана инициативная группа, в состав которой вошли ведущие специалисты (доценты В. Б. Сузанович, Л. И. Шаповалова, И. Н. Лапицкая, Л. А. Новикова, ст. преподаватели Т. С. Воробьева, Т. А. Кожурина).

Уже на начальном этапе разработки проекта четко обозначались основные направления исследования говоров МСП: 1) изучение диалектных особенностей указанных говоров и 2) собирание диалектной лексики и фразеологии для регионального словаря. Каждое направление охватывало широкий круг проблем, среди которых были выделены приоритетные проблемы. Для первого направления проблемами первостепенной важности были: *определение территории могилевско-*

смоленского пограничного региона; определение языкового статуса говоров МСП; изучение языковой ситуации МСП; изучение фонетической системы и грамматического строя говоров МСП. Для второго направления важнейшими проблемами на этом этапе были: выработка критериев отбора диалектных слов; выработка системы упрощенной транскрипции для полевых записей; обработка диалектного материала и составление картотеки словаря.

Интенсивная разработка обозначенного проекта требовала теоретической и методической подготовки студентов к диалектологической практике. Под нашим руководством и при непосредственном участии разработчиков проекта организованы выездные диалектологические экспедиции по массовому сбору лексики и фразеологии на приграничных могилевских и смоленских территориях с использованием специальной программы и вопросников, ведется обработка диалектного материала, составляется картотека словаря. До распада СССР мы имели возможность формировать 2 экспедиционные группы студентов: одну для сбора диалектного материала на могилевской территории, вторую – на смоленской; с распадом Советского Союза выезд на Смоленщину, к сожалению, стал невозможным. В сборе диалектного материала принимали участие не только студенты филфака и преподаватели кафедры русского языка (руководители диалектологических экспедиций 1987–2005 гг.), но и учащиеся Кричевского лицея (в 1999 и 2000 гг.). Картотека словаря создавалась при непосредственном участии студентов-филологов – членов проблемной группы «Лексика говоров МСП» (руководитель проблемной группы Л. И. Шаповалова); в настоящее время картотека насчитывает более 100 тысяч карточек-иллюстраций.

Говоры МСП, занимая маргинальную территорию на пересечении русского и белорусского языков и диалектов, находятся в условиях близкородственного межъязыкового и междиалектного контактирования; эти говоры мы квалифицируем как *переходные русско-белорусские (белорусско-русские)* говоры. Они сложились в результате интерференции языковых систем, при которой на язык-основу (русскую или белорусскую) “наслаиваются” системные показатели другого языка, причем доминантные системные показатели белорусского языка постепенно ослабевают при продвижении его на восток, а показатели русского языка – при продвижении его на запад.

Изучение говоров МСП и ежегодное пополнение картотеки новыми диалектным материалом позволило кафедре развернуть работу по составлению «Словаря могилевско-смоленских пограничных говоров» (СМСПГ). Необходимость создания подобного словаря была продиктована прежде всего тем обстоятельством, что региональных словарей переходных говоров близкородственных языков в лексикографической

практике до сих пор не было. Таким образом, СМСПГ – первый опыт регионального словаря переходных белорусско-русских говоров. Словарь задуман как двухтомное издание сводно-дифференциального типа.

Работа над составлением СМСПГ ведется с 1992 г. Разработка проекта Словаря требовала решения проблем как общего плана (*структура словаря, построение словарной статьи* и др.), так и решения ряда проблем, обусловленных спецификой СМСПГ как первого опыта словаря переходных белорусско-русских говоров (*принципы отбора лексики для включения в Словарь, выбор метаязыка и подача заглавного слова, место помещения отдельных слов на ту или иную букву алфавита* и др.). Если проблемы общего плана, с которыми сталкивается любой лексикограф, получают свое воплощение в русских и белорусских словарях, в том числе и региональных, то проблемы специфического плана нам предстояло решать самостоятельно.

Начало разработки проекта СМСПГ связано с изучением опыта российских и белорусских лексикографов. К этому времени в России уже были изданы первые выпуски областных словарей архангельской, брянской, вологодской, псковской, смоленской, ярославской и других диалектных зон; белорусскими диалектологами были изданы академические Туровский словарь в 5 томах (1982–1987 гг.) и Областной словарь Восточной Могилевщины И. К. Белькевича (1970 г.), а также диалектные словари Ф. М. Янковского, П. В. Стецко, Г. Ф. Юрченко, А. Ф. Манаенковой и др. В процессе разработки проекта Словаря мы стремились использовать все лучшее, что было наработано в региональной русской и белорусской лексикографии.

С учетом генетического родства говоров МСП с южнорусскими говорами западной (смоленской) группы наиболее значимым и весомым при разработке проекта СМСПГ оказался опыт составителей Словаря смоленских говоров (ССГ). Работа над созданием СМСПГ позволила разработчикам проекта установить прочные связи со Смоленским пединститутом (ныне Смоленский университет), в стенах которого с 1974 г. осуществлялся выпуск ССГ (издание одиннадцатитомного ССГ успешно завершилось в 2005 г).

Работа над созданием СМСПГ стала настоящей научной школой для разработчиков проекта. По материалам Словаря подготовлены 2 кандидатские диссертации, опубликовано более 70 научных статей; материалами картотеки Словаря активно пользуются студенты при подготовке научных докладов, курсовых и дипломных работ; тезисы лучших докладов публикуются в научных сборниках университета.

СМСПГ прошел надежную апробацию как в Беларуси, так и за ее пределами – в ближнем и дальнем зарубежье. Члены авторского коллектива неоднократно выступали с научными докладами по актуальным проблемам Словаря на международных конференциях и симпозиумах в Минске и

Гомеле, в Гродно и Витебске, в Брянске и Смоленске, в Великом Новгороде, Новозыбкове и Ярославле, в Киеве и Нежине, в польском Белостоке. Словарь получил высокую оценку ученых Беларуси (проф. В. А. Маслова, проф. В. И. Коваль и др.) и России (проф. И. Г. Добродомов, проф. Е. Н. Борисова, проф. И. А. Королева и др.).

В настоящее время работа по созданию двухтомного СМСПГ приблизилась к своему завершению. Сейчас, по прошествии 30 лет интенсивной работы по изучению говоров МСП и составлению Словаря, настало время подвести итоги всего проделанного и обозначить перспективы дальнейшей работы, направленной на завершение проекта и подготовку Словаря к изданию. В связи со сказанным возникла идея подготовить монографию, в которой в сводном и систематизированном виде были бы опубликованы наиболее ценные и важные статьи разработчиков проекта, «рассыпанные» по различным сборникам Беларуси, России, Украины, Польши. Так появилась монография «Этнолингвистическое и лексикографическое описание говоров могилевско-смоленского пограничья», в которой собраны публикации 1988–2009 гг. Целесообразность подготовки монографии обусловлена тем обстоятельством, что значительная часть представленных в ней публикаций оказывается недоступной для многих специалистов-диалектологов: как большинство лингвистических статей, эти публикации помещены в сборниках, выходявших небольшим тиражом и ставших библиографической редкостью; такие сборники можно найти лишь в крупных книжных фондах.

Основная установка монографии (этнолингвистическое и лексикографическое описание говоров МСП) определила ее общую структуру. Книга состоит из двух разделов: 1) *говоры могилевско-смоленского пограничья* и 2) *проект «Словаря могилевско-смоленских пограничных говоров»*. Каждый раздел включает несколько рубрик, отражающих основное содержание публикаций:

1. Говоры могилевско-смоленского пограничья

1.1. Общая характеристика говоров МСП 1.2. Этнолингвистическое и культурологическое исследование говоров МСП 1.3. Разработка диалектной лексики и фразеологии в говорах МСП

2. Проект «Словаря могилевско-смоленских пограничных говоров»

2.1. Концепция Словаря 2.2. Частные вопросы разработки словарной статьи

Распределение материала внутри разделов по рубрикам носит условный характер, т. к. некоторые из публикаций в равной степени могут быть отнесены и к одному, и к другому разделу. Внутри каждого раздела статьи, как правило, располагаются в тематической последовательности: от

более общих – к более специальным; внутри рубрики сохраняется тот же принцип, но публикации одного автора (если их несколько и они равнозначны) располагаются в хронологической последовательности: от более ранних – к более поздним.

Отобранный материал отражает взгляды авторов по названным в заголовках разделов вопросам и подается таким образом, чтобы у читателя сложилось по возможности цельное представление об излагаемой концепции.

Следует отметить, что в подобных монографиях неизбежны просчеты, обусловленные объективными причинами. В данном издании к таким просчетам следует отнести: 1) повторы в публикациях разных авторов исходных основополагающих моментов, таких, например, как *определение территории моголевско-смоленского пограничного региона, разноречивости в формулировках статуса говоров МСП у разных ученых-исследователей, общая характеристика Словаря* и др. Это объясняется тем, что хронологические рамки публикуемого в монографии материала охватывают период более чем в 20 лет: широко представлена в ней и география первоисточников, из которой извлечены публикации. При такой временной и географической разбежке до недавнего времени (до введения электронных технологий в научный оборот) ссылки на ранее изданные публикации были практически невозможны; 2) с учетом специфики говоров МСП, в которых сочетаются белорусские и русские фонетические особенности, неизбежен определенный разноречивый при подаче диалектного материала упрощенной транскрипцией; это отражается и в записях примеров, приводимых в публикациях монографии.

Сделанная оговорка необходима, чтобы предупредить возможные упреки читателей по поводу вышеназванных просчетов.

Комплексное исследование говоров МСП, результаты которого изложены в подготовленной монографии, проводилось под руководством доц. В. Б. Сузанович; работа по созданию Словаря продолжается и в настоящее время. Общую координацию подготовки монографии, редактирование ее рукописи осуществляла зав. кафедрой белорусского и русского языков канд. филол. наук доцент Л. И. Шаповалова.

В. П. Трайкоўская, В. М. Галай (Беларусь, Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт)

ШЛЯХІ І СПАСАБЫ ПАПАЎНЕННЯ ШМАТЗНАЧНАСЦІ ЛЕКСІКІ Ў СУЧАСНЫХ БЕЛАРУСКІХ ГАВОРКАХ

Мнагазначнасць дыялектнага слова ўтвараюць яго лексіка-семантычныя варыянты (ЛСВ), ці яго розныя значэнні. Колькасць ЛСВ

дыялектнага слова можа быць даволі вялікай. Напрыклад, у сярэднебеларускіх гаворках для лексемы *баба* фіксуецца шэсць розных значэнняў: жанчына; жонка; замужняя жанчына; бабка, павітуха; як зварот да старой кабеты; перан. іран. мужчына нерашучы, бесхарактарны.

Паміж рознымі значэннямі дыялектнага слова назіраюцца тыя ж адносіны, што і паміж значэннямі полісеманта літаратурнай мовы: адносіны вытворнасці (калі ў семантычнай структуры мнагазначнага слова кожнае наступнае значэнне залежыць ад папярэдняга: *каптур* 1. Верхняя частка печы, якая ўзвышаецца над ляжанкай у выглядзе сценкі; 2. Пярэдняя частка печы ад чалеснікаў да юшкі; 3. перан. Перад адзення і адносіны іерархічнай сузалежнасці (ад асноўнага значэння ўтвараецца некалькі іншых раўнапраўных ЛСВ: *лубка* 1. Кораб на зерне, зроблены з лубу; 2. Колькасць таго, што змяшчаецца ў лубцы; 3. Калыска з лубу).

У залежнасці ад таго, на якой аснове адбываецца зрух значэння, адрозніваюць некалькі тыпаў лексічных пераносаў.

1. **Метафарычны** перанос з'яўляецца найбольш распаўсюджаным тыпам семантычнага пераасэнсавання дыялектнага слова. У метафарычным пераносе адлюстроўваецца прыкмета, якая пакладзена ў аснову намінацыі рэаліі, а таксама і пэўная характарыстыка ці ацэнка апошняй, у сувязі з чым неабходна адрозніваць намінатыўную і ацэначную метафару.

Метафарызацыя слоў для намінацыі розных прадметаў адбываецца, як правіла, у межах канкрэтна-прадметнай лексікі на аснове падабенства разнастайных прыкмет прадметаў (іх формы, знешняга выгляду, колеру, велічыні, аб'ёму, памеру і інш.), а таксама агульнасці іх функцыі. Намінатыўная метафара грунтуецца ў асноўным на падабенстве формы і знешняга выгляду прадметаў (параўн. *пігулка* 'таблетка' і 'гузік'; *пуха* 'тупы канец яйка, супрацьлеглы востраў' і 'задняя частка лодкі'; *шапка* 'галаўны ўбор' і 'верхні сноп, якім канчаюць стог' і да т. п.).

Намінатыўная метафара, як відаць з прыкладаў, адбываецца ў межах адной тэматычнай групы слоў.

Ацэначная метафара ўзнікае ў выніку пераносу назвы якога-небудзь прадмета на абазначэнне знешняй або ўнутранай уласцівасці пэўнай асобы. Метафарычны перанос суправаджаецца пераходам з адной семантычнай катэгорыі (прадметнасці) у другую (прыкмета, адзнака). Ацэначная метафара засноўваецца на падабенстве формы, прадмета і знешняга выгляду чалавека (*пень*, *бочка*, *кадушка* і інш.); уласцівасцяў жывёлы і чалавека (*певень*, *кабан* і інш.); на пераносе таго ці іншага фізічнага працэсу на псіхічны стан чалавека (*кіпець*, *трубіць*, *шыпець* і інш.); на падабенстве прыкметы, уласцівасці прадмета і прыкметы, уласцівасці чалавека (*шэры* 'цёмны', *чырвоны* 'здоровы', *зялёны* 'які не стаў яшчэ дарослым' і інш.).

2. **Метанімічны** перанос (на аснове сумежнасці, звычайна прасторавай, зрэдку часавай). Метанімія можа ўзнікаць у выніку пераносаў – на аснове розных сэнсавых сувязей:

а) дзеянне – вынік: *пытлёўка* ‘дзеянне, звязанае з ператварэннем зерня ў муку’ – ‘пытляваная мука’, *варэнне* ‘дзеянне паводле дзеяслова варыць’ – ‘ягады, садавіна, зваранья з цукрам’ і інш.;

б) дзеянне і аб’ект дзеяння: *поліва* ‘дзеянне паводле дзеяслова паліць’ – ‘тое, што застаецца пасля працэсу палоння’ і інш.;

в) рэчыва – выраб: *грэчуха* ‘грэчка’ і ‘блін з грэчкі’, *гарох* ‘расліна’ і *гарох* ‘суп’ і інш.;

г) орган цела і захворванне гэтага органа: *пячонка*, *сэрца* і інш.

Падобныя пераносы назвы з аднаго аб’екта на другі па прычыне сваёй рэгулярнасці характэрны не для асобных слоў, а для цэлых класаў слоў, якія абазначаюць матэрыял, дзеянне, орган цела і г. д. Таму метанімічнае значэнне можа набываць у прыцыпе любое дыялектнае слова дадзенага семантычнага класа: *галава прайшла* (маецца на ўвазе галаўны боль), *вала цягнулі ўсім сялом* (маецца на ўвазе – жыхары сяла) і г. д.

3. Разнавіднасцю метанімічнага пераносу з’яўляецца **сінекдаха** (ужыванне назвы якой-небудзь часткі прадмета замест цэлага прадмета або наадварот). Напрыклад: *рагач* ‘частка сахі, яе аснова’ і ‘саха’, *брыль* ‘саламяны капялюш’ і ‘палі капелюша, шляпы’, *каптур* ‘комін’ і ‘частка коміна’; ужыванне адзіночнага ліку замест множнага: *вільшына* ‘вольха’ і ‘алешнік’ і інш.

Самым пашыраным відам сэнсавай сувязі паміж рознымі значэннямі слоў службыць тэматычны, г. зн. калі значэнні полісемічнага слова суадносяцца з рознымі прадметамі, якія аднак з’яўляюцца ў большасці выпадкаў аднароднымі ў межах пэўнай тэмы. Напрыклад, пры найменнях ежы (*падкалотка*: 1. Бульбяны суп; 2. Яешня), абутку (*бахіла*: 1. Мужчынскі бот; 2. Самаробны галёш), адзення (*гарсэт*: 1. Ватоўка; 2. Камізэлька) або яго частак (*закота*: 1. Каўнер у світцы; 2. Манжэта), розных ёмішчаў (*варэнька*: 1. Лазовы кош; 2. Торбачка; *зліван*: 1. Збан; 2. Гаршчок), транспартных сродкаў (*кары*: 1. Сані; 2. Вялікі воз), хатніх прылад (*зак*: 1. Крук для гною; 2. Матыка; *рондаль*: 1. Невялікая каструля; 2. Патэльня; 3. Чапяла), знадворных збудаванняў (*коворот*: 1. Калодзежны журавель; 2. Вароты), участкаў паверхні (*копат*: 1. Ралля; 2. Вадаём) і інш.

У мнагазначных дыялектных словах адно са значэнняў (звычайна асноўнае) можа супадаць са значэннем такога ж слова ў літаратурнай мове, а пераносныя, вытворныя значэнні з’яўляюцца адметнымі, дыялектнымі. Так, слова *пень* мае два значэнні: ‘ніжня спілавана частка дрэва’ і ‘корань зуба’; *дзічка* ‘дзікая груша’ і ‘радзімка’, ‘бародаўка’ і інш.

Колькасць значэнняў полісемічнага дыялектнага слова можа быць рознай. Так, напрыклад, лексема *від* мае два значэнні: ‘выгляд’ і ‘твар’;

яруга – тры значэнні: ‘размыты ўчастак дарогі’, ‘яма’, ‘лужына’; ‘*кветка* – чатыры значэнні: ‘кветка’, ‘мяцёлка проса, аўса’, ‘нязжатыя сцяблы жыта’, ‘букет з каласкоў, зёлак, якія асвяшчаюць у царкве’; *галава* – шэсць значэнняў: ‘звітыя ў качан капусныя лісты’, ‘кошык сланечніку’, ‘кола навоя’, ‘верхняя частка вулля’, ‘пярэдняя частка плыта’, ‘выраз на рукаў’ і інш.

Такім чынам, полісеманты дыялектнага слова фарміруюцца пераважна праз метафарызацыю і метанімізацыю з захаваннем пэўных відаў сэнсавых сувязей паміж ЛСВ мнагазначнага слова.

К. Л. Хазанова (Беларусь, Гомельскі дзяржаўны
універсітэт імя Ф. Скарыны)

ВАРЫЯНТНАСЦЬ НАЙМЕННЯЎ ЗЕМЛЯРОБЧАЙ ЛЕКСІКІ Ў ГАВОРКАХ ГОМЕЛЬШЧЫНЫ

Лексіка гаворак уяўляе сабой шматразгалінаваны лексічны пласт беларускай мовы. Менавіта адсюль папаўняе свой лексічны склад беларуская літаратурная мова. У слоўніку дыялектнага масіву Беларусі адлюстраваліся шматлікія гістарычныя з’явы, якія не пакінулі слядоў у літаратурнай мове. Акрамя таго, некаторыя моўныя заканамернасці атрымалі ў гаворках адрознае ад літаратурнай мовы развіццё. Гэтыя прычыны абумовілі пастаянную цікавасць даследчыкаў-лінгвістаў да лексікі гаворак і карпатлівае вывучэнне разнастайных бакоў дыялектнага слоўніка.

Багаты моўны матэрыял захавалі гаворкі Гомельшчыны. Мэтай нашага даследавання з’яўляецца вывучэнне варыянтных найменняў адзінак земляробчай лексікі ў гаворках Гомельшчыны. Наяўнасць некалькіх намінацый аднаго прадмета ці асобы абумоўлена рознымі фактарамі і сведчыць аб тым, што лексіка гаворак не з’яўляецца пастаяннай, трывалай, сфарміраванай і ўнармаванай сістэмай. Яна значна ў большай меры, у параўнанні з лексікай літаратурнай мовы, падпадае пад тэрытарыяльныя моўныя ўплывы. Калі літаратурная мова карыстаецца ўжо адборным, правераемым у штодзённым шматгадовым карыстанні моўным матэрыялам, то лексіка дыялектаў якраз і дае гэты матэрыял, і праводзіць такую “праверку на трываласць”.

Перш за ўсё ў гаворках Гомельшчыны адзначаецца варыянтнасць назваў прылад сельскагаспадарчай працы. Так, у лексіцы гомельскіх гаворак сустракаюцца разнастайныя варыянты найменняў *рыдлёўкі*. У першую чаргу звяртаюць на сябе ўвагу дыялектныя назвы гэтага неабходнага ў штодзённай працы сельскагаспадарчага і земляробчага прыстасавання, якія паводле этымалогіі ўзыходзяць да назвы металу:

жалязн'як м. Рыдлѣўка. *Зламаўся новы жалязн'як* (Камаровічы, Петр.); *Падай-ка мне жалязн'як, аткапаць нада трохі* (Быч, Карм.); *А я ўскапала свой гарод жалязняком* (Іванкаўшчына, Маз.) [3, с. 138].

Лексема *жалязн'як* мае празрыстую матывацыю і этымалагічную сувязь са словам *жалеза*.

У гаворках Гомельшчыны сустракаецца фанетычны варыянт наймення:

заязн'як м. *Мой сусед узяў заязн'як, а прынесці і ні думая* (Даманавічы, Калінк.) [3, с. 161–162]. Тут выкарыстаны той самы дэрывацыйны сродак. Вар'іраванне назіраецца ў замене [ж]–[з], што характэрна для беларускіх гаворак. “Звычайна гэта поўная рэгрэсіўная асіміляцыя, пры якой адзін гук цалкам прыпадабняецца да другога. Поўная рэгрэсіўная асіміляцыя назіраецца часцей у запазычаных словах” [1, с. 61].

На наяўнасць гукавой варыянтнасці [ж]–[з] пры намінацыі металу ўказваў і У. Даль: *желъзо, заль(и)зо* [2, с. 532]. Прычыны замены [ж]–[з] неабходна шукаць у міжскладовай асіміляцыі, уплыве адзін на аднаго зычных, адзеленых іншымі гукамі: пад уплывам свісцячага ў апошнім складзе пачатковы зычны мяняе сваю артыкуляцыю.

Варыянт назвы *заязн'як* характэрны для гаворак з недысімілятыўным моцным аканнем. У іншых мясцовасцях Гомельшчыны назіраюцца найменні з фанетычнымі адрозненнямі ў вакалізме:

зелязн'як м. *Трэба іці ў лаўку да ўзяць зелязн'як, а то старога дзеці паламалі* (Беразнякі, Жытк.) [3, с. 178].

Фіксуюцца слоўнікамі і іншыя суфіксальныя ўтварэнні ад *залеза*:

зал'язка ж. Рыдлѣўка. *Капала бульбу і паламала зал'язку* (Шырокае, Б.-Каш.) [3, с. 161];

зеляз'оўка ж., тое, што *заязка*. *Ададай ідзі мне зеляз'оўку* (Пабеда, Ветк.) [3, с. 178].

Апошні варыянт уяўляе сабой вынік кантамінацыі марфалагічнага (жаночы род) і словаўтваральнага (суфікс -оўк-) паказчыкаў наймення, што ўвайшло ў слоўнік беларускай літаратурнай мовы, і таго самага кораня, які маюць вышэйпамянёныя назоўнікі (*зеляз-*).

Дыялектны слоўнік Лоеўшчыны не зафіксаваў указаня назвы. Падобнае ўтварэнне мае тут больш шырокі семантычны аб'ём: ‘металічны прадмет увогуле’: **зеляз'янка** ж. *Адкуль ты прыпер етую зеляз'янку?* Бывалькі. *Зеляз'янкай адбіў Паўлік пальцы на назе* (Казярогі) [5, с. 136].

Неабходна адзначыць, што для *рыдлѣўкі* ў гаворках Гомельшчыны маецца і найменне **з'аступ** м., тое, што *заязка*. *Эта ж падумаць толькі, увесь гарод з'аступам ускапаць нада* (Астрагляды, Браг.); *Бувала, настане вясна, дак гарод капаем з'аступамі* (Постанскае, Карм.) [3, с. 172];

з'аступ м. Рыдлёўка, лапата. *Вазьмі з'аступ да выкапай маленькую канаўку, шчоб вада сцекала* (Бывалькі); *Агарод араем, а грады з'аступам уручную можна укапаць* (Ручаёўка) [5, с. 130].

На гэтую лексему ўказваў У. Даль:

з'аступь м. Желъзная лопата, для копки [2, с. 643]. Пры гэтым расійскі этнограф і збіральнік фальклору прыводзіць падрабязнае апісанне заступа: “на драўляным чаранку ці акаваная ўнізе драўляная радлёўка” [2, с. 643]. Расійскі лінгвіст узводзіць найменне *заступ* да дзеяслова *заступаць* ‘перагароджваць, абараняць, замяняць’ і фіксуе адметныя фразеалагізмы *пора подъ заступъ* ‘у магілу’, *какъ гнилой пень под заступъ* ‘драхлы старык’ [2, с. 643].

Існаванне земляробства на працягу многіх гадоў і стагоддзяў у залежнасці ад добрага ўраджаю выпрацавала ва ўсходніх славян глыбокую павагу да зямлі-карміцелькі, што пакінула сляды наяўнасці ў гаворках памяншальна-ласкальных назваў прылад земляробчай працы. Так, у гаворках Гомельшчыны сустракаецца памяншальнае ўтварэнне ад *заступ*:

з'аступец *Вазьмі з'аступец і вукапай яму* (Дзяражычы); *З'аступец это мо новый возьмеш?* (Казярогі) [5, с. 130].

Пры ўтварэнні памяншальнай назвы адметнае выкарыстанне набыў прадуктыўны ва ўсходнеславянскіх мовах суфікс *-ец*. Гэты словаўтваральны сродак з’яўляецца ў беларускай мове спадчынай праславянскага моўнага адзінства. Паходзіць ён з праславянскага **ik*, у старажытнарускай мове меў выгляд *-ыц-ь*. Нягледзячы на пашыранае ўжыванне суфікса *-ец* у сучаснай беларускай мове (*айцец, купец, маладзец, палец*), звычайная семантыка афікса – ‘назвы асоб ці прадметаў’, як памяншальны афікс для ўтварэння дэмініутыва суфікс *-ец* ужываецца даволі рэдка. Гэты факт, хутчэй за ўсё, таксама застаўся ў гаворках Гомельшчыны з часоў усходнеславянскага моўнага адзінства, бо для беларускай мовы часоў самастойнага існавання больш характэрнымі з’яўляюцца суфіксы *-ок-* (параўнаем, у рускай мове *огурец* – у беларускай – *агурок*), *-чык-* (старажытнарускае *купць* – старабеларускае *купчык*), *-чын-* (прыгадаем варыянтныя найменні *маладзец* – *малайчына*).

Такім чынам, у гаворках Гомельшчыны існуюць варыянтныя найменні *рыдлёўкі*. Большасць з іх мае фанетычныя адрозненні (*жалязняк, залезняк, зелязняк*), ёсць словаўтваральныя варыянты (*заязка, зелязоўка, зелязняк*) і лексічны варыянт *заступ*, да якога прымыкае дэмініутыў *заступец*.

У гаворках Гомельшчыны сустракаюцца варыянты назвы *жорнаў*. Характэрнай для гаворак з’яўляецца форма адзіночнага ліку:

ж'орван м. Жорны. *Ж'орван* – мельніца, шо рукамі круцяць. Ручаёўка. *Трэба свінням жыта змолоць на ж'орван, а то ў мельніцу нема чого везці* (Чаплін) [5, с. 116]; *Ж'орван саўсім разваліўся* (Багуцічы,

Ельск.); *Ці будзе каваліха малоць на сваім ж'орване* (Уваравічы, Б.-Каш.) [3, с. 142].

Форма адзіночнага ліку зафіксавана і У. Далем: *ж'ерновъ, жернь, жорнь* 'млынавы камень' [2, с. 535].

У гаворках Гомельшчыны з'явіўся кампазіт **жарнац'ёрка ж.**, *устар.* Млын (ручны). *Жарнац'ёрка была у нас раней свая* (Бабовічы, Гом.) [3, с. 139].

Некалькі варыянтаў з фанетычнымі адрозненнямі адзначаюцца для наймення ўказанай прылады працы ў форме множнага ліку:

ж'орваны *тое, што жорван. Раней ж'орваны былі* (Піркі, Браг.); *Бывала, із ж'орванаў каржа сьпячэш* (Піркі, Браг); *Трэ жыто ж'орванами ізмалоць* (Грабаў, Петр) [3, с. 142];

ж'орнавы *тое, што жорван. Раней муку малолі ў ж'орнавах* (Піркі, Браг.) [3, с. 142].

І зноў адзначым старажытнасць гэтай формы, узгадаўшы варыянты, прыведзеныя У. Далем: *жернов'а, ж'ерны* [2, с. 535].

У гаворках Гомельшчыны адбылася змены месца націску, змяніўся таксама канчатак ў форме множнага ліку (*а-ы*) і зацвярдзеў шыпячы, што ўвогуле характэрна для беларускіх гаворак. Разам з тым назва *жорваны* перажыла перастаноўку зычных. Метатэза ўзнікла "ў сувязі з тэндэнцыяй прыстасаваць мала ўласцівыя спалучэнні гукаў да больш звыклых" [1, с. 64].

Неабходна заўважыць, што ў гаворках Гомельшчыны сустракаюцца таксама варыянтныя найменні асоб-выканальнікаў земляробчай працы. У першую чаргу звяртаюць на сябе ўвагу назвы *жніа*:

ж'ачка ж. *Жняа. Даўней цяжка было ж'ачкам рукамі жаць* (Калініна, Б.-Каш.) [3, с. 140];

жн'ейка ж. *Цяпер жа у нас жн'ейкі не жнуць, а камбайнеры ўсе робяць* (Чаплін) [5, с. 115];

жн'ечка ж., *тое, што жачка. Нямашака цяпера жн'ечак* (Насовічы, Добр.) [3, с. 141];

жн'я'ярка ж., *тое, што жачка. Адных тут толькі жн'я'ярак не хватае* (Пучын, Браг.) [3, с. 142].

Усе гэтыя назвы паходзяць з аднаго старажытнага караня. Лексема *жачка* з'яўляецца вытворнай ад дзеяслова *жаць* (старажытнаруускае *жати*). Гістарычныя фанетычныя чаргаванні [а]–[ын]–[н] паходзяць з глыбокай старажытнасці і ўказваюць на наяўнасць у старажытнаруускай мове ў ранні перыяд існавання насавых галосных. Такім чынам, старажытнаруускае *жати* **genti* мела варыянты каранёў *жа-//жн-*, другі з іх стаў утваральнай асновай для назваў *жнейка, жнечка, жн'я'ярка*.

У гаворках Гомельшчыны адзначаецца і найменне мужчынскага роду:

жан'ец м. Жнец. *Старыя людзі расказваюць, што раз калісь касары і жаніц'ы як сталі свістаць, дзетвара запішчала ў дудкі, дык і вецер прыляцеў* [4, с. 51].

На разнастайнасць назваў асобы, якая жне ўказаў У. Даль, прывёўшы ў сваім слоўніку значную колькасць лексем з адзначанай семантыкай: *жатель, жнецъ, жательница, жница, жнея, жалья, жатвенница* [2, с. 528].

Праведзены аналіз асобных варыянтных найменняў земляробчай лексікі гаворак Гомельшчыны дазваляе сцвярджаць, што варыянты ўласцівы розным лексіка-семантычным разрадам сельскагаспадарчых назваў. Намі больш падрабязна разглядаліся назвы прылад працы і назвы асоб. Варыянтнасць такіх найменняў паходзіць з глыбокай старажытнасці. Абумоўлена яна фанетычнымі адрозненнямі, наяўнымі ў вакалізме і кансанантызме гаворак Гомельшчыны, багаццем дэрывацыйных сродкаў усходнеславянскіх моў і існаваннем пэўнай колькасці сінанімічных адзінак для называння аднаго і таго ж прадмета, асобы, дзеяння.

Літаратура

1. Блінава, Э. Беларуская дыялекталогія: вучэб. дапам. для філал. фак. ВУ / Э. Блінава, Е. Мяцельская. – 2-е выд., дапрац., дапоўн. – Мінск: Выш. школа, 1980. – 304 с.
2. Даль, В. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. Т. 1. А–З / В. Даль. – М.: Русский язык, 1978. – 779 с.
3. Матэрыялы для дыялектнага слоўніка Гомельшчыны / склад. В. І. Мядзведзева, Л. В. Цэхановіч, В. А. Горленка [і інш.] // Беларуская мова і мовазнаўства: міжвуз. зб. – Выпуск 4. – 1976. – С. 134–272.
4. Народная лексіка Гомельшчыны ў фальклору і мастацкай літаратуры: слоўнік / пад рэд. У. В. Анічэнкі. – Мінск: Выд-ва БДУ, 1983.
5. Янкова, Т. С. Дыялектны слоўнік Лоеўшчыны / Т. С. Янкова. – Мінск: Навука і тэхніка, 1982. – 432 с.

Н. В. Шульга (Беларусь, Белорусский государственный педагогический университет имени М. Танка)

РЕДУПЛИКАЦИЯ И ДРУГИЕ ОСОБЕННОСТИ СЧИТАЛОК

(на матэрыяле беларускага, рускага і англійскага языков)

Считалки относятся к жанру детского фольклора и представляют собой ритмично произносимый стишок. Существует много разных видов считалок. Самый распространенный вид предназначен для расчета играющих, для определения водящего при игре в прятки, салочки и другие популярные у ребят игры: *Пятро, Пятро, / Падай вядро. / Карове ніць – / Табе жмурыць* [3, с. 17]; *Тара-бара / Домой пора. / Коров доить. / Тебе водить* [2]; *Eeny meeny miny mo / Pick a seat, it's time to go* [4].

Большая группа считалок указывает на тех, кто будет участником игры. Последний оставшийся после расчета водит. В них нет прямого указания на водящего или выход из расчета. Его заменяет последнее слово, например, *вон* или *кон*: *Раз, два, тры, чатыры, / Мы стаялі на кварціры, / Чай пілі, кружкі білі, / Па капейцы заплацілі. / Адам, Сцяпан, падай стакан! / Падай лімон – убірайся вон!* [3, с. 8]; *Сива, ива, / Дуба, клён, / Шуга-юга, / Кон!* [2]; *Мое means no, / So out you go!* [4].

Следующая группа считалок – игровая – предназначена и для расчета, и для игры. Они заканчиваются вопросами, заданиями и другими требованиями. Такие считалки развивают сообразительность, память, догадливость: *Раз, два, тры, чатыры, / Пяць, шэсць, сем, восем, / Выйшла баба з доўгім носам, / А за бабай сівы дзед, / Колькі дзеду таму лет?* [3, с. 7]; *Подогрела чайка чайник, / Пригласила 8 чаек: / – Приходите, все на чай! / – Сколько чаек? Отвечай!* [2]; *My mother and your mother were hanging up clothes, / My mother punched your mother right in the nose. / What color was the blood?* [4].

Есть считалки, где выигравший по расчету отдает свое право покинуть круг товарищу, а сам остается для новых испытаний: *Выйшаў месяц із тумана, / Выняў ножык із кармана: / – Стану рэзаць, стану біць, / З кім астанешся дружыць?* [3, с. 16]; *Вор шёл, шёл, шёл / И корзиночку нашёл. / В этой маленькой корзинке / Есть рисунки и картинки. / Раз, два, тры! / Кому хочешь – дарю! // My mother told me to pick the very best one, / And that is Y-O-U* [4] (далее ребенок называет имя своего друга, которого хочет спасти).

При всем своем служебно-игровом характере всем считалкам свойственны некоторые элементы поэтики, а именно, ритм: *Стакан, лімон – / Выйдзі вон. / Стакан заваркі – / Выходзь без сваркі* [3, с. 23]; *Катилась апельсина / До города Берлина, / Уроки не учила / И двойку получила* [1]; *One potato, two potato, / Three potato, four, / Five potato, six potato, / Seven potato, more!* [4]. Также следует отметить, что большинство рассмотренных нами считалок написаны в системе акцентного стиха, или ударника, структура которого опирается на равное количество логически сильных ударных слов, а не на количество стоп, как в силлабо-тоническом стихе.

В создании особой ритмико-интонационной структуры и эмоциональной окраски считалок также играет роль их инструментовка, в первую очередь внутренние рифмы и так называемые редупликативные образования: *Ані-бані, што пад вамі, / Пад жалезнымі стаўбамі? / Унчык-бунчык, сам гарбунчык, / Серабраны крэст* [3, с. 12]; *Шышел-мышел, / Взят, да вышел* [1]; *Ingle-angle, silver bangle / Ingle-angle, ooooooh / Ingle-angle, silver bangle / Out goes you* [4].

Под редупликацией (от лат. *reduplicatio* ‘удвоение’) мы понимаем полное или частичное повторение фонологически схожих свободных морфем. Вслед за Н. Таном [5, с. 5–8], мы выделяем три типа редупликативных образований: 1) полные – чаще всего ограничиваются повторением звукоподражательного корня с усилительным эффектом (*кох-кох-кох; ку-ку; hush-hush*); 2) аблаутивные – это сложные слова, состоящие из основной морфемы (обычно это второй компонент) или псевдоморфемы, которая повторяется в другом компоненте с изменением гласной (*ниф-наф; тили-тели; ibble-abble*); 3) рифмованные – это сложные слова, состоящие из двух элементов (чаще всего двух псевдоморфем), отличающиеся лишь согласным звуком, объединенных для создания рифмы (*эны-бэны, цынцы-брынцы, шалдэ-балдэ; чики-брики, таря-маря, шалуны-балуны; twirly-whirly, patchy-blatchy, musky-tusky*). Наш анализ выявил, что в считалках представлены все три вида редупликативных образований, но с преобладанием аблаутивных и рифмованных единиц.

Хотя в считалках внутренние рифмы являются дополнительным к обычной рифмовке средством организации стихотворной речи, они не только подготавливают и усиливают конечную рифму, но и несут определенную художественную нагрузку, придают речи напряженность, живость: *Эката, бэката, / Чуката, нэ. / Абуль, фабуль, думанэ. / Экс, пэкс, пуля, пукс. / Снаўр* [3, с. 20]; *Тáды-рáды, тынка – / Где же наша свинка? / Тáды-рáды-тóлки: / Съели свинку волки! / Тáды-рáды-тынкой – / Ты бы их дубинкой! / Тáды-рáды-тýтки: / С волком плохи шутки! / Тáды-рáды-тышка – / Выходи, трусишка!* [1]; *Inky dinky donky, / Daddy had a donkey, / Donkey died, Daddy cried, / Inky dinky donkey* [4].

Широко распространены многочисленные варианты считалок со словами, имеющими «озаумленные» латинские корни: *Эні-бэні, лікі-факі, / Торба, горба, сенцябракі, / Дэус-дэус, касмадэус, / Бац!* [3, с. 14]; *Эна, бена, раба, / Квинтер, финтер, жаба. / Эна, бена, рес, / Квинтер, финтер, жес!* [1]; *Eenie meenie tascaraca / Rare raa dominaca / Knikerbocka lollypoppa / От рот push* [4].

В качестве считалок часто применяются «заклички» – обращения к какому-либо лицу или предмету: *Тапор, тапор, / Сядзі, як вор, / Піла, піла, / Ляці, як страла* [3, с. 17]; *Петушок, Петушок, / Покажи свой Кожушок! / Кожушок горит огнём. / Сколько пёрышек на нём?* [1]; *Superman, Superman fly away / Superman, Superman save the day* [4].

Для считалок также характерно дробное построение речи из разобщенных слов или словосочетаний, которые представляют собой перечисление предметов, лиц, названий, применение изолированных именительных падежей, обычно нескольких подряд, без глаголов: *Булка, цыбулка, нітка, / Иголка, хрэсьць* [3, с. 25]; *Сива, ива, / Дуба, клен, / Шуга-юга, / Вышел вон!* [1]; *Hana, man, mona, mike; / Barcelona, bona, strike; / Hare, ware, frown, vanac; / Harrico, warico, we wo, was* [4]. Очевидно, что

в таких считалках изолированные падежи как бы заменяют отсутствующие числа.

Счет в считалках – это каркас, вокруг которого строится стихотворение, поэтому в состав многих считалок входят числительные (без существительного при них), стоящие в положении изолированного именительного: *Раз, два – рукава, / Тры, чатыры – нос у чарніле, / Пяць, шэсць – кашу есць, / Сем, восем – сена косім, / Дзевяць, дзесяць – Мішу просім* [3, с. 7]; *Раз, два, три, четыре – / Меня грамоте учили, / Пять, шесть, семь – / Покосился пенёк. / Он, Додон, / Выйдет от нас вон* [1]; *One, two – tie my shoe, / Three, four – shut the door, / Five, six – pick up sticks, / Seven, eight – lay them straight, / Nine, ten – a big fat hen. / Let's get up and count again!* [4].

Очень часто числительные в считалках «озаумлены». Значение счетных слов узнается по созвучию, чаще – по порядку их размещения в считалке: *«Анцы-цванцы, / Трынцы-ярынцы, / Пятым-ладым, / Шуктым-буктым, / Дэвір-дэкс!* [3, с. 7]; *Одиан, другиан, тройчан, черичан, падан, ладан, сукман, дукман, левурда, дыкса* [1]; *Еену, теепу, міну, мое, / Catch a tiger by the toe. / If he hollers let him go, / Еену, теепу, міну, мое* [4].

Говоря о словообразовании, следует отметить, что способы словопроизводства в считалках чрезвычайно изобретательны и часто близки к словопроизводственной игре. В считалках много неузуальных глагольных форм: *Дружэньчыкі, / Бярвеньчыкі, / Я шышаў, / А ты выйшаў* [3, с. 11]; *Шла торговка мимо рынка, / Спотыкнулась о корзинку. / В этой маленькой корзинке / Есть помада и духи, / Ленты, кружева, ботинки, / Что угодно для души?* [1]; *Ірру, дірру, датион, / My Operation, / How many people / At the station?* [4]. Иногда глаголы заменяются междометиями: *Із падпечка / Тры дашчэчкі / Хлоп!* [3, с. 14]; *Ахи, ахи, ахи, ох, / Маши сеяла горох, / Уродился он густой, / Мы помчимся, ты постой!* [1]; *Skunk in the barnyard, pee you! / Somebody ate it, that's you!* [4].

Время от времени в считалках встречаются неузуальные неологизмы-прилагательные: *Сем семярэй / І сямёра свіней. / Свінка І свінчын брат / І сямёра парасят* [3, с. 10]; *Чирики, мигирики, / По кусту, по насту, / По липову мосту, / По лебедю крыласту, / Жучик, крючик* [1]; *Cindereller, dressed in yellor / Went upstairs to kiss her feller / Made a mistake and kissed a snake / Came downstairs with a bellyache / How many doctors did it take? / 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8!* [4].

Однако особо богаты считалки новообразованиями-существительными: *Бусел, бусел – клекатун, / Сханіў жабу за каўтун, / Па балоту валачыў, / Нагавіцы замачыў* [3, с. 30]; *Чуха, рюха, ты свинуха! / Семьсот поросят / За тобой кричат. / Шестьсот поросят / По болоту бродят, / Тебя не находят, / Щиплют травку-лебеду; / Ее в рот не берут – / Под березоньку кладут. / Кто возьмет ее из нас, / Пусть он выйдет тот*

же час! [1]; *Dickery, dickery dare, / The pig flew up in the air. / The man in brown / Soon brought him down! / Dickery, dickery, dare* [4].

Любопытно, что в считалках существительные с уменьшительным суффиксом *-чик* произведены не только от существительных, но и от прилагательных, междометий, числительных: *Чыкеньчыкі, пікеньчыкі, / Ляцелі галубеньчыкі. / Чыкін, пікін, / Пальчык выкінь* [3, с. 27]; *Первенчики, / Другенчики, / Летали голубенчики / По утренней росе, / По зеленой полосе. / Здесь яблоки, / Орешки, / Медок, сахарок, / Поди вон / В уголок!* [1].

Интересны и другие уменьшительные формы, используемые в считалках: *А ты, коцік, не гуляй, / Начовачкі прыбірай! / Начовачкі слізкі, / Вядзёрачкі блізкі. / Круг абарваўся, / А ты так астаўся* [3, с. 28]; *Лиса по лесу ходила, / Лиса голосом вопила. / Лиса лычки драла, / Лиса лапки плела – / Мужу двое, себе трое, / И детишкам по лаптишкам! / Кто лаптишки найдет, / Тот водить пойдет* [1]; *Five little birdies, flying around our door, / The blue one flew away and then there were four. / Four little birdies sitting in a tree, / The yellow one flew away and then there were three. / The little birdies didn't know what to do, / So the red one flew away, and then there were two. / Two little birdies sitting in the sun, / The Brown one flew away, and there was one* [4].

Что касается стилистических примет считалок, то необходимо указать, во-первых, на их сжатость. Во-вторых, считалки создаются для громкого произнесения, для игры вслух, поэтому в них много звукоподражаний и междометий: *Дзілінь-дзілінь-баў! / Саўка прапаў! / Палажылі Саўку / На белую лаўку. / Лаўка трасеца. / Саўка смяеца. / Курачка сакоча – / Савачка рагоча. / Дзілінь-дзілінь-баў! / Саўка прапаў!* [3, с. 26]; *Трынцы, брынцы, бубенцы, / Раззвонились удалцы, / Диги-диги-диги-дон, / Выходи скорее вон!* [1]; *Two little hands go clap, clap, clap / Two little feet go tap, tap, tap; / Two little eyes are open wide, / One little head goes side to side* [4].

В-третьих, в считалках постоянно встречаются характерные признаки речи-беседы, а именно: 1) восклицательные и вопросительные предложения; 2) повелительные наклонения; 3) местоимения и глаголы второго лица; 4) слова-обращения. Например: *За сцяклянымі дзвярамі / Стаіць Мішка з пірагамі. / – Здрастуй, Мішанька, дружок, / Колькі стоіць піражок? / – Тры капейкі з палавінай, / Ухадзі, дурак, з дубінай!* [3, с. 18]; *– Ауст-ауст, ауст – птуца, / Что тебе ночами снится? / Мне болотные опушки, / – А еще? / Еще лягушки. / Их ловить, не изловить. / Вот и все, тебе водить!* [1]; *"Billy, Billy, come and play, / While the sun shines bright as day." / "Yes, my Polly, so I will, / For I love to please you still." / "Billy, Billy, have you seen / Sam and Betsy on the green?" / "Yes, my Poll, I saw them pass, / Skipping o'er the new-mown grass." / "Billy, Billy, come along, / And I will sing a pretty song" [4].*

Нами рассмотрены далеко не все лексико-семантические и стилистические особенности считалок. Однако, на наш взгляд, нам удалось на обширном иллюстративном материале показать, что редупликация играет важную роль в создании особой ритмико-интонационной структуры и эмоциональной окраски считалок как в английском, так в русском и белорусском языках.

Литература

1. Архивы форума «Говорим по-русски» // Форум «Говорим по-русски» [Электронный ресурс]. – Москва, 2004. – Режим доступа: <http://www.speakrus.ru/articles/babycnt.htm>. – Дата доступа: 16.02.2010.
2. Дубчак, А. Считалки / А. Дубчак // Narva Soldino Gümnaasium [Электронный ресурс]. – 2003. – Режим доступа: <http://www.soldino.edu.ee/pildid/strukoos/algkool/materjal/scitalki.html> – Дата доступа: 15.02.2010.
3. Ходзіць жораў па таку / склад. Г. А. Барташэвіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1993. – 64 с.
4. Selection Rhymes // The Collection of Nursery Rhymes [Electronic resource]. – 2006. – Mode of access: http://www.nurseryrhymes4u.com/NURSERY_RHYMES/COUNTING.html. – Date of access: 17.02.2010.
5. Thun, N. Reduplicative word in English / N. Thun. – Uppsala, Sweden: Carl Bloms, 1963. – 347 p.

МГПУ ИМ. И.П.ШТАЙНМАНА

АКАЗІЯНАЛЬНАЯ ЛЕКСІКА: УМОВЫ, ЗАКАНАМЕРНАСЦІ, МАГЧЫМАСЦІ ЎТВАРЭННЯ І УЖЫВАННЯ

Е. И. Абрамова (Беларусь, Брестский государственный университет имени А. С. Пушкина), **В. С. Фомина** (Беларусь, Белорусский государственный педагогический университет имени М. Танка)

АВТОРСКИЕ НОВООБРАЗОВАНИЯ-ИМЕНА СОБСТВЕННЫЕ В РОМАНЕ-ФЭНТЕЗИ М. УСПЕНСКОГО «ТАМ, ГДЕ НАС НЕТ»

Экспрессивность языка романов М. Успенского во многом обусловлена наличием значительного числа новообразований, характеризующихся необычностью формы и семантики. Авторские новообразования как факт речи заданы системой языка. В то же время они проявляют и развивают семантические, словообразовательные и грамматические возможности этой системы, прорицают тенденции ее развития. То, чего нет в текущей жизни, но что дано как намек в системе языка, прорывается наружу в явлениях языкового новаторства, превращая потенциальное в актуальное. Автор актуализирует ассоциативную сущность национально-культурных ценностей для переосмысления исходных значений.

Чрезвычайно интересны и разнообразны в названном романе М. Успенского авторские новообразования-имена собственные, среди которых можно выделить следующие подгруппы: антропонимы: *Валидол, Жупел Кипучая Сера, Барбоз, Ансурда, Фуфлей, Заломай, Завид, Нурдадь Кожаный Мешок, Дыр-Танан, Беломор-ханал, Координал, Как Закаленная Сталь, Безымянный Принц, Яр-Тур, А-Ка Сорок Четыре, Гун, Мешающий Бежать* и др.; зоонимы: *Господин Земляное Брюхо, Большая Земляная Мышь, Чудо В Перьях, Толстомясая Птица, Позорные Волки, Кайфоломщик* и др.; хремотонимы: «*Немая строка*», «*Доктрина Циклов*», «*Толкун-книга*», «*Сага о Кольце Власти*» и др.; прагматимы: мечи *Деталь, Кольт, Закаленный При Свете Дня, Полироль*, а также жезл *Жуй*; теонимы (имена богов, демонов, злодейских сил): *Девчачий Пастух, Треклятый Алгимей, Мокрая Мокрида, Отсекающая Тени, Громовик, Мироед, Белый Астирин, Горький Трациклин, Колесо, Рычаг, Косогор, Косорот Демон Костяные Уши, Морской Водяник, Супостат, Тестостерон*; топонимы: *Дурная Бесконечность, Поднебесная или Чайная Страна, Адские Вертепы, Подвселенная, Навье Царство, Костяные Леса, Бабыя Земля Окаяния,*

Грильбар, Нагля, Бонжурия, Неспания, Дискобар, Кромешные Страны, Драбадан; Столенград, Нестьград или Утопия, Илионгород и др.; названия должностей, титулов и высших органов власти: *Светоначалник, Пославший Нас Подальше, Всем Злым Делама Начальник, Совет Нечестивых* и др.

С точки зрения структуры авторские новообразования-имена собственные неоднородны: среди них можно выделить многословные (составные) и однословные онимы.

Составные авторские онимы образуются различными приемами каламбурного словообразования. Чаще всего они представляют собой словосочетание с согласованием, где один компонент – имя существительное, а другой – имя прилагательное: *Небесная Ткачиха, Бессудная Яма, Дурная Бесконечность* и др. Многословные личные имена также могут состоять из антропонима и имени нарицательного, обычно в сочетании с прилагательным. Антропонимический элемент является главным индивидуализатором, а нарицательный характеризует лицо по каким-либо признакам (внешним, внутренним, социальным): *Ахила, Муравьиный царь, Гао Железное Око* и др.

По количеству компонентов многословные онимы можно разделить на двухсловные: *Дикая Охотница, Безымянный Принц* и др., трехсловные: *Гун, Мешающий Бежать, Госпожа Великая Бабушка, Пославший Нас Подальше, Брюки Золотой Лампас* и др., четырехсловные: *Всем Злым Делама Начальник*.

Составные онимы в романе М. Успенского образуются по следующим моделям (где N – существительное, A – прилагательное или причастие, V – глагол, Pr - местоимение, Num – числительное): 1) A + N: *Ешкин Кот, Священномудрый Лохань* и др.; 2) N + Num: *Лю Седьмой, А-Ка Сорок Седьмой*; 3) A + A + N: *Большая Земляная Мышь*; 4) N + Num + N: *Хрюндинг Две Колонки*; 5) N + A + V: *Гун, Мешающий Бежать*; 6) N + A + N: *Демон Костяные Уши, Всадник Белая Епанча* и др.; 7) Pr + A + N + N: *Всем Злым Делама Начальник*.

В некоторых случаях окказиональные составные имена собственные вызывают парные ассоциации, реминисценции, например, *Всадник Белая Епанча* («Уж на что явился ужасен Всадник Белая Епанча, у которого под этой самой епанчей ничего не было, даже тела...» [2, с. 183]) и «Всадник без головы» Майн Рида; *Гун, Мешающий Бежать* («Но у ворот встретил его дружка, Гуна, Мешающего Бежать...» [2, с. 282]) и Гайдар (тюркское *гайдар* означает «скачущий впереди»).

Приемы каламбурного словообразования способствуют усилению личностного, авторского начала в речи, ее экспрессивности.

Среди однословных онимов выделяются сложные (многокорневые) и простые (однокорневые).

Композиты-онимы часто образуются нетривиальными способами. Так, например, способом рифмованного сложения, или «повтор-отзвучие», образованы имена собственные *Культур-Мультур*: «...герой, влюбился, себе на беду, в луноликую царевну *Культур-Мультур*» [2, с. 100], *Калиф-Тиф*: «...этому нас еще *Калиф-Тиф* учил...» [2, с. 290]. В результате фонетической замены и рифмованного сложения возникает антропоним *Коркис-Боркис* (от Луи Хорхе Борхес): «*Ты про книгу «Немая строка» слышал? А про Коркиса-Боркиса?»* [2, с. 50].

Сложением образовано имя собственное *Самамудра* (от *сам* - + - *а* + - *мудр*- + *а*). В результате «направленного» сингармонизма оно ассоциируется с индийскими именами типа Рудра, приобретает ореол «иноязычности»: «*А в храме, - понизил голос хозяин, - сидит знаменитый отшельник и пустынный Самамудра*» [2, с. 146].

Некоторые имена собственные образованы способом сложения корней (основ) с суффиксацией: *Многоборье* от *мног(о)* + *бор(оть)* + -*ј*-(э); *Кайфоломщик* от *кайф* + *лом(ать)*+ -*щик*-. Сложные новообразования дают не только развернутую характеристику, но и оценку (чаще негативную, с ироническим подтекстом).

Переразложением основы исходного слова с выделением в нем двух корней (второй корень вычленяется на основе созвучия с тюркским *ага* «офицер младшего и среднего чина турецкой армии» [1, с. 17–18]) создано и имя собственное *Бедол-Ага* (от *бедолага*): «*Сказка его тоже была грустная, с восточным уклоном. Ее герой, славный витязь Бедол-Ага...*» [2, с.78].

В романе отмечены окказионализмы-антропонимы *Координал* и *Беломор-ханал*, созданные способом междусловного совмещения, т. е. соединением двух слов в одно, в котором полностью сохраняются оба соединяющихся слова, но определенный фонемный отрезок нового слова принадлежит одновременно обеим мотивирующим частям (ср.: координата + кардинал): «*А ты вспомни, что ответил отважный муж древности Дыр-Танан, когда стал над ним подшучивать пособник коварного Координала!*» [2, с. 62]; *Беломор-ханал* (аллюзия с *Беломор-канал*, ср.: *ханал* из *канал* + *хан*, возможно, *канал* + *хана* - прост. «конец»): «*Грозного неклюда боялись и уважали во всех землях, а восточные люди почтительно величали его «Беломор-ханал», что означает «простирающий свою силу от моря до моря»* [2, с. 42].

В подобных словообразованиях важны не отвлечённые значения морфем, а именно ощущение гибридности, присутствия двух смыслов, дающих третий, как в несттршемся тропе. Семантика исходной языковой единицы накладывается на семантику новообразования, и таким образом создается направленный эмоционально-оценочный компонент. Новообразования-гибриды отличаются не только произвольным характером внутрисловных, межморфемных границ, но и увеличением

семантического объема, семантической компрессии, что отражает стремление автора к максимальной информационной емкости текста в рамках ограниченного пространственно-временного континуума, а также его желание достичь определенного стилистического, в частности комического, эффекта. В связи с этим сложные дериваты, созданные невузальными способами, отмечены явной установкой на языковую игру и имеют оценочный характер.

Простые имена собственные чаще всего образуются аффиксальным способом. Так, например, образованные при помощи суффикса *-ej-* имена лихорадок *Трясея, Огня, Ледея, Гнетя, Грудя, Глухя, Ломя, Пухня, Желтя, Корчя, Огнястра-Невея* (как существительные *ворожя, жнея, швея*). Однако если вузальные слова образованы от глагольных основ, то они являются окказионализмами – и от глагольных, и от не обладающих таким деривационным потенциалом именных: *Трясея* – от *трас(ти)*, *Огня* – от *огонь*, *Ледея* – от *лед*, *Гнетя* – от *гнет* (возможно, от *гнес(ти)* с чередованием *ст//т*), *Грудя* – от *грудь*, *Глухя* – от *глух(ой)*, *Ломя* – от *ломи(ть)*, *Пухня* – от *пухну(ть)*, *Желтя* – от *желте(ть)*, *Корчя* – от *корча*, *Глядя* от *гляде(ть)*. Такие имена собственные могут быть образованиями от слов с выраженной негативной оценкой, например, имя старшего похабника *Фуфлей* образовано суффиксальным способом (суффикс *-ej-*) от существительного *фуфло* – «ничего не стоящий человек».

В то же время в окказиональном словообразовании автор использует фонематические преобразования, выступающие в качестве единственного словообразовательного средства, т.е. составляющие весь формант. К числу таких фонематических преобразований относятся: добавление фонем, произвольная их перестановка (с возможной заменой), изменение порядка следования фонем, удаление фонем, а также комбинация этих приемов. Так, например, в результате добавления и некоторого изменения состава фонем создан антропоним *Дыр-Танан* (преобразование имени героя романа А. Дюма «Три мушкетера» Д Артаньяна): «*Упираясь, он поминал Белбога, Мироеда, Проппа и хитроумного Дыр-Танана*» [2, с. 34].

В ряде случаев изменение фонемного состава слова приводит к «возникновению» мотивации или, по меньшей мере, создает направленные ассоциации. Так, топоним *Неспания* (ср. Испания) воспринимается как префиксально-суффиксальное производное от спать: *не-* + *-спа-* + *-ниј-* + *-а*, а топоним *Наглия* (ср. Англия) как суффиксальное образование от наглый: *нагл-* + *-иј-* + *-а*: «*Он стал уже поговаривать о дальних походах – в Наглию, в Бонжурию, в Неспанию...*» [2, с. 11].

Усложнением основы с изменением мотивационной базы создано название города Утопия, или Нестьград: «*В озере отражался блаженный Нестьград... – Вот тебе и Нестьград, – выдохнул Жихарь. – Не зря, значит, Китоврас его по-своему Утопией называл. Утопия и есть*» [2, с. 153] (явная аллюзия с Китеж-градом). Таким образом, Утопия толкуется

как суффиксальное образование от утопить: Утопия – утопи(ть) + -j- + а. Автор «играет» значениями заимствованного и вновь созданного слова: утопия в переводе с греческого буквально означает «место, которого нет» (и – «не, нет» + topos – «место»). Утопия в романе – это город, которого нет (Нестьград) потому, что он утонул.

Обращаясь к культурному тезаурусу читателя, автор любит создавать «направленные» аналогии. Имя царицы подлян *Хватильды* вызывает аналогии с именами иностранного происхождения *Матильда*, *Брюнгильда*, в которых общая созвучная часть естественно воспринимается как суффикс со значением лица женского пола -ильд-(а), который присоединен к радикаоидам *Мат-* и *Брюнг-* (процесс, подобный редеривации). Отсюда имя *Хватильда* как суффиксальное образование (из *хвата(ть)* + -ильд- + -а): «*Это, должно быть, подляне, они помалу не ходят, - сказал Жихарь. – В этих лесах, говорят, их видимо-невидимо, а царицу их зовут Хватильда*» [2, с. 111].

Большое число имен собственных в романе создано в результате онимизации: царь *Микромир*, мудрец *Пилорама*, князь *Матрос* и др.; названия стран *Грильбар*, *Дискобар*, *Беспредел*, *Ералаш*; имена мечей *Полироль*, *Кольт*, *Деталь* и др. Они выполняют не только аллюзивную функцию, но и функцию создания комического. Например, имена злодейских сил соотносятся в восприятии читателя с названиями лекарств, учреждений, болезней, слов с выраженной эмоционально-экспрессивной окраской: «*О владыки Беспредела и Ералаша - Мироед, Супостат, Тестостерон!*» [2, с. 254]; «*О Агропром, Педикулез, Райсобес!*» [2, с. 64]; «*Против двенадцати сестричек имеется крепкое, надежное заклинание: помянуть Белого Аспирина да Горького Трациклина, только это тому помогает, у кого и так здоровье хорошее*» [2, с. 38] и т. п.

Литературный оним, будучи важным элементом художественной структуры романа такого типа, активно отражает содержательно-концептуальную и подтекстовую информацию произведения. Конденсируя в своей семантике необходимые образные смыслы, авторские онимы выражают индивидуально-авторское понимание событий и фактов, описанных в созданном воображаемом мире, передают читателю скрытую информацию, извлекаемую благодаря способности имени порождать ассоциативные и коннотативные значения.

В целом в тексте романа новообразования – имена собственные, как показывает анализ, осуществляют различные функции – номинативную, аллюзивную, стилистическую, эстетическую, эмоционально-оценочную и др. Стратегия «деконструкции» культурного интертекста делает эти значения незамкнутыми, вероятностными и множественными.

Окказиональные словообразования в романе различаются по степени реализации скрытой информативности. Общим для них является необычность формы и, как результат этого, яркая экспрессивность.

Литература

1. Современный словарь иностранных слов. – 4-е изд., стер. – М.: Рус. яз., 2001. – 742 с.
2. Успенский, М. Там, где нас нет / М. Успенский. – М.: ЭКСМО, 2005. – 379 с.

О. В. Вологина (Беларусь, Белорусский государственный университет)

ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ СИНЕСТЕТИЧЕСКИХ СОЧЕТАНИЙ В ИСКУССТВОВЕДЧЕСКОМ И МУЗЫКОВЕДЧЕСКОМ ДИСКУРСАХ

Статическое и обращенное к зрению изобразительное искусство лишено реального движения, звучания, объемных, весовых, температурно-осязательных и других качеств, но, по словам Б. М. Галеева, «... и движение, и звучание, и теплота присутствуют на полотне, «довоспринимаюсь», «домысливаясь» *синестетически*» [4, с. 136]. Это синестетическое «домысливание» отражается, прежде всего, в специальном подъязыке искусствоведения, который отличается от других профессиональных подъязыков, в частности, специфическими средствами номинации, основанными на действии эстетической синестезии [5]. Синестезия свойственна также подъязыку музыковедения и имеет сходные с искусствоведческими принципы формирования и функционирования интермодальных образов.

С точки зрения психологии, под синестезией обычно понимают «явление восприятия, когда при раздражении одного из органов чувств наряду со специфическими для него ощущениями возникают и ощущения, соответствующие другому органу чувств (например, «цветной слух», при котором звук наряду со слуховым ощущением вызывает и цветное)» [2, с. 1099]. Иными словами, синестезия – это «способность ассоциативно, в воображаемом сопоставлении «видеть» пластику мелодий, колорит тональности и, наоборот, «слышать» звучание цветов и т. д.» [6, с. 26]. Однако синестезия в данном случае будет интересовать нас не как психофизиологический феномен, а как «вербализованный продукт» интермодальных ощущений – определенная реакция языка на такие ощущения в виде специфических интермодальных сочетаний, которые вербально закрепляют межчувственные связи [7, с. 166].

В языке явление синестезии проявляется в том, что «слово, значение которого связано с одним органом чувств, употребляется в значении, относящемся к другому органу чувств, т. е. имеет место переход, например, от осязания к слуховому восприятию или от этого последнего к зрительному восприятию» [10, с. 279].

Большинство лингвистов рассматривают синестезию как разновидность метафоры [3; 10], в то время как некоторые исследователи

определяют синестезию как определенную ступень на пути образования метафоры. Например, Б. Уорф понимал синестезию и метафору как разноуровневые явления, одно из которых порождает другое, и писал по этому поводу, что «возможно, первоначально метафора возникает из синестезии, а не наоборот...» [11, с. 163].

Как отмечает Е. А. Елина, «природа синестезии связана с полисемией и семантическим сдвигом в слове, однако этот сдвиг происходит в плане ощущений и восприятий, чем отличается от сдвига при обычной метафоризации» [7, с. 166].

Результаты проведенного нами исследования синестетической образности в англоязычных и русскоязычных текстах о музыке и живописи (в рецензиях, обозрениях, статьях, очерках из журналов «Gramophone», «Classic CD», «Hot Seven», «Fuzz», «Art in America», «Джаз квадрат», «Музыкальная жизнь», «Музыка и время», «Художественный Совет» и др.) показали, что синестетизации наиболее часто подвергаются прилагательные чувственного восприятия: зрительного (*матовый* *голос*), слухового (*звонкая* *палитра*), обонятельного (*ароматная* *гармония*), вкусового (*сладкий* *джаз*) и осязательного (*холодная* *музыка*). Принадлежность прилагательного к той или иной сенсорной группе определяет направление синестетического переноса и вид синестезии, например: *матовый* *голос*: зрение (*матовый*) → слух (*голос*) – зрительно-слуховая синестезия и т. д.

Синестетические сочетания (*dry sound* ‘сухой звук’, *the song ends up sounding sour* ‘песня заканчивается кислым звучанием’, *сочное соло*, *округлый* *звук*, *звонкие* *краски*) характеризуются, как правило, четким распределением функций между элементами: один из элементов (*sound*, *sounding*, *соло*, *звук*, *краски*) служит микроконтекстом, способствующим «синестетизации» другого элемента (*dry*, *sour*, *сочное*, *округлый*, *звонкие*), который меняет свое прямое значение на синестетическое. Иными словами, используя терминологию М. Я. Сабанадзе, можно сказать, что в синестетическом сочетании одно слово – «синестетизирующее», а другое – «синестетизируемое» [8, с. 14]. М. Я. Сабанадзе также замечает, что «сочетание двух слов, обозначающих реалии разных модальностей и поэтому семантически несовместимых, становится возможным в силу изменений в исходном значении синестетизируемого элемента, которые выражаются либо в сдвиге значения, либо в актуализации потенциальных сем» [8, с. 14]. Так, в синестезии *dry sound* слово *dry* в своем прямом значении ‘without water or liquid inside or on the surface’ (‘без воды или жидкости внутри или на поверхности’) [12, с. 484] «асемантично» синестетизирующему слову *sound* ‘something that you hear, or what can be heard’ (‘что-то, что Вы слышите, или то, что может быть услышанным’) [12, с. 1581], поэтому оно и изменяет свое прямое значение на переносное

‘showing no emotions’ (‘не показывающий эмоций’) [12, с. 484] и становится «синестетизируемым словом».

«Эстетические соощущения своей «оказиональностью» на уровне словосочетаний и узуальным характером для подъязыка отличаются от общеязыковых синестезий, функционирующих в виде нормативных, устойчивых, общеупотребительных словосочетаний» [7, с. 167]. Поскольку предметом собственно эстетической синестезии являются интермодальные связи, относящиеся к сфере изобразительного искусства или музыки, следовательно, одни и те же синестетические сочетания могут отличаться по значению от общеязыковых и от синестезий в других подъязыках: например, нормативное в общеязыковой практике сочетание *холодный тон* в значении ‘отчужденный голос’ (температурно-звуковая синестезия) приобретает при эстетическом искусствоведческом употреблении специальное значение ‘оттенок определенной цветовой направленности’ (температурно-зрительная синестезия), а в подъязыке музыковедения получает свою узуальную характеристику ‘музыкальный звук определенной напряженности’ (температурно-звуковая синестезия).

Основной объем интермодальных сочетаний, нормативных для узуального употребления (в специальном подъязыке), – это стабильно повторяющиеся синестетические образования, формирующие достаточно стандартную искусствоведческую и музыковедческую терминологию: *звонкие цвета, свободный мазок, теплые тона, бархатистый голос, матовый тембр* и др. Терминологичность, стандартизованность многих синестетических сочетаний подтверждает частота их использования. Следовательно, «существует определенная закономерность (и отчетливая мотивированность) синестетических образований» [7, с. 186]. Такие специальные синестетические сочетания образованы традиционным для терминов путем переноса общеязыкового метафорического понятия на специальное (речь идет о «предикатных метафорах» [1, с. 335–336], которые образованы путем приписывания новому объекту свойств и признаков другого объекта). В основе повторяемых, «готовых к употреблению» узуальных синестетических сочетаний лежат, естественно, когда-то индивидуальные, субъективные (и в то же время не случайные, а психофизиологически мотивированные) синестетические образования. Но привычные специальные синестетические сочетания, находящиеся в массовом профессиональном использовании, разумеется, давно «отчуждены» от индивидуального творческого акта как «готовые номинативные единицы, выражающие специальное понятие, при котором мотивировка не ощущается так актуально, как в общеязыковой метафоре, но само терминологическое сочетание не вызывает возражений и используется адекватно и закономерно» [7, с. 186].

Аналогичную мысль о стандартизованности, нейтральности многих синестетических сочетаний высказывает Л. Л. Степанян:

«Языковая практика показывает, что такие сочетания, как *горький запах, сладкий голос, острый вкус, теплые краски* являются широкоупотребительными и нейтральными в стилистическом отношении. Следовательно, соединение одних слов с другими в пределах синестетических сочетаний должно быть обусловлено законами языка, а именно закономерностями лексической и семантической сочетаемости слов» [9, с. 117].

Если же говорить о нетривиальных (оказиональных) проявлениях синестезии в тестах о живописи и музыке, то таковыми в основном являются не метафорические эпитеты, а гораздо более сложные синестетические образы, например:

1) Синестетические образы из текстов о живописи: *каждая цветовая нота влетает в общий аккорд, сохраняя собственный звук; звук колорита разбивает ахроматическое молчание черноты; мощное звучание ассоциативного ряда поддерживает слаженные аккорды, основанные на вариациях золотистых тонов; вроде бы пустое пространство звучит, как мотив ожидания; звучащие свежестью, теплом и светом пейзажи* и др.

2) Синестетические образы из текстов о музыке: *изящная, тонкая музыкальная ткань, расцвеченная столь богатыми оттенками; эта музыка представляет собой своеобразный, весьма специфический, но очень вкусный коктейль; эта музыка – аппетитное ассорти; оркестр звучал стильно, не раздражая мутной тяжеловесностью; тембр античной тарелки вносит терпкий аромат в общий поток; симфония пронизана поразительным светом и воздухом; в записи на первый план выходит безупречная архитектура формы, продуманность штриха; he brings a marvellous sense of light and shade to this music ‘он [исполнитель] придает этой музыке удивительное чувство света и тени’; refinement and crystalline clarity of the symphony ‘изящество и кристальная прозрачность симфонии’; the pungent sonority of his voice ‘пикантная звучность его голоса’* и др.

Музыка пытается вызвать в воображении целые сцены, цвета, движение, геометрические узоры; живопись сознательно руководствуется музыкально-ритмическими аналогиями; цвета ассоциируются по аналогии с ощущениями созвучия и диссонанса... Возможно, именно таким способом «наш метафорический язык, который неизбежно несколько искажает мысль, достигает с помощью искусства важного результата – создания более глубокого эстетического чувства, ведущего к более непосредственному восприятию единства, лежащего в основе явлений, которые в разнообразных и разрозненных формах даются нам через наши органы чувств» [11, с. 164].

Литература

1. Арутюнова, Н. Д. Функциональные типы языковой метафоры / Н. Д. Арутюнова // Известия Академии наук СССР. Серия литературы и языка. Том 37. – 1978. – № 4. – С. 333–343.
2. Большой энциклопедический словарь. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Большая Российская энциклопедия; СПб.: Норинт, 2004. – 1456 с.
3. Гак, В. Г. Метафора: универсальное и специфическое / В. Г. Гак // Метафора в языке и тексте. – М.: Наука, 1988. – С. 11–26.
4. Галлеев, Б. М. Человек, искусство, техника. Проблема синестезии в искусстве / Б. М. Галеев. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1987. – 264 с.
5. Горелов, И. Н. Синестезия и мотивированные знаки подязыков искусствоведения / И. Н. Горелов // Проблемы мотивированности языкового знака. – Калининград: Изд-во Калининградского ун-та, 1976. – С. 74–81.
6. Григорьева, О. Н. Цвет и запах власти. Лексика чувственного восприятия в публицистическом и художественном текстах: учеб. пособие / О. Н. Григорьева. – М.: Флинта: Наука, 2004. – 248 с.
7. Елина, Е. А. Вербальные интерпретации произведений изобразительного искусства. Номинативно-коммуникативный аспект / под ред. В. И. Карасика. – Саратов: Саратовский гос. социально-экономический ун-т, 2002. – 256 с.
8. Сабанадзе, М. Я. Синестезия в подязыке музыковедения (на материале английского языка): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / М. Я. Сабанадзе; Ленингр. госуд. ун-т им. А. А. Жданова. – Ленинград, 1987. – 21 с.
9. Степанян, Л. Л. Синестезия и эмоциональность речи / Л. Л. Степанян // Вестник Московского университета. – 2004. – № 4. – С. 115–120.
10. Ульман, С. Семантические универсалии / С. Ульманн // Новое в лингвистике. Вып. V: Языковые универсалии. – М.: Прогресс, 1970. – С. 250–299.
11. Уорф, Б. Отношение норм поведения и мышления к языку / Б. Уорф // Новое в лингвистике. Выпуск I / под ред. В. А. Звегинцева. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1960. – С. 135–168.
12. Longman Dictionary of Contemporary English / Director D. Summers. – Edinburgh: Pearson Education Limited, 2003. – 1950 p.

И. С. Елисеева (Беларусь, Могилевский государственный университет имени А. А. Кулешова)

ИНОЯЗЫЧИЯ-НЕОЛОГИЗМЫ СОВРЕМЕННОГО РУССКОГО ГАЗЕТНОГО ТЕКСТА В ИНДИВИДУАЛЬНОМ ЛЕКСИКОНЕ И В СИСТЕМЕ ЯЗЫКА

Изучение языкового заимствования имеет достаточно большую традицию как в зарубежном, так и в отечественном языкознании, потому что невозможно найти какой-либо язык, который не пополнял бы своего лексического состава за счет иноязычных слов. При наличии огромного количества исследований по проблемам языкового заимствования в большинстве случаев имеют место системные исследования, изучающие иноязычную лексему как единицу языковой системы, как объект рассмотрения графемно-фонетических, лексико-семантических, морфологических сходств и расхождений заимствованных слов с их

звуковыми и / ли буквенными аналогами в языке-источнике. В этой связи следует согласиться с мнением Т. Н. Мамонтовой, что на современном этапе развития русского языка назрела необходимость изучения иноязычных слов не в системно-семиологическом подходе, а в рамках триады *язык – культура – языковая личность*, что исключает рассмотрение значения слова в виде статичного набора компонентов и предоставляет возможность осмыслить различные языковые явления с максимальным учётом человеческого фактора в языке [4].

Квалификация лексемы как иноязычия-неологизма языка современной газетной публицистики требует предварительного описания существующих в лингвистической литературе подходов к пониманию сущности и объема понятия *неологизм*.

Лингвисты различных школ – А. В. Калинин (1966), В. Г. Гак (1978), В. И. Заботкина (1982), А. Н. Иванов (1983), Н. З. Котелова (1978), Б. А. Серебренников (1983), Е. В. Сенько (1994), С. И. Тогоева (1999), С. И. Алаторцева (1999) – внесли и вносят значительный вклад в разработку теории неологии, однако до сих пор нет единства в определении самого понятия *неологизм*, остается нерешенным вопрос о статусе новых слов, появившихся в языке для обозначения старых понятий, отсутствует единая, опирающаяся на объективно фиксируемые признаки классификация новых слов. Кроме того, одним из спорных в современной неологии остается вопрос о том, считать ли заимствованные из других языков слова неологизмами, поскольку заимствования отличаются фонетической дистрибуцией, не характерной для принимающего их языка, а также нетипичным морфологическим членением и отсутствием мотивации.

Исходя из трактовки лексического заимствования как создания в языке-реципиенте новых собственных лексических элементов путем имитационного моделирования иноязычных образцов [2, с. 14–15], а также учитывая тот факт, что существующий в лингвистической литературе термин *неологизм* применяется не только к словам, появившимся в языке для обозначения новых слов, но и к новым значениям «старых» слов, в качестве рабочего принимаем следующее определение: **иноязычные неологизмы современного русского газетного текста** – это лексические единицы русского языка, восходящие к иноязычным прототипам, новые либо по форме и содержанию (новизна формы сочетается с новизной содержания), либо только по форме (новизна формы сочетается с устоявшимся в языке значением, которое передавалось ранее другой формой), либо только по содержанию (новое значение сочетается с устоявшейся в языке формой).

К иноязычным неологизмам, сочетающим **новизну формы с новизной содержания**, можно отнести следующие лексемы, зафиксированные нами в газетных текстах периодических изданий

Беларуси за период конца XX–нач. XXI века: *моббинг, гламур, флайерс, оффшор, дайвинг, фитнес, спам, флеш-моб, тюнинг, франчайзинг, фостеринг, роуминг, трани* и др.

Иноязычия-неологизмы, которые сочетают **новизну формы с устоявшимся в языке значением**, уже передававшимся ранее другой формой, характеризуются наличием полного или частичного синонима в языке-реципиенте. Появляются такие неологизмы в языке с целью не только дать новое имя, но и – в большинстве случаев – отражают тенденцию к употреблению экспрессивных форм, которые более чётко, более правильно выражают суть нового понятия, явления или служат для сообщения разного рода экспрессивно-эмоционально-оценочных оттенков. Например: *бренд* (марка, сорт); *таунхаус* (особняк, городской дом, город-поселок); *кастинг* (отбор, подбор); *пагер* (стихи, Интернет-стихи); *секьюрити* (охранник, телохранитель); *диггер* (ср. копатель, землекоп; золотоискатель); *месседж* (сообщение; извещение, послание); *бонус* (премия, награда, приз) и др.

Определенный интерес для нашего исследования представляют так называемые семантические неологизмы-иноязычия, у которых **новое значение сочетается с устоявшейся в языке формой**. По мнению О. В. Ильиной, «семантическая структура инноваций лишь частично и в весьма незначительной степени совпадает с семантической структурой их иноязычных прототипов... На первоначальном этапе процесса заимствования инновация, восходящая к иноязычному прототипу, функционирует в СРЛЯ лишь в каком-либо одном, чаще неосновном для прототипа значении. Дальнейший процесс ее семантического освоения уже не зависит от семантики прототипа, а полностью определяется теми связями и отношениями, в которые инновация вступает с элементами лексико-семантической системы СРЛЯ» [3, с. 43].

Другими словами, если язык-реципиент принимает иноязычные неолексемы преимущественно в значительно суженном лексическом значении, то, пройдя определенный адаптационный период, иноязычное слово может расширять семантическую структуру и приобретать дополнительные оттенки значения. Так, расширили свою семантическую структуру в языке газетной публицистики такие иноязычия, как *шоу, тур, тендер, дивиденд, диггер, граффити, топ, римейк (ремейк), бизнес, прессинг* и др., что подтверждается данными толковых словарей русского языка конца XX в.

Иноязычные слова, функционирующие в современном русском газетном тексте, в разной степени осмыслены языковым сознанием носителей языка-реципиента: некоторые из них имеют высокую степень узуальности, другие вовсе не известны носителям языка-реципиента. Большая часть находится между этими двумя полюсами, составляя цепь переходных случаев, которые трудно поддаются квалификации, поскольку

содержание и структура иноязычного слова может существенно отличаться в системе языка и в речевой деятельности.

Для определения степени узуальности иноязычных слов-неологизмов, зафиксированных в текстах русскоязычных периодических изданий Беларуси конца XX – начала XXI века, нам показалось целесообразным проведение экспериментального исследования с привлечением носителей современного русского языка.

Экспериментальное исследование проводилось в два этапа. На первом этапе эксперимента было задействовано 36 человек – студенты 2–3 курсов факультета славянской филологии (дневной и заочной формы обучения) УО «Могилевский государственный университет имени А. А. Кулешова» в возрасте от 20 до 37 лет. В дальнейшем испытуемые первого этапа не принимали участие в экспериментальном исследовании.

Целью первого (подготовительного) этапа нашего эксперимента являлось определение **усредненного коэффициента новизны** иноязычных слов современного русского газетного текста, что послужило бы объективным показателем неологичности языковой единицы и позволило исключить фактор субъективного влияния исследователя на отбор иноязычных неолексем, с которыми предстояло работать на втором (основном) этапе нашего экспериментального исследования.

На подготовительном этапе нашего эксперимента применялась **методика анкетирования**: испытуемым предлагалось отметить в списке слов знаком «+» неологизмы, а знаком «-» обозначить лексемы, которые, по их мнению, уже таковыми не являются. Список слов (281 лексическая единица во внеконтекстном употреблении) включал собственно иноязычные неолексемы и так называемые гибридные новообразования. Как гибридные новообразования современного газетного текста квалифицируются нами созданные по словообразовательным моделям русского языка лексические единицы, отличительной чертой которых является наличие в одном слове корневого компонента, восходящего к иноязычному прототипу, и морфемы (морфем) русского языка, например: *венчурный, рейдерство, эскейперство, исрамирование, липосакция, консомация, эксклюзивный* и др.

Собранный языковой материал был распределен в анкетно-вопроснике на десять лексико-тематических групп: 1) политика, государство, человек и социум; 2) экономика и финансы, коммерческая деятельность; 3) средства массовой коммуникации, реклама; 4) мода, шоу-бизнес, искусство, кино, музыка; 5) компьютерная терминология; 6) спорт, спортивные игры; 7) медицина, косметология; 8) названия лиц по роду деятельности; 9) бытовая лексика; 10) прочее.

Для определения **усредненного коэффициента новизны** количество слов, отмеченных как неологизм, делилось на общее количество полученных анкет (данная формула расчёта коэффициента новизны слова

была предложена С. И. Тогоевой при исследовании русских новообразований). На основе полученных расчетных данных мы провели классификацию новообразований языка газетной публицистики, среди которых были выделены, используя терминологию Е. В. Сенько, **сильные неологизмы, слабые неологизмы и неологизмы переходного типа.**

К **сильным неологизмам** современного русского газетного текста были отнесены лексемы с коэффициентом новизны от 0,7 до 1:

плебисцит (0,86), праймериз (0,94), инжиниринг (0,72), консалтинг (0,75), истеблишмент (0,8), моббинг (0,97), эйджизм (1), гендер (0,94), меседж (0,78), оффшор (0,94), трани (0,86), рэнкинг (0,91), демпинг (0,8), блог (0,91), ньюсмейкинг (0,86), коучинг (0,89), пагер (0,97), мундиаль (0,91), лайнсмен (0,86), рафтинг (0,8), джоггинг (0,78), таунхаус (0,89), дженерики (0,86), карвинг (0,8), стритрейсер (0,78), фостеринг (0,83), спам (0,78) и др.

Слова с показателем «новизны» 0–0,35 квалифицировались нами как **слабые неологизмы**: *бренд (0,08), менеджмент (0,14), маркет (0,19), дивиденд (0,08), импичмент (0,25), хит (0,03), чат (0,19), роуминг (0,25), гламур (0,19), римейк (0,16), граффити (0,14), фитнес (0,08), дайвинг (0,3), боулинг (0,16), холдинг (0,28), тендер (0,14), спикер (0,22), хакер (0,05), продюсер (0,33), секонд-хенд (0,03), бутик (0,08), фликер (0,19), имидж (0,03) и др.*

Остальные иноязычные лексемы условно были определены как **неологизмы переходного типа**: *дефолт (0,55), лизинг (0,58), масс-маркет (0,61), брендинг (0,55), рекрутинг (0,69), маркетинг (0,58), трансфер (0,69), контролинг (0,55), прайм-тайм (0,58), пресс-релиз (0,58), дресс-код (0,66), райдер (0,61), саунд (0,64), парти (0,61), плей-офф (0,53), форвард (0,55), стрингер (0,53), фиксёр (0,64), шоплифтинг (0,69), хостис (0,61), ресепшин (0,55), фэшин-шоу (0,64), свингер (0,55), хэтчбек (0,2), мейк-ап (0,64), рефери (0,39), унисекс (0,44), сейшн (0,47), перформанс (0,53), саундтрек (0,39) и др.*

В итоге из 281 иноязычного слова было отобрано 100 неолексем с показателями «новизны» от 0 до 0,97, которые выступили в качестве слов-стимулов на втором этапе нашего эксперимента, причём большую их часть (75 слов) составили **слабые неологизмы и неологизмы переходного типа.**

Из дальнейшего нашего исследования выбыла большая группа иноязычий с коэффициентом новизны от 0,8 до 1, так как была высока вероятность того, что мы не получим ожидаемых экспериментальных фактов: *ренкинг, листинг, толлинг, флеш-моб, таймшер, такс-фри, мерчендайзинг, франчайзинг, хакинг, треш, девелопер, райдер, релукинг, сиквел, пагер, скансен, нон-фикшн, форчеккинг, экиден, стрейчинг, драгрейсинг, сэйв, шоплифтинг, фломаркет, слоу-фуд, грумер, стрикер, эр-бег* и др. Также были исключены со второго этапа эксперимента

некоторые иноязычные лексемы, которые, как нам кажется, уже утратили статус неологизма и примкнули в современном русском языке к общеупотребительной лексике: *шоп, бутик, джакузи, мюсли, гамбургер, чизбургер, тинейджер, киллер, суши, бигмак* и др. Если говорить относительно иноязычий *ваучер, миллениум, пейджер*, то эти слова, просуществовав в статусе неологизма сравнительно недолго, перешли в разряд пассивной лексики, что и явилось причиной их «выбывания» из экспериментального исследования. Отдельного комментария требует слово *тикан* (*risk-up* – ‘познакомиться, подцепить кого-л.’ *ABBYU Lingvo 12.0*) с коэффициентом новизны 0,41, которое вышло из экспериментального материала во избежание нежелательной омонимии, так как в современном русском языке за этим словом закрепилось значение ‘небольшой автомобиль для перевозки грузов и пассажиров, с откидными сиденьями по бокам’.

Таким образом, сопоставительный анализ результатов первого этапа проведенного экспериментального исследования показал: объективная новизна иноязычных лексем – их наличие или отсутствие в толковых словарях конца XX века – не всегда совпадает с субъективной новизной воспринимаемых реципиентами единиц номинации, так как ощущение новизны, по словам С. И. Тогоевой, во многом зависит от жизненного опыта человека, от его общекультурной, профессиональной, языковой и лингвистической компетенции.

Литература

1. Англо-русский словарь общей лексики (The Universal English-Russian Dictionary) // *ABBYU Lingvo 12* [Электронный ресурс]. – Электрон. текстовые дан. (913 416 192 байт). – М.: *ABBYU Software House*, 2006. – 1 CD-ROM.
2. Ильина, Л. А. Методологические проблемы исследования процесса лексического заимствования / Л. А. Ильина // *Лексика и фразеология языков народов Сибири*. – Новосибирск, 1984. – С. 14–15.
3. Ильина, О. В. Семантическое освоение русским языком иноязычных лексических инноваций (на материале газетных текстов 1990–1995 гг.) / О. В. Ильина // *Языковые единицы в семантическом и лексикографическом аспектах*. – Новосибирск, 1998. – С. 41–48.
4. Мамонтова, Т. Н. Специфика функционирования заимствованных слов в индивидуальном лексиконе [Электронный ресурс]: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Т. Н. Мамонтова. – М: РГБ, 2005. – 139 с.

Н. В. Жданович (Беларусь, Белорусский государственный педагогический университет имени Максима Танка)

СЕМАНТИКО-СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЭПИТЕТА В ПОЭЗИИ ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XIX ВЕКА

Поэтическая речь отличается преобладанием признаковой (сигнификативной) семантики, поэтому в создании образно-поэтической картины мира эпитету принадлежит основная роль. Не случайно эпитеты занимают значительное место в поэтической речи первой половины XIX века, оставаясь излюбленным изобразительно-выразительным средством. С одной стороны, эпитеты этого периода связаны со сложившейся традицией словоупотребления и ориентированы на систему образных определений предшествующих направлений – классицизма и сентиментализма; с другой – эпитеты первой половины XIX века характеризуются возрастающей тенденцией к индивидуализации определений.

Наши наблюдения показывают, что поэтическая речь первой половины XIX века не «перенасыщена» дублетными или отвлеченными эпитетами, характерными для поэзии XVIII века, и стремится к конкретизации отвлеченных представлений за счет употребления метафорических эпитетов. По сравнению с эпитетами классицизма, эпитеты первой половины XIX века отличаются большей экспрессивностью и эмоциональностью. В отличие от сентиментальных определений, они дают определяемому слову более конкретную, мотивированную внешними либо внутренними признаками характеристику и уточняют, детализируют образ. Появившееся разнообразие определений расширяет круг поэтических номинаций того или иного явления, предмета, вербальной ситуации в целом. Преобладают простые эпитеты, хотя сложные определения все еще остаются в поэтической речи, а в идиостиле В. А. Жуковского их состав и частотность даже увеличиваются в позднем периоде творчества.

В поэтической речи первой половины XIX века эпитет уже не является орнаментальным средством, выполняющим только украшающую функцию. Он становится центром атрибутивной конструкции и семантически значимым для адекватной интерпретации образа компонентом художественного текста, поскольку апеллирует к содержательным свойствам определяемого слова и воздействует на его коммуникативно значимую часть смысла. Эпитет актуализирует авторские ассоциации и эксплицирует оценочные представления, отображающие особенности мировидения поэта и выявляющие его языковую личность. Это позволяет говорить о том, что в первой половине XIX века у эпитета развиваются важные коммуникативно-прагматические функции – апеллятивная и интенционально-суггестивная.

Практически у каждого поэта появляются ключевые эпитеты, которые можно назвать своеобразными метками идиостиля: для В. А. Жуковского – определения *очарованный*, *туманный*, для Ф. Н. Глинки – *горячий*, *кипучий*, *кипящий*, *палящий*, для М. Ю. Лермонтова – *безнадежный*, *гордый*, *мятежный*, *одинокий*.

Круг художественных определений первой половины XIX века достаточно широк, однако все они вписываются в рамки традиционной семантико-стилистической дифференциации эпитетов на *постоянные, общеязыковые, индивидуально-авторские* определения, которая отражает разные степени проявления субъективного начала в характеристике предмета и осмыслении ситуации: общеязыковые определения характеризуются относительно стандартными связями с дистрибутом и значительной частотностью употребления в речи; редкие эпитеты составляют специфику идиостиля того или иного поэта, как правило, они единичны и характеризуются необычными семантическими и синтагматическими связями или же отличаются новизной формы.

Несмотря на подчеркнутый интерес ученых к проявлению в языке творческих особенностей языковой личности, в лингвистике нет типологии индивидуально-авторских эпитетов и какой-либо универсальной схемы анализа. Мы сочли возможным разделить редкие эпитеты на три группы:

1) *потенциальные*; 2) *оксюморонные*; 3) *окказиональные*.

Выделение *оксюморонных* определений наиболее очевидно, поскольку атрибутивные конструкции являются самой распространенной формой существования оксюморона: *всевидящий слепец* (К. Н. Батюшков), *ужасная красота* (В. А. Жуковский), *долгое мгновение* (А. С. Пушкин), *сладостная кручина* (Е. А. Баратынский) – семантическое рассогласование признаков определения и определяемого лежит в основе образования такого рода эпитетов. Выделение же *потенциальных* и *окказиональных* эпитетов нуждается в оговорке, так как в лингвистической литературе нет единства в толковании понятий «окказиональное» и «потенциальное» [2], [3]. Как правило, эти номинации появляются в исследованиях, касающихся процессов деривации: неологизмы получают статус окказиональной или потенциальной единицы в зависимости от продуктивности модели, хотя такое деление тоже спорно и принимается не всеми учеными. Некоторые лингвисты к окказиональным единицам склонны относить вообще любые индивидуально-авторские образования, в том числе и редкие эпитеты. Мы дифференцируем терминологические определения «окказиональный» и «потенциальный» применительно к индивидуально-авторским эпитетам, связывая с деривацией только первое из них.

Потенциальными мы называем такие редкие эпитеты, которые как слова уже есть в языке, но по отношению к данному дистрибуту являются новыми определениями. Они эксплицируют такие признаки, которые, возможно, присущи предмету, но пока не замечены в узусе и еще не были актуализированы в речи: *глухая душа, жадная судьбина, неверные волны, насытая земля, покорная тишина, пышные надежды* (В. А. Жуковский); *ветреный успех, гордая жажда, жадная скука, ласковые измены, пестрая тревога, послушная душа, прилежный страх, седое время, сладкая беседа, храбрый век* (А. С. Пушкин); *болтливое вниманье, послушная тоска,*

ревнивые тучи, теплая вера, юный луч (М. Ю. Лермонтов). *Окказиональные* эпитеты в нашем понимании – это собственно новообразования: *длинно-томный вечер, отрадно-радужная дума* (Ф. Н. Глинка), *широкошумные дубровы, бесстыдно-бледные лица* (А. С. Пушкин), *преступно-заглохшая душа* (Ап. Григорьев).

Наличие инвариантных сем в структуре определения и определяемого, а также в семантике денотатов позволяют говорить о потенциальности определения, которое воспринимается как необычное. Например, *легкокрылое* здоровье, *легкокрылое* наслаждение, *крылатый* сон (К. Н. Батюшков) – редкие эпитеты по отношению к определяемым словам, но они семантически согласованы с ними: наслаждение, сон – временные состояния человека, как не вечно и здоровье. Наличие темпорального признака в семантике данных дистрибутов сближает их между собой и с определениями на основе общей семы ‘непостоянство’ (крылатость – символ кратковременности, способности быстро исчезать).

Редкие определения представлены в произведениях всех поэтов, однако их количество различно. Наименьший процент (менее 3 %) нестандартных атрибутивных сочетаний выявлен у В. В. Капниста (1,6 %), К. Н. Батюшкова (2,1 %) и Ф. Н. Глинки (2,8 %). У других поэтов количество индивидуально-авторских определений колеблется от 3 до 3,9 %: Н. М. Карамзин – 3,2 %, В. А. Жуковский – 3,6 %, А. С. Пушкин – 3,7 %, Е. А. Баратынский – 3,5 %, В. Г. Бенедиктов – 3,6 %, М. Ю. Лермонтов – 3 %, Ап. Григорьев – 3,9 %, Ап. Майков – 3,3 %.

Есть спорные случаи, когда нельзя однозначно ответить, является ли эпитет индивидуально-авторским или же заимствован из других источников – литературных (например, поэтической речи современников автора) или диалектных. Так, Ф. Е. Корш относит к пушкинским неологизмам определение *приютный* ‘обещающий приют’: *Вошебный край! Очей отрада! / Все живо там: холмы, леса, / Янтарь и яхонт винограда, / Долин п р и ю т н а я краса, / И струй и тополей прохлада* (Бахчисарайский фонтан) [1]. Однако такое предположение более чем сомнительно, поскольку этот эпитет (в аналогичном значении) неоднократно встречается в поэзии современников и непосредственных предшественников А. С. Пушкина, в частности, в поэзии В. В. Капниста и К. Н. Батюшкова: *П р и ю т н ый дом мой под соломой / По мне, – ни низок, ни высок; / Для дружбы есть в нем уголок* (В. В. Капнист. Обуховка); *А когда в сени п р и ю т н о й / Мы услышим смерти зов, / То, как лозы винограда / Обвивают тонкий вяз, / Так меня, моя отрада, / Обними в последний раз!* (К. Н. Батюшков. Элизий).

В поэзии первой половины XIX века преобладают потенциальные эпитеты (75 %), продуктивны окказиональные определения (19,5 %) и, возможно, только зарождается третий тип – эпитеты-оксюмороны (5,5 %). Такая ранжировка индивидуально-авторских определений

обусловлена тем, что образование нестандартных атрибутивных сочетаний, прежде всего, связано с реализацией потенциально присущих определению и определяемому свойств, актуализированных в системе эстетической коммуникации.

Проведенный структурно-семантический анализ 500 сочетаний с потенциальными эпитетами позволяет говорить о том, что многие из них мотивированы: в большинстве примеров (83 %) можно найти мотив переноса признака и определить мотивирующие семы. Благодаря наличию мотивирующих образов в сознании носителей языка возникают разнообразные прототипические эффекты, связанные с предметом речи, которые доказывают потенциальность индивидуально-авторского определения к нему.

Оксюморонные эпитеты, в отличие от потенциальных и окказиональных, в поэзии первой половины XIX века являются частным приемом словоупотребления. Среди них преобладание получили такие определения, которые создают размытый оксюморон, основанный скорее не на языковом противопоставлении, а на контекстуальном: *благодатный яд, погибельное счастье, тяжелое умиление, упоительная отравка, язвительное молчание* (А. С. Пушкин); *глубокомысленный шалун, безглагольная речь, необходимый предатель, тяжелое вдохновение, влажный пламень* (Е. А. Баратынский).

Окказиональные определения представлены в основном сложениями, образование которых связано с поэтической традицией классицизма: *гневно-огненные очи, железно-жиллистые руки, спасительно-суровый собеседник* (В. А. Жуковский), *сладостно-туманная забота* (Е. А. Баратынский), *ласкательно-суровые слова, огнемятежная кровь* (В. Г. Бенедиктов), *молньеметательные очи, широкобежный орел* (Ап. Майков).

Редкие, индивидуально-авторские эпитеты незначительны в количественном отношении (739 выявленных индивидуально-авторских определений составляют 3,1 % от общего числа эпитетов), но весьма значимы для интерпретации авторского смысла. Являясь довольно гибкими в смысловом отношении единицами текста, они способны репрезентировать различные оттенки чувств, мыслей субъекта речи. Именно поэтому эпитеты представляют интерес для исследователя не только как изобразительное средство (в плане выражения), но и как один из способов обогащения семантической структуры слова (в плане содержания).

Литература

1. Булаховский, Л. А. Русский литературный язык 1-й пол. XIX века. Лексика и общие замечания о слоге / Л. А. Булаховский. – Киев, 1957. – 492 с.
2. Лыков, А. Г. Современная русская лексикология (русское окказиональное слово) / А. Г. Лыков. – М.: Высш. шк., 1976. – 119 с.

3. Шабовіч, М. Аказіяналізмы ў беларускіх мастацкіх тэкстах (да праблемы даследвання) / М. Шабовіч // Слова. Вобраз. Кантэкст: зб. навук. артык. / рэд. Э. Д. Блінава, Н. В. Гаўрош [і інш.]. – Мінск: БДПУ, 1994. – С. 58–69.

В. В. Зирка (Украина, Днепропетровский университет экономики и права)

РОЛЬ ИНОЯЗЫЧНЫХ СЛОВ В РЕКЛАМНОМ ТЕКСТЕ

Многочисленность исследований рекламы в языковом аспекте позволяет говорить о зарождении и становлении нового направления в лингвистике – *лингвистическом рекламоведении*. В сферу этого направления входит изучение моделей создания рекламных текстов, разработка принципов отношения к ним (их принятие или неприятие), создание номенклатуры способов актуализации языковых единиц в тексте, анализ синтаксиса рекламы с точки зрения его роли в достижении цели рекламной коммуникации; определение жанрового своеобразия рекламы и ее места в системе функциональных стилей и т. п. Не менее важным в таком контексте представляется изучение роли иноязычных слов в рекламе. Этой проблеме и посвящена данная статья.

Особенностью современной рекламы начала XXI в. является ее преимущественная ориентация на адресатов, обладающих необходимой покупательной способностью – бизнесменов, предпринимателей, состоятельных людей. Специфика русскоязычной коммерческой рекламы исследуемого периода формируется под непосредственным влиянием «прозападных образцов», в силу чего масштабное заимствование в русскоязычной рекламе охватывает не только перенимание композиционных приемов создания рекламных материалов, образов, лексических средств, но и полномасштабное заимствование образа западного потребителя и рекламодателя.

Для анализа лексических особенностей текстов рекламы важно понятие тезауруса личности, которое играет огромную роль в интерпретации сообщения. Отметим, что процесс языковой дифференциации аналогичен процессу социальной дифференциации, но не совпадает с ним. Это означает, что, например, тезаурус носителя языка определенной профессии или специалиста в определенной области знания значительно выходит за пределы рамок этой профессии (области знания) в сферу других профессий (областей знания), которыми как таковыми данный носитель языка не владеет. Таким образом, среди носителей одного и того же языка можно выделить не только социально-профессиональные, образовательные и др. группы, но и, исходя из типа коммуникативно-познавательной деятельности, условные семиотические группы по тезаурусу и умению оперировать его элементами в соответствии с мотивами и целями общения. Представляется очевидным, что от умения

реализовать в знаковом общении коммуникативно-познавательные мотивы и цели существенным образом зависит успешность любых совместных действий людей.

Займствование как элемент языковой системы характеризуется соотношением с той или иной стадией соответствующего процесса. В данной статье **займствование** определяется как *иноязычная единица любой степени освоенности, которая имеет дополнительные определения по внутренней классификации: освоенное займствование, займствование-экзотизм, иностранное слово, займствование-варваризм и займствование – иноязычное вкрапление*. Под «займствованием» мы подразумеваем иноязычное займствование, и в первую очередь, займствование из английского / американского языка.

Объектом нашего исследования являются займствованные слова (*шоу-бизнес, слайдинг, лифтинг*), в том числе аббревиатуры (*SPA, VIP*). Анализ лингвистических работ обнаруживает смешение таких терминов, как *варваризм, экзотизм, иноязычное вкрапление*, что свидетельствует об отсутствии единого подхода к критериям для номинации этих разнородных явлений. Более или менее единодушны ученые в определении понятия *интернациональной лексики*, или *интернационализмов*. Нами отмечены уже существующие понятия, начиная с определения интернациональных слов (*конгрессмен, реалити-шоу, ток-шоу, шоу-бизнес; прайм-тайм; букмекер, имиджмейкер; мониторинг, консалтинг, тренинг, факторинг, лизинг, холдинг, и др.*); экзотизмы: *маракуйя*; иноязычное вкрапление *beauty-: beauty-рацион, beauty-маска*; варваризм – *it-girls = ит-герлз; смоуки айз = smoky eyes, секонд хэнд – second hand, плейер – плэйер – плеер, сабвей, пентхаус, шоп* и др.

Изучение и описание явления займствования из других языков в настоящее время характеризуется отставанием теоретической базы исследований, что практически выражается в отсутствии единого подхода к систематизации иноязычной лексики и терминопотреблению при ее описании. Наибольшие разногласия с этой точки зрения вызывает неосвоенная (недоосвоенная) иноязычная лексика. Особо отличаются несогласованностью использования термины *экзотизм – иноязычное вкрапление – варваризм* как по своим персональным характеристикам, так и в сопоставлении друг с другом, где наблюдается их смешение.

Экзотизм в ряду иноязычных займствований выделяется по признаку маркированности по этнокультурному компоненту лексического значения как единица, используемая функционально – при описании явлений, отсутствующих в жизни русских, и для передачи, создания местного колорита. При определении иноязычных вкраплений на первое место ставится адаптационный параметр – полная неосвоенность, начиная с графического уровня. *Иноязычные вкрапления*, будучи фактами

использования лексики чужого языка в русской речи, не являются фактами русского языка, не входят в его словарный состав и поэтому, как правило, не отражаются в словарях. Характерными чертами *варваризмов* как иноязычных единиц, в адаптационном плане вышедших за пределы иноязычных вкраплений, можно считать использование их монолингвами, неосвоенность принимающим языком, возможность существования как в лексике языка-источника, так и в лексике языка-реципиента. Варваризмы на общеязыковом уровне отличаются также фонетической и грамматической вариативностью и различной степенью отнесения их пользователями к основному лексическому фонду русского языка.

Анализ заимствованной лексики с точки зрения ее тематической соотнесенности с рекламируемыми реалиями и сферами человеческой жизни позволил сформировать следующие номинативные парадигмы иноязычных слов, транслируемых посредством современной русскоязычной рекламы в систему

русского

Наблюдения показывают, что прежде всего новая лексика появляется в рекламе *экономической сферы*, активизация которой с проведением рыночных реформ и расширением взаимодействия с мировой экономикой. В рекламных обращениях достаточно полно отражен интенсивный характер процессов заимствования, создания слов на базе англоязычного лексического материала и, наконец, оригинального словотворчества в различных областях сферы, которую можно обозначить как сферу высоких технологий, обозначаемую в языке рекламы варваризмом *hi-tech* или *хайтек / хай-тек*. В текстах русскоязычной рекламы эту область особенно широко представляет *компьютерная терминология*. Мощной сферой, реклама которой изобилует новомодными заимствованиями, является сфера *культуры*: музыки, литературы, театра, кино. Новые слова этой области обозначают направления, стили и реалии *современной музыки и танца, направления и жанры литературы, кино и видео, сферу спорта и международного туризма, мира моды, красоты и косметики, сферу быта*. Реклама становится каналом, по которому приходят в русский язык термины рекламного и издательского дела.

Все типы новых заимствований (иноязычные включения, варваризмы и экзотизмы) функционируют в языке рекламы без пояснения, с контекстным пояснением и с пояснением словарного характера. Зачастую рекламные обращения содержат более или менее развернутое толкование какого-либо недавно заимствованного термина или описывают новые услуги (например, медицинские), которые становятся очень популярными в кратчайшие сроки. Частое появление их не только в рекламных заметках, но и в широкой печати связано, помимо решения узкорекламных задач, со стремлением определенных общественных кругов приблизить отечественного потребителя к европейскому образу жизни. Для новой жанровой разновидности рекламы, пропагандирующей

западный опыт и стиль жизни, характерно преобладание описательных приемов изложения. В то же время степень терминологичности «толкования» в публикациях такого рода – величина переменная, тесно связанная, в частности, с местом публикации. Например, в специализированных изданиях она резко повышается, что вполне логично. Сравним отрывки из рекламных обращений, нацеленных на женскую половину общества: *«Липофиллинг – коррекция морщин, складок, дефектов фигуры путем введения собственного жира – современная концепция пластических операций на лице без разрезов. ... Липосакция – удаление избытка жира с помощью лазера ...».*

Наши наблюдения свидетельствуют о том, что согласно существующим исследованиям наиболее популярными жанровыми воплощениями сегодняшней рекламы являются рекламное обращение, интервью, заметка, рекламно-аналитическая статья и др. При этом «жанровый набор» варьируется в изданиях разного типа. Так, например, рекламно-аналитические статьи появляются преимущественно на страницах гляцевых журналов, специализированных (женских) журналов, в специальных газетах. Для общерекламных и массовых изданий характерны скорее рекламные заметки. Иноязычные слова в рекламе, как и все иные лексические средства, целенаправленно и опосредованно служат актуализации ее важнейшей функциональной задачи. Однако в каждом из перечисленных жанров рекламы варьируется все же набор средств, используемых для реализации поставленной задачи.

Мы утверждаем, что англоязычная лексика служит привлекающим внимание «семантическим центром» рекламных заметок, то есть собственно названием рекламируемого объекта или коммерческой идеи. Например: *«...Nokia с цветным дисплеем и мультимедийными играми... слайдером...»*; *«Реалити-шоу»* – реклама на ТНТ. Англицизмы здесь служат обозначением сравнительно новых и оригинальных рыночных продуктов.

Реклама как особый продукт деятельности человека предназначена для распространения информации тем или иным способом, в силу чего признак информативности рассматривается как один из интегральных признаков рекламы. Информативность иноязычного слова в языке рекламы зависит от различных факторов: степени общей компетенции адресата, знания иностранного языка, степени владения специальной терминологией, способа включения иноязычного слова в рекламный текст и др. Коммерческая реклама становится проводником многих новых иноязычных слов, называющих новые реалии и понятия, интенсивно пропагандирует терминологические номинации, принадлежащие различным сферам деятельности человека, способствуя их вхождению в общелитературный словарь.

Важнейшей социокультурной задачей русскоязычной рекламы последнего десятилетия прошлого века стало формирование социальной группы, система ценностей которой соответствовала бы устремлениям рекламодателей и которая в дальнейшем смогла бы стать в своем роде «эталонной» для остальных членов социума. В связи с вышесказанным, важным, на наш взгляд, представляется исследование функционирования иноязычных слов-наименований представителей «эталонной» группы в русскоязычной рекламе. Лексическим выражением процесса ценностного самоопределения этого общественного слоя и максимально возможного обособления его внутри социума стало активное использование в рекламных текстах множества заимствованных наименований представителей данной группы. Предприниматели под именами *маркетолог, брокер, дизайнер, дилер, реселлер, дистрибьютер, менеджер* и т. д. – давно уже известны в русскоязычной среде, в наши дни требуется *арт-директор, визажист, экаунт-менеджер, трафик-менеджер, интервьюер, коммуникатор, контактор, копирайтер, креатор, модератор, мерчендайзер, сейлзмэн, сендвич-мэн, стэндист* и т. д.

Иноязычная лексика и в данном случае успешно служит цели идентифицирования данной группы, называя, прежде всего, постоянных адресатов современной коммерческой рекламы, в кругу которых, помимо *бизнесменов, бизнес-леди, леди Босс* и просто *леди*, фигурируют *VIP-ы* и *VIP-персоны*, для которых существуют *VIP-салоны, VIP-чартеры* и *VIP-услуги, гламурные граждане модных салонов, it-girls, ikons* и *fashionists* (а по-русски, просто – модники и модницы) и т. д.

Важным направлением речевой деятельности новой русскоязычной рекламы, непосредственно связанной с выполнением социокультурных задач, стало формирование в наши дни так называемой лексики бизнес-обихода. В новую престижную лексико-тематическую группу вошли наименования предметов, услуг, которые должны составлять достойное окружение предпринимателей нового типа, лиц, приближенных к «элите» и всех, просто стремящихся к красивой евро-американской жизни. Изучение некоторых особенностей употребления наименований представителей «эталонной» социальной группы, а также обозначений ее специфического предметного окружения и особых условий жизни и деятельности позволяет отметить, что важным итогом рекламной деятельности изучаемого периода стало закрепление определенных ценностных установок внутри новых слоев общества, способствующих ценностному и поведенческому самоопределению и консолидации последних, а значит, появлению реальной социальной базы, необходимой для дальнейшего развертывания социально-психологических рекламных «рычагов» управления – манипуляций, обольщения, воздействия.

Л. А. Кручкова, С. К. Лахмакова (Беларусь, Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І. П. Шамякіна)

ПРА ЗАПАЗЫЧАННІ БЕЛАРУСКАЙ СПАРТЫЎНАЙ ЛЕКСІКІ

Запазычанне слоў – адна з прадуктыўных крыніц папаўнення лексічнага складу любой мовы. З’яўленне іншамовных слоў у лексічным складзе абумоўлена перш за ўсё разнастайнымі ўзаемасувязямі, якія аб’ектыўна складваюцца паміж народамі і нацыямі ў працэсе развіцця. Разам з асобнымі паняццямі і прадметамі вытворчасці, тэхнікі і побыту, паняццямі грамадска-палітычнага, навуковага і культурнага жыцця адны народы запазычваюць у іншых і словы, якія абазначаюць гэтыя паняцці і прадметы [3].

Агульнавядома, што фізкультура і спорт маюць свае нацыянальныя асаблівасці. Асобныя віды спорту і фізкультурныя практыкаванні, спартыўныя прыстасаванні і рыштункі часцей за ўсё звязаны з гульнямі, побытам таго ці іншага народа. Менавіта таму спартыўная лексіка часта фармавалася і працягвае фармавацца з агульнаўжывальных слоў – назваў народных гульняў і абрадаў, спартыўных прыёмаў, прадметаў.

Спартыўныя гульні, фізкультурныя практыкаванні ўзаемазапазычваюцца народамі і набываюць міжнародны характар. Адбываецца стандартызацыя спартыўнага прыстасавання і ўнармаванне фізкультурных практыкаванняў, правілаў, адзнак спартыўных вынікаў. Усё гэта адлюстроўваецца ў лексічным складзе мовы. Нацыянальная лексіка фізкультуры і спорту актыўна папаўняецца словамі з іншых моваў, і ў беларускай мове назіраецца аналагічная з’ява.

Спартыўную лексіку сучаснай беларускай літаратурнай мовы, якая налічвае вялікую колькасць запазычаных слоў, складае даволі значная мікрагрупа, што характарызуецца дзвюма дыяметральна супрацьлеглымі асаблівасцямі: незвычайнай “рознакаляровасцю” моўнага матэрыялу, калі размова ідзе пра крыніцы паходжання асобных слоў, утваральных асноваў і марфем, і прыкметнай аднастайнасцю граматычных і словаўтваральных сродкаў і прыёмаў іх асваення.

Першая з указаных асаблівасцей – неаднароднасць паходжання запазычанняў – абумоўлена экстралінгвістычнымі фактарам: гістарычным развіццём асобных відаў спорту і фізкультурных практыкаванняў. Моўным матэрыялам для стварэння запазычаных слоў у складзе спартыўных намінацый паслужылі лексемы мовы таго народа, краіны, дзе ўпершыню развіўся пэўны від спорту або ўпершыню з’явіўся ва ўжыванні прадмет, які стаў спартыўным рыштункам. Выключна цікавай падаецца праблема выяўлення шляхоў, якімі гэтыя словы, спартыўныя намінацыі, пераходзілі з адной мовы ў другую, у тым ліку і ў беларускую.

Другая асаблівасць – аднастайнасць і нешматлікасць граматычных і словаўтваральных сродкаў асваення запазычанай спартыўнай лексікі ў сучаснай беларускай літаратурнай мове – выяўленне абагульняльнага характару марфалагічных і словаўтваральных сродкаў і тэндэнцыі да іх большай выразнасці.

Праведзены лексіка-граматычны аналіз запазычанняў у складзе спартыўнай лексікі сучаснай беларускай літаратурнай мовы дае падставу ўсе запазычаныя словы ў залежнасці ад крыніцы паходжання падзяліць на асобныя разрады з улікам іх аб’ёмнасці: шматлікія групы слоў і адзінкавыя словы, а сярод іх вылучыць лексіка-граматычныя групы і мікрагрупы.

Запазычаную спартыўную лексіку, якая ўжываецца ў сучаснай беларускай літаратурнай мове, можна падзяліць на асноўныя мікрагрупы: а) лексіка, запазычаная з англійскай мовы; б) з французскай мовы; в) з нямецкай; г) з італьянскай мовы; д) з галандскай мовы; е) з японскай, персідскай, фінскай і іншых моваў; ё) з лацінскай мовы; ж) са старажытнагрэчаскай.

Усе пералічаныя вышэй мікрагрупы спартыўнай запазычанай лексікі паводле сваіх семантычна-марфалагічных прыкмет – назоўнікі, якія з’яўляюцца назвамі:

а) спецыялізацый, відаў спорту і спартыўных гульняў (*акрабат* – грэч. *akrobates* = які лезе ўгору [1, с. 43], *алімпіяда* – грэч. *olympias, -ados* [1, с. 63], *аўтсайдэр* – англ. *outsider* [1, с. 179], *бамбардзір* – рус. *бомбардировать* < фр. *Bombarder* [1, с. 201], *гросмайстар* – ням. *Grossmeister* [1, с. 403], *дзюдо* – рус. *дзюдо* < яп. *dziudo* = майстэрства спрыту [1, с. 422], *трэнер* – англ. *trainer* [2, с. 488], *фаварыт* – фр. *favori*, італ. *favorito*, ад лац. *favor* = прыхільнасць) [2, с. 532];

б) спартыўных рыштункаў і прыстасаванняў, прыёмаў і дзеянняў, што выконваюцца ў спорце, а таксама назвамі фігур і становішча спартсмена ў час гульні (*база* – фр. *base*, ад грэч. *basis* = аснова, фундамент [1, с. 192], *буер* – гал. *voeier* [1, с. 254], *гантэль* – ням. *Hantel* [1, с. 317], *ракіроўка* – рус. *рокировка* < фр. *roquier*, ад *roc* = шахматная ладдзя [1, с. 317], *рапіра* – рус. *rapira* < фр. *rapiere* [2, с. 290], *трамплін* – фр. *remplin* [2, с. 468], *турнік* – ад фр. *tourner* = круціцца, вярцецца [2, с. 492], *фігура* – лац. *figufa* = вобраз, цела [2, с. 560], *шах* – перс. *san* = кароль [2, с. 651], *яхта* – англ. *yacht* < гал. *jacht*) [2, с. 735];

в) месцаў, дзе праводзяцца спаборніцтвы або захоўваецца спартыўная тэхніка, мер часу, а таксама назваў жывёл, якія выкарыстоўваюцца ў спартыўнай сферы дзейнасці (*басейн* – рус. *бассейн* < фр. *vassin* [1, с. 210], *іпадром* – грэч. *hippodromos*, ад *hippos* = конь + *dromos* = месца для бегу [1, с. 545], *клуб* – англ. *club* [1, с. 661], *матч* – англ. *match* [2, с. 40], *стадыён* – грэч. *stadion* [2, с. 409], *татамі* – япон. *tatami* [2, с. 459], *турнір* – ням. *Turnier*, ад фр. *tourneoi* [2, с. 493], *тэмп* – італ. *tempo* < лац. *tempus* = час [2, с. 508], *элінг* – гал. *helling*) [2, с. 698];

г) паняццяў, якія ўвогуле выкарыстоўваюцца ў спартыўнай лексіцы (*арэна* – лац. *arena* = пясок [1, с. 148], *бліц* – ням. *Blitz* = бліскавіца [1, с. 240], *галс* – гал. *hals* [1, с. 307], *гол* – англ. *goal* [1, с. 394], *жур* – рус. *жюри* < фр. *jury*, ліга – с.-лац. *liga* [1, с. 495], *пенальці* – англ. *penalty* [2, с. 189], *тактыка* – грэч. *taktike* (*tachne*) = уменне строіць войска [2, с. 448], *ферзь* – перс. *ferz* = палкаводзец) [2, с. 556].

Як вынікае, запазычанні – адна з важнейшых крыніц папаўнення лексікі спорту. Абумоўлена гэта тым, што такая лексіка – адна з сістэм адзінага тэрміналагічнага поля, станаўленне, развіццё і ўдасканаленне якога адбываецца ў рэчышчы тэндэнцыі да стандартызацыі тэрміналагічных сістэм, працэсаў, што не адмаўляе імкнення да захавання поўнай нацыянальнай спецыфікі як умовы і формы існавання нацыянальнай культуры.

Запазычанні ў складзе лексікі спорту – пераважна вынік выяўлення экстралінгвістычных фактараў. Цесныя кантакты з краінамі свету, удзел беларускіх спартсменаў у міжнародных спаборніцтвах станоўча ўплываюць на развіццё фізкультурна-спартыўнай сферы ў Беларусі, а разам з тым і на ўзбагачэнне спартыўнага слоўніка як складніка адзінай тэрміналагічнай сістэмы.

Не менш значную ролю ў працэсе запазычання адыгрываюць унутрылінгвістычныя фактары, сярод якіх належнае месца адводзіцца неабходнасці задавальняць патрэбу ў абазначэнні новых паняццяў, імкненню да сцісласці найменняў, магчымасці якіх асабліва выразна выяўляюцца лексічнымі сродкамі англійскай, французскай, лацінскай і старажытнагрэчаскай моваў.

Такім чынам, запазычанні з іншых моваў свету на ўзроўні спартыўнай лексікі – глыбока рацыянальны працэс. Ён вынікае з грамадскага заказу на лексічныя сродкі, якія поўнасцю задавальняюць спартыўную сферу дзейнасці беларускага народа, яго эстэтыку і нацыянальную культуру.

Літаратура

1. Булыка, А. М. Слоўнік іншамоўных слоў: у 2 т. / А. М. Булыка. – Мінск: БелЭН, 1999. – Т. 1: А–Л. – 736 с.
2. Булыка, А. М. Слоўнік іншамоўных слоў: у 2 т. / А. М. Булыка. – Мінск: БелЭН, 1999. – Т. 2: М–Я. – 736 с.
3. Филин, Ф. П. Происхождение русского, белорусского, украинского языков / Ф. П. Филин. – Ленинград, 1972. – 563 с.

А. А. Ляховская (Беларусь, Витебский государственный университет имени П. М. Машерова)

ОККАЗИОНАЛЬНАЯ ЛЕКСИКА В УСЛОВИЯХ ЧАТ-КОММУНИКАЦИИ

Традиционно изучение окказиональной лексики связано со сферами индивидуально-авторского, детского словотворчества, а также с языком периодической печати. Общение в чатах также создает условия для включения коммуникантов в процесс создания новых слов. Так как термин «окказионализм» понимается по-разному, отметим, что мы рассматриваем новообразования, характеризующиеся экспрессивностью, создаваемые в разговорной речи в результате индивидуального акта номинации и по продуктивным и непродуктивным моделям, а также окказиональными способами и с помощью окказиональных аффиксов [2, с. 283].

Анализ исследованного материала показал, что в словотворчестве участников чат-коммуникации активны процессы создания новообразований как при помощи периферийных словообразовательных способов, так и посредством главных системных способов русского словообразования в соответствии с деривационными нормами либо с отступлением от них. Несмотря на то, что словотворчество в процессе речи (в репликах) и при создании *ников* – периферийных компьютерных антропонимов – преимущественно окказиональное, определенная доля новообразований может создаваться и узуальными способами в соответствии с деривационными нормами либо с отступлением от них. Среди последних наиболее продуктивны суффиксация (*advokatka*, *МонетиЩа*, *Chuk4ik*, *Лисуня*, *ето4ка*), префиксация (*antiapostal*, *antiBRAT*, *Антигонник*, *Эксчукча*), сложение (*aeromouse*, [*Kotopes*], *belookaya_99*, *шоко_девочка*, *эмоидиот*).

Самым продуктивным способом узуального словотворчества является суффиксация (359 единиц). Суффиксальные новообразования-существительные делятся на отсубстантивные (320 единиц), отадективные (17 единиц), отглагольные (13 единиц). Словообразовательные значения мы формулируем в соответствии с концепцией Е. А. Земской [1].

В образовании отсубстантивных лексем наибольшую продуктивность обнаружили суффиксы с модификационными значениями. Во-первых, это существительные с уменьшительно-ласкательным значением (146 единиц) с суффиксами *-ик-* (*коментик*, *гостик*, *стремик*, *Chuk4ik*, *muhlik*, *slashik*, *GRЫILik*), *-чик-* (*Glamurчик*, *тайфунчик*, *позитивчик*, *мамончик*), *-к-* (*игуанКа*, *Pobedka*, *орхидейка*, *ванилька*, *Himerka*, *Chanel-ka*, *Ведеттка*), *-очк-* (*багирочка*, *догмочка*, *эгоисточка*, *Tigro4ka*, *ето4ка*, *ранеточка*, *moderochka*), *-ок-* (*Gomelek*, *Setevichok*, *gererok*, *ангелок*), *-ушк-* (*панкушка*, *кианушка*), *-еньк-* (*змеюленька*), *-ец-* (*кефирец*), *-ан-* (*малышаня*). Суффикс *-ик-* также активно присоединяется к английским антропонимам (*Jimmik*, *Джоник*, *Timatik*, *Эндрик*) и апеллятивам (*FROSTIK*, *Girlik*, *frikik*, *мувик*, *froot1k*, *Fox1k*, *Dansik*, *lowik*, *crashik*, *reset1k*, *screamik*, *westik*, *slimik*, *zoomik*). Есть редкие случаи новообразований на базе английских лексем с использованием суффиксов

-чик-, -ок-, -очк-, -к- (*PAIN4uK, Cowboy4uk, FRIDOMCHIK, pickupchik, Doomerok, Бейбочка, sweetka, dream_ka*).

Во-вторых, встречаются новообразования с увеличительно-уничижительным значением (18 единиц) с суффиксами *-иц-* (*alkashische, монетица, доберманице, Atamanице*), *-ин-* (*Мышатица, Barbosина, Лістападзіна*), *-ар-* (оказиональный) (*глючара, фунтяра*), с презрительно-уничижительным значением с суффиксом *-юг-* (*сержантюга, сатанюга*). Последний традиционно прибавляется к основам имен прилагательных, придавая значение лица – носителя признака, названного производящей основой. Суффикс *-енциј-* прибавляется не только к основам апеллятивов (*мордуленция*), но и используется в сочетании с основами имен (*Юленция, Маишенция*).

В-третьих, используются модели образования существительных женского рода от соотносительных существительных мужского рода со значением женскости с помощью формантов *-к(а)* (*мажорка, пиратка, advokatka, ковбойка, незванка* (от окказионализма *незванец*)), *-ш-* (*вампириша*), *-щик-* (*беснредельщица*), *-иц-* (*Безумница* (от потенциализма *безумник ← безумный*)), *-есс-* (*Demonessa, gotessa, еmonessa, loginessa*), *-ин-* (*экологиня*). Однако словообразовательная морфема *-к-* может присоединяться к основе несколько иной семантики, чем это принято в языке. Нами зафиксированы случаи, когда подобные существительные, обозначающие лиц женского пола, образуются от неодушевленных существительных мужского рода, например: *Урожайка, магазинка, ляmurка, динамитка, позитивка, glamurka, creativka, Vinilka*. Подобный факт объясняется тем, что такие лексемы используются коммуникантами в качестве ников, которые становятся маркерами женского пола их носительниц. Общее количество вышеназванных лексем составляет 30 единиц.

В-четвертых, отсубстантивные окказионализмы со значением невзрослости образуются при помощи суффиксов *-онок-*, *-оныхш-*, но не только от названий животных и лиц (*kaktusenok, искренок, малышонок, ольченок, \$krip@4онок, гламуреныш*). Это редкая модель включает только 6 дериватов.

Новообразования со значением лица, связанного с тем, что названо производящей основой (30 единиц), образованы с помощью суффиксов *-щик-*, *-ец-*, *-ник-*, *-ист-*, *-арь-*, *-анин-*, *-оид-*, *-юк-* (оказиональный): *чатовщик, армеец, doomeц, ГТАшник, блинник, бодибилдист, wizardист* (от английского *wizard – чародей*), *злобарь, чатланин, RaptoRianin, мухойд, дендроид, чиксойд, параноид, ипанюк*. Кроме лексем *чатовщик* и *чатланин* для названия посетителей чатов используется и *чаттер*. Слово *чаттер* образовано с помощью суффикса *-ер-*, который в английском языке (*-er*) прибавляется к глаголу для производства существительных со значением лица – производителя действия, выраженного мотивирующей

основой. Однако в русскоязычном чат-общении наблюдается несколько другая модель: данный заимствованный суффикс, сохраняя значение лица, присоединяется к основе существительных: *pipser, illuzer, gnomer*. Более того, чат-коммуниканты используют такую модель в отношении английских лексем: *clocker, midnigher, joyer, webber, homer, deather*.

Наряду со словом *чат* в данном жанре употребляется синоним *чатланка*: [15:42:53] *MR.ship: (для МуЛеДи) На чатланку приходят кстати только человек 5 из Витебска, а остальные непонятно откуда..))))*). Получается следующая словообразовательная цепочка: *чат* → *чатланин* → *чатланка*.

Продуктивной в сфере создания ников является модель образования окказионализмов при помощи суффикса *-ич*, который в языковой системе используется для производства отчеств, а в чат-общении прибавляется к нарицательным существительным, например: *админы4, СЫРЫ4, pitony4, Шайтаныч, зубрилыч, Гаспадарыч, Драконы4, космодромыч, клоныч*.

Особенность словообразовательной структуры новообразований, которые являются сетевыми псевдонимами, также заключается в присоединении к базовым именным или апеллятивным (реже) основам элементов *-us, -os, -as, -is, -es, -ex*, что придает им схожесть с латинскими словами, например: *Максимус, Alexis, Gibonius, kvakus, inFinius, Scorpius, nexus, Поларуус; Dimos, Slavikos, strogos, shmeltos; grantas, soulas, megas, kostas; nexis, maxis, igoris, pavles, bumerex*. Встречаются также форманты *-он-, -ан-, -ол-, -сан-, -джан-* (*Pavlon, Чиксон, Махон, Андремон, ДимоL, Диман, olegan, Shuran, Kirilsan, azazellosan, Лариксан, SashJAN*). Хотя подобные форманты продуктивны (65 единиц), их нельзя считать суффиксами в полном смысле этого слова, так как они не несут выраженного словообразовательного значения.

Отадъективные новообразования менее продуктивны, чем отсубстантивные. Они имеют значение лица / предмета – носителя признака, названного производящей основой, и образуются с помощью суффиксов *-ик-* (*шустрик, нормик, желтик, сластик, malik, rtutik, хрустик*), *-ушк-* (*сладушка*), *-яшк-*, *-явк-* (*вкусняшка, тухлявка, клубняшка, друзняшка*). Выделение последних двух окказиональных суффиксов основано на принципе семантической производности, так как приведенные примеры мотивированы прилагательными, однако формально они могут входить в следующие словообразовательные цепочки: *вкусный* → *вкусняга* → *вкусняшка, тухлый* → *тухляга* → *тухлявка, клубный* → *клубняга* → *клубняшка, дружный* → *друзняга* → *друзняжка*. Поскольку среднее звено данных цепочек – это словообразовательная лакуна, надо полагать, что мы имеем дело с новой моделью.

Среди отглагольных производных мы зафиксировали лексемы со значением лица, производителя действия, образованные с помощью суффиксов *-тель* (*втыкатель* от жаргонного глагола *втыкать* – «смотреть

не отрываясь»), -л- (*маньячила* от жаргонного глагола *маньячить*), -ер (*квасер, заквасер, хрустер*), -ик (*цапик* от глагола *цапать*), -к- (*царапка, куська*), -ун- (*сыпуня*), -ус- (*чавкуся*), -ш- (*уМриша*).

Окказиональные прилагательные представлены отсубстантивными дериватами с суффиксами -аст- с общим значением наделенности тем, что названо в производящей основе (*мачастый, димастый*), -еньк- со значением субъективной оценки (*жозенький*), а также новообразованием на базе английской основы и русского суффикса -н-: *worldный*.

Вторым по продуктивности является способ сложения (174 единицы). В языковой системе сложение без соединительного гласного – более редкий тип, чем сложение с интерфиксом, однако в условиях чат-коммуникации все наоборот: преобладает первая разновидность. На наш взгляд, это связано с влиянием английского языка, в котором образование сложных слов происходит на базе знаменательных и служебных частей речи без соединительных гласных. Отдельную группу новообразований составляют лексемы, созданные чат-коммуникантами только на базе английских слов. Сравнительно большое количество таких единиц (86) говорит о достаточном уровне владения языком. В этой группе продуктивны новообразования, в которых одним из компонентов стали существительные *man, girl, boy, vip*, например: *whiskeyman, smoukman, loveman, writeman, VIPMAN, webman, rainman, cyberman, iceman, speedman, webgirl, firegirl, flamegirl, metallgirl, ice_girl, spacegirl, Heart_girl, hellboy, kinder-boy, ice_boy, ratboy, vip_chat, vip_explorer*. Также наблюдаются названия животных, компоненты *ice, love, fire, heart, star* и др. Например: *firefox, Cybercat, icebery, sanseywolf, icewolf, lovesick, lovelight, Lovrshooter, Love_warior, firestar, flameheart, ghostnight, starshine, cyberdevil, soulsun*.

Остальные новообразования создаются либо при сложении русских / белорусских (реже) компонентов с английскими (32 единицы) (*Найтмышь, foxtigra, krotfish, MALPAboy, kotboy, KantriBobik, Glamurgirl, КАСТА_man, FARTMEN*), либо на базе русских (иногда заимствованных) лексем (23 единицы) (*Птица-колбаса, котбаян, licicavolk, шут-анархист, ПуляХулиган, бусякис, vovakor, rapkovboy*). В обеих группах продуктивно используется компонент *эмо* - (название современного течения молодежной субкультуры), например: *ЭмоПринцесса, эмоидиот, Эмобатон, ЭМОбагира, Эмокуолка, Emo4udo, Emo_Mishka, ЭМО_Heart*.

Сложение с помощью интерфикса менее продуктивно (15 единиц). Данным способом образованы единицы на базе русских лексем с первым компонентом от основ существительных / прилагательных и вторым компонентом от основ существительных, например: *словоохота, [Kotopes], шоко_девочка, belookaya, krasnolutik*. В качестве компонентов используются и заимствованные корни (*электровеник, сантаклаусофоб, Турба-Вожык, mediadoctor, psychodrama, kiberDevochka*) и иноязычные лексемы (*aeromouse, technoFAN*).

Сложение не всегда встречается в чистом виде, а может сочетаться с суффиксацией (*Neo_VerBik*, *etokidka*, *свиномордик*), сегментно-сегментной или морфемно-морфемной субституцией (*Ledy_KoFFe4ka*, *МужигМорква*, *NedMaker*, *ЭмОкРеВеДКо*, *Птушко_BY*, *медведосвин*, *зубовывиватор*), графикацией (*шлЕМОфест*).

Новообразования, созданные способом префиксации, составляют 73 единицы. Среди них доминируют производные с приставками иноязычного происхождения (*супер-*, *анти-*, *мега-*, *псевдо-*, *экс-*, *архи-*).

Самой продуктивной является модель с префиксом *супер-* (21 единица), когда производное слово приобретает общее значение интенсивности, высокой степени того, что названо производящей основой (*SuperXaker*, *superfan*, *supergirl*, *SuperExel*, *super-detka*, *Super_Lady*, *Super_Sveta*, *superboy*, *СуперМакс*). По словообразовательному значению к данной группе примыкают примеры с приставками *сверх-* и *архи-* (*сверхя*, *архизлодей*). Второй по количеству новообразований является модель с префиксом *анти-* (20 единиц), когда производное приобретает значение противоположности (*антигонник*, *antiBRAT*, *Antifrost*, *antiglamur*, *antiangel*, *antipsih*, *anti_emo*, *antiapostal*, *ANTIimacho*, *АНТИБРИГАДА*). По значению к этим примерам примыкает модель с приставкой *не-* (*Neivanov*). Третьей по продуктивности стала модель с префиксом *мега-* (18 единиц), который придает производным значение «очень большой, гигантский» (*MegaPunk*, *megaperes*, *megamonstr*, *мега_кекс*, *мегаизиий*, *мегареспектный*).

Остальные модели представлены 1 – 2 новообразованиями: *Эксчукча*, *ПсевдоКролик*, *псевдо_мысли*, *Ex_Bee*, *posthuman*, *disgod*, *proadmin*.

Таким образом, мы рассмотрели 624 новообразования, возникших в процессе неформального общения в Интернете и являющихся продуктами узуального словотворчества, и определили наиболее продуктивные словообразовательные модели и форманты (*-ик-*, *-чик-*, *-к-*, *-ич-*, *-ер*). Преобладающими способами являются суффиксация и сложение, доминируют новообразования-существительные, что связано с широким распространением словотворчества при создании ников.

Литература

1. Земская, Е. А. Современный русский язык. Словообразование: учеб. пос. / Е. А. Земская. – М.: Флинта; Наука, 2007. – 4-е изд. – 323 с.
2. Русский язык. Энциклопедия / гл. ред. Ю. И. Караулов. – М.: Научное изд-во «Большая Российская энциклопедия», 2003. – Репрод. изд. – 704 с.

М. І. Новік (Беларусь, Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна)

**АРЫГІНАЛЬНАЕ СЛОВА
Ў ПАЭТЫЧНЫМ РАДКУ НІНЫ МАЦЯШ**

Станаўленне і развіццё беларускай літаратурнай мовы непасрэдным чынам звязана з развіццём нацыянальнай літаратуры, з мовай твораў розных жанраў – паэзіі, прозы, драматургіі. Менавіта паэты, пісьменнікі ў розныя гістарычныя перыяды развіцця беларускай літаратурнай мовы актыўна ўплывалі на захаванне самабытнай лексікі, на ўзбагачэнне слоўнікавага запасу мовы праз ажыўленне ўстарэлага слова, праз увядзенне ў кантэкст мастацкага твора жывога народнага слова, праз утварэнне арыгінальнага новага слова. Вядома, што стварэнне новага слова абумоўлена шмат якімі прычынамі, аднак найперш тут мае значэнне асоба самога аўтара, творцы, яго творчая манера, яго пазіцыя ў дачыненні да моўных скарбаў нацыянальнай мовы.

У кантэксце паэтычнай творчасці ХХ–ХХІ стст. паэзія Ніны Мацяш вылучаецца не толькі арыгінальнасцю філасофскага светапогляду, светаўспрымання, але і жанравай разнастайнасцю, а таксама самабытным словам. У яе паэтычным радку жыве стыхія жывога палескага слова, матчынага слова. У яе творах па-новаму адкрываецца прывычнае агульнаўжывальнае слова. Арыгінальная паэзія і пераклады Ніны Мацяш даюць магчымасць адкрыць навастворанае слова. Сярод наватвораў, якія сустракаем у творах таленавітай паэткі і перакладчыцы, – словы, якія не фіксуюцца слоўнікамі сучаснай беларускай мовы. Сярод самабытных слоў – вялікая колькасць такіх, якія з’яўляюцца не толькі здабыткам мовы мастацкай літаратуры. Гэта словы, якія маюць поўнае права на пашырэнне, на ўключэнне ў слоўнікі сучаснай беларускай мовы. Самацветамі назвала Ніна Мацяш творы еўрапейскай паэзіі, якія пераклала на беларускую мову. Такімі самацветамі з’яўляюцца і яе перастварэнні, яе арыгінальныя творы, у якіх гавораць-выпраменьваюць наватворы – каштоўныя самацветы. Яны могуць скласці адметны “Слоўнік мовы Ніны Мацяш”. Прапануем тут невялікую падборку слоў з паэтычных твораў самабытнай паэткі.

АБРАНКА, -і, ж. *А мне жыццё маё – пакута, / Заўжды на сэрцы боль і смутак: / Абранка гордая мая / Мяне цурае ды ахвоча, / Як хоча, так мяне й марочыць* [1, с. 28].

АДЛАДЖВАЦЬ, -ваю, -ваеш, -вае; *незак. Дрэва адладжвае крону* [2, с. 25].

АДПОМСТА, -ы, ж. *...Душа мая гарыць / Адпомстай здраднікам ды вернасцю адданай / Сапраўднай дружбе* [1, с. 110].

АДПРЭЧАННЕ, -я, н. *Сцюжа робіць насенне / няведным. Яе тупое адпрэчанне / любога цяпла вяртае / свет да / яго першабытнай застыгласці* [2, с. 105].

АПІРКА, -і, ж. *Я – апірка твая. І кладка...* [3, с. 29].

АСУДА, -ы, ж. *Зыншапланечаныя / ўласнымі абдымкамі, цалункамі, / яны [юнак з юначкай] ўжо ў недасяжжы / для косых позіркаў прахожых, / маўклівага дакору іх, асуды, абурэння* [3, с. 37].

АСЦЯРОЖЛІВЫ, -ая, -ае. Так сонечніца зараз / куточак гэты горны: лагі і скалы ў хвоях, / латкі снегу і пясок сыплівы / пад **асцярожлівай** ступою [3, с. 38].

АШУКА, -і, ж. Ты [Муза] ведаеш, між можных толькі тое значна, / Што з чалавека робіць малту, і што здзек / **Ашукі** з праўды там у шане адназначна [1, с. 103]; І нават калі сон – мана, / Мне дадушы яна, / Люблю я гэткую **ашуку** [1, с. 97].

БАГОМЛІЦЬ, -лю, -ліш, -ліць; незак. Я горды цнотай і пажадліва трымчу, / **Багомлю** і клянучу [1, с. 108].

БЕЗЛАДЗЬ, -і, ж. Мы заўтра вернемся дадому, / У непагодзь, у **безладзь**, стому. / З чужыны – бы на чужыну [3, с. 11].

БЕЗРАЗВАЖЖА, -а, н. Мароз рэстаўруе свае прадонні. / Там ёсць каменныя / позначкі нейкага беллага, жывёльнага / **безразважжа** [2, с. 98].

БЕСПАДЗЕЙНЫ, -ная, -нае. Звычайны, / **беспадзейны** / дзень. / Нічога не чакалася, / і ўжо нічому сёння не адбыцца [3, с. 35].

БЕЗВЫЙСЦЕВЫ, -ая, -ае. Трава скошана. / Без яе луг зрабіўся / **безвыйсцевай** сцежкай [2, с. 52].

ВАЖЫЦЦА, -жуся, -жышся, -жыцца; незак. Мяккай дуплетнасцю свайго кування / зязюля **важыцца** нясмела / папярэдзіць [2, с. 13].

ВАКОЛЛЕ, -я, н. Пустому **ваколлю** бракуе прыкметаў / таямнічага ўзруху [2, с. 5].

ВАЯВІТА, прысл. Тут / і цяпер / **ваявіта** даводзіцца, што хлусня – / гэта чыстая праўда [3, с. 5].

ВЕСЦІЦЬ, -шчу, -сціш, -сціць; незак. О калі б голас мой, што **весціць** далучэнне / Да Бессмяротных мне, мог даляцець да ценю / Твайго, о мой Кале [1, с. 109].

ВІДОМЫ, -ая, -ае. Усё стаецца **відомым** і / невытлумачным [2, с. 33].

ВІЛЯСТА, прысл. Дзеля стрэчы з табой / Шлях мой торыўся і наўпрост, і **віляста** [4, с. 157].

ВЫБЛІСК, -у, м. Цемра, **выбліск** жароўні, і зноў цемра? [5, с. 51].

ВЫДАБЫВАЦЬ, -ваю, -ваеш, -вае; незак. Вам, птахі верныя, вядома, / Як цяжка з золі, з ледалому / **выдабываць** крыльмі вясну [3, с. 12].

ВЫЗБЫТЫ, -ая, -ае. Зблытаў сябе з жывёлай неразумнай / і прыпадобніўся да яе, / бываючы ўбогі на добрыя дзеі, / а багаты на жарсці, / поўны няцноты, / **вызбыты** Боскай свабоды, / асуджаны Богам, / аплаканы анёлам [6, с. 8]; Поўны парыванняў, / **Вызбыты** ваганняў [1, с. 52].

ВЫЗНАЧВАЦЬ, -ваю, -ваеш, -вае; незак. Давядзецца ж **вызначваць** плод, / які стане штандарам роду [2, с. 7].

ВЫКІСНУЦЬ, -ну, -неш, -не; зак. Пайсці ў пазыку – што пайсці ў няволю; / Віно смачнее ў холадзе паволі, / У склепе ж цёплым **выкісне** зусім [1, с. 75].

ВЫПУКЛІЦЬ, -лю, -ліш, -ліць; зак. Ёсць любаванне сабою ў ахвоце / акрэсліць і **выпукліць** тое, / што памірае [2, с. 78].

ВЯЛІЧЫЦЬ, -чу, -чыш, -чыць; незак. Адзін, хто ўмее даць айчыннай сцэне мову, / Жадае трагіка вянец сабе дастаць; / Другі, каб з рук манарха лаўраў прычакаць, / У одах Марса дух **вялічыць** адмыслова [1, с. 73].

ГАРОТА, -ы, ж. Мне сон нясе і мір, і шанцаванне, / А ява зрынвае ў вайну, ў **гароту** [1, с. 64].

ГАСПАДАРЫНЯ, -і, ж. Сягоння доля – **гаспадарыня** мая, / Уласным сэрцам не валодаю ўжо я: / Боль ды згрызоты, як раба, мяне даймаюць [1, с. 65].

ГЛЫДАЦЬ, -даю, -даеш, -дае; незак. Кузурына? **глыдае** / недарод [2, с. 48].

ДАСКАНАЛІЦЬ, -лю, -ліш, -ліць; незак. Глыбока над зямлёй, у краі запаветным, / Вартуе Артэміда сон прыгостаў гэтых, / І **дасканаліць** іх дзеля акрасы свету [1, с. 121].

ЖУРНА, прысл. **Журна**... Але ж радасць – / Наш прасветлы сцяг [4, с. 178].

ЖЫВІЛЬНАСЦЬ, -і, ж. ...Так і мой сонны дух у ковах тла / Плоць грубая і цёмная насіла, / Пакуль яе любоў не азарыла / Вачэй тваіх **жывільнасцю** святла [1, с. 10].

ЗАБУДЗЬ, -і, ж. Калі ж напраўду іста ночы ў дні / Прыносіць **забудзь**, дык, о Смерць, ачуйся / І вечнай ноччу вочы мне замкні [1, с. 64].

ЗАБЫЎЛІВА, прысл. **Забыўліва** ўсмешка блукае на вуснах прывялых [3, с. 42].

ЗАВАБА, -ы, ж. Сад злегкадумнеў. / Усё тут чары й **заваба** [2, с. 20].

ЗАГАТА, -ы, ж. З малой іскрынкі полымя бушуе, / Усю **загату** дзірачка руйнуе; / Каню на стайні рэзваму не стаць [1, с. 75].

ЗАДЗІВАВАННЕ, -я, н. Яно [дрэва] напінае пупышку аж па / беражочкі смалы і / страляе кшалтам **задзівавання** [2, с. 25].

ЗАРАНАК, -у, м. У кожным летнім **заранку** ёсць гэтакая / хвіліна, жорсткая і яскравая [2, с. 39].

ЗАСМУЖЫЦЬ, -жу, -жыш, -жыць; зак. Ужытак адзінай метафары / смяротна **засмужыў** бы / снег [2, с. 83].

ЗАТАЙНЕНАСЦЬ, -і, ж. Матэрыя ўхваліла **затайненасць** [2, с. 24].

ЗАТУРБАВАННЕ, -я, н. Ні страху, ні **затурбавання**, / Ні ад сяброўкі пагарджання... [1, с. 28].

ЗАЎДЗЯЧНА, прыназ. **Заўдзячна** такому намеру няказнаму / і валаконца сталася плодам [2, с. 51].

ЗАЎЗІРАНЫ, -ная, -ае. Паглядны аскет, **заўзіраны** ў нябачнае, / ён вабіць людзей, / і трымае на водстані [7, с. 25].

ЗАЦЕНЬ, -і, ж. Усюды горач чарэні. Ад яе / слепне **зацень**, дзе / хацелася б жыць [2, с. 37].

ЗБАГАЧАЦЬ, -чаю, -чаеш, -чае; зак. *Ты ведаеш, з дарункаў, пасыланых мне, / Я панства збагачаў* уславаю няўдзячнай [1, с. 103].

ЗБЯЗВАЖВАЦЬ, -ваю, -ваеш, -вае; незак. *Паветра раскошна збязважвае / скрупулы цяжару* [2, с. 35].

ЗВЕЙВАЦЦА, -ваюся, -ваешся, -ваецца; зак. *І ветрам звейваліся, / і натоўпамі затупваліся, / паліліся апоўдні сонцам, / а апоўначы / з усякім смеццем разам / змываліся вадой, наплыўнай / з-пад парыжскіх тратуараў, / сляды ног нашых* [3, с. 40].

ЗВОНЧЫК, -а, м. *А вонкі, й троху воддаль, поўдзень / спякотны бомкаў звончыкам / наветра* [2, с. 45].

ЗВУЧВАЦЬ, -ваю, -ваеш, -вае; незак. *...Як пасля лінкі вуж зноў звучвае* наўколле [1, с. 30].

ЗГРЫЗАЦЦА, -заюся, -ешся, -ецца; незак. *Пакуль “сябры” згрызаліся зацята, / Ліса падкралася і ўвесь багаты / Упаляванак іх – як падмяла* [1, с. 75].

ЗНЕЖЫВЕЦЬ, -вею, -вееш, -вее; зак. *Бо ссівей ды звабу страць – / Страціш змогу і кахаць, / І каханым быць; дык лепей / Знежывець на строце лета, / Чым спагрэбаваным стаць!* [1, с. 129].

ЗНЕПРЫКМЕЦЦЬ, -мечу, -меціш, -меціць; зак. *Гэта ўтвараецца лёгкасць, / каб знепрыкмеціць пяройсце / ад матэрыі да нявіднага* [2, с. 75].

ЗНЕЧАКУ, прысл. *Ягонае квецце застае мяне знечаку* [2, с. 6]; *Знечаку* згадваецца / гарнастай [2, с. 93]; *Ступлю – і знечаку правалюся, / і пальчу ўніз, у дол...* [5, с. 29].

ЗНЯЛЮБЕЦЬ, -бею, -бееш, -бее; зак. *Знялюбее жыццё, багаславіцца смерць / Хутчэй, чым спрагну я другую любасць мець* [1, с. 120].

ЗНЯМОЖВАЦЬ, -ваю, -ваеш, -вае; незак. *Калі кахаць – з сабой варагаваць, / Былых забаў з агідай пазбягаць, / Няшчаднай скрухаю зняможваць сэрца* [1, с. 116].

ЗОЎНА, прысл. *Пілігрыму ад поўдня да поўдня / Цераз плыўныя нетры часу / Зоўна выбліснуў промень з Усходу* [3, с. 29].

ЗРЫНВАЦЬ, -ваю, -ваеш, -вае; незак. *Мне сон нясе і мір, і шанцаванне, / А ява зрынвае ў вайну, ў гароту* [1, с. 64].

ЗУХВАЛА, прысл. *...Дзе лясы ды скалы / Ўвыш вярхі зухвала / Стромілі калісь* [1, с. 52].

КАРЫСТАНЕЦ, -а, м. *Карыстанцы* лацінай пагарджалі нацыянальнаю мовай [1, с. 8].

КВЕЦЦЕ, -я, н. *Ягонае квецце застае мяне знечаку* [2, с. 6].

КРАЁВІДЗЬ, -і, ж. *Яно [лета] ўжо не штурхае краёвідзь / у буяныя высцігі* [2, с. 52].

КУЗУРЫНА, -ы, ж. *Кузурына? глыдае / недарод* [2, с. 48].

КУП’ІСКА, -а, н. *Я апірка твая: не будзеш / Выпускаць мяне з рук у дарозе – Не зняможашся на куп’іску* [3, с. 29].

ЛЁТКА, присл. *Правяду цябе лёгка, лётка* / *Цераз твань і цераз правалле* [3, с. 29].

МАРНІЦЬ, -ню, -ніш, -іць; незак. *Я панства збагачаў уславаю няўдзячнай, / Час ды надзеі марніў на сваёй віне* [1, с. 103].

МЕЖАВІНА, -ы, ж. *Дрэва мяняе колер лісту і / вызначае сваю межавіну* [2, с. 68].

НАВІСЬ, -і, ж. *Што мінецца хмараў навісь – суцяшэннейка слабое* [3, с. 18].

НАДХМАР'Е, -я, н. *Скрозь – / богава дрэва ды скрыпень. / Надхмар'я і долу бяседа* [3, с. 26].

НАЙПРАДАЎНЕЙШЫ, -ая, -ае. *...Неба абыякавае / да найпрадаўнейшае асалоды / свету: да вады* [2, с. 48].

НАКВЕЦЬ, -і, ж. *Нічым пагрэбаваць не можа / Хоць не заўсёды патрапляе / З падзейнай наквеці варожай / Жывіцца тым, што прасвятляе* [3, с. 25].

НАШЧАДЗЬ, присл. *Гожыя дні абдурмяняваюць / нашчадзь* [2, с. 19].

НЯВЕДАМНАСЦЬ, -і, ж. *За смуткам радасць, а за ўцехай сум хаваю, / Маўчаннем выдаю няведамнасць высноў* [1, с. 108].

НЯМОГА, -і, ж. *Стаіць сабе скрыпач і грае / на ўласным беразе – / нямога для бадзяжнікаў аглухлых – / іншасвету: / у мушлі музыкі* [3, с. 3].

НЯРОДА, -ы, ж. *У згоды добрыя плады, / Нярода ж, калатня заўжды / Аблічча бедаў яўніць зразу* [1, с. 72].

НЯСКАЗНЫ, -ная, -нае. *Заўдзячна такому намеру нясказнаму / і валаконца сталася плодам* [2, с. 51].

НЯЎГЛЕДНЫ, -ая, -ае. *Прыдалося б хоць нешта, каб стацца няўгледным, / хоць бы нейкая бурая камяністасць, / а яшчэ лепш бы знікнуць, / хаця б ненадоўга, альбо і надоўга* [5, с. 47].

НЯЎГОЙНЫ, -ая, -ае. *Самоты і скрухі няўгойнае ты не прымала* [4, с. 219].

НЯЎРАЗЛІВЫ, -вая, -вае. *Дрэвы ўжо тое ведалі. Яны / пананіналіся і пагойдаліся, быццам строгія, няўразлівыя / мачты* [2, с. 68].

ПАБАГАЧЧАЦЬ, -чаю, -чаеш, -чае; зак. *Туга пабагаччала, / а пакута сталася годнаю най- / вытанчанай ухвалы* [2, с. 8].

ПАВАБА, -ы, ж. *Сама [забытая скрыпка] / ці брыда, / ці паваб...* [3, с. 26].

ПАВАДЗЬ, -і, ж. *Але павадзь / адладзіць яму аблічча* [2, с. 11].

ПАДЗЕЙНЫ, -ная, -нае. *Нічым пагрэбаваць не можа / Хоць не заўсёды патрапляе / З падзейнай наквеці варожай / Жывіцца тым, што прасвятляе* [3, с. 25].

ПАЛАННЕ, -я, н. *Там, дзе валадарыць півоня, / дастаткова таямніцы палання, / каб насыціўся дух* [2, с. 39].

Паэзія Ніны Мацяш адкрывае чытачу таямніцы роднага слова, здзіўляе новымі значэннямі, непрывычнымі спалучэннямі і такім чынам паказвае незвычайна багатыя магчымасці беларускага слова. Паэтка выяўляе здольнасць тварыць слова, і ў самабытным слове яе выяўляецца сувязь з каранямі мовы – жывым народным словам; сувязь з пісьменнікамі-папярэднікамі і сучаснікамі, якія спрычыніліся да ачышчэння мовы ад нехарактэрнага, неўласцівага мове слова, спрычыніліся да тварэння слова і словам.

Літаратура

1. Мацяш, Н. Багаславі сустрэчу мне...: выбраная лірыка Пляды / Н. Мацяш. – Берасье, 2001. – 168 с.
2. Жакмэн, Ф. Поры году: вершы / Ф. Жакмэн; пер. з фр. Н. Мацяш. – Мінск: Беларус. кнігазбор, 2003. – 116 с.
3. Мацяш, Н. Палёт над жытам: вершы / Н. Мацяш. – Брэст: Выд-ва С. Лаўрова, 1997. – 58 с.
4. Мацяш, Н. Душою з небам гаварыць: выбраная лірыка / Н. Мацяш. – Мінск: Маст. літ., 1999. – 462 с.
5. Шымборска, В. Chwila = Хвіля: вершы / В. Шымборска; пер. з пол. Н. Мацяш. – Мінск: Беларус. кнігазбор, 2005. – 68 с.
6. Мацяш, Н. Перабіраю самацветы: выбраныя пераклады з еўрапейскай паэзіі / Н. Мацяш. – Менск: Цэнтар Супольнасць, 2002. – 138 с.
7. Мацяш, Н. У прыгаршчах ветру: вершы, пераклады, эсэ / Н. Мацяш. – Мінск: Літаратура і мастацтва, 2009. – 144 с.

Е. В. Песковая (Беларусь, Белорусский государственный педагогический университет имени М. Танка)

СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ТЕЗАУРУСА СОВРЕМЕННОЙ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ПРОЗЫ (на примере жаргонной и сленговой лексики в произведениях В. Кунина)

В широком понимании тезаурус – «это тип словаря, отражающий словарный состав в полном объёме. В лексическом отношении тезаурус включает не только слова литературного языка данной эпохи, но и архаизмы, неологизмы, слова высокого слога и просторечные, сленг и жаргон, иноязычную лексику и областные слова» [7, с. 506–507]. Тезаурус является одной из моделей стилистического и семантического расширения лексики, поэтому используется как средство обогащения авторского словаря.

При стилистической характеристике слова учитываются его принадлежность к одному из функциональных стилей, его эмоциональная окраска, экспрессивные возможности. «Функциональный стиль – исторически сложившаяся и социально осознанная система речевых

средств, используемых в той или иной сфере человеческого общения» [1, с. 57]. Особое место в системе стилей занимает язык художественной литературы, потому что он является более открытым, чем любой из функциональных стилей. «Открытость художественного текста определяет допустимость в его составе элементов и словесных рядов, которые на уровне языковых единиц оцениваются как «ненормативные» [2, с. 359].

Рассмотрим такие ненормативные речевые единицы, как сленгизмы и жаргонизмы. Употребление сленга в языке художественной литературы должно быть стилистически оправданным, выполнять определённую эмоциональную функцию. Сленг в художественном тексте открывает для читателя возможности для более полного вхождения в содержание произведения. Для сленга характерна оценочность, то есть экспликация положительного или отрицательного отношения главного героя или автора к окружающему миру или к другим героям.

Наши наблюдения основываются на таких произведениях известного писателя В. Кунина, как повести «Интердевочка», «Сволочи», «Ночь с Ангелом», «Чокнутые». Как показывает анализ, чаще всего автором используется глагольная сленговая лексика. Это помогает не только выразить процессуальность, но и категориальное значение оценочности. Некоторые сленгизмы в произведениях В. Кунина подчёркивают нелепое, смешное действие, приводящее к комической ситуации: *Теперь главное – не шкваркнуться оттуда* [4, с. 65]; *Обвафлился, да? – кричит Матаня* [4, с. 70]; *Я и не подозревал, что неожиданно «втрескавшийся» в Катьку Ангел может выглядеть вот так* [6, с. 427]; *Воздух чистый, прохладный... Ну просто зашибись, какой город* [4, с. 97]; *А то, что он запал на нашу Катьку, у меня не было никаких сомнений* [6, с. 427]. Также сленгизмы могут выражать грубую, негативную эмоционально-оценочную окраску глаголов действия: *Мне б такое шматьё, я бы самую классную маруху заарканил* [4, с. 95]; *Девчонки, я пойду на кухню, кофейку замостырю* [4, с. 157]; *Натан Моисеевич надел все свои ордена и медали и пошёл внука «отмазывать»* [6, с. 126].

В художественном тексте слова могут приобретать новые смысловые оттенки. В произведениях В. Кунина отмечены факты семантической деривации, метафорического употребления сленгизмов. Всё это расширяет тезаурус, обогащает его новыми словами и значениями, которые отличаются от литературного употребления. Например: *Я на дыбы встаю, когда наша внучка заявляет, что она «тащится от прикольных стихов»* [6, с. 146]; *Теперь Лёшка задалбливал в память клички выигравших лошадей* [6, с. 274]; *Это сразу стало опасным, но Зинка по пьяни этого не просекла* [3, с. 91]. В данном контексте читателями воспринимается не первоначальное значение глагола *просечь* ‘прорубить, вырубить или разрубить насквозь’, а образное воссоздание действия. Сленгизмы обладают более объёмным содержанием, потому что не только называют

какое-либо действие, но и оценивают его, часто с отрицательной стороны. *Он сам вёл секцию вольной борьбы, был очень силен физически, неустрашим и мог «оттянуть» любого [6, с. 327]; Ах, сколько барышень я тогда «склеил» на эту витрину с моей фотографией [6, с. 75].*

Как уже отмечалось выше, жаргон отличается от сленга большей степенью скрытости значений. «Жаргон – разновидность речи, используемая относительно устойчивой социальной группой, объединяющей людей по признаку профессии, социального положения» [1, с. 11]. В произведениях В. Кунина жаргонизмы используются для воссоздания уголовной среды, способствуют полному проникновению читателя в эту сферу жизни. Например, писатель даёт различные оценочные характеристики людям по роду их деятельности. Используются образования с суффиксами **-чик-, -ач-**: *Теперь дотямкал, что такое «щипач» [3, с. 55]; Весь этот парад обуви сорок третьего года с тоской принимает маленький Тяпа – тринадцатилетний «форточник» и убийца [4, с. 56].* Суффиксы **-ух-, -их-**, придают словам субъективно-оценочный характер, как отрицательный, так и положительный. Например, жаргонизмами, образованными при помощи этих суффиксов, может воссоздаваться грубое и пренебрежительное отношение к женщине: *Не тёлка, не мочалка, даже не чувиха, а Твоя [6, с. 327].* Жаргонизмы с суффиксами **-ыг-, -ан-** в определённом контексте могут обозначать доброжелательное и уважительное отношение одного героя к другому. *Барыга именно сгущёнку заказывал [5, с. 17]; Иди, корефан мой единственный [5, с. 127]; Тогда зажигай «пахан» – и Костя протянул Тяпе пучок [4, с. 124].*

Ещё одной тенденцией расширения тезауруса произведений В. Кунина является употребление фразеологизмов и слов в переносном значении. Распространёнными являются фразеологические сращения, заимствованные из уголовного жаргона со значением действия. Например: *Тощий пацан в наколках забился в угол – втихаря **смолит косуху** [4, с. 46]; Вот тогда, когда отпускали Зайца и «прокатили пальчики» ему [6, с. 395].* Для образного воссоздания реакции одного из героев на происходящие события В. Кунин использует фразеологизмы из молодёжного сленга. Экспрессивность этих фразеологизмов способствует тому, что они переходят в разговорно-бытовую речь. *Ты что мне **мозги пудришь?** [6, с. 164]4 Не хотите же вы, чтобы я сейчас **отбросил копыта?** [6, с. 347]; **Что же вы тогда ушами прохлопали?** [6, с. 347].* Слова, употреблённые в переносном значении, помогают писателю наиболее полно воссоздать атмосферу общения в уголовной среде: *И «обезьянник» для них – самый что ни есть тюряжный, с выгоревшим отделением для конвоя [4, с. 45]; Теперь у нас в «Интуристах» дежурных по этажу нет. Всё как у людей «за бугром» сделали [4, с. 85].* В развитии значения словосочетания «за бугром» («за границей») оказал влияние

уголовный жаргон: «за буграми» – в ссылке, где «бугры» – Уральские горы» [4, с. 131]. Некоторые значения образных выражений являются понятными в разговорной речи: *Привезёшь «капусту» – забереёшь песка* [4, с. 118]; *Отчисления «крыше» были чуть меньше, чем требовал рэкет* [6, с. 417].

Таким образом, употребление сленгизмов и жаргонизмов является одним из способов расширения тезауруса художественного текста. Использование писателями нелитературной лексики делает художественный текст более открытым и эмоциональным, дает возможность выразить объективную и субъективно-эмоциональную оценку обозначаемых явлений. Сленг и жаргон, употребленный в произведениях В. Кунина, помогает писателю воссоздать атмосферу уголовной среды и непосредственного общения молодежи между собой. В языке современной художественной литературы проявляется тенденция к его интеграции с некодифицированной языковой системой, что делает текст открытым и приближенным к современным читателям.

Литература

1. Голуб, И. Б. Стилистика русского языка / И. Б. Голуб. – М.: Айрис пресс, 2007. – 441 с.
2. Горшков, А. И. Русская стилистика. Стилистика текста и функциональная стилистика / А. И. Горшков. – М.: АстрельТверь: АСТ, 2006. – 366 с.
3. Елистратов, В. С. Толковый словарь русского сленга / В. С. Елистратов. – М.: АСТ, 2005. – 672 с.
4. Кунин, В. В. Это было недавно / В. В. Кунин. – СПб.: Геликон плюс, 2000. – 381 с.
5. Кунин, В. В. Сволочи / В. В. Кунин. – М.: АСТ: Транзиткнига, 2004. – 236 с.
6. Кунин В. В. Рассказы / В. В. Кунин. – Москва: АСТ, 2004. – 342 с.
7. Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Большая российская энциклопедия, 2003. – 928 с.

Н. А. Снігірова (Беларусь, Інстытут мовы і літаратуры імя Якуба Коласа і Янкі Купалы НАН Беларусі)

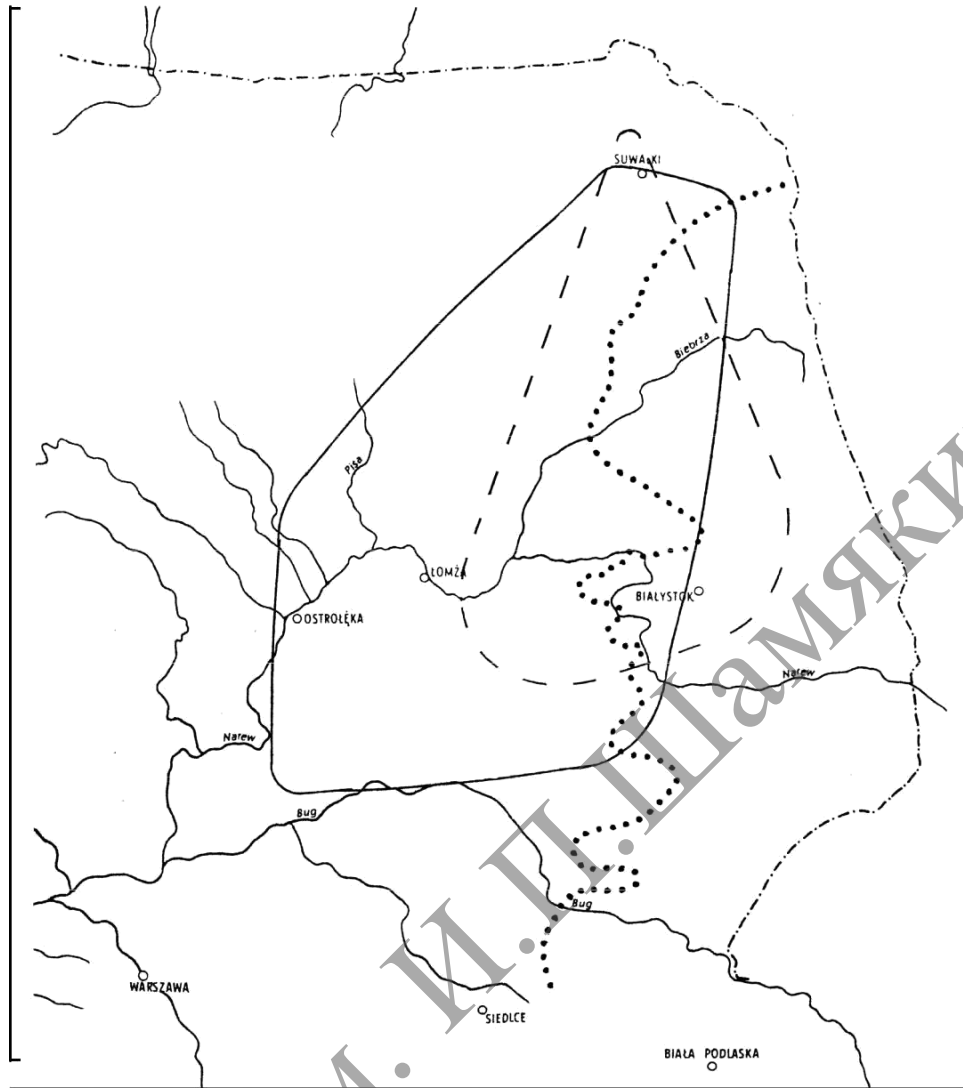
ЛЕКСИКА-СЕМАНТИЧНЫЯ АРЭАЛЬНЫЯ НОВАЎТВАРЭННІ Ў ГАВОРКАХ ПАЎНОЧНА-ЎСХОДНЯЙ ПОЛЬШЧЫ І ІХ БЕЛАРУСКАМОЎНЫЯ СТЫМУЛЫ

У галіне беларуска-польскага супастаўляльнага мовазнаўства найбольшай папулярнасцю карыстаюцца даследаванні, арыентаваныя на вывучэнне «пальшчызны крэсвай», а таксама гаворак Беласточчыны з моцным ўсходнеславянскім (пераважна – субстратным) кампанентам. Між тым наяўнасць істотнай колькасці інавацыйных моўных з’яў на паўночным усходзе генетычна польскай тэрыторыі, за межамі вузкага

прыгранічнага рэгіёна Польшчы, патрабуе асаблівай ўвагі даследчыкаў. Дыялектныя асаблівасці, лакалізаваныя ў паўночна-ўсходніх гаворках польскай мовы складальнікамі лінгвагеаграфічных атласаў, могуць быць арэальна і тыпалагічна суаднесены з адпаведнікамі, характэрнымі для паўночна-заходніх беларускіх гаворак. Стымул для ўзнікнення або цэнтр ірадыяцыі некаторых значных, аддаленых ад кантактнай мяжы арэалаў інавацыі, магчыма, знаходзіцца на Беларусі.

Сярод характэрных новаўтварэнняў, лакалізаваных на паўночным усходзе Польшчы ў кантактнай (у шырокім разуменні) польска-беларускай міжмоўнай зоне – лексіка-семантычныя арэальныя інавацыі *tych*, *tychun* – найменні лысага чалавека. Тэрытарыяльна лексема *tychun* уваходзіць у склад намінацыйнага арэала *tych*, які шырока ахоплівае паўночны ўсход Польшчы (гл. карту-схему) [18, к. 149]. Згодна з картай, абодва арэалы несущальныя, маюць астраўны вертыкальны характар. Клін, утвораны арэалам лексемы *tychun*, накіраваны на поўнач.

Абедзве назвы зафіксаваў Я. Карловіч: *tych* са значэннем ‘лысіна’, ‘мянушка лысага чалавека’, *tychun* ‘лысы чалавек’ [17, т. 3, с. 85]. Трэба заўважыць, што на абшары паўночна-ўсходніх польскіх гаворак пераважаюць лексемы з каранямі *lys-*: каранёвы кампанент *tych-* адзначаны ў складзе пяці лексічных адзінак (*tych*, *tychun*, *tychal*, *tychul*, *tychoń*), у той час як дэрываты ад *lys-* выступаюць у адзінаццаці [18, к. 149]. У сучасных беларускіх гаворках лысага чалавека называюць *лысак*, *лысач*, *лысун* і інш. [9, т. 2, с. 697]. Варыянт *лысун*, фанетычна бліжэйшы да польскай арэальнай інавацыі *tychun*, распаўсюджаны ў Гарад. р-не [9, т. 2, с. 697]. Акрамя таго, на тэрыторыі Беларусі вядомы аднакарэнныя да наймення *tychun* словы таксама з негатыўным адценнем: *лыхый*, *лыхэй* ‘зношаны’ (Малар., Драг. р-ны), ‘злы’ (Малар. р-н) [3, с. 127], *лыхта* ж. р. ‘пляткарка, балбатуха’ (Дзярж. р-н) [1, с. 35].

————— – łych
 - - - - - – łychun

Карта-схема – Łych, łychun

Інтэрпрэтацыя лексіка-семантычных інавацыйных фактаў абумоўлена асаблівасцямі семантычнай рэканструкцыі і арэальнага апісання. Відавочна, што паходжанне лексем *łych*, *łychun* трэба звязваць з прыметай *лысы* ‘які мае лысіну, з лысінай’ або назоўнікам *лысіна* ‘месца на галаве, дзе вылезлі і не растуць валасы’, ‘белая пляма на лбе некаторых жывёл’, ‘пра ўчастак чаго-н., пазбаўленага расліннасці, покрыва’ [11, с. 323]. Этымалагічна слова *лысы* ўзыходзіць да прасл. *lyszь* ‘пазбаўлены валасоў, голы’, ‘без расліннасці’, ‘светлы, ясны, бліскучы, з белай плямай’, якое можна параўнаць з літоўск. *lūšis*, лат. *lūsis*, ст.-в.-ням. *luhs*, арм. *lois* ‘святло’, *lusin* ‘месяц’, *lusn* ‘бяльмо’ [14, т. 6, с. 82–83]. Першасным было значэнне ‘белая пляма’, а ‘голы’ – другаснае [14, т. 6, с. 82]. Акрамя таго, вызначэнне *лысый* літаральна этымалагізуецца як ‘бліскучы’ (зыходнае **lyksъ* > *lyc*, *ks* > *c*, параўн. *русый*) з прычыны такой семантычнай

адметнасці, як адсутнасць валасоў (суфіксальнае вытворнае той жа асновы, што і *лоск*, *луна*) [13, с. 174]. Згодна з версіяй М. Фасмера, *лысый* і яго вытворныя роднасныя таксама ст.-інд. *rūṣan* ‘светлы, белы’; сюды ж адносіцца *прамень*, *месяц* і інш., што паходзіць ад **leuk-*, грэч. *λευκός* ‘белы’ [12, т. 2, с. 542].

Прыметнік *лысу* з семантыкай ‘той, хто не мае валасоў на галаве; вылінялы, аблезлы; хто не мае поўсці’ датуецца ў польскай мове канца XIV ст., а таксама зафіксаваны ў форме *lys* (падобна як *mądry – mądr*) [16, с. 307–308]. Прычым, як зазначае К. Длугаш-Курчабова, прыметнік *лысу*, *лыса* можа выступаць у функцыі назоўніка: «‘лысы чалавек, лысы звер’, а ў паляўнічай тэрміналогіі ‘самец аленя пасля скідання рагоў’, і жартоўнае ‘месяц’» [16, с. 309]. А. Банькоўскі вызначае паходжанне лексемы *лысу* ад **leuk-* ‘свяціць, яснець’ [15, т. 2, с. 114]. Ю. А. Лаучутэ занатавана слова *loukiala*, *loukiata* з блізкай да п.-і.-с. асновай, якое абазначае мянушку каровы з белай плямай на ілбе [4, с. 80].

Прыведзеныя вышэй этымалагічныя дадзеныя даюць падставы меркаваць, што форма *лыч* з’явілася ад кароткага прыметніка *лыс* у выніку чаргавання *s // ch*, якое надало вядомай назве новае гучанне і ўзмацніла экспрэсіўнасць. Сродкам утварэння адсубстантыва *лычун* выступіў вельмі стары фармант *-ун*, які, як вядома, выкарыстоўваецца не толькі для ўзмацнення экспрэсіўнасці, але і для «замацавання» характэрных прыкмет знешнасці, уласцівасцей характару, прыналежнасці да месца пражывання і г. д. Суфікс *-ун* у складзе новаўтварэння павысіў абразлівы сэнс наймення (параўн.: *лыsik*, *лыsul*).

У беларускай мове атрыбутыўныя назвы асоб мужчынскага полу складаюць даволі пашыраны пласт лексікі [6, с. 49]. Пры дапамозе суфікса *-ун* утвараюцца назоўнікі, якія захоўваюць значэнне ўтваральных асноў, грунтуючыся на базе прамога ці пераноснага іх значэння [5, с. 91]. Адсубстантыўныя асабовыя назоўнікі з суфіксам *-ун* – гэта ўтварэнні прадуктыўнага ў гаворках тыпу з агульным значэннем ‘носьбіт прадметнай адзнакі’, якія абазначаюць асоб па розных адносінах, часцей з экспрэсіяй зніжанасці: *стаўбун*, *кішкун*, *красун*, *лясун*, *латун*... [10, с. 173].

Адпрыметнікавыя ўтварэнні з суфіксам *-ун* з агульным значэннем ‘носьбіт прыметы’ характарызуюць чалавека па выразнай знешняй прымеце, звычайна з экспрэсіяй зніжанасці. Сярод іх асабовыя назоўнікі, якія абазначаюць асоб па знешніх, фізічных асаблівасцях, канстытуцыі цела (*сляпун*, *таўстун*, *гладун*, *харашун*, *шчарбун*, *бальшун* і інш.), складаюць у гаворках (Віц., Гом., Гродз.) прадуктыўны тып словаўтварэння [10, с. 123]. Гэтая адметнасць беларускай дыялектнай мовы была адзначана яшчэ П. А. Растаргуевым [8, с. 69], [7, с. 145].

Суфікс *-ун* у польскай мове ахарактарызаваны М. Саевічам як «тыпова дыялектны» фармант, які прысутнічае амаль выключна ў пеяратыўных найменнях [19, с. 207]. У адпаведнасці з перакананнямі

вучонага, «агентыўныя назвы з дадзеным фармантам у вялікай колькасці выступаюць у беларускіх і большасці ўкраінскіх гаворак, але польскім гаворкам яны не ўласцівы» [19, с. 207]. Як адзначыў П. В. Вярхоў, назоўнікі з суфіксам *-ун* характэрны пераважна размоўным стылям [2, с. 25]. Згодна з думкай М. Саевіча, на Беларусі і Беласточчыне найбольшай актыўнасцю вызначаецца словаўтваральная мадэль «*V + -ун = N*» [19, с. 207], аднак інавацыі *tych, tychun* дэманструюць, што на тэрыторыі, на якой усходнеславянскіх уплываў выразна не адзначаецца, прадуктыўным стала ўтварэнне экспрэсіваў ад назоўнікавых і прыметнікавых асноў.

Ірадыяцыя інавацыі *tych* прастымулявана агульнымі ўнутрымоўнымі арэальнымі заканамернасцямі. Стымулам для нараджэння і фронтальнай экспансіі інавацыі *tychun* з'яўляюцца прадуктыўныя на тэрыторыі пашырэння беларускай дыялектнай мовы лексіка-словаўтваральныя рэсурсы. Зыходзячы з вышэйвыкладзеных дадзеных, можна канстатаваць дзейнасць беларускага ўплыву, выяўленага на ўзроўні адбору словаўтваральных сродкаў, на фарміраванне лексіка-семантычнага новаўтварэння. Сярод найбольш верагодных спосабаў далейшага распаўсюджвання лексіка-семантычнай інавацыі *tychun* вылучаецца фронтальны шлях, калі арэал слова можа пашырацца ў выніку кантактаў гаворак.

Літаратура

1. Бірыла, М. В. З лексікі вёскі Скварцы Дзяржынскага раёна / М. В. Бірыла // Народнае слова: [зб. арт.] / АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа; пад рэд. А. Я. Баханькова. – Мінск, 1976. – С. 23–49.
2. Вярхоў, П. В. Назоўнікі на *-унь (-юнь)* у беларускай мове / П. В. Вярхоў // Беларус. лінгвістыка / АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа. – Мінск, 1973. – Вып. 4. – С. 22–29.
3. Дыялектны слоўнік Брэстчыны / склад.: М. М. Аляхновіч [і інш.]. – Мінск: Навука і тэхніка, 1989. – 294 с.
4. Лаучюте, Ю. А. Словарь балтизмов в славянских языках / Ю. А. Лаучюте; Акад. наук СССР, Ін-т языкознания. – Л.: Наука, 1982. – 211 с.
5. Ляшчынская, В. А. Дэрывацыя атрыбутыўных назваў асоб мужчынскага полу пры дапамозе суфіксаў *-ан (-ян), -ун, -ень (-ань)* / В. А. Ляшчынская // Вес. Акад. навук БССР. Сер. грамад. навук. – 1972. – № 1. – С. 87–94.
6. Ляшчынская, В. А. Суфіксальнае ўтварэнне атрыбутыўных назваў асоб мужчынскага полу ў беларускіх народных гаворках / В. А. Ляшчынская // Рэгіянальныя асаблівасці беларускай мовы, літаратуры і фальклору: тэз. дакл. рэсп. навук. канф., Гомель, 25–26 мая 1973 г. / Гомел. дзярж. ун-т; рэдкал.: М. М. Грынчык (адк. рэд.) [і інш.]. – Гомель, 1973. – С. 47–49.
7. Расторгуев, П. А. Говоры на территории Смоленщины / П. А. Расторгуев; Акад. наук СССР, Ін-т рус. яз. – М.: Изд-во Акад. наук СССР, 1960. – 208 с.
8. Расторгуев, П. А. Северско-белорусский говор: исследование в области диалектологии и истории белорусских говоров / П.А. Расторгуев; Ін-т беларус. культуры. – Л.: Изд-во Инбелкульта, 1927. – 224 с.
9. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: у 5 т. / Акад. навук БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа; уклад.: Ю. Ф. Мацкевіч [і інш.]; пад рэд. Ю. Ф. Мацкевіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1979–1986. – 5 т.
10. Сцяцко, П. У. Беларускае народнае словаўтварэнне: афіксальныя назоўнікі /

П. У. Сцяцко; рэд. М. В. Бірыла. – Мінск: Навука і тэхніка, 1977. – 320 с.

11. Сцяцко, П. У. Утварэнне назоўнікаў пры дапамозе суфіксаў з элементам -х- у беларускай народнай мове / П. У. Сцяцко // Беларус. лінгвістыка / НАН Беларусі, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа. – Мінск, 1975. – Вып. 8. – С. 23–29.

12. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т. / М. Фасмер; пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачёва. – 4-е изд., стер. – М.: Астрель: АСТ, 2004. – 4 т.

13. Шанский, Н. М. Школьный этимологический словарь русского языка: значение и происхождение слов / Н. М. Шанский, Т. А. Боброва. – 2-е изд. – М.: Дрофа: Рус. яз., 1997. – 400 с.

14. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы / Акад. навук БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа. – Мінск: Навука і тэхніка, 1978–2008. – 12 т.

15. Bańkowski, A. Słownik etymologiczny języka polskiego: w 2 t. / A. Bańkowski. – Warszawa: Wydaw. Nauk. PWN, 2000. – 2 t.

16. Długosz-Kurczabowa, K. Nowy słownik etymologiczny języka polskiego / K. Długosz-Kurczabowa. – Warszawa: Wydaw. Nauk. PWN, 2003. – 660 s.

17. Karłowicz, J. Słownik gwar polskich: w 6 t. / ułożył J. Karłowicz. – Kraków: Akad. Umiejętności, 1900–1911. – 6 t.

18. Kowalska, A. Zróżnicowanie słowotwórcze gwar Mazowsza i Podlasia: rzeczownik: w 2 t. / A. Kowalska. – Wrocław [etc.]: Zakł. Nar. im. Ossolińskich, 1975–1979. – Т. II, cz. 1: Atlas: mapy 101–200. – 1979. – 100 m. – (Prace Instytutu Języka Polskiego / PAN; № 28).

19. Sajewicz, M. Dewerbalne nomina agentis z formantami *-lo*, *-un* w gwarach białoruskich okolic Narewki i Białowieży na Białostocczyźnie / M. Sajewicz // Studia z językoznawstwa słowiańskiego / red.: M. Lesiów, M. Sajewicz; Uniw. Marii Curie-Skłodowskiej. – Lublin, 1995. – S. 207–209. – (Rozprawy Sławistyczne; № 10).

А. В. Солахаў (Беларусь, Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І. П. Шамякіна)

УТВАРЭННЕ ІНДЫВІДУАЛЬНА-АЎТАРСКІХ НЕАЛАГІЗМАЎ З ПРЫСТАЎКАЙ *АНТЫ-* Ё МОВЕ СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ ПАЭЗІІ

Прэфікс *анты-* ўзыходзіць да грэчаскага *anti* ‘супраць’ [3, с. 104]. Пры дапамозе яго ва ўсходнеславянскіх мовах утвараюцца назоўнікі і прыметнікі, якія абазначаюць супрацьлеглыя або супрацьпастаўленыя паняцці, з’явы і прыметы.

Разгледзім утварэнне індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў з прыстаўкай *анты-* ё мове сучаснай беларускай паэзіі.

У беларускай мове, паводле «Беларускай граматыкі», назоўнікі з гэтым прэфіксам абазначаюць супрацьлеглае, процідзейнае таму, што названа ўтваральным словам [2, с. 276]. Яны набываюць прадуктыўнасць у астранамічнай тэрміналогіі і ўключаць у свой склад запазычаныя, пераважна інтэрнацыянальныя лексемы [1, с. 324].

Прыметнікі з прэфіксам *анты-* абазначаюць прымету, супрацьлеглую або супрацьпастаўленую той, што названа ўтваральным словам [2, с. 311].

Паводле семантычнай сувязі з утваральным прыметнікам сярод іх вылучаюць тры падтыпы:

1) прыметнікі, што абазначаюць прымету, процілеглую той, якая названа ўтваральным прыметнікам (*антыгістарычны*);

2) прыметнікі са значэннем 'накіраваны супраць таго, што названа назоўнікам, якім у сваю чаргу матываваны суфіксальны ўтваральны прыметнік' (*антываенны* 'накіраваны супраць вайны');

3) прыметнікі са значэннем 'накіраваны супраць таго, што названа словазлучэннем з утваральным прыметнікам у якасці азначэння' (*антыгадзючны* 'накіраваны супраць заражэння ядам гадзюкі') [1, с. 332]. Тып набывае прадуктыўнасць у сферы грамадска-палітычнай і навукова-тэхнічнай тэрміналогіі [2, с. 276].

У мове сучаснай беларускай паэзіі ўтвараюцца індывідуальна-аўтарскія як назоўнікі, так і прыметнікі.

Індывідуальна-аўтарскія назоўнікі абазначаюць:

1) жанры літаратурных твораў: *антыбайка* (< байка), *антыбалада* (< балада), *антысанет* (< санет): *Зязюлі хацелася надта Наседзець самой антыяйкі, Каб вывесці антыпернатых Для антыбайкі...* (Р. Барадулін); *Гісторыка-геаграфічная антыбалада* (падзагалавак да верша «Пірогі і пірагі») (В. Зуёнак); *антысанет* (назва санета) (М. Танк);

2) астранамічныя аб'екты: *антысонца* (< сонца): *Толькі хуткасць. І чорныя «дзіры» Гараць Антысонцамі: Мёртвыя – Не патухаюць* (В. Зуёнак);

3) парныя або зборныя паняцці: *антыпара* (< пара), *антынарод* (< народ): *Прышла да антыквара З вяселля антыпара* (Р. Барадулін); *Я думаў у гэтыя дні, Маргот, што ёсць народ і антынарод?* (А. Вярцінскі);

4) часткі цела чалавека: *антыгалава* (< галава), *антытвар* (< твар): *З гадамі сена здасца муравою, І пачынаюць болей галавою Пісацца дужа правільныя вершы, І адпаведна ўжо настрой, як шэршань, Гудзе, і думку абвівае лой. І вершы пішуць антыгалавой* (Р. Барадулін); *Жахнуўся антыквар – Прапаў ягоны антытвар!* (Р. Барадулін);

5) птушак і прадуктаў іх жыццядзейнасці: *антыпернатыя* (< пернатыя), *антыяйкі* (< яйкі): *Зязюлі хацелася надта Наседзець самой антыяйкі, Каб вывесці антыпернатых Для антыбайкі...* (Р. Барадулін);

6) прадметы: *Прышла да антыквара З вяселля антыпара: – Калі ўжо антыквар ты, Прадай нам антыкварты...* (Р. Барадулін);

7) прадукты харчавання: *антыежа* (< ежа): *Мне зорны бляск тугою вочы рэжа. Агорне сум – няўцям, чаго хачу. Вось хіба з'ем талерку антыежы І за табою следам палячу* (Г. Юрчанка);

8) абстрактныя паняцці: *Нашто гадаць, якая антысіла Цябе з зямлі узнесла да планет, Калі з тых пор мне горкі і нямілы Не толькі свет, а нават антысвет* (Г. Юрчанка);

9) міфічных істот: *антыродзіч* (<родзіч): *О, хіжыя цыклопы і цыклопы, Калі ж вас антыродзічы змятуць?..* (М. Чарняўскі).

Як паказваюць прыведзеныя вышэй прыклады, семантычна індывідуальна-аўтарскія назоўнікі больш разнастайныя, чым узуальныя, і, у адрозненне ад іх, валодаюць экспрэсіўнасцю, якая праяўляецца парознаму ў кожным з іх. Яны ўжываюцца для стварэння моўнай гульні, іроніі: *Зязюлі хацелася надта Наседзецъ самой антыяйкі, Каб вывесці антыпернатых Для антыбайкі...* (Р. Барадулін); *Мне зорны бляск тугою вочы рэжа. Агорне сум – няўцям, чаго хачу. Вось хіба з’ем талерку антыежы І за табою следам палячу* (Г. Юрчанка).

Акрамя таго, прэфікс *анты-* можа далучацца да ўласных імён: *анты-Нестар* (< Нестар): *І [фашысцкая «рама»] засекала цэль, каб у рэестры Слаўных і вялікіх перамог Новы летапісец – анты-Нестар – І маю душу занесці мог* (В. Зуёнак). Каб зразумець сэнс утворанага аказіяналізма, неабходна разабрацца, хто такі той, які абазначаны ўтваральным словам. Нестар жыў у канцы XI – пачатку XII ст., быў манахам Кіева-Пячэрскага манастыра. Ён вядомы як усходнеславянскі пісьменнік і гісторык, адзін з заснавальнікаў летапіснага жанру на Русі. Яго пярэ належаць «Чытанне пра жыццё і гібель Барыса і Глеба» і «Жыццё Фядосія Пячэрскага». «У сваіх творах побач з пропаведдзю хрысціянства, – сцвярджае В. А. Чамярыцкі, – праводзіў ідэю адзінства і незалежнасці Русі ад Візантыі, асуджаў міжкняжацкія ўсобіцы. [...] У майстэрстве гістарычнага апавядання дасягнуў высокай дакладнасці, прастаты і жывасці выкладу» [5].

Пры дапамозе індывідуальна-аўтарскага назоўніка *анты-Нестар* аўтар стварае складаны мастацкі вобраз, экспрэсіўнасць якога павялічваецца эфектам нечаканасці такога ўтварэння.

У сістэме словаўтварэння індывідуальна-аўтарскіх прыметнікаў прыстаўка *анты-* ў мове сучаснай беларускай паэзіі выкарыстоўваецца радзей. Зафіксаваны наступныя дэрываты:

антыабстрактны ‘супрацьлеглы абстрактнаму; рэальны’: *У галаве яго цяпер раіліся І бушавалі яркія ўяўленні: Зусім рэальная, антыабстрактная, Засмажаная ў саганку свініна, Румяныя скрылькі тушоннай бульбы...* (Н. Гілевіч). Экспрэсія індывідуальна-аўтарскага прыметніка-неалагізма ў дадзеным выпадку атрымлівае адгерэнтны характар: слова набывае экспрэсіўнасць у кантэксте, выступаючы сінонімам да прыметніка *рэальны* і ўдакладняючыся словазлучэннем канкрэтнага зместу *засмажаная ў саганку свініна*, супрацьпастаўленага абстрактнай семантыцы наватвора;

антыдачны ‘накіраваны супраць таго, што названа назоўнікам, якім у сваю чаргу матываваны суфіксальны ўтваральны прыметнік’: *Ах, які сацыяльна значны, Дэмагогам – падвох : Энас пісаў антыдачны, Пакуль дачы ўзяць не мог!* (А. Лойка). Унутраная форма індывідуальна-аўтарскага

прыметніка-неалагізма агаляецца за кошт ужывання аднакаранёвага слова *дача*, што і робіць яго экспрэсіўным;

антыммяшчанскі ‘накіраваны супраць таго, што названа назоўнікам, якім у сваю чаргу матываваны суфіксальны ўтваральны прыметнік’:

Мацнее дух антыммяшчанскі, ваюе праўды свет з маной (В. Жуковіч).

І. С. Улуханаў адзначае, што «ў аказіянальнай лексіцы можа рэалізоўвацца магчымасць функцыянавання фарманта або яго асобных значэнняў у словах той часціны мовы, у якой узуальна ён або яго значэнне не прадстаўлены. Пры гэтым звычайна адначасова можа пашырацца і часцінамоўная спалучальнасць афікса» [4, с. 114–115].

Пашырэнне часцінамоўнай ужывальнасці датычыцца і прэфікса *анты-*, які пашырае свае магчымасці за кошт далучэння да займеннікаў і дзеясловаў. Так, далучаючыся да асабовага займенніка *я*, прыстаўка *анты-* ўтварае займеннік з супрацьлеглым значэннем *анты-я*: *Бо я даўно жыву, як выключэнне, Як водбліск-цень зямнога быцця, Таму падчас грызе мяне сумненне: Я – гэта я ці, можа, анты-я?* (Г. Юрчанка). Самі па сабе прэфікс *анты-* і займеннік *я* экспрэсіўна нейтральныя. Аднак, аб’ядноўваючыся, яны ўтвараюць слова, у якім закладзены моцны згустак іроніі. Экспрэсія ствараецца за кошт таго, што значэнні асобных кампанентаў гэтага слова супярэчаць адно другому.

Словаўтваральнае значэнне ‘выконваць дзеянне, супрацьлеглае таму, якое названа ўтваральным словам’ атрымлівае індывідуальна-аўтарскі дзеяслоў-неалагізм *анты-жыць*, утвораны пры дапамозе прыстаўкі *анты-*, не ўласцівай для сістэмы дзеяслоўнага словаўтварэння: *Надзея, хісткі човен мой, Круг ратавальны, Над бессмяротнаю турмой Мой знак астральны На галактычным рубяжы, На тым прадонні, Дзе «жыць» выходзіць «анты-жыць», «Ніколі» – «сёння»* (В. Зуёнак). І ў гэтым выпадку экспрэсія ўтворанага слова ўзрастае, таму што значэнні паміж яго кампанентамі прыходзяць у супярэчнасць.

Такім чынам, у мове сучаснай беларускай паэзіі прэфікс *анты-* часцей выкарыстоўваецца пры ўтварэнні індывідуальна-аўтарскіх назоўнікаў і прыметнікаў, найбольш прадуктыўнымі з якіх з’яўляюцца субстантывы. Семантычна яны рознапланавыя. Прэфікс *анты-* далучаецца не толькі да агульных назоўнікаў, але і да ўласных. Адначасова адзначаецца пашырэнне яго часцінамоўнай ужывальнасці за кошт далучэння да займеннікаў і дзеясловаў.

Індывідуальна-аўтарскія неалагізмы з прэфіксам *анты-* ў мове сучаснай беларускай паэзіі выконваюць экспрэсіўную функцыю, функцыю моўнай гульні, з’яўляюцца сродкамі стварэння складаных мастацкіх вобразаў і іроніі.

Літаратура

1. Антанюк, Л. А. Словаўтварэнне часцін мовы / Л. А. Антанюк // Беларуская мова: лінгвістычны кампендыум / Б. А. Плотнікаў, Л. А. Антанюк. – Мінск: Інтэрпрэссэрвіс, Кніжны Дом, 2003. – С. 322–341.

2. Беларуская граматыка: у 2-х ч. / АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа. – Мінск: Навука і тэхніка, 1985. – Ч. 1: Фаналогія. Арфаэпія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск. – 431 с.
3. Булыка, А. М. Слоўнік іншамоўных слоў: у 2 т. / А. М. Булыка. – Мінск: БелЭн, 1999. – Т. 1: А–Л. – 736 с.
4. Улуханов, И. С. Единицы словообразовательной системы русского языка и их лексическая реализация / И. С. Улуханов; Российская академия наук, Институт русского языка им. В. В. Виноградова. – М., 1996. – 221 с.
5. Чамярыцкі, В. А. Нестар / В. А. Чамярыцкі // Беларуская Энцыклапедыя: у 18 т. / рэдкал.: Г. П. Пашкоў [і інш.]. – Мінск: БелЭн, 2000. – Т. 11: Мугір – Паліклініка. – С. 297.

Т. Е. Трощинская-Степушина (Беларусь, Общеобразовательная школа № 4 г. Витебска)

РОЛЬ ОККАЗИОНАЛЬНОГО СЛОВООБРАЗОВАНИЯ В СМЫСЛОПОРОЖДЕНИИ (на материале произведений Дины Рубиной)

Исследование различных новообразований позволяет выявить скрытые языковые потенции. Любой окказионализм является источником новых смыслов, для которых в естественном языке «не нашлось слов». В языке заложено много способов передачи одного и того же смысла, но часто случается так, что их все же бывает недостаточно, чтобы выразить то «вырывающееся» из подсознания, что открывается внутреннему взору писателя [2, с. 115].

Под окказионализмами понимаются слова, созданные и использованные один раз в каком-либо тексте или речи. Речевые новообразования живут лишь в определенном контексте и вне этого контекста не воспроизводятся [1, с. 63], в чем прослеживается их коренное отличие от новых слов, вошедших в язык, ставших общеупотребительными, то есть неологизмов.

Еще одним свойством окказионализмов является их мотивированность, поскольку они обладают ярко выраженной внутренней формой, которая не подвергается постепенному стиранию и оказывается устойчивой в связи с тем, что они обычно «консервируются» контекстом, не входя в бытовую речь [2, с. 116].

Возможность понимания окказиональных образований вне контекста бесспорна, хотя вычленение дополнительных коннотаций зависит от уровня языковой компетенции читателя. Тем не менее характер эмоциональной окраски окказионализмов находится в прямой зависимости от контекста, который не только конкретизирует их лексическое значение, но и принимает активное участие в создании этой эмоциональной, экспрессивной окраски.

Рассмотрим роль окказионального образования в создании новых смыслов слова в прозе Дины Рубиной.

Не всегда окказионализмами становятся абсолютно новые слова, часто это обычные лексемы, но помещенные в несвойственные им контексты, которые и рождают новые окказиональные значения: «*А дома – диванчик сугробистый, холмистый...*» [3, с. 54]. В этом примере автор всего в двух словах обрисовал «безрукий, бестолковый, нелепый» быт Матвея, гениального художника из повести «На Верхней Масловке».

Исходя из объективного структурирования действительности, в которой главным являются предметы, явления, их качества и свойства, а также способы действия и движения, наиболее активно словотворчество наблюдается при использовании в художественном тексте трех основных частей речи – существительного, прилагательного и глагола.

В прозе Д. Рубиной нами были выявлены существительные, образованные:

– от прилагательных и страдательных причастий с помощью суффикса *-ость*: *Не было в нем этой **взбаламученности**...; **мраморность** прекрасных ног; вечная моя **одинокость**; многие годы мучился **неназванностью** родителя* и др.;

– с помощью нулевой суффиксации, среди которых можно выделить отглагольные и отыменные новообразования: *...**быстрый промельк** языка... («Любка»); ...**любовный морок-бормот** плыл по сумеречной прохладе мастерской («Мастер-тарабука»); ...накануне **отброса** копыт...; черная, с **прозеленью** лента («На Верхней Масловке»); ...**кинжальный просверк** зрачка... («Высокая вода венецианцев»);*

– при помощи дефиса: *женщина-урод, взлеты-движения рук, наезд-гостевание, крошка-калькулятор, мать – касторка, мастер-тарабука* (искаженное от «тамбурин»), *комсомольцы-добровольцы, ножка-циркуль* и др.

На основе представленного анализа можно утверждать, что окказиональные существительные в творчестве Дины Рубиной являются непосредственной языковой данностью, в которой «закодированы» многообразные имплицитные смыслы.

В русском языке в тесной грамматической связи с именем существительным находится имя прилагательное. Для языка художественной литературы характерно наличие новообразований-прилагательных, созданных при помощи дефиса. Составляющие элементы таких сложных прилагательных чаще всего являются узуальными лексемами, но в итоге образуются новые слова и рождаются новые смыслы. Такие новообразования активны и в творчестве Д. Рубиной:

*...**желудево-коричневые** глаза; ...**торжествующе-ядовитый** взгляд; ...**маета угрюмо-деловых** очереди...; ...**всегда бдительно-испуганная**...; **опратно-круглое** лицо...; **сладострастно-брезгливое** выражение...;*

...весенне-сквозные дни...; ...нежно-шепелявая транскрипция...; фальшиво-брильянтовое небо и др.

В отношении глагола для текстов Д. Рубиной более характерно не создание собственно окказиональных лексем, а разнообразное изменение существующих узуальных форм: *Знобила невыносимая тоска; И так три года я мотылялась* везде, куда нелегкая меня заносила; *Странно, что он латынью не фигурирует* и др.

Рассмотрим первый пример более подробно. Окказиональный глагол «знобила», употребленный в значении личного глагола, в узусе является безличным. И именно это авторское употребление рождает новый смысл: человеку настолько неуютно в этом мире, настолько тоскливо, что от тоски его не просто знобит, а она, тоска, сама его «бьет», причиняя физические страдания.

Причастие как атрибутивная глагольная форма, сочетающая в себе категориальные свойства глагола и прилагательного, может проявлять специфические особенности при функционировании в художественном тексте. Например, в повести «На Верхней Масловке» есть такая фраза: *Где она еще видела такое вечереющее море, алчно пожирающее кровавую мякоть солнца?* [3, с. 95]. В словосочетании *вечереющее море* атрибутивную роль играет окказиональное причастие, образованное от узуального безличного глагола «вечереть», что значит «близиться к вечеру». Употребив в качестве признака моря данный окказионализм, автор позволил читателю воспринимать море не просто как часть окружающей природы, водную стихию, а как живое существо, проживающее день и к его исходу «вечереющее».

Нами были выявлены несколько случаев образования сложных причастных слов, например: *...был он из этого удивительного поколения совсем молодых людей, выросших уже в новое, прямоговорящее время.*

Иногда наблюдается образование страдательного причастия непосредственно от существительного, что не характерно для русской языковой системы: *В августе Амстердам превращается в один большой притон, место сбора беспечного сброда, - окольцованные лица, осерьгованные уши, брови, носы и губы...* («Джаз-банд на Карловом мосту»).

Таким образом, в произведениях Дины Рубиной используются неuzuальные глагольные формы, являющиеся источниками образования новых смыслов.

Исследовав специфику окказионального словотворчества в прозе автора, мы пришли к следующим выводам:

1. Наиболее интенсивно словотворчество наблюдается при использовании трех основных частей речи – существительного, прилагательного и глагола.

2. В языке произведений автора существительные на *-ость* являются самыми многочисленными среди новообразований. Значительную группу представляют окказионализмы, образованные при помощи дефиса; нулевой суффиксации.

3. В отношении прилагательных проявляется та же тенденция, что и в отношении существительных: создание окказиональных слов на основе продуктивных моделей, существующих в языке. Для текстов Рубиной характерно употребление прилагательных, созданных при помощи дефиса, составляющие элементы которых чаще всего являются узуальными лексемами, но в итоге образуются новые слова и рождаются новые смыслы.

4. В произведениях автора наблюдается использование незуальных глагольных форм, причем наиболее характерно не создание собственно окказиональных лексем, а разнообразное изменение уже существующих узуальных форм (*знобила, мотылялась*).

Особенность причастных форм проявляется, во-первых, в образовании сложных причастных форм (*прямоговорящее*); во-вторых, в образовании форм страдательного причастия непосредственно от существительного (*осерьгованные*).

5. Активное окказиональное словообразование в творчестве Д. Рубиной показывает, что, хотя в языке заложено много способов передачи одного и того же смысла, часто их оказывается недостаточно автору, чтобы выразить то пограничное, что открывается его внутреннему взору.

Литература

1. Лопатин, В. В. Рождение слова. Неологизмы и окказиональные образования / В. В. Лопатин. – М.: Наука, 1973. – 63 с.
2. Муратова, Е. Ю. Смыслы слова в системе поэтического языка XX века / Е. Ю. Муратова. – Минск: БГУ, 2008.
3. Рубина, Д. И. На Верхней Масловке / Д. И. Рубина. – М.: Эксмо, 2004.

В. Ю. Шыманская (Беларусь, Беларускі дзяржаўны педагогічны ўніверсітэт імя Максіма Танка)

ПАТЭНЦЫЯЛЬНЫЯ МОЎНЫЯ МЕТАФАРЫ ЎНУТРАНАГА СВЕТУ ЧАЛАВЕКА Ў БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Праявы ўнутранага свету чалавека з'яўляюцца аб'ектам метафарычнага пераасэнсавання са старажытных часоў, пра што сведчыць метафарычны характар найменняў разнастайных эмацыйных станаў, ментальных дзеянняў і ўласцівасцяў асобы. Акрамя вялікай колькасці узуальна зафіксаваных метафар, якія ўжываюцца для намінацыі і характарызацыі з'яў унутранага свету чалавека, у мове існуе шэраг

адпаведных аказіянальных метафар, сістэматызаваць і прааналізаваць якія мы маем мэтай у дадзеным артыкуле.

Матэрыялам для выбаркі паслужылі разнастайныя мастацкія (у тым ліку паэтычныя) і публіцыстычныя (у тым ліку ў электронным варыянце) тэксты на беларускай мове, а таксама ілюстрацыйныя прыклады з рукапісу Слоўніка метафар беларускай мовы [3]. Ацэнка моўнага характару метафар ажыццяўлялася ў супастаўленні з узуальнымі метафарамі ўнутранага свету чалавека, значэнне якіх адлюстравана ў Глумачальным слоўніку беларускай мовы [4].

Пад патэнцыяльнымі моўнымі метафарамі маюцца на ўвазе такія аказіянальныя метафары, якія не супярэчаць моўным метафарам і маюць падобны да іх набор сем [2, с. 41–42], а таксама выконваюць намінацыйную ці эмацыйна-ацэначную функцыю (у адрозненне ад несвабодных ад кантэксту мастацкіх метафар, якія маюць эстэтычную функцыю). Патэнцыяльнасць у дадзеным выпадку разглядаецца як магчымасць уключэння аказіянальнай моўнай адзінкі ва узуальны запас мовы.

Узнікненне патэнцыяльных моўных метафар ляжыць у сферы метафарычнага мадэлявання па прадуктыўных мадэлях. У прыватнасці, можна адзначыць наступныя шляхі пашырэння метафарыкону: ужыванне дэрывата моўнай метафары, развіццё асобных значэнняў у структуры полісеманта, ужыванне сіноніма, гіпоніма і гіпероніма (даволі рэдка) моўнай метафары, а таксама ўтварэнне метафар па аналогіі (у межах адной мадэлі).

Адносіны метафарычнай вытворнасці могуць выяўляцца не толькі ў семантыцы, але і марфемнай структуры слова, калі ў аказіянальнай метафары з'яўляецца (ці апускаецца) пэўны словаўтваральны фармант, які адсутнічае (наяўны) у моўнай – гэта і ёсць ужыванне дэрывата моўнай метафары. Вытворныя метафары з'яўляюцца зразумелымі для чытача, бо іх семантыка цалкам адпавядае семантыцы моўных метафар, параўн.:

патайнік (аказ.) і *тайнік* душы, *сцяжынка* (аказ.) і *сцежка* да сэрца.

Адпавядае моўным схемам і мікракантэкст, у якім ужываюцца гэтыя метафары, напрыклад: *Я ўсё табе аддаў / З патайнікоў душы.*

(Р. Барадулін).

Развіццё асобных значэнняў у структуры полісеманта заключаецца ў актуалізацыі асобных сем і іх замацаванні як ЛСВ дадзенага слова, прычым семы могуць быць як прыналежнымі семантычнай структуры полісеманта, так і асацыятыўна замацаванымі за ёй. Актуалізацыя новых значэнняў можа ўплываць на больш шырокую спалучальнасць метафары. Так, метафара *рака*, якая мае узуальна зафіксаванае квантытатыўнае значэнне і ўжываецца ў агульнапрынятай мове ў спалучэннях з лексемамі *словы*, *пажаданні*, можа спалучацца з найменнямі пачуццяў і набываць

новыя значэнні ‘інтэнсіўнасць’, ‘разнастайнасць’: *Яшчэ паўнюткая рака / Пачуццяў мройных і лятункаў* (А. Камароўскі).

Можна адзначыць, што функцыя характарызацыі ў многіх моўных метафарах скіравана на ацэнку колькасці (квантытатывыя значэнні) ці сітуацыі зносін. У аказіянальным ужыванні такія метафары могуць актуалізаваць значэнні, якія характарызуюць унутраны свет чалавека, інтэнсіўнасць пачуццяў. Напрыклад, метафара *павуціна* ў агульнапрынятай мове ўжываецца, як правіла, для характарызацыі пэўнай сітуацыі зносін, знешніх абставін (*павуціна хлусні, павуціна забабонаў*), у аказіянальным ужыванні яна можа характарызаваць унутраны свет чалавека: *Яно [жаданне] успывае марудна, але надзейна. Мілком выбіраецца з павуціны Лявонавай душы* (І. Хадановіч).

Актуалізацыя новых ЛСВ можа прыводзіць да значных змен у семантыцы метафар, калі адзначаецца не развіццё і пашырэнне наяўнага значэння, а ўзнікненне новага. Так, метафара *сверб* мае узуальнае значэнне ‘моцнае жаданне’: *Але ёсць у .. [Аленкі] адзін верш. Яна хавае яго і нікому яго не паказвае, нягледзячы на ўвесь аўтарскі **сверб** падзяліцца з чытачом сваёю творчасцю* (Я. Колас). Аднак у семантычнай структуры гэтага полісеманта ёсць іншая патэнцыяльная сема – ‘непрыемнасць адчуванняў’; менавіта ў значэнні ‘непрыемнае перажыванне’ названая метафара ўжываецца ў наступных кантэкстах: *Даніла гаварыў сам з сабою і адчуваў, што **сверб** стаў адлягаць ад сэрца* (П. Пестрак). *У грудзях яшчэ ўсё тлеў пякучы, як ад крапівы-жыгучкі, **сверб** крыўды* (В. Адамчык). Інтэрпрэтацыя метафар ажыццяўляецца лёгка, паколькі яны адпавядаюць рэгулярнай метафарычнай праекцыі “хваробы, раны → непрыемныя перажыванні”.

Ужыванне сіноніма моўнай метафары таксама знаходзіцца ў межах метафарычнага мадэлявання і, як правіла, характарызуецца падабенствам сітуацыі ўжывання метафар, параўн.: *плынь* (аказ.) *гаворкі* і *пато́к слоў*, *хіба цуглі* (аказ.) *зробіў хто для сэрца* і *трывога сціснула сэрца **абцугамі***.

Гіперанімія і гіпанімія як шляхі ўзнікнення новых значэнняў заключаюцца ў суаднясенні метафарычнага значэння з родавым ці відавым паняццем. Гіперанімія сустракаецца вельмі рэдка, аднак можна прывесці наступны прыклад патэнцыяльнай моўнай метафары *акорд* (у супастаўленні з гіпонімам *тон*): *Ціхі сум, ціхі морак міне, / Разліюцца пяшчоты **акорды*** (Я. Янішчыц). Найбольш характэрным з’яўляецца ўжыванне менавіта гіпоніма моўнай метафары, параўн.: *рубцы* (аказ.) і *раны на жывой душы, **вадаспад** (аказ.) **бразготных слоў** і **пато́к слоў***.

Існуюць патэнцыяльныя моўныя метафары, якія не могуць быць суаднесены ні з метафарычным сінонімам, ні з гіперанімам. Як правіла, такія метафары ўтвораны па аналогіі з моўнымі і адпавядаюць агульным тыпам метафарычных пераносаў, прычым менавіта аснова прыпадабнення аб’ядноўвае моўную і патэнцыяльную моўную метафары.

Патэнцыяльныя моўныя метафары ўнутранага свету чалавека можна класіфікаваць адносна першаснага (неметафарычнага) значэння на тры сферы – “Прырода”, “Прадмет” і “Чалавек”, – у межах кожнай з якіх ажыццяўляецца семантыка-тэматычная класіфікацыя. Такая сістэматызацыя дапамагае выявіць рэгулярныя і прадуктыўныя метафарычныя праекцыі, па якіх адбываецца аказіянальнае мадэляванне ўнутранага свету чалавека.

Разгортванне метафарычных вобразаў сферы “раслінны свет” ляжыць у аснове наступнай метафары: *Дзе блёкат хцівасці і злосці трупіў пачуццяў першацвет, узыдзе кветка прыгажосці, якая выратуе свет* (В. Гадулька). Аказіянальная метафара *блёкат хцівасці і злосці*, утвораная па прадуктыўнай мадэлі, спалучаецца з метафарай *першацвет пачуццяў*, уступаючы ў “гульню значэнняў”: як пустазелле перашкаджае росту карысных раслін, так і *блёкат хцівасці і злосці трупіў першацвет пачуццяў*. Даволі часта патэнцыяльныя моўныя метафары з’яўляюцца ў сінанімічным радзе з моўнымі: *Шануй, паэт, радок, / Не захлыніся ў багне, / У твані (аказ.) цішыні, / У бросні дабрабыту* (Р. Барадулін).

Адметнай рысай патэнцыяльных метафар унутранага свету чалавека і сведчаннем іх “моўнага” характару з’яўляецца тое, што аднолькавыя ці падобныя метафары могуць ужывацца некалькімі моўнымі асобамі, прычым не ў выніку ўзнаўлення, а супадзення аказіянальных метафар, утвораных па прадуктыўных мадэлях: *І слоў бразготных вадаспад / Пакіне раптам раўнадушным* (Н. Гальпяровіч). *Душу каханне шчодро абагрэе / І радасці дасць цэлы вадаспад* (А. Балуценка). *Толькі што мова ягоная лілася вадаспадам...* (У. Караткевіч).

Высокая частотнасць ужывання метафары ў мове, а таксама яе адпаведнасць стылістычным і лексічным нормам стварае ўмовы для ўключэння адпаведных значэнняў у слоўнікі. Напрыклад, адпавядаюць агульнапрынятым моўным мадэлям і могуць быць адлюстраваны ў слоўніках метафарычныя значэнні полісемантаў *вадаспад* (‘вялікая колькасць чаго-н. (звычайна слоў)’ і *адліга* (‘паляпшэнне ў адносінах’).

Неабходна адзначыць, што патэнцыяльныя моўныя метафары могуць не ўключацца ў слоўнікі літаратурнай мовы не толькі, калі яны ўжываюцца даволі непрацягла час ці невялікай колькасцю людзей, але і калі яны не адпавядаюць агульнапрынятым нормам мовы. Так, не ўключаюцца ў узус мовы метафары, якія маюць рэзка заніжаную канатацыю і, як правіла, абмежаваны гутарковым стылем.

Як і метафарычная мадэль “Прырода”, метафарычная мадэль “Прадмет” з’яўляецца прадуктыўнай крыніцай узнікнення новых абазначэнняў псіхалагічных з’яў. Найбольшай прадуктыўнасцю характарызуецца праекцыя “збудаванні і іх часткі → свядомасць, памяць і душа чалавека”. Так, метафары *астрог, турма* характарызуюць стан самоты, адчужанасці: *Адзіныя словы ў астрозе душы / Скрозь шчыліны воч*

пазіраюць на свет (Л. Галубовіч). Як разбіць мне сэрца **турму**? (У. Караткевіч). Метафары **закуток**, **сутарэнне**, **схованка** ўжываюцца для метафарычнай рэпрэзентацыі памяці, свядомасці, прыхаваных пачуццяў: *Дасюль Рыгор нават сабе не прызнаваўся, якія патайныя жаданні атушваў у душэўных **закутках*** (П. Місько). *Здаецца, і гаварыў з імі і абыходзіўся добра, але дзесьці глыбока-глыбока ў нявідных **сутарэннях** чалавечай душы захоўвалася гэтае варожае пачуццё да іх* (М. Лынькоў). *Гэта толькі чалавечая памяць заўжды знойдзе ў патаемных **схованках** самыя далёкія ўспаміны...* (А. Савіцкі).

У межах метафарычнай мадэлі “Чалавек” прадуктыўнымі з’яўляюцца праекцыі “хваробы → непрыемныя пачуцці, адмоўныя рысы характару” і “музыка → пачуцці, настрой”. Першы перанос ілюструецца ў наступных прыкладах: *Нецяргпенне трывог, неадольнасць жаданняў, / **З арытміяй** душы вам не хочацца знацца...* (У. Марук). *Глухата і слепата да нацыянальных праблем... нармальнаму разуменню не паддаюцца* (Н. Гілевіч). *Калектыў аханіў... творчы **запор*** (“Наша Ніва”). Метафары, якія адпавядаюць праекцыі “музыка → пачуцці, настрой”, абазначаюць рамантычнасць, розныя адценні душэўнага стану: *Прачнуўся з жахам, безгалосы – / Прапала **музыка** ў душы* (А. Пісьмянкоў). *Не чую **музыкі** ў душы, / Што ты вясною абудзіла* (З. Марозаў).

Даволі часта ў кантэксте спалучаюцца метафары розных мадэляў, прычым яны могуць характарызавацца адносінамі сінаніміі (паводле мэты метафарычнага пераносу): *Мурам **астрожным** твой лёс абгароджаны, / Дзень твайго шчасця яшчэ не народжаны – / Сум **туманамі** ляжыць* (В. Васілёк).

Сістэматызацыя патэнцыяльных моўных метафар паводле крыніцы матывацыі выяўляе рэгулярнасць і прадуктыўнасць метафарычных мадэлей “Прырода” і “Прадмет”. У аказіянальным ужыванні для метафарычнай рэпрэзентацыі ўзвышаных пачуццяў выкарыстоўваюцца найменні элементаў зямной паверхні: ***востраў** надзеі, **кратэр** надзей, **узбярэжжа** кахання*. Найменні тканіны ўжываюцца для метафарычнай намінацыі памяці, свядомасці: ***накрывала** сумнай жалобы, **сувой мар**, **сувой** памяці*. Спецыфічнай для беларускай мовы выступае праекцыя “поле → станоўчыя пачуцці, думкі”: ***палеткі** разваг, **цаліна** пачуццяў*. Для беларускіх патэнцыяльных моўных метафар унутранага свету чалавека характэрна насычанасць архетыпічнымі вобразамі: ***ветах** смутку, **вогнішча** пачуцця, **шырокія гоні** душы*.

Прыярытэтнасць названых мадэляў у метафарычным мадэляванні ўнутранага свету чалавека тлумачыцца вобразнасцю і “адчувальнасцю” прыродных і прадметных метафар: *на душы **завеі**, **настрояў шторм**, **астрог** душы, **турма** сэрца, душэўныя **закуткі**, **сутарэнні** чалавечай памяці*.

У працэсе супастаўлення узуальных і патэнцыяльных моўных метафар выяўляюцца пары метафар, адна з якіх з’яўляецца узуальнай, а другая – патэнцыяльнай моўнай метафарай, напрыклад: *глыток* (аказ.) *радасці – кропля сардэчнай любові, дым* (аказ.) *салодкага падману – невыказны рамнтычны флёр, кубак* (аказ.) *роспачы – чаша гневу, шнур* (аказ.) *вобразаў – чарада думак, шторм* (аказ.) *настрояў – бура ў сэрцы і інш.*

Такім чынам, патэнцыяльныя моўныя метафары, створаныя па прадуктыўных метафарычных мадэлях, узбагачаюць метафарыкон мовы новымі значэннямі і іх адценнямі, даюць новы матэрыял для больш дакладнай рэпрэзентацыі з’яў унутранага свету чалавека. Найбольшай прадуктыўнасцю характарызуюцца мадэлі “Прырода” і “Прадмет”, у прыватнасці праекцыі “надвор’е → інтэнсіўныя пачуцці” і “збудаванні і іх часткі → свядомасць, памяць і душа чалавека”, што стварае перадумовы для пашырэння узуальнага метафарыкону адпаведнымі метафарамі.

Літаратура

1. Барадулін, Р. Абсяг: Лірыка / Р. Барадулін. – Мінск: Маст. літ., 1978. – 253 с.
2. Скляревская, Г. Н. Метафора в системе языка / Г. Н. Скляревская. – 2-е изд. – СПб.: Филологический факультет СПбГУ, 2004. – 166 с.
3. Старычонак, В. Д. Слоўнік метафар беларускай мовы [рукапіс] / В. Д. Старычонак. – Мінск, 2001. – 599 с.
4. Глуначальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. / Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа; пад аг. рэд. акад. К. К. Атраховіча (К. Крапівы). – Мінск : БелСЭ, 1977–1984. – 5 т.

І. М. Яраш (Беларусь, Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І. П. Шамякіна)

ГРАФІЧНАЯ МОЎНАЯ ГУЛЬНЯ З УДЗЕЛАМ ІНДЫВІДУАЛЬНА-АЎТАРСКІХ НЕАЛАГІЗМАЎ У СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ ПАЭЗІ

Гульня – гэта накіраваны на атрыманне задавальнення працэс, удзельнікі якога ведаюць правілы і выконваюць іх [6, с. 9]. Яна лічыцца адной з фундаментальных якасцей чалавечай культуры. Дзеці знаёмяцца праз яе з навакольным светам, дарослыя выкарыстоўваюць яе як сродак адпачынку.

Адным з відаў гульні з’яўляецца моўная гульня (МГ) – сродак стварэння арыгінальнага, здольнага зацікавіць чытача незвычайным спосабам выкладання твора. Нягледзячы на тое, што ў лінгвістыцы яна даўно стала аб’ектам даследавання, яе вывучэнне выклікае пэўныя цяжкасці, паколькі само вызначэнне тэрміна «моўная гульня» застаецца канчаткова не акрэсленым. У шырокім разуменні МГ – гэта сама мова ў працэсе яе засваення і ўжывання індывідам, у вузкім – усвядомленае

адступленне ад нормы з мэтай стварэння гульнёвага дыскурсу (В. Саннікаў [7], Т. Грыдзіна [1], А. Земская [2]).

Механізм МГ будзеца на мадэляванні моўнага парадоксу, які заключаецца ў чаканні чытачом таго, што ў адпаведнасці з нормамі мовы павінна быць напісана, а на самой справе ім успрымаецца тое, што парушае нормы мовы і таму выклікае здзіўленне. Аўтар стварае гульнёвую сітуацыю пры дапамозе розных прыёмаў, якія прыводзяць да эмацыянальнага і лагічнага асэнсавання адначасова, што забяўляе чытача, запрашае яго да дыялогу, абуджае творчыя здольнасці, фарміруе новы спосаб асваення свету [5, с. 130].

У манаграфіі «Русская разговорная речь» [4, с. 172–173] вылучаюцца два аспекты МГ: гульнёвае выкарыстанне моўных адзінак з мэтай узмацнення экспрэсіўнасці тэксту і наўмыснае парушэнне норм мовы з прагматычнай мэтай устанаўлення і падтрымання фатычнага кантакту з чытачом праз утварэнне камічнага эфекту. В. Саннікаў бачыць у гэтым вызначэнні элементы таўталагічнасці і лічыць яго вельмі шырокім, паколькі «уся мастацкая літаратура падпадае пад яго – няма аўтараў, якія б не імкнуліся да большай моўнай выразнасці» [7, с. 15]. А. Земская выказвае думку, што часцей МГ выкарыстоўваецца як сродак стварэння камічнага эфекту, які асноўваецца на «двухпланавасці ўспрымання, сутыкненні двух сэнсаў, што пададзены ў адным выражэнні» [3, с. 192].

Асноўным спосабам абыгрывання словаўтваральных магчымасцей мовы з'яўляецца ўтварэнне новых слоў [7, с. 151], у тым ліку індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў (ІАН). Новае, незвычайнае слова, утворанае, як правіла, з парушэннем нормы, засяроджвае ўвагу чытача і з'яўляецца сігналам для гульнёвага ўспрымання тэксту. Чытач «расшыфроўвае» яго і атрымлівае ад гэтага задавальненне. Каб зразумець, напрыклад, сэнс аказіялізма В. Іванова *дапабакуль*, патрэбна звярнуцца да кантэксту: паводле правілаў пражывання госці павінны пакінуць інтэрнат да адзінаццаці гадзін вечара, хлопцы крыху затрымаліся, таму развітваюцца на бязу, і ў спешцы нараджаецца новае слова, якое ўяўляе сабой гібрыднае ўтварэнне: ... *Гадзіннік хутка стукне, і – гуд бай. / Аб адзінаццатай гасцям дахаты. / Паўскокваць і пагнаць у родны край, / Ляцець па калідоры інтэрнату, / Пакінуць недапітую гарбату – / Збягаць, збягаць, збягаць! / Данабакуль! / Хутчэй на вахту! / Дваццаць тры нуль-нуль!*

Расійская даследчыца аказіянальных слоў А. Земская, якая вылучыла і апісала пяць асноўных функцый словаўтварэння (уласна намінатыўную, канструктыўную, кампрэсіўную, экспрэсіўную, стылістычную), прапануе вылучыць гульнёвую функцыю словаўтваральных неалагізмаў, што ўяўляе сабой рэалізацыю намеру ўдзельніка камунікатыўнага акту пагуляць з формай маўлення, як спецыфічную [3, с. 186].

Аналіз ІАН з твораў сучаснай беларускай паэзіі дае магчымасць вылучыць некалькі прыёмаў моўнай гульні, адным з якіх выступае

графічная моўная гульня. Гэты прыём актывізуе ўвагу чытача на суадносінах формы і зместу. У творах беларускіх паэтаў часцей за ўсё выкарыстоўваюцца кантраст вялікіх і малых літар, лацінскі шрыфт, заключэнне слова ў двукоссе, дэфісацыя.

1. Кантраст вялікіх і малых літар. На гэтым будуецца МГ, напрыклад, у аказіянальных словах *ПОСТсацыялізм*, «*пяЛЁСтак*». Выдзелены вялікімі літарамі сегмент аказіянальных слоў супадае з узуальнымі словамі *post* ‘перыяд успрымання ад скаромнай ежы’, *лес* ‘ход жыццёвых падзей, якія складваюцца незалежна ад волі чалавека’, што выклікае пэўныя асацыяцыі ў чытача: ІАН *ПОСТсацыялізм* мае не прамое значэнне ‘грамадскі лад пасля сацыялізму’, *ПОСТсацыялізм* – гэта ‘цяжжасці, якія выкліканы пабудовай сацыялізму ў краіне’: *Дзед злуецца: – Прычакаем! / Бачыш, коціцца ўсё ўніз. / Праядзім з табой, што маем, / І – у ПОСТсацыялізм!* (У. Ермалаеў). Філасофскі сэнс назвы верша «*пяЛЁСтак*» падказваецца аўтарам ў канцы твора: *Каву з пялёсткам язміну, / Месяц спрабуе выціць, / Знікае / Ў белым пялёстку / Дня. / Сон, у якім / Мяне не было... быў... плыў / Самотным пялёсткам... / Лёс* (А. Спрычан).

Калі папярэднія прыклады на слых успрымаюцца як узуальныя словы, то прыслоўе *ПРАСПЕКТыўна* з’яўляецца індывідуальна-аўтарскім утварэннем, якое збліжаецца ў каламбуры са словам *перспектыўна* ‘з добрымі перспектывамі’. Сэнс новаўтворанага слова здзіўляе вынаходлівасцю аўтара: *Натхнёна дойдзі працаваў, / Уверх па службе рос актыўна / І старшыней гарвыканкома стаў, / Бо ён жа мысліць...* *ПРАСПЕКТыўна!* (П. Саковіч). Паэт выказвае падзяку старшыні Аршанскага гарвыканкома В. Майсяюку за фінансавую падтрымку выдання і прысвячае яму эпіграму, дзе з жартам іранізуе над кар’ерным ростам старшыні. Як вядома, вышэйшыя дзяржаўныя ўстановы размяшчаюцца на галоўных вуліцах горада. Так што перспектыўны чалавек, які мае планы на будучае, мае ўсе шансы працаваць менавіта ў такой установе.

2. Выкарыстанне іншых алфавітаў. Гульнёвая сітуацыя можа ўтварацца з дапамогай лацінскага алфавіта. ІАН «*Kvaterra*», напрыклад, у лацінскім графічным афармленні гучыць так, як і узуальнае слова *кватэра*. Сэнс аказіяналізма «*Kvaterra*» паэт А. Спрычан тлумачыць у эпіграфе: *У кагосьці – кватэра, / У мяне ж – **Kvaterra** – зямля жабак* (аўтар спалучыў разам гукапераймальнае слова *ква* і лацінскае *terra* ‘зямля’).

У беларускім паэтычным творы выяўлены ІАН *вершастіхі*, аформлены літарамі рускага і беларускага алфавітаў, у якасці назвы пародыі. Аўтар высмейвае беларусаў, якія саромеюцца размаўляць на роднай мове: *Дзесьці сярод ночы / Мэкае каза. / Што не бачаць вочы – /*

Ведаюць «глаза». / Я такі не першы / У наш час ліхі: / Днём пішу я вершы, / А ўначы – «стихи» (А. Дымар).

3. Заклучэнне слова ў двукоссе, якое падказвае чытачу, што незвычайнае слова – гэта не памылка, а МГ, напрыклад, ІАН М. Чарняўскага **«сальфеджаваць»** таксама мае семантыку, якая адрозніваецца ад значэння ўтваральнай асновы *сальфеджыю* ‘вакальнае практыкаванне – спяванне нот з вымаўленнем іх назваў’. У вершы аўтар высмейвае такую загану, як п’янства: мужчыны перабралі «гарачых» напой, ім захацелася спяваць, але няўдалыя «вакальныя» практыкаванні прыцягнулі ўвагу дружыннікаў, якія адвезлі гора-спевакоў ў выцвярэзнік: *...Гэтак мы «сальфеджавалі» / І раўлі, нібы валы, / Покуль не «адгазавалі» / Нас дружыннікі-арлы* (М. Чарняўскі).

Гэты ж прыём выкарыстоўваецца звычайна пры ўжыванні афікса ў якасці свабоднага слова. Як правіла, атрымліваюць свабоду актыўныя афіксы з дакладным адзіным значэннем [3, с. 196]. Напрыклад: *Кажуць, Бога няма – / Вера «істаў» задышных. / Тым бы толькі уздымаць / З дзіркай вымпел на дышле* (Ю. Голуб). «Істамі» паэт з іроніяй называе партыйнае кіраўніцтва СССР, складалі якое ў асноўным старыя камуністы-атэісты, якія адмаўлялі існаванне Бога.

4. Дэфісацыя. Аўтар, напрыклад, прапануе чытачу высветліць сэнс частак ІАН *штур-шок*, напісанага праз дэфіс. Сам ён спрабуе гэта зрабіць паводле традыцый футурыстаў: сэнс слова *шок* зразумелы – гэта ‘агульнае цяжкае парушэнне функцый арганізма ў выніку моцнага пашкоджання ці псіхічнага ўзрушэння’, частка *штур-* звязваецца з дзеясловам *штурхаць* і мае значэнне нейкай сілы, якая дапамагае соснам расці, узлятаць уверх: *Каб узляцець, патрэбен штур-шок, – / Ісціну сцвердзіў вопыт... / «...шок», – разумею, а «штур...»? / – як міраж, / – Якою сілай надзелены?.. / Які ж у тых сосен «шок»? Пэўна, «штур...» / Ад каранёў выштурхоўвае...* (В. Зуёнак).

Прыёмы МГ могуць выкарыстоўвацца ў комплексе, як гэта адбылося з індывідуальна-аўтарскімі неалагізмамі *сілас-офія* і *ікона-стась*: каламбур, пабудаваны на частковым гукавым супадзенні паранамазаў *філасофія* і *сілас*, *іконастас* і *Стась* спалучаецца з графічнай МГ. Напісанне новага слова праз дэфіс дапамагае агаліць яго ўнутраную форму: *У крыкліўца свая філасофія, / А ў каровы свая сілас-офія: / Будзе сілас, дык дам малака* (К. Камейша); *Яшчэ ты Стась, а будзеш Стахам. / І я не бачу ў гэтым страху. / Нясі, трымай высока, Стась, / Сваіх радкоў ікона-стась* (К. Камейша). Так утвараецца каламбур: **сілас-офія** – гэта філасофія каровы, **ікона-стась** – іконастас Стася (Станіслава Валодзькі).

У эпіграме П. Саковіча, прысвечанай Леаніду Галубовічу, графічная моўная гульня таксама спалучаецца з каламбурам, паколькі індывідуальна-аўтарскае прыслоўе *ЛеГальна* вымаўляецца як і узуальнае *легальна* ‘дазволена законам’, але мае іншае напісанне і значэнне: *ЛеГальна* –

‘паводле Леаніда Галубовіча’: *Аднак законна ўсё, ЛеГальна / – Няма ў тым справы крымінальнай...* Каламбур будуюцца на абыгрыванні ўтворанай ад імені і прозвішча беларускага паэта Леаніда Галубовіча абрэвіятуры **ЛеГал** і сугучных ёй узуальных слоў *лягаў* (паранамастычны каламбур), *нелегал* ‘чалавек у нелегальным становішчы’ (антанімічны каламбур): *ЛеГал не раз лягаў пісакаў / Дый аглаблёй луніў са смакам. / Бывала, гэтак “прыгалубіць”... / Ну хто ж тут крытыку палюбіць!.. / А можа, ў складчыну ЛеГала / “Закажам” проста ... нелегалу?*

Такім чынам, паэты звяртаюцца да МГ, каб рэалізаваць свае творчыя задумкі і выклікаць у чытача імкненне да творчага ўспрымання тэксту. Ужыванне індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў як сродкаў графічнай моўнай гульні ў сучасных паэтычных творах дазваляе прыцягнуць увагу чытача і падтрымаць з ім кантакт, стварыць цікавы змест за кошт незвычайнага выкарыстання моўных сродкаў, рэалізуе закон эканоміі маўленчых намаганняў, паколькі адно ёмкае, выразнае слова можа перадаць змест цэлага сказа або тэксту. Стварыць гульніваю сітуацыю дапамагаюць наступныя прыёмы графічнай моўнай гульні: кантраст вялікіх і малых літар, выкарыстанне літар розных алфавітаў, двукосся, дэфісацыі.

Літаратура

1. Гридина, Т. А. Языковая игра: стереотип и творчество / Т. А. Гридина. – Екатеринбург: Изд-во Урал. гос. пед. ун-та, 1996. – 214 с.
2. Земская Е. А. Игровое словообразование / Е. А. Земская // Язык в движении: к 70-летию Л. П. Крысина; отв. ред. Е. А. Земская. – М.: Языки славянской культуры, 2007. – С. 186–194.
3. Земская, Е. А. Игровое словообразование / Е. А. Земская // Русский язык конца XX столетия (1985–1995) / В. Л. Воронцова [и др.]. – 2-е изд. – М.: Языки русской культуры (А. Кошелев), 2000. – 473 с.
4. Земская, Е. А. Русская разговорная речь. Общие вопросы. Словообразование. Синтаксис / Е. А. Земская, М. В. Китайгородская, Е. Н. Ширяев. – М.: Наука, 1981. – 276 с.
5. Кунец, С. В. Языковая игра на страницах белорусских газет / С. В. Кунец // Язык и социум: материалы VIII Международной научной конференции, Минск, 5–6 дек. 2008 г.; в 2 ч. / БГУ; под общей ред. Л. Н. Чумак. – Минск: РИВШ, 2009. – Ч. 1. – С. 130–132.
6. Куранова, Т. П. Языковая игра в речи теле- и радиоведущих: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Т. П. Куранова. – Ярославль, 2008. – 22 с.
7. Санников, В. З. Русский язык в зеркале языковой игры / В. З. Санников. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Языки славянской культуры, 2002. – 547 с.
8. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы: больш за 65000 слоў: / пад рэд. М. Р. Судніка. – Мінск: БелЭн, 1996. – 784 с.

СТЫЛІСТЫЧНЫЯ РЭСУРСЫ ЛЕКСІКІ МАСТАЦКАЙ ЛІТАРАТУРЫ

А. М. Асіпчук (Беларусь, Гродзенскі дзяржаўны
універсітэт імя Янкі Купалы)

СІНАНІМІЯ АНТАНІМАЎ-НАЗОЎНІКАЎ У ТВОРАХ РЫГОРА БАРАДУЛІНА

У лексіцы сінанімічныя і антанімічныя адносіны цесна звязаны паміж сабой. Супрацьлеглыя бакі адной і той жа з’явы ці якасці абазначаюцца ў мове антонімамі, а кожны асобны бок – сінанімамі. Як сцвярджае Л. М. Палюга, “сведчаннем сістэмнасці антаніміі ў агульнай сістэме лексікі могуць быць узаемаадносіны антонімаў і сінанімаў. Гэтыя ўзаемаадносіны выяўляюцца перш за ўсё ў багачці сінаніміі і антаніміі. Сам факт багачця членаў сінанімічнага гнязда абумоўлівае і багачце кампанентаў антанімічных пар...” [7, с. 15]. І хаця далёка не ўсе антанімічныя рады маюць сінанімы, такая з’ява, як сінанімія антонімаў, даволі пашырана ў мове ўвогуле і ў мастацкім маўленні ў прыватнасці.

Аб’ектам нашага даследавання стала сінанімія антонімаў-назоўнікаў, зафіксаваная ў творах Рыгора Барадуліна, прызнанага майстра беларускага слова, аднаго з лепшых паэтаў сучаснасці. Як сведчыць фактычны матэрыял, антанімічныя пары, кампаненты якіх уступаюць у сінанімічныя адносіны, уяўляюць сабой двухрадавыя і аднарадавыя структуры. У двухрадавых структурах кожны з кампанентаў антанімічнай пары мае свае сінанімы, а ў аднарадавых – сінанімы існуюць толькі да аднаго з кампанентаў антанімічнага рада. Спынімся на прыкладах.

Так, у антанімічнай пары *радасць – сум*, якая ўяўляе сабой двухрадавую структуру, першы кампанент *радасць* мае лексічны сінанім *весялосць*: *Зрання ўсё табе – і сум, і радасць – Падуладна, як гаспадару. Лёгка абтрасацца, Лёгка падаць, Лёгка падымацца пад гару* [1, с. 339]; *Што ёсць каханне? Бессаромнасць Ці сціпласць, Што не ўздыме воч, Ці разгаўленне, Ці скаромнасць... Ці сум цяжкі, Ці весялосць?* [2, с. 134]. Занатаваны і сінанімічныя да назоўніка *радасць* лексемы *святло, усмешка*, якія па-за межамі кантэксту не ўваходзяць у адно сінанімічнае гняздо, аднак у паэзіі дазваляюць ствараць новыя, пазбаўленыя банальнасці, вобразы: *Як чоўна варажскага днішча, Трэба – Прасмаліць імгла. Зоры, Як вершы Жэні Янішчыц, – 3 суму і са святла* [2, с. 174]; *Сурвэткі інеюць, як толькі з марозу. Рахунак вылечыць ад склерозу! Закавай сабе на любую суму Усмешак, суму ...* [2, с. 249]. Другі кампанент антанімічнай пары *радасць – сум* мае значна багацейшы спектр сінанімаў: *смуток, журба, туга, гора, адчай, скруха, роспач, ліха, бяда, жуда*. Напрыклад: **Смуткам**

і **радасцю** чалавечаю возера Вечалле поўніцца. Помніцца шмат чаго. Шэпча трывожна чарот, ветрам накалашмачаны [1, с. 83]; Ты расцеш – Растуць гады. Не сціхаючы хады, Раніцы ідуць з табой з першай **радасцю**, **журбой** [3, с. 171]; Завецца скразной баразной, Дзе **радасць** твая ўскаласіла, **Тугой** на радзіме адной – Дацэнтрабежная сілаі [2, с. 283]; Ён народзіць **радасць** ці **гора**, Твой магчымы, заўтрашні дзень. Лыжку мёду давала ўчора, Абяцала ж даць – берасцень [4, с. 252]; Цяпер – Ці ў **радасці** згары, Ці счахні ад **адчаю**, Адчуй адно: Ідзеш з гары. Твой смутак залачае... [5, с. 103]; Колькі год Беларусі? Колькі дочкам, сынам, Колькі **радасці**, **скрусе**, Колькі снам, курганам [2, с. 26]; Гук, украдзены ў маўчаньня адчаем нематы, зрабіўся голасам, музыкай, зыкам, выгукам **радасці**, водгаласам **ропачы** [5, с. 258]; Мне сталасцю старасць лягчэй назваць І спагадней для сыху. Змаўкаў ці, як шлях, язычэй, Аднолькава **радасці** й **ліху** [6, с. 351]; Прыняўшы ўсё з навагаю ў жыцці, З паўдня на небе вернасці ўзысці Заранкай, не замоўклай зараніцай, І слухаць у трывожным забыцці, Як **радасць** цягнецца перарасці **бяду**, што лебяду, вярбінкай ніцай... [2, с. 76]; Хай лепей скажуць **радасць**, і **жуда**, І першая абраза,

і спагада, І нашых сварак быстрая вада, Што б 'еца не цішэй ад вадаспада [5, с. 262]. У прааналізаваных творах Рыгора Барадуліна па частаце выкарыстання прыведзеныя вышэй сінанімічныя пары антонімаў-назоўнікаў з'яўляюцца найбольш пашыранымі.

Таксама прыкладам двухрадавай структуры можа служыць антанімічная пара **святло** – **цёмра**, у якой да першага назоўніка **святло** аўтарам выкарыстаны сінанімы **светлыня**, **сонца**, **відната**: І сашчэпіць нячысіцк зеўры, І ўтравее сцяжына зла. Дык адкіньма ўбок справы **цёмры**, Апрацемся ў зброю **святла** [4, с. 258]; Адлучыў ад **цёмры светлыню**, Воды аддзяліў ад земнай цвердзі Бог — І ўзрадаваўся, І ўпершыню Сум сябе запомніў сынам смерці [4, с. 139]; Вока ценіцца **цёмрай** зайздроснай, Вуха глушыцца **чуткай** і **плёткай**. **Сонца** ў **радасці** маткаю хроснай, **Цёмра** ў **смутка** багатаю **цёткай** [4, с. 237]; Не ўзірайся на свет варожа На мяжы **віднаты** й **імжы**. Хай жа зло цябе не пераможа, Ты дабром яго перамажы [4, с. 262]. У апошнім прыкладзе назоўнікі **відната** – **імжа** ўтвараюць пару кантэкстуальных антонімаў, таму гаварыць пра сінанімію лексем **цёмра** і **імжа** можна толькі ўмоўна. Акрамя таго, разглядаючы сінанімію антонімаў у творах мастацкай літаратуры, “трэба мець на ўвазе, што члены дадзенага сінанімічнага гнязда і члены іншага сінанімічнага гнязда, дамінанты якіх з'яўляюцца антанімічнымі парамі, не заўжды бываюць поўнымі антонімамі, бо практычна ў мастацкіх тэкстах, публікацыях, у вусным маўленні сустракаюцца пары неаднолькавай эмацыянальнай напоўненасці” [7, с. 15]. А вось назоўнік **змрок** у антанімічнай пары **святло** – **змрок** з'яўляецца агульнапрынятым сінанімам да назоўніка **цёмра**: **Змрок** на **апраметнай цёмры** тужыць. І **вагар святла** журбу хіне, **То** **раздзьмухае**, **То** **цішыць**, **тушыць** **Фарбавы пажар** на **палатне** [6,

с. 362]. Тут лексема *святло* адначасова супрацьпастаўляецца словам *змрок* і *цёмра*. Такім чынам утвараецца своеасаблівы антоніма-сінанімічны трохкутнік значэнняў з адным полюсам у значэнні лексем *святло* і з двума супрацьлеглымі яму полюсамі ў значэннях лексем *змрок* і *цёмра*.

Выкарыстоўваецца аўтарам і двухрадавая структура *смех – плач*: *У новы вецер, новы снег, У новы плач, у новы смех – Глянь, чалавек, – твой гнеў, Твой грэх ператварыўся* [5, с. 245]. Кампаненты дадзенай антанімічнай пары з’яўляюцца сінонімамі да назоўнікаў *усмешка* і *слязіна*: *Радуюся ўсмешцы, плачу, крыку, Тытулу шаноўнейшаму – дзед. І маюся: ўнучку Дамініку І пасля мяне не ўкрыўдзі, свет!* [5, с. 310]; *Хай скажа нам смех праліўны даччын, Хай нам раскажа даччына слязіна, Пакуль твой сон з высокіх аблачын Зляцеў і ты глядзіш яго нявінна* [5, с. 262].

Антонімы-назоўнікі *надзея* – *роспач* выступаюць сінонімамі да такіх лексічных адзінак, як *спадзяванне* (разм. *спадзёўка*) і *адчай*, *трывога*, *смутак* адпаведна. Напрыклад: *Хмарнасю і весялосць закрэсліцца, І куццёю зробіцца груца. Надзея – роспачы хрэсніца – Да блакіту будзе гарнуцца* [4, с. 259]; *Мы сваёй задаволімся нашаю, Леншай так за свой век і не ўбачылі. Дзеці – роспач дарослая нашаю, Унукі – спадзяванні дзіцячыя* [6, с. 338]; *Там ад душы пагаворыць душа з душамі тымі, Бо тут як нямая. Гэта спадзёўка адчай сунімае. Ходзіць сухімі імхамі іміша* [5, с. 306]; *Чорны вол маёй трывогі, Белы вол маёй надзеі Цягнуць лямку да знямогі, Змрок турбот ані радзее* [2, с. 6]; *Зірнуць хацеў бы на стагі я, Што пад дажджамі парудзелі. Дзень добры, Пані настальгія, – абранка смутку і надзеі* [5, с. 234]. Прыведзеныя вышэй прыклады – далёка не поўны пералік двухрадавых структур у творах Рыгора Барадуліна. Увогуле ў колькасных адносінах двухрадавая структура пераважаюць над аднарадавымі. Апошнія, як сведчыць фактычны матэрыял, займаюць прыкладна трэцюю частку ад усіх прааналізаваных пар антонімаў-назоўнікаў, кампаненты якіх маюць сінонімы.

Прыкладамі аднарадавых структур, занатаваных у творах Рыгора Барадуліна, могуць быць такія антанімічныя пары назоўнікаў, як *вораг – сябра*, *мудрэц – дурань*, *праўда – мана* і інш. Так, у антанімічным радзе *вораг – сябра* да кампанента *сябра* паэт ужывае сінанімічныя лексем *госці* і *брат*, якія па-за кантэкстам не ўваходзяць у адзін сінанімічны рад з назоўнікам *сябра*: *Век шчасця змнога кароткі, як летні сон, Ды ён хоць аднойчы павінен сасніцца. Хто сябра, хто вораг – не разбірае скон, Усе перад ім аднолькава падаюць ніцма* [4, с. 256]; *На свеце, стратамі багатым, Быць сватам, Ворагам ці братам няблага. І на тым стаю...* [5, с. 247]; *Мы пад небам – бабылі. Хвалім неба юрты ў тосце: – Каб не ў страхі вам былі Ані ворагі, ні госці!* [2, с. 206].

У антанімічнай пары *мудрэц – дурань* назоўнік *дурань* з’яўляецца сінонімам да слоў *неразумны* і *недарэка*: *Разам з зернем таўчы таўкачому ступе Дурня – не аддзеліцца ад яго лухта. Бо дурных – не аруць, не сеюць –*

нараджаюцца самі, Каб не сумна на свеце было *мудрацам* [4, с. 255]; *Не прасі заставацца ўдачу, Не малі затрымацца хвалю. Сэрца мудрых – у доме плачу, Неразумных – у доме балю* [4, с. 245]; *Смерць бярэ мудраца й недарэку, І нікога не вылучае, І нікому чужога веку, Як ліхварка, не пазычае* [4, с. 242]. Як відаць з прыкладаў, тут кампанентамі антанімічных пар выступаюць як назоўнікі, так і субстантываваныя прыметнікі *дурны, мудры, неразумны*.

Антанімічная пара назоўнікаў *праўда* – *мана* сваім другім кампанентам *мана* ўступае ў сінанімічныя адносіны з антанімічным радам *праўда* – *казка* (іншыя лексемы-сінонімы да слова *мана* не зафіксаваны): *Кожны лёсу дагадзіць стараецца, Хто душой; хто праўдай, хто маной, Ну а лёс штовечара, штораніцы Надзяляе кожнага віной* [4, с. 261]; *І ад праўды адвернуцца, Каб вярнуцца да казак. І душа-аднаверніца Споўніць свой абавязак* [4, с. 265].

Такім чынам, падсумоўваючы назіранні, можна зрабіць выснову, што сінанімічныя адносіны, заснаваныя на антаніміі назоўнікаў, у мове твораў Р. Барадуліна багатыя і разнастайныя, часам нечаканыя і самабытныя, што пацвярджае асобу паэта як аднаго з лепшых мастакоў беларускага слова.

Літаратура

1. Барадулін, Р. Свята пчалы. Выбраныя вершы і паэмы / Р. Барадулін. – Мінск: Маст. літ., 1975. – 400 с.
2. Барадулін, Р. Вечалле: Кніга паэзіі / Р. Барадулін. – Мінск: Маст. літ., 1980. – 336 с.
3. Барадулін, Р. Ішоў коця на канапе: вершы, загадкі і адгадкі, казкі-пераказкі / Р. Барадулін. – Мінск: Полымя, 1997. – 271 с.
4. Барадулін, Р. Слаўлю чысты абрус: выбранае / Р. Барадулін. – Мінск: Беларусь, 1996. – 271 с.
5. Барадулін, Р. Трэба дома бываць часцей... / Р. Барадулін. – Мінск: Маст. літ., 1993. – 352 с.
6. Барадулін, Р. Збор твораў / Р. Барадулін. – Мінск: Маст. літ., 1998. – Т. 2. Вершы. – 382 с.
7. Полюга, Л. М. Повний словник антонімів української мови / Л. М. Полюга. – Київ: Довіра, 2008. – 510 с.

П. Е. Ахраменко (Беларусь, Мозырський державний педагогічний універсітэт імені І. П. Шамякіна)

ЛЕКСИКА ОРИГИНАЛА ПРОИЗВЕДЕНИЙ И. П. МЕЛЕЖА И ЕЕ ФУНКЦИИ В ТЕКСТАХ РУССКОГО ПЕРЕВОДА

И. Мележ – известный всему миру классик белорусской литературы, признанный мастер художественного слова. Его перу принадлежат замечательные произведения, в которых показана «поэзия» белорусской природы, красота человеческих отношений, сложность и противоречивость

социальных потрясений. Он умело использует художественно-изобразительные средства белорусской прозы. Белорусскоязычные тексты его произведений имеют непереоценимое значение для мировой культуры.

Русские читатели вполне способны понимать тексты и в оригинале, на белорусском языке, поскольку белорусский и русский языки близкородственны. Однако большинство читателей России, безусловно, знакомятся с произведениями белорусских писателей через переводчика.

Когда речь идет о переводе технической и научной литературы, самое главное – не уклоняясь от оригинала, передать нюансы смысла. Но для художественной литературы этого недостаточно. Ведь задача литературы – не донести до нас некий сюжет, который показался автору интересным, а произвести на читателя эмоциональное, художественное впечатление. И чтобы такое же впечатление произвел перевод, переводчик должен почувствовать и передать авторский стиль, пользоваться авторским же адекватным лексиконом. Никто так не может почувствовать и прочувствовать художественное произведение как сам автор [2]. По-видимому, в связи с этим многие оригиналы белорусскоязычных произведений И. Мележа имеют авторизованный перевод.

В переводе сохранены особенности языка оригинала, неповторимость мележевского стиля. Непосредственным достоинством переводных текстов И. Мележа является то, что мысль передается не сама по себе, а вместе с ее языковой формой оригинала.

Эффектным и эффективным средством показа народной жизни, представления полесского быта, действительности в романе «Люди на болоте» И. Мележа выступает народный белорусский язык. Народные высказывания, употребляемые в тексте произведения, несут в себе, во-первых, отражение социальных взаимоотношений, во-вторых, служат наилучшим средством характеристики героев [5]. Язык в произведениях И. Мележа выступает не только формой характеристики персонажа, но и средством создания колорита той обстановки, которая описывается.

Вначале при работе над романом автор использовал в диалогах речь своих героев в форме литературного языка, но это выглядело неестественным, искусственным. «Все настойчивей стал одолевать меня соблазн, – писал позднее И. Мележ, – не попробовать ли дать говорить героям так, как они говорят в жизни. Ввести в роман их настоящий, возможно, чудной для других говор. Мои герои будто ожили, стали теми людьми с Полесья, которыми мне их хотелось видеть и слышать» [1, с. 11].

Относительно особенностей русскоязычного переводного текста романа «Люди на болоте» следует отметить в первую очередь то, что в переводном тексте наличествует большое количество белорусизмов. Они широко используются в качестве средства речевой характеристики персонажей произведения

Герои И. Мележа предстают перед нами не с «искусственной» речью, а с живым, бьющим, как родник, белорусским словом. Часто в этой функции выступают служебные слова, междометия: **дак** – рус. **так, мо** – рус. может, **мабуць** – рус. наверное, **покуль** – рус. пока, **нема** – рус. нет, **таксамо** – рус. также, **покуль** – рус. пока, **нехай** – рус. пусть и др.: *Дак гляди, чтоб стерег хорошо; А мо трохі есць? – Нема... – Ну, коли нема, то нема; Бо и так знаю: в холостяках ходіць, покуль не надоест очень; Дак ен – нібыто – двадцать лет бился с болотом... Копае, копае – не ен, конечно, а люди, приведенные – а оно, болото, покуль в одном месте выкопают, в другом уже ряской заросло.*

Ряд белорусизмов имеет формальные отличия от соответствующих белорусских лексем. Регулярно это проявляется в том, что эти лексемы представляют собой диалектные фонетические варианты эквивалентов белорусского литературного языка. Этими лексемами создается не только речевая, но и этносоциальная характеристика персонажа. В русском варианте эти лексические маркеры также выступают в качестве индивидуализации речи персонажей: *Кохта* *какая была?*; *«Хунта* *три наберется ли?»* – *прикинула мачеха*; *Корч* *ездил в местечко за дохтуром*; *Это не то, что хвабричная.*

Словообразовательные и фонетические элементы служат в целях речевой типизации маркеров речи белорусов, отличающейся от соответствующих русских литературных эквивалентов: *напужались* (*напугались*), *ден* (*дней*) *кажний* (*каждый*), *сенешний* (*сегодняшний*) и др.: *Бо про дельбу и разговор начался – двух ден не прошло; Говорят, у коммунистов тоже бог есть и они ему кажний день молятся; Мамо кажет, картопля простынет. Заходьте...Заходьте... Невесточка моя; Василь знал, что весь этот разговор... только так, для прилику.*

В качестве средства стилизации речи персонажей в диалогах и монологах героев романа используются лексико-грамматические формы белорусского языка: *«Учиться хотели там оставить. А он сказал: до дому»*; *«Надолго до нас?»* – *спросила Ганна*; *Они сено берут*; *Сам бы женился на такой, кабы молодеиший был; По людску надо с ними*; а также окончания глаголов 3-го лица единственного и множественного числа: *беруть, бьють, летить, пужае, заробляе, косить.*

Стилистически нейтральный для белорусского языка лексический компонент может оставаться в переводном тексте без изменений, и тогда он в русском варианте становится ярко выраженным, стилистически маркированным: *Э-э... пусть говорят, что хотят, человеку рот не завяжешь, если язык свербит*; *Детей полон хором, а сам, что малый – и не сором!*

Функцию индивидуализации речи выполняют и лексемы-вокативы. Регулярнее других в этой функции используются лексемы со значением родства «дядька» и «тетка». Причем они употребляются не только детьми

по отношению к старшим, но и взрослыми по отношению к более старшим, близким знакомым: «Я думаю, что вы, дядька Андрей, дарма боитесь!» – твердо заявил Миконор; Косец – молодец! Не сомневайтесь, тетко!

Стилизацией текста служат также обращения в форме бывшего звательного падежа, которые отмечаются регулярно на протяжении всего романа: «Миканорко, не говори, чего не надо!» – миролюбиво, но твердо сказала мать; «Не слухай его, Василько, смеется он; Тато, дайте я осмотрю; Скажете вы, мамо.

Стилистически маркированные единицы белорусской речи в переводе позволяют более четко представить описываемое. Такой прием в целом автором используется для того, чтобы донести красоту и певучесть белорусского языка русскому читателю.

Литература

1. Беларуская мова і літаратура ў школе. – 1990. – № 5.
2. Гируцкий, А. А. Белорусско-русский художественный билингвизм: типология и история, языковые процессы / А. А. Гируцкий. – Минск, 1990.
3. Мележ, И. Люди на болоте / И. Мележ. – Минск, 1967.
4. Мележ, I. Людзі на балоце / I. Мележ. – Мінск, 1999.
5. Рагойша, В. П. Проблемы перевода с близкородственных языков / В. П. Рагойша. – Минск, 1980.

А. С. Васілеўская (Беларусь, Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя М. Танка)

ФУНКЦЫЯ НАВАННЕ ДЗЕЯСЛОЎНЫХ МЕТАФАР У МАСТАЦКІМ ТЭКСЦЕ (на матэрыяле твораў В. Адамчыка)

Адной з галоўных ідэй сучаснай лінгвістыкі з’яўляецца палажэнне аб цэнтральнай ролі дзеяслова ў сістэме мовы [1, с. 103]. Гэта не выпадкова: адлюстраванне падзей і з’яў рэчаіснасці адбываецца не ў слове, а ў сказе, у якім дзеяслоў займае галоўную пазіцыю. Даследчыкі адзначаюць ёмістую семантычную структуру, канструктыўную сілу дзеяслова, яго дынамічнасць, выразнасць [2]. Аднак, на жаль, лінгвісты не часта звяртаюцца да аналізу ўжывання дзеяслова з пераносным значэннем, аддаючы перавагу іменным метафарам. Звязана гэта, на нашу думку, з тым, што мінімальным кантэкстам для разумення значэння дзеяслоўнай метафары з’яўляецца прэдыкатыўнае спалучэнне, якое складае аснову сказа. Існуюць пэўныя цяжкасці і ў раскрыцці тонкіх нюансаў значэння, якое набывае дзеяслоў у кантэксце.

Сістэмнасць пераносных значэнняў дзеяслова можа быць выяўлена з улікам прыналежнасці іх да больш строга арганізаванай часткі лексічнай сістэмы – лексіка-семантычных груп. Таму мы вылучаем метафарычныя

дзеясловы, якія характарызуюць канкрэтныя і абстрактна-псіхалагічныя паняцці.

Дзеясловы першай групы валодаюць вялікай экспрэсіўнай сілай, што дае магчымасць выкарыстоўваць іх для характарыстыкі герояў, стварэння пейзажаў, лірычных адступленняў. Пераносна-вобразнае значэнне слова, цесна звязанае з кантэкстам, заўсёды падпарадкоўваецца агульнай ідэі твора, стварае асаблівую танальнасць у творы.

У поўным трагізму і болю апавяданні В. Адамчыка “Сонечны зайчык” захад сонца перадае перыфраза *неба аблівалася крывёю: Яна пабегла на гэты піск аж у другі канец вёскі, туды, дзе з-за нечае страхі выкочваўся вялікі чырвоны месяц. Неба на ўсходзе аблівалася крывёю* (“Сонечны зайчык”, с. 206) [3]. У апавяданнях “Хата” і “Ліпавы цвет” пейзаж выклікае адчуванне роднасці, крэўнасці, далучанасці да роднай зямлі, што дасягаецца метафарычным выкарыстаннем дзеясловаў *купацца і нанізвацца: Глыбока ў хмарах купаўся круглы месяц* (“Ліпавы цвет”, с. 132); *На вострую маладую траву нанізалася раса* (“Хата”, с. 158).

Аказіянальнае значэнне набывае ў рамане “Год нулявы” дзеяслоў *утрамбавацца*, які стварае ў кантэксце партрэт мажнай жанчыны, абвешанай пакункамі і сумкамі, і набывае выразную іранічную афарбоўку: *[Мужчына] сханіў цяжкі сакваяж і... чакаў, покуль у аўтобус не ўтрамбуецца жонка* (“Год нулявы”, с. 133).

У творах В. Адамчыка самую вялікую групу складаюць спалучэнні дзеясловаў, якія характарызуюць абстрактна-псіхалагічныя паняцці (60 %). З іх дапамогай перадаецца філасофска-абагульнены погляд на жыццё, выказваюцца адносіны да гістарычных падзей.

Пры апісанні пачуццяў аўтар метафарызуе дзеясловы, суадносныя са з’явамі прыроды або прадметамі побыту, што надае тэксту нагляднасць, асацыятыўнасць, вобразнасць. Традыцыйным для пісьменніка з’яўляецца супастаўленне пачуццяў з патокамі вады. Метафары, у якіх рэалізуецца такое супастаўленне могуць перадаць і ледзь прыкметнае з’яўленне пачуцця (*высачыцца, разлівацца*) і моцнае, бурнае яго праяўленне (*бушаваць, кіпець*): – *Прыходзь, Аляксандрачка, – як мог ласкава напросіў Міця і ўчуў, як у самога высачылася на сподзе душы даўня дабрата да сястры* (“І скажа той, хто народзіцца”, с. 21).

Нярэдка пісьменнік актуалізуе пераносна-вобразнае ўжыванне дзеясловаў параўнаннямі *як бурная наводка, як цяжкая вада: Як з заставак цяжкая вада, падала, круцілася і бушавала ў грудзях Літавара злосць, што за Хрысцю ён ніколі не даруе* (“Год нулявы”, с. 247). Азначэнне *цяжкі* ўзмацняе экспрэсіўнасць метафарычных дзеясловаў, перадае той цяжар, які прыгнятае чалавека, апанаванага злосцю.

Нярэдка В. Адамчык супастаўляе пачуцці і агонь: *У Міцевай душы, заняўшыся вялікім пякельным агнём, гарэла злосць і крыўда на сябе, на Чэсю...* (“І скажа той, хто народзіцца”, с. 239). *І гэтае спадзяванне, як*

абсыпаны сівым калматым попелам ачыхлы жар, раптам пачынала мігцець і дыхаць агнём (Тамсама, с. 31).

Метафарызацыя дзеяслова можа выклікаць у кантэксце цэлы комплекс асацыяцый: слова *дрыжаць* ‘мігаець, трапятаць’ (пра агонь, святло) паказвае з’яўленне пачуцця. Асацыятыўная сувязь метафары з назоўнікамі *агонь* падтрымліваецца азначэннямі *светлы, трапятлівы*, ствараючы малюнак светлага, нясмелага першага кахання: *Міця... падаўся да стала: у сэрцы задрыжала нечаканае спадзяванне...* (“Чужая бацькаўшчына”, с. 234). *Нешта светлае, трапятлівае заварушылася ў душы...* (Тамсама, с. 235).

З індывідуальна-аўтарскім значэннем ‘азвацца, напамніць, заявіць пра сябе’ ўжываецца ў творах В. Адамчыка дзеяслоў *пераварнуцца*: *У Хрысці гарачынёю пераварнулася страшная падазронасць* (“І скажа той, хто народзіцца”, с. 138); *...у Алесінай душы вялікім задушлівым клубком пераварочваўся разварэджаны даўні боль* (“Год нулявы”, с. 189). У метафары адлюстраваліся і працэс з’яўлення пачуцця, яго развіццё, і ўздзеянне на чалавека. У творах пісьменніка такая амбівалентнасць унутранага стану дасягаецца і праз метафарызацыю дзеяслова *мяшацца*: *...тады пакута і радасць змяшаліся ў адно, і я быў як хворы* (“Калі ападае лісце”, с. 113). *Мішку было брыдка, сарамязлівасць мяшалася з радасцю* (“Хата”, с. 155).

У дзеяслоўных метафарах, што характарызуюць пачуцці, выражаюцца эмоцыі пераважна з негатыўным адценнем – 31 %, станоўчыя складаюць толькі 11 %. Дзеясловы найчасцей метафарызуюцца ў спалучэнні з назоўнікамі *боль, смутак, панурасць, крыўда* і інш. Большасць такіх метафар – агульнамоўныя (індывідуальна-аўтарскія складаюць 41 % сярод дзеяслоўных метафар): *ачарсцвець душою, рэвізор кіпіць, злосць варушыцца* і інш. Аднак пісьменнік узнаўляе вобразную двухпланавасць метафары праз узаемадзеянне з параўнаннем.

Дзеяслоў *ачахнуць і выветрыцца* ўжываюцца ў беларускай мове для характарыстыкі псіхічных працэсаў, у кантэксце іх вобразнасць ажыўляецца параўнаннем *як попел*, якое актуалізуе прамое значэнне дзеясловаў: *3 часам страх ачых і выветрыўся, як попел* (“Кароль Нябожа”, с. 476).

Параўнанне *як чорны і глыбокі вір* узнаўляе вобразную двухпланавасць метафарычнага спалучэння *забушавала рэўнасць*: *І дзікая страшная рэўнасць, як чорны і глыбокі вір, раптам забушавала ў ім, падняла Міцю з рытучага крэсла і вынесла да зачыненых на цяжкі крук дзвярэй* (“І скажа той, хто народзіцца”, с. 189). Параўнанне ў кантэксце не проста ажыўляе вобразнасць метафары, на яго аснове адбываецца метафарычнае разгортванне: з пераносным значэннем ужываюцца дзеясловы *падняць і вынесці*, якія паказваюць, як моцна валодае чалавекам рэўнасць, як яна пачынае панавать над ім.

Нярэдка ў мікракантэксте параўнанне тлумачыць і раскрывае змест індывідуальна-аўтарскай метафары. У спалучэнні *душа акрапілася палёгкаю і ратункам* параўнанне *як вільготным дажджом* раскрывае аказіянальнае значэнне дзеяслова *акрапіцца* ‘стаць свежым, ажывіцца’: – *Куды ты пойдзеш? – ён [Міця] учуў, як у яго палёгкаю ўжо і ратункам, як вільготным дажджом, акрапілася душа* (“І скажа той, хто народзіцца”, с. 61).

Паступовую страту добрых адносін у сям’і В. Адамчык перадаў метафарай *прыязь раз’язджаецца*, дзе дзеяслоў набывае значэнне ‘паступова слабець, знікаць’. Вобразнасць метафары падтрымліваецца параўнальным сказам *як раз’язджаецца слабкі вузел: ...яна ціха і незаўважна, гэтая прыязь, раз’язджалася, як раз’язджаецца слабкі вузел* (“Калі ападае лісце”, с. 126).

Часта для актуалізацыі метафарычнага сэнсу дзеяслова выкарыстоўваецца творны параўнанне. Так, супастаўленне радасці і птушкі ўзмацняе сэнсавую двухпланавасць метафар *праклянуцца і грэцца* і сведчыць пра няпэўнасць, слабасць гэтага пачуцця: *У душы кволым нядужым пташаняткам праклянулася ўчарашняя радасць* (“І скажа той, хто народзіцца”, с. 238–239); *Нядужай пташачкай у Міцевай душы грэлася першая радасць* (“Год нулявы”, с. 147).

Дзеясловы *ўпіцца* і *жыгнуць* ‘ўзнікнуць, прычыніўшы боль’ падтрымліваюцца назоўнікам *джала*, ужытым у творным склоне: *І балючым джалам у сэрца ўпіўся дакор, чаму не паехаў з дваццаць сёмым палком уланаў туды, на фронт...* (“Год нулявы”, с. 328).

Узбагачэнне агульнамоўных дзеяслоўных метафар адбываецца і шляхам падбору сінонімаў: побач могуць ужывацца дзеясловы з прамым і пераносным значэннем – *навесялець* ‘стаць, зрабіцца вяселым, веселейшым’ і *адпусціцца* перан. ‘палагаднець, змякчыцца’: *Алеся нават, здаецца, навесялела, адпусцілася ад свае панурасці* (“Год нулявы”, с. 131).

Найбольш часта поруч ужываюцца метафарычныя дзеясловы: *І сэрца працяла неадчэпная крыўда ці то віна, што ён [Літавар] уцёк адтуль, астаўся жывы і ідзе дадому, а там людзей грызе і заядае смутак на жонцы, родным полі, дзяўчыне, да якое, можа, адзін бог ведае, калі ты вернешся...* (“І скажа той, хто народзіцца”, с. 122). Парнае выкарыстанне метафарычных дзеясловаў *грызці* і *заядаць*, асацыятыўна звязаных паміж сабой, актуалізуе вобразную двухпланавасць слоў, стварае экспрэсіўную, эмацыянальную карціну смутку людзей, якія знаходзяцца ў палоне.

Узмацняецца экспрэсіўнасць выкладу і ва ўжыванні метафарычных дзеясловаў *бушаваць* перан. ‘выяўляцца, развівацца з незвычайнай сілай’ і *віраваць* перан. ‘бурліць, кіпець’: *І помслівая злосць забушавала, завірыла ў Корсакавай душы да Імполья...* (“І скажа той, хто народзіцца”, с. 160).

Нярэдка ў кантэксте агульнамоўную метафару падтрымлівае індывідуальна-аўтарская, дзе метафарызуецца дзеяслоў таго ж семантычнага комплексу: словы *свяціцца* і *ззяць* у беларускай мове ўжываюцца як сінанімічныя. Дзеяслоў *ззяць* у спалучэнні з назоўнікам *радасць* абазначае ‘ярка праяўляцца ў чым-н.’, а слова *свяціцца* пад уплывам кантэксту набывае пераноснае значэнне ‘ярка праяўляцца’: *Яна [Хрысція] заківала галавою, нічога не гаворачы, і ў мокрых вачах яе свяцілася і ззяла патайная глыбокая радасць* (“І скажа той, хто народзіцца”, с. 207).

Асацыятыўна збліжаюцца паміж сабой дзеясловы *запячы* і *загарэцца*: *Але пад сэрцам у Міці запякло, загарэлася шкадаванне, што бачыць яе [школу] мо астатні раз...* (“Голас крыві брата твайго”, с. 244). Дзеяслоў *загарэцца* ў спалучэнні з назоўнікамі – назвамі пачуццяў набывае значэнне ‘ўзнікнуць, пачацца з вялікай сілай; узгарэцца’. Дзеяслоў *запячы* метафарызуецца ў кантэксте – ‘з’явіцца, узнікнуць’ і ўплывае на сэнсавае пашырэнне слова *загарэцца*. *Запячы* абазначае самы пачатак дзеяння, *загарэцца* – яго пачатак і працяг.

Абнаўленне агульнамоўнай метафары адбываецца шляхам разгортвання на яе аснове цэлага метафарычнага кантэксту. Словазлучэнне *перагарэла каханне*, дзе дзеяслоў *перагарэць* абазначае ‘знікнуць, прайсці, прытупіцца’, атрымлівае працяг у метафарычным ужыванні назоўніка *попел* ‘цяжкі, непрыемны ўспамін’: *Мінулася і прапала маладосць, перагарэла каханне, астаўся на душы толькі халодны, астылы попел* (“Голас крыві брата твайго”, с. 272).

Разгорнуты малюнак стварае аўтар пры апісанні перажыванняў Алесі, адштурхоўваючыся ад пераноснага значэння дзеяслова *перакіпець* ‘перастаць бурна праяўляцца; супакоіцца, заціхнуць’: *Перакіпела, перасохла душа, зарасла і закідалася, як стары калодзезь, брудам абгавораў, няверы, помсты і вялікага неадкупнага граху перад залувіцаю і свекрывёю, што мардаваў і пакутаю мучыў яе [Алесю]* (“Год нулявы”, с. 155). У спалучэнні з метафарычным дзеясловам *перасохнуць* дзеяслоў *перакіпець* набывае значэнне ‘страціць адчувальнасць, ачарсцвець’. Дзеясловы *зарасці* і *закідацца*, вобразная двухпланавасць якіх актуалізуецца параўнаннем *як стары калодзезь* і назоўнікам *бруд* перан. ‘напластанне адмоўных якасцей’, абазначаюць ‘напоўніцца, авалодаць кім-н.’.

Такім чынам, у прозе В. Адамчыка пераважаюць метафары, якія характарызуюць абстрактна-псіхалагічныя паняцці. Праз метафарычнае выкарыстанне дзеяслова аўтар імкнецца паказаць складанасць, супярэчлівасць, неадназначнасць чалавечага «я». Метафары ўзаемадзейнічаюць з параўнаннямі, якія выконваюць у кантэксте двайную функцыю: актуалізуюць вобразную двухпланавасць агульнамоўных дзеяслоўных метафар і раскрываюць змест індывідуальна-аўтарскіх.

Характэрнай асаблівасцю індыўідуальнага стылю пісьменніка з'яўляецца выкарыстанне метафар-дзеясловаў у якасці кантэкстуальных сінонімаў.

Літаратура

1. Кубрякова, Е. С. Части речи в ономазиологическом освещении / Е. С. Кубрякова. – М.: Наука, 1978. – 115 с.
2. Ваулина, Е. Ю. Глагольная метафора в современном русском языке (материалы для спецкурсов по лексикологии) / Е. Ю. Ваулина. – СПб: Ин-т лингвист. исследований, 1993. – 33 с.; Тропина, М. Глагол как средство речевого воздействия (в публицистике на международные темы) / М. Тропина. – М.: Изд-во МГУ, 1989. – 95 с.
3. Цытаты падаюцца па выданнях: Год нулявы: раман. – Мінск: Маст. літ., 1983. – 396 с.; Голас крыві брата твайго: раман, апавяданне. – Мінск: Маст. літ., 1991. – С. 3–277; І скажа той, хто народзіцца: раман. – Мінск: Маст. літ., 1987. – 319 с.; Калі ападае лісце // Дзікі голуб: апавяданні. – Мінск: Маст. літ., 1972. – С. 111–141; Кароль Нябожа // Выбраныя творы: у 3 т. – Мінск: Маст. літ., 1995. – Т. 1. – С. 463–478; Ліпавы цвет // Млечны Шлях: апавяданні. – Мінск: Дзяржвыд. БССР, 1960. С. 127–144; Сонечны зайчык // Раяль з адламаным вечкам: апавяданні. – Мінск: Юнацтва, 1990. – С. 202–207; Хата // Раяль з адламаным вечкам: апавяданні. – Мінск: Юнацтва, 1990. – С. 151–163; Чужая бацькаўшчына // Выбраныя творы: у 3 т. – Мінск: Маст. літ., 1995. – Т. 1. – С. 13–334.

І. В. Гліннік (Беларусь, Інстытут мовы і літаратуры імя Якуба Коласа і Янкі Купалы НАН Беларусі)

ДЗЕЯСЛОВЫ *МЕЦЬ/МІЕЎ* У БЕЛАРУСКАЙ І ПОЛЬСКАЙ МОВАХ: МАСТАЦКІ ТЭКСТ І ЯГО ПЕРАКЛАД

У арэальным плане беларуская і польская мовы належаць да аднаго паўночнаславянскага рэгіёна, хаця па сваіх генетычных прыкметах уваходзяць у склад розных падгруп у межах суседніх славянскіх моў. Таму безумоўную цікавасць уяўляе супастаўленне беларускай як усходнеславянскай з суседняй польскай як заходнеславянскай. Сярэдзіннае становішча беларускай мовы адкрывае цікавыя перспектывы пры даследаванні яе структуры ў аспекце тыпалагічнага міжмоўнага ўзаемадзеяння.

У якасці прыкладу ніжэй разглядаюцца структурныя адрозненні ва ўжыванні дзеясловаў *мець/міеў* у беларускай і польскай мовах.

Выбар дзеяслова як аб'екта апісання не выпадковы, бо, як адзначае К. Палянскі, “дзеяслоў займае галоўную пазіцыю ў сказе і сваімі семантыка-граматычнымі ўласцівасцямі ў значнай ступені прадвызначае структуру сказа, у якім выступае” [10, с. 6].

У дадзеным артыкуле праведзена вывучэнне дыстрыбуцыі дзеясловаў *мець/міеў* і іх формаў у беларускай і польскай мовах. Паколькі сінтаксіс зводзіцца да праблем акамадацыі [8, с. 111], то было разгледжана

прыстасаванне іншых слоў у тэкстах да дзеясловаў *meць/ тіе́с*. Аналіз праводзіўся на матэрыяле перакладных твораў Э. Ажэшкі “Хам” / E. Orzeszkowa “Cham” і В. Быкава “Яго батальён” / W. Wykow “Jego batalion”, паколькі спосаб даследавання перакладных тэкстаў аб’ектывізуе вывады, бо перакладчык імкнецца захаваць адзіны семантычны інварыянт. Таксама былі выкарыстаны матэрыялы слоўнікаў беларускай і польскай моў.

У беларускай і польскай мовах дзеясловы *meць/ тіе́с* уваходзяць у склад наступных семантыка-сінтаксічных канструкцый.

1. Дзеяслоў *meць* у спалучэнні з назоўнікам набывае значэнні:

1.1. ‘быць уладальнікам, карыстацца з чагосьці, мець штосьці’

Гэта значэнне ў сказе рэалізуецца пры дапамозе розных сінтаксічных канструкцый. Так, у польскай мове намінатыў (N), які абазначае асобу, выступае ў спалучэнні з назоўнікавай канструкцыяй вінавальнага склона (N_{Acc}), у склад якой уваходзіць канкрэтны назоўнік: N – N_{Acc}; N → [+Hum]*¹N_{Acc} → [+Hum]: *Dziadunio dwa domy własne miał* [6, с. 57]; *Pełną szkatułkę kosztownych szkiełek i wstążek miała...* [6, с. 47]; *Buty też miał na sobie do kolan wysokie* [6, с. 113]; *Kiedy za mąż szłam, trzy dziurwane koszule miałam* [6, с. 85].

У беларускай мове ўжываюцца аналагічныя канструкцыі: N – N_{Acc}; N_{Acc} → [+Hum] N_{Acc} → [-Abstr]², а таксама канструкцыя: Vmieć + N_{Acc}; N_{Acc} → [-Abstr]: *Дзядуля два дамы ўласныя меў* [1, с. 294]; *Мець поўную шкатулку каштоўных бразготак і стужак і ніводнай цэлай сарочки!* [1, с. 288]; *Калі замуж ішла, тры дзіравыя сарочки мела* [1, с. 313].

1.2. ‘быць цэлым у адносінах да чаго-небудзь, змяшчаць штосьці, складацца з чагосьці’.

Гэта значэнне выражаецца пры дапамозе намінатыва і назоўнікавай канструкцыі вінавальнага склона: N – N_{Acc}; N → [+Abstr] N_{Acc} → [-Abstr]: *Każdy zdrowy człowiek ma dwie nogi, a zwierzę cztery łapy. // Кожны здаровы чалавек мае дзве нагі... U jednej mojej pani był piesek, co miał takie same mięciśńkie, aksamitne uszki* [6, с. 20]. // *У адной маёй пані быў сабачка, які меў такія самыя мяккія, аksamітныя вушкі* [1, с. 271].

1.3. ‘быць дзейнікам, актыўным атрымальнікам чагосьці, адчуваць штосьці’.

У польскай мове гэта значэнне выражаецца пры дапамозе канструкцыі: N – N_{Acc}; N → [+Hum] [+Abstr], N_{Acc} → [+Abstr]: *Mam do ciebie tylko jedną prośbę. Miał sławę, ale nie dało mu to szczęścia. Mam ostatnio bardzo dużo żmartwień. Cierpliwość ludzi też ma swoje granice* [8, с. 627–628].

У беларускай мове аналагічныя канструкцыі ўжываюцца рэдка. Дзеяслоў *meць* у такіх выпадках апускаецца або замяняецца дзеясловам

¹ [+Hum] – асабовасць; [-Hum] – неасабовасць

² [+Abstr] – абстрактнасць; [-Abstr] – канкрэтнасць

ёсць: *Mat do siebie tylko jedną prośbę – У мяне да цябе толькі адна просьба // У мяне да цябе ёсць толькі адна просьба.*

1.4. ‘быць якой-небудзь даўжыні, памераў, аб’ёму, узросту, выгляду’. І ў беларускай, і ў польскай мовах гэта значэнне выражаецца пры дапамозе канструкцыі: N – NGrad; N → [-Abstr], дзе NGrad – назоўнікавая канструкцыя меры і ступені: *...choć i czterdzieści lat macie, przystojna z was mężczyzna* [6, с. 12]. // *Хоць маеце сорак гадоў, а мужчына хоць куды!* [1, с. 265]; *Miała najpewniej lat trzydzieści parę...* [6, с. 12] // *Мела, напэўна, гады трыццаць два...* [1, с. 266]. *Rok ma dwanaście miesięcy* [6, с. 12] // *Год мае дванаццаць месяцаў* [1, с. 332]. *I wtedy właśnie najstraszniejszy miała rozór* [6, с. 184]. // *І тады яна мела асабліва жудасны выгляд* [1, с. 377]; *He nadawają się їн ні ўгаворам, ні чужым уплывам, меў, відаць, моцную волю* [3, с. 263].

1.5. ‘мець характарыстычныя рысы, чымсьці характарызавацца’.

Гэта значэнне рэалізуецца ў сказе пры дапамозе канструкцыі:

N – NAcc; N → [+Anim] [-Abstr^{-Anim}],

якая ўласціва абедзвюм мовам. Пры гэтым у беларускай мове паралельна з аналізуемай ужываецца канструкцыя з дзеясловам *быць*: *Brwi miał wielkie, a wąsy czarne – Брові меў вялікія, а вусы – чорныя. Валашыну гэта не дужа спадабалася, але камандзір дзевятай меў асобны характар* [3, с. 12] // *Włoszynowi nie bardzo się to spodobało, ale dowódca dziewiątej miał osobliwy charakter* [7, с. 90].

2. Дзеяслоў *мець* у спалучэнні з інфінітывам мае наступныя значэнні:

2.1. ‘аб чымсьці прадбачаным, неабходным ці трактаваным як абавязак, загад’.

У польскай мове гэта значэнне выражаецца пры дапамозе намінацыі і інфінітыўнай канструкцыі (IP): N – IP; N → [+Hum]: *Brat miał dziś przyjechać. Macie to zrobić natychmiast.*

У адрозненне ад польскай, для беларускай мовы такія канструкцыі не характэрныя: замест дзеяслова *мець* у такіх канструкцыях ужываюцца словы: ‘павінны, трэба’. *Брат павінен быў прыехаць сёння. Вы павінны... // Вам трэба гэта зрабіць адразу ж.*

2.2. ‘аб чымсьці, што наступіла, але пра гэта не было яшчэ вядома ў мінулым, да якога адносіцца выказванне’.

Гэта значэнне выражаецца пры дапамозе намінацыі і інфінітыўнай канструкцыі: N – IP; N → [+Abstr]: *Wieczór miał przynieść odpowiedź na te wątpliwości. Przyszłość miała okazać, że to były tylko marzenia.* У беларускай мове ў такіх канструкцыях замест дзеяслова *мець* ужываецца спалучэнне ‘павінен быў’. Параўн.: *Wieczór miał przynieść odpowiedź na te wątpliwości* [8, с. 628–629] // *Вечар павінен быў даць адказ на тэя сумненні.*

2.3. ‘аб рэчах, якія выклікаюць сумненні, у аб’ектыўнасці якіх той, хто гаворыць, не ўпэўнены’.

У польскай мове гэта значэнне выражаецца пры дапамозе намінатыва і інфінітыўнай канструкцыі (N – IP): *Na księżycowym świecie ta rapować wieczna nieruchomość i brak życia...* У беларускай мове ў такіх канструкцыях формы дзеяслова *мець* ужываюцца ў прошлым часе або апускаюцца: *На месяцы пануе вечная нерухомасць...*

У польскай мове спалучэнні *мець/ mieć* з інфінітывам тыпу *tam (na)pisać, tam (z)robić* не маюць дакладна акрэсленага часу, бо няма адзінага падыходу да вызначэння іх часавай прыналежнасці. Мы прытрымліваемся думкі, якую выказаў польскі даследчык В. Смех: выразы *tam czytać, tam (na)pisać* адносяцца да цяперашняга часу, а ў будучым часе гэтыя канструкцыі маюць наступную будову: *będę miał (na)pisać* [11, с. 171].

3. Асаблівую ўвагу трэба звярнуць на тыя выпадкі, калі дзеяслоў *мець* перакладаецца на беларускую мову дзеясловам *быць/ буць*. Вядома, што дзеяслоў *мець* не выражае ніякага працэсу. Найбольш часта ён выкарыстоўваецца для выражэння адносін пасесіўнасці. І дзеяслоў *быць*, і дзеяслоў *мець* указваюць на стан, але на розны стан. “Быць” – гэта стан існуючага, таго, хто “сам нешта ёсць”; “мець” – гэта стан маючага, таго, у каго штосьці ёсць” [2, с. 215]. Паміж двума членамі, якія злучаюцца дзеясловам *быць*, устанаўліваюцца ўнутраныя адносіны тоеснасці, а паміж членамі, якія спалучаюцца дзеясловам *мець*, сувязь з’яўляецца знешняй і вызначаецца як адносіны прыналежнасці. *У tych mnogich, што асталіся пад вышынёй, наўрад ці былі хоць якія-небудзь гадзіннікі* [3, с. 390]. // *Tamci, kturych tyłu zostało pod wzgórzem, na pewno nie mieli żadnych zegarków* [7, с. 152]. *Усё ж у яго (Валошына) быў батальён, лёс якога ў многім залежаў ад яго, жывога* [3, с. 384]. // *Miał przecież batalion, którego losy w dużym stopniu zależały od niego, żywego* [7, с. 143].

4. Неабходна памятаць, што пры дапамозе дзеяслова *мець* утвараюцца не толькі ўласна пасесіўныя структуры (*Pas miał po swoim byłym zastępcy liniowym, starszym lejtnancie Sorokinie. // Рэмень і партунья дасталіся яму з поля бою ад колішняга яго намесніка старшага лейтэнанта Сарокіна* [3, с. 351]. – *Byłem u Iwanowa, ogórków ma tyle, co kot parłakał* [7, с. 93]. // – *Быў у Іванова – “агурчыкаў” кот наплакаў* [3, с. 347]), але і квазіпасесіўныя структуры – несапраўдныя, якія выражаюць іманентную пасесіўнасць, не аддзяляльную ад “нібы ўладальніка”, звязаныя з выражэннем неадчужальнай прыналежнасці (*Naturalnie, akademii to ja nie skończyłem, ale głowę tam* [7, с. 56]. // *Канечне, я акадэміяў не канчаў, але галаву маю* [3, с. 321]. *Wołoszynowi nie bardzo się to spodobało, ale dowódca dziewiątej miał osobliwy charakter* [7, с. 321]. // *Валошыну гэта не дужа спадабалася, але камандзір дзевятай меў асобны характар* [3, с. 345]), а таксама апасесіўныя структуры, увогуле не звязаныя з выражэннем пасесіўнасці (*Dowódca batalionu dostrzegł tę niedokładność, ale już nie poprawiał - teraz nie miało to znaczenia* [7, с. 60]. //

Валошын адзначыў гэтую недакладнасць, аднак напраўляць не стаў – цяпер гэта не мела значэння [3, с. 323]. *Ma rację Krugłow, że idzie do nich nie z wykładem o sytuacji na frontach* [7, с. 103]. // *I Krugłow ma rację, idący da ich nie z lekcją ab становішчы на франтах* [3, с. 355]).

Такім чынам, прааналізаваныя перакладныя тэксты даюць падставу сцвярджаць, што беларуская і польская мовы маюць як аднолькавыя, так і адрозныя канструкцыі з дзеясловам *мець/ mieć*. Больш супадзенняў у пабудове названых канструкцый назіраецца пры ўжыванні дзеяслова *мець/ mieć* з назоўнікам (як правіла, гэта назоўнік вінавальнага склону). Адрозненні адзначаюцца пры ўжыванні дзеяслова *мець/ mieć* з інфінітывам, паколькі такія канструкцыі найбольш пашыраны ў польскай мове, а ў беларускай, як правіла, апускаюцца. Акрамя таго, пасесіўная канструкцыя ў польскай мове часцей за ўсё будзе на аснове пераходнага дзеяслова *mieć* у адрозненне ад беларускай мовы, дзе прадуктыўнымі з'яўляюцца мадэлі з дзеясловам *мець, быць*.

Літаратура:

1. Ажэшка, Э. Аповесці, апавяданні, нарысы / Э. Ажэшка; пер. Я. Брыль [і інш.]. – Мінск: Беларус. кнігазбор, 2000. – 508 с.
2. Бенвенист, Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист. – 2-е изд. – М.: Едиториал УРСС, 2002.
3. Быкаў, В. Поўны збор твораў: у 4 т. / В. Быкаў. – Мінск: Маст. літ., 1981. – Т. 2.
4. Важнік, С. А. Катэгорыя пасесіўнасці ў кантрастыўным аспекце (польска-беларускія паралелі) / С. А. Важнік // Паланістыка / Полонистика / Polonistyka. – Мінск, 1999. – С. 105–121.
5. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. / пад агул. рэд. К. К. Атраховіча (К. Крапівы). – Мінск: БелСЭ, 1977–1984. – Т. 3.
6. Byków, W. Jego batalion / W. Byków. – Warszawa: Wydawnictwo TPPR "Współpraca", 1985. – 224 s.
7. Orzeszkowa, E. Cham / E. Orzeszkowa. – Warszawa: Spółdzielnia Wydawnicza "Czytelnik", 1973. – 225 s.
8. Saloni, Z., Świdziński, M. Składnia współczesnego języka polskiego / Z. Saloni, M. Świdziński. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN SA, 1998.
9. Słownik języka polskiego: у 11 т. / pod red. Doroszewskiego. – Warszawa: PWN, 1958–1969. – Т. 3.
10. Słownik syntaktyczno-generatywny czasowników polskich / oprac. Zespołowo pod red. K. Polańskiego. – Wrocław etc: Ossolineum, 1980. – Т. 1: A–M.
11. Śmiech, W. O wartości czasowej połączeń *mieć* z bezokolicznikiem w języku polskim / W. Śmiech // Rozprawy Komisji Językowej ŁTN. – Łódź, 1970. – Т. XV. – С. 169–171.

А. Н. Дервяго (Беларусь, Витебский государственный университет имени П. М. Машерова)

ФЕНОМЕН ЗАГОЛОВКА В ПОЭЗИИ И. БРОДСКОГО

Фонд заголовков каждого автора аутентичен по своей сути, что проявляется в частотности заголовков в поэтическом творчестве, системе предпочтений определенного семантического типа первого парадигматического знака текста. Традиционно ядерную, ключевую позицию в системе заголовочных номинаций занимают единицы, реализующие прямой смысловой план. Это объясняется бифункциональностью заголовочных единиц, которые совмещают как признаки надтекстового, так и непосредственного текстового конструкта.

Поэзию И. Бродского отличают заголовки аллюзивного свойства, отсылающие к творчеству других авторов. Так, заголовки *Орфей и Артемида, Дидона и Эней* созданы И. Бродским по образцу названия одного из стихотворений Рильке «*Орфей. Эвридика. Гермес*»: И. Бродского восхитило хитроумие поэта, «поставившего здесь точки после каждого имени, чтобы избежать любого подобия мелодрамы... после Гермеса точки нет, а он – последний. Почему? Потому что он – бог, а пунктуация – удел смертных» 1, с. 33 . И. Бродский соединяет и части именованья, и образы на основе равноправия посредством сочинительной связи, тем самым утверждая, что его лирические герои связаны некоей глубокой и равноправной связью, которой можно считать любовь.

Примечательность заголовков поэзии И. Бродского еще и в том, что они производят впечатление нейтрального анонса по отношению к следующему вслед за ним стихотворному произведению или подписи под ним (по аналогии с живописным полотном) – никакого эмоционального наполнения при максимальном информативном, подчас граничащем с намеренной недосказанностью. Для поэзии воплощение категории «недосказанности» подчас намного важнее «развернутой» фразы. К подобным названиям можно отнести заголовки **С видом на море, С грустью и нежностью, На возвращение весны**. *С видом на море*, например, связывается для лирического героя воскрешение надежды на будущую возможность преодоления бесприютности и обретения счастья: *Когда там много позади / всего, в особенности – горя, / поддержки чьей-нибудь не жди, / сядь в поезд, высадись у моря. / Оно обширнее. Оно / и глубже* 2, с. 55 .

Приоритетность обращения к природе как воплощению чего-то истинного, вечного, непреложного в отличие от человека для русской поэзии традиционно, однако И. Бродский не говорит о сакральности сотворенного мира (по традиции поэтов века): в нем поэту, скорее, видится новое, автономное бытие, чье воздействие на человека – единственно возможное; это единственное начало, которое может дать ответы на многие вопросы. *С грустью и нежностью* припоминает лирический герой ощущения вынужденного затворничества (для поэта и его героя состояние «взаперти» еще не означает «не на свободе»), так как истинно свободный человек никогда не окажется в таком положении:

свободен и волен его дух), когда все, что находится за пределами досягаемости воспринимает по-особому: *Так в феврале мы, рты раскрыв, / таращились в окно на звездных Рыб, / сдвигая лысоватые затылки, / в том месте, где мокрота на полу. / Где рыбу подают порой к столу, / но к рыбе не дают ножа и вилки* 3, с. 99 .

М. Цветаева сравнивала поэзию с музыкой, а стихи – с нотным станом: их мало просто читать, их надо чувствовать и воспринимать как произведение музыки. И. Бродский на уровне заглавий (как, впрочем, и на уровне основного массива текста) не смог обойти стороной так называемую «музыкальную» тематику. **Мексиканский дивертисмент; Литовский дивертисмент; Квинтет; Полонез: вариация; Ария** – заголовки этого тематического типа. Дивертисмент у И. Бродского – аналог цикла и представляет программу из «номеров» различных жанров (слово «дивертисмент» во втором значении, то есть программа из номеров различных жанров (пение, музыка, танцы, сценки и др.), показывавшаяся с XVII века в драматическом театре по окончании основной пьесы). В цикл **Мексиканский дивертисмент** входят стихотворения *Гуернавака, 1867, Мерида, В отеле «Континенталь», Мексиканский романсеро, К Евгению, Заметка для энциклопедии*. Каждое из этих стихотворений имеет собственную направленность и тональность: *Гуернавака* – иронически-саркастическое воспоминание из колониального прошлого Мексики; *1867* – зарисовка готовящегося восстания; *Мерида* – романтическая картина, появление которой навеяно особым восприятием города в Венесуэле, известного как музей архитектурных памятников колониального периода; *В отеле «Континенталь»* – кубаметрически-геометрическое восприятие архитектуры и ее духа в современной европейской интерпретации; *Мексиканский романсеро* как толчок к восприятию необычности и неповторимости Мексики (Кактус, пальма, агава / солнце встает с Востока / улыбаясь лукаво / а приглядишься – жестоко); *Заметка для энциклопедии* – попытка объективного описания в стиле «Национального географического общества». **Литовский дивертисмент**, в отличие от **Мексиканского**, предваряется *Вступлением*, которое представляет Литву (Вот скромная приморская страна / Свой снег, аэропорт и телефоны / свои евреи. Бурый особняк / диктатора...), за которым следуют: *Леуклос; Кафе «Неринга»; Герб; Amicum-philosophum de melancholia, mania et plica polonica; Palangen; Dominikanaj*. Заголовок **Квинтет** не задает общей тональности – он указывает на структурную организацию общности пяти стихотворений под одним названием. **Полонез** как заголовок получил семантический сегмент **вариация** неслучайно (**Полонез: вариация**): бальный танец-шествие, истоки которого в польском народном танцевальном искусстве, как музыкальный жанр известен с XVII века, был придворным во Франции и других европейских странах и получил широкое развитие в творчестве

Ф. Шопена. Исторические обстоятельства для той страны, в которой был рожден этот танец, сложились не слишком удачно – теперь музыка полонеза принуждена звучать в минорной, трагической тональности обнищания и умирания культуры. Музыкальная ария, для которой характерны напевность, широта мелодического дыхания, согласуясь с замыслом поэта, преобразуется в поэтическое произведение, общее значение и звучание которого контрастирует с заявленным в заголовке: **Ария** И. Бродского отличается малым количеством слогов в стихе, тем самым отвергая возможность широты дыхания, частые переносы нарушают напевность – и это вполне оправданно, так как перед нами не каноническая, классическая ария, а пение лирического героя-сироты.

Натюрморт, набросок, С натуры – заголовки, отсылающие нас к области живописного искусства. Несмотря на то, что представляют тип заглавий с прямым планом выражения, эти единицы выделяются осложнением в плане семантики. Специфика состоит в том, прямой смысловой план остается приоритетным, он дает возможность развития полноценного созначения. Натюрморт есть всем известный жанр изобразительного искусства, посвященный изображению неодушевленных предметов: *Вещь. Коричневый цвет / вещи. Чей контур стерт. / Сумерки. Больше нет / ничего. Натюрморт 2*, с. 115 . И. Бродский при именовании своего стихотворения отходит от этого определения, обращая свое внимание на буквальный перевод термина: натюрморт (франц. nature morte) – это «мертвая природа (натура)» (именно в этом значении употреблено слово в положении абсолютного конца приведенной выше строфы). Это обстоятельство становится чрезвычайно важным для понимания основной мысли стихотворения: любая оболочка на земле, будь то вещь или человек, изначально мертва, так это все представление о ней, а начинает по-настоящему существовать, жить только тогда, когда становится чьей-то, в нее вселяется дух необходимости, единичности, незаменимости. Этот закон применим ко всему, даже к Богу: *Мать говорит Христу: / Ты мой сын или мой / Бог? ... / Он говорит в ответ: / – Мертвый или живой, / разницы, жено, нет. / Сын или Бог, я твой» 2*, с. 116

Как и О. Мандельштам, И. Бродский пользуется вариантами заглавий, оформленными в латинском написании: **Postscriptum** лат. **post scriptum** после написанного , **Post aetatem nostram** лат. после нашего времени , **Fin de siecle** итал. конец цикла , **Anno domini** лат. в лето Господне , **Ritratto di Donna** итал. женский портрет , **Presepio** итал. ясли , **Aere perennius** Гораций: долговечнее меди , **MCMXCIV** 1994 , **Encyclica Tristia** лат. encyclica послание Папы Римского ко всем католикам; лат. **tristia** печальный, грустный . Этот факт сопоставим с поддержанием на уровне заголовка идеи филигранной классичности

поэтического текстового пространства, что в традиции устойчиво проецируется через античные, римские образцы.

Любопытное явление представляют заголовки стихотворений И. Бродского, содержащие нумерацию – *Венецианские строфы (1), Венецианские строфы (2), Бегство в Египет (1), Бегство в Египет (2), Кентавры , Кентавры , Кентавры , Кентавры V*. Цифры, взятые в скобки в названиях *Венецианские строфы* и *Бегство в Египет*, обозначают варианты одного и того же стихотворения: первая редакция более ранняя, представляет набросок, эскиз следующего стихотворения; вторая представляет развитие темы. Иное явление наблюдается в случае с нумерацией в четырех вариантах заголовка *Кентавр*. Здесь римские цифры , , , V обозначают качество и характер возможного образования мифического существа в современных условиях. Так, – актуальная слитность человека и вещи, рабом и частью которой он постепенно становится: *Наполовину красавица, наполовину софа, в просторечии – / Софа, / По вечерам оглушая улицу, чьи окна отчасти лица, / Стуком шести каблуков ... / ... она спешит на свидание... / На две трети мужчина, на одну легковая – Муля – / встречает ее рычанием холостых оборотов* 4, с. 23 ; – слияние человека с его недалёковидностью, которая грозит разрушением миру и исчезновением человеку как виду: *Они выбегают из будущего и, прокричав «напрасно!», / тотчас в него возвращаются; вы слышите их чечетку... / ...Только плоские вещи, как то: вода и рыба, / слившись, в силах со временем дать вам ихтиозавра. / Для возникшего в результате взрыва / Профиля не существует завтра* 4, с. 24 и т. д.

Таким образом, заголовочные номинации с прямым смысловым планом в поэтическом тексте И. Бродского представляют собой достаточно крупное и разнонаправленное образование. При этом смысловой план этих заголовков можно считать прямым только отчасти, так как велико преобразующее воздействие следующего после заголовка контекста, вследствие чего семантика заголовка неизбежно усложняется.

Литература

1. Бродский, И. Девяносто лет спустя / И. Бродский // Звезда. – 1997. – № 1. – С. 27–56.
2. Бродский, И. Конец прекрасной эпохи: Стихотворения 1964–1971 / И. Бродский. – СПб: Пушкинский фонд, 2000. – 128 с.
3. Бродский, И. Остановка в пустыне / И. Бродский. – СПб: Пушкинский фонд, 2000. – 248 с.
4. Бродский, И. Пейзаж с наводнением / И. Бродский. – СПб: Пушкинский фонд, 2000. – 240 с.

М. М. Дзядок (Беларусь, Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І. П. Шамякіна)

АНДРОНИМЫ Ё ТВОРАХ ЯКУБА КОЛАСА

Андронім – гэта асабовае імя жанчыны, утворанае ад імя (прозвішча, псеўданіма) мужа (*Антонана жонка; Іванава Іван; у Я. Коласа – Купаліха Купала*). Утвараюцца такія адзінкі пры дапамозе фармантаў **-іх-** (**-ых-**), **-ов-** (**-ав-**), **-оў-**, належаць да неафіцыйных форм іменавання і выкарыстоўваюцца ў творах мастацкай літаратуры для перадачы натуральнасці мовы, яе нацыянальнага каларыту. Як адзначаюць даследчыкі, у апелятыўнай лексіцы суфікс **-іх-** (**-ых-**) утварае назвы асоб жаночага полу па іх занятках ці прафесіі або назвы асоб, якія з’яўляюцца жонкамі тых, хто названы ва ўтваральнай аснове. Называнні жонкі па імені мужа з фармантамі **-іха** (**-ыха**) сустракаюцца ў дакументах XVII ст. Гэта не проста “абазначэнне жонак”: яно звязана з традыцыйнымі і спецыфічнымі формамі найменняў такога тыпу. Утварэнні з такімі фармантамі былі менш ужывальныя, чым з прыналежнымі фармантамі **-ова** [1, с. 23]. З. Шведава ў сваім даследаванні сцвярджае, што андронімы ў якасці субстантывавальных прыметнікаў у старабеларускай мове XVI–XVII стст. складалі значны лексічны пласт і былі дастаткова прадуктыўнай мадэллю [5, с. 3]. Распаўсюджанне такіх жаночых найменняў можна патлумачыць залежным ад мужа становішчам жанчыны. Ужыванне асабовага імені разам з указаннем на роднасныя адносіны да главы сям’і зафіксавана і ў афіцыйных запісах XVII–XVIII стагоддзяў (*жонка Фёдарова сына Паліванава ўдава Уляна Пятроўна*) [2, с. 176]. Такія адзінкі, як прасочана даследчыкамі, замацаваліся і актыўна выкарыстоўваліся і ў пазнейшыя часы. Прадуктыўнымі яны з’яўляюцца ў наш час і ў народна-дыялектнай мове, пра што сведчаць матэрыялы з гаворак Тураўшчыны: *Умерла жонка Аркадзеіха звалася* [3, с. 301]; *Крычаць: “Іван, Іван, Маруся Парулюшчына ўтонілася”* [3, с. 303]; *Баба Масаніха была у Семурадцах, сама ходзіла по ягоды* [4, с. 410]. Нават у XXI стагоддзі, калі існуе вялікая колькасць мадэляў называння асобы, яны не страцілі сваёй прадуктыўнасці і выкарыстоўваюцца ў неафіцыйным ужыванні.

Пры аналізе анамастыкону твораў Якуба Коласа намі адзначана, што пісьменнік часам звяртаўся да андронімаў. Ужываючы такія неафіцыйныя формы іменавання, аўтар арыентаваўся на знаёмую для яго анамастычную лексіку гаворак заходняй Міншчыны, якія спалучалі ў сабе асаблівасці паўднёва-заходніх і паўночна-ўсходніх гаворак беларускай мовы. Пісьменнік выкарыстоўваў андронімы і ў паўсядзённым жыцці, што засведчана ў яго эпістальнай спадчыне, дзе такія адзінкі складаюць 0,5 % ад усёй колькасці паэтонімаў, выкарыстаных Я. Коласам (больш за 6000 адз.), а гэта больш за 30 такіх спецыфічных адзінак з яго розных твораў: *Купаліха, Латачыха, Лукашыха, Міхаішча, Марозіха, Памахайлічыха, Сусліха, Сымоніха, Стукачыха, Янчыха* і інш. Аўтар па-майстэрску

арыгінальна ўводзіць іх у тэкст, дэманструючы сувязь з невычэрпным багаццем народнай мовы: *Старая Лукашыха, Аўгеня, прыйшла да свае суседкі Югасі пазычыць падсітак прасеяць мукі. Прыйшла яна як раз у той час, калі трэба ўжо тушыць у хаце агонь. Аўгеня адразу ж звярнула ўвагу, што ў хаце суседкі былі ўсе адзнакі свята...* [К-с IX, с. 47]; *Дарота, Пальчыха старая, / Таксама хлебам дом вітае / – Такі ўжо звычай беларускі, – / У клумку выніўка, закускі* [К-с VI, с. 120].

У залежнасці ад спосабу ўтварэння і семантыкі гэтыя адзінкі можна падзяліць на дзве групы:

I. Андронімы, утвораныя ад асабовых мужчынскіх імёнаў:

1) Юзаф → Юзаф-ов-а – жонка Юзафа (“Новая зямля”): *І вось зірнуць было цікава, / Як у жанок вялася бава, / І колькі мілых было сварак, / Як адмаўляліся ад чарак! / – Ну, проша ж, пані Юзафова! / – Ой, не, не, кумка, даю слова! / Зусім я п’яна, бойся бога! / Ну выпі ж, кумачка, нічога!.. / Ну, выпі ж чысценька-чысцютка! / – Ой, я ж п’янею вельмі хутка! / Язэп мой лысы, унь, сярдуе! / Куму Анэлька тут цалуе...* [К-с VI, с. 113–114]. Назоўнік-азначэнне ў прэпазіцыі да імя (пані Юзафова) адметна перадае павагу аднавяскоўцаў.

2) Міхась → Міха-шч-а – жонка Міхала (“Новая зямля”): *Слязьмі Міхашча залілася / – Такою ямаю здалася / Старая хата ў тры аконцы!.. / Ці свеціць тут калі хоць сонца?* [К-с VI, с. 48]. Гэта сялянская жанчына з тонкай натурай і багатай душой. У вобразе ўвасоблены пісьменніцкі ідэал жанчыны, жонкі і маці, нястомнай працаўніцы і ахоўніцы сямейнага ачага. Гэтаму паэтоніму Я. Колас надае вялікае значэнне: яе думкі аўтар насычае мудрымі разважаннямі аб зямлі і цяжкім становішчы сялян, што з’яўляецца вельмі значным для зместу ўсяго твора. Так, у словах Ганны адчуваецца пратэст супраць прыгнятальнікаў: *– Але ж і самі вінаваты, / Калі так коціцца з хаты, / Дзе толькі пан не загадае. / Ці ж ён на гэта ласку мае? / Чаму ж на вас і не налегчы? / Чаму ў хамут вас не запрэгчы? / Калі яго так баіцца / І так за службу берацца? / А трэба, часам, агрызнуцца, бо так і будзеш заўжды гнуцца* [К-с VI, с. 84]; *Паны ж і розныя чынушы / І там патрапяць выбіць душы / І павыцягваць з цябе жылы, / Бо ты без права і без сілы. / – Такія думкі, разважання, / Як молат білі ў сэрца Ганне: / – Тут справа не ў сваёй сядзібе, / А ў ладзе гэтым уся злыбедзь* [К-с VI, с. 277]. Вядома, што прататыпам Міхашчы з’яўлялася маці пісьменніка Ганна Юр’еўна. Называючы жонку Міхала па імені мужа, аўтар падкрэслівае непарыўную сувязь мужа і жонкі. Усё ў творы ад яе і праз яе. Яна носбіт народнай мудрасці і маралі. Яе любяць і шануюць усе ў сям’і, а першы прыклад павагі да яе муж – Міхал. На роднай пісьменніку мове онім гучыць па-свойму прыгожа і сардэчна. У перакладах жа ён не захаваны, а заменены іменем – Ганна. У гэтым праяўляецца нацыянальная адметнасць такіх адзінак. Такім жа андронімам Я. Колас называў і жонку М. Лынькова ў пісьмах да сябра: *Дарагі Міхал і*

Міхашча! Нарэшыце атрымаў тваё пісьмо [К-с XII, с. 283]. Праз онім, такім чынам, перадаецца шанаванне да гэтай жанчыны, узнікаюць асацыяцыі з іменем маці паэта. Выкарыстоўваючы ў якасці наймення жонкі семантычна матываваны адпаведнік імені мужа, аўтар падкрэсліваў непадзельнасць гэтых двух блізкіх яму людзей.

3) Сымон → Сымон-іх-а – жанчына сталага ўзросту (“Сірата Юрка”):
Лети бы залез у агарод да Сымоніхі і нашчыпаў бы там цыбулі, а не шворыўся б дома ў варывеньцы, дзе ён няўмысля абярнуў збан малака, шукаючы сабе пажытку [К-с VI, с. 184].

4) Ян → Янч-ых-а – жонка Янкі Купалы, Уладзіслава Францаўна Луцэвіч: *Янка і Янчыха яшчэ спяць* [К-с XII, с. 62]. Я. Колас выкарыстоўвае і іншыя онімы: *Уладыслава Францаўна, Уладыслава, Уладка*, якія сведчаць пра добрыя адносіны да жонкі сябра. Андронім зафіксаваны ў пісьмах да М. Д. Міцкевіч, М. Лынькова.

5) Лукаш → Лукаш-ых-а – старая жанчына (“У палескай глушы”), жонка Лукаша: *Югасю, у сваю чаргу, занепакоіла старая Лукашыха: а можа, і праўда, што заўтра свята?* [К-с IX, с. 51].

6) Яхім → Яхім-іх-а – жонка Яхіма (“Новая зямля”): *Кадушка-Зося сонцам ззяе; / Міхал ёй злазіць памагае, / Яна ж, як гліна, надта цяжка, / Пад ёю крэхча каламажка. / У перавалку як бы качка, У хату ідзе кума-сваячка. / – А дзе ж мая дачка хрышчона? – / Спытала Зося: – Дзе Алёна? / Ваўчком Алёна пазірае; / Яе тут Зося абнімае,.. / У вочкі ёй глядзіць прыветна / Сама Яхіміха бяздзетна* [К-с VI, с. 109]. Каб пазбегнуць паўтораў уласнага імя *Зося*, аўтар выкарыстоўвае цэлы шэраг прыёмаў (што можна прасачыць у дадзеным урыўку): ідэнтыфікуе персанаж назоўнікам-прыдаткам у спалучэнні з онімам – *кадушка-Зося*, чым дае наглядную дадатковую характарыстыку свайму персанажу; замяняе онім займеннікавымі, назоўнікавымі формамі – *ёй, яна; кума-сваячка, кумка*; у тым ліку андронімам у спалучэнні з характарыстычным прыметнікам-азначэннем – *Яхіміха бяздзетна*.

7) Фядос → Фядос-іх-а – жонка Фядоса Хадыкі (“Новая зямля”):
– Сядайце ж, людзейкі-нябогі, / Ды пасілкуйцеся з дарогі! – / Да госцяў кажэ гаспадыня, / Сама Фядосіха Аксіня [К-с VI, с. 234].

II. Андронімы, утвораныя ад прозвішчаў, псеўданімаў і мянушак:

1) Купала → Купал-іх-а – жонка Янкі Купалы, Луцэвіч Уладзіслава Францаўна (1891–1960 гг.), пасля смерці паэта – дырэктар музея Я. Купалы, заслужаны дзеяч культуры: *Заходзілі да Купаліхі* [К-с XIV, с. 268]; *У пяць гадзін Купаліха прыслала машыну. Быў тамадой* [К-с XIV, с. 311]. Колас усё жыццё адносіўся да гэтай жанчыны з асаблівай пяшчотай і шанаваннем. Упамінаецца ў пісьмах Я. Коласа да М. Д. Міцкевіч, М. Лынькова, у дзённіках “Таворыць Клязьма”, “На схіле дзён”.

2) Мароз → Мароз-іх-а – старая жанчына (“За што пабіліся хлопцы”): [Іван] – *А дзе ты ўзяў гэтага чарвівага шатшуля? Ляжаў ён, мусіць, тры дні на дарозе: яшчэ мо пазаўчора выкінула яго старая Марозіха з каробкі, а ты падняў і хвалішся з ім, як кот з селядцом* [К-с IV, с. 231].

3) Дудар → Дудар-ых-а – жонка Янкі Дудара (“Соцкі падвёў”): *Невядома, што зрабіў бы Янка са сваім “ураднікам”, каб не прыйшла жонка. Яна трымала пад пахай мяшалку. – Вось, брат, папаўся! – жартавалі сяляне... Мяшалка мільганула ўгары і гладка прыстала да сярэдзіны худога Янкавага цела. – Што робиш? – крыкнуў нібы сярэдзіна стары Базыль на Дударыху: – не бачыш, ці што? Ён зямлі і свабоды дабіваецца людзям, а яна яго мяшалкаю!* [К-с IV, с. 29]. Аўтар выкарыстоўвае неафіцыйную форму імя для лепшай перадачы асаблівасцей гутарковай мовы персанажа і народнага гумару.

4) Трайчанскі → Трайчан-іх-а – маці Базыля Трайчанскага (“На ростанях”): *Больш усіх шумеў за сталом Янка Тукала, жартаваў і вырабляў розныя штукі, што не зусім падабалася старой Трайчанісе* [К-с IX, с. 625]; персанаж засведчаны ў творы таксама пад іншымі онімамі: *Саламея, маці Базыля, Базылёва маці.*

5) Стукач → Стукач-ых-а – жонка дзеда Стукача (“У палескай глушы”): *Мікола Стукач, лысы дзед з сіваю бародкаю, падплятаў лапаць. Бабка Стукачыха прала кудзелю* [К-с IX, с. 50].

6) Стырнік → Стырнік-ав-а – жонка Міколы Стырніка (“На ростанях”): *Раскідалі плот, хоць гэта каштавала некалькі касмыкоў на галаве дзвюх кабет, цёткі Тарэсі і Стырнікавай Тэклі: яны пабіліся пры разбурэнні плота* [К-с IX, с. 602].

7) Сусла → Сусл-іх-а – жонка Кандрата Суслы (“Туды, на Нёман!”): *Маладая Сусліха падстаўляе інструктару заслончык, змахнуўшы яго хвартухом* [К-с V, с. 229].

8) Пальчык → Пальч-ых-а – маці бортніка Кандрата (“Новая зямля”): *Дарота, Пальчыха старая, / Таксама хлебам дом вітае / – Такі ўжо звычай беларускі, – / У клумку выпіўка, закускі* [К-с VI, с. 120].

9) Памахайлік → Памахайліч-ых-а – жонка дзяка Памахайліка (“На ростанях”): *Дзячыха Памахайлічыха таксама павіталася суха, паглядзела на сяброў уважна, каб лепей разгледзець “забастоўшчыкаў”* [К-с IX, с. 598].

10) Самабыль → Самабыл-іх-а – жонка краўца Самабыля: *Швачка Самабыліха – рэдкі чалавек і папулярны член двара пана Гарбецкага. Калі кравец Самабыль увасабляе сялянскасць, то Самабыліха з’яўляецца чалавекам пераважна ўніверсальным* [К-с V, с. 188].

11) Талаш → Талаш-ых-а – жонка дзеда Талаша (“Дрыгва”): *З таго моманту, як у яго [Васіля] сэрца запала падазронасць на Аўгіню, што гэта яна папярэдзіла старую Талашыху, выдала ёй патаемную змову яго*

з Саўкам Мільгуном, ён зацяўся на яе і чакаў толькі, каб яна вярнулася, не для таго, каб жыць разам, а для таго, каб пагаварыць з ёю як следуе, а потым прагнаць яе раз назаўсёды [К-с VIII, с. 384–385]. Жанчына сталага ўзросту, імя выкарыстана ў творы 2 разы. Гэты персанаж, апрача названага наймення, засведчаны пад наступнымі онімамі: *бабка Насця, бабушка Наста, бабушка Настуля, бабушка Настуся, Насця Балыга*.

12) Латак → Латач-ых-а: *Галасы ўсё мацнелі і набіралі болей злосці. Гэта лаялася Аўдоля Латачыха з жонкаю Мікіты, Акуляю* [К-с IX, с. 50]. На нашу думку, андронім сугучны з назоўнікам апелятывам – *латак*, які ў ТСБМ мае некалькі значэнняў: а) адкрыты жолаб для сцёку, ссыпання чаго-небудзь; б) карыта з невялікім жолабам у млыне для ссыпання збожжа ў жорны [ТСБМ, т. 3, с. 24]. Сапраўды, словы выляталі з Латачыхі, як з жолаба зерне: *Латачыха сыпала словы, як гарох. Здавалася, яна толькі адчыніла рот, а словы самі, як з мяшка, сыпаліся і сыпаліся* [К-с IX, с. 50]. Выкарыстанне такіх адзінак, якія даюць ацэначную характарыстыку персанажам, – гэта сродак вобразнасці і выразнасці ў мове аўтара.

13) Грабар → Грабар-ав-а – жонка Мартына Рыля (“Дрыгва”): *Жаніўся Мартын, узяў сінявокую Грабараву Еву, сталую зграбную дзяўчыну і разумную* [К-с VIII, с. 27]. Письменнік таксама шырока ўжывае спалучэнні паэтонімаў: *Грабарова Ева* (ад прозвішча яе бацькі – *Грабар*); *Мартынава Ева, Мартына жонка* (ад імені мужа – *Мартын*), каб паказаць на сваяцкія адносіны ў сям’і.

Значэнне андронімаў удакладняецца пры дапамозе розных лінгвістычных сродкаў: *эпітэтаў-прыдаткаў (швачка Самабыліха, пані Юзафова); адасобленых прыдаткаў (Дарота, Пальчыха старая); азначэнняў-прыдаткаў (Яхіміха бяздзетна, Марозіха старая, старая Лукашыха, старая Талашыха, маладая Сусліха)*. Такім чынам, прыдаткі пры андронімах даюць дадатковую характарыстыку асобам жанчын паводле роду заняткаў, сацыяльнага стану і ўзросту (*швачка, пані, маладая, старая*).

Я. Колас выкарыстоўвае андронімы ў спалучэнні з уласнымі імёнамі, ставячы іх у постпазіцыі або прэпазіцыі да андроніма (*Фядосіха Аксіня, Стырнікава Тэкля* і інш.), каб стварыць рытма-меладычную сістэму мовы твора: – *Сядайце ж, людзейкі-нябогі, / Ды пасілкуйцеся з дарогі! – / Да госцяў кажэ гаспадыня, / Сама Фядосіха Аксіня* [К-с VI, с. 234]. Так, уласнае імя *Аксіня* стаіць у постпазіцыі да андроніма *Фядосіха* і рыфмуецца з назоўнікам – *гаспадыня*, утвараючы дакладную назоўнікавую рыфму.

У творах письменніка ёсць выпадкі набыцця андронімамі большага семантычнага напавення: з’яўляюцца найменнямі дзяцей і ўсіх членаў сям’і па імені (прозвішчы, мянушцы) бацькі. Некаторыя даследчыкі называюць такія адзінкі патронімамі. Напрыклад: *Базыль → Базыл-ёв-ы: У Яўхіма дзядзькі, ў Базылёвых, / Таксама ў Стасечкі і Даткі / Свае*

захоўвалі парадкі: / Сядзелі згодна і набожна / І спеў святы вялі заложна [К-с VI, с. 223]; Чылін → Чылін-оў → Чылін-ы: А Чыліноў Алесь надзьмуўся, / У святыя дзеянні ўткнуўся / І там, дзе слоў не расчытае, / На сажань голас працягае. / – Вось Чыліны як дацінаюць! / – Чытанне людзі адзначаюць [К-с VI, с. 225].

Антрапонімы Андрэеў, Базылёў, Дземяноў, Кандратаў, Канстантынаў, Пятровічаў, Сальвэсеў, Чыліноў; Андрэевы, Базылёвы, Бабковы, Рамковы, Стукачовы, Андрэевы, Талашы і інш., на наш погляд, з’яўляюцца асновай для ўтварэння асаблівай групы прозвішчаў, заснаваных на роднасных сувязях людзей служаць для ўтварэння мянушак.

Такім чынам, Якуб Колас шырока выкарыстоўваў у сваіх творах андронімы, якія адлюстроўваюць асаблівасці ўжывання іх на Стаўбцоўшчыне, радзіме паэта. Утвараў такія паэтонімы ад прозвішчаў, мянушак і псеўданімаў. Гэтыя спецыфічныя адзінкі з’яўляюцца эфектыўным сродкам намінацыі персанажаў і ствараюць эфект праўдападобнасці адлюстраваных падзей. Яны аказваюць уплыў на агульны змест твораў Я. Коласа, насычаюць іх нацыянальнай, рэгіянальнай, культуралагічнай спецыфікай.

Літаратура

1. Беларуская антрапанімія: вучэб. дапам. / Г. М. Мезенка (наук. рэд.) [і інш.]. – Віцебск: УА “ВДУ імя П. М. Машэрава”, 2009. – 254 с.
2. Суперанская, А. В. Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская; отв. ред. А. Реформатский. – М.: Наука, 1973. – 367 с.
3. Тураўскі слоўнік: у 5 т. / склад. А. А. Крывіцкі, Г. А. Цыхун, І. Я. Яшкін. – Мінск: Навука і тэхніка, 1982. – Т. 3. – 255 с.
4. Тураўскі слоўнік: у 5 т. / склад. А. А. Крывіцкі, Г. А. Цыхун, І. Я. Яшкін. – Мінск: Навука і тэхніка, 1982. – Т. 5. – 423 с.
5. Шведова, З. В. Субстантивированные андронимы в старобелорусском языке актов XVI–XVII вв. / З. В. Шведова // Доклады интернет-конференции «Фроловские чтения» [Электронный ресурс]. – Рэжым доступу: <http://old.bsu.edu.ru/Nauka/Conf/Frolov-Reading/Report.asp>. – Дата доступу: 08.12.2009.

Умоўныя скарачэнні:

К-с – Колас, Я. Збор твораў у 14-ці т. / Я. Колас. – Мінск: Маст. літ., 1974. – Т. 1–14.

ТСБМ – Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. / пад агульн. рэд. акад. К. К. Атраховіча (К. Крапівы). – Мінск: БелСЭ, 1977–1984. – Т. 1–5.

І. А. Дзям’яненка, Г. М. Канцавая (Беларусь, Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна)

ПАРАЎНАННЕ ЯК АКТЫЎНЫ СРОДАК РЭАЛІЗАЦЫИ МАСТАЦКАЙ ЗАДУМЫ

Раман “Людзі на балоце” займае асаблівае месца ў творчасці І. Мележа. Слова ў ім можна “параўнаць з лакатарам – вельмі чулай

станцыяй навядзення, што дзейнічае кожны раз па шляху аўтарскай думкі і ўяўлення чытача” [1, с. 9]. Пісьменнік умее з усяго багацця роднай мовы выбраць сабе адзінае і паставіць яго ў адзіна магчымую сувязь з іншымі словамі кантэксту, каб паказаць палескую вёску, адлюстраваць нацыянальны характар беларусаў. У рамане “Людзі на балоце” І. Мележ “дасягнуў таго ўзроўню пісьменніцкага майстэрства, калі слова выступае не толькі як моўны знак пэўнай рэчы ці дзеяння, а як мастацкі спляў гуку і сэнсу, як матэрыял і інструмент мастацкага мыслення” [2, с. 169].

Раман “Людзі на балоце” вызначаецца свежасцю, трапнасцю характарыстык убачанага, перажытага, якія даюцца праз параўнанне. Хораша пра гэты яркі моўны сродак сказаў Ф. М. Янкоўскі: “Параўнанне пачуеш, калі касец расказвае пра навальніцу, якая застала яго на лузе. Параўнанне сустрэнеш у мове пісьменніка, калі той апісвае штосьці ці разважае або аддае свайму герою маналог. Параўнанне напаткаецца ў апавяданні падарожніка пра дзівосы незнаёмых краёў і краін. Параўнанне дапамагае ўбачыць і пачуць навакольны свет” [3, с. 3–4]. Праз параўнанні выразна і ясна акрэсліваюцца мележаўскія думкі і думкі яго герояў. Асабліва шмат параўнанняў у бытавых апісаннях. Напрыклад: *Агледзелася навокал – нізкія і цёмныя лаўкі, прагнілая падлога ў кутку, з якога лазілі мышы, шыбкі на чорных акенцах – запацелыя, як бы заплаканыя, – усё здалося такім мілым, дарагім!* [1, с. 416].

Запацелыя, як бы заплаканыя... Тут І. Мележ нежывым прадметам надае ўласцівасці жывых істот. І гэта, мабыць, нездарма. Тут можна ўбачыць яшчэ адно, схаванае на першы погляд, супастаўленне. Вокны параўноўваюцца з вачыма, якімі глядзіць на свет куранёўская хата. І заплаканыя шыбы вокнаў нам гавораць пра тое, што ў гэтай цёмнай, нізкай хаце ідзе чалавечае жыццё, сялянскае жыццё, няхай сабе і не заўжды вясёлае, але ўпартае і настойлівае.

Без параўнанняў нельга сабе ўявіць герояў Івана Мележа – маладых і сталых, багатых і бедных, вясёлых і сумных. Параўнанні, ужытыя для характарыстыкі чалавека – яго знешнасці, вопраткі, паводзін, асабліва сцяў псіхалогіі, – дазваляюць бачыць яго ва ўсёй паўнаце.

Пры стварэнні адных вобразаў пісьменнік засяроджвае ўвагу на вачах чалавека: *Як і раней, не было, здавалася, такой хвіліны, каб вочы яе [Ганны], вільготна-цёмныя, падобныя на спелыя вішні, былі абыякавыя, нудлівыя, увесь час блішчала, ззяла ў іх няўціхнае хваляванне* [1, с. 31]; *Яе [Ганны] вочы былі блізка, былі добра відны ў поцемках – непакорныя, дзікаватыя, як у птушкі, што б’ецца з сілка* [1, с. 109]; *І яна [Ганна] белая-белая, толькі вочы агнём гараць* [1, с. 406]; *Калі Яўхім прытуліў яе да сасны і абняў, яна не адштурхнула – сінія вочы Верачкі былі цёмныя, як вада перад навальніцай...* [1, с. 254].

У Мележавых радках вельмі добра перадаецца і знешні выгляд, і ўнутраны стан чалавека. Чытаем і адчуваем тое хваляванне, што поўніць сэрца закаханай дзяўчыны.

У абмалёўцы другіх персанажаў асноўная ўвага скіроўваецца на паказ рук: *Шурпатыя, – ціха гаворыць Ганна, – Як граблі...* [1, с. 35]; *Сноп на вілы падыме – рукі, як галінкі сухія, дрыжаць* [1, с. 289].

Спыняе пісьменнік сваю ўвагу і на паказе твару, валасоў, складу цела: *І косы чорныя, густыя, аж блішчаць, бы намочаныя...* [1, с. 30]; *А, Хадзюля! Канаплянка! – прамовіў ён [Яўхім] весела, падсмейваючыся з яе твару, абсеянага, як канапляным насеннем, рабацінкамі* [1, с. 84].

Іван Мележ выкарыстоўвае параўнанні і для перадачы асаблівасцяў паводзін чалавека, адметнасцяў яго настрою: *Такі няроўны, як гэты дзень, быў настрой у Васіля, у якім мяняліся добрыя спадзяванні і злыя сумненні* [1, с. 134]; *... нябось, сядзелі б, як жабы ў карчах!..* [1, с. 349]; *Заныла ў грудзях: ажыла, як незагоеная рана, трывожная ноч надзей яе і страху...* [1, с. 466].

Часта дастаткова аднаго трапнага параўнання – і перад намі паўстае вобраз у выразнай сваёй непаўторнасці. Вось з дапамогай якіх параўнанняў стварае І. Мележ вобраз Глушака: *У той час, калі яны [Ганна і Хадоська] падышлі да гумна, адтуль якраз паявіўся Халімон Глушак, маленькі, сухенькі, такі дробны ў параўнанні са сваёй шырокай, самай вялікай у Куранях будынай* [1, с. 96]; *Таму і кружыў [Глушак], як коршак, што выбраў небяспечную здабычу, і так, і гэтак выглядаў, вылічваў, вымяркоўваў* [1, с. 360].

Выразныя параўнанні дапамагаюць уявіць чалавека-ўласніка: ён маленькі, сухенькі, не кідкі на першы погляд, але яму ўласціва ўсё, што характарызуе таго, хто ў першую чаргу думае пра ўласны набытак. Нават у Глушаковым абліччы ёсць нешта драпежнае, жорсткае, нездарма аўтар параўноўвае яго з коршакам.

Магутным, рослым, моцным, упэўненым у сабе, у сваёй сіле, дужым, а таксама ганарлівым і звыклым да таго, каб заўсёды быць у цэнтры ўвагі, паўстае перад намі Яўхім: *Яўхім ішоў першы, трымаючы гладкага, агністага колеру каня на кароткім паводзе, сам такі ж гладкі, дужы, як конь* [1, с. 170]; *Ашалелы ад болю, чубаты ўраз адарваўся ад Сцяпана, не асцерагаючыся, як раз'яроны бык, ірвануўся да Васіля* [1, с. 397]; *Глядзі, як набычыўся Яўхім, – яму і цвярозаму слова папярок не кажы, а цяпер п'яны, – як рысь той* [1, с. 460]. Як бачым, Яўхім – гэта не толькі чалавек, якому нельга пярэчыць. Ён ніколі нічым не папусціцца, не дазволіць сябе зняважыць, заўсёды даб'ецца таго, што задумаў, хоць сапсуе гэтым жыццё другім.

Надзвычай вялікае ўражанне пакідае сонечны малюнак рабіны, напісаны нібы акварэльнымі фарбамі. Мы заўважаем, як І. Мележ “ачалавечвае” рабіну. Гэта падрыхтоўвае чытача да нечаканага павароту

думкі. І ён неўзабаве прыходзіць, гэты паварот. Рабіна расцвітае. Малюнак раптоўнага перайначвання рабіны спатрэбіўся аўтару, каб падступіцца да вобраза Ганны, каб паказаць і яе вось такое раптоўнае перайначванне: **Як тая рабіна, цвіла ў гэта лета Ганна** [1, с. 30]. Усхвалявана піша мастак, малюючы затым падрабязны партрэт Ганны, пададзены праз успрымманне куранёўцаў, пераважна вясковых жанчын, уважлівых у сваіх патрабавальных ацэнках: *З аблічча – дык як вылітая: і невялікая ростам, і не гладка – худая, можна сказаць і плечы, як у маткі, вузкія... І косы чорныя, густыя, аж блішчаць, бы намочаныя... Іншы раз языкі жанок-прыдзір ці зайздросніц меркавалі, што грудзі ў Ганны малаватыя, як кулачкі...* [1, с. 30–31].

Пры дапамозе параўнанняў аўтар стварае выразныя зрокавыя вобразы: *...і кусты, і дрэвы, што раскідвалі галіны свае, як крылы, былі ўжо, здавалася, не на зямлі, а на небе* [1, с. 308]. Дастаткова аднаго такога параўнання, каб уявіць апісаны малюнак. Пейзаж увогуле займае вялікае месца ў рамане. Ён не толькі прысутнічае, ён жывы, мяняецца, рухаецца разам з героямі ў часе і прасторы, нясе на сабе адбітак чалавечай дзейнасці, чалавечых пачуццяў. Вельмі часта ў якасці аб'екта параўнання пісьменнік выбірае розныя назвы з'яў жывой і нежывой прыроды: *Зямля пад нагамі была – як дрыгва, вагалася, гатова была кожны момант прарвацца* [1, с. 351]; *Апейка ведаў, адкуль гэтае недавер'е, заскарузлае, учапістае, як балотнае карэнне* [1, с. 170]; *Звычайі, даўнія, адвечныя, бачыліся Міканору нібы тая горкая, ні на што добрае няздатная балотная расліннасць* [1, с. 191]; **Як мак! Як макаў цвет! Чыстая матка!** – падумаў ён [бацька] радасна [1, с. 292].

Зрэдку ў творы абстрактныя паняцці супастаўляюцца з канкрэтнымі прадметамі: *Ён [Васіль] то ішоў, то трусіў уподбег, думкі, як авадні, апаноўвалі, пераконвалі; запазніўся, правароніў, занялі ўжо* [1, с. 385].

Аналіз спосабаў выражэння параўнанняў паказвае, што найчасцей І. Мележ карыстаецца параўнальнымі зваротамі, якія ўводзяцца ў структуру сказа пры дапамозе злучнікаў *як, што, нібы, бы, быццам, як бы, як быццам*, а таксама слоў *падобны, у параўнанні*, дыялектнага слова *чысто*: *Усё лета перад хатай Чарнушкаў ціха грэлася на сонцы маладзенькая, з тонкім, як дубец, камлём рабіна* [1, с. 30]; *Рослыя, з чорнымі, быццам абпаленымі, камлямі, з дзіўна паточанай карой, старыя алешыны танулі знізу ў густым балотным разнатраўі* [1, с. 16]; *Як і раней, не было, здавалася, такой хвіліны, каб вочы яе, вільготна-цёмныя, падобныя на спелыя вішні, былі абыякавыя, пудлівыя...* [1, с. 31].

У рамане “Людзі на балоце” ўжываецца і творны параўнання: *Пад вечар куранёўскія вуліцы, двары, сады, агароды аж гулі ад камарэчы, якая кіпела хмарамі, бязлітасна кідалася на ўсё жывое* [1, с. 38].

Назіраюцца і такія выпадкі – пісьменнік прыводзіць параўнанне і “афармляе” яго без злучніка: – *Хадоська... Хто – Хадоська? Вада – смаку ніякага!..* [1, с. 108].

Сустрэліся і такія сказы, у якіх ужываецца адразу некалькі параўнанняў: *Ён [Дубадзел] стаў, раскарачыўшы **цыркулем** тонкія ногі, дробны, гарбаносы, у вайсковай гімнасцёрцы, акінуў мутнымі вачыма гасцей і, як у **прэзідыум**, упэўнена пайшоў за стол* [1, с. 435]; *Васіль, а чаму ё ў цябе вочы не адзінакія – адно **як вада** светлае, а другое – **як жалудок*** [1, с. 14].

Такім чынам, І. Мележ у рамане “Людзі на балоце” ўжывае параўнанні як актыўны сродак рэалізацыі ідэйна-мастацкай задумы. Яны выконваюць складаныя мастацка-эстэтычныя функцыі: ствараюць яркія бытавыя малюнкi, выступаюць выразнымі партрэтнымі і пейзажнымі дэталямі, дапамагаюць перадаць унутраны стан герояў, а таксама выказаць думкі самога аўтара. Параўнанні з’яўляюцца арганічнай часткай усёй сістэмы моўных сродкаў рамана “Людзі на балоце”.

Літаратура

1. Мележ, І. Збор твораў: у 10 т. / І. Мележ. – Мінск, 1979.
2. Юрэвіч, У. Жывапіс словам / У. Юрэвіч // Палымя. – 1963. – № 10.
3. Янкоўскі, Ф. М. Беларускія народныя параўнанні / Ф. М. Янкоўскі. – Мінск, 1973.

І. М. Зуева (Беларусь, Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П. М. Машэрава)

ЭМАЦЫЯНАЛЬНА-АЦЭНАЧНЫЯ ФОРМЫ ЎЛАСНЫХ АСАБОВЫХ ІМЁНАЎ ПЕРСАНАЖАЎ У ТВОРАХ У. КАРАТКЕВІЧА

Экспрэсіўнасць і эмацыянальнасць маўлення выражаецца разнастайнымі моўнымі сродкамі, сярод якіх асаблівую ролю адыгрываюць спецыяльныя суфіксы. Уласныя асабовыя імёны з эмацыянальна-экспрэсіўнымі суфіксамі знайшлі сваё прымяненне і ў творах У. Караткевіча [2]. Такія антрапаформулы ўтвараюцца як ад поўных (каляндарных і размоўна-бытавых) імёнаў: *Павел – Павёлка, Паўлюк; Ян – Янка, Янук, Яначка; Пётр – Петрык, Пятрок; Наталля – Наталка, Наталечка; Мая – Майка, Маечка, Маюнька; Алесь – Алеська, Алесік; Марыля – Марылька і інш.*, так і ад усечаных імёнаў *Ваня – Ванечка, Ванюха; Ядзя – Ядзечка, Ядзенька і інш.*, а таксама ад імёнаў у эмацыянальна-ацэначнай форме *Янук – Янучок, Паўлюк – Паўлючок, Дануся – Данусечка і інш.* пры дапамозе разнастайных суфіксаў (пераважна са структурным кампанентам **-к-**) [1, с. 265–270].

Самым высокапрадуктыўным суфіксам (складае каля 43 % ад агульнай колькасці найменняў такога тыпу) пры ўтварэнні эмацыянальна-

ацэначных формаў уласных асабовых імёнаў з'яўляецца **-к(а)**: *Андрэйка, Антоська, Юраська, Кандратка, Лявонька, Уладзька, Анежка, Агатка, Міхалінка, Надзейка, Сташка, Янька* і інш. Антрапамадэлі з суфіксам **-к(а)** у розных тыпах маўленчых зносін праяўляюць шырокі дыяпазон адценняў. Пры намінацыі дзяцей, падлеткаў, дарослых людзей, апісанні іх паводзін і характару ў мове аўтара, як і ў мове саміх персанажаў, мадэль з суфіксам **-к(а)** з'яўляецца стабільнай і пастаяннай у адносінах да некаторых герояў. Пераканаемся ў гэтым на прыкладах: “... *І пайшлі дні, поўныя толькі Алёнкай, сонцам, вершамі і вадою...*” [2, т. 3, с. 66]; “...*успомніў казку, якую ненавідзеў яшчэ з тых, яшчэ з Алёнчыных часоў...*” [2, т. 3, с. 118]. Успамінаючы пра гераіню пры яе жыцці і пасля смерці, аўтар прымяняе не толькі імя з суфіксам **-к(а)** *Алёнка*, але і прыметнікавае адыменнае ўтварэнне *Алёнчына*, што дае магчымасць чарговы раз упэўніцца і ў стабільнасці, і ва універсальнасці згаданай антрапамадэлі. Не меншую цікавасць выклікаюць і такія прыклады: “– *Кагосьці яшчэ няма, – глухім голасам сказаў Алесь. – Мяне, – і з паўзмроку выйшла Янька Кагут... Янька глядзела на яго сур'ёзна і строга...*” [2, т. 5, с. 50]. Ужыванне імені з суфіксам **-к(а)** *Янька* ў мове аўтара не толькі ў адначленнай мадэлі, але і ў якасці кампанента двухчленнай мадэлі “ўласнае асабовае імя + прозвішча” падкрэслівае, што за канкрэтнай асобай замацоўваецца эмацыянальна-ацэначная форма імені ў якасці асноўнай формы, якая губляе сваю стылістычную афарбоўку і набліжаецца да нейтральнай. Даволі часта імёны з суфіксам **-к(а)** у мове аўтара суправаджаюць тытульныя словы, якія служаць для “разгорнутай прэзентацыі асобы”: “... *сярэдзінай вуліцы ішоў на вячэру ў чарговы дом азярышчанскі пастух Данька...*” [2, т. 4, с. 135]. Для іменавання асоб, якія прысутнічаюць (ці адсутнічаюць) у працэсе зносін, персанажы карыстаюцца імёнамі з суфіксам **-к(а)** пераважна ў асяроддзі дзяцей і падлеткаў: “... – *Але ён, пястун Янькі і адзіны, з якім яна была да канца шчырая, дазнаўся ад яе, што ў “нашага Алеські з Раўбічавай паненкай зноў, здаецца, ладзіцца справа...*” [2, т. 5, с. 216]. Абраная камунікантамі антрапамадэль у прыведзеным кантэксце з'яўляецца узуальна нарматыўнай, але праяўляе адценне грубаватай фамільярнасці і ласкальнасці. Узмацняльная ступень ласкальнасці набываецца за кошт займеннікавага кампанента ў прэпазіцыі да імені ў эмацыянальна-ацэначнай форме – *наш Алеська*. У згаданым тыпе маўленчых зносін (прысутнасць ці адсутнасць пайменаванай асобы) пры расповедзе дарослых пра падлеткаў і дарослых людзей імёны з суфіксам **-к(а)** сведчаць, часцей за ўсё, пра пэўную цеплыню і прастату ўзаемадосін персанажаў. Пераканаемся ў гэтым на прыкладах: “... – *Кожную ноч чакаю званка. – Што такое? – У Юлькі рак... Юлька – гэта ягоная была жонка...*” [2, т. 7, с. 208]. Пры звароце да асобы антрапамадэль з суфіксам **-к(а)** характэрна мове людзей розных пакаленняў, таму і палітра адценняў такой мадэлі даволі разнастайная: ад ласкальных да зневажальных:

“– *Антоська, любенькі, даражэнькі, сустрэнь ты яго...*” [2, т. 7, с. 331] і “... *А вось і сам ён, Юрый, выходзіць з парадных дзвярэй... – Гэй, Ванька! І вось ляціць, ляціць вазок*” [2, т. 3, с. 8]. У другім прыкладзе антрапамадэль з суфіксам **-к(а)** пры звароце да фурмана набывае адценне грубаватай фамільярнасці і зневажальнасці.

Дарэчы будзе тут заўважыць, што пры змене танальнасці і тыпаў маўленчых зносін форма імені з суфіксам **-к(а)** часцей за ўсё стабільна захоўваецца, прэтэндуючы на дамінантную форму ў антрапамадэлі.

Ужыванне эмацыянальна-ацэначнай формы імені пры звароце да асобы ў момант развітання закаханых людзей падкрэслівае раскаванасць, пяшчотнасць і ласкальнасць, інтымную даверлівасць камунікантаў:

“– ... *Бывай, Сташка. – Бывай. – Бывай, Сташка Рэчыц. Я дужа, дужа кахаю цябе. Я ўжо і не думаў, што мне будзе дадзена ў жыцці вось так пакахаць. – І я цябе кахаю...*” і “– ... *Бывай, Альшанка, – шапянуў я касцёльнаму шпілю. – Бывайце, сябры. Бывай, Сташка мая. Бывай...*” [2, т. 7, с. 529]. Нягледзячы на адценне афіцыйнасці, якое набываецца пры ўжыванні прозвішчнага кампанента іменавання асобы ў двухчленнай мадэлі “ўласнае асабовое імя + прозвішча”, не знікае характар прастаты ўзаемаадносін персанажаў. А пры звароце да каханай у думках героя найменне суправаджаецца займеннікавым элементам *мая*, што, у сваю чаргу, узмацняе ступень праяўлення пачуццяў.

З другога боку, можа таксама адбывацца замена афіцыйнай поўнай асабовай формы імені *Міхаліна* на неафіцыйную эмацыянальна-ацэначную з суфіксам **-к(а)** *Майка* пры сустрэчы блізка знаёмых людзей, якія даўно не бачыліся, але хочуць нагадаць пра сябе, падкрэсліваючы ў працэсе камунікацыі звычайнае для ранейшых маўленчых зносін найменне: “... *Алесь схіліўся і пацалаваў ёй руку. – Я вельмі ўзрадаваны, – голас чамусьці асекся. – Мы так даўно не бачыліся. – Вельмі даўно. І хаця б ... адзін ліст. – Гэта вы **Ма...Міхаліна**, не адказалі мне. – Я, на-ранейшаму, **Майка...**” [2, т. 4, с. 353]. Прыведзены кантэкст дазваляе спрагназаваць надзвычай важны эффект пры звароце да асобы ад выбранай формы імені, якая здольная ажывіць у памяці суразмоўнікаў характар былых узаемаадносін. Трэба адзначыць таксама, што выбар наймення асобы часта прадвызначаецца формулай іменавання персанажа пры знаёмстве з ім (магчыма праз пасрэдніка). Звернемся да прыкладаў: “... – *А гэта вось сябар ягоны, – сказаў дзед. – Васілька Шубайла... – Васілька глядзеў спадылба... – Ну, Васілька, а ты чаго ж гэта такі сціплы ды нясмелы?*” [2, т. 7, с. 337]. У такім мінімальным кантэксце ў розных тыпах маўленчых зносін (знаёмства, мова аўтара, зварот да асобы) у складзе дзвюх антрапамадэлей пастаянна рэалізуецца форма імені з суфіксам **-к(а)**, паколькі яна была зыходнай для пайменаванай асобы.*

Падводзячы папярэднія вынікі, трэба адзначыць, што эмацыянальна-ацэначным формам уласных асабовых імёнаў з самым

высокапрадуктыўным суфіксам **-к(а)** уласціва функцыянаванне ў неафіцыйных зносінах з шырокім дыяпазонам адценняў. Прымаючы гэтыя довады, важна памятаць: хто, калі і пры якіх абставінах прымяняе форму імені з суфіксам **-к(а)**. Тым не менш, безумоўна, рэкамендаваць яе да узуальнага ўжывання, на нашу думку, не варта.

Неафіцыйную сферу зносін абслугоўваюць і іншыя эмацыянальна-экспрэсіўныя формы імёнаў з разнастайнымі суфіксамі, дзякуючы якім антрапамадэлі ўласціва пераважна станоўчая афарбоўка ў розных тыпах маўленчых зносін. Аднак прадуктыўнасць суфіксаў пры ўтварэнні згаданай формы імені неаднолькавая. Так, пры ўтварэнні эмацыянальна-ацэначных формаў уласных асабовых імёнаў высокапрадуктыўнымі з’яўляюцца суфіксы **-ік(-ык-)**; **-ок(-ёк-, -ак-)** (складаюць каля 17 % ад агульнай колькасці найменняў такога тыпу): *Алесік, Бронік, Косцік, Росцік, Стасік, Петрык; Аўтушок, Янучок, Пятрок, Паўлючок, Кастусёк, Уладак* і інш. Генетычнае значэнне памяншальнасці, звычайна з экспрэсіяй ласкальнасці, рэалізуецца ў такіх формах імёнаў у шырокіх узроставых межах, хаця, безумоўна, абмежавана маладым узростам: “... – Я табе ўнука свайго малодшага, **Стасіка**, прышло. Ён сапраўдны Мультан. І ён з **Васільком Шубайлам**, сябрам свайм, такія сарвігаловы, што ўвесь замак з галавы да пятак аблазілі... [2, т. 7, с. 328]. З вуснаў дзеда такое іменаванне можа выражаць не толькі пачуццё пяшчоты і ласкі, але і гонару за свайго ўнука (нагадаючы пра яго сувязь з родам прозвішчным кампанентам з азначальнікам – *сапраўдны Мультан*), узмацняецца і ступень семантычнай актыўнасці імені *Васілёк* у двухчленнай мадэлі “ўласнае асабовае імя + прозвішча”, дзякуючы асацыятыўнаму фону, які стварае семантычны апелятыў *васілёк*. Пры ўтварэнні эмацыянальна-ацэначнай формы імёнаў з суфіксам **-ок** (*Паўлючок, Янучок* і інш.) ад вытворных імёнаў з суфіксамі **-ук (-юк)** (*Паўлюк, Янук* і інш.) праяўляецца ўзмоцненая ступень ласкальнасці: “... А прыезджаць будзеш... Будзеце з **Паўлючком** рыбу лавіць...” [2, т. 4, с. 29].

Не менш прадуктыўнымі (каля 14 %) пры ўтварэнні эмацыянальна-ацэначнай формы імені з’яўляюцца суфіксы **-ечк(а)**; **-ачк(а)**: *Ванечка, Зоечка, Маечка, Наталечка, Ядзечка, Янечка, Юрачка, Яначка, Анежачка, Марыначка* і інш., а таксама суфіксы **-еньк(а)**, **-юньк(а)**, **-іньк(а)**, якія складаюць 10 % ад агульнай колькасці найменняў такога тыпу: *Толенька, Надзенька, Ядзенька, Маюнька, Сашанька, Ядвінька* і інш.

Згаданыя антрапамадэлі падобныя не толькі прадуктыўнасцю суфіксаў, але і спектрам адценняў, якія яны выражаюць: пяшчоту і ласку, захапленне і любаванне, падкрэсленая блізкасць і ўзнёсласць. У розных тыпах маўленчых зносін прымяняецца такое найменне да дарослых: родзічаў і блізка знаёмых, а таксама да дзяцей. Паназіраем за прыкладамі: “... – Гэта хто? Бог Мой! Ядзя! **Ядзечка! Ядзечка** стаяла тоненькая, зграбная... – **Маюнька! Маюнька!** – смяюцца сінія вочы...” [2, т. 4,

с. 352–353]. Даволі часта пры рэалізацыі дыстантных зносінаў (зварот ад адрасата ў прыватнай перапісцы) імёны ў эмацыянальна-ацэначных формах суправаджаюцца памяншальна-ласкавымі апелятыўнымі адзінкамі. Напрыклад: “...**Марыначка, цётка!** Ты ж у мяне ведаеш, як мне цяжаська пісаць, які я лайдак...” [2, т. 7, с. 232]. Было б недаравальна не звярнуць увагу на сацыяльную маркіраванасць эмацыянальна-ацэначных імёнаў. Так, пры звароце да асоб, якія маюць аднолькавае сацыяльнае становішча з адрасантам, абсалютна нарматыўнай у неафіцыйнай абстаноўцы лічыцца згаданая форма імені: “...**Пачалі размяшчацца. Халімонава жонка... паказвала.. – Дзед Яначка, гэта сюды, паперы ў шуфляды...**” [2, т. 5, с. 123]. Нават узроставыя межы (пра што сведчыць тытульнае слова *дзед* у спалучэнні з эмацыянальна-ацэначнай формай імені) не перашкодзілі суразмоўнікам выбраць такую формулу наймення. Іншую карціну назіраем у наступным прыкладзе: “... – **Паніч, – сказала Анежка... – Што, Анежачка? Трэба ісці ці што? ...**” [2, т. 5, с. 110]. У прыведзеным кантэксце спалучаюцца два тыпы маўленчых зносін: мова аўтара і зварот да асобы. І калі ў першым тыпе зносін эмацыянальна-ацэначная форма імені *Анежка* (так пайменавана служанка) з’яўляецца узуальна нарматыўнай, то ў другім – імя *Анежачка* ў эмацыянальна-ацэначнай форме з вуснаў паніча [Алеся Загорскага] у адносінах да служанкі не адпавядае сацыяльнай норме. Хутчэй за ўсё, герой свядома такім чынам парушае агульнапрынятую ў соцыуме антрапанімічную норму, бо ён з’яўляецца *панічам* толькі па сацыяльным статусе, але не па духу, і падкрэслівае свае шчырыя адносіны да суразмоўцы.

Малапрадуктыўнымі (каля 6 %) пры ўтварэнні эмацыянальна-ацэначнай формы імені з’яўляюцца суфіксы **-ш(а), -уш(а); -ушк(а):** *Антоша, Мар’яша, Андруша, Арынушка* і інш., а таксама суфіксы **-ук(-юк)**, якія складаюць каля 5 % ад агульнай колькасці найменняў такога тыпу: *Янук, Іллюк, Паўлюк* і інш. Эмацыянальна-ацэначныя імёны са структурнымі кампанентам **-ш-** у вышэйзгаданых суфіксах часцей за ўсё праяўляюць прыкметы цеплыні і сардэчнасці. Менавіта таму яны прымяняюцца ў неафіцыйнай абстаноўцы пры іменаванні добра знаёмых асоб, родзічаў, малодшых па ўзросце або аднагодкаў. Зварот да асобы пры такіх найменнях адбываецца як на “ты”, так і на “вы”. Параўнаем: “... *Ліст быў ад Якуба Капура... “Дарагі Андруша, дарагі ты мой хлопца! ...*” [2, т. 3, с. 237] і “... – я прызналася, але з гэтага нічога не вынікае, *Андруша... Буду заўсёды дапамагаць вам...*” [2, т. 3, с. 254]. Формы ўласных асабовых імёнаў з суфіксамі **-ук(-юк)** не вылучаюцца асаблівай палітрай адценняў. Для згаданых асоб гэтыя іменаванні ўстойлівыя, а таму яны выступаюць хутчэй як нейтральныя, чым як памяншальна-ласкавыя, што асабліва характэрна для беларускага асяроддзя: “... – *Яно і відаць, што панскія*

лізунчыкі, – сказаў **Янук**. – Панскую зямлю панскімі коньмі араце. На панскія грошы **Паўлюк** з Юрасём школку скончылі...” [2, т. 5, с. 85].

Непрадуктыўнымі пры ўтварэнні эмацыянальна-ацэначнай формы імені з’яўляюцца суфіксы **-юх(а)**, **-ох(а)**, якія складаюць усяго 4 % ад агульнай колькасці найменняў такога тыпу: *Ванюха, Яўдоха* і інш. Для гэтай антрапамадэлі характэрна аднастайнасць ва ўжыванні: выражае адценне фамільярнай (крыху зняважлівай) ласкальнасці, выкарыстоўваючы прастамоўны характар згаданых суфіксаў. Напрыклад, “...Ён сядзеў так і чакаў, аж пакуль старая нянька **Яўдоха** не падышла да яго...” [2, т. 4, с. 173].

Такім чынам, на аснове разгледжанага матэрыялу можна адзначыць, што эмацыянальна-стылістычны фон у творах У. Караткевіча нярэдка ствараюць уласныя асабовыя імёны персанажаў, асабліва іх эмацыянальна-ацэначныя формы, якія, дзякуючы семантычнаму патэнцыялу суфіксаў, рэалізуюць самыя разнастайныя праяўленні і пачуцці: захапленне, любаванне, шанаванне, зневажанне, спачуванне і інш.

Літаратура

1. Беларуская граматыка: у 2 ч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1985. – Ч. 1. Фаналогія. Арфаэпія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск / АН БССР, Ін-т мов-ва імя Я. Коласа; рэд. М. В. Бірыла, П. П. Шуба. – 431 с.
2. Караткевіч, У. С. Збор твораў: у 8 т. / У. С. Караткевіч. – Мінск: Маст. літ., 1987–1991.

І. В. Каленік (Беларусь, Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І. П. Шамякіна)

ОНИМ-АЛЮЗИЯ Ў ПАЭТЫЧНЫМ ТЭКСТЕ: ДА ПРАБЛЕМЫ МЕТОДЫКІ ФУНКЦЫЯНАЛЬНАГА АНАЛІЗУ

Праблемы інтэртэкстуальнасці і вертыкальнага кантэксту, у межах якіх аддаецца ўвага і феномену *алюзіі*, даўно і ґрунтоўна распрацоўваюцца ў савецкай і расійскай лінгвістыцы (В. Ахманова, А. Мамаева, Л. Машкова, В. Масквін, І. Сафронава і інш.), а апошнім часам і ў беларусістыцы (А. Супрун, В. Шур). Аднак тэарэтычнае афармленне катэгорыі алюзіі нельга назваць здавальняючым, што ўскосна пацвярджае факт адсутнасці ўпамінання тэрміна ў вядучых лінгвістычных слоўніках і энцыклапедыях, а таксама ў курсах стылістыкі ў ВНУ.

Супярэчнасці назіраюцца ўжо на ўзроўні дэфініцыі. Паняцце алюзіі тлумачыцца альбо занадта шырока, што не дазваляе адрозніць яе ад іншых адзінак цытатнага маўлення (цытаты, аплікацыі, парафраза), альбо неапраўдана вузка. А пэўнага больш-менш “стройнага” вызначэння тэрміна *онім-алюзія*, нягледзячы на тое, што ён ужо досыць актыўна

выкарыстоўваецца ў навуковых публікацыях, у тым ліку і ў адным кантэксце з тэрмінам *прэцэдэнтнае імя*, не існуе ўвогуле.

Мы прааналізавалі ўсе існуючыя на сённяшні дзень у лінгвістычнай літаратуры дэфініцыі алюзіі, вылучылі з іх найбольш характэрныя, спецыфічныя для дадзенага феномена, прыметы і прыйшлі да высновы, што аб'ём тэрміна *онім-алюзія*, або *алюзійнае ўласнае імя* (АУІ), можна прадставіць наступным чынам: **онім-алюзія** [ст.-гр. *ὄνομα* – ‘імя, назва’ і франц. *allusion* ‘намёк’] – гэта ўласнае імя, выкарыстанае ў якасці вобразнай адсылкі, намёку на пэўны тэкст, дзе пад тэрмінам *тэкст* мы, услед за Ю. Лотманам, будзем разумець усякі звязны знакавы комплекс. Заўважым таксама, што тэкст, да якога ажыццяўляецца адсылка (і які мы далей, як прынята ў навуковай літаратуры, будзем называць *пратэкстам*, *тэкстам-асацыятам* або *тэкстам-донарам*), мяркуецца як пазнавальны для адрасата, вядомы для яго. Ступень і аб'ём такой тэкставай, культурнай кампетэнцыі чытача (адрасата паведамлення) вызначаецца катэгорыяй *вертыкальнага кантэксту*, пад якім, у сваю чаргу, прынята разумець веды гісторыка-філалагічнага характару, што захоўваюцца ў памяці рэцыпіента і актуалізуюцца дзякуючы пэўнаму інтэртэкстуальнаму маўленчаму “сігналу”, якім у нашым выпадку і выступае алюзійнае ўласнае імя.

Інакш кажучы, онім-алюзія – тое звяно, што злучае ў адно мастацкае цэлае вербальны тэкст сучаснага беларускага паэта і вербальны / невербальны тэкст, што належыць пэўнай сферы (сферам) чалавечай культуры.

Праілюструем сказанае на прыкладзе інтэрмедыяльных алюзіяў – імёнаў, што апелююць да візуальнага раду твораў жывапіснага і скульптурнага мастацтва: *Самафракійская Ніка / лёт на хвіліну спыніла, / Пра перамогу прынёсшы / звестку ў Эладу сваю* [М. Танк]; *Гурбы хмар, быццам “Бурлакі” Рэіна, / Цягнуць грузныя баржы з дажджом* [М. Танк]; *...і пад таўшчэзным шклом дрыжаць / ва ўсмешцы вусны Моны Лізы* [М. Шчур]; *Растуліся, небасхілу Батычэліева ракавіна, / пазаклейваная стужкамі заплесналай зямлі!* [М. Шчур]; *Адкрыўся воблік, дарагі і блізкі. / Яго малое промень і кіёк / Сляпога, што імкнецца у пустэчу, / Намацвае... І мне ён нагадаў / «Мадонну, што распалася» / Далі* [В. Слінко].

У прыведзеных прыкладах падкрэслены тыя лексемны, што дапамагаюць чытачу вызначыць, якія іменна кампаненты семантыкі оніма актуалізуюцца ў кантэксце. Мэтазгодным у дачыненні да падобных лексем уяўляецца нам увядзенне такога тэрміну, як *атрыбут* оніма алюзіі, пад якім мы прапануем разумець тыя словы, што абазначаюць паняцці (прадметы, з'явы), якія непасрэдна звязаны ў пратэксце з дэнататам алюзійнага імені і эксплікуюць тыя ці іншыя канатацыі дадзенага імені ў новым кантэксце. Атрыбуты таксама, побач з онімам, выступаюць маркёрамі алюзіі.

Аналіз функцыянавання оніма-алюзіі ў паэтычным тэксце, на нашу думку, не ўяўляецца магчымым без належнай увагі да атрыбутыўных адзінак. Пакажам на прыкладзе АУІ **Адам** і **Ева**, якім чынам атрыбут дапамагае эксплікаваць розныя сітуацыі старазапаветнага пратэксту, звязаныя з гэтымі імёнамі:

1. *Вымаюць рабро ў **Адама** / Не на тое, каб **Еву** / Стварыць у XX стагоддзі. / Бо **Адам** не з раю, / А з-пад Чарнобыля, / З Гомельшчыны* [Р. Барадулін. Спачатку];

2. *Я атрымаў тваё пісьмо, / Але яго не раскрываю, / Бо не вярнуцца з пекла зноў / Да намі страчанага раю. / Хто вінават – дарма судзіць: / Ці я, **Адам**, ці ты мо, **Ева**. / Ці той, хто ў садзе пасадыў / Знарок спакуслівае дрэва* [М. Танк. Я атрымаў тваё пісьмо...];

3. *Часам прыйдзе ў сад цяністы / І надкусиць яблык тайна. / Як яе прабацьчы **Еве**, / Плод здаецца незвычайным* [М. Танк. Маці ўсім забараніла рваць зялёныя ранеты...];

4. *Амаль ніколі ў юнацтве / Мы не былі з табой / Толькі ўдваіх / На цэлым свеце, / І таму часта зайздросцілі / **Адаму і Еве*** [М. Танк. Амаль ніколі ў юнацтве...]. Прыклады можна доўжыць.

Значым папярэдне, што, як правіла, праз алюзійны онім ажыццяўляецца апеляцыя не да ўсяго тэксту, ад першай літары да апошняй кропкі, або – у нашым выпадку – усёй кнігі Старога Завету. Каб зразумець падтэкст лірычнага твора, чытачу дастаткова прыгадаць толькі пэўную сітуацыю пратэксту і ўмовы яе ажыццяўлення, якія пазначаны словамі-атрыбутамі. Так, у прыкладзе 1 лексема *рабро* эксплікуе міфалагічную сітуацыю боскага стварэння Евы з рабра першачалавека Адама. У прыкладзе 2 нагадваецца біблейскі сюжэт пра выгнанне пары першых людзей з раю з-за недаравальнай памылкі: яны парушылі табу, паддаўшыся спакусе змея і пакаштаўшы яблык з дрэва пазнання добра і зла. Прыклад 3 акцэнтуюе ўвагу на ролі цікаўнасці і непаслушэнства Евы ў гэтым легкадумным учынку. І, нарэшце, апошні ўрываек рамантызуе ўяўленне пра бласлаўленую адзіноту і свабоду прабацькоў чалавецтва.

У нашым вызначэнні тэрміна *онім-алюзія* мы акцэнтавалі ўвагу на *вобразным* характары алюзійнага намёку, тым самым падкрэсліўшы, што найперш нас цікавіць не стэрэатыпная сукупнасць дыферэнцыяльных прымет, якая замацавана за вядомым онімам і захоўваецца з ім (дакладней, яго вербальнай абалонкай) у кагнітыўнай базе лінгвакультурнай / сацыяльнай супольнасці (падрабязней пра гэта [1], [2]). Сваю задачу мы бачым у даследаванні лінгвістычнага механізму параджэння новых сэнсаў, якое адбываецца ў тым ці іншым паэтычным тэксце пры дапамозе ўласнага імені, што ўжо належыць іншай семіятычнай прасторы. Прычым асабліва ўвага павінна надавацца мастацка-эстэтычнаму “эфекту” такога сэнсаўтварэння.

Так, Р. Барадулін, скарыстаўшы алюзію (прыклад 1) на біблейскіх персанажаў, “накладае” міфалагічную сітуацыю на постчарнобыльскую рэальнасць XX ст., надаючы апошняй адценне натуралістычнасці (параўн. *рабро* ў боскім акце стварэння Евы і *рабро* як частка цела атручанага радыянуклідамі чалавека). Тым самым паэт дабіваецца ўсведамлення жахлівай ненармальнасці сучаснасці, зруху першаасноў быцця.

Падсумоўваючы сказанае, зазначым, што онім-алюзія, з’яўляючыся адным з сэнса- і тэкстаўтваральных элементаў лірычнага вершаванага твора, патрабуе ўдумлівага семантыка-функцыянальнага аналізу ў комплексе з іншымі, у тым ліку і неанамастычнымі, алюзійнымі адзінкамі, што групуюцца вакол яго.

Літаратура

1. Гудков, Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации / Д. Б. Гудков. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2003. – 288 с.

2. Красных, В. В. Этнопсихолінгвістыка і лінгвокультуролагія: курс лекцый / В. В. Красных. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2002. – 284 с.

У. І. Коваль (Беларусь, Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны)

АБ ЛІНГВАГЕНДЭРНЫМ І ЭТНАКУЛЬТУРНЫМ АСЭНСАВАННІ АПОВЕСЦІ ІВАНА ШАМЯКІНА “ШЛЮБНАЯ НОЧ”

Аповесць Івана Шамякіна “Шлюбная ноч” займае асобнае месца ў беларускай ваеннай прозе: яна прысвечана тэме кахання ў часы вайны. Складаныя, супярэчлівыя інтымныя перажыванні герояў, эратычныя матывы ў гэтым творы па-майстэрску “ўплецены” ў падзеі вайны, у побыт і псіхалогію людзей, што аказаліся пад акупацыяй нямецкіх войскаў. Гэта, па словах А. Івашчанкі, – “захапляльны экшн пра партызанаў і падпольшчыкаў, што трымае ў напружанні ад першай да апошняй старонкі поруч з нежартоўнымі любоўнымі пачуццямі” 4. Экстрэмальныя падзеі вайны, паўсядзённае “балансаванне” паміж жыццём і смерцю высвечваюць як высокія, так і нізкія рысы характару людзей. Нягледзячы на трагічны фінал, аповесць мае жыццесцвярдзальны, аптымістычны характар. Менавіта гэтая ідэя – “Вайна не можа спыніць адвечны жыццёвы лад” – падкрэсліваецца Г. Егарэнкавай у крытычным артыкуле, прысвечаным аповесці “Шлюбная ноч” 3.

Характэрная мастацкая асаблівасць разглядаемага твора – выкладанне падзей “ад першай асобы” – ад імя партызанскай сувязной Валі, якая выконвае важнае даручэнне камандвання: праводзіць ляснымі сцежкамі ў Гомель разведчыцу Машу для здзяйснення сакрэтнага задання. У аповесці, такім чынам, прадстаўлена “жаночая карціна свету”: усе з’явы і падзеі чытач успрымае “праз прызму” жаночага светапогляду, але выключную асаблівасць надае гэтаму тая акалічнасць, што ў духоўны свет

сваёй гераіні “пранікае” таленавіты пісьменнік, імкнучыся паказаць не толькі яе “агульначалавечыя” пачуцці (патрыятызм, вытрымку, нянавісць да ворагаў), але і спецыфічна жаночыя (часам – вельмі інтымныя) пачуцці. Са сказанага вынікае, што тэкст аповесці “Шлюбная ноч” мае выразную перспектыву аналізу ў аспекце гендэрнай лінгвістыкі – напрамку мовазнаўства, што вывучае наяўнасць у мове і тэксце стэрэатыпных уяўленняў аб жанчынах і мужчынах (гл. 5, с. 25–95).

З самых першых радкоў аповесці мы адчуваем, што сувязную Валю ахопліваюць складаныя, супярэчлівыя пачуцці. Спачатку яна ўспрымае разведчыцу-расіянку, з якой ідзе па лесе, не проста станоўча, але амаль з захапленнем як прадстаўніцу далёкай і таямнічай рэчаіснасці, недаступнай для простага дзяўчыны з Камарынскага раёна. Валя мяркуе, што яе новая знаёмая ў мірным жыцці была або *журналісткай*, або *артысткай*, бо гэтыя прафесіі звязаны рамантыкай, творчасцю, папулярнасцю, з цікавым і насычаным значнымі падзеямі жыццём. Пры апісанні першай сустрэчы галоўных гераінь аповесці аўтар выкарыстоўвае выключна пазітыўна ацэначную лексіку, у тым ліку – словы, што характарызуюць спецыфічна жаночае светаўспрыманне: *Мы абняліся, як сёстры. Я цалавала яе, як закаханая, – у вусны, у вочы, у лоб, горача, удыхаючы зусім не нашыя лясныя, партызанскія пахі. Ад яе пахла памірнамму, па-жаночаму – добрым мылам, нейкай іншай парфумай, новымі рамянямі, свежым адзеннем.* Акрамя таго, па дарозе ў Гомель Валя пераконваецца, што Маша – сапраўдная разведчыца: яна валодае “японскімі прыёмамі” рукапашнага бою, выдатна страляе з аўтамата, не губляецца ў складанай сітуацыі. Ёсць іншыя відавочныя перавагі расіянки: яна няблага спявае пад гітару (у яе “прыгожы, нейкі цёплы, задушэўны, праўдзівы голас”), свабодна валодае замежнымі мовамі і ўвогуле да вайны яна “жыла ў другім свеце – інтэлегентным”. Усё гэта, відаць, раздражняе партызанскую сувязную, і ў думках яна дае Машы з’едлівыя характарыстыкі: *гараджаначка, беларучка, пані, ваяка, святая найўнасць.* “Кампенсуючы” ўласныя непрыемныя перажыванні, імкнучыся хоць нека прынیزیць “чужыніцу”, Валя ў размове з ёю выкарыстоўвае даволі грубыя, па-жаночы абразлівыя словы: *А ты звалілася з неба, як мадонна; Не цягніся, як чарапаха. Не бойся запэкаць свае тоўстыя ляшкі.*

Галоўныя ж перажыванні Валянціны звязаныя з успрыманнем знешнасці разведчыцы, якую яна не без падстаў называе *прыгожай*. Але прыгажосць, з пункту погляду разважлівай і вопытнай сувязной, – з’ява ў іх няпростай сітуацыі непажаданая: “*Трэба ісці! Бо, адчуваю, набяруся з ёю бяды на пастах перад горадам, якія не абыдзеш. Вельмі ж кідаецца яна ў вочы, гэтая Маша. Асабліва мужчынам*”. Аднак справа тут не толькі ў партызанскай абачлівасці і асцярожнасці. Валя яшчэ і па-жаночы зайздросціць Машы, якая мае відавочную перавагу перад дзяўчатамі-партызанкамі, бо ў яе, па-сучаснаму кажучы, больш высокі “жаночы

рэйтынг”, аб чым сведчаць прыведзеныя ў наступным кантэксце кантрастныя азначэнні: *У атрадзе хлопцы хадзілі за ёй следам і ажно аблізваліся, як каты. Прыгожая. Незвычайная. Гладкая, белая. У новенькім камбінезоне. Не тое, што мы, пракуранныя, прасмаленыя, абтрэпаныя, з парэпанымі рукамі і нагамі, аблупленымі насамі і худзенныя – адны маслакі тырчалі.* Несумненна непрыемнымі для яе былі і праявы мужчынскай “галантнасці” ў адносінах да Машы: *П’янаваты Валодзя Арыюк падаў на калені і цалаваў ёй рукі.* Па-жаночы крыўдна было бачыць Валі супрацьлеглыя адносіны да яе і Машы і з боку сустрэтых партызан: *Са мной партызаны віталіся, як са сваёй, не звяртаючы асаблівай увагі, ведалі – сувязная брыгады; Машу, бессаромную, з’ядалі вачамі. Не дзіва – новенькая, і такая красуня.*

Асобнае месца ў моўнай тканіне аповесці “Шлюбная ноч” займае саматычная лексіка – своеасаблівы “цялесны код”, які “прапускаецца” пісьменнікам праз успрыманне галоўнай гераіні. З аднаго боку, яна шчыра любуецца знешнасцю Машы, не абміноўваючы дэталю: *Яна асцярожна правяла па парэзах пальцамі – белымі, пульхнымі, з прыгожымі ногцамі.* Асабліва ўважліва партызанка разглядае твар Машы, калі тая бесклапотна спіць: *Я залюбавалася яе тварам, у сне ён быў яшчэ прыгажэйшы, белы-белы, у кароне залацістых, чуць кучаравых валасоў, з чорнымі, як падмаляванымі бровамі, <...> а вусны – прыпухлыя, як у дзіцяці, <...> сакавітыя, што малініны, ніколькі не засмяглыя ад смякоты, як у мяне.*

У партызанскай сувязной ёсць вельмі сур’ёзныя падставы параўноўваць свае “знешнія дадзеныя” са знешнасцю Машы і пакутліва перажываць з-за гэтага: увесь час яна не забывае, што, у адпаведнасці з загадам камандзіра, павінна адвесці гэтую красуню ў Гомель да Сцяпана Жданка – яе хлопца, яе каханага, з якім яна перажыла шчасце першай у сваім жыцці блізкасці – духоўнай і фізічнай. Два непадзельныя пачуцці – страх страціць любімага і “патэнцыяльная”, нічым яшчэ не справакаваная рэўнасць да магчымых інтымных адносін паміж яе Сцяпанам і чужаніцай Машай – не пакідаюць дзяўчыну: *З прыступам страху і рэўнасці я падумала, што такія вусны хочацца пацалаваць, што <...> для хлопца гэта вялікая спакуса.* Прыгажосць, прывабнасць Машы – рэальная прычына для Валіных жаночых, “бабскіх” трывог і страху: *Трывога мая была за... Сцяпана. Па-бабску спалохалася прыгажосці яе... “Нядобрае пачуццё” – рэўнасць – не адпускае дзяўчыну, яна лёгка паддаецца наўмысным “правакацыям”: І ў мяне зноў варухнулася нядобрае пачуццё, зноў я падумала, да каго я павінна прывесці яе...; Валодзя груба капануў мае бабскія страхі, сумненні, рэўнасць, якія я старалася закапаць глыбей.*

У дадзеным выпадку не зусім падыходзіць слоўнікавае значэнне слова *рэўнасць* – ‘пачуццё пакутлівага сумнення ў чыёй-небудзь вернасці, падазрэнне ў каханні да каго-небудзь другога’: у Валі няма рэальных падстаў не верыць Сцяпану, сумняваюцца ў яго каханні. Але менавіта гэтая

магчымая, “віртуальная” рэўнасць – “рэўнасць загадзя” – прыносіць гераіні вялікія душэўныя пакуты. Калі М. А. Бярдзьеў зазначаў, што “жаночая рэўнасць <...> ператварае жанчын у фурыю” 2, с. 374, то, несумненна, ён меў на ўвазе сітуацыю, пры якой жанчына раўніва ставіцца да мужчыны. У аповесці ж “Шлюбная ноч” жаночая рэўнасць накіравана на іншую жанчыну – на “суперніцу”, якую яна пастаянна бачыць перад сабой і якая хоць і ўяўна, магчыма, але ж можа перайсці ёй дарогу, “адбіць” адзінага ў яе жыцці мужчыну. І ад гэтага пачуццё рэўнасці становіцца больш абвостраным і балючым.

Менавіта таму амаль што ключавымі словамі ў гэксце становяцца “эратычна маркіраваныя” цялесныя намінацыі *вусны, грудзі, ногі, калені*. Як ужо адзначалася, Валя невыпадкова параўноўвае Машыны “пянкноты” са сваім целам: *Маша падняла доўгую сялянскую спадніцу, агаліўшы прыгожыя калені. Я паглядзела на свае ногі, параўнала іх з яе нагамі. Ногі мае таксама па-жаночаму прыгожыя, не горшыя, чым яе, толькі ступня больш шырокая <...> Захацелася таксама вышэй падняць спадніцу і параўнаць нашы калені, але зрабілася сорамна*. Больш таго, знешні выгляд Машы і звязаныя з гэтым пакуты рэўнасці спрыяюць нараджэнню ў Валі крымінальных намераў – “выключыць з гульні” саперніцу, пайсці на злачынства нават коштам уласнага жыцця: *Нейкі час я <...> глядзела на яе грудзі <...>, на твар <...>, на ногі не магла глядзець, быццам было ў гэтым нешта саромнае, грэшнае <...> З’явілася недарэчная думка: кінуць яе тут, сонную і вярнуцца ў брыгаду. Няхай мяне расстраляюць за тое, што я не выканала задання. Урэшце адбываецца своеасаблівы метанімічны перанос у сферы пачуццяў гераіні: непрыязнасць да асобных частак цела разведчыцы выклікае ў партызанскай сувязной неадступную непрыязнасць да сваёй суперніцы, што знайшло выражэнне ў слове *ненавідзец*: *Я зірнула на яе калені, на белыя ногі вышэй каленяў і адчула, што ненавіджу гэтыя выпеставаныя гладкія ногі. Жах! Упершыню я вяла чалавека, якога ненавідзела*.*

Невыпадковай у творы з’яўляецца наступная (і вельмі ўдалая) мастацкая дэталі: парашут Машы, на якім яна спускаецца на зямлю, на нейкі момант закрывае на начным небе ад Валі зорку Венеру, названую імем багіні кахання: сапраўды, раптоўнае з’яўленне разведчыцы, хоць і ўяўна, але “закрывае” сабой, “засланяе” ад Валі яе каханне.

Толькі ў адным эпізодзе аповесці, калі Валя і Маша купаюцца ў Сажы, мы бачым дэманстрацыю жаночай перавагі галоўнай гераіні. Спачатку яна, як зачараваная, глядзіць на распранутую Машу і, як звычайна, “камплексуе”, адчуваючы сваю сваю “непаўнацэннасць”: *Такое жаночае цела я бачыла толькі ў музеі, у палацы Паскевіча <...> Я замерла ад зачаравання і пахаладзела ад страху. Хіба магу я параўнацца з такой красуняй? Яна – што багіня*. Але раптам, убачыўшы на целе Машы – на яе жываце і грудзях – яўныя адзнакі жанчыны, якая была цяжарная,

нараджала і карміла дзіця, Валя адчувае сваю значнасць, свой больш высокі “жаночы статус”, з-за чаго адбываецца “развянчанне”, “прызямленне” “багіні”: *Перада мной стаяла не багіня = звычайная жанчына, такіх я бачыла ў лазні. Менавіта – жанчына. У Валі знікае пачуццё сораму і з’яўляецца зразумелае жаданне дэманстрацыі сваёй “жаночай вартасці”: яна “выстаўляла яго [сваё цела] Машы, грудзі свае выстаўляла, маленькія, цвёрдыя, пругкія, як недаспелыя грушы”.*

Увогуле гэтае жаночае суперніцтва настолькі захапляе чытача, што падзеі вайны і заданне камандвання адступаюць на другі план і амаль што забываюцца. Але раптам асабліва вялікую значнасць набывае эпізод, у якім ярка выражаная эротыка выступае не як аб’ект мужчынскіх памкненняў, а як суб’ект, што нясе помсту, пакаранне ворагу і прыводзіць да фізічнага знішчэння паліцая. Маша бязлітасна забівае здрадніка, і яе твар пры гэтым адлюстроўвае цэлую гаму адпаведных пачуццяў – *нянавісьць, злосьць, гнеў, грэблівасць, агіду*. Але за некалькі секунд да натуралістычнай сцэны забойства мы бачым не менш натуралістычную эратычную сцэну: *Маша ўсё адно ішла да яго, павольна віхляючы клубамі, як бы дразнячы <...> Маша правяла рукамі па грудзях, потым па жываце, па сцёгнах, расціраючы кроплі сонца. “Хораша?” – спытала яна весела*. Пры гэтым жаночая галізна выклікае не адчуванне непрыстойнасці, а захапленне прыгажосцю жаночкасці, якая адважна процістаіць смерці і перамагае яе.

На наш погляд, прыведзены эпізод можа быць інтэрпрэтаваны і ў этнакультурным аспекце як падсвядомае (ці свядомае?) адлюстраванне пісьменнікам у мастацкім тэксце добра вядомых у народнай духоўнай культуры праяўленняў засцерагальнай магіі, абавязковай умовай якіх з’яўляецца рытуальнае агаленне жанчыны. Так, у розных рэгіёнах Слав’і голыя жанчыны абворвалі вёску, каб засцерагчыся ад засухі і эпідэміі; абыходзілі дом і двор з упэўненасцю ў тым, што сюды цэлы год не пройдзе нячыстая сіла; абягалі дом у час пажару, каб спыніць агонь; білі сярпом па зямлі, каб пазбавіцца ад кратоў, і інш. 1, с. 356–357 . Вельмі выразны рытуал, які па свайму ўнутранаму сэнсу і накіраванасці можа быць суаднесены з разглядаемым эпізодам аповесці “Шлюбная ноч”, зафіксаваны збіральнікамі па Палессі: пры лячэнні эпілепсіі голая жанчына садзілася на закрыты чорнай анучай твар хворага са словамі “Чым нарадзіла, тым і накрыла” 1, с. 357 . Яшчэ больш выразны выпадак “нейтралізацыі” рытуальна аголенай жанчынай ворагаў, якія ўзялі ў асаду горад, прыводзіць у адной са сваіх работ акадэмік М. І. Талстой. Вучоны раскрывае міфалагічныя вытокі алагічнага з пункту погляду назіральніка (гл. назву работы) учынку жанчыны-варажбіткі, якая, агаліўшыся, выходзіла на гару перад ворагамі і праклінала іх 6, с. 6 . Гераіня шамякінскай аповесці сваёй асляпляльнай галізной не толькі пасіўна процістаіць ворагу, але і свядома забівае яго, літаральна накрываючы

паліцая сваім цэлам, і таму ўспрымаецца ў кантэксце вышэйсказанага як жыццесцвярджалны сімвал, што мае архетыпічныя карані.

Такім чынам, тэкст аповесці Івана Шамякіна “Шлюбная ноч” дае магчымасць выяўлення ў ім гендэрна маркіраванага і этнакультурнага падтэкстаў.

Літаратура

1. Агапкина, Т. А. Нагота / Т. А. Агапкина, М. М. Валенцова, А. Л. Топорков // Славянские древности: этнолингвистический словарь в 5 т. / под общей ред. Н. И. Толстого. – М.: Междунар. отношения, 2007. – Т. 3. – 693 с.
2. Бердяев, Н. А. Судьба России. Самопознание / Н. А. Бердяев. – Ростов н/Д: Изд-во «Феникс», 1997. – 544 с.
3. Егарэнкава, Г. Вайна не спыніла жыццё / Г. Егарэнкава // Польша. – 1977. – № 4. – С. 232–236.
4. Івашчанка, А. Эратычныя сцэны ў беларускай прозе / А. Івашчанка [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://www.svaboda.org/content/transcript/1846510.html>.
5. Коваль, В. И. Язык и текст в аспекте гендерной лингвистики / В. И. Коваль; М-во образования РБ, Гомельский гос. ун-т им. Ф. Скорины. – Гомель: ГГУ им. Ф. Скорины. – 217 с.
6. Толстой, Н. Н. «...Выходила потаскуха в чем мать родила» / Н. И. Толстой // Живая старина. Журнал о русском фольклоре и традиционной культуре. – 1994. – № 4. – С. 6–7.

Н. М. Кунгер (Беларусь, Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І. П. Шамякіна)

МОЎНА-СТЫЛЁВЫЯ АДМЕТНАСЦІ АЎТАРСКАГА КАМЕНТАРЫЯ Ў ПРОЗЕ І. МЕЛЕЖА

У апошнія гады літаратуразнаўчая навука ўшчыльную наблізілася да вывучэння найбольш значных, непасрэдна эстэтычных праблем мастацкай літаратуры. Сярод асабліва складаных і важных вылучаецца праблема стылю. Асаблівасці стылю мележаўскага каментарыя праяўляюцца ва ўсім: у эмацыянальнай афарбаванасці, у характары апавядальна-ацэначнай манеры, у мове з яе сінтаксічным ладам, лексікай.

Мова заўсёды дае аўтару неабмежаваныя магчымасці адметных рыс стылю. Зразумела, што пісьменнік карыстаецца літаратурнай мовай, аднак яе лексіку, фразеалогію, сінтаксіс, словаўтваральныя сродкі, экспрэсіўнасць ён скарыстоўвае па-свойму.

Аўтарскі каментарый І. Мележа сведчыць аб тым, што пісьменнік умее падпарадкаваць сродкі мовы сваім ідэйна-мастацкім задачам. На першы погляд можа здацца, што стыль яго вельмі просты, але якраз у гэтым тоіцца майстэрства пісьменніка. Дзякуючы аўтарскаму

каментарыю, прэзаік сам выводзіць герояў перад чытачом, сам іх знаёміць, дае характарыстыкі і г. д.

Лірычную манеру пісьменніка гаварыць захоплена, узрушана мы адчуваем па наступным урыўку: *“Усё лета перад хатай Чарнушкаў ціха грэлася на сонцы маладзенькая, з тонкім, як дубец, камлём рабіна. Ніхто ў Куранях, бадай, не заўважыў, калі і хто пасадзіў яе, не бачылі як трэба яе і тады, калі яна красавіцкай раніцай апранулася ў лёгкае празрыста-зялёнае плацце з кволых, рэзных лісточкаў. Дні за днямі цікаўна, але нясмела глядзела яна на вуліцу, на ўсіх, хто праходзіў міма, – сціплая, непрыкметная, за нязграбным плотам, блізка ад вялікіх дрэў. Ніхто не даваў ёй ніякай увагі, мылі яе, песьцілі толькі цёплыя дажджы ды любілі шумець маладым лісцем вятры. Людзі ж яе як бы не заўважалі, спачатку таму, што проста не прыкмецілі, а потым таму, што непрыкметна прывыклі”* [1, с. 35].

Мы бачым, што пісьменнік не проста інфармуе нас аб нечым. Ён імкнецца перадаць чытачу свой настрой, прымусіць паглядзець на свет вачыма аўтара. Асоба аўтара непасрэдна прысутнічае тут, як яна прысутнічае ва ўсёй “Палескай хроніцы”. Самабытнасць стылю, багацце мовы, якое самым непасрэдным чынам звязана з адметнасцю мастацкага почырку пісьменніка, залежыць ад розных прычын, а самая галоўная – з якой мэтай выкарыстоўваецца каментарый: каб даць ацэнку персанажу, выявіць адносіны аўтара да падзей або ахарактарызаваць паводзіны героя. Мова аўтарскіх каментарыяў – рэч даволі складаная. Тут мы знаходзім словы і сродкі розных стылістычных пластоў.

У каментарыях пісьменнік не проста расказвае, характарызуе, ацэньвае, ён яшчэ і малюе, жывапісеу словам. Прыгадаем вось гэта, напрыклад: *“Глядзелі на Ганну, разважалі і – за малым выключэннем прыдзір з жанок – згаджаліся: выспела, нявеста, нічога не скажаеш! Часам пры гэтых гаворках – асабліва жанкі – успаміналі Ганніну маці-нябожчыцу, казалі, што дачка ва ўсім выйшла ў матку. З аблічча – дык як вылітая: і невялікая ростам, і не гладкая – худая, можна сказаць, і плечы, як у маткі, вузкія, і рукі тонкія. І косы чорныя, густыя, аж блішчаць, бы намочаныя, і смуглявасць на твары такая ж, і шчочкі таксама ж выпінаюцца.*

Іншы раз языкі жанок – прыдзір ці зайздросніц – меркавалі, што грудзі ў Ганны малаватыя, як кулачкі: чым толькі дзіця карміць будзе, калі давядзецца? Але пры ўсім тым – нават прыдзіры і зайздросніцы не пярэчылі – Ганну ніяк нельга было палічыць за кволую: збоку, з аднаго позірку відаць было – крамяная ў Цімоха дзяўчына, дужая, сілаю ўся налілася! Вунь якая пругкая ў хадзе, спрытная якая ў рухах, так і відаць – маладосць, сіла ў кожнай жылачцы!” [1, с. 36].

Перадаць знешняе аблічча персанажа пісьменніку дапамагае выкарыстанне эпітэтаў, якія маюць, як бачым, характалагічнае прызначэнне.

Каментарый у творах І. Мележа часта выкарыстоўваецца для таго, каб не проста канстатаваць нейкія факты, а своеасабліва, у фразе, тэмпе, напружанасці перадаць унутраны стан героя.

Асаблівай увагі заслугоўвае майстэрства сінтаксісу. Пісьменнік найчасцей карыстаецца простымі сказамі, якія часам ускладняюцца аднароднымі выказнікамі. Усё гэта робіцца для таго, каб перадаць унутраныя хваляванні героя.

У тым выпадку, калі герой асабліва сімпатычны аўтару, то каментарый напаўняецца пачуццём павышанай зацікаўленасці, заклапочанасці, жаданнем раскрыць думы і памкненні персанажа найбольш змястоўна, вычарпальна: *“Той, каму быў час і ахвота прыглядацца, хто лепш бачыў Ганну, заўважаў, што перамянілася яна не толькі з аблічча. Багата што інакшае было і ў тым, як яна хадзіла між людзей, – стрымана і паважней, як трымалася з хлопцамі, – стражэй і з нейкай кплівасцю. Нават смяялася цяпер яна інакш, як дасюль, – смех быў ужо не бесклапотны, не пусты па-дзіцячы, у ім таксама звычайна чулася кплівасць; і штосьці як бы таілася ў гэтым смеху. І глядзела яна інакш, – нядаўна адно дзікавата-цікаўнымі вачыма. Як і раней, не было, здавалася, такой хвіліны, каб вочы яе, вільготна-цёмныя, падобныя на спелыя вішні, былі абыякавыя, нудлівыя, увесь час блішчэла, ззяла ў іх няўціхнае хваляванне. Але сачылі яны зпад шаўкавіста-чорных смелых броваў цяпер з падсцярожлівай, пільнай уважнасцю і, здавалася, толькі і чакалі выпадку кпліва падсмяяцца. Іншы раз маглі яны, як і раней, бліснуць весялосцю, але часта, вельмі часта гарэлі ў іх недавер’е і насмешка. У іх таксама ж нешта таілася, у цудоўных вішнёва-чорных вачах”* [1, с. 36].

Дадзены ўрывак адрозніваецца дакладна-аналітычным стылем. Пісьменнік імкнецца зазірнуць у душу свайго персанажа і выявіць, якія змены ў ёй адбываюцца. Прычым увага скіроўваецца не толькі на дзеянне, але і на эмацыянальна-ацэначны фактар той дзейнасці. Тут пашыраецца выкарыстанне складанага сінтаксічнага цэлага, якое ўяўляе сабой складаназалежны сказ з даданай дапаўняльнай або азначальнай часткамі. Гэта звязана перш за ўсё з імкненнем аўтара як мага больш поўна, глыбока выявіць сутнасць гераіні.

Адносіны аўтара да таго або іншага персанажа часам перадаюцца шляхам узаемадзеяння голасу аўтара з голасам дзейнай асобы. Гэтыя галасы могуць злівацца (у тых выпадках, калі думкі і пачуцці дадзенага героя блізкія аўтару). Асабліва гэта заўважаецца ў “Палескай хроніцы”, калі каментарый непрыкметна пераходзіць у разважанні самога героя. Думкі, пачуцці аўтара і персанажа натуральна зліваюцца ў адно. Гэта

ў многім абумоўлена тым, што Мележ піша пра тое, што стала ўспамінам душы, памяццю сэрца, бо ў аснове твора матэрыял перажыты эмацыянальна, духоўна. Адсюль усё: непасрэднае ўспрыманне рэчаіснасці, усхваляванасць, моцная ўнутраная напружанасць тону.

У цэлым жа для моўна-стылёвай адметнасці каментарыя характэрна мастацкая прастата, за якою ўгадваецца велізарная работа пісьменніка, яго патрабавальнасць да сваёй творчасці. Адбіраючы самае лепшае і яркае ў мове, аўтар дабіваецца натуральнага, вобразнага гучання кожнай фразы, кожнага слова.

I. Мележ карыстаецца ўсімі фарбамі мовы. Яго каментарый ўражваюць эмацыянальна-экспрэсіўным выяўленнем аўтарскага стаўлення да падзей, часу, абставін ці логікі паводзін персанажаў. Адных ён любіць, да другіх – ставіцца з антыпатыяй, трэціх – шкадуе, з чацвёртых – смяецца.

Майстэрства пісьменніка ў арганізацыі каментарыя праяўляецца ў арганічнай малюнкавасці пісьма, аналітычнасці, філасофска-лірычнай напоўненасці. Аналітызм аўтарскага каментарыя праяўляецца перш за ўсё ў яго экспрэсіўным, эмацыянальна-ацэначным характары: *“...выйшаў на ганак, пацягваючыся, хлопец з хмурнымі заспанымі вачыма, з калматай ні то русявай, ні то цёмнай чупрынай, з упартымі губамі”* [1, с. 17].

Трэба ўвогуле адзначыць выключную здольнасць аўтара адбіраць словы, якія выяўляюць самыя характэрныя асаблівасці ў знешнасці персанажа, з дапамогай якіх вобраз становіцца запамінальным і непаўторным. Пісьменнік канцэнтруе ўвагу чытача на пэўнай дэталі, за якою бачыцца вялікі змест. Ён выкарыстоўвае даволі незвычайнае параўнанне, якое разам з іншымі спосабамі мастацкай характарыстыкі мае адзін намер: стварыць яркі тып.

Такім чынам, моўна-стылёвыя адметнасці аўтарскага каментарыя маюць наступныя асаблівасці: вызначаюцца сваёй эмацыянальна-экспрэсіўнай афарбоўкай, што характарызуе не толькі сутнасть падзеі, з’явы, аблічча персанажа, але і выяўляе адпаведнае стаўленне аўтара да логікі падзей, учынкаў сваіх герояў ці пэўных праяў часу; у ім выразна вырысоўваецца асоба аўтара, які імкнецца асэнсаваць жыццё ва ўсіх яго праявах; даволі часта голас аўтара зліваецца з голасам героя, дзякуючы ўмеламу спалучэнню няўласна-простай мовы з аўтарскім апавяданнем. Асноўнымі сродкамі, з дапамогай якіх арганізуецца каментарый, выступаюць дзеясловы, назоўнікі і прыметнікі. Фраза вызначаецца дакладнасцю, сінтаксічнымі канструкцыямі ўяўляюць сабой у пераважнай большасці простыя сказы. Калі ж гэта складаныя сказы, то, як правіла, яны паводле структуры з’яўляюцца складаназалежнымі. Увогуле ж, для аўтарскага каментарыя характэрна сінтаксічная няўскладненасць і разнастайнасць мовы, дакладнасць слова і матываванасць яго стылістычнай афарбоўкі, багацце лексікі і прыгажосць гучання.

Літаратура

А. М. Лазько (Беларусь, Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І. П. Шамякіна)

МЯНУШКІ Ў МАСТАЦКІМ АНАМАСТЫКОНЕ ТЭТРАЛОГІІ АЛЕНА ВАСІЛЕВІЧ “ПАЧАКАЙ, ЗАТРЫМАЙСЯ...”

У артыкуле праводзіцца лексіка-семантычны і функцыянальны аналіз мянушак у тэтралогіі Алены Васілевіч “Пачакай, затрымайся...” [2]. Актуальнасць працы вызначаецца тым, што мова твораў Алены Васілевіч даследавана недастаткова, а анамастыкон тэтралогіі асабліва багаты і арыгінальны. Складаюць тэтралогію чатыры апавесці: “Расці Ганька”, “Доля цябе знойдзе”, “Новы свет”, “Пачакай, затрымайся...”. Разам з гераіняй тэтралогіі Ганькай і яе аднагодкамі мы праходзім па нялёгкіх дарогах дзяцінства і юнацтва таго пакалення, якое нарадзілася ў дваццатыя і мужала ў трыццатыя гады. Як і для ўсіх твораў Алены Васілевіч, вызначальнай стылёвай рысай тэтралогіі з’яўляецца лірызм, які абумоўліваецца аўтабіяграфізмам твораў. Ганька – гэта, па сутнасці, сама Алена Васілевіч, якая, як і яе гераіня, рана засталася сіратой. На другім годзе жыцця Ганькі бацька пакінуў іх з мамай, а на дзевятым памерла і мама. Але дзякуючы родзічам, Ганька не страціла веры ў дабрывно людзей, а яшчэ і таму, што яна аптымістка па характары. Свет уяўленняў гераіні паступова пашыраецца разам з тым, як складваецца яе лёс: спачатку гэта родная вёска Зялёная Дуброва, яе мясціны, людзі, потым суседнія вёскі Паўстынь, Урэчча, дзе вучылася Ганька ў школе, гарады Слуцк, Рагачоў, дзе праходзілі гады студэнцтва. І настаўнікі, дзеці-аднакласнікі, сябры-аднакурснікі. Усё гэта падаецца пісьменніцай праз успрыманне Ганькі, голас яе зліваецца з голасам аўтара, Алены Васілевіч. Такія анамастычныя адзінкі, як мянушкі, не толькі ідэнтыфікуюць рэаліі, але выконваюць у мастацкіх тэкстах Алены Васілевіч у першую чаргу эстэтычныя функцыі: стварэнне гумару, іроніі, сарказму, характарыстыкі героя [6, с. 68–70].

Зыходным для нас з’яўляецца агульнапрызнанае ў навуковай літаратуры разуменне паняцця мянушка як неафіцыйнага ўласнага імя, пераважна жартоўнага, якое даецца чалавеку ў насмешку або для канспірацыі як ідэнтыфікацыйна-характарыстычнае паводле яго фізічных, псіхічных, разумовых і маральных якасцей, сацыяльна-побытавага ўкладу жыцця, а таксама прозвішча [4, с. 41].

У беларускім мовазнаўстве праблема функцыянавання мянушак у мастацкім тэксце даследуецца параўнальна нядаўна, аднак ужо створана тыпалогія мянушак паводле семантыкі, функцыянальных асаблівасцей

у мастацкіх тэкстах [6], вызначаны аб'ём і структура паняцця мянушка [4; 5].

У аналізаваных аповесцях тэтралогіі Алены Васілевіч “Пачакай, затрымайся...” намі выяўлена 40 мянушак. Пераважная большасць такіх імёнаў утворана ад агульных і ўласных назоўнікаў семантычным спосабам, часам у якасці мянушак выкарыстоўваюцца цэлыя словазлучэнні, уласныя імёны.

Мянушкі, ужытыя Аленай Васілевіч у тэкстах аповесцей, можна падзяліць на наступныя семантычныя групы:

1. Мянушкі, якія характарызуюць асобу па яе схільнасцях, роду заняткаў, паходжанні.

Жыліны – мянушка дзеда Міцяя і ўсёй яго сям'і з апавядання “Такая першая зіма”. Дзед Міцяй – галава заможнае хаты, куды перайшлі мы з Фросяй ад Нюры і Яшкі-камбайнера, – і ўся дзедава сям'я насілі вулічную мянушку Жыліны. Ад слова жыла [2, с. 459]. Аўтар тлумачыць у тэксце апавядання, што мянушка паходзіць ад апелятыва жыла, мае метафарычны характар. Жыла – скупы, сквапны чалавек. І далей у тэксце пісьменніца апавядае, што дзед загадаў нявестцы даліваць у боршч ваду, калі той здаваўся яму занадта наварыстым, меў дроў на дзесяць год наперад, але прымусіў эвакуіраваных, што жылі ў яго, нарыхтоўваць дровы. Жонка яго, баба Анісся, ніколі не падавала міластыню, з дзяўчат эвакуіраваных брала грошы – рубель за салёны агурок.

Халва – мянушка цёткі Розы. “Халвой” мы завём цётку Розу, якая гандлюе ў крамцы на рагу вуліцы поруч з нашай прафішколай [2, с. 377].

Далей у апавяданні “Халва” раскрываецца сэнс гэтай мянушкі. Студэнты перад стыпендыяй, і Ганька ў тым ліку, бралі напавер у цёткі Розы халву, каб хоць чаю папіць. Мянушка ўтворана семантычным спосабам: метанімія – перанос назвы аб'екта дзейнасці на асобу.

Прапайчанка – так называюць студэнты-аднакурснікі Ганькі ў Рагачоўскім педінстытуце Вольгу Башаркіну, паколькі яна родам з Прапойска. У тэксце апавядання “Сёмы” даецца каментарый: “Вольга з Прапойска, і таму мы яе завём Прапайчанка” [2, с. 415].

Тадарэц Балван (так называе цётка Фядора старшыню калгаса Тодара Балвановіча) каня зроду не ўмеў запрэгчы [2, с. 150]. Мянушка Балван утворана шляхам скарачэння прозвішча Балвановіч у выніку гукавога супадзення першай часткі з апелятывам балван – дурань. З тэксту апавядання “Кордзя і Вера” становіцца зразумелым, што гэтая мянушка – аўтарскі наватвор, бо ўжываецца яна толькі адзін раз у размове цёткі Фядоры з мужам сваім, Ганьчыным дзядзькам Мікалаем, які быў да калектывізацыі заможным гаспадаром, а зараз павінен прасіць коней, каб завезці дзяцей у школу ў суседнюю вёску, у таго, хто раней не меў каня, а таму не ўмеў яго і запрэгчы. Ды і не Тодар ён, а Тадарэц, паколькі ўзрост у яго не сталы, гаспадар з яго, на думку старэйшых, ніякі. Мянушка, такім

чынам, з'яўляецца сродкам характарыстыкі асобы і выражэння адносін да чалавека, яе носьбіта.

Іван Дарэмны – мянушка падзёншчыка-малацьбіта, які мае васьмёра ці дзевяцёра дзяцей, не мае ніякай гаспадаркі, таму наймаецца за нізкую плату малаціць. Вось таму Дарэмны. *У гэту пару якраз і з'яўляецца ў Зялёнай Дуброве Іван Дарэмны. Ніхто ніколі не называе, а можа, ніхто і не памятае нават, якое яно сапраўднае Іванава прозвішча. Не крыўдуе за гэта і, напэўна, забыўся на яго і сам Іван. Дарэмны і Дарэмны. А які ён яшчэ, калі з заробку свайго ўсяго толькі і мае, што шэрую світу на спіне ды на нагах лазовыя лапці. Ды яшчэ цэп за плячыма...* [2, с. 74]. Мянушка ўтворана семантычным спосабам.

2. У тэкстах аповесцей Алена Васілевіч ужывае ў якасці мянушак імёны вядомых дзеячаў, гістарычных асоб, падобных характарамі, паводзінамі, учынкамі на герояў аповесцей.

Мікалай другі – мянушка хлопчыка, які быў другім у сям'і сынам па імені Мікалай. *Амаль кожны вечар прыходзіць да Трыгубовічаў сын дырэктара вінзавода Собіна Коля. Мікалай другі. "Другі" таму, што быў яшчэ і "першы". Быў прыгажун хлопец. Скончыў БДУ. Пісаў вершы. А год назад застрэліўся... Праз дзяўчыну. Пасля таго Коля, дарослага, у бяздзетнай сям'і дырэктара з'явіўся Коля-малы. Як і першы, беспрытульнік, падабраны недзе на вуліцы горада выпадкова* [2, с. 253–254]. Семантыка мянушкі зразумелая не адразу, спатрэбіўся каментарый аўтара, які ажыўляе ўнутраную форму антрапоніма.

Мянушку **Аляксандр Македонскі** аднакурсніцы Ганькі далі Тоні Данілевіч, таму што яна добра ведае гісторыю і нават, калі яе разбудзіць сярод ночы, гатова даць адказ на любое пытанне. Аўтар дае лаканічнае тлумачэнне семантыкі мянушкі ў постпазіцыйным кантэксте. *Або Тоня Данілевіч. Між сабою мы завём яе Аляксандрам Македонскім. Яе сярод начы разбудзі і спытай – калі пачалася вайна Алай і Белай Ружы, дык яна табе не толькі год успомніць, а пералічыць яшчэ эканамічныя прычыны, расказа, якія трафеі былі ўзяты* [2, с. 354].

Семантычным спосабам утворана і мянушка **Аракчэеў**, дадзеная Дусі Смольнікавай – вельмі строгай і патрабавальнай медсястры ў шпіталі: *Нашто ўжо што, а нават і наш "Аракчэеў" Дуся Смольнікава і тая знайшла раптам пільную патрэбу да трэцяй палаты: ёй, бачыце, спатрэбілася раптам запаўняць нейкія адмысловыя анкеты...* [2, с. 471].

У трэцяй палаце лячыўся вельмі прыгожы салдат Мамаеў, праз якога пасварыліся нават медсёстры-сяброўкі. Вядома, што граф А. А. Аракчэеў, генерал, рускі дзяржаўны дзеяч, па сутнасці, кіраваў дзяржавай, стварыў ваенныя пасяленні, праводзіў палітыку паліцэйскага дэспатызму, муштры ў арміі.

Мянушкі, выражаныя словазлучэннямі **Сцена Доўгая, Сцена Кароценькая** ў тэксте апавядання "Самастойнае жыццё" характарызуюць

не толькі супрацьлеглыя асаблівасці персанажаў, але і іх унутраныя якасці, таксама супрацьлеглыя. *Сцена Доўгая жыве толькі ўдваіх з мужыком, яшчэ даволі маладым і прыгожым мужчынам. Сама ж яна з выгляду, як сухая апенька, вартая яму больш у маткі, чым у жонкі. І з гэтай прычыны ці не ў Сцепінай хаце амаль што ні вечар, што ні ноч ідзе страшэнная калатня* [2, с. 246]. Вядома, што Ганьцы з сяброўкай Варай жыць на такой кватэры зусім некамафортна.

Затое кватарантам *Сцены Кароценькай* пашанцавала з гаспадыняй. *Маня Паўлава з братам Сяргеем жывуць непадалёку ў Сцены Кароценькай (іх Сцена сапраўды як снапок грэчкі: кароценькая, спрытная), дык у іх жа не жыццё, а рай. Сцена Кароценькая і наварыць ім, і насмажыць, а вечарам і пасцелі яшчэ пасцеле. А тут – адцураўся б гэтых пасцелей* [1, с. 246].

3. Мянускі, што характарызуюць маўленне персанажаў. Гэта мянускі, утвораны марфалагічным спосабам.

Мянуска **Шурпель** утворана ад уласнага імені Шура далучэннем суфікса *-ель*, які надае адценне гутарковасці, фамільярнасці, пяшчоты, адначасова характарызуе асаблівасці маўлення – шапялявасць – хлопчыка Шуры. **(ад дзеяслова шурпаты)**. *Малы Шурпель (так пяшчотна заве Шуру маці), наадварот, злуецца і таму пачынае шапяляць* [2, с. 254].

Мянуска **Корба-торба** ўтворана спосабам асноваскладання, з’яўляецца сродкам стварэння гумару, горкай іроніі. Так назвалі хлопчыка Кордзю за яго незвычайнае імя, якое нават маці не магла запомніць. Паводле сугучнасці вяскоўцам больш зразумелыя словы корба, торба. Корба – ручка, якой прыводзяць у рух калодзежны калаўрот, торба – невялікі мяшок (звычайна даматканы). Кордзю за яго незвычайнае смешнае імя завуць “Корба-торба”. *Расказваюць, што з гэтага імя, як толькі пахрысцілі кумы дзіця ў царкве і прывезлі дадому, было і смеху і грэху. Маці, Фядора, ніяк не магла ўспомніць і выгаварыць імя. Возьме дзіця на рукі, а як завуць, не ўздумае. Кляне кумоў, кляне папа. Гадам к тром толькі запомніла...* [2, с. 59].

4. Значную па колькасці групу складаюць мянускі жанчын, утвораныя ад імёнаў (прозвішчаў) мужа пры дапамозе суфіксаў *-іх-* (*-ых-*): *Іваніха, Паўліха, Міхаліха, Тодарыха, Ларыёніха, Яўгеніха, Сільвестрыха* (ад імёнаў Іван, Павел, Міхаль, Тодар, Ларыён, Яўген, Сільвестр), *Корбуціха, Шыловічыха, Трыгубовічыха* (ад прозвішчаў Корбут, Шыловіч, Трыгубовіч). Такія мянускі ілюструюць нацыянальную асаблівасць беларускай мовы, традыцыю тых мясцін – называць жонку па імені (прозвішчы) мужа. У рускай мове тут ужываецца форма роднага склону імені (прозвішча). Аб’ём паняцця ў беларускай мове значна багацейшы семантычна: гэта не толькі жонка, але і гаспадыня, і маці яго дзяцей.

5. Своеасаблівым тыпам мянусаў у апавяданні “Халва” з’яўляюцца імёны (прозвішчы) літаратурных герояў: *Тацяна Ларына, Анна Карэніна, Вронскі, Наташа Растова, Анегін*, якія ўзялі сабе студэнты-філолагі

быццам для канспірацыі. Аднак Халва, цётка Роза, кожнага з іх ведае, запісвае пад гэтымі мянушкамі іх даўгі да атрымання стыпендыі. Мянушкі гэтай групы з'яўляюцца сродкамі выражэння захопленасці студэнтаў-філолагаў класічнай рускай літаратурай, ілюструюць перанос вывучаемага на бытавыя адносіны.

Такім чынам, прааналізаваны матэрыял паказвае, што ў тэтралогіі Алены Васілевіч функцыянаванне мянушак падпарадкоўваецца аўтарскай задуме, вызначаецца тэмай, асаблівасцямі стылю пісьменніка.

Мянушкі выконваюць ідэнтыфікацыйна-характарыстычную функцыю, з'яўляюцца сродкамі стварэння гумару, іроніі.

Галоўная эстэтычная функцыя мянушак у тэкстах аповесцей, што складаюць тэтралогію, – адлюстраванне інтэлектуальнага росту галоўнай гераіні Ганькі, праз успрыманне якой падаюцца падзеі, вачыма якой пісьменніца ўспрымае свет, бачыць яго гэтаксама, як і Ганька. Таму паступова з'яўляюцца мянушкі-алюзіі (мянушкі другой і пятай груп, выдзеленых намі).

Канатацыйныя прырашчэнні, раскрыццё ўнутранай формы мянушак змяшчаюцца ў постпазіцыйных тэкставых адзінках – складаных сінтаксічных цэлых, а часта і ўвесь тэкст апавядання-раздзела раскрывае змест прэпазіцыйных мянушак, якія з'яўляюцца іншы раз і загалоўкамі гэтых апавяданняў (“Халва”, “Іван Дарэмны”).

Літаратура

1. Бут-Гусаім, С. Ф. Характарыстычныя назвы чалавека ў беларускай мове / С. Ф. Бут-Гусаім // Веснік Брэсц. ун-та. – 2001. – № 5. – С. 58–68.
2. Васілевіч, А. Пачакай, затрымайся: аповесці: для сярэдн. і ст. шк. узросту / А. Васілевіч. – Мінск, 1994. – 526 с.
3. Дасаева, Т. М. Алена Васілевіч / Т. М. Дасаева // Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя: у 4 т.; Ін-т літ. імя Я. Купалы; навук. рэд. У. В. Гніламёдаў, С. С. Лаўшук. – 2-е выд. – Мінск: Беларус. навука, 2004. – Т. 4, кн. 1. – С. 270–295.
4. Струкаў, В. Мянушка як антрапонім у беларускай мове / В. Струкаў. – Роднае слова. – 2004. – № 4. – С. 40–41.
5. Шумская, І. Пра адзін тып антрапонімаў / І. Шумская // Беларуская анамастыка. – Мінск, 1992.
6. Шур, В. В. Онім у мастацкім тэксце: манаграфія / В. В. Шур. – Мінск: Беларус. кнігазбор, 2006. – 216 с.

А. М. Лапцёнак (Беларусь, Інстытут мовы і літаратуры імя Якуба Коласа і Янкі Купалы НАН Беларусі)

ДЗЕЯСЛОЎНАЯ СІНАНІМІКА Ў АРЫГІНАЛЬНЫХ І ПЕРАКЛАДНЫХ ТВОРАХ ІВАНА НАВУМЕНКІ

Адной з найбольш яркіх і выразных рыс ідыястылю І. Навуменкі з'яўляецца ўжыванне сінанімічных сродкаў, што садзейнічае больш

глыбокаму раскрыццю рэчаіснасці, стварае яркія мастацкія вобразы, дазваляе перадаць градацыю ў выражэнні думак, паняццяў. Дзеяслоў, па прызнанні даследчыкаў, з'яўляецца самай ёмкай і самай складанай граматычнай катэгорыяй мовы, цэнтральнай часткай сэнсавага ядра выказвання, таму для лінгвіста асаблівую цікавасць уяўляе вывучэнне менавіта дзеяслоўных сінанімічных радоў.

Сінонімамі прызнаюцца словы адной часціны мовы, якія з'яўляюцца назвай аднаго паняцця, аб'ядноўваюцца агульным значэннем, але адрозніваюцца адценнямі значэння, эмацыянальна-экспрэсіўнай афарбоўкай, спалучальнасцю з іншымі словамі ці стылістычным выкарыстаннем [6, с. 123]. Але абмежаванне сінанімічнага рада толькі лексічнымі адзінкамі “дае няпоўны малюнак магчымасцей мовы для выражэння аднаго паняцця” [3, с. 10]. У сінанімічных адносінах, па назіраннях некаторых даследчыкаў, могуць уступаць метафарычныя вобразныя найменні, марфалагічна разнародныя словаформы, фразеалагічныя адзінкі і інш. [5, с. 23–38]. Адзначаецца, што такая сінанімія магчыма толькі ў плане маўлення. Асаблівую ўвагу навукоўцы надаюць пытанням ўключэння фразеалагізмаў у сінанімічныя рады. З аднаго боку, слова і ўстойлівая адзінка семантычна збліжаюцца, але адзначаецца, што гэта падабенства прыблізнае, вонкавае, “таму што разам з рысамі, якія робяць фразеалагізм і слова падобнымі, паміж імі ёсць і прынцыповыя адрозненні” [1, с. 33].

Прырода сінонімаў дваістая: з аднаго боку, гэта словы, якія абазначаюць адно і тое ж, з другога – якія чым-небудзь адрозніваюцца. Такая дваістасць ляжыць і ў аснове іх ужывання ў маўленні: у адных выпадках выкарыстоўваецца сэнсавая тоеснасць, у іншых – увага надаецца адметнасцям, што асабліва актуальна ў дачыненні да кантактна размешчаных сінонімаў. Сумеснае выкарыстанне сінанімічных сродкаў становіцца значымым, яно звычайна мае мэтай “больш поўна, дэталёва раскрыць тую ці іншую сітуацыю, удакладніць характар з'явы ці прадмета” [2, с. 16].

Такім чынам, аб'ектам даследавання ў артыкуле з'яўляюцца кантактна размешчаныя (пераважна ў межах аднаго сказа, радзей – суседніх сказаў) сінанімічныя дзеясловы і адзінкі, якія функцыянальна суадносяцца з дзеясловамі, у арыгінальных творах І. Навуменкі і іх адпаведнікі ў перакладах на рускую мову, якія ажыццявіў Я. Мазалькоў.

Намі вызначаны 33 сінанімічныя дзеяслоўныя рады ў творах пісьменніка. У абсалютнай большасці прыкладаў сінанімічныя дзеясловы звязаны паміж сабой бяззлучнікавай сувяззю, адзначаюцца рады, у якіх кампаненты звязаны спалучальным злучнікам *і*, у адзінкавых прыкладах камбінуюцца розныя віды сувязі паміж кампанентамі рада.

І. Навуменка найчасцей ужывае семантычныя сінонімы, якія маюць аднолькавую стылістычную афарбоўку і служаць для ўдакладнення думкі,

канкрэтызацыі дзеянняў. Звычайна рад складаецца са стылістычна нейтральных дзеясловаў: *быць, стаяць; крычаць, лямантаваць; грымець, трашчаць, скавытаць* і інш., значна радзей ужываюцца размоўныя лексемы: *віхляць і пятляць; раўці і галёкаць*. Нешматлікія семантыка-стылістычныя сінонімы, калі акрамя адценняў значэння кампаненты рада не супадаюць і па канатацыі. Звычайна сінанімізуюцца стылістычна нейтральны і размоўны дзеяслоў: *ламаць і крышыць; трушчыць, ламаць; зачэпліваць, падкалваць*. Да кантэкстуальных сінонімаў адносяцца рады, у склад якіх уваходзяць фразеалагічныя адзінкі, метафарычныя найменні, дзеяслоўна-іменныя спалучэнні і г. д.: *запасці ў памяць, памятаць; не схібіць, не пакрывіць душой; сказаць, выказаць здагадку, прамовіць; расці, налівацца сілаю; падстаўляць ножку, аблытваць, абкручваць, выдаваць чорнае за белае*.

Асабліва выразнымі ў мастацкім тэксце з’яўляюцца дзеясловы руху, якія абазначаюць перамяшчэнне ў прасторы. У цэлым у творах пісьменніка ўжыта больш за 40 дзеясловаў дадзенай лексіка-семантычнай групы: *ісці, клыпаць, сігаць, дыбаць, вандраваць, мандраваць, расхаджваць, брындаць, шыбаваць* і інш. Дзеяслоўныя сінонімы гэтай групы ужываюцца з рознымі мэтамі: не толькі для таго, каб пазбегнуць паўтораў, удакладніць дзеянне, але і стварыць пэўную характарыстыку, даць ацэнку: *Вунь той [сцяжынай], справа, паўз хмызнякі, дыбаў, прыгнуўшыся, гарбаты Кокуль. Ён адзін вылоўліваў у рачульцы Вароне ўсіх шчупакоў, ментузоў і язёў, а калі іх не было, то ракаў, і трухаў са сваёй ношкай да пезда, на базар. Сцяжынай, якая трохі лявей, прабіралася, нібы ліса, удава Музыкаліха. ...Астатні люд пёр напрам: паласуючы сцежкамі поле, спяшаўся штораніцы на заробокі* (“Раман з эпілогам”). Дзеясловы *брындаць, швэндацца, клыпаць, валэндацца* са зніжанай афарбоўкай выкарыстоўваюцца пераважна ў адносінах да адмоўных персанажаў – паліцаў, якія супрацьпастаўляюцца галоўным героям: *Паліцэйскія патрулі, якія звечара брындалі на вуліцах, відаць, утаймаваліся* (“Снежань”); *Яны [паліцаі] жлуқцяць самагонку і швэндаюцца на вечарынках* (“Снежань”); *Ваўнутр патрулі заглядваць, відаць, саромеліся, з нахмураным выглядам выдыгалі на двары* (“Сасна пры дарозе”).

Нягледзячы на дастаткова важную ролю сінанімічных сродкаў у мастацкім тэксце, у тэорыі перакладу праблема іх перадачы не разглядаецца, яна зводзіцца да пытання перакладу лексічнай адзінкі наогул. Такі падыход падаецца не зусім мэтазгодным. Эквівалентнасць, як адна з цэнтральных катэгорый перакладазнаўства, патрабуе функцыянальнай тоеснасці суадносных тэкстаў, якая, у сваю чаргу, зводзіцца да тоеснага функцыянальнага адлюстравання моўных сродкаў тэксту арыгінала ў тэксце перакладу. Эквівалентнасць тэкстаў патрабуе эквівалентнага адлюстравання сінанімічных сродкаў, што прадугледжвае тоеснасць іх семантыкі і функцыі ў арыгінале і перакладзе. Семантыка

сінанімічнага рада не зводзіцца да сумы значэнняў асобных лексем у межах сказа, яна ўскладняецца ў кантэксце дадатковымі сэнсавымі адценнямі, канатацыяй, семантыкай сродкаў сувязі і характарам адносін паміж кампанентамі. Сінонімы арыгінала павінны перадавацца комплексна пры перакладзе, таму адлюстраванне іх патрабуе спецыяльнага падыходу.

Сінанімічны рад валодае пэўнай нацыянальнай спецыфікай і фарміруецца ў розных мовах на рознай аснове, таму не заўсёды мае тоесны па складзе рад у іншай мове. Рэалія, вакол якой сістэматызуюцца ў мове і свядомасці яе носьбітаў сінанімічныя словы, групуюцца ў розных мовах неаднолькавую колькасць слоў у залежнасці ад сваёй ролі ў жыцці канкрэтнага моўнага калектыву [4, с. 231–232]. Не заўсёды можна знайсці адпаведнік кожнаму члену рада, сінанімічныя лексемы адной мовы могуць наогул не знаходзіць суадносных сінонімаў у іншай, дзе ім адпавядае адзінае слова. Але той факт, што рад складаецца з пэўных лексем, да кожнай з якіх можна знайсці эквівалент, аблягчае задачу перакладчыка. Першаступеннае значэнне ў выбары адпаведніка мае кантэкст, у якім выяўляюцца адценні значэнняў сінонімаў і рэалізуецца іх функцыя.

Усе спосабы перадачы сінонімаў можна падзяліць на дзве групы – сінанімічны і несінанімічны пераклад. Сінанімічныя адпаведнікі, калі сінанімічны рад арыгінала перадаецца суадносным сінанімічным радам у перакладзе, дазваляюць перадаць семантыку і канатацыю, адлюстравяць мастацкую функцыю. Эквівалентныя адносіны ўстанаўліваюцца звычайна паміж карэлятыўнымі парамі сінонімаў у арыгінале і перакладзе, але неабходны зварот і да цэласнага раду, сродкаў і характару сувязі паміж кампанентамі.

Сінанімічныя адпаведнікі ў перакладзе дадаткова падзяляюцца на некалькі груп у залежнасці ад ступені эквівалентнасці кожнага кампанента рада. **Поўнымі эквівалентамі** з’яўляюцца суадносныя сінонімы-карэляты з тоеснай семантыкай, эмацыянальна-экспрэсіўнай і стылістычнай афарбоўкай, з захаваннем сродкаў сувязі паміж адзінкамі: *А ў вёсцы грміць, траічыць, скавыча* [падчас бою]... – *А в деревне гремит, трещит, воет..* (“Мой сябар Пятрусь”).

Поўнымі эквівалентамі перадаюцца і сінонімы, выражаныя ўстойлівымі спалучэннямі: *запасці ў памяць, памятаць – запасть в память, помнитъ; не схібіць, не пакрывіць душой – не сплеховатъ, не покривитъ душой; расці, налівацца сілаю – расти, наливаются силой*. Выкарыстанне іх тлумачыцца пераважна тыпалагічнай блізкасцю дзвюх моў.

У некаторых выпадках Я. Мазалькоў ужывае **частковыя эквіваленты**, калі выбраны рускі адпаведнік перадае толькі частку семантыкі арыгінальных сінонімаў, а дыферэнцыяльныя семы адзінак застаюцца па-за межамі перакладу, што вядзе да пэўных семантычных страт у межах кантэксту: *У тыя самыя вечары, калі, затуліўшыся ў засені школьнай бярозы, мы трызнлі ўслых аб будучым, на вуліцы раўлі*

і галёкалі п'яныя галасы, несліся дзікія выгукі і лаянка. – В те самые вечера, когда, укывшись в тени школьной березы, мы мечтали вслух о будущем, на улице ревели и гомонили пьяные голоса, неслись дикие крики и ругань (“Раман з эпілогам”). Дзеяслоў *галёкаць*, акрамя значэння ‘гучна крычаць’, мае семантычнае адценне ‘звычайна пераклікаючыся ў лесе’, што ўзмацняе вобразнасць, якой пазбаўлена лексема *гомонить*. Маральная няўстойлівасць, раз’яднанне людзей, дзікунскія паводзіны, ахвярай якіх становіцца герой, – усё гэта асацыятыўна звязана з вобразам лесу, які актуалізуецца ў лексеме *галёкаць*. Рускія лексемы *горланить, горлопанить* былі б больш натуральныя ў дадзеным кантэксце.

Сустрэкаюцца кантэксты, дзе ўжыты **некалькі прыёмаў** пры перакладзе сінанімічных сродкаў: ... *Ён, Юрый, не вінават, што яму на кожным кроку падстаўлялі ножку другія – аблытвалі, абкручвалі, выдавалі чорнае за белае.* – ... *Он, Юрий, не виноват, что ему на каждом шагу подставляли ножку другие – обманывали, выдавали черное за белое* (“Сасна пры дарозе”). Я. Мазалькоў захоўвае фразеалагічныя сінонімы, але замяняе лексемы *аблытваць, абкручваць* з пераносным значэннем нейтральным па афарбоўцы дзеясловам *обманывать*. Такая замена не адлюстроўвае семантычнае багацце і стылістычную разнапланавасць арыгінала, вобразнасць, выразнасць тэксту.

Перакладчык таксама замяняе сінонім з рада аналітычна або ўскладняе адзін з сінонімаў дадатковымі лексемамі: *сказаў, гаварыў – заговорил, оказался прав; зірнуць, паглядзець – глянуть, ответить взглядом.*

Індывідуальнымі перакладчыцкімі заменаі тлумачыцца марфалага-сінтаксічная трансфармацыя пры перакладзе сінонімаў. Перадаючы душэўны стан Веняміна Сыраежкі (апавесць “Бульба”), перакладчык замяняе дзеяслоўныя сінонімы *нарастаць, шырыцца* на прыслоўныя *пусто, одиноко: У души [Веняміна] нарастае, шырыцца хваля злосці невядома на каго.* – *На душе пусто, одиноко* (“Бульба”). Я. Мазалькоў падмяняе аўтарскі змест сваім уласным, што недапушчальна. Суадносныя сінонімы не толькі не тоесныя семантычна, а ствараюць цалкам антанімічны вобраз. Семантычнае разыходжанне з арыгіналам узмацняецца і сінтаксічнымі зменаі: скарачэннем сказа.

Нягледзячы на шырокае прымяненне сінанімічнага перакладу, адзначаюцца і выпадкі несінанімічнай адпаведнасці. **Несінанімічны пераклад** прадстаўлены заменаі дзеяслоўных сінонімаў адной лексемаі. Я. Мазалькоў перакладае толькі адзін сінонім арыгінала, які выражае асноўнае, больш шырокае значэнне, або выкарыстоўвае прыблізную па семантыцы, але не тоесную лексему, што пазбаўляе тэксты перакладу дадатковай семантыкі, экспрэсіі, робіць іх неэквівалентнымі: *Линия фронта віхляе і пятляе.* – *Линия фронта петляет* (“Сасна пры дарозе”); *Душа кіпіць, крычыць, просяць выйсця незвычайныя словы, але ён* [Міця]

стрымлівае сябе. – Душа кричит, просят выхода необычные слова, но он сдерживает себя (“Сасна пры дарозе”).

Параўн. таксама: *гаварыць, жадаць – желать; зачэпліваць, падколваць – поддразнивать; перакусиць, пад’есці – поест; хваліць і ўзносіць да неба – гордиться.*

Такім чынам, сінонімы-дзеясловы ў мастацкіх творах Івана Навуменкі нясуць значную нагрузку: перадаюць дынамізм і зменлівасць жыццёвых працэсаў, даюць ацэнку, адлюстроўваюць аўтарскую пазіцыю, таму павінны эквівалентна перадавацца ў рускамоўным тэксце.

У перакладах у большасці выпадкаў дзеяслоўныя сінонімы перадаюцца эквівалентнымі сінанімічнымі адзінкамі з тоеснай семантыкай і афарбоўкай, што вынікае з тыпалагічнай блізкасці дзвюх моў, аднак адзначаюцца і выпадкі значнага разыходжання з арыгіналам як з боку формы, так і зместу. Несінанімічны пераклад, абумоўлены пераважна асабістым рашэннем перакладчыка, прадстаўлены заменай сінанімічнага рада адной лексемай, гэта прыводзіць да страт у семантыцы, афарбоўцы, у адлюстраванні мастацкай прасторы ў цэлым.

Літаратура

1. Аксамітаў, А. С. Беларуская фразеалогія / А. С. Аксамітаў. – Мінск: Выш. школа, 1978. – 224 с.
2. Денисов, Ю. Н. Синонимия и семантическая структура слова : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Ю. Н. Денисов. – Тамбов, 2000. – 22 с.
3. Коркина, Ю. Е. Синонимические отношения фразеологических единиц и слов в современном русском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Ю. Е. Коркина. – Великий Новгород, 2005. – 23 с.
4. Плотнікаў, Б. А. Агульнае мовазнаўства : вучэб. дапам. для філал. фак. вуну / Б. А. Плотнікаў. – Мінск: Універсітэцкае, 1994. – 350 с.
5. Скшидло, А. Я. Синонимия в диалогической речи / А. Я. Скшидло. – Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1987. – 200 с.
6. Сцяцко, П. У. Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў / П. У. Сцяцко, М. Ф. Гуліцкі, Л. А. Антанюк; пад рэд. М. В. Бірылы. – Мінск: Выш. школа, 1990. – 220 с.

И. П. Левчук (Украина, Волынский национальный университет имени Леси Украинки)

ОНИМНОЕ ПРОСТРАНСТВО ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ВАСИЛИЯ СЛАПЧУКА

В художественном тексте собственные имена формируют разветвленную систему, которая имеет свои правила функционирования и типичные приёмы использования. Центральной проблемой литературной ономастики является изучение особенностей использования имен в художественном произведении.

На протяжении последних лет в украинской лингвистике, как известно, активизировались исследования ономастического мастерства писателей. Так, появились фундаментальные труды Л. О. Белея [1], Ю. А. Карпенко и М. Р. Мельник [4]. Проблема теории поэтической ономастики детально разработана в исследованиях В. М. Калинкина [3].

Анализу ономастического пространства произведений украинских писателей посвящены также диссертации Т. Б. Гриценко [2], Т. И. Крупеневой [5], Г. П. Лукаш [6], А. Ф. Немировской [8], Л. И. Селивестровой [9], О. О. Усовой [10] и др. Стоит отметить, что в центре внимания лингвистов находятся художественные тексты Тараса Шевченко, Леси Украинки, Ивана Франко, Бориса Гринченко, Владимира Винниченко, Михаила Стельмаха, Олеса Гончара, Павла Загребельного, Лиины Костенко и др.

Однако доминирующим направлением изучения ономастического пространства художественного произведения в последнее время, как и раньше, является специфика функционирования в нем антропонимов и топонимов, но работ, посвященных комплексному анализу ономастикона художественных текстов, недостаточно. Потому актуальность исследования обуславливается необходимостью изучения функционально-семантических особенностей онимного пространства художественных произведений.

Научная новизна работы в том, что впервые анализируется ономастикон художественных текстов Василия Слапчука – известного волынского писателя, лауреата Шевченковской премии.

Цель исследования – комплексное изучение ономастического пространства художественных произведений Василия Слапчука, его функциональной нагрузки, участия в создании художественного целого, особенностей использования имен собственных.

Объектом анализа является язык художественных произведений Василия Слапчука.

Предмет исследования составляют собственные имена в поэтических и прозаических текстах Василия Слапчука.

Материалом работы послужили романы (“Сліпий дощ” (Киев, 2003), “Дикі квіти” (Киев, 2004)) и поэтические сборники (“Німа зозуля” (Дрогобыч, 1994), “Трикнижжя Явіна” (Луцк, 1996), “Мовчання адресоване мені” (Дрогобыч, 1996)) Василия Слапчука.

В процессе комплексного анализа ономастикона художественных произведений Василия Слапчука зафиксирована значительная группа собственных имен, среди них доминируют антропонимы, составляя 55 % всех онимов. Писатель обычно выбирает для персонажа имя с определенной целью, учитывая его роль в тексте. В его произведениях характеристике действующих лиц подчинено использование собственных имен, известных из истории, литературы, искусства, науки. Автор

привлекает имена к действию, они не просто упоминаются (т. е. являются фоновыми), а взаимодействуют с персонажами. Представленные антропонимы можно поделить на следующие группы:

1. Имена общественных деятелей и политиков разных эпох (*Бабрак, Брежнев, Гитлер, Ленин, Маргарет Тетчер, Сталин, Фидель Кастро*).

2. Имена музыкантов и артистов (*Алла Пугачова, Бетховен, Йосиф Кобзон*).

3. Имена психологов и философов (*Кант, Конфуций, Сократ, Фрейд*).

4. Имена писателей (*Антуан де Сент-Экзюпери, Забужко, Лина Костенко, Остап Вишня, Сковорода, Чехов*).

5. Имена литературных персонажей (*Джульета, Дон Жуан, Робинзон*).

Структурный анализ антропонимов свидетельствует о доминировании одночленных наименований. Писатель через антропоним выражает свое отношение к персонажу, а также формирует отношение к нему читателей.

Наряду с использованием этимологически прозрачных имен, фамилий или прозвищ Василий Слапчук прибегает к параллелизму имен персонажей произведения и известных из истории лиц или представителей мирового искусства (такой прием актуализирует значительную познавательную информацию). Антропонимы участвуют в формировании сюжета, тематики произведения, наполнении тем художественно-образительным содержанием, которое предусматривается авторским замыслом. Стоит отметить, что антропонимная лексика в произведениях Василия Слапчука выступает как стилистически и семантически маркированное экспрессивное средство, яркая примета стиля. Исследуя собственные имена в художественных текстах, Л. Т. Масенко отмечает, что “антропонимы в контексте художественного произведения несут в себе различные показатели – социальные, национальные, исторические, временные, пространственные, которые соответствуют жанровому своеобразию произведения и индивидуальным стилевым особенностям писателя” [7, с. 57].

Художественный антропоним, называя определенный объект, не только индивидуализирует его, выделяя среди других, но и служит средством художественной характеристики персонажа.

На втором по частотности месте находятся топонимы, составляющие 22,8 % онимов. Географические названия, зафиксированные в произведениях Василия Слапчука, реальны. Например, в романе “Сліпий дощ” представлена точная локализация событий, которая достигается привязанностью основных и упоминаемых событий к определенной территории, поэтому на страницах романа появляются названия ряда сел, в частности *Піщане, Залісся, Селище, Перешиці, Рятин, Жменичі, Озов*. Названия этих сел дают возможность очертить территорию основных

событий. Мы можем понять, что описываемые события происходят на живописной Волыни и прилегающих к ней местах. И это не удивительно, ведь Василий Слпчук родился и вырос здесь. Представлены почти все разновидности географических онимов (ойконимы, хоронимы, гидронимы, оронимы). Заметим, что топонимы не только указывают на время или какое-то событие, но и нередко выступают выразителями идеи автора, указывают на специфику его мировоззрения (*Рим, Ватикан, Афганістан, Московія, Малоросія*).

Одной из особенностей топонимикона Василия Слпчука является всеохватность географического пространства, благодаря чему автор достигает концентрированности текста, его завершенности.

Важную роль в своих произведениях писатель также отводит периферической ономастической лексике (22,2 %), которая выражена следующими группами: теонимы (62,2 %), мифонимы (16,2 %), астронимы (13,5 %), зоонимы (8,1 %). В частности, теонимы в художественных текстах Василия Слпчука служат прежде всего указанием на верования персонажей, передают образ их мышления.

Теонимы, которые находим ещё в Библии (*Бог, Господь, Христос, Исус* и др.), создают особый художественный мир, играя роль своеобразных культурных и идеологических ориентиров.

Заметим, с помощью периферийных имен собственных художественный текст обогащается образами эпохи античности, разновременными аллюзиями, становится открытым для европейских культурных параллелей. Однако чаще всего используются теонимы для обозначения библейских персонажей, что подчеркивает внимание автора к выражению морально-этических принципов героев его художественных произведений.

Таким образом, имена собственные в произведениях Василия Слпчука выполняют следующие функции: 1) номинативную – служат для того, чтобы идентифицировать объект, 2) хронотопную – указывают на определенное время и место описываемых событий, 3) характеризующую – заключается в том, что оним квалифицирует своего носителя, а не его социальный или возрастной статус; 4) экспрессивную – собственным названиям присуща экспрессия и выражают они ее в тексте.

Собственные имена, как особые знаки языка Василия Слпчука, способствуют уплотнению содержания, информативной насыщенности произведения. Они создают красочное онимное пространство художественных произведений. Сформированный ономастикон Василия Слпчука отображает авторскую картину мира и индивидуальность мировоззрения автора в языковом выражении.

Литература

1. Белей, Л. О. Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії / Л. О. Белей. – Ужгород, 2002. – 176 с.
2. Грищенко, Т. Ономастична периферія художнього прозового твору / Т. Грищенко // Український діалектологічний збірник. – К.: Довіра, 1997. – Кн. 3. – С. 273–284.
3. Калінкін, В. М. Теоретичні основи поетичної ономастики: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова / В. М. Калінкін. – Київ, 2000. – 24 с.
4. Карпенко, Ю. О., Мельник, М. Р. Літературна ономастика Ліни Костенко: монографія / Ю. О. Карпенко, М. Р. Мельник. – Одеса: Астропринт, 2004. – 216 с.
5. Крупеньова, Т. Ономастика драматичних творів Лесі Українки: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова / Т. Крупеньова. – Одеса, 2001. – 20 с.
6. Лукаш, Г. П. Ономастикон прозових творів Володимира Винниченка: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова / Г. П. Лукаш. – Донецьк, 1997. – 18 с.
7. Масенко, Л. Т. Власні назви у творах Г. Ф. Квітки-Основ'яненка / Л. Т. Масенко // Мовознавство. – 1986. – № 6. – С. 43–48.
8. Немировська, А. Ф. Ономастическое пространство в художественном тексте (на материале романа О. Гончара “Твоя зоря”): автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова / А. Ф. Немировська. – К., 1989. – 16 с.
9. Селівестрова, Л. Ономастикон у поетичному ідіолекті Яра Славутича: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова / Л. Селівестрова. – Х., 2003. – 19 с.
10. Усова, О. О. Ономастикон художніх творів Миколи Хвильового: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова / О. О. Усова. – Донецьк, 2006. – 18 с.

М. Г. Лобан (Беларусь, Мозырский государственный педагогический университет имени И. П. Шамякина)

ТЕМА ЖИЗНИ И СМЕРТИ В РОМАНЕ «БЕССМЕРТИЕ» МИЛАНА КУНДЕРЫ

«Эмигрант несетя навстречу бессмертию», – так определила современная критика тематику романа, намекнув на биографию самого автора [2, с. 1].

Книга «Бессмертие» (1988 г.) стала первым романом, написанным на французском языке. В нем автор остался верен себе: изучая нравы современного общества, он пришел к серьезным обобщениям и создал несколько художественных моделей иммортализации (преодоление смертности), предложив поразмыслить над проблемами жизни и смерти.

Словарь русского языка С. И. Ожегова выделяет следующие основные значения слова «бессмертие»:

1. Посмертная слава (высок.). *Стяжать себе бессмертие.*
2. В религиозно-мистических представлениях: вечное существование души, загробная жизнь [4, с. 52].

В обыденной жизни, в религиозных, философских, научных источниках понятие «бессмертие» (преодоление смертности и забвения человека и человеческого рода) употребляется в различных смыслах. «Можно выделить следующие, наиболее часто употребляемые смыслы и соответствующие им виды бессмертия», – пишет Е. В. Петушкова:

1. *личное бессмертие* (действительное душевно-телесное продолжение жизни индивида после смерти);

2. *метафизическое бессмертие* (существование после смерти некой безличной психической сущности, которая поглощается абсолютной духовной субстанцией, Богом);

3. *идеальное бессмертие* (достижение на земле или в человеческом разуме некоторого вечного, непреходящего качества жизни);

4. *реинкарнация* (перевоплощение живущих на этой земле индивидов в будущие человеческие или другие живые формы);

5. *биогенетическое бессмертие* (продолжение человеческой жизни через потомство);

6. *материальное, физико-химическое бессмертие* (включение в вечный круговорот природы субстрата человеческой телесности);

7. *социокультурное бессмертие* (бесконечное воздействие, влияние жизни и творчества когда-то жившего человека на умы, поступки и деятельность последующих поколений);

8. *историческое бессмертие* (проявление значимости последствий прошлых событий человеческой истории в настоящем и сколь угодно далеком будущем) [3, с. 100–101].

Зная, несомненно, обо всех онтологических признаках понятия, Кундера вкладывает в него два конкретных смысла: бессмертие бывает великим и смешным. *«Бессмертие, о котором говорит Гете, не имеет ничего общего с религиозным представлением о бессмертии души. Речь об ином, совершенно земном бессмертии тех, кто остается в памяти потомков. Любой человек может достичь большего или меньшего, более короткого или долгого бессмертия и уже смолodu лелеет мысль о нем»* [1, с. 58].

По принципу композиционной антиномии переплетаются все сюжетные линии романа. Начиная историю об Аньес и Поле, о Поле и Лоре, о Лоре и Бернаре Бертроне, автор параллельно вводит в повествование рассказ о судьбах Гете и Христианы, Гете и Беттины, Беттины и Арнима. Захваченный житейской интригой, разворачивающейся в наши дни, читатель сопоставляет ее с драматическими коллизиями, происходящими в доме великого немецкого поэта. Образы-символы (черные очки Аньес и Лоры, разбитые очки Беттины) сигнализируют о совпадении конфликтов, порожденных бессмертным любовным треугольником.

Каждый из героев-любовников размышляет о бессмертии и вырабатывает собственные «рецепты» к его достижению. *«Перед лицом бессмертия люди, конечно, не равны. Нужно различать так называемое малое бессмертие, память о человеке в мыслях о тех, кто знал его (таково было бессмертие, о котором мечтал староста моравской деревни), и великое бессмертие, означающее память о человеке в мыслях тех, с кем он лично не был знаком. Есть жизненные пути, которые ставят человека лицом к лицу с таким великим бессмертием, пусть ненадежным, даже неправдоподобным, но тем не менее возможным: это жизненные пути художников и государственных деятелей»* [1, с. 58].

Инстинкт бессмертия заставляет Беттину Brentano исполнять роль «прелестного ребенка», который всячески навязывает себя Гете. Героиня изощренно ищет различные пути для встреч с писателем, просчитывает все ходы для того, чтобы каким-либо образом присоединиться к славе (можно уточнить – бессмертию) великого поэта. Когда конфликт достиг своего апогея, Христиана разбила очки Беттине и тем самым попыталась отрезать ей пути к Вечности. «Мамзель Беттина» не сдалась: *«Чем меньше они виделись, тем больше писали друг другу или, точнее, тем больше она писала ему. Она написала ему пятьдесят два длинных письма, в которых обращалась к нему на «ты» и говорила исключительно о любви. Но, кроме лавины слов, ничего другого, собственно, не было, и, естественно, мы можем задаться вопросом: почему же история их любви стала столь знаменитой?»*

Ответ таков: она стала знаменитой потому, что с самого начала речь шла не о любви, а кое о чем другом» [1, с. 70]. *«В 1809 году Беттина пишет ему: «У меня твердое желание любить тебя вечность». Прочтите внимательно эту, казалось бы, банальную фразу. Слова «вечность» и «желание» гораздо важнее в ней, чем слово «любить».*

Не стану дольше держать вас в напряжении. То, о чем шла между ними речь, была не любовь. То было бессмертие» [1, с. 72]. Беттина обессмертила свое имя, решив отредактировать «Переписку Гете с ребенком», но обессмертила она и имя Христианы, навечно закрепив за ней определение-ярлык (*«толстая колбаса взбесилась и искусала ее»*) [1, с. 57].

Загадкой для исследователей, по мнению М. Кундеры, остался выбор Гете: он предпочел расстаться с Беттиной и встал на защиту Христианы и интересов семьи.

Великий Гете так объяснил «теорему бессмертия» Хемингуэю: *«Бессмертие – это вечный суд»* [1, с. 91]. Великий поэт указал на несочетаемость того, что человек представляет собой на самом деле, и того, каким он остается в памяти потомков. «Вера людей в бессмертие и стремление к нему играют роль своеобразного психологического и ценностно-мировоззренческого гаранта цельности родового

человеческого бытия и существования незыблемых высших ценностей и смыслов. Они обеспечивают психологическую защиту человека от страха смерти и дают ему возможность жить полноценной жизнью, невзирая на знание неизбежности своей смерти» [3, с. 101]. Великие герои творят свое великое бессмертие. Гете – гарант высших моральных ценностей, все, к чему он прикасается, становится в глазах общественности бессмертным. Поэтому к нему так тянутся как простые смертные (Беттина), так и знаменитости (Наполеон, герцог Веймарский Карл-Август).

Авторский неологизм «имагология» (тонкий государственный механизм, позволяющий увековечить чье-либо имя) возникает именно в эпизодах, раскрывающих тему «искусства и власти» (меценатства и клиентизма, практики признания и практики служения). Эффект скрытой камеры, которая наблюдает за всеми, по мнению автора, изменил отношение современных людей, в том числе и писателей, к бессмертию. Их занимают лишь красивые позы и жесты, с которыми они уйдут в мир иной. Вечный жест Аньес пытается повторить Лора, черные очки, также скопированные у Аньес, героиня даже старается приукрасить эту маленькую деталь женского туалета, придав ей больше шарма и сексуальности. Сканировав позу, жест, вещь, Лора клонирует вначале любовные интриги с многочисленными мужчинами, а потом посягает на счастье собственной сестры. К сожалению, разбитые очки Лоры, не заставили Поля пойти по стопам великого Гете. Бессмертный гений совершал такие же гениальные поступки, как и стихи, которые он писал. Простой смертный вряд ли сможет дотянуться и до пера поэта, а тем более, до его принципов, до понимания самой сути жизни и смерти. Гете несет на себе бремя ответственности за жизнь окружающих его людей, поэтому так размеренно гениальны его каждодневные поступки, его умение жить.

К бессмертию стремились многие герои романа Милана Кундеры: Гете, Хемингуэй, Бетховен, Сальвадор Дали, Рубенс, Аньес, Лора, Поль, профессор Авенариус. Все они пытались утвердить свою оригинальность, неповторимость и исключительность методом сложения / вычитания:

«Аньес вычитает из своего «я» все внешнее, наносное, дабы таким путем прийти до самой сути (не без риска того, что в результате подобного вычитания окажется на полном нуле). Метод Лоры прямо противоположен: чтобы ее «я» стало более зримым, более осязаемым, уловимым, более объемным, она без конца прибавляет к нему все новые и новые атрибуты, стремясь отождествиться с ними (не без риска того, что под грузом прибавляемых атрибутов исчезнет сущность самого «я»)»

[1, с. 110–111].

Всем им пришлось отстаивать свое право на любовь, которая раскрыла в них все самые потаенные стороны души. Любовь для героев стала высшей ценностью (личное бессмертие), руководством к действию

на благо ближних (социокультурное бессмертие). Именно любовь вела их к Вечности, помогала понять смысл жизни и нести ответственность перед неизбежностью смерти (идеальное бессмертие). Насколько имагология Милана Кундера применима в современных условиях? Готовых ответов писатель не дает и как любой классик лишь приглашает читателя к диалогу.

Литература

1. Кундера, М. Бессмертие: Роман / М. Кундера; пер. с чеш. Н. Шульгиной. – СПб.: Изд. Дом «Азбука-классики», 2008. – 384 с.
2. Куталов, К. Книга на вчера / К. Куталов // Эл. ресурс: http://exlibris.ng/ru/lit/2000-01-27/2_kundera.html.
3. Новейший философский словарь. – 3-е изд., исправл. – Минск: Книжный Дом, 2003. – 1280 с.
4. Ожегов, С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов; под ред. Н. Ю. Шведовой. – М.: Русский язык, 1990. – 917 с.

А. К. Малюк (Беларусь, Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І. П. Шамякіна)

ФІЛАЛАГІЧНЫ АНАЛІЗ ТЭКСТУ ВЕРША ПЕТРУСЯ БРОЎКІ “ПАХНЕ ЧАБОР”

Для аб’ектыўнага асэнсавання ідэйна-тэматычнага і эстэтычнага зместу мастацкага твора нярэдка неабходна ўяўляць канкрэтна-гістарычны час яго з’яўлення, добра ўсведамляць асобу аўтара, яго светапоглядныя пазіцыі і іншыя важныя моманты.

Патрэбна адзначыць, што 50–60-я гады ХХ ст. вызначаліся ў нашай краіне пастаянным ростам прамысловасці, далейшым развіццём сельскай гаспадаркі, паспяховым выкананнем і перавыкананнем планавых паказчыкаў, высокімі дасягненнямі ў галіне навукі і культуры.

На гэты перыяд прыходзяцца даволі значныя творчыя здабыткі і ў самога Петруса Броўкі: ён шырокавядомы, слынным паэт, выходзяць адзін за другім паэтычныя зборнікі, адзначаецца (1951 г.) 25-годдзе яго творчай дзейнасці, 50-годдзе (1955 г.) з дня нараджэння.

Адметнай з’явай стаў выхад новага зборніка вершаў “Пахне Чабор”, назвай якога паслужыў аднайменны верш, напісаны ў 1957 годзе. Верш “Пахне Чабор” з’явіўся не толькі праграмным у сярэдняй агульнаадукацыйнай школе, але і лепшым узорам беларускай нацыянальнай і еўрапейскай інтымнай лірыкі.

Міхась Ярош гаворыць, што “*хрэстаматыйным даўно ўжо стаў верш “Пахне Чабор”*”. *Верш гэты – красамоўнае сведчанне таго, што сапраўдная паэзія здольна ўзняць на вышыню эстэтычнага гучання самую звычайную жыццёвую падзею, якая, аднак, назаўсёды засталася ў памяці*

паэта і не магла не прымусіць расказаць пра яе іншым, расказаць з той мэтай, каб стаць людскім мастацкім набыткам” [10, с. 71].

Галоўнымі дзейнымі асобамі верша з’яўляюцца юнак і дзяўчына, адчуваецца, зразумела, прысутнасць і самой асобы аўтара – асноўнага “дырыжора” падзей, якія канцэнтруюцца вакол тэмы і ідэі твора, а таксама важную ролю адыгрываюць і вобразы беларускай прыроды.

Тэма верша – першае нешчаслівае юначае каханне. Ідэя – нерашучасць юнака зрабіць першы крок насустрач свайму шчасцю становіцца лёсавызначальным і прыводзіць яго ў далейшым да разладу асабістага жыцця.

Загалолак верша ўжываецца ў форме простага, неразвітага сказа (з адваротным парадкам слоў: аўтару надзвычай важна было зрабіць акцэнт на слове *пахне*, паколькі гэты *пах* будзе суправаджаць лірычнага героя на працягу ўсёй сюжэтнай лініі, служыць своеасаблівым барометрам яго душэўнага стану), мае падтэкставае значэнне: *чабор* у народзе завецца *багародская трава*, якая мае лекавае, гаючае значэнне, пах кожны раз выклікае ў лірычнага героя розныя асацыяцыі і пачуцці пра нязбыўную сустрэчу з каханай дзяўчынай і разам з гэтым з цягам часу трохі сцішшае сардэчны боль па страчаным каханні.

Навуковая назва чабора звычайнага – *Thymus serpyllum*, родавая назва паходзіць ад грэчаскага слова *thyo* – ахвярапрынашэнне, паколькі траву кідалі ў агонь у час такой цырымоніі (параўн. з руск. назвай *тимьян*). Духмяны дым, *фіміям* (успомнім адну з народных назваў *фіміямчык*), на думку старых грэкаў, сімвалізаваў прыняцце багамі ахвяры; відавочна значэнне ў перакладзе з лацінскай мовы абазначала *паўзучую расліну*, якая сцелецца па зямлі [8, с. 248–249].

Таму невыпадкова напрошваецца думка аб тым, што юнак на алтар сваёй нерашучасці прыносіць у ахвяру першае каханне.

Такім чынам, сам загалолак дапамагае зразумець ідэйна-тэматычны і эстэтычны змест усяго верша.

Пятрусь Броўка даволі ўдала выкарыстоўвае прыём рэтраспектывы: герой успамінае тыя падзеі, якія адбыліся ў мінулым (“*год адзінаццаць, а можа, дванаццаць*”), і дае ім сваю ацэнку, асэнсоўваючы іх ужо з пазіцыі сталага чалавека: “*Выйсі б насустрач, стаць і прызнацца*”.

Надзвычай важную ролю ў мастацкім кантэксце адыгрывае рэфрэн верша, ён пасля кожнай страфы мае рознае сэнсава-інтанацыйнае гучанне (ад мажорнага да мінорнага), рытма-мелодычны малюнак служыць індикатарам узрастання ці спаду эмацыянальнай напружанасці, перадае рытмічна-ўсхваляванае біццё сэрца: “*Пахне чабор, пахне чабор...*” Інтэнсіўнасць экзальтацыі пачуццяў знаходзіцца ў прамой залежнасці ад характару зместу кожнай страфы верша, ад развіцця дзеяння.

Аўтар невыпадкова стварае глыбокі і запамінальны вобраз *сонца*, параўноўваючы яго з *жар-птушкай*, жар-птушка, як вядома, прыносіць

казачным героям удачу і шчасце. І ў гэтым выпадку аўтар дае юнаку магчымасць злавіць жар-птушку і “здабыць” яе пярэ, пакуль *яшчэ* сонца *садзіцца* за борам і не знікла зусім. Але лірычны герой не скарыстоўвае такую надзвычай важную і адзіную магчымасць: не выходзіць на спатканне з любой дзяўчынай.

Вачыма ўлюбёнага хлапца дзяўчына здаецца яму незвычайнай, казачнай, фантастычнай асобай: “у *белай іскрыстай хусцінцы, быццам абсыпана промнямі зор*”. *Белая іскрыстая хусцінка* сімвалізуе чысціню, цнатлівасць, вернасць свайму каханаму, падкрэслівае незямное знешняе і духоўнае харавство дзяўчыны. Выраз *лёгкая крокі* сведчыць, што на спатканне звычайна не ідуць, а ляцяць, як на крылах.

Разам з гэтым паэт дае сваім героям не шырокую, а *вузкую сцяжынку* – сцяжынку выпрабавання, спадзеючыся, што яны змогуць спаткацца і не збочыць з яе. Аднак гэтага не адбываецца.

Мова верша даволі эмацыянальная, экспрэсіўная, вобразная: назоўнікі з эмацыянальна-ацэначнай канатацыяй (*сцяжынка, хусцінка*), эпітэты (*лёгкая крокі; іскрыстая хусцінка; блізкае, яснае ішчасце; маўклівы прастор*), метафары (*спявае бор; голас замёр; сэрца баліць; час схавался і інш.*), параўнанні-метафары (*сонца жар-птушкай садзіцца; быццам абсыпана промнямі зор*).

Неабходна адзначыць і важнасць рознакатэгарыяльных часцінамоўных ключавых слоў, напрыклад, назоўнікаў (*чабор, сонца, вечар, бор, прастор, час, сэрца, крокі, дзяўчына, дакор і інш.*), дзеясловаў (*пахне, спявае, садзіцца, выйсці, прызнацца, стаць, клікнуць, замёр, схавался і інш.*), прыметнікаў (штосьці *пяшчотнае, сцяжынка вузкая, хусцінка іскрыстая, гара дальняя і інш.*), займеннікаў (*той, яно*), а таксама іншых моўных адзінак, якія служаць сэнсавызначальнымі ў разуменні агульнай ідэі твора.

Верш “Пахне чабор” пачынаецца з пытальна-рытарычнага сказа: “*Хіба на вечар той можна забыцца?*”. Сінтаксічныя адзінкі, якія сустракаюцца ў творы, гэта пераважна простыя, няпоўныя, аднастаўныя, бяззлучнікавыя сказы, не абцяжараныя лішнімі ўдакладненнямі. Аднастаўныя сказы перадаюць высокую эмацыянальную напружанасць, выражаюць крык душы лірычнага героя: “*Выйду. Гукаю. Маўклівы прастор*”. Сцішаным рэхам з мінулага гучыць толькі рэфрэн: “*Пахне чабор, пахне чабор...*”. Сэрца па-ранейшаму б’ецца трывожна-балюча.

Паэт па-майстэрску выкарыстоўвае пунктуацыйныя знакі прыпынку (працяжнік, шматкроп’е) з рознымі мэтамі: для падкрэслівання высокага эмацыянальна-экзальтаванага стану героя, дае чытачу самому зразумець сэнс таго ці іншага выказвання: “*Вось яно – блізкае, яснае ішчасце*”; “*Клікнуць хацелася – голас замёр*”; “*Здасца хвілінай – яна прада мною*”.

Шматкроп’е служыць не толькі паказчыкам сэнсавай незакончанасці сказа, але і спосабам пераходу ад аднаго сэнсава-закончанага выказвання да новага паведамлення, характарызуецца інтанацыйнай мнагазначнасцю:

*Хіба на вечар той можна забыцца?
... Сонца за борам жар-птушкай
садзіцца, Штосьці спявае пшчотнае
бор, Пахне чабор, пахне чабор...*

Вершаваная форма невялікага інтымна-лірычнага твора ідэальна адпавядае моўна-вобразнаму, мастацкаму, сюжэтна-кампазіцыйнаму зместу і асноўнай ідэі, вырашаемай у фармаце нешматпланаванага жанру.

Патрэбна зазначыць, што ўсе моўна-выяўленчыя сродкі “працуюць” на раскрыццё ідэйна-тэматычнага і эстэтычнага зместу твора, аўтарскай задумы.

Верш “Пахне чабор” надзвычай лірычны, эмацыянальны, спеўны, пакладзены на музыку. Яго выконвалі лепшыя гурты нашай краіны, чыталі са сцэны вядомыя артысты Павел Дубашынскі, Аляксандр Каляда, маюцца аўдыёзапісы.

Асабліва патрэбна падкрэсліць, што Пятрусь Броўка ў сваім вершы “Пахне чабор” вырашае не толькі праблему асабіста-інтымнага, але і агульначалавечага характару, сцвярджаючы аб тым, што разрыў аднаго звяна ў агульным ланцужку інтымна-асабістых узаемаадносін прыводзіць у далейшым да страты многіх іншых жыццёвых каштоўнасцей.

Літаратура

1. Барысенка, В. Я., Казачэнка, Т. М. Метафара ў кантэксце паэтычных радкоў П. Глебкі / В. Я. Барысенка, Т. М. Казачэнка // *Текст. Язык. Человек: сб. науч. трудов: в 2 ч. / редкол.: С. Б. Кураш (отв. ред.) [и др.]*. – Мозырь: УО МГПУ им. И. П. Шамякина, 2009. – Ч. 1. – С. 54–56.
2. Броўка, П. Пахне чабор / П. Броўка // *Родная літаратура: падручнік-хрэст. для 9 класа*. – Мінск: Нар. асвета, 1982. – С. 475.
3. Броўка, П. *Бібліяграфічны даведнік* / П. Броўка. – Мінск: Кніжн. Палата БССР, 1965. – 212 с.
4. Лепешаў, І. Я. *Лінгвістычны аналіз літаратурнага тэксту: вучэб. дапам.* / І. Я. Лепешаў. – Мінск: Выш. школа, 2009. – 287 с.
5. Ляшчынская, В. А. Слова як фактар паэтычнага тэкстаўтварэння (на матэрыяле паэзіі Янкі Купалы) / В. А. Ляшчынская // *Текст. Язык. Человек: сб. науч. трудов: в 2 ч. / редкол.: С. Б. Кураш (отв. ред.) [и др.]*. – Мозырь: УО МГПУ им. И. П. Шамякина, 2009. – Ч. 1. – С. 105–107.
6. Малажай, Г. М. *Лінгвістычны аналіз тэксту: заданні, тэксты, парады: вучэб. дапам. для філал. фак. пед. ін-таў* / Г. М. Малажай. – Мінск: Выш. школа, 1982. – 270 с.
7. Мішчанчук, М. І. Пятрусь Броўка / М. І. Мішчанчук // *Гісторыя беларускай літаратуры XX ст.: у 4 т. / НАН Беларусі; Ін-т літаратуры імя Я. Купалы*. – Мінск: Беларус. навука, 1999. – Т. 2. – С. 413–453.
8. Попов, В. И. *Лекарственные растения* / В. И. Попов, Д. К. Шапиро, И. К. Данусевич. – 2-е изд. перераб. и доп. – Минск: Полымя, 1990. – 304 с.
9. Ревуцкий, О. И. *Лингвистический анализ художественного текста: учеб. пособ. для студентов филол. фак. вузов* / О. И. Ревуцкий. – Минск: НМЦентр, 1998. – 192 с.

10. Ярош, М. Пятрусь Броўка: нарыс жыцця і творчасці / М. Ярош. – Мінск: Нар. асвета, 1981. – 120 с.

Т. И. Нестерович (Беларусь, Барановичский государственный университет)

СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СЛОВА «ДУША» В «ВЫБРАННЫХ МЕСТАХ ИЗ ПЕРЕПИСКИ С ДРУЗЬЯМИ» Н. В. ГОГОЛЯ

Стилистический аспект языка представляет собой интерес для науки, так как его изучение способствует развитию речевого мастерства, мышления, эмоциональной сферы, эстетического вкуса. Общеизвестно, что лексика русского языка стилистически неоднородна: одни слова носят общеупотребительный характер, другие – используются в определенной речевой ситуации. Предметом наших рассуждений будет язык художественной литературы, который лишен какой бы то ни было стилевой замкнутости. Его отличают разнообразие индивидуально-авторских средств создания образности и свобода выбора лексики, продиктованного конкретными художественными задачами. Следует согласиться с мнением В. А. Масловой, которая утверждает, что «каждая языковая единица, используемая автором, является носителем той или иной идеи, выразителем той или иной функции» [1, с. 7].

В позднем творчестве Н. В. Гоголя центральной «языковой единицей», которая включает в себе определенную «идею», стало слово «душа». Это объясняется тем, что основу общественно-этической программы писателя последних лет его жизни и творчества составили идея развития души, принцип нравственного совершенствования человека. Ярче всего содержание данной программы раскрывается на страницах художественно-публицистической книги Н. В. Гоголя «Выбранные места из переписки с друзьями».

Мысли о душе, о нравственной чистоте человека занимают центральное место в гоголевской «Переписке». «Душа человека дороже всего на свете» [2, т. 6. с. 276], – утверждает Н. В. Гоголь в статье «Русской помещик» и тут же дает совет последнему: «О главном только позаботься, прочее все приползет само собою» [2, т. 6. с. 277]. Будучи уверенным в том, что в душе – «ключ всего», писатель с таким же советом обращается и к «занимающему важное место»: «Душу и душу нужно знать теперь, а без того не сделать ничего» [2, т. 6. с. 304]. «Устроить дороги, мосты», по Гоголю, «дело истинно нужное», «но угладить многие внутренние дороги... есть дело еще нужнейшее» [2, т. 6. с. 305]. Таким образом, книга Н. В. Гоголя дает богатый материал для рассуждений о стилистических особенностях лексических средств языка, в первую очередь слова «душа».

В «Словаре русского языка» С. И. Ожегова дается толкование пяти значений слова «душа», которые можно проиллюстрировать примерами из произведения Н. В. Гоголя. Например:

в значении «внутренний, психический мир человека, его сознание»: «душа жены – хранительный талисман для мужа» [2, с. 181], «родство по душе выше всякого кровного родства» [2, с. 298], «душа хочет любить одно прекрасное» [2, с. 254];

в значении «то или иное свойство характера, а также человек

с теми или иным свойством»: «голубиная душа» [2, с. 182], «благоустроенная душа» [2, с. 221], «нежная душа» [2, с. 319], «науколюбивая душа» [2, с. 323], «светлая, младенческая душа» [2, с. 334];

в значении «вдохновитель чего-нибудь, главное лицо»: «Уже душа в ней болит, и раздаётся крик ее душевной болезни (о России)» [2, с. 225];

в значении «о человеке»: «русская душа» [2, с. 174], «душа мне близкая» [2, с. 286], «И хоть бы одна душа падала голос» [2, с. 241];

в значении «в старину: крепостной крестьянин»: «обитают в России не живые, а какие-то мертвые души» [2, с. 241].

Необходимо отметить, что данными примерами не исчерпывается глубина содержания слова «душа», возможности его сочетаемости на страницах гоголевской «Переписки». Писатель идет дальше и убеждает, что «отдельно взятое слово обладает значением, а слово в тексте уже имеет смысл» [1, с. 9]. В этом отношении внимания заслуживают следующие языковые сочетания: «изгибы души» [2, с. 195] – ее проявления; «благоухания души» [2, с. 202] – высшая ступень в ее развитии; «неряшество растрепанной души» [2, с. 221] – ее неразвитость, несовершенство; «звуки души» [2, с. 225] – благородные порывы; «простор душе» [2, с. 239] – возможность для абсолютного проявления; «на дне души» [2, с. 241] – в ее глубине; «история души» [2, с. 246] – процесс ее становления; «языком души» [2, с. 272] – абсолютно искренне; «невызревшие движенья души» [2, с. 338] – не достигшие определенного уровня развития. На основании данного языкового материала мы можем утверждать: в контексте нейтральные в стилистическом отношении единицы (изгибы, звуки, простор, дно, история, язык, движение) могут становиться эмоционально окрашенными; развитию экспрессивных оттенков в семантике слова способствует его метафоризация. Правомерность данных выводов можно подтвердить словами самого Н. В. Гоголя: «С какой разумной осмотрительностью нужно употреблять слова и выражения, как всякому простому слову можно возратить его возвышенное достоинство уменьем поместить его в надлежащем месте» [2, т. 6, с. 198].

Глубокий интерес в «Переписке» Н. В. Гоголя вызывает универсальность контекста, в который включено производное слово от

«душа» – «душевный»: «охлаждение душевное» [2, с. 181], «душевная чернота» [2, с. 177], «помощь душевная» [2, с. 183], «сила душевного огня» [2, с. 187], «душевные портреты» [2, с. 214] и др. В тексте гоголевского произведения нами выявлено более сорока таких сочетаний, которые имеют ярко выраженную эмоциональную окраску как положительного характера («душевная красота» [2, с. 363], «чистота душевная» [2, с. 182], «сила душевного огня» [2, с. 187], «душевная правда» [2, с. 248], «душевное добро» [2, с. 255], «высокое и нежное образование душевное» [2, с. 288], «верх мудрости и познания душевного» [2, с. 309], «тончайшие струны душевные» [2, с. 320], «светлость душевная» [2, с. 330], «благоуханные движения душевные» [2, с. 338]), так и отрицательного («тяжелые страдания душевные» [2, с. 236], «крик ее душевной болезни» [2, с. 255], «внутренние терзания душевные» [2, с. 286], «язвы своих душевных недостатков» [2, с. 363]) с явным преобладанием первой. Контрастность эмоциональной окраски данных языковых сочетаний выражает искреннее желание Н. В. Гоголя убедить читателя в своей правде: «Душу и душу надо знать теперь, а без того сделать ничего» [2, с. 304]. К этому утверждению сводится главная идея гоголевского произведения.

Все вышесказанное позволяет сделать выводы: 1) художественная речь отличается такими стилевыми чертами, как художественная образность, эмоциональность, экспрессивность; 2) развитию экспрессивных оттенков в семантике слова способствует его метафоризация; 3) экспрессивную окраску слов окончательно проявляет контекст.

Литература

1. Гоголь, Н. В. Собрание сочинений: в 7 т. / Н. В. Гоголь; коммент. Ю. Манна. – М.: Худ. лит., 1986. – Т. 6: Статьи. – 543 с.
2. Маслова, В. А. Филологический анализ художественного текста: учеб. пособие / В. А. Маслова. – Минск: Універсітэцкае, 2000. – 173 с.
3. Ожегов, С. И. Словарь русского языка: Ок. 57000 слов / С. И. Ожегов; под ред. Н. Ю. Шведовой. – 14-е изд., стереотип. – М.: Русский язык, 1983. – 916 с.
4. Розенталь, Д. Э. Современный русский язык / Д. Э. Розенталь, И. Ю. Голуб, М. А. Теленкова. – 5-е изд., испр. – М.: Айрис-пресс, 2003. – 448 с.

Л. В. Паплаўная (Беларусь, Гомельскі дзяржаўны
універсітэт імя Ф. Скарыны)

СТЫЛІСТЫЧНАЕ ВЫКАРЫСТАННЕ ПЕРЫФРАЗЫ Ў ПАЭТЫЧНАЙ МОВЕ ПІМЕНА ПАНЧАНКІ

Паэтычная мова Пімена Панчанкі вызначаецца высокай эмацыянальнасцю, вобразнасцю. Вобразнасць мовы, заснаваная на выкарыстанні слоў у пераносным значэнні, – галоўны стылеўтваральны

фактар паэтыкі. Асаблівую ролю ў стварэнні мастацкага вобраза адыгрываюць тропы, якія з'яўляюцца важнейшым сродкам вобразнага адлюстравання і пазнання свету, асноўным спосабам узбагачэння паэтычнага тэксту новымі семантычнымі адценнямі.

Важным лексіка-семантычным прыёмам стварэння вобразнасці ў паэзіі Пімена Панчанкі выступае перыфраза.

Перыфраза (грэч. *peri* – вакол, *phraso* – гавару) – семантычна непадзельны апісальны выраз, з дапамогай якога перадаецца сэнс другога слова або выразу [6, с. 100].

Для перыфразы, як падкрэслівае А. І. Яфімаў, “характэрна пераносна-іншасказальнае найменне асобы або прадмета, якое ўжываецца замест звычайных назваў такіх вобразна-экспрэсіўных моўных сродкаў, пры дапамозе якіх даецца мастацкае апісанне і ствараецца вобразная характарыстыка прадмета або з’явы” [2, с. 24].

Перыфраза з’яўляецца вынікам індывідуальна-мастацкага бачання свету і ў большасці выпадкаў мае пераносны, вобразны сэнс, які дастаткова поўна раскрываецца толькі ў кантэксце. Гэта стылістычны сродак значнай семантычнай і эмацыянальнай нагрукі. Зарадзілася перыфраза ў фальклору, асаблівае развіццё атрымала ў літаратуры класіцызму і рамантызму, калі простыя словы лічыліся непаэтычнымі. І з мэтай надання мове паэтычнага характару аўтары выкарыстоўвалі разнастайныя іншасказанні. На думку антычных даследчыкаў, “перыфраза заўсёды надае мове ўзнёсласць, садзейнічае агульнай прыгажосці выказвання, асабліва тады, калі ў ёй няма напышлівасці, а выражана толькі прыемная стрыманасць” [1, с. 224].

Паводле сваёй структуры перыфраза менш эканомная, чым асобнае слова. Аднак перавага перыфразы над звычайным словам у тым, што яна не толькі называе пэўную з’яву, але і адразу характарызуе яе праз апісанне прымет і ўласцівасцей. Як адзначае Г. М. Малажай, “ацэнчанасць, характарыстычанасць перыфразы перш за ўсё вызначаецца, забяспечваецца тым вобразам, які стаў асновай апісальнай назвы і складае ўнутраную яе форму” [3, с. 116].

Для больш яркага і выразнага адлюстравання прадметаў і з’яў Пімен Панчанка даволі часта ўжывае перыфразу, у якой не проста занатоўвае тое, што назірае ў жыцці, а, скарыстоўваючы зрокавае падабенства, слыхавыя асацыяцыі, надае апісанню адчувальную відавочнасць, стварае пэўны настрой.

Перыфрастычная апісальнасць часта апіраецца на зрокавы вобраз, на малюнак, які можна ўявіць, убачыць. Напрыклад: *Прытворшчыца! Няўжо такі твой моцны сон, / Што залатых нажоў не бачыш?* [5, т. 2, с. 36]; *Хмара кідае медныя коп’і* [5, т. 1, с. 74]. Выдзеленыя ў тэксце перыфразы *залатыя нажы*, *медныя коп’і* абазначаюць маланку і характарызуюць гэтую з’яву, называючы яе колер. Аўтар звяртае ўвагу на непразрыстасць,

белаваты колер паветра і прыметнік малочная ў перыфразе *малочная багна* – туман: *Пагразлі дрэвы ў малочнай багне* [5, т. 2, с. 86]. На зрокавых асацыяцыях заснавана і перыфраза *маладзіковы човен* – месяц: *Не плавае ўначы Маладзіковы човен* [5, т. 1, с. 6].

З дапамогай перыфразы паэт стварае такі яркі малюнак, што да паказанага хочацца дакрануцца рукой: Белы снежань *мяккім пухам* апрануў палі і луг [5, т. 1, с. 43]. Ужытая перыфраза *мяккі пух* абазначае снег, і перад вачамі паўстае карціна сапраўднай зімы, калі ўсё навокал засыпана снегам.

Выразнай зрокавай нагляднасці дасягае Пімен Панчанка пры апісанні навальніцы: *Гляджу адзін, як гром маланкай / Дождж белы косіць* [5, т. 3, с. 280]. Перыфраза *гром маланкай дождж белы косіць* стварае выразны зрокавы малюнак навальніцы, калі адначасова ідзе моцны дождж, грывіць гром і бліскае маланка. А як вобразна малое паэт заход сонца з дапамогай перыфразы *дзень кладзеца ў ружовую калыску: Норму вырабіўшы, клаўся / У ружовую калыску / Дзень шырокі, нібы мора* [5, т. 1, с. 14]. На зрокавых асацыяцыях пабудавана перыфраза *белы кужэльны настольнік* – палетак грэчкі: *І белы кужэльны настольнік, як грэчкі палетак* [5, т. 3, с. 262]. У такіх перыфразях найбольш яскрава праяўляецца творчая індывідуальнасць такога выдатнага мастака слова, як Пімен Панчанка.

Асновай апісальнай назвы можа з’яўляцца вобраз, заснаваны на слыхавых асацыяцыях. Напрыклад: *Гром у бубны гулкія ўдарыў, / Цішыню густую пакрышыў* [5, т. 1, с. 32]. Перыфраза *ў бубны гулкія ўдарыў* мае значэнне ‘загрымеў’.

Вельмі часта праз перыфразы паэт перадае свой эмацыянальны настрой і выклікае адпаведны водгук у чытача. Напрыклад, як у вершы “Палескі напрамак”, дзе расказваецца пра стаптаны вайною палескі край:

*У першым сяле нас сустрэла адна ўсяго маладзіца –
Змярцвелай рукой прывітала з высокай сухой шыбяніцы...*

У гнёздах няма птушанят

І сонца няма ў крыніцах.

*Ні бору, ні зораў – раскралі ўсё чужаніцы. Пагналі
на захад дубровы, пагналі на захад лясы, Павезлі ў
цёмных вагонах дзявочыя галасы... Снег белымі*

*іскрамі ціха на мёртвыя косы злятае, На вочы
мае ападае і кроплямі горкімі тае.*

Не сыцеся, снежныя кветкі!

Убранства не просяць руіны [5, т. 1, с. 221].

У прыведзеных радках паэт ужывае адразу некалькі перыфраз да слова снег – *белыя іскры, горкія кроплі, снежныя кветкі*. Гэтыя перыфразы перадаюць перажыванні, душэўны боль паэта-грамадзяніна, які

бачыць спустошаныя ворагам мясціны. Разам з тым яны выклікаюць адпаведныя эмоцыі і ўчытача.

Пераважная большасць перыфрастычных выразаў, якія ўжываюцца ў паэтычнай мове Пімена Панчанкі, з'яўляецца вобразнай і будуюцца на аснове метафары. У такіх перыфразах звычайна апорны кампанент мае пераноснае значэнне, а залежны ўдакладняе, паясняе яго. Пераноснае значэнне дзеяслова асабліва выразнае, калі залежным кампанентам перыфразы выступае абстрактны назоўнік: *Прыйдзе ноч, каля хаты тваёй / Я хаджу і гадую тугу* [5, т. 1, с. 39]; *То маці плача з радасці, Ласкава словы тчы* [5, т. 1, с. 28]. У перыфразах *ткаць словы* [гаварыць], *гадаваць тугу* [сумаваць] дзеянне дзеясловаў ткаць і гадаваць пераходзіць не на канкрэтны прадмет або асобу, а на абстрактныя паняцці. Семантыка перыфразы *бавіцца гаворкай* [гаварыць] раскрываецца пры дапамозе залежнага кампанента – абстрактнага назоўніка гаворка, а дзеяслоў надае абазначанаму дзеянню сэнсава-экспрэсіўныя адценні: *Мне проста добра жыць, ісці, смяцца, бавіцца гаворкай* [5, т. 1, с. 110].

Пераноснае значэнне можа мець не толькі асобны кампанент, а і ўсё апісальнае словазлучэнне цалкам: *Хвала табе, стрэльба мая баявая... / Ты ворагаў сэрцы наскрозь працінаеш, / Умела свінцовымі лекамі лечыш* [5, т. 1, с. 103]; *Жанчыну сняжком пабяліла зіма* [5, т. 3, с. 129]. Перыфразы *лячыць свінцовымі лекамі* [забіваць], *сняжком пабяліла зіма* [пасівела] пабудаваны на пераносным значэнні кожнага кампанента.

Сапраўдны мастак слова можа знайсці незвычайнае, паэтычнае нават у самых звычайных рэчах. Такое паэтычнае бачанне з'яў навакольнага асяроддзя адлюстравана ў перыфразах П. Панчанкі *крынічны сок* [вада], *залатыя вяснушкі лугоў* [дзьмухаўцы], *піць хваёвае віно* [дыхаць хваёвым водарам]: *Цяпер бы паблускаць за лосем, / Што прагна сок крынічны п'е* [5, т. 1, с. 16]; *Адуванчыкі – рыжыя кветкі, / Залатыя вяснушкі лугоў* [5, т. 3, с. 51]; *І п'юць хваёвае віно інакшыя звяры* [5, т. 1, с. 24].

Менш пашыранымі ў паэзіі Пімена Панчанкі з'яўляюцца вобразныя перыфразы з метанімічнымі адносінамі кампанентаў. Гэта, напрыклад, перыфраза *зямля лімонаў залатых* [Італія], дзе ў якасці апорнага кампанента выступае слова з прамым значэннем – зямля, а залежны кампанент указвае на адметныя рысы краіны. Метанімічнай з'яўляецца перыфраза *работнікі кельмы і гэбля* [муляры і цесляры]. Галоўны кампанент гэтай перыфразы – назоўнік работнікі, ужыты ў прамым значэнні, два залежныя – у пераносным. Перыфраза называе прадстаўнікоў пэўнай прафесіі праз прылады іх працы.

Вобразныя метанімічныя перыфразы да слова Беларусь сустракаем у вершах “Край паэтаў”: *Дзе ж той край залатакосы, край зялёны – / Рык ласіны, звон пчаліны, мора лёну?* [5, т. 3, с. 6]; *“Мы з тых беларусаў”:* *А наша зямля ўся ў барах і крыніцах – Цудоўная наша старонка! Скарыны зямля і Купалы, Зямля Клімука, Кавалёнка* [4, с. 431]. Перыфразы *рык*

ласіны, мора лёну, край зялёны, звон пчаліны ўказваюць на адметныя прыродныя асаблівасці нашай краіны, а ў перыфразах *Скарыны зямля і Купалы, зямля Клімука, Кавалёнка* прозвішчы вядомых асоб ужываюцца замест афіцыйнай назвы краіны.

Такім чынам, у паэтычнай мове Пімена Панчанкі перыфраза выступае як актыўны стылістычны сродак, які нясе значную семантычную і эмацыянальную нагрузку. Яго перыфразы непаўторныя, яны прымушаюць чытача думаць, нешта ўяўляць, як бы падключаюць да творчага працэсу аўтара, сведчаць аб яго майстэрстве, вопыце, кругаглядзе. Многія з іх з'яўляюцца загадкамі, раскрыць якія дапамагае семантычная арганізацыя самой перыфразы і кантэкст.

Літаратура

1. Античные теории языка и стиля. – М.: СПб: Алетейя, 1996. – 363 с.
2. Ефимов, А. И. О языке художественных произведений / А. И. Ефимов. – М.: Гос. уч. пед. изд-во Мин-ва просвещения РСФСР, 1954. – 288 с.
3. Малажай, Г. М. Сучасная беларуская мова. Слова, перыфраза, фразеалагізм / Г. М. Малажай. – Мінск: Выш. школа, 1992. – 238 с.
4. Панчанка, П. Выбранае: Вершы, эсэ / П. Панчанка. – Мінск: Маст. літ., 1993. – 542 с.
5. Панчанка, П. Збор твораў у 4 т. / П. Панчанка. – Мінск: Маст. літ., 1981–1982.
6. Сцяцко, П. У. Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў / П. У. Сцяцко, Л. А. Антанюк. – Мінск: Выш. школа, – 1990. – 222 с.

Л. І. Прозарава (Беларусь, Мазырскі дзяржаўны педагогічны ўніверсітэт імя І. П. Шамякіна)

МЕТАФАРЫЧНЫЯ МАДЭЛІ

З АПОРНЫМ КАМПАНЕНТАМ “НАЗВЫ ВОДНАЙ СТЫХІІ” Ў ПАЭТЫЧНЫХ ТЭКСТАХ БЕЛАРУСКІХ АЎТАРАЎ

У сучаснай лінгвістыцы сцвярджаецца, што з метафарай звязана ўся дзейнасць чалавека (Дж. Лакоф, М. Джонсан, Н. Д. Аруцюнава, А. С. Кубракова, М. В. Піменава, А. П. Чудзінаў і інш.). Метафара – адна з першавысноў мастацкага мыслення, звязанага з уменнем параўноўваць, адрозніваць, у адрозненні знаходзіць падабенства. Няма такой сферы духоўнай дзейнасці чалавецтва, дзе б не “працавала” метафара. Хасэ Артэга-і-Гасет зазначыў: “Метафара – гэта, верагодна, самая багатая з тых патэнцыяльных магчымасцей, якімі валодае чалавек. Яе дзейнасць мяжуе з цудам...” [10, с. 71].

Чалавек валодае здольнасцю, часцей за ўсё неўсвядомленай, праекціраваць адну з’яву на другую. Гэта дазваляе гаварыць пра тое, што наш вопыт арганізуецца з дапамогай нейкага стэрэатыпнага вобразу – кагнітыўнай мадэлі, якая праяўляецца ў мове метафарай. Для характарыстыкі такой адзінкі лінгвісты выкарыстоўваюць тэрміны

“кагнітыўная метафара” (Н. Д. Аруцюнава), “канцэптуальная метафара” (В. М. Тэлія), “метафарычнае поле” (Г. М. Складарэўская), “канцэптуальная метафара”, “базісная метафара” (Дж. Лакоф, М. Джонсан), “метафарычная мадэль” (А. М. Баранаў, Ю. М. Караулаў), “парадыгма вобразаў” (Н. В. Паўловіч), “мадэль рэгулярнай мнагазначнасці” (Д. М. Шмялёў, А. П. Чудзінаў), “архетып” або “метафарычны архетып” (М. В. Панчанка, І. П. Смірноў, К. Г. Юнг), “вобразнае лексіка-семантычнае поле” (А. А. Юрына) і інш. Згодна з Дж. Лакофам і М. Джонсанам, мадэлюючая функцыя метафары заключаецца ў тым, што “яна не толькі фарміруе ўяўленне пра аб’ект, але і прадвызначае спосаб і стыль мыслення аб ім” [5].

Услед за даследчыкамі А. М. Баранавым і Ю. М. Караулавым, мы будзем карыстацца тэрмінам “метафарычная мадэль”, пад якім разумеем паняцце, якое грунтуецца на агульнасці семантыкі таго, што параўноўваецца (“вобласць крыніцы”), і таго, з чым параўноўваецца (“вобласць мэты”) [3].

У тэксце метафара можа мець лакальны характар, выходзіць на ўзровень тэкставага фрагмента, а таксама ўжывацца ў якасці структурна-сэнсавай асновы, спосабу пабудовы цэлых паэтычных тэкстаў (Б. П. Іванюк, М. Л. Новікава, А. І. Равуцкі, С. Б. Кураш). У дадзеным артыкуле мы звернем увагу на антрапамарфічныя метафары з апорным кампанентам “назва воднай стыхіі”, якія займаюць значнае месца ў творах беларускіх аўтараў (Р. Барадуліна, А. Пысіна, П. Макаля, Г. Кляўко, Э. Агняцвет, У. Лісіцына і інш.). Гэтыя метафары разглядаюцца намі на тэкставым узроўні, гэта значыць, што ў кола нашага даследавання мы ўключылі прыклады такіх метафар, якія складаюць у тэксце эстэтычную дамінанту.

Аналіз матэрыялу паказаў, што ў складзе метафарычнай мадэлі “назва воднай стыхіі – чалавек” у якасці левага элемента (тэкставага рэфэрэнта) найбольшай метафарычнай актыўнасцю валодаюць словы з агульным семантычным кампанентам “мора”, “акіян”, “ручай”, “возера”, “рака”, для якіх найбольш распаўсюджанымі з’яўляюцца прэдыкаты-характарыстыкі з боку ўласцівых для людзей *сваяцкіх адносін*. Так, у вершы Г. Кляўко “Возера перад навальніцай” возера параўноўваецца з клапатлівай маці, якая турбуецца аб сваім дзіцяці: *Ля берага вецер калмаціць / Густую чупрыну трысця. / Спіць возера чутка, як маці, / Што чуе спрасонку дзіця. / У час гэты возеру сніцца, / Як чорнай навалаю хмар / Інакшыя тут навальніцы / Увесь засланылі абшар... / Праз ноч усю чуўся ў чаротах / Дзяцей напалоханых плач. / І возера іх суцяшала, – / Не спала яно давідна, – На хвалях нястомна гайдала / У драўляных рыбацкіх чаўнах... / Той час адышоў назаўсёды, / А возеру сніцца адно... / Прыслухайся – ў час непагоды / Глыбока ўздыхае яно* [4, с. 179]. У вершы П. Макаля “Азбука бегу” раўчук характарызуецца як дзіця, якое робіць першыя крокі ў навуку: *Маленькі раўчук – / Дзіця сонца і снегу, / Авалодваючы азбукай*

бегу, / На асфальце / Пявуча / Рукой свавольнай / Першыя літары / Піша, / Як вучань / На дошцы школьнай... [7, с. 205].

У творах сучасных беларускіх паэтаў на ўзровень тэксту часта выходзіць традыцыйнае прыпадабненне двух рэфэрэнтаў-неасоб мужчыне і жанчыне. Так, у вершы Г. Кляўко “Нёман і Лоша” рэкі выступаюць у ролі закаханых хлопца і дзяўчыны: *Быў Нёман — прыгожы хлапчына, / Ён з Лошай каханаю цёк, / Узяўшы выток пад лямчынай — / Жывучай крыніцы глыток. / Плылі на зялёным прасторы / Суладна і спеўна ўдваіх. / У іх заглядаліся зоры, / Каханню зайздросцячы іх. / Ды вось на змярканні аднойчы / Прылеглі яны адпачыць. / І Лоша рашыла той ноччу / Ад Нёмна цішком уцячы. / Драмаў яшчэ Нёман спакойна, / Устала яна давідна / І, ўбок скіраваўшы, навольна / Пабегла лугамі адна [4, с. 199].* У вершы У. Лісіцына “Вечалле” мадэлюецца чалавечая сітуацыя вячання возера з вечарам: *Вечалле, Вечалле / Азаронае, / Павянчана з вечарам / Азяро маё. / Ручніком зялёненькім / Бору вязана, / Зорамі залётнымі / Лісце вязава. / Ці была прысухаю / Чарацінка гнуткая. / Выйду ды паслухаю / Глыбіню тваю [6, с. 82].*

У некаторых паэтычных творах асновай прыпадабнення з’яўляецца **знешні выгляд**, характэрны для чалавека. Як правіла, гэта нейкая прыкмета, якая больш за ўсё трапляе ў поле зроку: *У “Леначкі”, у “Леначкі” / Каменныя каленачкі. / Зялёная касыначка, / Брывей дзве каласіначкі. / Дарэмна просяць грузчыкі / Тваёй прыгожай ручанькі. / А я цябе, якутачку, / Увечары захутаю... / Захутаю да раніцы / Назло палескім здрадніцам. / Яшчэ вазьму за ручаньку, / Спраўляй, мядзведзь, заручыны! [6, с. 81].* Як бачна з прыкладу, знешні выгляд ракі прыпадабняецца знешняму выглядзе дзяўчыны.

Часам упадабненне не мае канкрэтнага характару. Гэта проста нейкае агульнае ўяўленне аб чалавеку. Так, напрыклад, падобна чалавеку вада можа выступаць эмацыйнай істотай, характарызавацца з боку псіхічнага і фізічнага стану: *Сачылі сцішаныя двое, / Як зорны грай на плёсе гас. / І ўсцешна возера лясное / Смялася з наіўных нас [8, с. 171]; Перад тым / Як у мора бязмежнае выйсіці. / Раку пачалі / Сумленні грызці. / Ахапіла / Шчымлівае пачуццё: / А ці так працякло / Жыццё? / Можна, буяніла ўвесну замнога... / Можна, віяла занадта часта, / Дарогі прамой пазбягала? / З крутога абрыву / Адчайна і смела / Кідацца ўніз галавою / Умела... / Наперадзе вір калышацца чорны, / Не ўспомніць ніяк, да яго ідучы, / Якія судны, / Якія чоўны / Несла на пругкім сваім плячы [7, с. 211].* Часта вада характарызуецца з пункту гледжання пэўных дзеянняў і ўчынкаў, характэрных для чалавека: *Адна рачулка анідзе / Не спыніцца ні на хвіліну. / Імчыць да возера хутчэй, / Глытае жорсткі снег заваяў — / Ёй трэба возера яшчэ / І абудзіць і абнадзеіць [2, с. 33].*

Вада, як інтэлектуальная істота, можа гаварыць, слухаць і ставіць перад сабою тысячы пытанняў: *Мора разгневана, / Нешта задумала мора.*

/ Слухаць нікога не хоча, / Само разбярэцца ва ўсім. / Цяпер вы яго не чапайце, / Цяпер вы яго не турбуйце — / Няхай пагаворыць з сабой. / Я ведаю, / Мору нялёгка, / Калі пачало бунтаваць. / Не лезьце, як тыя мурашкі, / Хоць сёння яму на спіну [9, с. 124].

Пры рэалізацыі антрапамарфічных метафар часта сумяшчаецца некалькі прыкмет, уласцівых чалавеку, напрыклад, **знешні выгляд, сваяцкія адносіны, фізічны стан**: *Бунтуе плынь напорам крыг, / Скрыгоча, рэжучы жвіры. / І весні дзень праяб, астыг. / Сіпата кашляюць вятры. / І лёд, падточаны вадой, / Плыве, становіцца дыбка. / Як дзед сіваю барадой, / Бліскача пенаю рака. / Ды плынь ураз праб'е затор, / Каўтнуўшы скрыгат ледзяны. / І ступіць ноч агнямі зор / На плёс аголены рачны [8, с. 160]; **знешні выгляд, рух, дзеянне**: *Па каменьчыках / Ручай / Бяжыць басаногі: / Абмінае светлы гай, / Прасёлкі, дарогі. / Падарожнік нястомны – / Ручай! / Забірае ён з сабой Вандроўніцу-хмарку, / Фарбы далі палявой, / Што ўспыхнулі ярка. / Падарожнік нястомны / Ручай. / Ён да Нёмана бяжыць – / Звон сонечны чутны. / Будзе нанава ён жыць / У хвалях магутных, / Падарожнік нястомны – / Ручай! [1, с. 97].**

Аналіз паэтычных тэкстаў з апорнымі кампанентамі “назвы воднай стыхіі” паказваў, што акрамя антрапамарфічных метафар у творах беларускіх паэтаў сустракаюцца і заамарфічныя (ад грэч. *зооп* – жывёла і *морфе* – форма), калі вобразы рэальных ці ўяўных аб'ектаў надзяляюцца рысамі жывёл. Так, у вершы П. Макаля “Штурм” мора падобна на страшнага ільва, які прагне свабоды: *Хто бачыў бунт / раз'юшанай вады, / Закутанай у граніт? / Палоненае берагам / Рычыць і кідаецца / Мора / З лахматай лютасцю ільва, / Што прагне марна / Вызваліцца з клеткі [7, с. 156].* А вось у наступным вершы Г. Кляўко “Пасля шторму” ў ролі ўтаймаванага ільва ўжо выступае Ціхі акіян: *Мы – / паміж небам і зямлёй, / Між двух блакітных акіянаў, / Той, / што ўначы быў сам не свой, / Ляжыць, / як леў утаймаваны. / І паіччаныя барты / Ён вінавата / ліжа / хваляй. / Суцішыў нораў свой круты, / Ды мы яго не дужа хвалім, – / Хоць ачунялі пакрысе, нас / не кідае адчуванне, Што не інакш / як чэрці ўсе / Вядуцца ў Ціхім акіяне [4, с. 136].*

Такім чынам, у выніку аналізу метафарычных тэкстаў з апорнымі кампанентамі “назвы воднай стыхіі” намі было заўважана, што важнай уласцівасцю тэкстаў беларускай паэзіі з'яўляюцца антрапамарфізм і заамарфізм, якія знаходзяць выяўленне ў мностве складана арганізаваных парадыгм, што суадносяцца з абагуленымі мадэлямі “нежывое – чалавек”, “нежывое – жывёла”. У тэкстах семантычнай групы “назвы воднай стыхіі” найбольш часта мадэлююцца такія чалавечыя сітуацыі, як сваяцкія адносіны і знешні выгляд. Часта элементу, які параўноўваецца, прыпісваюцца чалавечыя прыкметы па дзеянню, псіхічнаму і фізічнаму стану, зрокавай, моўнай здольнасці і г. д.

Літаратура

1. Агняцвет, Э. Круглы год. Выбранае / Э. Агняцвет. – Мінск: Беларусь, 1966. – 216 с.
2. Барадулін, Р. Выбраныя творы: у 2 т. / Р. Барадулін. – Мінск: Маст. літ., 1984. – Т. 1: Вершы. – 415 с.
3. Баранов, А. Н. Русская политическая метафора. Материалы к словарю / А. Н. Баранов, Ю. Н. Караулов. – М.: Ин-т русского языка АН СССР, 1991. – 193 с.
4. Кляўко, Г. Падкова над парогам: Выбраная паэзія / Г. Кляўко. – Мінск: Маст. літ., 1979. – 272 с.
5. Лакофф, Дж. Метафоры, котарымі мы жывем / Дж. Лакофф, М. Джонсон // Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990. – С. 387–415.
6. Лісіцын, У. Беларусь – мая калыска: кн. паэзіі / У. Лісіцын. – Мінск: Маст. літ., 1990. – 167 с.
7. Макаль, П. Выбраныя творы: у 2 т. / П. Макаль. – Мінск: Маст. літ., 1982. – Т. 1: Вершы. – 287 с.
8. Мятліцкі, М. Замкнёны дом: вершы, паэмы / М. Мятліцкі. – Мінск: Маст. літ., 2005. – 316 с.
9. Свірка, Ю. Выбранае: лірыка (1956–1990) / Ю. Свірка; прадм. Р. Барадуліна. – Мінск: Маст. літ., 1993. – 335 с.
10. Теория метафоры: сборник / пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз. / под общ. ред. Н. Д. Арутюновой, М. А. Журиной. – М.: Прогресс, 1990 – 513 с.

В. С. Сидорец (Беларусь, Мозырский государственный педагогический университет имени И. П. Шамякина)

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКОЕ СВОЕОБРАЗИЕ СТАНДАРТНЫХ И НЕСТАНДАРТНЫХ СЕГМЕНТОВ С КЛАССИФИКАТОРОМ ЧУВСТВО В РОМАНЕ-ЭПОПЕЕ Л. Н. ТОЛСТОГО «ВОЙНА И МИР»

В научной литературе лексика получила разноаспектное освещение, в том числе с позиции функционально-семантической значимости при употреблении в тексте. Своеобразным итогом этих последних изысканий является представленное в работе В. М. Всеволодовой деление лексики на слова-реляторы, слова-экспликаторы и слова-классификаторы. Слова-реляторы называют «отношение между участниками ситуации» [1, с. 40]: *висеть* (пальто *висит* в шкафу), *купить* (Пётр *купил* книгу), *цель* (*цель* Марины – диссертация). Слова-экспликаторы называют «отношение между субъектом и его признаком» [там же]: *заниматься* (он *занимается* ремонтом), *совершать* (он *совершил* ошибку), *цвет* (куртка *синего цвета*). Слова-классификаторы – «это существительные, определяющие категориальный класс явлений действительности» [1, с. 46]: *чувство* радости, *состояние* болезни, *свойство* сохранять форму и др.

Среди функционально-семантических групп слов наиболее объемны по значению существительные-классификаторы. Эти слова широко употребляются в художественном тексте. Обратим внимание на

классификатор *чувство* в составе стандартных и нестандартных сегментов, эффективно используемый Л. Н. Толстым в романе «Война и мир».

К числу стандартных сегментов мы относим вербоиды (*давать аудиенцию, испытывать любовь*) и их комплексы (*испытывать отчаяние, злобу и месть* = испытывать отчаяние, испытывать злобу, испытывать месть), к числу нестандартных – все остальные отрезки текста.

По мнению М. В. Всеволодовой, «слово “выбирает” свой контекст и своих **контекстпартнеров**, в связке с которыми оно передает необходимый говорящему смысл, или иначе, сочетаемость слова определяется его ЛСВ, концептуальной значимостью, частеречной принадлежностью и способностью нести те или иные субъективные смыслы» [1, с. 26]. В связи с этим понятно, что классификатор *чувство*, обладающий сложной и емкой содержательной структурой [2, с. 689], значительно расширяет потенциальные возможности вербоидов и их комплексов, оказывая влияние на различные по объёму отрезки художественного текста.

Обратим внимание на вербоиды, включающие в свой состав отмеченный классификатор: 1) «Он закрыл глаза, но в то же мгновение в ушах его затрещала канонада, пальба, стук колес экипажа, и вот опять спускаются с горы растянутые ниткой мушкетеры, и французы стреляют, и он чувствует, как содрогается его сердце, и он выезжает вперёд рядом с Шмитом, и пули весело свистят вокруг него, и он **испытывает то чувство** удесятерённой радости жизни, **какого он не испытывал с самого детства**» [3, с. 199]; 2) «Он ужаснулся своему сомнению и, стараясь **вызвать** в себе **прежнее чувство** умиления, повергся к вратам храма» [4, с. 87]; 3) «Устроился в большом доме в верхних покоях и **испытываю** счастливое **чувство обновления**» [4, с. 185]; 4) «И конвойные, как бы боясь в том горестном положении, в котором они сами находились, не **отдаться** бывшему в них **чувству жалости** к пленным и тем ухудшить свое положение, особенно мрачно и строго обращались с ними» [6, с. 163]; 5) «Кроме общего отчуждения от всех людей, Наташа в это время **испытывала** особенное **чувство отчуждения** от лиц своей семьи» [6, с. 186].

В каждом из примеров фигурируют контекстпартнеры классификаторов – непосредственно или опосредствованно связанные с ними прилагательные, которые представляют интенсифицированный эмоционально-экспрессивный признак. В качестве интенсификатора-распространителя категориально-концептуальной семантики классификатора в первом примере используется также синтаксическая конструкция-повтор, включающая в свой состав акцентирующий компонент: *какого не испытывал*. Кроме того, в первом примере заключающая смысл часть, в которую входит вербоидная структура и грамматически зависимая от нее конструкция, является своеобразным

итогом предшествующей части, характеризующейся объемным реальным содержанием и повышенной коннотацией. Это свидетельствует о том, что вербоидная структура *испытывать чувство обновления* – естественный и необходимый компонент в данном текстовом сегменте.

По существу то же можно сказать и о других вербоидах, приведенных выше. Так, теоретическая возможность, но практическая абсурдность трансформаций этих дескрипций, особенно в однословные компоненты (*вызвать чувство умиления – почувствовать умиление – умилиться; испытывать чувство обновления – чувствовать обновление – «обновляться»; не отдаться чувству жалости – не почувствовать жалость – не пожалеть; испытывать чувство отчуждения – чувствовать отчуждение – «отчуждаться»*) наглядно подтверждается контекстом, его стилистическими рамками и литературной нормой. Так, например, коммуникативно допустимые, находящиеся на одной стилистической линии с вербоидом *не отдаться чувству жалости* синонимические коммуникативные эквиваленты *не почувствовать жалости* и *не пожалеть* не воспринимаются текстом: препятствие на пути включения их в текст создает словосочетание *бывшему в них*, подчеркивающее, выделяющее семантику классификатора *чувство*.

Комплексы вербоидов, включающие классификаторы, характеризуются более сложным структурно-смысловым рисунком: 1) «Он не мог отказаться от места или, скорее, звания (потому что он ничего не делал), которое доставил ему князь Василий, а знакомств, зовов и общественных занятий было столько, что Пьер еще больше, чем в Москве, **испытывал чувство отуманенности, торопливости** и все наступающего, но не совершающегося какого-то блага» [3, с. 257]; 2) «Но он всей душой желал верить, и верил, и **испытывал радостное чувство успокоения, обновления и возвращения к жизни**» [4, с. 75]; 3) «Пьера охватило **чувство ужаса и гадливости, подобное тому, которое он испытывал при прикосновении к какому-нибудь маленькому животному**» [5, с. 408]; 4) «Кто из русских людей, читая описания последнего периода кампании 1812 года, не **испытывал тяжелого чувства досады, неудовлетворенности и неясности**» [6, с. 177]; 5) «При упоминании о княжне Марье Ростов **испытывал непонятное для него самого чувство застенчивости, даже страха**» [6, с. 24];

Весьма удачно передается психическое состояние Пьера в первом предложении, особенно той его частью, которую представляет комплекс вербоидов «*испытывал чувство отуманенности, торопливости, ... блага*». Семантическое разнообразие этой конструкции, выражаемое всеми ее компонентами, а также цельность, монолитность структуры создают своеобразный смысловой «фокус», направленный на сознание читателя и вызывающий у него ответную мощную эмоционально-экспрессивную реакцию. Понятно, что попытки определенным образом трансформировать

эту конструкцию безуспешны, так как они разрушают авторский художественный замысел.

Не могут быть заменены однословными коммуникативными эквивалентами – глаголами – структурные части комплекса вербоидов *испытывал радостное чувство успокоения, обновления и возвращения (успокоился, обновился, возвратился)*. Этому не способствует особый, книжный характер именных компонентов *успокоение, обновление, возвращение*, элементы семантической градации этих компонентов, прилагательное *радостный* перед классификатором *чувство*.

Не подвержено трансформации предложение в третьем примере. Во-первых, центр вербоидного комплекса – классификатор *чувство* – закреплен структурно и семантически адъективным словосочетанием *подобное тому*, получающем логическое продолжение придаточной частью, в составе которой функциональный и смысловой дубликат отмеченного комплекса *которое испытывал*. Во-вторых, отсутствует однословный коммуникативный эквивалент вербоидной конструкции *охватило чувство гадливости*, который мог бы быть структурно-семантической параллелью к глаголу *ужаснуло*, коммуникативному эквиваленту вербоидной конструкции *охватило чувство ужаса*.

В четвертом примере, кроме семантически нарастающей градации именных компонентов вербоидов, наличия прилагательного *тяжелый*, препятствующего структурным изменениям всей конструкции, сохранению ее монолитности способствует отсутствие односложного коммуникативного эквивалента к вербоидной конструкции *испытывать чувство неясности* («неяснуться»). Не изменяет ситуации существование в языке однословных коммуникативных эквивалентов *досадовать, удовлетворяться*, которые по стилистическим и дистрибутивным свойствам остаются за пределами данного комплекса.

В пятом примере деривационный комплекс «*испытывал непонятное для него самого чувство застенчивости, даже страха*» цементируется адъективным словосочетанием *непонятное для него самого*.

В одном из отрывков 27-го раздела третьей части III-го тома раскрывается характер концепта *чувство* с позиции Пьера Безухова, обдумывающего план покушения на Наполеона. Весьма красноречиво начало отрывка: «*Два одинаково сильные чувства* [выделено мною. – В. С.] *неотразимо привлекали Пьера к его намерению. Первое было чувство потребности жертвы и страдания при сознании общего несчастья, то чувство, вследствие которого он 25-го поехал в Можайск и заехал в самый пыл сражения... другое – было то неопределенное, исключительно русское чувство презрения ко всему условному, искусственному, человеческому, ко всему тому, что считается большинством людей высшим благом мира*» [5, с. 372]. Л. Н. Толстой с точки зрения своего художественного замысла основательно

конкретизирует второе чувство следующей далее частью отрывка, в которой, наряду с другими речевыми средствами, активную роль играет вербойд *испытать чувство*: «В первый раз Пьер **испытал** это странное и обаятельное **чувство** в Слободском дворце...»; «С самого того дня, как Пьер в первый раз **испытал** это **чувство** в Слободском дворце, он *непрестанно* находился под его влиянием, но только теперь нашел ему полное удовлетворение» [5, с. 372].

Как видим, классификатор *чувство*, реализуя свой концептуальный характер, выбирает контекстпартнеров и «задает тон» в формировании содержания различных по протяженности речевых сегментов.

Литература

1. Всеволодова, М. В. Теория функционально-коммуникативного синтаксиса / М. В. Всеволодова. – М.: Изд-во МГУ, 2000. – 504 с.
2. Словарь русского языка: в 4 т. / редкол.: А. П. Евгеньева (гл. ред.) [и др.]. – М.: Русский язык, 1984. – Т. 4. – 794 с.
3. Толстой, Л. Н. Война и мир. Роман в 4-х томах. Т. 1 / Л. Н. Толстой. Собр. соч. в 22-х томах. – М.: Худ. лит., 1979. – Т. 4.
4. Толстой, Л. Н. Война и мир. Роман в 4-х томах. Т. 2 / Л. Н. Толстой. Собр. соч. в 22-х томах. – М.: Худ. лит., 1980. – Т. 5.
5. Толстой, Л. Н. Война и мир. Роман в 4-х томах. Т. 3 / Л. Н. Толстой. Собр. соч. в 22-х томах. – М.: Худ. лит., 1980. – Т. 6.
6. Толстой, Л. Н. Война и мир. Роман в 4-х томах. Т. 4 / Л. Н. Толстой. Собр. соч. в 22-х томах. – М.: Худ. лит., 1981. – Т. 7.

В. В. Струкаў (Беларусь, Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І. П. Шамякіна)

МЯНУШКІ З НЕВЫРАЗНАЙ УНУТРАНАЙ ФОРМАЙ У МОВЕ РАМАНАЎ ІВАНА МЕЛЕЖА “ПАЛЕСКАЯ ХРОНІКА”

Мянушкі, якія маюць выразную ўнутраную форму, складаюць аб’ёмны ў параўнанні з іншымі структурна-семантычны тып, што абумоўлена спецыфікай мастацкага тэксту, у якім як моўна-маўленчым прадукце творчай фантазіі пісьменніка-філосафа і пісьменніка-майстра слова знаходзіць сваё ўвасабленне мастацкі вобраз, характар, тып, прадстаўлены чытачу для яго асваення, успрыняцця. Працэс гэты не павінен быць зададзенай мадэллю, а пошукам прыняцця / непрыняцця аб’ектывізаванага літаратурнага персанажа, яго складаных, дзе ўсё з’яўляецца важным, асабліва імя, якое першым падпадае пад “экспертызу” чытача. Невыпадкоў таму Іванам Мележам падбіраецца такая мянушка, якая нават пры яе сэнсавай непразрыстасці не ўяўляла б асаблівай складанасці для асэнсавання. Менавіта гэтая акалічнасць паўплывала на тое, што Іван Мележ выкарыстоўвае ў пераважнай большасці мянушкі

з выразнай унутранай формай і рэдка – з невыразнай, пра што сведчыць іх колькасны склад: адпаведна 25 і 4.

Да мянушак, у якіх адсутнічае выразная ўнутраная форма, належаць: *Костка, Лантух, Маслак, Цацура*. Агульным, што аб'ядноўвае іх, з'яўляецца тое, што ўсе яны хоць і маюць структурна-гукавую суадноснасць з адпаведнымі апелятывамі, успрымаюцца як недастаткова матываваныя. Характарыстычная значымасць такіх мянушак зацёмнена і, пры адсутнасці аўтарскіх заўваг-тлумачэнняў, для выяўлення яе патрэбна рабіць нескладаныя лінгвістычныя вышукі, выкарыстоўваючы для гэтых мэт слоўнікі беларускай мовы, у тым ліку і дыялектныя. У супрацьлеглым выпадку мянушка як сродак стварэння мастацкага характару для чытача губляе сэнс.

У раманах Івана Мележа “Палеская хроніка” такая небяспека пераадолена ў выніку паўторнага ўвядзення ў адносінах да аднаго і таго ж літаратурнага персанажа мянушкі і неаднакратнага звароту да яе ў мастацкім тэксце і ў каментарыях да “накідаў, планаў, няскончаных раздзелаў” рамана “Завеі, снежань”, матэрыялы якіх сістэматызаваны А. М. Адамовічам і знаходзяцца ў сямейным архіве Л. Я. Пятровай-Мележ. Разгледзім кожную з названых мянушак.

Костка – мянушка супольніка Маслака, бандыта Альховага:

– *Адкуль жа вы ... [Зубрыч-Маслак – В. С.] дазналіся пра ёго? – пайшоў на рызыку Яўхім. – Хто ж ёго выказаў?*

– *Гэта ўжо дзелавая мужчынская размова! – пахваліў упаўнаважаны. – Паведаміў той, хто падарыў табе польскі карабін.*

– *Костка? – Так бандыты часам велічалі Альховага, Маслаковага супольніка.*

– *Ён.*

– *Дзе ён?*

– *Жыве. Удаіх з атаманам. А дзе – лічы, не ведаеш...* [3, с. 346].

Мянушка суадносіцца з апелятывам *костка*, які “Тлумачальны слоўнік беларускай мовы” падае наступным чынам: разм. ‘тое, што і *косць*’; уст. ‘тое, што і ў 1-м значэнні *косць*’ у 5-м значэнні [5, т. 2, с. 716].

Прывядзём адпаведныя слоўнікавыя значэнні слова *косць*: ‘асобная састаўная частка шкілета хрыбетных жывёл і чалавек’; уст. ‘пра сацыяльнае паходжанне, пра класавую прыналежнасць [5, т. 2, с. 717].

З кантэксту не вядома семантычнае нападзенне мянушкі. Па фіксацыі слова-апелятыва, да якога ўзыходзіць мянушка, магчымы два меркаванні: першае, сэнс мянушкі можа ўзыходзіць да першага значэння слова *косць* – называе літаратурнага персанажа паводле яго знешняга выгляду; другое, – да пятага яго значэння – называе літаратурнага персанажа паводле больш высокага, чым у астатніх бандытаў-маслакоўцаў, сацыяльнага паходжання. З улікам сказанага мы схільны суадносіць унутраную форму мянушкі са значэннем сацыяльнага паходжання, паколькі так “часам велічалі

Альховага, *Маслаковага* супольніка”, вылучаючы яго з ліку бандытаў па магчыма, больш высокай сацыяльнай прыналежнасці.

Як бачна, унутраная форма мянушкі вынікае з дыялектычнай сувязі / узаемасувязі складаемых семантычнага трохвугольніка: “фанетычнае слова (апелятыў) ↔ дэнагат (прадмет, з’ява, рэалія) ↔ сігніфікат”, што знаходзіць сваю рэалізацыю і ў плане выражэння, і ў плане зместу аднаго са значэнняў полісемантычнага слова-апелятыва слова *костка*.

Слова-апелятыў *костка*, з’яўляючыся размоўна-агульнанародным, не фіксуецца дыялектнымі слоўнікамі Гомельшчыны. У працы “Беларуская антрапанімія” М. В. Бірылы ўтваральнай асновай у дачыненні да прозвішчаў Косцін, Касцевіч падаецца слова *косць* [1, с. 215].

Літаратурны персанаж, абазначаны названай мянушкай эпизадычны, сюжэтна нядзейны, з ім сустракаецца чытач толькі на адной са старонак рамана “Людзі на балоце”: *Костка* – 1 словаўжыванне, *Альховы* – 1 словаўжыванне.

Маслак – мянушка Зубрыча, атамана банды, які, увайшоўшы ў давер раённых улад, атрымаў кіруючую пасаду загадчыка раённага зямельнага аддзела, арганізоўваў варожую дзейнасцю бандытаў супраць савецкай улады і мясцовага насельніцтва: *Зубрыч усміхнуўся ўжо адкрыта, сказаў з нейкім ужо гуллівы папрокам:*

– Што ж гэта, таварыш Глушак? Кулачкамі права сваё абараняеце?.. Я разумею вас – і нават, можна сказаць, хвалю ... <...>

– Але ваяваць – не кулачкамі! Нават калі яны такія, як у вас!.. Гэта – атавізм, аджыло!.. <...> Спакойны, нібы задумены, ён разам з тым уважліва глядзеў на Яўхіма, як бы хацеў дазнацца, што той думае на яго словы. Гэты нязводны позірк трымаў Яўхіма ў насцярожанасці. – Калі вы згодны, я вам магу адразу і ясна заявіць: мне добра вядома, што значыла ваша пагроза! У мяне няма ніякіх сумненняў у тым, на каго вы спадзеяецеся! – Упаўнаважаны скоса павёў позіркам па полі, прыцішыў голас: – Атаман Маслак! [3, с. 344].

Пісьменнік не дае тлумачэння мянушкі. Але шырокае выкарыстанне яе ў мастацкім тэксце як моўна-вобразнага сродку раскрыцця супраціўлення ворагаў савецкай улады новаму жыццю, калектывізацыі дае падставы выказаць наступнае меркаванне. Онім выбраны самім носьбітам для канспірацыі, таму яго план зместу не ўключае значэння, якое ўказвала б на адмоўныя рысы ў знешнасці, характары. Наадварот, онімам падкрэсліваецца дадатнае. Па ўсёй верагоднасці, тут спрацавала намінацыйная традыцыя ў канспірацыі, пры якой звычайна выбіралася эмацыйна-ацэннае псеўдаімя з пераўвядзенай дадатнай указавасцю. Апошняе вымагалася прадстаўнічай неабходнасцю ў асяроддзі бандытаў-пасобнікаў і патрэбамі застрашэння людзей. Так і атрымалася на самай справе: Зубрыч і ростам, і сілаю асабліва не вылучаўся, але, тым не менш,

назваў сябе *Маслаком*, ‘вялікага росту чалавекам’ ад разм. *маслак* ‘вялікая косць, пераважна сцегнавая’ [5, т. 3, с. 117]. У слоўніку У. Даля слова *мослак* занатавана ў адным карнявым гняздзе са словамі *мосоль*, *мосолыга* са значэннямі: ‘тоўстая, вялікая косць, касцішча, асабліва адна з акруглых касцей; бядро з вяртлюгай’; ‘тоўсты канец масла; бедраны вяртлюг’; ‘птушыны локаць, перагіб крыла ў папаратцы’ [2, с. 349]. Слоўнік “Народная лексіка Гомельшчыны” фіксуе вытворны прыметнік *маслакаваты* са значэннем ‘касцісты’.

У мове раманаў “Палескай хронікі” мянушка *Маслак* па вядомай прычыне не ўжываецца як заменнік прозвішча Зубрыч. З дапамогай яе абазначаюцца:

а) персаніфікаваная асоба атамана банды: *Яўхіма пранізала страхам: “Прапаў! Канец!” Маслак часта зваў яго Чубам... Дык Маслака, праўда, не забілі? Жыве ён?! Але ж як жа тыя чуткі, што забіты быў?* [3, с. 345];

б) любы іншы супольнік банды *Маслака*: *Ганна кінулася ўжо да парога, але спынілася. У цёплай цішыні чулася роўнае, лёгкае дыханне Хведзькі ды стомлены бацькаў сон. Ганна нахілілася над ложкам.*

– *Тато... Тато...*

Мачыха незадаволена павярнулася.

– *Чаго табе?*

– *Бандзіты! Маслак!* [3, с. 49];

в) некалькі бандытаў-пасобнікаў *Маслака*: *Жонка драмала, як бы нічога і не здарылася. Кладучыся побач, ледзь стрымліваючы дрыготку, ён [Андрэй Грыбок. – В. С.] штурхнуў з напрокам:*

– *Спіш!..*

– *А?.. Што?.. Што табе?.. <...>*

– *Накіраваў куды іх? – пазяхнула жонка.*

– *Накіраваў!.. Тут ледзь самога не накіравалі... На той свет!.. <...>*

– *Хто ж то?*

– *Маслакі!*

– *А! – са страхам ускрыкнула жонка* [3, с. 49].

У дачыненні да Зубрыча мянушка *Маслак* ужыта 15 разоў.

Цацура – мянушка сына Храла з Загародак, куды, не знайшоўшы падтрымкі ў Апейкі, каб знізіць цвёрдае заданне на пастаўку хлеба дзяржаве, заязджае Халімон Глушак, шукаючы для сябе душэўнага паратунку. Мянушка – адзіны сродак намінацыі гэтага літаратурнага персанажа, якая поруч з іншымі моўна-вобразнымі сродкамі стварае акалічнасны фон не такога ўжо безнадзейна безвыходнага становішча ў жыцці Глушака і Храла. Тое, што, апрача мянушкі, ужытай у спалучэнні з эмацыйна-ацэначнымі прыдаткамі, не даецца ўласнае асабовае імя, не з’яўляецца ў мастацкім тэксце выпадковай з’явай: літаратурны персанаж эпизадны, на ўзроўні оніма, якім абазначаны ён, падтрымліваецца дадатная эмацыянальнасць, здымаецца псіхалагічная напружанасць:

Глушак сказаў, што “Гепеву” толькі і цікае, каб выткнуўся хто: зразу прыляціць, зразу пад рэвальверы, але Хрол адно скрывіўся. Добра, акурат налучыўся Хролаў хлопец загарэлы, жвавы, паціснуў дужа руку, прысеў да стала. У куточках тонкіх сцятых губ мільгнула прыхільная ўсмешка. <...>

– А ты чаго ж не думаеш жаніцца? – пацікавіўся знарок весела Глушак. Успомніў раптам яго мянушку: “Цацура” [4, с. 123].

Значымасць мянушкі абумоўлена семантыкай слова-апелятыва *цаца*, якое “Глумачальны слоўнік беларускай мовы” падае як размоўнае полісемантычнае: 1. Тое, чым можна забавіць дзіця; цацка. 2. У мове дзяцей – што-н. вельмі харошае, прыемнае. 3. Пра паслухмянае, выхаванае дзіця. 4. Пра таго, хто важнічае, мае вялікія прэтэнзіі [5, т. 5, кн. 1, с. 230]. З улікам аўтарскай заўвагі, прыведзенай у тэксе, і дэрывацыйнай структуры оніма (“аснова апелятыва *цац-* + структурна-семантычнае значэнне афікса-мадыфікатара *-ур- -а*”). Па ўсёй бачнасці семантычны аб’ём мянушкі трэба шукаць у чацвёртым значэнні слова-апелятыва *цаца* ‘пра таго, хто важнічае, мае вялікія прэтэнзіі’. Падтрымлівае такую думку сэнсавая асвоенасць лексем *цаца* і афікса-мадыфікатара *-ур- -а*, якія афармляюць эмацыйна-адчужальнае значэнне дэрывата *цацура*, які не зафіксавана ў дыялектных слоўніках Гомельшчыны. У слоўніку “Беларуская антрапанімія” М. В. Бірылы змешчана прозвішча *Цацура* як адапелятыўнае ўтварэнне, што ўзыходзіць да агульнага назоўніка *цаца* ў адным карнявым гняздзе з прозвішчамі *Цацура, Цацунок, Цацунковы, Цацуля, Цацулевіч, Цацулін* [1, с. 436].

Словаўжыванне мянушкі абмежавана, яна сустракаецца 3 разы ў мове рамана “Подых навальніцы”.

Мянушкі *Костка, Маслак, Цацура* ўспрымаюцца як выразна сацыяльныя: яны, несучы ў сабе грамадска значны змест, “удзельнічаюць” у стварэнні мастацкіх характараў, сацыяльнага фону рэчаіснасці. Прычым іх характарыстычная значымасць, хоць і не ляжыць на паверхні мастацкага тэксту, не ўяўляе складанасці для ўспрымання / асэнсавання чытачом, што знаходзіцца ў поўнай адпаведнасці з заканамернасцямі мастацкай аб’ектывізацыі рэчаіснасці, з забеспячэннем дыялектычнай узаемасувязі суб’ектаў маўленчай дзейнасці, у мастацка-эстэтычным трохвугольніку “аўтар ↔ вобраз ↔ чытач”.

Іншым чынам успрымаецца мянушка, унутраная форма якой выяўляецца праз этымалагічны аналіз. Чытач, на што яго скіроўвае мастацкі тэкст, “уваходзіць” у сутнасны змест літаратурнага персанажа, носбіта мянушкі, асэнсоўвае прадвызначанасць яе адбору, на ўзроўні ўсвядомленага асэнсавання эстэтычнай ёмістасці мастацкага вобраза, яго аўтарскай канцэпцыі. Неабходнасць зрабіць нескладаны этымалагічны аналіз для раскрыцця семантыкі мянушкі абумоўлена асаблівасцямі яе суадноснасці з непразрыстым паводле значэння апелятывам, што

ўскладняе пошукі сувязей / узаемасувязей з апелятывам, да якога яна ўзыходзіць, з дэнататам і яго вобразным увасабленнем у мастацкім тэксце. Таму ўводзіць пісьменнік такія мянушкі ў адзінкавых выпадках або імкнецца не ўводзіць іх, як зроблена гэта ў мастацкім тэксце трылогіі.

У мове раманаў Івана Мележа “Палеская хроніка” нам сустрэлася адна мянушка, для выяўлення ўнутранай формы якой спатрэбіўся этымалагічны аналіз. Гэта онім *Лантух* у дачыненні да Куліны, жонкі Халімона Глушака, якую аднавяскоўцы звычайна наазываюць за вочы не Кулінай *Лантух*, а *Карчыхай*, па мужу *Карчу*. Названа Куліна Глушак толькі адзін раз Кулінай *Лантух*, па бацьку *Лантуху*, ды і то самім Халімонам Глушаком у хвіліну найвышэйшай яго душэўнай узрушанасці, выкліканай магчымым адбыццям перадзелам зямлі і стратай пры гэтым набытых нялёгкай працай, а іншы раз і хітрыкамі лішніх дзесяцін: *Ноччу Глушак доўга не мог заснуць. Апаноўвалі ўспаміны – як год за годам, можна сказаць, усё жыццё гнуўся, выжыльваўся дзеля сваёй зямлі, якую прагавіта галота за нішто хоча парэзаць. Колькі ўведаў гора, увабраў пакуты, каб адно прыдбаць тую лапіну, што каля цагельні. Усё дабро сваё, пасаг увесь жончын перавёз на кірмаш, збіраючы грошы... Долю сваю, можна сказаць, знявечыў праз гэта: з-за пасагу ж набраўся з няўдаліцай Лантуховай Кулінай. Гнілога Лантуха, бацьку яе, усцёг сабе на шыю, каб прылічыць да сваіх блішчасьця лантухоўскія залатоўкі. Яго ашукалі – залатовак аказалася многа менш, чым думалася. Толькі ўдала прадаўшы лантухоўскую палоску, змог, нарэшце, купіць тую прывабліваю лапіну, што каля цагельні. Усё рабіў, жыў, можна сказаць, дзеля тае зямелькі, што каля цагельні, потам, крывёю ўрабіў усю!..* [3, с. 297–298].

На патрэбнае ўспрыняцце мянушкі скіроўваецца чытач унутраным маналагам Халімона Глушака, прыведзеным намі папярэдне, у якім у эмацыянальна-экспрэсіўнай форме перадаюцца “турботы, боль, нянавісьць да рэвалюцыйнага абнаўлення жыцця, распачная трывога за будучыню”. Прычым аўтар, прадчуваючы пэўную складанасць у асэнсаванні оніма, далікатна прапануе чытачу магчымы накірунак этымалагічнага аналізу мянушкі, які змяшчаецца ў аўтарскай ацэнцы прагавітасці Глушака-Карча, які, глушачы ў сабе ўсе чалавечыя пачуцці, праўдай і няпраўдай нажыў багацце. З мянушкі даведваецца чытач, што “пабраўся з няўдаліцай *Лантуховай* Кулінай” Халімон Глушак толькі з-за залатовак, што “гнілога *Лантуха*, бацьку яе, усцёг сабе на шыю”. А, як вядома, усцягнуць на шыю можна толькі штосьці цяжкае, скажам, мяшок, які, як аказалася, быў да таго ж і гнілым. Разважанні такія падмацоўваюцца слоўнікамі дыялектнай мовы Гомельшчыны, у якіх падаецца слова *лантух* са значэннем ‘мяшок’.

Мянушкі, выяўленне ўнутранай формы якіх патрабуе этымалагічнага аналізу, не знаходзяць шырокага выкарыстання ў мове твораў пісьменніка, пра што сведчаць адзінкавыя выпадкі словаўжывання такіх онімаў.

Аналіз-інтэрпрэтацыя мянушак з невыразнай унутраннай формай дазваляе выдзеліць у іх складзе наступныя семантычныя тыпы:

- 1) мянушка паводле фізічных якасцей: *Маслак*;
- 2) мянушкі паводле сацыяльна-побытавага ўкладу жыцця: *Костка*, *Лантух*;
- 3) мянушка паводле манеры трымацца на людзях: *Цацура*.

Літаратура

1. Бірыла, М. В. Беларуская антрапанімія: 2. Прозвішчы, утвораныя ад апеялыўнай лексікі / М. В. Бірыла. – Мінск: Навука і тэхніка, 1969. – 508 с.
2. Даль, В. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. / В. Даль. – М., 1989–1991.
3. Мележ, І. Збор твораў: у 10 т. / І. Мележ. – Мінск: Маст. літ., 1981. – Т. 5: Людзі на балоце: раман з “Палескай хронікі”. – 415 с.
4. Мележ, І. Збор твораў: у 10 т. / І. Мележ. – Мінск: Маст. літ., 1982. – Т. 6: Подых навалніцы: раман з “Палескай хронікі”. – 573 с.
5. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. / пад агульн. рэд. К. К. Атраховіча. – Мінск: БелСЭ, 1977–1984. – Т. 1–5.

А. В. Суходольская (Беларусь, Белорусский государственный университет)

ЭВОЛЮЦИЯ ОБРАЗНОСТИ В КОНТЕКСТЕ ТВОРЧЕСКОЙ ЭВОЛЮЦИИ: СРАВНЕНИЯ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ИОСИФА БРОДСКОГО

В статье выявлены различия в сравнениях в ранних (1957–1962) и поздних (1987–1993) стихотворениях и поэмах И. А. Бродского, вошедших в 4-томное собрание его сочинений¹. Рассмотрено 300 сравнений; из них путем сплошной выборки 150 сравнений извлечены из I тома (сс. 19–176) и 150 из IV тома (сс. 7–135).

Объем рассмотренных текстов оказался неравным: для раннего творчества это 157 страниц, для позднего – 129, иначе говоря, насыщенность сравнениями поздних стихотворных текстов И. А. Бродского (в сопоставлении с ранними) увеличилась в 1,22 раза. Это говорит о том, что сравнение все чаще использовалось Бродским и в процессе творческой эволюции поэта стало константой его идиостиля.

Для семантической характеристики двух совокупностей сравнений (ранней и поздней) представлялось существенным для каждого сравнения определить денотативную отнесенность двух его компонентов – темы (или, в другой терминологии, объекта, или левой части сравнения) и ремы (или, по терминологии ряда авторов, эталона, или образа сравнения, или его правой части). Каждый компонент всех сравнений был отнесен к одной

¹ Бродский, И. Сочинения: в 4 т. / И. Бродский / ред. Г. Ф. Комаров. – СПб.: Пушкинский фонд, 1992–1995. – Т. 1–4. В дальнейшем изложении цитаты из текстов И. А. Бродского даны по указанному изданию; в скобках после цитаты римская цифра обозначает том, арабская – страницу.

из пяти денотативных групп: 1) человек; 2) природа; 3) артефакты; 4) духовная культура; 5) слова универсальной отнесенности.

Затем отдельно для каждой выборки было установлено количественное распределение левых частей сравнений по пяти денотативным группам; затем, также отдельно для двух хронологических выборок сравнений, было посчитано распределение по пяти денотативным группам правых (эталонных) частей сравнений. Объем этих денотативных групп применительно как к левым частям сравнений, так и к эталонам, безусловно, значим для мировидения поэта.

Естественно было предположить, что в репрезентативной выборке для каждой из пяти денотативных групп левых частей сравнений найдется то или иное количество соединений с каждой из пяти денотативных групп правых частей сравнений. При этом количественное соотношение тех или иных комбинаций значимо и может служить основой для содержательных суждений о соответствующих корпусах текстов.

Количественные результаты проведенной систематизации левых и эталонных частей сравнений и подсчеты совместной встречаемости денотативных групп левых и правых частей представлены в двух таблицах: для сравнений из ранней поэзии Бродского – в таблице № 1, для сравнений из поздних текстов – в таблице № 2.

В клетках, на пересечении столбцов и строк таблицы, указано количество сравнений, которое образуется по определенной модели; темы сравнений относятся к одной из пяти денотативных групп, указанных в столбце таблицы, а ремы сравнений относятся к денотативной группе, указанной в строке таблицы. Нумерация примеров в статье соотносится с координатами клеток таблиц.

Как в первой, так и во второй выборке, преобладают сравнения с темой, относящейся к денотативной группе «Человек» (см. табл. 1 № А7, табл. 2 № А7). Это означает, что в центре внимания И. А. Бродского находится человек, его качества, действия и отношения.

Результаты нашей работы коррелируют с результатами исследования, проведенного И. Ю. Самойловой, которая установила, что «ядро лексикона И. Бродского составляют лексемы, характеризующие прежде всего человека» [5, с. 32]. В качестве тем и рем сравнений И. А. Бродский использует номинации лица, характеризующие возраст человека (...*Возле кинотеатра толются подростки, как / белоголовки с замерзшей спермой* [1, IV, с. 47]), его родственные отношения (*У северных широт набравшись краски трезвой, / (иначе – серости) и хлестких резюме, / ни резвого свинца, ни обнаженных лезвий / как собственной родни, глаз больше не бздюме* [1, IV, с. 35]), качества (*В погонах века своего, / как маленький простак, / вступай, мой пасынок, в него / с улыбкой на устах, / вдыхая сперму и бензин / посередине дня, / входи в великий магазин / не вспоминай меня* [1, I, с. 116]), профессию, род

занятий, должность (*И по комнате точно шаман кружа, / я наматываю, как клубок, / на себя пустоту ее, чтоб душа / знала что-то, что знает Бог* [1, IV, с. 25]), национальность (*Жука сажали, как турка, на кол* [1, IV, с. 120]), а также обозначения действий (*Поцеловать бы их вправду затылком, как прыжок / с парашютом, душиным / мокрым французским способом!* [1, IV, с. 32]), процесса мышления (*Но и черной мысли толком не закрепить, как на лоб упавшую косо прядь* [1, IV, с. 25]), частей тела (*Вдалеке воронье гнездо как шахна еврейки, / с которой был в молодости знаком, / но, спасибо, расстались* [1, IV, с. 17]).

Однако мир позднего Бродского антропоцентричен в меньшей степени. Анализ наиболее частотных моделей сравнения свидетельствуют о том, что в стихотворениях, написанных поэтом во время эмиграции, увеличивается количество сравнений с темой / ремой из денотативной группы «Артефакт». Значит, усиливается «панвещизм» Бродского, то есть его стремление указать **на вещь** и сравнить с **вещью** (Ср.: табл. 1 № С6, Р3 и табл. 2 № С6, Р3).

В стихотворении «Посвящается стулу» стул, т. е. предмет, становится главным героем: это «вещь, которую [необходимо. – А. С.] пристрастно рассмотреть» [1, IV, с. 7]. Благодаря повторяющемуся мотиву сравнения стула с мягким знаком (также с буквой «б», цифрой 8) утверждается «примат формы над материей», т. е. вещь дематериализуется: *На мягкий в профиль смахивая знак / и «восемь», но квадратное, в анфас, / стоит он* [стул. – А. С.] *в центре комнаты, столь наг, / что многое притягивает глаз* [1, IV, с. 7–8] и *Люди выходят из комнат, где стулья как буква «б» / или как мягкий знак, спасают от головокруженья* [1, IV, с. 48]) [2, с. 172].

А. М. Ранчин справедливо отмечает, что при сравнении человека, его физической и интеллектуальной деятельности с вещью «Бродский деанимизирует (de-animates) человеческую жизнь и «Я» (Self), как бы имитируя безжалостное воздействие времени на нас» [3, с. 165].

Сравнения И. А. Бродского с вещью носят импрессионистический характер, поскольку они чаще основаны на внешнем сходстве предметов. Например, в сравнении *Это относится к осени, к времени вообще, / когда кончаешь курить и когда еще / деревья кажутся рельсами, сбросившими колеса, / и опушки ржавеют, как узловатые леса* [1, IV, с. 11] прямые, бесконечно высокие и голые деревья визуально напоминают рельсы, по которым не движутся поезда.

Итак, в поздних произведениях И. А. Бродского человек уступает место вещи, предмету (Ср.: табл. 2 № А5 и С5).

Человек позднего Бродского «вытесняется» природой. В поздних произведениях поэта количество сравнений с темой, относящейся к денотативной группе «Природа», наиболее велико (табл. 2 № В7). Данная группа сравнений является к тому же наиболее разнообразной во второй

хронологической выборке. К ней относятся сравнения, тема которых называет явления природы, растения, элементы ландшафта.

В картине мира И. А. Бродского значительное место начинают занимать звуки (*Еле слышный / голос, принадлежащий Музе, / звучащий в сумерках как ничей, но / ровный, как пенье зазимовавшей мухи, / нашептывает слова, не имеющие значенья* [1, IV, с. 22]) и запахи (... *Запах / набирается как телефонный номер / или шифр сокровища* [1, IV, с. 34]).

Мы связываем такие изменения в семантической структуре сравнений Бродского с феноменом отчуждения, описанным И. С. Скоропановой [6, с. 104], О. В. Рябковой [4, с. 9] и др. И. И. Скоропанова объясняет обращение И. А. Бродского к философии экзистенциализма желанием автора освободиться от влияния тоталитарного режима: «Как фактор, позволяющий вырваться из мира объективации, где господствует необходимость, рассматривается трансценденция, представляющая собой в философии экзистенциализма подлинное бытие» [6, с. 104].

Подобно тому, как автор покинул земной мир и перенесся в мир трансценденции, из мира позднего Бродского частично эмигрировал Человек; его место занял Предмет и Природа.

Таким образом, описанные нами изменения в семантике сравнений И.А. Бродского, связаны с творческой эволюцией поэта, т. е. развитием наиболее важных для него идей - концепции всепоглощающего Времени и идеи о диктате и могуществе Языка.

Количественные данные об объеме групп сравнений, различных по сочетанию денотативных групп объектов и эталонов сравнения

Табл. 1. Денотативные группы сравнений раннего Бродского

Денотативные группы объектов сравнений, относящиеся к одному из пяти денотативных групп		Денотативные группы эталонов сравнений						
		Количество сравнений (и их процент в общей массе данного периода), эталонный компонент которых (относящийся к одному из четырех семантических полей) является ремой по отношению к одному из четырех классов сравнений, различающихся по семантической принадлежности их объектного (тематического) компонента						
		Человек	Природа	Артефакты	Духовная культура	Универс. группа	Всего:	Ранг
		1	2	3	4	5	6	7
A	Человек	28 (18,7%)	7 (4,7%)	13 (8,7%)	7 (4,7%)	20 (13,3%)	75 (50%)	I
B	Природа	8 (5,3%)	7 (4,7%)	4 (2,7%)	-	11 (7,3%)	30 (20%)	II

C	Арте-факты	4 (2,7%)	5 (3,3%)	4 (2,7%)	3 (2%)	7 (4,7%)	23 (15,4%)	III
D	Духовная культура	5 (3,3%)	3 (2%)	-	1 ед.	1 ед.	10 (6,7%)	V
E	Универс. группа	1 ед.	5 (3,3%)	5 (3,3%)	-	1 ед.	12 (0,9%)	IV
F	Всего:	46 (30,7%)	27 (18%)	26 (17,3%)	11 (7,3%)	40 (26,7%)	150 (100%)	
G	Ранг	I	III	IV	V	II		

Табл. 2. Денотативные группы сравнений позднего Бродского

Денотативные группы объектов сравнений, относящиеся к одному из пяти денотативных групп	Денотативные группы эталонов сравнений							
	Количество сравнений (и их процент в общей массе данного периода), эталонный компонент которых (относящийся к одному из четырех семантических полей) является ремой по отношению к одному из четырех классов сравнений, различающихся по семантической принадлежности их объектного (тематического) компонента							
	Человек	Природа	Арте-факты	Духовная культура	Унив. группа	Всего:	Ранг	
	1	2	3	4	5	6	7	
A	Человек	7 (4,7%)	11 (7,3%)	15 (10%)	4 (2,7%)	8 (5,3%)	45 (30%)	II
B	Природа	8 (5,3%)	6 (4%)	23 (15,3%)	5 (3,3%)	7 (4,7%)	49 (32,7%)	I
C	Артефакты	6 (4%)	6 (4%)	13 (8,7%)	1 ед.	8 (5,3%)	34 (22,7%)	III
D	Духовная культура	-	2 (1,3%)	-	1 ед.	-	3 (2%)	V
E	Универс. группа	5 (3,3%)	4 (2,7%)	-	-	10 (6,7%)	19 (12,6%)	IV
F	Всего:	26 (17,3%)	29 (19,3%)	51 (34%)	11 (7,3%)	43 (28,7%)	150 (100%)	
G	Ранг	IV	III	I	V	II		

Литература

1. Бродский, И. Сочинения: в 4 т. / И. Бродский. – СПб.: Пушкинский фонд, 1992–1995. – Т. 1–4.
2. Лотман, М. Ю. Между вещью и пустотой (из наблюдений над поэтикой сборника Иосифа Бродского «Урания») / М. Ю. Лотман, Ю. М. Лотман // Учен. зап. Тарт. ун-та. – 1990. – Вып. 883. – С. 170–187.
3. Ранчин, А. М. «На пиру Мнемозины»: интертексты Бродского / А. М. Ранчин. – М.: Новое лит. обозрение, 2001. – 464 с.
4. Рябкова, О. В. Искусство отчуждения в поэзии Даниила Хармса и Иосифа Бродского: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.01.01; Уральский гос. ун-т им. А. М. Горького / О. В. Рябкова. – Екатеринбург, 2006. – 22 с.

5. Самойлова, И. Ю. Динамическая картина мира И. Бродского: лингвистический аспект / И. Ю. Самойлова. – Гродно: ГрГУ, 2007. – 191 с.

6. Скоропанова, И. С. Иосиф Бродский / И. С. Скоропанова // Народная асвета. – 1996. – № 6. – С. 99–107.

Л. В. Цалко (Беларусь, Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І. П. Шамякіна)

ПАРАДЫГМЫ ВОБРАЗАЎ А. ПУШКІНА СА ЗНАЧЭННЕМ “З’ЯВЫ ВОДНАЙ СТЫХІІ” (на матэрыяле арыгіналаў і перакладаў на беларускую мову)

Творчая спадчына А. Пушкіна стала неад’емнай часткай сусветнага духоўнага жыцця ўвогуле і беларускага ў прыватнасці. Ніхто так, як ён, не ўплываў на розум сучаснікаў. Памылковай была б думка аб недатыкальнасці пушкінскіх тэкстаў. Яны вызывалі з’яўленне мноства эпілогаў, працягаў, пародый, перакладаў.

Асноўная мэта для перакладчыкаў паэзіі заключаецца ў тым, каб перадаць індывідуальную своеасаблівасць арыгінала, каб пераклад “валодаў тым жа эстэтычным уздзеяннем на рэцыпіента, што і арыгінал” 1, с. 60 .

Прадметам даследавання ў нашым артыкуле з’яўляюцца моўныя вобразныя сродкі А. Пушкіна, якія ўваходзяць у парадыгму вобразаў са значэннем “з’явы воднай стыхіі” і выяўленне асноўных заканамернасцей перакладу названай парадыгмы.

Паняцце парадыгмы вобразаў распрацавана Н. Паўловіч. На думку гэтага даследчыка, вобразы ў паэтычных тэкстах могуць аб’ядноўвацца ў інварыянты. Інварыянт уяўляе сабой складаны сэнс, які ўзнікае ў выніку ўзаемадзеяння паняццяў, “якія знаходзяцца ў адносінах супрацьлегласці, а парадыгма вобразаў – гэта як сам інварыянт, так і мноства вобразаў, у якіх ён рэалізуецца” 2, с. 48 .

Асновай аб’яднання слоў у парадыгмы з’яўляецца паняццёнае адзінства левых і правых элементаў, якія вылучаюцца на аснове агульнага сэнсу таго, што параўноўваецца і таго, з чым параўноўваецца. Пры гэтым улічваецца таксама састаў парадыгмы, іх разгорнутасць, частотнасць тых ці іншых слоў і г. д. У якасці апор для аб’яднання метафарычных сродкаў у парадыгму можа выступаць адзінства або левага, або правага элемента: “што мы параўноўваем часцей за ўсё” і “з чым мы параўноўваем часцей за ўсё” 2, с. 128–129 . Прыкладам аб’яднання па першаму прынцыпу можна лічыць: *вочы – свет, вочы – расліны*, а прыкладам аб’яднання па другому прынцыпу: *вочы – істота, свет – істота*.

Асновай аб'яднання можа стаць і адзінства правага і левага элементаў адначасова. Пры гэтым прымаецца да ўвагі тое, “што з чым мы параўноўваем часцей за ўсё” 2, с. 129 . Вобразныя парадыгмы ў ідыястылі А. Пушкіна вылучаюцца намі на аснове адзінства левага элемента – таго, з чым параўноўваем. У складзе парадыгм выдзяляюцца малыя парадыгмы, якія адрозніваюцца адна ад другой паняццёвай прыналежнасцю таго, што параўноўваецца. На нашу думку, падобны падыход дазваляе дастаткова поўна і ў той жа час сістэмна апісаць “вобразную прастору” ідыястылю А. Пушкіна.

Матэрыялы нашага даследавання сведчаць аб тым, што пры перакладзе вобразных сродкаў А. Пушкіна рознымі аўтарамі ўзнікаюць неадпаведнасці, якія можна аднесці да чатырох асноўных груп:

1) пераклады дакладныя і значна прыбліжаныя да дакладных, з ужываннем лексічных сродкаў, якія з'яўляюцца ў абедзвюх мовах эквівалентнымі;

2) пераклады недакладныя, гэта значыць такія, дзе вобразныя сродкі таксама перадаюцца вобразнымі, але маюць больш ці менш значныя разыходжанні з тымі, што ўжыты ў арыгіналах;

3) выпадкі, калі замест вобразных сродкаў у перакладах ужываюцца нявобразныя;

4) выпадкі, калі на месцы нявобразных сродкаў у перакладах ужываюцца вобразныя.

Як слушна зазначае А. Равуцкі, “у сувязі з разыходжаннем лексічных, сінтаксічных і іншых сістэм розных моў, а таксама наяўнасцю цеснай узаемасувязі моўных сродкаў розных узроўняў дабіцца дакладнай адпаведнасці перакладу арыгінала на ўсіх узроўнях зусім немагчыма. Словы, блізкія па значэнні, часта маюць розныя марфалагічныя характарыстыкі, а гэта, у сваю чаргу, вядзе да змен у сінтаксічнай будове сказаў” 3, с. 166 .

Несумненную цікавасць уяўляе метафарычная парадыгма (ПМ) вобразаў са значэннем “з явы воднай стыхіі” – інварыянт рада: **река, ручей, волна, течение, поток, бездна, пучина, глубина**. “Метафарызацыя гэтага пласта лексікі адносіцца да старажытнай эпохі развіцця рускай літаратурнай мовы і ўзыходзіць, з аднаго боку, да вуснай народнай творчасці, з другога – да вобразнай сістэмы біблейска-візантыйскай літаратуры” 4, с. 89 .

Метафары названай серыі ў творах А. Пушкіна ўтвараюць некалькі груп. Сярод іх найбольш распаўсюджана тая, у якой аб'ектам параўнання з'яўляецца слова **слёзы**, а ў ролі сродку параўнання ўжываюцца словы **река, ручей, поток** і інш.: *Арист нам обещал трагедию такую, Что все от жалости в театре заревут Что слезы зрителей рекою потекут; Умчала всё времён река; Где слез во мраке льются реки; И что-то шепчет, и порой Горючи слезы льет рекой; Грядущего волнуемое мор;*

*И слёз горючею рекою Свирепый оросился лик; Проводил он целы ночи
Перед ликом пресвятой Устремив в ней страстны очи, Тихо слезы лья
рекой; Увижу ль вас? И слез ручей У Тани льется из очей; ручки любви.*

Радзей у ролі аб'екта параўнання выступае слова **кровь**: *Между ими
хлещет кровь ручьями; Их кровь не перестанет в снегах реками течь.*

Разглядаемыя словы-вобразы выступалі ў А. Пушкіна і для
выражэння высокіх пачуццяў і характарызавалі глыбіню і сілу іх
праяўлення.

Паказальна, што ў якасці левага элемента разглядаемай
метафарычнай парадыгмы выступае і лексема **поток**, якая, на думку Л.
Рынькова, “утварае словазлучэнні са значэннем бесперапыннага,
інтэнсіўнага праяўлення чаго-небудзь, інтэнсіўнай змены падзей, з’яў,
рухаў, развіцця” 4, с. 91 ; *Где льется дней моих невидимый поток На лоне
счастья и забвенья; А глухо между тем поток народной брани Уж
бесновался и роптал; Но мненья светского поток... А милый пол, как пух
легок.*

Слова **волна**, якое з’яўляецца левым кампанентам другой малой
парадыгмы, выступае ў сваім пераносным значэнні ‘маса, плынь чаго-
небудзь, што рухаецца з пэўнымі інтэрваламі, моцны рух чаго-небудзь...’

5, с. 186 : *Россия двинулась, и мимо нас волной Шли тучи конные,
брадатая пехота И пушек медных светлый строй; Народ завыл, там
падают, что волны, За рядом ряд... еще... еще..; И поневоле увлекает Их
пестры волны за собой; Прозрачны волны покрывала Накинь на
трепетную грудь; Вдруг лоно волн Измял с налёту вихорь шумный.*

У некаторых словазлучэннях у якасці левага элемента
выкарыстоўваецца лексема **теченье** ‘рух вады ў рэчках, морах’ 5, с. 277 .
Такія ўжыванні адзінкавыя. Яны могуць абазначаць літаратурную
дзеясць ці рух часу: *И младости моей мятежное теченье; И хладный
между тем зюл Ей Каченовский застудил Теченье месячных изданий;
Однообразен каждый день И медленно часов теченье; Теченье сельского
досуга.*

ПМ з левым кампанентам **струя** адрозніваецца ад папярэдніх
семантыкай апорнага слова ‘вузкі паток вады або якой-небудзь вадкасці’ 5,
с. 346 . Такія спалучэнні выражаюць меншую ступень інтэнсіўнасці:

*Стихи собою сами Волнуясь, струями Рождались и текли; Могу ль
забыть я час, когда перед тобой Безмолвный я стоял, и молнийной струей
– Душа к возвышенной душе твоей летела; Булатный меч в минуту
обнажён, Огонь летит струями от удара; Его волшебная струя
Рождала глупостей немало.*

Такім чынам, сістэма ПМ са значэннем “з’явы воднай стыхіі”
з’яўляецца неаднароднай і ўключае ў сябе рады тэматычна збліжаных слоў
з асобнымі кірункамі метафарызацыі.

Пры перакладзе ПМ са значэннем “з’явы воднай стыхіі” ўжываюцца эквівалентныя метафары **рака, мора, паток**. Намі зафіксаваны выпадкі адэкватнага перакладу (**першая група**):

Тихо слезы лья рекой. *Ціха слёзы ліў ракой.* (Я. Міклашэўскі)
Грядущего волнующее море. *Наступнасці няветлівае мора.*
(М. Стральцоў)

Горючи слезы льет рекой. *Лье слёзы горкія ракой.*
(М. Хведаровіч)

Я лил потоки слез неожиданных. *Я ліў знянацкіх слёз патокі.*
(Р. Барадулін)

Текут элегии рекой. *Плывуць элегіі ракой.* (А. Куляшоў)

У складзе ПМ са значэннем “з’явы воднай стыхіі” захавалася метафара **поток**, якая ўжывалася рускім паэтам для абзначэння руху часу:

Где льется дней моих невидимый поток *Дзе льецца дзён маіх*
нябачаны паток

На лоне счастья и забвенья. *На ўлонні шчасця і суцяшэння.*
(У. Шахавец)

З вышэй прыведзенага відаць, што пераклад адэкватны арыгіналу ў плане выражэння метафарычнага словазлучэння. А дзеепрыметнік **нябачаны** падкрэслівае спакойнае, нецікавае, нуднае жыццё, якое хутка праходзіць, пакідаючы пасля сябе толькі ўспамін (“глушь уединенья”, “пустынный уголок”, “тишина полей” і г. д.).

Сярод прыкладаў перакладу са зменай вобраза намі зафіксаваны наступны, калі метафарычнасць пераходзіць на суседняе слова кантэксту (**другая група**):

Близ ложа моего печальная свеча Горит;
мои стихи, сливаясь и журча, Текут,
ручьи любви, текут, полны тобою.

Каля маёй пасцелі свечка ў журбе Гарыць;
і вершы ўсе мае – табе, табе, Як ручаі,
цурчаць і поўняцца табою.

(Я. Сіпакоў)

Замест слова **любовь**, аб’ектам метафары **ручаі** становяцца **вершы**, якія звязаны з пачуццём кахання асацыятыўнай сувязцю: вершы нараджаюцца пад уплывам высокага пачуцця.

Пры перакладзе метафар адзначанай групы таксама сустракаюцца прыклады выключэння метафар (**трэцяя група**):

Увижу ль вас? И слёз ручей
У Тани льётся из очей.

Нас разлучае горкі лёс!..
І не стрымала Таня слёз.

(А. Куляшоў)

Метафара **ручей** паказвае на вялікую колькасць слёз, чаго няма ў перакладзе. Таксама назіраецца стылістычная неадпаведнасць, звязаная з лексемай **очи**.

Нявобразнымі сродкамі замяняе метафару **поток мненья** А. Куляшоў пры перакладзе радкоў з рамана “Яўгеній Анегін”:

Но мненья светского поток... Кали б не ўражлівасць жанчын...
А милый пол, как пух, легок. Яны – як лёгкі рой пушын.
(А. Куляшоў)

У арыгінале метафара **мненья поток** абазначае імклівыя змены ў акружаючым асяроддзі, на якіх нельга канцэнтравасць сваю ўвагу. У перакладзе ўсё гэта знікае і гаворка ўжо ідзе толькі пра ўражлівасць жанчын, якія, на думку многіх мужчын, вельмі часта мяняюць свае меркаванні. І гэта падкрэсліваецца вобразным параўнаннем, а ў беларускім варыянце – і метафарычным спалучэннем з апорным словам рой, якое паказвае на мноства думак, якія ўзнікаюць таму, што прадстаўніцы слабога полу вельмі ўражлівыя.

Здараецца і так, што ў мове перакладу беларускія аўтары ўжываюць словы з разглядаемай серыі, а ў арыгінале яны адсутнічаюць (**чацвёртая група**):

Не погружуся я в минутное мечтанье. Не патануць ў хвалях летуценняў.
(В. Зуёнак)

На нашу думку, В. Зуёнак вельмі трапна выкарыстоўвае метафару **хвалі летуценняў**. Гэта стварае вобраз летуценняў як плавання па хвалях мора, здольнае адвесці далёка ад рэчаіснасці.

Такім чынам, агульныя кірункі метафарызацыі ў мове арыгіналаў і перакладаў супадаюць, характар сістэмных адносін пры перакладзе ў асноўным захоўваецца. Тым не менш выяўляюцца разыходжанні, якія звязаны з пашырэннем або звужэннем семантычнай зоны таго, што параўноўваецца, і таго, з чым параўноўваецца.

Літаратура

1. Гируцкий, А. А. Белорусско-русский художественный билингвизм: типология и история, языковые процессы / А. А. Гируцкий. – Минск, 1990.
2. Павлович, Н. В. Язык образов. Парадигмы образов в русском поэтическом языке / Н. В. Павлович. – М., 1995.
3. Ревуцкий, О. И. Лингвистический анализ художественного текста. – Минск, 1998.
4. Рыньков, Л. Н. Именные метафорические словосочетания в языке художественной литературы XIX в. (послепушкинский период) Л. Н. Рыньков. – Челябинск: Южно-Уральское кн. изд-во, 1975. – 182 с.
5. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. пад рэд. К. К. Атраховіча. – Мінск: БелСЭ, 1977–1984. – Т. 1–5.

А. М. Чарнышова (Беларусь, Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны)

ВАРЫЯНТНАСЦЬ І СІНАНІМІЯ НАЗВАЎ НЕВЕРБАЛЬНЫХ СРОДКАЎ ЗНОСІН У РАМАНАХ У. КАРАТКЕВІЧА

У нашых знешніх паводзінах праяўляецца тое многае, што адбываецца ўнутры нас. Толькі гэтыя праяўленні трэба ўмець распазнаць. За асобнымі, толькі ўяўнымі рухамі рук, вачэй можна ўбачыць настрой, жаданні, думкі нашага суб'ядніка.

У паводзіны людзей аказваюцца заканамерна ўключаны іх эмоцыі. Гэтыя эмацыянальныя зносіны, якія суправаджаюць моўныя выказванні, утвараюць невербальны аспект абмену інфармацыяй – невербальную камунікацыю.

Невербальныя сродкі зносін як і любыя адзінкі мовы валодаюць разнастайнымі моўнымі катэгорыямі. Жэсты і міміка ў кантэксце мастацкага твора набываюць сваё арыгінальнае лексічнае значэнне, таксама сярод кінем сустракаюцца такія з'явы, як мнагазначнасць, сінанімія, варыянтнасць. Невербальныя сродкі ў мастацкім тэксце можна разглядаць як слова, словазлучэнне (як свабоднае, так і ўстойлівае (фразеалагічнае) ці сказ.

Таму, кінемы нічым па структуры ці функцыях выкарыстання не адрозніваюцца ад адзінак мовы (слоў).

У раманах У. Караткевіча можна знайсці багаты фактычны матэрыял варыянтных і сінанімічных кінемных адзінак. Увогуле гэтыя лексічныя з'явы цікава разглядаць на матэрыяле мастацкіх твораў, бо кожная, кінемная адзінка з'яўляецца двухпланавай. З аднаго боку, кінемы называюць пэўны фізічны рух, абазначаюць канкрэтнае фізічнае дзеянне (*заплюшчыць вочы* – закрыць павекамі вочы; *пакруціць галавой* – паматаць галавой з аднаго боку ў другі і г. д.). З другога боку, у адпаведным кантэксце яны перадаюць сімвалічнае, умоўнае значэнне (*заплюшчыць вочы* – выказаць згоду, адабрэнне; наўмысна не заўважыць што-небудзь; *пакруціць галавой* – выказаць нязгоду, неадабрэнне; выказаць ганьбу і інш.)

Такім чынам, змест кінемы з'яўляецца семантычна двухпластовым, бо ў ёй спалучаюцца літаральнае і сімвалічнае значэнні. Гэта дае падставу сцвярджаць, што паравербальныя сродкі камунікацыі з'яўляюцца свайго роду знакамі. Як і іншыя знакавыя сістэмы, кінемы-знакі валодаюць шэрагам фармальных, структурных уласцівасцей.

Кінемы могуць мець **варыянты** – адзінкі, падобныя па значэнні і структурным афармленні, якія могуць замяняць адна адну без істотных змен семантыкі і стылістыкі сказа. Як адзначае Н. Г. Слыхалава, “варыянамі кінем можна лічыць іх лексіка-граматычныя разнавіднасці, тоесныя па значэнні і ступені семантычнай спаенасці. Адрозненні варыянтаў кінем могуць быць большымі або меншымі, аднак яны не павінны парушаць тоеснасці кінемы як такавой” [5, с. 7].

Варыянты адной і той жа адзінкі выкарыстоўваюцца ў мастацкіх творах з неістотнымі зменамі і практычна не змяняюць склад лексем. Варыянтнасць невербальных сродкаў вызначаецца часцей за ўсё зменамі ў такіх марфемах, як прэфікс і суфікс, радзей у корані.

Прывядзем прыклады варыянтных адзінак: *З загонавых адзін падышоў да яго і нешта сказаў, і ў Кроера вышчарыліся зубы* [3, с. 255] і *“Хто такі?” – спытаў Мсціслаў. “Ваўкалака”, – ашчэрыўшы зубы, сказаў Кандрат. “Давайце дукаты ў худую суму, давайце княгіню – з сабою вазьму”* [3, с. 149]; *Алесь убачыў, як спалохана здрагануліся веі аканома* [3, с. 358] і *Алесь ішоў, калі раптам нешта неўсвядомленае прымусіла радасна задрыжаць яго веі. Ён усміхнуўся – перад яго ганкам стаялі ў святочных уборах Кагуты* [3, с. 72]; і *Сытанулі насустрач людзі, хутчэй неслі дзяцей у дом, расхутвалі. Алесь сустракаў гасцей. Алесь то паціскаў руку Франсу, то схіляўся да Майкі, то цалаваў маленькую Наталку* [3, с. 241]; і *Яна не адразу пазнала яго... Алесь схіліўся і пацалаваў ёй руку.*

“Я вельмі ўзрадаваны”, – голас чамусьці асёкся. “Мы так даўно не бачыліся” [3, с. 344]; *Даніла слухаў іх і бурчаў у ласкава-з’едлівыя, залацістыя тады яшчэ вусы* [3, с. 18] і *“Чаго вас туды прынесла, калі ворагі – тут,” – буркнуў ваўкаваты Юльян Лапата* [2, с. 79]; *Манахі спачатку стралялі, а потым кінулі. Відаць было, як яны ўздымалі да неба рукі, стоячы на мурах* [3, с. 172] і *І ў адчай, разумеючы, што ўсё адно, што ў лепшым выпадку варта схопіць яго за буянства, Кірык зноў ускінуў да зор рукі і закрычаў: “Забіваюць Хрыста-а-а-а!”* [1, с. 90]; *Скаціўшыся на самае ўзбярэжжа затокі, чырвоныя, пыльныя, яны малацілі адзін аднаго і раўлі* [3, с. 18] і *І ён разрыдаўся ў гэтых вузкіх руках, быццам сэрца яго рвалася на шматкі* [3, с. 52]; *Бацька паважна схіляе галоўку з падплогенымі на канцах валасамі, робіць рукой гасцінны жэст і кажа: “Bonjour, monsieur”* [3, с. 84] і *Сытанулі насустрач людзі, хутчэй неслі дзяцей у дом, расхутвалі. Алесь сустракаў гасцей. Алесь то паціскаў руку Франсу, то схіляўся да Майкі, то цалаваў маленькую Наталку”* [3, с. 241].

Кінеммы тыпу *схапіцца за галаву – хапацца за галаву; халодныя вочы – халаднаватыя вочы; перасмыкнулася шчака – пасмыквалася шчака; уздрыгваў – дрыжаў; узняў вочы – прыўзняў вочы* з’яўляюцца варыянтамі ў раманах У. Караткевіча. Такая з’ява, як варыянтнасць, не вельмі распаўсюджаная ў разглядаемых намі творах, бо такія кінемныя адзінкі не нясуць дадатковай інфармацыі ці экспрэсіі, а выкарыстоўваюцца аўтарам часцей для таго, каб не ўжываць адну і тую ж кінему па некалькі разоў у тэксе (пазбегнуць таўталогіі), разнастаіць мову твора.

Іншая справа **сінанімія**. Сінанімы прадстаўляюць найменні, якія адрозніваюцца напісаннем, але маюць аднолькавую семантыку. Як адзначае Н. Г. Слыхалава, “сінанімія кінем ахоплівае сінанімію неаднародных саматычных адзінак, у якіх адно і тое ж значэнне, як правіла, узнікае на аснове абагульнення розных саматызмаў. У дадзеным

выпадку прынцып узаемазамяняльнасці сінанімічных кінем прысутнічае на вузка семантычным узроўні, што дае нам права называць большасць дадзеных адзінак з адным прадметна-лагічным зместам” [5, с. 7].

Гэтыя адзінкі пашыраюць твор з пункту гледжання мастацкіх сродкаў і стылістычнага ўспрымання, робяць яго прачытанне цікавым.

Са шматлікіх слоў-сінонімаў, якія ёсць у мове, пісьменнік пры стварэнні мастацкага вобраза “выбірае” адно, але самае патрэбнае, якое найбольш дакладна перадае яго думку або малюе вобраз. Значэнне сінанімічных паравербальных сродкаў у мастацкім творы заключаецца і ў тым, што яны надаюць мове шматфарбнасць, большую выразнасць, робяць яе багатай на розныя адценні. Такія замены і пераўтварэнні і ствараюць асабісты аўтарскі стыль.

Сінанімічнасць паравербальных сродкаў зносін можа быць прадстаўлена ў межах адной тэматычнай групы: *Алесь апусціў галаву. Усё было скончана. Прыніжэнне няшчаснага Тромба завяршыла ўсё. Ён ненавідзеў гэтага чалавека... Але ў чым вінаваты Тромб?* [3, с. 188] або *Століч навесіў попельна-сіваю галаву. “Прабачце, – сказаў Андрэй. – Чаго ўжо там...”* [4, с. 128], або *Княжыч сумна схіліў галаву. Андрэй адчуў, што рыданні пашыраюць ягонае горла. “А потым куды?”* [4, с. 289]; *Стаміўся біць у гонг і толькі з дакорам пагойдзаў галавою: “Дваране яшчэ называецца”* [3, с. 221], або *“А дзядзечкі, перавязіце. Ці ж нам пад кручай начаваць? Утопімся, дзеўкі,” – разважліва сказаў Стафан. “Не ўтопіцца, хто вісець маець,” – сказала ўдава. Няспрытны на язык Стафан толькі галавою пакруціў* [3, с. 204], або *Раўбіч глядзеў на Загорскага. І Загорскі, асцерагаючы яго, адмоўна паківаў галавою* [3, с. 228], або *“Кава і хлеб, – сказаў ён. – Вада і хлеб. Кроў і хлеб.” “Ну, гэтай дарогай мала каму дадзена ісці.” Кастусь упарта паматаў галавою* [3, с. 313], або *“Не верыш?” Хрыстос паматляў галавой. “Амаль не веру. Ходзяць і другія чуткі”* [1, с. 159], або *Тумаіш недаверліва круціў галавою. “Але ж вера... Вера, яна... Хрыстос раззлаваўся”* [1, с. 202]; *Адно таксі слізганула паўз яго, і ён з нарастаючым адчаем пабачыў, як шафёр адмоўна пахітаў галавой. Праз два кварталы... – тая ж гісторыя* [4, с. 290]; *І, ужо ўстрывожаны, убачыў, што ў сябра дрыжаць вусны. “Ты чаго, Паўлюк?”* [3, с. 17] і *У яе трэсліся вусны. “Двайняты! Князюхна, мілы!”* [2, с. 158]; *З усмешкай праз слёзы зірнула яна на Алеся і раптам шырока расплюшчыла вочы: “Паніч!” – і пацалавала ў лоб* [2, с. 159] або *Яна глянула на лёкая з іранічнай ухмылкай, бо той непаразумела глядзеў на Віялету, відавочна не ведаючы, што яму цяпер рабіць* [3, с. 88].

Сінанімія праяўляецца таксама паміж рознымі тэматычнымі групамі. Прыклады дадзеных сінанімічных адзінак разнастайныя і дастаткова пашыраныя ў раманах У. Караткевіча. Такія кінемы могуць выражаць:

развагу, роздум (*ссунуць бровы, пакусваць губы, моршчыць рот*): *Андрэй раптам спахмурнеў. Ссунуліся доўгія цёмныя бровы. “Што з табою, Андрэйка?”* [4, с. 167]; *Кастусь пакусваў па чарзе губы. І раптам*

зарагатаў. “Дурні вы...” [2, с. 191]; “К-куды там. Ён ля бога самога сядзіць. Карніла пакутна моршчыў рот. Як гэта было цяжка. Чаго хоча ад яго гэты? Тысячнік, урэшце, дадумаўся” [1, с. 292];

разгубленасць, непаразуменне (развесці рукамі, паціснуць плячыма): Лотр паціснуў плячыма. Паказаў на лысага Мірона Жарнакрута: “Ну, доўга не будзем тут языком мянціць” [1, с. 95]; “Іншай дарогі для мяне няма, – Алесь развёў рукамі. – Каб жа ж можна было хоць што-небудзь зрабіць!.. Не паўстанеш – будзеш жыць, як усе... Сумленне сраціш. А паўстанеш – таксама страшна” [3, с. 315];

павагу (зняць шапку, пакланіцца, схіліцца): Старшы конюх, Зміцер, абпалены сонцам да таго, што скура лупілася на носе, як на маладой бульбе, зняў шапку перад панам. “Накрыўся, – сказаў бацька. – Ведаеш – не люблю” [3, с. 57]; “Ну і добра. Заставайся тады ты замест яго. І на месца яго за стол сядзеш,” – сказаў бацька. Кандраці пакланіўся: “І ён мне так сказаў... Сказаў, што шчаслівы быў бы, каб я мог замяніць яго...” [3, с. 97]; Кардынал з павагаю схіліўся перад Хрыстом: “Тыяце пакуль адны, пане наш... Я хутка таксама падымуся” [2, с. 134];

трывогу, нервовасць (зубы калоцяцца, ноздры трапечуць, вусны дрыжаць): У Грынкевіча калаціліся зубы “Я кажу табе, чуеш... Я ведаю, з ёю нешта здарылася...” [4, с. 290]; Я не паспеў стрымаць Андрэя. Ён ускочыў: ноздры трапечуць, вусны непаслухмяныя, белыя. А потым уся кроў у твар [4, с. 246]; Аблічча Ірыны было бледнае, і вусны трохі дрыжалі. “Што гэта?” [4, с. 158] і інш.

Такім чынам, можна зрабіць наступныя высновы: з’явы сінанімічнасці і варыянтнасці ў мастацкім тэксце прызваны разнастаіць, а ў некаторых выпадках удакладніць мову пісьменніка. Аўтары ствараюць і выкарыстоўваюць такія моўныя адзінкі ў сваіх тэкстах для таго, каб пазбегнуць аднабаковасці і паўтаральнасці, зрабіць экспрэсіўным не толькі асобнае слова ці сказ, а і ўвесь твор.

Літаратура

1. Караткевіч, У. Выбраныя творы: у 2 т. / У. Караткевіч. – Мінск: Маст. літ., 1980. – Т. 2. Хрыстос прыямліўся ў Гародні (Евангелле ад Іуды): раман. – 400 с.
2. Караткевіч, У. Збор твораў: у 8 т. / У. Караткевіч. – Мінск: Маст. літ., 1989. – Т. 5. Каласы пад сярпом тваім: раман, кн. 2. – 527 с.
3. Караткевіч, У. Каласы пад сярпом тваім: раман. / У. Караткевіч. – Мінск: Юнацтва, 1981. – Кн. 1. – 381 с.
4. Караткевіч, У. Нельга забыць: раман / У. Караткевіч. – Мінск: Маст. літ., 1982. – 335 с.
5. Слыхалова, Н. Г. Соматические речения со значением эмоций в русском языке (на материале произведений Михаила Булгакова): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02 / Н. Г. Слыхалова. – Минск: БГУ, 2002. – 20 с.

Т. В. Шумило (Беларусь, Белорусский государственный университет)

ОСОБЕННОСТИ УПОТРЕБЛЕНИЯ ЭМОТИВОВ В РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Объективно существующая действительность отражается в человеческом сознании, будучи пропущенной через эмоционально «сито» [7, с. 15]. Согласно В. И. Шаховскому, «любая языковая личность знает, что такое эмоция, но ее научная дефиниция еще никому не удавалась из-за расплывчатости самого концепта, принадлежащего ряду смежных с лингвистикой наук» [8, с. 83].

Чтобы изучить особенности проявления эмоций в русской литературе, а значит и в речи в целом, необходимо, в первую очередь, различить такие понятия, как *эмоциональность* и *эмотивность*. Так, Т. В. Ларина предлагает следующее определение данных терминов: «*эмоциональность* – инстинктивное, бессознательное, незапланированное проявление эмоций, являющееся психофизиологической потребностью человека; *эмотивность* – сознательная, запланированная демонстрация эмоций, имеющая определенную коммуникативную установку» [4, с. 152]. Другими словами, эмоциональность сфокусирована в большей степени на субъекте (эмоции для себя), а эмотивность направлена на объект (эмоции для других).

Нечленимые высказывания можно считать специализированными эмотивами, одним из основных средств выражения эмоций, так как это является их основной функциональной нагрузкой. Нечленимое высказывание (далее НВ) – это коммуникативная единица синтаксиса, представляющая собой слово или сочетание слов, выражающая определенное непонятное содержание, служащее реакцией на различного рода факты объективной действительности и выполняющая в языке прагматические функции [5, с. 8]. Как высказывания, обладающие высокой степенью экспрессивности, НВ способны окрасить нейтральное высказывание в соответствующие эмоциональные тона.

Было исследовано 1200 различных НВ в художественной литературе. Из них 47 % составляют непосредственно эмотивные высказывания (564 единицы). Основываясь на классификацию, предложенную К. Э. Изардом все эмотивные НВ были разделены на следующие две группы: 1) НВ, которые выражают одну (основную) эмоцию и 2) НВ, выражающие несколько эмоций [3, с. 152].

1. НВ, выражающие одну (основную) эмоцию. НВ, отражающие базовые эмоции, условно можно разделить на следующие подгруппы: 1) НВ, выражающие восхищение, удовольствие и радость; 2) НВ, выражающие изумление и удивление; 3) НВ, выражающие горе и печаль; 4) НВ, выражающие гнев и ярость, негодование; 5) НВ, выражающие отвращение и презрение; 6) НВ, выражающие испуг, страх и ужас; 7) НВ,

выражающие смущение и застенчивость; 8) НВ, выражающие стыд и унижение, вину.

1.1. НВ, выражающие радость и удовольствие.

Выражения радости и удовольствия при помощи НВ составляют 102 единицы от общего количества всех эмотивных НВ, выражающих базовые эмоции. Все ситуации, в которых проявляется эмоция радости при помощи НВ, условно можно разделить на следующие группы: а) ситуации, в которых радуются за себя, хвалят и восхищаются собой: *Вася: Какой у меня, дядюшка Аристарх, характер! Беда! Тоже в обиду не дадимся* (Н. Островский *Горячее сердце*); б) когда хвалят и восхищаются

поступками либо какими-то качествами других людей, например: – *Вам понравилась пантомима? – улыбнулась она цветухину. – Очень. Я в восторге от корсара... Как он сыграл! Чудо!* (К. Федин. *Первые радости*);

в) ситуации, в которых восхищаются либо любят чем-то: *Пошли в сад. Доктор шел впереди всех и говорил восторженно: – Вот так воздух! Мать честная, вот так воздух!* (А. Чехов. *Моя жизнь*); г) ситуации, когда радуются каким-то произошедшим либо

грядущим событиям, известиям, например: – *Александр Григорьевич, вполне возможно, не женится, – сказал Димка. – Не женится? – подскочил Иван. – Вот это здорово!* (И. Грекова. *Кафедра*); д) ситуации, когда радуются чьим-то неудачам, провалам: *Вдалеке выплясывал Колька Лысков, кривлялся, кричал весело: – Ой, Санька, умили тебя! Ой, Санька, встречу испортили! А как было хорошо встретились!* (В. Тендряков. *Весенние перевертыши*).

Таким образом, можно говорить о существовании как конструктивной, так и деструктивной радости, и о том, что люди склонны радоваться и восхищаться не только поступками или положительными качествами других, но и бедами, неудачами, провалами.

1.2. НВ, выражающие удивление и изумление.

НВ, выражающие удивление и изумление составляют 87 единиц от общего количества всех эмотивных НВ. Причиной для удивления, как правило, служит какое-то неожиданное событие, например: «*Ак. И. Роцин*». *Что за «Ак»? И вдруг сообразил: академик. Ничего себе! А я-то считал его за простого инженера* (Сартаков. *Горный ветер*).

Интересен тот факт, что большинством людей эмоция удивления расценивается как положительная. Данная закономерность наблюдается и в проведенном исследовании: из рассмотренных 87 случаев выражения удивления и изумления 50 отражают радостное, приятное удивление: – *Э! Да уж девять часов! – с радостным изумлением произнес Илья Иванович* (Гончаров. *Обломов*).

1.3. НВ, выражающие горе, печаль.

Обычно печаль относят к негативным, отрицательным эмоциям, но подобная классификация не

передает всех характеристик дискретных эмоций. «Ни одну из эмоций нельзя считать исключительно позитивной или исключительно негативной, хорошей или плохой, полезной или вредной» [3, с. 159]. Такие эмоции? как горе и печаль способствуют проявлению сопереживания, сострадания, сочувствия. НВ, выражающие эмоции горя, печали, страдания, встречаются в 62 случаях. Исходя из проведенного исследования, можно говорить о следующих активаторах эмоции печали:

1) разлука является одним из основных активаторов печали. Вынужденная разлука с близким человеком вызывает печаль и душевное страдание. Но самую глубокую печаль вызывает у нас смерть: – *Батя! Батюшка!... Ой, ма-а-ма! Гриша наш!... Ох! Ох! Гришу... убили!* (М. Шолохов. Тихий Дон);

2) сопереживание бедам и неудачам других является следующим активатором эмоции печали. Например: – *Ах, какой пекарь! Золото! Но тоже пьяница, и-их!* (М. Горький. Коновалов);

3) воспоминания, размышления, анализ прошлого, разочарование в настоящем также могут стать активаторами эмоции печали: *Что же, жизнь прошла! Любимый труд, желания, огорчения, радости – все ушло* (А. Кузнецов. Земной поклон); 4) разочарование, неудача, провал, например: – *Эх, ёлки-зеленые!*

Провалили дело, – сказал он. – Через нашу неорганизованность провалили. Нешто иначе упустили бы этих подлецов? (А. Адамов. Последний «бизнес»).

1.4. НВ, выражающие гнев и негодование. Гнев – одна из важнейших эмоций. Всего в исследовании встречается 83 случая выражения гнева либо негодования. Активаторами подобных эмоций могут служить следующие ситуации:

1) препятствие на пути достижения намеченной цели может вызывать у человека гнев: – *Тьфу, чтоб тебя черти! – возмутился горбач. – Поедешь ты, старая холера или нет? – Разве так ездят? Хлобысни-ка ее кнутом! Но, черт! Хорошенько ее* (А. Чехов. Тоска);

2) нанесенное оскорбление. Гнев может быть вызван неправильными или несправедливыми действиями и поступками окружающих: *Павка, получив удар в грудь, совершенно вышел из себя. – Ах, так! Ну, получай! – и коротким взмахом руки влетил Сухарько режущий удар в лицо* (Н. Островский. Как закалялась сталь).

1.5. НВ, выражающие отвращение и презрение. Случаи выражения отвращения и презрения встречаются 43 раза. Исходной причиной отвращения может быть неприятный на вкус, дурной запах или неприятный вид какого-либо объекта. Например: – *Это невозможно видеть без содрогания! Я потом все вспоминал, и у меня по спине мурашки бегали. Бр-р-р!* (К. Федин. Необыкновенное лето)

В свою очередь, презрение не переживается как всеобъемлющее чувство. Испытывая презрение к какому-то человеку, мы ощущаем в чем-то свое превосходство над ним: *Любовь: Научи нас работать.*

Иван: Х-хе! Работать! Что ты можешь? (Горький. Последние)

1.6. НВ, выражающие испуг, страх. Возможно, именно потому, что эмоция страха сама по себе вызывает ужас, она переживается нами достаточно редко, всего было обнаружено 21 ситуация проявления страха при помощи НВ. Одним из естественных активаторов страха является одиночество. Зачастую, оставаясь в одиночестве, человек ощущает угрозу своей безопасности: – *Дьяволицина!* – заорал в темноте Фокин. – *Кто здесь?* (Стругацкие. Полдень XXII век).

Внезапное приближение, появление, обнаружение объекта может также являться причиной сильнейшего страха и даже ужаса: *А барышня, пассажирка, встала на цыпочки, растопырила пальцы, машет руками, точно лететь собралась, кричит: – Ай, мама!*

Ну, я обернулся и вижу – действительно 'мама'! Удав, понимаете, залез в парашют, огромный удав, метров в тридцать (А. Некрасов. Приключения капитана Врунгеля).

1.7. НВ, выражающие смущение. Ядром любого переживания смущения является ощущение незащищенности в ситуации социального взаимодействия. Всего в исследовании встречается 30 случаев выражения смущения, неловкости. Условно смущение может быть вызвано двумя причинами:

1) смущение, вызванное непосредственно действиями либо словами самого индивида, например: *Санька одурела: надо было стыдиться, она же как безумная устала дышащие зрочки на жениха. Вдруг вздохнула – и шепотом: «Ой, мама родная...»* (А. Толстой. Петр Первый);

2) смущение как реакция на слова либо действия кого-либо: *...она не отстранилась, он сжал крепче ее руку и поцеловал ее в губы.*

– *Вот тебе раз!* – проговорила она и, быстрым движением вырвав свою руку, побежала прочь от него (Л. Толстой. Воскресенье).

1.8. НВ, выражающие стыд, вину. В исследовании встречается 12 случаев выражения эмоции стыда. Стыд – это осознание собственной неумелости, непригодности или неадекватности в некой ситуации или при исполнении некоего задания, сопровождаемое негативным переживанием – огорчением, беспокойством или тревогой, чувством вины: *‘Что я наделал, как мог я это сделать, – я, такой хороший и честный и никому не желавший зла, – о-о-о... как мог я это сделать!’* (А. Фадеев. Разгром).

2. НВ, выражающие составные эмоции. Составные и базовые эмоции соотносятся между собой, как молекулы и атомы. В исследовании обнаружен 61 случай проявления составных эмоций. Основываясь на изученном практическом материале, были выделены следующие виды сочетания базовых эмоций: 1) печаль + гнев; 2) гнев + отвращение.

2.1. НВ, содержащие в себе печаль и гнев

Из всех возможных интеракций, в которые вступают друг с другом эмоции, самой распространенной является интеракция печаль + гнев [3, с. 166] (38 случаев). Печаль является врожденным активатором гнева. Например: – *Эх, елки-зеленые! Провалили дело, – сказал он. – Через нашу неорганизованность провалили. Нешто иначе упустили бы этих подлецов?* (А. Адамов. Последний «бизнес»).

2.2. НВ, содержащие в себе гнев и отвращение, презрение.

Ситуации, активирующие гнев, зачастую одновременно активируют эмоции отвращения и презрения. В исследовании встречается 21 ситуация, заключающая в себе эмоции гнева и отвращения, презрения, например: – *Тьфу ты пропасть! Да ты, протри глаза-то, отрезвись хоть для великого Божьего праздника!* (Достоевский. Село Степанчиково).

В заключение хотелось бы отметить, что достаточно большое количество эмотивных НВ – это результат эмоциональности, экспрессивности русской речи. Так, по мнению А. Вержбицкой, одной из русских культурных ценностей является открытое неконтролируемое проявление эмоций [1, с. 121]. Русские являются людьми «экспрессивными и эмоционально живыми», их отличает «общая экспансивность, легкость в выражении чувств, импульсивность» [2, с. 34].

Литература

1. Wierzbicka, A. Emotions across Languages and Cultures: Diversity and Universality. – Cambridge: Cambridge University Press, 1999. – 160 p.
2. Вержбицкая, А. Язык. Культура. Познание: сб. статей / А. Вержбицкая; пер. с англ. / отв. ред. и сост. М. А. Кронгауз. – М.: Рус. слов., 1997. – 411 с.
3. Изард, К. Э. Психология эмоций / К. Э. Изард. – СПб.: Изд-во «Питер», 1999. – 464 с.
4. Ларина, Т. В. Фатические эмотивы и их роль в коммуникации / Т. В. Ларина // Эмоции в языке и речи: сб. научных статей / под ред. И. А. Шаронова. – М.: РГГУ, 2005. – С. 150–160.
5. Меликян, В. Ю. Эмоционально-экспрессивные обороты живой речи / В. Ю. Меликян. – М.: Наука, Флинта, 2001. – 240 с.
6. Пиотровская, Л. А. Эмотивные высказывания как объект лингвистического исследования. / Л. А. Пиотровская. – СПб.: СПбГУ, 1994. – 146 с.
7. Черничкина, Е. К. Эмоциональная корреляция в процессе межкультурной коммуникации / Е. К. Черничкина // Вестник ВолГМУ. – 2006. – № 2. – С. 13–16.
8. Шаховский, В. И. Эмоциональные культурные концепты: параллели и контрасты / В. И. Шаховский // Языковая личность: культурные концепты. – Волгоград: Волг. гос. пед. ун-т, 1996. – С. 80–96.

М. В. Шуцяк (Беларусь, Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І. П. Шамякіна)

**АСАБЛІВАСЦІ ФУНКЦЫЯНАВАННЯ ГЕРМАНІЗМАЎ
У ТВОРАХ Я. БРЫЛЯ**

У творах Я. Брыля, прысвечаных падзеям Вялікай Айчыннай вайны, шырока выкарыстоўваюцца германізмы, якія валодаюць значным стылістычным патэнцыялам. Большасць з іх складаюць словы, якія называюць ваенныя рэаліі (*фюрэр, зондэрфюрэр, паліцай, гітлерюгенд*), прадметы быту (*штуба, цэйс, картофэль, магерсуп*), шырока пададзены асабовыя ўласныя імёны, прозвішчы, тапанімічныя назвы, уласцівыя нямецкай мове (*Карл, Кэта, Горст, Эрыка; Розенберг, Трайбэр, Гросман; Кёльн, Браўншвайг, Шнайдэмюль*).

Германізмы, ужытыя ў творах Я. Брыля, выконваюць наступныя функцыі:

– адлюстроўваюць моўную сітуацыю, служаць сігналам таго, што гаворка вядзецца на нямецкай мове: *“І я адказваю, што мы – палонныя, што сябар мой – “поле”, паляк, а я – “вайсрусэ”, беларус”* [1, с. 95];

– называючы іншаземныя рэаліі, спрыяюць стварэнню дакументальнасці, сітуацыйнай дакладнасці, верагоднасці: *“Сыноч аканом, нагала стрыжаны шчанюк у форме гітлерюгенда, нёс яго [аўтамат] на баявым узводзе, з пальцам на спуску”* [1, с. 77]; *“Ды інтарэсы юнкера – інтарэсы “вялікага Райху”* [1, с. 85];

– дапамагаюць аўтару моўнымі сродкамі абмаляваць партрэт фашысцкага захопніка, стварыць негатыўны вобраз ворага: *“...як ні стараліся нас падзадорыць на гэта брахлівыя, наіўныя батрачкі, як ні крычалі аканом ці вахман вечнае “польнішэс швайн!..”* [1 с. 78–79]. *“О доннэрветар! – трубіў ён. – Дык гэта ж, мае апосталы, свінства!”* [1, с. 96];

– размяжоўваюць паняцці “сваё”/“чужое”: *“Спадар зондэрфюрэр кажэ, што **фраў**...што жонку сваю вы можаце забраць”* [1, с. 278];

– служаць сродкамі перадачы пеяратаўнай экспрэсіі – негатыўных эмоцый і ацэнак: *“Не ведаў, але не хацеў, каб яго вёз некуды пракрыты, ненавісны **фрыц**”* [1, с. 173].

Паколькі ацэнка і эмоцыя непарыўна звязаны са светаўспрыманнем адрасанта, то выкарыстанне такіх слоў у творы з’яўляецца сігналам уключэння аўтара ў працэс расказвання, яго ўказання на размеркаванне сваіх сімпатый і антыпатый. У цэлым запазычаная лексіка з экспрэсіўным кампанентам выступае сродкам фарміравання мастацкіх вобразаў, эмацыянальна ўздзейнічаючы на чытача, выклікае ў ім творчую актыўнасць, робіць яго саўдзельнікам засведчаных у творы падзей.

На працэс выкарыстання іншамоўных слоў у мастацкім творы робіць уплыў сама асоба аўтара, яе схільнасць, жыццёвы вопыт, творчая ініцыятыва. Я. Брыль выкарыстоўвае разнастайную лексіку з нямецкай мовы, ужываючы шматлікія ўкрапанні, значэнне якіх шырокаму колу чытачоў малавядома. Гэта тлумачыцца аўтабіяграфічнасцю твораў Я. Брыля, падзеі якіх разгортваюцца ў фашысцкай Германіі.

Нямецкамоўныя адзінкі ў яго творах, акрамя пярэтыўнай, зрэдку ўтрымліваюць меліяратыўную канатацыю, асабліва ў выпадках, калі апісваюцца ўзаемаадносіны немцаў паміж сабой: “Тут жыве мой добры камарад Гросман. Хальт!” [1, с. 92].

Развіццю семантыка-стылістычнага патэнцыялу варварызмаў, укрэпленняў і экзатызмаў спрыяюць асаблівасці іх графічнага і марфалагічнага афармлення і кантэкст. Мінімальна ці зусім неадаптаваныя германізмы перадаюць маўленне немцаў: “*Der Hund ist noch ganz jung und dumm,*” – буркнуў ён вяла, без усякага падабенства ўсмешкі” [1, с. 413]. Пераважна змененыя, скажоныя адзінкі характэрны для маўлення персанажаў беларусаў: “Палонныя, што працавалі на *арбайтскамандах*, атрымлівалі па трыццаць марак у месяц, *бонамі*, за якія, праз *вахмана*, можна было купіць тое, што не ахоплівалася картачнай сістэмай [...]” [1, с. 97]. Нязвыкласць і чужароднасць такіх адзінак прыцягвае ўвагу чытача, маркіруе іх як элементы чужой, незнаёмай, варожай культуры.

Галоўны фактар, які ўплывае на асаблівасці функцыянавання германізмаў у мастацкіх тэкстах – агульны сэнс і афарбоўка кантэксту. Семантыку германізмаў у творах Я. Брыля дапамагаюць канкрэтызаваць:

– кантэкстуальная спалучальнасць нямецкамоўных адзінак з беларускімі словамі: “*Ё, – згадзіўся ён. – Гунд. Яшчэ і гаўкае, бандыцкая парода*” [1, с. 413];

– непасрэдныя тлумачэнні ў тэксце: “*Зондэрфюрэр, начальнік экспедыцыі, разважыў, што прымусіць “бандытаў” капаць сабе яму – доўгая гісторыя*” [1, с. 277];

– зноскі-заўвагі: “*На, майн лібэр, іст шон ды захэ эрледыкт*” (у зноскы: “*Ну, мой дарагі, справа скончана?*”) [2, с. 444];

– беларускамоўныя эквіваленты: “*...ці сам пануры, з вялікай, як цэбар, люлькай “гросбаўэр” – прускі кулак*” [1, с. 118];

– тлумачэнне праз іншыя запазычанні, ужытыя раней: “*... она, фатэраў фатэр*” [2, с. 71].

Важнымі тэкстаўтваральнымі кампанентамі твораў Я. Брыля з’яўляюцца запазычаныя з нямецкай мовы ўласныя імёны. У мастацкім тэксце яны напаўняюцца дадатковай інфармацыяй. Антрапонімы ўтрымліваюць разнастайныя звесткі аб персанажах-носьбітах імя ці прозвішча: “*А Карл – бязвусы, маўклівы стары ў сінях штоніках, палатаных да апошняй магчымасці, з лустачкай хлеба ў кішэні таксама палатанай курткі, – Карл падышоў да Міколы, падаў яму руку, сказаў: “Ты – мой найлепшы друг!”*” [1, с. 117]. Тапонімы лакалізуюць месца падзей, садзейнічаюць стварэнню канкрэтнасці, праўдзівасці твора, спрыяюць перадачы рэгіянальнага і нацыянальна-культуралагічнага каларыту: “*А па назвах раёнаў – Дойч Кронэ і Шнайдэмюль – можна*

было меркаваць, што мы знаходзімся наблізу ад былой польска-нямецкай граніцы” [1, с. 107].

Такім чынам, германізмы ў творах Я. Брыля з’яўляюцца важным стылістычным і тэкстаўтваральным кампанентам.

Літаратура

1 Брыль, Я. Збор твораў: у 5 т. / Я. Брыль. – Мінск: Маст. літ., 1979. – Т. 1. – 512 с. 2

Брыль, Я. Збор твораў: у 5 т. / Я. Брыль. – Мінск: Маст. літ., 1980. – Т. 3. – 528 с.

Г. В. Юдзянкова (Беларусь, Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І. П. Шамякіна)

ПРОЗВІШЧЫ З ФАРМАНТАМІ -СКІ/-ЦКІ Ў МАСТАЦКІМ ТЭКСЦЕ ЯК ПАКАЗЧЫК САЦЫЯЛЬнай ДЫФЕРЭНЦЫЯЦЫ ПЕРСАНАЖАЎ

На сучасным этапе развіцця лінгвістыкі значная ўвага надаецца даследаванню анамастычнай прасторы мастацкага тэксту, паколькі онім з’яўляецца сродкам паэтыкі, удзельнічае ў фарміраванні вобразнасці ўсяго твора і спрыяе больш глыбокаму разуменню аўтарскай задумы. Менавіта навуковыя працы мовазнаўцаў, прысвечаныя вывучэнню ўласных імёнаў у мастацкім тэксце з выкарыстаннем лінгвістычных метадаў структурнага і семантычнага аналізу, дазволілі вылучыць літаратурную анамастыку ў асобную галіну анамастыкі.

Вядучае месца ў анамастычнай прасторы мастацкага дыскурсу належыць антрапонімам. У адрозненне ад паўсядзённай маўленчай камунікацыі, дзе гэтыя адзінкі ў асноўным выконваюць ідэнтыфікуючую функцыю, іншую асаблівасць уяўляюць яны ў творах мастацкай літаратуры, дзе антрапонімы здольны сумяшчаць намінацыйную функцыю з эстэтычнай, выяўленчай, характарыстычнай, сацыяльнай, гістарычнай і інш. і адыгрываць вядучую ролю ў стварэнні “семантычнай кампазіцыі” тэксту разам з іншымі стылістычнымі сродкамі [6, с. 102].

Гэты артыкул прысвечаны аналізу прозвішчаў суфіксальнага ўтварэння на *-скі / -цкі* як адной з прадуктыўных антрапанімічных мадэляў наймення персанажаў (гл. табл. 1) мастацкіх твораў беларускай літаратуры XIX стагоддзя (Я. Баршчэўскі, В. Дунін-Марцінкевіч, Ф. Багушэвіч, Я. Лучына, В. Каратынскі, А. Рыпінскі, Я. Чачот).

Табліца 1. Асноўныя мадэлі прозвішчаў персанажаў у мастацкіх творах беларускай літаратуры XIX стагоддзя

Спосаб утварэння	Колькасць (%)
Лексіка-семантычны	39

Марфалагічны	
-скі/-цкі	38
-овіч/-евіч	14
-аў/-еў	5
-ын/-ін	2
Сінтаксічна-марфалагічны	2

Добра вядома, што ў працэсе выбару імёнаў для сваіх персанажаў пісьменнік звяртае ўвагу на іх фанемны і марфемны склад, якія здольны адлюстроўваць дадатковыя эмацыянальна-экспрэсіўныя адценні. Пры гэтым аўтар арыентуецца на рэальны антрапанімікон, агульнапрынятую ў пэўнай культуры формулу іменавання, каб больш дакладна перадаць чытачу інфармацыю пра нацыянальны, узроставы, сацыяльны статус персанажа. Так, у сярэдневяковай Польшчы прозвішчы прыметнікавага паходжання з фармантамі *-скі / -цкі* ўжываліся як паказчык шляхецкага паходжання і роду. Гэта пацвярджаецца і даследаваннямі лінгвістаў (М. Бірыла, Б. Унбегаун, Г. Усціновіч, Ю. Гурская), якія адзначаюць, што прозвішчы на *-скі/-цкі* займаюць другое месца па ўжывальнасці ў Беларусі і этымалагічна маюць тапанімічны характар, “указваючы на рэгіён, уладанне, якое належала асобе, або на мясцовасць, адкуль яна паходзіць”: *Друцкі, Мірскі, Полацкі, Слоніцкі, Хмялеўскі, Яленскі* [5, с. 76]. Як заўважыла Ю. Гурская, згодна “Перапісу войска ВКЛ” (1528 г.) такія прозвішчы пераважалі на паўднёвым захадзе (каля 80 %), што, верагодна, звязана з уплывам Польскай антрапанімічнай сістэмы [2, с. 19]. Аднак з цягам часу лексічную аснову для прозвішчаў гэтай мадэлі пачалі складаць і антрапонімы: *Адамоўскі < Адам, Васілеўскі < Васіль, Пятроўскі < Пётр*.

У творах мастацкай літаратуры, як заўважана айчыннымі даследчыкамі ў галіне літаратурнай анамастыкі (С. Бут-Гусаім, В. Рагаўцоў, А. Рогалеў, В. Шур), часцей за ўсё прозвішчы з фармантамі *-скі / -цкі* семантычна празрыстыя, маюць адапелятыўны характар і “пераважна ўжываюцца для ідэнтыфікацыі прадстаўнікоў дваранства, шляхты, арыстакратаў, паноў і розных падпанкаў або выскачак з прэтэнзіяй на шляхецтва”: *Быкоўскі, Крыніцкі, Заблоцкі, Знасілоўскі* [7, с. 84].

У мастацкіх творах беларускай літаратуры XIX стагоддзя прозвішчы на *-скі/-цкі* таксама паслядоўна ўжываюцца з адпаведнымі назоўнікамі ў прэпазіцыі для ідэнтыфікацыі паноў, памешчыкаў, шляхты, духавенства і аканомаў: *Ведзь ксёндз Фалькоўскі казаў, / Што бог клясць не прыказаў* (А. Рыпінскі. Нячысцік); *Але найвялікшай дапамогай яму [Сабковічу – Г. Ю.] была смерць графа Багацкага. Нябожчык, падаючы ў ваду, выкінуў з бакавой кішэні бумажнік, а як ён трапіў да Сабковіча, ведама не толькі богу, а і людзям. Осць скуль у яго багацце!* [Маршалак] (В. Дунін-Марцінкевіч. Залёты); *Ледзь я прайшоў аж у тую кануру, / Гдзе аконам Бізуньскі цярыць. / Чорт і яго запрагае у фуру...* (Ф. Багушэвіч. Быў

у чысцы). Паводле семантычнай арганізацыі гэтыя адзінкі можна падзяліць на наступныя групы:

1. **Адапелятыўныя:** *Багацкі, Бізуньскі, Броўская, Ключкоўская, Лятальскі, Паэтніцкая, Пянкніцкая, Сакальніцкі, Саматніцкі, Слівінская, Цюхай-Ліпскі, Шчырэцкі, Шышкоўскі*. Адпаведна класіфікацыі

А. Рогалева, такія паэтонімы можна аднесці да прамагаваркіх – “ім уласцівы прама, адназначная і экспрэсіўная семантыка, а таксама ўяўная стылістычная маркіраванасць” [4, с. 54]. Адзначым, што выкарыстанне такіх уласных імёнаў з’яўлялася характэрнай рысай літаратуры класіцызму (*Скотинин, Правдин, Стародум* (Д. Фанвізін), *Молчалин, Скалозуб, Тугоуховский* (А. Грыбаедаў)). Так, адназоўнікавым дэрыватам з’яўляецца антрапонім **Сакальніцкі** (параўн.: *сокал* – ‘драпежная птушка сямейства сакаліных з моцнай дзюбай і доўгімі вострымі крыламі’). Вядома, *сокал* вылучаецца яшчэ і вельмі вострым зрокам, што і ўзяў за аснову аўтар пры стварэнні прозвішча *Сакальніцкі*: *О, я мігам патраплю пазнаць чалавека – нездарма завуся Сакальніцкім* [Суддзя] (В. Дунін-Марцінкевіч. Залёты). Аднак жа ў *Сабковічу* суддзя *Сакальніцкі* не змог разгледзець злодзея і прайдзісвета: *А ты, дарагі дружа, каторы ўраз патрапіш ацаніць чалавека, – страшэнна абмыліўся, прымаючы ў сваім доме гэту ягадку...* [Маршалак]. Стылістычнай маркіраванасцю надзелены і такія антрапонімы, праз якія на ўзроўні асацыятыўных сувязей раскрываюцца ўнутраныя якасці іх носьбітаў. Напрыклад, менавіта **Шчырэцкі** (параўн.: *шчыры* – ‘праўдзiвы, чыстасардэчны, адкрыты’) паведамляе дзедзічу *Лятальскаму* пра тое, як камісар здзекуецца з яго сялян: *Яшчэ б усім патрапіў замыліць вочы, каб не той пракляты навочны сведка ўсіх маіх учынкаў, той Шчырэцкі, звольнены падданы мужык, што жыве пры двары з панскай ласкі* [Камісар] (В. Дунін-Марцінкевіч. Ідылія).

У гэтай групе прозвішчаў нярэдка выкарыстоўваюцца апелятывы значна заніжанага плана [7, с. 84]. Параўн.: *Слівянская* < Сліва, *Броўская* < брыво, *Лятальскі* < Лятаць, *Шышкоўскі* < шышка, *Дрыгальскі* < дрыгаць. Такія антрапонімы выконваюць у тэксце экспрэсіўна-стылістычную функцыю, што заключана не толькі ў семантыцы іх апелятываў, але і ў камічным гукавым складзе. Напрыклад, падчас размовы з сястрой, *Сабковіч* узгадвае, як яго вучыў танцаваць **Дрыгальскі** (параўн.: *дрыгаць* – разм. ‘рабіць рэзкія, адрывістыя рухі’): *А! а! ці ведаеш, сястрыца, што я ўжо і кантраданса ўмею скакаць...* *Дрыгальскі мяне крыху падмуштраваў, толькі другая хвігура неяк нядобра ідзе* [Сабковіч] (В. Дунін-Марцінкевіч. Залёты).

Для беларуска-польска-ўкраінскага антрапанімікону характэрна спецыфічная мадэль складаных шляхецкіх прозвішчаў: *Бялыніцкі-Біруля, Вярыга-Дарэўскі, Друцкі-Падбярэзскі, Доўнар-Запольскі, Дуб-Дубянецкі, Забэйда-Сумніцкі*. Нярэдка такімі складанымі найменнямі сярод беларускай, польскай, украінскай шляхты падкрэслівалася веліч радавітых

шляхецкіх родаў, знакамітых магнатаў [8, с. 190]. У творах мастацкай літаратуры паэтонімы такой будовы ўжываюцца аўтарамі як для рэпрэзентацыі прадстаўнікоў сапраўды знакамітага шляхецкага роду (*Загорскі-Вежа*), так і для стварэння каламбураў і сатыры: *Дуб-Дубавецкі, Брава-Жыватоўскі, Басак-Яроўкі*. Парадзным можна лічыць антрапонім **Цюхай-Ліпскі** (В. Дунін-Марцінкевіч. Пінская шляхта). На думку В. Рагаўцова, у дваіным прозвішчы “пеяратыўна маркіраваным можа быць толькі адзін “гаваркі” кампанент, які напаяняе ўсё прозвішча камічным зместам [3, с. 158]. Параўн.: *цюхцяй* – разм. неадабр. ‘непаваротлівы, няспрытны, абьякавы да ўсяго чалавек; няўклюда’. Камічны эфект дасягаецца яшчэ і тым, што ў рэпліках дзеючых асоб на працягу твора актуалізуецца толькі першая частка прозвішча: *Найяснейшая карона прыехаў на прасоку на жалабе Цюхая на твайго бацьку, што ён яго набіў...* [Куторга]; *Цюхай, апрач мёду і рыбы, прыцяг дзесяць вяноў сушаных баравікоў...* [Дзесяцкі]. Другая ж частка дваінога паэтоніма сустракаецца ў аўтарскіх рэмарках і падчас афіцыйнага звароту да яго носбіта станавога прыстава: *Яго няможна ставіць, – ён пад судом. (Абярнуўшыся да сведкаў Ліпскага). Вы бачылі, як Пратасавіцкі біў Ліпскага?* [Кручкоў].

Такая распаўсюджанасць адапелятыўных шляхецкіх прозвішчаў у творах мастацкай літаратуры невыпадковая, паколькі ў рэальным беларускім антрапаніміконе адапелятыўныя прозвішчы скаладаюць 68 %, адтапанімічныя – 2 %. Параўн.: у англійскай антрапанімічнай сістэме пераважаюць адтапанімічныя прозвішчы – 37 %, а адапелятыўныя займаюць 34 % [1, с. 87].

2. **Адантрапанімічныя: Грынеўскі** < Грынь (адна з дэмінітыўных формаў імені *Грыгорый*): *Адзін – вечны пакой! – зваўся пан Лісоўскі, / Нябожчык Грынеўскі, трэці – ксёндз Шышкоўскі...* (В. Дунін-Марцінкевіч. Вечарніцы); **Пратасавіцкі** < Пратас: *Дзень добры, пане Пратасавіцкі! Здарова, пані Пратасавіцкая!* (В. Дунін-Марцінкевіч. Пінская шляхта).

3. **Адтапанімічныя: Альпенскі** < Альпень (вёска ў Столінскім раёне): *Знаеш? Цябе Альпенскі аблаяў мужыком* (В. Дунін-Марцінкевіч. Пінская шляхта); **Лісоўскі** < Лісовічы (вёска ў Столінскім раёне): *дзівіцца Зміцер, пеўня аглядае, / Аж тут пан Лісоўскі к яму прыступае: “Скажы, чалавеча, што за шарака? / Гэта ж рэдкасць цяпер зверына така!”*

(В. Дунін-Марцінкевіч. Вечарніцы). Прозвішчы гэтай групы даволі часта ўжываюцца вядомымі літаратарамі ў якасці псеўданімаў. Параўн.: *А. Слуцкі* < г. Слуцк (Адам Бабарэка), *М. Слуцкі* < г. Слуцк (крытык Міхась Тычына), *І. Слоніўская* < г. Слоніў (Ірына Масляніцына), *Вецявіцкі* < в. Вецявічы (Мікола Арочка), *Малакракоўскі* < в. Малая Кракотка (Іван Саламевіч).

Некаторыя прозвішчы акрамя “польскіх” фармантаў *-скі / -цкі* ўтрымліваюць і адпаведныя спалучэнні гукаў: *Дэмбіцкі, Пянкніцкая, Зацнеўскі*. Поўная антрапаформула можа як супадаць у носьбітаў такіх паэтонімаў (*Станіслаў Зацнеўскі, Юлія Пянкніцкая*), так і не супадаць (*Апанас Дэмбіцкі*).

Такім чынам, у творах мастацкай літаратуры прозвішчы з фармантамі *-скі / -цкі*, як правіла, ствараюцца аўтарамі ад апелятываў з празрыстай семантыкай. Гэтыя адзінкі дэкадзіруюцца чытачом яшчэ на датэкставым узроўні, выконваючы прагназуючую функцыю.

Літаратура

1. Барысевіч, К. А. Семантыка прозвішчаўтваральных асноваў у беларускай і англійскай мовах / К. А. Барысевіч // Веснік ГрДУ імя Я. Купалы. Сер. 3, Філалогія. Педагогіка. Псіхалогія. – 2007. – № 2. – С. 86–91.

2. Гурская, Ю. А. Имя собственное: этимология, национально-культурный потенциал, концептуализация: автореф. дис. ... докт. филол. наук. 10.02.19; Бел. гос. ун-т / Ю. А. Гурская. – Минск, 2009. – 42 с.

3. Рагаўцоў, В. І. Маўленчае выражэнне камічнага ў беларускай драматургіі: манагр. / Магілёўс. дзярж. ун-т імя А. Куляшова / В. І. Рагаўцоў. – Магілёў, 2002. – 304 с.

4. Рогалев, А. Ф. Имя и образ: художественная функция имен собственных в литературных произведениях и сказках / А. Ф. Рогалев. – Гомель: Барк, 2007. – 224 с.

5. Усціновіч, Г. Нашы прозвішчы / Г. Усціновіч // Роднае слова. – 2005. – № 8. – С. 73–77.

6. Фонякова, О. И. Имя собственное в художественном тексте / О. И. Фонякова. – Л.: ЛГУ, 1990. – 104 с.

7. Шур, В. В. Онім у мастацкім тэксце: манаграфія / В. В. Шур. – Мінск: Беларус. кнігазбор, 2006. – 216 с.

8. Шур, В. В. Пра некаторыя асаблівасці прозвішчаў беларускай шляхты / В. В. Шур // Святло сакавіцкага слова: навук. выд. да 60-х угодкаў праф. Г. М. Малажай / навук. рэд. М. М. Аляхновіч. – Брэст: БрДУ, 1998. – С. 186–195.

А. М. Якушава (Беларусь, Інстытут мовы і літаратуры імя Якуба Коласа і Янкі Купалы НАН Беларусі)

ЛЕКСІЧНАЯ СПАЛУЧАЛЬНАСЦЬ МОНАСЕМАНТЫЧНЫХ СЛОЎ (на матэрыяле аповесцей Івана Пташнікава)

У артыкуле даследуецца спалучальнасць монасемантычных слоў (назваў жывёл) з прыметнікамі, што абазначаюць велічыню, памер рэалій. Аналіз лексічнай спалучальнасці монасемантычных слоў з’яўляецца неабходнай часткай іх семантычнай характарыстыкі, таму што менавіта спалучальнасць – асноўны сродак рэалізацыі лексічных значэнняў слова.

Як паказвае фактычны матэрыял, велічыня, памер рэалій могуць характарызавацца прыметнікамі *вялізны, вялікі, маленькі, худы, дробны, мізэрны, дробненькі*. Прыметы, абазначаемыя прыметнікамі, могуць мець

розную ступень праяўлення. Таму нейтральныя з экспрэсіўнага пункту погляду лексічныя адзінкі ў мастацкім тэксце здольны дапаўняцца пры абазначэнні адпаведных прымет экспрэсіўнымі сінонімамі, у значэнні якіх заключана не толькі ўказанне на нейкую прымету, але адначасова і на ступень праяўлення гэтай прыметы.

У разглядаемых словаспалучэннях атрыбутыўныя кампаненты могуць абазначаць прымету, якая зафіксавана ў паняццымым змесце вызначанага слова, пра што сведчыць тлумачэнне падобных слоў у слоўніку. Так, напрыклад, у тлумачэнні значэння слова *вавёрка* адзначаецца велічыня гэтай жывёлы ‘звярок роду млекакормячых атрада грызуноў, які жыве ў дуплах дрэў’ [5, с. 447], або лексічнае значэнне слова *яшчарка* пацвярджае яе памер ‘невялікі паўзун з доўгім хвастом і прадаўгаватым целам, пакрытым дробнай рагавой лускай’ [8, с. 508]. Спалучальнасць слоў *вавёрка* і *яшчарка* з атрыбутыўнымі кампанентамі, якія перадаюць невялікую ступень праяўлення названых прымет, з’яўляецца задазенай самім значэннем акрэсленых слоў: *маленькая вавёрка* [3, с. 115], *шэранькія дробныя яшчаркі* [4, с. 201], *маленькія рудаватыя яшчаркі* [2, с. 189].

У паняццымым змесце слоў, якія называюць насякомаых, таксама паказваецца прымета невялікага памеру. Напрыклад, *камар* ‘маленькае двухкрылае насякомае-крывасмок з тонкім прадаўгаватым цельцам і доўгім хабатком’ [6, с. 598], *мошка* ‘маленькае двухкрылае насякомае’ [7, с. 176], *мурашка* ‘невялікае насякомае атрада перапончатакрылых, якое жыве вялікімі калоніямі’ [7, с. 182]. Спалучальнасць названых слоў з атрыбутыўнымі кампанентамі, што абазначаюць велічыню, не выходзіць за межы, абумоўленыя значэннем гэтых слоў, яна можа пашырацца толькі за кошт выкарыстання сінонімаў да слова *маленькі*. Напрыклад, *маленькія і цёмныя камары* [4, с. 130], *худыя жоўтыя камары* [3, с. 104], *дробная мошка* [4, с. 41], *маленькія чорныя мурашкі* [2, с. 36]. І за кошт наяўнасці параўнання – *дробная, што блохі, мошка* [4, с. 130].

Аднак пры слове, якое называе насякомае з замацаванай прыметай велічыні, у мастацкім творы можа знаходзіцца азначэнне, што абазначае прымету, якая супярэчыць замацаванай. Гэта тлумачыцца тым, што розныя віды насякомага аднаго роду могуць адрознівацца па велічыні. Напрыклад, ужыванне словаспалучэння *вялікія мурашкі*: *Папараць абсела мятліца, сівенькая, дробненькая – дрыжыць нават тады, калі няма ветру. Гэта ад таго – Юрка заўважыў – што на ёй поўзаюць мурашкі, вялікія, з крыламі...* [2, с. 188]. *Алёша не спускаў вачэй з рукі, яна была пад прыкладам як усё роўна вывернутая – так доўга чалавек не мог пралежаць, – і на ёй поўзалі вялікія рудыя перацятыя мурашкі* [3, с. 31].

Моўная сістэма дае магчымасць перадаць розную ступень адхілення прыметы ад нормы пры дапамозе сінанімічных атрыбутыўных

кампанентаў. Напрыклад, *маленькія чорныя вароны* [2, с. 252], *чорныя, дробныя вароны* [4, с. 181].

Характарыстыка велічыні можа давацца жывёле і пры дапамозе такога прыметніка, для якога абазначэнне велічыні, памеру не з'яўляецца асноўным. Сюды адносіцца прыметнік *цяжкі*, што, як у прыведзеным ніжэй кантэксте, ужываецца для характарыстыкі варон і пчол. Напрыклад, *З чыстай латочыны пасярод бярэзніку, з сіўцу, узляцелі вароны, шэрыя, цяжкія, цэлай кучай* [3, с. 97]. *Пачынаецца [восень] у такія ціхія і цёплыя яшчэ вечары захадам сонца, калі на разасланы ўдзень на лагу ля дарогі лён ападае халодная, што вада са студні, раса; калі яшчэ на старым сіўцы на сцежцы гудуць познія пчолы, цяжкія, калматыя...* [2, с. 4].

Акрамя таго, велічыня жывёлы можа характарызавацца пры дапамозе прыметнікаў, ужыванне якіх для характарыстыкі велічыні рэальнай не з'яўляецца замацаваным у сістэме мовы. Прыкладам можа служыць ужыванне прыметнікаў *шматгадовы* і *гарбаты* пры слове *дзік* у наступным сказе: *Тут былі і шматгадовыя гарбаты дзікі, якія навалі сноўдаліся на загонах, і паласаценькія парсючкі нядаўняга апаросу, ад сілы пералеткі, якія жвава снавалі каля старэйшых, абдыгаючыся так далёка ад іх, што, здавалася, яны вось-вось наступяць на ногі або зусім здратуюць самога Вайцеха...* [1, с. 220].

У разгледжаных вышэй монасемантычных словах, якія адносяцца да розных тэматычных груп лексікі (назвы млекакормячых, птушак, насякомых), у спалучальнасці з атрыбутыўнымі кампанентамі праяўляюцца некаторыя асаблівасці. Як паказвае матэрыял, спалучальнасць гэтых слоў з атрыбутыўнымі кампанентамі рэгулюецца ў асноўным рэальнымі адносінамі паміж прадметамі і іх прыметамі. Пры гэтым такая спалучальнасць можа быць зададзенай значэннем пэўнага слова, што назіраецца пры замацаванасці прыметы велічыні ў паняццёвым змесце слова, якое называе жывёлу. Зададзенасць лексічнай спалучальнасці значэннем вызначанага слова праяўляецца ў тым, што падобныя словы прымаюць строга акрэсленыя атрыбутыўныя кампаненты, пры гэтым межы такой спалучальнасці могуць пашырацца за кошт прыметнікаў-сінонімаў, а таксама такіх прыметнікаў, якія ў сваім асноўным значэнні не ўжываюцца для абазначэння велічыні прадметаў (*цяжкі*) ці ўжыванне якіх для абазначэння велічыні прадметаў увогуле не замацавана ў сістэме мовы (*шматгадовы, гарбаты*). У некаторых выпадках спалучальнасць, зададзеная пэўнымі кампанентамі значэння слова, якое называе жывёлу, можа парушацца ў выніку дзеяння знешняга фактару ў адносінах да сэнсу вызначанага слова. Такім можа быць відавочнае адрозненне ў велічыні (*вялікія мурашкі*), якое служыць базай для ўтварэння састаўных найменняў, якія з'яўляюцца тэрміналагічным абазначэннем якога-небудзь віду жывёлы.

Аналіз паказаў, што лексічныя сувязі монасемантычных слоў, якія называюць жывёл, з атрыбутыўнымі кампанентамі разглядаемага разраду, можна прызнаць свабоднымі, паколькі яны рэгулююцца ў асноўным рэальнымі адносінамі паміж прадметамі і іх прыметамі, а якія-небудзь сістэмныя абмежаванні такіх сувязей адсутнічаюць.

Літаратура

1. Пташнікаў, І. М. Зерне падае не на камень / І. М. Пташнікаў. – Мінск: Дзярж. выд-ва БССР, 1959. – 260 с.
2. Пташнікаў, І. М. Лонва / І. М. Пташнікаў. – Мінск: Беларусь, 1965. – 256 с.
3. Пташнікаў, І. М. Найдорф. Лонва / І. М. Пташнікаў. – Мінск: Маст. літ., 1996. – 430 с.
4. Пташнікаў, І. М. Тартак / І. М. Пташнікаў. – Мінск: Маст. літ., 2000. – 462 с.
5. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. – Мінск: БелСЭ, 1977–1984. – Т. 1: А–В. – 1977. – 608 с.
6. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. – Мінск: БелСЭ, 1977–1984. – Т. 2: Г–К / рэд. тома А. Я. Баханькоў. – 1978. – 768 с.
7. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. – Мінск: БелСЭ, 1977–1984. – Т. 3: Л–П / рэд. тома П. М. Гапановіч. – 1979. – 672 с.
8. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. – Мінск: БелСЭ, 1977 – 1984. – Т. 5, кн. 2: У–Я / рэд. тома М. Р. Суднік. – 1984. – 608 с.

МГПУ ИМ. И. П. ШАМЯКІНСКА

АНАМАСТЫКА

ЯК МОЎНА-КУЛЬТУРАЛАГІЧНЫ ФЕНОМЕН

Ю. Ю. Авсева (Беларусь, Витебский государственный университет имени П. М. Машерова)

ИМЯ ЧЕЛОВЕКА В ЗООНИМИИ

Изучение зоонимов (кличек животных) началось в конце XIX – начале XX века. Особый интерес к исследованию кличек домашних животных появился в 60–70-е годы прошлого столетия. Был опубликован ряд работ по славянской, тюркской, финно-угорской, немецкой зоонимии. Все они сыграли большую роль в становлении зоонимики. С 90-х годов двадцатого века наблюдается новая волна в изучении зоонимов.

В данной области ономастики существуют спорные вопросы, однозначного ответа на которые не существует. В первую очередь речь идет о различии между именованим животных в городе и селе, а также в личных и общественных хозяйствах. Своеобразное положение зоонимов и в ономастическом пространстве: клички одновременно тяготеют и к ядру, и к периферии. В целом зоонимная лексика, «ее прагмалингвистические и частотные характеристики дают основание рассматривать собственные имена животных как окраинную субзону центра ономастического пространства» [4, с. 117].

Одним из актуальных представляется вопрос о функциональности имени человека в зоонимии. Изучение кличек животных позволяет выявить влияние традиции, а также тенденции последнего времени: животные по своей природе ближе к человеку и больше втянуты им в мир своих преобразований.

Обозначение предметов реальной действительности словесными знаками – процесс постоянный и непрерывный. Акты номинации бесчисленны, они ежедневно происходят во множестве речевых ситуаций, но слова, возникающие при этом, могут просуществовать не дольше, чем длится речевой акт. Лишь немногие слова становятся общепризнанными.

Вообще о номинации и проблемах, связанных с ней, ученые стали говорить в 80–90-е годы прошлого века. Номинация (или называние) – это процесс, постоянно сопутствующий познанию человеком окружающего мира. Исследователи различают, с одной стороны, номинации, сложившиеся при обозначении объектов естественным путем, а с другой – номинации, специально введенные для обозначения и различения некоторых разновидностей объектов [1].

Различна степень участия человека в акте номинации. Когда речь идет о названиях древних городов, возвышенностей, крупных водных

объектов, то здесь человек пользуется готовым фондом, унаследованным от предшествующих эпох как продуктом коллективного творчества поколений. Иначе дело обстоит с именованиями живых существ. Недолговечностью такой именуемой реалии, как животное, обусловлена сменяемость кличек с каждым новым поколением.

Если антропонимы различных типов имеют все члены человеческого коллектива без исключения, то прочие объекты окружающего мира, в том числе и животные, получают собственные имена лишь потому, что они представляют особый интерес для человека. Немотивированное имя может возникнуть в результате общественной необходимости. Но раз имя дается, какой-либо повод для его создания был. Этот повод – необходимость дать имя. Подобная ситуация возникает в зоонимии при приобретении новых животных.

Морфологические средства, употребляемые для образования кличек, представляют для исследователей большой интерес. Часто они совпадают со средствами, применяемыми в антропонимии. Однако они имеют качественные и количественные отличия.

Материалом для исследования послужили 1369 кличек животных, зафиксированных в г. Витебске. Анализ показал, что самыми распространенными (57,78 %) являются клички, в качестве которых используются имена собственные, что еще раз показывает неразрывную взаимосвязь между различными подгруппами всего ономастического пространства (*Матвей, Алекс* (КК – клички кошек), *Жолли, Прохор* (КС – клички собак), *Андрюша, Дуся* (КМС – клички морских свинок), *Кеша* (КХ – клички хомяков). Из-за отсутствия природы, недостатка общения и любви, одиночества горожане приобретают домашних животных и начинают зависеть от них психологически. Питомцы становятся членами семьи, между ними и человеком устанавливаются особые индивидуальные отношения. Часто городские жители дают своим питомцам изысканные, редкие клички, стремясь выделить их из числа других животных и показать их значимость для владельцев.

В зоонимии, как и в антропонимии, можно говорить об официальном и неофициальном употреблении имен: собака, записанная в метриках как *Юла*, в быту зовется *Лола*, поскольку вторую собаку владельцев зовут *Юлки*. Или официальное имя собаки *Лайма*, а хозяева называют ее *Муха* (от *Лаймуха*). Вследствие этого возникают вопросы о вариантности кличек, о частотности разных вариантов и о том, что принимать за основной ее вид: вариант, записанный в «паспорте» животного, или вариант, на который животное лучше реагирует.

Именно переход антропонимов в зоонимы стал типичной линией трансонимизации в последние годы. Данный феномен, скорее всего, можно объяснить возрастающей ролью животных, которые все чаще становятся не просто домашними питомцами, но и членами семьи.

Интересен тот факт, что значительная часть русских полных антропонимов, ставших основой для зоонимов (*Василиса, Клара, Лаврентий, Пафнутий, Савелий, Филимон* (КК), *Анфиса, Прохор, Вениамин* (КС)), являются на сегодняшний день редкими при именовании людей. В этом проявляется традиция, которая заключается в нежелании обидеть близкого человека, назвав животное его именем; ведь раньше вообще существовал полный запрет на использование антропонимов в качестве зоонимов: «грешно было кликать собаку человеческим именем» [2]. И сегодня священнослужители считают, что называть животных человеческими именами не стоит, поскольку в этом заключается пренебрежение высоким онтологическим статусом имени, предназначенного в православной традиции для связи верующего человека с его небесным покровителем. Любить зверей, как учит христианство, и можно, и должно – это само собой подразумевается, но следует при этом также уважать их звериное достоинство и природу.

Однако самыми универсальными для образования кличек являются всё же русские сокращенные антропонимы, которые отражают мягкое и приветливое отношение к животному, например: *Дуся* (КК, КС, КМС), *Маша, Туся, Фаня* (КК), *Валя, Граня, Гриша, Филя* (КС), *Гоша, Петруша* (КП), *Андрюша* (КМС), *Еня* (КХ), *Кеша* (КК, КХ), *Луня* (ККР), *Гаврюша* (КЧ) и т. д.

Мы можем предположить (а исследуемый материал это доказывает), что традиционными русскими кличками называют чаще непородистых, даже бездомных животных. Всегда животные казались человеку товарищами и соучастниками одной общей жизни. Именно этим фактором, вероятно, можно объяснить универсальность и частотность данных кличек.

Необходимо подчеркнуть, что изменение в общественно-политической или культурной жизни «практически сразу отражается на приоритетах выбора клички домашнего животного» [3, с. 487]. События 1980-90-х годов были связаны с изменением всех сфер жизни общества, что не могло не отразиться на именовании животных. Западная культура, а вместе с ней и массовая, проникли во все области человеческой деятельности. Бурное развитие средств массовой коммуникации, стремительный рост городов, урбанизация ломали вековые формы существования традиционной культуры. Корни народной культуры – в деревне, но деревня в индустриальном обществе утратила свою былую культурную независимость от города. Народная культура прекращает свое существование в классических вариантах, ее традиционные формы деформируются, а на смену приходит производство духовных ценностей для массового потребления.

На наш взгляд, именно эти события стали основополагающими при образовании многочисленной группы кличек, восходящих к иноязычным

антропонимам: *Барбара, Хуана, Алекс*, (КК), *Долли, Тимона* (КМС), *Азар, Алонсо, Бенедикт, Билли, Боб, Жанетта, Доменик*, (КС).

Зоонимия отражает непосредственное влияние явлений окружающей действительности на сознание народа: просмотр фильма, переживание за героев находит свое отражение в наименовании животных. Причем происходит не просто перенесение имен героев в зоонимный пласт, а подмечаются характерные качества животного, соотносимые с героем кинофильма, мультфильма (*Мальвина, Масяня, Фиона* (КК); *Тарзан* (КС).

Многие из зоонимов восходят к именам главных героев сериалов, преимущественно латиноамериканских (*Вандерлей, Джина, Кейт, Майкл* (КК),); *Брэндон, Даниэлла, Жади* (КС)), которые были особенно популярны в девяностые годы двадцатого века и первые пять лет XXI-го. Некоторые клички восходят к именам героев голливудских фильмов (*Кейт*, (КК), *Роки, Росси, Сильвестр, Эшли* (КС), которые ежедневно транслируются по телевидению, показываются в кинотеатрах и имеют огромные рекламные акции. Лишь киноним *Ури* восходит к имени одного из героев русского детского кинофильма «Приключение Электроника». Эти факты свидетельствуют о предпочтениях жителей г. Витебска в выборе именовании для домашних питомцев.

Западные музыкальные исполнители все чаще становятся своеобразными идолами для современной молодежи, поэтому подростки, а иногда и взрослые, не только копируют стиль одежды, манеры поведения своих кумиров, но и называют животных их именами (*Аврил, Элвис* (КК); *Джексон, Ингрид, Стинг, Джей, Снуг, Шэр* (КС), стремясь таким образом хоть немного приблизиться к «звездам».

В исследуемом материале наблюдаются клички, восходящие к именам и фамилиям западных спортсменов, что также является порождением массовой культуры (*Тайсон, Шумахер* (КС), а «массовая культура» – мощное средство воздействия на общественное сознание для нивелировки взглядов и вкусов под сложившийся обывательский стереотип. Она имеет негативные следствия для общественной жизни» [5, с. 195].

Кроме приверженцев массовой культуры, в г. Витебске есть ценители классического культурного наследия. Об этом можно судить по наличию кличек, образованных от имен героев художественных произведений (*Гамлет, Кай* (КК); *Вертер, Гарри, Герда, Данко, Дездемонна, Изольда, Офелия, Пеппи, Ромео* (КС).

Нередко встречаются клички, образованные от имен исторических личностей: *Гвидон, Клеопатра, Наполеон, Нифертити, Фиделио* (КК); *Генрих, Гитлер, Жозефина, Ньютон, Рамзес, Сократ, Цезарь* (КС). Присутствие этих групп кличек в зоонимической лексике говорит о ценностной картине белорусского этноса, о соучастии белорусского народа в мировой культуре.

Сравнение кинонимов и фелонимов позволило сделать вывод о том, что кошек чаще всего называют именами людей. Собаки, безусловно, также имеют имена людей, однако материал, который используется в качестве кличек собак, более богатый, чем тот, который используется в качестве кличек кошек. Это также является характерной чертой нашей культуры, общей тенденцией современности.

Анализ собранного материала показал, что влияние массовой культуры носит всеобщий характер, ощутимо оно и в номинации животных. Витебляне редко называют своих питомцев традиционными кличками. Все чаще стали выбираться экзотические имена. За последние 15–20 лет произошло изменение в визуальном восприятии животных, оно заменилось психологическим. Нехватка человеческого общения вызывает потребность в общении с животными, а изменение в семантике кличек говорит об изменениях в обществе в целом.

Литература

1. Беляева, М. Ю., Чурикова, О. В. Исконное и заимствованное в зоонимии / М. Ю. Беляева, О. В. Чурикова // Ономастика в кругу гуманитарных наук: материалы междунар. науч. конф. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2005. – С. 291–293.
2. Даль, В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4-х т. / В. И. Даль. – М., 1989–1991.
3. Луговой, Д. Б. Русская зоонимия как культурно-исторический феномен русского национального языка / Д. Б. Луговой // Сельская Россия: Прошлое и настоящее. Доклады и сообщения девятой российской науч.-практич. конф., Москва, дек. 2004; Вып. 3. – М.: Энцикл. российских деревень, 2004. – С. 487–488.
4. Теория и методика ономастических исследований / А. В. Суперанская, В. Э. Сталтмане, Н. В. Подольская [и др.] – М.: Наука, 1986.
5. Эстетика: учеб. пособие. – М., 1989. – 388 с.

Н. А. Багамольнікава (Беларусь, Гомельскі дзяржаўны
універсітэт імя Ф. Скарыны)

З’ЯВА АМАНІМІЎ АЙКАНІМІ ГОМЕЛЬШЧЫНЫ

Пад тэрмінам *тапанімія* мы разумеем сукупнасць гідронімаў, айконімаў, урбанонімаў, мікратапонімаў, харонімаў. У апошнія гады ўсё большую ўвагу лінгвістаў прыцягвае да сябе рэгіянальная тапанімія, якая ўяўляе сабою складаную сістэму з разнастайнымі ўнутрысістэмнымі адносінамі.

Паняцце “аманімія” ўключае гукавое супадзенне адзінак, што адрозніваюцца значэннем. Супадаць могуць як адзінкі нізкага (марфемы), сярэдняга (словы), так і высокага (словазлучэнні як сінтаксічныя канструкцыі, сказы) узроўню.

Сярод адзінак нізкага ўзроўню адзначаюцца выпадкі супадзення ўсіх відаў марфем: *падводнік, водны* (‘звязаны з вадой’) – *праводчык*

(‘пракладванне нечага’), *тут* (від дрэва) – *тут* (прыслоўе са значэннем месца) (каранёвыя), *цымбаліст* (значэнне асобы) – *лясісты* (прыкмета), *цаліна* (‘некранутая, але прыгодная для апрацоўкі зямля’) – *удовін* (значэнне прыналежнасці) (суфіксы), *бязу* (абвесны лад, 1 асоба, адз. лік) – *сталу* (м. род, адз. лік, Д. скл.) (канчаткі), *нізка* (канчатак у назоўніку) – *нізка* (прысл., суфікс), *прарэктар* ‘намеснік рэктара’ і *прамова* ‘публічнае выступленне’ (прэфіксы).

Аднак больш прадуктыўна выяўляецца аманімія сярод слоў: *аўсянка* ‘аўсяныя крупы, каша з іх, мука з аўса’ і *аўсянка* ‘пеўчая птушка з атрада вераб’іных’ [6, с. 33–36], *вусны* ‘губы, рот’ і *вусны* ‘які вымаўляецца, не пісьмовы’ [6, с. 72], *гасцінец* ‘дарога’ і *гасцінец* ‘рэч, ласунак’ [6, с. 94].

У апелятыўнай лексіцы з’яе аманіміі адводзіцца належнае месца. Гэтым пытаннем найбольш грунтоўна займаўся В. П. Красней, які выявіў прычыны яе ўзнікнення. Ём вызначаны таксама такія тыпы амонімаў, як лексічныя, фанетычныя, марфалагічныя, графічныя, міжмоўныя і іх характарыстыкі [3, с. 31].

Аманімія ўласціва і сінтаксісу (словазлучэнням, сказам). Словазлучэнне, напрыклад, *чытаць выразна надрукаваныя радкі* можна разумець наступным чынам: 1) ‘выразна чытаць надрукаваныя радкі’ і 2) ‘чытаць радкі, надрукаваныя выразна’, а сказ *Яму трэба пазваніць* – 1) ‘званіць будзе ён сам’ і 2) ‘яму будуць званіць’. Сінтаксічная аманімія дэталёва вывучалася А. Я. Міхневічам [3, с. 31].

З’ява аманіміі займае значнае месца і ў тапанімічнай прасторы на дыяхронным і сінхронным зрэзах існавання ўласных найменняў (яе можна пазначыць у шырокім сэнсе як тапанімічная аманімія) і ўжо была аб’ектам вывучэння асобных тапанімістаў. Напрыклад, на IX Міжнародным анамастычным кангрэсе гэтая праблема займала цэнтральнае месца. Мы можам узгадаць і работы В. Д. Беленькай, у якіх аўтар вывучала тапанімію Англіі, ЗША і Аўстраліі і ў якіх па прычыне спецыфічнасці рэгіёнаў даследчыца “выйшла” на яе [4, 5]. Пытанню тапанімічнай аманіміі ў Аўстраліі быў прысвечаны даклад Д. С. Райана “Храналогія аўстралійскіх тапонімаў” [4, с. 13]. Ва ўкраінскай тапаніміі праблема аманіміі аналізуецца Ю. А. Карпенкам [4 с. 6], у расійскай – працяглы час была адным з накірункаў даследавання тапанімістаў на чале з В. С. Ахманавай [4, с. 3–4]. На жаль, працы такога характару ў беларускай тапаніміі адсутнічаюць, таму мэтай дадзенага артыкула з’яўляецца даследаванне аманіміі ў беларускай тапанімічнай прасторы. Бадай фактычнага матэрыялу паслужылі айконімы Гомельшчыны.

Фактычны матэрыял дазваляе заўважыць, што розныя геаграфічныя аб’екты могуць рэгулярна супадаць у сучаснай мове ў плане выражэння. Можна дакладна канстатаваць, што аманімія ўласных імён прынцыпова адрозніваецца ад аманіміі імён агульных. Асноўным крытэрыем размежавання амонімаў у апелятыўнай лексіцы з’яўляецца наяўнасць

розных значэнняў аднаго і таго ж слова, якія супадаюць па знешняй форме, але маюць несумяшчальныя значэнні, г. зн. пад увагу бярэцца характар лексіка-семантычных значэнняў, заснаваных на сукупнасці канкрэтна лексічных значэнняў, уласцівых агульным словам [5, с. 68].

Іншая сітуацыя выяўляецца ў тапаніміі. Агляд сучаснага стану сістэмы ўласных назваў сведчыць аб тым, што тапанімічная аманімія ў параўнанні з апелятыўнай мае сваю спецыфіку. Функцыянаванне онімаў ажыццяўляецца незалежна ад пачатковай семантыкі іх матывавальных асноў, таму “асабліва важным аспектам становіцца не сігніфікацыя, а намінацыя, г. зн. тое значэнне, якое тапонім набывае падчас непасрэднага суаднясення з географічным аб’ектам” [5, с. 68–69]. Такім чынам, тапанімічная аманімія развілася ў асноўным у сувязі з тэндэнцыяй называць географічныя аб’екты аднолькавымі імёнамі, вядомымі мясцовому насельніцтву. Пры гэтым пераносе першапачатковай семантыка назваў неістотная, а вольна канатацыі, што развіваюцца, набываюць першараднае значэнне. Дыферэнцыяцыя амонімаў адбываецца на аснове несумяшчальнасці адрасна-ўказальных значэнняў. У выніку атрымліваецца, што назвы, этымалагічнае значэнне якіх ідэнтычнае, маюць неаднолькавае тапанімічнае значэнне, указваючы на розныя аб’екты, а гэта галоўнае для іх успрыняцця і функцыянавання. Шляхі ўтварэння тапанімічнай аманіміі абумоўлены ў цэлым прычынамі гісторыка-геаграфічнага характару.

Спецыфічнасць тапанімічнай аманіміі ў параўнанні з апелятывамі выяўляецца і ў звужэнні тыпаў амонімаў. Вылучаюцца тры тыпы: *міжвідавая і ўнутрывідавая аманімія, аманімія паміж апелятывамі і онімамі*. Першыя два тыпы ўжо разглядаліся намі.

Агляд сучаснага стану сістэмы назваў Гомельшчыны сведчыць, што ў тапаніміі распаўсюджана і аманімія паміж апелятывамі і онімамі. Узнікла з’ява ў дыхраніі як фактар свядомага пераасэнсавання значэння апелятываў, да якіх этымалагічна ўзыходзяць тапонімы. Такое ўтварэнне онімаў пазначаецца тэрмінам *анімізацыя*. У сучаснай мове яны таксама не адрозніваюцца ў плане выражэння, але тапонімы маюць уласна тапанімічны план – адрасна-ўказальны. Носьбітамі мовы для пераасэнсавання былі выбраны лексемы, якія выражаюць і ўспрымаюцца як найбольш канкрэтныя і выразныя сродкі абазначэння аб’ектаў. Фактычны матэрыял дазваляе вылучыць наступныя прадуктыўныя групы такіх амонімаў: назвы, у аснове якіх знаходзяцца:

а) асабліва ў ландшафту і тапаграфіі: *азёрны* → п. *Азёрны* (Жытк.), *алёс* → в. *Алёс* (Добр., цяпер ні існуе), п. *Алёс* (Чач.), *астравы* → вв. *Астравы* (Гом., Л.), *брод* → п. *Брод* (Раг.), *востраў* (прадуктыўна) → в. *Востраў* (Е.), *гара* → п. і в. *Гара* (Б.-К., К.), *града* → в. *Града* (Жытк.), *даліна* → в. *Даліна* (Жл.), *дунай* (‘часовы вадаём’) → п. і в. *Дунай* (Б.-К.,

Рэч.), *канава* → в. **Канава** (Раг.), *курган* → п. **Курган** (Жл.), *паляна* → п. **Паляна** (Гом.), *стэп* → п. **Стэп** (Добр.), *халмы* → п. **Халмы** (Гом.);

б) геабатанічныя тэрміны: *бор, барок* → в. **Бор** (Карм.), п. **Барок** (Гом.), *бук* → п. і в. **Бук** (Гом., Нар.), *гаёк* → п. **Гаёк** (Чач.), *дубнякі* → в. **Дубнякі** (К.), *дубрава* (дуброва, прадуктыўна) → в. **Дубрава** (**Дуброва**) (Жл.), в. **Дуброва** (Е.), *елкі* → в. **Елкі** (Раг.), *лясок, ляскі* → в. **Лясок** (Хойн.), в. **Ляскі** (К.), *пушча* → п. **Пушча** (Б.-К.), *хвойка, хвойнае* → в. **Хвойка** (Жытк.), в. **Хвойнае** (Хойн.), *чарот* (*чараты*) → п. **Чарот** (Б.-К.), п. **Чараты** (Б.-К.), *ясакар* → п. **Ясакар** (Б.-К.), *ясень, ясяні* → в. **Ясень** (Карм.), в. **Ясяні** (Браг.);

в) тэрміны, што адносяцца да пабудовы і тыпаў пасялення: *буда* (прадуктыўна) → вв. **Буда** (Акц., Жытк., Раг.), *вугал, вуглы* ‘тып паселішча без вуліцы, калі двары рэдка параскіданы’ [Яшк., с. 38] → п. **Вугал** (Гом., зніклы), вв. **Вуглы** (Акц., Браг., К., Нар., Раг.), *гарадок* → в. **Гарадок** (Браг.), *гута* (прадуктыўна) → вв. **Гута** (Ветк., Нар.), *дварэц* → вв. **Дварэц** (Раг., Рэч.), *ёўня* → п. **Ёўня** (Раг.), *куруні* → в. **Куруні** (Рэч., знікла), *маёнтак* → в. і п. **Маёнтак** (Нар., Раг., знікля), *пагост* → в. **Пагост** (Жытк.), *хаткі* (ад *хата*) → в. **Хаткі** (Л.), *хутар* → п. **Хутар** (Гом.);

г) тэрміны, якія абазначаюць меры, дарогі, межы, участкі зямлі і іх форму: *валокі* → в. **Валокі** (Раг.), *гаць* → в. **Гаць** (Акц.), *клин* ‘участак зямлі ў форме трохвугольніка’ → п. **Клин** (Гом., зніклы), (*маргі* (ад *морг*) → в. і хут. **Маргі** (Св., знікля), *межы* → п. **Межы** (Гом.), *рубеж* → пп. і в. **Рубеж** (Гом., Жл., Лельч.);

д) назвы, што паказваюць на месцазнаходжанне аб’ектаў: *аколіца* ‘ускраіна, канец вёскі’ → п. **Аколіца** (Рэч.), *вярхі* (у вярхоўі адносна іншага аб’екта) → в. **Вярхі** (Ельск.), *куты* (на вуглу адносна ч.-небудзь) → пп. **Куты** (Ветк., Гом.);

е) назвы фауны: *бабры* → хут. **Бабры** (Рэч.), *барсукі* → вв. і п. **Барсукі** (Карм., Раг., Чач.), *муравей* → п. **Муравей** (Б.-К.), *мядзведзіца* → п. **Мядзведзіца** (Гом.), *сом* → в. **Сом** (Лельч.).

Прыведзеныя словы ў групах, апісваючы ў асноўным асаблівасці мясцовасці або населеных пунктаў, маюць дэскрыптыўны характар. Аманімія, як бачна, з’явілася ў выніку непасрэднага выкарыстання наменклатурных тэрмінаў. У выпадку ж, калі матыватарамі выступаюць назвы раслін і жывёл, часта цяжка размежаваць імя ўласнае і агульнае. Магчыма, на першай ступені яны ўтваралі імёны, якія затым сталі другаснай намінацыяй для айконімаў, але на сучасным этапе мяжа ва ўспрыняцці іх насельніцтвам можа знікнуць поўнасьцю.

З’ява аманіміі сярод апелятываў і айконімаў атрымала працяг і ў сінхраніі. У гэты перыяд найменні ствараюцца на грамадска-гістарычнай аснове. Новыя назвы адлюстроўваюць усе бакі матэрыяльнага, грамадскага і культурнага жыцця сучаснага насельніцтва. Узнік новы семантычны тып матывацыі – мемурыяльныя онімы. Выбар значэння слова

як утваральнай базы падчас стварэння новай назвы становіцца важным фактарам нароўні з іх гучаннем. Для абазначэння былі выбраны лексемы ідэалагічнага характару або эмацыянальна афарбаваныя, што маюць сацыяльнае накіраванне (экстралінгвістычны фактар). Тэндэнцыя да павышэння экспрэсіўнасці і ідэалагічнай нагрукі асабліва праяўляецца ў назвах дробных населеных пунктаў або ў перайменаваных. У групу такіх онімаў уваходзяць спецыяльна падабраныя словы-апелятывы са станоўчай канатацыяй. Гэта і назвы накірункаў свету: мясц. *восток*, *васход* → пп. **Восток** (Гом. двойчы, Рэч.), пп. і в. **Васход** (Б.-К., Чач., Л.); назвы фауны: *арол* → пп. **Арол** (Л., Рэч.), *сокал* → п. **Сокал** (Рэч.); назвы асоб: *баец* → п. і в. **Баец** (Б.-К., К.), *барэц* → пп. **Барэц** (прадуктыўна), *будаўнік* → п. **Будаўнік** (Хойн.), *бязбожнік* → п. **Бязбожнік** (Чач.), мясц. *пабядзіцель* → пп. **Пабядзіцель** (Б.-К., Л.), мясц. *пахар* → пп. **Пахар** (двойчы Раг.), *перадавік* → п. **Перадавік** (Чач.), *піянер* → п. **Піянер** (Гом.). Але найбольшую прадуктыўнасць са станоўчай канатацыяй у даследаваным рэгіёне атрымалі наступныя агульныя імёны: *авангард* → в. **Авангард** (К.), руск. *акцябр* → **Акцябр** (прадуктыўна), руск. *барба* → в. **Барба** (Ветк.), *дружба* → п. і в. **Дружба** (Маз., Раг.), *зара*, *зорка* → п. **Зара**, в. **Зорка** (Б.-К.), *зарніца* → п. **Зарніца** (Гом.), *знамя* → в. **Знамя** (Добр.), *іскра* → вв. **Іскра** (Св., Чач.), *молат* і *серп* → вв. **Молат**, **Серп** (Петр.), *памяць* → п. **Памяць** (Ветк.), *пабеда*, *перамога* (прадуктыўна) → в. **Пабеда** (Нар.), п. **Перамога** (Гом.), *прагрэс* → п. і в. **Прагрэс** (Л., Чач.), *праўда* → п. **Праўда** (Карм.), *савет* → п. **Савет** (Б.-К.), *свабода* → п. і в. **Свабода** (Ветк., Петр.), *слава* → п. **Слава** (Л.), *труд* → в. **Труд** (Карм.), *факел* → в. **Факел** (Б.-К.).

Да гэтай групы адносяцца і назвы, утвораныя ад невытворных і вытворных якасных прыметнікаў: *бодры* → п. **Бодры** (Л.), *верны* → п. **Верны** (Жл.), *вольны* → п. **Вольны** (Б.-К.), *вясёлы* → пп. **Вясёлы** (Жл., Рэч.), *мірнае*, *мірная*, *мірны* → в. **Мірнае** (Лельч.), в. **Мірная** (Раг.), п. **Мірны** (Гом.), *перадавы* → п. **Перадавы** (Маз.), *светлы* → пп. **Светлы** (Б.-К., Добр.), *ударнае* → в. **Ударнае** (Лельч.), руск. *уютны* → п. **Уютны** (Б.-К., Ветк.), *чырвонае* → п. **Чырвонае** (Жытк.), *юбілейны* → п. **Юбілейны** (Гом.), *юны* → п. **Юны** (Чач.). З пералічаных якасных прыметнікаў лексема *чырвоны* і руск. *красны* ўжыта адпаведна 17 і 19 разоў у складзе састаўных назваў тыпу пп. **Чырвонае Знамя**, **Чырвоны Акцябр** (Б.-К.), в. **Чырвоная Кветка** (Рэч.), п. **Красны Маяк** (Гом.), п. **Красны Свет** (Б.-К.). Многія з іх маюць варыянты: п. **Красны Багатыр** – **Чырвоны Багатыр** (Гом.), п. **Красны Пахар** – **Чырвоны Пахар** (Ветк.) і інш.

Такім чынам, аманімія сярод апелятываў і онімаў назіраецца як у дыяхраніі, так і ў сінхраніі. Унутраная форма тапонімаў у гісторыі арыентуе на выяўленне гістарычнай геаграфіі рэгіёна, умоў грамадскага і эканамічнага жыцця тагачасных носьбітаў. Сучасныя ж тапанімічныя

мадэлі адлюстроўваюць розныя бакі грамадскага і культурнага жыцця нашага насельніцтва ў паслярэвалюцыйны перыяд.

Літаратура

1. Багамольнікава, Н. А. Айканімія Гомельшчыны: Слоўнік / Н. А. Багамольнікава, А. А. Станкевіч; навук. рэд. В. П. Лемцюгова. – Гомель: УА “ГДУ імя Ф. Скарыны”, 2003. – 392 с.

2. Багамольнікава, Н. А. Тапанімія Гомельшчыны: структурна-семантычная характарыстыка: манаграфія / Н. А. Багамольнікава; навук. рэд. А. А. Станкевіч; М-ва адукацыі РБ, Гомельскі дзярж. ун-т імя Ф. Скарыны. – Гомель: УА “ГДУ імя Ф. Скарыны”, 2008. – 242 с.

3. Беларуская мова: Энцыклапедыя: **Бел. Энцыкл.** / пад рэд. А. Я. Міхневіча; рэдкал. Б. І. Сачанка (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БелЭн, 1994.

4. Беленькая, В. Д. Топонимы в составе лексической системы языка / В. Д. Беленькая. – М.: МГУ, 1969. – 166 с.

5. Беленькая, В. Д. Очерки англоязычной топонимики / В. Д. Беленькая. – М.: Высш. школа, 1977. – 227 с.

6. Гамеза, Л. М. Комплексы лексичны слоўнік беларускай мовы (сінонімы, антонімы, амонімы, паронімы) / Л. М. Гамеза. – Мінск: ТетраСистемс, 2008. – 304 с.

Спіс умоўных скарачэнняў

Акц. – Акцябрскі раён, Браг. – Брагінскі раён, Б.-К. – Буда-Кашалёўскі раён, в. – вёска, Ветк. – Веткаўскі раён, Гом. – Гомельскі раён, Добр. – Добрушскі раён, Е. – Ельскі раён, Жл. – Жлобінскі раён, Жытк. – Жыткавіцкі раён, К. – Калінкавіцкі раён, Карм. – Кармянскі раён, Лельч. – Лельчыцкі раён, Л. – Лоеўскі раён, Нар. – Нараўлянскі раён, п. – пасёлак, Петр. – Петрыкаўскі раён, Рэч. – Рэчыцкі раён, Св. – Светлагорскі раён, Хойн. – Хойніцкі раён, хут. – хутар, Чач. – Чачэрскі раён.

М. Ю. Беляева (Россия, Славянский-на-Кубани
государственный педагогический институт)

СИСТЕМНОСТЬ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ГНЕЗД ОТАНТРОПОНИМИЧЕСКИХ ФАМИЛИЙ ЖИТЕЛЕЙ КУБАНИ

Региональный ономастикон на территории позднего (вторичного) заселения и кросскультурных контактов близкородственных языков, каковой является Краснодарский край (Кубань), подчиняется требованиям интра-, экстралингвистической и межъязыковой системности каждого из контактирующих близкородственных языков – русского и украинского. Выказанное предположение подтверждается результатами анализа словообразовательных гнезд (далее СГ) фамилий, образованных от личных имен. СГ сконструированы автором статьи на материале фамилий, дислоцированных в западных районах Кубани с конца XVIII по начало XXI в. [1, 2].

К базовым параметрам гнезд относятся такие, как объем, ширина СГ на различных ступенях словообразования и в целом, глубина СГ. Сведения

о параметрах СГ отантропонимических фамилий западной части Кубани приводятся в обобщающей таблице 1.

Табл. 1

№ п/п	Фамилии	Кол-во производных на ступенях словопроизводства:						Объем СГ (без вершины)
		1	2	3	4	5	6	
1.	Авраам	2	7	10	1	–	–	20
2.	Андрей	14	22	10	2	–	–	48
3.	Афанасий	7	9	17	17	7	–	57
4.	Борис	10	14	5	1	–	–	30
5.	Василий	15	38	29	19	8	1	110
6.	Гавриил	24	21	11	4	–	–	60
7.	Григорий	22	64	43	23	2	–	154
8.	Евстафий	6	18	22	8	1	–	55
9.	Емельян	7	9	14	14	12	2	58
10.	Иван	40	56	38	19	1	–	154
11.	Илья	13	19	5	–	–	–	37
12.	Кондратий	3	1	7	11	5	–	27
13.	Михаил	10	42	39	20	11	1	123
14.	Павел	15	24	13	4	2	–	58
15.	Петр	29	43	39	13	1	–	125
16.	Роман	11	19	10	5	–	–	45
17.	Савва	14	19	10	1	–	–	44
18.	Семен	3	10	20	48	26	6	113
19.	Федор	20	49	46	16	3	–	134
20.	Филипп	15	29	19	9	1	–	73
21.	Фома	6	16	13	1	–	–	36
		286	529	420	236	80	10	

Структура всех без исключения гнезд относится к смешанной – веерно-цепочечной. Глубина четырех СГ (с вершинами *Василий*, *Емельян*, *Михаил*, *Семен*) достигает 6 ступеней. Ширина СГ на различных ступенях словопроизводства в порядке возрастания количества дериватов приводится в таблице 2:

Табл. 2

№ п/п	Степень словопроизводства	Объем СГ (без вершины)
1.	Вторая	529
2.	Третья	420
3.	Первая	286
4.	Четвертая	236
5.	Пятая	80
6.	Шестая	10
	Итого:	1561 производное

1.	Иван	1	2	2	1	5	3	4	4				
2.	Григорий	4	4	1	1	2	2	2	3				
3.	Федор			3	1	1	2	6	4				
4.	Петр	2	3	4	1	3	2						
5.	Михаил			5	1	3	2	3	3	3	4		
6.	Семен							1	1	1	1	1	5
7.	Василий			6	1	6	2	4	3	4	5		
8.	Гавриил	3	1										

Внутри каждого СГ количество производных на второй ступени является максимальным (ранг 1 в табл.), на третьей – несколько меньшим (ранг 2, кроме СГ с вершиной *Иван*), на четвертой в основном соответствует рангу 3 – 4 (кроме СГ с вершиной *Семен*).

Анализ парадигм различных СГ на аналогичных ступенях словообразования выявляет следующую иерархию СГ с вершинами ЛИ:

- а) Первая ступень: *Иван, Петр, Гавриил, Григорий*; б) Вторая ступень: *Григорий, Иван, Федор, Петр, Михаил, Василий*;
- в) Третья ступень: *Федор, Григорий, Петр = Михаил, Иван, Василий*; г) Четвертая ступень: *Семен, Григорий, Михаил, Василий = Иван*;
- д) Пятая и шестая ступени: *Семен*.

Личное имя центрирует систему производных фамилий как непосредственно, так и через производящие формы ЛИ и отчества. Наибольший интерес для исследования закономерностей построения СГ фамилий представляет соотношение фамилий и их вышеназванных производящих, цементирующих СГ. Пятая и шестая ступени словообразования реализуются исключительно за счет фамилий, поэтому данные о них опускаются при подсчетах как нерелевантные. Данное соотношение отображено в таблице 5.

Табл. 5

№ п/п	Фамилии	Кол-во производных на ступенях словопроизводства:							
		1		2		3		4	
		Ф	ЛИ	Ф	ЛИ	Ф	ЛИ	Ф	ЛИ
1.	Авраам	–	2	4	3	6	4	–	1
2.	Андрей	3	11	18	4	9	1	2	–
3.	Афанасий	3	4	4	5	9	8	14	3
4.	Борис	5	5	10	4	5	–	1	–
5.	Василий	10	5	17	21	27	2	16	3
6.	Гавриил	10	14	17	4	11	–	4	–
7.	Григорий	5	17	35	29	42	1	21	2
8.	Евстафий	1	5	10	8	18	4	7	1
9.	Емельян	3	4	6	3	5	9	7	7
10.	Иван	14	26	43	13	29	9	15	4
11.	Илья	4	9	16	3	5	–	–	
12.	Кондратий	2	1	–	1	1	6	9	2
13.	Михаил	–	10	21	21	33	6	16	4

14.	Павел	5	10	20	4	13	–	2	2
15.	Петр	4	25	32	11	32	7	13	–
16.	Роман	5	6	13	6	10	–	5	–
17.	Савва	2	12	19	–	10	–	1	–
18.	Семен	–	3	7	3	6	14	27	21
19.	Федор	9	11	18	31	39	7	15	1
20.	Филипп	4	11	12	17	16	3	9	–
21.	Фома	2	4	7	9	12	1	1	–
		91	195	329	200	338	82	185	51
		286		529		420		236	

Соотношение фамилий и ЛИ можно представить в виде уравнений:

$$91 : 195 (1) = 0,47$$

$$329 : 200 (2) = 1,65$$

$$338 : 82 (3) = 4,12$$

$$185 : 51 (4) = 3,63$$

Если на первой ступени словообразования количество фамилий в 2 раза меньше, чем количество ЛИ, то на следующих ступенях, напротив, фамилий становится в полтора (2-ая ступень) и даже в 4 раза (3-я ступень) больше ЛИ. На 4-ой ступени преобладание фамилий уменьшается.

Итак, внутриязыковая (в т. ч. ономастическая) системность обуславливает структуру, глубину, ширину СГ, внешнеязыковые факторы (заселение, миграции) – выбор производящих и отчасти объем СГ, межъязыковая системность – наличие украиноязычных форм производящих и производных для фамилий в СГ, конкурентоспособность прецедентного для украинского языка ЛИ *Григорий* и русского – *Иван*.

Литература

1. Беляева, М. Ю. Фамилии западных районов Кубани: Морфодеривационный аспект: Монография / М. Ю. Беляева. – Ставрополь: СГУ, 2008. – 242 с.
2. Беляева, М. Ю. Словообразовательные гнезда фамилий: теория и практика структурирования / М. Ю. Беляева // Актуальные проблемы современного словообразования: материалы Междунар. научн. конф. – Кемерово: Изд-во ИНТ, 2009. – С. 211–217.

О. А. Борисевич (Беларусь, Витебский государственный университет имени П. М. Машерова)

СТАРООБРЯДЧЕСКАЯ ЭККЛЕЗИОНИМИЯ БЕЛАРУСИ: СТРУКТУРА, НОМИНАЦИЯ

Старообрядчество как религиозное течение сформировалось в середине XVII в., когда часть православного населения России отказалась от принятия некоторых церковных нововведений,

предложенных патриархом Никоном, а также резко отрицательно восприняла исправление церковных книг. Считая себя хранителями «древлего благочестия», старообрядцы оказались в оппозиции по отношению к официальной православной церкви.

Сложившаяся внутривластная ситуация, отношение властей к раскольникам вынудили массы людей искать необжитые районы, скрываться или переселяться на сопредельные земли, что давало им возможность сохранить семьи, имущество, старые обряды. Особенно благоприятным было переселение на земли Речи Посполитой, так как там старообрядцев не подвергали гонениям, а раскол не считали ересью. Поэтому в XVII в. на землях современной Беларуси появились приверженцы старой веры.

Центром старообрядчества на Беларуси стала *Ветка* на Гомельщине. На Витебщине старообрядцы комплексно проживали в Браславском, Миорском, Полоцком, Лепельском и Витебском районах, сохраняя своеобразие в быту, культуре, обрядности, верованиях. Общины делятся на поповские (относящиеся к Белокриницкой церкви), сохранившие священнослужителей, и беспоповские (федосеевского, поморского, филипповского направлений), отказавшихся от церковной иерархии.

Названия старообрядческих культовых сооружений в структурном отношении повторяют типы и модели православных экклезионимов: они состоят из номенклатурного типа и проприальной части. В нашей работе мы опираемся на классификацию урбанонимов, данную А. М. Мезенко [1], однако стоит отметить, что экклезионимы структурно сложнее наименований внутригородских объектов, что в свою очередь приводит к наличию своих собственных типов и моделей.

Старообрядческие экклезионимы включают в себя следующие номенклатурные термины: *церковь, храм, поморская церковь, древлеправославная поморская церковь, церковь старообрядческая, храм древлеправославной поморской церкви, церковь храма Русской православной старообрядческой церкви: древлеправославная поморская церковь в честь Святителя Христова Николы* (г. Витебск, 2009) и др.

В письменных источниках зафиксированы как атрибутивные (*Покрово-Никольская церковь, Успенская церковь, Свято-Троицкий храм, Свято-Никольский храм*), так и генитивные наименования (*храм Покрова Пресвятой Богородицы, храм Пророка Или, церковь в честь Святителя Христова Николы* и др.).

В атрибутивный тип входят названия, проприальный элемент которых – прилагательное, характер связи между компонентами – согласование. Мотив номинации культовых сооружений с подобными названиями (посвящение святому, прославление праздника) раскрывается препозитивным именем прилагательным, производным от имени святого или от названия праздника: *Успенская старообрядческая церковь*

(д. Апидомы Витебской обл., 2009). Генитивный тип экклезионимов предполагает наличие номенклатурного термина и генитивной формы имени существительного (конструкция с управлением). Позиция номенклатурного термина строго фиксирована: он всегда находится в препозиции [1]. Функцию различения экклезионимов с названиями такой структуры помогают выполнить пояснительные слова – прилагательные, существительные: *церковь Святого Пантелеймона* (д. Глуша Могилевской обл., 2009).

С точки зрения семантики старообрядческие экклезионимы можно разделить на две группы: 1) наименования в честь праздника, 2) наименования в честь святого.

Таблица 1. Наименования в честь праздника

Геортоним	Бр. обл.	Вт. обл.	Гм. обл.	Гр. обл.	Мн. обл.	Мг. обл.	Всего
Успение Пресвятой Богородицы		7			3		10
Покров Пресвятой Богородицы		2				2	4
Святая Троица		2		1			3
Преображение Господне			1				1
Воздвижение Креста Господня						1	1
Всего	0	11	1	1	3	3	19

Как видно из таблицы 1, наибольшее число старообрядческих храмов названы в честь *Успения Пресвятой Богородицы*.

Праздник Успения Богородицы отмечается 15 (28) августа как день кончины Божьей Матери. Как сообщают историки, только к концу IV века появилось произведение неизвестного автора «Об Успении Марии». Праздник Успения Марии оформился в конце V – начале VI века. Согласно описаниям христианских богословов, смерть Марии протекала в обстановке многих чудес. Это напоминает древнюю сирийскую сказку о смерти почитаемой богини Кибелы, именованной матерью богов. На Руси праздник Успения Богородицы слился с существовавшим ранее празднеством, которым отмечалось окончание жатвы хлебов. В это время славяне приносили жертвоприношения полевым духам. Последние снопы, собранные с полей, они украшали цветами и лентами и несли их в деревню, ставили в домах, освещали в церкви. Почитание Богородицы как покровительницы земледельцев обеспечило празднику Успения Богородицы популярность среди верующих.

В основе праздника *Покрова Богородицы* – предание о явлении в 910 году Богородицы во Влахернском храме в Константинополе. Она простёрла над верующими белое покрывало (омофор) и вознесла молитву

о спасении мира от невзгод и страданий. На Руси Покров прижился в силу того, что Богородица была объявлена покровительницей земледельцев. Праздник приходился по времени на период окончания всех работ по уборке урожая 1 (14) октября. К этому времени в средней полосе России обычно наступают заморозки, выпадает первый снег. По Покрову судят о будущей зиме: если снег покрыл землю, то и зима будет снежная, а нет – жди суровой, бесснежной зимы. «На Покров до обеда осень, а после обеда – зима», – говорили в народе. Отсюда и сохранившийся ещё с дохристианских времён обычай затапливать в праздничный день печи. К Покрову заканчиваются все полевые работы, в деревнях наступает традиционная пора свадеб. Это был самый обеспеченный период в жизни крестьянских семей. В честь данного праздника названы 4 старообрядческие церкви.

Праздник *Троицы* связан с догматом о триединстве Бога (Бог-Отец, Бог-Сын и Бог – Дух Святой), отмечается на 50-й день после Пасхи (отсюда его второе название – Пятидесятница). Популярность праздника объясняется тем, что он завершает определенный сельскохозяйственный цикл, служит вехой в трудовой деятельности. Не только религиозная, а и хозяйственная потребность людей определяет их участие в этом празднестве. 3 наименования мотивированы данным геортонимом.

Праздник *Преображения Господня* является крупным двенадцатым праздником, введенным в IV веке. Отмечается он 6 (19) августа и среди верующих известен как яблочный спас. Праздник Преображения установлен в память одного из событий земной жизни Иисуса Христа, чудесного «преображения» его лица, свидетелями которого были ученики богочеловека – Пётр, Иоаким, Иоанн.

В Евангелии от Луки говорится, что по происшествии восьми дней после признания апостолом Петром в Христе спасителя Иисус, взявший с собой учеников, стал на горе молиться. Во время молитвы его лицо преобразилось, одежда сделалась белой как снег. Из-за облаков в это время раздался голос Бога: «Сей есть Сын Мой Возлюбленный. Его слушайте». Этим Иисус Христос укрепил веру своих учеников.

На Русь праздник *Преображения* перенесен из Византии. Совпал он с периодом уборки урожая. Еще он известен как спас, от слова «спаситель». В этот период начинался сбор урожая ряда огородных и садовых культур, прежде всего яблок. Что же касается яблочного Спаса, то в обиход был введен церковный обряд освящения плодов. В день Преображения священнослужители благословляли в церквях принесенные верующими яблоки. До Преображения есть яблоки считалось большим грехом. В старину в Киеве только с этого дня начинали продавать дыни, детям раздавали яблоки и груши.

Таблица 2. Наименования в честь святого

Агионим	Бр. обл.	Вт. обл.	Гм. обл.	Гр. обл.	Мн. обл.	Мг. обл.	Всего
Святитель Христов Никола		2				1	3
Пророк Илия			1				1
Святой Пантелеймон						1	1
Пресвятая Богородица						1	1
Всего	0	2	1	0	0	3	6

Особым почетом у христиан окружено имя *Николая Чудотворца*. Являясь небесным покровителем путешественников, моряков, заступником от пожаров и преступных нападений, он становится и хорошим помощником в различных сложных житейских ситуациях. Уже в языческие времена названный святой особо почитался. Об этом свидетельствует «*Микола*» – так называли календарно-обрядовый праздник у белорусов и других славянских народов в честь опекуна земледелия и народного заступника, который проводился два раза в год. Столь многостороннее влияние Николая Чудотворца в жизни человека, а особенно в сфере земледелия (земледелие – основное занятие белорусов), позволяет имени святого выступать в роли доминирующей онимической единицы в экклезионимной системе Беларуси.

Зафиксированы две формы употребления данного агионима: *Николай* и *Никола*. В старину раскольники яростно отвергали греческое имя Николай как «собачье» из-за окончания «лай», считая единственной формой Никола, что нашло отражение в старообрядческой экклезионимии.

Илия – величайший пророк Израиля. Противостоял царю Ахаву и царице Иезавели в их попытках ввести в стране языческий культ Ваала. Во время страшной засухи Илье пришлось скрываться в пещере, и вороны приносили ему пищу. Пророк вызвал на состязание 450 жрецов Ваала; жрецы не могли сотворить чуда, в то время как на жертву, предложенную Ильей, сошёл огонь. Все жрецы потом были казнены, и засуха прекратилась. Когда Илья пребывал в печали, Бог воззвал к нему на горе Хорнь и укрепил его дух. Илья не умер, как обычный человек, а был взят на небо в огненной колеснице. В народе почитается *Ильин день* – 2 августа. Илья – держатель гроз. Так уж случилось, что в этот день редко не гремел гром и не поливал как из ведра дождь. К Ильину дню спешили завершить сенокос. Данный святой увековечен в народных пословицах. (На Илью до обеда лето, а после обеда осень. С Ильина дня ночь длинна и вода холодна. На Ильин день зима с летом борются.) В экклезионимах используется форма имени Илия: *церковь старообрядческая Святого Или* (г. Гомель, 2009).

Таким образом, старообрядческая экклезионимия имеет свои особенности. С точки зрения структуры, экклезионимные модели строятся по двум типам – атрибутивному и генитивному. Семантически преобладают наименования в честь праздников, особой популярностью

среди которых пользуются названия, мотивированные геортонимом *Успение Пресвятой Богородицы*.

Литература

1. Мезенко, А. М. Урбанонимия Беларуси / А. М. Мезенко. – Минск: Университетское, 1991. – 167 с.

Ю. М. Галковская (Беларусь, Витебский государственный университет имени П. М. Машерова)

СОСТАВ И СТАТИСТИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА ИМЕННИКА Г. П. ЕЗЕРИЩЕ ВИТЕБСКОЙ ОБЛАСТИ

Антропонимы – личные имена – являются важнейшим звеном, связывающим человека с его окружением и обществом в целом. Как одна из культурных универсалий имя собственное выполняет функцию аккумуляции и «трансляции» разнообразной информации. Сегодня значительное число антропонимических исследований посвящено регионально-историческому направлению с целью определения основных тенденций развития национальных именников. Антропонимная система любого народа складывается из именников отдельных регионов. Рассмотрение и осмысление основных тенденций развития антропонимикона пограничных территорий северо-восточной части нашей республики как одной из составляющих общеполорусской личной антропонимии актуально и целесообразно.

Цель нашей работы – анализ динамики развития антропонимикона города белорусско-русского пограничья, в частности г. п. Езерище, расположенного в Городокском районе Витебской области возле одноименного озера. Впервые топоним упоминается в последней четверти XIV века как владение Ульяны Тверской, вдовы великого князя ВКЛ Ольгерда. С 1583 г. – местечко, позже – центр государственного староства в Витебском уезде. В 1772 г. Езерище входит в состав Российской империи. Присоединен в Городокскому району в 1929 г. На 2006 г. население поселка составило 1700 жителей [2, с. 436].

Материалом исследования служат актовые записи о рождении за 1985–2009 гг.

Так, с 1985 по 1994 гг. в городском поселке на свет появилось 102 мальчика. Им было дано 27 различных имен. **СКО** (средний коэффициент одноименности. Вычисляется по методике В. Д. Бондалетова путем деления числа новорожденных на количество имен конкретного хронологического среза [1]) равен 3,78. К числу популярных имен принадлежат те, частотность употребления которых больше 4. Таких имен 9: *Дмитрий* (12), *Александр* (11), *Андрей* (8), *Сергей* (8), *Артем* (7), *Павел* (6), *Алексей* (5), *Виктор* (5), *Юрий* (4). Они охватывают 65 % носителей. Список имен

с низкой частотностью употребления формируется из антропонимов *Анатолий, Антон, Артур, Вадим, Викентий, Виталий, Владимир, Вячеслав, Денис, Евгений, Иван, Игорь, Илья, Константин, Михаил, Николай, Олег, Роман.*

В **1995–2004** гг. в актовых записях было зарегистрировано 44 новорожденных мальчика. Мужской именник данного временного среза пополнился на 27 единиц. Следовательно, **СКО** равен 1,63. Невысокая величина коэффициента одноименности может быть объяснена, с одной стороны, сокращением рождаемости более чем в 2 раза, а с другой – достаточно широким репертуаром имен. Отметим, что с резким уменьшением уровня рождаемости (со 102 до 44), количество предпочитаемых имен практически не изменилось (27/24). Самыми востребованными оказались имена *Сергей (6), Кирилл (5) и Никита (4)*. Этим именам отдали предпочтение в 34 % случаев имянаращения. Ввиду относительно низкой рождаемости во втором исследуемом срезе и невысокого показателя СКО считаем нецелесообразным выделение частых и редких имен в мужской подсистеме в разные подгруппы. Таким образом, к мужским антропонимам, которые отличаются одно-, двух- и трехкратным использованием при имянаращении, относятся следующие: *Дмитрий, Максим* – по 3 раза; *Александр, Андрей, Антон, Артем, Евгений, Иван, Эдуард* – по 2; имена *Алексей, Виктор, Владислав, Глеб, Денис, Константин, Николай, Павел, Станислав, Тимофей, Федор, Ян* отмечены единокрратным употреблением.

За **2005–2009** гг. в городском поселке Езерище появилось на свет 18 мальчиков, которые были наречены 14 разными именами. В мужскую подсистему именника вошли следующие антропонимы: *Максим (3), Андрей (2), Денис (2)* и единичные имена *Данила, Дмитрий, Егор, Иван, Кирилл, Константин, Рамин, Семен, Сергей, Ян.*

Мужским личным именем *Рамин (2007 г.)*, не характерным как для русского, так и для белорусского именного фонда и не встречающимся в словаре русских имен, был наречен новорожденный в семье цыган.

«Сквозными» именами трех исследуемых срезов в мужской подсистеме именника являются *Андрей, Данила, Денис, Дмитрий, Иван, Константин, Сергей.*

Проанализировав мужской именник г. п. Езерище, можем отметить следующие особенности:

1. За четверть века отмечено резкое сокращение мужского антропонимикона.

2. Мужской репертуар имен характеризуется большим разнообразием антропонимных единиц, что отражено в низком показателе среднего коэффициента одноименности. Это может быть объяснено тем, что в малонаселенных пунктах, каким и является г. п. Езерище,

выделительная и дифференцирующая функции личного имени преобладают.

3. На протяжении 25 лет пятерка самых популярных и высокочастотных имен полностью обновилась. В первом хронологическом срезе самыми востребованными были имена, которые на протяжении многих десятилетий открывали рейтинги самых популярных имен (*Дмитрий, Александр, Андрей, Сергей*). Пятерка второго контрольного среза состоит из имен, востребованных в 50–90 гг. XX в. (*Сергей, Дмитрий*), а также имен, пик популярности которых пришелся на начало XXI столетия (*Кирилл, Никита, Максим*). В третьем срезе в число самых высокочастотных имен вошли имена *Максим, Андрей, Денис*.

4. Возросшая частотность употребления имен *Кирилл, Никита, Максим*, ставших особо популярными в начале XXI в. в крупных административных точках, может быть рассмотрена как результат антропонимной диффузии.

5. Мужские антропонимы с лексемой *-слав-* (*Вячеслав, Владислав, Станислав*) встречаются очень редко, что свидетельствует об отсутствии влияния на данный ареал общероссийской тенденции.

Женская подсистема антропонимикона г. п. Езерище в **1985–1994 гг.** представлена 119 единицами. Репертуар имен включает 29 имен. СКО равен 4,1. Следовательно, к числу активно используемых имен отнесем те, частотность использования которых больше данного показателя. Таких имен 12: *Наталья (13), Екатерина (10), Ольга (10), Юлия (9), Алена (6), Ирина (6), Анна (5), Марина (5), Светлана (5), Татьяна (5), Анастасия (4), Елена (4)*. Они составляют более 60 % от общего числа антропонимных единиц, используемых в номинативной практике с 1985 по 2009 гг. Низкочастотными являются антропонимы *Александра, Валентина, Василина, Виктория, Владислава, Дарья, Жанна, Кристина, Маргарита, Мария, Надежда, Нина, Оксана, Олеся, Фатима, Яна, Янина*. Как видим, женская подсистема именника г. п. Езерище отличается разнообразием состава. Появление новых женских соответствий мужским антропонимам (*Александра, Владислава*) может рассматриваться как один из способов реализации выделительной функции имени, как результат поиска родителями подходящего имени новорожденному независимо от пола или вследствие распространения идеи эмансипации на процесс имянаречения. Присутствие в именнике украинских вариантов *Олеся* (от *Олександра*), *Оксана* (от *Ксеня*), белорусского варианта *Алена* (от *Елена*), западноевропейского варианта *Кристина* (от *Христина*) свидетельствует о специфике изучаемой территории – белорусско-русского приграничья – где тесно переплелись русские, белорусские, украинские и другие антропонимные приметы. Появление в антропонимном пространстве поселка «экзотического» имени *Фатима* объясняется национальными предпочтениями родителей новорожденной.

В 1995–2004 гг. на свет появилось 54 девочки, что более чем в 2 раза меньше по сравнению с предыдущим десятилетием. Количественный же состав используемых в номинативной практике единиц тот же – 29. СКО равен 1,9. Это говорит о том, что в среднем одна антропонимная единица была использована 2 раза. Отметим, что имена *Анастасия, Екатерина, Ирина, Светлана*, в отличие от антропонимов *Александра, Алена, Татьяна*, имели в номинативной практике довольно широкое распространение. Им отдали предпочтение в 48 % случаев.

Одно- и двукратным использованием характеризуются антропонимы *Алеся, Алина, Алла, Анна, Арина, Валерия, Василина, Виктория, Дарья, Диана, Евгения, Елизавета, Консуэло, Кристина, Ксения, Лаура, Мария, Оксана, Полина, Ульяна, Янина*.

Западным вариантом и женским эквивалентом мужского имени *Лаврентий* является имя *Лаура*. Это имя предпочли для своей новорожденной дочери родители-латыши, возможно следуя своим национальным антропонимным традициям.

В данном контрольном срезе выявлен один случай смены имени, связанный с процессом усыновления. 2-летняя *Марина* получила новое имя *Марина Идель* от своих новых родителей из Объединенного Королевства Великобритании и Северной Ирландии. Родители оставили девочке ее настоящее имя, превратив его в часть нового антропонима, с целью сохранения национальной принадлежности ребенка.

За период с 2004 по 2009 гг. в г. п. Езерище на свет появилось всего 14 девочек, которые были наречены 11 разными именами (двукратного использования: *Анна, Валерия, Дарья* и однократного употребления: *Александра, Арина, Виолетта, Кира, Кристина, Олеся, Ольга, Софья*).

«Сквозными» именами за 25 лет являются типичные для русско-белорусского ареала антропонимы *Александра, Анна, Дарья* и популярное на западных территориях (Польша, Литва, Латвия) имя *Кристина*.

Итак, женская подсистема антропонимикона г. п. Езерище характеризуется следующими особенностями:

1. За 25 лет женская подсистема именника сократилась более чем в 2,5 раза.

2. Распространенные в СССР в 80-е гг. XX в. имена *Екатерина, Наталья, Ирина, Ольга, Светлана, Татьяна, Елена, Анна* являются также самыми востребованными женскими именами на данной территории в 1985-1994 гг., что соответствует общей тенденции. Однако антропонимы *Наталья, Ольга, Елена* исчезают из антропонимного пространства в начале XXI в. (за исключением последнего, встретившегося единожды в 2006 г.). Имена *Светлана, Екатерина, Ирина, Анна, Анастасия* не утрачивают свою популярность и в конце XX – начале XXI в.

3. За два с половиной десятилетия возросла популярность имен *Александра, Валерия, Дарья*.

4. Довольно широкий репертуар редких и единичных имен объясняется низкой рождаемостью, а следовательно, малым количеством используемых в номинативной практике имен, и свободой выбора родителей.

5. Появление в антропонимиконе белорусского поселка имен с яркой иноязычной окрашенностью (*Фатима, Лаура, Консуэло, Марина Идель*) объясняется наличием в социальной системе разных этнических пластов либо является результатом смены имени в процессе усыновления.

Таким образом, антропонимикон г. п. Езерище представляет собой сложное явление. Близость межгосударственных границ, полинациональный состав населения и отдаленность от крупных населенных пунктов нашли свое непосредственное отражение в именнике поселка.

Литература

1. Бондалетов, В. Д. Русская ономастика: учеб. пособие для студ. пед. ин-тов / В. Д. Бондалетов. – М.: Просвещение, 1983. – 224 с.
2. Республика Беларусь: энциклопедия: в 6 т. / редкол.: Г. П. Пашков (гл. ред.) [и др.]. – Минск: БелЭн, 2006. – Т. 3: Герасименко – Картель. – 896 с.

В. М. Генкин (Беларусь, Витебский государственный университет имени П. М. Машерова)

ОЙКОНИМЫ БЕЛОРУССКОГО ПООЗЕРЬЯ, ВОСХОДЯЩИЕ К ДОХРИСТИАНСКИМ ИМЕНАМ

Значительную роль в формировании ойконимической системы Белорусского Поозерья, равно как и других восточнославянских регионов, сыграла антропонимия. Проведенные подсчеты позволяют утверждать, что большая часть названий современных населенных пунктов непосредственно образована от личных имен, прозвищ или фамилий. Последние три разряда, в свою очередь, включают как непрямые, так и производные лексемы. Соответственно, в диахроническом аспекте словообразовательные цепочки ойконимов могут быть бинарными

(*Адам* → *Адамова*; *Міхаіл* → *Міхайло́ва*) и полинарными (*млын* → *млынар* [Млынар] → *Млынаро́ва*; *воран* → *Воран* → [Воранаў] → *Во́ранаўшчына*; *лях* → [Лях] → [Ляхаў] → *Ляхавічы*). Причем в ряде случаев, что следует из приведенных примеров, нельзя исключить множественность мотивации.

Сами антропонимы, послужившие деривационными основами для топонимов, неоднородны и могут быть представлены в виде нескольких групп, сформированных по функциональным, структурно-грамматическим, семантическим, этимологическим и иным признакам. С точки зрения истории происхождения обычно противопоставляются два массива личных имен: первый составляют имена, пришедшие вместе

с христианством, второй – формы именования лиц, существовавшие в дохристианскую эпоху. История существования двух пластов антропонимов, их взаимодействия и борьбы достаточно длительна и сложна. После крещения Руси христианские имена, отмечает В. И. Супрун, «мощным потоком устремляются в именник. Первоначально они функционируют только в церковном общении, во время совершения треб, оставляя бытовую, политическую, экономическую, военную сферу старым языческим именам. Эта коммуникативная активность традиционных имен способствовала их включению в святцы» [4, с. 18–19]. В дальнейшем сфера использования новых имен постоянно расширялась, а дохристианских, напротив, сужалась. В современном антропонимиконе фиксируются только единичные имена, пришедшие из языческого периода: *Всеволод, Ярослав, Людмила* и некоторые другие.

Известно, что в древности восточные славяне имели весьма и весьма широкий репертуар имен. Большая часть их (5300 мужских и около 50 женских) отражена в «Словаре древнерусских имен собственных» Н. М. Тупикова [6]. Во вступительной части автор пишет: «Вместо имен христианских мы находим очень часто имена языческие, частью древнерусские, частью появившиеся в позднейшее время. Очень часто (до XVII в. включительно) мы находим употребление русских имен особняком без христианских, но нередко известное лицо обозначается обоими именами, и христианским, и русским» [6, с. 4].

Знание системы дохристианского именника, с одной стороны, необходимо для изучения топонимической системы региона, так как позволяет установить этимологию названий населенных пунктов. С другой стороны, сама ойконимия является важнейшим источником информации о неканонических именах, которые сохранились, в основном, в топонимах и фамилиях.

Ойконимы, восходящие к дохристианским именам, достаточно широко представлены в разных восточнославянских регионах, что подтверждается данными соответствующих региональных исследований и словарей. В качестве иллюстрации этого положения назовем три издания, описывающих ойконимию одного из, соответственно, российских, украинских и белорусских регионов. Большой перечень таких названий представлен в учебном пособии В. М. и И. М. Воробьевых «Антропонимия в географических названиях Тверского края» [1], этимологическом словаре-справочнике В. П. Шульгача «Ойконимия Волыни» [7] и в работе В. П. Лемцюговой «Беларуская айканімія. Лінгвістычны аналіз назваў населеных пунктаў Мінскай вобласці» [2] и др.

Отметим, что дохристианским антропонимам посвящено много исследований, авторы которых, основываясь на данных древних рукописей, исторических документов, пытаются максимально полно реконструировать древний именник. Сделать это не всегда просто в силу

недостатка информации и иных причин. Одна из первых попыток классификации дохристианских имен принадлежала А. М. Селищеву, который выделил 19 групп антропонимов. Сегодня большей популярностью среди ономастов пользуется классификация, предложенная А. В. Суловой и А. В. Суперанской [5, с. 42–43]. Согласно этой классификации, неканонические имена объединяются в девять групп:

1) так называемые счетные имена, т. е. даваемые по очередности рождения (*Первак, Первой, Второй, Третьяк, Четвертуня* и т. д.);

2) имена, которые давались по цвету волос и кожи (*Белый, Белуха, Черный*);

3) имена, даваемые по различным внешним приметам: росту, особенностям телосложения и т. д. (*Беспалой, Головач, Малюта, Толстой, Сухой*);

4) имена, связанные с особенностями характера и поведения и поведения ребенка (*Бессон, Забава, Крик, Молчан, Неулыба, Несмеяна*);

5) имена, отражающие желательность или нежелательность появления ребенка и подобное (*Ждан, Неждан, Любим, Чаян, Нечай, Поспел, Хотен*);

6) имена, в которых отражалось время рождения ребенка (*Вешняк, Зима, Мороз*);

7) имена, восходящие к древним поверьям, причем такие антропонимы могут восприниматься как «нехорошие, негативные»; согласно представлениям наших предков, подобные имена могли отгонять злые духи, беречь от болезней и смерти, иначе говоря, они были профилактическими (*Безобраз, Немил, Ненаш, Некрас, Нелюба, Злоба, Горе*);

8) имена, связанные с этническими названиями (*Карел, Татарин, Казарин*);

9) имена, которые были связаны с животным и растительным миром (*Волк, Корова, Щавей, Комар, Пырей* и др.).

Анализ названий населенных пунктов Белорусского Поозерья, сформированных на базе дохристианских имен, показал, что наиболее многочисленную группу здесь составляют ойконимы, восходящие (естественно, через посредство антропонимии) к названиям флоры и фауны. Топонимы каждой группы приводятся в алфавитном порядке, в скобках указывается количество населенных пунктов, носящих данное название (если их два и более), что позволит сделать вывод о словообразовательной активности той или иной исходной лексемы.

В ойконимии региона нашли отражение лексемы, обозначающие:

– **домашних и диких животных:** *Бабро́ав* (4), *Бабро́ушчына* (2), *Бара́нава*, *Бара́навічы*, *Бара́наўка*, *Бара́наўшчына*, *Бараноўскія*, *Бара́нчыкі*, *Бара́ны* (2), *Бара́нь*, *Бара́нькі*, *Барсу́кі*, *Бо́брыкі*, *Бы́каўшчына* (2), *Быкі́*, *Быкоўскія*, *Валкі́*, *Ваўкавічы́*, *Ваўкоўшчына*, *Ваўчкі́*, *Ваўкі́* (3), *Ваўчкі́* (2),

Воўкава (3), Воўкавічы, Воўкаўшчына(2), Выдрэ́,я Вялі́кая Выдрэ́я, Гарнаста́і, Каба́ны, Кабы́лі́нцы, Казі́нае Сяло́, Казло́(2)ва, Казло́вічы(2), Казло́ўка(2), Казло́ўская МалонкаКазло́ўцы, Казло́ўшчына(3), Казлы́(9), Ка́роўка, Ката́вічы, Ка́ты, Ко́заўка, Ко́зікі(2), Ко́ззі Го́ркі, Ко́зкі, Ко́тава, Ко́таўшчына, Кро́лікі, Кро́цікі, Ласі́(2), Ласі́ца (2), Лі́ціцы(2), Ло́сева, Ло́сеўкаи др.;

– **птиц:** Арло́ва, Арло́вічы, Арло́ўшчына, Арля́ны, Ва́рано́ва, Ва́рано́ўка, Ва́рано́ўшчына, Ва́ранцэ́вічы, Ва́ранцы́, Ва́раны́, Ва́ранькі́, Ва́роні́на, Ва́ронічы́, Ва́роны́(2), Ве́раб'ё́ва (2), Ве́раб'і́ (3), Во́ранава, Во́ранаўшчына, Гра́кава, Дзя́тлава(2), Дзя́тлы, Драздо́ўшчына, Дразды́ (6), Дро́здава(2), Жу́раўлі́, Ка́ршункі́, Ка́ршуны́, Кулі́кі, Кулі́кова, Ла́стаўкі́, Ле́бедзеваНо́вае Сако́ліна, Пе́тухі́, Пе́тухо́ўшчына(2), Пе́тушкі́и т. д.;

– **насекомых:** Го́рныя Жу́кі́, Жу́кава(2), Жу́каўская Слаба́да, Жу́кі́ (2), Жу́кнева, Жу́коўшчына, Жу́чкі́, Ка́марова, Ка́маро́ўшчына(2), Ка́мары́ (2), Ло́жныя Жу́кі́;

– **рыб** и других обитателей озер и рек: Акуне́ва(2), Аку́ні, Ка́расі́(2), Ка́расі́на, Лу́ні, Ляшчо́ўшчынаРа́кава, Ра́каў За́сцэ́нак, Ра́каўцы́и др. ;

– **растений и их частей:** Арэ́хава, Арэ́хавічы́, Арэ́хаўка, Арэ́хаўна, Арэ́хаўск, Арэ́хі, Арэ́шанка, Арэ́шанкі́, Бу́к, Бу́(2)кава, Бу́каўшчына, Бу́кі́ (2), Грузда́ва, Грузды́, Гру́шава, Гру́шэўская, Гры́бова, Гры́боўцы́, Жа́лудо́ва (2), Ка́пусці́на, Качано́ва, Ка́ныч, Кля́ны(2), Кля́нкі́, Ко́ласава, Лі́пава(3), Лі́паўка(3), Лі́паўкі́(3), Ра́бінаўка, Ра́кі́ты, Ра́кі́таўшчынаи т. д.

Следует учесть, что не все из вышеуказанных примеров однозначно этимологизируются как исторически производные от имен собственных, и особенно это касается ойконимов, имеющих «ботаническую окраску». Например, ойконим *Клены* мог произойти от апеллятива *клён*, указывая на распространенную в районе населенного пункта породу деревьев, и от антропонима *Клён*. В последнем случае множественное число названия говорит о том, что в деревне проживали потомки или родня человека с именем *Клён*. Совсем другое дело, когда анализу подвергаются ойконимы *Каты*, *Кулагі*, в которых апеллятивы *кот*, *кулага* не могли быть характерным признаком места, где возникла деревня, а поэтому не могли использоваться в качестве лексической основы для образования ее названия.

Перечень ойконимов, отражающих названия рыб, дополняют названия с корнем *карп* (*Ка́рпавічы́(2), Ка́рпаўка, Ка́рпаўшчына, Ка́рпікі́, Ка́рпі́на, Ка́рпі́нічы́, Ка́рпі́шкі́*), хотя, как вариант, они могли быть образованы и от канонического имени *Карп* (от греч. *карнос* – *плод*).

Весомым аргументом в пользу отнесения ойконимов к числу отантропонимных служат форманты, выражающие значение личной принадлежности. Но даже относительно названий с посессивными суффиксами «-ов/-ев и -ин нельзя быть полностью уверенными, что они произведены от антропонимов» [1, с. 43]. Заметим попутно, что на

территории региона ойконимы на *-ова, -ева, -ёва* представляют наиболее многочисленную группу названий населенных пунктов (911, или 15,36 %). В совокупности с ойконимами на *-іна, -ына* (321, или 5,39 %) составляют более 20-ти % названий. Сюда, очевидно, следует добавить и топонимы с формантами *-ічы, -ычы, -онкі, -енкі*, среди которых явно преобладают производные от личных имен, в том числе и дохристианских, а также фамилий и прозвищ: *Барана́вічы, Бабы́нічы, Барана́вічы, Бельчанкі, Воўкавічы, Галубічы, Гарбачо́нкі, Глісцё́нкі, Маскалё́нкі, Рабчо́нкі*. Статистика формантных типов подтверждает тезис о ведущей роли антропонимии в формировании ойконимической системы Белорусского Поозерья.

Сложно этимологизировать названия с суффиксом *-аўка, -еўка*, который первоначально соединялся в основном с апеллятивами и использовался в гидронимии и реже в названиях полей, покосов, островов. Приобретая топонимическую активность (а она заметно возрастает в XVII–XVIII столетиях), формант начинает использоваться и в ойконимии. Из 226-ти населенных пунктов, названия которых оформлены данным суффиксом, не менее 80-ти можно однозначно связать с антропонимами: *Адамаўка, Андрэеўка, Анто́наўка, Базылеўка, Бары́саўка, Маро́заўка, Лукашоўка, Жданоўка* и др. Ойконимы, в основах которых отражена флористическая лексика, очевидно, сохраняют возможность двойственной мотивации: они могут восходить непосредственно к названиям растений либо быть образованными от личных имен и прозвищ. Эта группа представлена такими ойконимами, как *Арэ́хаўка*(2), *Асі́наўка* (14), *Бабоўка, Бароўка* (3), *Бяро́заўка* (3), *Гае́ўка, Глі́наўка, Грази́ўка, Дубраўка*(8), *Дубоўка*(6), *Калі́наўка*(3), *Лазо́ўка*(5), *Лі́наўка*(3), *Сасно́ўка*(4, в том числе 1 новый ойконим) и т. п.

Отдельно следует сказать об ойкониме *Малі́наўка*– такое название сегодня носят 5 населенных пунктов, расположенных соответственно в Глубокском (2), Миорском, Оршанском и Ушачском районах. «Слоўнік назваў населеных пунктаў Віцебскай вобласці» Е. Н. Рапановича дает информацию о 12-ти населенных пунктах с этим названием [3, с. 245]. Данный ойконим, как и другие названия, производные от лексемы *малина*, является искусственным, что, естественно, исключает его из нашего проблемного поля.

В меньшей степени ойконимия региона отражает древние имена, связанные с внешними признаками, характеристикой, данной по особенностям характера или поведения и т. п.: *Багаты́, р Багаты́рова, Барадзі́нічы, Барадзі́но*(3), *Бараду́ліна*(2), *Белаву́сы, Беля́і*(3), *Буянава, Буяны́, Бялу́сішкі, Бялы́авічын, Бялю́нішкі*(2), *Бяля́нішкі, Бяля́нкава, Бяля́нкі, Бяля́ны*(4), *Валасачы́, Горбава, Крыка́лы, Крыкуны́, Кулакі́, Кулако́*(4) *ва, Кулако́ушчына, Лабані́, Лабаны́*(2), *Лабачо́ва, Ламано́сава, Ламачы́на*(2), *Лютаўка, Некрашэ́ва, Пу́хавічы, Пу́хаўка, Пушкі́, Ра́бава, Рабчо́нкі,*

Рабышы́, Рагалі́, Рагачы́, Ражкі́, Рыжанкі́, Ры́жаўшчына Ры́жыкі́, Ры́жычы́ др.

К дохрысціянскім іменам, адражаючым жагальнасць ці нежагальнасць з'яўлення дзіцятка, востодят немнагочысленныя ойконімы *Жданова́, Жданоўка́, Жданы́, Любава́, Люба́нічы, Пазнякі́.*

Два нывне не сццествуючых населенных пункта імелі названне *Трацякі́*, звязаннае с групой імен, даваемых по очеряднасці рождэння дзіцятка.

В ойконімах *Маразы́, Маро́зава, Маро́зава Слабо́дкаро, Мзаўка́, Маро́заўшчына, Ні́жнія Маро́зы, Маро́зенкі* і т. п. зафіксавалася дрэвняе імя *Мороз*, адносяццае к групі антропанімаў, указываючых на врэмя рождэння.

Літэратура

1. Воробьев, В. М. Антропонимия в географических названиях Тверского края: учеб. пособие / В. М. Воробьев, И. М. Воробьева. – Тверь, 1993. – 80 с.

2. Лемцюгова, В. П. Беларускае айканімія. Лінгвістычны аналіз назваў населеных пунктаў Мінскай вобласці / В. П. Лемцюгова. – Мінск: Навука і тэхніка, 1970. – 156 с.

3. Рапановіч, Я. Н. Слоўнік назваў населеных пунктаў Віцебскай вобласці / Я. Н. Рапановіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1977. – 504 с.

4. Супрун, В. И. Этапы христианизации русского именника / В. И. Супрун // Ономастика Поволжья: материалы Седьмой конф. по ономастике Поволжья. – М., 1997. – С. 16–24.

5. Сулова, А. В. О русских именах / А. В. Сулова, А. В. Суперанская. – Л.: Наука, 1978.

6. Тупиков, Н. М. Словарь древнерусских личных имен / Н. М. Тупиков. – М.: Языки славянских культур, 2005. – 1032 с.

7. Шульгач, В. П. Ойконімія Воліні: Етымалогічны слоўнік-довіднік / В. П. Шульгач. – Киев: Кий, 2001. – 189 с.

Д. А. Даражок (Беларусь, Беларускае дзяржаўнае ўніверсітэт)

БЕЛАРУСКІЯ ПРЭЦЭДЭНТНЫЯ ТАПОНІМЫ Ё СВЯТЛЕ МЕТАФАРЫЧНАЙ ПРАЕКЦЫІ

1) **Прэцэдэнтныя імёны як канстанты культуры.** Важнымі складнікамі моўнай (шырэі – канцэптуальнай) карціны свету прадстаўнікоў адной і той жа лінгвакультурнай супольнасці з'яўляюцца прэцэдэнтныя ўласныя імёны, якія валодаюць не толькі намінальным патэнцыялам, але выступаюць у ролі шматаспектнага моўнага знака, асноўнага элемента нацыянальнай кагнітыўнай базы.

Вывучэнне феномена прэцэдэнтнасці, распачатае ў класічнай манаграфіі Ю. М. Каравулава [2], атрымала працяг у працах Ю. А. Сарокіна і І. М. Міхалёвай [6], Дз. Б. Гудкова [1], В. У. Красных [3]

і інш. Непрыхаваны навуковы інтарэс да гэтай з’явы выкліканы ўплывам сацыякультурнай парадыгмы ў лінгвістычных даследаваннях канца ХХ – пачатку ХХІ стагоддзя.

Прэцэдэнтнымі для беларусаў з’яўляюцца многія тапонімы: *Полацк, Навагрудак, Крэва, Вільня, Грунвальд, Мінск і Менск; Нёман, Свіцязь* і інш. За кожным з іх стаіць цэлая сістэма нацыянальных міфаў і стэрэатыпаў, яны функцыянуюць як сціслыя метафары з пэўным наборам дыферэнцыйных прыкмет, а таксама рэпрэзентуюць на моўным узроўні прэцэдэнтныя канцэпты – “канстанты культуры” ў ментальным свеце чалавека” [7, с. 43].

Новыя магчымасці для вывучэння прэцэдэнтных імёнаў дае даследаванне іх канататыўных уласцівасцей у складзе анамастычных метафар, што дазваляе раскрыць той інварыянтны семантычны патэнцыял, які часта застаецца недасягальным па-за метафарычным кантэкстам. У межах кагнітыўнага падыходу адна з метадалагічных праграм апісання метафары была распрацавана аўтарамі тэорыі канцэптуальнай інтэграцыі.

Адзначым, што мэтавым аб’ектам нашага даследавання сталі кагнітыўныя метафары, адным з кампанентаў якіх з’яўляюцца нацыянальна-прэцэдэнтныя тапонімы *Мінск, Полацк, Вільня* – “адміністрацыйна-палітычная” і “духоўныя” сталіцы Беларусі. Даследаванне праводзілася ў перыяд з лютага 2008 г. па сакавік 2009 г. Крыніцай моўнага матэрыялу паслужылі інтэрнэт-рэсурсы.

2) Метафара ў тэорыі канцэптуальнай інтэграцыі. Аўтары тэорыі – Ж. Факанье і М. Тэрнэр – звярнулі ўвагу на тое, што метафара як механізм мыслення з’яўляецца праявай універсальнай “высокаарганізаванай, уплывовай, сістэматычнай і [адначасова ў сваёй простасці – Д. Д.] банальнай кагнітыўнай аперацыі” [10, с. 59], якая дзейнічае як у семантыцы ці граматыцы, так і на ўзроўні тэкста, і назвалі яе канцэптуальнай інтэграцыяй.

Базавым складнікам канцэптуальнай інтэграцыі з’яўляецца “ментальная прастора” – тэрмін, прапанаваны Ж. Факанье ў пачатку 90-х гг. ХХ ст. для абазначэння ўмоўнай кагнітыўнай адзінкі, якая ўтрымлівае толькі рэлевантную інфармацыю пра пэўны аб’ект рэчаіснасці. Інакш кажучы, самі па сабе моўныя элементы з’яўляюцца носьбітамі мінімальнай колькасці інфармацыі, але яны актывізуюць такія кагнітыўныя аперацыі, якія напаўняюць іх сэнсам у залежнасці ад дыскурсу. У кнізе “Ментальныя прасторы” Ж. Факанье лаканічна заўважыў: “Мова не нясе ў сабе значэння, але накіроўвае яго” [9, с. 8]. Так, ментальная прастора “Вільня” ў межах метафары *Вільня – крыўскі Авалон* уключае не ўсе магчымыя канатацыі гэтага паняцця, а толькі некаторыя актуальныя, звязаныя з уяўленнем пра недасяжную сакральную прастору.

Сутнасць працэсу канцэптуальнай інтэграцыі палягае ў аб’яднанні асобных элементаў зыходных ментальных прастораў (input spaces,

у прыкладзе – “Вільня” і “Авалон”) для ўтварэння новай “змешанай” прасторы (blended space) з тоеснай будовай, але новым нападуненнем, што забяспечвае дакладнае разуменне метафары. Пры гэтым узнікае дадатковая радавая прастора (generic space) – такі інтэрвал абстракцыі, у межах якога для праекцыі на зыходныя сферы вылучаюцца некаторыя агульныя структуры.

Асноўная адметнасць праграмы канцэптуальнай інтэграцыі ў параўнанні з іншымі метадыкамі – і тэорыяй канцэптуальнай метафары Дж. Лакофа і М. Джонсана ў прыватнасці – заключаецца ў магчымасці вывучаць не толькі канвенцыянальныя метафары, “якімі мы жывём”, але і “спантанна online працэс [утварэння значэння – Д. Д.], вынікам якога становіцца з’яўленне недоўгачасовых і новых прыкладаў канцэптуалізацыі” [8, с. 35]. Асаблівую цікавасць для нас уяўляюць тыя метафары, у складзе якіх прысутнічаюць культурна-маркіраваныя адзінкі, спецыфічныя для нацыянальнай карціны свету.

3) Тапонімы Вільня, Мінск, Полацк у складзе метафары. Вільня – адна з галоўных міфалагем беларускай культурнай прасторы. У сучасным беларускім інтэрнэт-дыскурсе гэты прэцэдэнтны тапонім з’яўляецца складнікам цэлага шэрагу метафар з наступнымі значэннямі: ‘святарнае месца, аб’ект паломніцтва’ (*Вільня – крыўская Мекка, Вільня – літоўскі Іерусалім, Вільня – беларускі Арарат*), ‘культурны і адукацыйны цэнтр’ (*Вільня – літаратурны Вавілон, Вільня – літоўскія Афіны, Вільня – беларускі Кіёт*), ‘сакральная прастора’ (*Вільня – крыўскі Авалон*), ‘частка беларускай гістарычнай спадчыны’ (*Вільня – беларускі Карфаген*).

У табліцы 1 прапанавана схема ўтварэння метафары *Вільня – крыўскі Авалон*¹, у якой беларускі прэцэдэнтны тапонім разглядаецца ў форкусе кельцкай міфалагемы. *Авалон* – легендарны востраў, класічны элемент Артураўскага цыклу. Паводле паданняў, на гэты востраў быў прывезены смяротна паранены кароль Артур і, згодна з адной версіяй, быў там пахаваны, а з іншай – цудадзейным чынам ачуняў і застаўся жыць. Міфічны востраў, доступ да якога быў адкрыты толькі для абраных, сімвалізуе “краіну блажэнства”. Вільня як “крыўскі Авалон” – гэта сакралізаваная беларуская прастора па-за зонай непасрэднай дасяжнасці.

Табліца 1 – Схема канцэптуальнай інтэграцыі: Вільня – Авалон

Зыходная прастора 1	Інтэграваная прастора	Зыходная прастора 2	Радавая прастора
Вільня	Вільня / Авалон	Авалон	Топас
рэальнае	рэальнае / міфічнае	міфічнае	Існаванне

¹ Прыклады: “Вільня для нас, крывічоў, гэта як Авалон для кельтаў” [http://www.buntby.com/by/history/2007/jul/08/vilnia_nasha/]; “Вільня – наш чароўны крыўскі Авалон!” [<http://nicolaev.livejournal.com/580549.html>].

Зыходная прастора 1	Інтэграваная прастора	Зыходная прастора 2	Радавая прастора
беларуская культурная прастора	беларуская культурная прастора / кельцкая міфалогія	кельцкая міфалогія	Арэал знакавасці
канстанта беларускай культуры, “калыска” нацыянальнага Адраджэння		адзін з асноўных элементаў Артураўскага цыклу	Прычына знакавасці
тэрытарыяльныя перашкоды (дзяржаўная мяжа)		ступень дасяжнасці	Прычына недасяжнасці
культурны сімвал	міфалагема, сакральная прастора		Статус

У адрозненне ад папярэдняга прыкладу, канататыўныя сувязі тапоніма *Мінск* рэалізуюцца ў метафарах са значэннямі ‘адміністрацыйна-палітычны цэнтр’ (*Мінск – беларуская Медына, Мінск – былая Лютэцыя*), ‘постындустрыяльны мегаполіс’ (*Мінск – маленькі Токіо*), ‘рэлігійны цэнтр’ (*Мінск – беларускі Рым*), ‘горад-утопія’ (*Мінск – Горад Сонца*).

Супастаўленне метафар пацвярджае той факт, што тапонімы *Мінск* і *Вільня* ўтвараюць важную семантычную апазіцыю па прыкмеце “палітычная сталіца – духоўная сталіца” (*Мінск – Медына і Вільня – Мекка, Мінск – Токіо і Вільня – Кіёта*), а іх метафарызацыя адбываецца ў фокусе адзінак з розным семантычным патэнцыялам (*Вільня* найчасцей праз прызму міфалагічных і біблейскіх тапонімаў, культурных цэнтраў; *Мінск* – найчасцей у фокусе важных палітычных цэнтраў).

Асаблівую цікавасць уяўляе метафара *Мінск – беларуская Медына* (табліца 2), на якую яшчэ ў пачатку ХХ ст. звярнуў увагу А. Луцкевіч: “*Меккай выдаецца нашаму песняру [У. Жылку – Д. Д.] тая Вільня, з якое сяння беларуская Ідэя аказалася прымушанай уцячы ў Медыну – Менск*” [4, с. 185]. Медына, як вядома, – другі па ступені значнасці горад у мусульманскім свеце, першая сталіца ісламскай дзяржавы, дзе іслам набыў характар самастойнай рэлігіі.

Табліца 2 – Схema канцэптуальнай інтэграцыі: *Мінск – Медына*

Зыходная прастора 1	Інтэграваная прастора	Зыходная прастора 2	Радавая прастора
Мінск	Мінск / Медына	Медына	Топас (а)
Вільня	Вільня / Мекка	Мекка	Топас (б)
беларуская культурная прастора	беларуская культурная прастора / мусульманскі свет	мусульманскі свет	Арэал знакавасці
дыпламатычны пралік (правы на Вільню як сталіцу першымі сцвердзілі літоўскія дыпламаты)		рэлігійны пераслед з боку немусульманскага насельніцтва Меккі	Прычына абрання (а)
сталіца БНР, першага дзяржаўнага ўтварэння		першая сталіца	Гістарычны

МГПУ ім. И.П.Шамякина

Зыходная прастора 1	Інтэграваная прастора	Зыходная прастора 2	Радавая прастора
становіцца сталіцай Літоўскай Рэспублікі	застаецца духоўным цэнтрам дзяржавы		Статус (b)

Даследаванне канататыўных уласцівасцей прэцэдэнтнага тапоніма *Полацк* выявіла наяўнасць метафар са значэннямі ‘святарнае месца, аб’ект паломніцтва’ (*Полацк – беларуская Мекка, Полацк – беларускі Іерусалім*) ‘буйны культурны цэнтр’ (*Полацк – беларуская Фларэнцыя, Полацк – Рэймс-на-Дзвіне*), а таксама ‘першая сталіца дзяржавы’ (*Полацк – беларускі Гнезна, Полацк – беларускі Таледа*). Гэта дазваляе меркаваць пра тое, што Полацк у якасці асяродка духоўнасці сёння ўсе часцей “замышчае” Вільню. Такое пераразмеркаванне культуралагічных акцэнтаў можа азначаць вяртанне да старадаўняй беларускай традыцыі, актуалізацыя таго фрагмента гісторыі, калі Полацк побач з Кіевам і Ноўгарадам быў адным з трох найбуйнейшых народаўтваральных цэнтраў Усходняй Еўропы.

У табліцы 3 прапанавана схема ўтварэння метафары *Полацк – беларуская Фларэнцыя*, якая адлюстроўвае культурны статус старажытнага беларускага горада: “*Полацк ператварыўся ў беларускую Фларэнцыю, прыняўшы абавязкі культурнай сталіцы. Разам з Венай і Зальцбургам ён прываблівае слухачоў класічнай музыкі*” (Наша Ніва, 2001, № 44).

Табліца 3 – Схема канцэптуальнай інтэграцыі: Полацк – Фларэнцыя

Зыходная прастора 1	Інтэграваная прастора	Зыходная прастора 2	Радавая прастора
Полацк	Полацк / Фларэнцыя	Фларэнцыя	Топас
Рэспубліка Беларусь	Рэспубліка Беларусь / Італьянская Рэспубліка	Італьянская Рэспубліка	Лакалізацыя
сталіца Полацкага княства – першага дзяржаўнага ўтварэння на тэрыторыі краіны		“калыска” італьянскага Адраджэння, еўрапейская сталіца мастацтваў	Гістарычны статус
народаўтваральны цэнтр беларускай зямлі	культурны цэнтр дзяржавы		Значэнне

Напрыканцы адзначым, што праведзены аналіз беларускіх прэцэдэнтных тапонімаў дазволіў выявіць не толькі асноўныя кірункі іх метафарычнай праекцыі, а таксама пацвердзіў наяўнасць сістэмных сувязей, заснаваных на сінаніміі (*Вільня – Іерусалім і Вільня – Мекка*), антаніміі (*Вільня – Мекка і Мінск – Медына*) і полісеміі (*Вільня – Іерусалім, Полацк – Іерусалім*). Праведзенае даследаванне пацвердзіла, што метафара як адзінка кагнітыўнага ўзроўню з’яўляецца адным з найбольш выразных спосабаў захавання моўнай і культурнай інфармацыі, паколькі функцыянуе ў выглядзе сціслага нацыянальна-спецыфічнага кода і ўвасабляе як вынікі

культурна значных практык чалавека, так і сістэмнасць культуры наогул, узровень яе развіцця.

Літаратура

1. Гудков, Д. Б. Прецедентное имя и проблемы прецедентности / Д. Б. Гудков. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1999. – 149 с.
2. Караулов, Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М.: Наука, 1987. – 264 с.
3. Красных, В. В. “Свой” среди “чужих”: миф или реальность? / В. В. Красных. – М.: ИТДГК “Гнозис”, 2003. – 375 с.
4. Луцкевіч, А. Выбраныя творы: праблемы культуры, літаратуры і мастацтва / А. Луцкевіч; уклад., прадм., камент., індэкс імёнаў, пер. з пол. і ням. А. Сідарэвіча. – Мінск: Кнігазбор, 2006. – 460 с.
5. Ратнікава, І. “Анамастычны алфавіт” беларусаў: *Полацк, Вільня, Менск* у літаратуры і публіцыстыцы / І. Ратнікава // *Sławica Wratislaviensia CXLVII* / pod. red. M. Sarnowskiego i W. Wysoczańskiego. – Wrocław: Wydawnicwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2008. – S. 359–365.
6. Сорокин, Ю. А. Прецедентный текст как способ фиксации языкового сознания / Ю. А. Сорокин, И. М. Михалева // *Язык и сознание: парадоксальная рациональность*. – М., 1993. – С. 98–117.
7. Степанов, Ю. С. Константы: Словарь русской культуры / Ю. С. Степанов. – 2-ое изд., испр. и доп. – М.: Академический проект, 2001. – 990 с.
8. Coulson, S. Metaphor and Conceptual Blending / S. Coulson // *Encyclopedia of Language & Linguistics* / editor-in-chief Keith Brown; co-ordinating editors: Anne H. Anderson [et al.]. – 2nd ed. – Oxford [etc.]: Elsevier, 2006. – Vol. VIII. – P. 32–39.
9. Fauconnier, G. Mental Spaces: Aspects of Meaning Construction in Natural Language / G. Fauconnier. // *UCSD Cognitive Science [Electronic resource]*. – 1994. – Mode of access: <http://www.cogsci.ucsd.edu/~faucon/preface-ms.pdf>. – Date of access: 03.02.2010.
10. Fauconnier, G., Turner, M. Conceptual Integration Networks / G. Fauconnier, M. Turner // *Social Science Research Network [Electronic resource]*. – 2008. – Mode of access: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1292966. – Date of access: 03.02.2010.

Л. В. Жураўская, В. Я. Барысенка (Беларусь, Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І. П. Шамякіна)

МІКРАТАПОНІМЫ ВЁСКІ ВЕРБАВІЧЫ

(структурна-семантычны аналіз)

Вёска Вербавічы, дзе запісаны пададзеныя ніжэй мікратапонімы, знаходзіцца ў Нараўлянскім раёне Гомельскай вобласці за 10 кіламетраў на поўдзень ад райцэнтра *Нароўля* на правым беразе ракі *Мытва*, прытоку *Прыпяці*.

Этымалогія айконіма *Вербавічы* не ўстаноўлена. Магчыма, назва гэта паходзіць ад апелятыва *вярба*, паколькі шлях ад Нароўлі да Вербавіч быў абсаджаны вербамі. Паводле сведчання жыхароў, назва магла ўтварыцца і

ад прозвішча *Вербавіч*, пана, якому належала ўладанне, або ад прозвішча *Вярба*, пачынальнага роду вярбовічаў, яго нашчадкаў [4, с. 73].

Вёска – старажытнае паселішча, заснавана ў 1223 годзе, зараз займае плошчу 10 км², да аварыі на ЧАЭС у ёй налічвалася 600 двароў, цэнтр калгаса “Кастрычнік”. Падзяляецца на асобныя часткі, кожная з якіх мае сваю назву: *Бабчыны, Бор, Буглакі, Варашылаўка, Вербавічы, Забягайлаўка, Закладніцы, Калінаўка, Канец, Кулагі, Меляхі, Нядзеічы, Хутар*. Гэты падзел – вынік паступовага засялення. Назвы маюць у сваёй аснове апелятывы і антрапонімы. Так, апелятывы ўказваюць на месца засялення: *Бор, Канец, Забягайлаўка* (невялікая вуліца ў баку ад асноўных вуліц), *Хутар*. У аснове астатніх назваў – прозвішчы тых, хто засяліў мясціну: *Бабчыны – Бабчын, Калінаўка – Калінаў, Кулагі – Кулага, Меляхі – Мелех, Нядзеічы – Нядзеіч, Буглакі – Буглак, Варашылаўка – Варашылаў, Вербавічы (Вербікі [4, с. 73]) – Вербіч*. Як паказвае матэрыял, назвы частак вёскі падзяляюцца на дзве групы:

1. Мікратапонімы-назоўнікі ў форме множнага ліку, утвораны ад прозвішчаў з суфіксамі – **ын (-ін)**: *Бабчын; -іч: Вербавіч, Нядзеіч*; ад бязафіксных уласных імёнаў: *Буглак, Мелех, Кулага*, шляхам далучэння тапанімічнай флексіі **-і (-ы)**, якая ўказвае на значную колькасць жыхароў з такімі прозвішчамі як нашчадкаў заснавальнікаў мясціны. Мікратапонім *Закладніцы* ўтвораны суфіксальным спосабам (суф. *-ніц-*) ад дзеяслоўнай асновы *закладаць* (пачынаць забудову), флексія *-ы* таксама ўказвае на тое, што тут жывуць нашчадкі заснавальнікаў.

2. Мікратапонімы-назоўнікі, утвораны ад прозвішчаў з суфіксам **-аў** (*Калінаў, Варашылаў*) шляхам далучэння суфікса **-к**: *Калінаўка, Варашылаўка*.

Што да мікратапонімаў наваколля вёскі *Вербавічы*, то гэты назоўнікі пераважна апелятыўнага паходжання. Усяго іх сабрана намі 60 найменняў, з якіх апелятыўнае паходжанне маюць 52, і толькі 8 утвораны ад антрапонімаў.

Паводле структуры мікратапанімічных назваў падзяляюцца намі на невытворныя і вытворныя (да апошніх мы адносім і састаўныя найменні).

Мікратапонімы апелятыўнага паходжання паводле семантыкі можна падзяліць на наступныя групы:

а) найменні, якія ўказваюць на характар мясцовага рэльефу: *Боўгар* – поле на месцы выгаралага лесу (ад поўгар); *Баравец* – назва поля, дзе раней быў бор (сасновы лес); *Валока* – заліўная доўгая мясціна, летам пакос, можна пасці скаціну; *Глеёк* – урочышча, дзе ёсць грузкія гліністыя мясціны, вясной доўга стаіць вада; *Града* – высокае месца сярод балота, якое можна засяваць; *Гразя* – нізкая мясціна, дзе заўсёды ёсць гразь, вада, вясной непраходнае месца; *Ніўе* – сенажаць, давала добры ўкос; *Пагон* – пясчаная, неўрадлівая глеба, месца для прагону скаціны на пашу і з пашы; *Пагноі* – поле паміж *Калінаўкай* і *Нядзеічамі* з беднай пясчанай глебай,

якая патрабуе ўнясення штогод гною; *Пяшчанка* – узвышанае пясчанае поле, малаўрадлівае, на мяжы вёсак Вербавічы і Дворышча; *Хвалавіца* – добрае ўрадлівае поле, за якое людзі хваляць яго; *Хвойнік* – насаджаны сасновы лес для затрымкі руху пяску на вёску (Нядзеічы);

б) найменні, якія ўказваюць на форму аб'екта, яго памер: *Доўгія Палосы* – палоса – надзельная зямля, перададзеная ў спадчыну ад бацькі дзецям; *Густое* – лес, надта густы, паміж в. Вербавічы і в. Антонаў; *Ніўка* – невялікае поле, якое раней было хутарам, дае добры ўраджай (ураджайнае поле); *Ражок* – невялікі ўчастак зямлі ў форме кліна, выкарыстоўваецца як паша за Нядзеічамі; *Рожкі* – ворнае поле ў форме кліна (раней ўкліньвалася ў лес, хмызняк);

в) мікратапонімы як назвы-арыенціры ўказваюць на месца аб'екта: *Загатка* – поле за Гаткай (гаць – насып для пераходу праз забалочанае месца); *Заброддзе* – поле за бродам; *Замосце* – поле за мастом, узвышанае, на левым беразе р. Мытва (каля Нядзеіч); *Перавессе (Перавесье)* – балота, якое знаходзіцца паміж вёскамі (ад агульнаўсходнеславянскага *vesь* “вёска”) Вербавічы і Смалегаўская Рудня. Часцей гэта састаўныя назвы: *Поле за Берэзніком, Поле за Валокаю, Поле ля Цагельні, Поле за Садом, За Гразямі, Поле ля Канава (мясцовая назва р. Мытва), Поле за Канаваю, Пад Ступішчамі (паша), За Рэчкаю (сенакос)*, утвораны спосабам прыназоўнікавага кіравання (прыназоўнікі *за, ля, пад*);

г) мікратапонімы, якія ўказваюць на наяўнасць таго ці іншага аб'екта ў мінулым, на ранейшыя вытворчыя працэсы: *Будзішча* – зараз сенажаць, раней забалочаная зарослая дрэвамi мясціна, дзе былі буды (збудаванні), у якіх жылі буднікі, што выпальвалі поташ, смалу, выраблялі дзёгаць; *Бярвішча* – высокая мясціна, перад якой раней было непраходнае балота, праз якое былі пракладзены (бервы – драўляны мост), каб трапіць на гару; *Бусянка* – цяпер поле, на якім раней было балота, калі балота высахла, то ўсё роўна там было шмат буслоў; *Варацец* – поле, на месцы якога раней быў лес, магчыма, ад слова *ворот* (грузапад'ёмнік), спецыяльнае прыстасаванне для карчавання і транспарціроўкі бяргвення; *Гатка* – цяпер поле, раней была *гаць* (земляны насып) для праходу праз балота; *Журжава* – цяпер поле на больш высокіх мясцінах, паша – на нізкіх, раней выраблялася жалеза з жалезнай руды; *Луцішча* – цяпер поле, раней былі ліпавыя лясы, дзе здабывалі *лут* (кару маладых ліп); *Мечына* – цяпер поле, раней мяжа (*мета*), паміж землямі, якія належалі розным гаспадарам; *Палянка* – поле сярод былога лесу; *Пелі* – поле, неўрадлівае, на якім раней капалі гліну, ямы (*пелі*) засталіся; *Печкі* – поле, на якім раней была вытворчасць смалы ў печах; *Пень* – поле, на якім пасля вырубкі лесу засталіся пні; *Ступішча* – паша, поле, раней забалочанае месца, па якім можна было прайсці сцежачкай, ступаючы (ад мясц. *Ступа* – непрыкметная сцежка);

д) на здарэнні, якія маглі мець (мелі) месца, указваюць мікратапонімы: *Курганне* – узвышша, поле, вакол якога раней было балота. Паводле мясцовага падання, гэта было месца пахавання, адсюль курган; *Смерцьдаліна (Смердаліна)* – раней месца ў лесе, дзе хаваліся людзі ад мангола-татараў, ад смерці, цяпер балацявіна, паша; *Сельская гара* – пясчанае ўзвышша, паводле мясцовага падання, гэта было першае пасяленне [4, с. 73].

Амаль усе сабраныя мікратапонімы вытворныя. Яны складаюць каля 85 % ад агульнай колькасці мікратапонімаў (усяго сабрана 72 мікратапонімы апелятыўнага і антрапанімічнага паходжання).

Сярод невытворных мікратапонімаў апелятыўнага паходжання вылучаем наступныя: *Бор, Канец, Гразя, Хутар, Цемра, Пелі, Града, Валока, Пень*.

Вытворныя адапелятыўныя мікратапонімы ўтварыліся пры дапамозе суфіксаў:

-к-: *Печкі, Палянка, Рожкі, Гатка*; **-ішч-:** *Будзішча, Бярвішча, Ступішча, Луцішча*, найменні маюць

форму множнага ліку: у *Будзішчах, на Бярвішчах, у Ступішчах, Луцішчах*;

-янк-: *Буслянка*; **-ец-:** *Варацец, Баравец*;

-ьј-: *Курганне*;

-ав-: *Журжава*;

-ын-: *Мечына*;

-ёк-: *Глеёк* (ад асновы глей - гліна); -

ніц-: *Закладніцы* (ад асновы закладаць).

Прыставачна-суфіксальным спосабам утвораны мікратапонімы: *Перавессе* – прыстаўка *пера-*, суфікс *-ьј*; *Заброддзе, Замосце* – прыстаўка *за-*, суфікс *-ьј*.

Спосабам складання ўтвораны мікратапонім *Смерцьдаліна* (мясц. *Смердаліна*).

Састаўныя мікратапонімы апелятыўнага паходжання ўяўляюць сабой словазлучэнне назвы аб'екта з прыназоўнікава-іменнай словаформай (спалучэнне прыназоўнікаў *ля, за, пад* і простага мікратапоніма): *Поле за Садом, за Валокаю, каля Цагельні, пад Ступішчамі*.

Мікратапонімы антрапанімічнага паходжання складаюць невялікую групу. У структурных адносінах яны падзяляюцца на простыя і састаўныя. Найменне *Васількове (Васільковае)* – поле, паша, сенажаць – паказвае на прыналежнасць аб'ектаў *Васільку*, паводле ўтварэння – субстантываваны прыналежны прыметнік з суфіксам *-ов-*; мікратапонім *Цітаў рог* – назва пашы, раней належала *Ціту*; *Дзюбароў рог, Салаўёў рог, Самойлава палянка* – указваюць на прыналежнасць аб'екта чалавеку па прозвішчы *Дзюбар, Салавей, па імені Самойла*, словазлучэнні складаюцца

з прыналежных прыметнікаў, утвораных ад гэтых прозвішчаў пры дапамозе суфіксаў *-оў-, -ёў-, -ав-*, і назоўнікаў, назваў аб'ектаў.

Мікратапонімы антрапанімічнага паходжання ўтвораны наступнымі спосабамі:

бязафіксным спосабам ад прозвішчаў: *Вербавічы, Нядзеічы, Меляхі, Кулагі, Буглакi* – шляхам далучэння канчаткаў *-i(ы)*, якія паказваюць на множнасць асоб, што пражываюць у той ці іншай частцы вёскі;

суфіксальным спосабам утвораны мікратапонім *Васількове (Васільковае)* ад імя Васілёк;

састаўныя мікратапонімы антрапанімічнага паходжання ўтвораны шляхам спалучэння прыналежных прыметнікаў з суфіксамі *-ін(-ын), -аў (-ав), -ёв-*, што паходзяць ад імёнаў, прозвішчаў людзей, якім належыць аб'ект,

і наймення аб'екта: *Дзюбараў Рог, Салаўёў Рог, Самойлава палянка;*

Руманове (Сцепанкове, Бенцікове) болото ўказваюць на размяшчэнне балота каля хаты жыхароў з мянушкамі Руман, Бенцік, з іменем Сцепанко;

мікратапонім *Дзедава гара* ўказвае на прыналежнасць аб'екта дзеду, складаецца з прыналежнага прыметніка, утворанага пры дапамозе суфікса *-ав-*, і назоўніка гара.

Такім чынам, прааналізаваны матэрыял дае падставу сцвярджаць, што шматлікімі з'яўляюцца мікратапанімічныя групы, што ўказваюць на асаблівасці рэльефу мясцовасці, на месца аб'екта (назвы-арыенціры), на наяўнасць аб'ектаў у мінулым, на вытворчую дзейнасць чалавека, на ўладальніка аб'екта. Гэтыя моўныя адзінкі – мікратапонімы – даюць уяўленне нам пра гісторыю вёскі, яе жыхароў. Паводле сцвярджэння вядомага даследчыка ў галіне тапанімікі, антрапанімікі А. Ф. Рогалева, “інфармацыя, атрыманая з імён уласных, можа быць больш карыснай, чым уласна гістарычная ці археалагічная інфармацыя” [4, с. 6].

Матэрыял сведчыць пра тое, што вёска Вербавічы – старажытнае паселішча (мікратапонімы ўказваюць на агульнаўсходнеславянскія карані іх паходжання), што асноўным заняткам людзей было земляробства, лясныя промыслы, паляванне, рыбалоўства, асваенне забалочаных участкаў, прырэчных нізін, з'яўляючыся сведчаннем таго, што жыхары вёскі Вербавічы, як і ўвесь беларускі народ, працалюбівыя і маюць працяглую гісторыю свайго існавання і развіцця.

Літаратура

1. Жучкевич, В. А. Краткий топонимический словарь Белоруссии / В. А. Жучкевич. – Минск: БГУ, 1974. – 448 с.
2. Иванова, А. А. Микротопонимия Мозырского Полесья / А. А. Иванова. – Мозырь: УО МГПУ, 2003. – 219 с.
3. Рогалев, А. Ф. Географические названия в калейдоскопе времен / А. Ф. Роголев. – Гомель: Барк, 2008. – 256 с.
4. Шур, В. В. 3 гісторыі ўласных імёнаў / В. В. Шур; пад рэд. П. У. Сцяцко. – Мінск: Выш. школа, 1993. – 156 с.

А. В. Кавалёва (Беларусь, Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І. П. Шамякіна)

АСАБЛІВАСЦІ ДЭНАМІНАЦЫІ Ў АЙКАНІМІІ БЕЛАРУСІ ХХ СТАГОДДЗЯ

Працэсы дэнамінацыі ў айканіміі Беларусі ХХ стагоддзя набылі масавы размах пасля падзей 1917 года, асабліва ў 30-я і 60-я гады мінулага стагоддзя. З’яўленне новай ідэалогіі адлюстравалася ў перайменаванні традыцыйных назваў паселішчаў, якія нагадвалі пра былы дзяржаўны лад, лічыліся “немілагучнымі”, неадпаведнымі часу на такія, што з’яўляліся сведчаннем новай эпохі ў жыцці грамадства. Ствараліся шматлікія нетыповыя айканімічныя адзінкі, ужываўся абмежаваны набор тапаасноў, які быў характэрны для шматлікіх рэгіёнаў былога СССР. На думку М. Гарбанеўскага, прыкметай савецкага перыяду была “звышпрадуктыўнасць трансанімізацыйнай метафары”, наватворы былі матываваны савецкімі міфалагемамі (грамадска-палітычнымі тэрмінамі, метафарычна пераасэнсаванымі лексемамі) [2, с. 4]. На гэтую з’яву беларускай айканіміі ХХ стагоддзя звярталі ўвагу Г. Мезенка, В. Лемцюгова, Э. Бірыла, Я. Адамовіч, Л. Лыч, А. Рогалеў, А. Жураўскі, Я. Рапановіч, В. Шур і інш.

У айканіміі Беларусі намі засведчана каля 30 перайменаваных адзінак з тапаасновай *кастрычнік/акцябр*. Гэтая лексема набыла выразнае ідэалагічнае значэнне ў савецкі перыяд і адносіцца да найбольш значных паняццяў савецкага палітычнага дыскурсу. У межах былога СССР даследчыкі адзначаюць каля 192 наватвораў з гэтай тапаасновай [7, с. 230]. У беларускай сістэме айканімаў засведчаны яе рускамоўны адпаведнік *акцябр*, а яго выкарыстанне (*акцябр/кастрычнік*) уносіла блытаніну пры перакладзе адзінак. Прадуктыўнасць гэтага апелятыва тлумачыцца, як лічаць некаторыя даследчыкі, “кампактнасцю”, адаптаванасцю носьбітамі мовы, лёгкасцю ў спалучэнні з тапанімічнымі фармантамі і ўтварэнні катаяконімаў [8, с. 175]. Наватворы *Акцябр*, *Кастрычнік*, *Акцябрына*, *Акцяброва*, *Акцябрск*, *Акцябрская*, *Акцябрскі*, *Кастрычніцкая*, *Кастрычніцкі*, матываваныя лексемамі *акцябр* або *кастрычнік*, замянілі традыцыйныя адзінкі, якія сведчылі пра асаблівасці намінацыі назваў паселішчаў у мінулыя часы. Айконімы тыпу *Красны Акцябр*, *Чырвоны Кастрычнік* мы адносім да ўстойлівых спалучэнняў, якія з’яўляюцца камуністычнымі ідэалагемамі. Прыналежнасць гэтых адзінак да састаўных, якія толькі па форме з’яўляюцца спалучэннем ад’ектыва і субстантыва, толькі знешняя [9, с. 99].

Так, у 1961 годзе была заменена назва вёскі *Засценкі* на *Кастрычнік* ў Бялыніцкім раёне. Яна матывавана апелятывам *засценак*. У выніку

зямельнай рэформы XVI стагоддзя ўзніклі *засценкі* ‘звычайна хутарское пасяленне дробнай шляхты’ [6, с. 32], першапачаткова *засценак* ‘участак зямлі, які быў пакінуты за межамі (за сцяной) абшчынных зямель, што былі падзелены на валокі’ [4, с. 130]. Страчаная ў 1922 годзе адзінка *Забалеўскі Двор* у Пухавіцкім раёне матывавана лексемай *двор* ‘населены пункт, паселішча хутарскога тыпу, шляхецкае землеўладанне’ [4, с. 76], ‘двор, надворак; прасторы па-за сценамі дома’ [Бяльк., с. 149], ‘панская сядзіба, фальварак; маёнтак, панскі двор’ [Яшкін 2005, с. 234]. Атрыбутыўны кампанент *Забалеўскі* ўказвае, магчыма, на месцазнаходжанне аб’екта – каля гідроніма *Баля*.

З айканімікону краіны ў 1964 годзе знікла назва *Царковішча* ў Бялыніцкім раёне, якая ўтворана ад апелятыва *царковішча* ‘месца, дзе стаяла царква’ [ТС, т. 5, с. 283], ‘месца вакол царквы ці на якім стаяла царква; поле, дзе стаялі крыжы’ [Яшкін 2005, с. 686]. Гэтая назва была заменена на наватвор *Акцябрына*, які паходзіць ад рускамоўнай тапаасновы *акцябр* і пасесіўнага фарманта *-іна*. Ужыванне гэтай старажытнай фіналі і лексемы з ідэалагічнай канатацыяй было, магчыма, спробай адаптаваць наватворы на ўзор традыцыйных тапанімічных мадэляў. У Сенненскім раёне айконім *Канец* у 1938 годзе быў заменены на *Акцябр*. Ён паходзіць ад апелятыва *канец*, які сведчыў пра месцазнаходжанне зямельнага надзела (*канец* ‘участак ніў, які ўпіраецца ў іншае поле’ [3, с. 19]).

Адзінка ў Жлобінскім раёне *Таніла*, якая была перайменавана ў 1964 годзе на назву *Акцябрская*, утворана ад апелятыва *таніла* ‘непраходнае месца на дрыгвяністым балоце; топкае месца на балоце’ [Яшкін 2005, с. 650], ‘багна, твань’ [СПЗБ, т. 5, с. 85]. Назва паселішча *Шляхецкі Камень* (з 1939 г. *Акцябр*, Кобрынскі) паходзіць ад лексемы *камень* ‘прыродны камень’ [СПЗБ, т. 2, с. 389]; ‘месца, дзе ляжыць асобны валун, дзе багата каменя ў глебе; сенажаць, дзе камяністая глеба’ [Яшкін 2005, с. 337]. Атрыбутыўны кампанент *Шляхецкі* можа ўказваць на сацыяльнае становішча ўладальніка. Як адзначаюць лінгвісты, камяні з’яўляюцца адметнасцю мясцовасці, таму іх наяўнасць часта адлюстроўваецца ў назве паселішча [5, с. 185].

На Лепельшчыне да 1939 года існавала айканімічная адзінка *Іван Бор*, якая была заменена на ідэалагему *Красны Акцябр*. Страчаны айконім суадносіцца з апелятывам *бор* ‘хваёвы лес, які расце на высокім месцы, стары высокі лес’ [СПЗБ, т. 1, с. 206]. Засведчаны таксама мікратапонім *Іван Бор* – лес (Лепельскі) [МБ, с. 101].

Замененыя на савецкую міфалагему *акцябр* айконімы матываваны асабовымі імёнамі, якія былі тыповымі ў тагачасным імянарачэнні. Так, да 1954 года існавала назва *Карпілаўка* (*Акцябрскі*), якая ўтворана ад уласнага імя *Карпіла* [Бір. 1966, с. 95]. У Добрушскім раёне быў перайменаваны

айконім *Мікалаеўка* (з 1924 г. *Чырвоны Кастрычнік*), які паходзіць ад асабовага імя *Николай < Миколай* [Бір. 1966, с. 128].

Страчаная адзінка *Хатаевічы* (з 1939 г. *Акцябр*), што на Лагойшчыне, засведчана ўпершыню ў 1558 годзе як шляхецкая ўласнасць у Мінскім павеце [10, с. 399]. Фармант *-ічы* ўказвае, што заснавальнікамі паселішча быў калектыў нашчадкаў з агульным іменем-мянушкай ці прозвішчам. Айконім матываваны антрапонімам **Хота, Хата* [Бір. 1969, с. 433]. Ён, магчыма, з'яўляецца гіпакарыстыкам ад уласнага імя *Хацімір*. Перайменаваны айконім *Хацееўка* (*Чырвоны Кастрычнік*) утвораны ад антрапоніма *Хотен, Хотян, Хотьян* [Бір. 1966, с. 269], які таксама можа быць скарачонай формай уласнага імя *Хацімір*. Гэтая адзінка існавала да 1938 года ў Добрушскім раёне.

Заменены ў 1920 годзе айконім *Папоўшчына* (*Кастрычнік*) у Хойніцкім раёне ўтвораны ад лексемы *поп* 'асоба, якая праводзіць багаслужэнне' і фарманта *-шчына*, які ўказвае на прыналежнасць асобе пэўнай тэрыторыі. Узнікненне такой адзінкі было, верагодна, звязана з ахвяраваннем святару надзелу зямлі або там знаходзіўся былы хутар служыцеля культуры. У выніку перайменавання знік з тапанімічнага ландшафту краіны айконім *Папкі* ў Жлобінскім раёне (з 1936 г. *Акцябр*). Ён утвораны ад уласнага імя *Папок, Папко*, носьбітамі якога маглі быць нашчадкі святароў і бацькі-вернікі [5, с. 268].

Страчаная адзінка *Старчыцы* засведчана з XVI стагоддзя ў Слуцкім княстве Навагрудскага павета як маёнтак Старчыцы [11, с. 539]. У 1964 годзе гэтая назва ў Салігорскім раёне была заменена на *Акцябр*. Яна матывавана іменем-мянушкай або прозвішчам *Старец* [Бір. 1966, с. 260], *Старык* [Усц., с. 144].

У Верхнядзвінскім раёне існаваў айконім у форме *Pluralia Tantum* *Быкі* (з 1938 г. *Чырвоны Кастрычнік*). У яго аснове – назва калектыву нашчадкаў, якая шляхам тапанімічнай метаніміі замацавалася за паселішчам. Адзінка паходзіць ад імені-мянушкі або прозвішча *Бык*, якое засведчана ў вядомых антрапаніміконах (Бір. 1969, с. 74; Усц., с. 119; Мор., с. 31; Туп., с. 130; Вес., с. 59). Гэтае ўласнае імя суадносіцца з фаўністычным апелятывам *бык* 'самец буйной рагатай жывёлы'. Культ гэтай жывёлы засведчаны на тэрыторыі Беларусі з часоў неаліту; бык асацыяваўся з богам урадлівасці зямлі, з'яўляўся сімвалам новага дня, што мае непасрэдную сувязь з узыходам сонца [1, с. 53–55]. Імя-мянушка або прозвішча *Бык* даволі прадуктыўнае ў айканіміі краіны і засведчана ва ўсіх рэгіёнах Беларусі, асабліва на Гродзеншчыне і Віцебшчыне: *Быкі, Быкоўшчына, Бычкі, Бычкова, Быкевічы, Быковічы* і іншыя. Так, вядома, што ў вёсцы *Бычкі* на Лепельшчыне нарадзіўся беларускі празаік і грамадскі дзеяч Васіль Быкаў, адсюль, мабыць, і прозвішча пісьменніка. Перайменаванне адзінкі з гэтым антрапонімам у аснове прывяло да парушэння традыцыйнага арэала.

Такім чынам, новыя адзінкі з тапаасновай *акцябр*, якая мае выразную ідэалагічную канатацыю, утварылі своеасаблівую сістэму імёнаў, якія паўтараюцца ў межах краіны. Іх шырокае ўжыванне ў айканіміі прывяло да звужэння функцыі індывідуалізацыі, а таксама страты гісторыка-культурнай інфармацыі, якая змяшчалася ў семантычнай структуры замененых адзінак. Іх страчаныя тапаасновы сведчылі пра фізіка-геаграфічныя асаблівасці мясцовасці (*бор*), месцазнаходжанне зямельных надзелаў (*канец*), назвы тыпаў паселішчаў (*засценак*), указвалі на некалі прадуктыўныя асабовыя імёны, імёны-мянушкі ці прозвішчы тагачаснага насельніцтва (*Мікалай, Бык*).

Літаратура

1. Беларуская міфалогія: Энцыклапед. слоўнік. / С. Санько [і інш.]; склад. І. Клімковіч. – 2-ое выд., дап. – Мінск: Беларусь, 2006. – 599 с.
2. Горбаневский, М. В. О феномене мемориальной топонимии в России XX–XXI веков (в контексте научных идей академика Д. С. Лихачева) / М. В. Горбаневский // Имя – Социум – Культура: материалы II Байкальской межд. ономастической конф., Улан-Удэ, 4-6 сент. 2008 г. / редкол.: И. А. Дамбуев [и др.]. – Улан-Удэ, 2008. – С. 4-6.
3. Лемцюгова, В. П. Беларуская айканімія. Лінгвістычны аналіз населеных пунктаў Мінскай вобласці / В. П. Лемцюгова. – Мінск: Навука і тэхніка, 1970. – 156 с.
4. Лемтюгова, В. П. Восточнославянская ойконимия апеллятивного происхождения: названия типов поселений / В. П. Лемтюгова. – Минск: Наука и техника, 1983. – 198 с.
5. Лемцюгова, В. П. Тапонімы распавядаюць: навукова-папулярныя эцюды / В. П. Лемцюгова. – Мінск: Літаратура і Искусство, 2008. – 416 с.
6. Молчанова, Л. А. Из истории развития сельских поселений и усадеб белорусов / Л. А. Молчанова // Советская Этнография. – 1956. – № 1. – С. 29-41.
7. Мурзаев, Э. М. Топонимика и география / Э. М. Мурзаев. – М.: Наука, 1995. – 302 с.
8. Никитин, С. А. Лингвистические аспекты переименований географических объектов в России: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.21 / С. А. Никитин. – М., 2003. – 220 л.
9. Никонов, В. А. Введение в топонимику / В. А. Никонов. – М.: Наука, 1965. – 179 с.
10. Памяць: гіст.-дакум. хроніка Лагойскага раёна: у 2 кн. / рэдкал.: Г. Пашкоў [і інш.]. – Мінск: БелЭн, 2004. – Кн. 2. – 488 с.
11. Памяць: гіст.-дакум. хроніка Салігорскага раёна / рэдкал.: Л. Драбовіч [і інш.]. – Мінск: Белта, 2004. – 576 с.

Спіс умоўных скарачэнняў

Бір. 1969: Бірыла, М. В. Беларуская антрапанімія. Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі / М. В. Бірыла. – Мінск: Навука і тэхніка, 1969. – 505 с.

Бір. 1966: Бірыла, М. В. Беларуская антрапанімія. Уласныя імёны, імёны-мянушкі, імёны па бацьку, прозвішчы / М. В. Бірыла. – Мінск: Навука і тэхніка, 1966. – 328 с.

Бяльк.: Бялькевіч, І. К. Краёвы слоўнік усходняй Магілёўшчыны / І. К. Бялькевіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1970. – 511 с.

Вес.: Веселовский, С. Б. Ономастикон. Древнерусские имена, прозвища и фамилии / С. Б. Веселовский. – М.: Наука, 1974. – 381 с.

МБ: Мікратапанімія Беларусі. Матэрыялы / рэдкал.: М. В. Бірыла [і інш.]. – Мінск: Навука і тэхніка, 1974. – 328 с.

Мор.: Морошкин, М. Славянский именовослов, или собрание славянских личных имен в алфавитном порядке / М. Морошкин. – СПб., 1867. – 213 с.

СПЗБ: Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі: у 5 т. – рэдкал.: Ю. Ф. Мацкевіч [і інш.]. – Мінск: Навука і тэхніка, 1979–1986. – 5 т.

Туп.: Тупиков, Н. М. Словарь древнерусских личных собственных имен / Н. М. Тупиков. – М.: Языки славянских культур, 2005. – 1032 с.

ТС: Тураўскі слоўнік: у 5-ці т. / рэдкал.: А. А. Крывіцкі [і інш.]. – Мінск: Беларус. навука, 1982–1987. – Т. 5.

Усц.: Усціновіч, А. К. Антрапанімія Гродзеншчыны і Брэстчыны (XIV– XVII стст.) / А. К. Усціновіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1975. – 176 с.

Яшкін 2005: Яшкін, І. Я. Слоўнік беларускіх мясцовых геаграфічных тэрмінаў: Тапаграфія. Гідралогія / І. Я. Яшкін. – Мінск: Беларус. навука, 2005. – 808 с.

Б. А. Крук (Беларусь, Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І. П. Шамякіна)

МІКРАТАПОНІМЫ ВАКОЛІЦ ВЁСКІ МЛЫНОК ПЕТРЫКАЎСКАГА РАЁНА ЯК АДЛЮСТРАВАННЕ ЯЕ ГІСТОРЫІ

Петрыкаўшчына – самабытны, цікавы куток Палесся. Гэтую самабытнасць узмацняюць, падкрэсліваюць мікратапонімы – назвы, якія дадзены дробным лясным, сельскагаспадарчым і іншым геаграфічным аб'ектам: ярам, лугам, палям, сенажацям, крыніцам, канавам і каналам, балотам, брадам рознымі пакаленнямі насельнікаў пэўнай мясцовасці. Гэтыя спецыфічныя найменні адлюстроўваюць назіральнасць і дасціпнасць продкаў, сведчаць аб іх уменні ў слове зафіксаваць нешта адметнае, істотнае, але не сталі аб'ектам апісання, як, напрыклад, мікратапонімы іншых рэгіёнаў Беларусі [2; 3].

Калі на карце Петрыкаўшчыны злучыць лініяй вёскі *Навасёлкі – Бобрык – Міхедавічы – Бабунічы – Залесе – Навасёлкі*, то атрымаецца кола, пасярэдзіне якога і размясцілася вёска *Млынок*. У 1909 годзе на хутары Млынок (18 двароў) пражывала 125 чалавек. У 1924 годзе гэта ўжо вёска, якая па-ранейшаму ўваходзіць у склад Камаровіцкай воласці, налічвае 18 двароў, 136 жыхароў [4, с. 158]. У 1941 годзе вёска Млынок – цэнтр калгаса “Новы Млынок”, уваходзіць у склад Бобрыцкага сельскага савета Капаткевіцкага раёна (двароў 47 – больш, чым у суседніх вёсках Заброддзе (38 двароў), Клясаў (44 двары) [4, с. 192]. Семнаццаць жыхароў не вярнуліся ў родную вёску з франтоў Вялікай Айчыннай вайны – загінулі ў баях пад Рыгай і Сталінградам, у Польшчы, большасць – прапалі без вестак. Іх імёны высечаны на мемарыяльным комплексе “Загінуўшым і жывым” у Навасёлках. На 1 студзеня 1995 года ў вёсцы было 54 жыхары (35 гаспадарак), з іх працаздольных – 9, дзяцей – 3 [4, с. 631]. Зараз у вёсцы, на жаль, засталася толькі 15 жыхароў пенсійнага ўзросту. Аднак

вёска мае даволі багатую гісторыю, якую ведаюць і захоўваюць яе сённяшнія і былыя насельнікі.

Мікратапонімы вёскі Млынок – асаблівая частка яе гісторыі: развіцця вёскі, змен у побыце, мясцовым ландшафце і г. д. Іх можна падзяліць на тры групы: а) назвы, звязаныя з асаблівасцямі мясцовага ландшафту (*Возера, Балота, Доўгі луг* і інш.); б) назвы, звязаныя з дзейнасцю мясцовых жыхароў (*Смалоўка, Смалоўскі брод, Копеліха* і інш.); в) назвы, якія засталіся як памяць аб пэўнай асобе (*Каціна дзялянка, Валодзеяў квас* (замена ў гаворцы фарманта *-еў* на *-еяў*) і інш.). Разгледзім некаторыя з іх.

Возера. На захадзе, адразу ж за вёскай, яшчэ ў 40-я гады ХХ стагоддзя заўсёды стаяла вада, было возера. З яго была пракапана канаўка (мясц.: *стрэлка*), па якой вада збягала ў Курыціцкі канал. Гэта былі цудоўныя мясціны для ўноў: іх лавілі кашамі і дарослыя, і дзеці. Пасля меліярацыі частка возера ператварылася ў саўгаснае поле: тут саджалі бульбу, сеялі жыта. А самае нізкае месца, дзе толькі пасля дажджоў ненадоўга затрымлівалася вада, стала выпасам для жывёлы. Але ўрочышча і сёння носіць назву *Возера*.

Балота. На поўдзень, за два кіламетры ад вёскі, размясцілася ўрочышча *Балота*. 60–70 гадоў назад, да меліярацыі, тут сапраўды было балота. Асобныя мясціны, праўда, і сёння забалочаны. Цяпер яго асноўная частка – гэта саўгаснае поле, другая частка – паша. І мясцовым жыхарам, ад якіх чуюць, што на балоце камбайнамі капаюць бульбу або збіраюць пшаніцу, многія здзіўляюцца.

Доўгі луг. На ўсходзе, уздоўж палявой дарогі, размясцілася ўрочышча *Доўгі луг*. Даўжыня лугу – метраў пяцьсот, шырыня – каля двухсот метраў. Луг раздзелены на асобныя ўчасткі трыма палоскамі маладога бярэзніку і асініку. Гэта добрае месца для выпасу жывёлы.

Смалоўка (*Смалоўскі лес, Смалоўскі брод*). На паўднёвым усходзе, за 4 кіламетры ад вёскі, размясціўся стары сасновы лес. Тут збіралі смалу (жывіцу). Урочышча мясцовыя жыхары назвалі *Смалоўка*, лес адпаведна – *Смалоўскі лес*, а брод па дарозе Заброддзе – *Бабунічы* – *Смалоўскі брод* (неглыбокае месца, прыдатнае для пераходу або пераезду).

Копеліха. На паўднёвым захадзе ад вёскі, ускрай лесу, парослае самасеяным бярэзнікам, знаходзіцца ўрочышча *Копеліха*. Тут мясцовыя жыхары рыхтавалі сена. Для касьбы былі прыдатныя толькі невялікія адкрытыя ўчасткі. І праз пяцьдзсят–сто метраў адна ад адной у час касавіцы пад маладымі бярозкамі віднеліся копки сена. Адсюль, сцвярджаюць мясцовыя жыхары, і назва ўрочышча – *Копеліха*.

Валодзеяў квас. На поўдзень ад вёскі, у маладзенькім сасонніку, расла адзінокая старая бяроза, якую аблюбаваў для збору бярозавіку мясцовы жыхар *Валодзя* (разм.). Штогод у час збору соку ён прывозіў да бярозы бочку, “ставіў яе”, і кожны, хто па нейкай прычыне быў у гэтай

мясціне, мог паспытаць халоднага бярозавіку: месца жыхары назвалі *Валодзеяў квас*. Прайшоў час. Аб бярозе нагадае толькі ўзгорачак, парослы бярэзнікам. Сасоннік ператварыўся ў сасновы лес. А месца, дзе цяпер жыхары збіраюць баравікі, зялёнкі, яны па-ранейшаму называюць *Валодзеяў квас*.

Каціна дзялянка. На паўночным усходзе, у напрамку вёскі Залессе, за тры кіламетры ад вёскі, – *Каціна дзялянка*. Мясцовыя старажылы расказваюць, што яшчэ задоўга да вайны тут была дзялянка: спілаваны сосны, дубы. Назва ўрочышча пайшла ад імені дзяўчыны, якая пасвіла статак кароў ускрай дзялянкі, дзе было разнатраўе, і загінула тут. Адноўчы пайшоў дождж, прагрымеў гром, бліснула маланка. Дзяўчына схавалася пад дрэвам – і загінула ад маланкі. Толькі ўрочышча – *Каціна дзялянка* – напамінае сёння мясцовым жыхарам аб тым трагічным выпадку.

Разбойскі лес. На поўдні, між лясных дарог Заброддзе – Бабунічы і Млынок – Бабунічы, рос стары змешаны лес: высокія старыя бярозы і вольхі, разгалістыя дубы. Гэты лес мясцовыя жыхары называлі *Разбойскім*. Назва, на першы погляд, празрыстая: матывуецца словам “разбой”. Аднак фактаў разбою ў гэтым лесе старажылы не ведаюць. Толькі пацвярджаюць, што ў лесе заўсёды было неяк няўтульна, цёмна – шчыльныя галіны дрэў закрывалі неба і сонца.

Як бачна, асобныя мікратапонімы ўтварыліся лексіка-семантычным шляхам – пераасэнсаваннем (дэсемантызацыяй) назваў, якія характарызуюць мясцовы ландшафт. *Возера, Балота*.

Паводле сінтаксічнага тыпу можна вылучыць як адначленныя мікратапонімы (*Балота, Возера, Смалоўка* і інш.), так і двухчленныя намінацыйныя адзінкі. Аб’яднаннем двух слоў у адно мікратапанімічнае паняцце ўтвораны *Доўгі луг, Каціна дзялянка, Смалоўскі лес* і інш. Трэба адзначыць, што двухчленныя мікратапонімы-намінацыі прадуктыўныя і ў іншых рэгіёнах Палесся [1, с. 141; 5, с. 190;]. У якасці актуалізатара ў такіх мікратапонімах выступае першы кампанент двухчленнай адзінкі.

Такім чынам, праведзены аналіз некаторых мікратапонімаў паказвае, што ў іх адлюстравана гісторыя вёскі, асаблівасці гаспадарчага ўкладу, ландшафту. Мікратапонімы вакол вёскі *Млынок* маюць даволі празрыстую ўнутраную форму, але валодаюць своеасаблівым семантычным напаміненнем і таму з’яўляюцца цікавым матэрыялам для вывучэння. Матывацыйныя адзнакі ўтрымліваюць самі мікратапонімы. Пра іх паходжанне могуць быць і іншыя навуковыя этымалагічныя версіі, у тым ліку і іншыя аўтэнтчныя тлумачэнні. Аднак з упэўненасцю можна сцвярджаць, што сярод іх няма ідэалагізаваных мікратапонімаў.

Літаратура

1. Ахраменко, П. Е. Микропонимы деревни Михалки как отражение культуры народного самосознания / П. Е. Ахраменко // Надзённыя праблемы лексікалогіі і анамастыкі славянскіх моў: зб. навук. арт., Мазыр, 25–26 мая 2006 г. – Мазыр: УА МДПУ, 2006. – С. 140–141.

2. Иванова, А. А. Мікратапонімы-назоўнікі Мазырскага Палесся ў форме множнага ліку / А. А. Иванова // Беларуская анамастыка; рэд. В. П. Лемцюгова. – Мінск, 1981.

3. Мікратапанімія Беларусі: зб. матэрыялаў; рэд. М. В. Бірыла, Ю. Ф. Мацкевіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1974. – 324 с.

4. Памяць: гісторыка-дакум. хроніка Петрыкаўскага раёна / рэд.-укл. Р. Феранц. – Мінск: Ураджай, 1995. – 639 с.

5. Служэнка, В. А. З назіранняў над мікратапонімамі в. Казялужжа Хойніцкага раёна / В. А. Служэнка // Надзённыя праблемы лексікалогіі і анамастыкі славянскіх моў: зб. навук. арт., Мазыр, 25–26 мая 2006 г. – Мазыр: УА МДПУ, 2006. – С. 189–190.

Г. У. Кузьменка (Беларусь, Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І. П. Шамякіна)

З’ЯВА ДЭНАМІНАЦЫІ Ў АЙКАНІМІЧНАЙ СІСТЭМЕ СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ (на матэрыяле складаных айконімаў)

Айканімічная сістэма любой мовы паступова абнаўляецца. Паселішчы і іх назвы развіваюцца дыялектычна: адны знікаюць, другія ствараюцца. З развіццём мовы, культуры і зменаў жыццёвых рэалій замест некаторых традыцыйных назваў з’яўляюцца новыя, часам складаныя айконімы (айконімы-кампазіты), якія ўтрымліваюць у структуры тыповыя для пэўнага часу лексічныя асновы. Такую з’яву ў айканіміі прынята называць *дэнамінацыяй* (ад лац. *denominatio* – перайменаванне). Яна адбываецца пераважна пад уплывам экстралінгвістычных фактараў.

Намі выяўлена 109 складаных айконімаў, на станаўленне і знікненне якіх у сучаснай беларускай мове паўплываў працэс перайменаванняў. У выніку такога працэсу стварылася больш за 50 новых айконімаў-кампазітаў, што складае 6 % ад іх агульнай колькасці (900 адзінак): *Белаазёрск* (тут і далей былыя назвы – *Ніўкі**, *Бярозаўскі**), *Навасёлкі* (*Царкавішча**), *Наваспаск* (*Ферма**) і інш.

У артыкуле зроблена спроба разгледзець структурна-семантычныя тыпы новых айконімаў-кампазітаў, якія існуюць у айканімічнай сістэме сучаснай беларускай мовы ў выніку дэнамінацыі.

У працэсе дэнамінацыі, які найбольш выявіўся ў XX стагоддзі, для ідэнтыфікацыі паселішча нярэдка ствараліся складаныя айконімы, якія выяўлялі празрыстае значэнне: *Дабраполле* (*Жабіна**), *Новаіванаўка* (*Галодная**), *Слаўгарад* (*Прапойск**) і інш., некаторыя ўтрымлівалі пэўную сацыяльна-ідэалагічную семантыку: *Камсамольск* (*Дзюрдзеў**), *Першамайск* (*Гасподы**), *Саўгасная* (*Царкоўе**) і інш. Гэты працэс быў тыповым для таго перыяду, таму што сістэма новых

айконімаў з'яўлялася важным сродкам адлюстравання змен грамадскага ладу краіны.

У сістэме беларускай айканіміі на сучасным этапе налічваецца 129 *Навасёлкаў*, 40 *Першамайскіх*, 35 *Навасадаў*. Такія назвы-паўторы не выконваюць у пэўнай меры дыферэнцыйную функцыю. Новыя айконімы-кампазіты, па задуме іх стваральнікаў, павінны былі не толькі ствараць эфект навізны, а і надаваць эстэтычнасць назве.

Асобныя перайменаванні адбываліся стыхійна: страчваліся разам і рэліктавыя онімы – *Ганнаспаская** (сучасная назва – *Заазёрная*), *Іван-Бор** (*Красны Акцябр*), *Рудабелка** (*Акцябрск*) і інш. У радзе выпадкаў разам з першапачатковым (папярэднім) айконімам рэтраспектавалася інфармацыя, што была звязана з аб'ектам і замацавалася ў яго назве:

Красназвёздны (*Сталіна**), *Новакузнечная* (*Шыя**), *Першамайск* (*Папоўка**) і інш. У выніку ў беларускую сістэму тапонімаў былі ўведзены “рафініраваныя штампы”, запазычаныя пераважна з рускай мовы [2, с. 185]. А паколькі айконім з'яўляецца заўсёды “прадуктам сваёй эпохі”, то замена яго стварае ілюзію, што перад намі новае паселішча, а не вёска ці горад са шматвяковай гісторыяй [1, с. 144].

Замена ранейшай назвы паселішча на новую дыктавалася ў асобных выпадках эстэтычнымі мэтамі і меркаваннямі – *Чырвонабярэжжа* (*Злодзін**), *Навасёлкі* (*Галякі**), *Першамайка* (*Злыднікі**) і інш. У выніку адбылося пашырэнне семантыкі такіх прэпанентных асноў-атрыбутываў, як *красны* – ‘чудоўны, прыгожы’, ‘чырвоны, пурпуровы’, ‘новы, сацыялістычны, народжаны рэвалюцыяй’, *новы* – ‘шчаслівы, новы лад жыцця’, ‘які мае адносіны да савецкай эпохі’.

Новыя айконімы-кампазіты, якія існуюць у айканімічнай сістэме сучаснай беларускай мовы ў выніку дэнамінацыі, згрупаваны намі ў чатыры структурна-семантычныя тыпы:

- складаныя айконімы-меткі: *Наваселле* (*Падувінскі**), *Светлагорск* (*Шацілкі**), *Слаўгарад* (*Прапойск**) і інш.;

- складаныя айконімы-апісанні: *Краснасельскі* (*Краснае Сяло**), *Першамайскі* (*Пасёлак імя Бухарына**), *Сінягорская* (*Трубаносы**) і інш.;

- складаныя айконімы-рэгістратары: *Белаазёрск* (*Ніўкі**), *Бярозаўскі**, *Салігорск* (*Нова-Старобінск**), *Сеназавод* (*Сянная**) і інш.;

- складаныя айконімы-мемарыятывы: *Роза-Люксембург* (*Алеская**).

Значны паводле колькаснай суаднесенасці структурна-семантычны тып утвараюць складаныя айконімы-меткі. Яны выдзяляюць канкрэтныя геаграфічныя аб'екты, аднак не змяшчаюць у семантычным плане адметнай, спецыфічнай для чалавека інфармацыі – *Наваселле* (*Падувінск**), *Навасёлава* (*Двор Павулле**, *Павулле**), *Навасёлы* (*Доўгі Памёт**) і інш.

Пераважная частка айконімаў-кампазітаў вызначанага тыпу ўтворана паводле дэрывацыйнай мадэлі “атрыбутыў + субстантыў” шляхам асноваскладання пры дапамозе фармантаў *-аў-*, *-j-*, *-ск-*.

Другі тып – складаныя айконімы-апісанні. Асновай для іх узнікнення з’явілася найбольш важная прымета аб’екта – *Ключагорская (Бедавіцы*)*, *Краснаазёрная (Галоднічы*)*, *Мілавідная (Быкі*)* і інш. Значная частка айконімаў-кампазітаў такога тыпу ўтворана паводле мадэлі “атрыбутыў + субстантыў” шляхам асноваскладання пры дапамозе фармантаў *-н-*, *-ск-*.

Трэці тып – складаныя айконімы-рэгістратары. Асновы айконімаў-кампазітаў адзначанага тыпу ўтрымліваюць інфармацыю аб характары саміх паселішчаў або акаляючага іх асяроддзя – *Верхнядзвінск (Дрыса*)*, *Раман-Віна (Ніцка-Віна*)*, *Рудня-Каменева (Папоўская Рудня*)* і інш. Частка іх утворана паводле мадэлі “атрыбутыў + субстантыў” шляхам асноваскладання пры дапамозе фармантаў *-еў-*, *-j-*, *-ск-*, спарадычна – паводле мадэлей “субстантыў + субстантыў”, “субстантыў + атрыбутыў”, шляхам словаскладання без дапамогі фармантаў.

Чацвёрты тып – складаныя айконімы-мемарыятывы. Асновы айконімаў-кампазітаў названага тыпу ўтрымліваюць у структуры імёны, прозвішчы вайскоўцаў, грамадскіх, палітычных дзеячаў: *Асман-Касаева (Сярмяжанка*)*, *Кругавец-Калініна (Кругавец*)*, *Роза-Люксембург (Алеская*)*. Такія айконімы-кампазіты ўтвораны паводле мадэлей “субстантыў + субстантыў”, “субстантыў + атрыбутыў” шляхам словаскладання пры дапамозе фармантаў *-еў-*, *-еў-*, *-ін-*.

Наглядную інфармацыю аб лакалізацыі новых айконімаў-кампазітаў, аб храналогіі перайменаванняў айконімаў у савецкі перыяд праілюструем табліцамі 1, 2:

Табліца 1. *Лакалізацыя новых айконімаў-кампазітаў (паводле структурна-семантычных тыпаў, колькасна-рэгіянальнай суаднесенасці).*

Вобласць	Тыпы				Усяго (у адзінках)
	складаныя айконімы- меткі	складаныя айконімы- апісанні	складаныя айконімы- рэгістратары	складаныя айконімы- мемарыятывы	
Гомельская	11	3	3	2	19
Віцебская	5	3	3	-	11
Магілёўская	3	2	1	1	7
Мінская	5	1	-	-	6
Гродзенская	1	5	-	-	6
Брэсцкая	2	1	-	-	3
Усяго (у адзінках)	27	15	7	3	52

Табліца 1 паказвае, што злоўжыванне ідэнтычнымі айконімамі-кампазітамі адлюстравалася ва ўкараненні іх на ўсёй тэрыторыі Беларусі. Найбольш – на Гомельшчыне, спарадычна – на Брэстчыне і Гродзеншчыне, што абумоўлена розным культурна-гістарычным развіццём рэгіёнаў.

Табліца 2. *Храналогія дэнамінацыі айконімаў у савецкі перыяд*

(паводле тэмпаральна-рэгіянальнай суаднесенасці)

Новыя (існуючыя) айконімы-кампазіты	Папярэднія айконімы	Год перай- менавання	Раён	Вобласць
1	2	3	4	5
<i>Асман-Касаева</i>	Сярмяжанка	1964	Бялыніцкі	Магілёўская
<i>Белаазёрск</i>	Ніўкі, Бярозаўскі	1958, 1960, 1970	Бярозаўскі	Брэсцкая
<i>Верхнядзвінск</i>	Дрыса	1962	Верхнядзвінскі	Віцебская
<i>Дабраполле</i>	Жабіна	1964	Сенненскі	Віцебская
<i>Камсамольск</i>	Дзюрдзеў	1935	Рэчыцкі	Гомельская
<i>Камсамольская</i>	Пукава	1964	Капыльскі	Мінская
<i>Камсамольскі</i>	Байдак	1950	Быхаўскі	Магілёўская
1	2	3	4	5
<i>Ключагорская</i>	Бедавіцы	1964	Гарадоцкі	Віцебская
<i>Краснаазёрная</i>	Галоднічы	1964	Смаргонскі	Гродзенская
<i>Красназвёздны</i>	Сталіна	1962	Краснапольскі	Магілёўскі
<i>Краснапольцы</i>	Амерыка	1964	Аршанскі	Віцебская
<i>Краснасельскі</i>	Краснае Сяло	1958	Ваўкавыскі	Гродзенская
<i>Кругавец-Калініна</i>	Кругавец	1920	Добрушскі	Гомельскі
<i>Кураполле</i>	Дзевятнікі	1918	Пастаўскі	Віцебская
<i>Мілавідная</i>	Быкі	1969	Воранаўскі	Гродзенская
<i>Навапольцы</i>	Гавезна-1	1964	Стаўбцоўскі	Мінская
<i>Наваселле</i>	Падувінск	1935	Рагачоўскі	Гомельская
<i>Навасёлава</i>	Двор Павулле, Павулле	1964	Чашніцкі	Віцебская
<i>Навасёлкі</i>	Царкавішча	1938	Віцебскі	Віцебская
<i>Навасёлкі</i>	Галыкі	1964	Калінкавіцкі	Гомельская
<i>Навасёлы</i>	Доўгі Памёт	1964	Барысаўскі	Мінская
<i>Наваспаск</i>	Ферма	1964	Смаргонскі	Гродзенская
<i>Новазаронава</i>	Новая Дзярэўня	1966	Шумілінскі	Віцебская
<i>Новаіванаўка</i>	Галодная	1924	Веткаўскі	Гомельская
<i>Новакузнечная</i>	Шыя	1938	Лоеўскі	Гомельская
<i>Першамай</i>	Гараваха	1964	Петрыкаўскі	Гомельская
<i>Першамай</i>	Плевакі	1964	Дзяржынскі	Мінская
<i>Першамайка</i>	Злыднікі	1964	Гарадоцкі	Віцебская
<i>Першамайск</i>	Папоўка	1938	Лоеўскі	Гомельская
<i>Першамайск</i>	Святое	1934	Рэчыцкі	Гомельская
<i>Першамайск</i>	Кабылёва	1939	Рэчыцкі	Гомельская
<i>Першамайск</i>	Гасподы	1939	Горацкі	Магілёўская
<i>Першамайск</i>	Свінная	1964	Докшыцкі	Віцебская
<i>Першамайск</i>	Прышыхвасты, Прышыхасты	1940	Драгічынскі	Брэсцкая
<i>Першамайск</i>	Засунне	1931	Лельчыцкі	Гомельская
<i>Першамайская</i>	Сабакінцы	1954	Шчучынскі	Гродзенская
<i>Першамайская</i>	Блудзень	1964	Бярозаўскі	Брэсцкая
<i>Першамайская</i>	Бузава	1938	Верхнядзвінскі	Віцебская
<i>Першамайскі</i>	Пасёлак імя Бухарына	1937	Веткаўскі	Гомельская
<i>Першамайскі</i>	Кашчыца	1948	Карэліцкі	Гродзенская
<i>Раман-Віна</i>	Ніцка-Віна	1940	Чавускі	Магілёўская
<i>Роза-Люксембург</i>	Алеская	1919	Ельскі	Гомельская
<i>Рудня-Каменева</i>	Папоўская Рудня	1924	Лоеўскі	Гомельская
<i>Салігорск</i>	Нова-Старобінск	1958	Салігорскі	Мінская
<i>Саўгасная</i>	Царкоўе	1964	Буда-Кашалёўскі	Гомельская
<i>Светлагорск</i>	Шацілкі	1961	Светлагорскі	Гомельская
<i>Светлагорск-на- Бярэзіне</i>	Шацілкі	1966	Светлагорскі	Гомельская
<i>Сеназавод</i>	Сянная	1954	Рэчыцкі	Гомельская

<i>Снягорская</i>	Трубаносы	1964	Сенненскі	Віцебская
<i>Слаўгарад</i>	Прапойск, Прупой, Прупошэск, Прапошаск	1945	Слаўгарадскі	Магілёўская
<i>Чырвонабярэжжа</i>	Злодзін	1964	Лельчыцкі	Гомельская

Табліца 2 паказвае, што перайменаванні адбываліся найбольш у 30-я і 60-я гады ХХ стагоддзя.

Такім чынам, разгледжаны лінгвістычны матэрыял дае падставы сцвярджаць, што:

1. Дэнамінацыя ў айканімічнай сістэме сучаснай беларускай мовы, у прыватнасці ў сістэме складаных айконімаў ХХ стагоддзя, дастаткова пашыраная з’ява.

2. Новыя айконімы-кампазіты ствараліся пераважна каб выконваць экстралінгвістычныя функцыі: культурныя, сацыяльна-ідэалагічныя.

3. Сярод іх значны структурна-семантычны тып паводле колькаснай суаднесенасці ўтвараюць складаныя айконімы-меткі, найменшы – складаныя айконімы-мемарыятывы.

4. Новыя айконімы-кампазіты ўтвараліся пераважна па вядомых дэрывацыйных мадэлях “атрыбутыў + субстантыў”, “субстантыў + субстантыў”, “субстантыў + атрыбутыў” шляхам асноваскладання і словаскладання пры дапамозе тыповага ў савецкі перыяд фарманта *-ск-*.

Літаратура

1. Суперанская, А. В. Имя и эпоха (к постановке проблемы) / А. В. Суперанская // Историческая ономастика: сб. науч. ст. / редкол.: А. В. Суперанская (отв. ред.) [и др.]. – М.: Наука, 1977. – С. 144–152.

2. Шур, В. В. Беларускія ўласныя імёны: Беларуская антрапаніміка і тапаніміка / В. В. Шур. – Мінск: Маст. літ., 1998. – 239 с.

Ж. П. Курдзека, Л. М. Шумейка (Беларусь, Беларуская дзяржаўная сельскагаспадарчая акадэмія)

ТАПАНІМІКА АРШАНШЧЫНЫ

Наша родная Беларусь вельмі багата на самабытныя найменні розных паселішчаў. Вывучэнне тапанімікі – вельмі цікавая і карысная справа. Гэта частка нашай спадчыны, адзін са шляхоў знаёмства з гісторыяй краю.

Беларускі народ ніколі не называў пэўнае паселішча, вёску, вуліцу словам, якое б нейкім чынам не адпавядала ісціне. Вельмі цікава аналізаваць невядомыя назвы, найменні вёсак, пасёлкаў, гарадоў, вуліц. Гэта дапамагае лепш зразумець іх гісторыю, мінулае: тое, чым жыў чалавек, што ён рабіў, што яго цікавіла, чым займаўся ў вольны час. Што, напрыклад, можна сказаць пра пасёлак з назвай *Стайкі*? Зразумела, што

паходзіць ад слова “*стая*” – некалькі хат, пабудаваных упрытык адна да адной. Або *Зарэчча* – паселішча, якое заснавана за ракой, адсюль і такая назва.

Тэрыторыю, на якой мы нарадзіліся і пражываем, у старажытнасці засялялі розныя плямёны. Вось яны на сваёй мове і надавалі розным паселішчам і навакольным прыродным аб’ектам назвы. Але калі аднаму племені на змену прыходзіла другое, то папярэднія назвы часта заставаліся. Таму сённяшнія тапонімы на Аршаншчыне паходзяць з розных моў. Плямёны ў старажытныя часы часта ваявалі паміж сабой і нярэдка цалкам знішчалі паселішча. Адбудаванаму зноў паселішчу надавалася новая назва. Больш старажытнымі па гэтай прычыне з’яўляюцца назвы водных аб’ектаў – рэк, азёр, ручаёў.

Самыя раннія на Аршаншчыне тапонімы пакінулі ўральскія (фіна-ўгорскія) плямёны. Магчыма, назва горада Орша мае фіна-ўгорскае паходжанне. На змену фіна-ўграм прыйшлі старажытныя балты. Назваў балцкага паходжання значна больш. Гэта ў асноўным гідронімы, напрыклад, рака *Адроў* – ад “*адрас*” – водападзел. Але сустракаюцца ўжо і назвы населеных пунктаў. Вёска *Мажэўка* мае балцкае значэнне “*малы*”, “*невялікі*”, а назва вёскі *Хімы* ўтварылася ад балцкага “*камінас*” – *мох*.

Потым на Аршаншчыне з’яўляюцца старажытныя славяне. Тапонімы, што ўтвараюцца з гэтага часу, маюць славянскае паходжанне. Гэта пераважная большасць населеных пунктаў, некаторыя гідронімы позніх часоў. Частка з іх паходзіць ад уласных імён: *Андрэеўшчына*, *Карпаўшчына*, *Васькаўшчына*, *Іванькава*, *Міцькаўшчына*, *Стахоўка*, *Сафіеўка*. Некаторыя з тапонімаў звязаны з навакольным асяроддзем. Так, *Балотавічы* паходзіць ад слова “*балота*”, *Гараны* – паселішча на ўзгорках (гарах), *Гарбацэвічы* – на схіле гарба (узгорка), *Гразівец* – месца ля гразкай, разбітай дарогі. Назву *Пагост* маюць паселішчы з царквой, *Смаляны* – месца, дзе выраблялі смалу, *Татарск* – месца былога татарскага паселішча.

У цяперашні час на тэрыторыі Аршанскага раёна знаходзіцца каля 270 населеных пунктаў. Сярод іх горад *Орша* – цэнтр Аршанскага раёна, горад *Барань*, гарадскія пасёлкі *Копысь* і *Арэхаўск*, астатнія ўяўляюць сабой вёскі. Патрэбна сказаць, што на тэрыторыі Аршаншчыны знаходзіцца шмат старадаўніх населеных пунктаў, гісторыя якіх уваходзіць у сівую мінуўшчыну. Да іх ліку адносяцца *Орша*, *Копысь*, вёскі *Смаляны*, *Брухава*, *Зубрэвічы*, *Межава*, *Вялікая Бабіна*, *Крапіўна*, *Барань*, *Кудаева*, *Якаўлевічы*, *Бабінічы*, *Маішкова* і іншыя. Шматлікія пасяленні Аршанскага раёна размешчаны ў маляўнічых мясцінах, каля рэк, сярод палёў і лясоў, якія захапляюць сваёй прыгажосцю, маюць прыгожыя назвы. Вось некаторыя з іх: *Абухава* (магчыма, назва ўтворана ад прозвішча Абухаў); *Андрэеўшчына* (утворана ад уласнага прозвішча); *Антоніўка* (назва ўтворана ад прозвішча Антонаў); *Арлоўшчына* (утворана ад прозвішча

Арлоў ці Арлоўскі); *Асінаўка* (назва ўтворана ад мясцовасці, ад наймення асінавага ўрочышча, у якім узнікла пасяленне); *Барадзіно* (напэўна, у гонар бітвы пры Барадзіно); *Барадуліна* (назва, мабыць, дадзена ад прозвішча Барадулін); *Бараўцы* (назва ўтворана ад наймення прыроднага ўрочышча); *Барсукі* (ад назвы жывёлы); *Барэйшава* (назва дадзена ад наймення ракі, пры якой узнікла пасяленне); *Баяры* (назва дадзена па сацыяльным класе); *Белева* (назва дадзена ад мясцовасці, ад урочышча, у якім узнік населены пункт); *Берасценава* (назва, магчыма, утворана ад прозвішча Берасценаў); *Бортнікі* (назва, характарызуе дзейнасць насельніцтва); *Вусце* (назва дадзена ад мясцовасці, ад урочышча, дзе ўзнікла пасяленне); *Высокае* (назва дадзена па геаграфічным становішчы); *Вярхоўе* (назва ўтворана ад мясцовасці, ад наймення ўрочышча); *Гародня* (назва ўтворана ад караня “горад”); *Глінішча* (назва дадзена ад характару мясцовасці, ад наймення ўрочышча Глінішча, дзе ўзнікла пасяленне); *Даўжыніцы* (назва дадзена па знешнім абліччы); *Дзятлава* (утворана ад назвы птушкі); *Дроздава* (назва звязана з назвай птушкі); *Дубавое* (назва ўтворана ад наймення ўрочышча, дзе было шмат дубоў і дзе было заснавана пасяленне); *Дубраўка* (назва ўтворана ад мясцовасці, дзе расло шмат дубоў і дзе было заснавана пасяленне); *Жалезнякі* (назва ўтворана па занятку насельніцтва: там была кузня); *Забалацце* (каля балота, за балотам); *Засценкі* (назва ўтворана ад назвы тыпу пасялення засценак); *Задроўе* (назва дадзена ад наймення ракі, каля якой заснаваны населены пункт); *Замасточча* (назва пасяленню дадзена ад мясцовасці, ад наймення ўрочышча); *Заполле* (заснавана за ўчасткам зямлі – полем); *Зарэчча* (паселішча заснавана за ракой); *Заслонаўка* (назва ўтворана ад імя Героя Савецкага Саюза К. С. Заслонава); *Казловічы* (назва ўтворана ад прозвішчаў Казлоў, Казловіч); *Клюкаўка* (назва дадзена па ўрочышчы, у якім заснавана паселішча); *Крапіўна* (назва дадзена ад ракі Крапівенка, каля якой узнікла паселішча); *Лагі* (назва ўтворана ад мясцовасці, ад урочышча, у якім узнікла паселішча); *Лісоўскія* (назва дадзена па прозвішчы Лісоўскі); *Ляснічыя* (назва звязана з дзейнасцю людзей); *Лешча* (назва ўзнікла ад наймення ракі Лешча, каля якой узнікла пасяленне); *Ліпкі* (назва ўтворана ад наймення ўрочышча, у якім узнікла паселішча); *Ляўкі* (назва ўтворана ад ляснога ўрочышча Ляўкі, каля якога ўзнікла пасяленне); *Макараўка* (назва дадзена ад прозвішча Макараў); *Марозаўка* (*Марозава*) (назва ўтворана ад прозвішчаў Марозаў ці Мароз); *Навасёлкі* (пасяленне было заснавана паблізу старога сяла, таму названа Навасёлкі); *Новае Сяло* (пасяленне было заснавана паблізу старога сяла; таксама можна растлумачыць назву *Наваселле*, *Новае Хорабрава*, *Новае Тарчылава*); *Панізоўе* (назва ўтворана ад мясцовасці, ад урочышча, у якім узнікла паселішча); *Парэчча* і *Прыдняпроўе* (утвораны ад назвы ўрочышчаў); *Старына* (назва звязана з узростам сяла); *Сялец* (назва ўтворана ад назвы

тыпу пасяленняў – сяло, сялец); *Чорнае* (назва ўтворана ад мясцовасці, дзе ўзнікла пасяленне); *Якаўлевічы* (назва ўтворана ад прозвішча Якаўлеў).

Даследаваўшы і прааналізаваўшы назвы населеных пунктаў Аршаншчыны, можна раскласіфікаваць гэтыя адзінкі паводле словаўтваральных суфіксаў:

– **-ева-/-іва-/-ава-/-ява-**: *Чурылава, Паркавае, Целянцеева, Юрцава, Трудавая, Шэмберава, Чаркасава, Тарчылава, Шалькава, Шугайлава, Субачова, Ступавое, Сцяпкова, Рамальдава, Рэпухава, Садовае, Саглова, Пішчалава, Самалава, Хлусава, Анібалева, Багрынава, Балбасава, Барэйшава, Белева, Берасценава, Бранцава, Брухава, Васнева, Грабянёва, Дзятлава, Дроздава, Дубавое, Зайцава, Жвікава, Зубава, Зоськава, Іванькава, Івашкава, Ізмайлава, Казлова, Канавалава, Корава, Ключнікава, Кудаева, Муханава, Мацнова, Молькава, Мальжонкава, Мезенава, Межава, Марозава, Немерава, Нарэйкава, Хорабрава, Гальшава;*

– **-ын-/-ін-**: *Андрэеўшчына, Арлоўшчына, Барадзіно, Барадуліна, Баякоўшчына, Браздзетчына, Вялікая Бабіна, Гацькаўшчына, Гразіна, Дзевіна, Грыбіна, Еліна, Карпаўшчына, Кучына, Кашына, Казечына, Крапіўна, Крашына, Ламачына, Люціна, Людкаўшчына, Міцькаўшчына, Пашына, Пісаршчына, Прокшына, Падгайшчына, Рагозіна, Свішчына, Садрычына, Старына, Цюльпін, Шатравіна, Рубашына, Рагозіна, Руміна;*

– **-ічы-**: *Бабічы, Бабінічы, Балотавічы, Вязьмічы, Гадавічы, Гарбацэвічы, Зубрэвічы, Казловічы, Ляснічыя, Ленькавічы, Маркавічы, Туравічы, Хімічы, Якаўлевічы, Тумінічы, Яромкавічы.*

Самымі распаўсюджанымі з’яўляюцца суфіксы *-ева-/-іва-/-ыва-/-ава-/-ява*; шмат назваў з часткай *-ін-/-ын-*, што сведчыць пра сувязь з малдаўскімі тэрыторыямі. Крыху радзей сустракаецца суфікс *-ічы-*. Варта адзначыць, што ў сённяшняй мове гэты фармант успрымаюць як размоўны. Лічыцца, што назвы *Якаўлевічы, Бабічы, Бабінічы* – заўсёды сяло. Да некаторага часу гэта адпавядала рэчаіснасці, але рост такога горада, як *Баранавічы*, парушыў гэта правіла.

Вельмі рэдка на Аршаншчыне сустракаецца “гарадскі” фармант *-ск-*, які паказваў на прыналежнасць якому-небудзь урочышчу ці рацэ. Мы вылучылі толькі *Арэхаўск, Загаральскія, Лісоўскія, Чарняўскія*.

На нашай зямлі не знайшлося ніводнай назвы з часткай *-поль*, якая ўтварылася ад слова *поле*.

Фарманты *-ок-, -ек-, -ік-, -ык-, -цы-, -ец-, -уцы-* характарызуюць невялікія паселішчы. На Аршаншчыне гэта назвы *Азярок, Бараўцы, Высокае*. Назваў з суфіксамі *-аты-/-яты-, -ане-/-яне-* (якія адносяцца да жыхароў сяла і сведчаць пра іх паходжанне) у Аршанскім раёне не сустракаецца.

Вядома, што вылучаюць пэўныя сэнсавыя катэгорыі назваў паселішчаў. Мы суаднеслі назвы Аршаншчыны і гэтыя крытэрыі і зрабілі пэўныя высновы. Ёсць назвы, вылучаныя па асаблівасцях асяроддзя:

а) назвы звязаны з расліннасцю, урочышчамі: *Арэхаўск, Асінаўка, Дубавое, Дубраўка, Ключаўка, Ламачына, Лагі, Ляўкі, Панізоўе, Парэчча, Прыдняпроўе, Смётанка, Чорнае;*

б) назвы, звязаныя з рэльефам мясцовасці: *Высокае, Вярхоўе, Заполле, Панізоўе;*

в) назвы, звязаныя з гідраграфіяй: *Вусце, Забалацце, Задроўе, Зарэчча, Лешча, Парэчча, Прыдняпроўе;*

г) назвы, што маюць сувязь з глебай: *Глінішча;* д) назвы, суадносныя з назвамі жывёл і птушак: *Дзятлава, Дроздава, Барсукі.*

Такім чынам, можна зрабіць вывад, што большасць назваў звязана з расліннасцю.

Другая катэгорыя – гэта назвы, якія характарызуюць сацыяльна-эканамічнае становішча:

а) занятак насельніцтва: *Бортнікі;*

б) роднасныя адносіны: *Бабіна.*

На Аршаншчыне можна вылучыць пэўную колькасць назваў, якія характарызуюць само паселішча:

а) знешняе аблічча: *Даўжыніцы;*

б) узрост: *Старына, Старое Хорабрава, Наваселле, Новае Сяло.*

Вялікую колькасць назваў у Аршанскім раёне ствараюць патранімічныя назвы (даваліся па імені ці прозвішчы першапачатковых жыхароў сяла). Мабыць, яны звязаны з найбольш распаўсюджанымі прозвішчамі (*Андрэеўшчына, Антонаўка, Арлоўшчына, Барадуліна, Берасценава, Бран-цава, Заслонаўка, Казловічы, Казлова, Лісоўскія, Макараўка, Марозаўка, Марозава, Якаўлевічы*). Назва *Баяры* звязана са становішчам уладальніка ў грамадстве. Некаторыя назвы былі дадзены па іншых, больш старажытных паселішчах: *Харкаўка, Вязьмічы.*

Даследаваць тапаніміку Аршаншчыны немагчыма без гаворкі пра ўзнікненне назвы горада *Орша*. Назва ідзе са старажытных часоў. На працягу стагоддзяў яна істотна не перайначвалася, а толькі злёгка відазмянялася. Ёсць некалькі меркаванняў, чаму гораду першапачаткова далі такое імя – *РША*. Магчыма, з-за таго, што ў рацэ, на якой горад стаяў і якая дала яму назву, была карычневая вада. Яна несла многа глею, была “ржавай” ці, як тады казалі, – “ршавай”. Мабыць, з-за таго, што дно ракі было камяністым, шурпатым, “шаршавым”, а тады казалі – “ршавым”.

Мяркуюць, што назва магла застацца ад балцкіх народаў, што жылі на гэтым месцы ў старадаўнасці. Яны называлі рэчку “*Ршой*” з-за мноства кустоў арэшніку, што густа раслі па яе берагах. Бо і сёння арэшнік палітоўску называецца “*рэшутай*”. Атрымаўшы сваё імя ад назвы ракі, як і большасць старажытных гарадоў, Орша стагоддзі так і называлася – горад “*на Ршы*”. Пад такой назвай упамінаецца ён ўпершыню. Але паступова прыназоўнік “*на*” стаў замяняцца на больш зручны – “*о*”. Пачалі пісаць і

казаць – горад “*о Ршы*”, а затым і проста “*Орша*”. Некаторыя даследчыкі выказваюць думку, што гэтую назву да нас прынеслі фіна-ўгорскія плямёны. У перакладзе з іх мовы “орша” гучыць як “вада, бягучая ў рэчышчы”, а гэта і значыць – рака.

Лічыцца, што чым больш старажытная паводле часу ўзнікнення назва, тым яна даражэйшая. Мясцовыя жыхары ніколі не згодзяцца змяніць яе на прыгожае слова, бо яна прыйшла ад прашчураў.

Захаваннем традыцыйнай тапанімікі мы не толькі пазбягаем нанясення падчас вельмі балючых траўм людзям, але і пакідаем тыя масткі, якія звязваюць наша сучаснае з мінулым. Кожны такі масток – гэта дзірка, калі не прорва ў нашай гісторыі. Дык будзем імкнуцца, каб іх было менш.

Г. І. Малько (Беларусь, Беларуская дзяржаўная сельскагаспадарчая акадэмія)

АБ НЕКАТОРЫХ СПАСАБАХ СЛОВАЎТВАРЭННЯ МІКРАТАПОНІМАЎ ГОРАЦКАГА РАЁНА МАГІЛЁўСКОЙ ВОБЛАСЦІ

Мікратапонімы цесна звязаны з бытам і дзейнасцю людзей, якія па ўласных назвах арыентуюцца ў межах адной мясцовасці, нават вёскі. У іх захоўваюцца ўказанні на заняткі людзей у мінулым, на былыя паселішчы, раслінны і жывёльны свет краю.

Мікратапаніміка Горацкага раёна багатая і разнастайная як па колькасці лексічных груп, так і па спосабах словаўтварэння.

Сярод мікратапонімаў Горацкага раёна ёсць назвы, утвораныя **семантычным** спосабам, гэта значыць шляхам пераасэнсоўвання слоў (агульных назваў, уласных імён), набыцця імі новага значэння. Мікратапанімічныя назвы, якія ўтварыліся ад агульных назваў, што маюць тапаграфічнае значэнне, займаюць немалое месца ў мікратапаніміі. Узнікненне назваў гэтага тыпу абумоўлена прыродна-геаграфічнымі ўмовамі краю і цесна звязана з жыццём і дзейнасцю людзей. Вось некаторыя мікратапонімы, утвораныя семантычным спосабам: поле **Амшара** (назва ўтварылася шляхам пераасэнсавання значэння слова *амшара* – мохавае балота); **Базар** (месца ў Горках, дзе раней быў *базар*); Барада (участак лесу ў форме *бароды*); луг **Барсук** (раней тут вадзіліся *барсукі*); **Бойня** (узгорак на ўскраіне горада Горкі, дзе да нядаўняга часу была *бойня*); хвойнік **Ваўкоўня** (у ім раней была *ваўкоўня* – яма для лоўлі ваўкоў); дарога **Драбілка** (раней тут стаяў млын, які, відаць, называлі *драбілка* – машына для драблення чаго-небудзь); поле **Жар** (у сухія гады тут выгаралі пасевы збажыны); луг **Качурыха** (раней тут быў хутар, дзе

жыла жанчына, якая мела мянушку *Качурыха*); роў *Крумулы* (у ім знаходзіцца брацкая магіла яўрэяў, над гэтым месцам доўга крычалі крумкачы (*крумулы*)); поле *Логавы* (раней тут вадзіліся ваўкі); поле *Маргі* (назва ўзнікла ў выніку пераасэнсавання значэння слова *морг* – старая зямельная мера ў Польшчы і Літве (0,71 гектара); поле *Пераезд* (раней там пралягала чыгунка і быў *пераезд*); лес *Салдат* (у ім пахаваны *салдат*); луг *Штаны* (раней тут было вусце дзвюх рэчак; назва Штаны ўзнікла на аснове падабенства і з’яўляецца метафарай, а затым адбылося пераасэнсаванне гэтага слова).

Сярод мікратапонімаў Горацкага раёна нешматлікую групу складаюць назвы, утвораныя пры дапамозе прыставак: *Удровы* (месца ў лесе, куды вяскоўцы часта ездзілі па *дровы*); *Загай* (сасоннік, які знаходзіцца за тым месцам, дзе раней быў вялікі *гай*).

Значная частка мікратапонімаў Горацкага раёна ўтворана **суфіксальным** спосабам ад уласных імён людзей, прозвішчаў, прафесій або заняткаў людзей, назваў хутароў, вёсак, гарадоў, агульных назоўнікаў, якія абазначаюць віды вадаёмаў, назвы раслін, жывёл, насякомых. Словаўтваральнымі фармантамі, найбольш распаўсюджанымі, з’яўляюцца *-шчына*, *-ка*, *-еўка*, *-оўка*, *-ец*, *-ін (-ын)*, *-ішча (-ышча)*, *-ок*, *-ік*: *поплаў Азярута* (на ім пасля спаду вады застаецца *азяро*); *Аршанка* (народная назва вуліцы Якубоўскага (былой Інтэрнацыянальнай) у Горках, якая вядзе на *Оршу*); паляна *Беразуй* (вакол яе растуць *бярозкі*; урочышча *Быкоўшчына* (ад прозвішча пана *Быкоўскі*, якому яно належала); лес *Гарэлікі* (назва ўтварылася ад прыметніка *гарэлы* і звязана з тым, што лес месцамі выгараў); урочышча *Дубовец* (раней там раслі *дубы*); бор *Іваншчына* (раней належаў княгіні *Іванскай*); *Кажараўка* (мясціна, дзе людзі бяруць мох, якая раней належала кулаку *Кажараву*); лес *Камароўка* (тут водзіцца многа *камароў*); поле *Карпаўка* (раней тут быў хутар, дзе жывуць *Карп*); дарога *Летнік* (па ёй ходзяць часцей за ўсё *летам*); *Мокаўка* (нізкая мясціна, якая атрымала назву ад дзеяслова *мокнуць*, бо тут ніколі летам не высыхае вада); поле *Панишчына* (раней тут быў *панскі* выган); поле *Плешавец* (вакол яго няма лесу; назва ўтварылася ад прыметніка *пляшывы* – з плешам, аблысела); *Сізаўка* (невялікая нізіна, дзе калісьці было балота з вадой шызага колеру); поле *Сманцырыха* (раней належала папу па мянушцы *Сманцыр*); поле *Царковішча* (раней на гэтым месцы стаяла *царква*); поле *Цітаўшчына* (раней тут быў хутар *Цітова*); урочышча *Шалятоўка* (раней там стаяў маёнтak *Шалітова*); лес *Яльнеўка* (там расце ядловец, або *яленец*).

Сярод мікратапонімаў Горацкага раёна ёсць назвы, утвораныя **прэфіксальна-суфіксальным** спосабам, але іх значна менш, чым суфіксальных утварэнняў. Зафіксаваны наступныя назвы, якія ўтварыліся ад назваў будынкаў, пасяленняў, раслін: *Падасіннік* (луг каля лесу недалёка ад вёскі Буда, дзе расце многа *асін*); *Зарэчча* (частка вёскі

за рэчкай. Такія назвы ёсць у вёсках Немерка і Слабодка); *Заравочча* (лес за раўком каля вёскі Слабодка); *Загуменне* (урочышча, якое знаходзіцца за тым месцам каля вёскі Буда, дзе раней былі *гумны*); *Некась* (несенакосная частка лугу каля вёскі Кузавіна. Прыставачна-бязафікснае ўтварэнне ад дзеяслова *касіць*).

Невялікая колькасць мікратапонімаў Горацкага раёна ўтворана **бязафіксным** спосабам, або з дапамогай **нулявой суфіксацыі**.

– *Барыкі* – сенажаць каля вёскі Зубры. Раней яна належала Барыкову. Назва ўтворана бязафіксным спосабам ад уласнага імя;

– *Бель* – поле каля вёскі Буда. Тут многа белага гліны. Бязафікснае ўтварэнне ад прыметніка *белы*;

– *Выгар* – частак маладога лесу каля вёскі Нівішчы. Раней тут быў пажар. Бязафікснае ўтварэнне ад дзеяслова *выгараць*;

– *Выжар* – выгаралае балота каля вёскі Пічаўка. Назва ўтварылася ад дзеяслова *выжарыць* бязафіксным спосабам.

Пры дапамозе **лексіка-сінтаксічнага** спосабу ўтвараюцца састаўныя назвы. Сярод мікратапонімаў Горацкага раёна такіх назваў вялікая колькасць.

У якасці атрыбутыўных кампанентаў састаўных мікратапонімаў выступаюць прыметнікі ўсіх трох груп – якасныя, адносныя і прыналежныя. Якасныя прыметнікі часцей за ўсё ўказваюць: а) на знешнюю прыкмету геаграфічнага аб'екта, назва якога паслужыла для ўтварэння мікратапоніма: *Белы ручай, Чырвоная гара, Малая пасека, Крывы мост, Залатая гара, Цёмны роў, Халодная вада, Гладкая дзесяціна, Далёкі мох, Гарэлы лес*; б) на памер ці форму аб'екта, назва якога лягла ў аснову ўтварэння мікратапоніма: *Шырокі квартал, Вялікая пасека, Вузкі квартал*; в) на ўзрост або адносны час узнікнення аб'екта, які паслужыў назвай для мікратапоніма: *Стары парк, Новая дарога*.

Адносныя прыметнікі ўказваюць: а) на месца геаграфічнага ці іншага аб'екта, назва якога стала асновай кампанента мікратапоніма:

Ваенкамацкая гара, Курганскі лог, Крынічлівы вір, Дрыбінская дзялянка, Гарскі шлях, Горлаўскі лес, Загумённы лог, Зарэцкі мох, Зуброўскі лес, Маставы курган, Верхняе возера, Ніжняе возера, Сядзібнае поле; б) на від расліннасці, якасць глебы, характэрных для аб'екта, назва якога стала асновай мікратапоніма: *Асінавае балота, Альховы лес, Дубовае балота, Сасновае балота, Ілава балота*.

Прыналежныя прыметнікі ўказваюць на асобу ўладальніка аб'екта, назва якога з'явілася часткай мікратапоніма: *Бобрыкавы ляды, Арыніны кусты, Маркіна сцежка, Дзянісаў лясок, Папоў лог, Баронаў лес, Булахавы балота, Аніськаў хутар, Аверкін бярэзнік, Антоніхін хутар, Васькіна лука, Дзедава рэчка, Дрэзіна дзялянка, Модвігаў лес, Федзькін лес*.

Прывядзём яшчэ прыклады мікратапонімаў, утвораных лексіка-сінтаксічным спосабам.

- *Дзевяты квартал* – участак высечанага лесу каля вёскі Зубры;
- *Залаты бор* – лес каля вёскі Немерка; тут было знойдзена, паводле звестак жыхароў, закапанае панскае золата;
- *Змяіная гара* – узвышанае месца недалёка ад вёскі Немерка. Раней тут вадзіліся змеі;
- *Кацялеўскі шлях* – дарога з горада Горкі ў бок вёскі Кацялева;
- *Курганскі лог* – мясціна паміж двума курганамі каля вёскі Каменка;
- *Малая пасека* – невялікая паляна ў лесе каля Зуброў. Раней тут стаялі калоды з пчоламі;
- *Маставы курган* – высокае месца каля рэчкі недалёка ад вёскі Немерка. Раней тут быў мост;
- *Пеўчае балота* – балота каля вёскі Каменка. Калісьці тут утапілася дзяўчына. Калі праходзіш тут ноччу, здаецца, чуваць, як яна спявае (са слоў жыхароў);
- *Цёмны роў* – роў каля вёскі Немерка. Атрымаў такую назву, бо тут цёмна нават у светлыя дні;
- *Цыганскі лог* – урочышча каля вёскі Цёмны Лес, дзе раней жылі цыганы;
- *Чырвонаармейская гара* – узвышаная частка чырвонаармейскага завулка ў горадзе Горкі;
- *Чырвоная гара* – узгорак каля вёскі Сенькава. Раней тут стаяла царква.
- *Шырокая лука* – вялікі луг каля ракі недалёка ад вёскі Буда.

Да мікратапонімаў, утвораных сінтаксічна-марфалагічным спосабам, адносяцца складаныя назвы, якія пішуцца або праз злучок, або разам. Сярод мікратапонімаў Горацкага раёна такія назвы таксама прысутнічаюць: *Белавугал* (калгаснае поле ў вёсцы Зубры, дзе раней было балота); *Вадапойла* (частка ручая каля вёскі Зубры, куды ганяюць паіць жывёлу. Спосаб утварэння – складанне асноў з суфіксацыяй); *Вадацеч* (нізкая мясціна каля вёскі Галалобаўка. У час разводдзя тут цячэ вада. Спосаб утварэння – складанне асноў з нулявой суфіксацыяй); *Вялікагор’е* (лес на ўзвышаным месцы ў Слабадзе. Назва ўтворана ад спалучэння *вялікая гара* складанасуфіксальным спосабам); *Дурмох* (амшарына ля вёскі Зубры. Тут растуць ягады са своеасаблівым (дурным) пахам); *Жырбалота* (балота ля вёскі Міхайлавічы. У ім вада пакрыта плёнкай іржы); *Навасёлкі* (поле каля вёскі Трылесіна. Раней тут было паселішча); *Нізкаяміч* (нізкая мясціна ў лесе недалёка ад вёскі Міхайлавічы. Назва ўтворана ад спалучэння *нізкая яма* складанасуфіксальным спосабам); *Пагнібор* (частка лесу каля вёскі Міхайлавічы. Тут растуць пагнутыя ў час навальніцы дрэвы. Спосаб утварэння – складанне асноў. Першая частка – дзеяслоў *пагнуць* у форме загаднага ладу); *Сіняпіўка* (поле побач з вёскай Слабада, дзе часта сеялі лён); *Стараселле* (участак поля ў вёсцы Міхайлавічы. Раней тут былі хутары. Спосаб утварэння назвы – складанне асноў

з суфіксацыяй); **Сухадол** – месца каля рэчкі недалёка ад вёскі Міхайлавічы. Назва ўтварылася ад спалучэння *сухі дол*. Дол – ніз, зямля); **Торфазавод** – урочышча каля вёскі Зубры, дзе раней здабывалі торф. Спосаб утварэння – складанне асноў); **Цемналуг** (сенажаць у лесе каля вёскі Міхайлавічы. Спосаб утварэння – складанне асноў); **Шыракаполле** (шырокае поле каля вёскі Слабада. Спосаб утварэння – складанне асноў з суфіксацыяй); **Янкагаць** (выган за вёскай Слабада. Тут жыў Янка. Назва ўтворана складаннем асноў *Янка* і *гаць* – 1. Насціл з бяргвення, галля, ламачча для праезду цераз балота ці гразкае месца. 2. Запруда для павышэння ўзроўню вады ў рацэ. Хутчэй за ўсё пры словаўтварэнні ўзята першае значэнне слова *гаць*).

У аснове марфалага-сінтаксічнага спосабу ўтварэння назваў ляжыць субстантывацыя прыметнікаў. Мікратапонімы, утвораныя марфалага-сінтаксічным спосабам, ёсць і на тэрыторыі Горацкага раёна. Вось некаторыя з іх: **Асінавае** (балота, дзе раней быў асіннік); **Баровая** (дарога сярод змешанага лесу, дзе раней рос стары бор); **Быстрая** (людная вуліца); **Вузкія** (доўгі вузкі луг каля рэчкі); **Выганная** (вуліца, у канцы якой знаходзіцца выган); **Гарэлае** (балота каля вёскі Буда, якое некалі гарэла); **Дубовыя** (луг каля вёскі Буда, дзе раней рос дубовы лес); **Камасіное** (поле ў вёсцы Стан, якое раней належала пану Камасіну); **Камсамольскае** (поле ў Трылесіна, якое некалі асвоілі камсамольцы); **Касцёльная** (вуліца ў Немерцы, дзе знаходзіцца разбураны вайной касцёл); **Круглае** (круглы вір ля Нівішчаў); **Сапрыцкае** – луг каля вёскі Сенькава, дзе раней жыў чалавек па мянушцы Сапрыка. Ад уласнай назвы ўтварыўся прыметнік Сапрыцкае, затым адбылася яго субстантывацыя); **Студзёная** (лес каля вёскі Пічаўка, дзе раней было балота); **Ясонава** – балота каля вёскі Буда. Раней паблізу яго быў хутар Ясонава).

Як паказваюць прыведзеныя прыклады, мікратапонімы – важная крыніца вывучэння гісторыі, геаграфіі, этнаграфіі, мовы народа. Вывучэнне назваў, якія паходзяць ад агульных найменняў прадметаў або паняццяў, пашыраных у мове папярэдніх пакаленняў, узбагачае веды пра беларускую мову старажытнай пары. Вывучэнне мікратапонімаў мае вялікае выхаваўчае значэнне, бо прывівае любоў да роднай мовы, прыроды краю, да нацыянальнай культуры.

Ю. Л. Никитина (Беларусь, Витебский государственный университет имени П. М. Машерова)

СТРУКТУРНЫЕ ТИПЫ И МОДЕЛИ НАИМЕНОВАНИЙ МИНСКИХ ВНУТРИГОРОДСКИХ ОБЪЕКТОВ

Как семантическая, так и структурная классификации тесно связаны с изменениями, которые происходят в языковой системе, в культурно-исторической и идейно-политической жизни того или иного этноса. Учитывая характер синтаксической связи между компонентами и их количество, урбанонимы Минска в структурном отношении подразделяются на два разряда: *простые* и *сложные*.

К простым урбанонимам относятся двухсловные наименования внутригородских объектов, между компонентами которых существует один вид связи. К этому разряду относят *атрибутивный тип* (вид связи – согласование), *генитивный тип* (вид связи – управление), *номинативный тип* (вид связи – неполное согласование), *нумеративный тип* (вид связи – согласование).

Атрибутивные названия внутригородских объектов, являясь в большинстве своем продуктом естественной номинации, – один из древних типов. Наименования этого типа составляют приблизительно 40 % по отношению ко всем остальным урбанонимам. В пределах атрибутивного типа выделим шесть моделей:

1. Прилагательное с суффиксом **-ск-** + НТ (*Советская улица, Ошмянский переулок, Логойский тракт, 1-й Жуковский переулок*). Данная модель является самой распространённой среди минских урбанонимов атрибутивного типа.

2. Прилагательное с суффиксом **-н-** + НТ (*Музыкальный переулок, Мирная улица, Крайняя улица*).

3. Прилагательное с суффиксом **-ов-** (**-ев-**) + НТ (*Садовая улица, Броневой переулок*).

4. Конфиксальное прилагательное + НТ (*Подлесная улица, Набережная улица*).

5. Сложное прилагательное + НТ (*Новосельская улица, Старовиленский тракт*).

6. Непроизводное прилагательное + НТ (*Тихий переулок, Прямая улица*).

Генитивный тип представлен конструкциями, в которых проприальный элемент выражен именем существительным в родительном падеже. Позиция номенклатурного термина фиксирована: он находится в препозиции. В минской урбанонимной системе на долю таких единиц приходится 35 %.

В настоящее время удельный вес этого типа возрастает. По мнению А. М. Мезенко, увеличение количества генитивных моделей может быть вызвано следующими причинами: «ходом исторического развития грамматических средств выражения принадлежности в славянских языках; значительными политическими преобразованиями во всех европейских странах во второй половине XIX века; переходом от естественной номинации к искусственной; сменой идеологических

ориентации после Октябрьской революции; ускорением процесса урбанизации и связанной с ним потребностью изыскания новых источников для массовой номинации внутригородских объектов» [1, с. 28]. Действительно, в послереволюционные годы началась экспансия мемориальных названий, которые, как правило, строятся именно по генитивной модели.

В урбанонимике Минска к простым конструкциям генитивного типа относим следующие модели анализируемых названий:

1. НТ + родительный падеж антропонима в форме ед. и мн. ч. (фамилии или псевдонима). Наименования этой модели составляют приблизительно 80 % по отношению ко всем остальным единицам генитивного типа (*улица Авакяна, переулок Чайковского, проезд Чижевских, улица Марата*). Очень редки в этой модели случаи использования только полного имени в качестве проприального элемента. Это связано с тем, что модель, включающая только имя, белорусской урбанонимии не свойственна.

2. НТ + имя в полной форме + фамилия (*улица Петруся Бровки, улица Максима Танка*). Эта модель обладает более высокими возможностями в выполнении адресной функции: она детализирует информацию, которую несёт урбаноним. Число указанных наименований достигает 9 %.

3. НТ + ономизированный апеллятив в форме ед. или мн. ч. (*площадь Победы, улица Дружбы, улица Автомобилистов, улица Декабристов*). Данные урбанонимы обладают низким процентным составом в Минске – 1,5 %.

Номинативный тип представлен двумя моделями: а – НТ + существительное в им. п. (*улица Веснянка, улица Барановщина*); б – НТ + существительное во мн. ч. (*улица Дворищи*). Особой популярностью пользуется этот тип в хоронимном поле минских урбанонимов: *р-ны Веснянка, Новинки, Серебрянка, Сосны, Курасовщина*.

Для номинативного типа минских урбанонимов свойственно много примеров, когда грамматическая форма онима проприальной части не согласуется с грамматической формой номенклатурного термина: *проезд (м. р.) Масюковщина (ж. р.), переулок (м. р.) Медвежино (ср. р.)*. Появление подобных моделей связано с быстрым темпом урбанизации: бывшие названия деревень, поселков и урочищ постепенно входят в состав города. Так, в разные периоды деревни Щетовка, Кунцевщина, Барановщина, Масюковщина, Дворище, Михайлово, Петровщина и ряд других были включены в городскую черту и начали функционировать как наименования линейных внутригородских объектов. На современном этапе названия, образованные от наименований населённых пунктов, территории которых в разное время вошли в состав города, оказались довольно востребованными. Думается, что использование подобных образований вызвано стремлением отразить своеобразие населённых

пунктов в национальном урбанонимиконе и избежать появления одинаковых названий в разных городах.

Разряд сложных урбанонимов формирует четыре группы структур: *генитивно-смешанные, нумеративно-смешанные, номинативно-смешанные, атрибутивно-смешанные*. Модели этого разряда представлены более широко, однако количество единиц, входящих в ту или иную модель, невелико. Между компонентами таких наименований существует несколько видов связи.

В состав проприальной части *генитивно-адъективного* типа входит прилагательное и существительное в форме ед. ч.: *площадь Объединенных Наций, площадь Парижской Коммуны*. *Генитивно-числовой тип* образуют названия, в проприальную часть которых входит числительное (дата). В Минской урбанонимной системе этот тип малопродуктивен и представлен четырьмя наименованиями: *улица 3-го Сентября, улица 8-го Марта, улица Героев 120-й Дивизии*.

Отношения между термином-классификатором и проприальным элементом в *генитивно-субстантивном типе* городских топонимов равны генитивному типу, но в состав этой конструкции входит поясняющее слово – существительное. Такой тип малопродуктивен и представлен одной моделью: *НТ + существительное в форме ед. ч. + фамилия: улица Генерала Антонова, улица Академика Купревича*.

В отличие от предыдущих десятилетий, в восточнославянских урбанонимных системах учтилось введение в коммеморативную урбанонимную модель личного имени в полной форме или апеллятива, обозначающего звание, характер деятельности лица, фамилия которого служит основой номинации внутригородского объекта. Однако нет единообразия в орфографическом оформлении данной модели в славянских странах: в одних случаях в подобных наименованиях поясняющее слово пишут с прописной буквы, в других – со строчной. Связано это явление с завершённостью / незавершённостью процесса онимизации апеллятива. Когда он пишется с прописной буквы, то воспринимается как оним, когда же со строчной – как апеллятив.

В славянских урбанонимах можем наблюдать и тот и другой вариант написания: *ul. Prof. Mierzejewskiego Henryka* – в Варшаве, *ул. Бойчо воивода* – в Софии. «Процессы перехода апеллятивной лексики в онимичную и онимичной в апеллятивную непрерывны. Онимичная лексика служит для именованя индивидуальных, вычлененных из данного вида, объектов» [2, с. 45]. На наш взгляд, более целесообразно будет оформление поясняющего апеллятива с прописной буквы, так как уже сама позиция апеллятива в анализируемой модели (внутри проприальной группы) способствует его онимизации. В Минске насчитывается около 0,9% наименований сложного генитивного типа.

В проприальную группу годонимов, относящихся к нумеративно-смешанному типу обязательно входит порядковое числительное. Содержание названий анализируемого типа невелико: на их долю приходится 17 % от общего числа годонимов.

В пределах данного типа выделим следующие модели: нумеративно-адъективную (порядковое числительное + атрибутивная форма оптимизированного прилагательного + НТ); нумеративно-генитивную (порядковое числительное + НТ + генитивная форма онима); нумеративно-номинативную (порядковое числительное + НТ + номинативная форма онима).

Нумеративные модели, включающие в свой состав оптимизированное прилагательное, являются самыми продуктивными в этом типе сложных урбанонимов (57 % от общего числа годонимов данного типа): *1-я Уманская улица, 2-й Заречный переулок*.

Главный компонент нумеративно-генитивного типа, равнозначный генитивному типу, поясняется порядковым числительным, при этом географический термин находится в интерпозиции. Вид связи в такой модели неоднородный: управление и согласование. Урбанонимы этого типа составляют около 1,7 % от общего числа анализируемых единиц: *2-я улица Щорса, 1-й переулок Артёма, 2-й переулок Васнецова* и др.

В целом на современном этапе в минском урбанонимиконе функционирует большое количество номерных образований: *1-й – 8-й Путепроводный переулки, 1-я – 5-я улицы Щорса*. Основная функция данных наименований – определение места расположения улицы среди других однотипных объектов. Нами зафиксировано 220 названий данного типа, что составляет 17,6 % от общего количества исследуемых единиц г. Минска. В настоящее время из-за многочисленных переименований часто последовательность номерных образований нарушается (*1-й Обуховский переулок, 3-й Обуховский переулок*) или функционирующим остается только урбаноним с одним (не первым) порядковым номером (*3-й Харьковский переулок, 2-й переулок Челюскинцев*).

Образование моделей номинативно-смешанного типа в минском урбанонимиконе малопродуктивно. Нами зафиксированы следующие модели: а – НТ + прилагательное и существительное в форме ед. ч.: *улица Городской Вал, улица Романовская Слобода, улица Малое Стиклево*; б – НТ + количественно-именное сочетание + существительное в р. п.: *улица 50 лет Победы*.

В настоящее время появляются новые структурные модели: НТ + сущ. в р. п. + числительное + сущ. в р. п. (*улица Героев 120-й Дивизии*); НТ + имя + союз + имя в р. п.: (*улица Кирилла и Мефодия*).

Итак, в минском урбанонимиконе функционируют структуры как традиционные, уходящие в прошлое и не обладающие продуктивностью на современном этапе, так и постоянно обновляющиеся, современные

конструкции. При образовании наименований г. Минска используются модели генитивного, атрибутивного, номинативного, генитивно-смешанного, нумеративно-смешанного и номинативно-смешанного типов урбанонимов. Наиболее продуктивным на современном этапе является атрибутивный тип, однако в последнее время растет число генитивных образований за счет включения разнообразных уточняющих апеллятивов. Несмотря на процентное превалирование простых урбанонимов, сложные единицы отличаются большим разнообразием моделей, что можно объяснить стремлением избежать «безликости» некоторых названий. Это касается, например, наименований улиц в честь лиц, у которых есть знаменитые однофамильцы: *Серова, Вавилова, Седых, Тополева, Кольцова* и др. Мало кому в таком случае удастся с первого раза ответить на вопрос, в честь кого названа та или иная улица. Именно поэтому в последнее время участилось введение в годонимную модель личного имени в полной или инициальной форме либо апеллятива, обозначающего звание или характер деятельности лица, фамилия которого служит основой номинации внутригородского объекта.

В заключение подчеркнем, что многие современные названия на урбанонимной карте Минска не отличаются устойчивостью и стабильностью. Однако следует обратить внимание на то, что каждый исторический этап (революция, польская оккупация, Великая Отечественная война и немецкая оккупация) повлиял на формирование структурных и номинационных особенностей минских городских топонимов. Многочисленные переименования, чрезмерная «мемориализация» урбанонимикона (особенно в послевоенные годы), большинство нецелесообразных номерных повторяющихся названий – всё это следствие определённых исторических периодов развития города.

Литература

1. Мезенко, А. М. Урбанонимия Белоруссии / А. М. Мезенко; под. ред. П. П. Шубы. – Минск: Университетское, 1991. – 167 с.
2. Теория и методика ономастических исследований / А. В. Суперанская, В. Э. Сталтмане, Н. В. Подольская [и др.]; отв. ред. А. П. Непокупный; АН СССР, Ин-т языкознания. – М.: Наука, 1986. – 254 с.

Е. А. Огнева (Россия, Белгородский государственный университет)

НОМИНАНТЫ АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРРИТОРИАЛЬНОГО УСТРОЙСТВА РОССИИ И ФРАНЦИИ: ТЕНДЕНЦИИ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПЕРЕВОДА

Межкультурная коммуникация представляет собой сложную систему, которая, по мнению О. А. Леонтовича, не является простой суммой составляющих ее элементов, но результатом взаимодействия

и взаимовлияния языка, культуры и коммуникации в феноменологическом поле творения человеческих смыслов [6, с. 7]. Исследование взаимосвязи языковых единиц и единиц культуры заключается «в установлении, во-первых, адекватных языковых средств, выражающих культурную единицу в дискурсе, а, во-вторых, в выявлении основных прагматических функций апелляций к данной культурной единице в различных коммуникативных ситуациях» [8, с. 8]. «Этноязыковое кодирование культураносных смыслов начинается с осмысления денотативно-прагматической ситуации, в которой находится предмет духовно-практического освоения» [1, с. 82].

Реалии национальной культуры выражаются в языке в культуремах. Лингвокультураема как комплексная межуровневая единица представляет собой диалектическое единство стилистического и экстралингвистического (понятийного или предметного) содержания [3, с. 44]. Культуремы являются обособленной группой знаков языковой картины мира, которые несут в себе совокупность признаков культурологического фонда того или иного народа и требуют к себе пристального внимания со стороны переводчика [7, с. 44].

Сопоставительный анализ текстов на французском и русском языке выявляет предпосылки симметричного/асимметричного перевода [2, с. 29–34] лингвокультурологически обусловленной лексики. Впервые термины симметрия/асимметрия при характеристике языкового знака в лингвистической науке были применены С. Карцевским в его работе «Об асимметричном дуализме языкового знака» [5]. «Под симметрией подразумевается соразмерность, пропорциональность частей чего-либо, расположенных по обе стороны от середины» [22, с. 707]. Асимметрия знака существует как изменение глубинной семантической структуры высказывания [4, с. 514]. Перевод культурем, отражающих административно-территориальное устройство и географические наименования в художественных произведениях, специфичен. Известно, что географические наименования имеют, как правило, постоянные соответствия, но в ряде случаев переводчик вынужден отказываться от этих соответствий для передачи культурологически обусловленной информации текста. В результате сравнения материала на русском и французском языках выявлены следующие тенденции адаптации знаков, номинирующих административно-территориальные и географические объекты России и Франции: 1) симметрия культурем на уровне содержания и формы; 2) симметрия культурем в плане содержания и асимметрия в плане выражения языкового знака; 3) асимметрия плана содержания культурем.

1. Симметрия культурем на уровне содержания и формы.

Сопоставительный анализ исследуемой группы культурем выявил преобладание симметричной передачи плана содержания и выражения при переводе с французского языка на русский. Установлено, что адаптация

культурем достигается следующими способами: а) транслитерация названий: *Cité* [17, с. 9] – *Cume* [11, с. 8], *le Louvre* [17, с. 11] – *Лувр* [11, с. 10], *Sainte-Leu-la Forêt* [17, с. 13] – *Сен-Ле-ла-Форе* [11, с. 12]; б) адекватный перевод: *le Pont-Neuf* [17, с. 9] – *Новый мост* [11, с. 8], *le pont des Arts* [17, с. 11] – *мост Искусств* [11, с. 10], *Place du Châtelet* [17, с. 9] – *Площадь Шатле* [11, с. 8]; в) сочетание транслитерации и адекватного перевода: *le quai des Orfèvre* [17, с. 7] – *набережная Орфевр* [17, с. 6].

2. Симметрия культурем в плане содержания и асимметрия в плане выражения языкового знака. Сопоставительный анализ текстов выявили асимметричную передачу плана выражения знака при адекватном переводе его плана содержания по следующим пунктам:

А. Транспозиция грамматических категорий при переводе. В результате исследования выявлена высокая частотность транспозиции грамматических категорий в плане выражения знаков. Например: *Когда солнце раскалив Москву, в сухом тумане валилось куда-то за Садовое кольцо* [9, с. 12] – *Quelque part au-delà de la Ceinture Sadovaïa, le soleil s'enfonçait dans une brume de fournaise* [15, с. 49]. В тексте оригинала культурема “Садовое кольцо” является словосочетанием, которое состоит из имени существительного и имени прилагательного, употребленных в среднем роде, тогда как во французском языке, где понятие среднего рода отсутствует, существительное ‘*la Ceinture*’ женского рода, поэтому в соответствии с грамматикой переводного языка транслитерированное прилагательное ‘*Sadovaïa*’ также употреблено в женском роде, т. е. осуществлена транспозиция грамматической категории рода.

Б. Транспозиция частей речи. Пример: *Забастовала Московско-Казанская железная дорога* [12, с. 29] – *Les services de Moscou-Kazan se mirent en grève* [18, с. 41]. При переводе культуремы “Московско-Казанская” в плане выражения осуществлена транспозиция части речи, где имена прилагательные оригинала переданы в тексте перевода именами существительными “*de Moscou-Kazan*” – преобразования осуществлены в соответствии с требованиями грамматики французского языка. Содержательный план культурем симметричен.

В. Транспозиция грамматических категорий и части речи при переводе. При переводе культурем с французского языка на русский просматривается транспозиция частей речи и грамматических категорий: *A l'entrée du faubourg, sur la place des Barrières, déjà nous rencontrâmes une foule fort gaie* [19, с. 163] – *Уже при входе в предместье, на Заставной площади, мы встретили весьма веселую толпу* [13, с. 143].

Рассматриваемая культурема “*la place des Barrières*” переведена на русский язык симметрично в плане содержания и асимметрично в плане выражения знака, где имя существительное множественного числа “*des Barrières*” переведено именем прилагательным единственного числа, то есть,

осуществлены транспозиции части речи и грамматической категории числа. При переводе художественных текстов с русского языка на французский прослеживается явление аналогичное вышерассмотренному: *Лара вызывала в воображении солнечную сторону Каретного ряда* [12, с. 28] – *Elle essayait d'évoquer ce que pouvait être <..> le versant ensoleillé de la rue des Carrossiers* [18, с. 34–39]. В словосочетании “каретный ряд” (имя прилагательное + имя существительное) лексема “ряд”, употребленная в значении *улицы*, непонятна французскому читателю, поэтому она заменена синонимом “la rue” на основе явления внеположенности. Имя прилагательное “каретный” переведено именем существительным ‘Carrossiers’, которое выполняет роль определения к другому существительному во французском языке, то есть, осуществлена транспозиция части речи и грамматической категории: единственное число изменено на множественное. Историческая справка: московская улица “Каретный ряд” получила свое название в связи с тем, что в прежние времена в этой части Москвы продавались кареты, что позже и отразилось в ее наименовании.

Г. Вставки. Сопоставление культурем французских и русских текстов, отражающих административно-территориальное устройство, выявляет примеры вставки в плане выражения знака при переводе. Например: *Дом был одноэтажный, недалеко от угла Тверской* [12, с. 25] – *C'était une maison sans étage, presque au coin de la rue de Tver* [18, с. 36]. Языковой знак “Тверская” является самодостаточным для понимания русскоговорящего читателя в отличие от франкоговорящего читателя, незнакомого с Москвой. В процессе адаптации плана содержания на французский язык переводчиком осуществлены преобразования в плане выражения знака, а именно, лексема “Тверская” переведена словосочетанием ‘la rue de Tver’; в плане выражения культуремы выявлена вставка – слово “улица”, что увеличило объем знака от одной лексемы до нескольких, но способствовало симметричной передаче его содержательного плана.

Проанализируем другой пример: *И ты тоже хорош, эту размазню с Николаевской поддерживаешь* [12, с. 32] – *Et toi aussi tu as bonne mine, d'entretenir ce mélomèle avec la ligne Mouscou- Saint-Pétersbourg* [18, с. 43]. Культурема “Николаевская” переводится на французский язык словосочетанием: ‘Mouscou-Saint-Pétersbourg’, которое отражает направления движения поезда. Это наименование и является эквивалентом к лексеме “Николаевская”, т.к. характерно для французских географических карт России.

3. Асимметрия плана содержания при переводе культурем.

Дальнейшее исследование культурем, номинирующих реалии административно-территориального устройства, выявило асимметричную передачу плана содержания знаков при переводе, например: – *Вот,*

погляди, послушай, жил в нашей волости бобылек один [10, с. 480] –

Ecoute, mon ami; dans notre village, il y avait un journalier [16, с. 270].

Культурема оригинала “волость” отражает один из компонентов территориального устройства России в девятнадцатом веке: «Волость – это <...> несколько сел или селений одного ведомства, владельца» [21, с. 234]. Лексема переводного текста ‘*le village*’ (деревня, село) соответствует меньшей по объему единице территориального деления страны: деревня – это крестьянское селенье, в котором нет церкви, следовательно, предложенный переводчиком «эквивалент» искажает план содержания культуремы. Сопоставление единиц текстов на французском и русском языках установило, что эта же лексема “*le village*” передает на французский язык культурему “слобода” при переводе произведения Л. Н. Толстого «Анна Каренина»: *Я посидел и лесом пошел на слободу, встретил твою кормилицу* [14, с. 258] – *De là j’ai gagné à travers bois le village, où rencontrais ta nourrice* [20, с. 375]. Подобраный переводчиком вариант ‘*le village*’ в качестве эквивалента культуреме “слобода” искажает действительность, так как по В. И. Далю “слобода- старое село свободных людей, пригородное селение, подгородный поселок” [21, с. 221], тогда как ‘*le village*’ (деревня) – это отдельно стоящий населенный пункт вне зависимости от времени его основания.

Асимметрия плана содержания единицы перевода может быть обусловлена ошибкой переводчика: *Поэт провел рукой по лицу <...> и увидел, что на Патриарших вечер* [9, с. 88] – *Le poète se passa la main sur le visage <...> et il vit que le soir tombait sur l’Etang du Patriarche* [15, с. 88]. Исследования показали, что культурема оригинала “Патриаршие” при ее адаптации на французский язык претерпела следующие преобразования плана содержания и выражения: транспозиция грамматической категории числа (множественное число на единственное) и увеличение объема знака (вставка слова *l’Etang*). Понятие “Патриаршие” не требует пояснения для русскоговорящего читателя, тогда как для франкоговорящего реципиента содержательный план этой культуремы необходимо адаптировать, поэтому переводчик дополнил в план выражения знака слово ‘*l’Etang*’, но при этом изменил число лексемы: множественное на единственное, что частично исказило план содержания культуремы оригинала, т. к., в соответствии с текстом перевода, в Москве существует только один Патриарший пруд, что противоречит действительности. Данное преобразование может быть классифицировано как «переводческий произвол».

Исследования показывают, что в ряде случаев в одной фразе может быть несколько различных способов перевода культурем: *Антипова жила на углу Купеческой и Новосвалочного переулка* [12, с. 344] – *Antipova habitait à l’angle de la rue des Marchands et de la rue Novosvalotchny* [18, с. 379]. Культурема оригинала “Купеческая” передана эквивалентом ‘*la rue des Marchands*’ (улица торговцев), в план выражения транслемы

добавлено слово “*la rue*”, поясняющее содержательный план культураны, тогда как при перекодировке словосочетания “Новосвалочный переулок” план выражения единицы частично транслитерирован: “*Novosvalotchny*” с дополнением поясняющей вставки – слова “*la rue*”. Осуществленные преобразования привели к асимметричной передаче плана содержания, так как в административно-территориальном делении в России XIX–XX вв. “переулок” и “улица” являются далеко не однозначными понятиями, что подтверждается данными словаря В. И. Даля: «переулок – это поперечная улка; короткая улица, для связи улиц продольных» [21, с. 94]. Преобразования привели к асимметричной передаче плана содержания номинанта.

Следующий пример иллюстрирует уточнение наименования при переводе реалий, отражающих историко-географические названия.

Чувствовалось присутствие Брестской железной дороги. Рядом начинались ее владения [12, с. 25] – *On sentait la proximité de la gare de Brest-Litovsk, dont le domaine commençait à deux pas de là* [18, с. 36].

Сопоставление культураны “Брестская” и предложенного переводчиком словосочетания “*la gare de Brest-Litovsk*” показывает, что в плане выражения знака осуществлены преобразования: уточнение наименования железной дороги по её направлению – “Брест-Литовская”. План содержания единицы перевода был искажен в результате вставки слова “*la gare*”, что увеличило объем знака, но сузило его смысловое наполнение: лексема “вокзал” не может быть эквивалентом лексеме “железная дорога”.

Таким образом, исследование культурологически обусловленной информации текстов на русском и французском языках, а именно, единиц, номинирующих административно-территориальное устройство и географические объекты России и Франции, выявило тенденции их адаптации при переводе: а) симметрия культураны; б) симметрия культураны в плане содержания и асимметрия в плане выражения знака; в) асимметрия плана содержания культураны при переводе, что иллюстрирует степень адаптации исследуемых номинантов, тенденции их художественного перевода и, в целом, выявляет причины сбоев при межкультурной коммуникации, базирующейся на неадекватном переводе, провоцирующем создание неадекватных межкультурных образов.

Литература

1. Алефиренко, Н. Ф. Этноязыковое кодирование смысла и культура / Н. Ф. Алефиренко // Филология и культура. – Тамбов: Изд-во ТГУ, 2001. – С. 82–84.
2. Белозерова, Н. Н. Законы симметрии и перевод / Н. Н. Белозерова // Университетские чтения. Вып 1. – СПб.: Филологический факультет СПбГУ, 2000. – С. 29–34.
3. Воробьев, В. В. Лингвокультурология [Теория и методы]: моногр. / В. В. Воробьев. – М.: РУНД, 1997. – 331 с.

4. Гак, В. Г. Языковые преобразования / В. Г. Гак. – М.: Школа “Языки русской культуры”, 1998. – 768 с.

5. Карцевский, С. Об асимметричном дуализме лингвистического знака / С. Карцевский // История языкознания XIX–XX веков в очерках и извлечениях; В. А. Звегинцев (отв. ред.). – М., 1965. – Ч. 2. – С. 85–90.

6. Леонтович, О. А. Русские и американцы: парадоксы межкультурного общения: моногр. / О. А. Леонтович. – Волгоград: Перемена, 2002. – 435 с.

7. Моисеева, С. А. Художественный текст как объект межкультурной адаптации: моногр. / С. А. Моисеева, Е. А. Огнева. – Белгород: Изд-во БелГУ, 2003. – 208 с.

8. Слышкин, Г. Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе / Г. Г. Слышкин. – М.: Academia, 2000. – 128 с.

Список источников примеров:

9. Булгаков, М. Мастер и Маргарита / М. Булгаков. – М.: Худ. лит., 1988. – 384 с.

10. Горький, М. Собр. сочин. в двух томах. / М. Горький. – М.: Полиграфресурсы, 2000. – Т. II: В людях. – С. 207–527.

11. Модiano, Р. Цирк идет / Р. Модiano / пер. с фр. А. В. Немировой. – Харьков: Фолио, 1999. – 192 с.

12. Пастернак, Б. А. Доктор Живаго / Б. А. Пастернак. – М.: Сов. Россия, 1989. – 640 с.

13. Роллан, Р. Кола Брюньон / Р. Ролан / пер. с фр. М. Лозинского. – Л.: Худ. лит., 1986. – 390 с.

14. Толстой, Л. Н. Анна Каренина / Л. Н. Толстой. – М.: Сов. Россия. – 560 с.

15. Boulgakov, M. Le Maître et Marguerite / M. Boulgakov. – P.: Laffont, 1968. – 512 p.

16. Gorki, M. En gagnant mon pain / M. Gorki / Tr. du russe par Jean Loubes. – Paris: Editions Fournier, 1946. – 303 p.

17. Modiano, P. Un cirque passe / P. Modiano. – P.: Gallimard, 1992. – 96 p.

18. Pasternak, B. Le docteur Jivago / B. Pasternak. – P.: Gallimard, 1986. – 695 p.

19. Rolland, R. Colas Breugnot / R. Rolland. – M.: Edition en langues étrangères, 1948. – 224 p.

20. Tolstoï, L. Anna Karénine / L. Tolstoï / Tr. du russe par S. Luneau. – P.: Gallimard, 1952. – 909 p.

Словари

21. Даль, В. И. Толковый словарь живого Великорусского языка: в 4-х т / В. И. Даль. – М.: Изд-во Русский язык, 1999. – 2716 с.

22. Ожегов, С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – М.: Русский язык, 1976. – 846 с.

Г. К. Семянькова (Беларусь, Віцебскі дзяржаўны
універсітэт імя П. М. Машэрава)

УЛАСНАЕ ІМЯ ЯК ПАКАЗЧЫК РЭЛІГІЯЙ, НАЦЫЯНАЛЬнай, САЦЫЯЛЬнай, КУЛЬТУРнай ХАРАКТАРЫСТЫКІ НОСЬБІТА

Для ідэнтыфікацыі чалавека ў грамадстве існуе багаты набор антрапанімных адзінак – уласнае асабовае імя, імя па бацьку, прозвішча

(усе тры кампаненты ўтвараюць афіцыйную формулу называння сучаснага беларуса), а таксама мянушка, псеўданім, нік (апошняя адзінка з’явілася адносна нядаўна ў сувязі з узнікненнем Інтэрнэт-камунікацыі). Пры такім багацці вылучыць пэўную асобу з калектыву, якому яна належыць, не складае ніякіх цяжкасцей. Можа ўзнікнуць пытанне: ці магчыма з антрапаніма атрымаць інфармацыю не толькі пра тое, хто яго носьбіт, але і які ён, чым займаецца, кім працуе, што яго цікавіць? Ці можа ўласнае імя не толькі называць, але яшчэ і характарызаваць чалавека?

Станоўчы адказ на пастаўленыя пытанні не выклікае сумненняў, калі гаворка ідзе пра герояў мастацкіх твораў, у якіх антрапанімныя найменні – яркія вобразны сродак, што дапамагае аўтару раскрыць характар персанажа, яго маральныя прынцыпы. Выбар антрапанімнай адзінкі тут свабодны і прадыктаваны задумай пісьменніка. Іншая справа ў рэальным жыцці, дзе свабодны выбар характэрны толькі для асобных антрапанімных адзінак.

Мэта прапанаванага артыкула – паказаць, якія ўласцівасці рэальна існуючага чалавека можа ўтрымліваць у сабе яго ўласнае імя (у шырокім сэнсе). Матэрыялам для даследавання сталі сучасныя найменні жыхароў Віцебшчыны.

Часам форма, знешняя абалонка ўласнага асабовага імені і прозвішча паказваюць, прадстаўніку якой нацыянальнасці яны належаць. Як вядома, большасць славян носіць кананічныя імёны, што прыйшлі да нас разам з прыняццем хрысціянства, – *Аляксандр, Аляксей, Вольга, Галіна, Генадзь, Ілья, Марыя, Мікалай, Міхаіл, Наталія, Сяргей, Таццяна* і інш. Паколькі на тэрыторыі Беларусі суіснуюць дзве кананічныя іменаслоўныя сістэмы – праваслаўная (або візантыйска-грэчаская) і рымска-каталіцкая, кожная з якіх мае свой набор уласных асабовых імён, – то нярэдка імя носьбіта падказвае, прадстаўнік праваслаўнага ці каталіцкага веравызнання перад намі. Напрыклад, толькі каталіцкай царквой прыняты імёны *Бернард* (Bernard), *Дамінік, Здзіслаў, Зігмунд* (Zygmunt), *Казімір* (Kazimierz), *Кароль, Каспер* (Kasper), *Людвік* (Ludwig), *Ружа, Франц, Юльяна, Ядвіга*, толькі праваслаўнай царквой – *Леў* і інш.

Асобныя імёны, агульныя для праваслаўных і каталіцкіх календароў, маюць у іх рознае гукавое афармленне: праваслаўнае *Васіль* – каталіцкае *Базыль* (Bazyli), праваслаўнае *Фама* – каталіцкае *Томаш* (Tomasz), а таксама *Іосіф – Ё(Ю)зэф* (Józef), *Якаў – Якуб* (Jakub), *Гаўрыіл – Габрыэль* (Gabriel), *Венедзікт – Бенядзікт* (Benedykt), *Варфаламей – Балтрамей* (Bartłomiej) і інш. Усе прыведзеныя вышэй імёны могуць быць паказчыкам рэлігійнай прыналежнасці носьбіта.

Дарэчы, на тэрыторыі сучаснай Віцебшчыны па колькасці пераважаюць прозвішчы, суадносныя з імёнамі менавіта праваслаўнага календара, што з’яўляецца сведчаннем таго, што на Віцебшчыне праваслаўе больш распаўсюджана, чым каталіцызм.

Як вядома, для беларусаў характэрна ўтварэнне жаночых імён ад мужчынскіх: *Васіліна* (ад *Васіль*), *Антаніна* (ад *Антон*), *Сцепаніда* (ад *Сцяпан*), *Еўдакія* (ад *Еўдакім*), *Лукер'я* (ад *Лука*), *Міхаліна* (ад *Міхал*), *Павяліна* (ад *Павел*) і інш. Вось чаму, калі жанчына носіць імя, якое паходзіць ад мужчынскага, можна з некаторай доляй упэўненасці сцвярджаць, што яна беларуска.

Прадстаўнікі неславянскіх народаў карыстаюцца іншымі, прынятымі менавіта ў іх асабовымі імёнамі: цыгане, напрыклад, даюць сваім дзецям імёны *Забар*, *Зураб*, *Татрына*, літоўцы – *Рымантас*, *Юозас*, армяне – *Армен*, яўрэі – *Абрам*, *Леві*, *Ракель*, татары – *Дынар*, *Расул*, *Такрыма*, *Эльдар* і г. д.

Як бачна, гучанне ўласнага асабовага імені з'яўляецца парой паказчыкам таго, прадстаўнік якой народнасці або нацыянальнасці перад намі.

Сказанае пра ўласнае асабовае імя ў значнай ступені адносіцца і да прозвішчаў. Пачуўшы прозвішчы, якія заканчваюцца на *-ель* (*Гігель*, *Даргель*, *Дубнель*, *Жынгель*, *Зюзель*, *Цынгель*, *Цыунель*, *Шакель*), на *-уль* (*Гасюль*, *Жагуль*, *Раўгуль*, *Ундруль*), а таксама на *-ас*, *-іс*, *-ус* (*Валюкас*, *Протас*, *Кіулінас*, *Яўнас*; *Балтаданіс*, *Вайчаніс*, *Грудзіс*, *Журкеліс*, *Шакаліс*; *Макутэнус*, *Тускенус*), можна з пэўнай доляй упэўненасці сцвярджаць, што яны належаць выхадцам з Прыбалтыкі. Бо, як вядома, суфікс *-elis* у літоўскай мове – адзін з самых прадуктыўных, дэрываты маюць памяншальнае ці ласкальнае адценне [1, с. 73]. Беларускія прозвішчы на *-уль* бытуюць на той жа тэрыторыі, што і айконімы з гэтым фармантам: у раёнах, якія мяжуюць з Літвой [1, с. 80].

Знешняя абалонка прозвішчаў *Давідсон*, *Ітэльсон*, *Петэрсон*, *Юргінсон*, *Якабсон* (*сон* з ням. *Sohn* 'сын'), *Бауман*, *Бляхман*, *Глейдман*, *Дрэйман*, *Нірман*, *Эрдман* (*-ман* літаральна 'муж' або 'чалавек па імені'), *Глімберг*, *Ліндзінберг*, *Міндзенберг*, *Родберг*, *Станберг*, *Тамберг* (*-берг* з ням. *der Berg* 'гара') дае падставы меркаваць, што іх носьбіты – немцы або яўрэі, *Бакичянян*, *Сцепянян*, *Шэйвян* – армяне, *Джу-лі-Джан*, *Зав-ды-Ян* – кітайцы.

Па структуры асобных прозвішчаў можна з некаторай доляй упэўненасці сцвярджаць, што іх носьбіт – карэнны беларус. Найперш гэта прозвішчы на *-онак/-ёнак*, якія адносяцца да ўнутрымоўнага беларускага прозвішчнага тыпу, хоць і сустракаюцца на прылеглых да Беларусі тэрыторыях Расіі: *Аксючонак*, *Арцямёнак*, *Васючонак*, *Гардзяёнак*, *Герасіме́нак*, *Давыдзёнак*, *Дзенісе́нак*, *Карпушо́нак*, *Міклушо́нак*. Як вядома, фармант *-онак/-ёнак* мае патранімічны характар, а прозвішчы сустракаюцца на той жа тэрыторыі, на якой з гэтым суфіксам утвараюцца назвы маладых істот тыпу *цялёнак*, *парасёнак* (на іншай тэрыторыі – *цяля*, *парася*).

Толькі беларускай мове ўласцівы таксама прозвішчы на *-еня/-эня* тыпу *Гайдучэня, Зяленя, Кайдуленя, Крупеня, Ляўчэня, Шупеня, Федасеня*. У прозвішчах фармант *-еня/-эня* выражае патранімічнае значэнне, аднак па значэнні ён суадносіцца з апелятыўным фармантам *-яня*: *кураня, лісяня*.

Першасныя прозвішчы, якія шляхам трансанімізацыі (прозвішча *Філат* < уласнае асабовае імя *Філат* < кананічнае імя *Филарет*; прозвішча *Капуста* < мянушка *Капуста* < апелятыў *капуста*) узніклі з імён і мянушак апелятыўнага характару, таксама ўласцівы найперш беларускай антрапанімнай сістэме. Таму пра носьбіта такога прозвішча можна сказаць, што ён хутчэй за ўсё карэнны беларус.

Прозвішчы ж на *-іх/-ых* (*Чарных, Барзых, Беражных, Картавых, Рускіх*) уключаюцца даследчыкамі ва ўнутрымоўны рускі тып як рэгіянальныя, “сібірскія”, бо такія антрапонімы шырока распаўсюджаны на поўначы і ў чарназёмнай паласе Расіі [2]. Прозвішчы на *-іх/-ых* генітыўна ўзыходзяць да патронімаў, якія называлі сям’ю як цэлае: *Кароткіх* ‘сын або прыгонны сям’і *Кароткіх*’.

Багатую інфармацыю можна атрымаць з мянушкі, якую носіць чалавек: *Козыр* – гуляе ў карты, *Карась* – аматар рыбалкі, *Пчолка* – працалюбівы, *Дзядзя Сцёпа* – высокага росту, *Глобус У Падцяжках* – з вялікім жыватом, *Кулік-Нага* – кульгавы, *Капчэй, Косці* – худы, *Крот* – з дрэнным зрокам, *Скунс* – ад яго заўсёды дрэнна пахне, *Божы Адуванчык* – старая жанчына, якая фарбуе валасы ў рыжы колер, *Лысы, Кучаравы, Картавы, Губасты*.

Часам па ўнутранай форме неафіцыйнага наймення можна здагадацца пра ўзрост і захапленні яго носьбіта. Напрыклад, мянушкі моладзі нярэдка ўключаюць адзінкі са слэнгу, паўтараюць імёны ўдзельнікаў папулярных у гэтым асяроддзі музычных груп, герояў перадач, мультыплікацыйных і кінафільмаў, выразы з рэкламных ролікаў: *Лафа* (ад Лёша), *Халява* (хлопец, які падчас сесіі нічога не вучыць), *Масяня* (ад імені персанажа тэлеперадачы), *Рэмба* (ад прозвішча Раманенка), *Дэцл* (носьбіт захапляецца музычнай дзейнасцю спевака Дэцла), *Сплін* (фанат групы “Сплін”), *Шнур* (носьбіт мянушкі цікавіцца жыццём і творчасцю лідэра музычнай групы “Ленінград” Сяргея Шнурава), *Цімаці* (носьбіт мае прозвішча Цімафееў; Цімаці – сцэнічны псеўданім расійскага спевака), *Рэпер* (падлетак, які апрацаваў ў шырокія джынсавыя штаны і “байкі” з капюшонам), *Трыццаць Дзве Жамчужыны* (мае белыя прыгожыя зубы).

У асяроддзі моладзі частыя мянушкі, утвораныя ад уласных асабовых імён у іх змененым, пераасэнсаваным выглядзе: *Кактус* – ад Каця, *Шок* – ад Пашок (Павел), *Гей* – ад Сяргей, *Кастыль* – ад Канстанцін, *Дзімасты* – ад Дзіма, *Улітка* – ад Ульяка (Ульяна), *Касцет* – ад Косця, *Анаша* – ад Наташа, *Юла* – ад Юля, *Люцік* – ад Людміла, *Юшка* – ад Ільюшка, *Ірыска* – ад Ірышка, *Карась* – ад Юрась (Юрый). Як правіла,

такія мянушкі аманімічныя з апелятывамі, якія блізкія з імёнамі па гучанні (нярэдка рыфмуюцца), хоць і не маюць з апошнімі нічога агульнага.

Моладзь карыстаецца таксама мянушкамі, што ўяўляюць сабой арыгінальныя іншамоўныя “адпаведнікі”, блізкія па гучанні з уласнымі асабовымі імёнамі: *Ляно́р* ад *Лена*, *Вальдэма́р* ад *Валеры́й*, *Леон* ад *Лёня*, *Нінэль* ад *Ніна*, *Джэўльета* ад *Юля*, *Жанэ́т* ад *Жанна*, *Боб* ад *Во́ва*, *Джон* ад *Жэ́ня*, *Вано* ад *Ва́ня*, *Рамэо* ад *Рама́н* і інш.

Такім чынам, уласныя асабовыя імёны, прозвішчы, мянушкі пры ўважлівым, умелым вывучэнні могуць многае “расказаць” пра свайго носьбіта: нацыянальнасць, веравызнанне, месца нараджэння або пражывання, асаблівасці характару, знешні выгляд, схільнасці, звычкі і многае іншае.

Літаратура

1. Бірыла, М. В. Літоўскія элементы ў беларускай анамастыцы: даклады VI Міжнар. з’езда славістаў / М. В. Бірыла, А. П. Ванагас. – Мінск: Навука і тэхніка, 1968. – 100 с.

2. Никонов, В. А. География фамилий / В. А. Никонов / С. И. Брук (отв. ред.); АН СССР, Ин-т этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая. – М.: Наука, 1988. – 189 с.

А. У. Сівак (Беларусь, Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І. П. Шамякіна)

ЛЕКСІКА-СЕМАНТЫЧНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ НАЗВАЎ НАСЕЛЕННЫХ ПУНКТАЎ НІЗІННАГА ПАХОДЖАННЯ ГОМЕЛЬШЧЫНЫ

Паводле характару рэльефу аронімы-апелятывы, ад якіх утварыліся населеныя пункты, могуць быць вышыннага і нізіннага паходжання. Яны характарызуюцца апазіцыйнай значэнняў кампанентаў (верх-ніз) і аб’яднаны паняццем віду рэльефу (напрыклад: назва пасёлка *Высокі*, які знаходзіцца на высокім месцы, супрацьпастаўляецца назве горада *Глыбокае*, што знаходзіцца на нізкім месцы).

Існуюць два віды рэльефу: нізкагорны і высакагорны, якія падзяляюцца на дадатныя (выпуклыя – *узвышшы*, *хрыбты*), адмоўныя (*увагнутыя* – *упадзіны*, *катлавіны*, *даліны*) і плоскія (*гарызантальныя* і *нахіленыя раўніны*) [1, с. 259].

Кожная тэрыторыя мае свае асаблівасці форм рэльефу: калі для некаторых мясцін Расіі і Украіны спецыфічным лічыцца высакагорны від рэльефу, то для Беларусі ўласцівы нізкагорны: гэтак *гара*, *града*, *востраў*, *грэбень*, *курган*, *груд* і інш. (напрыклад: *Альсагорка* [2, с. 29], *Востраў* [2, с. 99], *Грабяні* [3, с. 54] *Гіневічаў Груд* [2, с. 125], *Горкі* [3, с. 53], *Грыва* [3, с. 55], *Дзедаў Курган* [3, с. 59], *Дубовая Града* [3, с. 62], *Сіні Востраў* [3, с. 155], *Халмы* [3, с. 172] і інш.).

Адным з кампанентаў ароніма супрацьлеглага значэння, як гаварылася вышэй, з'яўляюцца назвы населеных пунктаў, утвораных ад апелятываў нізіннага паходжання (46 населеных пунктаў – 28,5 %). Назвы населеных пунктаў, суадносныя з узвышшамі, сустракаюцца часцей, чым назвы нізіннага рэльефу, таму што нізіну не заўсёды можа заўважыць чалавек, а ўзвышша служыць своеасаблівым арыенцірам на мясцовасці.

Апелятыў *нізіна* азначае нізкае месца або раўніну, якая знаходзіцца не вышэй 200 м. над узроўнем мора [4, с. 287]. Значыць, нізіна ўтварае нейкую ўпадзіну, паглыбленне або даліну, якая характарызуецца нізкім рэльефам у адносінах да верху.

Аранімічныя назвы нізіннага рэльефу характарызуюцца апелятывамі *алёс, балота, брод, даліна, зуб, канава, катлавіна, копанка, лог, машок, перакон, плёсы, роў, тапіла, турок, яма*. Як від нізіннага рэльефу, яны абазначаюць:

алёс – нізкія мясціны, якія зараслі хмызняком [5, с. 56];

балота – поле на нізкім месцы [2, с. 57]; *брод* –

глыбокі роў [5, с. 105];

даліна – нізіна, вялікая ўпадзіна паміж гор ці ўзгоркаў [5, с. 230]; *зуб*

– поле на месцы балота [5, с. 315]; *канава* – неглыбокі і нешырокі

доўгі равок з вострым вуглом

трохкутніка ўнізе для сцёку вады, таксама абазначае выкапаны роў [5, с. 339];

катлавіна – паглыбленне, у якім звычайна стаіць вада і расце трава; *яма* [5, с. 350];

машок – балоцістае махавое месца; нізкі луг, які парос мохам [5, с. 423];

перакон – перакапаны канавай перашыек паўвострава; роў; перакапае ўзвышша паміж балотамі і азёрамі [5, с. 510];

плёсы – нізкае месца на заліўным беразе [2, с. 288]; *роў* – глыбокае,

як канава, паніжэнне, якое вымыта веснавымі

ліўнямі; штучная глыбокая канава; бяздонны сухі яр [5, с. 582]; *тапіла* –

нізкае поле ці лес, якое ў час разводдзя і паводкі

затапляецца вадой, непраходнае месца на дрыгнявістым балоце [2, с. 366];

турок – лог, поле, якія абмежаваны балотам, кустамі [5, с. 660]; *яма*

– выкапанае або прыроднае паглыбленне ў зямлі, вялікая яма; *нізіна* [5, с. 715].

Як бачым, тэрміны-апелятывы маюць розную форму і характар утварэнняў, але ўсе яны адносяцца да ніжняга рэльефу і характарызуюць яго з розных бакоў. Таксама неабходна адзначыць, што гэтыя тэрмінаадзінкі могуць быць не толькі *адназначнымі*, але і *мнагазначнымі*, што сведчыць аб разнастайным характары беларускага ландшафту.

На ўзнікненне нізіннага рэльефу ўплываў не толькі прыродны фактар, але і гаспадарчая дзейнасць чалавека. Многія паглыбленні

ўтварыліся ў часы Вялікай Айчынай вайны, а таксама пасля здабычы карысных выкапняў, меліярацыі, капання ям для мыцця бялізны і інш. Прыстасоўваючыся да розных умоў жыцця, людзі асвойвалі прыродныя багацці, у выніку чаго ўзніклі паселішчы (напрыклад: *Канава* [3, с. 83], *Катловіна* [3, с. 86], *Копанка* [3, с. 89], *Сухое Балота* [3, с. 164], *Перакоп* [3, с. 135], *Ямнае* [3, с. 188–189] і інш.).

Некаторыя назвы населеных пунктаў цяжка растлумачыць, таму што яны могуць абазначаць адначасова і *верх*, і *ніз*, г. зн. яны характарызуюцца двухбаковасцю семантыкі (напрыклад: вёска *Дражня* ў дыялектнай мове мае назву “*даліна*” і тлумачыцца таксама як *горная даліна* [2, с. 157]; аснова назвы вёскі *Плёсы* суадносіцца з географічным тэрмінам *плёс*, што абазначае “шырокі ціхі ўчастак ракі паміж перакатамі або астравамі”, а таксама тлумачыцца як нізкае месца на заліўным беразе” [2, с. 288]).

Населеныя пункты, суадносныя з назвамі нізіннага паходжання, як і вышыннага, падзяляюцца на аднакампанентныя (26 адзінак – 56,5 %): *Балотня* [3, с. 26], *Брод* [3, с.33], *Даліна* [3, с. 57], *Заложжа* [3, с. 70], *Заямнае* [3, с. 73], *Канава* [3, с. 83], *Машок* [3, с. 110], *Перакоп* [3, с. 135], *Перароў* [3, с. 135], *Равішча* [3, с. 143], *Турок* [3, с. 168] і інш. і на двухкампанентныя (20 адзінак – 43,4 %): *Белае Балота* [2, с. 156], *Бярозавае Балота* [3, с. 36], *Гарэлае Балота* [3, с. 51], *Дубовы Лог* [3, с. 62], *Крыжовы Лог* [3, с. 94], *Перароўскі Млынок* [3, с. 135], *Ясная Даліна* [3, с. 189] і інш.

Такім чынам, нізінны характар рэльефу абумовіў узнікненне многіх географічных назваў Гомельшчыны, якія яскрава сведчаць пра спецыфічныя асаблівасці розных утварэнняў ландшафту гэтага рэгіёну, асобныя назвы можна кваліфікаваць як пераходныя, нізінна-вышыннага паходжання.

Літаратура

1. Беларуская Савецкая Энцыклапедыя: у 12 т. / рэдкал.: П. У. Броўка (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БелСЭ, 1973. – Т. 9. – 640 с.
2. Лемцюгова, В. П. Тапонімы распаўядаюць: навукова-папулярныя эцюды / В. П. Лемцюгова. – Мінск: Літаратура і Искусство, 2008. – 416 с.
3. Рапановіч, Я. Н. Слоўнік назваў населеных пунктаў Гомельскай вобласці / Я. Н. Рапановіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1986. – 240 с.
4. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. / пад рэд. К. К. Атраховіча. – Мінск: БелСЭ, 1978. – Т. 3. – 768 с.
5. Яшкін, І. Я. Слоўнік беларускіх мясцовых географічных тэрмінаў: Тапаграфія. Гідралогія / І. Я. Яшкін. – Мінск: Беларус. навука, 2005. – 808 с.

О. М. Стрелюк (Україна, Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка)

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ МІКРОТОПОНІМІВ СКЛАДЕНОЇ СТРУКТУРИ ШАЦЬКОГО І РАТНІВСЬКОГО

РАЙОНІВ ВОЛИНИ

Уперше на слов'янських теренах структурно-словотвірний аналіз топонімів здійснили Ф. Палацький, Ф. Міклошич, В. Ташицький, С. Роспанд, Я. Рудницький та ін. Деривацію українських топонімів найактивніше у ХХ ст. вивчали К. Галас, Є. Черняхівська, Ю. Карпенко, О. Купчинський, Д. Бучко, В. Лобода, Л. Масенко, М. Худаш та ін.

Мікротопоніми, як один із класів топонімів, мають, як правило, просту форму вираження, тобто є одноклексемними, проте важливою формальною рисою цих онімів є наявність значної кількості лексем складеної структури, які підкреслюють винятковість мікротопонімів на тлі інших власних назв. Багатокомпонентність є до певної міри характерною ознакою цих онімів. Вона найчастіше виявляється у процесі номінації об'єктів [6, с. 103]. Досить часто недостатньо сказати, що мікрооб'єкт іменується просто *Ліс* чи *Город*, а для вирізнення його із ряду подібних об'єктів застосовують різноманітні означення: *Чорний*, *Старий* тощо. Для окреслення певної території застосовують і складніші синтаксичні конструкції, а також прийменникові формації. Подібні структури виділяють мікротопоніми в окремий ряд власних назв, які характеризуються певним набором особливостей.

Мікротопоніми складеної структури можна групувати на дво- та багатокомпонентні формування. У межах досліджуваної території такі мікротопоніми презентуються прийменниковими конструкціями та двокомпонентними сполуками. У межах названих груп виділяємо ще ряд підгруп.

Прийменникові конструкції становлять собою особливу рису мікротопонімів. Вони збагачують структурні засоби, за допомогою яких ідентифікують мікрооб'єкти.

Ю. Карпенко назвав прийменникові мікротопоніми «назвами-орієнтирами, які являють собою архаїчні синтаксичні конструкції. За відсутністю прямої назви мікрооб'єкта, певний об'єкт позначають за його розташуванням відносно іншого. Просторові відношення двох суміжних об'єктів оформляють при цьому, як правило, прийменники. Таким чином, менш відомі об'єкти позначають через відомі або більш значні за розміром» [5, с. 23].

Найчастіше прийменникові сполуки виникають внаслідок зміни функції, тобто апелятивна синтаксична конструкція переходить у власну назву. Мікротопоніми творяться звичайно спонтанно, з готових форм або структур. Інколи важко визначити чи це апелятивне сполучення, чи вже онім. На думку Д.Бучка, ці назви «вказують на локалізацію «безіменних» de facto об'єктів стосовно примітних і загальновідомих на певній території об'єктів» [1, с. 20].

Прийменникові конструкції – це утворення, що складаються

з прийменника і субстантивного компонента. Такі формування виражаються двокомпонентною структурою, в якій головну роль відіграє прийменник, оскільки він творить локативне відношення. Без прийменника власна назва входила б до складу мікротопонімів простої структури з винятково ідентифікуючими, індивідуалізуючими функціями, але без своєрідної просторової. Номінація здійснюється через безпосередню вказівку на конкретний об'єкт за допомогою прийменників.

Мікротопоніми з прийменником **за** (43 %). Названий прийменник вказує, що іменованій об'єкт знаходиться стосовно номінатора за іншим, примітним об'єктом. Моделі творення такі:

прийменник **за** + іменник жіночого роду однини в О. в., наприклад: п. *За річкою* (Забр. Рт, Пол., Самійл. Шц), п. *За просікою* (Вільш. Шц), п. *За горою* (Самійл. Шц).

прийменник **за** + іменник чоловічого роду однини в О. в., наприклад: ліс *За лагором* (Гут. Рт), п. *За ставком* (Пост. Рт), ч.с. *За капером (валом)* (Річ. Рт), п. *За ровом* (Гр. Шц), ліс *За бродом* (Самійл. Шц).

прийменник **за** + антропонім чоловічого роду однини в О. в., наприклад: п. *За Кулачком* (Гірн. Рт), ліс *За Баранчиком*, п. *За Шахтьором* (Гут. Рт), п. *За Пишуком* (Тур Рт), п. *За Ваврамом* (М.-Річ. Рт), ліс *За Троцьом* (Вільш. Шц).

прийменник **за** + іменник середнього роду однини в О. в., наприклад: п. *За озером*, п. *За селом* (с. Гр. Шц), ліс *За болотом* (Пол., Самійл. Шц).

прийменник **за** + іменник в О. в. множини, наприклад: ліс *За кладами* (Самійл. Шц).

Мікротопоніми з прийменником **під** (12 %). Прийменник **під** вказує на місце, розташоване поблизу, біля будь-чого, інколи – біля підніжжя. Моделі творення такі:

прийменник **під** + іменник жіночого роду однини в О. в., наприклад: гай *Під осикою* (Щедр. Рт), п. *Під яблунькою* (Пол. Шц).

прийменник **під** + іменник чоловічого роду однини в О. в., наприклад: сін. *Під Лісом* (Пол. Шц); х. *Під лісом* (Світ. Шц).

прийменник **під** + іменник середнього у О. в., наприклад: х. *Під болотом* (Світ. Шц).

прийменник **під** + онім чоловічого роду однини в О. в., наприклад: п. *Під Поренським* (Пол. Шц).

Мікротопоніми з прийменником **коло (біля)** (16 %). Названий прийменник вказує, що іменованій об'єкт знаходиться недалеко від об'єкта-орієнтира. Моделі творення такі:

прийменник **коло** + іменник чоловічого роду однини у Р. в., наприклад: п. *Біля дуба* (Мельн. Шц), п. *Коло дуба* (Пол. Шц), п. *Коло млина* (Самійл. Шц).

прийменник **коло (біля)** + антропонім жіночого роду однини у Р. в., наприклад: п. *Біля Олени*, п. *Біля Сиклети* (Гірн. Рт), ліс *Біля Катеринки* (Тур Рт), п. *Коло Соватіихи* (Самійл. Шц).

прийменник **коло (біля)** + антропонім чоловічого роду однини у Р. в., наприклад: п. *Біля Пітруна* (Мельн. Шц).

Коли не враховується місце локалізації номінатора, то при номінації найчастіше використовуються прийменники **на і в**. Вони виражають подібну семантику – номінативний об'єкт знаходиться на території або в межах просторового охоплення об'єкта-орієнтира [1, с. 21].

Мікротопонімам з прийменником **на** (14 %) притаманні такі моделі творення:

прийменник **на** + іменник чоловічого роду однини у М. в., наприклад: ч.с. *На валу* (М.-Річ. Рт), п. *На лузі* (Вільш. Шц).

прийменник **на** + іменник у М. в. множини, наприклад: п. *На ловах* (Пост. Рт); бол. *На ямах* (Самійл. Шц).

прийменник **на** + прикметник чоловічого роду однини у М. в., наприклад: п. *На малому* (Пол. Шц).

прийменник **на** + прикметник середнього роду однини у Н. в., наприклад: бол. *На гумове* (Сам. Рт).

прийменник **на** + антропонім чоловічого роду однини у М. в., наприклад: ліс *На Мокошині* (Вільш. Шц).

З прийменником **в(у)** (8 %) деривати утворюються за наступними моделями:

прийменник **в(у)** + антропонім чоловічого роду однини у Р. в., наприклад: ліс *У Бариня* (Тур Рт).

прийменник **в(у)** + іменник середнього роду однини у М. в., наприклад: п. *В капустацьку* (Пол. Шц).

прийменник **в(у)** + іменник у М. в. множини, наприклад: ліс *В лугах* (Тур Рт).

прийменник **в(у)** + прикметник чоловічого роду однини у М. в., наприклад: сін. *В довгому* (Пол. Шц).

Одиничними прикладами представлені деривати з прийменниками **до** та **перед**. Мікротопоніми з прийменником **до** вказують на кінцевий пункт напрямку дії: п. *До Сруля* (Вел. Рт), а словоформи з прийменником **перед** вказують, що іменованій об'єкт знаходиться перед іншим: ч.с. *Перед село* (Здом. Рт).

Таким чином, на досліджуваній території зафіксовано 49 одиниць прийменникового походження. Найбільше мікротопонімів ужито з прийменниками *за, коло (біля)*, що найчіткіше окреслюють розташування об'єкта в просторі.

Двочленні словосполучення в мікротопонімії Волині вживаються винятково часто. На апелятивному рівні вони творяться за допомогою

лексико-синтаксичного способу. Механізм творення цих словосполук передбачає складання з двох самостійних синтаксичних елементів, які внаслідок топонімізації перетворилися у синтаксично неподільну одиницю.

За структурою і якісним складом двослівні мікротопоніми найширше представлені двослівним атрибутивним сполученням, де перше слово є узгодженим чи рідше неузгодженим означенням, а друге – географічним терміном, який називає реальну видову належність об'єкта номінації. Такий зразок є, очевидно, елементарним способом називання невеликого об'єкта місцевого значення, який навіть за умов нетривалої традиції вживання забезпечує виконання назвою диференціюючої функції у порівняно вузькому мовленнєвому соціумі. Топонімічно спеціалізованим у таких назвах є означення, яке з часом може перейняти на себе функцію цілого топоніма, переходячи до іншого структурно – словотвірного типу – субстантивованих прикметників.

1. Складені мікротопоніми, першою складовою яких є атрибути з різними формантами:

а) атрибути з суфіксом *-ськ-* (*-цьк-*), (18 %) вказує на присвійно-відносний зв'язок об'єкта з відповідною особою, групою осіб чи населеним пунктом. Таких топонімів є 1,5 %. Вони утворюються за моделями:

іменна основа + суф. *-ськ-* (*-цьк-*) + закінчення Н. в. однини чоловічого роду + іменник, який позначає родове поняття. Наприклад: ліс *Світязький кут* (Пол. Шц), рів *Пульменський рів* (Пульм. Шц), брід *Галювський брід*, ч.л. *Ребинський ліс* (Корт. Рт), п. *Річицький чек* (Пост. Рт), гай *Американський лісок* (Ратн. Рт), бол. *Точиський луг* (Річ. Рт), рів *Панський рів* (Ком. Рт), ч.л. *Борсутський мох* (Меж. Рт), бр. *Гутський брід* (Забол. Рт).

іменна основа + суф. *-ськ-* (*-цьк-*) + закінчення Н. в. однини середнього роду + іменник, який позначає родове поняття. Наприклад: бол. *Татарське болото* (Гр. Шц), бол. *Світязьке болото* (Пол. Шц), бол. *Підконобильське болото* (Жир. Рт), ч.с. *Царське село* (Ратн. Рт), п. *Панське поле* (Видр. Рт), ч.с. *Залухівське поле* (Поч. Рт), бол. *Луцьке болото* (Вел. Рт).

іменна основа + суф. *-ськ-* (*-цьк-*) + закінчення Н. в. однини жіночого роду + іменник, який позначає родове поняття. Наприклад: г. *Булавинська гора* (Прип. Шц), ч.л. *Польська могила* (Самійл. Шц), кр. *Багужинська криниця* (Вел. Рт), ур. *Гутська бульба* (Жир. Рт), п. *Косиківська нива* (Здом. Рт), сін. *Молодинська яма* (Ратн. Рт), рів *Турська канава* (Тур Рт), ч.с. *Німецька гребля* (Гут. Рт), ч.л. *Шевцівська гірка* (Зам. Рт), гр. *Циганська гора* (М.-Річ. Рт), ч.с. *Щетинська посадка* (Поч. Рт), дор. *Паліоновська дорога* (Стар. Рт).

іменна основа + суф. *-ськ-* (*-цьк-*) + закінчення Н. в. множини +

іменник, який позначає родові поняття. Наприклад: бол. *Хрущиські ями* (Вел. Рт), ліс *Кінські могилки* (Корт. Рт), п. *Цвяхівські нивки*, сін. *Шацькі ризке*, ліс *Шацькі хороми* (Гут. Рт).

б) суфікс *-н-* (3 %) прикметниковий суфікс, який притаманний утвореним від іменників прикметникам (1,9 %). Моделі творення такі:

іменна основа + суф. *-н-* + закінчення Н. в. однини чоловічого роду + іменник, який позначає родові поняття. До них належать: ур. *Граничний рів* (Пульм. Шц), ч.р. *Засипаний міст*, ч.с. *Мінне поле* (Ратн. Рт), п. *Казенний клин* (Гут. Рт), рів *Пограничний рів* (Пульм. Шц).

іменна основа + суф. *-н-* + закінчення Н. в. однини жіночого роду + іменник, який позначає родові поняття. Серед них: ур. *Голодна могила* (Стар. Рт).

в) суфікс *-ов-* (26 %) вказує на релятивні, рідше – релятивно-посесивні зв'язки. Він є найпродуктивнішим в утвореннях цього типу (%). Мікротопоніми з суфіксом *-ов-* утворюються за формулами:

іменна основа + суф. *-ов-* + закінчення Н. в. однини жіночого роду + іменник, який позначає родові поняття, наприклад: гр. *Торгова гірка*, пос. *Школьна посадка* (Вільш. Шц), ліс *Буньова гірка*, ур. *Жидова ковбанька* (Гр. Шц), ч.с. *Васькова кринка* (Мельн. Шц), п. *Мульова пічка*, гр. *Тарасова гора* (Прип. Шц), п. *Бунькова нивка* (Пульм. Шц), ст. *Борисова сажавка* (Світ. Шц), бол. *Дідова шия* (Шацьк Шц), п. *Бульова нива*, гр. *Мелешкова гора*, рів *Тарасова канава*, п. *Чуликова нива* (Вел. Рт), ур. *Мошова гора*, ур. *Ярмилкова нивка* (Жир. Рт), ур. *Гульова канава*, г. *Родилова гора* (Забол. Рт), гр. *Банахова гора* (Забр. Рт), п. *Дідова вода* (Залух. Рт), ч.л. *Боброва гора*, бол. *Попова тростенка* (Річ. Рт), ур. *Мацова гора* (Сам. Рт), ч.с. *Жидова могила* (Тур Рт), ч.с. *Попова ямка* (Щедр. Рт), г. *Тетерукова гора* (Видр. Рт), п., ліс *Грицанова нивка*, п. *Дякова нивка*, п. *Каплунова нивка*, п. *Никонова нивка*, п. *Романова нивка*, п. *Романчикова гребля*, ліс *Маркейова березина* (Гут. Рт), ч.л. *Попова гора* (Щ.В. Рт).

іменна основа + суф. *-ов-* + закінчення Н. в. однини чоловічого роду + іменник, який позначає родові поняття, наприклад: ч.л. *Стадніковий ліс* (Вільш. Шц), гай *Цвіріньковий гай* (Пол. Шц), ур. *Кізьов рів*, п. *Михалковий садок* (Пульм. Шц), ч.с. *Ковальовий кут* (Світ. Шц), ліс *Іванов островок* (Ратн. Рт), ліс *Соколовий криж* (Гут. Рт).

іменна основа + суф. *-ов-* + закінчення Н. в. однини середнього роду + іменник, який позначає родові поняття, наприклад: бол. *Павлове багно* (Кр. Рт), п. *Попове поле* (Ратн. Рт), ліс *Вервопе поле* (Видр. Рт), п. *Денисове поле*, п. *Трактористове поле* (с. Гут. Рт).

іменна основа + суф. *-ов-* + закінчення Н. в. множини + іменник, який позначає родові поняття, наприклад: бол. *Вусові груди* (Залух. Рт).

г) суфікс *-ів-* (10 %) вказує на відношення певного об'єкта до конкретної особи (%). Моделі творення дериватів з цим суфіксом такі:

іменна основа + суф. *-ів-* (*-ув-*) + закінчення Н. в. однини чоловічого роду + іменник, який позначає родове поняття, наприклад: ур. *Лишув кут* (Гр. Шц), міст *Чортів міст* (Мельн. Шц, Гут. Рт), ур. *Ступанейків острів* (Пол. Шц), ур. *Жедув сотрів*, х. *Павлів брід* (Прип. Шц), ур. *Сахарків город* (Жир. Рт), п. *Ванькув кут* (Забол. Рт), гай *Бреїв лісок* (Ратн. Рт), бол. *Марків кут* (Щедр., М.-Річ. Рт), ч.с. *Наумув корч*, луг *Панасюків луг*, ч.с. *Попів сад*, луг *Самарків луг*, ч.с. *Самусів канал* (Щедр. Рт), болото, сінокіс *Орлів брід* (Меж. Рт).

іменна основа + суф. *-ів-* (*-ув-*) + закінчення Р. в. множини + іменник, який позначає родове поняття, наприклад: ч.с. *Вулиця звірів* (Видр. Рт);

д) суфікс *-ин-* (9 %) вказує на відношення певного об'єкта до конкретної особи (1 %). Моделі творення такі:

іменна основа + суф. *-ин-* + закінчення Н. в. однини чоловічого роду + іменник, який позначає родове поняття, наприклад: ч.л. *Хількин брок* (Заліс. Шц), п. *Бабин вовк* (М.-Річ. Рт), ч.с. *Марвин кут* (Дат. Рт).

іменна основа + суф. *-ин-* + закінчення Н. в. однини жіночого роду + іменник, який позначає родове поняття, наприклад: ч.с. *Маніна хвоїна* (Кроп. Шц), г. *Верчина гора* (Прип. Шц), ч.л. *Настина криниця* (Пульм. Шц), ур. *Бабина гора* (Вел. Рт), ч.с. *Шолотишина гірка* (Дат. Рт), ч.р. *Паніна яма*, гр. *Таніна нивка* (Забр. Рт), сін. *Балабушина нивка* (Корт. Рт), бол. *Шаїна ямка* (Щедр. Рт), ч.л. *Ганнина хвійка* (Зал. Рт), ліс *Малющина дубина* (Зам. Рт), .

іменна основа + суф. *-ин-* + закінчення Н. в. однини середнього роду + іменник, який позначає родове поняття, наприклад: бол. *Химчине болото* (Забр. Рт), п., ліс *Польчине місце* (Гут. Рт).

Одиничними прикладами представлені моделі з суфіксами *-ів-*, *-ш-*, *-ач-*, *-ав-*, *-т-*:

іменна основа + суф. *-ач-* + закінчення Н. в. однини середнього роду + іменник, який позначає родове поняття: бол. *Свиняче болітце* (Гр. Шц).

іменна основа + суф. *-ів-* + закінчення Н. в. однини жіночого роду + іменник, який позначає родове поняття: г. *Вошива гора* (Прип. Шц).

прикметник чоловічого роду однини в Н. в. + іменник, який позначає родове поняття, наприклад: ч.р. *Менший брід* (Прип. Шц).

іменна основа + суф. *-ав-* + іменник, який позначає родове поняття: ч.л. *Артесяви струвки* (Вел. Рт).

пасивний дієприкметник + іменник, який позначає родове поняття: ліс *Забита баба* (Шацьк Шц)

2. Мікротопоніми, першою частиною яких є атрибути, які не містять жодного суфікса. Такі мікротопоніми становлять 29 % від загальної кількості опрацьованого матеріалу. Моделі творення такі:

прикметник чоловічого роду однини в Н. в. + іменник, який позначає родові поняття, наприклад: п. *Довгий груд* (Гр. Шц), ч.р. *Великий брі*, ч.л. *Рабий паль* (Прип. Шц), ліс *Високий лід* (Самійл. Шц), ліс *Чорний яр* (Вел. Рт), п. *Середній лісок* (Залух. Рт), ч.с. *Великий куток*, ч.л. *Мертвий ліс* (Корт. Рт), п. *Старий ліс* (с. Пост. Рт), ч.л. *Білий слуп*, ч.л. *Великий луг* (Річ. Рт), ч.л. *Чорний ліс* (Бр. Рт), ч.с. *Лютий брід* (Видр. Рт), ч.л. *Гнилий багон* (Гут. Рт), п. *Вовчий острівок* (Самійл. Шц), ліс *Вовчий ліс* (Залух. Рт), ч.л. *Вовчий брід* (Тур Рт), ч.с. *Вовчий острівок* (Меж. Рт).

прикметник жіночого роду однини в Н. в. + іменник, який позначає родові поняття, наприклад: п. *Гола берва* (Мельн. Шц), г. *Леса гора* (Прип. Шц, Зал. Рт), п. *Довга нива* (Вел. Рт), рів *Стара канава* (Жир. Рт), п., ліс *Крива кобила* (Кр. Рт, Зал. Рт), р. *Стара Виживка* (Луч. Рт), бол. *Довга нива* (Ратн. Рт), ч.л. *Часта хвоя* (Річ. Рт), ліс *Залиса гора* (Як. Рт), ч.л. *Широка лінія* (Щедр. Рт), ліс *Вовча дуна* (Самійл. Шц), ч.л. *Вовча яма* (Кон. Рт).

прикметник середнього роду однини в Н. в. + іменник, який позначає родові поняття, наприклад: бол. *Гниле болото* (Вільш. Шц), ур. *Велике багно* (Пол. Шц, Вел. Рт), бол. *Довге багно* (Прип. Шц), оз. *Велике озерце*, ч.с. *Нове село*, ч.с. *Старе село* (Пульм. Шц), пас. *Велике поле*, ч.с. *Нове село* (Самійл. Шц), ч.с. *Старе Ратно* (Ратн. Рт), х. *Мале Оріхово* (Сам. Рт), ліс *Широке поле* (Тур Рт), п. *Велике болото* (Гірн. Рт), п. *Біле сміття*, ставок *Велике купало*, ставок *Мале купало*, ч.с. *Нове село*, ставок *Святе озеро*, ч.с. *Старе село* (Гут. Рт), бол. *Густе багно* (Кон. Рт).

прикметник у множині в Н. в. + іменник, який позначає родові поняття, наприклад: ур. *Білі гори* (Дат. Рт).

3. Мікротопоніми, першою частиною яких є числівник (0,5 %): Ці деривати утворюються за моделями:

порядковий числівник в Н. в. однини + іменник, що позначає родові поняття, наприклад: ліс *Сьома точка* (Кон. Рт).

Серед складених мікротопонімів виявлено також конструкції, до складу яких входять три і більше компоненти (2 %): г. *Гірка баби Васи* (Вільш. Шц), п. *Родить-не-родить* (Мельн. Шц), кр. *Криниця у мостка* (Корт. Рт).

Таким чином, проаналізувавши двокомпонентні атрибутивні сполуки, можна відзначити, що якісна характеристика об'єктів часто ґрунтується на засадах полярних оцінок, скажімо, Великий-Малий, Новий-Старий тощо. Найчастіше такі пари вказують на сусідні однотипні об'єкти. Вживаються такі словосполуки для номінації практично всіх мікрооб'єктів: частин села, криниць, полів, сінокосів, лісів.

Значно більше зафіксовано мікротопонімів, виражених атрибутивними сполуками посесивно-релятивного характеру, коли залежний компонент вжито у формі присвійного прикметника. Всі вони відантропонімного походження з посесивно-релятивними формантами *-ів*,

-ин(а), -ськ та ін.

Таким чином, антропоніми широко представлені у формуванні мікротопонімікону Волині. Найменування етнонімного походження передають відношення приналежності колишніх жителів або власника території за етнічною характеристикою. Мікротопоніми *Панське поле*, *Понів сад* виражають приналежність власнику або змальовують опосередковану ознаку мешканців села за їх майновим станом.

Модель «числівник+іменник» при номінації мікрооб'єктів використовувалася рідко (один мікротопонім). Залежний компонент виражений порядковим числівником: ліс *Сьома точка* (Кон. Рт).

Проаналізувавши мікротопоніми простої і складеної структури, доходимо висновку, що в досліджуваному регіоні двокомпонентні сполуки займають вагоме місце (184 одиниці). Це впливає передусім з того, що мікротопонімам, як жодним іншим власним назвам, характерні цілі синтаксичні конструкції в ролі іменування об'єктів. Щодо дериваційної будови мікротопонімів, то опрацьований матеріал свідчить, що превалюють оніми з посесивними суфіксами, скажімо, **-ІВ-, -ОВ-, -УВ-, -СЬК-, -ИН** тощо.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ
Назви географічних об'єктів:

поле	п.
частина села, селища	ч.с.
сінокіс	сін.
хутір	х.
болото	бол.
бхід	бр.
частина лісу	ч.л.
горб	гр.

криниця	кр.
урочище	ур.
дорога	дор.
частина річки	ч.р.
ставок	ст.
озеро	оз.
пасовище	пас.
посадка	пос.

Назви населених пунктів:

Ратнівський район	Рт.
Велимче	Вел.
Видраниця	Видр.
Гірники	Гірн.
Гута	Гут.
Датинь	Дат.
Жиричі	Жир.
Заболоття	Забол.
Заброди	Забр.
Заліси	Зал.
Залухів	Залух.
Замшани	Зам.
Здомишель	Здом.
Комарове	Ком.
Конище	Кон.
Кортеліси	Корт.

Самари	Сам.
Старостине	Стар.
Тур	Тур
Щедрогір	Щедр.
Щитинська Воля	Щ.В.
Якушів	Як.
Шацький район	Шц.
Положево	Пол.
Самійличі	Самійл.
Вільшанка	Вільш.
Грабово	Гр.
Світязь	Світ.
Мельники	Мельн.
Пульмо	Пульм.
Прип'ять	Прип.

Краска	Кр.
Лучичі	Луч.
Межисить	Меж.
Мельники-Річицькі	М.-Річ.
Поступель	Пост.
Почапи	Поч.
Ратне	Ратн.
Річиця	Річ.

Шацьк	Шацьк
Залісся	Заліс.
Кропивники	Кроп.

Література

1. Бучко, Д. Г. Анойконіми сіл давнього Любачівського повіту / Д. Г. Бучко // Mikrotoponimia na pograniczach jezykowo-kulturowych. – Lublin, 2005. – S. 17–23.
2. Бучко, Д. Г. Походження назв населених пунктів Покуття / Д. Г. Бучко. – Львів: Світ, 1990. – 142 с.
3. Бучко, Д. Г. Принципи номінації і класифікації українських ойконімів / Д. Г. Бучко // Другий Міжнародний конгрес україністів. 22–28 серпня 1993. – Львів, 1993. – С. 113–115.
4. Горпинич, В. О. 34 Відтопонімні прикметники в українській мові / В. О. Горпинич. – К.: Вища школа, 1976. – 142 с.
5. Карпенко, Ю. О. Топонімія Буковини / Ю. О. Карпенко. – К.: Наук. думка, 1973. – 238 с.
6. Сокіл, Н. Мікротопонімія Сколівщини / Н. Сокіл. – Львів, 2008. – 207 с.
7. Худаш, М. Л. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (утворення від апелятивних антропонімів) / М. Л. Худаш. – Львів, 2004. – 536 с.

И. В. Шевандо (Россия, филиал ГОУ ВПО «Брянский государственный университет имени акад. И. Г. Петровского» в г. Новозыбкове)

ИСТОРИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ НЕКОТОРЫХ ОЙКОНИМОВ НОВОЗЫБКОВСКОГО РАЙОНА БРЯНСКОЙ ОБЛАСТИ

Ономастика – наука об именах собственных всех типов, о закономерностях их развития и функционирования. Она включает в себя несколько разделов в зависимости от специфики изучаемых слов и от характера объектов, называемых ономастическими словами. Одним из разделов ономастики является топонимика.

Топонимика – часть ономастики, изучающая собственные имена географических объектов. Она занимается всеми вопросами, связанными с возникновением, изменением, нынешним состоянием географических названий. В понятие топонимики входит смысловое значение названия, изучение его языковой принадлежности, изменение названия при переходе из одного языка в другой, определение функции названия и содержащейся в нем информации, сбор названий и их систематизация. В свою очередь топонимика включает в себя ойконимы (названия населенных пунктов),

гидронимы (названия рек, ручьев, болот, озер), оронимы (названия объектов рельефа), дримонимы (названия лесов, рощ), спелеонимы (названия колодцев, родников), агроонимы (названия полей, лугов), эргонимы (названия хозяйств, предприятий), годонимы (названия улиц и переулков) и т.д.

Наше же время характеризуется ростом национального самосознания россиян, возросшим интересом к языку, национальной культуре, истории, быту. Собственные имена содержат существенные сведения о национальной самобытной культуре и истории народа. В частности, важным источником исторической и лингвистической информации являются географические названия. Еще в XIX веке русский географ Н. И. Надеждин писал: «Земля есть книга, где история человеческая записывается в географической номенклатуре» [2, с. 28].

Особенно важное место среди географических наименований занимают названия населенных пунктов. Ойконимы помогают проникнуть в глубокое прошлое народа, познать историю заселения края, природные условия жизни человека, его хозяйственной деятельности. Наше исследование посвящено ойконимии Новозыбковского района Брянской области.

Естественные ойконимы по принципу номинации можно разделить на три группы: 1) по связи с человеком; 2) по характеристике местности; 3) по положению относительно других географических объектов.

Ойконимы первого типа образуются от фамилии или имени первопоселенца или другого известного кем-либо жителя. Приведем примеры таких ойконимов.

Село *Старые Бобовичи* было основано в 1460 году на месте впадения реки Булдынка в реку Ипать, на песчаных почвах. По рассказам старожилов, название свое село получило от человека по имени *Емельян Бобок*, который первым поселился в этом месте. Занимался он рыбной ловлей и охотой. Селение стало называться Бобовичи. В 1557 году старший сын Бобка выбрал себе новое место жительства в трех верстах от Бобович и с помощью отца основал поселение, которое получило название *Новые Бобовичи*. А старое селение стало называться *Старые Бобовичи* [1, с. 206].

Село *Замышево* получило свое название по имени одного из старообрядцев, бежавших от царского преследования, *Михаила*, который поселился на берегу реки Карна и основал поселение. Вслед «за *Мишей*» стали селиться и другие раскольники. А селение стало называться *Замышево* [1, с. 107] Название образовалось путем слияния предлога со словом и прибавлением суффикса *-ев*.

Ойконимы, связанные с характеристикой местности, являются чаще всего результатом онимизации апеллятивов литературного языка.

Интересно по своему происхождению название села *Верещаки*. Первые поселенцы Пугач, Гольго и Горбач дали название поселению от растущего здесь в изобилии *вереска*. [1, с. 83] В результате йотовой палатализации *-ск* переходит в *-щ*, а затем к полученному слову был прибавлен суффикс *-ак*.

Так на землях у рукава реки Ипуть Засуха поселились казаки. Но вскоре оказалось, что это место во время весеннего половодья надолго оставалось отрезанным, и казаки переселились на новое место. Отсюда и пошло название села *Новое Место* [1, с. 165].

История же села *Старый Вышков* уходит в далекое прошлое. Название свое оно получило от холмистой местности и высокого места, где располагались в старину охранные вышки [1, с. 198].

Ойконимы третьей группы отражают местоположение населенного пункта относительно реки, колодца, монастыря или другого географического объекта.

Так, свое название слобода *Деменка* получила от названия речки *Деменки*, на берегу которой оно расположено. Таково же происхождение названий сел *Манюки* (на берегу речки *Манюковка*), *Карна* (на берегу притока реки Ипуть *Карна*), *Старый Кривец* (находится при речке *Кривец*).

Немного другого происхождения название села *Святск*. В 1376 году среди дремучих лесов был основан мужской монастырь, где готовилось воинство для борьбы с татаро-монголами. Монастырь был закрыт в 1602 году из-за отсутствия средств. В летописи до 1610 года о *Святске* упоминается как о святом месте. Здесь был источник питьевой воды – криница и монахи считали воду целебной, святой [1, с. 224]. Наименование села возникло путем прибавления суффикса *-ск* к основе *-свят-*.

Название же села *Синий Колодец* появилось от своего расположения рядом с колодцем, называемым Синим, где осели раскольники [1, с. 212].

Таким образом, название каждого поселения имеет свою историю, отражает особенности народного мировосприятия, картину мира, особенности местности и расположения поселения. Географические названия населенных пунктов дают нам сегодня ценный материал для изучения истории родного края, позволяют глубже познакомиться с этнической культурой населения, проживающего на территории Брянщины много столетий тому назад. Как писал В. А. Прохоров в своей книге «Надпись на карте», «топонимия земного шара, сверкающая множеством звуковых красок и оттенков, хранящая тайны времен минувших, – это плоды фантазии и творческого разума тысяч и тысяч поколений людей, принадлежащих к разным племенам и народам и говоривших на разных языках и наречиях» [3, с. 85].

Литература

1. Лузик, С. К. Отчий край. Документы и факты из истории Новозыбковского района / С. К. Лузик. – Новозыбков, 1992.

2. Надеждин, Н. И. Опыт исторической географии русского мира / Н. И. Надеждин. – СПб., 1937. – Т. 22. Ч. 2.

3. Прохоров, В. А. Надпись на карте / В.А. Прохоров. – Воронеж, 1977.

В. А. Шклярый (Беларусь, Інстытут мовы і літаратуры імя Якуба Коласа і Янкі Купалы НАН Беларусі)

УТВАРЭННІ З КАРАНЯМІ *-ДЗЕР-* І *-ЦЕРАБ-* У МІКРАТАПАНІМІ СУМЕЖЖА СЛУЦКІХ І МАЗЫРСКІХ ГАВОРАК

Адапелятыўныя мікратапонімы заўсёды матываваны дыялектнымі лексемамі, якія выступаюць у якасці ўтваральных асноў назваў дробных геаграфічных аб'ектаў. Даволі прадуктыўнымі ў працэсе ўтварэння такіх найменняў з'яўляюцца тэрміны земляробства, у тым ліку ўтварэнні з каранямі *-дзер-* і *-цераб-*, што можна праілюстраваць на прыкладзе мікратапонімаў сумежжа слуцкіх і мазырскіх гаворак². Разам з тым аналіз гэтых назваў дае падставы гаварыць пра больш шырокую палітру іх утваральных асноў, якая выходзіць за межы земляробчай тэрміналогіі.

Сярод усходнепалескіх лексічных адзінак з каранем *дзер-* / *-дзер-* вылучаюцца наступныя лексемы: *дзерць* 'поле, якое ўзнікла на месцы выцерабленага хмызняку' [4, с. 144], *ву'дзеркі* (*ву'дзеркі*) 'упершыню апрацаваны ўчастак зямлі' [12, с. 33], *ву'дзеркі* 'поле пасля раскарчоўкі пнёў, кустоў' [7, II, № 124]. Гэтыя і іншыя апелятывы, суадносныя з дзеясловамі *дзе'рці* 'паднімаць цаліну' [11, II, с. 15], *ву'дэрты* 'упершыню апрацаваць зямлю' [5, с. 253], *ву'драць* 'выдраць, нанова распрацаваць (поле)' [11, I, с. 158], *падзе'рці* 'узараць (цаліну)' [11, IV, с. 94], знайшлі адлюстраванне ў мікратапонімах *Дзерць* ур. (Халопенічы Глус.; астравок сярод балота, зарослы дрэвамі (інфарм.). Беразнякі Жытк.), *Дзе'рці* л. (Кармазы Ст.-дар.), ур. (Пасека Ст.-дар.)³, *Ву'дзерок* л. (Вялікія Сялюцічы Петр.), *Падзе'ра* л. (Праходы Петр.), л., п. (было балота (інфарм.). Старыя Фалічы Ст.-дар.), *Заподзе'р* л. (Падлуг Люб.).

Нягледзячы на тое, што сувязь паміж раскарчоўкай участка зямлі і яго распрацоўкай можа падацца невідавочнай (параўн. значэнне прыведзеных вышэй агульных назоўнікаў і дзеясловаў), абодва гэтыя працэсы з'яўляюцца, як правіла, узаемазвязанымі. Раней яны выступалі этапамі падсечна-агнявога земляробства, «якое ў беларусаў упамінаецца

² Маецца на ўвазе тэрыторыя ў межах Любанскага, Салігорскага, Слускага і Старадарожскага раёнаў Мінскай вобласці, Глускага раёна Магілёўскай вобласці, Акцябрскага, Жыткавіцкага і Петрыкаўскага раёнаў Гомельскай вобласці.

³ У працы В. П. Лемцюгой «Беларуская айканімія» дэнатат мікратапоніма *Дзе'рці*, зафіксаванага ў вёсцы Пасека Старадарожскага раёна, удакладняецца – «поле на месцы лясога зарасніку» [8, с. 15].

з часоў Вітаўта (XIII ст.). У лясіста-балоцістай мясцовасці прыдатных для земляробства зямель было мала. Даводзілася адваёўваць іх у леса. Хмызнякі карчавалі (дралі) і на іх месцы заводзілі культурныя дзялянкі» [9, с. 152].

Улічваючы наяўнасць на ўсходнепалескай тэрыторыі апелятываў *выдзёр*, *выдзёра* ‘раскарчаваны і ўпершыню апрацаваны ўчастак зямлі’ [5, с. 253], *прыдзёр*, *прыдзёра* ‘невялікі ўпершыню апрацаваны ўчастак зямлі’ [5, с. 276], да ўказанай групы мікратапонімаў трэба аднесці і назвы з каранем *дзёр-* / *-дзёр-*. На тэрыторыі сумежжа слуцкіх і мазырскіх гаворак такіх найменняў зафіксавана няшмат: *Дзёркі* ур. (Загалле Люб.), *Адзёркі* л. (Падлуг Люб.), *Удзёркі* ур. (Іёвічы Жытк.), *Дзёртка* п. (Залессе Петр.), *Роздзёры* луг (Ляскавічы Петр.). Разам з тым паходжанне некаторых з іх можа быць звязана з вядомым ва Усходнім Палессі словам *адзёр* (*одзёр*, *одёр*), якое ўжываецца ў значэннях ‘падстаўка пад вулей на дрэве’ [7, I, № 312] і ‘азярод’ [1, с. 170], ‘памост з жэрдак на слупах для сушэння проса’ [10, с. 219].

Неадназначнай з’яўляецца і этымалогія прыведзенай вышэй назвы лугу *Роздзёры*. Гэты мікратапонім мог утварыцца таксама ад апелятыва *роздзёра* ‘пратока, нанава прарванае рэчышча’ [11, IV, с. 302], які зафіксаваны на Тураўшчыне. Такі варыянт праўдападобны, паколькі вёска Ляскавічы, дзе запісана назва, знаходзіцца на беразе ракі Прыпяць. Акрамя таго, на Мазыршчыне «*Раздзёрамі* названа дарога, якая разгаліноўваецца на дзве» [4, с. 167], што дазваляе меркаваць пра яшчэ адно значэнне адпаведнага апелятыва.

Выклікае складанасці таксама этымалагізацыя мікратапонімаў *Драніна* л. (дралі, рабілі крышы (інфарм.). Забалацце Акц.), *Драніны* мясціна ў лесе (даўней тут дралі мох (інфарм.). Масцішча Глус.). Нягледзячы на наяўнасць ва Усходнім Палессі лексем *дрэнына* ‘цаліна’ [6, с. 100], *дрэнына* ‘ўпершыню апрацаваная зямля’ [5, с. 259], атрыманыя ад інфарматараў каментарыі наконт паходжання ўказаных назваў даюць падставы гаварыць пра іншую семантыку ўтваральнага апелятыва. Адзначаны на Тураўшчыне дзеяслоў *драць* мае акрамя значэння ‘разворваць цаліну’ і такое – ‘рабіць дранку’ [11, II, с. 39]. У дадзеным выпадку ўсходнепалескі апелятыў *дра’нка* (*дра’нька*, *дрань*, *дор*, *дра’ніца*) абазначае ‘тонкія дошчачкі, прызначаныя для крышцы страхі’ [7, V, № 86]. Таму цалкам верагодна, што месцы ў лесе, дзе жыхары навакольных вёсак дралі для гаспадарчых патрэб дошчачкі або мох (але не дрэвы і хмызняк з мэтай распрацоўкі ўчастка пад пасеў), называліся менавіта *дранінамі*. Пазней, замацаваўшыся за канкрэтнай мясцінай, гэтае слова перайшло ў разрад онімаў.

Некаторыя складанасці ўзнікаюць і пры вызначэнні паходжання мікратапоніма *Дзёрбіна* ч. в. (Залужжа Ст.-дар.). Прымаючы пад увагу дэнатат назвы, а таксама існаванне беларускага прозвішча *Дзе’рбін* [2,

с. 129], можна дапусціць, што прыведзены мікратапонім утвораны ад антрапоніма. Але месца націску (апошні склад)⁴ і наяўнасць у гаворках Усходняга Полесся апелятыва *дзэрбіна* 'аблога' [1, с. 247], 'узараная цаліна' [11, II, с. 14] дазваляюць сцвярджаць, што ў аснове мікратапоніма *Дзэрбіна* ляжыць не прозвішча, а мясцовы земляробчы тэрмін.

На апелятыўным узроўні ў межах рэгіёна шырока прадстаўлены словы з каранем *цераб-* / *-цераб-*, якія выкарыстоўваюцца для абазначэння працэсу расчысткі ўчастка зямлі ад дрэў, кустоў і пнёў, а таксама для называння ўжо расчышчаных такім чынам месцаў. У першым выпадку маюцца на ўвазе дзеясловы *церабіць* 'высякаць лес, кустарнік, каб зрабіць участак сенажаці, полем або для праезду' [13, с. 191], 'расчышчаць' (лес) [4, с. 201], *росцерабіць* 'расцерабіць, выкарчаваць' [11, IV, с. 326] і падобныя, у другім – шматлікія мясцовыя варыянты адпаведных назоўнікаў [7, II, № 124, 125; 5, с. 275, 276]. Апошнія і ляглі ў аснову мікратапонімаў *Церабе'ха* сж. (Селішча Слуц.), *Церабе'нь* ск. (Бяланавічы Петр.), *По'цераб* б. (Рэпін Акц.), ур. (Чабусы Люб.), *Поцера'б'е* ур. (Даманавічы Саліг.), *Працера'п* ур. (Белічы Слуц.), *Расцера'бы* л. (Глуск Маг.).

Такім чынам, аналіз мікратапонімаў сумежжа слупкіх і мазырскіх гаворак, утвораных ад апелятываў з каранямі *-дзер-* і *-цераб-*, паказаў, што падобны разгляд мясцовых лексічных адзінак можа мець двухбаковы характар. З аднаго боку, звесткі пра лексічны склад адпаведных гаворак дапамагаюць устанавіць паходжанне мікратапонімаў краю. З другога боку, назвы дробных геаграфічных аб'ектаў рэгіёна ў асобных выпадках дазваляюць атрымаць больш поўнае ўяўленне пра семантычнае нападзенне таго або іншага апелятыва, пра яго мясцовую форму (формы).

Спіс умоўных скарачэнняў

б. – балота, л. – лес, п. – поле, сж. – сенажаць, ск. – сенакос, ур. – урочышча, ч. в. – частка вёскі; інфарм. – інфарматар.

Акц. – Акцябрскі раён, Глус. – Глускі раён, Жытк. – Жыткавіцкі раён, Люб. – Любанскі раён, Маг. – Магілёўская вобласць, Петр. – Петрыкаўскі раён, Саліг. – Салігорскі раён, Слуц. – Слуцкі раён, Ст.-дар. – Старадарожскі раён.

Літаратура

1. Беларуская мова і мовазнаўства. Міжвуз. зб. – Мінск: Выд-ва БДУ, 1975. – Вып. 3. – 264 с.
2. Бірыла, М. В. Беларуская антрапанімія. 2. Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі / М. В. Бірыла. – Мінск: Навука і тэхніка, 1969. – 508 с.
3. Жучкевич, В. А. Краткий топонимический словарь Белоруссии / В. А. Жучкевич. – Минск: Изд. БГУ, 1974. – 448 с.
4. Иванова, А. А. Микротопонимия Мозырского Полесья: монография / А. А. Иванова. – 2-е изд. – Мозырь: УО МГПУ им. И. П. Шамякина, 2007. – 220 с.

⁴ У айконімах *Дзе'рбін*, *Дзе'рбічы*, утвораных ад антрапонімаў, націскным з'яўляецца першы склад [3, с. 97].

5. Лексіка гаворак Беларускага Прыпяцкага Палесся. Атлас. Слоўнік / Г. Ф. Вештарт, Ф. Д. Клімчук [і інш.]; Ін-т мовы і літаратуры імя Якуба Коласа і Янкі Купалы НАН Беларусі. – Мінск: Права і эканоміка, 2008. – 353 с.
6. Лексіка Полесся. Матэрыялы для полесскага дыялектнага слоўніка. – М.: Наука, 1968. – 476 с.
7. Лексічны атлас беларускіх народных гаворак: у 5 т. / Акад. навук Беларусі, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа; рэдкал.: М. В. Бірыла (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: Фонд фундам. даслед. Рэсп. Беларусь, Кам. геадэзіі пры Савеце Міністраў Рэсп. Беларусь, 1993–1998. – Т. 5.
8. Лемцюгова, В. П. Беларускае айканімія. Лінгвістычны аналіз назваў населеных пунктаў Мінскай вобласці / В. П. Лемцюгова. – Мінск: Навука і тэхніка, 1970. – 156 с.
9. Лемцюгова, В. П. Тапонімы распаўсюджаюць: навукова-папулярныя эцюды / В. П. Лемцюгова. – Мінск: Літаратура і Искусство, 2008. – 416 с.
10. Лучыц-Федарэц, І. І. Будаўнічая тэрміналогія беларускага Прыпяцкага Палесся / І. І. Лучыц-Федарэц // Народнае слова; пад рэд. А. Я. Баханькова. – Мінск: Навука і тэхніка, 1976. – С. 218–235.
11. Тураўскі слоўнік: у 5 т. / Акад. навук БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа; склад.: А. А. Крывіцкі [і інш.]. – Мінск: Навука і тэхніка, 1982–1987. – Т. 5.
12. Шаталава, Л. Ф. Беларускае дыялектнае слова / Л. Ф. Шаталава. – Мінск: Навука і тэхніка, 1975. – 208 с.
13. Янкоўскі, Ф. Дыялектны слоўнік / Ф. Янкоўскі. – Мінск: Выдавецтва АН БССР, 1959. – 232 с.

Т. М. Шчур (Беларусь, Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І. П. Шамякіна)

ВАРЫЯНТНАСЦЬ І СІНАНІМІЯ Ё СІСТЭМЕ КАТАЙКОНІМАЎ ГОМЕЛЬШЧЫНЫ

У гаворках Гомельшчыны бытуюць разнастайныя формы і варыянты адтапанімічнай лексікі, якая дае магчымасць устанавіць спецыфічныя асаблівасці народнага словаўтварэння і тэндэнцыі развіцця сістэмы асабовых намінацый паводле месца жыхарства ў беларускай літаратурнай мове.

Тыповымі з’яўляюцца катайконімы, калі да адной і той жа ўтваральнай асновы-тапоніма далучаюцца розныя па свайму марфалагічнаму складу дэрывацыйныя суфіксы з рознай функцыянальна-стылістычнай маркіроўкай. У выніку ад пэўнага тапоніма могуць быць утвораны сінанімічныя мадыфікацыі, напрыклад: *перадавічанцы, перадавічане, перадавічанін, перадавічанка, перадавіцкія, перадавіцкі, перадавіцкая* – Перадавік, *хільчанцы, хільчане, льчахінец, хільчанка, хільчанскія, хільчанскі, хільчанская*–Хільчыцы, *шляхаўцы, шляхаўчане, шляхавец, шляхаўчук, шляхаўка*–Шляхаўка. Гэтыя вытворныя асабовыя намінацыі ўтвораны ад асноў тапонімаў пры дапамозе сінанімічных

суфіксаў: *-цы, -ане; -ец/-ац, -анін/-янін, -к(а), -анк(а)/-янк(а); -ск-, -цк-* і інш. Пералічаныя дэрывацыйныя суфіксы ўтвараюць намінацыі са значэннем ‘жыхар пэўнага населенага пункта’, выступаюць як сінанімічныя, і цяжка якой-небудзь з мадэлей аддаць перавагу. Кожная вытворная асабовая намінацыя структурна і семантычна суадносіцца з асновай тапоніма, параўн.: *азяранец* ‘той, хто жыве ў вёсцы Азяраны, пастаянны жыхар Азяран або толькі ўраджэнец вёскі Азяраны’. Ідэаграфічны ці стылістычны характар іх плана зместу абумоўлены асаблівасцямі семантычнага асваення дэрывацыйных суфіксаў у літаратурнай і народна-дыялектнай мовах. Параўнаем, напрыклад, аднакаранёвыя намінацыі – сінанімы, утвораныя паводле наяўных у сучаснай беларускай літаратурнай мове і ў практыцы народнага словаўтварэння словаўтваральных тыпаў і словаўтваральных мадэлей: *кармянцы, кармяне, карменюкі, кармянец, кармянюк, кармянка, кармянючка*– Карма, *гутаўцы, гутаўчанцы, гутаўчане, гутавец, гутаўчанін, гутаўча–нка* Гута, *капцюкі, капцелюкі, капцелючане, апцелючакнцы, капцелючанін, капцелючанец, капцялюк, капцючка, капцялючка, капцелючанка*–Капцэвічы. Падобныя варыянтныя прыклады змяшчае і “Словарь названий жителей СССР”, у якім адзначаны ідэнтычныя назвы жыхароў: *гомельцы, гамяльчане, гомелецамяльча, гнін, гамяльчанка*– Гомель, *чачэрцы, чачаране, чачэрац, чачаранка*– Чачэрск і інш.

Сінанімы-дэрываты – вынік рэалізацыі грамадскага лексічнага заказу, выкліканага неабходнасцю забяспечыць семантычную дакладнасць моўнага знака, магчымасць яго стылістычнай дыферэнцыяцыі: у кадыфікаванай мове найбольш прадуктыўнымі з’яўляюцца ўтварэнні з суфіксамі: *-цы, -чане; -анін/-янін, -чанін; -анк(а)/-янк(а), -чанка: боркаўцы, баркаўчане, баркаўчанцы, баркаўчанін, баркаўча–нка* Боркаў, *заазерцы, заазярае, заазяранцы, заазяранец, заазяранка*– Заазер’е, *замашчанцы, замашчане, замашчанец, замашча–нка* Змосце, а ў народна-дыялектнай мове *-ец/-ац, -анец/-янец, -ук/-юк, -чук; -к(а): боркавец, баркаўчук, заазэрац, заазярчук, замосцец, замасцю*. Какрэляцыя аднакаранёвых лексічных дэрыватаў узнікае на аснове сінанімікі дэрывацыйных сродкаў у межах аднаго і таго ж словаўтваральнага тыпу. Акрамя таго, ствараецца яна і праз праяўленне ў мове спецыфічных дэрывацыйных асаблівасцей літаратурнага і народнага словаўтварэння, акцэнтацыйных і марфаналагічных мадэлей пэўнага словаўтваральнага тыпу.

Аналіз фактычнага матэрыялу для “Слоўніка назваў жыхароў Гомельшчыны” дае магчымасць выявіць наступныя варыянты і тыпы сінанімаў, якія абумоўлены рознымі прычынамі:

1. Функцыянаваннем нарматыўнай і дыялектнай намінацыі-тапоніма: *востранцы, востранец і астранцы, астранец*– Востранка (дыял. Астранка), аналагічна: *дублінцы, дублінец і даблінцы, даблінец*–Дублін

(Да́блін),люба́льцы, любале́ц і любольцы, люболе́ц– Люба́ль (Любо́ль), лады́жынцы, лады́жынец і глады́жынцы, глады́жынец–Лады́жын (Глады́жын),не́бытаўцы, не́бытавец і небутоўцы, небуто́–вецНе́бытаў (Не́бутаў),і́збы́нцы, і́збы́нец і і́збу́нцы, і́збу́–нецЗбы́нь (Ізбу́нь).

2. Марфаналагічным характарам вытворнай асновы: градаўцы, градаўчане, градавец, градаўчанін, градаўчук, градзюк, градаўчанка Града,гурыноўцы, гурывавец, гурывавец, гурывавец, гурывавец–Гурывы, пухаўцы, пухаўчане, пухавец, пухаўчанін, пухаўчук, пухаўчанка, пухаўчы– Пухавічы,пу́раўцы, пу́раўчане, пу́равец, пу́раўчук, пу́раўчы–Ту́рхаў.

3. Стылістычнай дыферэнцыяцыяй лексем: лоеўцы, лаяўчане, лоевец, лаявец, лаяўчанін, лаяўчук, лаяўчанка, лоеўка–Лоеў, меркулаўцы, меркулавец, меркулаўчанін, меркулаўчук, меркулаўчанка, меркулаўка– Меркулавічы, мерабельцы, мерабелец, мерабельцы, мерабелец, мерабелка– Мерабеля, то́нежцы, та́няжа́нцы, та́няжа́нец, то́нежца, та́няжук, та́няжа́нка– То́неж,сі́нцы, сі́нчане, сі́нчанцы, сі́нец, сі́нчанін, сі́нчанка – Сі́нск.

4. Дыферэнцыравана-семантычнымі асаблівасцямі катайконімаў: кі́равец– жыхар вёскі Кірава і працаўнік завода імя С. М. Кірава, але кі́раўчанін– толькі жыхар вёскі Кірава, аналагічна: ба́льшавікі, ба́льшавік, ба́льшавічка– Ба́льшавік (да 24 жніўня 1950 г. Пасёлак 1), будзёнаўцы, будзёнавец – Будзёны, ле́нінцы, ле́нінец–Ле́ніна (да 25 кастрычніка 1922 г. Папоўка), жданаўцы, жданавец–Жданава, камунцы, камунаўцы, каму́нец, камунаўка – Камуна (да 1920 г. Анзельмава), чапаеўцы, чапаевец – Чапаеўка (да 30 ліпеня 1964г. Вараўка),чкалаўцы,чкалавец– Чкалава (да 20 красавіка 1939 г. Жаробнае).

5. Сэнсаваадрознівальнымі прыкметамі вытворных катайконімаў: аўцюкоўцы, аўцюковец, аўцюк і малааўцюкоўцы, малааўцюковец, вялікааўцюкоўцы, вялікааўцюковец – Вялікія Аўцюкі, Малыя Аўцюкі, буднікі, буднічане, буднічаньцыйказіміраўцы, казіміравец– Буда, Буда Казіміраўская, вятчынцы, вятчынец, вятчынаўкаіруднікі, руднянцы, руднянец, руднік, руднянка–Рудня, Вятчынская Руруднякі, руднянцы, руднякі бурчакі, бурча–кРудня-Бурьцкая,новасветаўцы (новасветаўцы), новасветавец (новасветавец) і новашляхаўцы (новашляхаўцы), новашляхавец(новашляхавец)– Новы Свет, Новы Шлях.

6. Існаваннем двухмоўных геаграфічных назваў аднаго і таго ж населенага пункта: ба́льшалё́цы, ба́льшалё́сец, ба́льшалё́скія–Вялікі Лес (Ба́льшы Лес), чырвонабу́даўцы, чырвонабу́давеці́ краснабу́даўцы, краснабу́давец – Чырвоная Буда (Красная Буда),чырвонаба́рэжцы, чырвонаба́рэжац і краснаба́рэжцы, краснаба́рэжац – Чырвоны Бераг (Красны Бераг), першама́йцы, першама́еці́ первама́йцы, первама́ец– Першамайск (Первамайск).

7. Функцыянаваннем афіцыйнай (новай) і старой назвы населенага пункта: акця́барцы, акця́барац і́ бязбо́жнікі, бязбо́жнік;за́дзярэ́ўцы,

зadzярэ́еvec, zadzярэ́еўka– Акцябр (да 1962 г. Бязбожнік, Жлобінскі раён, Задзярэўка, Рэчыцкі), *кіраўцы́, кіраве́ц, кіраўча́нін махае́даўцы, махаедавец, махае́даўка*– Кіраў (да 20 красавіка 1939г. Махаеды), *шышоўцы́, шышовец, шышоўкаі́дубровене́цы, дубровене́ц, дуброве́нка*– Шышоў (да 14 красавіка 1946г., аб'яднаны з вёскай Чырвоная Дуброва), *першамайцы́, першамае́ц і кабылёўцы́, кабылёвец, кабылёўка* – Першамайск (да 1939 г. Кабылева), *яўстра́таўцы́, яўстра́тавец, яўстра́таўкаі́ пнёўцы́, пнёвец* – Яўстра́таўка (раней Пні), *расве́таўцы́, расве́тавец, расве́таўкаі́шапрудаўцы́, шапрудаўка*– Рассвет (да 1971г. Шапрудаўка), *радамля́нцы, радамля́нец, радамля́нкаі́ каўба́саўцы́, каўба́савец*– Радамля (да 30 ліпеня 1964г. Каўбасы).

8. Акцэнталагічнымі асаблівасцямі вытворных катаяконімаў: *брынёвец, брынёўка і брыняве́ц*– Брынёў, *буйнавец і буйнаве́ц*– Буйнавічы, *дзедаўцы́ дзедаўцы́, дзедавеці́ дзедавец*– Дзедаўка, *лазаўцы́ і лозаўцы́, лозавец і лозавец* – Лозаў, *людзвінаўцы́ і людзвінаўцы́, людзвінавец і людзвінавец* – Людзвінаў, *петрыкаўцы́ і петрыкоўцы́, петрыкавец і петрыко́вец*– Пётрыкаў (Петрыкоў).

Пералічаныя варыянтныя і сінанімічныя канструкцыі катаяконімаў па марфалагічнай структуры могуць быць простымі, утворанымі ад:

простых утваральных асноў тапонімаў, якія адрозніваюцца толькі формаўтваральнымі афіксамі: *гутаўцы́, гутаўчана́, гута́вец, гутаўча́нін, гутні́к, гутаўка́, гутаўча́нка*– Гута, *кармя́нцы, карма́нец, карма́нчук, карма́нка, карма́нючка*–Карма, *хобене́цы, хобене́ц, хобі́нец, хабене́ц, хобе́нка, хабе́нка*–Хобнае;

любога з кампанентаў двухчленнага тапоніма асновы: *ко́сельцы́, касяля́не, ко́селец, касяля́нін, касяля́нка, ко́селькаі́прудо́кы́, прудо́кы́, прудо́кы́ка* – Ко́сельскі Прудо́к, *сярге́еўцы́, сярге́евец, рге́сяеўка і ху́таранцы́, ху́таранец, ху́таранка*– Сярге́еў Ху́тар, *ператру́таўцы́, ператру́тавец, ператру́таўкаі́ вара́тынцы́, вара́тынец, вара́тынаўка*– Ператру́таўскі Вара́тын; толькі аднаго кампанента складанай тапанімічнай асновы:

бяля́еўцы́, бяля́евец, бяля́ўская– Старая́ Бяля́еўка, *бяро́заўцы́, бяро́завец, бяро́заўка*– Бяро́завая Рошча, *млынко́ўцы́, млынко́вец, млынко́ўка*–Верхні Млыно́к, Ніжні Млыно́к, Сіманіцкі Млыно́к, *тара́саўцы́, тара́савец, тара́саўка*– Малая Тара́саўка;

складанай утваральнай асновы тапоніма: *аднапо́льцы́, аднапо́лец*– Аднапо́лле, *льнозава́дцы́, льнозава́дзец, льнозава́дка*– Лзнозава́д, *светлагора́нцы́, светлагора́нец*– Светлагора́ск, *старасе́льцы́, старасе́лец* – Старасе́лле, *сямура́дцы́, сямура́дзец, сямура́дка*– Сямура́дцы; састаўнога тапанімічнага словазлучэння: *бела́бало́цінцы́,*

бела́бало́цінец, бела́бало́цінка– Бела́е Бала́та, *ваўчаго́рцы́, ваўчаго́рац, ваўчаго́рка*– Воўчая́ Гара, *зья́надалі́нцы́, зья́надалі́нец*– Зья́ная Да́ліна,

лугавірэ́нцы, лугавірэ́нец, лугавірэ́нка—Лугавая Ві́рняновасцепано́ўцы, новасцепано́вец, новасцепано́ўка—Новы Сцепано́ў;

аднаго з кампанентаў утваральнай асновы тапоніма і ўсяго словазлучэння: ма́реўцы, ма́ревец, ма́реўка і новама́реўцы, новама́ревец — Новая Ма́реўка, жа́раўцы, жа́равец, жа́раўка і ніжнежа́раўцы, ніжнежа́равец, ніжнежа́раўка— Ніжнія Жары, дубраўцы, дубравец, дубраўкаі чырвонадуброўцы, чырвонадубровец, чырвонадуброўка — Чырвоная Дуброва, рудня́не, рудня́нін, рудня́нка і старарудня́нцы— Старая Рудня́.

Як сведчыць прааналізаваны намі лексічны матэрыял, амаль ад кожнай геаграфічнай назвы зафіксаваны катайконімы ў форме назоўніка або прыметніка адзіночнага ліку мужчынскага або жаночага роду, а таксама множнага ліку: ве́рбаўцы, ве́рбавец, ве́рбаўча́нец, ве́рбаўча́нка, ве́рбаўскія, ве́рбаўскі, ве́рбаўскаяве — Ве́рбавічызаго́рцы, зага́рчане, заго́рац, зага́рча́нец, заго́рскія, заго́рскі, заго́рская—Заго́ре, пы́цькаўцы, пы́цькавец, пы́цькаўча́нец, пы́цькаўча́нка, пы́цькаўскія, пы́цькаўскі, пы́цькаўская— Пы́цькаўка, салта́наўцы, салта́навец, салта́ўскіяна, салта́наўскі, салта́наўская— Салта́наўка.

Рэгулярнымі і асабліва прадуктыўнымі для ўтварэння катайконімаў выступаюць суфіксы:

для асоб мужчынскага полу: *-ец/-ац, -анін/-янін, -анец/-янец, -енец, -авец/-овец, -евец, -чанін, -чанец, -аўчанін, -аўчанец, -лянін, -лянец* і інш.;

для асоб жаночага полу: *-к(а), -анк(а)/-янк(а), -енк(а), -еўк(а), -чанк(а), -лянк(а)* і інш.;

для множнага ліку: *-ы(ы), -ан(е)/-ян(е), -аўы(ы)/-оўы(ы), -чан(е), -чаны(ы), -аны(ы)/-яны(ы)* і інш.

Пераважную большасць сярод засведчаных асабовых намінацый складаюць актыўныя і шырокаўжывальныя ва ўсіх раёнах Гомельшчыны катайконімы. Сфера ўжывання некаторых асабовых намінацый абмяжоўваецца пэўным рэгіёнам, напрыклад, вытворныя з суфіксамі: *-ак/-як, -ук/-юк, -чук, -ун, -іч, -ін, -няк, -чых(а), -інк(а), -ічк(а)* і інш. характэрны гаворкам Мазырскага Палесся: *гутняк, жыляк, сяльчак, каціюк, манчук, стральчук, галаўчун, бакуніч, матрунчыха, шастаўчыха, жалезнічка, гарбавічка.*

Існаванне варыянтных і сінанімічных канструкцый у лексіка-семантычным разрадзе катайконімаў — рэальны факт народнай мовы, які развівае і ўдасканальвае стылістычныя сродкі ў адпаведнасці з агульнымі моўнымі традыцыямі народнага словаўтварэння.

Літаратура

1. Анічэнка, У. Матэрыялы для “Слоўніка назваў жыхароў Гомельшчыны” / У. Анічэнка // Беларуская мова: міжведам. зб. — Мінск: БДУ імя У. І. Леніна, 1983. — Вып. 11–14. — С. 107–109.

2. Словарь названий жителей СССР / под ред. А. М. Бабкина, А. Левашова. — М.: Русский язык, 1975. — 616 с.

Н. Р. Яніцька (Україна, Львівський національний університет ім. І. Франка)

ЧОЛОВІЧИЙ ІМЕННИК У МІКРОТОПОНІМІЇ ЦЕНТРАЛЬНИХ ТА СХІДНИХ РАЙОНІВ ЛЬВІВЩИНИ

Мікротопонімні одиниці центральних та східних районів Львівщини традиційно за семантикою твірних основ поділяємо на відапелятивні та відонімні власні найменування. Така класифікація зумовлена двома основними принципами номінації дрібних географічних об'єктів та частин макрооб'єктів: через відображення у назві об'єкта певних властивостей топографічного характеру, притаманних йому, чи через актуалізацію у назві зв'язку з найменуваннями конкретних осіб [1, с. 72]. Домінантними у мікротопонімії центральних та східних районів Львівщини є відантропонімні власні назви. Достатньо продуктивними серед них є мікротопоніми, мотивовані чоловічими іменами, що свідчить про маскуліний характер відантропонімних мікротопоназв [2, с. 49].

Мікротопонімні одиниці, елементами мотивувальної бази яких є чоловічі імена, за структурними особливостями поділяємо на такі групи:

І. Однокомпонентні мікротопонімні одиниці:

1) мікротопоніми-субстантиви, утворені морфолого-синтаксичним способом:

Андру́сикова (поле, с. Раделичі, Мик.) < ім. *Андрусик* (в. ім. Андрій [Тр., с. 33]) + формант *-ов(а)*.

Глі́бове(поле, с. Тучне, Пер.) < ім. *Гліб* [Тр., с. 90] + формант *-ов(е)*.

Джу́рджове (поле, с. Розвадів, Мик.) < ім. *Джурдж* (місцевий в. ім. Георгій [Тр., с. 86]) + формант *-ов(е)*.

Захаркова(круча, с. Дусанів, Пер.) < ім. *Захарко* (в. ім. Захар чи Захарій [Тр., с. 137]) + формант *-ов(а)*.

Іва́нькова (*Ванькова*) (вулиця, с. Богутин, Зол.) < ім. *Іванько* (*Ванько*) (в. ім. Іван [Тр., с. 144]) + формант *-ов(а)*.

Іва́ньова(поле, с. Дуліби, Жид.) < ім. *Іваньо* (в. ім. Іван [Тр., с. 144]) + формант *-ов(а)*.

Іва́сиків (поле, с. Раделичі, Мик.) < ім. *Івасик* (в. ім. Іван [Тр., с. 144]) + формант *-ів*.

Казі́ркова(галявина, с. Мадан-Гологірський, Зол.) < ім. *Казімірко* (в. ім. Казимир [Тр., с. 162]) + формант *-ов(а)*.

Макси́ мусьові(джерела, с. Богутин, Зол.) < ім. *Максимусь* (місцевий в. ім. Максим [Тр., с. 206]) + формант *-ов(і)*.

Макси́ мцьова(стежка, с. Демня, Мик.) < ім. *Максимцьо* (в. ім. Максим [Тр., с. 206]) + формант *-ов(а)*.

Марко́ва (лука, с. Мильчиці, Гор.) < ім. *Марко* [Тр., с. 216] +
формант *-ов(а)*.

Ми́китова (галявина, х. Кульби, Зол.) < ім. *Микита* [Тр., с. 228] +
формант *-ов(а)*.

Ми́кольцева (сіножать, с. Надільне, Зол.) < ім. *Микольцо* (в. ім. Микола [Тр., с. 230]) + формант *-ов(а)*.

Ми́ронова (частина фермерського земельного угіддя, с. Подусів, Пер.) < ім. *Мирон* [Тр., с. 233] + формант *-ов(а)*.

Ми́хайлеве (поле, с. Бачів, Пер.) < ім. *Михайль* (в. ім. Михайло [Тр., с. 236]) + формант *-ев(е)*.

Міхасева (долина, с. Новосілка, Пер.) < ім. *Міхась* (в. ім. Михайло [Тр., с. 238]) + формант *-ев(а)*.

Они́ськове (поле, с. Добряни, Гор.) < ім. *Онисько* [Тр., с. 272] +
формант *-ов(е)*.

Павлоав (криниця, с. Дуброва, Мик.) < ім. *Павло* [Тр., с. 278] +
формант *-ов(а)*.

Саньків (частина лісу, с. Підбірці, Пуст.) < ім. *Санько* (в. ім. Олександр [Тр., с. 262]) + формант *-ів*.

Сидорова (стежка, с. Вербіж, Мик.) < ім. *Сидір* [Тр., с. 336] +
формант *-ов(а)*.

Сте́цькова (стежка, с. Демня, Мик.) < ім. *Стецько* (в. ім. Степан чи Стефан [Тр., с. 349]) + формант *-ов(а)*.

Ти́мішкова (поле, с. Нестюки, Зол.) < ім. *Тимішко* (в. ім. Тимофій [Тр., с. 361]) + формант *-ов(а)*.

Федорове (поле, с. Романівка, Гор.) < ім. *Федір* [Тр., с. 374] +
формант *-ов(е)*.

Юрко́ва (потік, с. Нижня Стинава, Стр.) < ім. *Юрко* (в. ім. Юрій [Тр., с. 409]) + формант *-ов(а)*.

Я́цкове (поле, с. Вибранівка, Жид.) < ім. *Яцко* (в. ім. Яків [Тр., с. 413]) + формант *-ов(е)*.

2) відродинні назви на *-и/-і* у плюральній формі:

Іванці (частина села, с. Нестюки, Зол.) < родинна назва Іванці < ім. *Іванець* (місцевий в. ім. Іван [Тр., с. 143]).

Кіндрати (частина села, с. Нестюки, Зол.) < родинна назва Кіндрати < ім. *Кіндрат* [Тр., с. 175].

Хоми (ліс, с. Дусанів, Пер.) < родинна назва Хоми < ім. *Хома* [Тр., с. 400].

3) мікротопоніми, утворені суфіксальним способом деривації за допомогою форманта *-івк(а)*, що є засобом вираження посесивності:

Єста́нівка (кут села, с. Богутин, Зол.) < ім. *Єстап* (місцевий в. ім. Остап, Євстафій чи Євстахій [Тр., с. 275]) + формант *-івк(а)*.

Кіндрати́вка (частина села, с. Кривичі, Зол.) < ім. *Кіндрат* [Тр., с. 175] + формант *-івк(а)*.

Мар'янівка(вулиця, с. Ставчани, Пуст.) < ім. *Мар'ян* [Тр., с. 220] + формант *-івк(а)* (ймовірним є також походження цього мікротопоніма від жіночого імені *Мар'яна* [Тр., с. 220]).

Не^исти^ерівка(сіножать, с. Гірське, Мик.) < ім. *Нестир* (місцевий в. ім. *Нестір* чи *Нестор* [Тр., с. 249]) + формант *-івк(а)*.

Остапівка(частина села, с. Путятичі, Гор.) < ім. *Остап* [Тр., с. 275] + формант *-івк(а)*.

Пиліпівка(частина села, с. Гологори, Зол.) < ім. *Пилип* [Тр., с. 296] + формант *-івк(а)*.

II. Двокомпонентні мікротопонімні одиниці:

1) локативно-посесивні мікротопоніми, що складаються з присвійного прикметника, мотивованого чоловічим іменем, та іменника, що позначає географічний об'єкт (найчастіше це географічний термін):

Антиків Ліс (ліс, с. Черемхів, Жид.) < присв. пр. *Антиків* (< ім. *Антик* (в. ім. *Антін*, *Антон* чи *Антоній* [Тр., с. 37]) + формант *-ів*) + ГТ “ліс”.

Гнатова Долина(ліс, с. Сухоріччя, Пуст.) < присв. пр. *Гнатова* (< ім. *Гнат* [Тр., с. 90] + формант *-ов(а)*) + ГТ “долина”.

Девоніськів Хрест(хрест, с. Нестюки, Зол.) < присв. пр. *Девоніськів* (< ім. *Девонісько* (місцевий в. ім. *Денис* [Тр., с. 104]) + формант *-ів*) + ап. “хрест”.

Денисова Яма(яма, с. Ставчани, Пуст.) < присв. пр. *Денисова* (< ім. *Денис* [Тр., с. 104] + формант *-ов(а)*) + ГТ “яма”.

Дмитруська Кирниця(криниця, с. Шпиколоси, Зол.) < присв. пр. *Дмитруська* (< *Дмитрусько* (в. ім. *Дмитро* [Тр., с. 107]) + формант *-ов(а)*) + ап. “кирниця”.

Іванців Кут(сіножать, с. Держів, Мик.) < присв. пр. *Іванців* (< ім. *Іванець* чи *Іванцьо* (в. ім. *Іван* [Тр., с. 144]) + формант *-ів*) + ап. “кут”.

Івасиків Жолуб (пасовище, с. Дев'ятники, Жид.) < присв. пр. *Івасиків* (< ім. *Івасик* (в. ім. *Іван* [Тр., с. 144]) + формант *-ів*) + ГТ “жолуб”.

Іваськів Перелісок(ліс, с. Гологори, Зол.) < присв. пр. *Іваськів* (< ім. *Івасько* (в. ім. *Іван* [Тр., с. 145]) + формант *-ів*) + ГТ “перелісок”.

Іванців Рів(рів, с. Нестюки, Зол.) < присв. пр. *Іванців* (< ім. *Іванцьо* (місцевий в. ім. *Іван* [Тр., с. 143]) + формант *-ів*) + ГТ “рів”.

Йосифова Будка(частина лісу, с. Велика Горожанна, Мик.) < присв. пр. *Йосифова* (< ім. *Йосиф* [Тр., с. 161] + формант *-ов(а)*) + ап. “будка”.

Кірильцова Вулиця(дорога, с. Держів, Мик.) < присв. пр. *Кірильцова* (< ім. *Кірильцьо* (в. ім. *Кирило* [Тр., с. 173]) + формант *-ов(а)*) + ап. “вулиця”.

Левкова Дебра(урвище, с. Якторів, Зол.) < присв. пр. *Левкова* (< ім. *Левко* [Тр., с. 190] + формант *-ов(а)*) + ГТ “дебра”.

Луців Луг(луг, х. Кульби, Зол.) < присв. пр. *Луців* (< ім. *Луць* чи *Луцьо* (в. ім. *Лука* [Тр., с. 198]) + формант *-ів*) + ГТ “луг”.

Марти́новий Кут (частина лісу, с. Буянів, Жид.) < присв. пр. Мартиновий (< ім. *Мартин* [Тр., с. 217] + формант *-ов(ий)* + ап. “кут”.

Матвіїв Бір(бір, с. Бродки, Мик.) < присв. пр. Матвіїв (< ім. *Матвій* [Тр., с. 220] + формант *-ів*) + ГТ “бір”.

Павлу́ньова Доли́на(долина, с. Бродки, Мик.) < присв. пр. Павлу́ньова (< ім. *Павлу́ньо* (в. ім. Павло [Тр., с. 279]) + формант *-ов(а)* + ГТ “долина”.

Панько́ва Кла́дка(кладка, с. Демівка, Жид.) < присв. пр. Панькова (< ім. *Панько* (в. ім. Пантелеймон, Пантелей, Пантелемон чи Пантелій [Тр., с. 285]) + формант *-ов(а)* + ап. “кладка”.

Петро́ва Ву́лиці(вулиця, с. Корчівка, Жид.) < присв. пр. Петрова (< ім. *Петро*(фонетичний в. ім. Петро [Тр., с. 293]) + формант *-ов(а)* + ап. “вулиці”.

Проко́пова Кла́дка(кладка, х. Загора, Зол.) < присв. пр. Прокопова (< ім. *Прокіп* [Тр., с. 304] + формант *-ов(а)* + ап. “кладка”.

Романів Гай(ліс, с. Колтів, Зол.) < присв. пр. Романів (< ім. *Роман* [Тр., с. 315] + формант *-ів*) + ГТ “гай”.

Степа́нова Сосни́на(ліс, с. Жуличі, Зол.) < присв. пр. Степанова (< ім. *Степан* [Тр., с. 348] + формант *-ов(а)* + ГТ “соснина”.

Стефо́ва Ки́рниця(криниця, с. Дусанів, Пер.) < присв. пр. Стефкова (< ім. *Стефко* (в. ім. Степан чи Стефан [Тр., с. 348]) + формант *-ов(а)* + ап. “кирниця”.

Стехо́ва Доли́на(долина, с. Бродки, Мик.) < присв. пр. Стехова (< ім. *Стех* (в. ім. Степан чи Стефан [Тр., с. 349]) + формант *-ов(а)* + ГТ “долина”.

Тара́сова Доли́на(долина, с. Ковирі, Пуст.) < присв. пр. Тарас (< ім. *Тарас* [Тр., с. 355] + формант *-ов(а)* + ГТ “долина”.

Юсти́нова Доро́га(грунтовий шлях, с. Демня, Мик.) < присв. пр. Юстинова (< ім. *Юстин* [Тр., с. 410] + формант *-ов(а)* + ап. “дорога”.

Яре́мкові Куці́(торфовище, с. Якторів, Зол.) < присв. пр. Яремкові (< ім. *Яремко* (в. ім. Ярема, Веремій чи Єремія [Тр., с. 417]) + формант *-ов(і)* + ГТ “куці”.

2) прийменникові конструкції з чоловічим іменем в Р. чи О. в.: *Біля*

Оле́га(саджавка, с. Суховоля, Гор.) < прийм. біля + ім. *Олег* [Тр., с. 260] в Р. в.

За Я́ваньом(дорога, роздоріжжя, с. Кореличі, Пер.) < прийм. за + ім. *Яваньо* (місцевий в. ім. Іван [Тр., с. 143]) в О. в.

За Я́кимом(поле, с. Ковирі, Пуст.) < прийм. за + ім. *Яким* [Тр., с. 412] в О. в.

Коло Ві́ктора^у(поворот, с. Руда Колтівська, Зол.) < прийм. коло^у + ім. *Віктор* [Тр., с. 67] в Р. в.

Коло Ги́льця^у(поле, с. Велика Горожанна, Мик.) < прийм. коло^у + ім. *Гільцьо* (місцевий в. ім. Ілля чи Ілько [Тр., с. 151]) в Р. в.

Коло Гриця (стежка, с. Кам'янопіль, Пуст.) < прийм. коло^y + ім.
Гриць (в. ім. Григорій чи Григор [Тр., с. 95]) в Р. в.

Коло Ореста (кладка, с. Гранки-Кути, Мик.) < прийм. коло^y + ім.
Орест [Тр., с. 273] в Р. в.

Коло Яндронька (частина села, с. Жуличі, Зол.) < прийм. коло^y + ім.
Яндронько (місцевий в. ім. Андрій [Тр., с. 33] чи Андроник, Андрон [Тр., с. 35]) в Р. в.

III. Трикомпонентні мікротопонімні одиниці:

1) локативно-посесивні мікротопоніми, що складаються з чоловічого імені в Р. в., прізвища чи прізвиська в Р. в. та іменника, що позначає географічний об'єкт:

Пи^eліпа Мудрого Ліс (лаз, с. Тернавка, Жид.) < ім. *Пилип* [Тр., с. 296] в Р. в. + прізвище Мудрий в Р. в. + ГТ "ліс".

2) мікротопоніми, утворені за схемою "іменник, що позначає географічний об'єкт + прийм. коло + чоловіче ім'я в Р. в.":

Гуральня Ко^yлоІгнаця < ап. "гуральня" + прийм. коло^y + ім. *Ігнац* (місцевий в. ім. Гнат, Ігнат чи Ігнатій [Тр., с. 90]) в Р. в.

Фігура Ко^yлоМи^eхайла < ап. "фігура" + прийм. коло^y + ім. *Михайло* [Тр., с. 236] в Р. в.

Ясе^uні Ко^yлоМи^eхайла < дендролексема "ясени" + прийм. коло^y + ім. *Михайл* (урочисто-церковний в. ім. Михайло [Тр., с. 237]) в Р. в.

Зрідка трапляються мікротопонімні одиниці, які складаються з чотирьох та більше компонентів:

Кладка До Ори^eниного Павла < ап. "кладка" + прийм. до + присв. пр. *Оринин*, мотивований жіночим ім. *Орина* [Тр., с. 274], в Р. в. + ім. *Павло* [Тр., с. 278] в Р. в.

Мікротопонімікон центральних та східних районів Львівщини відображає одиниці антропонімійної системи, які для повноцінного мовного спілкування у цій місцевості є такими ж необхідними, як і апелятивна лексика говору, що тут побутує [3, с. 51]. У структурі проаналізованих мікротопоназв засвідчено низку документальних форм чоловічих імен (*Денис, Микита, Сидір, Тарас* та ін.), а також їхні найрізноманітніші розмовно-побутові варіанти (Андрій → *Андрусик, Яндронько*; Іван → *Ванько, Іванець, Іванцьо, Іваньо, Іванько, Івасик, Івасько, Йванцьо*; Максим → *Максимусь, Максимцьо*; Степан → *Стефко, Стех, Стецько*). Усі вони утворені від канонізованих християнських імен грецького (*Андрусик, Девонісько, Микита, Микольцьо, Михайло, Онисько, Остап, Петро, Пилип, Сидір* та ін.), латинського (*Віктор, Максимусь, Мартин*), давньоримського (*Антик, Гнат*), римського (*Роман*), польського (*Казімірко*), давньоєврейського (*Гільцьо, Йосиф, Яцко*), скандинавського (*Гліб, Олег*) походження.

Отож у мікротопоніміконі центральних та східних районів Львівщини зафіксовано однокомпонентні (*Глібове, Кіндраті, Пилипівка*),

двокомпонентні (*Панько́ва Кла́дка, Ко́ло Грі́ця*) та трикомпонентні (*Пи́ліпа Му́дрого Ліс, Фігу́ра Ко́ло Ми́хайла*) мікротопонімні одиниці, мотивовані документальними формами або розмовно-побутовими варіантами чоловічих імен. Найпоширенішими серед компонентів мотивувальної бази цих мікротопонімів є елементи чоловічого іменника, що належать до системи канонізованих грецьких особових назв.

Література

1. Герета, Н. М. Відантропонімні назви поселень Північної Хмельниччини / Н. М. Герета // Студії з ономастики та етимології. 2007 / відп. ред. В. П. Шульгач. – К., 2007. – С. 72–79.
2. Климкова, Л. А. Нижегородская микротопонимия в языковой картине мира: автореф. дис. ... д-ра филол. наук / Л. А. Климкова. – М., 2008.
3. Чучка, П. П. Антропонімія Закарпаття (Вступ та імена): конспект лекцій / П. П. Чучка. – Ужгород, 1970.

Джерела та їх скорочення

1. Тр. – Трійняк І. І. Словник українських імен / Відп. ред. І. М. Железняк. – К., 2005.

Скорочення

а) назви адміністративних одиниць: Гор. – Городецький район; Жид. – Жидачівський район; Зол. – Золочівський район; Мик. – Миколаївський район; Пер. – Перемишлянський район; Пуст. – Пустомитівський район; Стр. – Стрийський район.

б) інші скорочення: ап. – апелятив; ГТ – географічний термін; ім. – ім'я; О. в. – орудний відмінок; прийм. – прийменник; присв. пр. – присвійний прикметник; Р. в. – родовий відмінок.

ВАРЫЯНТНАСЦЬ І ПРАБЛЕМА ЎНАРМАВАННЯ НАВУКОВАЙ ТЭРМІНАЛОГІІ

М. У. Буракова (Беларусь, Гомельскі дзяржаўны тэхналагічны ўніверсітэт), **В. А. Ляшчынская** (Беларусь, Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны)

ПРАЦЭС ФРАЗЕАЛАГІЗАЦЫІ ТЭРМІНАЛАГІЧНЫХ АДЗІНАК (на матэрыяле марской і ваеннай тэрміналогіі)

На сучасным этапе лінгвісты падкрэсліваюць выключную ролю мовы ў працэсах канцэптуалізацыі і катэгарызацыі свету. Паводле выказвання рускай даследчыцы А. С. Кубраковай, мова разглядаецца як “сродак доступу да ўсіх ментальных працэсаў, якія адбываюцца ў галаве чалавека і вызначаюць яго ўласнае існаванне і функцыянаванне ў грамадстве” [2, с. 9]. Менавіта кагнітыўнасць ляжыць у аснове фарміравання канцэптуальнай карціны свету і адлюстроўвае працэс успрымання і асэнсавання рэчаіснасці, які ажыццяўляецца ў тыповых для пэўнай мовы канцэптах. Кагнітыўны падыход пры вывучэнні фразеалагічнай сістэмы мовы дазваляе ўспрыняць фразеалогію ў новым святле, прапусціўшы яе скрозь прызму мыслення, з мэтай вызначэння, як ажыццяўляецца працэс мыслення і як нараджаюцца новыя адзінкі мовы.

Фразеалагізмы, што бяруць вытокі з тэрміналагічнай і прафесійнай лексікі, да апошняга часу не былі аб’ектам спецыяльнага даследавання ў беларускім мовазнаўстве. Зварот да гэтых адзінак і цікавасць да іх стала магчымым дзякуючы вывучэнню аўтарамі ўзаемасувязяў такіх унікальных адзінак трох розных раздзелаў навукі аб мове, як анамастычных, тэрміналагічных і фразеалагічных [1], адным з вынікаў якога стала ўстанаўленне з усёй колькасці фразеалагізмаў сучаснай беларускай літаратурнай мовы, зафіксаваных у “Слоўніку фразеалагізмаў” І. Я. Лепешава, каля 200 фразеалагічных адзінак (далей – ФА) тэрміналагічнага і прафесійнага паходжання, якія характарызуюцца адзіным працэсам фразеалагізацыі тэрміналагічных адзінак – працэсам другаснага наймення [3]. Але ў межах артыкула спынім увагу на тых ФА, якія сваім узнікненнем абавязаны марской тэрміналогіі.

Так, сёння амаль усе ведаюць ФА *на ўсіх парусах* (ляцець, імчацца і пад.), што значыць ‘вельмі хутка, з вялікай скорасцю’, утварэнне якой – гэта шлях ад тэрміна, які раней ужываўся ў маўленні маракоў, да адзінкі новага тыпу з другасным значэннем. У мінулыя часы, калі існавалі парусныя судны, хуткасць перамяшчэння судна залежала ад паднятых парусоў, і максімальная хуткасць перамяшчэння судна адзначалася

з пад'ёмам усіх парусоў. У ёй замацаваўся вобраз хуткага перамяшчэння ў выніку ўсіх паднятых парусоў і ветру, што іх гоніць.

З пашырэннем сферы выкарыстання гэтага тэрміна, з яго выхадам за межы прафесійнага ўжывання пачынаецца яго пераасэнсаванне, калі выкарыстоўваецца тая ж лексічна і фанетычна аформленая сінтаксічная адзінка, але ўжо з другасным значэннем, ці адзначаецца, з аднаго боку, моўная эканомія (ужыванне адной формы для абазначэння дзвюх адзінак розных падсістэм мовы) і, з другога боку, набыццё дадатковай семантыкі: да дэнататыўнага значэння далучаецца канатацыйнае, якое выступае неабходным і абавязковым кампанентам значэння новага моўнага знака другаснага ўтварэння, якім выступае фразеалагізм. Утварэнне новай адзінкі на базе існуючай, у нашым выпадку ўтварэнне ФА на аснове тэрміналагічнай адзінкі, характарызуецца дзвюма важнейшымі асаблівасцямі. Найперш адбываецца страта тэрміналагічнага значэння, затым назіраецца набыццё пераноснага значэння, звязанага з тэрміналагічным альбо ўзніклым на яго аснове.

Тэрміналагічныя адзінкі, што набылі новыя сферы выкарыстання, набываюць дадатковыя канатацыі, якія вядуць да іх поўнай дэтэрміналагізацыі, пад якой разумеецца пераход тэрміналагічных слоў і словазлучэнняў у выніку метафарычнага пераасэнсавання, траты сваіх сувязяў з пэўным тэрміналагічным полем і іх поўнага асваення мовай мастацкай літаратуры, публіцыстыкі і інш. Іншымі словамі адбываецца фразеалагізацыя спецыяльных адзінак мовы ў выніку працэсаў дэтэрміналагізацыі і метафарызацыі ФА.

Нярэдка працэс утварэння фразеалагізмаў ад былых тэрмінаў праходзіць тры важнейшыя этапы. На першым этапе ўтварэння другаснай намінацыі тэрмін, які выкарыстоўваецца ў пэўнай прафесійнай сферы, дэтэрміналагізуецца, і яго пачатковае значэнне пачынае разыходзіцца з яго новым значэннем. На другім этапе ўстойлівае спалучэнне страчвае агульнамоўную матываванасць, г. зн. адбываецца яго дээтымалагізацыя. І на трэцім этапе былы тэрмін набывае пераасэнсаванае метафарычнае значэнне і ўваходзіць у агульны фразеалагічны склад мовы як новая адзінка фразеалагічнага ўзроўня. Асаблівая цікавасць выяўляецца да тых адзінак з другасным значэннем, у якіх адзначаецца дээтымалагізацыя, г. зн. страта сувязі семантыкі першаснай адзінкі з семантыкай другаснай адзінкі.

Менавіта трохэтапны працэс характэрны для значнай паводле колькасці групы ФА, вытокі якой – марская тэрміналогія: *аддаваць канцы* 1) 'адвязаць канаты, трос або ланцуг, калі судна адыходзіць ад прычала', 2) 'уцякаць'; *браць на абардаж* 'рашуча дзейнічаць у адносінах да каго-, чаго-небудзь'; *браць на буксір* 'дапамагаць таму, хто адстае'; *знімацца з якара* 'адпраўляцца, ад'язджаць'; *кідаць якар* 'спыняцца, уладкоўвацца дзе-небудзь на пастаяннае жыхарства'; *легчы на дно* 'прытаіўшыся, не рабіць ніякіх дзеянняў'; *на ўсіх парусах* ляцець, імчацца і пад. 'вельмі

хутка, з вялікай скорасцю'; *падводзіць / падкладваць / падкладаць міну* 'цішком рабіць вялікую непрыемнасць каму-небудзь'; *паліць свае караблі* 'рашуча парываць з мінулым, робячы немагчымым вяртанне да яго'; *стоп машына* 'перастаў займацца чым-небудзь, спыніўся'.

Што датычыць адзінак з другасным значэннем, крыніцай якіх стала ваенная тэрміналогія, то працэс іх фразеалагізацыі адбываецца крыху адметна ад фразеалагізмаў, крыніцай якіх з'яўляецца марская тэрміналогія. Адметнасць утварэння гэтай групы ФА абумоўлена экстралінгвістычнымі фактарамі, такімі, у прыватнасці, абставінамі, як месцам і роляй ваенных дзеянняў (войны, ваенныя вучэнні і пад.) у жыцці кожнага народа (няма страшнейшай бяды, як вайна), актыўным удзелам шырокіх мас у ваенных падзеях і вайсковых падраздзяленнях (армія, вайсковая павіннасць грамадзян краіны, вайсковыя навучальныя ўстановы і пад.), шырокім адлюстраваннем ваенных падзей, асабліва апошняй Вялікай Айчыннай вайны ў мастацкай літаратуры, публіцыстыцы і інш.

Усё адзначанае спрыяе шырокаму выхаду ваеннай тэрміналогіі за межы яе прафесійнага выкарыстання і становіцца галоўнай умовай ўзнікнення фразеалагізмаў. Дарэчы, гэтую асаблівасць узнікнення фразеалагізмаў, крыніцай якіх стала ваенная тэрміналогія, падмацоўвае факт наяўнасці такіх адзінак у самых розных мовах. Вось прыклады ў англійскай мове: *draw smb's fire* 1) (ваен.) 'выклікаць агонь на сябе', 2) 'стаць мішэнню чых-небудзь нападакаў'; *fall into line* 1) (ваен.) 'стаць у строй', 2) 'згаджацца (з кім-небудзь ці з чым-небудзь), далучацца (да каго-небудзь ці да чаго-небудзь); *mark time* 1) (ваен.) 'абазначыць крок на месцы; маршыраваць на месцы', 2) 'перачакаць, бяздзейнічаць' і інш.

Праўда, гэты ж пазамоўны фактар уплывае на спецыфічнае выкарыстанне: выклікае ў выніку двойную актуалізацыю тэрмінаў, г. зн. словаспалучэнні выкарыстоўваюцца адначасова ў прамым (тэрміналагічным) і пераносным (фразеалагічным) значэннях. У кантэксце рэалізуюцца абодва значэнні адзінкі з другасным значэннем. Вось рад прыкладаў такога тыпу: ФА *аддаваць чэсць* 'вітаць каго-небудзь па-ваеннаму, прыклаўшы руку да галаўнога ўбору', *браць у палон* 'прывабліваючы, падпарадкоўваць свайму ўплыву, зачароўваць', *выбываць / выбыць / выйсці са строю* 1) 'траціць працаздольнасць ці баяздольнасць' і 2) 'пераставаць дзейнічаць, становіцца непрыгодным, ламацца, псавацца', *выклікаць / браць агонь на сябе* 1) 'знарок адцягваць увагу ворага на сябе замест іншых' і 2) 'прымаць на сябе самае цяжкае, першаму трапляць у небяспеку', *на пярэднім краі* 'найважнейшы, самы адказны ўчастак чаго-небудзь'; *пахне порахам* <у наветры> 'пагражае вайна, набліжаюцца небяспечныя падзеі', *у нагу ісці, крочыць і пад.* 'мерна, рытмічна, адначасова з другімі ступаючы то левай, то правай нагой', *у ружжо!* 'каманда стаць у строй са зброяй ці быць гатовым пачаць бой' захоўваюць дакладнае тэрміналагічнае значэнне і адначасова новае, фразеалагічнае,

хоць прыведзена толькі фразеаграфічная падача іх (параўн. З лексікаграфічнай апрацоўкай вышэй прыведзеных ФА ў англійскай мове).

У тэрміналагічным значэнні такія адзінкі выкарыстоўваюцца ў тэкстах ваеннай тэматыкі, а ў публіцыстыцы і мастацкай літаратуры – у тэрміналагічным і ў фразеалагічным значэнні. Ілюстрацыяй такога ўжывання могуць быць, напрыклад, фрагменты з тэкстаў твораў В. Быкава:

*Сцепаніда слухала-слухала, душачы ў сабе нешта жаласлівае, якое ўладарна **брала ў свой палон**, і яна не стрымалася. (“Знак бяды”);*

*Ён [Фішар] ніяк не мог навучыцца хадзіць **у нагу**, хутка ўскакваць на пад’ёме, няўключна пад рогат таварышаў **аддаваў чэсць**, заняткі на штыхавому бою ўшчэнт знясілівалі яго. (“Жураўліны крык”);*

*Тры гады беларускі народ правёў **на яе** [вайне] **пярэднім краі** ў літаральным сэнсе гэтага слова, ні дня не ведаючы хоць бы адноснай бяспекі. (“Званы Хатыні”);*

*Учуўшы далёкую, знаёмую па тэмпу чаргу нямецкага кулямёта, Карпенка рвануў дзверы і зычным голасам, здольным узняць полк, закрычаў у старожку: “**У ружжо!!!**” (Жураўліны крык”);*

*А што, калі правесці манеўр, не прадугледжаны ні камандзірам палка, ні статутам, і яшчэ да пачатку артпадрахтоўкі і да світаньня паслаць на той бок роту – у час атакі яна б пасабіла астатнім, **узаяўшы агонь на сябе** (“Яго батальён”) і інш.*

Фразеалагізмы “ваеннага” паходжання шырока выкарыстоўваюцца ў творах іншых мастакоў беларускага слова, напрыклад:

*У **паветры пахла порахам**. У гімназіі і ў іншых установах збіралі грошы на зброю і самую зброю. (У. Караткевіч);*

*У **паветры ўсё больш і больш пахне порахам**. Чуваць, пачаліся на заходняй граніцы розныя гітлераўскія правакацыі. (М. Танк);*

*У 5-й батарэі **выбыў са строю** амаль цэлы разлік. (І. Мележ) і інш.*

Групу ФА, якія паводле свайго паходжання суадносяцца з адзінкамі ваеннай тэрміналогіі, папаўняюць, акрамя пералічаных вышэй, наступныя: *адзіным фронтам* ‘вельмі дружна, згуртавана (дзеянчаць, выступаць і пад.)’; *біць адбой* ‘адмаўляцца ад ранейшага намеру, рашэння, погляду’; *браць на мушку* ‘засяроджваць увагу на кім-, чым-небудзь, сачыць за кім-, чым-небудзь’; *браць на ўзбраенне* ‘дзеясна выкарыстоўваць, прымяняць у сваёй практыцы, дзейнасці’; *браць пад казырок* ‘вітаць каго-небудзь паваеннаму, прыклаўшы руку да галаўнога ўбору’; *выводзіць са строю* 1) ‘пазбаўляць працаздольнасці ці баяздольнасці’, 2) ‘рабіць непрыгодным, ламаць, псаваць’; *вяртацца ў строй* ‘набываць працаздольнасць ці баяздольнасць’; *дымавая заслона* ‘маскіроўка, падман, наўмыснае адцягванне ўвагі ад чаго-небудзь’; *здаваць <свае> пазіцыі* ‘прызнаваць сябе пераможаным, падавацца’; *кавалерыйскі наскок* ‘імклівыя, раптоўныя, нечаканыя для каго-небудзь дзеянні’; *камандаваць пародам*

‘распараджацца, быць завадатарам, верхаводзіць, аказваць уплыў на ход чаго-небудзь’; *міна зававоленанага дзеяння* ‘тое, што пагражае небяспечнымі наступствамі’; *на два франты* ‘ў двух розных напрамках (дзеінічаць)’; *на ўсіх франтах* ‘абсалютна ўсюды (быць, паспяваць і пад.)’; *пад ружжо* ставіць (паставіць), прызваць ‘у стан мабілізацыйнай ці баявой гатоўнасці’; *пад ружжом* быць, знаходзіцца ‘на ваенным становішчы, у стане баявой гатоўнасці’; *паліць / спаліць <усе> масты <за сабой>* ‘рашуча парываць з мінулым, робячы немагчымым вяртанне да яго’; *пацэліць / патрапіць / трапіць у <самы> яблычак* ‘сказаць ці зрабіць менавіта тое, што патрэбна’; *разведка боем* ‘спроба высветліць што-небудзь у выніку непасрэднага дзеяння’; *станавіцца ў строй* ‘рабіцца дзейным, працаздольным, баяздольным’; *так точно* ‘менавіта так’; *у абозе* ‘ззаду ўсіх (заставацца, плесціся, цягнуцца і пад.)’; *усім фронтам* ‘вельмі дружна, згуртавана (дзеінічаць, выступаць і пад.)’; *уступаць / уваходзіць у строй* ‘станавіцца дзеючым’; *ціхай сапай* ‘цішком і паступова (рабіць што-небудзь)’; *цяжкая артылерыя* ‘тое, што прытрымліваецца на крайні выпадак як самы дзейсны сродак для дасягнення чаго-небудзь’; *шырокім фронтам* ‘з вялікім ахопам, размахам, вельмі шырока (рабіць што-небудзь)’.

Асобныя з названых ФА вызначаюцца тратай сувязі са сваімі вытокамі і патрабуюць дадатковых намаганняў для ўстанаўлення іх унутранай формы, ці назіраецца працэс дээтымалагізацыі. Для ілюстрацыі возьмем два фразеалагізмы: 1) *браць на мушку*, дзе кампанент *мушка* ў ізаляваным выкарыстанні абазначае ‘частку прыцэльнага прыстасавання ў ручной агнястрэльнай зброі, размешчаную на пярэдняй частцы ствала’ і з’яўляецца спецыяльным тэрмінам [4, т. 3, с. 185], параўн. аўтарскі варыянт ФА *трымаць на мушцы* (*Гэта яны нас загналі сюды, а вас прымусілі трымаць нас на мушцы*. (С. Грахоўскі); 2) *ціхай сапай*, у якім лексема-кампанент *сапа* ў нязменнай форме тв. склону *сапай* – гэта запазычаны з французскай мовы тэрмін (узгадаем і роднасны назоўнік *сапёр*, што таксама запазычаны з французскай мовы), які абазначае ‘акоп, траншэя, падкоп, які капаецца ў напрамку да праціўніка для паступовага і скрытага набліжэння да яго’ [4, т. 5, кн. 1, с. 55], напрыклад: *Некаторыя хочуць прыкінуцца лаяльнымі, старанна працуюць, каб ціхай сапай нашкодзіць на любым участку народнай гаспадаркі* (С. Грахоўскі).

Такім чынам, фразеалагізацыя тэрмінаў і прафесійных устойлівых выразаў прадыхтавана агульнамоўнай тэндэнцыяй да іх ужывання з новым, вобразным значэннем. Менавіта дзеянне гэтых працэсаў як моўных фактаў і экстрамоўных адзнак іх працякання абумовіла ўзнікненне значнай колькасці ФА. Узнікненне ФА на аснове адзінак ваеннай і марской тэрміналогіі характарызуецца працэсамі метафарызацыі, дэтэрміналагізацыі і ў пэўных выпадках яскравым працэсам дээтымалагізацыі, апошні з якіх сведчыць пра невыразнасць унутранай

формы ФА і характэрны найбольш тым з іх, якія бяруць пачатак з мовы людзей тых прафесій, дзе знік пэўны від дзейнасці, пэўны паказчык страціў сваю актуальнасць, адбыліся змены ў прафесійнай сферы ў выніку прагрэсу, тэхнізацыі, удасканалення прафесійнай дзейнасці чалавека і інш.

Літаратура

1. Буракова, М. У. Анамастыка, тэрміналогія і фразеалогія ва ўзаемасувязі / М. У. Буракова, В. А. Ляшчынская (падрыхтаваны рукапіс вучэб. дапам. для студэнтаў нефілалаг. спец. выш. навуч. устаноў і здадзены ў Вучэбна-метаад. аб'яднанне Міністэрства асветы).

2. Кубрякова, Е. С. Язык и знание: на пути получения знаний о языке: части речи с когнитивной точки зрения: роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова. РАН, Ин-т языкознания. – М.: Яз. славянской культуры, 2004. – 555 с.

3. Лепешаў, І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў: у 2 т. Т. 1. А–Л / І. Я. Лепешаў. – Мінск: Беларус. энцыкл. імя П. Броўкі, 2008. – 672 с.; Т. 2. М–Я / І. Я. Лепешаў. – Мінск: Беларус. энцыкл. імя П. Броўкі, 2008. – 704 с.

4. Глумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. / пад агул. рэд. К. К. Атраховіча (К. Крапівы). – Мінск: БелСЭ, 1977–1984. – Т. 1–5.

Г. П. Жукова (Беларусь, Белорусский государственный университет)

РАЗЛИЧИЯ В ИНТЕНСИВНОСТИ ВАРЬИРОВАНИЯ МЕЖДУ РАЗНЫМИ ТЕМАТИЧЕСКИМИ ГРУППАМИ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ (на материале «Словаря славянской лингвистической терминологии» (Прага, 1977–1979))

Задача исследования состоит: а) в определении удельного веса вариантных обозначений в лингвистической терминологии белорусского, русского, английского и немецкого языков и б) в объяснении различий в интенсивности варьирования между разными тематическими группами лингвистических терминов. Двухтомный 15-язычный «Словарь славянской лингвистической терминологии» (далее SSLT [1]), послуживший источником материала данной работы, является результатом совместной работы национальных терминологических комиссий в славянских странах. В этом уникальном издании представлены термины для 2266 понятий лингвистики на всех славянских языках, а также на английском, французском и немецком. В первом томе SSLT термины распределены по девяти разделам (см. таблицу 1) в соответствии со структурой лингвистики (какой она понималась в 70-е годы XX века). Во втором томе даны алфавитные списки терминов по каждому языку.

Степень вариативности лингвистических терминов неодинакова в рассматриваемых языках и тематических группах, что обусловлено как внутриязыковыми, так и культурно-историческими факторами. В таблице 1 представлен удельный вес вариантных обозначений во всех разделах SSLT по четырем языкам. Одна строка в SSLT соответствует

отдельному лингвистическому понятию, которому в том или ином языке может соответствовать разное количество терминов. В случае если одна и та же лексема используется для обозначения двух или трех понятий, она подается в соответствующих позициях понятийной системы (в соответствующем разделе SSLT) и сопровождается индексом после термина (как обычно даются омонимы в лексикографической практике). Например, два термина-омонима *словарь*¹ в значении ‘совокупность слов данного языка, территориального или социального диалекта’ и *словарь*² в значении ‘книга, содержащая систематическое описание лексики’ представлены на своих тематических местах: *словарь*¹ в первой строке раздела «Лексикология», *словарь*² – в подразделе, содержащем термины лексикографии. Разница в количестве понятий по языкам (столбец 4) при общем количестве отведенных в SSLT строк для терминов одной тематической группы (столбец 3) объясняется наличием лагун. Например, во всех рубриках SSLT, кроме польской, отсутствуют обозначения для понятия, которое в польском столбце представлено термином *ortoepia*² ‘изучение правильного использования слов и форм слов’. В английской и немецкой рубриках, например, отсутствуют обозначения таких понятий ареальной лингвистики, как рус. *карта с надписями*, *ареальная карта* и бел. *карта з надпісамі*, *арэальная карта*. Понятия, обозначенные нем. *Darstellungsfunktion* ‘функция представления’ и англ. *representational function* ‘репрезентативная функция’, не имеют в SSLT русских и белорусских соответствий.

Таблица 1. Удельный вес вариантных терминов лингвистики, представленных в SSLT (по четырем языкам)

Тематическая группа SSLT	Языки	Номинальное количество понятий в группе	Количество понятий, для которых SSLT приводит обозначения	Количество понятий, для которых приводится два и более обозначений	Средний процент вариантных обозначений по группам
1. Термины обще-лингвистического характера	Бел.	283	276 (100%)	35 (13%)	24%
	Рус.		280 (100%)	55 (20%)	
	Англ.		277 (100%)	102 (37%)	
	Нем.		278 (100%)	65 (24%)	
2. Фонетика и фонология	Бел.	451	484 (100%)	77 (16%)	31%
	Рус.		478 (100%)	157 (33%)	
	Англ.		458 (100%)	195 (43%)	
	Нем.		456 (100%)	135 (30%)	
3. Графика	Бел.	62	62 (100%)	9 (14%)	18%
	Рус.		62 (100%)	12 (19%)	
	Англ.		59 (100%)	16 (27%)	
	Нем.		56 (100%)	7 (12,5%)	
4. Лексикология и фразеология	Бел.	207	230 (100%)	40 (17%)	18%
	Рус.		225 (100%)	30 (13%)	
	Англ.		218 (100%)	42 (19%)	
	Нем.		224 (100%)	47 (21%)	

5. Частеречные термины	Бел.	201	194 (100%)	32 (16%)	23%
	Рус.		181 (100%)	55 (30%)	
	Англ.		189 (100%)	20 (11%)	
	Нем.		194 (100%)	65 (33%)	
6. Морфология и словообразование	Бел.	383	363 (100%)	50 (14%)	24%
	Рус.		325 (100%)	83 (25%)	
	Англ.		369 (100%)	124 (37%)	
	Нем.		370 (100%)	76 (21%)	
7. Синтаксис	Бел.	272	251 (100%)	32 (13%)	22%
	Рус.		225 (100%)	58 (26%)	
	Англ.		267 (100%)	66 (25%)	
	Нем.		265 (100%)	62 (24%)	
8. Стилистика	Бел.	138	136 (100%)	17 (12,5%)	17%
	Рус.		135 (100%)	25 (18,5%)	
	Англ.		132 (100%)	20 (15%)	
	Нем.		136 (100%)	28 (21%)	
9. Термины новых направлений лингвистики	Бел.	269	268 (100%)	13 (5%)	8%
	Рус.		268 (100%)	20 (7%)	
	Англ.		269 (100%)	17 (6%)	
	Нем.		269 (100%)	36 (13%)	

Наибольшей степенью вариативности (31 %) характеризуется терминология фонетики и фонологии. Это объясняется тем, что в раздел «Термины фонетики и фонологии» включены термины анатомии, относящиеся к речевому аппарату, характеризующиеся высокой степенью вариативности. На первом месте дается интернациональный термин греко-латинского происхождения, на втором – исконное наименование органа, например, бел. *ларынкс – гартань*, рус. *эпиглоттис – надгортанник*, англ. *upper jaw – maxilla* ‘верхняя челюсть’, нем. *Uvula – Zäpfchen* ‘увула, язычок’. Формирование общей теории фонологии и оформление ее в самостоятельную дисциплину происходило в конце XIX – начале XX вв. в рамках всех авторитетных лингвистических школ, поэтому вариантность обозначений, предложенных представителями разных школ, отражена в SSLT.

Наименьшая степень вариативности (8 %) характерна для лингвистической терминологии раздела «Термины новых направлений лингвистики и методов исследования языка». Терминология данной тематической группы была новой в период работы над словарем SSLT, ее формирование шло в значительной мере как один поток, в условиях интенсивного международного взаимодействия ученых. Низкая степень вариативности свидетельствует о тенденции к интернационализации и преодолении нефункционального варьирования терминологии. Как видно из таблицы 1, наибольшая степень вариативности в данной группе отмечена в немецком материале. Это объясняется тем, что немецкая терминология, как и немецкий язык в целом, испытывает значительное влияние пуристических традиций, несмотря на растущую тенденцию к интернационализации терминологии. Терминологи, работающие над немецкой рубрикой SSLT, калькировали

многие английские термины, «онемечивая» таким образом наименования многих понятий, например, нем. *Prädiktion – Voraussage* (англ. *prediction*, рус. *предсказуемость*, бел. *прэдыкуцыя*), нем. *sprachlicher Usus² – Sprachgebrauch²* (англ. *linguistic usage²*, рус. *языковой узус²*, бел. *моўны узус²*).

Наибольшей степенью вариативности характеризуется английская лингвистическая терминология, представленная в SSLT.

Это можно объяснить тем, что традиционная английская лингвистическая терминология в свое время значительно пополнилась терминами, вошедшими в употребление в американской лингвистической школе и широко представленными в англоязычной лингвистической литературе (в SSLT в английских рубриках тематических групп приводятся как английские, так и американские варианты термина). Например, немецкому термину *Logopädie* ‘логопедия’ соответствуют два английских термина *logopedia* и *logopedics*, последний из которых в SSLT имеет помету *Am.* ‘американский’; немецкому *Onomasiologie* ‘ономасиология’ соответствуют англ. *onomatology* и *onomasiology*; нем. *Unilinguismus* ‘монолингвизм’ также имеет два английских соответствия *monolingualism* и *unilingualism*. Больше количество вариантных наименований в английской и немецкой рубриках SSLT по сравнению с белорусской и русской можно также объяснить тем, что из-за более тесной связи англоязычной и немецкоязычной лингвистических традиций с латинской и греческой грамматическими традициями в немецкой и английской терминологии закрепилось больше интернациональных терминов наряду с исконными вариантами. Например, понятию «койне» соответствуют два нем. термина: *Koine* и *Gemeinsprache* (калька с греческого сочетания *κοινή διάλεκτος* ‘общее (общеизвестное) наречие’).

Многие термины латинского происхождения, используемые при образовании новых лингвистических терминов, легче осваиваются английским языком, так как, во-первых, англоязычная лингвистическая традиция имеет более тесную связь с латинской грамматической традицией, чем славянская терминология, во-вторых, многие латинские корни давно вошли в английский язык в составе заимствований из французского языка, освоены английским языком и являются мотивированными обозначениями.

Немецкая терминология, представленная в SSLT, имеет также высокую степень вариативности (33 %) в разделе «Частеречные термины». В частеречной терминологии немецкой рубрики преобладают вариативные пары, в которых один вариант – термин-фразама или термин, образованный путем сложения, а второй – однословный термин, образованный от основы адъективного компонента с помощью суффикса *-it*. Данный суффикс латинского происхождения, восходящий к окончанию сущ. среднего рода, является частотным в немецком языке

и служит для образования слов с терминологическим значением. Примерами таких вариативных пар могут служить следующие немецкие наименования: *Interrogativadverb* – *Interrogativum*² (рус. *вопросительное наречие*, бел. *пытальнае прыслоўе*, англ. *interrogative adverb*), *Kausativum* – *kausatives Verb* (рус. *каузативный глагол*, бел. *каўзатыўны дзеяслоў*, англ. *causative verb*), *Distributivum*¹ – *distributives Numerale* (рус. *распределительное числительное*, бел. *размеркавальны лічэбнік*, англ. *distributive numeral*).

Частеречная терминология имеет самую продолжительную историю развития по сравнению с терминологией других разделов лингвистики: она была основой ранних грамматик, без терминологии частей речи невозможно было говорить о структуре языка. Терминология частей речи, представленная в английской рубрике SSLT, характеризуется минимальной степенью вариативности (по сравнению с другими языками), что позволяет говорить об унифицированности данной терминологии в английской лингвистической традиции. Большинство терминов имеют основы греко-латинского происхождения.

Высокая степень вариативности частеречной терминологии русской рубрики SSLT свидетельствует о другой тенденции – стремлении к интернационализации терминологии. Традиционно в частеречной терминологии русского языка преобладали кальки греческих и латинских терминов, построенные на основе церковнославянских и исконно русских элементов. С середины XX века в лингвистическую терминологию русского языка проникают многочисленные заимствования, все шире используемые в научных публикациях, вузовских учебных пособиях по языковым дисциплинам. Примерами понятий, которым в русской рубрике соответствуют славянские и интернациональные (заимствованные) термины, могут служить основные понятия данного раздела лингвистики: *[имя] существительное – субстантив* (бел. *назоўнік*), *[имя] прилагательное – адъектив* (бел. *прыметнік*), *переходный глагол – транзитивный глагол* (бел. *безаб'ектны дзеяслоў*), *подчинительный союз – гипотактический союз* (бел. *падпарадкавальны злучнік*) и другие.

В SSLT наименьшая степень вариативности выявлена в белорусском материале. Это можно объяснить тем, что в развитии белорусской терминологии наблюдался долгий перерыв, обусловленный историческими условиями формирования белорусской нации и развития языка в целом. Терминологическая работа по формированию и унификации терминологий различных наук, в том числе и лингвистики, возобновилась только в начале XX века. При создании белорусских лингвистических терминов использовались как возможности белорусского языка, так и международного фонда терминологических элементов, однако в широкое научное употребление, как правило, попадал один из созданных терминов: интернациональный, ставший традиционным в других лингвистических

традициях, или исконный белорусский термин с прозрачной внутренней формой.

Таким образом, различия в степени вариативности лингвистических терминов в разных языках и тематических группах объясняются культурно-историческими факторами развития разных групп терминологии лингвистики, а также определенными тенденциями в истории языков и науки о языке.

Литература

1. Slovník Slované Linguistické Terminologie: 2 t. / prof. dr. Alois Jedlička (ved. redaktor). – Praha: Academia Praha, 1977–1979.

М. М. Казлоўская (Беларусь, Гомельскі дзяржаўны медыцынскі ўніверсітэт)

ПОЛЛЕКСЕМНЫЯ АДЗІНКІ Ў ТЭРМІНАЛОГІІ ІНФАРМАТЫКІ Ў БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

З другой паловы ХХ стагоддзя інтэнсіўна развіваецца інфарматыка – навука, якая даследуе ўсе аспекты атрымання, захоўвання, пераўтварэння, перадачы і выкарыстання інфармацыі [2, с. 7]. У выніку назіраецца буйны рост новых тэрміналагічных адзінак, якія можна падзяліць на адналексемныя і полілексемныя. З’яўленне неаднаслоўных тэрмінаў абумоўлена абмежаванасцю моўных магчымасцяў аднаслоўнай намінацыі ва ўмовах павелічэння колькасці навукова-тэхнічных паняццяў, імкненнем да больш дакладнага наймення, а таксама павышэннем ролі аналітызму ў сучаснай тэрміналогіі [1, с. 41]. У “Слоўніку новых слоў беларускай мовы” [6] прыведзена амаль 90 словазлучэнняў з паметай “У інфарматыцы”, што складае прыкладна 20 % ад агульнай колькасці зафіксаваных ў гэтай крыніцы галіновых тэрмінаў: *апаратная сумяшчальнасць, дыялогівы рэжым, сцісканне даных* і інш.

Сярод полілексемных адзінак асноўнае месца займаюць двухкампанентныя – 92 %. Ва ўсіх галоўным кампанентам з’яўляецца назоўнік, таму што вялікая колькасць фізічных і абстрактных аб’ектаў патрабуе перш за ўсё выражэння катэгорыі прадметнасці. Некаторыя адзінкі з’яўляюцца паслоўным перакладам англійскіх словазлучэнняў, пры гэтым парадак лексем захоўваецца або змяняецца: *аркадная гульня* (англ. *arcade game*) ‘камп’ютэрная гульня, мэта якой – збіць аб’ект, які рухаецца, маніпуліруючы клавіятурай і кіруючы джойстыкам’, *банк даных* (англ. *data bank*) ‘сукупнасць даных, аб’яднаных агульнасцю прымянення, выкарыстання, але менш звязаных паміж сабой, чым у базе даных’. Гэтыя словазлучэнні ўтвараюцца па наступных мадэлях:

1) “прыметнік (дзеепрыметнік) + назоўнік у назоўным склоне”:
сістэмны блок ‘асноўнае ўстройства камп’ютэра, якое змяшчае апаратнае і праграманае забеспячэнне’, *электронная табліца* ‘праграма апрацоўкі даных, якія адлюстроўваюцца на экране ў выглядзе радкоў і слупкоў, змест якіх звязаны паміж сабой’. Залежны кампанент гэтых словазлучэнняў звычайна рэпрэзентаваны простым прыметнікам (*электронная версія* ‘дакумент, які падрыхтаваны і чытаецца з дапамогай камп’ютара’), зрэдку складаным суцэльнааформленым (*вадкакрышталічны манітор* ‘манітор, экран якога зроблены з выкарыстаннем вадкіх крышталёў’) і ў адным выпадку складаным дэфіснааформленым (*адрасна-пошукавая сістэма* ‘тое, што і пошукавая сістэма’). Кампаненты звязаны азначальнымі адносінамі. Залежнае слова канкрэтызуе змест спецыяльнага наймення, называючы розныя відавыя прыкметы асноўнага паняцця (прызначэнне, памер, спосаб дзеяння і інш.): *лазерны прынтар* ‘прынтар, які друкуе з дапамогай светлага праменя’, *матрычны прынтар* ‘прынтар, які друкуе з дапамогай матрыцы, якая складаецца з іголак, што ўдараюць па фарбавальнай стужцы’, *струменны прынтар* ‘прынтар, у якім знак на паперу наносіцца чарнільным струменем’, *знешняя памяць* ‘зменныя носбіты інфармацыі, прызначаныя для працяглага захоўвання масіваў даных’, *унутраная памяць* ‘памяць, якая абслугоўвае інфармацыйны працэсар камп’ютэра’;

2) “назоўнік у назоўным склоне + назоўнік у назоўным склоне”:
гульня-імітатар ‘камп’ютэрная гульня, якая ўзнаўляе кіраванне самалётам, верталётам, аўтамабілем і інш. тэхнічнымі ўстройствамі’. Гэта мадэль заснавана на злучальнай сувязі;

3) “назоўнік у назоўным склоне + назоўнік у родным склоне без прыназоўніка”:
фармат даных ‘спосаб адлюстравання даных па-за і ўнутры памяці ЭВМ’, *носьбіт інфармацыі* ‘запамінальныя ўстройства, на якіх захоўваецца інфармацыя ў лічбавым выглядзе’. Галоўны кампанент кіруе залежным.

Трохлексемныя адзінкі складаюць 8 % аналізуемых словазлучэнняў. Усе яны ўтвораны па мадэлі “прыметнік + прыметнік (дзеепрыметнік) + назоўнік”:
глабальная камп’ютэрная сетка ‘сетка, якая звязвае камп’ютэры і лакальныя вылічальныя сеткі на вялікай адлегласці, прадастаўляе доступ да міжнародных інфармацыйных рэсурсаў’, *дыскавая аперацыйная сістэма* ‘операцыйная сістэма камп’ютэра, якая загружаецца з дыскаў і забяспечвае работу з імі для прыкладных праграм’. Кампанент-субстантыў і першасны азначальны кампанент выступаюць як адзінае цэлае, а другаснае азначэнне развівае словазлучэнне. Наяўнасць трохлексемных злучэнняў – адна з асаблівасцяў тэрмінасістэм розных моў, якая абумоўлена імкненнем носбітаў мовы да больш дэталёвага і канкрэтнага выражэння паняццяў [4, с. 375]. Аднак гэтыя словазлучэнні могуць скарачацца пад уплывам агульнамоўнай тэндэнцыі да эканоміі

маўленчых намаганняў: *электронная (паштовая) скрыня* ‘месца на жосткім дыску паштовага сервера, якое прызначана для захоўвання паведамленняў электроннай пошты да сувязі з камп’ютэрам адрасата’.

У некаторых выпадках пры скарачэнні адбываецца замена назоўніка і першаснага азначальнага кампанента адной лексемай: *пастаяннае запамінальнае ўстройства* → *пастаянная памяць* ‘функцыянальная частка камп’ютэра, прызначаная для прыёму, захоўвання і выдачы даных’.

Сучаснаму стану беларускай навуковай тэрміналогіі ўласціва высокая ступень сінаніміі [4, с. 382]. З другога боку, гэтая з’ява характэрна для спецыяльных падмоў усіх навуковых галін у стадыі фарміравання [3, с. 64; 5, с. 12]. Тэрміналогія інфарматыкі ў розных мовах мае вялікую колькасць запазычаных тэрмінаў. Носьбіты пэўнай мовы, у тым ліку беларускай, імкнуцца пазбавіцца ад лексем іншамоўнага паходжання і на пэўным этапе ўжываюць апісальныя канструкцыі. Напрыклад, запамінальнае ўстройства камп’ютэра, у якім магнітныя дыскі размешчаны ў герметычным кажуху, называецца *вінчэстар* (або *вінчэстэр*). У згаданым слоўніку разам з гэтай назвай падаюцца запазычанае словазлучэнне *вінчэстарны дыск* і беларускамоўнае *жосткі дыск*, абодва тлумачацца як ‘вінчэстар’. Таксама ў слоўніку ў адным значэнні ‘партатыўны персанальны камп’ютэр з вадкакрысталічным маніторам, які валодае праграмнай і апаратнай сумяшчальнасцю з больш магутнымі камп’ютэрамі’ зафіксаваны лексема *ноўтбук* і злучэнне *партатыўны камп’ютэр*. Утварэнне сінанімічных назваў можа адбывацца і ў выніку адначасовага ўжывання развітых і больш кароткіх намінацыйных адзінак. Так, словазлучэнне *адрасна-пошукавая сістэма* выкарыстоўваецца разам са злучэннем *пошукавая сістэма*, якое ў гутарковай мове замяняецца лексэмай *пошукавік* і *шукальнік*. Усе адзінкі тлумачацца як ‘сістэма, якая дазваляе шукаць інфармацыю ў сетцы Інтэрнэт шляхам пастаноўкі перад ёй пэўных заданняў (па ключавых словах або пэўнай тэме)’.

Полікампанентныя тэрміналагічныя адзінкі звычайна дакладныя і адназначныя. Але словазлучэнне *дамаішня старонка* зафіксавана ў двух значэннях: 1) ‘першы вэб-сайт, які адкрываецца пры загрузцы сеткі Інтэрнэт’; 2) ‘асабісты вэб-сайт, які ўтрымлівае персанальную інфармацыю, фотаздымкі і пад. яго ўладальніка’.

Тэрміналогія інфарматыкі з’яўляецца часткай лексічнай сістэмы беларускай мовы і развіваецца па агульнамоўных законах. Яна вызначаецца высокай прадуктыўнасцю полікампанентных адзінак, што выклікана неабходнасцю больш паглыбленай намінацыі прадметаў і з’яў у сучасных умовах. Тэрміналагічныя словазлучэнні ўтвараюцца па розных мадэлях, могуць скарачацца і мець сінанімічныя варыянты, якія сведчаць аб неўпарадкаванасці разглядаемай тэрмінасістэмы.

Літаратура

1. Дзятко, Д. В. Беларуская матэматычная тэрміналогія: станаўленне, структура, функцыянаванне / Д. В. Дзятко. – Мінск: БДПУ, 2009. – 192 с.
2. Информатика: Энциклопедический словарь для начинающих / сост. Д. А. Поспелов. – М.: Педагогика-Пресс, 1994. – 352 с.
3. Мечковская, Н. Б. Общее языкознание: Структура языка. Типология языков и лингвистика универсалий / Н. Б. Мечковская, Б. Ю. Норман, Б. А. Плотников [и др.]. – Мінск: Выш. школа, 1995. – 336 с.
4. Плотнікаў, Б. А., Антанюк, Л. А. Беларуская мова. Лінгвістычны кампендыум / Б. А. Плотнікаў, Л. А. Антанюк. – Мінск: Інтэрпрэсэрвіс, Кніжны дом, 2003. – 672 с.
5. Тэорыя і практыка беларускай тэрміналогіі / Г. У. Арашонкава, А. М. Булыка, У. В. Ляшчэцкі [і інш.]. – Мінск: Беларус. навука, 1999. – 175 с.
6. Уласевіч, В. І., Даўгулевіч, Н. М. Слоўнік новых слоў беларускай мовы / В. І. Уласевіч, Н. М. Даўгулевіч. – Мінск: ТетраСистемс, 2009. – 448 с.

С. С. Коцевич (Беларусь, Брестский государственный университет имени А. С. Пушкина)

ПРОЦЕССЫ КОДИФИКАЦИИ И НОРМАЛИЗАЦИИ В СОВРЕМЕННОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

Динамические изменения в системе общественных отношений, переход от индустриального к информационному обществу, в котором интеллектуальный диалог и общение занимают все более значимое место, требуют новых концепций развития терминоведения. Традиционное терминоведение обнаружило отсутствие единства концептуальных и методологических основ исследования таких значимых процессов, как образование, кодификация, нормализация и функционирование термина.

Термины являются смысловым ядром специального языка. В современном мире свыше 90 % новых слов, появляющихся в языках, составляют специальные слова. Бурное образование новых дисциплин влечет за собой потребность в собственной терминологии. В этом случае на первый план выдвигается такой важный аспект, как нормативность. Терминология, занимая в специальных языках центральное место, обладает определенной самостоятельностью формирования и развития. Отсюда неизбежно вытекает и некоторая самостоятельность лингвистического критерия нормативной оценки термина.

Процессы терминообразования и терминопотребления – не стихийные, а сознательные процессы. Норма в терминологии должна соответствовать нормам общелитературного языка. В то же время существуют и особые требования, которые предъявляются к термину. Вопрос этот имеет давнюю традицию. Нормативными требованиями к термину являются следующие положения.

1. Фиксированное содержание. Термин должен иметь ограниченное, четко фиксированное содержание в пределах определенной терминосистемы в конкретный период развития данной области знания. Контекстная подвижность значения для термина совершенно недопустима. Логическое требование к термину – постоянство его значения в рамках определенной терминосистемы.

2. Точность термина, предполагающая четкость, ограниченность значения. Эта четкость обусловлена тем, что специальное понятие, как правило, имеет точные границы, обычно устанавливаемые с помощью дефиниции термина. С точки зрения отражения содержания, точность термина означает, что в его дефиниции есть необходимые и достаточные признаки обозначаемого понятия. Термин должен также (прямо или косвенно) отражать признаки, по которым можно отличить одно понятие от другого. Термины обладают разной степенью точности. Наиболее точными представляются мотивированные термины, в структуре которых особенно ярко переданы содержание понятия или его отличительные признаки, например: *чувствительная поверхность полупроводникового детектора ионизирующего излучения, сплошность внешней зоны диффузионного слоя*. Значение множества немотивированных терминов не выводится из значения входящих в них терминологических элементов (соединение типа *ласточкин хвост*). Сюда же относятся термины-эпонимы, которые имеют то положительное качество, что не вызывают никаких ассоциаций. Но здесь есть и отрицательный аспект: в большинстве случаев фамильные термины не вызывают представлений и не отражают связи данного понятия с другими (*многочлены Чебышева, кератопротез Федорова*), поэтому освоить их чрезвычайно трудно.

3. Однозначность термина. Термин не должен быть многозначным. Особенно неудобна в данном случае категориальная многозначность, когда в пределах одной терминосистемы одна и та же форма используется для обозначения операции и ее результата: *облицовка* (конструкция и операция), *гидроизоляция* (работа и конструкция); процесса и явления: *обвал* (в геологии); объекта и его описания: *грамматика* (строй языка и наука, описывающая этот строй). Упорядочивая терминологию, т. е. фиксируя значение каждого термина данной системы понятий, устанавливают однозначность термина.

4. Термин не должен иметь синонимов. Синонимы в терминологии имеют другую природу и выполняют иные функции, чем в общелитературном языке. Под синонимией в терминологии обычно понимают явление дублетности (*офтальмолог – окулист, бремсберг – спуск, генитив – родительный падеж*). Между дублетами нет тех отношений, которые организуют синонимический ряд, нет эмоционально-экспрессивных, стилистических или оттеночных оппозиций. Они тождественны между собой, каждый из них относится прямо

к обозначаемому понятию. Если в общелитературном языке существование синонимов оправдано тем, что употребление тех или иных из них влияет на содержание речи, или изменяет стилистическую окраску, или придает ей индивидуальный оттенок, то дублеты ни в общем языке, ни в языке науки этими свойствами не обладают и представляют собой явление нежелательное и даже вредное. Синонимия (дублетность) особенно характерна для начальных этапов формирования терминологий, когда еще не произошел естественный (и сознательный) отбор лучшего термина и имеется несколько вариантов для одного и того же понятия. Само понятие синонимии в терминологии до настоящего времени не может считаться общепринятым, несмотря на выделение синонимов, имеющих совершенно одинаковое значение (абсолютные синонимы, типа *языкознание – языковедение – лингвистика*). Оценка существования этих дублетов определяется в каждом конкретном случае условиями функционирования терминосистемы. В частности, может быть допущено параллельное использование исконного и заимствованного термина, если один из них не способен образовывать производные формы. Речь идет о деривационной способности термина, например: *компрессия – компрессионный* (при невозможности образовать прилагательное от термина *давление*), *фрикция – фрикционный* (трение). Существует стилистическая синонимия терминов (*эпилепсия – падучая, негашеная известь – известь-кипелка*). В этом случае один из дублетов относится к разговорному стилю или профессиональному жаргону. Может отмечаться наличие современного и устаревшего терминов: *противообвальная галерея – полутуннель, летчик – авиатор, летун*. Эти синонимы могут употребляться в произведениях разных жанров (например, в художественной литературе).

Выделяют частично совпадающие синонимы; существует огромное количество частичных синонимов: *инструкция – объяснение – руководство – наставление – указание – памятка; пружина – рессора; убежище – укрытие*. Использование таких синонимов может привести к взаимному непониманию специалистов, и устранение их желательно при упорядочении терминологии. Синонимичное употребление кратких форм терминов, приводит к колебаниям в их написании, порождает требование инвариантности терминов – неизменности их формы. Ср.: *лимфангоит – лимфангит – лимфангит* (в медицине), *граффитто – графитто – сграффитто* (в архитектуре), *дискета – дискетта* (в информатике). Это затрудняет общение специалистов, и часто формальная разница приводит к семантической дифференциации, например: *лесник – лесничий*.

5. Термин должен быть систематичным. Систематичность терминологии базируется на классификации понятий, исходя из которой выделяются необходимые и достаточные признаки, включаемые в термин, после чего подбираются слова и их части (терминоэлементы) для

образования термина. С систематичностью термина тесно связана его семантическая прозрачность, позволяющая составить представление о называемом термином понятии. Систематичность дает возможность отражения в структуре термина его определенного места в терминосистеме, его отнесенности к определенной логической категории понятий. Например, электронная лампа и ее виды – *диод, триод, тетрод, пентод* – важнейшим является общность признаков понятий одного классификационного уровня и связь с термином, означающим родовое понятие. Систематичность требует и однотипности терминологических элементов у однотипных терминов, например, один и тот же суффикс *-ан* используется в названиях жирных углеводородов *метан, этан, пропан*, и т. д., словообразующий элемент *-он (-рон, -лон)* – в названиях новых волокон и тканей: *нейлон, капрон, силон, перлон, дакрон, нитрон, фторлон* и т. д.

Таким образом, признаки, которые кладутся в основу построения терминов, отражающих видовые понятия, т. е. понятия, стоящие на одной классификационной ступени, должны быть одинаковы.

Чем больше понятий охвачено данным классификационным рядом, тем большее значение приобретают систематизирующие свойства термина. Когда существовало ограниченное число металлов, было распространено значительное число их несистемных названий: *железо, серебро, медь*. Логическая системность в данной терминосистеме теперь полностью соблюдена: вновь открытые металлы имеют названия, в которых отмечается лингвистическая системность: *нептуний, плутоний, кюрий, бериллий* и др.

6. Термин должен быть кратким. Здесь можно отметить противоречие между стремлением к точности терминосистемы и к краткости терминов. Для современной эпохи особенно характерно образование протяженных терминов, в которых стремятся передать большее число признаков обозначаемых ими понятий. Намечается тенденция к усложнению структуры терминов-словосочетаний, появляются длинные, громоздкие названия, приближающиеся к терминам-описаниям. Потребность в усложненных конструкциях объясняется необходимостью семантической мотивированности термина. Кроме того, в развернутых терминах возможно сочетание детализированного понятия с таким терминованным обозначением деталей, которое делало бы это обозначение понятным вне контекста. Но оборотной стороной подобной однозначности оказывается громоздкость текста: *оборудование грузовой кабины транспортного самолета для парашютного десантирования личного состава; синхронный режим работы управляющего устройства коммутационной техники связи с программным управлением*. Естественно, возникает необходимость искать сокращенный вариант длинного неудобного наименования, что соответствует закону экономии языковых

средств. Краткий вариант – это сокращенный, но функционально равноценный, вторичный знак терминируемого понятия. Он всегда производится от семантической и знаковой структуры основного термина. Краткий вариант не может быть произвольным, свободным, он должен сохранять в себе необходимые систематизирующие признаки, которые заключены в полном термине. Наиболее распространены три языковых способа образования кратких вариантов: 1) лексическое сокращение, которое осуществляется либо опущением слова в словосочетании (*магнитный вариометр – вариометр*), либо заменой словосочетания одним словом (*паровое поле – пар*); 2) аббревиации разного типа: *электронно-лучевой прибор – ЭЛП; цифровая аппаратура передачи данных – цифровая АПД, микрофонно-телефонное устройство – УМТ; гомогенный переход – гомопереход, тоководущий провод щетки электрической машины – токопровод*; 3) термины, созданные с помощью разных словообразовательных способов (аффиксации, словосложения (основосложения), субстантивации), например: *воздухоприемное устройство – воздухоприемник, оросительное устройство кабины самолета – ороситель; формовочный цех – формовочная*; 4) сокращение средствами символики (типичное явление имеющее место только в терминологии): *область собственной электропроводимости – σ -область, электронно-электронный переход – $\Pi +$ переход*.

В работах последних лет выделяют прагматические требования, обусловленные спецификой функционирования термина, среди которых можно назвать следующие: внедренность, современность, интернациональность и благозвучность термина.

Внедренность термина характеризуется его употребительностью. Это качество играет важную роль, поскольку прочно укоренившийся термин заменить очень трудно. В результате постепенной практической деятельности может произойти вытеснение неправильного термина новым. Так, в научных текстах термин *молниеотвод* вытеснил ложномотивированный термин *громоотвод*. Слово *шов*, имеющее в общелитературном языке лексическое значение «плотное соединение», в строительстве используется в противоположном значении «разрез, щель».

Современность термина реализуется путем вытеснения из употребления устаревающих терминов, заменой их новыми, например, *бетономешалка* на *бетоносмеситель*; *скотник* на *оператор по откорму животных*.

Благозвучность термина имеет два аспекта: удобство произношения и собственно благозвучие. Кроме того, термин не должен вызывать негативных ассоциаций вне узкоспециального употребления, что хорошо видно из сравнения следующих пар терминов: *спаивание – спайка, половые работы – работы по устройству пола, обезгаживание – дегазация*,

вшивость – *педикулез*, *свиная рожа* – *эризипеллоид*. Помимо этого специфика некоторых областей знания предъявляет дополнительные требования к терминам, например, желание не травмировать присутствующих больных приводит к намеренной недоступности медицинской терминологии и замене таких терминов, как *рак* другими, например *новообразование*.

Все эти нормативные предписания подразумевают «идеальный» термин и, конечно, трудновыполнимы на практике. При стандартизации нормативность требований смягчается. Так, в качестве обязательных свойств термина выдвигаются однозначность, краткость и соответствие нормам и правилам русского языка.

Литература

1. Васильева, Н. В. Термин. Лингвистический энциклопедический словарь / Н. В. Васильева. – М., 1990. – 596 с.
2. Караулов, Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов – М., 1987. – 370 с.
3. Караулов, Ю. Н. Активная грамматика и ассоциативно-вербальная сеть / Ю. Н. Караулов. – М., 1999. – 230 с.

П. Р. Ламака (Беларусь, Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя М. Танка)

БЕЗЭКВІВАЛЕНТНАЯ ЛЕКСІКА І РЭАЛІІ: СУАДНЕСЕНАСЦЬ ТЭРМІНАЎ

У апошні час усё большую цікавасць даследчыкаў прыцягвае феномен лексічнай безэквівалентнасці як найбольш яскравае адлюстраванне нацыянальнай спецыфікі моўных сістэм. Тым не менш на сённяшні дзень застаецца дыскусійнай праблема азначэння паняцця безэквівалентнай лексікі (далей – БЭЛ), прапануюцца розныя крытэрыі вылучэння безэквівалентных лексічных адзінак, у выніку чаго аб’ём паняцця “БЭЛ” вельмі істотна вар’іруецца ў залежнасці ад даследчыцкага падыходу. Па-рознаму вызначаюцца суадносіны БЭЛ і сумежных моўных з’яў (лакун, рэалій і інш.), не ўпарадкаваны навукова-тэрміналагічны апарат дадзенай галіны даследаванняў. Няма адзінства ў пытанні класіфікацыі безэквівалентных лексічных адзінак. Розную трактоўку атрымліваюць спосабы перакладу БЭЛ.

Спрэчнай з’яўляецца, у прыватнасці, праблема размежавання паняццяў “БЭЛ” і “рэаліі / абзначэнні рэалій”. Многія тэарэтыкі перакладу атаясамліваюць дадзеныя тэрміны (Т. Р. Лявіцкая і А. М. Фітэрман, А. Ляшэнка, А. Д. Швейцэр, В. С. Вінаградаў, Л. Ц. Мікуліна, М. Мухамедава, Р. К. Міньяр-Беларучаў, А. А. Хаідава, Л. Н. Смірноў). Пры гэтым у большасці дадзеных прац тэрмін “БЭЛ”

ужываецца даволі асцярожна (бярэцца ў двухосі, суправаджаецца словамі “так званы”, другімі агаворкамі). У іншых перакладазнаўцаў (Я. І. Рэцкер, В. М. Крупноў) БЭЛ і абазначэнні рэалій празмерна збліжаюцца, хаця суадносіны паміж паняццямі застаюцца не да канца акрэсленыя. Фактычнае звязненне БЭЛ да найменняў рэалій таксама характэрна для многіх лінгвакраіназнаўчых даследаванняў (Я. М. Верашчагін і В. Р. Кастамараў, Г. Д. Тамахін, І. А. Пакроўская, А. П. Палонская, Ю. Ц. Лістрова-Праўда, Э. Глушкова, А. С. Мамантаў) і некаторых прац па супастаўляльнаму мовазнаўству (В. І. Кодухаў, Р. М. Вянцковіч і В. С. Страхава, А. Гудавічус, Г. Б. Ластра, В. Дз. Дзеўкін, Л. Г. Каторава), аўтары якіх экспліцытна ці імпліцытна абавіраюцца на лінгвакраіназнаўчую трактоўку паняцця “БЭЛ”.

Атаясненне БЭЛ і абазначэнняў рэалій не можа лічыцца прымальным (прынамсі, у межах тэорыі перакладу) па некалькіх прычынах. Па-першае, такое ўжыванне тэрмінаў стварае непажаданую лексічную дублетнасць, што супярэчыць прынцыпу стандартызацыі тэрміналагічных сістэм. Па-другое, яно дрэнна стасуецца з празрыстай унутранай формай тэрміна “БЭЛ”, з якой вынікае адсутнасць эквіваленту слову мовы А ў мове В, але не выводзіцца прычына такой адсутнасці (таму, відавочна, тэрмін “БЭЛ” павінен ахапляць выпадкі адсутнасці эквіваленту, абумоўленыя як эстралінгвістычнымі, так і ўласна лінгвістычнымі фактарамі, у той час як рэаліі выяўляюцца пры супастаўленні эстралінгвістычнага вопыту народаў). Па-трэцяе, такое выкарыстанне тэрміна “БЭЛ” не адпавядае традыцыі яго ўжывання ў савецкім перакладазнаўстве. Ужо ў першых даследаваннях дадзенай праблемы (Г. У. Шаткоў, Г. В. Чарноў), нягледзячы на адрозненні ў падыходах, БЭЛ паўстае як комплексная група лексікі са складанай будовай. Пазней дадзенае палажэнне развівалася ў працах Л. С. Бархударова, Л. К. Латышава, А. А. Іванова, А. К. Гацілавай, Я. Л. Жаніха і іншых перакладазнаўцаў. У сучаснай тэорыі перакладу апошні падыход паступова выцясяняе сінанімізацыю тэрмінаў “БЭЛ” і “найменне рэаліі”.

На наш погляд, атаясненне БЭЛ і найменняў рэалій неправамернае яшчэ і таму, што не кожную назву рэаліі можна лічыць безэквівалентнай. Згодна з Я. М. Солнцавым, рэаліямі культуры А ў плоскасці культур А і В з’яўляюцца “прадметы, з’явы і паняцці, якія ўкараніліся ў культуры носьбітаў мовы А і не ўкараніліся ці недастаткова ўкараніліся ў культуры носьбітаў мовы В” [1, с. 8]. Відавочна, што безэквівалентнасць рэаліі культуры А ў культуры В не азначае безэквівалентнасці абазначэння дадзенай рэаліі: назвы іншаземных рэалій часта запазычваюцца з адной мовы ў другую без запазычвання самой рэаліі, уваходзяць у сістэму гэтай мовы, фіксуюцца ў нарматыўных слоўніках. Такім чынам, назва рэаліі мовы А можа атрымліваць эквівалент у мове В – запазычанне рознай

ступені асвоенасці (напрыклад, назвы французскіх, швейцарскіх і бельгійскіх рэалій у беларускай мове: *бістро, санкюлоты, кагуляры, макі, рыгадон, тардзьён, кюрэ, су, лuidор, франк, сантым, шале* і г. д.). З гэтай жа прычыны не можа лічыцца карэктным вылучэнне найменняў рэалій у якасці аднаго з разрадаў БЭЛ, што атрымала шырокае распаўсюджанне ў перакладазнаўчай літаратуры (Г. У. Шаткоў, Л. С. Бархудараў, Х. Назірава, С. Влахаў і С. Флорын, А. А. Іваноў, Р. П. Зарыўчак, Л. К. Латышаў, Я. Л. Жаніх, Н. А. Іванова, Л. А. Аверкіна, Т. А. Іванкова, А. В. Шарандзін, Л. У. Ашмарына, Ю. А. Зелянкова, Л. Ю. Цітова, А. Ю. Пугіна, Г. В. Бястолкава, Э. А. Левіна, К. В. Сарокіна, І. У. Плоткіна). Прызнанне рэалій адным з класаў БЭЛ можа прывесці да недакладнасцей у інтэрпрэтацыі спосабаў перадачы безэквівалентных лексічных адзінак. Так, часам даследчыкі разглядаюць выпадкі рэгулярнай адпаведнасці накішталт англ. *halberd* – руск. *алебарда*, *esplanade* – *эспланада*, *vassal* – *вассал*, *clerk* – *клерк*, *abbot* – *аббат*, *page* – *паж*, *plumage* – *плюмаж*, *bracelet* – *браслет*, *tunic* – *туніка*, *bard* – *бард*, *symbals* – *цымбалы*, *scalds* – *скальды*, *baron* – *барон*, *lord* – *лорд* як пераклад з дапамогай транслітарацыі або транскрыпцыі [2, с. 16], хця сапраўды мы маем тут справу з выкарыстаннем узуальных эквівалентаў (дарэчы, зафіксаваных у двухмоўных англа-рускіх слоўніках). Наадварот, іншыя аўтары, неправамерна ўключыўшы ўвесь аб’ём паняцця “рэаліі” ў аб’ём паняцця “БЭЛ”, вылучаюць выкарыстанне слоўнікавых эквівалентаў у якасці аднаго са спосабаў перадачы рэалій (напрыклад: [3, с. 17–18]). Такім чынам, мы прыходзім да супярэчнасці: ужыванне слоўнікавых эквівалентаў прызнаецца спосабам перакладу безэквівалентных лексічных адзінак.

Нарэшце, здаецца лагічным размежаваць БЭЛ і назвы рэалій і ў плане аднаслоўнасці / неаднаслоўнасці намінацыі. Хця ў склад БЭЛ часта ўключаюцца не толькі асобныя словы, але і ўстойлівыя спалучэнні слоў ці нават фразы, якія не маюць эквівалентаў у мове супастаўлення, было б, на наш погляд, больш правільна ў апошнім выпадку гаварыць пра безэквівалентныя асобнааформленыя комплексы, безэквівалентныя ўстойлівыя словазлучэнні, безэквівалентную / лакунарную фразеалогію, безэквівалентныя ўстойлівыя фразы і г. д., як гэта і робіцца ў некаторых працах (Г. З. Садыкава, Цзян Сіпін, А. В. Калініна і інш.). Выкарыстанне названых абазначэнняў дазваляе дасягнуць тэрміналагічнай строгасці пры апісанні спосабаў і асаблівасцей перакладу, а таксама лінгвістычных характарыстык дадзеных груп безэквівалентных адзінак. Што да назваў рэалій, то яны могуць быць як асобнымі словамі, так і ўстойлівымі словазлучэннямі (напрыклад: фр. *boeuf (m) bourguignon*, *chanson (f) de geste*; бел.: *сацыялістычнае спаборніцтва, дом піянераў, ваенны камунізм* і г. д.).

Такім чынам, паняцці “безэквівалентная лексіка” і “рэаліі (абазначэнні рэалій)” знаходзяцца ў адносінах перакрыжоўвання.

Літаратура

1. Солнцев, Е. М. Проблемы систематического описания процесса передачи реалий (на материале русско-французских переводов): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10. 02. 20; Моск. ордена Дружбы народов гос. лингв. ун-т / Е. М. Солнцев. – М., 1999. – 23 с.
2. Титова, Л. Ю. Рыцарские реалии как объект теории и практики перевода (на материале романов Вальтера Скотта «Айвенго» и «Квентин Дорвард»): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10. 02. 20; Ин-т лингвистики и межкультурной коммуникации Моск. гос. обл. ун-та / Л. Ю. Титова. – М., 2005. – 25 с.
3. Плоткина, И. В. Особенности перевода поместных реалий с английского языка на русский (на примерах романов У. Коллинза «Женщина в белом» и «Лунный камень»): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20; Моск. гос. обл. ун-т / И. В. Плоткина. – М., 2007. – 19 с.

Ю. М. Лук’янюк (Беларусь, Інстытут журналістыкі БДУ)

СЕМАНТЫЧНАЯ ДЭРЫВАЦЫЯ Ў ФАРМІРАВАННІ БЕЛАРУСКАЙ КАМП’ЮТЭРНАЙ ТЭРМІНАЛОГІІ

Тэрміналогія не валодае адметнымі спосабамі ўтварэння тэрміналагічных адзінак, а выкарыстоўвае тыя самыя спосабы, па якіх утвараюцца агульнаўжывальныя словы. Аднак семантычны спосаб утварэння камп’ютэрных тэрмінаў мае свае асаблівасці. У агульналітаратурнай мове “семантычныя пераўтварэнні з’яўляюцца вынікам працяглай эвалюцыі слова, якая завяршаецца, як правіла, утварэннем слоў-амонімаў. У тэрміналагічным словаўтварэнні адбываецца прыстасаванне існуючых слоў без працяглай эвалюцыі” [2, с. 102]. Калі адбываюцца такія прыстасаванні, словы набываюць іншае семантычнае напаўненне. Сутнасць семантычнай дэрывацыі заключаецца ў тым, што ўжо існуючай лексічнай адзінцы пры яе пераасэнсаванні надаецца асаблівае тэрміналагічнае значэнне. Менавіта па прычыне цеснага ўзаемадзеяння тэрміналагічнай і агульнаўжывальнай лексікі і адбываецца папаўненне тэрміналогіі дзякуючы агульнаўжывальнай лексіцы.

Камп’ютэрная тэрміналогія семантычнай дэрывацыі – адно з прыватных праяўленняў гэтага працэсу. Разгледзім, якія віды семантычнага тэрмінаўтварэння рэалізуюцца ў сістэме беларускай камп’ютэрнай тэрміналогіі.

Метафарызацыя. Метафарызацыя лічыцца адным з самых распаўсюджаных спосабаў утварэння новых найменняў. Метафарызацыя як спосаб тэрмінаўтварэння заснавана на падобнасці матэрыяльнай характарыстыкі прадметаў. Метафара як сродак выражэння спецыяльнага паняцця спрашчае перадачу ведаў, яна асацыіруе спецыяльнае паняцце

з агульнапрынятым, а таксама дае разумовую ўстаноўку, пэўны падыход да паняцця. Як сцвярджае Т.В. Капейко, “пры метафарычным тэрмінаўтварэнні дастатковай з’яўляецца асацыятыўная прымета” [3, с. 51]. Па гэтай прычыне, акрамя аб’ектыўнай прыметы (напрыклад, знешні выгляд) у аснове метафарычнага пераносу звычайна прысутнічае і суб’ектыўная прымета (асацыяцыя), на падставе якой агульнаўжывальныя і тэрміналагічныя паняцці і збліжаюцца.

Л. В. Кутарава, пры параўнанні агульнаўжывальнага слова і адпаведнага яму тэрміна, выкарыстоўвае наступныя паняцці: “інтэгральная прымета (ІП) – агульны для слова і тэрміна семантычны кампанент, аснова, мадыфікацыя якой вядзе да ўтварэння семантыкі тэрміна; дыферэнцыяльная прымета (ДП) – семантычны кампанент, які адрознівае тэрмін (Т) ад адпаведнага агульнаўжывальнага слова (АС) і які выяўлены ў працэсе прафесійнай дзейнасці носьбітамі данай прафесіі” [4, с. 107]. Мы таксама будзем выкарыстоўваць гэтыя паняцці і літарныя скарачэнні. Так, у камп’ютэрнай тэрміналагічнай адзінцы *window* (**акно**) метафарычны перанос адбываецца на аснове падабенства формы з агульным паняццем.

Акно (Т) ————— *Акно* (АС)

‘прамавугольная вобласць на экране, у якую выводзіцца дадатак ці дакумент’ [1, с. 245] ‘прамавугольны праём у сцяне будынка да святла і паветра, а таксама рама са шклом, якая закрывае гэты праём.’ [5, с. 52]

ІП: ‘прамавугольная вобласць, у якую выводзіцца нешта, прамавугольны выхад да чаго-небудзь’

ДП Т: ‘вобласць на экране, у якую выводзіцца які-небудзь дакумент’ ДП АС: ‘праём у сцяне будынка да святла і паветра’

Такім чынам, агульнаўжывальнае слова ў камп’ютэрнай тэрміналогіі тэрміналагізуецца на аснове падабенства формы.

Прыкладамі тэрмінаў, утвораных шляхам метафарызацыі, могуць служыць таксама наступныя камп’ютэрныя тэрмінаадзінкі:

сетка – камунікатыўная сістэма, якая злучае два ці больш камп’ютэраў;

карзіна – дырэкторыя выдалення файлаў, маецца на ўвазе параўнанне з карзінай для смецця;

кадр – блок дадзеных стандартнага фармату, які перадаецца па каналу сувязі. Метафарычны перанос робіць магчымым агульная сема ‘стандартны фармат’;

партал – частка сеціўнай прасторы, у якой размешчана вялікая колькасць тэкстаў даведачна-інфармацыйнага характару;

этыкетка = *эскіз* – паменшанае адлюстраванне файла перад адкрыццём і інш.

Спецыялізацыя і звужэнне значэння агульнаўжывальнага слова.
Спецыялізацыя значэння агульнаўжывальнага слова – даволі прадуктыўны

від семантичнага спосабу ўтварэння беларускіх камп'ютэрных тэрмінаў. Дзякуючы дасягненням навукі з'яўляюцца новыя паняцці, з'явы, якасці, і яны патрабуюць сваіх намінацый, базай для якіх могуць служыць наяўныя лексічныя адзінкі (як тэрміналагічныя, так і агульнаўжывальныя). У новай для іх сферы функцыянавання адбываецца спецыялізацыя значэнняў агульнаўжывальнага слова і развіццё іх тэрміналагічнага значэння. Семантичнае пераасэнсаванне і спецыялізацыя слоў агульналітаратурнай мовы пачынаецца з ужывання іх у спецыяльных навуковых тэкстах. Такія словы называюць паняцці, што адначасова (пры розным падыходзе да іх) могуць быць і бытавымі, і навуковымі, г. зн. быць носбітамі двух тыпаў інфармацыі: агульнаўжывальнага і тэрміналагічнага значэнняў [4, с. 23].

Агульнаўжывальныя словы, якія выкарыстоўваюцца для называння новых паняццяў, у працэсе функцыянавання ў навуковай мове набываюць тэрміналагічнае логіка-паняццёвае значэнне, якое звязана з агульнаўжывальным. Так, слова *семафор* у агульналітаратурнай мове мае наступныя значэнні:

1. Сігнальнае прыстасаванне на чыгунцы, якое паведамляе, што пуць свабодны або заняты.

2. У флоце: спосаб зрокавай сігналізацыі флажкамі, рукамі або пры дапамозе спецыяльнага апарата [5, с. 594].

Гэтае слова ў агульналітаратурнай мове выконвае намінацыйную функцыю, аснову яго семантыкі складае дэнаматыўны аспект значэння. У камп'ютэрнай падсістэме тэрмін *семафор* асэнсоўваецца ўжо на іншай ступені пазнання і фармулюецца наступная яго дэфініцыя: “пераменная ў памяці, сінхранізуе доступ да рэсурсу” [1, с. 142]. З'яўленне камп'ютэрнага тэрміна выклікана падабенствам прынцыпу дзеяння зыходнага і вытворнага дэнамата.

Семантичнае калькаванне. Даволі прадуктыўным відам семантычнай дэрывацыі з'яўляецца семантичнае калькаванне. Сутнасць гэтага тыпу тэрмінаўтварэння заключаецца ў тым, што тэрміналагізацыя агульнаўжывальных слоў беларускай мовы адбываецца паводле іншамоўнага ўзору. Вельмі складаным з'яўляецца вылучэнне калек, таму што яны не ўтрымліваюць у сабе якіх-небудзь іншамоўных элементаў. Пры вылучэнні калек неабходна прыняць да ўвагі і экстралінгвістычныя фактары, у прыватнасці, ролю канкрэтнай мовы ў развіцці тэрміналогіі той ці іншай навукі (напрыклад: роля англійскай мовы на пачатковым этапе развіцця камп'ютэрнай тэрміналогіі).

Разгледзеўшы сучасныя беларускія камп'ютэрныя тэрміны, мы прыйшлі да высновы, што значная колькасць семантычных калек у беларускай камп'ютэрнай тэрміналагічнай сістэме ўтворана пад уплывам англійскай лексікі. *Закладка (закладка), люстэрка (зеркало), меню (меню), мазаіка (мозаіка), шлюз (шлюз)*. Фразеалагічныя калькі ўяўляюць у сваёй

большасці расшыфроўкі англійскіх абрэвіятур: “*fitb fill in the blank...*”, “*imho in my humble opinion*” – “на маім сціплым меркаванні” (“по моему скромному мнению”), “на мой погляд” (“на мой взгляд”), “прачытай дапаможнік” (“прочитай руководство”).

Прадуктыўнасць семантычнага тэрмінаўтварэння даследчыкі спецыяльнай лексікі звязваюць з навізнай галіны навукі і тэхнікі. Яна адносна новая, пастаянна развіваецца і актыўна выкарыстоўвае для намінацыі ўжо існуючыя ў мове словы. Па гэтай прычыне семантычная дэрывацыя ў камп’ютэрнай тэрмінасістэме не страчвае сваю прадуктыўнасць.

Літаратура

1. Воройский, Ф. С. Информатика. Новый систематизированный толковый словарь-справочник (Введение в современные информационные и телекоммуникационные технологии в терминах и фактах) / Ф. С. Воройский. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: ФИЗМАТЛИТ, 2003. – 760 с.
2. Даниленко, В. П. Русская терминология: опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М.: Наука, 1977. – 247 с.
3. Капейко, Т. В. Тэрміны метафарычнага ўтварэння ў прыродазнўчай і прамыслова-тэхнічнай тэрміналогіях / Т. В. Капейко // Веснік БДУ. Сер. 4. – 1997. – № 3. – С. 50–53.
4. Кутарева, Л. В. Из наблюдений над техническими терминами, образованными путем переосмысления общенародных слов / Л. В. Кутарева // Русское языкознание. – Киев, 1980. – Вып. 1. – С. 106–109.
5. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы: больш за 65000 слоў / пад рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко. – 3-е выд. – Мінск: БелЭн, 2002. – 784 с.

М. М. Макарэвіч (Беларусь, Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І. П. Шамякіна)

МЕТАФАРЫЗАЦЫЯ ЯК СПАСАБ ТЭРМІНАЛАГІЧНАЙ ДЭРЫВАЦЫІ

У працэсе беларускай нацыянальнай тэрмінатворчасці важнае месца належыць лексіка-семантычнаму спосабу. Яго сутнасць заключаецца ў тым, што тэрміны ствараюцца з дапамогай слоў агульналітаратурнай мовы праз напаяўненне іх уніфікаванай тэрміналагічнай семантыкай. Акрамя літаратурных найменняў, зыходнай утваральнай адзінкай могуць выступаць і дыялектныя словы. Такія лексемы, набыўшы тэрміналагічны змест, становяцца састаўной часткай пэўнай тэрмінасістэмы (тэрміналагічнага поля).

Прыярытэт у вывучэнні лексіка-семантычнага спосабу як асобнага віду словаўтварэння належыць акадэміку В. У. Вінаграду, які ўпершыню (1951 г.) вылучыў адзначаны спосаб і надаў яму такую ж значнасць, як і марфалагічнай дэрывацыі [2]. Пазней гэты спосаб дэрывацыі быў

падрабязна прааналізаваны М. М. Шанскім, які падзяляе думку В. У. Вінаградава адносна самастойнасці лексіка-семантычнага спосабу словаўтварэння. Расійскі лінгвіст лічыць, што “любые амонімы, які ўзнік у выніку тэрміналагізацыі агульналітаратурнага наймення, з’яўляецца самастойнай непадзельнай адзінкай з уласцівай ёй уласнай фанетычнай і структурнай формай, а таксама спецыялізаваным значэннем” [10].

Даследаваннем лексіка-семантычнага спосабу тэрміналагічнай дэрывацыі займаліся таксама такія лінгвісты, як В. П. Даніленка [3], Д. С. Лотэ [7], М. Э. Бялова [1] і інш. Сярод беларускіх даследчыкаў выдзяляюцца працы Д. В. Дзятко [4], А. М. Лапкоўскай [6], Л. М. Мінаковай, С. М. Аніскавай, А. А. Станкевіч [8] і інш. Так, асобнае даследаванне лексіка-семантычнага спосабу на матэрыяле прыродазнаўчай і прамыслова-тэхнічнай тэрмінасістэм належыць Т. В. Капайко [5], якая комплексна даследавала генезіс і функцыянаванне метафары і метаніміі як асобных відаў дэрывацыі, а таксама прааналізавала працэс утварэння тэрмінаў пры дапамозе адзначанага спосабу. Як адзін са спосабаў тэрмінаўтварэння ў межах навукова-тэхнічнай і батанічнай тэрміналогіі лексіка-семантычная дэрывацыя разглядаецца адпаведна Л. М. Мінаковай, С. М. Аніскавай, А. А. Станкевіч [8], А. М. Лапкоўскай [6].

В. П. Даніленка адносна лексіка-семантычнага спосабу дэрывацыі адзначае: “семантычнае словаўтварэнне – пастаянны і традыцыйны прыём у тэрміналогіі. Можна меркаваць, што з’яўленне першых тэрмінаў абавязана менавіта семантычнаму словаўтварэнню. На тое былі свае гістарычныя прычыны. Агульнае развіццё і стан навуковага пазнання на пачатку развіцця навук было такім, што галоўным фактарам, які вызначаў тэрмінатворчасць, была не адпаведнасць паняцця і слова, а некаторыя аналогіі... Семантычны спосаб тэрмінаўтварэння захоўвае сваю актуальнасць і на сённяшні час” [3, с. 84].

Не засталася ў баку ад агульнай тэндэнцыі лексіка-семантычнага тэрмінаўтварэння і промыславая тэрміналогія, пэўная частка найменняў якой утворана шляхам пераасэнсавання семантыкі агульнаўжывальных або дыялектных слоў. Пад **промыславай тэрміналогіяй** мы разумеем сістэму тэрміналагічных адзінак, што функцыянуюць у навуковых тэрмінасістэмах (сельская гаспадарка, спецыяльная дрэваапрацоўка, металаапрацоўка), крыніцай узнікнення якіх з’яўляюцца пэўныя промыслы і рамёствы (рыбалоўства, пчалярства, бондарства, кавальства).

Сярод відаў разглядаемага спосабу тэрміналагічнай дэрывацыі вылучаюцца спецыялізацыя значэнняў і метафарызацыя, апошняя з якіх і стала аб’ектам нашага аналізу.

Метафара выступае адной з найбольш старажытных і распаўсюджаных з’яў у многіх мовах свету, яна засяроджвае на сабе ўвагу літаратуразнаўцаў, філосафаў, лінгвістаў і інш. Як сцвярджае В. Д. Старычонок, “яна [метафара] разглядаецца як своеасаблівы

канцэнтрат інфармацыі, спосаб пашырэння семантычнай прасторы мовы, як новы інфармацыйны ўваход у пэўную кагнітыўную мадэль, лічыцца важным сродкам стварэння новага зместу і атрымання новых ведаў праз ствараемае ёю магутнае асацыятыўнае поле, праз інструмент пераносу вядомага на невядомае, засваенне сферы новага ў вядомых вербальных сродках” [9, с. 3].

Пад **метафарай** у тэрміналогіі мы разумеем спецыяльны тэрмін, які ўзнік у выніку пераносу назвы з аднаго аб’екта рэчаіснасці на другі на аснове пэўнага падабенства іх прымет (вынік метафарычнага пераносу).

Працяглы час метафара ў мове не мела вялікай значнасці і “лічылася ўпрыгожваннем мовы, заснаваным на гібкасці слоў” [5, с. 64]. Такая недаацэнка метафары кампенсавана ў сучасных лінгвістычных працах. Многімі мовазнаўцамі абгрунтоўваецца сцвярджэнне, што метафара ў навуковай літаратуры адыгрывае значную ролю. Гэта тлумачыцца яе поліфункцыянальнасцю: па-першае, намінаць інакш, а па-другое, тым, што яна выступае своеасаблівым сродкам выражэння навуковага мыслення. Па гэтай прычыне зварот навукоўцаў у працэсе гнасеалагічнай дзейнасці да метафары абсалютна заканамерны. І перш за ўсё таму, што выкарыстанне метафарызаваных элементаў для ідэнтыфікацыі новых паняццяў дае значную эканомію лексічных адзінак.

Зыходным матэрыялам для ўтварэння тэрмінаў метафарызаванага паходжання выступаюць пераважна агульнаўжывальныя словы. З іх выбіраюцца тыя адзінкі, сігніфікат якіх выяўляе вобразную семантычную сувязь з тэрмініруемым паняццем. На аснове адной або некалькіх інтэгральных прымет і адбываецца семантычная дэрывацыя.

Разам з тым, у сферы спецыяльнай камунікацыі метафара страчвае асацыятыўную вобразнасць. У далейшым гэта прыводзіць да таго, што пераноснае значэнне метафары пачынае функцыянаваць як прамое, а сама лексема становіцца монасемічнай.

Мы падзяляем меркаванні тых вучоных, якія разглядаюць метафарызацыю як “перанос назвы аднаго паняцця на другое на аснове падабенства прымет гэтых паняццяў, а метафару – як вынік метафарычнага пераносу” [5, с. 68].

Аналіз промыславай тэрміналогіі ілюструе выкарыстанне метафарызацыі як аднаго з ключавых (вядучых) спосабаў лексіка-семантычнай дэрывацыі. У аснове метафарызацыі ляжаць такія інтэгральныя прыметы, як **знешні выгляд, форма, функцыя, месцазнаходжанне** і інш. Аднак, “у аснове тэрмінаў метафарычнага ўтварэння іншы раз побач з аб’ектыўнай прыметай (знешні выгляд, функцыя, форма, колер і г. д.) прысутнічае і суб’ектыўная прымета (асацыятыўная), без якой агульнаўжывальныя і навуковыя паняцці цяжка супаставіць” [6, с. 71].

Сярод промыславых тэрмінаў, што ўзніклі ў выніку метафарызацыі, можна выдзеліць некалькі груп паводле пэўных інтэгральных прымет.

Знешні выгляд, форма:

веер ‘прамежжавы стан загатоўкі бочкі, у якой адсутнічае верхні абруч’: Пасля падборкі і ўстаўкі апошняй клёпкі дасягаецца ўстойлівасць веера каркаса бочкі (Буйвідовіч, с. 35) < *веер* ‘ручное прыстасаванне ў выглядзе паўкруга, якім абмахваюцца ў духату’ (ТСБМ, т. 1, с. 473);

дарожка ‘рыбалоўная прылада ў выглядзе доўгага шнура з кручкамі і прынадай на канцы’: Лоўля на дарожку – гэта лоўля на блешню, якую цягнуць за сабой, плывучы па вадаёму на лодцы (Матрунёнак, с. 82) < *дарожка* ‘узкая дарога, сцежка’ (ТСБМ, т. 2, с. 141);

калода ‘вулей, зроблены з камля дуплістага дрэва, знешне падобны на калоду’ (РБСГ, с. 176) < *калода* ‘кароткае, тоўстае бервяно. Абрубак тоўстага бервяна, прыстасаваны для якіх-небудзь гаспадарчых або бытавых патрэб’ (ТСБМ, т. 2, с. 589);

піка ‘горнавы інструмент, які выкарыстоўваецца для прачысткі адтуліны ў фурме’: Піка выкарыстоўваецца для прачысткі адтуліны ў горнавай фурме (Ізмалкоў, с. 42) < *піка* ‘зброя ў выглядзе дрэўка з вострым металічным наканечнікам’ (ТСБМ, т. 4, с. 253).

швабра ‘горнавы інструмент, які выкарыстоўваецца для змачвання вугалю ў горне’: Горнавы інструмент састанаць з: ...2) швабры для змачвання вугалю (Ізмалкоў, с. 42) < *швабра* ‘род мятлы з мачалы, вяровак і пад., уробленых у драўляную калодку (выкарыстоўваецца для мыцця падлогі)’ (ТСБМ, т. 5, кн. 2, с. 362).

Функцыя:

акно ‘адтуліна ў залатніку механічнага кавальскага молата, праз якую падаецца паветра ў спецыяльную камеру’: Чым вышэй устаноўлены залатнік, тым большая частка паветра, якое падводзіцца або выводзіцца ў прастору над порцінем кампрэсара, адводзіцца праз акно і канал у камэру сьціснутага паветра або з гэтай камэры (Прэгер, с. 35) < *акно* ‘праём у сцяне будыніны для святла і паветра // Растуліна ў якім-небудзь апарце, машыне’ (ТСБМ, т. 1, с. 211).

вулачка ‘прамежжавы ход паміж рамкамі сотаў для перамяшчэння пчол’: Паміж сотаў застаюцца правільныя прамежжавыя ходы, якія называюцца вулачкамі (Струкоўскі-1, с. 36) < *вулачка* ‘маленькая вузкая вуліца’ (ТСБМ, т. 1, с. 512);

каморачка ‘ячэйка ў сотах, дзе жыве пчаліная матка’: Матачная каморачка (Струкоўскі-1, с. 88) < *каморачка* ‘тое, што і *камора* (у 1, 2 знач.): Бакоўка ў вясковай хаце, дзе звычайна спяць’ (ТСБМ, т. 2, с. 604);

крэсла ‘драўляная калода вялікага дыяметру, на якую ўстанаўліваецца кавадла’: Кавадла ўстанаўляюць на магутнай драўлянай калодцы (крэсла) так, каб налічнік быў на зручнай вышыні, г. зн. прыблізна ў 750 мм ад падлогі (Прэгер, с. 13) < *крэсла* ‘прадмет мэблі,

звычайна са спінкай, прызначаны для сядзення аднаго чалавека' (ТСБМ, т. 2, с. 66);

Форма і месцазнаходжанне:

брыль 'спецыяльнае абсталяванне ў кузні, якое размешчана над горнам і служыць для адводу прадуктаў гарэння вугалю': Вялікія брылі над кавальскімі горанамі часта з'яўляюцца вельмі нязручнымі, таму што яны зацямяюць майстэрню і ўсё ж не даюць поўнага адсмоктвання прадуктаў гарэння (Прэгер, с. 8) < *брыль* 'тое, што і *капялюш*' (ТСБМ, т. 1, с. 411).

Узрост:

дзетка 'маладое пчалінае патомства': Яны [пчолы] збіраюць з кветак той самы пылок, каб пракарміць ім сваю дзетку – маладых пчол (Струкоўскі-1, с. 16) < *дзетка* (разм.) 'Ласкавая назва дзіцяці' (ТСБМ, т. 2, с. 170).

Такім чынам, метафарызацыя – адна з асноўных разнавіднасцей лексіка-семантычнага спосабу промыславага тэрмінаўтварэння. Трансфармацыя семантычнага аб'ёму агульнаўжывальных (дыялектных) слоў з мэтай уключэння іх у пэўную тэрміналагічную сістэму – прадуктыўны спосаб узбагачэння промыславай тэрміналогіі новымі адзінкамі.

Праведзены статыстычны аналіз сведчыць аб тым, што метафарызацыя складае 40, 7 % ад агульнай колькасці семантычных дэрыватаў. Пры метафарызацыі тэрміны часцей утвараюцца на аснове пераносу семантыкі паводле знешняга выгляду і формы.

Літаратура

1. Белова, М. Э. Явлёння вторичной номинации как результат лексико-семантического образования терминов / М. Э. Белова // Вестник ЛГУ. Сер.2. – 1986. – Вып. 3. – С. 265–267.
2. Виноградов, В. В. Вопросы современного русского словообразования в свете трудов И. В. Сталина по языкознанию / В. В. Виноградов // Русский язык в школе. – 1951. – № 2. – С. 1–10.
3. Даниленко, В. П. О терминологическом словообразовании / В. П. Даниленко // Вопросы языкознания. – 1973. – № 4. – С. 76–85.
4. Дзятко, Д. В. Беларуская матэматычная тэрміналогія: станаўленне, структура, функцыянаванне: манаграфія / Д. В. Дзятко; пад навук. рэд. канд. філал. навук, дац. П. А. Міхайлава. – Мінск: БДПУ, 2009. – 192 с.
5. Капейко, Т. В. Лексіка-семантычны спосаб тэрмінаўтварэння: манаграфія / Т. В. Капейко. – Магілёў: МДУ, 2007. – 148 с.
6. Лапкоўская, А. М. Сучасная беларуская батанічная тэрміналогія: манаграфія / А. М. Лапкоўская. – Гродна: ГрДУ, 2007. – 166 с.
7. Лотте, Д. С. Основы построения научно-технической терминологии: Вопросы теории и методики / Д. С. Лотте. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – 158 с.
8. Мінакова, Л. М. Беларуская навукова-тэхнічная тэрміналогія: фарміраванне, функцыянаванне, развіццё: манаграфія / Л. М. Мінакова, С. М. Аніськова, А. А. Станкевіч. – Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны, 2004. – 146 с.

9. Старычонак, В. Д. Метафара ў беларускай мове: на матэрыяле субстантываў: манаграфія / В. Д. Старычонак. – Мінск: БДПУ, 2007. – 190 с.

10. Шанский, Н. М. Очерки по русскому словообразованию / Н. М. Шанский. – М.: Изд-во МГУ, 1986. – 309 с.

Умоўныя скарачэнні

Буйвідовіч – Буйвідовіч, Ф. В. Спецыяльныя дрэваапрацоўчыя вытворчасці: Тэксты лекцый па курсе “Тэхналогія вырабаў з драўніны для студ. спец. Т. 16.04 / Ф. В. Буйвідовіч, Л. У. Ігнатовіч. – Мінск: Бел. дзярж. тэхналагічны ун-т, 1995. – 44 с.

Ізмалкоў – Измалкоў, А. Кавальская справа / А. Измалкоў. – Менск: Дзяржвыд. Беларусі, 1935. – 87 с.

Матрунёнак – Матрунёнак, А. П. Школа юнага рыбалова / А. П. Матрунёнак. – Мінск: Дзяржвыд. БССР, 1960. – 152 с.

Прэгер – Прэгер, Э. Мэханічныя кавальскія молаты / Э. Прэгер. – Менск: Дзяржвыд. Беларусі, 1931. – 48 с.

РБСГ – Руска-беларускі слоўнік сельскагаспадарчай тэрміналогіі / Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа АН Беларусі. – Мінск: Ураджай, 1994. – 560 с.

Струкоўскі-1 – Струкоўскі, Я. Пчальярства: кн.1 / Я. Струкоўскі. – 2-е выд., выпр. дап. – Менск: Белдзяржвыд., 1930. – 97 с.

ТСБМ – Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. / пад агульн. рэд. акад. К. Крапівы. – Мінск: БелСЭ, 1977–1982. – Т. 1–5.

А. И. Маршевский, В. В. Маршевская (Беларусь, Гродненский государственный университет имени Янки Купалы)

ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИЕ СЛОВСОЧЕТАНИЯ С КОМПОНЕНТАМИ-ЦВЕТООБОЗНАЧЕНИЯМИ

Цветообозначения (имеют основное значение цвета) особенно широко используются в художественной литературе. С их помощью авторам удается создать яркие, запоминающиеся образы, показать тончайшие изменения не только в природе, но и в настроениях, чувствах самих героев. Наше внимание будет направлено на исследование языка цвета в терминологии экономики.

Для анализа бралось шестое, дополненное издание Большого экономического словаря [1], который содержит 25000 терминов из всех сфер экономики: макро- и микроэкономики, бухгалтерского учета, финансов, банковского дела, страхования, биржевого дела, теории управления и менеджмента, снабжения, торговли, транспорта, экономики природопользования, статистики и т. д. Например: *система зелёной карты, зелёный шантаж, синие корешки, законы голубого неба, красные условия, розовые листки, серебряная кредитная карточка, бронзовый вексель, желтое обязательство, золотой сертификат, черная биржа* и др.

Один из любимых цветов в сфере бизнеса – *темно-синий*, этот цвет считается деловым, профессиональным и авторитетным. *Синий* цвет помогает сконцентрироваться на самом необходимом, не позволяет

«распылиться» по мелочам. Как считают специалисты по исследованию языка цвета, в каталоге или рекламном проспекте синяя деталь сразу привлекает к себе внимание и никогда не вызывает отрицательных эмоций [2, с. 63]. *Голубой* цвет более возвышенный (его второе, переносное значение – ‘идиллический’ [3, с. 118]), но, тем не менее, он способен придать вопросу или делу значение глобальности и благоприятного исхода. Например: *голубые корешки* – ‘акции надежных крупных компаний, стабильно выплачивающих дивиденды’; *голубые фишки* – ‘обычные акции наиболее известных крупных компаний США, зарекомендовавших себя высокими показателями получаемых доходов и выплачиваемых дивидендов, а также высоким уровнем руководства, качеством продукции и услуг’ [1]. Название «голубые фишки», по мнению составителей словаря, происходит из карточной игры в покер, в которой голубая фишка имеет наибольшую стоимость.

Красный цвет относится к самым ярким, сильным цветам (его основное, прямое значение – ‘цвета крови’ [3, с. 260]); он способен быстро привлечь к себе внимание, зафиксировать взгляд на объекте. Именно поэтому способ исправления ошибок в учетных записях носит название *красное сторно* и записывается красными чернилами.

Зеленый цвет всё смягчает, снимает остроту переживаний. Как считают психологи, он оказывает целительное, расслабляющее действие [4, с. 22]. Например: *зелёная карта* – ‘соглашение о взаимном признании страхового покрытия гражданской ответственности владельцев средств автотранспорта и об оказании взаимной помощи по урегулированию убытков, возникающих в международном автотранспортном сообщении’; *оговорка зелёного ботинка* – ‘условие гарантийного соглашения, по которому эмиссионный синдикат имеет право купить дополнительные акции по цене первоначального предложения’ [1]. Тёмные и нейтральные оттенки зелёного цвета – цвет еловой хвои, лесной чащи – ассоциируются с прочностью, надёжностью и долговечностью: *вечнозеленый кредит* – ‘кредитное соглашение, позволяющее заемщику регулярно в течение определённого периода многократно получать кредит до некоторой максимальной суммы и в любое время погашать его’ [1]. Чаще всего зелёный цвет встречается среди товаров, производство и использование которых не наносит вреда окружающей среде.

Несмотря на широко распространенное мнение, что «серебро, металлический серый цвет, говорит о богатстве», и что «темно-серый – неперемный атрибут серьезного бизнесмена» [2, с. 65], в терминологии экономики *серый* цвет слабо распространен, к тому же проявляет свое переносное значение ‘посредственный, ничем не замечательный’ [3, с. 620]. Сравним: *серая волна* – ‘новые компании (проекты), далёкие от вступления в стадию прибыльности (в «рисковом» финансировании)’. Зато *золотой* цвет (‘цвета золота, блестяще-жёлтый’ [3, с. 202]) значительно

преобладает среди всех цветообозначений. Он олицетворяет стремление к власти и демонстрации своего превосходства, а также вызывает ассоциации с огромным богатством, стабильностью. Например: *с золотым обрезом* – ‘1) термин, обозначающий что-либо первоклассное, особо надёжное, высшего качества; 2) ценные бумаги (чаще облигации, чем акции), по которым дивиденды и проценты выплачиваются стабильно’ [1].

Чёрный цвет в экономике – это цвет сложных, чрезвычайных ситуаций, цвет преступных, злостных, незаконных действий (6-е переносное значение – ‘преступный, злостный’ [3, с. 765]): *чёрный рынок* – ‘совокупность экономических отношений между продавцами и покупателями товаров и услуг, складывающихся в нарушение действующего законодательства’; доходы, скрытые от налогообложения, получили название *черные деньги*; незаконный фонд наличных средств корпорации, фирмы – *черная касса*; нетрадиционный способ проникновения в списки членов фондовой биржи компании, которая не отвечает требованиям листинга, получил название *регистрация с черного хода*. Ассоциации с черным цветом вызывают компоненты *теневого, грязный* в следующих терминах: *теневого бизнес* – ‘бизнес, связанный с укрыванием своей деятельности от налогов’; *грязные деньги* – ‘деньги, заработанные незаконно, нечестно, мошенническим образом’; а также в терминах *грязный бизнес, грязное дело, установление теневых цен, теневая экономика, теневого рынок, теневая структура, теневого капитал* и подобных.

Белый цвет обычно вызывает позитивные ассоциации: ощущения чистоты, новизны, покоя, высокого качества (сравним: ‘светлый’ – ‘радостный, ничем не омраченный, приятный’ [3, с. 39, 610]). Но в сфере экономики он может вызывать негативные ассоциации, например: *белый рыцарь* – ‘компания, которая делает предложение о поглощении фирме, уже являющейся объектом попытки несогласованного поглощения’; *белый слон* – ‘сделка, при которой расходы превышают потенциальную прибыль’ [1]. Следует заметить, что ощущение высокого качества, безупречности, совершенства, чистоты, т.е. позитивные эмоции, связанные с нецветовыми ассоциациями, вызывает компонент *чистый*, имеющий к белому цвету косвенное отношение: *чистый коносамент* – ‘коносамент, в котором нет пометок о наличии у перевозчика претензий к количеству и качеству принятого к перевозке груза’; а также в терминах *чистые капиталовложения, чистый капитал, чистая тратта, чистый лизинг, чистый доход, чистое кредитование* и других.

Таким образом, компоненты-цветообозначения в терминах экономики имеют свою специфику: чаще всего проявляются их вторичные, переносные значения, осложненные различными психологическими и культурологическими смысловыми оттенками.

Литература

1. Большой экономический словарь / под ред. А. Н. Азрилияна. – 6-е изд., доп. – М.: Ин-т новой экономики, 2004. – 1376 с.
2. Мокшанцев, Р. И. Психология рекламы: учеб. пособие / Р. И. Мокшанцев. – М.: ИНФРА-М, 2001. – 230 с.
3. Ожегов, С. И. Словарь русского языка / под ред. Н. Ю. Шведовой. – М.: Рус. яз., 1986. – 797 с.
4. Фрумкина, Р. М. Цвет, смысл, сходство: аспекты психолингвистического анализа / Р. М. Фрумкина; отв. ред. доктор филол. наук В. Н. Телия. – М.: Наука, 1984. – 174 с.

Л. М. Мінакова (Беларусь, Гомельскі дзяржаўны
універсітэт імя Ф. Скарыны)

ЗВУЖЭННЕ ЗНАЧЭННЯ АГУЛЬНАЎЖЫВАЛЬНЫХ СЛОЎ ЯК ВІД СЕМАНТЫЧНАГА ЎТВАРЭННЯ ТЭРМІНАЎ

Пытанні ўтварэння намінацыйных адзінак у выніку семантычных зрухаў у сэнсавай структуры слова здаўна прыцягвалі ўвагу лінгвістаў. Праблема семантычнага словаўтварэння ў айчынным мовазнаўстве была ўзнята В. У. Вінаградавым, пасля знайшла адлюстраванне ў працах Н. Д. Аруцюнавай, Р. А. Будагава, А. А. Уфімцавай, М. М. Шанскага, Д. М. Шмялёва і інш.

Да з'явы семантычнай дэрывацыі адносіцца шырокае кола семантычных пераўтварэнняў (метафарычных, метанімічных), змена семантычнага аб'ёму слоў (пашырэнне і звужэнне). Лексіка-семантычны спосаб адносіцца да так званай другаснай намінацыі, калі для ўтварэння лексем выкарыстоўваюцца найменні, даўно вядомыя мове. Якасныя пераўтварэнні ў паняццёвай структуры слова падвяргаліся даследчыкамі класіфікацыі з улікам логіка-псіхалагічных асацыяцый (М. Брэаль, В. Вунт, Г. Пауль), эмацыянальных і функцыянальных момантаў (Г. Шпербер, Э. Веландэр, М. М. Пакроўскі). У сучасных працах вучоных адзначаецца сувязь полісеміі з пераносам наймення, які заснаваны на асацыяцыйным характары мыслення; з дапамогай яго ў слове ўзнікае семантычная двухпланавасць. У залежнасці ад адрознівальнай прыметы, якая з'яўляецца базай пераносу, вызначаюцца метафарычныя і метанімічныя тыпы значэнняў.

Пры лексіка-семантычным спосабе ўтварэння спецыяльных найменняў адбываецца тэрміналагізацыя агульнаўжывальных лексем беларускай мовы, якая заключаецца ў наданні ім новага, спецыяльнага значэння. Вучоныя адзначаюць, што даны спосаб быў адным з першых словаўтваральных прыёмаў стварэння тэрміналагічных намінацый, і канстатуюць выкарыстанне яго ў перыяд, які папярэднічае часу фарміравання мовы навукі на айчыннай глебе. Гэта звязана, мабыць, не

ў апошнюю чаргу з тымі характэрнымі рысамі, якімі валодаюць утвораныя з дапамогай гэтага спосабу адзінкі намінацыі. Да ліку такіх рыс можна аднесці сцісласць тэрміна, цесную сувязь яго з роднай мовай, лёгкасць запамінання. Сярод асноўных прац, прысвечаных аналізу лексіка-семантычнага спосабу тэрмінаўтварэння, можна адзначыць даследаванні М. Э. Бяловай, Б. М. Галавіна, В. П. Даніленка, Т. Л. Кандэлак, Л. А. Капанадзе, Л. В. Кутаравай, Дз. С. Лотэ, В. В. Пятрова, В. М. Прохаравай і інш. Прынята лічыць, што асноўнымі, найбольш распаўсюджанымі відамі пераасэнсавання найменняў з'яўляюцца метафарычны і метанімічны перанос. Многімі даследчыкамі разглядаецца і такая разнавіднасць лексіка-семантычнага ўтварэння тэрмінаў, як звужэнне значэння агульнаўжывальных слоў, пад якім мы разумеем спецыялізацыю лексем для абазначэння навуковых паняццяў. Дзякуючы гэтаму працэсу, семантыка агульнаўжывальнага слова звужаецца, канкрэтызуецца, лексема пачынае ўжывацца ў межах пэўнай тэрмінасістэмы, набываючы статус тэрміна.

Існуе пункт погляду, што звужэнне значэння – такі ж від пераносу назваў, як метафара і метанімія [2, с. 30]. З'ява звужэння значэння разглядаецца паралельна з пашырэннем значэння, паколькі гэта паняцці аднаго раду. Складальнікі лінгвістычных слоўнікаў вызначаюць паняцце *звужэнне значэння* як “памянішэнне семантычнага аб'ёму паняцця ў працэсе гістарычнага развіцця ці ў кантэксце моўнага ўжывання” [1, с. 463; 5, с. 475; 6, с. 58]. Існуе і такі пункт погляду, згодна з якім звужэнне і пашырэнне значэння разглядаюцца не як віды семантычнага пераносу, а як вынік гэтага ж пераносу. Але калі ў агульналітаратурнай мове звужэнне значэння – вынік метанімічнага і ў некаторых выпадках метафарычнага пераносу, то ў тэрміналогіі гэта самастойны від семантычнага ўтварэння.

Звужэнне значэння ў тэрміналогіі як від семантычнага ўтварэння адрозніваецца ад метафарызацыі і метанімізацыі рознымі суадносінамі інтэгральных і/або дыферэнцыяльных прымет супастаўляльных паняццяў – агульнаўжывальнага і спецыяльнага. Пры метафарычным пераносе два паняцці маюць розныя інтэгральныя і/або дыферэнцыяльныя прыметы, за выключэннем адной ці некалькіх падобных, на аснове якіх і ажыццяўляецца перанос назвы. Тое ж самае адбываецца і пры метанімізацыі, толькі тут пры розных інтэгральных і/або дыферэнцыяльных прыметах паняццяў адна або некалькі прымет не падобныя, а блізкія, сумежныя. “Пры звужэнні значэння ўсе асноўныя прыметы двух паняццяў аднолькавыя, але ў спецыяльнага паняцця ў тэрмінасістэме ёсць яшчэ іншыя, асноўныя прыметы, рэlevantныя для данага паняцця і адсутныя ў паняцці агульнаўжывальным” [4, с. 72].

Звужэнне значэння ў тэрмінаўтварэнні ажыццяўляецца рознымі шляхамі. Перш за ўсё яно вызначаецца дэфініцыяй, абавязковай для кожнага тэрміналагічнага паняцця.

1. Звужэнне значэння ажыццяўляецца толькі праз дэфініцыю: *вынослівасць* ‘уласцінасць вынослівага; стойкасць, загартаванасць’ [7, I, с. 558] – *вынослівасць* ‘здольнасць матэрыялаў і канструкцый супраціўляцца ўздзеянню цыклічных нагрузак’ [3, с. 96]; *запальванне* ‘дзеянне паводле значэння дзеяслова *запальваць* – *запаліць*’ – *запальванне* ‘прыстасаванне, якім выклікаецца загаранне паліва ў рухавіках унутранага згарання’ [7, II, с. 360]; *надзейнасць* ‘уласцінасць надзейнага’ [7, III, с. 363] – *надзейнасць* ‘уласцінасць аб’екта захоўваць у часе ва ўстаноўленых межах значэння ўсе параметры, якія характарызуюць здольнасць выконваць усе функцыі ў зададзеным рэжыме і ўмовах прымянення, тэхнічнага абслугоўвання, рамонту, захоўвання і транспарціроўкі’ [3, с. 319]; *падвеска* ‘дзеянне паводле значэння дзеяслова *падвешваць* – *падвесіць*’ – *падвеска* ‘у транспартных машынах – прыстасаванне, прызначанае для змякчэння штуршкоў’ [7, III, с. 517] і інш. “Азначэнне тэрміналагічнага паняцця, што ўваходзіць у сістэму паняццяў, ужо ўказвае на іншы, больш “вузкі” змест паняцця. Менавіта таму даны спосаб семантычнага ўтварэння і магчымы толькі ў тэрміналогіі, прыметай якой з’яўляецца абавязковая і дакладная дэфініцыя кожнага паняцця” [4, с. 73].

2. Звужэнне значэння ажыццяўляецца адначасова з сінтаксічным утварэннем тэрміна. Гэты від уяўляе “камбінацыю спосабаў семантычнага (звужэнне значэння) і сінтаксічнага ў састаўным тэрміне” [4, с. 73]: *ключ* ‘металічная прылада для замыкання і адмыкання замка’ [7, II, с. 702] – *ключ тэлеграфны* ‘перадатчык тэлеграфных сігналаў, складзеных па коду Морзе’, *ключ электронны* ‘элемент пераключэння, які мае высокае электрычнае супраціўленне ў закрытым і малое ў адкрытым стане’ [3, с. 225]; *прасвет* ‘светлая паласа, пляма, утвораная светлавымі прамянямі на чым-н. неасветленым’ [7, IV, с. 362] – *дарожны прасвет* ‘адлегласць ад узроўню зямлі (апорнай плоскасці) да найбольш нізка размешчанага элемента канструкцыі аўтамабіля, выключаючы колы’ [3, с. 158] і інш. У даным выпадку спецыфічныя асаблівасці спецыяльнага паняцця выражаюцца праз азначэнне, якое абумоўлівае адрозненне тэрмінаадзінкі ад агульнаўжывальнага слова, прымае ўдзел у звужэнні значэння, выконваючы адначасова функцыю выражэння гіпанімічных адносін.

Звужэнне значэння агульнаўжывальных слоў з’яўляецца актыўным сродкам утварэння тэрміналагічных найменняў. Як паказалі назіранні, гэты працэс, у адрозненне ад метафарызацыі і метанімізацыі, адбываецца пераважна ў сферы абстрактнай лексікі.

Літаратура

- 1 Ахманова, О. С. Словарь лингвистических терминов [Текст] / О. С. Ахманова. – М.: Сов. энцикл., 1969. – 606 с.
- 2 Галкина-Федорук, Е. М. Современный русский язык [Текст] / Е. М. Галкина-Федорук, К. В. Горшкова, Н. М. Шанский. – М.: МГУ, 1962. – Ч. I. – 344 с.
- 3 Политехнический словарь [Текст] / гл. ред. акад. А. Ю. Ишлинский. – 2-е изд. – М.: Сов. энцикл., 1980. – 656 с.
- 4 Прохорова, В. Н. Полисемия и лексико-семантический способ словообразования в современном русском языке. Лекции по спецкурсу [Текст] / В. Н. Прохорова. – М.: Изд-во Московского университета, 1980. – 87 с.
- 5 Розенталь, Д. Э. Словарь-справочник лингвистических терминов [Текст] / Д. Э. Розенталь, М. А. Теленкова. – М.: Просвещение, 1976. – 543 с.
- 6 Сцяцко, П. У. Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў [Тэкст] / П. У. Сцяцко, М. Ф. Гуліцкі, Л. А. Антанюк. – Мінск: Выш. школа, 1990. – 222 с.
- 7 Глуначальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. / пад агул. рэд. К. К. Атраховіча (К. Крапівы). – Мінск: БелСЭ, 1977–1984. – Т. 1–5.

Т. С. Пристайко, И. Н. Мозовая (Украина, Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара)

ТЕРМИНОЛЕКСИКА СФЕРЫ ВЫСОКИХ ТЕХНОЛОГИЙ В РУССКОЯЗЫЧНОЙ РЕКЛАМЕ

Как известно, термин *высокие технологии* появился в начале 90-х годов. Он означает наиболее передовые и прогрессивные технологии современности, как правило, в области науки и техники. Высокие технологии включают в себя практически все отрасли: биотехнологии, информационные технологии, компьютерную технику и робототехнику, микроэлектронику, оборонные технологии и нанотехнологии. Сам термин *технология* обозначает запас знаний, информацию, которые позволяют создавать новые продукты или процессы. В то же время, технология – это материальное воплощение новых знаний, то есть машины, оборудование, продукты и т. д.

Знакомство рядового человека со многими овецищенными результатами высоких технологий чаще всего происходит при помощи коммерческой рекламы, играющей в нашей жизни роль своеобразного популяризатора новейших достижений науки и техники.

В русскоязычной рекламе сферу высоких технологий, обозначаемую варваризмом *hi-tech*, или *хайтек* / *хай-тек*, представляет, прежде всего, *компьютерная терминология*. Она включает наименования разновидностей компьютеров, компонентов и структур, связанных с ними. Отметим, что довольно большая часть принадлежащих к ней терминов (*монитор, браузер, процессор, микропроцессор, принтер, фотопринтер, картридж, сканер* и др.) вошла в массовый речевой обиход, и именно с этим обстоятельством связаны основные перспективы дальнейшего

распространения и детерминологизации терминов этой отрасли человеческого знания. Достоянием бизнес-элиты, а затем более широких кругов потребителей становятся прежде всего заимствованные обозначения разновидностей персональных компьютеров: *ноутбук, субноутбук, лэптоп, палмтоп*, номинативный ряд которых, очевидно, будет пополняться в связи с развитием высоких технологий и появлением новых моделей. Приведем пример рекламы новой модификации ноутбуков: «*Sony VAIO с поддержкой HD – будущий патриарх семейства лэптопов*» [3, с. 65]. Ср.: «*лаптоп и лэптоп (англ. laptop). информ.*

Портативный персональный компьютер с плоским дисплеем на жидких кристаллах» [2, с. 125]. Следует отметить, что определенная часть подобных терминологических номинаций используется в рекламе, все же адресованной опытным пользователям ПиСи (РС – *personal computer*): *плоттер, картридер, софт, тач-пад* и др.

Особую часть компьютерной терминологии составляет лексика Интернет-коммуникации, активно развивающейся в наши дни: *е-мейл, сайт, веб-сайт, домен, портал, сервер, интернет, интерфейс, провайдер* и т. д.

С развитием компьютерной техники и различных видеоустройств связано формирование лексики, обозначающей различные приспособления для видеоигр: *геймпад* (игровой планшет, устройство для управления играми), *контент, контроллер, скриншот, консоль, видеокарта, драйвер* и др.

Отдельную номинативную парадигму рассматриваемой сферы составляют заимствования, обозначающие рекламируемые новинки аудио-, видео- и фототехники: *стример, медиастример, аудиостример, плеер* и др.; называющие комплектующие детали аудио-, видео- и фототехники: *сабвуфер* (колонка с низкими частотами), *тюнер* (устройство для особо высокого качества звучания), *твитер / твиттер* (звуковая насадка), *рекордер* (автоматическое записывающее устройство), *ресивер* (устройство, принимающее электрический сигнал и трансформирующее его в аудио- или видеосигналы), *эквалайзер* (многополосный регулятор частотных характеристик звука, тембра в аудио- и видеотехнике, цвета и изображения – в фототехнике), а также *трансммиттер, чейнджер, контроллер, джойстик, кроссовер, драйвер, декодер, картридер, диффузор, зум, ультразум, зум-объектив, скролл, мини-скролл, мини-джек, стерео мини-джек* (аудио-выход), *web-камера, web-трансляция, слайдшоу* и др.

В наши дни активно формируется номинативная парадигма, представляющая высокотехнологичные устройства, которые совмещают функции мобильного телефона, компьютера, аудио- и видеотехники. Технические новинки такого рода, обозначаемые заимствованиями *смартфон, видеокамерофон, камерофон, слайдер* и т. д., в первую очередь

становятся достоянием рекламы как в специализированных журналах, так и других типах «глянцевых» журналов, рассчитанных на элитного читателя.

Совмещение в одном устройстве разнообразных функций, в свою очередь, приводит к формированию общей терминологии, применяемой для описания как компьютерной, так и видео-, аудио- и телефонной техники. Сюда относятся заимствованные наименования понятий и функций: *флеш-память, флеш-карта, файл, интерфейс, док-станция, плейлист, дисплей, компакт-диск* и др., различных приспособлений: *рекордер, декодер, драйвер* (англ. *driver* букв. *водитель* – компьютерная программа, обслуживающая периферийные устройства компьютера), *слот* (гнездо, щель для карточек), *джойстик* (кольцо выбора режимов) и т. д.

Показательно, что для обозначения различных высокотехнологичных устройств был заимствован и родовой термин – *гаджет*. См. фрагмент рекламы нового мобильного телефона Nokia № 93: «... как ответить друзьям, когда они спросят, что это у вас за новый *гаджет* торчит из кармана, – телефон? Видеокамера? Видеокамерофон?» [3, с. 14].

Рекламные тексты этой сферы отражают активный процесс гибридизации, создания наименований, состоящих из неадаптированной аббревиатуры и русского или заимствованного слова, переданного кириллическим шрифтом. К наиболее частотным относятся аббревиатуры **DVD** (*DVD-формат, DVD-диск, DVD-сигнал, DVD-привод, DVD-видеокамера, DVD-монитор, DVD-проигрыватель* и др.), **USB** (*USB-порт, USB-разъем, USB-накопитель, USB-кабель, USB-интерфейс, USB-брелок, USB-флешка*) и др. В целом же словник подобных образований чрезвычайно разнообразен. Гибридные наименования могут включать и неадаптированное и освоенное заимствование или русское слово, например: *комплект hands-free* (приспособление для мобильного телефона); *тишущий привод Blue-Ray*, *функция Megabass* (в музыкальном телефоне), *клавиатура Lifebook* и др.

Особенностью формирующегося номинативного пространства является и расширяющийся ряд сложносоставных наименований, первой частью которых выступают лексемы **Интернет** (*Интернет-контент, Интернет-магазин, Интернет-маркетинг, Интернет-портал, Интернет-банкинг, Интернет-сайт, Internet-технологии* и др.), **веб-** (*веб-сайт и web-сайт, web-дизайнер, web-мастер, web-приложение, web-страница, web-студия* и т. д.), **флеш-** (*Flash-разработчик, Flash-аниматор, флеш-память, флеш-накопитель*) и др., предъявляемые как в латинской, так и в кириллической графике.

Рекламные материалы последнего времени позволяют выделить ряды видовых наименований с опорными компонентами **плеер**: *аудиоплеер, видеоплеер, медиаплеер, флеш-плеер, MP3-плеер, DVD-плеер,*

плеер nano, телефон-плеер, плеер-очки, плеер i-Pod, плеер-трансмисмиттер, CD-плеер, HDD-плеер, плеер MF-FM30 и пр.

Показательно, что современная коммерческая реклама, представляющая элитному пользователю высокотехнологическую новинку, стремится хотя бы в общих чертах охарактеризовать новый продукт, пояснить обозначающий его термин, ср.: *«Побалуй себя суперфоном! «Умные» телефоны, сочетающие в себе черты непосредственно сотового, органайзера и мультимедийного компьютера, мы обычно называем **смартфонами** [...] С недавнего времени именно **смартфоны** постепенно, но неуклонно занимают лидерство в сфере так называемых *high-end* трубок. Что же выделяет эти устройства из множества мобильных, представленных сегодня на рынке? Прежде всего то, что работают они на базе операционной системы, изначально разработанной для КПК, придающей телефону организаторские и развлекательные способности, присущие органайзеру. Но сегодня **смартфон** – это настолько компьютеризированный телефон, что может запросто заменить собой КПК и довольно неплохо развлечь в автомобильной пробке, деловой поездке или на отдыхе...»* [3, с. 46].

Несмотря на то, что для объяснения специфики нового телефона, названного *смартфоном* (от англ. *smart* – толковый, умный + *-фон*), в свою очередь привлекаются заимствованные термины *органайзер* (электронное устройство для хранения и обработки различной персональной информации), *мультимедийный компьютер*, *high-end* (высококачественная, с широкими функциональными возможностями) *трубка*, в рекламе, рассчитанной на элитного пользователя высокотехнологической новинкой, находится место и языковым средствам, пробуждающим чувство престижности. Интересно в анализируемом плане сравнить рекламу смартфонов в типично «женском» глянцево-журнале «COSMOPOLITAN»: *«... Третья особенность Nokia 3250 – это набор всех функций **смартфона**: разговаривай на пяти континентах, просматривай интернет-страницы, раскрывай свои творческие таланты, используя графические и музыкальные программы!»* [5, с. 215].

Очевидно, что современная реклама высокотехнологических устройств (компьютеров, виде- и аудиоаппаратуры, мобильных телефонов и т. д.) стремится к совмещению функции информирования с функцией привлечения внимания именно с помощью языковых средств, с одной стороны, широко используя для реализации первой функции иноязычные термины, а с другой – подавая их в разнообразных формах и контекстах, привлекающих внимание. Ср.: *«Woodi CA-C360. Маленький и довольно симпатичный MP3-плеерок»* [3, с. 24]; *«Дальнобойщица широких взглядов. DVD-видеокамера с функцией широкоформатной записи и 33-кратным зумом»* [3, с. 41]. Ярким подтверждением сказанного может

служить и следующий текст рекламного сообщения, посвященного новой модели ноутбука: *«А НУ-КА ПОФАСОНЬ-КА! Ноутбук Sony VAIO VGN-FE21S оснащен 15,4-дюймовым широкоформатным ЖК-дисплеем с WXGA-разрешением и укомплектован двухъядерным процессором Intel Core Duo. В качестве видеоадаптера был выбран NVIDIA GeForce Go 7600 со 128 Мб видеопамяти. Кроме того, в арсенале модели присутствует встроенная видеокамера Sony Motion Eye и интегрированный модуль беспроводной связи Wi-Fi 802.11a/b/g. Не может не радовать, что в комплект поставки включены несколько программных продуктов от компании Adobe [Photoshop Elements 4, Premiere Elements 2 и Acrobat 7.0 Elements]. Что и говорить, с таким красавцем ваш рейтинг в глазах окружающих поднимется на энное количество пунктов»* [4, с. 49]. Помимо насыщенности специальными терминами, характеризующими технические достоинства ноутбука, эта реклама примечательна также лингвистическими средствами, призванными привлечь внимание читателя, заинтересовать и заставить ознакомиться с ней, а именно: актуализацией созвучия наименования фирмы *Сони* с призывом, выраженным в слогане *«Пофасонь-ка»*; апелляцией к чувствам адресата: *не может не радовать*; и скрытым давлением на его желание быть лучше всех: *ваш рейтинг поднимется...* и т. д. В некоторых случаях функция воздействия превалирует над информативной, особенно если рекламируется товар, предназначенный для элитного потребителя, ср.: *«Телефон LG K800, более известный под сладким псевдонимом Chocolate – новый фаворит гламурных граждан из модных салонов»* [3, с. 66].

Как мы уже отметили, реклама сферы высоких технологий активно оперирует многочисленными гибридными образованиями типа *CD-чейнджер, мини-SD-карта, SD-слот, SD-карта; MP3-плеер/MP3-плеер, GPS-устройство, LCD-дисплей, ЖК-дисплей, DMB-ресивер, Hi-Fi-ресивер, Hi-Fi-система, USB-порт, GIF-анимация* и др. Очевидно, что с развитием высоких технологий этот ряд будет пополняться, несмотря на то, что только специалист может извлечь терминологическую информацию из номинаций такого рода. Однако у таких гибридных терминов нет эквивалентов в русском языке, поэтому они функционируют не только в «специальной» рекламе, но и в рекламе фильмов, тематика которых так или иначе связана со сферой высоких технологий. Так, в рекламе фильма *«Пульс»*, помимо гибридных образований, без всяких пояснений используются и другие современные термины Интернета: *«Был такой японский фильм ужасов – «Kairo». Рассказывалось в ленте о компании японских подростков, расследовавших серию самоубийств, связанных с веб-камерой, обещающей посетителям интернет-сайта контакт с умершими. Американцам кино очень понравилось и решили они его ремейкнуть. И вот сейчас на мировой экран выходит уже американская лента, где подобное расследование проводят ребяташки из Огайо. Они*

натываются на университетский wi-fi-портал, который не просто подключает их к Интернету, он полностью погружает героев в высокотехнологический ночной кошмар» [1, с. 36]. Очевидно, что составители рекламного текста исходили из того, что понимание выделенных единиц не составит никаких затруднений для потребителя.

Проведенное исследование позволяет утверждать, что современная коммерческая реклама интенсивно пропагандирует терминологические номинации, принадлежащие различным сферам деятельности человека, способствуя их вхождению в общелитературный словарь. Проанализированные в ходе исследования рекламные тексты включают в основном заимствованные термины, репрезентирующие в рекламе такую актуальную для современного социума тематическую сферу, как высокие технологии (компьютерные технологии, аудио-видео и фототехника, мобильная связь). Выявленные тематические парадигмы сферы высоких технологий, оставаясь открытыми для дальнейшего пополнения новыми словами, наглядно свидетельствуют о мощности волны заимствований, поступающей в общий словарь через канал рекламы новых реалий вещного мира и идей. Наблюдаемое при этом активное вхождение через посредничество рекламы в общее употребление слов, принадлежащих к определенным терминосистемам, свидетельствует о серьезной концентрации общественных интересов вокруг тех или иных областей человеческой деятельности, в частности сферы высоких технологий.

Литература

1. Афиша Днепропетровска (журнал). – 2006. – № 18.
2. Складская, Г. Н. Давайте говорить правильно! Новейшие и наиболее распространенные заимствования в современном русском языке: Краткий словарь-справочник / Г. Н. Складская, Е. Ю. Ваулина. – СПб: Филол. фак-т СПбГУ. – М.: Изд. центр «Академия», 2004. – 224 с.
3. Т₃ [Технологии третьего тысячелетия] (журнал). – 2006, август.
4. Т₃ [Технологии третьего тысячелетия] (журнал). – 2006, июль.
5. COSMOPOLITAN (журнал). – 2006, август.

Я. В. Разводовская (Беларусь, Гродненский государственный медицинский университет)

К ВОПРОСУ ОБ УПОРЯДОЧЕНИИ ТЕРМИНОВ ПОДЪЯЗЫКА РЕПРОДУКТИВНОГО ЗДОРОВЬЯ

Главной целью стандартизации терминологии является унификация понятий и терминов. Данный процесс способствует пониманию и коммуникации в среде специалистов определенных областей знаний. Однако терминология играет важную роль и во многих других коммуникативных и когнитивных ситуациях. В процессе понимания наук

о жизни (биологии, медицины, социологии и др.) термины имеют большое значение. При этом потенциальный пользователь, обращаясь к терминологическому словарю, имеет целью получить помощь в понимании категорий, отраженных в терминах, которые встречаются в научном и научно-популярном дискурсе [8, с. 221].

В настоящее время развиваются терминологии интердисциплинарных областей, возникающих в результате тесного взаимодействия смежных, а порой и совершенно далеких друг от друга наук и областей знания. Такой областью является область репродуктивного здоровья.

Кроме социальной значимости («источник полезного социального знания в процессе распространения социально-полезной информации» [6, с. 12]) и интердисциплинарного характера, одной из особенностей терминологии репродуктивного здоровья (РЗ) является ее изначальное формирование как международной (на Global English (GE)). В русском и белорусском языках данная терминология находится на различных стадиях формирования по сравнению с GE [2, с. 228].

Понятийный состав терминологии РЗ является многоаспектным и имеет широкий спектр направлений (анатомия, физиология, медицина, право, психология и др.). Различия в количественном составе терминов в тематических подобластях данной терминологии связаны с различной степенью разработанности терминосистем в английском, русском и белорусском языках. Наиболее разветвленной является терминосистема РЗ в английском языке.

Исследование семантики терминов подъязыка РЗ выявило наличие терминологических дублетов (англ.: *abortion infected / abortion infectious / abortion contagious*; рус.: *абстиненция / абстиненция сексуальная / абстиненция половая / депривация половая / половое воздержание*; бел.: *матачныя трубы / фалопіевы трубы / маткавыя трубы / маціцавыя трубы* и др. Данный факт можно рассматривать как следствие незаконченности процесса формирования терминологии.

В терминологиях подъязыка РЗ русского и белорусского языков отмечаются терминологические лакуны по отношению к терминосистеме английского языка, в которой представлены многокомпонентные термины, отражающие наличие или работу определенных служб в области РЗ в некоторых англоязычных странах (*reproductive health commodity security* ‘гарантированное снабжение качественными и разнообразными контрацептивами, презервативами и другими предметами потребления, необходимыми для удовлетворения потребностей в области РЗ в нужное время и в нужном месте’, *community-based distribution* ‘направление по предоставлению услуг в области планирования семьи и сексуального здоровья и РЗ, не требующих клинических условий’) [4, с. 143].

В новых развивающихся областях репродуктивной медицины, в частности в области вспомогательных репродуктивных технологий, в терминологии РЗ русского языка используются английские сокращения, переданные путем практической транслитерации (*ГИФТ* от англ. *GIFT* – *Gamete Intrafallopian Transfer* ‘перенос гамет в фаллопиеву трубу’ и др.).

В русском и белорусском языках наблюдаются тождественно мотивированные разнооформленные термины (рус.: *вакуум-аспирация/ вакуумная аспирация, спермогенез/ сперматогенез*; бел.: *аднэксіт/ аднексіт, матачны/ маткавы, +расплоджванне/ расплоджанне* и др.).

Исследование восприятия семантики терминов подъязыка РЗ профессионалами (специалистами в области медицины (гинекологами, урологами, педиатрами и др.), психологии, педагогики и др.) и непрофессионалами (молодыми людьми в возрасте от 17 до 20 лет) показало, что терминология подъязыка РЗ не является достаточно понятной и освоенной большинством респондентов, особенно в среде непрофессионалов. Термины, отражающие ключевые понятия области РЗ, не всегда могут служить источником полезного и достоверного знания для непрофессионалов вследствие неправильного восприятия их семантики.

Для повышения мер грамотности населения в области понимания терминологии РЗ целесообразным представляется создание специального глоссария, адресованного непрофессиональной аудитории, в котором путем адекватного дефинирования соответствующих понятий разъяснялась бы семантика специальных терминов данной области знания [3, с. 44].

В ходе исследования структуры и семантики терминов, функционирующих в подъязыке РЗ английского, русского и белорусского языков, отобран материал для терминологического глоссария. Как прототип словаря, глоссарий представляет собой словарь специализированных терминов в области РЗ с толкованием терминов, комментариями и примерами.

Отобранный материал включает термины по анатомии и физиологии женской и мужской репродуктивной системы (англ.: *ovaries*; рус.: *яйцелюция*; бел.: *семявыносячыя пратокі*); гинекологии и андрологии (англ.: *endometriosis*; рус.: *баланит*; бел.: *дысменарэя*); сексуальной жизни (англ.: *sexual orientation*; рус.: *половой акт*; бел.: *сэксуальнасць*); репродуктивной свободе (англ.: *reproductive rights*; рус.: *сексуальная свобода*; бел.: *палавая роўнасць*); вспомогательным репродуктивным технологиям (англ.: *testicular sperm extraction*; рус.: *экстракорпоральное оплодотворение*; бел.: *пазаарганічнае апладненне*); безопасному материнству (англ.: *obstetric care*; рус.: *кесарево сечение*; бел.: *родадапамога*); планированию семьи (англ.: *family planning*; рус.: *естественное планирование семьи*; бел.: *планаванне цяжарнасці*);

демографии (англ.: *child-woman ratio*; рус.: *исчерпанная рождаемость*; бел.: *сумарны каэфіцыент нараджальнасці*) и др.

Учитывая интернациональный характер и изначальное формирование данной терминологии на GE, а также степень ее сформированности в исследуемых национальных языках, трехязычный глоссарий строится как англо-русско-белорусский.

Для построения глоссария выбран алфавитно-гнездовой принцип, который, по нашему мнению, является удобным для представления и поиска терминов.

В рамках когнитивного подхода к терминоведению предполагается фиксация «многослойной» семантики термина – семантики узкоспециальной, достаточно устойчивой, отработанной словоупотреблением в языках для специальных целей, и семантикой общеязыковой, той общепонятной содержательной стороны того же (по форме!) знака, которая отражается в общефилологических словарях, рассчитанных на массового читателя, читателя-неспециалиста [7, с. 210].

С учетом социальной важности терминологии, были подобраны имеющиеся дефиниции на английском, русском и белорусском языках, которые включают энциклопедическую и прагматическую информацию. Для терминов, не имеющих четких дефиниций, дается иллюстративный материал в виде речений.

В качестве справочного аппарата разработаны пометы, отражающие степень профессиональности или специальности термина, а также пометы, определяющие подобласть РЗ.

Для лучшего восприятия семантики терминов и возможности отбора более адекватного термина при последующей его фиксации в словаре, приводятся имеющиеся синонимы.

В глоссарии терминов представлены используемые в области РЗ сокращения (англ.: *ART – assisted reproductive technology* ‘вспомогательная репродуктивная технология’; рус.: *ЭКО – экстракорпоральное оплодотворение*; *СНД – синдром набытага імуннага дэфіцыту* и др.), а также терминологические сочетания и фразеологизмы (*резерв родов, половое бессилие, двурогая матка* и др.).

Для устранения некоторых терминологических лакун в русском и особенно в белорусском языках предлагаются термины для возможного последующего использования и фиксации (Например, *аборт няздзейснены / аборт затрыманы* как эквивалент англ. *abortion, missed* и рус. *аборт несостоявшийся / несостоявшийся выкидыш / замершая беременность*).

Глоссарий сопровождается полным списком источников терминологической лексики, которые представляют собой официальные информационно-просветительские электронные материалы ВОЗ, ЮНИСЕФ, ЮНФА и др., адекватные национальные и российские программы, информационно-просветительские электронные и печатные

издания, глоссарии терминов, одно- и двуязычные энциклопедические словари, словари медицинских терминов и т. п.

Таким образом, создание трехязычного англо-русско-белорусского глоссария позволит:

систематизировать имеющиеся термины подъязыка РЗ в английском, русском и белорусском языках; оценить степень разработанности терминологии в целом и отдельных ее подобластей в трех исследуемых языках; обозначить и, по возможности, заполнить имеющиеся терминологические лакуны в русском и белорусском языках; оценить семантику и структуру терминов данного подъязыка; уточнить семантику терминов, которые имеют нечеткое значение вследствие их широкого использования в различных областях знания; обеспечить семантизацию ключевых терминов области РЗ; более эффективно использовать специальную лексику для передачи информации в области РЗ с учетом подготовленности адресата; оптимизировать межнациональную коммуникацию специалистов в области РЗ; повысить уровень грамотности населения в области РЗ, имеющей большое значение для сохранения общего здоровья человека.

В ряду приоритетных лексикографических задач белорусской лингвистической науки выделяется разработка отраслевых терминологических словарей, в том числе и переводных дву- и многоязычных для расширения сферы употребления белорусского языка в области науки, а также для обеспечения внутренних и внешних потребностей языковой практики [1, с. 9].

Разработка трехязычного глоссария подъязыка репродуктивного здоровья способствует решению задачи, поставленной перед лингвистическим сообществом Беларуси.

Литература

1. Лукашанец, А. А. Сучасная беларусістыка і акадэмічнае мовазнаўства / А. А. Лукашанец // Беларуская мова ў культурнай і моўнай прасторы Славіі: сб. матэр. Міжнар. навук. канф., Мінск, 24–25 лістапада 2009г. / Ін-т мовы і літаратуры імя Я. Купалы і Я. Коласа НАН Беларусі. – Мінск: Права і эканоміка, 2009. – С. 3–10.
2. Разводовская, Я. В. Семантика терминов подъязыка репродуктивного здоровья в интерпретации профессионалов и непрофессионалов / Я. В. Разводовская // Русский язык: система и функционирование: сб. материалов IV Междунар. научн. конф.: в 2 ч.; под ред. И. С. Ровдо. – Минск: РИВШ, 2009. – Ч. 1. – С. 227–230.
3. Разводовская, Я. В. Семантика терминов подъязыка репродуктивного здоровья в аспекте восприятия непрофессиональными адресатами / Я. В. Разводовская // Веснік ГрДУ імя Я. Купалы. Сер.3, Філалогія. Педагогіка. Псіхалогія. – Гродно, 2009. – № 3(88). – С. 40–44.
4. Разводовская, Я. В. Термины подъязыка репродуктивного здоровья: общий анализ источников специальной лексики / Я. В. Разводовская // Журн. Гродненского гос. мед. ун-та. – 2008. – № 2. – С. 140–144.

5. Репродуктивное здоровье и репродуктивные права // Фонд ООН в области народонаселения. [Электронный ресурс]. – 2003. – Режим доступа: <http://un.by/unfpa/rescenter/reprod/unfpa-reprh-1.html> – Дата доступа: 26.02.2010.

6. Рычкова, Л. В. Терминология в обществе знания / Л. В. Рычкова // Вторые чтения, посвященные памяти проф. В. А. Карпова: сб. матер.; под ред. А. И. Головни. – Минск: Изд. центр БГУ, 2008. – С. 8–14.

7. Шелов, С. Д. Новая парадигма терминоведения: некоторые перспективы / С. Д. Шелов // Терминология и знание: матер. I Междунар. симпозиума, Москва, 23–24 мая 2008 г. – М.: Ин-т русского языка им. В. В. Виноградова РАН, 2009. – С. 207–211.

8. Temmerman, R. Towards New Ways of Terminology Description. The Sociocognitive approach / R. Temmerman. – Amsterdam: John Benjamins Publishing Co., 2000. – 259 p.

А. В. Сасновская (Беларусь, Витебский государственный технологический университет)

ФЕНОМЕН КЛЮЧЕВЫХ СЛОВ (ЗНАКОВ): СУЩНОСТЬ ЯВЛЕНИЯ И ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИЙ СТАТУС

Одной из наиболее сложных исследовательских задач является решение в теоретическом аспекте вопроса об интерпретации содержательной стороны художественного текста, о понимании его целостного смысла и описании семантической структуры. Решение этой задачи неразрывно связано в филологии с феноменом ключевых слов текста.

Термин «ключевые слова» наиболее употребителен в лингвистической литературе, а также широко используются в школьной и вузовской практике преподавания филологических дисциплин, прежде всего на занятиях по лингвистическому анализу текста. Однако работы теоретического характера, посвященные непосредственно исследованию феномена ключевых слов текста, отсутствовали фактически до середины XX столетия. Причину этого, по нашему мнению, довольно точно могут объяснить слова Ю. Н. Караулова: «Дать определение тому, что обычно метафорически именуют ключевыми словами, довольно непросто...» [2, с. 155]. Действительно, сочетание «ключевые слова» или «слова-ключи» – это скорее метафора, нежели научный термин в точном понимании этого слова. Традиционно принималось мнение, что ключевые слова – это слова, помогающие понять и описать некий общий смысл текста.

Первая попытка теоретического решения проблемы ключевых слов была предпринята в отечественной науке в 40-е годы XX века в работах А. Н. Соколова, А. А. Смирнова, посвященных вопросам психологии памяти и проблеме понимания речевого высказывания.

Наряду с термином «ключевое слово» можно встретить в сходном значении еще такие, как «ключевой знак» (В. А. Лукин), «опорный

элемент» (В. В. Одинцов), «ключевой элемент» (А. В. Пузырев), «смысловые вехи» (А. Н. Соколов). Кроме того, множество ключевых слов текста рассматривают как целое, называя его «набором ключевых слов» (Л. В. Сахарный). Объединяет все эти термины то, что они обозначают такие части текста, которые в первую очередь служат для его понимания. Поэтому та или иная ведущая функция таких текстовых элементов, которую выделяет исследователь, является уточнением процесса понимания.

Многие исследователи отмечают сходство терминов «ключевые слова (знаки)» и «сильные позиции». Рассмотрим оппозицию, предлагаемую В. А. Лукиным, которая отражает их различия: «ключевые знаки: интерпретация – сильные позиции: понимание».

Во-первых, ключевые знаки не могут быть выявлены до предварительного анализа текста, в качестве итога которого получатель формулирует гипотезу о смысле текста. Сильные позиции текста в некоторых случаях могут быть известны реципиенту до анализа текста, некоторые (заглавие, эпиграф) – до его прочтения.

Во-вторых, ключевой знак, будучи употребленным не единожды, может встретиться на любом участке линейного текстового пространства, и далеко не каждое его использование совпадает с сильной позицией или образует ее. Сильная позиция в большинстве случаев не может быть повторена в тексте, так как ее место зафиксировано в конкретном тексте.

В-третьих, ключевой знак не может быть самопонятен: он как таковой встречается только в данном тексте, отсюда и максимальная рассогласованность словарных и контекстуальных значений у ключевых слов. И поскольку уникальность художественного текста обеспечивается и ключевыми знаками, то они участвуют в истолковании его смысла реципиентом. Сильная позиция – текстовое явление, обладающее большей степенью общности, чем ключевой знак. Она может быть самопонятна, поэтому для нее более характерно использование получателем в процессе понимания текста и для формулировки его темы.

В-четвертых, ключевой знак выражается формально – чаще той или иной языковой единицей, реже – знаком вторичной семиотической системы или посредством знаков, возникающих вследствие уникальных текстовых процессов, т. е. существующих только в данном тексте (например, анаграмма). Сильная позиция всегда выражается формально, занимая тот или иной участок линейного пространства текста (от слова до текста в тексте).

Главное отличие ключевых слов от сильных позиций определяется их функциями в тексте. Показателями для выделения ключевых слов являются: 1) символичность, идейно-эстетическая и композиционная нагрузка; 2) повторяемость, частота употребления; 3) вынесение в название; 4) функционирование в составе парадигматической группы.

По мнению Е. А. Земской, «ключевыми следует считать слова, обозначающие явления и понятия, находящиеся в фокусе социального внимания. К ключевым словам нашей эпохи относятся высокочастотные имена собственные... и имена нарицательные. Последние подразделяются на два вида:

1) слова, получающие высокую частотность и словообразовательную активность на короткий период времени (месяц, несколько недель), действующие подобно взрыву или вспышке. Они обнаруживаются в период общественных катаклизмов или социально значимых событий;

2) слова активные, высокочастотные длительное время (год и больше); они показательны для эпохи, так как называют явления, характеризующие ее более глубоко» [1, с. 92].

Е. А. Земская считает, что подавляющее большинство ключевых слов имеют в своей семантике оценочные смыслы.

На наш взгляд, более рациональным представляется разделить ключевые слова на понятийно-логические и оценочные (экспрессивные).

Понятийно-логические или объективные ключевые слова связаны с названием основных образов, объектов (предметов, явлений, действий) или понятий текста. Они сжато передают тема-рематическое движение объективной информации в данном тексте, помогают определить тему текста.

Оценочные (экспрессивные) или субъективные ключевые слова выражают преобладающую в тексте авторскую оценку – *сенсорную* (сенсорно-оценочную), *эмоциональную* (эмоционально-оценочную), *рациональную* (рационально-оценочную). Они помогают понять авторскую позицию, идею текста.

Следует также разграничить понятие «кодовых знаков» и «ключевых слов». В процессе чтения код необходим адресату как работающий механизм дешифровки текста, причем зачастую коды сменяют друг друга, декодирующий может предпочесть один конкурирующий код другому, чтобы лучше понять содержание текста. Когда текст прочитан и понят, мы имеем «застывшие» кодовые структуры и относительно статичную цельность. Это позволяет начать подведение итогов: выяснить, каков результат всех видов локальной и глобальной связности, как он соотносится с кодовыми структурами и сильными позициями текста, какова значимость каждого из названных компонентов текста и т. д., а также, как все это в совокупности формирует внутреннюю форму умозрительного пространства текста – его семантическую структуру. Семантическая структура, определяемая через ключевые слова, – это результирующее объяснение того, как устроена цельность текста. В отличие от кодовых структур (кодовых знаков) семантическая структура (ключевые слова) является не средством для понимания текста,

а результатом интерпретации суммы компонентов текста на фоне его семантического пространства.

Ключевое слово в тексте также нужно отличать от концепта: и тот, и другой организуют текст, но для значения слова-концепта характерны символические и ментальные ассоциации сознания (общенациональные и индивидуально-авторские). Концепт – содержание понятия, его смысловая наполненность в отвлечении от конкретно-языковой формы его выражения. У ключевого слова нет таких ментальных связей. Ключевое слово может иметь статус концепта, но может и не становиться им. Ключевые слова – лексико-семантические доминанты, организующие целостное единство художественного текста. Доминанта – ключевое средство создания художественного образа. Так, лексическая доминанта *жди* (К. Симонов. «Жди меня») входит в концепт *верность*, но сама, являясь ключевым словом, не является концептом. Ключевое слово *любовь* является и концептом (Р. Рождественский «Все начинается с любви...»).

Таким образом, представленный нами обзор, отражающий состояние проблемы ключевых слов в научной литературе, показывает, что к настоящему времени назрела необходимость обобщения, систематизации и интеграции всех существующих точек зрения на феномен ключевых слов для уточнения терминологического статуса этого понятия, выявления его теоретической сущности, определения функциональной природы и роли ключевых слов как особых лексико-семантических единиц художественного текста. Очевидна также необходимость разграничения понятий «ключевые слова», «сильные позиции», «концепты», а также поиска принципов классификации ключевых слов и выявления показателей их присутствия в художественном тексте.

Литература

1. Земская, Е. А. Активные процессы современного словопроизводства / Е. А. Земская // Русский язык конца XX столетия (1985–1995). – М.: Языки русской культуры, 2000. – С. 90–141.
2. Караулов, Ю. Н. Словарь Пушкина и эволюция русской языковой способности / Ю. Н. Караулов, Рос. АН, Ин-т рус. яз. – М.: Наука, 1992. – 167 с.

Е. В. Тихоненко (Беларусь, Институт языка и литературы имени Якуба Коласа и Янки Купалы НАН Беларуси)

НОМЕНКЛАТУРНЫЙ ТЕРМИН И ЭРГОНИМ КАК ЕДИНЫЙ ЭРГОНИМИЧНЫЙ КОМПЛЕКС

В пределах языковой системы структура эргонима (названия предприятий, учреждений, заведений) не может состоять менее чем из двух элементов. Одним элементом является дифференциатор – ядро названия, которое несет основную функциональную нагрузку, связанную

с эстетической функцией номинации. В качестве второго элемента выступает термин-классификатор, устанавливающий номенклатурный статус объекта. В эргонимике до нашего времени точное определение этого обязательного компонента, сопровождающего имя собственное, не разработано: одни ученые называют его номенклатурным термином (А. В. Суперанская), другие – термином-указателем (И. П. Литвин), третьи – термином-классификатором (А. М. Мезенко, Е. О. Сапегина). В данном исследовании используется определение, предложенное А. В. Суперанской, – номенклатурный термин.

В эргонимике наиболее разветвленную и гибкую систему представляют номенклатурные термины торговых объектов: магазин, универсам, универмаг, гастроном, торговый дом, торговый центр, киоск, салон, бутик, гипермаркет, супермаркет и т. д.

Необходимость употребления номенклатурного термина, определяющего статус объекта, непосредственно с самим названием зависит от способа номинации. Исходя из своего коммуникативного намерения, номинатор выбирает наименование из трех возможных групп названий:

1. Прямо-информирующее название – это название, мотивом выбора которого является предельно точная передача адресату конкретной информации о товарах или услугах именуемого предприятия в самом названии. Прямо-информирующие названия не допускают разночтений при их декодировании, название однозначно указывает, какие товары или услуги оказываются предприятием, мотивы их выбора автором довольно прозрачны (магазины «Хлеб», «Продукты», «Промтовары», «Канцтовары», «Зоотовары», «Овощи-фрукты», «Просто мебель», «Товары для женщин», кафе «Смажанка», «Блин», «Кекс», «Планета Пицца», «Планета суши», «Пицца и пельмени», «Беларуская кухня», солярий «Студия загара» и др.). Кроме ассортимента эргоним может содержать указание на торговую марку, бренд (магазины «Мілавіца», «Горизонт», «Mustang», «Adidas», «Sela», «Sacsh», «Carlo Pазolini», «Baden», «Tom Tailor», «Ives Rocher» и др), владельца (минимаркет «У Ларисы», «1000 дробязей у Хрысціны» и др.).

2. Ассоциативно-образное название – название, мотив выбора которого заключается в стремлении вызвать у адресата определенный ряд коннотаций и ассоциаций, связанных с названием и отвлеченных от конкретной деятельности именуемого предприятия. Ассоциативно-образные названия всегда оценочны и призваны воздействовать на эмоции адресата, они связаны со сложившимися на данном этапе представлениями общества, его приоритетами. В таких названиях на первый план выходят эмоциональный, оценочный, экспрессивный и стилистический компоненты значения слова, а также свободные ассоциации, вызываемые названием у адресатов (магазин обуви «Кокетка», магазин «Во саду ли

в огороде», кафе «Кофейное дерево», «Пивной прибор», «Хмельная застава», «Сытая детка», рестораны «Пан хмелю», «Пекинская утка», караоке-бар «Шалыпин», солярии «Бронзовое солнце», «В гостях у Солнца», фитнес-клуб «90-60-90», салоны красоты «Первая леди и лучший мужчина», «Новый образ» и др.).

3. Условное название – название, являясь мотивированным для номинатора, не дает представления о свойствах реалии, а только лишь информирует о том, что сам эргоурбоним – нечто яркое, выразительное (торговый центр «Корона», магазин «Зеленый свет», кафе «Бег времени», «Бездна», ресторан «Звездный», салоны красоты «Облака», «Эдельвейс», «Оазис» и др.).

Оригинальность и эмоциональная окрашенность названия определяют успешность привлечения внимания потенциального потребителя к именуемому предприятию. Однако следует учитывать, что наряду с общими ассоциациями возможны различные ассоциации и оценки, существующие у разных групп населения. Так, например, названия магазина «О'кей», кафе «Обжора», «Катакомбы», парикмахерской «Чубчик» больше привлекают представителей молодого поколения, тогда как представители старшей возрастной группы привержены традиционным названиям.

Таким образом, как справедливо отмечает «Русская грамматика», «в качестве наименования не употребляются слова, лексические значения которых могут оказаться в противоречии с сущностью или назначением именуемого предмета» [4, с. 461]. Так, например, медицинский центр не может именоваться «Недуги», так как название объекта противоречит его сущности. Не может он иметь также название «Капуста», так как название не содержит никаких намеков на сущность, не вызывает ассоциаций, помогающих адресату определить статус объекта.

Выделенные способы номинации дают возможность говорить о существовании трех групп названий с различной степенью необходимости номенклатурного термина: 1) низкой; 2) средней); 3) высокой.

Названиям первой группы не требуется обязательное наличие номенклатурного термина. Эргонимы «Хозтовары», «Продукты», «Цветы столицы», «Канцелярские товары» легко раскрывают характер деятельности предприятия.

В названиях, составляющих вторую группу, указание на характер деятельности предприятия отсутствует. Однако существует косвенная связь, опосредованная фоновыми знаниями и ассоциациями воспринимающего название адресата, помогающего сделать предположение о типе предприятия. Эргонимы «Секунда», «Минутка» вызывают ассоциации, позволяющие предположить, что характер деятельности предприятия с данным названием – закусочная или

мастерская, выполняющая срочный ремонт. Гостиница или кинотеатр с таким названием немыслимы. Название «*Прыгажосць*» ассоциируется с женским образом, а значит можно предположить, что номенклатурный термин данного предприятия – магазин женской одежды или косметики или салон красоты.

Названия, составляющие третью группу, слабо или совсем не отражают в своей семантике деятельности предприятия (*магазин «София», парикмахерская «У Снежаны», фитнес-клуб «Эверест*). Для названий этой группы номенклатурный термин имеет большое значение, конкретизируя вид деятельности предприятия.

Несомненный интерес представляют современные способы и средства образования номенклатурного термина. Продуктивным способом образования является субстантивация (*столовая, прачечная, мастерская*). От субстантивации необходимо отличать морфологическое словообразование, в основе которого прибавление аффиксов. В данном случае производящей базой служат неодушевленные существительные, а словообразовательным средством – суффикс *-н-* (*блинная, пельменная, пивная, чебуречная*). Не менее продуктивным является словосложение (*кинотеатр, библиотека, салон-магазин, фитнес-клуб*). Среди номенклатурных терминов встречаются разного рода аббревиатуры: инициальные (*ДК – Дом культуры, ТЦ – торговый центр*), слоговые (*универмаг, универсам*), состоящие из части и целого слова (*зоомагазин, химчистка, стройрынок*).

Номенклатурный термин может представлять собой словосочетания, образованные с помощью двух типов синтаксической связи: а) согласования, где главным компонентом является существительное, а зависимым – прилагательное, классифицирующее тип деятельности (*торговый центр, торговый дом, торгово-выставочный комплекс, спортивный клуб*); б) управления, где главным компонентом является существительное в именительном падеже, а зависимым – существительное в родительном, реже в дательном падеже (*магазин обуви, салон красоты, дом быта, мастерская по пошиву обуви*).

Одной из самых ярких тенденций последних десятилетий является заимствование номенклатурных терминов из других языков. Причиной данной тенденции является, с одной стороны, стремление номинатора соответствовать мировым стандартам, с другой стороны, желание выделить объект из ряда подобных как объект высшего уровня обслуживания, с ассортиментом наилучшего качества. Желание повысить статус объекта отмечали журналисты в средствах массовой информации: «Почему, кстати, «ателье» вытесняет хорошее, уважительное русское слово «мастерская»? Может быть, «шляпная мастерская» и «слесарная мастерская» лучше, чем «ателье головных уборов» и «ремонт металлоизделий»? Оказывается, воспитанию дурного вкуса способствует

... Министерство финансов: в «салоне», «ателье» или во «дворце» платят больше, чем в мастерской, парикмахерской или доме культуры» [1, с. 51].

В связи с этим обоснованным кажется разграничение Р. И. Козловым терминов *идентификатор* и *квалификатор*. *Идентификатор* – термин, стандартизированный государственным законодательством в сферах торговли и обслуживания. *Квалификатор* – определение, которое дается номинатором, уточняет профиль, класс обслуживания [3]. За последнее десятилетие появились такие номенклатурные термины, как салон, гипермаркет, маркет, супермаркет и т. д. Данные номенклатурные термины вошли в языковое сознание горожан и не вызывают каких-либо неудобств в их понимании и употреблении. Номинация «салон» имеет три разновидности: салон обуви (одежды, бытовой техники и т. п.), магазин-салон, салон-магазин. Данные квалификаторы, по мнению номинаторов, отличаются более высоким качеством обслуживания и указывают на престижность и качество товара. Таким образом, кроме самого названия номенклатурный термин также является информативным текстом для адресата: гипермаркет предполагает большую площадь торгового объекта и обилие товаров, салон красоты гарантирует высший уровень обслуживания и мастерство персонала по сравнению с парикмахерской и т. п.

Таким образом, номенклатурный термин наряду с эргонимом представляют собой единый эргонимичный комплекс.

Литература

1. Букчина, Б. З., Золотова, Г. А. Слово на вывеске / Б. З. Букчина, Г. А. Золотова // Русская речь. – 1968. – № 3. – С. 49–56.
2. Козлов, Р. И. Эргоурбонимы как новый разряд городской ономастики: автореф. дис ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Р. И. Козлов. – Екатеринбург, 2000.
3. Мезенко, А. М. Урбанонимия Белоруссии / А. М. Мезенко. – Минск, 1991.
4. Русская грамматика: в 2 т. / редкол.: Н. Ю. Шведова (глав. ред.) [и др.]. – М.: ИРЯ, 2005.
5. Сапегина, Е. О. Названия культурно-бытовых учреждений: структура, номинация. дис ... канд. филол. наук: 10.02.02 / Витеб. гос. ун-т им. П. М. Машерова. – Витебск, 1999.
6. Суперанская, А. В. Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская. – М.: URSS: ЛКИ, 2007. – 365 с.

ЛЕКСИКА І МОЎНАЯ АСОБА

Е. С. Астапкина (Беларусь, Белорусский государственный университет)

СТРУКТУРНАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОЙ ГРУППЫ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ ТАКТИЛЬНОГО ВОСПРИЯТИЯ (на материале белорусского языка)

Семантическое поле «Восприятие» имеет четкую структуру, отражающую сам процесс физического восприятия, и включает в себя пять микрополей – признаки, воспринимаемые зрением, на слух, на вкус, обонянием и осязательно. В свою очередь каждое микрополе содержит несколько лексико-семантических групп, имеющих разный объем и разную структуру [2, с. 30].

Лексико-семантическая группа прилагательных тактильного восприятия была выбрана для анализа, во-первых, из-за широты их смысловой структуры, во-вторых, потому, что осязание является одним из наиболее древних классов ощущений, из которого впоследствии развились все органы чувств [1, с. 54–55].

Осязательное восприятие состоит из тактильных, температурных ощущений кожи, болевых ощущений и мышечно-суставных ощущений. Болевая и температурная чувствительность наиболее примитивны. Более сложна тактильная подсистема – основными отражаемыми ею качествами являются: **прикосновение** (качество поверхности предмета, форма предмета), **давление** (отражение плотности предмета) [1, с. 262]. При прикосновении мы распознаем внешние свойства предмета, а давление дает нам представление о внутренних свойствах предмета.

Взаимодействие ощущений глубокого давления характерно для ощущения мягкого: взаимодействие ощущений давления и температуры дает нам ощущение влажности, а вместе с термическим ощущением холода они порождают ощущение липкости. Сочетание влажности с известной податливостью, проницаемостью позволяет нам распознавать жидкие тела в отличие от твердых [3, с. 198]. Шероховатость и гладкость поверхности мы распознаем в результате вибраций, которые получают при движении руки по поверхности, и различий в давлении на смежных участках кожи [3, с. 199].

Такая внутримодальная взаимосвязь и взаимопроникновение ощущений отражается также и в языке при описании признаков, воспринимаемых осязательно. Подгруппы ЛСГ тактильного восприятия не изолированы друг от друга, а образуют континуум. Так, значение лексемы может относиться ее к разным подгруппам.

1. **Тактильные прилагательные.**

1.1. Внешнее строение предмета (прикосновение), которое можно описать исходя из характеристики поверхности, а также формы предмета.

Форма предмета. Предметы могут быть описаны как:

а) не имеющие определенной формы (*бясформенны, распоўзлы*); б) имеющие сходство с определенной геометрической фигурой (*акруглелы, круглявы, круглы, вуглаваты*).

Ядерные лексемы – *востры, тупы, прамы, крывы* – полисемичны, однако не дают оснований для их использования как характеристик особенностей внутреннего строения предмета.

в) подобные на какой-либо предмет (*рэпчаты, спічасты*);

г) с точки зрения объема предмета или поперечного сечения (*тоўсты, гаматны; тонкі, танклявы*).

Следует отметить большее количество лексем с семантикой ‘тоўсты’ (*гаматны, грубы, азызлы, дзябёлы* и др.), чем с семой ‘тонкі’.

Прилагательные, описывающие форму, а точнее объем предмета, семантически связаны с другими прилагательными, характеризующими внутреннее строение предметов – по признаку ‘влажность – сухость’, что реализуется в лексемах со значением ‘увеличенный в объеме от жидкости’ (*разбухлы, разбраклы, набрынялы* и др.).

Качество поверхности. Подгруппа прилагательных, которые используются для описания качества поверхности, имеет свою структуру. Лексемы, входящие в этот класс дают характеристику:

а) поверхности вообще («фактурности», т. е. гладкость или шероховатость материала), напр., *абадраны, абдрапаны, абшарпаны, гладкі, закарузлы* и др.

б) поверхности, исходя из вещества, ее покрывающего (в основном относительные прилагательные):

ворс, шерсть, волосы: *валасаты, шчаціністы, ярыысты, кудзелісты, махнаты, махраваты, махрасты, махрысты, махровы;*

ржавчина: *абыржавелы, заржавелы,*

іржавы; мох: *імышысты, абымышэлы, імианы;*

другое: *лускаваты, пыльны, слізисты, слінявы, эмаліраваны, вошчаны, карэлы, шалудзівы, шышкаваты.*

Переход к «давлению» (т. е. восприятию особенностей внутренней структуры предмета) обеспечивается и такими прилагательными, как *слінявы, слізисты*, отражающих признак ‘сухость – влажность’, о чем будет сказано далее.

в) номинируется также характеристика поверхности как липкой (взаимодействие давления с термическим ощущением холода), напр., *клейкі, ліпкі, ліпучы;*

г) поверхности, не создающей трения, напр., *коўзкі, слізкі.*

Последний класс тактильных прилагательных является переходным от «прикосновения» к «давлению», т. е. признак предмета устанавливается при взаимодействии прикосновения и давления.

Переход от группы «прикосновения» к группе «давления» происходит благодаря соединению:

1) семантики прилагательных формы и прилагательных, описывающих поверхность, с семантикой 'влажности – сухости' (*разбухлы, разбраклы; слінявы, слізисты*);

2) семантики прилагательных, описывающих поверхность, с семантикой давления, трения (*коўзкі, слізкі*).

Признак 'влажности – сухости' является переходным между группами прилагательных, описывающих особенности внутреннего и внешнего строения объекта, т. е. между признаками, устанавливаемыми путем давления или прикосновения к объекту. Он характеризует поверхность чего-либо, покрытую влагой или нет, и чем дальше мы двигаемся к полюсу «влажности» (*сухі – спацелы, змакрэлы – прамоклы, вымаклы – вадзяністы, вадкі*), тем больше прилагательные начинают описывать особенности внутреннего строения предмета.

Прилагательные *мокры – сухі* занимают противоположные полюса шкалы, однако *сыры* ('вільготны, не сухі') не будет являться нулевой отметкой. Одна из лексем этой группы – *намяклы* 'які стаў сырэм, размяклым ад сырасці' – связывает эту переходную группу с прилагательными, характеризующими внутреннее строение предмета по признаку 'мягкость – твердость'.

Эта группа прилагательных находится ближе к описанию внешних характеристик предмета и далее через «мокрый» полюс шкалы приближается к группе слов, выражающих признак 'густота – жидкость', т. е. к прилагательным, описывающим внутренние характеристики предмета (напр., *густы, загусцелы, грузкі* и др.).

1.2. Внутреннее строение предмета (давление)

Основными признаками, определяемыми при помощи давления, являются 'твердость – мягкость', а также связанные с названными признаками 'прочность – гибкость', переходными от «твердого» полюса к «мягкому», т. е. в номинациях признаков по внутреннему строению предметов существует континуум: твердый – прочный – гибкий – мягкий. Так, *цвёрды* семантически ближе к признаку прочности, что может иметь как положительную коннотацию (напр., *пружкі, гнуткі, спружыністы*), так и отрицательную (напр., *адзеравянелы, каляны*). Соответственно, *мяккі* ближе к признаку гибкости – *эластычны, цягучы* с положительной коннотацией, и *адрузлы, ломкі* – с отрицательной.

Семантика лексем со значением 'цвёрды, зацвярдзелы' связана также с семантикой температуры (*адубелы*).

2. Температурные прилагательные. Среди внешних ощущений температурные ощущения тепла и холода занимают особое место. Они отражают изменения температуры внешней среды и воздействующих предметов лишь в связи с температурой самого тела человека [1, с. 278]. Сюда относятся прилагательные со значением ‘имеющий высокую / низкую температуру’. Они образуют шкалу, где *халодны* и *гарачы* находятся на противоположных полюсах. Однако в силу субъективности восприятия нельзя сказать, что лексема *цёплы* занимает срединное положение, несмотря на ее толкование – ‘які мае тэмпэратуру сярэдняю паміж гарачым і халодным’. Примерно одинаковое количество лексем обслуживают понятие ‘холода’ и ‘тепла’. Однако следует отметить, что для характеристики внешней среды в белорусском языке имеется больше лексем «горячего» полюса (ср., *халодны, настылы; душны, спякотны, спякотлівы, спёрты*), а для характеристики физического состояния человека, вызванного воздействием температуры, – больше лексем холодного полюса (напр., *спруцяNELы, скалелы, скарчанелы, адубяNELы*).

Прилагательные температурного восприятия не обнаруживают семантической связи с другими подгруппами прилагательных кожно-осязательного восприятия.

3. Вибрационные прилагательные. Вибрационное чувство – это чувствительность к колебаниям воздуха, вызываемым движущимся телом. Вибрационное чувство является промежуточной, переходной формой между тактильной и слуховой чувствительностью [3, с. 184].

В белорусском языке к этой группе относятся следующие лексемы: *дрыжачы, зыбкі, пульсуючы*.

Интерес представляют лексемы *зыбкі* (в первом значении выражает также признак ‘гибкости’, напр., *зыбкая кладка*) и *дрыжачы* (употребляется как для характеристики объектов, так и для характеристики звука – *дрыжачы голас*, однако последнее не выделяется в отдельное значение). Это еще раз доказывает точку зрения некоторых психологов на то, что вибрационное чувство является промежуточной, переходной формой между тактильной и слуховой чувствительностью [3, с. 184].

Так, несмотря на малочисленность этой подгруппы, здесь обнаруживается внутримодальное пересечение вибрационного значения с семантикой ‘твердость – мягкость’.

4. Болевые прилагательные. Боль является биологически важным защитным приспособлением. Возникая под воздействием разрушительных по своему характеру и силе раздражений, боль сигнализирует об опасности для организма [3, с. 194].

Лексика со значением ‘боль’ не подвергалась специальному исследованию по причине ее бедности и трудноотделимости от температурной и тактильной лексики.

Для описания болевых ощущений в белорусском языке обнаружено ограниченное число лексем и только одна – *шчымлiвы* – имеет прямое «болевое» значение: ‘які выклікае раздражненне, боль’. Сюда же примыкает лексема *нясцёрпны* в своем значении ‘такі, які цяжка, нельга цярпець, невыносны’, напр., *нясцёрпная спёка*.

Остальные лексемы выражают «болевое» значение в результате семантической деривации на базе прямого значения, которое в той или иной степени отражает особенности поверхности или формы предмета (*калючы; колкі, колючы*). Характерными метафорическими коррелятами для обозначения сильной боли являются прилагательные *востры – тупы*. Они отражают связь интенсивной боли с идеей наличия специального инструмента воздействия на орган.

Результаты исследования показывают, что лексико-семантическая группа прилагательных, обслуживающих сферу тактильного восприятия в белорусском языке, имеет четкую структуру. Однако значительное число лексем в силу своей семантики принадлежат одновременно нескольким подсистемам. Так, анализ словарных дефиниций позволяет выделить кроме основных признаков разграничения кожно-осязательных ощущений в психологической литературе, такие признаки, как ‘твердость – мягкость’, ‘прочность – гибкость’, ‘влажность – сухость’, ‘густота – жидкость’, что отражается в наличии «переходных» подсистем, представляя тем самым ЛСГ прилагательных тактильного восприятия как континуум.

Литература:

1. Ананьев, Б. Г. Теория ощущений / Б. Г. Ананьев. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1961. – 456 с.
2. Мерзлякова, А. Х. Типы семантического варьирования прилагательных поля «Восприятие» (на материале английского, русского и французского языков) / А. Х. Мерзлякова. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 352 с.
3. Шиффман, Х. Р. Ощущение и восприятие / Х. Р. Шиффман. – 5-е изд. – СПб.: Питер: Питер принт, 2003. – 924 с.

И. С. Базылева (Беларусь, Белорусский государственный университет)

СТРУКТУРА ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОГО ПОЛЯ ‘СМЕХ’ В РУССКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

1. Об эвристической ценности изучения лексико-семантических полей. Лексика, наряду с фразеологией и грамматикой, является важным источником информации о языковой картине мира. Как отмечает Ю. Д. Апресян, «место той или иной подсистемы в иерархии <...> прямо зависит от обслуживающего ее числа лексем» [1, с. 48]. Анализ лексики, входящей в то или иное лексико-семантическое поле (далее ЛСП), позволяет определить его структуру, закономерности частеречной

организации, степень номинативного разнообразия, а также выявить основные сущности, понятия и явления, наименования для которых это поле содержит, и дать их последующую характеристику.

В данной работе определена структура ЛСП 'смех' и 'laugh', представлены критерии, на основании которых лексемы относились к различным частям ЛСП, а также представлены их основные характеристики по данным выявленных закономерностей в двух рассматриваемых языках. При построении указанных ЛСП использовался метод компонентного анализа. Термин «компонент» в данной работе понимается, согласно Ю. Н. Караулову, операционально, т. е. «значение слова – это отдельная рубрика в толковом словаре, а компонент значения – отдельное слово в этой рубрике» [2, с. 183]. Все словарные толкования в данной работе приводятся по Словарю русского языка под редакцией А. П. Евгеньевой (МАС) для русского языкового материала и Oxford Advanced Learner's Dictionary под ред. A. S. Hornby для английского языкового материала.

Под ЛСП в данном исследовании понимается совокупность лексических единиц, обладающих общими дифференциальными семантическими признаками, при этом ядром поля является понятие, общее для всех слов, его формирующих [4, с. 28, 36].

2. Определение имени поля и его обобщенного значения. Для русского языка в качестве имени поля было выбрано существительное *смех*, для английского – существительное *laugh*. Для обеих лексем с опорой на толковые словари русского и английского языков были составлены обобщенные (усредненные) значения, представленные совокупностью дифференциальных сем (признаков). Для этого были учтены значения не только указанных лексем, но также значения их ближайших дериватов. Для русского языкового материала это лексемы *смех*, *смеяться*, *смешной*, *смешно*, для английского языкового материала – это существительные *laugh*, *laughter*, глагол *laugh*, прилагательное *laughing*, наречие *laughingly*. Лексемы *смех* и *laugh* в их обобщенных значениях являются архилексемами рассматриваемых полей и выражают понятия, общие для всех лексем данных ЛСП.

Таким образом, у архилексемы *смех*, являющейся именем соответствующего ЛСП, могут быть выделены следующие компоненты значения или дифференциальные семы: 1) веселье; 2) радость; 3) удовольствие; 4) шутки; 5) насмешки; 6) ирония; 7) несерьезность; 8) нелепость; 9) забавный; 10) издеваться.

Для архилексемы *laugh*, являющейся ядром одноименного поля, список дифференциальных признаков выглядит следующим образом: 1) fun / funny 'веселый'; 2) happy 'счастливый'; 3) enjoyable 'увлекательный'; 4) amusing 'забавный'; 5) not serious 'несерьезный'; 6) joke 'шутка'; 7) silly / stupid 'глупый'; 8) ridiculous 'нелепый'.

Следует отметить, что при проведении компонентного анализа лексем и определении их принадлежности к ЛСП 'смех' и 'laugh' мы исходили из правила «формального приравнивания дериватов компонентов». Согласно этому правилу, «в подавляющем большинстве случаев приравнивание друг к другу словообразовательных форм компонентов соответствует интуитивному представлению о семантической близости слов, в состав которых эти компоненты входят» [2, с. 191–192]. Применительно к данному исследованию это означает, что дериваты типа рус. *шут – шутка – шутник – шутить*, *веселье – веселый – веселить*, *нелепый – нелепость – нелепо* и англ. *fun – funny*, *amuse – amusement – amusing*, *enjoy – enjoyment – enjoyable* считаются тождественными при анализе значений слов и установлении их принадлежности ЛСП 'смех' и 'laugh'.

Таким образом, обобщенные значения лексем *смех* (для русского языкового материала) и *laugh* (для английского языкового материала) выступают в качестве организующих начал (центров) одноименных полей. При этом общая структура ЛСП 'смех' и 'laugh', принятая в данной работе, выглядит следующим образом: 1) ядерная (центральная) часть, 2) ближняя периферия, 3) дальняя периферия.

3. Ядерная (центральная) часть ЛСП 'смех' и 'laugh'. К ядерной (центральной) части ЛСП 'смех' мы относим лексему *смех*, а также все ее дериваты, отобранные путем сплошной выборки из МАС. Это лексемы типа *высмеивание, высмеивать; засмеивать; насмехаться, насмешишь, насмешка, насмешливый, насмешиник; осмеяние, осмеять; отсмеиваться, отсмеяться; пересмеивание, пересмеивать, пересмеиваться, пересмех, пересмешишь, пересмешки, пересмешиник, пересмешиница; посмешишь, посмешище, посмеяние, посмеяться; просмеивать, просмеять; рассмешишь, рассмеяться; смехота, смехотворно, смехотворность, смехотворный, смешилка, смешишь, смешиливо, смешиливость, смешливый, смешно, смешной, смешок, смеяться; усмехаться, усмехнуться, усмешка, усмешиливо, усмешливый*. Полный список лексем, относящихся к ядерной (центральной) части ЛСП 'смех', составляет 68 единиц.

К ядерной (центральной) части ЛСП 'laugh' мы относим лексему *laugh* (n.) и ее дериваты *laugh* (v.), *laughable* (adj.), *laughably* (adv.), *laugh* (n.), *laughing* (adj.), *laughingly* (adv.), *laughter* (n.). Полный список представлен 8 лексемами.

4. Ближняя периферия ЛСП 'смех' и 'laugh'. К ядру ЛСП, как отмечает Ю. Н. Караулов, «присоединяются слова, значения которых имеют общие компоненты с ядром» [2, с. 111]. Таким образом, к ближней периферии ЛСП 'смех', примыкающей непосредственно к ядру, мы относим лексемы, в словарных толкованиях которых есть лексема *смех*, ее дериваты (т. е. лексемы, относящиеся к ядерной (центральной) части ЛСП 'смех'), а также лексемы, имеющие общие компоненты значений с архилексемой *смех*. Это такие лексемы как *веселье, веселить,*

веселиться, веселый, весело; глум, глумиться, глумление, глумливо, глумливый; зубоскальство, зубоскал, зубоскалить; издевка, издеваться, издевательство, издевательский; улыбка, улыбаться, улыбнуться, улыбочиво, улыбочивый; усмешка, усмехнуться, усмешливо, усмешливый; ухмылка, ухмыльнуться, ухмыляться; хихиканье, хихикать, хиханьки; хохот, хохотать, хохотня, хохоток, хохотун; шутка, шутить, шутливо, шутливость, шутливый, шутник, шутовской, шуточка и т. д.

К ближней периферии ЛСП 'laugh' относятся лексемы, в словарных толкованиях которых есть лексема *laugh*, ее дериваты, а также лексемы, имеющие общие компоненты с архилексемой *laugh*. Это слова типа *amusement, amuse, amusing; banter, bantering; cackle, cackler; chortle; chuckle; derision, deride, derisive; gibe, giber; giggle, giggly; grin; guffaw; hilarity, hilarious, hilariously; jest, jester; jibe/gibe; joke, joker, joking; josh; mock, mockery; ridicule, ridiculous; scoff, scoffing; simper; smile, smiling, smilingly; smirk; sneer, sneering; snicker/snigger; taunt; titter; trick* и т. д.

5. Дальняя периферия ЛСП 'смех' и 'laugh'. К дальней периферии ЛСП 'смех' и 'laugh' мы относим лексемы, которые содержат компоненты общие с архилексемами *смех* и *laugh* не в своем значении, а в словарном толковании одного из своих компонентов. Другими словами, лексемы, принадлежащие к дальней периферии исследуемых ЛСП, содержат сему 'смех' лишь опосредованно. Например, прилагательное *едкий* не содержит слова *смех*, его синонимов, дериватов и слов того же парадигматического ряда непосредственно в своем словарном толковании: 2) (перен.) язвительный, колкий'. Сема 'смех' здесь присутствует лишь опосредованно, а именно в словарном толковании одного из компонентов значения, т. е. в слове *язвительный*: 2) стремящийся уязвить, больно задеть кого-л. словами; насмешливый, ядовитый || выражающий насмешку, издевку'. Английское слово *divert* в своем словарном толковании 'развлекать (entertain) людей' не содержит компонентов общих с архилексемой *laugh* (см. п. 2), сема 'смех' присутствует здесь опосредованно, т. е. в словарном толковании компонента *entertain* 'позабавить (amuse) кого-л. для того, чтобы доставить ему удовольствие'. К дальней периферии мы также относим лексемы, в значении которых сема 'смех' является лишь дополнительной, не основной. Например, в значении слова *истерия* 'функциональное, нервно-психическое заболевание, проявляющееся в припадках, повышенной раздражительности, судорожном смехе', хотя и содержится сема 'смех', на наш взгляд, она является дополнительной, второстепенной. Аналогичным образом дело обстоит и с соответствующей английской лексемой *hysteria*. Подобные лексемы единичны в обоих полях.

6. Характеристика выявленных закономерностей. В работе представлены расширенные варианты русского и английского ЛСП 'смех'. Данные поля носят открытый характер, т. к. 100 % «насыщение» поля

невозможно: «всегда будет оставаться возможность пополнения состава поля» [2, с. 214].

Количественный состав и удельный вес каждой из структурных частей русского и английского ЛСП ‘смех’ представлен в таблице.

Структурные части	ЛСП ‘смех’	ЛСП <i>laugh</i> ’
	Количество лексем (абсолютные значения и проценты)	
Ядерная (центральная) часть	68 (11)	8 (3)
Ближняя периферия	407 (64)	230 (78)
Дальняя периферия	158 (25)	54 (18)
Всего	633 (100)	292 (100)

Такое расхождение в количественных данных обусловлено большим числом морфемных дериватов, однокоренных и стилистических синонимов в русских словарях, а с другой стороны, большей многозначностью английских лексем, в силу чего некоторые значения данного поля выражаются не морфемными дериватами, а семантическими, включая конверсию. Так, лексическое значение, которое в русском языке передается одним словом (напр., *высмеивать*), в английском языке может быть передано лишь аналитической конструкцией (в данном примере – *laugh off*), которая «семантически и функционально равнозначна слову, но организована как словосочетание» [3, с. 31]. Различия в количестве лексем не представляются существенными для данного исследования, поскольку его задачи состоят не в сопоставлении одноименных полей в двух языках, а в исследовании лексической структуры поля в каждом языке в отдельности.

Из таблицы также видно, что наибольшей наполненностью в двух полях характеризуются зоны ближней периферии: именно в них сосредоточено наибольшее количество лексем. При этом ядерная часть русского ЛСП ‘смех’ существенно шире, чем соответствующая часть английского ЛСП.

Следует также отметить, что границы между ближней и дальней перифериями в русском ЛСП ‘смех’ довольно тонкие. Так, слово *ехидничать* ‘зло насмехаться, язвить’ должно быть отнесено к ближней периферии поля ‘смех’, т.к. в его словарном толковании присутствует слово *насмехаться*, в то время как слово того же словообразовательного гнезда *ехидна* ‘(разг.) о злом, язвительном, коварном человеке’ должно быть отнесено к дальней периферии поля, т.к. сема ‘смех’ в данном слове присутствует лишь опосредованно, в словарном толковании слова *язвительный*: 2) ‘стремящийся уязвить, больно задеть кого-л. словами; насмешливый, ядовитый || выражающий насмешку, издевку’. Аналогичным образом, слово *остроумие*: 1) ‘изошренность мысли, изобретательность в нахождении ярких, острых или смешных выражений, определений; 2) изобретательность, тонкость, остроумия’ можно отнести

к ближней периферии поля (благодаря наличию лексемы *смешной* в его толковании), а его дериваты – к дальней периферии. В английском ЛСП ‘laugh’ границы между периферийными частями четкие: дериваты одной лексемы относятся либо к ближней, либо к дальней периферии, без переходных случаев.

Примечательно также то, что образная лексика рассматриваемого ЛСП русского языка (напр., *залиться, заноза, колоть, подковыривать, едкий, ехидна, жалить, ядовитый*) относится к дальней периферии поля, а образная английская лексика с семой ‘смех’ (напр., *piss-take* (букв. ‘то, что способно достать мочу’) ‘(сленг) шутка, направленная на то, чтобы представить кого-л. (что-л.) в глупом, нелепом виде’, *roll around* (букв. ‘вертеться’) ‘очень сильно смеяться, до потери самоконтроля’, *side-splitting* (букв. ‘раздирающий бока’) ‘уморительный’) – к ближней периферии. Указанные лексемы содержат сему ‘смех’ в своих переносных значениях, развитых на базе основных номинативных значений.

Литература

1. Апресян, Ю. Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описания / Ю. Д. Апресян // *Вопр. языкознания*. – 1995. – № 1. – С. 37–66.
2. Караулов, Ю. Н. *Общая и русская идеография* / Ю. Н. Караулов. – М.: Наука, 1976. – 355 с.
3. Кубрякова, Е. С. *Аналитизм* / Е. С. Кубрякова // *Языкознание. Большой энциклопедический словарь* / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М.: БРЭ, 2000. – С. 31–32.
4. Щур, Г. С. *Теории поля в лингвистике* / Г. С. Щур. – М.: Изд-во ЛКИ, 2007. – 264 с.

Е. О. Бобровская (Беларусь, Белорусский государственный педагогический университет имени М. Танка)

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ВЗАИМОЗАВИСИМОСТИ И ВЗАИМОУСЛОВЛЕННОСТИ СИНТАКСИЧЕСКОГО КОДА, ГЕНДЕРНОГО КОДА И ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ

Интерес к языковой личности в языкознании в последнее время значительно возрос. Одним из факторов этого, по нашему мнению, является возможность описания образа человека с точки зрения выявления тех характеристик, которые подвергаются резкому изменению. Чтобы проследить степень и направленность этих изменений, необходим языковой анализ художественных произведений, выступающих отражением объективной действительности, в которых личность представлена со всеми её ценностями, установками и стереотипами.

Правомерность такого подхода подтверждается теми характеристиками языковой личности, которые ей приписываются, а также ее структурой, в которых заключена и гендерная составляющая. Под

«языковой личностью» понимается человек как носитель языка, взятый со стороны его способности к речевой деятельности, т. е. комплекс психофизических свойств индивида, позволяющий ему производить и воспринимать речевые произведения – по существу личность речевая. Под «языковой личностью» понимается также совокупность особенностей вербального поведения человека, использующего язык как средство общения, – личность коммуникативная. И, наконец, под «языковой личностью» может пониматься закрепленный преимущественно в лексической системе базовый национально-культурный прототип носителя определенного языка, своего рода «семантический фоторобот», составляемый на основе мировоззренческих установок, ценностных приоритетов и поведенческих реакций, отраженных в словаре – личность словарная, этносемантическая» [1, с. 64–72]. В этом «семантическом фотороботе» и отражена гендерная составляющая личности, что позволяет проанализировать гендерные стереотипы современности и современные гендерные оппозиции, позволяющие охарактеризовать идеальную феминность и маскулинность на данном этапе, в данном обществе, т. к. гендер является культурно зависимым, что подтверждает Л. И. Коган: «...гендерная идентичность связана с системой качеств, которые относятся не к полу, а к его культурной сущности, к его всеобщности (феминность, маскулинность)» [3, с. 147]. И ещё: «Гендер относится непосредственно к уровню личности в человеке и представляет собой совокупность культурных элементов (норм, ценностей, идеалов), выступающих в качестве мотивации повседневной деятельности. Гендер есть разновидность культурного образца, содержащего набор требований и культурных ожиданий как от одного носителя, так и от целой группы. Поэтому, если понятие пола соотносится с понятиями индивида и жизненного пространства, характеризующегося преимущественно чувственным характером взаимодействий, то понятие гендер соотносится с понятиями личности и культурным пространством, основанным преимущественно на идеальных (нематериальных) взаимодействиях» [3, с. 145].

Кроме того, принято выделять структуру языковой личности, состоящую из трех уровней: 1) *вербально-семантического*, предполагающего для носителя нормальное владение естественным языком, а для исследователя – традиционное описание формальных средств выражения определенных значений; 2) *когнитивного*, единицами которого являются понятия, идеи, концепты, складывающиеся у каждой языковой индивидуальности в более или менее упорядоченную, более или менее систематизированную «картину мира», отражающую иерархию ценностей. Когнитивный уровень устройства языковой личности и ее анализа предполагает расширение значения и переход к знаниям, а значит, охватывает интеллектуальную сферу личности, давая исследователю

выход через язык, через процессы говорения и понимания – к знанию, сознанию, процессам познания человека; 3) *прагматического*, заключающего цели, мотивы, интересы, установки и интенциональности. Этот уровень обеспечивает в анализе языковой личности закономерный и обусловленный переход от оценок ее речевой деятельности к осмыслению реальной деятельности в мире» [4, с. 4–5]. В такую структуру личности органически входит «описание формальных средств выражения определенных значений» как отражение гендерной позиции, осознание гендерных ролей, определение гендерных установок и гендерной идентичности, т. е. выход на гендерные бинарные оппозиции, которые отражают бинаризм человеческого сознания. Кроме того, языковая личность, отражая собирательное представление о человеке, отражает и представления о феминности / маскулинности, являющиеся отражением культурной сущности и всеобщности пола.

В процессе создания своих произведений автор представляет гендерную позицию действующих лиц при помощи языкового кода, в частности лексико-синтаксического – своеобразного гендерного кода, включающего гендерные стереотипы, которые строятся на основе 8-ми бинарных оппозиций. Понятие *гендер* является не только культурно относительным, но и эпохально, временно относительным, т. к. в процессе исторического развития общества происходит постепенное преобразование национально-культурной, а следовательно, и гендерной составляющей. Такие изменения происходили практически незаметно до тех пор, пока не началась интеграция культур в процессе ускоренного развития компьютерных технологий, что привело к глобализации – осмыслению культурного опыта других стран, причем ориентация идет, в первую очередь, на технически развитые страны, т. е. на западное общество. Однако каждая нация сохраняет свою самобытность, привнося этнокультурный опыт других стран на культурную почву своей страны, таким образом, транслируя его на национальном уровне, т. е. принимая, трансформируя и развивая одновременно.

Исследования современного русского романа подтверждают тот факт, что в данный период происходит переосмысление бинарных оппозиций, или отрицание культурных традиций. «Этот процесс можно сопоставить с процессом развития или энтропии (распада), когда время разрушает или осложняет форму» [3, с. 149]. На данном переходном этапе нам предстоит предельно точно и досконально исследовать тексты произведений, отталкиваясь от гендерной составляющей, т. е. рассматривая всю структуру синтаксической модальности с учётом гендерных оппозиций, не отрываясь от логической составляющей повествования, лексической наполняемости; рассматривая отношения героев в различных сферах человеческой деятельности (личные и профессиональные), на разных этапах человеческих отношений, с учётом

возрастных критериев (проводя разграничение поколений) и пола тех действующих лиц, с которыми общается описываемый герой произведения.

Исследования гендерной психологии свидетельствуют о том, что в дискурсе, диалоге, гендерная принадлежность по влиянию на речевое поведение уступает возрастной, социальной принадлежности, характеру поведения в зависимости от позиции в иерархии власти на рабочем месте. Стили речи, грамматические категории, структуры предложений определяются, в первую очередь, не половой принадлежностью участников диалога, а их возрастом, профессиональным и социальным положением. Таким образом, исследование диалога в данном аспекте неправомерно, что, кроме того, подтверждает и само понятие гендера, отражающего «реализацию биологического пола в социуме и культуре» [3, с. 66].

Актуальным представляется исследование речевой ткани художественных произведений, т. е. лексико-грамматических структур с точки зрения их семантики, а не самих диалогов и речевых ситуаций. Одним словом, именно грамматический уровень дает возможность установить, как меняются гендерные стереотипы в мужском и женском сознании.

Сформировавшиеся в определенной культуре обобщенные представления (убеждения) о поведении мужчин и женщин (гендерные стереотипы) сегодня досконально изучены, что привело к выделению бинарных оппозиций, стереотипно приписываемых мужчине-женщине:

логичность / интуитивность, абстрактность / конкретность, инструментальность / экспрессивность, сознательность / бессознательность, власть / подчинение, порядок / хаос, независимость, индивидуальность / близость, коллективность, сила Я / слабость Я, импульсивность, активность / статичность, пассивность, непостоянство, неверность, радикализм / постоянство, верность, консерватизм.

Таким образом, гендерные бинарные оппозиции позволяют объяснить правомерность характеристики синтаксических структур с точки зрения активности / пассивности, эмоциональной экспрессивности, логичности / нелогичности, учитывая средства, вносящие в высказывание значение уверенности, убежденности говорящего в том, что высказывается и значение предположительности, неуверенности говорящего. Кроме того, опираясь на бинаризм человеческого сознания и на то, что «гендер есть социокультурный феномен, реализующий в социуме нормативно-ценностное строение человеческого сознания» [3, с. 148], мы утверждаем, что даже переходный период не может разрушить бинарные оппозиции, он может лишь поменять акценты в расстановке их составляющих. Насколько изменились эти акценты, каков прогноз дальнейших изменений, мы и пытаемся установить в процессе нашего исследования, что способствует

подтверждению легитимности утверждения О. А. Ворониной о том, что «основой методологии гендерных исследований является не просто описание разницы в статусах, ролях и иных аспектах жизни мужчин и женщин, но анализ власти и доминирования, утверждённых в обществе через гендерные отношения и гендерные роли» [2, с. 15].

В процессе нашей работы мы произвели характеристику всей структуры синтаксических модальных отношений (внешнесинтаксическая и внутрисинтаксическая модальность), анализируя её средства выражения как отражение гендерной позиции, в результате чего пришли к выводу о правомерности употребления термина «гендерный код», состоящий из 8-ми гендерных оппозиций и взаимозависимости его и синтаксического, языкового кода и языковой личности.

Литература

1. Воркачев, С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании / С. Г. Воркачев // Филологические науки. – 2001. – № 1. – С. 64–72.
2. Воронина, О. А. Социокультурные детерминанты развития гендерной теории в России и на Западе / О. А. Воронина // ОНС. – М.: Наука, 2000. – № 4. – С. 9–20.
3. Коган, И. Л. Гендерная культурология: культура пола и пол культуры / И. Л. Коган. – Минск: Ковчег, 2003. – 336 с.
4. Караулов, Ю. Н. Вступительная статья к сборнику / Ю. Н. Караулов // Язык и личность: сб. научн. статей. – М., 1989. – С. 3–8.

В. Ю. Бойка (Беларусь, Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І. П. Шамякіна)

РОЛЯ СТАТЫСТЫЧНАГА МЕТАДУ Ў ВЫВУЧЭННІ СТЫЛІСТЫЧНЫХ ПАРАМЕТРАЎ ЛЕКСІКІ БЛОГАЎ

У працэсе даследавання тэкстаў такога інтэрнэт-жанру, як блог, перад лінгвістам паўстае праблема аб'ектыўнасці атрыманых тэарэтычных абагульненняў. У прыватнасці, гэта датычыцца вывучэння стылістычных рэсурсаў лексікі. У класічных падручніках нярэдка адзначаецца, што ў тэкстах таго ці іншага стылю часта ўжываюцца лексічныя адзінкі пэўных разрадаў. Напрыклад, гутарковыя тэксты звычайна змяшчаюць прастамоўныя адзінкі, жарганізмы, аргатызмы, навуковыя – спецыфічныя тэрміны, юрыдычныя – “канцылярызмы”. Падобныя вывады робяцца, відавочна, на падставе супастаўляльнага аналізу тэкстаў, створаных у пэўнай сферы сацыяльных адносін. “Лакмусавай паперкай”, якая дазваляе выявіць стылістычна афарбаваныя словы, з'яўляецца так званая нейтральная лексіка.

На першы погляд, гэты падыход можа быць плённым і ў працэсе вывучэння стылістычных параметраў блогаў. Разглядаючы стылістычна

нейтральную літаратурную лексіку як пэўны эталон, лінгвіст можа вылучыць у тэкстах інтэрнэт-дзённікаў асобныя групы слоў, што не адпавядаюць літаратурнай норме і маюць яркую эмацыянальна-экспрэсіўную афарбоўку. Аднак гэтыя адзінкі зусім не абавязкова з’яўляюцца агульнымі стылістычнымі маркерамі дадзенага жанру. Справа ў тым, што кожны стыль і жанр маюць свае экстралінгвістычныя ўмовы, што ўплываюць на адбор лексічных сродкаў. Напрыклад, тэксты навуковага і афіцыйна-справавога стылю ствараюцца ва ўмовах даволі строгай рэгламентацыі. Гэта абумоўлівае лексічнае падабенства тэкстаў розных жанраў, але аднаго і таго ж стылю. Пэўная рэгламентацыя, не выражаная экспліцытна, прысутнічае і ў гутарковым стылі з яго ўяўнай адвольнасцю выбару моўных сродкаў. У камунікатыўнай сітуацыі нязмушанай размовы прадзэнт тэксту падсвядома імкнецца выкарыстоўваць сродкі зніжанай экспрэсіі, прастамоўныя словы і выразы, паколькі выключна літаратурная лексіка не адпавядае чаканням рэцыпіента. Такім чынам, мы выкарыстоўваем у жанры вуснай гутаркі спецыфічную “гутарковую” лексіку не столькі ў сілу стылістычнай “уседазволенасці”, колькі праз неабходнасць “падстройвацца” пад сітуацыю зносін і камунікатыўныя інтэнцыі суразмоўцы.

Тэксты блогаў прадуюцца ў іншых камунікатыўных умовах. Па-першае, запісы ў інтэрнэт-дзённікаў не толькі адрасаваны патэнцыйнаму партнёру па камунікацыі, але і з’яўляюцца формай аўтакамунікацыі. Асоба чытача, а таксама прадметна-побытавы кантэкст аказваюць нязначны ўплыў на працяканне зносін. Таму аўтар блога мае большую свабоду выбару лексічных сродкаў, чым удзельнік “жывой” размовы. Ён у значна меншай ступені “падстройваецца” пад патэнцыйнага камуніканта (апошні, дарэчы, можа і ўхіліцца ад зносін, не пакідаючы каментарыя). Хаця перад даследчыкам, які сустракае ў асобна ўзятым блогу элементы гутарковага маўлення, узнікае “спакуса” аднесці гэты жанр да гутарковага стылю. Але блогі маюць вялікую тэматычную разнастайнасць, у іх часта можна вылучыць “паджанры”. Так, многія аўтары выкарыстоўваюць персанальную інтэрнэт-старонку для публікацыі ўласных вершаў, падарожных нататак, філасофскіх эсэ. Жанравая неаднароднасць часта ўласціва нават асобным запісам у межах аднаго блога. Акрамя таго, на форму і змест выказвання ўплывае шэраг суб’ектыўных фактараў: узрост аўтара, узровень яго адукаванасці, характар, псіхічны стан і г. д. Калі адны карыстальнікі актыўна ўжываюць у інтэрнэт-маўленні гутарковыя элементы, то іншыя могуць аддаваць перавагу стылістчна нейтральным. Таму мы не можам катэгарычна сцвярджаць, што тыя ці іншыя лексічныя сродкі, выяўленыя пры аналізе асобных блогавых тэкстаў, уласцівыя жанру як такому.

Для таго, каб пазбегнуць суб’ектывізму ў працэсе стылістычнага аналізу лексікі блога, мэтазгодна выкарыстоўваць статыстычны метада

даследавання. У прыватнасці, гаворка ідзе пра камп'ютэрны падлік частотнасці слоў. У дадзеным выпадку мы можам дакладна вызначыць наступныя параметры:

1. Працэнтныя суадносіны нарматыўна-літаратурнай і нелітаратурнай лексікі;
2. Марфалагічны састаў лексікі (колькасць ужытых назоўнікаў, прыметніка, дзеясловаў і г. д.);
3. Найбольш частотныя лексічныя адзінкі;
4. Працэнтныя суадносіны слоў пэўнай групы і агульнай колькасці лексічных адзінак.

Маючы дадзеныя камп'ютэрнага аналізу частотнасці слоў, мы можам вызначыць “удзельную вагу” слоў пэўных груп у агульным корпусе тэкстаў. Гэта дапаможа пазбегнуць суб'ектыўнасці і стварыць эмпірычна абгрунтаванае апісанне лексічных рэсурсаў жанру блога. Дзеля таго, каб атрымаць найбольш аб'ектыўныя вынікі, неабходна выканаць шэраг умоў:

1. У агульным корпусе тэкстаў, прызначаных для камп'ютэрнага аналізу, павінны быць прадстаўлены фрагменты пісьмовага маўлення дастаткова вялікай колькасці карыстальнікаў (100-200);
2. Фрагменты пісьмовага маўлення павінны адбірацца шляхам суцэльнай выбаркі (за выключэннем запазычаных тэкстаў);
3. Маўленне розных блогераў павінна быць прадстаўлена прыблізна эквівалентнымі аб'ёмам тэкстаў.

Такім чынам, ужываючы сучасныя статыстычныя метады апрацоўкі лінгвістычных дадзеных, мы атрымліваем аб'ектыўныя дадзеныя аб лексічным саставе тэкстаў беларускамоўных блогаў. Але падлік частотнасці слоў пры дапамозе камп'ютэрных праграм мае некаторыя хібы, якія неабходна ўлічваць. Так, пры аўтаматычным стварэнні спісу ўжытай лексікі не ўлічваецца яе магчымая шматзначнасць і аманімія. Ігнараванне гэтых з'яў можа прывесці да скажэння выніковых дадзеных, асабліва ў дачыненні да элементаў гутарковага маўлення. Напрыклад, назоўнік *тормаз* у значэнні ‘прыстасаванне для спынення або запавольвання руху машыны, цягніка’ і яго амонім *тормаз* як ‘марудлівы чалавек’ будуць прадстаўлены як адна лексема. Але відавочна, што яны маюць розную стылістычную афарбоўку.

Другім фактарам, што ўскладняе інтэрпрэтацыю вынікаў камп'ютэрнага падліку частотнасці слоў, з'яўляецца правапісная неаднароднасць. Шэраг блогераў карыстаецца “альтэрнатыўнай” арфаграфіяй (т. зв. “тарашкевіцай”). Адпаведна *снег* і *сьнег* камп'ютэрная праграма распазнае як розныя словы.

Пэўныя складанасці для даследчыка стварае і той факт, што даступнае праграмае забеспячэнне не дазваляе распазнаваць граматычныя формы слоў тыпу *хадзіць*, *хаджу*, *ходзяць*, а таксама *брат*, *брата*, *братоў* і г. д. Некаторыя з праграм некарэктна працуюць з беларускімі літарамі,

паколькі першапачаткова былі створаны для аналізу рускамоўных або англамоўных тэкстаў.

Аднак нават з улікам усіх пагрэшнасьцяў, якія ўласцівы вынікам частотнага аналізу слоў, статыстычны метада павінен стаць, на нашу думку, адным з асноўных інструментаў вывучэння стылістычных параметраў лексікі. На дадзены момант толькі частотны падлік можа даць найбольш аб'ектыўнае ўяўленне аб асаблівасцях лексічнага саставу тэкстаў блогаў.

И. В. Бырда (Беларусь, Белорусский государственный университет)

ТЕКСТООБРАЗУЮЩИЕ ВОЗМОЖНОСТИ НОМИНАТИВНЫХ КЛИШЕ В ГАЗЕТЕ (на материале русского и английского языков)

1. Номинативные клише в белорусских русскоязычных и английских газетах. В языке современных газет широко используются разноуровневые клишированные структуры, в том числе, номинативные клише. К номинативным клише относятся все устойчивые сочетания слов, функционально соотносимые со словосочетанием (в том числе предикативным, например, *куры не клюют, декабристы разбудили Герцена, the tail wags the dog* 'подчиненный командует начальником' и т. п.) и обладающие наравне со словом частеречной принадлежностью и функционально-синтаксической сочетаемостью. Таковыми являются: 1) фраземы разных семантических типов (сращения (например, *коломенская верста, dressed (up) to the nines* 'разодетый в пух и прах'), единства (*выносить сор из избы, dance on a volcano* 'играть с огнем'), сочетания (*принимать в штыки, pros and cons* 'за и против'), выражения (*быть в цене, leave things to chance* 'положиться на волю случая'), устойчивые сравнения (*бояться как огня, as hungry as a bear* 'голодный как медведь'); 2) «крылатые слова»-словосочетания цитатного характера, например, *богатырский Буратино, грызть гранит науки, American dream* 'американская мечта', *corridors of power* 'коридоры власти' и т. п.). Сплошная выборка клише из 35 номеров русскоязычных газет Беларуси («БелГазета», «Советская Белоруссия», «Знамя Юности») и 16 номеров англоязычных газет Великобритании («The Guardian», «The Independent» и др.) и США («The New York Times») с учетом объема обследованного материала позволяет судить о степени насыщенности языка исследуемых газет номинативными клише.

Таблица 1. Количественная представленность номинативных клише в белорусских русскоязычных и английских газетах

Номинативные	Количественная	Объем	Коэффициент
--------------	----------------	-------	-------------

клише в газетах	представленность клише в газете	обследованного материала (в печатных листах)	насыщенности клише в языке газеты
на русском языке	1886	270	6,98
на английском языке	2219	223	9,95

Различия в насыщенности белорусских русскоязычных и английских газет номинативными клише (в английских газетах номинативных клише в 1,4 раза больше, чем в белорусских) связаны с традицией использования подобных клише в русском и английском устно-разговорном и книжно-письменном дискурсах, в том числе в языке СМИ. В английских газетах номинативные клише шире, чем в русских, используются с целью разнообразить, оживить язык газеты, сделать его более выразительным.

2. Композиционно-организационные возможности номинативных клише в газетном тексте. Представленные в текстах газет номинативные клише активно участвуют в композиционно-смысловой организации газетного текста, реализуясь во всех его ключевых позициях: заглавие, зачин (вводный абзац или врезка к тексту), композиционный центр (середина), финал (заключительный абзац текста). В этих позициях номинативные клише выступают как элементы, значимые либо для целостного восприятия газетного текста, либо для структурно-смысловой организации его отдельных фрагментов, а также как элементы, обнаруживающие лексико-семантические связи с представленным в тексте другим клише.

Таблица 2. Количественное соотношение фактов употребления русских и английских номинативных клише в составе композиционных частей газетной публикации

Номинативные клише в газетах	Позиция в тексте публикации				Всего:
	заглавие	зачин	середина	финал	
на русском языке	168 (8,9%)	298 (15,8%)	1226 (65,0%)	194 (10,3%)	1886
Ранг:	IV	II	I	III	
на английском языке	169 (7,6%)	429 (19,3%)	1166 (52,5 %)	455 (20,6%)	2219
Ранг:	IV	III	I	II	

В рассмотренном материале как русские, так и английские номинативные клише шире представлены в основной части газетного текста, чем в его заглавии. Это обусловлено структурными особенностями газетного текста, в котором заголовок, как и заглавие художественного текста, выступает как наиболее жестко ограниченный в объеме композиционный элемент, в то время как зачин, финал и особенно середина текста, как правило, менее ограничены в объеме. При этом английские клише встречаются в финалах газетных текстов в два раза

чаще, чем русские, что говорит о том, что англоязычные авторы стремятся к большей убедительности обобщающих и резюмирующих суждений в заключительной части текста, включая в их состав выразительные номинативные клише.

3. Textoобразующие связи номинативных клише в газетном тексте. Целостность текста, в том числе газетного, достигается при помощи присутствующих в различных его сегментах лексико-семантических средств: лексических повторов, синонимов, паронимов, антонимов, однокоренных и тематически связанных слов [2, с. 58]. Textoобразующие возможности исследуемых номинативных клише в газете выявлялись путем подсчета количества лексико-семантических повторов клише в неизменном или модифицированном виде, количества лексических повторов, синонимов (в том числе контекстуальных), антонимов, паронимов, однокоренных и тематически связанных слов, а также лексико-фразеологических «перекличек» по отношению к отдельным компонентам клише. Например, неидиоматичная фразема *любой ценой* – ‘какими угодно средствами, способами’ (МАС, IV, 639) представлена в заглавии газетной заметки «*Валюта любой ценой*» («БелГазета», 09.12.2008, п. 11). В тексте заметки речь идет о принятом правительством Республики Беларусь постановлении, разрешающем предприятиям, находящимся в подчинении госорганов, поставлять продукцию на экспорт по рыночным ценам с целью привлечения в страну валюты. Связь фраземы с текстом заметки выявляется с помощью следующих средств: 1) лексические повторы: слово *ценой* повторяется в тексте в различных морфологических вариантах семь раз, а также имеет синоним *себестоимость* (употребляется дважды); 2) лексико-семантический повтор: слово *любой*, а также семантика фраземы повторяется в тексте в словосочетании *любыми доступными способами* (*В таких условиях валюту приходится добывать любыми доступными способами*). В целом, фразема обнаруживает в тексте заметки десять своих лексических «отзвуков», обеспечивающих тематическую целостность текста, а также способствующих его большей убедительности.

4. Различия в textoобразующих возможностях в газете между номинативными клише в узуальном и модифицированном виде.

Textoобразующие возможности номинативных клише в газете реализуются благодаря раздельнооформленности, а значит, потенциальной членимости структуры этих клише, несмотря на более или менее высокую степень их семантической слитности. Раздельнооформленность номинативных клише также обуславливает возможность их различных модификаций. Рассмотренные номинативные клише используются в газетах на обоих языках преимущественно в узуальном виде.

Таблица 3. Количественные данные о textoобразующих связях узуально

**и окказионально употребленных номинативных клише
в русских и английских газетных текстах**

Номинативные клише	в газетах на русском языке	среднее количество лексических «отзвуков» на одно клише	в газетах на английском языке	среднее количество лексических «отзвуков» на одно клише
в узуальном виде	1686 (89,4%)	7	2021 (91,1%)	11
в преобразованном виде	200 (10,6%)	22	198 (8,9%)	16
Всего:	1886 (100%)	29	2219 (100%)	27

При этом большее количество лексических «отзвуков» в газетных текстах обнаруживают клише не в узуальном, а в модифицированном виде. Это обусловлено тем, что при структурно-семантических преобразованиях номинативных клише ослабевает или нарушается их структурно-смысловая целостность, и отдельные компоненты клише воспринимаются как слова со свободным значением. Такие компоненты клише на лексико-семантическом уровне теснее связаны с текстом, чем целые узуальные клише, перекликающиеся с контекстом с учетом связанного значения.

5. Различия в текстообразующих возможностях в газете между идиоматичными и неидиоматичными клише. В аспекте идиоматичности рассматриваемые номинативные клише подразделялись на идиомы и неидиомы. Исходя из определения идиоматичности, данного И. А. Мельчуком [3, с. 76], к идиомам причислялись все номинативные клише, в составе которых имеется хотя бы одно слово, выступающее не в своем словарном (узуальном) значении, в результате чего все выражение предстает как полностью или частично семантически переосмысленное. Наличие семантического сдвига и, как следствие, образности «крылатых слов» [1, с. 3] признается на основании их функционального и семантического сходства с традиционными фразеологизмами, от которых «крылатые слова»-словосочетания отличаются лишь признаком «цитатности». К идиомам относились фразеологические сращения и единства, а также словосочетания-цитаты с нулевой (например, *серый кардинал*, *the milk of human kindness* ‘бальзам прекраснотуши’) и образной мотивировкой общего значения (например, *камень преткновения*, *the tail wags the dog* ‘подчиненный командует начальником’). К неидиомам причислялись номинативные клише, в составе которых все слова выступают в своих узуальных значениях, т. е. фразеологические сочетания, выражения и устойчивые сравнения, а также «крылатые слова»-словосочетания с прямой мотивировкой общего значения (например, *враг народа*, *дёшево и сердито*, *American dream* ‘американская мечта’).

В рассмотренных белорусских газетах неидиомы (1066 (56,5 %)) представлены шире, чем идиомы (820 (43,5 %)), тогда как в английских газетах чаще используются идиомы (1395 (62,9 %)), чем неидиомы (824 (37,1 %)). Это, по-видимому, связано с жанровым своеобразием русских и английских газетных текстов: в русских газетах в большей мере представлены политические, экономические и общеспециальные составные термины, а также неидиоматичные «крылатые слова», чем в английских.

Среди номинативных клише, представленных в газетах в узуальном виде, различия в текстообразующих возможностях идиом и неидиом незначительны.

Таблица 4. Количественные данные о текстообразующих связях идиом и неидиом среди узуально употребленных номинативных клише в русских и английских газетных текстах

Типы номинативных клише	в газетах на русском языке	среднее количество лексических «отзвуков» на одно клише	в газетах на английском языке	среднее количество лексических «отзвуков» на одно клише
Идиомы	675 (40%)	3	1237(61,2%)	7
Неидиомы	1011 (60%)	4	784 (38,8%)	4
Всего:	1686 (100%)	7	2021 (100%)	11

Модифицированные номинативные клише в обоих языках представлены преимущественно идиомами, причем модифицированные идиомы имеют в тексте в несколько раз больше текстообразующих связей, чем неидиомы (в русском материале – в 6,3 раза, в английском – в три раза).

Таблица 5. Количественные данные о текстообразующих связях идиом и неидиом среди модифицированных номинативных клише в русских и английских газетных текстах

Типы номинативных клише	в газетах на русском языке	среднее количество лексических «отзвуков» на одно клише	в газетах на английском языке	среднее количество лексических «отзвуков» на одно клише
Идиомы	145 (72,5%)	19	158 (80%)	12
Неидиомы	55 (27,5%)	3	40 (20%)	4
Всего:	200 (100%)	22	198 (100%)	16

Различия обусловлены изначальной семантической двуплановостью идиом и ее отсутствием у неидиом. При структурно-семантических модификациях идиом контекст может с помощью текстообразующих

связей актуализировать либо дословное значение идиомы, либо связанное и дословное одновременно, что невозможно при модификациях неидиом.

Таким образом, текстообразующие возможности рассмотренных русских и английских номинативных клише в газете зависят от стилистического и семантического факторов употребления и выявляются посредством учета их лексико-семантических связей с контекстом, а также их роли в композиционно-смысловой организации газетного текста. Рассмотренные номинативные клише представлены во всех ключевых позициях газетного текста, причем преимущественно в частях основного текста, а не в заглавии, что обусловлено композиционными особенностями самого газетного текста. Текстобразующие возможности модифицированных клише шире возможностей узуально употребленных клише, поскольку модифицированные клише точнее, чем немодифицированные, отражают содержание текста и теснее связаны с ним на лексико-семантическом уровне с учетом осуществленных преобразований. Текстобразующие потенции идиоматичных клише в газете, в целом, шире потенций неидиоматичных, что связано с возможностями идиом взаимодействовать с текстом, исходя из их семантической двуплановости.

Реализация в газете текстообразующих возможностей номинативных клише способствует целостности, выразительности и убедительности газетного текста, а также поддержанию устойчивого интереса к нему со стороны читателя.

Литература

1. Берков, В. П. О крылатых словах // Большой словарь крылатых слов русского языка: ок. 4000 единиц / В. П. Берков, В. М. Мокиенко, С. Г. Шулежкова. – М.: АСТ: Астрель: Русские словари, 2005. – С. 3–15.
2. Кожевникова, К. Об аспектах связности в тексте как в целом / К. Кожевникова // Синтаксис текста. – М.: Наука, 1979. – С. 49–67.
3. Мельчук, И. А. О терминах «устойчивость» и «идиоматичность» / И. А. Мельчук // Вопросы языкознания. – 1960. – № 4. – С. 73–80.
4. Словарь русского языка (МАС): в 4 т. / Рос акад. наук, Ин-т лингвист. исследований, под ред. А. П. Евгеньевой. – 4-е изд., стер. – М.: Русский язык: Полиграфресурсы, 1999.

П. М. Давідоўскі (Польшча, Універсітэт імя Марыі Складоўскай-Кюры)

ФУНКЦЫЯ НАВАННЕ БЕЛАРУСКІХ ЛАЦІНІЗАВАННЫХ ОНІМАЎ У ІНТЭРНЭТ-ПРАСТОРЫ

У сусветнай інфармацыйнай прасторы ўсё больш значнае месца займае інтэрнэт, што звязана з неабмежаванасцю яго абсягу, хуткасцю распаўсюджвання інфармацыі і практычнай бесцэнзурнасцю. Хуткімі тэмпамі пашыраецца выкарыстанне інтэрнэта на Беларусі, а таксама

прысутнасць Беларусі ў сусветнай інтэрнэт-прасторы. Інфармацыйнае поле немагчыма ўявіць без прысутнасці ўласных назваў.

“Анамастычная сістэма нацыянальнай мовы ўяўляе сабой складаную іерархію пэўных онімных падсістэм і тэрытарыяльных мікрасістэм і з’яўляецца важнай часткай культурнага поля народа, адлюстроўвае асаблівасці гістарычнага развіцця гэтага народа і яго этнакультурныя традыцыі” [7, с. 63]. Таму спосаб напісання ўласных назваў з’яўляецца вельмі важным як з практычнага, так і з сімвалічнага пункту гледжання. Практычны аспект звязаны з пошукам інфармацыі ў інтэрнэце; сімвалічны – з прэзентацыяй беларускай мовы і культуры, знешняй пазнавальнасцю беларускіх назваў (наданнем ім “беларускага твару”). У сітуацыі афіцыйнага двухмоўя беларускія онімы атрымліваюць дзве асноўныя формы: беларускую і рускую, у якіх могуць функцыянаваць ва ўсіх сферах камунікацыйнай прасторы. Не з’яўляецца выключэннем і інтэрнэт. Неабходнасць выкарыстання лацінізаваных формаў беларускіх онімаў абумоўлена іх прысутнасцю ў іншамовных тэкстах, а таксама тэхнічнай спецыфікай інтэрнэту, дзе лацінскі алфавіт з’яўляецца асноўным. Лацінізацыя кірыліцы таксама звязваецца з уплывамі англійскай мовы і амерыканізацыяй [3, с. 29]. Праблема лацінскай перадачы беларускіх уласных назваў не новая і ўзнікла задоўга да з’яўлення інтэрнэту. Перш за ўсё яна датычылася бібліятэчных каталогаў і іншых інфармацыйных рэсурсаў [4, с. 4]. Аднак інтэрнэт значна пашырыў маштаб праблемы.

Сярод беларускіх онімаў, шырока прадстаўленых у інтэрнэт-прасторы ў лацінскай графічнай форме, можна выдзеліць наступныя групы:

- тапонімы (*Polack; Kastrychnitskaya*);
- антрапонімы (*Lukashenko; Żmicier*);
- назвы ўстаноў і арганізацый (*Ministry of Education of the Republic of Belarus, “Machine-Tool Plant “Krasny borets”*);
- камерцыйныя намінанты, якія разумеюцца ў фармуліроўцы расійскай даследчыцы М. Новічыхінай як “языковая номинация учреждений и товаров, преследующая коммерческие цели и ориентированная на получение прибыли (например, магазин «Кругозор», кафе «Гуси-Лебеди», парикмахерская «Локон», печенье «К чаю» и т. п.)” [8, с. 165] (*“Milavitsa”, “Vityas”*).

Ва ўсіх выпадках у асноўным выкарыстоўваюцца наступныя прыёмы напісання беларускіх онімаў графічнымі сродкамі лацінскага алфавіта:

- напісанне назвы беларускай лацінкай;
- транслітарацыя беларускага варыянта назвы;
- транслітарацыя рускага варыянта назвы;
- пераклад назвы на замежную мову.

Беларуская лацінка дастаткова пашырана ў інтэрнэце. На думку некаторых даследчыкаў, менавіта пашырэнне інтэрнэта і мабільнай сувязі спрыяе аднаўленню лацінкі [2, с. 82]. Натуральна, што беларускія онімы ў інтэрнэце дастаткова пашыраныя ў традыцыйным лацінкавым графічным афармленні. Сустрэкаецца напісанне беларускіх онімаў лацінкай у іншамоўных тэкстах. Напісанне ўласных назваў у арыгінальным варыянце – распаўсюджаная практыка ў мовах, для якіх лацінскі алфавіт з’яўляецца асноўным. Выкарыстанне лацінкі ў такіх выпадках цалкам абгрунтавана, паколькі менавіта такое напісанне з’яўляецца аўтэнтчным, не выкарыстоўваецца транслітарацыя на іншую мову, дакладна перадаюцца ўсе асаблівасці беларускай мовы.

З транслітарацыяй на англійскую мову ўзнікаюць цяжкасці. Як зазначае А. А. Лукашанец, “графічных сродкаў алфавіта, які выкарыстоўваецца ў сучаснай англійскай мове, для гэтай мэты (перадачы беларускіх уласных назваў – П. Д.) яўна недастаткова. У першую чаргу гэта датычыцца перадачы такіх літар беларускага алфавіта, як *ц, ч, ж, ш, е, я, ё, ю*, а таксама спалучэння літар *дж, дз*. Сродкі англійскага алфавіта не дазваляюць перадаваць на пісьме адрозненні зычных па цвёрдасці і мяккасці, што вельмі істотна для беларускай мовы. Спалучэнні літар, якія звычайна ў такіх выпадках ужываюцца, робяць цяжкім ці зусім немагчымым правільнае прачытанне нават тымі, хто ведае англійскую мову” [6, с. 6]. Гэта асаблівасць стварае вялікую прастору для творчасці і прыводзіць да гіперварыятыўнасці напісання назваў.

Беларускія тапонімы ў інтэрнэце функцыянуюць і як іншамоўныя экзонімы – традыцыйныя назвы ў пэўнай мове тапаграфічных аб’ектаў, якія не знаходзяцца на тэрыторыі распаўсюджання гэтай мовы як афіцыйнай [5, с. 125]. Напрыклад, назва “Гродна” мае адпаведнікі-экзонімы “*Grodno*” ў польскай мове і “*Gardinas*” у літоўскай мове. Традыцыйныя варыянты ў іншых мовах акрамя тапонімаў могуць мець і іншыя беларускія ўласныя назвы.

Натуральна, што напісанне онімаў у інтэрнэце цесна звязана з іх напісаннем у іншых выпадках (афіцыйных дакументах, друку, картаграфіі і г. д.). На дадзены момант нармалізаванай на афіцыйным узроўні з’яўляецца перадача літарамі лацінскага алфавіта беларускіх геаграфічных назваў. “Інструкцыя па транслітарацыі геаграфічных назваў Рэспублікі Беларусь літарамі лацінскага алфавіта”, прынятая ў 2000 годзе (пэўныя змены ўнесены ў 2007 годзе), зацвердзіла сітэму транслітарацыі, створаную на аснове традыцыйнай беларускай лацінкі [10]. Беларускі стандарт транслітарацыі зацверджаны ў ААН для міжнароднага выкарыстання [1, с. 61]. Аднак найчасцей патрабаванні “Інструкцыі...” ігнаруюцца, нягледзячы на тое, што “*требования настоящей Инструкции обязательны для всех министерств, республиканских органов государственного управления, учреждений, предприятий, организаций,*

независимо от форм собственности, физических лиц, включая иностранные, имеющих специальные разрешения на право осуществления деятельности в области географических названий Республики Беларусь” [9].

Пра аб’ём выкарыстання розных варыянтаў лацінізаваных беларускіх назваў у Інтэрнэце могуць сведчыць вынікі пошуку ў сістэме *Google* на прыкладзе беларускіх гарадоў Віцебск, Полацк, Магілёў, Баранавічы, Жодзіна. Выбар прыкладаў абумоўлены наяўнасцю некалькіх варыянтаў лацінскага напісання прапанаваных назваў, а таксама адсутнасцю іншамойных экзонімаў сярод выбраных формаў. Пададзеныя прыклады транслітарацыі з’яўляюцца найбольш распаўсюджанымі, акрамя іх могуць існаваць іншыя варыянты. Напісанні “*Viciebsk*”, “*Baranavičy*” і “*Žodzina*” супадаюць пры напісанні традыцыйнай лацінкай і напісанні згодным з “Інструкцыяй па транслітарацыі географічных назваў Рэспублікі Беларусь літарамі лацінскага алфавіта”.

Назва горада	Прыкладная колькасць вынікаў пошуку ў сістэме Google			
	Напісанне традыцыйнай беларускай лацінкай	Напісанне згодна з “Інструкцыяй па транслітарацыі геаграфічных назваў Рэспублікі Беларусь літарамі лацінскага алфавіта”	Транслітарацыя беларускага варыянта назвы	Транслітарацыя рускага варыянта назвы
Віцебск	Viciebsk		Vitsebsk	Vitebsk
	42500		165000	916000
Полацк	Polack	Polack	Polatsk	Polotsk
	428000	424000	26200	180000
Магілёў	Mahiloŭ	Mahilioŭ	Mahilou	Mogilev
	54900	18200	55000	530000
Баранавічы	Baranavičy		Baranavichy	Baranovichy
	29600		17600	92800
Жодзіна	Žodzina		Zhodzina	Zhodino
	8540		13400	60900

З прыведзеных прыкладаў можна зрабіць вывад, што транслітараваныя варыянты беларускіх назваў у Інтэрнэце значна пераважаюць над арыгінальным напісаннем лацінкай. Акрамя таго, транслітарацыя з рускай мовы пераважае над транслітарацыяй з беларускай мовы. Выключэнне ў абодвух выпадках складае толькі назва “Полацк”, што можа быць звязана з роляй горада ў гісторыі Беларусі і частым выкарыстаннем назвы ў гістарычных тэкстах, аўтары якіх знаёмыя з лацінкай. Адначасова можна канстатаваць, што афіцыйна зацверджаны стандарт транслітарацыі таксама пакуль не мае шырокага распаўсюджання ў Інтэрнэт-прасторы.

Асобнай увагі заслугоўвае напісанне адрасоў Інтэрнэт-старонак і электронных паштовых скрыняў. Значны адсотак такіх адрасоў уключае ў сябе онімы. Найчасцей гэта антрапонімы і тапонімы. У некаторых выпадках (напрыклад, назвы ўстаноў) у адрас можа ўключацца абрэвіатура або частка поўнай назвы. Апошнім часам ствараюцца магчымасці выкарыстання іншых графічных сістэм (у тым ліку кірыліцы) у запісах адрасоў інтэрнэт-старонак і скрыняў электроннай пошты, што наўрад ці атрымае шырокае прымяненне. Ніводная іншая графічная сістэма ў дадзены момант не можа быць канкурэнтна здольнай з лацінскай па распаўсюджанасці і універсальнасці, таму такое рашэнне прывядзе да абмежавання магчымасцяў распаўсюджвання інфармацыі.

Напісанне адрасоў інтэрнэт-старонак і электронных паштовых скрыняў у асноўным адпавядае агульнай сітуацыі з перадачай беларускіх онімаў сродкамі лацінскага алфавіта. Найбольш распаўсюджаным з'яўляецца выкарыстанне розных варыянтаў транслітарацыі рускага або беларускага варыянта назвы: www.peramoga.dzyatlava.by (старонка дзятлаўскай раённай газеты "Перамога"), www.pogoda.by (старонка Гідраметцэнтра Беларусі), www.kletsk.minsk-region.by (старонка Клецкага райвыканкама), www.p-shkola.by (старонка часопіса "Пачатковая школа"), www.uladzimir-karatkevich.com (старонка, прысвечаная У. Караткевічу), www.spadchina.narod.ru, www.spadchyna.org (старонкі музея "Фонд Анатоля Белага"). Аднак у гэтай сферы існуюць пэўныя асаблівасці. Дастаткова распаўсюджаным з'яўляецца даслоўны пераклад назвы, яе часткі або абрэвіатуры ў складзе адраса інтэрнэт-старонкі на англійскую мову: www.president.gov.by (старонка Прэзідэнта Беларусі), www.mfa.gov.by (старонка Міністэрства замежных спраў), www.bsu.by (старонка БДУ), www.new.bspu.unibel.by (старонка БДПУ імя М. Танка), www.msu.mogilev.by (старонка МДУ імя А. А. Куляшова). Акрамя таго, пры напісанні беларускіх онімаў у складзе адрасоў інтэрнэт-старонак і электронных паштовых скрыняў дастаткова распаўсюджана ўжыванне традыцыйнай беларускай лацінкі. Асаблівасцю гэтай сферы яе выкарыстання з'яўляецца немагчымасць ужывання дыякрытычных знакаў. Таму існуюць дзве магчымасці графічнага афармлення: напісанне дарэформенным (т. зв. "польскім") варыянтам беларускай лацінкі (www.spadczyna.org, naszaslowa@tut.by) і напісанне паслярэформенным (т. зв. "чэшскім" або "нашаніўскім") варыянтам лацінкі, пры чым дыякрытычныя знакі апускаюцца (www.lacinka.org, www.dziejaslou.by).

Зразумела, што ў пэўнай ступені напісанні двума варыянтамі лацінкі і транслітаравання варыянты могуць супадаць, таму не заўсёды можна высветліць, да якога спосабу напісання імкнуліся аўтары запісу.

Адсутнасць адзінай сістэмы напісання беларускіх онімаў у інтэрнэце значна ўскладняе пошук інфармацыі, асабліва замежнымі карыстальнікамі, незнаёмымі са спецыфікай транслітарацыйнай варыятыўнасці. Прыняцце

адзінага напісання лацінкай беларускіх онімаў у інтэрнэце прывяло б да аднастайнасці іх лацінізаванай перадачы, надало б ім больш нацыянальны выгляд, а таксама прычынілася б да прамавання іх арыгінальнага напісання ў мовах, якія не маюць традыцыйных формаў для беларускіх найменняў.

Літаратура

1. Technical reference manual for the standardization of geographical names. – New York: United Nations, 2007. – 371 s.
2. Важнік, С. Беларуская мова ў Інтэрнэце / С. Важнік // Acta Neophilologica. – 2006. – № VIII. – С. 79–89.
3. Воборил, Л. Русский язык – его развитие и функционирование – в коммуникативных условиях виртуального web-пространства / Л. Воборил // Rossica Olomucensia. – 2008. – № XLVI-II. – С. 23–33.
4. Запруднік, Я. Транскрыпцыя беларускіх назоваў і прозвішчаў / Я. Запруднік // Бацькаўшчына. – 1956. – 19 лютага. – С. 4.
5. Кадмон, Н. Экзонимы или, как их еще называют, традиционные названия / Н. Кадмон // Руководство по национальной стандартизации географических названий. – Нью-Йорк: Организация Объединенных Наций, 2007. – С. 125–127.
6. Лукашанец, А. А. Аб правілах транслітарацыі беларускіх уласных назваў / А. А. Лукашанец // Наша слова. – 1994. – 5 кастрычніка. – С. 6.
7. Лукашанец, А. А. Практычныя аспекты сучаснай беларускай анамастыкі / А. А. Лукашанец // Acta Albaruthenica, Rossica, Polonica: VIII Міжнар. навук. канф. “Беларуска-руска-польскае супастаўляльнае мовазнаўства і літаратуразнаўства”: у 2 ч., Віцебск, 22–24 кастр. 2009 г. / УА “ВДУ імя П. М. Машэрава”; рэд. Г. М. Мезенка (адк. рэд.) [і інш.]. – Віцебск, 2009. – Ч. 2. – С. 63–66.
8. Новичихина, М. Е. Коммерческое название, рекламный текст, бренд, товарный знак, номен: разграничение понятий / М. Е. Новичихина // Вестник ВГУ. Серия: Филология. Журналистика. – 2004. – № 1. – С. 165–169.
9. Постановление Государственного комитета по земельным ресурсам, геодезии и картографии Республики Беларусь от 23.11.2000. № 15 “Об утверждении Инструкции по транслитерации географических названий Республики Беларусь буквами латинского алфавита” (вместе с “Правилами транслитерации букв белорусского алфавита буквами латиницы”) // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. – 2001. – № 3. – 8/4488.
10. Постановление Государственного комитета по имуществу Республики Беларусь 11 июня 2007 г. № 38 “О внесении изменений и дополнений в Инструкцию по транслитерации географических названий Республики Беларусь буквами латинского алфавита” // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. – 2007. – № 159. – 8/16668.

С. В. Зелянко (Беларусь, Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт)

ОНИМЫ-АЛЮЗИИ У ПУБЛИЦИСТИЧНЫМ МАЎЛЕННІ

З’ява інтэртэкстуальнасці адмыслова замацавалася ў сучасных СМІ. Уключэннем у структуру журналісцкага твора інтэртэксту (у тым ліку прэцэдэнтных імёнаў або онімаў-алюзій) вызначаюцца сёння і выданні, якія пазіцыянуюць сябе як грамадска-палітычныя (“СБ. Беларусь сегодня”,

“Звезда”, “Обозреватель”), і прэса для моладзі (“Знамя юности”), і СМІ, у якіх вялікі працэнт рэпрэзентаванай інфармацыі мае забаўляльны характар (“Минский курьер”), і рэгіянальная прэса (“Гомельская праўда”), і галіновыя газеты (“Настаўніцкая”, “7 дней”).

Вучоныя сведчаць, што “нічога дрэннага ў прымяненні інтэртэксту няма. У пачатку ўсялякага слова заўсёды было якое-небудзь чужое слова” [2, с. 17]. Прыведзены тэзіс больш актуальны для твораў мастацкай літаратуры (асабліва постмадэрнісцкай), дзе аўтарская задума можа рэалізоўвацца пры рознаварыянтных апеляцыях да “чужых” тэкстаў.

Выкарыстанне ў публіцыстычным маўленні інтэртэкстаў, якія характарызуюцца надзвычайнай ацэначнасцю, экспрэсіўнасцю, асацыятыўнасцю і шматзначнасцю, пры пэўных экстралінгвістычных умовах можа прыводзіць не да аб’ектыўнага інфармавання грамадства, а да вербальнага маніпулявання ім. Што супярэчыць не толькі прафесійнай этыцы журналіста, але і агульначалавечым маральным нормам.

Другая праблема, якая паўстае пры ўключэнні ў журналісцкі твор інтэртэксту, а дакладней, пры яго рэцэпцыі і інтэрпрэтацыі (чытачом, гледачом, слухачом), выклікана стракатасцю сучаснай аўдыторыі – інтэлектуальнай, узроставай, адукацыйнай, у меншай ступені – гендэрнай і рэлігійнай. Прафесар М. Цікоцкі слухна заўважае: “Газету чытаюць людзі рознага культурна-адукацыйнага ўзроўню, розных узростаў і прафесій – “ад акадэміка да цесляра”. Таму мова газеты павінна быць яснай і зразумелай кожнаму” [5, с. 267].

Эксперыменты, праведзеныя расійскімі вучонымі, дэманструюць, што пазнаванне, усведамленне і ацэнка інтэртэкстуальных адзінак – ментальных аперацыі, якія здольны здзейсніць не ўсе рэцыпіенты інфармацыі. Так, падчас анкетавання студэнтаў Уральскай акадэміі дзяржаўнай службы было выяўлена, што большасці інфармантаў не знаёмы прэцэдэнтныя імёны (антрапанімічныя алузіі): “*Тарас Скотинин*”, “*Олег Кошевой*”, “*Павел Корчагин*” [1, с. 15]. Такім чынам, для адэкватнага аўтарскай задуме разумення тэксту, які ўтрымлівае ў сабе ўласныя імёны, рэцыпіенту інфармацыі патрэбна выканаць шэраг мысленчых аперацый: выявіць “чужы” тэкст у структуры аўтарскага, суаднесці інтэртэкст з прэтэкстам, ацаніць структурныя, функцыянальныя і сэнсавыя асаблівасці выкарыстання прэцэдэнтнага феномена ў медыятэксце. Як дакладна паказалі вынікі апісанага эксперымента, не кожны чытач мае настолькі адмысловую інтэртэкстуальную энцыклапедыю, каб нават толькі распазнаць “чужы” тэкст. На праблему аўтарска-чытацкага непаразумення, якая існуе ў публіцыстычным дыскурсе, указвае прафесар В. Іўчанкаў: “Выкарыстоўваючы інтэртэкстуальны феномен, аўтар публіцыстычнага твора павінен быць упэўнены, што яго зразумеюць <...> Масавы чытач таксама павінен быць падрыхтаваны да інтэртэкстуальных мадыфікацый, можна сказаць, быць

у дастатковай ступені адукаваным, каб успрымаць прапанаванае журналістам” [3, с. 95].

Прыклад падобнага выкарыстання антрапанімічнай алюзіі назіраем у прэпазіцыі артыкула “Кулібіны-камікадзе” (Обозреватель, 04.09.2009), тэматычным стрыжнем якога сталі адзначаныя мінскім АУС на павебраным транспарце частыя выпадкі выкарыстання незарэгістраваных лятальных апаратаў. Спалучэнне прэцэдэнтнага імя *Кулібін* (*Іван Пятровіч Кулібін – расійскі механік-самавук і вынаходнік*), якое ў пераносным значэнні ўжываецца для наймення *вынаходцы*, з лексмай *камікадзе* (*лётчык-смяротнік у японскай арміі ў перыяд другой сусветнай вайны, які ішоў на смерць разам з накіраваным на цэль самалётам*), якая ў гэтым кантэксце набывае канататыўнае значэнне *самазабойца*, аслабляе узуальнае значэнне інтэртэкстуальнай адзінкі. Нейтралізацыя прэцэдэнтнага імя адбываецца за кошт выкарыстання ў дачыненні да суб’екта публікацыі размоўнай лексемы *летун*, якая сэнсава і стылістычна не адпавядае інтэртэкстуальнай адзінцы ў прэпазіцыі аўтарскага матэрыялу, канфліктуе з ёй, але карэлюе з лексмай *камікадзе*, што ў значнай ступені адлюстроўвае кпліва-здзеклівае стаўленне журналіста да апісанага ў артыкуле факта – *летуна вовремя остановили*. Ёрнічае аўтар публікацыі і пры аналізе падзеі, калі распавядае пра тое, што дазволу на палёты ў “кулібіна-камікадзе” *естественно* не было *да и не могло быть*. Такім чынам, у падобных выпадках ужывання, адбываецца нейтралізацыя сэнсу інтэртэкстуальнай адзінкі, якая губляе ўласнае значэнне, страчвае сувязь з пратэкстам (у разгледжаным прыкладзе – з гісторыка-культурным дыскурсам), але пры гэтым можа набыць новае, кантэксстуальнае значэнне (у прааналізаваным артыкуле – даволі размытае, дакладна неакрэсленае).

Прафесійнае выкарыстанне оніма-алюзіі дазваляе журналісту праз намёк суаднесці падзеі, якія апісваюцца ў медыятэксце, з вядомай рэцэпіенту інфармацыяй, звязанай з шэрагам пэўных асацыяцый і канатацый, гістарычнай датай, прэцэдэнтнай сітуацыяй, натуральна-праўдзівай альбо выдуманай, гістарычным, міфалагічным, літаратурным фактам, пэўнай прэцэдэнтнай назвай альбо добра вядомым шырокаму колу чытачоў імем ўласным, для стварэння патрэбнага гісторыка-культурнага кантэксту, рэалізацыі мастацкай задумы і раскрыцця ідэі публіцыстычнага твора. Пацвердзім сказанае прыкладамі з беларускіх друкаваных СМІ.

“*Настоящие Дон Кихоты получают из пастухов*” (СБ. Беларусь сегодня, 12.01.2005) – загаловак газетнага артыкула пра юбілей У. Зельдзіна ўтрымлівае ў сабе дзве алюзіі, якія ўзнікаюць як вынік упамінання антрапонімаў: *Дон Кихот* і *пастух*. Навукоўцы сведчаць, што: “выкарыстанне імёнаў уласных заўсёды звязана з абнаўленнем зместавага боку онімаў і з’яўленнем ў іх кантэксстуальнага значэння. У выніку імя ўласнае пачынае ўспрымацца як знак, які сігналізуе пра якія-небудзь рысы, уласцівасці і якасці персанажа” [4, с. 201]. Абодва антрапонімы

выклікаюць пэўныя чытацкія асацыяцыі з мастацкай творчасцю актёра – ролямі *горца Мусаіба ў камедыі “Свінарка і пастух”* (рэж. І. Пыр’еў) і *Дон Кіхота ў пастаноўцы “Чалавек з Ламанчы”* (рэж. Ю. Гусман), якія У. Зельдзін выконваў у тэатры і кіно. Выкарыстанне падобных інтэртэкстуальных адзінак дазваляе журналісту не толькі прыцягнуць увагу патэнцыйнага чытача да публікацыі, затрымаць і ўтрымліваць яе, але і зрабіць акцэнт на прафесійнай дзейнасці героя артыкула.

“До сих пор действия государств – участников антитеррористической коалиции напоминают метания слепого циклопа, разбуженного незваными гостями” (Знамя юности, 15.10.2004), упамінанне ў тэксце публіцыстычнага артыкула оніма *циклоп* і прэцэдэнтнай сітуацыі, звязанай з гэтым імем, якая апісваецца ў *“Адзісеі”* Гамера, стварае пэўны гісторыка-культурны кантэкст, што, у сваю чаргу, дапамагае чытачу дакладней асэнсаваць і зразумець сутнасць з’явы, пра якую вядзецца гаворка ў медыятэксце.

Такім чынам, прафесійна выкарыстаная алюзія, акрамя фатычнай, камунікатыўнай і тлумачальнай, выконвае ў публіцыстычным тэксце эмацыянальна-экспрэсіўную, характаралагічную і эстэтычную функцыі, што дазваляе аўтару журналісцкага твора не толькі пацвердзіць і ўдакладніць уласныя ўстаноўкі і меркаванні, але і прыцягнуць рэцыпіента інфармацыі да сутворчасці, узняць яго інтэлектуальны ўзровень. Апошняе, зыходзячы з таго, што газета “Знамя юности” пазіцыянуе сябе як выданне для моладзі, з’яўляецца пацвярджэннем тэзісу, што прафесійна абгрунтаванае ўключэнне ў структуру журналісцкага твора інтэртэкстуальных адзінак не толькі не ўскладняе працэс рэцэпцыі публіцыстычнага твора, а, наадварот, спрыяе яго адэкватнаму разуменню і інтэрпрэтацыі.

“Похороны СССР. Год 1991-й – Алма-Атинская встреча глав девяти государств. В этот день была подписана Декларация о целях и принципах СНГ” (Минский курьер, 21.12.2004), навідавоку выкарыстанне ў публіцыстычным артыкуле шэрагу алюзій: тапанімічных – *СССР, СНГ*; гістарычнай даты – *год 1991-й*; сітуацыйнай – *Алма-Атинская встреча*; афіцыйнага наймення дакумента – *Декларации о целях и принципах СНГ*. Падобныя інтэртэкстуальныя адзінкі выконваюць у медыятэксце фатычную і тлумачальную функцыю, дапамагаюць журналісту ў стварэнні гісторыка-культурнага кантэксту ў публікацыі.

Правядзенне рэдактарска-канцэптualaнага аналізу сучасных беларускіх друкаваных СМІ дазволіла вылучыць 10 відаў онімаў-алюзій, класіфікацыя якіх адбывалася на падставе іх сэнсавага нападўнення.

Айканімічная – выкарыстанне журналістам у публіцыстычным тэксце назвы населенага пункту (прэцэдэнтнага айконіма): *“Працаголікі і максіمالісты будууюць шклоўскую Александрыю”* (Звезда, 08.08.2008); *“Белорусский Версаль”* (Обозреватель, 03.04.2009); *“Местное общество*

с гордостью называло усадьбу Огинских «Северными Афинами» (7 дней, 21.02.2008).

Антрапанімічная – прэцэдэнтны антрапонім, які ў моўнай практыцы носьбіта мовы выражаецца ўласным імем: *“Аранжавая лэдзі” можа пайсці ў адстаўку* (Звязда, 12.05.2005); *“О чем думал Ильич?”* (Минский курьер, 18.10.2004); *“Новый Владиадор пришел”* (Народная газета, 10.07.2009).

Астранімічная – выкарыстанне назвы касмічнага цела (прэцэдэнтнага астраніма): *“Трошкі Сонца ў халоднай вадзе”* (Звязда, 05.08.2008) *“Коляда – праздник рождения Солнца”* (7 дней, 03.01.2008).

Гідранімічная – упамінанне шырока вядомай назвы вадаёма (прэцэдэнтны гідронім): *“Город на Неве”* (Минский курьер, 21.10.2004); *“Дом над Бярэзінай: рэінкарнацыя”* (Звязда, 10.08.2008); *“Русалка из минского Нила”* (Минский курьер, 25.09.2009).

Заанімічная – назва жывёлы альбо птушкі (прэцэдэнтны заонім), упамінанне якой у складзе ўстойлівага спалучэння слоў набывае ўласцівасці фразеалагізма, у выніку чаго можа выкарыстоўвацца стваральнікам тэксту ў якасці канататыўна афарбаванай моўнай адзінкі: *“Купоны сцёрліся з памяці, а на рукі людзям пачалі выдаваць “вавёрак”, “зайчыкаў”* (Звязда, 24.07.2008); *“С юбилеем, “зайчик”!”* (Минский курьер, 12.05.2004).

Сітуацыйная – упамінанне вядомай (прэцэдэнтнай) сітуацыі, звязанай з шэрагам пэўных асацыяцый і канатацый: *“Яму давялося нямала перажыць, але, нягледзячы на цёрні, лёс прывёў яго да зорак”* (Настаўніцкая, 22.07.2008); *“С “Арго” за золотым руном”* (Знамя юности, 29.04.2005).

Тапанімічная – выкарыстанне назвы геаграфічнага аб’екта (прэцэдэнтнага тапоніма): *“Гісторыя захавала апісанне вісячых садоў царыцы Семіраміды”* (Звязда, 31.07.2008); *“Августовский канал оживает”* (Обозреватель, 06.05.2005); *“Зачем Беларуси “силиконовая долина”* (Обозреватель, 22.05.2005).

Тэанімічная – імя бажства (прэцэдэнтны тэонім), выкарыстанае для чытацкага пазнавання і наступнай інтэрпрэтацыі інфармацыі: *“У пошуках Месіі, або Ці будзе ў Беларусі “каляровая” рэвалюцыя”* (Звязда, 12.03.2005).

Урбанімічная – упамінанне ў аўтарскім тэксце прэцэдэнтнага урбаноніма – назвы гарадскога аб’екта (вуліцы, парка, плошчы, тэатра і да т. п.), найменне якога павінна ўдакладніць сэнс паведамлення: *“Як на Беларусі шукалі камяні на будаўніцтва маўзалея Леніна”* (Звязда, 31.07.2007); *“Кошмар на улице Правды”* (СБ. Беларусь сегодня, 13.05.2005).

Хрананімічная – узгадванне ў тэксце шырока вядомай даты, адрэзка часу (прэцэдэнтнага гістарычнага храноніма), якія ўвайшлі ўжо

ў гісторыка-культурны дыскурс: “Эпохе застоя посвящается” (Минский курьер, 30.04.2005); “Кожны дзень як адзін, як бясконцы дзень сурка” (Гомельская праўда, 28.09.2006).

Аналіз уключэння ў публіцыстычны твор інтэртэксту паказвае: алюзія ў сістэме яе шматаспектных праяў з’яўляецца самым распаўсюджаным з усіх інтэртэкстуальных прыёмаў наладжвання дыялагічнай сувязі паміж донарам інфармацыі (журналістам) і яе рэцыпіентам (чытачом). Розныя віды алюзіі выконваюць у журналісцкім тэксце розныя функцыі. З-за сваёй канкрэтна-намінальнай спецыфікі астранімічныя, гідранімічныя, тапанімічныя, урбанімічныя і хрананімічныя алюзіі, як правіла, не нясуць на сабе адбітку творчасці аўтара, але іх выкарыстанне дапамагае журналісту дасягнуць узаемапаразумення з чытачом падчас наладжвання дыялагічных сувязяў, растлумачыць і асвятліць канкрэтныя прыклады, зрабіць інфармацыйнае паведамленне больш зразумелым і адназначным, выключыць магчымае двоечытанне.

У той час як айканімічныя, антрапанімічныя, заанімічныя, сітуацыйныя і тэанімічныя алюзіі ў сваёй большасці эмацыянальна афарбаваныя, змястоўна напоўненыя, з падтэкстам, што дазваляе выкарыстоўваць гэтыя інтэртэкстуальныя адзінкі для стварэння пэўных асацыяцый і канатацый, патрэбнага каларыту і кантэксту, а таксама неабходных умоў для ўключэння чытача ў моўную гульню.

Літаратура

1. Бирюкова, Н. С. Восприятие студентами прецедентных феноменов, используемых в современной политической коммуникации: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01; Уральский гос. пед. ун-т / Н. С. Бирюкова. – Екатеринбург, 2005. – 20 с.
2. Жолковский, А. К. Блуждающие сны: из истории русского модернизма / А. К. Жолковский. – М.: Сов. писатель, 1992. – 432 с.
3. Іўчанкаў, В. І. Дыскурс беларускіх СМІ. Арганізацыя публіцыстычнага тэксту / В. І. Іўчанкаў. – Мінск: БДУ, 2003. – 257 с.
4. Федочинская, О. И. Имя собственное в тексте русской народной и литературной сказки / О. И. Федочинская // Текст. Язык. Человек: сб. науч. трудов: в 2 ч. отв. ред.: С. Б. Кураш, В. Ф. Русецкий. – Мозырь: УО «МГПУ им. И. П. Шамякина», 2007. – Ч. 1. – С. 200–201.
5. Цікоцкі, М. Я. Стылістыка беларускай мовы / М. Я. Цікоцкі. – Мінск: Універсітэцкае, 1995. – 294 с.

Н. А. Илюхина (Россия, Самарский государственный университет)

О МЕТОНИМИЧЕСКОМ МЕХАНИЗМЕ ПОРОЖДЕНИЯ НЕСТАНДАРТНЫХ СЛОВОУПОТРЕБЛЕНИЙ В РУССКОЙ РЕЧИ

Словоупотребления, нестандартные в нормативном отношении, представляют интерес с точки зрения механизма их порождения: аномалия

обнажает в сознании носителя языка межсловные связи, принципы воспроизведения лексем в речи. Так, орфографические ошибки *спортакиада, горцевать, копитал* показывают значимость для говорящего мотивационных межсловных отношений (ошибочных связей со словами *спорт, горец, копить*), ошибки *сел за «Волгу»* вместо *сел за руль; проезжаю через мост* вместо *по мосту* либо *через реку* спровоцированы отношениями смежности между лексемами *машина* и *руль, мост* и *река* в сознании говорящего, которые называют элементы одной ситуации.

Такие словоупотребления широко распространены в стилях, предоставляющих говорящему известную долю свободы: в разговорном, публицистическом, художественном, в устной форме научной речи. Важную роль в их порождении играют когнитивно-дискурсивные факторы. Покажем это на примере употреблений слова *анишлаг*: *В зале был полный анишлаг* (РТР); *На гастролях певица собирает анишлаг* (Комс. правда); *20-летний певец к тому времени был уже суперзвездой и выступал при анишлаг* (Комс. правда). Обратимся к словарю С. И. Ожегова и Н. Ю. Шведовой: *анишлаг* – «объявление о том, что все билеты (на спектакль, концерт, представление) проданы». В соответствии с этим толкованием нормативными являются фразы: *Концерт прошёл с анишлагом. Артист имел анишлаг на гастролях*. Кстати, единственная иллюстрация в словаре (*Полный анишлаг*) неточно отражает толкование слова и фиксирует его развитие по метонимической логике («успех»). «Толково-словообразовательный словарь» приводит больше значений этого слова: **1.** Объявление о том, что все билеты – на спектакль, концерт, лекцию и т. п. – проданы. **2.** Перен. Разг. Большой успех, сопровождающий спектакль, концерт и т. п. **3.** Разг. Крупный заголовок в газете. Но и они не охватывают употреблений *В зале был полный анишлаг* (ОРТ); *На гастролях певица собирает анишлаг* («Комс. правда»).

Подобные отклонения в употреблении слов следует оценивать с точки зрения действия на семантику и употребление слова дискурсивных факторов. Фраза, включающая малознакомое слово, реципиентом осмысливается целиком – применительно ко всей ситуации, в данном случае – к ситуации успешного выступления артистов. Моделирование значения слова с опорой на семантику всей фразы ведет к смещению исходной семантики слова по метонимической логике: значения «объявление об отсутствии билетов» – «полный зал зрителей» – «успех выступления», связанные со словом *анишлаг*, характеризуют одну ситуацию и могут быть названы дискурсивными синонимами. Приблизительно понятное слово порождает контексты его последующего употребления, фиксирующие эффект смещения значения.

Сходны по происхождению многочисленные ошибки типа: *истекает регламент выступления, произнести тост, выпить тост*. Исходные выражения (*поднять бокалы / предложить тост / выпить за*

здоровье) являются дискурсивными синонимами и создают почву для контаминации их элементов – при отсутствии контроля правильности речи: *поднять тост; выпить тост*. В одних случаях такие словоупотребления являются явными ошибками: *Проезд на транспорте повышается* (РТР): повышается цена = дорожает проезд; *Если бы я был президентом, то улучшил бы экономические проблемы* (ОРТ): улучшил положение = решил проблемы; *населению рекомендовано не включать окна* (РТР); *Футболом в школе стёкла бьет* (к/ф «Весна на Заречной улице»). В других случаях уместнее говорить о допустимом расширении значения по метонимической логике: *Здесь прогремела первая бомба* (РТР): прогремел взрыв = взорвалась бомба. Впрочем, преподаватель-педаант и преподаватель-«либерал» не одинаково оценят это выражение в речи учащихся.

Сходные словоупотребления фиксируются и в устной научной речи. Так, в отзывах на квалификационные работы (применительно к «типовым ситуациям», обслуживаемым набором клише), в ответах на замечания встречаем: *Мои замечания не снижают качества работы*: замечания не снижают оценки работы = указанные недостатки не ухудшают впечатления о работе; *Рецензент указал на справедливые недостатки*: указал на объективные недостатки = сделал справедливые замечания. *Объективные недостатки и справедливые замечания* связаны метонимически: как объект (недостатки) и его ситуативная оценка. Результатом контаминации элементов разных клише выглядит фраза: *Указанные замечания могут носить дискуссионный характер*.

Механизм контаминации отчетливо проступает в состоянии рассеянности говорящего (при ослаблении контроля речи: *Зачем эти доски? Топить дрова?* (топить печь? = на дрова?); *Надо измерить градусник* (измерить температуру = поставить градусник). Два слова – употребленное и предполагаемое (соответствующее нормативным ожиданиям) – в системе языка связаны метонимически, применительно к конкретной ситуации они связаны дискурсивно, как обозначения аспектов этой ситуации: вино, бокал и тост; градусник и температура; проезд и его стоимость; дрова и печь; объект и его оценка в той или иной ситуации.

Тот же механизм проявляет себя в фактах *переноса определения* по метонимической логике. Чаще всего перенос определения связан с сокращением многословного высказывания¹. В одних случаях сокращение является сознательным (сигналом осознанности переноса служат кавычки): ...у «*лобных*» *больных* порождение речевого сообщения

¹ Однако иногда перенос осуществляется в условиях, не связанных с сокращением, и явно имеет целью экспрессивный эффект: *Она была в беременном отпуске* (В. Симатова).

нарушается ...внеречевыми факторами... (А. Р. Лурия. Язык и сознание²); **больной** с поражением **лобных долей** мозга → «лобный» больной; У **“передних” больных** ошибки носили чисто синтагматический характер; больной с поражением **передних отделов** речевых зон мозга → “передний” больной (А. Р. Лурия. Язык и сознание). Ср. также: **Нерусская специфика видовых ошибок видна «невооружённым взглядом»...** (С. А. Карпучин. Семантика глагольного вида): **нерусская специфика** ← специфика ошибки, характерная для **нерусских носителей** языка; **видовые ошибки** ← ошибки в употреблении **видовых коррелятов**; **невооружённым взглядом** ← **невооруженным глазом**. В других случаях перенос с одного определяемого слова на другое происходит незаметно для говорящего: **Проблемы таких острых регионов, как Магадан...** (Н. Сванидзе): острые проблемы региона, регион с острыми проблемами; **Стало известно о крупном подписании соглашения с Китаем** (НТВ); **Мармеладов наделен языком, и даже красноречивым; Писатель создает удачливые выражения** (из сочинений абитуриентов).

В непринужденной речи наблюдается экспансия метонимических переносов, в которую вовлекаются существительные, прилагательные, глаголы, наречия: **Давайте я вас повешу** («повешу ваше пальто» – в шутовском употреблении); **Я сдал Максимова** (зачёт, экзамен по дисциплине, которую преподаёт Максимов; учебник, написанный Максимовым); **Где ключ от Маргариты Васильевны?**; **Вчера душевно посидели**.

Экспансия метонимических переносов ставит проблему нормативной оценки соответствующих фактов. Разница между ошибкой и индивидуально-авторским выражением бывает относительной и проявляется, с одной стороны, в степени осознанности словоупотребления (косноязычие – изыск), с другой стороны, в степени его соответствия стилю общения.

В непринужденной речи часты сокращенные выражения, нередко имеющие целью экспрессивный эффект: **метафорический семинар**; **защитная папка** (с материалами для защиты диссертации); **пожарный коньяк** (припасенный «на всякий пожарный случай»); **экзотическая женщина** (изучающая экзотическую лексику – И. А. Стернин). В русле этой закономерности возникают выражения, представляющиеся ошибочными: **положительные и отрицательные прилагательные** (называющие положительные и отрицательные эмоции) (из курсовой работы).

В публицистике переносы определений оказываются в фокусе действия двух тенденций – к экономии и к экспрессии: **Проект небритого социализма** (Г. Зюганов о партии С. Миронова); **Образ свободной Америки**

² Отметим важный момент: это издание подготовлено учениками А. Р. Лурия по материалам прочитанных им лекций, т.е. использованы материалы устной формы научной речи.

культивируется вовсю: **звездно-полосатый народец** даже отгрохал во славу свободы целую статую (Комс. правда); ...однажды в кабинет директора прорвалась молодая женщина... Она водрузила на **руководящий стол** пару кабачков. – Вот всё, чем я могу накормить ребенка! (Наше время). Показательна для публицистики следующая фраза: **Ушла огромная, насыщенная, талантливая, дружелюбная, остроумная и так необходимая нам, друзьям, и вам, читателям, жизнь Ярослава Голованова** (Комс. правда). В ряду однородных определений объединены слова, логически соотносящиеся с двумя разными определяемыми словами: **Ярослав Голованов – талантливый, дружелюбный, остроумный, так необходимый нам и жизнь – огромная, насыщенная**. Перенесенным является и сказуемое **ушла** (жизнь), в соответствии с нормой – **ушел Ярослав Голованов**.

Еще более свободно перенос определения происходит в поэтической речи, где он имеет эстетические функции: *Но если ночью иль во сне / Взалкает память обо мне / Предосудительно и больно, / И, сиротеющим плечом / Ища плечо мое, неволью / Ты вздрогнешь...* (Н. Крандиевская-Толстая); *Как жемчуг, сплетаю созвучья влюблённые* (К. Бальмонт) – ср.: влюблённый человек → влюбленные речи → влюблённые созвучья; *Вечер осенний был душен и ал...* (А. Ахматова): алый закат → алый вечер.

В текстах В. Набокова перенос определения представлен последовательно, автор своеобразно обнажает уловленную тенденцию. См. примеры из романа «Король, дама, валет»: *И школу Франц покинул с облегчением, полагая, что отделался навсегда от ее грязноватой, прыщеватой жизни*: прыщеватое лицо → прыщеватый период жизни (юность); *Марта... увидела благодарный блеск за его круглыми стеклами (очков)*: благодарное чувство → благодарный взгляд → благодарный блеск (глаз); *Франц, блестя на Марту обожающими очками...*: обожающий мужчина → обожающий взгляд → обожающие очки; *...Не в силах противиться ее улыбающемуся желанию, он провел ладонью по ее голой руке*: улыбающееся лицо + лицо, выражающее желание → улыбающееся желание; *...Марта умело и настойчиво обращала его близорукое внимание на комнатные красоты*: близорукий человек → близорукий взгляд → близорукое внимание.

Наряду с переносом определения (1) нередко наблюдается метонимический перенос предиката (2), который производит впечатление метафорического: *Счастье, шаг твой благосклонный Не всегда проходит мимо...* (Н. Гумилев): 1) благосклонное счастье → благосклонный шаг (счастья); 2) счастье проходит мимо → шаг (счастья) проходит мимо.

Обратимся к фактам переноса, которые допускают двоякую интерпретацию: *Шёл в атаку яростный сорок первый год...* (С. Островой):

1) как перенос имени (*сорок первый год*: ЛСВ «временной период» → ЛСВ «бойцы сорок первого года»);

2) как перенос определения (*яростный*) и предиката (*шел в атаку*) с человека на время: шли в атаку бойцы в сорок первом году → шел в атаку сорок первый год.

В другой стихотворной строке метонимически связанные названия людей и названия времени стоят в однородном ряду: *Поклонимся великим тем годам, тем славным командирам и бойцам...* (М. Львов). Оба приведенных факта – в силу семантической диффузности – создают эффект объемного расширения значения, которое нельзя свести к какому-либо одному из указанных выше ЛСВ («люди, отстаившие свободу Родины в годы великой войны» или «период Великой Отечественной войны»).

Ср. близкие словоупотребления из разных типов дискурса, которые с ортологических позиций оцениваются неодинаково: *...В мой жестокий век восславил я свободу...* (А. Пушкин) – *Век Лермонтова – эпоха эгоистичная и мало заботящаяся об искусстве* (из сочинения абитуриентов).

Когнитивную общность обнаруживают принципиально разные речевые явления, возникающие на базе связи между одними и теми же концептами, в рамках которой осуществляется перенос единиц разного типа. Так, тесная связь концептов *человек* и *его жизнь* порождает следующие факты:

а) перенос имени *жизнь* на человека: *...он окружал своими крепкими объятиями эту молодую, отдавшуюся ему жизнь...* (И. Тургенев);

б) перенос определения и предиката с человека на его жизнь: *Ушла ...дружелюбная, остроумная ...жизнь Я. Голованова* (Комс. правда);

в) переноса деепричастного оборота с характеристики человека на его жизнь (переноса социального статуса человека на его жизнь): *Не выйдя замуж, её жизнь сложилась бы по-другому.*

Ортологическая и эстетическая оценка первых двух и последнего из названных фактов является разной. Именно когнитивные корни последней ошибки вполне объясняют ее распространенность в речевой практике.

Итак, речь находится в фокусе действия как языковых, так и ментальных факторов: когнитивные процессы (имеющие магистральный характер) в данном случае сталкиваются с нормами словоупотребления, которые отражают сложившуюся практику. Когнитивные закономерности не имеют ограничений, подобных нормам литературного языка. Метонимические переносы разных единиц в речи представляют собой живой процесс, охватывающий обширные пласты лексики. В одних случаях они производят впечатление ошибки, в других – речевой небрежности (вольности), в третьих – эстетического изыска, несущего экспрессивный эффект.

В речевой и в учебной практике обозначился комплекс критериев их оценки в неоднородном дискурсивном пространстве: соотнесение речевого факта с речевым «целым» (типом дискурса, стилем, жанром), учет интенции говорящего (наличие / отсутствие установки на эстетический, экспрессивный эффект), авторитет говорящего как носителя языка (поэт-классик или школьник). В одних ситуациях (в строгих стилях, особенно в письменной форме) критерий нормативности оказывается сильнее, в других – слабее, в нестрогих стилях нормативность может уступать критерию экспрессивности, эстетической ценности речевого факта как уникального.

Л. А. Кацапаў (Беларусь, Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І. П. Шамякіна)

МЕНАВІТА, МЫТНЯ, ТРАВЕНЬ – ШТО ЗА СЛОВЫ?

У гісторыю беларускай літаратурнай мовы 50-я – пачатак 60-х гадоў мінулага стагоддзя ўвайшлі як перыяд адноснай стабілізацыі і ўстойлівасці яе граматычных і лексічных норм. Але з сярэдзіны 60-х гадоў пад дэвізам “Няхай мова развіваецца!” у літаратурны ўжытак пачалі ўводзіцца вузкадыялектныя моўныя рысы і штучныя ўтварэнні, не лічачыся з рэкамендацыямі існуючых навуковых дапаможнікаў. Па гэтаму ў лютым 1972 г. у Акадэміі навук БССР была праведзена шырокая нарада па абмеркаванню надзённых пытанняў павышэння культуры сучаснай беларускай пісьмовай і вуснай мовы. Матэрыялы нарады часткова выкладзены ў газетных артыкулах народнага пісьменніка Беларусі віцэ-прэзідэнта АН БССР К. Крапівы [6] і дацэнта Магілёўскага педінстытута Г. Ключава [5].

Падвергнутыя крытыцы рэфарматы беларускай літаратурнай мовы на некаторы час прыціхлі ў адносінах да граматычнага ладу, але пазней пераклучылі свае намаганні на слоўнікавы састаў. Гэта дасягалася заменай існуючых традыцыйных слоў, па паходжанню агульных для беларускай і рускай моў, дыялектызмамі, штучнымі наватворамі, а таксама паланізмамі, украінізмамі і інш. Гэты працэс аказаўся сінхронным з тымі грамадска-палітычнымі і сацыяльна-эканамічнымі зменамі, што пачаліся з 1985 г. пад назвай “перабудова”, а затым – “рэформы”.

Прыхільнікі пераўтварэння беларускай літаратурнай мовы пачалі ўзмоцнена прапагандаваць тыя арфаграфічныя, граматычныя і лексічныя нормы, якія існавалі да рэформы 1933 г. Так, перадача “Роднае слова” Беларускага тэлебачання і радыёвяшчання павяла рашучую барацьбу за выкараненне з беларускай мовы лексічных сродкаў, агульных для рускай і беларускай моў. Прапаноўвалася, напрыклад, замест *лапата* ўжываць

толькі *рыдлёўка* і адпаведна *мерапрыемства* – *імпрэза*, *мінута* – *хвіліна*, *поезд* – *цягнік*, *прадстаўнік* – *рэпрэзэтант*, *рад* – *шэраг*, *рысунак* – *малюнак*, *сорт* – *гатунак* і інш. Такую тэндэнцыю нельга нават назваць пурызмам, паколькі ў большасці выпадкаў прапануюцца звычайныя польскія словы. Падобныя рэкамендацыі не засталіся незаўважанымі, у прыватнасці ў навуковым стылі літаратурнай мовы: *асобнік*, *досвед*, *злучыва*, *народзіны*, *памежжа*, *повязь*, *прыпавесць*, *стасунак*, *сярэднявечча*; *пекны*, *тамтэйшы*; *веставаць*, *увечніць*; *перадусім*, *тамсама*, *насамрэч* і г. д. Такія словы не абазначаюць нейкія новыя паняцці, прыкметы, дзеянні, для абазначэння якіх адсутнічаюць адпаведныя сродкі ў слоўніках. Тут праяўляецца свядомае імкненне аўтараў і рэдактараў не лічыцца з рэкамендацыямі нарматыўных граматычных і лексікаграфічных дапаможнікаў, паказаць сваю арыгінальнасць.

Узвышэнне грамадска-культурнай ролі беларускай літаратурнай мовы, наданне ёй статуса дзяржаўнай павінна было б суправаджацца асабліва пільнай увагай да яе ўнармаванасці і стабільнасці, да захавання яе традыцыйных арфаграфічных, граматычных і лексічных норм. Гэта прызнаецца агульнай заканамернасцю ў гісторыі літаратурных моў: “Чым больш прымнажаецца помнікаў культуры на дадзенай жывой мове, з аднаго боку, і чым вышэйшым становіцца агульны культурны цэнз грамадства, з другога, тым больш замаруджаным становіцца развіццё літаратурнай мовы... Запавольванне ў развіцці літаратурнай мовы азначае, што яна больш поўна ажыццяўляе сваю асноўную функцыю – забяспечваць сувязь паміж пакаленнямі, злучаць гаворачых з культурай папярэдніх эпох” [7, с. 39].

Адкрываючы рэспубліканскую канферэнцыю па пытаннях правапісу беларускай мовы 19–20 лістапада 1992 г., Н. Гілевіч, пералічваючы імёны выдатных майстроў слова (К. Чорны, К. Крапіва, М. Танк, П. Панчанка, І. Мележ, А. Куляшоў, А. Пысін, Я. Брыль, М. Лынькоў і інш.), канстатаваў: “Усю Беларусь аб’яднала (літаратурная мова – Л. К.) у гэтых і іншых імёнах! І ўсім ім літаратурная мова служыла, а каму і сёння служыць як паслухмяны інструмент, і прэтэнзій ад іх на тое, каб радыкальна перайначыць, рэфармаваць правапіс, здаецца, не было. Дай Божа, каб у наступныя пяцьдзсят гадоў паявіліся такія майстры слова, якія аб’яднала яна ў папярэднім паўстагоддзі” [1]. Усё сказанае Н. Гілевічам прыдатна і да лексічнага складу мовы.

Староннікі развіцця беларускай мовы ў напрамку адрыву, адштурхоўвання ад рускай стварылі ў ліпені 1989 г. Таварыства беларускай мовы імя Францішка Скарыны. У сваёй газеце “Наша слова” ТБМ змясціла матэрыялы, якімі прапануюцца замяніць слова *аліфа* на *пакост* і адпаведна *аптэка* – *зельня*, *варатар* – *брамнік*, *засядацель* – *лаўнік*, *кафэ* – *кавярня*, *кашалёк* – *вацок*, *магазін* – *крама*, *напітак* – *напой*,

пісьмо – ліст, ручка – асадка, савет – рада, тыраж – наклад, цыркуляр – абержнік, чай – гарбата, чайнік – імбрыя, май – травень і г. д.

Беспадстаўнасць такіх замен пераканальна паказана А. І. Жураўскім [3, с. 30]. Па сведчанню вядомага гісторыка мовы, ва ўсіх помніках старабеларускай пісьменнасці ўжываецца толькі назва *май*, у картатэцы “Гістарычнага слоўніка беларускай мовы” няма ніводнай карткі на слова *травень*. Такая назва невядома і сучасным беларускім гаворкам, яе не фіксуюць нават дыялектныя слоўнікі, якія адлюстроўваюць лексіку поўдня Беларусі, дзе можна было б чакаць такую назву пад уплывам украінскай мовы. Узятая Таварыствам беларускай мовы з эмігранцкага друку слова *травень* трапіла нават у акадэмічныя выданні.

На хвалі бурных падзей жыцця ў канцы мінулага стагоддзя ўсплыло з глыбінь часу слова *мытня* і іншыя з каранем **МЫТ-:** *мытнік, мытны*. У слоўніках гэтае слова тлумачыцца сінонімам *таможня*, гэта значыць, гукавы комплекс *м-ы-т-н’-а* сучаснаму беларусу незразумелы.

У старажытнасці *мыт, мыта* (ад *мыць*) – гэта *пошліна, ачыстка* [2].

Мыта (мыт) у Вялікім княстве Літоўскім збіралі *мытнікі* ў спецыяльных памяшканнях – каморах, дзе тавары аглядалі і ацэньвалі.

На працягу стагоддзяў у *мытнікаў* накапіўся вялікі вопыт ва ўзаемаадносінах з купцамі і гарадской казной. Не дзіва, што за гэты “вопыт” да назвы *мытнік* народ знайшоў сінонімы *ашуканец, махляр, хітрун*. Як гавораць, пакінулі жывое ды пайшлі шукаць мёртвае. Знайшлі... Вось такі выйшаў кур’ёз.

Цяпер разгледзім другую сінанімічную пару – часціцы *іменна* і *менавіта*. У Тлумачальным слоўніку беларускай мовы чытаем: *менавіта* – тое, што і *іменна*.

Наяўнасць у балгарскай мове *именно* і ў сэрбскахарвацкай *наиме* дазваляе лічыць гэтую лексему агульнаславянскай [4]. Часціца *менавіта* не мае прамых лексіка-фанетычных адпаведнасцей у другіх славянскіх мовах, акрамя польскай – *tiapowicie (мяновіце)*. Абодва словы, зразумела, паходзяць ад назоўніка *імя*. Паколькі *іменна* па гукавому складу больш суадносіцца з рускім *именно*, то па “закону адштурхоўвання ад рускай мовы” ў сучасным беларускім друку поўнасьцю пануе *менавіта*.

Важна тут звярнуць увагу на тое, што ў ТСБМ *іменна* суседнічае ў прыёмнай кампаніі “родзічаў”: *іменны, імяннік, імянны, імяніны, імянны, а менавіта* падаецца ў акружэнні “чужакоў”: *мена, менавы*. Гэта азначае, што перавага павінна аддавацца часціцы *іменна*, семантыка якой больш празрыстая.

Як ужо сказана, сярод мора слоў цяпер раскашуе *менавіта*, якое іншы раз устаўляецца ў выказванне для аздобы яго як адзнака “беларускасці”. Мала таго, негаваркае, цьмянае і няўключнае на беларускай моўнай глебе польскае *менавіта* яшчэ і паразітуе на месцы

часціцы якраз, якая часта можа выражаць аднолькавае сэнсавое адценне з іменна.

Уяўляецца карысным звярнуць увагу на выкарыстанне часціц у творах розных аўтараў і розных часоў. Так, у рамане Я. Коласа “На ростанях” (537 с.) намі выяўлены 3 ужыванні слова *іменна*, 12 – *якраз* і нуль – *менавіта*. У аповесці В. Быкава “Дажыць да світання” (128 с.) – зусім іншая карціна: нуль – *іменна*, 4 – *якраз* і 13 – *менавіта*.

У сказе *Наогул вайна бязлітасная да кожнага, але сапраўды першым на фронце гіне баязлівец – менавіта той, хто болей за іншых даражыць жыццём* больш прыйшлася б да месца часціца *якраз*, чым “прыблуда” *менавіта*, падкрэсліўшы вартасную прысутнасць займенніка *той* без катэгарычнасці, якая тут спрэчная, але з дастатковай выразнасцю. Тут “прыблуда” – рэакцыя на тое, што доктар гістарычных навук І. Ласкоў так назваў стараславянскую мову (Гл.: ЛіМ, 1992, 27 сакав., с. 15).

Не на карысць *менавіта* і яе шматскладовасць. Гэта самая грувасткая часціца ў мове, ды яшчэ з націскам аж на трэцім складзе, з-за чаго за час вымаўлення паспявае страціць вагу свайго ўдакладняльна – азначальнага значэння. Паспрабуем вымавіць: *іменна* так і *менавіта* так. Розніца адчувальная.

У апошнія два дзесяцігоддзі пазбаўлена сваёй ролі і дамінанта аднаго з самых вялікіх сінанімічных радоў – *многа*. На яе месцы вылучана *шмат* (з дзеяслоўнай асновай: *шмат-а-ць* → *шмат* (‘абрываць’, ‘кавалак ч.-н.’) → *шмат* (у вялікай колькасці што-н., ад стараж. мн. л. Р.: шмат – ъ).

Узоры валодання лексічным багаццем мовы даюць нам класікі літаратуры: *Не спяшаецца яна [Прыпяць] выносіць дабро палескіх балот. А яго так многа...* (Я. Колас); *Шмат злажылі казак, і легенд, і песень людзі пра балота, пра сваё Палессе* (Я. Купала).

Хораша, напрыклад, можна сказаць пра вялікую колькасць чаго-небудзь так: *многа* (*гаварыць*), *шмат* (*памылак*), *багата* (*грыбоў*), *нямала* (*кніжак*), *безліч* (*птушак*), *мноства* (*кветак*), *процьма* (*рыбы*), *маса* (*людзей*), *навалам* (*бульбы*), *парадкам* (*часу*), *мора* (*каласоў*), *рой* (*дзяўчат*), *не абабрацца* (*папер*) і інш.

Цяпер амаль паўсюдна чытаем і чуем *шмат*. Так, на першай старонцы “Настаўніцкай газеты” за 24 студзеня 2002 г. у чатырох аўтараў бачна шэсць “*шматоў*”: *шмат* (часцей, прадстаўнікоў, станоўчага, часу, людзей, намаганняў). І тут жа выразы *многіх удзельнікаў*, *у многім залежыць*. Словы *многіх*, *у многім*, а таксама *множны* (лік), *множны*, *множымае*, *множанне* сведчаць пра беспадстаўнасць ігнаравання першаэлемента *многа*.

Відаць, пры ўказанні на вялікі аб’ём ці масу рэчыва, працягласць працэсаў, глыбіню пачуццяў і г. д., што з’яўляюцца абстрактнымі, рэчыўнымі, зборнымі паняццямі, лепш і больш натуральна гучыць

і ўспрымаецца *многа* (вады, працы, грошай, сілы; таксама і дзяцей, людзей – яны ж не “шматы”).

Дарэчы тут і наступная заўвага. У рамане І. Мележа “Людзі на балоце” намі заўважана больш за дзесяць ужыванняў *многа* і толькі адзін раз – *шмат*, ды і то як частка складанага слова: *Звон гэты [дробных насельнікаў лесу] і шматгалосы птушыны спеў... чуліся тут цудоўнай песняй жніўня*. Назіранні над лексікай рамана дазваляюць сказаць, што роднай гаворцы І. Мележа не ўласціва лексема *шмат*. З разгледжанага сінанімічнага рада найчасцей ужываемае слова – *багата* (больш за 30 разоў).

З пачатку XVIII стагоддзя з’явілася ў мове ўсходніх славян запазычанае праз польскую мову з венгерскай слова *шарэнга*, дзе яно мела значэнне ‘*натоўп*’, ‘*атрад*’.

З’яўленне асобнага слова для абазначэння нейкай колькасці асоб, размешчаных адна каля адной, – *шарэнга* – у адрозненне ад пастраення ў парадку адзін за адным – факт заканамерны і станоўчы: узбагацілася сінаніміка мовы, разнавіднасць страявога парадку атрымала асобную назву.

Пашырэнне ж лексемы *шэраг* замест *рад* выклікае пярэчэнні лагічнага, эстэтычнага, псіхалінгвістычнага плану. Гэта ўжо не развіццё і ўдасканалванне мовы, а яе засмечванне.

Ужо нават у 70-я гады мінулага стагоддзя такая лексічная падмена стала актыўна падтрымлівацца праз мастацкую літаратуру і слоўнікі: Так, у Беларуска-рускім слоўніку (1962) да слова *рад* пададзена 10 значэнняў, а да слова *шэраг* толькі два. А ўжо ў ТСБМ (т. 5, 1984) розніца ў колькасці значэнняў зменшылася да мінімуму: не знайшлося толькі таленту прабор у валасах – *прамы рад* – назваць *прамым шэрагам*, а пракосы на сенажаці – *рады сена* – перайначыць у *шэрагі сена*.

І яшчэ. Калі аказалася беспраблемным побач з фраземай у *першых радах* змясціць і яе падноўлены варыянт у *першых шэрагах*, то фразема *гады ў рады* аказалася арэшкам не па зубах нікому.

Варта толькі прыслухацца да мовы радыё і тэлебачання, заглянуць у газеты і часопісы, пачуць і ўбачыць у кантэксце гэтае змрочнае, глухое, шорсткае *шэраг*, каб пераканацца ў яго няўтульнасці ў большасці выпадкаў у беларускай моўнай плыні. Напрыклад, у “Настаўніцкай газеце” (24.01.2002) чытаем: “Семінар прадугледжвае наведванне яго ўдзельнікамі *шэрагу* адкрытых урокаў; *шэраг* канкрэтных прапаноў выказаны ў адрас філасофска-грамадазнаўчых кафедраў; *шэраг* такіх выданняў і прапануюць сёння беларускія выдавецтвы”.

Тут гаворыцца пра факты, якія маюць месца ў рэчаіснасці паслядоўна. Гэта значыць, што больш правамерным было б ужыванне слова *рад* (*некалькі* і інш.), а дзе і ўвогуле абысціся без іх.

Вартасць і годнасць лексемы *рад* падкрэсліваецца і яе вобразным багаццем у паэзіі і фальклоры.

1. Луг заліўся галасамі:

Да яго ва ўсе канцы
Выйшлі стройнымі *радамі*
Загарэлыя касцы. (Я. Колас)

2. Здавалася, што ў гонар свята

Быў гэты марш, нібы парад.
Ішлі савецкія салдаты, – За
танкам – танк, За *радам* –
рад. (В. Габееў)

3. Не страшны гады суровыя, калі *рады* сталёвыя. (Прыказка)

Указанія выпадкі выцяснення з актыўнага выкарыстання слоў ёсць сведчанне свядомага і няўхільнага пашырэння тэндэнцыі аддалення беларускай *літаратурнай* мовы ад рускай. Толькі, як паказвае жыццё, такі лексічны ператрус не служыць на карысць павышэння прэстыжу беларускай мовы ў грамадстве.

Літаратура

1. Гілевіч, Н. С. Удумліва і асцярожна! Бо гэта ж мова!... / Н. С. Гілевіч // Народная газета. – 1992. – 9 снежня.
2. Даль, В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. / В. И. Даль. – М.: Рус. яз.-Медиа, 2006. – Т. 2: И–О. – 779 с.
3. Жураўскі, А. І. Праблемы норм беларускай мовы / А. І. Жураўскі // XI Міжнар. з'езд славістаў. Доклады. – Мінск: Навука і тэхніка. – 1993. – С. 30.
4. Киселев, И. А. Частицы в современных восточнославянских языках / И. А. Киселев. – Минск, 1976. – 159 с.
5. Клюсаў, Г. Недапушчальныя парушэнні / Г. Клюсаў // Настаўніцкая газета. – 1974. – 21 верасня.
6. Крапіва, К. Грамадская неабходнасць і беспадстаўнае наватарства / К. Крапіва // Звезда. – 1972. – 29 сакавіка.
7. Лексика современного русского литературного языка. – М., 1968.

В. У. Кліменка (Беларусь, Гомельскі дзяржаўны
універсітэт імя Ф. Скарыны)

СЕМАНТЫЧНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА ЯКАСНЫХ ПРЫМЕТНІКАЎ, УТВОРАНЫХ АД НАЗОЎНІКАЎ

Прыметнікі, утвораныя ад назоўнікаў, звычайна называюць адноснымі, таму што прымета ў іх праяўляецца не непасрэдна, а праз адносіны да назоўніка. Аднак існуюць і такія адсубстантыўныя прыметнікі, якія маюць некалькі значэнняў, адно з якіх указвае на

адноснась і не выяўляе ўласна якасных характарыстык, а другое з'яўляецца менавіта якасным.

Даследчыкі выдзяляюць вялікую колькасць тыпаў значэння адсубстантыўных прыметнікаў, аднак такія адзінкі з якасным значэннем не прыцягвалі значнай увагі. Найчасцей абмяжоўваліся абагуленай канстатацыяй наяўнасці падобнага тыпу значэння ў прыметнікаў: 'падобны, такі, як тое, што абазначана ўтваральнай асновай' [3, с. 125–126], 'падобны на X' (*драўляны твар*), 'падобны на X колерам' (*малочныя воблакі*) [1, с. 215]. У той жа час гэты тып прыметнікаў мае шмат разнавіднасцей і з'яўляецца надзвычай цікавым аб'ектам для навуковага даследавання.

Адсубстантыўныя прыметнікі, якія могуць быць якаснымі, як правіла, прадстаўлены некалькімі значэннямі – адносным і якасным: 'які мае адносіны да таго, што названа ўтваральным словам; падобны на тое, што абазначана ўтваральным словам'. У якасці ўтваральных назоўнікаў у падобных выпадках могуць выступаць: назвы чалавека, частак яго цела, назвы жывёл, назвы прадметаў і з'яў, назвы матэрыялу, назвы месца і інш. Кожны з гэтых тыпаў самабытны, мае выразныя адметныя рысы, большасці з адзначаных прыметнікаў характэрна вобразнасць, якая ўключае экспрэсіўна-эмацыянальныя кампаненты.

Ад **назваў чалавека** якасныя прыметнікі часцей за ўсё ўтвараюцца з мэтай характарыстыкі паводзін, рысаў характару чалавека. Напрыклад, адмоўная характарыстыка ўтрымліваецца ў пераносных значэннях наступных прыметнікаў: *варварскі* 'які мае адносіны да варвара (у 1 знач.)' (*варварскія плямёны*), 'некультурны, невуцкі' (*варварскія адносіны да помнікаў мастацтва*), 'жорсткі, бязлітасны, дзікі' (*варварскае пакаранне*); *азіяцкі* 'які мае адносіны да Азіі, азіятаў' (*азіяцкі гарадок*), 'грубы, жорсткі, некультурны' (*азіяцкія адносіны*); *лакейскі* 'які мае адносіны да лакея, належыць лакею' (*лакейская вопратка*), 'угодлівы, ліслівы, пакорны' (*лакейская ўгодлівасць*); *фарысейскі* 'які мае адносіны да фарысея (у 1 знач.)', 'уласцівы фарысею (у 2 знач.)', 'ханжаскі, крывадушны' (*фарысейскі надпіс*) (ТСБМ).

У прыведзеных выпадках значэнні прыметніка ў асноўным адлюстроўваюць, капіруюць значэнні ўтваральнага назоўніка: *варвар* 'назва, якая давалася старажытнымі грэкамі і рымлянамі суседнім з імі народам, якія стаялі на ніжэйшай ступені культурнага развіцця; некультурны, неадукаваны чалавек; жорсткі, бязлітасны чалавек'; *азіят* 'карэнны жыхар Азіі; грубы, жорсткі, некультурны чалавек'; *лакей* 'дамашні слуга пры панах; чалавек, які выслужваецца, падхалімнічае, ліслівец'; *фарысей* 'у Старажытнай Іудзеі – член рэлігійна-палітычнай партыі, якая абараняла інтарэсы заможных і вызначалася фанатызмам і крывадушшам; ханжа, крывадушнік' (ТСБМ).

Шэраг прыметнікаў, утвораных ад **частак цела чалавека** пры дапамозе прыстаўкі *без-*(*бяз-*), мае пераносныя значэнні, якія ўказваюць на адсутнасць той якасці, якая атаясамліваецца з утваральным назоўнікам: *безгаловы* ‘які не мае галавы, пазбаўлены галавы’, *перан.* ‘пра чалавека з невялікімі разумовымі здольнасцямі’; *без’языкі* ‘які не валодае мовай, нямы’, *перан.* ‘які не ўмее прыгожа і дасціпна гаварыць, трапна адказаць’; *бязрукі* ‘які не мае рукі, рук’, *перан.* ‘няспрытны ў рабоце, няўмелы’ (ТСБМ).

Якасныя прыметнікі, утвораныя ад **назваў жывёл**, могуць характарызаваць як рысы характару, паводзіны, так і адметнасці знешняга выгляду чалавека: *вужачы* ‘ліхі, каварны’; *лісіны* ‘хітры, ліслівы’ (*лісіная ўсмешка*); *галубіны* ‘пшчотны, ціхі, незласлівы’ (*галубіная душа*); *кашэчы* ‘уласцівы кошцы, такі, як у кошкі’ (*кашэчыя вочы*); *конскі* ‘вялікі, моцны’ (*конскія сківіцы*); *тхарыны* ‘які нагадвае тхара’ (*тхарыны тварык*), ‘востры, злосны, калючы’ (*тхарыныя вочы*); *птушыны* ‘які нагадвае птушку; такі, як у птушкі’ (*птушыны твар*); *рыбін* ‘невывразны, бясколерны, халодны’ (*рыбіны вочы*) (ТСБМ).

Якасныя прыметнікі, утвораныя ад **назваў прадметаў, з’яў**, часта ўказваюць на аб’ектыўную характарыстыку (форму) прадмета, які яны азначаюць: *веерны* ‘у выглядзе веера, падобны на веер’ (*веерныя чыгуначныя лініі*); *вінтавы* ‘які нагадвае сабою вінт’ (*вінтавая лесвіца*) (ТСБМ). Прыведзеныя прыметнікі не ўтрымліваюць эмацыянальна-ацэначных кампанентаў у значэнні.

Некаторыя прыметнікі, утвораныя ад назваў прадметаў, з’яў, могуць мець эмацыянальную афарбоўку. Такія прыметнікі могуць утварацца на аснове пэўных асацыяцый, заснаваных на ўстойлівых выразках і інш.: *ветраны* ‘легкадумны, пусты’ (*ветраная дзяўчына*) – параўн. фразеалагізм *вецер* (*гуляе*) *у галаве*; *тапорны* ‘грубы, нязграбны, як тапаром зроблены’ (*тапорная мэбля*), ‘пра чалавека, яго фігуру, твар і пад.’ (*тапорная постаць*) (ТСБМ).

Найбольш прадуктыўным тыпам сярод якасных адсубстантыўных прыметнікаў з’яўляюцца словы, утвораныя ад назваў **матэрыялу**. Часта метафарычнае супастаўленне адбываецца на аснове падабенства гукаў, што асацыіруюцца з пэўным матэрыялам: *сярэбраны* ‘меладычна-звонкі, высокага тону (голас, смех і пад.)’ (*сярэбраная песня*); *металічны* ‘які нагадвае гукі ўдару аб метал’ (*металічны голас*); *хрустальны* ‘чысты, звонкі, як у хрусталу (пра гукі)’ (*хрустальны звон*); *аксамітны* ‘прыемны, мяккі (пра голас, гукі)’ (*аксамітны басок*) (ТСБМ). Апошні прыклад пераасэнсавання з’яўляецца своеасаблівым, таму што тут адбываецца перанос з аднаго пачуцця на другое (“прыемны на дотык” – “прыемны на слых”), таму што ўтваральнае слова *аксаміт* абазначае ‘шаўковая тканіна з кароткім густым ворсам’. Даволі распаўсюджаныя прыметнікі, у якіх адлюстраваліся пераносы з матэрыяльнай у ідэальную сферу: *жалезны*

‘неадступны, цвёрды, стойкі’ (*жалезны характар, жалезная воля*); *ледзяны* ‘пагардліва-халодны, знішчальны’ (*ледзяны позірк*); *маслены* ‘саладжавы, ліслівы, падлізлівы’ (*масленыя словы*); *суконны* ‘невыразны, грубы’ (*суконная мова*) (ТСБМ). Часта ад назваў матэрыялу ўтвараюцца значэнні прыметнікаў, заснаваныя на падабенстве пэўных знешніх якасцей: *кісейны* ‘празрысты, тонкі, як кісяя’ (*кісейны туман*); *хрустальны* ‘празрысты’ (*хрустальныя кроплі расы*); *фарфоравы* ‘падобны па свайму выглядзе або па якасцях да фарфору’ (*фарфоравыя неба*); *фосфарны* ‘які свеціцца падобна фосфару мігатлівым блакітным святлом’ (*фосфарнае святло месяца*); *жамчужны* ‘падобны на жэмчуг, жамчужыну сваім выглядам, бляскам, белізною’ (*жамчужныя зубы*); *сярэбраны* ‘які колерам і бляскам нагадвае серабро’ (*сярэбраны радыятар*) (ТСБМ).

Адносныя прыметнікі могуць развіваць якасныя значэнні, калі набываюць здольнасць называць колер. Такія прыметнікі ўтвараюцца зноў жа ад назваў матэрыялу (*васковы, бронзавы, кобальтавы, медны, мелава, цагляны*), раслін, пладоў раслін (*аліўкавы, бурачны, бэзавы, вішнёвы, каштанавы, лімонны, малінавы, маркоўны, травяны*), ежы (*малочны, шакаладны*) і пад.

Асобна можна выдзеліць прыметнікі, утвораныя ад назваў матэрыялу пры дапамозе прэфікса *а-* і суфікса *-л-* (*акамянелы, акасянелы, адзервянелы*). Гэтыя прыметнікі маюць некалькі пераносных значэнняў, якія абазначаюць як рэаліі матэрыяльнай, так і нематэрыяльнай сферы, сферы пачуццяў: *акамянелы* ‘які стаў цвёрдым, як камень, ператварыўся ў камень’ (*акамянелы раствор*), *перан.* ‘які стаў цвёрды, сухі ад працяглага ляжання’ (*акамянелы хлеб*), *перан.* ‘які стаў нерухомым, замёр, застылы, аслупянелы’ (*акамянелая постаць*), *перан.* ‘які страціў здольнасць выяўляць якія-небудзь пачуцці; абьякавы да ўсяго’ (*акамянелае сэрца*); *акасянелы* ‘які стаў цвёрдым, як косць, ператварыўся ў косць; адубелы, застылы (пра труп)’; *перан.* ‘які застыў у пэўных формах, перастаў развівацца’ (*акасянелае мысленне*); *адзервянелы* ‘які стаў цвёрдым, як дрэва, ператварыўся ў драўніну’; *перан.* ‘анямелы, здранцвелы’; *перан.* ‘нерухомы, застылы’; *перан.* ‘безуважны, абьякавы да навакольнага’ (*адзервянелыя пачуцці*) (ТСБМ).

Яшчэ адзін спосаб утварэння якасных прыметнікаў – на аснове падабенства *месца*. Значэнне абагулена вызначаецца як ‘такі, які характэрны для пэўнага месца; такі, як у пэўным месцы’: *базарны* ‘непрыстойны, грубы’ (< такі, як на базары), *балаганны* ‘грубы, пошлы, штукарскі’ (< такі, як у балагане); *магільны* ‘такі, як у магіле’ (*магільны холад*); *манастырскі* ‘такі, як у манастыры’ (*манастырскі рэжым*); *катаржны* ‘невыносна цяжкі, пакутлівы (пра жыццё, працу)’; *келейны* ‘тайны, сакрэтны, скрыты ад іншых’ (*келейныя размовы*) (ТСБМ).

Сярод адзначаных якасных прыметнікаў большасць утрымлівае эмацыянальны кампанент, за выключэннем назваў колеру, адпрадметных

назваў тыпу *веерны, вінтавы*, і некаторых іншых. Эмацыянальнасць таксама прысутнічае ў многіх прыметніках, утвораных ад абстрактных назоўнікаў, але праяўляецца яна своеасабліва. Такія прыметнікі могуць набываць дадатковыя сэнсавыя адценні – яны не толькі ўказваюць на ўтваральны назоўнік, але маюць яшчэ станоўчыя семы: *тэхнічны* ‘які вылучаецца высокай тэхнікай, майстэрствам (пра спорт, мастацтва)’ (*тэхнічны баксёр*); *мадэльны* ‘зроблены па апошняй мадэлі, модзе’ (*мадэльныя туфлі*); *фасонны* ‘прыгожага, моднага фасону’ (*фасонная шапка*); *стыльны* ‘такі, як у стылягі, уласцівы яму; занадта модны’ (*стыльны выгляд*) (ТСБМ). У прыведзеных прыметніках узмацняюцца станоўчыя семы, закладзеныя ва ўтваральных назоўніках, такія прыметнікі могуць абазначаць: ‘той, у якім пэўная ўласцівасць праяўляецца найлепшым чынам’. Утварэнне падобных слоў адпавядае сцвярджэнню пра тое, што прыметнікі са станоўчай семантыкай з’яўляюцца больш ужывальнымі ў параўнанні з прыметнікамі, што маюць адмоўнае значэнне [2, с. 4]. Значэнне вытворнага прыметніка ў прыведзеных выпадках уключае значэнне ўтваральнага назоўніка, да якога далучаецца станоўчая канатацыя.

Такім чынам, большасць адсубстантыўных прыметнікаў, якія ўтвараюць якасныя значэнні, мае некалькі значэнняў. Адно з гэтых значэнняў звычайна з’яўляецца адносным (‘які мае дачыненне да ўтваральнага назоўніка’), а другое – якасным (‘падобны на ўтваральны назоўнік’). Якасныя значэнні адсубстантыўных прыметнікаў, як правіла, маюць эмацыянальную афарбоўку. Значэнне адсубстантыўнага прыметніка часта звязана са значэннем утваральнага назоўніка, і, як вынік, мнагазначнасць такога прыметніка можа быць адлюстраваннем мнагазначнасці назоўніка (*варварскі, азіяцкі, лакейскі* і інш.).

Літаратура

1. Апресян, Ю. Д. Лексическая семантика (синонимические средства языка) / Ю. Д. Апресян. – М.: Наука, 1974. – 368 с.
2. Вольф, Е. М. Грамматика и семантика прилагательного: на материале иберо-романских языков / Е. М. Вольф. – М.: Наука, 1978. – 200 с.
3. Шрамм, А. Н. Очерки по семантике качественных прилагательных (на материале современного русского языка) / А. Н. Шрамм. – Ленинград: ЛГУ, 1979. – 133 с.

Умоўныя скарачэнні

ТСБМ – Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. / пад агул. рэд. К. К. Атраховіча (К. Крапівы). – Мінск: БелСЭ, 1977–1984. – Т. 1–5.

Л. С. Кныш (Беларусь, Мінскі дзяржаўны лінгвістычны ўніверсітэт)

ФАНАЦЫЙНЫЯ НЕВЕРБАЛЬНЫЯ КАМПАНАНТЫ Ў МАСТАЦКІМ ТЭКСЦЕ (паводле прозы М. Гарэцкага)

Вядома, што, акрамя мовы, існуе вялікая колькасць спосабаў маўленчых зносін. Жэсты, міміка, праксеміка, акулістыка, прычоскі, асабістыя прадметы, адзенне, дзеянні – усё гэта з’яўляецца *невербальнымі* сродкамі камунікацыі, на долю якіх прыпадае добрая частка перадачы самай разнастайнай інфармацыі. Жэсты, міміка, рухі, дзеянні не толькі адлюстроўваюць эмацыянальны стан і душэўную энергію суб’екта, але і дазваляюць меркаваць пра маўленчую і агульную культуру моўцы. Акрамя таго, не менш важную ролю адыгрываюць тыя кампаненты, якія ўяўляюць з сябе сукупнасць гукавых сігналаў, што суправаджаюць вуснае маўленне і надаюць яму шэраг дадатковых адценняў. Сэнс выказвання часта знаходзіцца ў поўнай залежнасці ад таго, якая інтанацыя, сіла голасу, тэмбр, рытм былі выкарыстаны пры яго перадачы. Усе названыя сродкі ў адпаведнасці з уласна лінгвістычнай трактоўкай даследчыкі разглядаюць як невербальныя (паралінгвістычныя), з ліку якіх вылучаюць:

фанацыйныя (сіла голасу, тэмп, тэмбр, рытм, розныя меладычныя з’явы і г. д.);

кінесічныя (жэсты, рухі цела, міміка); *праксемічныя* – камунікатыўна значныя прасторавыя параметры чалавечых паводзін (адлегласць паміж моўцамі, палажэнне корпуса ў адносінах адзін да аднаго); *графічныя* (тып напісання літар і пунктуацыйных знакаў (пачырк), графічныя знакі і інш.);

змешаныя.

Паралінгвістычныя сродкі суправаджаюць вуснае гутарковае маўленне і разам з уласна лінгвістычнымі дапамагаюць раскрыць камунікатыўную сітуацыю ў цэлым. “Усякае выказванне, – слухна заўважае А. Л. Васільева, – можа быць двухслойным, складацца з асноўнага, прадметна-лагічнага зместу і ацэначна-эмацыянальнай канатацыі. Калі першае перадае пэўную інфармацыю, то другое выражае адносіны моўцы да гэтай інфармацыі. Для перадачы разнастайных відаў эмацыянальнага зместу і прыцягваюцца ўсе дадатковыя, невербальныя, кампаненты” [2, с. 19].

Важная роля невербальных сродкаў у працэсе камунікацыі стала вынікам іх адлюстравання ў творах мастацкай літаратуры. І трэба зазначыць, што ў мастацкім тэксце кожны невербальны кампанент мае не толькі большую функцыянальную нагрузку, чым у вусным гутарковым маўленні, але атрымлівае экспліцытнае выражэнне. Пры адлюстраванні невербальных кампанентаў у маўленні дзейных асоб асноўную нагрузку выконвае аўтарская рэмарка (каментарый) – элемент канструкцый з простае мовы.

Ва ўмовах мастацкага дыялогу роля аўтарскай рэмаркі надзвычай вялікая: яна выконвае не толькі функцыю ўводу моўных хадоў, але і характарызуе індывідуальнасць моўцы, яго эмацыянальны стан, манеру

маўлення, раскрывае пачуцці і эмоцыі падчас гутаркі, стаўленне да прадмета гаворкі, а таксама перадае адметныя асаблівасці голасу кожнага персанажа. У цэнтры нашай увагі апынуліся рэплікі персанажаў, якія ўтрымліваюць фанатычны кампанент (тэмбр голасу, тэмп, сіла голасу), зафіксаваны аўтарскай рэмаркай.

Тэмбр (*англ.* speech timbre, suprasyntactic timbre) – спецыфічная звышсегментная афарбоўка маўлення, якая надае яму тыя ці іншыя экспрэсіўна-эмацыянальныя якасці [1, с. 472]. Тып голасу можа быць агульным, але ў кожнага чалавека свой тэмбр, як свой адбітак пальцаў.

Характар тэмбравай афарбоўкі вельмі складаны, таму лінгвісты і пісьменнікі ў апісаннях падкрэсліваюць самае рознае (зрокавае, слыхавое, асязальнае, эмацыянальнае і інш.) успрыняцце тэмбру: *звонкі, мяккі, светлы, сухі, сярдзіты, цвёрды, цёмны, хмуры*. У творах М. Гарэцкага сустракаем *абурлівы, афіцыяльны, апаўшы, высокі, вугнавы, дрыжачы, глухі, гняўлівы, грубы, грэблівы, густы, звінячы, звяглівы, жалобны, какетлівы, капрызны, масляны, мяккі, насмешлівы, нутраны, паважаны, пазяблы, парушаны, прастудны, роўны, рыпучы, сіпаты, спакойны, трапяткі, хваравіты, хрыпаты, хрыплы*.

Аўтарскі каментарый выконвае важную ролю пры адлюстраванні тэмбравай афарбоўкі голасу. Ён стварае гучанне тэксту: дапамагае “пачуць” голас кожнай асобы, улавіць самыя тонкія змяненні і вібрацыі голасу: – *Максім! – кажжа Адарка мужу хрыплым, прастудным голасам, – няго ты слеп, хоць бы якую асіну з лесу звёз, жолаб выдаўбаў; зірні – уся жыжка выцякае, калі гэтыя свіначкі, ваўкі іх парэж, усё з нагамі ды з нагамі ў яду* [3, т. 1, с. 193]. – *І цяпер вам кажучь: у вас няма змагання класаў перад агульным ворагам... О, не! Яно ёсць! – высокай, хваравітай, звінячай нотаю крыкнуў ён...* [4, с. 19].

Тэмбр голасу перш за ўсё паведамляе пра настрой героя, яго ўнутраны эмацыянальны стан: – *Бы в а й ц е з д а р о в ы, Аля... Так? – апаўшым голасам, абезнадзееўшы, спытаўся ён* [4, с. 23]. – *Ну, так, бывае, – не зразумеў Мікола. – А ведаеш, – кажжа ён наўмысля дужа звычайным голасам, – навіну пачуў ад дзяцей...* [4, с. 27]. – *Калі ласка, і мне скруціце, – напросіў я такім капрызным, хворым голасам, што аж самому было сорамна* [3, т. 3, с. 105]. – *Што ты кажаш?! – спытаўся Абдзіраловіч парушаным, але такім голасам, у якім сам помала чуў патрэбнага пачуцця, і зганіў сябе за тое* [4, с. 87]. – *А лістоў, дзядзька, няма? – нібы зусім роўным і спакойным голасам пытаецца нявестка* [3, т. 3, с. 125]. *А ён разгладзіў сваю чорненькую бародку, пабалаваўся залатым ланцужком каля верхняе кішэні ў камізэльцы і потым спакойным, роўным, чыстым голасам сказаў: – Вот что, друг любезный...* [3, т. 3, с. 182].

Тэмбр голасу можа адлюстроўваць і раскрываюць адносіны паміж суб'яднікамі. У залежнасці ад пэўнай сітуацыі ці абставін адносіны

могуць быць шчырыя, няшчырыя, прыхільныя, непрыхільныя, пагардлівыя, грэблівыя, наўмысна ліслівыя і інш.: *Ізвініце! – далікатна, але грэбліва сказала паненка за Лявонаваю спіною і разам з студэнцікам увайшла ў канцэлярыю. – Ці няможна паслаць грошы? – зусім іншым, прыцельскім і какетліва-жартлівым тонам звярнулася яна да паштмейстара: – Дзень добры, пане начальнік! [3, т. 2, с. 70]. – Што табе, дурню? – ізноў спытаўся ён грэблівым голасам [3, т. 1, с. 262]. – Пяхцёр пад наветку занясі, а каня гунькаю накрый, – гаворыць той ласкавым голасам [3, т. 1, с. 235].*

Тэмбравая характарыстыка можа быць пастаяннай ці адметнай прыкметай маўлення пэўнай асобы, што перадаецца ў рэмарцы праз прыналежны займеннік *свой*; прыслоўе + займеннік *заўсёды свой*: *Міласці просім, міласці просім, Рыгоравіч, – адказаў яму за ўсіх Мікіта сваім заўсёды жартаўліва-ласкавым голасам [3, т. 2, с. 18]. – Да вас, да вас, Мікола Навумавіч, даруйце, што так спознілісь у дарозе, – сваім мяккім і крыху дрыжачым, густым нутраным голасам кажа Іра, – да вас і ў важнай справе [4, с. 63].*

Тэмп маўлення (*італ.* tempo, ад *лац.* tempus ‘час’) – хуткасць вымаўлення гукаў, складоў, слоў з’яўляецца адным са складнікаў індывідуальна-маўленчай характарыстыкі моўцы [5, с. 508]. Некаторыя асобы маюць сярэдні, умераны тэмп маўлення, другія гавораць хутка, іншыя – вельмі павольна. Аўтарскі каментарый бярэ на сябе асноўную долю нагрузкі ў тым, каб перадаць тэмп маўлення персанажаў. Часта такая прыкмета выступае як характэрная, пастаянная, як індыкатар індывідуальнасці: *Слухачы цясней падходзяць да паведача, асабліва апалчэнцы і наогул усякія “маладыя”, “шэрыя” і “шляпы”, з пачцівасцю глядзяць на героя, а ён, накруціўшы цэлаю рукою свае бялявенькія шыльцы і па-забіяцку крутнуўшы ўгору галавою, кажа сваёю маскоўскаю скорогаворкаю: – Я бумажкі в оба кармана... Казак тожже... “Много ли?” – грит... Сочли: у меня 870, у него тожже... рублей 900 [3, т. 3, с. 115].*

Але тое, што пэўная асоба мае індывідуальны тэмп маўлення, зусім не азначае, што яна не можа свядома, пад уплывам нейкіх абставін, у нейкай пэўнай сітуацыі змяніць хуткасць маўлення. Трэба адзначыць, што ў творах мастацкай літаратуры тэмпавыя змяненні пісьменнік адлюстроўвае часцей за ўсё не як пастаянную рысу, а як прыкмету, па якой чытач можа меркаваць пра эмацыянальны стан моўцы, напрыклад: *– Ат! Нічога ты, Лёлька, не разумееш, – скоранька адказала яна, – не магла ж я сама бегаць за гэтым святым Абдзіраловічам, калі ён не хацеў гуляць з намі... [4, с. 47].*

Аўтарская рэмарка дае не толькі інфармацыю пра тое, як вымаўляецца рэпліка, але і перадае ўзрушаны, усхваляваны стан гераіні, яе адносіны да таго, аб кім ідзе гаворка, – адносіны пагардлівыя, абьякавыя.

Як правіла, тэмп маўлення паскараецца пры эмацыянальным напружанні. Хуткі тэмп можа перадаваць нецярплівасць, усхваляванасць, узрушанасць, радасць, а таксама злосць, страх, паніку, трывогу: – *Аля! – у трывозе, і запыхаўся, і хапаўся скарэй сказаць усё, і дрыжачым голасам прамовіў ён. – Скажыце мне, Аля, што гэта ёсць? Няўжо ўсё скончана?* [4, с. 23]. Павольны тэмп маўлення суправаджае няўпэўненасць, задуменнасць, абьякавасць, а таксама разгубленасць, бездапаможнасць: – *А-а... – працягнуў студэнт у задумленні* [3, т. 1, с. 78]. – *Не... – працягнула яна ў раздум'і. – Не, не спадабаўся. Бліжэй ёсць лепшыя, толькі блізкіх я не хачу браць...* [3, т. 1, с. 326]. *Анэта, паслухайшы, працадзіла: – Ці гэта ў іх гульня, цётка! Адна нуда толькі...* [3, т. 1, с. 283]. – *Сляпо-о-ому, убо-о-гаму, пано-о-очкі даражэ-э-энькія! – цягнуў ля сценкі адным вагам старац у чорным падраным паліце, з кіем у руках і з насунутаю на вочы кепкаю* [3, т. 2, с. 79].

Інтанацыйнае багацце, поліфанізм тэксту ствараюць таксама рэмаркі, у якіх адначасова перадаецца тэмп і сіла голасу: *А яна, нібы з гонарам, нібы сарамліва, ціханька і скоранька дадала: – Праз Ромуся можна ўстроіць...* [3, т. 3, с. 208]. – *Як, дык, хай, якдыкхай, якдыкхай, якдыкхай! – усё шпарчэй і галасней чулася ў класе* [3, т. 2, с. 141].

У некаторых прыкладах структура самога выказвання перадае тэмп маўлення: – *Каб ты свету божага не бачыў, як, апрача картаў, нічога не бачыш. Каб ты з услона не злез, як ты з-за іх не вылазіш, удвору не ідзеш. Гультай ты, каб табе, каб ты, га-го-го, – як з торбы гарох, насыпала яна* [3, т. 1, с. 161].

З прыклада відаць, што інтанацыйны пачатак бяруць паасобна аформленыя і сінтаксічна завершаныя сказы-праклёны. Адлюстраванню тэмпу дапамагаюць наступныя сінтаксічна незавершаныя рэплікі *каб ты, каб табе*, якія перадаюць хуткасць і бясконцасць “жаночай словатворчасці”, што пераходзіць у рэшце рэшт у гукаперайманне ‘га-го-го’. Пры гэтым аўтарская рэмарка *як з торбы гарох насыпала яна* ўзмацняе тэмпавую характарыстыку.

Паколькі маўленне аналізуецца ў межах дыялогу, то зразумела, што ў залежнасці ад тэмы гаворкі або змены гутаркі, абставін, сітуацыі, можа мяняцца і тэмпавая характарыстыка маўлення таго ці іншага персанажа, бо тэмпавая адрозненні разглядаюцца не ў якасці пастаяннай маўленчай рысы (хоць і такое мае месца), а як прыкмета, якая перадае часцей за ўсё эмацыянальны стан моўцы.

Аўтарскія рэмаркі перадаюць і сілу голасу: *Пасля магутнага настаўніцкага покрыку: “Ці-і-ха!”*, ад якога ажно мякіна сыплецца скрозь няшчыльную столь з вышак, – *школа няме* [3, т. 2, с. 136]. – *Мама па-простаму гаворыць, – прашаптала Марылька і заплакала* [3, т. 2, с. 140]. – *Твая, а не ваша, – пачуўся шэпт* [3, т. 1, с. 82]. – *Сам ты стары*

брыль! – **крычала** звяглівая Лёксіна цётка [3, т. 2, с. 49]. – *О не, не!* – **зашаптаў** бацька. – *Што ты! Мае справы сакрэтныя...* [3, т. 3, с. 333].

Сіла голасу персанажаў можа перадаваць як стылёвую нейтральнасць (*гукаць слаба, гаварыць ціха*), так і эмацыянальна-экспрэсіўныя адценні выказвання, адлюстроўваючы гэтым злосць, абурэнне, страх, разгневанасць, перавагу “мацнейшага” ў гутарцы: –*Тадора! Та-до-ра!* – **слаба гукаў** цётку Тадору, старую дачку, што даглядала яго перад смерцю [3, т. 2, с. 109]. Цяпер ён, як спружына, сарваўся з месца і **гаркнуў на ўсю хату каманду:** – *Уста-аць!! Смірна-а!..* [3, т. 3, с. 76]. – *Гогеляў – моголяў у маёй майстэрні чытаць! Смехі цябе надта разбіраюць!* – **раптам зараўла яна, як свіння**, калі яе кепска рэжуць... [3, т. 3, с. 150]. – *Будзь прокляты Вільгельм і кожны, хто хоча вайны!* – **шалёным голасам, над вухам, крычыць мне Беленькі** [3, т. 3, с. 54]. – *Таварышы!* – **нейкім пісклявым галаском завапіў ён.** – *Таварышы, ратуйце!* [3, т. 3, с. 53]; – *Дык прыняць ці не прыняць гэтага невядомага нам чалавека ў сваё вобчаштва?* – **пакрыў усе галасы стараста, выйшаўшы на пасяродак хаты і выставіўшы нагу ў жоўтым японскім боце** [3, т. 1, с. 180].

Мастацкі дыялог з’яўляецца надзейнай крыніцай для даследавання невербальных кампанентаў маўлення, паколькі выкарыстанне іх аўтарам у тым ці іншым кантэксце сведчыць пра іх значнасць у працэсе камунікацыі ў цэлым.

Літаратура

1. Ахманова, О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – 2-е изд., стер. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 576 с.
2. Васильева, Е. Л. Невербальные компоненты коммуникации и речевые акты: на материале современного английского языка: дис. ... канд. филол. наук / Е. Л. Васильева. – Минск, 2002. – 115 л.
3. Гарэцкі, М. Збор твораў: у 4 т. / М. Гарэцкі. – Мінск: Маст. літ., 1984–1986.
4. Гарэцкі, М. Творы / М. Гарэцкі. – Мінск: Маст. літ., 1990. – 629 с.
5. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М.: Сов. энцикл., 1990. – 685 с.

А. Ю. Крохмальник (Беларусь, Гомельский государственный университет имени Ф. Скорины)

К ВОПРОСУ О НЕВЕРБАЛЬНЫХ СРЕДСТВАХ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ

Основной особенностью межкультурного общения является культурно-языковой барьер, вследствие которого возникает различное понимание (либо полное непонимание) сущности языковых знаков, которыми пользуются коммуниканты. Важное значение в такой ситуации имеет учет фоновых знаний, поэтому, как отмечает С. Г. Тер-Минасова,

«преодоление языкового барьера недостаточно для обеспечения эффективности общения между представителями разных культур. Для этого нужно преодолеть барьер культурный» [2, с. 28]. Кроме того, не последнюю роль в межкультурной коммуникации играют невербальные средства – жесты, мимика, взгляды и прикосновения, которые, как и вербальные знаки, могут иметь национально-культурную специфику.

Полярные представления о чем-либо формируют у разных народов неодинаковые фоновые знания, «образующие специфику национальных культур субъектов интеракции» [1, с. 132]. Например, в романе А. И. Куприна «Колесо времени» главный герой – русский по национальности – целует руку француженке в присутствии другого мужчины – итальянца, который весьма негативно к этому относится:

Я наклонился, целуя, по русскому, довольно-таки нелепому обычаю, руку у дамы, и тотчас же, не глядя, почувствовал на своей спине враждебный взгляд моряка. После совершенно безобидного этикетного поцелуя и последовавшей за этим провоцирующей словесной перепалки между мужчинами едва не произошла драка. В дальнейшем итальянец следующим образом объяснил причину своего крайнего раздражения: *Вся беда в том, что я увидел, как вы поцеловали ее руку. Я забыл, что у вас на севере это – самый простой обычай. У нас же, на юге, целуют руку только очень близкой женщине: матери, жене, сестре. Я не знал, как объяснить ваш жест: фамильярностью, дерзостью или еще чем-нибудь.*

Другая иностранка – жительница одной из скандинавских стран Ингрид – также питает неприязнь к главному герою названного романа, позволившему себе сделать в ее адрес неличеприятную реплику: *Пользуясь минутой, когда Ингрид вышла из столовой, я спросил Марию: «Где ты достала эту странную женщину?» <...> «Я вытащила ее из публичного дома в Аргентине». Я не знал, что сказать. А вошедшая Ингрид, точно зная, что разговор шел о ней, пронзила меня отравленным взглядом василиска...* Метафора смертоносного взгляда (по мифологическим поверьям, взгляд чудовищного змея – василиска – способен убить человека) не лишена в данном контексте ироничного оттенка, но в то же время с помощью оборота *пронзить отравленным взглядом василиска* автор в полной мере передает невербально выраженную неприязнь, ассоциирующуюся с физическим уничтожением.

Сходную невербальную реакцию на провокационное общение с ней помещика Грябова демонстрирует гувернантка Уилька Тфайс (рассказ А. П. Чехова «Дочь Альбиона»), которая, услышав собственное имя «в окружении» негативных характеристик в свой адрес (*кикимора, стерлядь, дурища, чертова кукла, каналья, тритон*), отвечает вполне адекватно: *Англичанка, услышав свое имя, медленно повела нос в сторону Грябова и измерила его презрительным взглядом. С Грябова подняла она глаза на Отцова и его облила презрением.*

В романе «Колесо времени» находим также иллюстрацию направленного коммуникативно значимого взгляда, который в условиях межкультурного общения дешифруется «объектом визуального воздействия» и наполняется им конкретным содержанием, например:

Отношения мои с сотрудниками стали вежливо деловыми, хотя порою мне казалось, что я читаю в их случайных взглядах подозрительный и ядовитый вопрос: «А уж не состоишь ли ты на содержании у женщины?» Соотнесение взгляда с речемыслительной деятельностью вербализуется рассказчиком при помощи конструкции *читать во взглядах*. При этом выбор невербального способа передачи информации обусловлен требованиями этикета, согласно которым недопустимо открыто обсуждать факты, порочащие достоинство мужчины-иностранца.

При межкультурной коммуникации, как отмечалось ранее, важную роль играют жесты, значение которых не всегда может быть понято адекватно. Описание подобной ситуации обнаруживаем в одном из эпизодов повести Л. Н. Толстого «Кавказский пленник», где речь идет об обсуждении татарами судьбы пленных русских офицеров: *Позвал хозяин Жилина, сам смеется и спрашивает: «Зачем ты к старику ходил? Я, – говорит, – ему худого не сделал». А старик злится, шипит, что-то лопочет, клыки свои выставил, махает руками на Жилина. Жилин не понял всего, но понял, что старик велит хозяину убить русских, а не держать их в ауле.* Очевидно, что соматическое речение *махать руками*, выступающее в роли паравербального средства, является, прежде всего, способом выражения эмоционального состояния персонажа в момент речи. Сравн. следующий контекст из этого же произведения, в котором речение *махать руками* используется лишь для передачи возбужденного состояния коммуниканта: *Вскочил Абул, начал руками махать, что-то говорит Жилину – все думает, что он поймет. Перевел переводчик, говорит: «Сколько же ты дашь?»* В предыдущем же примере рассматриваемое словосочетание, употребленное в конструкции «на + Вин. пад.» (*махать руками на кого*), отчетливо указывает на наличие негативных намерений говорящего. Поскольку татарин разговаривает на родном, непонятном Жилину языке (*старик <...> что-то лопочет*), русский офицер воспринимает только его невербальные средства и достаточно верно (без переводчика) понимает их содержание, чему в немалой степени способствует авторское описание речевого поведения и мимики говорящего: *злится, шипит, клыки свои выставил.*

Отдельного комментария заслуживает общение чеченца Хаджи Мурата и царского наместника на Кавказе князя Воронцова (повесть Л. Н. Толстого «Хаджи-Мурат»). Специфика коммуникации в данном случае заключается не только в том, что она является межкультурной: общение имеет здесь ярко выраженный протокольно-официальный характер, что обусловлено высоким социальным статусом

каждого коммуниканта: Воронцова – как официального лица, приближенного к императору, и Хаджи-Мурата – как одного из вождей чеченского народа. Уникальность рассматриваемого проявления межкультурной коммуникации заключается, прежде всего, в том, что она осуществляется одновременно в двух формах: обычной (вербальной) и «вспомогательной» (невербальной, с помощью взглядов). При этом (что особенно важно) каждый из участников общения прекрасно понимает, что вербально выраженная коммуникация (*Хаджи-Мурат сказал..., ...сказал Воронцов*) – не более чем протокольный этикет, предполагающий употребление штампов, а подлинный смысл и истинные намерения каждого из них выражают их глаза. Из приведенной ниже таблицы видно, что, несмотря на то, что вербальный и невербальный способы коммуникация оказываются взаимоисключающими, полноценная коммуникация между представителями двух народов – русских и чеченцев – происходит именно с помощью метафоризированных визуальных речений *глаза Воронцова говорили* и *глаза Хаджи-Мурата говорили*:

Вербальная коммуникация	Невербальная коммуникация
<p><u>Хаджи-Мурат</u> <...> неторопливо, внятно и почтительно, <...>опустив глаза, <u>сказал</u>: «Отдаюсь под высокое покровительство великого царя и ваше. Обещаюсь верно, до последней капли крови служить белому царю и надеюсь быть полезным в войне с Шамилем, врагом моим и вашим».</p>	<p><u>Глаза Воронцова говорили</u>, что он не верит ни одному слову из всего того, что говорил Хаджи-Мурат, что он знает, что он – враг всему русскому, всегда останется таким и теперь покоряется только потому, что принужден к этому. И Хаджи-Мурат понимал это и все-таки уверял в своей преданности.</p>
<p>Скажи ему, – <u>сказал Воронцов</u> переводчику, – что наш государь так же милостив, как и могуществен, и, вероятно, по моей просьбе простит его и примет в свою службу. <...> До тех же пор, пока получу милостивое решение моего повелителя, скажи ему, что я беру на себя принять его и сделать ему пребывание у нас приятным.</p>	<p><u>Глаза же Хаджи-Мурата говорили</u>, что старику этому надо бы думать о смерти, а не о войне, но что он хоть и стар, но хитер, и надо быть осторожным с ним.</p>

Таким образом, характер невербальной коммуникации (жестов и взглядов) представителей разных этносов в значительной мере обусловлен социальным статусом коммуникантов, особенностями их характера, а также учетом фоновых (этнокультурных) сведений, т. е. ориентацией на культурные традиции каждого народа.

Литература

1. Тен, Ю. П. Культурология и межкультурная коммуникация: учебник / Ю. П. Тен. – Ростов н/Д: Феникс, 2007. – 328 с.

2. Тер-Минасова, С. Г. Язык и межкультурная коммуникация / С. Г. Тер-Минасова. – М.: Слово/Slovo, 2000. – 624 с.

Л. Ф. Крупа (Беларусь, Мозырский государственный педагогический университет имени И. П. Шамякина)

ОСОБЕННОСТИ ЛЕКСИЧЕСКОЙ НОМИНАЦИИ ТАРИФНЫХ ПЛАНОВ ОПЕРАТОРОВ СОТОВОЙ СВЯЗИ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Целью данного исследования является выявление структурно-семантических и функционально-стилистических характеристик лексических единиц в названиях тарифных планов операторов сотовой связи в современном русском языке (на примере белорусских и российских мобильных операторов).

Выбор названия для тарифа сотовой связи – это процесс творческий, поскольку для поставщиков данных услуг важно иметь в виду психологию его восприятия потребителем. Основным условием психологического воздействия является умение правильно выделить адресат этого воздействия. Кроме того, поскольку успех и прибыль операторов сотовой связи напрямую зависят от правильно выбранного названия тарифного плана, приходится тщательно продумывать каждое слово.

Лексика, использованная в названиях тарифов операторов сотовой связи Беларуси и России, характеризуется выразительностью, экспрессивностью, эмоциональной окрашенностью, оценочностью. Лексемы, номинирующие тарифные планы мобильной связи, имеют преимущественно положительную коннотацию, например: «*Успех GSM*» («Билайн»), «*Лайт Оптимист*» («МегаФон»), «*Отличный*» («МегаФон»), «*Триумф*» («МегаФон»), «*Сказка*» («МегаФон»).

Средства, используемые для привлечения внимания потребителей, пробуждения доверия к оператору и убеждения в правильности выбора, весьма разнообразны.

Слова иноязычного происхождения, интернационализмы, которые заставляют по-новому взглянуть на вещи, обычное делают необычным, позволяют своим абонентам идти в ногу со временем, привлекают внимание потребителя оригинальностью и уникальностью, новизной. Как правило, это лексемы из английского языка, в том числе интернационализмы, например: «*Вызов Extreme*» («МегаФон»), «*Maxi*» («МТС»), «*Non-Stop*» («МегаФон»), «*Мобильный Бум (boom)*» («МегаФон»), «*Бум*» («Билайн»), «*Red*» («МТС»), «*On-line*» («Скай Линк»), «*Platinum Star*» («Utel»);

Лексемы с иноязычными префиксами и префиксоидами: -

super-, *-extra-*, *-ultra-*, *-mega-*, которые, как правило, функционируют в транслитерированном виде и получают оценочный статус, например: «Супер» («Life»), («Билайн»); «Мегафон-Модем» («МегаФон»), «Мегаскидка» («МегаФон»), «Ультралайт» («МегаФон»), «СуперБизнес» («Life»), «МегаПолис» («МегаФон»), «МегаХит» («МегаФон»), «МегаМіх» («МегаФон»); «Экстра. ru» («МегаФон»).

Словосочетания с участием аббревиатур. Среди проанализированных названий тарифных планов мобильной связи особо выделяются те, которые в своем составе имеют английские аббревиатуры: «Вызов L» («МегаФон»), «Вызов 2XL» («МегаФон»), «Вызов XL» («МегаФон»), (где L – большой, XL – очень большой), «Профи 800 VIP (*a very important person – очень важная персона*)» («МТС»), «Студенческий ISIC (*International Standard Industrial Classification*)» («МегаФон»).

Жаргонизмы и разговорная лексика. Данные стилистические средства служат своеобразным опознавательным знаком при установлении контакта с молодежной аудиторией: «Болтология» («Билайн»), «Реальный ноль» («МегаФон»), «Драйв» («МегаФон», «Velcom»); «Мобильный Драйв 2» («МегаФон»).

Императивные конструкции, которые используются в основном при обращении к молодежной аудитории. Императив несет вызов, заряд, призыв и ориентирован на принятые в среде молодежи формы общения «без церемоний»: «Живи легко» («Билайн»), «Все на VELCOM» («Velcom»), «Пора по Парам» («Velcom»), «Лето зовет» («Velcom»), «Будь Практичнее» («МТС»), акция «Загадай желание» («МТС»).

В смысловом плане названия тарифных планов группируются вокруг ряда концептов, тематических сфер, например:

“**время**”: а) прекращение "века" неудобств, ограничений, дороговизны: «Легкий» («Velcom», «МегаФон»), «Социальный» («Velcom»), «Мобильный Пенсионер» («Билайн»), «Мобильная Мама» («Билайн»), «Свобода Слова Нон-Стоп» («МегаФон»), «Салют Минут» («Velcom»);

б) обращенность в будущее: «2010» («Билайн»);

“**доступность, простота**”, например: «Простой» («Life», «МегаФон»), «Универсальный» («МегаФон»), «Мегаполис Оптимальный» («МегаФон»), «Близкий. Для пенсионеров» («МТС»), «Самый Простой» («Utel»), «Проще говоря» («Билайн»), «Легко сказать» («МТС»), «Легкий Шаг» («Билайн»), «Легкий» («Velcom», «МегаФон»), «Рублевый РУ» («МегаФон»), «Копеечный» («МегаФон»);

“**новизна**”, например: «Первый Детский» («Билайн»), «ПЕРВЫЙ Федеральный» («МегаФон»), «Новый Стандарт» («Velcom»), «Студенческий. reMIX» («МегаФон»).

Для усиления воздействия на потребителя используются различные изобразительно-выразительные средства, например:

1) **эпитеты**, которые подчеркивают специфику и уникальные качества тарифа: «*Мегаполис Оптимальный*» («МегаФон»), «*Мегаполис Деловой*» («МегаФон»), «*Мобильная Мама*» («Билайн»), «*Мобильный Пенсионер*» («Билайн»), «*Теплый Прием*» («МегаФон»), «*Счастливые часы*» («МегаФон»), «*Легкий Шаг*» («Билайн»);

2) **метафора**, которая отражает стремление к лаконичности и выразительности одновременно. С ее помощью достигается эмоциональность, образность и ёмкость, например: «*Говорящие руки*» («Utел»), «*География общения*» («МегаФон»), «*Монстр Общения*» («Билайн»), «*Мир Общения*» («МегаФон»).

Использование эмоционально окрашенных слов, метафор, эпитетов призвано оказать мощное воздействие на потенциальных потребителей.

Продумывая название тарифа мобильной связи, операторам необходимо учитывать иерархическую систему ценностей людей и опираться на принципы, по которым может осуществляться скрытое внушение. Например, использование названия того или иного цвета может создать атмосферу праздника, волшебства («*Серебряный*» («Билайн»), «*Золотой*» («Билайн»)) и хорошее настроение («*Грин*» («Utел»), «*Ред*» («МТС»)), что связано с устойчивыми коннотациями, сопровождающими данные колоронимы.

В попытке избежать штампов и монотонности, которые влекут за собой понижение устойчивости и концентрации внимания, наблюдается тенденция к оригинальности. Так, названия тарифов типа «*Кеды*» («*Velcom*»), «*Полукеды*» («*Velcom*»), «*Мандарин*» («МегаФон»), акции «*Партизаны*» («*Life*»), «*Бумеранг*» («Билайн») характеризуются неявностью мотивации, что способствует повышению интереса к этим тарифным планам со стороны клиентов мобильных операторов.

Включение в название абстрактных понятий исключительно с положительной коннотацией привлекает внимание потребителей, на подсознательном уровне занимающихся поиском комфорта, успеха, фортуны, престижа: «*Комфорт GSM*» («Билайн»), «*Триумф*» («МегаФон»), «*Эффект. ru*» («МегаФон»), «*Успех GSM*» («Билайн»), «*Тайм*» («Билайн»), «*Позитив*» («Utел»), «*Фортуна*» («МегаФон»), «*Престиж*» («Utел»), «*Сказка*» («МегаФон»), «*Счастливые Часы*» («МегаФон»).

Некоторые тарифы: «*Лайт Кавказ*», «*Подмосковный*» («МегаФон»), «*Зауралье*», «*Северный*» («МегаФон»), «*Своя Страна*» («Utел»), «*Родной*» («МТС»), «*Родной Край*» («МегаФон»), «*Мы – вместе*» («МегаФон») и прочие – ориентированы на потребность людей быть приобщенным к коллективу, к определенной социальной группе, к родной территории.

Классик психоанализа Альфред Адлер создал концепцию комплекса неполноценности и комплекса превосходства как средства компенсации неполноценности. По Адлеру, все люди в той или иной степени несут в себе ощущение неполноценности и стремятся его компенсировать стремлением к успеху. Открытия Адлера применимы и к процессу выбора названия для того или иного телефонного тарифа: «Профессионал», «Лидер GSM» («Билайн»), «Магнат» («МегаФон»), «Чемпион» («МегаФон»), «Лайт Оригинал» («МегаФон»), «Лайт Реалист» («МегаФон») и прочим [1].

Таким образом, закреплению названия за новым тарифным планом предшествует тщательный всесторонний анализ потенциально пригодной лексики, ее структурно-семантических и функционально-стилистических характеристик в соответствии с психологией социальных групп людей, на которых нацелено создание того или иного тарифа мобильной связи.

Литература

1. Рекламные медиа, структура рекламы [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://icle-media.ru>. – Дата доступа: 02.02.2010.

В. В. Кузьмич, М. А. Карлова (Беларусь, Мозырский государственный педагогический университет имени И. П. Шамякина)

РЕЧЕВЫЕ ШТАМПЫ В ЖАНРЕ ПОЗДРАВЛЕНИЯ

У каждого жанра, стиля, направления есть собственное клише, штамп. Теория и практика речевого общения испытывает необходимость в информации как о становлении разных жанров поздравлений в истории культуры, так и об особенностях их функционирования в настоящее время. Первоначально жанр поздравления, как и многие другие жанры, формировался исключительно с использованием образцовых текстов. Но если в XVIII веке следование образцам способствовало развитию языковой и общей культуры носителей языка, то в XX веке клишированность текста создавала впечатление ‘отписки’; другими словами, стандартизированные поздравительные тексты оказались неспособны выполнять ту функцию, ради которой они создавались. Необходимое в этой ситуации преодоление стандарта осуществлялось по двум направлениям. Во-первых, приходилось пользоваться услугами текстовиков, умевших создавать **лично** ориентированные приветственные адреса и юбилейные речи. Во-вторых, процветало составление ‘тетрадок’, включавших интересные прозаические и поэтические варианты дружеских поздравлений. В настоящее время эта сфера речевого общения, как и многие другие, динамично развивается. Значительно возросло количество поводов для поздравлений. В их ряду и Пасха, и День Святого Валентина, и самые неожиданные личные поводы –

даже просто ясный, солнечный день. В частных поздравлениях возрастает доля публичности. Поздравители нередко прибегают к радиопередачам или телепередачам.

В г. Мозыре эту функцию выполняет радиостанция «102,7 fm» и целый блок музыкальных поздравлений на мозырском кабельном телевидении. С приветствиями, иногда стихотворными, обращаются даже к тем, кто находится рядом в момент телефонного звонка на радио. В таких случаях текст оказывается очень коротким и спонтанным, поэтому грешит стандартными языковыми формами: *“Я хочу поздравить мою жену Таню с Днем рождения. Я ее очень люблю! Желаю ей здоровья, успехов и процветания”* (« 102,7 fm»). Но публичность обращения и завершающий его подарок – заказанная песня сохраняют торжественность жанра.

Еще одна новая форма поздравления – бегущая строка на ТВ. В силу высокой стоимости такой текст, как правило, сводится к одному – и очень короткому – предложению: *“Поздравляем Анну Сергеевну с рождением внука!”*. Передают поздравления также при помощи пейджеров и Интернета.

Особую популярность среди молодых приобрели поздравления, как и ‘записочки’, в местных газетах. Эти прозаические и стихотворные тексты имеют четкую адресатную направленность и составляются самими поздравителями. В таких публикациях находим и обращения по кличкам, и выражения из молодежного жаргона: *“Наташка! Ты клевая девчонка! С Днем рождения тебя, малыш”*. Еще пример: *“Мусик-пусик, мама и папа поздравляют тебя с Днем рождения. Не забывай, что мы тебя любим”*.

В данной статье мы рассматриваем тексты поздравлений, которые печатаются в периодической печати. Мы рассмотрели 50 текстов стихотворных поздравлений в газете «Жыццё Палесся» за апрель- май 2009 г.

Текст в газете от 24.05.09г.

Поздравляем дорогую жену, маму и бабушку Панченко Анастасию Ивановну с юбилеем.

*Живи, родная до 100 лет И
знай, что лучше тебя нет.*

*Чтоб рядом с нами ты была
Сегодня, завтра и всегда.*

Желаем жить без старости

Работать без усталости

Здоровья – без лечения,

Счастья – без огорчения.

Желаем благ тебе земных

Мы знаем: ты достойна их.

Муж, дети, внуки.

В том же номере газеты «Жыщэ Палесся» напечатано еще одно поздравление уже другому адресату: «Дорогую мамочку сестру и племянницу Лисовскую Людмилу Ивановну поздравляют с юбилеем».

Несмотря на различия адресатов, текст поздравления совершенно идентичен:

*Желаем благ тебе земных
Мы знаем: ты достойна их.*

Различаются только подписи адресантов, в которых и отражается реальное отношение к адресату: **Любящие** тебя дочь Валя, сын Коля и т. д.

Однако, по мнению самих адресантов и редакции газеты «Жыщэ Палесся», такие речевые клише вполне допустимы и даже желательны. Мы обнаружили несколько **моделей** подобных текстов.

Например, с 50-летним юбилеем поздравляют следующим стихотворным текстом :

*Это круглая в жизни дата
Такой торжественный юбилей
Значит, много от жизни
взято Еще больше отдано ей.
Счастья тебе земного
Радости, чтоб не счесть.
И здоровья желаем много Не
терялось бы то, что есть.*

Этот текст кочует из одного номера газеты в другой, но это не вызывает никаких негативных эмоций у реципиентов подобных текстов. Существуют также модели поздравлений с годовщиной бракосочетания, вступлением в брак: *Желаем паре молодой дожить до свадьбы золотой и т. д.* Таким образом, на наш взгляд, подобные тексты можно назвать псевдопоздравлениями. Они являются коммуникативными штампами, представляя собой языковые клише, и не могут достичь коммуникативной цели воздействия на адресата.

Литература

1. Винокур, Т. Г. Штампы речевой / Т. Г. Винокур // Русский язык. Энциклопедия. – М., 1997.
2. Костомаров, В. Г. Русский язык на газетной полосе / В. Г. Костомаров. – М., 1971.
3. Солганик, Г. П. Язык и стиль передовой статьи / Г. П. Солганик. – М., 1973.
4. Чаковская, М. С. Текст как сообщение и воздействие / М.С. Чаковская. – М., 1986.
5. Язык и стиль средств массовой информации и пропаганды. – М., 1980.

Л. А. Кундас (Беларусь, Беларускаі дзяржаўны універсітэт)

АСАБЛІВАСЦІ СЕМАНТЫЧНАЙ СПАЛУЧАЛЬНАСЦІ ДЗЕЯСЛОВАЎ ДАПАМОГІ

Дзеясловы дапамогі з'яўляюцца цікавым аб'ектам вывучэння як у плане выяўлення падабенстваў і адрозненняў у семантыцы сваіх кампанентаў, так і ў плане іх сінтаксічных паводзін на ўзроўні сказа. Нягледзячы на семантычную блізкасць дзеясловаў дапамогі, кожны з іх мае свае асаблівасці ўжывання і спалучальнасці.

Тыпавая семантыка дзеясловаў дапамогі можа быць вызначана як 'дапамагаць каму-небудзь у ажыццяўленні чаго-небудзь, аказваць падтрымку, садзейнічаць, спрыяць'. У якасці ядзерных слоў разглядаемага семантычнага поля, г. зн. у якасці слоў з найбольш агульным значэннем, выступаюць дзеясловы *дапамагаць, памагаць*.

Дадзены артыкул прысвечаны дзеясловам тыпу *апекавацца, апекаваць, выбаўляць, вызваляць, выратаўваць, выручаць, выслабляць, дагаджаць, кансультаваць, падмацоўваць, падтрымліваць, пасрэднічаць, садзейнічаць, спрыяць, уладкоўваць, устроіваць, шэфстваваць* і іншым.

Сярод названых дзеясловаў дапамогі можна вылучыць тры падгрупы: 1) дзеясловы спрыяння (*дапамагаць, памагаць, садзейнічаць, спрыяць* і іншыя); 2) дзеясловы выратавання (*выбаўляць, вызваляць, выратаўваць, выручаць, выслабляць* і іншыя); 3) дзеясловы апекі (*апекаваць, уладкоўваць, устроіваць, шэфстваваць* і іншыя). Асобна мы вылучылі прэдыкаты *кансультаваць* і *пасрэднічаць*, якія не складаюць якіх-небудзь падгруп, што звязана з іх семантыкай і ўмовамі спалучальнасці.

Разгледзім больш падрабязна асаблівасці семантычнай спалучальнасці дзеясловаў дапамогі (прыклады ўзяты з электроннага рэсурсу www.knigi.com шляхам суцэльнай выбаркі).

1. Падгрупа дзеясловаў спрыяння (*дагаджаць, дапамагаць, памагаць, садзейнічаць, спрыяць* і іншыя) утрымлівае ў сваім значэнні сему 'аказваць дапамогу, садзейнічаць, даваць патрэбны вынік'. Агульнай сінтаксічнай прыметай дзеясловаў спрыяння з'яўляецца іх магчымасць кіраваць:

а) N_{Dat}. У якасці залежных слоў выступаюць:

✓ адушаўлёныя назоўнікі (напрыклад, *сябар*): *У той самай Спаса-Праабражэнскай царкве я цяпер працую, дапамагаю даўняму сябру, мастаку-рэстаўратару* (Наша Ніва);

✓ канкрэтныя назоўнікі, якія абазначаюць сацыяльныя інстытуты і арганізацыі (напрыклад, *манастыр*): *Па-першае, паэт мусіў спрыяць манастыру, што даў яму прытулак* (У. Арлоў, Г. Сагановіч);

✓ абстрактныя назоўнікі са станоўчай семантыкай, якія абазначаюць працэс (напрыклад, *рост*): *З'явіліся цэлыя паселішчы смаляроў, катляроў,*

грабароў, шаўцоў, кавалёў. Усё гэта **спрыяла росту** мясцовага рынку (С. Акіньчыц);

б) N_{Acc}. У якасці залежных слоў могуць выступаць:

✓ адушаўлёныя назоўнікі (напрыклад, *чэхі, немцы і іншыя*): *Яго [князя] з усіх бакоў асадзілі, не вырвецца: падтрымае чэхаў – немцы ўскінуцца, падтрымае немцаў – чэхі паўстануць* (К. Тарасаў);

✓ канкрэтныя назоўнікі, якія абазначаюць сацыяльныя інстытуты і арганізацыі (напрыклад, *Польскі інстытут*): *Вунь палякі ўсяляк падтрымліваюць Польскі інстытут, які прапагандуе іх культуру за межамі краіны* (Наша Ніва);

✓ абстрактныя назоўнікі са станоўчай семантыкай, якія абазначаюць адцягненае паняцце, уласцівасць (напрыклад, *парадак*): *Толькі намаганнем апошніх сіл удавалася Уладзіміру падтрымліваць хоць нейкі парадак у сваёй агромністай дзяржаве* (В. Чаропка);

в) сінтаксемай *у + N_{Loc}*: *А суседзі за сцяной нам у вольнасцях спрыялі, / Віншавалі з навіной* (Р. Крушына). У якасці залежных слоў выступаюць абстрактныя назоўнікі, якія абазначаюць паняцце, апрадмечанае дзеянне;

г) сінтаксемай *на + N_{Acc}*: *Пры гэтым ведаем, што тым, хто любіць Бога, хто пакліканы на Яго пастанове, усё спрыяе на добрае* (Біблія).

Дадзены спосаб выражэння залежнага слова характэрны для тэкстаў біблейскага тыпу, дзе ў якасці залежных слоў выступаюць абстрактныя субстантываваныя назоўнікі;

д) інфінітывамі, якія ў адпаведнасці з класіфікацыяй дзеясловаў М. У. Усеваладавай, адносяцца да акцыянальных дзеясловаў, што абазначаюць фізічныя, інтэлектуальныя ці ментальныя дзеянні і працэсы [2, с. 57]. Прычым з групы дзеясловаў спрыяння з інфінітывамі ўжываюцца толькі дзеясловы *дапамагаць, памагаць* [3, с. 114–115]. Напрыклад: *Дапамагаю маме выбіраць бульбу* (Наша Ніва);

е) непадзельнымі словазлучэннямі тыпу *адзін аднаму, адна адну, сам сабе* ў тым выпадку, калі гаворка ідзе пра ўзаемадапамогу асоб.

Напрыклад: *Мы ўсё даём адзін аднаму і дапамагаем адзін аднаму, калі гэта неабходна* (А. Ліндгрэн).

2. Падгрупа дзеясловаў выратавання (*выбаўляць, вызваляць, выратаўваць, выручаць, выслабляць і іншыя*) аб'ядноўваецца агульнай семай 'рабіць свабодным каго-небудзь, што-небудзь, дапамагаць пазбегнуць гібелі, небяспекі'. У сінтаксічным плане дзеясловы выратавання могуць спалучацца з:

а) сінтаксемай *ад + N_{Gen}*: *А я сапраўды пачаў думаць, як вызваліць Таню ад Шама* (В. Хомчанка). У якасці залежных слоў выступаюць:

✓ адушаўлёныя назоўнікі (напрыклад, *шведы*): *Затое сумеснымі намаганнямі сапезжыныцы вызвалілі ад шведаў Курляндую* (В. Чаропка);

✓ абстрактнымі назоўнікамі з негатыўнай семантыкай, што абазначаюць цяжкае становішча, у якое трапіў чалавек (напрыклад, *смерць, распач і іншыя*): *Але тады я адчуваў, што камусьці патрэбны, тады я ведаў, што **выратоўваю** кагосьці ад смерці ці распачы, а гэта патрэбна і самому* (Ш. Цвейг);

б) сінтаксемай з (з-за) + N_{Gen}: *Грузнучы ледзь не да пояса, перавальваючыся, з гарэзнай усмешкай рушыў да Ганны. Маладую трэба **выручыць з бяды!*** (І. Мележ). Залежныя словы ў дадзеных сказах выражаюцца:

✓ неадушаўлёнымі назоўнікамі, якія называюць месца зняволення (напрыклад, *міліцыя*): *“Сын, сын, знаходзіш ты на сваю галаву розныя прыгоды... Колькі намучылася з табою дома – і з **міліцыі** **выслабаныя**, штраф плаціўшы, задобрвала, каб у суд не падавалі”* (А. Бароўскі);

✓ абстрактнымі назоўнікамі з негатыўнай семантыкай, што абазначаюць цяжкае становішча (напрыклад, *бяда*): *Аднойчы мяне беглы катаржнік **вызваліў са страшэннай бяды*** (У. Караткевіч);

в) сінтаксемай з-пад + N_{Gen}: *Вышэй уздымайся, стальны малаток! / Выкоўвай жыццё беларусу! / Ідзі бараніць свой радзімы куток! / Народ **вызвальяць з-пад прымусу!*** (А. Змагар). У якасці залежных слоў выступаюць неадушаўлёныя назоўнікі, якія называюць месца зняволення (напрыклад, *варта*): *Праз месяц пасля арышту Жылку **вызвальяюць з-пад варты*** (У. Жылка);

г) N_{Acc}: *Бацька і Мікола былі паўінвалідамі. Дзіва няма, што Янук стараўся **выручаць іх** пры цяжэйшых работах* (К. Акула). Залежныя словы ў дадзеным выпадку выражаюцца праз:

✓ адушаўлёныя назоўнікі (напрыклад, *чалавек*): *Здараецца, у час самай вялікай небяспекі **чалавека выратоўвае** выпадак* (А. Ліндгрэн);

✓ абстрактны назоўнік 'жыццё', які свядома ўжываецца аўтарам там, дзе яго можна апусціць, каб падкрэсліць сэнсавую значнасць дадзенага члена сказа. Напрыклад: *Я **выратую** яму жыццё, і ён дапаможа мне **вырвацца на волю*** (Д. Дэфо). Параўнаем: *Я **выратую** яго, і ён дапаможа мне **вырвацца на волю***;

д) непадзельнымі словазлучэннямі тыпу *самога сябе*. Напрыклад: *Вызвальяючы грамадства, чалавек **вызвальяе і аднаўляе самога сябе*** (А. Сміт).

3. Падгрупа дзеясловаў апекі (*апекавацца, апекаваць, уладкоўваць, устройваць, шэфстваваць і іншыя*) мае ў сваім значэнні дадатковую сему 'дапамагаць каму-небудзь у вырашэнні асабістых пытанняў, звязаных з працаўладкаваннем, жылём, адпачынкам'. Аналіз фактычнага матэрыялу паказаў, што прэдыкаты апекі спалучаюцца з:

а) N_{Acc}: *...адчуўшы палёжку, стала на ногі: **падала** раницю карову, потым рушыла **касіць канюшыну, і Карпачысе, якая **апекавала яе**** пад час*

хваробы, давялося з крыкам і гвалтам адбіраць касу... (В. Мудроў).

У якасці залежных слоў выступаюць:

✓ адушаўлёныя назоўнікі (напрыклад, *родзічы*): *Марыя-Луіза магла адкрыць краму з хлопцам або з мужчынам, які старэйшы за яе. Многія такім чынам уладкоўваюць сваіх родзічаў* (Б. Клавэль);

✓ канкрэтныя назоўнікі, якія абазначаюць сацыяльныя інстытуты і арганізацыі (напрыклад, *гімназія*): *Калі Янушу надыйшло трынаццаць гадоў, бацька паслаў яго ў толькі што заснаваную кальвінскую гімназію ў Слуцку, якую апекавалі мясцовыя органы ўлады* (В. Чаропка);

б) сінтаксемай *над* + N_{Inst}: *На гэты раз Косця і Генрых, якія добраахвотна шэфствавалі над Славікам, добра-такі намылілі карак яму* (І. Шамякін). Залежныя словы ў такіх сказах выражаюцца праз:

✓ адушаўлёныя назоўнікі (напрыклад, *сіроты*): *Жонка бургамістра Цішчанкі, замольваючы грахі свайго мужа, займалася дабрачыннасцю –*

апекавалася над сіротамі (І. Шамякін);

✓ канкрэтныя назоўнікі, якія абазначаюць сацыяльныя інстытуты і арганізацыі (напрыклад, *школа*): *Трактарны завод шэфствуе над 79-й*

школай: будзе для яе спортзалу і басейн (Наша Ніва);

в) інфінітывамі. Прычым з групы дзеясловаў апекі з інфінітывамі ўжываюцца толькі дзеясловы *ўладкоўваць, устройваць* [3, с. 117] у значэнні 'дапамагаць паступіць на работу, вучобу, атрымаць месца дзе-небудзь' [4, т. 5, кн. 2, 9; с. 69]. Напрыклад: *Завод устройваў сваіх працоўных адпачываць у санаторыі і дамы адпачынку* (Наша Ніва).

4. Дзеяслоў *кансультаваць* мае значэнне 'даваць кансультацыю – параду спецыяліста па якому-небудзь пытанню' [4, т. 2, с. 619]. Дадзены прэдыкат з'яўляецца пераходным і ўжываецца з N_{Acc} без прыназоўніка: *Мне ўсё сказаў чалавек: "Ён заняты на кансультацыі...". Да дванаццаці ночы! Не першы раз ты "кансультуеш" яе ... да позняй ночы!* (І. Шамякін).

У сказах дзеяслоў *кансультаваць* спалучаецца з:

✓ персанальнымі назоўнікамі: *Кансультаваў Дз. Мендзялеева яго прыяцель, інжынер Леанард Іваноўскі* (Наша Ніва);

✓ канкрэтнымі назоўнікамі, якія абазначаюць сукупнасць людзей: *Ён прыехаў сюды дарадцам, які кансультаваў дывэрсійныя атрады, як правільна разбураць камунікацыі* (Наша Ніва).

5. Дзеяслоў *пасрэднічаць* абазначае 'займацца пасрэдніцтвам, быць пасрэднікам, г. зн. тым, хто 1) садзейнічае пагадненню, здзелцы паміж кім-небудзь; 2) дапамагае наладзіць кантакт паміж кім-небудзь, чым-небудзь' [4, т. 4, с. 86]. Пры дзеяслове *пасрэднічаць* абавязкова павінен прысутнічаць залежны кампанент, выражаны сінтаксемай *паміж* + N_{Inst},

які абазначае асобу, людзей: *З чаго ж гэта Ягайлу ды Вітаўту паміж
праваслаўнымі і каталікамі пасрэднічаць?* (К. Тарасаў).

МГПУ им. И.П.Шамякина

Такім чынам, дзеясловы дапамогі спалучаюцца з канкрэтнымі адушаўлёнымі і неадушаўлёнымі, а таксама з абстрактнымі назоўнікамі пэўнай семантыкі. Прычым кожная падгрупа дзеясловаў дапамогі на сінтаксічным узроўні мае адмысловыя спосабы выражэння залежнага слова. Акрамя назоўнікаў, пры дзеясловах дапамогі могуць ужывацца інфінітывы і непадзельныя словазлучэнні.

Літаратура

1. Беларуская палічка [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: www.knihi.com. – Дата доступу: 10.02.2007.
2. Всеволодова, М. В. Теория функционально-коммуникативного синтаксиса: Фрагмент прикладной (педагогической) модели языка: учебник / М. В. Всеволодова. – М.: Изд-во МГУ, 2000.
3. Красных, В. И. Русские глаголы и предикативы: Словарь сочетаемости / В. И. Красных. – М.: Арсис лингва, 1993.
4. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. / пад агул. рэд. К. К. Атраховіча (К. Крапівы). – Мінск: БелСЭ, 1977–1984. – Т. 1–5.

Т. И. Ларина (Беларусь, Гродненский государственный университет имени Янки Купалы)

СПЕЦИФИКА РЕЧЕВОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ ОНОМАСТИЧЕСКИХ ТРОПОВ В ПУБЛИЦИСТИКЕ

Слово – одно из величайших орудий человека. Бессильное само по себе, оно становится могучим и неотразимым, сказанное умело, искренне и вовремя. Оно способно увлечь за собой самого говорящего и ослеплять его и его окружение своим блеском.

А. Кони

Данная публикация посвящена исследованию специфики речевого воздействия ономастических тропов в публицистике. Проблематика работы обозначена в русле дискурсивно-когнитивной парадигмы лингвистических исследований.

В начале XXI века наблюдается обострение мировой общественно-политической ситуации, ее активное освещение в международных и местных средствах массовой информации и, как следствие, повышение к ней интереса носителей языка различных лингвокультур. Современная лингвистика поднимает проблему взаимодействия адресанта и адресата. В свойствах, функциях и механизме образования тропов заложены основания для суггестивного воздействия на адресата.

Под *тропом* мы понимаем семантически преобразованные языковые единицы в экспрессивной функции. Троп – это любая языковая единица,

имеющая смещенное значение, т. е. второй план, просвечивающийся за буквальным значением. Взаимодействие и взаимообогащение двух смыслов является источником выразительности. Под *ономастическим тропом* мы понимаем – прецедентное имя собственное, которое приобрело речевую семантику и употребляемое в суггестивной функции для экспрессивного обозначения событий и персоналий.

Современные публицистические тексты характеризуются большим удельным весом прецедентных феноменов, к которым относятся прецедентное имя, прецедентное высказывание, прецедентный текст, прецедентная ситуация. Прецедентными феноменами называется особая группа вербальных или вербализуемых феноменов, которые известны любому среднему представителю того или иного лингвокультурного сообщества и входят в когнитивную базу этого сообщества [1, с. 148]. Феномен прецедентности основывается на общности фоновых знаний адресата и адресанта – социальных, культурных или языковых. Прецедентные феномены отражают в тексте национальные культурные традиции в оценке и восприятии исторических событий и лиц, мифологии, памятников искусства, литературы, произведений устного народного творчества [3, с. 149]. Как известно, прецедентные имена собственные, используемые в качестве средств вторичной номинации и предикации, обладают высоким тропеическим потенциалом в газетном дискурсе. Специфику национального дискурса определяют прецедентные феномены, входящие в состав тропов, которые способны «1) выполнять роль эталона культуры, 2) функционировать как свернутая метафора, 3) выступать как символ какого-либо феномена или ситуации (взятых как совокупность некоторого набора дифференциальных признаков)» [2, с. 71].

Средства массовой информации, находящиеся в фокусе исследования данной работы, демонстрируют высокую степень проявления социальных взаимосвязей между различными единицами социума. Язык – это зеркало народной культуры, народной психологии и философии. Интерес к внутренней форме собственных имен в составе публицистических произведений, их характеру, их смысловой роли в узком и широком контекстах усиливается как в лингвистических, так и журналистских исследованиях.

Наиболее часто имя собственное употребляется в тропеической функции метафоры и сравнения для создания желаемого эффекта.

Например: *Jarosław Kaczyński używa takiej retoryki jak Adolf Hitler, a PiS ma program bardzo podobny do NSDAP* (W, 17 lutego, 2010); *В том, что касается российского детектива, Татьяна Витальевна Устинова - это неизменный «респект и уважуха»...главная авторская «фишка» Устиновой проста до гениальности и представляет собой прочнейший сплав «форматного» детектива-расследования (классический образец – романы Агаты Кристи) и столь же «форматного» женского любовного*

романа, т. е. жанра, представляющего собой бесконечные вариации сюжета про встречу Золушки с Прекрасным Принцем (или Прекрасной Принцессой с «Золушкой») (АиФ, 17 февраля, 2010).

Целью антропонимической метафоры практически всегда является оценка с определенной стилистической задачей (мелиоративной, пейоративной, инвективной и т. д.). Во многих случаях одно и то же образное средство, взаимодействуя с единицами разной семантики, формирует различные метафорические значения. Ср.: *Лучшая «Золушка» России, причем судьбу героини невица отождествляет с собственной* (Известия, 4 декабря, 2001) – в данном примере через прецедентную ситуацию раскрывается ядро антропонимического концепта прецедентного поэтонима *Золушка* (*Золушка* – бедная падчерица, ставшая принцессой), причем для создания мелиоративной оценки поэтоним *Золушка* может употребляется и в мужском роде (как видно из примера выше); *Care, in general, is a Cinderella service. It pays badly. This is minimum wage territory* (The Times, November 7, 2005) – в данном примере задействовано лишь периферийное содержание поэтонима *Cinderella*, которое порождает метафорическое значение «плохо оплачиваемая услуга». В составе сравнения поэтоним *Cinderella* раскрывает еще одно свое периферийное значение «точно подходить, как туфелька Золушке»: *Two of the main themes of England's cricket this winter — new players fitting like Cinderellas into vacant slippers while older hands throw away hard-won advantages — were faithfully reproduced on the second day of the Bombay Test* (Times, March 20, 2006) – данное сравнение применимо к новым игрокам, вошедшим в команду по крикету.

Ономастическая метафора и сравнение предполагает также локализацию понятия, формирующегося в процессе осмысления и оценки реальности. Прецедентные имена в публицистике часто используются во множественном числе: *В 90-е годы в нашем государстве на свет повылезало очень много вот таких вот пронырливых Чичиковых. Им на смену должны прийти настоящие люди* (АиФ, 1 сентября, 2004); *Yes, all these things mattered. But what mattered more was this enduring truth: that you, the American people, at your core, were, as you remain, every bit as optimistic as your Roosevelts, your Reagans and your Obamas* (Times Online, March 4, 2009). В этих случаях при употреблении того или иного прецедентного имени из всего многообразия характеристик данного феномена выделяется некий весьма ограниченный набор признаков, остальные же отбрасываются как несущественные.

Особым случаем антропонимической метафоры являются конструкции с отрицанием, основанные на соотношении индивидуумов по контрасту: *Впрочем, Олег Романцев – это не Фунт, а скорее, Остап Бендер, этаким авантюристом новейшего российского футбола* (Совершенно секретно, 7 июля, 2003); *Może więc Clinton nie jest*

Churchillem, lecz Nevillem Chamberlainem, brytyjskim premierem, którego politykę obłaskawiania Churchill w latach 30. zawzięcie krytykował' (GW, 19 kwietnia, 2001); *Прусак и ДПП – это не«Ленин и партия»* (Известия, 21 февраля, 2003); *Yet Mr. Guzmán, who is known as El Chapo, or Shorty, is no Zorro, nor a Robin Hood. Law enforcement officials on both sides of the Rio Grande say he has almost single-handedly ignited the underworld war that is sweeping Mexico and has caused the demise of dozens of drug traffickers, police officers, federal agents and bystanders in recent months* (NY Times, February 9, 2005); *Obama is no Gorbachev, but if he lucky, he will end up as a third-rate version of Johnson. Oh well, at least he got the failed bankers back all of their lost money, plus much more. And he will be giving jobs to about 35,000 of our sons and daughters working for his ego trip in Afghanistan* (NY Times, December 3, 2009).

В современной прессе при анализе политической ситуации в стране часто используется антропоним *Горбачев*, причем он выступает в качестве вспомогательного компонента, как для отечественных, так и зарубежных политиков, актуализируя различные признаки. Ср.: *Президент Медведев странно повторяет Горбачева. То же многословие, переизбыток назидательных и очевидных сентенций. То же стремление что-то без конца реформировать. Рассуждения о свободе, демократии, новых мировых отношениях. Упоительные встречи с международными лидерами и нескрываемое от этих встреч удовольствие. Вместо горбачевского «ускорения» – медведевская «модернизация», а вместо Чернобыльской катастрофы – авария на Саяно-Шушенской ГЭС* (Завтра, 30 сентября, 2009); *Барак Обама всё больше начинает смахивать на незабвенного Михаила Сергеевича. Вместо внятной экономической программы – гладкие речи с обтекаемыми формулировками и общими словами. Вместо разработки жестких антикризисных мер – некие пиарно-пропагандистские затеи* (Завтра, 4 февраля, 2009); *Barack Obama: the anti-Mikhail Gorbachev of the 21st Century? Why does it look like he is leading this country to the brink of collapse under the guise of economic reform and expansion of foreign military activity?* (NY Times, January 27, 2010).

Часто объектами сравнения выступают не только персоналии, но и в целом ситуации, события, в которых эти персоналии участвовали: *Переговоры Барака Обамы с Дмитрием Медведевым, которые проходят под флагом «перезагрузки», зеркально воспроизводят переговоры Буша-старшего с Горбачевым, проходившие под флагом «перестройки»...В сознании российской общественности сегодняшние переговоры Обамы и Медведева вызывают мучительный ряд воспоминаний и ассоциаций, порождают глубинные подозрения и страхи* (Завтра, 8 июля, 2009); *Mikhail Gorbachev won the Nobel Peace Prize in 1990. A year later, he was out of power and the Soviet Union had dissolved. I don't mean to compare Barack Obama to Gorbachev, who was, whatever his*

faults, a truly historic and courageous figure. But let's hope the parallel extends this far: that a year from now the Democrats suffer a major electoral repudiation, and that the New Liberalism goes the way of Reform Communism (NY Times, October 9, 2009).

Экспрессивность и суггестия сравнения повышаются, когда сопоставляемые реалии принадлежат к разным категориям и, соответственно, «левая» и «правая» части сравнения представлены онимами разных типов, например топонимами и поэтическими антропонимами: *Россия не раба. Что угодно, но не это. Она полюбила Запад, как Татьяна Ларина Евгения Онегина. Полюбила, считая, что у него есть эгрегор, дух, высшая идеальная правда. Когда она видит, что этого нет, происходит то, что описано у Пушкина. Губы шепчут: "Уж не породия ли он?"* (Завтра, 3 сентября, 2008); *Россия, как Остап Бендер, знает на самом деле только один ход: «против США». Анекдотическая ситуация – партии нет, а ход остался! И Россия его упорно делает и делает... Зачем? Так ведь – других-то всё равно не знает* (Завтра, 3 февраля, 2010).

Для описания и оценки событий часто применяется аллюзия – особый прием текстообразования, заключающийся в соотношении содержания текста с прецедентным фактом, историческим или литературным, намек на реальный факт, который предполагается общеизвестным. Например: *Верховный Совет боролся с Ельциным по определенным правилам, предложенным в Конституции. Когда Борис Николаевич увидел, что ему ставят «мат», он взял эту «шахматную доску» и трахнул по голове того, с кем играл* (РГ, 1994, 28 марта). В тексте содержится прозрачный намек на известный эпизод из романа «Двенадцать стульев». Аллюзия подталкивает к выводу: президент играет не по правилам, мошенничает, предпочитает действовать с позиции силы. Образ Остапа Бендера многократно используется в политическом дискурсе для обличения нечестности, нечистоплотности. *Julia walczy z wiatrakami. Julia Tymoszenko przechodzi do ofensywy. Wydawałoby się, że po bezwarunkowej akceptacji przebiegu głosowania przez społeczność międzynarodową, wszelkie próby zakwestionowania wyborów prezydenckich są skazane na porażkę. Ambitnej pani premier nie straszna jednak żadna przeszkoda* (W, 17 lutego. 2010) – в данном примере автор отсылает нас к роману Сервантеса «Дон Кихот», намекая, что это бессмысленная затея и враги – это всего лишь ветряные мельницы. *Seeing Google with the eyes of Forrest Gump* (NY Times, 10 Aug, 2004) – прецедентное имя собственное *Forrest Gump* входит в состав тропа (аллюзии) и отсылает нас к одноименному фильму, что раскрывает смысл высказывания, т. е. смотреть на *Google* глазами умственно неполноценного человека, которому судьба предоставляет шанс разбогатеть, инвестируя в «фруктовую компанию» *Apple*.

Наблюдения над публицистическими текстами показали, что во многих случаях прецедентные имена собственные, входящие в состав ономастических тропов, предоставляют возможность избежать штампованных и избитых выражений, повысить интерес читателя к газетному материалу, привлечь внимание к публикуемой статье, так как они хорошо приспособлены для выражения позиции издания и автора.

Литература

1. Гудков, Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации / Д. Б. Гудков. – М., 2003.
2. Красных, В. В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? / В. В. Красных. – М., 2003.
3. Немирова, Н. В. Лексикографическое описание прецедентных имен / Н. В. Немирова // Language and Literature. – 2004. – Вып. 20.

В. В. Маршэўская (Беларусь, Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы)

ВЫКЛІЧКАВЫЯ ФРАЗЕЛАГІЗМЫ-КЛЕНІЧЫ

Да выклікавых адносяцца фразеалагічныя адзінкі, якія выражаюць розныя пачуцці, валявыя пабуджэнні, заклікі і даюць экспрэсіўныя ацэнкі, але не называюць іх. Звычайна выклікавыя выразы падзяляюцца на наступныя семантычныя групы: выразы пэўных эмоцый, выказванні валявых імкненняў, разнастайныя пажаданні, выразы згоды, формулы этыкету і запрашэнні, клятвы (кленічы, праклёны) і інш.

Глумачальны слоўнік беларускай мовы падае тры значэнні слова *праклён*: 1) ‘лаянкавае слова, лаянка, абурэнне’; 2) ‘крайняе асуджэнне, якое суправаджаецца злавесным прадраканнем, пажаданнем’; 3) у знач. *выкл.* ‘ужываецца для выказвання гневу, раздражнення, абурэння’ [9, с. 334]. Як сінонімы да гэтага слова выступаюць *кленічы* (‘праклёны, кляцьба’) і *кляцьба* – 1) ‘дзеянне паводле значэння дзеяслова *клясьці* (=пасылаць праклёны; праклінаць)’; 2) ‘словы лаянкі, якімі выражаюць пажаданне зла, няшчасця каму-н.; праклён’ [9, с. 607, 704].

Праклёны даследаваліся (і даследуюцца) у розных аспектах: з боку іх структуры, як жанравая разнавіднасць маўленчаэтыкетнай сітуацыі “абяцанне”, як тэкст і этналінгвістычны феномен, як моўна-выяўленчыя сродкі ў беларускай літаратуры і інш. [1, 2, 8, 11]. Аднак думкі даследчыкаў адносна статусу праклёнаў (кленічаў, кляцьбы) вельмі разнастайныя.

Ёсць меркаванне (М. Грынблат і інш.), што праклёны павінны далучацца да выслоўяў і разглядацца як асобны малы жанр вуснай народнай творчасці. “Выслоўі – гэта тэрмін, які мы выбралі ўмоўна для абазначэння той незлічонай колькасці кароткіх вусных твораў і ўстойлівых

словазлучэнняў, што не з'яўляюцца ні прыказкамі, ні прымаўкамі, ні фразеалагізмамі ў вузкім сэнсе, хоць нярэдка і падобныя да іх, асабліва да прымавак” [4, с. 5]. Аднак з такім меркаваннем наўрад ці можна пагадзіцца. Варта нагадаць словы рускага фразеолога А. Малаткова, які аспрэчваў правамернасць самога існавання паняццяў “шырокі” і “вузкі” сэнс фразеалагізма: “няма аб’ёму фразеалагічных адзінак мовы ў “шырокім” або “вузкім” сэнсе слова, такое вызначэнне аб’екта фразеалогіі ненавуковае; у склад фразеалагізмаў *колькасна* ўключаюцца *ўсе* адзінкі мовы, якія *якасна* вызначаюцца як фразеалагізмы” [7, с. 18].

Іншыя даследчыкі (А. Аксамітаў, І. Лепешаў і інш.) не без падстаў разглядаюць кленічы сярод выклічнікавых фразеалагізмаў (семантычныя групы “фразеалагізмы-пажаданні” і “фразеалагізмы-клятвы”). Як адзначае І. Лепешаў, сярод даследчыкаў фразеалогіі ўсё большае прызнанне атрымлівае семантычная канцэпцыя. Паводле гэтай канцэпцыі, “фразеалагізм – гэта ўстойлівая, узнаўляльная, не менш як двухкампанентная моўная адзінка, якая спалучаецца са словамі свабоднага ўжывання і мае цэласнае значэнне, не роўнае суме значэнняў яе кампанентаў (калі іх разглядаць на ўзроўні слоў). Галоўная, вызначальная прыкмета фразеалагізма – яго семантычная цэласнасць, унутранае сэнсавое адзінства, нераскладальнае на асобныя значэнні кампанентаў” [5, с. 6]. Зыходзячы са сказанага, варта лічыць правамерным уключэнне часткі праклёнаў (кленічаў) у граматычны разрад выклічнікавых фразеалагізмаў. Заўважым яшчэ раз, што пад часткай праклёнаў маюцца на ўвазе тыя выразы, што маюць “семантычную цэласнасць, унутранае сэнсавое адзінства, нераскладальнае на асобныя значэнні кампанентаў”.

Выклічнікавыя фразеалагізмы аб’ядноўваюцца ў структурны тып “нячленны (нерасчлянёны, непадзельны) сказ”. У такіх сказах няма і не можа быць ні галоўных, ні даданых членаў сказа, таму выклічнікавыя выразы не маюць і ўласнай структурнай схемы; яны могуць быць толькі аналагічныя некаторым схемам, якія існуюць у мове. Напрыклад, у асобных фразеалагізмах-кленічах выразна праяўляецца знешні паказчык – інфінітыў (*праваліцца мне на гэтым месцы, адсохні мне язык* і пад.); можна вылучыць выразы, першым кампанентам якіх з’яўляецца злучнік *каб* (*каб на яго ліха, каб я так жыў, каб пуста было* і пад.). Аднак не ўсе фразеалагізмы са злучнікавым кампанентам *каб* функцыянуюць як кленічы, напрыклад, *каб кот убрыкнуў* (каго) ‘выказванне здзіўлення, захаплення’ (уваходзіць у семантычную групу “эмацыянальныя фразеалагізмы”), *каб <i>духу (смуроду, паху) не было* (чыйго <дзе>) ‘выказванне катэгарычнага патрабавання, каб хто-н. тут жа знік і больш не паказваўся’ (семантычная група “пабуджальныя, або волевыяўленчыя фразеалагізмы”) і інш.

“Выражаючы разнастайныя эмоцыі, выклічнікавыя фразеалагізмы хоць і не валодаюць намінацыйнай функцыяй, але, як і словы-выклічнікі,

«маюць усвядомлены калектывам сэнсавы змест» [6, с. 137]. Аналізуючы выклічнікавыя фразеалагізмы-кленічы беларускай, рускай і ўкраінскай моваў [5, 9, 10], намі было заўважана, што сярод іх пераважаюць **выразы зласлівай лаянкі**. Напрыклад, бел. *ні дна ні пакрышкі* (каму, чаму) 'пажаданне ўсяго найгоршага' (сінонімамі да гэтага выразу выступаюць адзінкі *гары ён гарам, каб пуста было* (каму), *прападзі прападам* (што, хто)); *каб зямля не насіла* (каго) 'выказванне абурэння і пажадання смерці каму-н.' (яму сінанімічны выраз *няхай (хай) сарочка не чапае* (каго)); руск. *чтоб ты треснул* 'ругательное, злое выражение негодования', <чтоб> *лукавый взял* (кого) 'бранное пожелание кому-либо чего-либо плохого'; укр. *щоб очі повилазили (вилізли)* (кому, чий) 'ужив. як побажання лиха комусь'; *бодай (щоб і т.ін.) ноги (язык і т.ін.) покорчило* (кому) 'ужив. як лайка з побажанням всего недоброго'.

Як **незласлівая лаянка** функцыянуюць у рускай мове выразы *пёс его* (*меня, тебя, их и т.п.*) *возьми* 'вид добродушной брани, выражающей возмущение, недовольство кем-либо или чем-либо'; устарэлы выраз *волк тебя (вас и т.п.) ешь (заешь)* 'вид простодушной, незлобной брани, лёгкого порицания'; гутарковы *ешь ты мухи с комарами*.

Прысяганні-самапраклёны (*кляцьба*) выступаюць як клятвеннае запэўненне ў справядлівасці сказанага: бел. *праваліцца мне на гэтым месцы* 'клянуся, што гэта так. Клятвеннае запэўненне, што сказанае справядліва' (яму сінанімічныя выразы *адсохні мне язык, каб я з гэтага месца не сышоў (не ўстаў)*, *каб я <так> жыў, не сысці мне з гэтага месца*); руск. *лопни мои глаза* 'клятвенно заверяю, клянусь самым дорогим (что я прав, сделаю что-либо, оправдаю чье-либо доверие и т.п.)'; укр. *бий мене нечиста сила* 'ужив. як клятва, запевнення в правдивості чого-н.'.

Уласна праклёны фразеалагічнага тыпу адзінкавыя: рускі ўстарэлы выраз *в геенну огненную* 'вид проклятия'; украінскія выразы *щоб побила руда глина* (кого) 'уживається як прокляття і віражае побажання кому-небудзь нешчасця, всего недоброго', *щоб тебе (його, її і та ін.) на кусники порвало* 'уживається як прокляття, побажання смерті, загібелі кому-н.'; беларускі двухзначны выраз *калом зямля* (каму) у 2-м сваім значэнні ўжываецца як праклён подламу, шкоднаму чалавеку, як пажаданне хутчэйшай смерці каму-небудзь. Гэта яшчэ раз пацвярджае думку М. Грынолата, што "народ асуджальна ставіцца да злосных, "смяртэльных" праклёнаў, асабліва калі яны скіраваны да чалавека, да сваіх бліжніх, аднавяскоўцаў" [4, с. 17].

Выклічнікавыя фразеалагізмы пераважна нязменныя, сінтаксічна не звязваюцца са структурай сказа і не з'яўляюцца членамі сказа. Аднак у іх складзе сустракаюцца адзінкі з адхіленнем ад агульнага правіла. Фразеалагізмы-кленічы могуць уступаць у сувязь дапасавання з залежнымі ад іх словамі (*щоб очі повилазили (вилізли)* (чий) і пад.), кіраваць залежным словам і толькі ў такім акружэнні рэалізавацца як моўныя адзінкі (*каб*

пуста было (каму) і пад.). У некаторых адзінках асабовы займеннікавы кампанент можа змяняцца ў залежнасці ад маўленчай сітуацыі (*щоб тебе* (його, її і та ін.) на *кусники порвало* і пад.).

Такім чынам, да фразеалагізмаў-кленічаў варта адносіць выразы лаянкі ці пажадання зла, прысяганны-самапраклены і інш., якія не могуць падпадаць пад метады кампанентнага аналізу, паколькі яны структурна і семантычна непадзельныя.

Літаратура

1. Аксамітаў, А. Функцыянаванне і ўспрыняцце фразеалагізмаў у тэксце твораў Якуба Коласа / А. Аксамітаў // Роднае слова. – 1996. – № 7. – С. 63–75.
2. Албут, А. А. Праклены як тэкст і этналінгвістычны феномен / А. А. Албут // Працы кафедры сучаснай беларускай мовы / пад рэд. А. Я. Міхневіча. – Мінск: РІВШ, 2008. – Вып. 7. – С. 13–16.
3. Беларускі фальклор: энцыклапедыя: у 2 т. – Мінск: БелЭн, 2005–2006.
4. Выслоўі / рэд. тома А. С. Фядосік. – Мінск: Навука і тэхніка, 1979. – 520 с.
5. Лепешаў, І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў: у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск: БелЭн імя П. Броўкі, 2008.
6. Лепешаў, І. Я. Фразеалогія сучаснай беларускай мовы: вучэб. дапам. для філал. фак. ВНУ / І. Я. Лепешаў. – Мінск: Выш. школа, 1998. – 271 с.
7. Молотков, А. И. Основы фразеологии русского языка / А. И. Молотков. – Л.: Наука, 1977. – 283 с.
8. Піваварчык, Т. Маўленчаэтыкетная сітуацыя “абяцанне”: жанравыя разнавіднасці / Т. Піваварчык // Роднае слова. – 2000. – № 7. – С. 43–49.
9. Глумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5-ці т. / пад агульн. рэд. К. К. Атраховіча (К. Крапівы). – Мінск: БелСЭ, 1977–1984. – Т. 1–5.
10. Фразеологический словарь русского литературного языка: в 2 т. / сост. А. И. Фёдоров. – М.: Цитадель, 1997.
11. Фразеологічний словник української мови / уклад.: В. М. Білоноженко [та ін.]: у 2-х книгах. – К.: Наук. думка, 1999.
12. Яновіч, А. І. Асаблівасці структуры тэксту малых форм беларускага фальклору / А. І. Яновіч // Шануючы спадчыну Я. Карскага...: трэція навуковыя чытанні. – Гродна: ГрДУ, 1992. – С. 65–69.

Т. Н. Полевая (Беларусь, Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны)

ИМПЛИЦИТНОЕ ВЫРАЖЕНИЕ ОЦЕНКИ ПРИ ПОМОЩИ КОСВЕННЫХ РЕЧЕВЫХ АКТОВ В БЕЛОРУССКОМ ПУБЛИЦИСТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

Одной из характерных особенностей публицистического дискурса является его насыщенность оценочными высказываниями. Поскольку основной задачей автора является максимально эффективное убеждение читателя, влияние на его мнение, тексты средств массовой информации предлагают богатый материал для анализа именно средств имплицитного выражения оценки.

Широко распространенным в текстах публицистического стиля является использование таких речевых актов, форма которых не соответствует их функции [1, с. 231]. Рассмотрим наиболее типичные для белорусской публицистики косвенные речевые акты и особенности имплицитного выражения оценочного отношения с их помощью.

1. **Совет.** В белорусских средствах массовой информации подавляющее большинство советов выражается при помощи конструкций с использованием модального глагола *трэба*: *Трэба мець на ўвазе, што змяняюцца і самі словы, лексіка, выразы. Письменніку на данную акалічнасць трэба звяртаць пільную ўвагу. Народ трэба паважаць, ён стаіць на варце жыцця, здаровага сэнсу, логікі* (Польмя, 2008, № 12).

Распространены конструкции типа «назоўнік + павінен + дзеяслоў»: *Янка Купала, Якуб Колас – нашы духоўныя бацькі, і мы павінны пра гэта заўседы памятаць – вяртацца да іх, гартаць старонкі мастацкай спадчыны, вывучаць, выдаваць і прапагандаваць іх творы* (Польмя, 2008, № 12).

Речевые акты совета вышеназванных типов наиболее часто выражают сильную необходимость, передают настойчивость автора, нередко используются в тех случаях, когда речь идет о моральном долге или об обязанностях перед кем-либо. Соответственно, использование речевого акта совета стимулирует возникновение у читателя положительной оценки по отношению к предмету речи.

Более мягким способом выражения совета является использование лексемы *варта*. В отличие от вышеперечисленных случаев, где речь чаще идет о гражданской позиции адресанта, в данном случае в большей степени выражается личностная позиция автора, его персональное отношение к предмету речи. Например: *Не меней, як раз у год, варта пэўны час правесці дзесьці на прыродзе, у лесе, на беразе ракі, возера ці мора, пабыць аднаму, у спакоі і душэўна-псіхалагічнай раўнавазе...*

Людзі, я заўважыў, паважаюць аб'ектыўнасць, справядлівую строгасць – часам варта і пальцам на стале пастукаць, папярэдзіць таго-сяго (Польмя, 2009, № 3).

В речевом акте совета нередко используются формы глаголов повелительного наклонения: *Ну канечне, не дапускай, каб табе клалі палец у рот, але старайся, калі не перашкаджаюць нейкія асаблівыя абставіны, быць з людзьмі шчырым, адкрытым, сумленным* (Польмя, 2009, № 3).

Стоит отметить, что имплицитное воздействие на адресата зависит от того, какая именно форма повелительного наклонения была использована. В тех случаях, когда речевой акт совета выражен при помощи повелительного наклонения во втором лице единственного числа (*не дапускай*), автор пытается сократить дистанцию между собой и адресатом, обращается к нему на равных, что подсознательно воспринимается читателем с большей готовностью, и такому совету

следуют охотнее. Наоборот, форма повелительного наклонения множественного числа приводит к отдалению автора от аудитории, подчеркивает его обособленную позицию, имплицитно создает более формальную ситуацию общения, что вызывает в сознании адресатов образ человека, наделенного властью.

2. Запрет. В белорусском языке речевой акт запрета в большинстве случаев выражается сочетанием отрицательной частицы *не* с повелительным наклонением глагола, и служит для имплицитного выражения негативной оценки: *Я карыстаюся прынцыпам: калі можна стаяць, дык не сядзі, калі можна ісці, дык не стой. Гэта заклікана, як вы разумеете, падтрымліваць работу сардэчна-сасудзістай сістэмы* (Польмя, 2008, № 12).

В вышеприведенном примере категоричность запрета несколько смягчена, во-первых, дальнейшим объяснением причин, во-вторых, прямым обращением к адресату. Подразумевается, что адресат полностью понимает и разделяет позицию автора, и, таким образом, достигается большая степень имплицитного воздействия на него.

Еще один способ выражения речевого акта запрета – использование лексем *нельга*. При ее употреблении имплицитруется наиболее выраженная негативная оценка, поскольку позиция автора выражена весьма категорично и настойчиво: *Эканоміку нельга падмяняць арыфметыкай! Эканоміка развіваецца ўпэўнена, але заспакойвацца нельга* (Звезда, 19.03.2009).

3. Упрек, сожаление. В белорусском языке значение упрека могут выражать конструкции типа *варта было (б) / трэба было (б)*, для выражения сожаления часто используется выражение *на жаль*:

Элементарныя правілы паводзін кожны чалавек павінен захоўваць заўсёды, незалежна ад таго, дзе ён знаходзіцца і які яго душэўны настрой. Атрымліваецца, на жаль, не заўсёды так (Беларусь, 2009, № 3).

Сожаление может еще усиливаться путем добавления прилагательного *вялікі* (*на вялікі жаль*): *Мне былі блізкія нашы даследчыкі Уладзімір Калеснік, Рыгор Бярозкін... На вялікі жаль, іх ужо няма сярод нас* (Польмя, 2008, № 12).

Возможно также употребление оборота *шкада, што...*: *Шкада, што цяпер цікавых і арыгінальных крытыкаў стала значна менш* (Польмя, 2008, № 12).

Имплицитный оценочный смысл речевого акта сожаления заключается в противопоставлении ожидаемых и реально произошедших событий. Использование различных лексических и синтаксических средств для выражения несостоявшегося действия указывает на то, что субъект речи дает отрицательную оценку наличной ситуации. В то же время сам предмет, по поводу которого выражается сожаление, может вызывать положительное имплицитное отношение, что часто подчеркивается

использованием оценочных прилагательных, либо прилагательных, выражающих контекстуальную положительную оценку (*цікавыя і арыгінальныя крытыкі*).

4. Сообщение. Оценка может возбуждаться в сознании реципиента не только прямыми вербальными сигналами, но и самим поведением коммуникантов в наличной ситуации. В таком случае описываемые действия либо реакции людей на происходящее позволяют автору остаться в стороне, не навязывая свое мнение открыто. Тем не менее, необходимо отметить, что зачастую автор описывает именно такую реакцию, такое поведение коммуникантов, которое позволит ему косвенно повлиять на отношение читателя к предмету речи.

Данный тип речевого акта как средство выражения имплицитной оценки широко используется в белорусской лингвокультуре. Например: *Спякотным летнім днём яму стала кепска – сардэчны прыступ. Не паспеўшы дайсці да бліжэйшай лаўкі, чалавек зваліўся на тратуары. – Абыходзілі мяне, ляжачага, многія, столькі ля вуха працокала абцасаў...* (Польмя, 2008, № 11).

Моральным долгом каждого человека, увидевшего, что прохожему становится плохо, является оказание ему первой помощи. В данном случае путем описания действий прохожих, подчеркивая их безразличие, автор вызывает у адресата негативную оценочную реакцию, вследствие несовпадения поведения прохожих и общепринятых норм поведения в подобной ситуации.

5. Осуждение. Речевой акт осуждения как средства косвенной оценки указывает на то, что говорящий берет на себя роль судьи, т. е. роль более знающего коммуниканта, чем его адресат. В белорусском языке для этого используется вводная конструкция *сорамна, што / сорамна, калі*. Например: *Сорамна, калі кіраўніку прадпрыемства задаеш пытанні, а ён і паняцця не мае, якая ў яго працаёмнасць вырабу, колькі ў яго асноўных рабочих і колькі дапаможных, колькі вытворчых плошчаў, колькі ён плаціць за энергетыку і г. д., – гаварыў Анатоль Русецкі на нядаўняй пашыранай калегіі міністэрства прамысловасці... Я проста здзіўляюся такому кіраўніку* (Беларусь, 2008, № 11).

В данном примере негативная оценка имплицитно выражается также при помощи описания собственной реакции говорящего. Описание собственного удивления чьим-либо действиям в большинстве случаев выражает отрицательное оценочное отношение, поскольку подразумевается, что действия в этом случае не нормальные, а, следовательно, оцениваются говорящим негативно.

6. Несогласие. В белорусском публицистическом дискурсе речевой акт несогласия может выражаться при помощи глагола *згодзен* в сочетании с отрицательной частицей *не*. Например: *Васіль Быкаў неяк дазволіў сабе*

сказаць, што зняверыўся ў сваім народзе. Я і тут з ім не згодзен (Полымя, 2008, № 12).

В данном примере негативная оценка имплицитно выражается в первую очередь при помощи выражения *дазволіў сабе сказаць*. Это выражение вызывает сильные отрицательные эмоции у адресата, поскольку подразумевается, что совершенное действие является неприемлемым в большинстве ситуаций. В дальнейшем негативная оценка поддерживается употреблением выражения *не згодзен*.

7. Риторические вопросы. В белорусских средствах массовой информации также широко используются риторические вопросы. Они могут строиться как обычный вопрос, либо начинаться со слов *хіба, ці не, ці*. Например: *Пачынаючы педагог пры поўнай пагадзіннай і пры “пасадзе” класнага кіраўніка атрымлівае ў месяц усяго каля 350 тысяч рублёў. Хіба можна чакаць вялікай аддачы пры такім сціплым стымуле?* (Звязда, 12.10.2008).

Сохраняя вопросительную форму, подобные вопросы, тем не менее, по сути своей сообщают определенную информацию и выполняют функцию убеждения. На такие вопросы ответ не дается, либо дается самим автором, поскольку предполагается, что у всех адресатов они вызовут единую, заранее определенную реакцию. Риторические вопросы являются эффективным средством имплицитного выражения оценки, так как читатель внешне самостоятельно – а на самом деле посредством грамотно сформулированных вопросов – приходит к определенным выводам, что не дает ему заметить воздействия автора на его мнение. Оценочное отношение, сформированное таким образом, является в подсознании адресата наиболее устойчивым.

Таким образом, имплицитная оценочная ситуация в публицистическом дискурсе белорусских средств массовой информации имеет лексико-грамматические формы выражения, характерные для речевых актов совета, запрета, упрека, сожаления, сообщения, несогласия, осуждения. Имплицитному выражению положительного отношения наиболее часто служат речевые акты совета и сообщения, негативная оценка чаще выражается при помощи речевых актов упрека, запрета и осуждения. Речевой акт сожаления играет двойную роль: выражая чаще всего негативное отношение к ситуации в целом, он также может имплицитно формировать положительное отношение к предмету речи.

Літаратура

1. Сальникова, Ю. А. Формирование имплицитной оценочной ситуации в американском газетном дискурсе / Ю. А. Сальникова // Языкознание. – 2008. – № 3. – С. 231–238.

Н. Л. Соколова (Беларусь, Мозырский государственный педагогический университет имени И. П. Шамякина)

ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ СО ЗНАЧЕНИЕМ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ПЕРЕЖИВАНИЯ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Вопрос систематизации и классификации – один из основополагающих в языкознании. Теория фразеологии располагает несколькими классификациями, созданными с учетом разных принципов: степени семантической спаянности компонентов, эквивалентности частям речи, исторического принципа становления идиом.

По своему содержанию значительная часть фразеологизмов связана с выражением эмоций человека, что позволяет систематизировать фразеологические единицы (ФЕ) с позиций эмотивной семантики. Большинство психологов признается наличие трех групп эмоций, соответствующих характеру их воздействия на человека: положительных, отрицательных и амбивалентных [1]. В соответствии с этими группами можно систематизировать ФЕ и выделить соответствующие им фразеологизмы.

В группе фразеологизмов, выражающих *положительные эмоции*, можно выделить следующие ФЕ:

со значением восторга, восхищения: *без ума, диво дивное, пальчики оближешь* и др.;

со значением радости, счастья: *душа радуется, на седьмом небе, рот до ушей, точно на крыльях* и др.;

со значением влюбленности, обожания: *носить на руках, потерять голову, питать слабость, сводить с ума* и др.;

со значением успокоения, облегчения: *гора с плеч свалилась, отлегло от сердца, воспрянуть духом* и др.;

со значением удовлетворения, наслаждения: *в свое удовольствие, витать в облаках, кататься как сыр в масле* и др.;

со значением заинтересованности, желания: *во все глаза, уйти с головой, хлебом не корми* и др.

Группа фразеологизмов, обозначающих *отрицательные эмоции*, включает ФЕ со значением:

недовольства, раздражения, гнева: *как с цепи сорвался; в сердцах; на чем свет стоит; глаза налились кровью; метать громы и молнии; спустить (всех) собак; сквозь зубы* и др.

огорчения, досады, сожаления: *не ахти какой; черная зависть; ломать руки; рвать на себе волосы; какая досада* и др.; смущения, стыда:

не в своей тарелке; кровь бросилась в лицо; не знать куда деваться; прятать глаза; вогнать в краску; готов сквозь землю провалиться и др.;

отчаяния, страдания, тоски: *сердце кровью обливается; хоть в петлю лезь; разбитое сердце; жизни не рад; как в воду опущенный; надуть губы; свет померк в глазах* и др.;

обиды, горечи: *надуть губы; повернуться спиной; черная кошка пробежала* и др.;

испуга, страха, ужаса: *животный страх; мороз по коже; волосы дыбом становятся; душа в пятки ушла; кровь стынет в жилах; сердце оборвалось* и др.;

неприязни, пренебрежения, презрения, насмешки: *курам на смех; иметь зуб; ни в грош не ставит; поднять на смех; смотреть сверху вниз; скрежетать зубами* и др.;

беспокойства, волнения, тревоги: *как на углях; мозги набекрень; на душе кошки скребут; не нем лица нет; принимать близко к сердцу* и др.

В третью группу включаются фразеологизмы, которые имеют **двойственное значение** и должны толковаться с учетом конкретной ситуации. Например, эмоция удивления может быть вызвана как положительными событиями, так и отрицательными, следовательно, она оказывает в последующем на человека, испытавшего данную эмоцию, положительное или отрицательное воздействие. Здесь можно выделить:

ФЕ со значением удивления, недоумения: *глаза на лоб лезут; из ряда вон (выходящий); как вкопанный; разинув рот; каким ветром* и др.;

ФЕ со значением безразличия, равнодушия, невозмутимости: *трын-трава; как бог на душу положит; моя хата с краю; ни жарко, ни холодно; что в лоб, что по лбу* и др.;

ФЕ, характеризующиеся нерасчлененностью выражаемого значения, которые могут выражать разнородные душевные состояния, зачастую диаметрально противоположные: ФЕ *ну и ну* в зависимости от речевой ситуации может выражать такие эмоциональные реакции как «удивление, восхищение, раздражение, разочарование»; *батюшки мои (светы)* – «удивление, восхищение, возмущение, сожаление, испуг»; *ради бога* – «волнение, испуг, удивление, равнодушие»; *черт возьми (побери)* – «раздражение, возмущение, радость, досада, восторг» *час от часу не легче* – «возмущение, недовольство, раздражение, досада» и др.

Таким образом, подобная классификация ФЕ возможна и актуальна с точки зрения лингвистики как науки антропологической, изучающей язык во взаимодействии с мышлением и эмоциональной сферой человека.

Литература

1. Ильин, Е. П. Эмоции и чувства / Е. П. Ильин. – СПб.: Питер, 2002. – 752 с.
2. Федоров, А. И. Фразеологический словарь русского литературного языка: ок. 13 000 фразеологических единиц / А. И. Федоров. – 3-е изд., испр. – М.: Астрель: АСТ, 2008. – 878 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://slovari.yandex.ru/dict/frazslov>. – Дата доступа – 19.01.2010.

3. Фразеологический словарь русского языка: свыше 4 000 словарных статей / сост. Л. А. Войнова, В. П. Жуков, А. И. Молотков [и др.]; под ред. А. И. Молоткова. – М.: Русский язык, 1978. – 543 с.

Н. А. Стадульская (Россия, Пятигорский
государственный лингвистический университет)

СУГГЕСТИВНАЯ ФУНКЦИЯ ВЕРБАЛЬНЫХ ТОВАРНЫХ ЗНАКОВ – ПРАГМАТОНИМОВ

Известно, что главной функцией любого торгового знака является именование или указание на определенный объект – товар, но, кроме того, в анализе его функционирования выявляются дополнительные значения, связанные, в первую очередь, с эмоциональной окрашенностью названия. К. Д. Веркман пишет: «Каждый товарный знак затрагивает положение покупателя в структуре общества – другими словами, он может дать ему дополнительное удовлетворение или ввергнуть в состояние тревожного одиночества как человека, потерявшего ориентиры» [2, с. 41]. Закон экспрессивности, выразительности рекламы имеет непосредственное отношение к функционированию торговых знаков как средств, способных привлечь особое внимание, запомниться, вызвать удивление, заставить о чем-либо вспомнить.

Специалисты по созданию товарных знаков должны помнить, что цель создания словесных товарных знаков – воздействие, призванное способствовать скорейшему сбыту маркируемого товара, для чего необходимо привлечь на свою сторону определенную группу покупателей. Создание словесных товарных знаков – дело очень непростое. Прежде чем обращаться к словесным обозначениям товара, анализируется сам товар и его возможные применения. При этом принимаются во внимание все возрастные и социальные группы, которые могут стать потенциальными потребителями товара. Выявляются свойства данного товара, полезные для покупателей. На основе анализа вкусов, психологии, настроений, мировоззрений потенциальных покупателей выделяется серия аргументов, склоняющих ту или иную группу покупателей к покупке, например, прочность товара, доступная цена, или, наоборот, престижность товара, его новизна, мода, броскость. После того, как установлены аргументы покупки, для каждой разновидности товара, относящегося к определенному аргументу, подбираются мотивы выбора товарного знака с учетом психологии данной категории покупателей.

Все названия товаров мы можем распределить на несколько подгрупп:

– общеупотребительные названия (не подлежат юридической защите): *Air – Shuttle, Super-Glue*;

– обычные описательные названия (не подлежат юридической защите): *Lite* (низкокалорийное пиво), *CONSUMER ELECTRONICS* (бытовая техника), *COMMENTATOR* (журнал), *SAFARI* (оборудование);

– умеренно описательные названия (подлежат защите только в том случае, если фирма уже обладает известной репутацией): *COMPUTERLAND* (магазин по продаже компьютеров), *TELEMED* (центр компьютерного анализа электрокардиограмм по телефону), *VISION CENTER* (оптометрический центр);

– высокоассоциативные названия (подлежат защите): *CITIBANK* (банковские услуги), *OLD HEARTH* (пекарня), *UNDERNEATH IT ALL* (женское белье («а что внизу»)), *ULTRASUEDE* (ткань, имитирующая велюр (от ультравелюр));

– ассоциативные названия: *OILEX* (смазочные материалы); *VISA* (финансовые услуги), *REJUVIA* (средство по уходу за кожей);

– причудливые товарные знаки (подлежат защите): *JELLIBEANS* (детский каток), *KODAK* (фототовары);

– товарные знаки, не вызывающие определенных ассоциаций. Самый простой и эффективный способ передать какую-либо мысль, не прибегая к прямому описанию – это использование слова-символа. Символизм – это выражение абстрактной концепции при помощи замены ее каким-либо конкретным или осязаемым объектом. Чаще всего используются символы животных. Они были символами в средневековой геральдике и остаются излюбленными компонентами современных товарных знаков. Изображение льва на логотипе киностудии Metro Goldwyn Mayer выражает силу и превосходство.

Когда происходит маркировка нового товара, имеет место не только указание на объект. Название товара зачастую реализует еще и дополнительное созначение, вызывающее различные ассоциации, благодаря которым товар приобретает особую привлекательность. Товарный знак, как было отмечено выше, не столько дает характеристику свойств товара, сколько стремится путем заложенного в нем эмоционального созначения убедить покупателя приобрести данный товар. Поэтому столь большое внимание уделяется созданию условий для возникновения у потенциального покупателя в процессе коммуникативного взаимодействия *товарный знак – реципиент* положительных ассоциаций. Как правило, товарные знаки не просто информируют о возможных достоинствах, но и пытаются внушить покупателю веру в исключительные качества предлагаемого товара.

Способность товарных знаков вызывать позитивные эмоции и ассоциироваться с известными, положительно оцениваемыми понятиями связана с особой семантической структурой значения товарного знака. Она

может быть рассмотрена в связи с действием принципа двуплановой семантики. Этот принцип проявляется, в частности, в использовании в качестве товарных знаков слов с широким диапазоном возможных коннотативных значений. Часто авторы товарных знаков используют исторические ассоциации: *BENJAMIN FRANCLIN POSTAL CENTER*, *CAESARS PALACE*, *Cardinal*, *Marlboro*, *NAPOLEON*, *ORACLE*. Часто можно встретить и географические наименования: *Finlandia*, *Fuji*, *Hitachi*, *Malibu*, *Rio Grande*, *Seven Seas Lodge*, *Acapulco Pools* и т. п.

Некоторые товарные знаки не информируют о высоких качествах товара эксплицитно, а лишь предоставляют потенциальным покупателям возможность предположить, каково качество данного товара. Например, *ALL* (весь, все) – название популярного моющего порошка. Это название предполагает «завершение, окончание». При приобретении этого товара покупатель задается вопросами: очищает ли он ВСЮ грязь? Очищает ли грязь везде? Он называется *ALL*, потому что используется для ВСЕХ видов стиральных машин или ВСЕХ видов тканей? Может быть, он используется ПОВСЮДУ: для мытья посуды, одежды, стен и полов, а может быть, он выполняет ВСЮ работу, предоставляя хозяйке возможность отдохнуть?

Подобным образом создан и товарный знак *VESKILOOS*, вызывающий ассоциации не только с холодом Арктики, но и с уютом и защищенностью жилища эскимосов – иглу (*igloo*). *FLORIENT* – (*orient* – восток, восточный) ассоциируется с чем-то пикантным. Когда покупатели видят такие торговые знаки, как *EASY – ON*, *EASY – OFF*, *EASY*, *LESTOIL*, *ONE WIPE*, *BANCARE* они полностью убеждены, что при их использовании они затратят минимум усилий. Ассоциации с быстрым выполнением, завершением, быстрым потреблением чего-либо возникают с торговыми знаками: *QUICKLIGHT*, *QUICK-X*, *QUICK-START*, *QWIK-FLO*, *SPEED-FEED*, *SPEEDRY*, *SPEEDWRITING*, *JET-COOL*, *INSTANT SEW*, *INSTANT SPARE*.

К товарным знакам – словам, способным привлечь особое внимание, запомниться, вызвать удивление и соблазн – имеет непосредственное отношение закон экспрессивности, выразительности рекламы. Так, упоминание товарного знака *MUSTANG* вызывает в памяти образ сильного, быстрого, ретивого, вольного, красивого мустанга. При названии *MANPOWER* (рабочая сила) происходит метонимическое объявление об услугах, предоставляемых агентством социальной помощи, которая приложит все нечеловеческие усилия, чтобы помочь клиенту.

Механизм воздействия названия товарного знака можно охарактеризовать двумя словами – впечатление и смысл. Впечатление, которое производит название товара на потенциального потребителя, в психологии называется *энграммой* [1, с. 514]. Под этим термином подразумевается влияние, которое товарный знак оказывает на человека, впервые слышащего или читающего название товара. Созданию энграммы

способствует, в частности, использование в качестве товарного знака слов с широким диапазоном возможных коннотативных значений.

При отборе лексического материала для создания товарных знаков основное внимание уделяется словам с мелиоративными оттенками значений: к означаемым ими понятиям у большинства покупателей, как правило, уже сформировано положительное отношение. Так, слово *gold* «золото» встречается более чем в 3000 английских товарных знаков, *star* «звезда», *sun* «солнце», *imperial* «императорский, царственный» – почти в 1000 названий. Большой популярностью пользуется элемент *-ex* (возможная связь с *excellent* «отличный»): *MALTEX*, *Kleenex*, *AR-EX*, *CHEMEX*, *LETTADEX*.

Одно из прагматически обусловленных требований, соблюдаемых при создании названий, ассоциирующихся с различными внеязыковыми и языковыми феноменами – иносказательно именовать товар, не называя его прямо. Это требование делает мотивировку и информативность многих товарных знаков весьма специфической. Содержащаяся в имени информация должна носить не столько интеллектуальный, сколько эмоциональный характер – она должна обеспечить эмоционально-экспрессивную окраску, хорошую выделяемость товарного знака в тексте.

Ассоциативную основу многих торговых знаков, наряду с другими специфическими средствами, составляют шарады, каламбуры. Рекламисты преобразуют естественные лексические единицы в соответствии со своими задачами. Для них важно вызвать психологический эффект, а для этого необходимо сохранить ассоциативный компонент. Например: *AIR-MALE* – тонкая, воздушная ткань, используемая для пошива мужской одежды, *Male Pouch* (*pouch* – мешок) – мужские трусы, *Turkish delight* – (восточные сладости) – халат из тонкой ткани.

Несмотря на отсутствие у некоторых товарных знаков очевидного значения, было бы ошибочно считать, что они «сделаны из ничего», исключительно по воле фантазии их создателя. Применение научной терминологии наблюдается на примерах слов греческого и латинского происхождения. Чаще всего эти названия состоят либо из греческих / латинских корней, суффиксов или приставок (*PAXIS*, *MODULUS*), или сами являются научными терминами (*METHOCARBAMOL*, *ERYTHROMYCIN*).

Этимология слова может быть исторической или естественной, когда термин образуется в результате эволюции в процессе продолжительного использования многими поколениями, или искусственным, если ученые составили или позаимствовали слово от родительской идиомы, чтобы назвать какое-либо новое устройство или вновь открытое явление. Например, название *SALAT* – произошло от латинского слова *SAL* (*salt*), от которого образовалось *SALATA* (*salted*), затем *t* поменялось на *d* и присоединило французское окончание *-e*. Во время завоевания

Великобритании норманнами это слово пришло в Англию, где приняло форму *SALAD*.

Латинский язык имеет корни древних этрусского и проиндо-европейского языков. Он также позаимствовал много слов из греческого языка. Через латынь в английский язык пришли и греческие слова. *KUBERNEIN* «вести корабль», «править» стало латинским словом *GUBERNARE*, а *GOUVERNER* – французским, от которого затем образовался английский глагол *TO GOVERN* – «править».

Искусственно созданные слова зачастую формируются на основе греческих корней. Слово *CYBERNETICS* – кибернетика – наука о сложных электрических машинах – произошло от греческого *KUBERNEIN*. Существует разница в степени доступности слов *to govern* и *cybernetics* для различных групп людей в зависимости от уровня их образования. Слово *to govern* понимает больше людей, чем термин *cybernetics*.

Исследователи товарных знаков не зря обращаются к их этимологии. Рассмотрим товарные знаки, для создания которых обращаются к греческим и латинским словам. Целью является создание псевдонаучного названия своего товара. Разобрать смысл таких слов и помогает этимологический анализ. Для его выполнения вначале анализируемое слово делится на наименьшие смыслоразличительные фрагменты (*морфемы*). Слово *computing* (англ. вычисление) состоит из приставки *com-*, происшедшей от латинского *cum* (лат. вместе), корня *put* – от латинского *putare* (думать) и окончания существительного *-ing*. Слово *cap* состоит только из корня от латинского слова *sapa* (лат. капюшон), а слово *caps* (англ. заглавные буквы) кроме корня имеет окончание множественного числа *-s*. Напротив, для создания новых названий не представляют большого интереса окончания *-ing* или *-s*, которые, как правило, выполняют только морфологическую функцию, указывая в одном случае на продолжающееся действие, а в другом – на множественное число. Другие компоненты играют более важную роль: они несут определенную информацию или смысловую нагрузку. При создании торговой марки *SCENFOLI* эффект состоит в сочетании мягкого звучания первой семанты *scent* (англ. запах), ласкающего слух звучания второй семанты *foli* (англ. листья) и ассоциаций с ароматами, поддерживаемых каждым из компонентов. Это название обладает также звукоподражательным эффектом – его звучание напоминает шелест ветерка в листве. Акцент на первом слоге и мягкое окончание образуют гармоничную модуляцию.

Итак, чаще всего создавать новые товарные знаки позволяют имеющиеся в языке способы и средства словообразования. Они же дают нам возможность достичь нужных психологических эффектов, придавая названию аттрактивность, ассоциативность, эмоциональность, целью которых является завоевание доверия покупателя.

Литература

1. Большой толковый психологический словарь: в 2 т. – Москва: Вече, 2001. – Т. 1. – 600 с.; Т. 2. – 559 с.
2. Веркман, К. Д. Товарные знаки: создание, психология восприятия / К. Д. Веркман. – М.: Прогресс, 1986. – 518 с.
3. Комолова, З. П. Словообразовательные элементы американских торговых названий: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / З. П. Комолова; МГУ. – М., 1981. – 23 с.
4. Суперанская, А. В. Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская. – М.: Наука, 1973. – 366 с.
5. Чернобров, А. А. Теория имени / А. А. Чернобров. – Новосибирск: Изд-во НГПУ, 2000 – 210 с.

А. Л. Стрижак (Беларусь, Гомельский государственный университет имени Ф. Скорины)

АКТУАЛИЗАЦИЯ СОЦИАЛЬНО ЗНАЧИМОЙ ЛЕКСИКИ В СОВРЕМЕННОЙ ПУБЛИЦИСТИКЕ

Как известно, публицистический стиль оперативно отражает появление новой лексики в языке, в том числе – формирование новых значений общеупотребительных слов. Такие изменения способствуют расширению сочетаемости лексем, что, в свою очередь, влияет на нормы словоупотребления. Подобные изменения в ряде случаев приводят к тому, что нейтральная лексика может вовлекаться в сферу оценки. Механизмом формирования оценки у нейтральной лексемы является метафора, при которой «слово, обозначающее какой-либо класс предметов, явлений, действий или признаков, употребляется для обозначения объектов, принадлежащих к другому классу» [1, с. 147].

Газетно-публицистический стиль особенно чутко реагирует на общественно значимые события, характерные для современной жизни России: техногенные катастрофы, террористические акты, несчастные случаи и др. Одним из таких «резонансных» событий последнего времени стал произошедший в декабре 2009 года пожар в ночном клубе «Хромая лошадь» г. Перми, повлекший многочисленные человеческие жертвы. Это трагическое событие обусловило не только значительную активизацию употребления в СМИ прилагательного *хромой*, но и развитие его сочетаемости.

Следует отметить, что само название заведения – «Хромая лошадь» – является негативно маркированным, так как оно изначально связано с отрицательными ассоциациями: хромая лошадь как дефектное, бесполезное в хозяйстве животное не представляет никакой ценности для человека и обречена на умерщвление. Весьма показательным, что сразу же после этого события, 5 декабря 2009 года, в интернете появился материал,

в котором указывалось на наличие некоей мистической закономерности: в словах гимна этого ночного клуба, т. е. текста, являющегося символом заведения, а значит – в какой-то мере определяющего его судьбу, присутствует мотив огня: *«Личной жизни не конец, / Под бликами огней / Поскачет рьяно жеребец / Галопом вслед за ней»*. Таким образом, по словам автора заметки, «слова «под бликами огней» в гимне клуба оказались пророческими для сотен посетителей заведения» [4].

С пермской трагедией тематически связаны газетные публикации, в названиях которых используются слова *хромой* и *хромать*. Так, название публикации *«Хромая совесть»* (АиФ, 09.12.2009) помогает автору через актуализацию переносного значения слова *хромой* – ‘неполноценный, ущербный’ – донести до читателя мысль о духовной ущербности людей (владельцев заведения и местных властей), по вине которых произошла трагедия и которые, заботясь о денежной прибыли, пренебрегали безопасностью посетителей ночного клуба.

Иное контекстуально обусловленное значение – ‘мистический, приносящий несчастье’ – реализуется словом *хромой* в интернет-материале *«Хромой экспресс»*: автор публикации, посвященной трагическим событиям в России в 2009 году и, в частности, крушению в результате террористического акта поезда «Невский экспресс» 27 ноября 2009 года, обращает внимание на мистическое совпадение этого происшествия с аналогичным крушением этого же поезда: *«Катастрофа, которая произошла в 25 километрах от станции Бологое Октябрьской железной дороги, опровергла поговорку о том, что снаряд не падает дважды в одну воронку. <...> Точно такое же происшествие с тем же самым поездом произошло два года назад, в августе 2007-го. Тогда обошлось без жертв, однако причина в обоих случаях была одна и та же: теракт»* [6].

В небольшой газетной заметке, озаглавленной *«Хромаем дальше»* (АиФ, 04.03.2010), с сожалением констатируется, что местные пермские чиновники, продолжая оставаться на своих местах, не несут административной (и тем более моральной) ответственности, не делают должных выводов из трагедии и потому продолжают *«хромать дальше»*, т. е. потенциально создают условия для повторения подобных трагедий: *«После пожара в ночном клубе «Хромая лошадь» в Перми были отстранены три министра правительства края. И вот на днях все трое вернулись на работу. Хромаем дальше...»*

Очевидно, что узуальное значение лексемы *хромой* – ‘имеющий укороченную, увечную или больную ногу, неспособный ходить ровно’ – содержит исходную негативную сему («протосему»), обусловленную стереотипными представлениями о хромоте как о недуге, отклонении от нормы. Прежде всего, это слово используется для негативной оценки внешнего вида человека: *«Как-то красавица Бьюти нашла себе пару, так на него без слез не взглянешь: хромой, облезлый, старый»* (КП, 2006.09.04).

В дальнейшем на базе этой ярко выраженной потенциальной семы активно развиваются соответствующие переносные значения, что отражает общеязыковую закономерность: «Вторичная семантика, имеющая отрицательную оценочность, характеризуется диффузностью, обеспечивающей возможность ее разнонаправленных реализаций, скрепленных общностью негативной семы» [5, с. 158].

В частности, прилагательное *хромой*, вступая в сочетание с существительными-зоонимами, неизменно формирует у них негативную оценку. Отмеченная закономерность отчетливо прослеживается в следующем контексте, в котором речь идет о субъективности судей, оценивающих танцевальный конкурс: *И уже выводы на танцпол хоть хромого медведя в сарафане – все равно победишь!* (КП, 2007.09.03). Очевидно, что употребление существительного *медведь* в данном случае помогает реализовать авторскую иронию: образ этого животного в русской языковой картине мира неизменно ассоциируется с неуклюжестью, медлительностью. Сравн. также употребление слова *хромой* в синонимическом ряду других определений, имеющих общее значение ‘что-либо, приносящее беду’: *Ни бедных, ни рыжих, ни хромых, ни черных кошек, ни разбитых зеркал я не боюсь* (Изв., 2005.02.18).

Достаточно часто лексема *хромой* используется в составе фразеологизмов. Так, идиома *хромая утка* ‘о политике, который в скором времени должен сложить с себя полномочия’ представляет собой заимствование из английского политического жаргона: *СМИ делают из Путина хромую утку. Масс-медиа хвалят преемника больше, чем президента* (РИА Новости, 2007.12.08). Расширение семантики фразеологизма *хромая утка* в результате употребления его в значении ‘предмет, который в скором времени прекратит своё существование’ наблюдаем в названии газетного материала «*Доллар – хромая утка*».

Устойчивое сочетание *переехать дорогу на хромой кобыле* соотносится с идиомой *перебежать дорогу* в значении ‘помешать кому-либо в его деле’, но образный конкретизатор *хромая кобыла* наполняет содержание всего фразеологизма новыми оттенками, связанными с представлениями о несчастье: *Переехал ему дорогу на хромой кобыле. Пусть уж простит меня Овечкин* (А. Иванов. Географ глобус пропил). К этому же типу фразеологизмов можно отнести устойчивое словосочетание *на хромой козе объехать* в значении ‘превзойти хитростью, обмануть’: *Мы же советскую власть на хромой козе обязательно пообедем!* (КП, 2005.08.23).

Негативная оценка хромоты связана с весьма архаичными представлениями. В мифологической картине мира многих народов признаком хромоты наделяются амбивалентно оцениваемые персонажи, прежде всего – кузнецы, среди которых наиболее известен бог-кузнец Гефест – сын Зевса и Геры, характеризующийся, с одной стороны, как

добродушный, приветливый, а с другой – грозный, суровый и карающий. По мнению А. Л. Барковой, хромой кузнец как мифологический персонаж амбивалентен: с одной стороны, «образ хромого кузнеца восходит к представлениям о Змее – владыке иного мира, хозяине подземного огня, создателе человека, а хромота кузнеца – не что иное, как безноготь Змея»; с другой стороны, «сам кузнец, его творения и его подопечные выступают в рода змееборцев». В мировой мифологии кузнец предстает обитателем подземного мира (пещера – символ преисподней; невозможность покинуть пещеру – аналог хромоты), «он обладает магией – как благой, так и губительной, поэтому такой кузнец вызывает одновременно и почтение и страх» [2]. Чехам известны поверья о Хромом Поле – покровителе любителей пива, именем которого называют питейные заведения и который обладает магическими способностями, объясняемыми его связью с нечистой силой [3].

Негативный потенциал семантики прилагательного *хромой* позволяет ему в процессе функционирования развивать переносное оценочное значение 'дефектный, имеющий недостатки, изъяны', реализующееся в сочетании с неодушевленными существительными: *Весь интерьер – три хромы стула и несколько приклеенных к стене бумажек* (КП, 2004.07.19). Сравн. также следующий пример из художественного текста: *Паровозиком тащил какой-то сброд слегка починенных, хромы вагонов* (В. Астафьев. Веселый солдат). Кроме того, это оценочное определение может характеризовать группу лиц, в частности – не достигших высоких результатов спортсменов: *Экспертиза Александра Бубнова: ЦСКА и его хромы соперники*. (Сов. спорт, 31.10.2006); *С тех пор хромая команда не может пройти дальше отборочных туров или четвертьфинала* (КП, 2006.12.23).

Сочетаясь с абстрактными существительными женского рода, слово *хромой* также реализует негативно-оценочную семантику: 'неудачная, несложившаяся'. *То же и с судьбой – чем меньше вы сами понимаете, к чему стремитесь и куда хотите двигаться, тем больше вами будут управлять те самые вложенные с детства «программы» «хромой судьбы» («100% здоровья», 2002.12.11); 'ущербная, имеющая недостатки'. *Когда мысль опирается на палку, почему-то никому не приходит в голову, что это – хромая мысль и она будет мстить за свою хромоту* (Ф. Искандер. Понемногу о многом).*

Крайне негативную семантику реализует рассматриваемое прилагательное и как компонент окказионального фразеологизма *хромой на голову* 'больной, психически ненормальный': *Однажды, в один далеко не прекрасный день, хромой на голову «нелегал» обвинил родичей то ли в масонском заговоре, то ли в нарушении прав негров Республики Конго* («Криминальная хроника», 2003.06.24).

Качественное прилагательное *хромой* не может иметь степени сравнения, поскольку обозначает постоянный признак, но в публицистическом дискурсе образованное от него окказиональное качественное наречие употребляется именно в такой форме, способствуя «заострению» внимания реципиента: *На фоне растущего качества потребительских сегментов жизни система и её институты выглядят все хромее и хромее* (РИА Новости, 2005.10.11).

Таким образом, публицистический стиль, реализуя свою основную – воздействующую – функцию, оказывает существенное влияние на формирование различных оттенков негативно-оценочного значения прилагательного *хромой*, активное использование которого обусловлено как особенностями его внутренней формы, так и внеязыковыми обстоятельствами – социально значимым, «резонансным» событием.

Литература

1. Арутюнова, Н. Д. Языковая метафора / Н. Д. Арутюнова // Лингвистика и поэтика. – М., 1979. – с. 147.
2. Баркова, А. Л. Образ хромого кузнеца в мифологии / А. Л. Баркова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://mith.ru/alb/mith/smith.htm>
3. Легенда [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.uhromogopola.com>.
4. Пожар в «Хромой лошади» был предсказан в гимне [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lifenews.ru/news/5522>
5. Холявко, Е. И. Отражение мотива кривизны во вторичной семантике русского и белорусского слова / Е. И. Холявко. – Гомель: ГГУ им. Ф. Скорины, 2002. – 176 с.
6. Хромой экспресс [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.lenta.ru/articles/2010/01/06

Т. И. Татарина (Беларусь, Мозырский государственный педагогический университет имени И. П. Шамякина)

ТЕКСТООБРАЗУЮЩИЕ ФУНКЦИИ НЕВЕРБАЛЬНЫХ ЕДИНИЦ В АКТЕ КОММУНИКАЦИИ

Семантика невербальной коммуникации ставит перед исследователем те же проблемы, что и семантика естественно-языковая. Семантический и грамматический анализ языка жестов вместе с тем создает дополнительные трудности для лингвиста. Набор любых паралингвистических (т. е. сопровождающих речевое общение и участвующих в передаче информации) средств является не произвольным, а систематизированным и внутренне приспособленным к характеру вербального высказывания. Только эта связь словесной структуры и паралингвистической информации дает возможность декодировать каждое конкретное сообщение.

Назначение соматизмов определяется опосредованным включением их в акт коммуникации и выполнением ими других функций:

- 1) достижения однозначности коммуникации виду обобщенного и полисемантического характера собственно языковых средств;
- 2) компенсации избыточных языковых средств в реальном процессе коммуникации.

Первая функция компенсирует определенную недостаточность однозначности и в этом смысле как бы ограниченность самой структуры языка. Это может быть подтверждено примерами из произведений разных авторов, в частности, *взгляд* героев романа Л. Н. Толстого «Война и мир» может быть *насмешливо-вызывающим, вопросительно-сердитым, счастливо-спокойным, недовольно-вопросительным; выражение лиц* – *усталым, неприятно-растерянным, добродушно-победительным, странно-смягченным, самоуверенно-нежным, болезненно-жалостным, мрачно-сосредоточенным, странно-шаловливым; глаза* – *неподвижно-большими, восторженно-влюбленными, вопросительно-удивительными, печально-вопросительными, отчаянно-оживленными; вид* – *христиански-кротким, угрюмо-усталым, сосредоточенно-задумчивым; лицо* – *твердо-насмешливым, бессмысленно-счастливым; голос* – *сдержанно-раздражительным, оживленно-переговаривавшим, укоризненно-взволнованным, ласково-притворным.*

Подобные определения характеризуют соматизмы, придавая им различные смысловые значения. Герои Л. Н. Толстого смотрят на мир и окружающих по-разному: строго-вопросительно, радостно-восторженно, страстно-озлобленно или внимательно-нежно – тем самым, невербально передавая чувства, по каким-либо причинам не озвученные, не облаченные в слова. Интересен в этом плане окказионализм Толстого «перекивнуться»: Войдя, Наташа перекинулась... Не поздоровалась, не поприветствовала, а лишь «перекинулась». Соматизм, употребленный автором, явно говорит о чуждости собравшихся для Наташи, о ее нежелании общаться с ними.

Вторая функция соматизмов, напротив, компенсирует языковую избыточность в конкретном коммуникативном процессе. И если любое языковое выражение способно в своей внутренней структуре получать полную однозначность, то экономия средств заранее настроена на необходимое участие внеязыковых возможностей. Ведь любое высказывание совсем неоднозначно, слова, как и взгляды, движения порой несут в себе несколько значений. Не случайно говорят об умении читать между строк.

– Точно ты угрожаешь мне. Да я ничего так не желаю, как не разлучаться с тобою, – улыбаясь, сказал Вронский.

Но только холодный, злой взгляд человека преследуемого и ожесточенного блеснул в его глазах, когда он говорил эти нежные слова.

Она видела этот взгляд и верно угадала его значение.

Герою «Анны Карениной» не нужны дополнительные слова, достаточно *взгляда*, чтобы Анна поняла его истинное чувство.

Или: – *Нисколько, – сказал он, откашливаясь и глядя на нее исподлобья.*

Это откашливание она знала. Это был признак его сильнейшего недовольства, не на нее, а на самого себя (Анна Каренина).

Левин сказал всего одно слово, но то, **как** он это сказал, оказалось более значимым для Кити. И в этом помогли читателю убедиться употребленные Л. Н. Толстым невербальные средства коммуникации.

Соматический язык составляет несколько тематических групп:

1) **жесты**: *Степан Аркадьич, не дослушав, положил ласково свою руку на рукав секретаря – «остановил, попросил не продолжать дальше».* Л. Н. Толстой здесь «вмешивается» в ход повествования, поясняя жест героя. Внеязыковая единица, кстати употребленная, заменила ненужное объяснение;

2) **мика**: – *Стива, сказала ему Анна, весело подмигивая...*;

3) **позы**: *Кити... села у двери и, закрыв лицо платком, опустила голову. Ей стало совестно за слова, брошенные в адрес сестры и горячо обидевшие ее; Матвей положил руки в карманы и склонил голову.*

Уставившись на барина. Этим самым он приготовился ждать... В приведенных примерах автор поясняет позы героев, подчеркивая тем самым их особую значимость;

4) **выражения лиц**. В тексте романа по описанию выражений лиц, даже без ссылок, легко угадываются герои. Так, Кити молода и открыта. Она умеет «говорить» глазами: *Она потушила умышленно свет в глазах, но он светился против ее воли в чуть заметной улыбке;*

5) **симптомы душевных переживаний и состояний**. Людям свойственно выдавать свое волнение внешними признаками, будь то дрожь, судорожные подрагивания, срывающийся голос, подкашивание коленок, трясущиеся руки. То же происходит и с героями романа, они так же волнуются и переживают, бледнеют и краснеют. Так, Долли, с ненавистью думая о муже, выразила свое волнение по-своему: *«рот ее сжался, мускул щеки затрясся на правой стороне бледного, широкого лица...»*; Левин, имеющий вид сильного, уверенного в себе человека, на самом деле замкнут, изолирован от общества и неуверен в себе, о чем «сообщает» соматический язык, используемый Л. Н. Толстым: *«вдруг покраснел до ушей», «смутился», «сконфузился»* и т. п.

Таким образом, невербальные формы проявления достоверно отражают бессознательные процессы психики и являются информативным основанием для изучения образной системы произведения, для декодирования текста в целом.

Д. С. Томчык (Беларусь, Баранавіцкі дзяржаўны ўніверсітэт)

ВЕРБАЛЬНЫЯ СПАСАБЫ ЗВАРОТУ І ПРЫЦЯГНЕННЯ ЎВАГІ ЯК СРОДКІ ЎСТАЛЯВАННЯ КАНТАКТУ Ў МАЎЛЕНЧЫМ ЭТЫКЕЦЕ БЕЛАРУСАЎ

Беларускі маўленчы этыкет – з’ява надзвычай цікавая і багатая, аднак яе вывучэнню ў беларускай лінгвістыцы да гэтай пары не прысвечана асобных прац, хаця з развіццём камунікатыўнай лінгвістыкі ў апошнія часы пачалі з’яўляцца асобныя артыкулы ([1–4], [5]).

Аб’ектам нашага даследавання сталі вербальныя спосабы звароту і прыцягнення ўвагі, што бытуюць у традыцыйным маўленчым этыкеце беларусаў. У беларускай дыялекталогіі дастаткова дэталёва разгледжаны спосабы намінацыі асоб паводле роднасці і сваяцтва, полавых прыкмет і г. д., аднак варта адзначыць, што не ўсе дадзеныя формы ўжываюцца пры звароце і прыцягненні ўвагі ў час усталявання кантакту паміж суразмоўцамі. Разам з тым скіруем увагу на тое, што адзінкі для наймення асоб па розных сацыяльных і гендэрных прыкметах належаць да лексіка-граматычнага разраду назоўнікаў, у той час як выкарыстаныя для звароту і прыцягнення ўвагі, яны пераходзяць у разрад выклічнікаў, што “не маюць ніякіх граматычных паказчыкаў, марфэмна непадзельныя і не з’яўляюцца членамі сказа” [6, с. 269].

Адзінкі звароту і прыцягнення ўвагі разам з формамі прывітання належаць да спосабаў усталявання кантакту паміж суразмоўцамі.

Дадзеную класіфікацыйную катэгорыю вылучыла руская даследчыца Н. І. Фарmanoўская, адзначыўшы, што “маўленчы этыкет адыгрывае чатыры асноўныя функцыі: кантактаўстанаўляльную, рэгулюючую, эмацыянальна-мадальную і функцыю арыентацыі на адрасата” [7, с. 14].

Вербальныя формы звароту і прыцягнення ўвагі з’яўляюцца дастаткова важнымі для ўсталявання кантакту, бо па першаснай размове адбываецца псіхалагічная ацэнка асобы, задаецца тон усёй далейшай размовы паміж камунікантамі. Неаднаразова ў паўсядзённым жыцці паўстае пытанне, як правільна звярнуцца да незнаёмага чалавека, не пакрыўдзіўшы яго годнасці, усталяваць добразычлівы і спрыяльны для кантактавання фон. Таму вывучэнне магчымых формаў звароту і прыцягнення ўвагі традыцыйнага слоўнага этыкету беларусаў з’яўляецца надзвычай актуальнай задачай сучаснай лінгвістычнай навуцы.

Перш чым непасрэдна перайсці да аналізу фактычнага матэрыялу, варта адзначыць, што формы звароту і прыцягнення ўвагі (як і ўсе вербальныя адзінкі з іншых тэматычных груп) дастаткова істотна размяжоўваюцца паводле наступных прыкмет:

а) *ступень знаёмства суразмоўцаў*: знаёмы, незнаёмы, сябар;

б) *сацыяльная роўнасць суразмоўцаў*: вышэйшы па сацыяльным статусе, ніжэйшы па сацыяльным статусе, роўны па сацыяльным статусе;
в) *полавая прыкмета суразмоўцаў*: зварот мужчыны да жанчыны, мужчыны да мужчыны, жанчыны да жанчыны; г) *ступень роднасці і сваяцтва*: зварот жонкі да мужа, мужа да жонкі, дзіцяці да маці, да бацькі, да бабулі, да дзядулі і г. д.; д) *узрост суразмоўцаў*: малодшы па ўзросце, старэйшы па ўзросце, аднагодкі; е) *час моманту гутаркі*: раніца, дзень, вечар, ноч;
ж) *месца моманту гутаркі*: горад (адміністрацыйная установа, магазін, рынак і інш.), вёска (вуліца, агарод, луг, поле і інш.).

У выніку супастаўлення ўсіх магчымых варыянтаў дадзеных прыкмет атрымоўваем дастаткова разгалінаваную сістэму звароту і прыцягнення ўвагі ў беларускім традыцыйным слоўным этыкеце.

Вядома, што на сённяшні дзень у беларусаў няма адзінага нарматыўнага універсальнага звароту да незнаёмага чалавека. З адыходам Савецкай улады, дзе адзінай формай была *таварыш!*, у многіх мовах утварыліся лакуны, якія сталі запаўняцца па-свойму (у Расіі, напрыклад, *госпадин!*, *госпожа!*). Такім чынам, і беларусы пачалі шукаць адпаведныя формы ў сваёй мове. Адзначым, што па ўсёй тэрыторыі Беларусі неаднастайна выкарыстоўваюцца этыкетныя формы, паколькі ўмовы іх выбару і ўжывання залежаць ад многіх фактараў. Аднак, прааналізаваўшы фактычны матэрыял, мы прыйшлі да высновы, што найперш гэта ўплыў моў суседніх краін, канфесійная прыналежнасць камуніканта, формы наймення асоб, якія бытуюць на пэўнай тэрыторыі. Таму варта разглядаць кантактаўстанаўляльныя адзінкі з пункту погляду іх дыялектна-арэальнага знаходжання.

Адзінкаю, што выражае зварот да мужчыны ў **паўднёва-заходнім дыялекце** беларускай мовы, стала *спадар!* (*гаспадар!*), а пры звароце да жанчыны – *спадарыня!* (*гаспадыня!*), прычым формы *спадар!* і *спадарыня!* да маладзейшых па ўзросце людзей, а да старэйшых – *гаспадар!* і *гаспадыня!* (Гродзенскі і Шчучынскі раёны Гродзенскай вобласці). Гэтымі формамі адрасаты пры звароце да адрасантаў жадалі падкрэсліць працавітасць беларускага народа, дбайнасць пра лёс і клопат пра дабрабыт сям’і. Як адзначае Н. П. Старавойтава, “сёння сярод беларусаў ... актыўна выкарыстоўваюцца ветлівыя звароты: *спадар* (паходзіць ад слова *гаспадар*; Вялікім *Гаспадаром* называлі Вітаўта Вялікага), *спадарыня* (замужняя жанчына)...” [5, с. 39]. У той жа час формы, якія падае Н. П. Старавойтава, а менавіта, “*спадарыч* (нежанаты хлопец)”, “*спадарычня* (незамужняя дзяўчына)” намі нідзе не сустракаліся па ўсёй тэрыторыі Беларусі. Аднак былі зафіксаваны формы *дзеўчына* (незамужняя дзяўчына) і *хлопец* (або *хлапé*), *ц юна́к* (нежанаты хлопец).

Для тэрыторыі паўночна-ўсходняга дыялекту беларускай мовы характэрныя наступныя формы: *хазя́йн !* (зварот да мужчыны), *хазя́йка !* (зварот да жанчыны), *маладзі́ца !* (або *малодка !*) (незамужняя дзяўчына) і *малоччык !* (або *малойчык !*) (нежанаты хлопец). Прычым формы *хазя́йн !* або *хазя́йка !* актыўна выкарыстоўваюцца пры звароце мужа да жонкі і жонкі да мужа. Жыхары памежных з Расіяй і Латвіяй раёнаў Віцебскай вобласці зусім не ўжываюць зваротаў *спадар !* *спадарыня*.

Дастаткова аднастайна па ўсёй тэрыторыі Беларусі ўжываюцца звароты па ступені роднасці і сваяцтва паміж людзьмі ва універсальным значэнні. Замужнія жанчыны пры звароце адна да другой вельмі актыўна выкарыстоўваюць форму *кума !* (*ку́мка*), прычым большасць з іх і не знаходзяцца ў адпаведных роднасных адносінах паміж сабою. У той жа час варыянт мужчынскага роду гэтага слова *кум !* выкарыстоўваецца мала, толькі ў гаворцы менавіта з кумам, а формай звароту з'яўляецца адзінка *сусед !* (*сасед*), *сва́т !* (*сва́цейка*, !) пры гэтым, як адзначаюць самі жыхары вёсак, многія суседзі лічаць сябе роднымі па сваяцкіх адносінах, што пацвярджаецца беларускай прыказкай: *Добры сусед лепшы за родзіча*.

Паміж маладымі людзьмі рэдка назіраецца ўжыванне формаў роднасці і сваяцтва ў значэнні звароту да суразмоўцы (адзінкавыя выпадкі тыпу *браток !*, *братка !* фіксуюцца на памежных з Расіяй раёнах Магілёўскай вобласці). Сярод моладзі актыўна ўжываюцца формы *сяброўка !*, *сябровачка !*, *сябровачніца !*, *дружка !*, *падружка !* (пры зваротах да дзяўчын) і *сябра !*, *дружка !*, *сябрук !*, *друг !* (пры зваротах да хлопцаў).

Даволі цікавымі з'яўляюцца лексічныя адзінкі для звароту паміж членамі сям'і. Акрамя спосабу звароту па імені, на Гродзеншчыне і Брэстчыне выкарыстоўваецца форма *чалавёк !* пры звароце да мужа, а пры звароце да жонкі – *жонка !* (Гродзенская вобласць) і *жынка !* (Брэсцкая вобласць). У некаторых раёнах гэтых абласцей пры звароце да жонкі выкарыстоўваецца форма *баба*, аднак такое слова лічыцца зняважлівым, ужываецца пры лаянках паміж мужам і жонкай або пры размовах паміж мужчынамі. Звароты *чалавёк !* і *жынка !* у такім значэнні, на нашу думку, абумоўлены ўплывам украінскай мовы.

У прадстаўнікоў паўночна-ўсходняга дыялекту бытуюць формы *жонка !* (або *жанка !*), *мужык !* (або *муж !*). Такія формы, як *супруг !* *супруга !*, *дружына !* зафіксаваны намі адзінкава.

Пры зваротах бацькоў да дзяцей па ўсёй Беларусі выкарыстоўваюцца традыцыйныя формы *сы́нка !* (*сыно́к !*, *сыначка !*) і *дачу́шка !* (*до́чачка !*, *донька !*). Пры зваротах паміж дзецьмі ўжываюцца, як і раней, формы *братка !* (*брацік !*) і *сястры́ца !* (*сястрычка !*). Аднак даволі часта пры ўзроставых несупадзеннях у дзяцей назіраецца выкарыстанне зняважлівай формы прыметніка *малы !* *малая !* у значэнні назоўніка пры звароце старэйшага па ўзросце да малодшага.

Для звароту дзяцей да бацькоў выкарыстоўваюцца формы *ма́ма!* (*ма́мка!*, *ма́мачка*), *та́та*(*та́тка*, *та́тачка*). Для агульнага звароту да маці і бацькі выкарыстоўваецца форма *бацькі*. У жыхароў Віцебшчыны і Магілёўшчыны для звароту да бацькі ўжываецца форма *па́па*(*па́пачка*). Цікавым з'яўляецца тое, што калі сталаюць дзеці, то да пажылых бацькоў паўсюдна звяртаюцца *ма́маі бацька*. Па ўсёй тэрыторыі Гродзеншчыны і Брэстчыны зафіксаваны выпадкі паміж камунікантамі сталага ўзросту зваротаў *бацька!* у адносінах да мужа, і, адпаведна, *маці!* – да жонкі. У такім выпадку адбываецца перанос адной сацыяльнай ролі на другую, больш значную для дадзенай сям'і.

Пры звароце малых дзяцей да бабуль і дзядуль паўсюдна выкарыстоўваюцца формы *дзед!* (*дзе́дка!*, *дзядо́к!*, *дзі́дка!* – пад уплывам украінскай мовы; *дзядак!* – пад уплывам польскай мовы) і *бабуля!* (*бабу́лька!*, *ба́бушка!*, *ба́бка!*, *бабця!* – пад уплывам польскай мовы). Прычым формы *дзед!* (*дзядо́к!*) і *бабуля!* (*ба́бка!*) даволі часта выкарыстоўваюцца пры зваротах маладых да незнаёмых людзей сталага ўзросту. А, напрыклад, у Карэліцкім раёне Гродзенскай вобласці і Клецкім раёне Мінскай вобласці такія формы звароту з'яўляюцца зневажальнымі. Звычайна ў адказ можна пачуць: [*ја таб'э пупав'іну'нэ п'эрац'іна́ла / што ты м'ане ба́бкай называ́еш!*]. У зваротах малодшых па ўзросце да старэйшых у гэтых рэгіёнах, а таксама і паўсюдна, звычайна ўжываюцца формы *дзядька!* (*дзядзя!*, *дзядзечка!*) і *цётка!* (*цётачка!*, *цёцечка!*), аднак толькі побач з адпаведным імем. Падобныя формы (*дзядзя!*, *цётя!*) выкарыстоўваюцца і пры звароце малодшых па ўзросце да незнаёмых людзей. Тады, натуральна, імя не ўжываецца, а замест яго можа выкарыстоўвацца назва прафесіі, напрыклад: [*дз'адз'а па́штал'жо*]н.

Знявагай для беларусаў – жыхароў вёсак – ва ўсіх рэгіёнах лічыцца зварот адзін да другога па полавай прыкмеце, што даволі дастаткова распаўсюджана ў Расіі. Звароты *мужчына!* (*мужчы́нка!*, *жэ́нчына!*) (*жэ́нчы́нка!*, *жэ́нчы́нка*), *кабе́та!* (*кабе́ці́на!*) (пад уплывам польскай мовы) недапушчальныя ў беларускіх вёсках, такія формы з'яўляюцца ў некаторай ступені нават абразай і не дапамагаюць усталяванню кантакту паміж людзьмі. У той жа час вельмі актыўна такія звароты выкарыстоўваюцца ў гарадскім асяроддзі. Вясковае насельніцтва іх ведае, аднак не дапускае такога ўжывання ў дачыненні да сябе.

Разам з вышэй адзначанымі, намі фіксуюцца формы звароту і прыцягнення ўвагі, што суадносяцца не толькі з назоўнікамі, але і дзеясловамі. Дастаткова актыўна ў паўночна-ўсходнім дыялекце пры зваротах і прыцягненнях увагі ўжываюцца не найменні асоб, а формы дзеясловаў *слухай* -(це)!, *наслухай* -(це)!, а таксама форма *праба́ч* -(це)!, якая ў такім выпадку служыць не просьбай дараваць што-небудзь, а фармальным спосабам звароту і прыцягнення ўвагі. Пры размове больш як

дзвюх асоб паўсюдна на Беларусі дастаткова часта выкарыстоўваецца форма *слухайсюды!*.

Адзначаліся выпадкі прыцягнення ўвагі пры дапамозе выклічнікаў, тыпу *эй!*, *эй!*, *эй ты!* і падобных да іх, аднак ужыванне такіх форм у беларускай вёсцы ўказвае на адсутнасць у чалавека элементарнай культуры і выхаванасці.

Такім чынам, вербальныя формы звароту і прыцягнення ўвагі маюць дастаткова развітую сістэму ў традыцыйным маўленчым этыкеце беларусаў, што, несумненна, падкрэслівае шматграннасць беларускай вербальнай культуры, якую варта абавязкова вывучаць для назапашвання і захавання лексікі беларускай мовы. Дыялектны матэрыял у такім выпадку дапамагае стварэнню сістэмы літаратурных вербальных адзінак этыкетных зносін, у сістэме якіх у апошнія часы назіраюцца лакуны, звязаныя з інтэнсіўнымі зменамі ў грамадска-культурным ладзе краіны.

Літаратура

1. Важнік, С. Моўны этыкет беларусаў: ветлівыя звароты / С. Важнік // Роднае слова. – 2008. – № 2. – С. 50–51.
2. Важнік, С. “Здароў! – Здароў, калі змалоў!”: этыкетныя формы вітання і развітання / С. Важнік // Роднае слова. – 2008. – № 3. – С. 53–56.
3. Важнік, С. Маленькія ключыкі да паспяховай камунікацыі: сітуацыі прыцягнення ўвагі, просьбы / прапановы, падзякі / С. Важнік // Роднае слова. – 2008. – № 4. – С. 48–51.
4. Важнік, С. Навука выбачаць, або як правільна па-беларуску прасіць прабачэння і як выбачаць / С. Важнік // Роднае слова. – 2008. – № 6. – С. 56–59.
5. Старавойтава, Н. П. Гісторыя і сучаснасць беларускага слоўнага этыкету / Н. П. Старавойтава // Роднае слова. – 2006. – № 6. – С. 39–42.
6. Сучасная беларуская літаратурная мова: марфалогія: вучэб. дапам. / Н. В. Гаўрош [і інш.]; пад агульн. рэд. праф. М. С. Яўневіча. – Мінск: Выд. Ул. М. Скакун, 1997. – 288 с.
7. Формановская, Н. И. Русский речевой этикет: лингвистический и методический аспекты / Н. И. Формановская. – 2-е изд. – М.: Наука, 1987. – 156 с.

Н. А. Хабарова (Днепропетровск, Днепропетровский университет экономики и права)

МАНИПУЛЯТИВНОСТЬ ЛЕКСИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ ИНФОРМАЦИОННОГО ДИСКУРСА

Существующее многообразие дискурсивных классификаций объясняется возможностью их изучения с различных позиций и, в соответствии с этим, выбором различных критериев и основ их градации. Так, за основу классификации дискурса в данном исследовании мы принимаем институциональность, то есть общение в заданных рамках статусно-ролевых отношений представителями определенного

социального института. Изучение данной классификации отражено в трудах многих ученых как, например, В. В. Зирка [6], Т. В. Анисимова [1], В. И. Карасик [8], Н. Д. Арутюнова [2], Т. ван Дейк [4].

Институциональный дискурс условно подразделяется на подвиды: педагогический, политический, религиозный, масс-медиа (информационный). Так как институты изменчивы исторически, то они могут сливаться друг с другом и возникать в качестве разновидностей того или иного типа дискурса. **Атуальность** работы вызвана тем, что в эпоху формирования новой языковой и духовной культуры постсоветский менталитет привёл к возникновению новой семиотичности старых понятий. Семантика общего языка лишилась былой идеологической упорядоченности, но переход от системы идеологии к системе культуры еще не произошел, когда семантика языковых единиц должна соотноситься с ценностным объектом и быть лишена политического влияния. Поэтому резоннее говорить, на наш взгляд, на современном этапе переходности как политического уровня, так и лингвистических характеристик, о формировании новых семантических понятий и о пересмотре старых. Одним из показателей общественно-политической жизни является речь в практическом ее применении – в наиболее подвижных пластах – в рекламных текстах.

Поэтому **задача** данной статьи заключается в изучении лексических единиц (глаголов, прилагательных, существительных, наречий) с позиции их взаимодействия на общественное сознание потребителей. **Цель** нашего исследования основывается на определенной задаче: проанализировать способы предоставления вербальной и невербальной информации в зависимости от канала передачи институционального дискурса.

Информационный дискурс, как один из разновидностей воздействия на общественное сознание, представляет собой подвид институционального дискурса. Всем известно, что информационный дискурс определяется как особый тип дистантной коммуникации и характеризуется ориентацией на массовую аудиторию, массовостью отправителя сообщения, большой зависимостью от экстралингвистического аспекта, жанровым разнообразием внутри одного типа [7]. В информационном дискурсе мы выделяем следующие типы: информационный дискурс телевидения (ИДТ), информационный дискурс прессы (ИДП), интернет ресурсов, (ИДИР) мобильной коммуникации (ИДМК) и рекламный дискурс (ИДР).

Как отмечает В. В. Зирка, «главной целью информационной коммуникации и представляющих ее дискурсов является передача содержания или информации» [6, с. 34]. Аргументативная или убеждающая коммуникация характеризуется оказанием влияния на собеседника. Социально-ритуальная коммуникация проявляется в соблюдении правил конвенции условностей, (т. е. принятых в данном

обществе правил и форм речевого взаимодействия). «В чистом виде ни одна из коммуникаций не существует – резоннее их рассматривать в тесном переплетении, поскольку цель дискурсивного сообщения состоит в том, чтобы предоставить информацию, используя принятые в данном обществе правила соблюдения форм речевого воздействия» [3, с. 97].

Как и всякий языковой знак, дискурс имеет универсальные и частные черты. Основными универсальными чертами в данном исследовании признаются целостность и связность текста. Наряду с названными чертами тексту присущи хронотопность (т. е. обязательное наличие пространственных и темпоральных отношений), а также информативность, которая является основополагающей категорией в нашем исследовании.

На дискурсивном уровне информативность отвечает за качество информации, то есть соотнесение намерений адресата с глубинным прочтением реципиентом. В зависимости от канала передачи информации наблюдается тенденция количественного различия в использовании лексических единиц. Наиболее удачным примером для статистического анализа употребления частей речи в дискурсивном жанре являются тексты рекламных объявлений, так как основная функция рекламы – это информативность [10]. Реклама как жанр характеризуется сжатым и экспрессивным структурно-семантическим потенциалом независимо от канала передачи информации.

Особенность телевизионной рекламы заключается в преобладающем большинстве номинальных существительных иностранного происхождения с последующей расшифровкой представляемого товара.

1. *Связной – живи в общении в мире, где всё быстро меняется.*
2. *Арбидол. Остановить и обезвредить вирус.*
3. *Мегафон – будущее зависит от тебя.*
4. *Фаберлик – косметика, необходимая как кислород.*
5. *Бьюти – поддержи красоту изнутри.*
7. *Шварцкопф – опыт профессионалов для ваших волос.*
8. *Гербер – мамина любовь с первой ложечки.*

Запоминающееся, привлекающее внимание аудитории название сопровождается визуальными и звуковыми образами, которые заменяют такую часть речи, как глагол. Сам «слоган» раскрывает основное качество товара, которое отличает его от иных, представленных на рынке. Конечная цель рекламы, как известно, состоит в том, чтобы заставить покупателя совершить определенные действия – приобретение товара или услуги.

Присутствие аудиовизуального сопровождения и преобладающее большинство существительных является характерной чертой телевизионного дискурса рекламы в отличие от печатных изданий, где на первый план выходят прилагательные, заменяющие зрительные образы. Рассмотрим примеры инфоанонсов художественных книг.

1. Модные в последнее время тенденции – выпускать книги с советами о том, как быть сильной, красивой и уверенной... (анонс книги Ксении Собчак «Стильные штучки Ксении Собчак») (Cosmopolitan, 06/2008).

2. Украинская женская литература регулярно пополняется новыми яркими именами... (анонс книги Светланы Поваляевой «Оригами-блюз») (Cosmopolitan, 07/2008).

3. Книга содержит массу полезной информации... (анонс книги «Кремлевская диета») (Cosmopolitan, 07/2009).

4. Эта книга воскресит в памяти смешную неудачливую девушку балзаковского возраста... (анонс книги Линда Ленхофф «Жизнь a la mode») (Cosmopolitan, 08/2009).

5. Под яркой жёлтой обложкой спрятана ещё одна современная сказка о Золушке... (Кристин Хармел «Как переспать со звездой»).

6. Героиня – свежее испеченная безработная... (Наташа Маркович «Уволена, блин») (Cosmopolitan, 08/2009).

7. Чудесная тетушка по имени Элнер – доброжелательная, веселая, заботливая, любимица всех – умирает... (Фени Флегг «Рай где-то рядом») (Арбат Престиж, 05/2009).

8. Мелани Прескотт – обычная девушка, обожающая дизайнерскую одежду и сходящая с ума по дорогим туфлям ... (Джулия Кеннер «Код Givenchy») (Арбат Престиж, 05/2009).

В текстах мобильных сообщений преобладают глаголы, информирующие о различного рода акциях, либо предоставляющие различные услуги:

Подключи услугу ...

Зателефонуй...

Выиграй Ford Fiesta...

Разместите бесплатно объявление о продаже гаража autotir.dp.ua В ТРК «Материк» поступила новая коллекция обуви...

Отправь SMS на номер 800 – получи шанс выиграть Ford

Fiesta Продлите действие вашего тарифного плана... Вам

осталось пополнить счет до...

Отправляйте звуковые SMS на стационарные телефоны

Пополняйте счёт от 30 гривен и гарантировано получаете бонусы на сумму от 10 до 100 гривен. Для регистрации звоните: 067442.

В период конкурентной борьбы операторов мобильной связи (МТС, КИВСТАР, ВЕЕЛИНЕ, LIFE, JEANS) на рынке постсоветского пространства возникает необходимость предоставления данными операторами дополнительных услуг, которые выражаются, прежде всего, в бонусных программах, в аукционных условиях приобретения стартовых пакетов, в дополнительных услугах. Операторы «изошряются» в предоставлении услуг – в этом их различие, но в выборе лексических

средств они остаются едины – мобильность, активность, действенность – вот залог успеха позиционирования товара на рынке, которой также является телефонная связь. То есть, в сообщениях мобильной связи доминируют вербальные конструкции в виду ограниченности количественного текстового набора и способа представления информации. Сжатый стиль текстовых сообщений мобильной связи дополняется экспрессивностью с помощью особых символов «смайликов» и общепринятых команд, жаргонных кодов. В личной переписке, которое изобилует афористическими выражениями, состояние отправителя, фиксация эмоций, воли выражается с помощью определенного набора знаков – пиктограмм. Подробным исследованием идеографических знаков занимается Л. Ю. Ермоленко на примере современного французского языка. По ее мнению, «использование пиктографических и идеографических знаков облегчает понимание информации носителями различных языков, дополняя ее, либо сокращая» [5, с. 67].

В телевизионном дискурсе – это логотип той или иной фирмы, в публицистическом дискурсе, например, изобразительная оценка анонсируемых книг в виде звезд, в SMS сообщениях – это, как уже отмечалось ранее, различного рода знаки (выразители эмоций отправителя).

Несмотря на различные языковые средства выражения (вербальные, номинальные, адъективные), дискурсивные тексты рекламного характера обладают общими чертами: наличием знаково-графической системы и заимствований. Наиболее часто заимствования встречаются в источниках интернет-ресурсов, так как эта отрасль, называемая «всемирной паутиной», является коммуникацией международного масштаба. Пришедшие из английского сетевого дискурса, они могут встречаться как на языке оригинала, *IMHO – In MY Humble Opinion (по моему скромному мнению)*, так и как сочетание русских букв, находящихся на соответствующих клавишах, например, *ИЕЦ* соответствует английскому *BTW – By The Way (кстати)*. Для сетевого дискурса характерно активное использование английских слов, выражений, так же как транслитерация английских слов.

Например: *Прошу прощения за оффтопик*

[Http:// gramota. ru/ forum](http://gramota.ru/forum)

So-o-o-o What? Я всего лишь ривел примеры, напроць опровергающие оригинальное «доказательство».

[Http:// gramota. ru/ forum](http://gramota.ru/forum)

Наблюдения относительно употребления частей речи в текстах инфоанонсов на телевидении, в прессе, в мобильных сообщениях подтверждают тот факт, что содержание информационных сообщений зависит от канала передачи, что влияет на выбор тех или иных лексических единиц, употребляемых составителями текстов. Визуальные

образы печатных текстов объявлений могут быть выражены эксплицитно и имплицитно – с помощью иллюстративного материала, либо же в вербальном выражении. Способ передачи информации является приоритетным в наших дальнейших исследованиях и способствует развитию межкультурного общения.

Литература

1. Анисимова, Е. Е. Лингвистика текста и межкультурная коммуникация (на материале креолизованных текстов) / Е. Е. Анисимова. – М., 2003. – 128 с.
2. Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990. – С. 136–137.
3. Григорьева, В. С. Дискурс как элемент коммуникативного процесса; прагмалингвистический и когнитивный аспекты / В. С. Григорьева. – Тамбов: Изд-во ТГТУ, 2007. – 123 с.
4. Дейк ван Т. Язык Познание коммуникация / Т. ван Дейк. – М: Высш. школа, 1989. – 345 с.
5. Єрмоленко, Л. Ю. Піктографічні та ідеографічні знаки у сучасній французькій мові / Л. Ю. Єрмоленко. – К.: Видавець Карпенко В. М., 2005. – 220 с.
6. Зирка, В. В. Лексика рекламы: учебн. пособие / В. В. Зирка. – Д.: Изд-во ДУЭП, 2006. – 96 с.
7. Карасик, В. И. Этнокультурная специфика речевой деятельности: сб. обзоров: ИНИЛН РАН / В. И. Карасик. – М., 2000. – С. 37–36.
8. Карасик, В. И. О типах дискурса. Языковая личность: институциональный и персональный дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград, 2000. – 115 с.
9. Соколова, І. Інформаційно-рекламний текст як тип тексту / І. Соколова // Наукові записки. Серія філологічні науки (мовознавство). – Випуск 75 (3). – С. 136–137.

В. В. Шунейка (Беларусь, Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў)

НАЗОЎНІКІ З АЦЭНАЧНЫМІ СУФІКСАМІ Ў ГАЗЕТНАЙ ПУБЛІЦЫСТЫЦЫ

Сродкамі словаўтварэння, як і іншымі моўнымі сродкамі, як пісаў Ш. Балі, можна выразіць два тыпы стылістычнай афарбоўкі моўных з’яў: уласна эмацыянальную і сацыяльную. Ён зазначаў, што “адзін і той жа моўны факт можа адначасова валодаць той і другой афарбоўкай, аднак уважлівае назіранне дазваляе ўстанавіць, што часцей за ўсё адна з іх прэвалюе” [1, с. 200].

У розных часцін мовы ацэначнасць, якая ствараецца афіксацыяй, праяўляецца па-рознаму. Найбольш моцнай экспрэсіяй валодаюць, безумоўна, суфіксы суб’ектыўнай ацэнкі. Ад нейтральных у эмацыянальна-экспрэсіўных адносінах назоўнікаў шляхам афіксацыі ўтвараюцца формы з ацэначным значэннем. Такія назоўнікі не толькі выконваюць намінацыйную функцыю, але і выражаюць станоўчыя або адмоўныя адносіны таго, хто гаворыць, з’яўляюцца сродкам эфектыўнага ўздзеяння на суб’ядніка.

Для выражэння суб'ектыўнай ацэнкі ў мове газетнай публіцыстыкі выкарыстоўваюцца лексемы з памяншальна-ласкальнымі суфіксамі, яны “могуць выражаць не толькі станоўчую, але і адмоўную ацэнку з рознымі экспрэсіўнымі адценнямі – знявагі, іроніі, пагарды, насмешкі і г. д.” [4, с. 113]. Вырашальную ролю ў вызначэнні ацэнкі пэўнай з’явы адыгрывае кантэкст, менавіта ад кантэксту залежыць, якую афарбоўку (станоўчую ці адмоўную), якія нюансы ў адценнях значэння набывае тая ці іншая лексема.

Так, назоўнікі з суфісам **-к-** у адпаведным кантэксте могуць набываць памяншальна-зневажальнае адценне: – *Калі ж усё размыць... Ну, будуць выходзіць нізкапробныя кніжачкі, якія ўжо зараз дэвальвавалі літаратуру настолькі... Бярэш выдадзеную ў раённай друкарні брашурку – і яна, аказваецца, становіцца побач з творамі Быкава, калі аўтару пашанцавала мець прозвішча на “Б”... (Звязда, 25.05.2004); Аффа-азіяцкія мадэлькі ў блакітных джынсах на гіганцкіх каляровых фотаздымках проста знемагаюць ад зною і смагі недзе ў сваёй тэхаскай глыбінцы і ўносяць своеасаблівы каларыт у сціплае чорна-белае жыццё беларускага грамадства (Культура, 17–23.02.2001). І ў першым, і ў другім выдзеленых словах суфікс паказвае не на малы памер (не выяўляе колькаснага паказчыка), а на негатыўныя адносіны аўтара да зместу выказвання. Гэта падкрэсліваецца і кантэкстам, бо менавіта кантэкст раскрывае пярэратыўную афарбоўку названых лексем. *Заканамернасцю бачыцца мне тое, што сярод гэтых затурканых мужычкоў, гэтага паслухмянага начальства вырас, выспеў, узмужнеў і прабіўся наверх тып абсалютна супрацьлеглы. Жук у мурашніку (ЛіМ, 4.04.1997). Лексема мужычкі мае іранічнае адценне, якое забяспечваецца фармантам **-к-** і адпаведным кантэкстам. Экспрэсіўную афарбоўку падкрэслівае размоўны прыметнік **затурканыя**, значэнне якога высвятляецца з кантэксту – ‘змучаныя, затлумленыя, зацуканыя’. *Брыдкі, даўганогі, з маленькай змяінай галоўкай і прылізанымі валасамі з выразным праборам Варавін (А. Лабуш) – з’явіўся таксама ў чорным галіфэ і чорных ботах (ЛіМ, 21.03.1997); Не баяцца аўтаінспектара, маўляў, толькі “крутыя”, у якіх у тэхнашпарце заўсёды ляжыць напалатове зялёненькая паперка (ЛіМ, 4.04.1997). У перыфрастычным выразе **зялёненькая паперка** (‘доллары’) памяншальна-ласкальныя суфіксы **-еньк-** у прыметніку і **-к-** у назоўніку выяўляюць і ўзмацняюць негатыўныя аўтарскія адносіны да такой з’явы рэчаіснасці, як хабар.***

Назоўнікам з такім суфісам меліяратыўны кантэкст надае памяншальна-ласкальнае ці толькі ласкальнае значэнне: *Нашы беларускія цаглінкі расмакавалі на будаўнічых пляцоўках у Санкт-Пецярбургу, Маскве, Смаленску, бо яны не толькі даступныя па цане, але і выгадна адрозніваюцца па якасці (Віцебскі рабочы, 23.10.1999); Вершы Івана Муравейкі – розныя, але заўсёды зразумелыя дзецям. У яго творах усё*

жывое: і кветкі, і дрэвы, і рэчка, і сонейка, і зоркі, і нават хмурынкі (Настаўніцкая газета, 17.09.2002); *Былі прадстаўлены такія беларускія стравы, як дранікі і таўканіца, бульба з лупінамі і квашаная капустка з гурочкамі, клёцкі, аладкі ды варэнікі, куцыя і дамашняя каўбаска, шмат іншых страў* (ЛіМ, 18.01.2008). Як бачым, выдзеленыя лексемны маюць станоўчую канатацыю, што надае такую ж афарбоўку ўсяму выказванню.

Назоўнікі з суфіксамі **-ачк-** (**-очк-**) пры апісанні адмоўнай з'явы, непрыемнай сітуацыі набываюць іранічную, памяншальна-зневажальную афарбоўку: *“Купала?.. Знаем-знаем... “Я мужык-беларус, пан сахі і касы...” І – гэтка, ведаеце, усмешачка* (ЛіМ, 5.12.1997); *Раптам у спартзале з'яўляюцца дзве размаляваныя дамачкі з “надакучлівых”, якія, нягледзячы на канкрэтнасць сваіх наводзін, атрымалі назву “каля” – калялітаратурныя, калятэатральныя, яны ахутваюць мастака прытарнай увагай, націскаюць, разрываюць на сувеніры... (Віцебскі рабчы, 22.05.1999); Крыху адступлю ад тэмы, можа, калі зноў задам адно пытанне: хто ў нас герой нашага часу – маладзенькі спевачок ці спявачачка, хто не пасее нешта піскнуць і ўжо – глядзіце – новая зорка?* (ЛіМ, 13.06.2008). Заўважым, што “на іранічна-неадабральную ці пагардлівую афарбоўку выказвання часцей паказвае не толькі выкарыстанне назоўніка з памяншальным суфіксам, але і азначэнне да яго, сінтаксічная будова фразы, шырокі кантэкст выказвання” [3, с. 222]. Амліфікацыя слоў з памяншальнымі суфіксамі ўзмацняе экспрэсіўны эфект: *Маленькага расточку, сухаваты, з незразумелай усмешачкай на губах, з бегачымі вочкамі, якімі ён хітра пазіраў паўзверху вялікіх акулараў (не вельмі тыпова для немцаў, бо носяць яны зараз акулараы з тонкаю аправай)* (ЛіМ, 22.05.1998). Памяншальна-ласкавы суфікс – **ачк-**(**-очк-**) надае лексемам у негатыўным кантэксце іранічнае, нават зневажальнае адценне, што падкрэсліваецца ацэначнымі прыметнікамі: *маленькага расточку, незразумелая усмешачка.*

У іншым кантэксце, у іншай моўнай сітуацыі назоўнікі з такімі суфіксамі выражаюць адценне значэння, уласцівае прамому значэнню формам з гэтымі фармантамі (памяншальна-ласкавае ці толькі ласкавае) [2, с. 269]: – *Бульбачка, гурочки, памідоры, яечня, любовае сальца – усё само прасілася ў рот* (ЛіМ, 5.09.1997); *Усе музыкі ў беларускім убранны. І зазвінелі званочки-галасочки, дударыкі-цымбалікі, баяны ды гармонікі* (Віцебскі рабчы, 23.10.1999); *У дзеянне шчыра ўцягвалі дзяцей, – тыя выходзілі на сцэну з вершыкамі, атрымлівалі на памяць ад фокуснікаў кветачкі, цукерачкі... (ЛіМ, 31.10.1997); На вачах майстра абязлюдзела вёсачка, якая натхняла яго на творчасць* (ЛіМ, 04.04.2008).

У газетных тэкстах назіраюцца выпадкі, калі адна і тая ж эмацыянальна-экспрэсіўная афарбаваная адзінка ў залежнасці ад кантэксту можа змяняць адценне свайго стылістычнага значэння. Параўнаем два

сказы: *Зацяганае і немусычнае слоўка “эксклюзіўны”, але ж, бадай, акурат яно трапна вызначае характар стасункаў творцы і выканаўцаў, для якіх кампазітар і рабіў гэтую канкрэтную мастацкую працу* (ЛіМ, 28.03.1997); *На тое і прыпеўкі, каб даць волю трапнаму народнаму слоўку, смачнаму каламбуру, але пры гэтым, што прыемна, безгустоўшчыны ў сёлетніх выступленнях не было* (ЛіМ, 20.06.1997). Як бачым, у першым сказе лексема **слоўка** мае неадабральную, а дакладней, іранічную афарбоўку, якая ствараецца і пры дапамозе суфікса **-к-**, што далучаецца да стылістычна нейтральнай лексемы **слова**, і якая ўзмацняецца дапасаваным да назоўніка размоўным прыметнікам *зацяганае* і нейтральным прыметнікам *немусычнае*, ужытым з пераносным значэннем. У другім прыкладзе лексема **слоўка** мае станоўчае, ласкальнае адценне, што падкрэсліваецца супрацьпастаўленым яму размоўным словам **безгустоўшчына**, якое выразна мае адценне неадабральнасці.

Назоўнікі з суфіксам **-ык(-ік-)** маюць памяншальнае значэнне, ужываюцца звычайна з экспрэсіяй ласкальнасці, часам ўскладненай адценнем прыніжальнасці, а нярэдка – толькі ласкальнасці [2, с. 265]:

Прыгоды салдаціка выглядаюць просценькімі: ну, зваліўся з падваконня, паплаваў на карабліку, вялізная рыбіна праглынула... Паказваць асабліва няма чаго (ЛіМ, 15.05.1998). Слова **салдацік** і **караблік**, утвораныя ад стылістычна нейтральных лексем **салдат** і **карабель** пры дапамозе памяншальна-ласкальнага суфікса **-ік-**, і **рыбіна**, утвораная ад стылістычна неафарбаванага слова **рыба** пры дапамозе павелічальна-ўзмацняльнага суфікса **-ін-**, надаюць выказванню адценне паблажлівай іроніі, што падкрэсліваецца і ўжываннем прыметнікаў з ацэначнымі суфіксамі (**просценькія, вялізная**). І як тут не прыгадаць даўнія кепікі М. Салтыкова-Шчадрына з самаадданага пастаянства і кансерватызму балета ці з’едлівыя заўвагі У. Маякоўскага наконт вясёлых жыўчыкаў на вясёлых ландшафціках і падпарадкаванасці балета патрабаванню абывацеляў “зрабіць ім прыгожа” (ЛіМ, 17.07.1998.); Па каструбаватых лякалах ЛеГАЛа атрымліваецца, што літаратура – гэта ўсяго толькі нацыянальная прыкмета, быццам колер скурцы ці валасоў; і я, ЛеГАЛ, да яе належу, а вы – увы [выдзелена аўтарам артыкула], і таму, сябры “літаратары”, як ні пішыце “па-руску”, а ўсё ж асуджаныя ствараць кепскую літаратуру. Чым не кодэкс літаратурнага **скінхэдзіка**? (ЛіМ, 14.03.2008). Ва ўзгаданых прыкладах суфікс **-ік-** надае выдзеленым лексемам адценне іроніі, у той час, як у наступных сказах выдзеленыя словы маюць станоўчую экспрэсію: *Ручайкі, зайчыкі, козлікі сваймі паводзінамі, звычкамі, учынкамі нагадваюць дзяцей* (Настаўніцкая газета, 17.09.2002); *Бывае і такое, што замест цагляных домікаў уводзяцца шчытавыя (накіталт фінскіх), больш прыдатныя для дачнікаў, чым для вяскоўцаў, бывае, што і фундамент закладваецца на балоцістым грунце* (Віцебскі рабочы, 22.02.2007).

Назоўнік з суфіксам **-чык-**, які мае значэнне, блізкае да суфікса **-ык-** (**-ік-**), [2, с. 266], у такім кантэксце набывае адценне пагардлівасці: *Спосаб другі: няздатнасць у сферы грамадскай кампенсацыі бурнай дзейнасцю на глебе вытворчай ці бытавой. Трэба ж недзе і нечым сцвердзіцца. Вось чаму нашым хатнім **напалеончыкам** упоперак лепш не станавіцца...* (ЛіМ, 4.04.1997); *Пра гэта сведчыць той факт, што, збіўшы расіян, **малойчыкі** правярылі іх дакументы – быццам бы пераканаліся: б'юць менавіта таго, хто заказаны, – і прадоўжылі экзекуцыю з яшчэ большай жорсткасцю* (Звязда, 2.08.2005). Суфікс **-чык-** узмацняе экспрэсіўнасць лексем **напалеон** і **моладзец**, выразна выяўляючы аўтарскае стаўленне (з'едлівую іронію), антанамасія ў сваю чаргу (ужыванне ўласнага імя ў значэнні агульнага) у першым выпадку і памета *пагардлівае* ў другім павышае вобразнасць гэтых лексем і забяспечвае экспрэсію ўсяго выказвання.

Назоўнікі з суфіксам **-ок-** (**-ёк-**) маюць памяншальнае або ласкальнае ці памяншальнае і ласкальнае значэнне, а часам і адценне фамільярнасці і зневажальнасці [2, с. 266]. Паколькі газетныя артыкулы – тэксты надзённыя, нават зладзённыя, то журналісты выкарыстоўваюць эмацыянальна-ацэнную лексіку з адпаведным суфіксам для выяўлення аўтарскага стаўлення да з'яў рэчаіснасці. Увядзенне такіх лексем у кантэкст, які адпавядае пэўнай задуме, дае магчымасць журналісту выразіць уласныя адносіны да абазначанай рэаліі. У пераважнай большасці гэта пэяратыўная, адмоўная ацэнка: *Капрызлівы, але з годнасцю **галасок** пераконваў прысутных: здароўе – перадусім, няхай мацуецца здароўе, хоць сабе й загіне ўвесь свет, Ацілія дробна пераступаў ножкамі, дазваляючы сябе распранаць ды апранаць* (ЛіМ, 6.06.1997). Назоўнік з памяншальна-ласкальным суфіксам **-ок-** падкрэслівае інфантальнасць галоўнага героя п'есы, дазваляючы чытачу ўбачыць адпаведнае (тут іранічнае, неадабральнае) стаўленне аўтара. Аналагічныя моўныя факты мы назіраем у наступных сказах: *У кожным раёне, у кожнай гаспадарцы, на кожным прадпрыемстве – свой удзельны **князёк*** (ЛіМ, 28.07.1998); *Як катэгарычна! (Такіх сентэнцый можна прапанаваць процьму). Ускочыўшы на **канька** і памахаўшы шабелькай, такое не давядзеш і нікога не перакнаеш* (ЛіМ, 27.02.1998). Суфікс **-ёк-** у лексемах **князёк**, ужытай з пераносным сэнсам, і **канёк** перадае іранічнае стаўленне аўтара да названых рэалій, што і выражае неадабральную афарбоўку зместу ўсяго выказвання.

Рэдкасным і арыгінальным моўным фактам, які стварае экспрэсіўны эффект, з'яўляецца выкарыстанне памяншальных і павелічальных суфіксаў у формах суб'ектыўнай ацэнкі адной і той жа лексемы: *Культура сцэнічная ў нас увогуле ёсць, хоць акцёры свецяць каленьмі ды споднім праз **дзіркі** і **дзірачкі** – тыя ж яшчэ **дзірышчамі** не назавеш, толькі дваццаты сезон праціраюцца* (ЛіМ, 29.04.1996). Павышаецца экспрэсіўнасць інфармацыі за кошт таго, што ў адным кантэксце ўжываюцца словы аднаго караня:

нейтральнае (*дзіркі*), з павелічальна-ўзмацняльным (*дзірышчы*) і памяншальна-ласкальным фармантам (*дзірачкі*).

Як бачым, прааналізаваныя моўныя факты паказваюць, што ў розных кантэкстуальных умовах назоўнікі з суфіксамі суб'етыўнай ацэнкі набываюць своеасаблівыя, часам супрацьлеглыя стылявыя адценні – ад неадабральнага ці іранічнага да станоўчага, ласкальнага. Увядзенне такіх лексем у кантэкст, які адпавядае пэўнай задуме, дае магчымасць журналісту выразіць уласныя ці сацыяльныя адносіны да абазначанай рэаліі і павысіць эфект ад пададзенай інфармацыі.

Літаратура

1. Балли, Ш. Французская стилистика / Ш. Балли. – М.: Изд-во иностр. лит., 1961. – 394 с.
2. Беларуская граматыка: у 2 ч. / Акад. навук БССР. Ін-т мовазн. імя Я. Коласа. – Мінск: Навука і тэхніка, 1985. – Ч. 1: Фаналогія. Арфазія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск / рэд. М. В. Бірыла, П. П. Шуба. – Мінск: Навука і тэхніка, 1985. – 431 с.
3. Виноградова, В. Н. Стилистические средства словообразования / В. Н. Виноградова // Стилистические исследования: сб. ст. / отв. ред. В. Д. Левин. – М.: Наука, 1972. – С. 175–244.
4. Цікоцкі, М. Я. Стылістыка беларускай мовы / М. Я. Цікоцкі. – Мінск: Універсітэцкае, 1995. – 294 с.

ПРАБЛЕМЫ ВЫКЛАДАННЯ ЛЕКСІКАЛОГІІ І АНАМАСТЫКІ Ў ШКОЛЕ І ВНУ

В. У. Азарка (Беларусь, Беларускі дзяржаўны педагагічны
універсітэт імя М. Танка)

ПРАЦА З ТЭРМІНАМІ ЯК АДЗІН СА ШЛЯХОЎ ФАРМІРАВАННЯ МОЎНАЙ АСОБЫ НАСТАЎНІКА ПАЧАТКОВЫХ КЛАСАЎ

Сацыяльна-эканамічныя, культурна-прававыя змены, якія адбываюцца ў нашай краіне, вылучаюць новыя патрабаванні да прафесійнай падрыхтоўкі спецыялістаў. Адукаванасць, ініцыятыўнасць, прафесійная мабільнасць, здольнасць адаптавацца да зменлівых умоў, умённе пісьменна і ясна выказаць сваё меркаванне – вось якасці, якія забяспечваюць канкурэнтаздольнасць і сацыяльную абароненасць маладых спецыялістаў на рынку працы. Тэарэтычныя веды ў наш час разглядаюцца ўжо не як мэта, а толькі як сродак навучання, адбываецца паступовае змяшчэнне акцэнтаў у бок кампетэнтнаснага падыходу ў прафесійнай падрыхтоўцы.

Праблема фарміравання моўнай асобы любога спецыяліста з'яўляецца адной з самых актуальных у дыдактыцы вышэйшай школы, што ўжо гаворыць пра фарміраванне сістэмы камунікатыўных кампетэнцый настаўніка, які пастаянна знаходзіцца ў працэсе зносін і сам прызваны выходзіць моўную асобу вучня.

На аснове канцэпцыі моўнай асобы, прапанаванай Ю. М. Каравулавым, апошнім часам распрацоўваецца тэорыя “прафесійнай моўнай асобы”, якую, акрамя вербальна-семантычнага, кагнітыўнага і прагматычнага ўзроўняў [4], характарызуюць таксама:

- 1) дзейнасць у спецыяльнай (прафесійнай) сферы;
- 2) здольнасць да актуалізацыі некалькіх сацыяльных роляў;
- 3) фарміраванне навуковай карціны свету ў працэсе навучання [6].

Фарміраванне прафесійнай моўнай асобы настаўніка пачатковых класаў пачынаецца з засваення тэрміналагічнай лексікі. У адрозненне ад іншых спецыяльнасцей профілю А “Педагогіка”, у цыкл сацыяльна-гуманітарных дысцыплін вучэбных планаў спецыяльнасцей 1-01 02 01 “Пачатковая адукацыя”, 1-01 02 02 “Пачатковая адукацыя. Дадатковая спецыяльнасць” дысцыпліна “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” не ўключаецца. Разам з тым цэлы шэраг задач, прадугледжаных праграмай названай дысцыпліны, у прыватнасці “пашыраць і ўзбагачаць прафесійны лексічны запас будучых спецыялістаў, выпрацаваць у іх умённе практычнага карыстання тэрміналогіяй і прафесійнай лексікай па абранай

спецыяльнасці” [1], павінен быць вырашаны пры вывучэнні іншых курсаў, перш за ўсё на занятках па беларускай мове.

У працэсе вывучэння тэмы “Лексіка абмежаванага ўжытку: дыялектная, спецыяльная (прафесійная і тэрміналагічная), жаргонная лексіка” (раздзел “Лексікалогія”) неабходна сфарміраваць навуковае паняцце аб тэрмінах і тэрміналагічных сістэмах, навучыць размяжоўваць тэрміны і прафесіяналізмы. Студэнтам можна прапанаваць:

– параўнаць азначэнні паняцця “тэрмін”, прыведзеныя ў розных навуковых крыніцах, і сфармуляваць найбольш поўную дэфініцыю;

– пазнаёміцца з артыкулам “Тэрміналогія”, змешчаным у энцыклапедычным даведніку “Беларуская мова” [2], і класіфікацыйна-сэнсавую схему тэксту;

– пазнаёміцца з навуковым выданнем “Тэорыя і практыка беларускай тэрміналогіі” (Мінск, 1999), закласці асобныя артыкулы або класіфікацыю іх тэзісны план;

– перакласці ўрывак з тэксту на беларускую мову і працягнуць разважанні аўтара:

В результате изучения различных областей специальной лексики было установлено, что наряду с терминами существуют и другие специальные лексические единицы, которые были выделены и описаны: номены (Г. О. Винокур), профессионализмы (Н. П. Кузьмин), профессиональные арготизмы (Л. И. Скворцов) или профессиональные жаргонизмы (Н. М. Гладкая), предтермины и квазитермины (В. М. Лейчик), терминоиды (А. Д. Хаютин), прототермины (С. В. Гринев). Эти специальные лексемы имеют ряд общих признаков с терминами, но имеют и отличия.

Аналіз вучэбных тэкстаў, прысвечаных праблемам тэрміналогіі, можа суправаджацца дыдактычнымі гульнямі, напрыклад, «Дрэва мудрасці»: прачытаўшы тэкст, студэнт запісвае пытанне на невялікім лістку паперы і прымацоўвае яго на “дрэве”; далей па чарзе кожны здымае адну запіску і як мага паўней адказвае на пытанне; астатнія ацэньваюць пытанне і адказ [3, с. 19].

Працу з тэрмінамі на практычных занятках па беларускай мове неабходна праводзіць пастаянна. Пашырэнню тэрміналагічнага слоўніка садзейнічаюць тэрміналагічныя дыктоўкі, складанне і разгадваанне тэрміналагічных красвордаў, дыдактычныя гульні “Алфавіт”, “Забароненыя пытанні” (студэнты павінны вызначыць, які тэрмін загадаў вядучы, пры дапамозе пытанняў закрытага тыпу) [3, с. 17].

Адно з уменняў, якое павінна быць сфарміравана ў студэнтаў, – уменне даваць азначэнне паняццю. Класічнае азначэнне, як вядома, складаецца з двух частак: з указання на больш ці менш шырокі клас прадметаў (выдзяленне родавага паняцця) і з указання на відавыя адрозненні, гэта значыць на такія прыметы, праз якія паняцце

адрозніваецца ад усіх астатніх. Напрыклад: *Неалагізмы – словы або словазлучэнні, якія з’яўляюцца ў мове для называння новых прадметаў, з’яўці для замены старых назваў прадметаў ці з’яў* [2, с. 387].

Аднак не заўсёды азначэнне характарызуе прадмет або з’яву вычарпальна поўна і ўсебакова, таму варта навучыць студэнтаў дапаўняць азначэнні за кошт указанняў, тлумачэнняў, апісанняў, разнастайных характарыстык, параўнанняў, выяўлення адрозненняў [5, с. 409]. Выкладчык павінен мець пералічаныя прыёмы ў сваім арсенале, сістэматычна выкарыстоўваць іх на лекцыях і практычных занятках, скіроўваць увагу студэнтаў на спосабы ўвядзення і тлумачэння тэрмінаў пры аналізе вучэбных тэкстаў і падрыхтоўцы паведамленняў.

Будучыя настаўнікі пачатковых класаў павінны авалодаць уменнем папулярнага (яснага для адрасата) выкладу матэрыялу. На думку В. В. Адзінцова [7], такі выклад заснаваны на трох галоўных прынцыпах – лексіка-семантычнага перакладу, канкрэтызацыі абстрактнага паняцця і мастацкасці выкладу. Пералічаныя прынцыпы ляжаць у аснове цэлага рада прыёмаў тлумачэння паняццяў, якія, у адрозненне ад азначэння з яго строга фіксаванай кампазіцыяй і абстрактнасцю, характарызуюцца структурнай разнастайнасцю і канкрэтнасцю, напрыклад:

лексіка-семантычная аналогія – перадача сэнсу таго ці іншага паняцця з дапамогай вядомых адрасату слоў; *вольнае азначэнне*, якое, у адрозненне ад ад класічнага, дапускае апісальны характар кваліфікацыі, у іх могуць выкарыстоўвацца інверсія, антытэза, іншыя фігуры маўлення, што дазваляе найбольш поўна і дакладна зразумець сутнасць паняцця;

словаўтваральная матывацыя дазваляе акцэнтаваць увагу аўдыторыі на ўнутранай форме слова, у такім выпадку невядомае тлумачыцца двойчы – праз змест і праз форму;

этымалагічная даведка як спосаб тлумачэння не толькі ўносіць элемент займальнасці, але і дазваляе ўзнавіць першапачатковую структуру слова, раскрыць змяненні ў працэсе развіцця мовы;

прыём “пытанне-адказ” – пытанне прыцягвае ўвагу адрасата да асабліва значных, як правіла, канцэптуальных “момантаў” зместу.

Дакладнасць тэрмінаўжывання, уменне даваць азначэнні і пры неабходнасці тлумачыць сутнасць тэрмінаў забяспечаць эфектыўнасць камунікацыі ў прафесійным асяроддзі. Пры фарміраванні названых уменняў у студэнтаў факультэта пачатковай адукацыі нельга абмяжоўвацца толькі лінгвістычнай тэрміналогіяй, паколькі для настаўнікаў пачатковых класаў профільнымі з’яўляюцца адразу некалькі тэрмінасістэм – педагагічная, псіхалагічная, лінгвістычная, матэматычная, прыродазнаўчая, мастацтвазнаўчая і інш.

Падводзячы вынік, трэба адзначыць, што механізм фарміравання прафесійнай моўнай асобы настаўніка пачатковых класаў вывучаны

недастаткова, аднак аналіз навуковай літаратуры і ўласны вопыт дазваляе выказаць меркаванне, што развіццё адпаведных кампетэнцый праходзіць больш паспяхова пры стварэнні ўмоў, адэкватных будучай прафесійнай дзейнасці.

Літаратура

1. Беларуская мова (прафесійная лексіка): тыпавая вучэбная праграма для дысцыплін профілю А «Педагогіка». – Мінск: РІВШ, 2008.
2. Беларуская мова: энцыклапедыя / пад рэд. А. Я. Міхневіча. – Мінск: БелЭн, 1994. – 655 с.
3. Игры – обучение, тренинг, досуг / под ред. В. В. Петрусинского. – М.: Новая школа, 1994. – 368 с.
4. Караулов, Ю. Н. Русская языковая личность и задачи ее изучения / Ю. Н. Караулов // Язык и личность: сб. ст. / отв. ред. Д. Н. Шмелев. – М.: Наука, 1989. – С. 3–8.
5. Кондаков, Н. И. Логический словарь-справочник / Н. И. Кондаков. – М.: Наука, 1975. – 720 с.
6. Мишланова, С. Л. Профессиональная языковая личность как категория когнитивного терминоведения / С. Л. Мишланова [Электронный ресурс] // Изменяющийся языковой мир: материалы международной научной конференции – Пермь: ПГУ, 2001. – Рэжым доступу: <http://language.psu.ru/bin/view.cgi?art=0068&lang=rus>. Дата доступу: 20.02.2010.
7. Одинцов, В. В. Речевые формы популяризации: учебное пособие / В. В. Одинцов. – М.: Знание, 1982. – 79 с.

Л. Н. Боженко (Беларусь, Мозырский государственный педагогический университет имени И. П. Шамякина)

И. Н. Мышковец (Беларусь, Пуховичский УПК «Детсад – базовая школа»)

К ПРОБЛЕМЕ ОБОГАЩЕНИЯ СЛОВАРНОГО ЗАПАСА УЧАЩИХСЯ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛ

Количественные и качественные характеристики словарного запаса учащихся (далее словарь) и его грамотное использование в речи являются объективными показателями речевого развития. Поэтому состояние словаря и работа над его формированием была и остается актуальной проблемой организации учебного процесса на уроках русского языка в общеобразовательной школе. Ее активное изучение специалистами в 60–70-е годы прошлого столетия и наше собственное исследование в 2009–2010 годах позволили выявить в этом направлении следующие моменты:

1. Лексика учащихся тематически ограничена. Полвека тому назад исключение составили три темы: «Школа», «Культура», «Природа» [1, с. 36]. Учащиеся же XXI столетия активно владеют лексикой на темы «Компьютер» и «Мобильная связь».

2. И ранее, как утверждает Н. А. Купина [3, с. 120], и сейчас речь учащихся бедна отвлеченной лексикой; словами, обозначающими цвет, оценку; эмоционально-окрашенной и образно-выразительной лексикой; синонимами и антонимами.

3. Учащиеся испытывают значительные трудности в объяснении лексического значения слова даже тогда, когда оно им кажется известным. Чаще всего попытка объяснить значение слова осуществляется через его функциональное проявление, например: *трусость* – «это бояться молнии», *безделье* – «это когда ученик ничего не делает на уроке» и т. п.

4. До сих пор учащиеся не усваивают системные отношения между словами.

Уровень и качество владения словарем выявляются, в первую очередь, с помощью письменных творческих работ учащихся. Кроме этого, в школе проводится словарная работа над словником, определенном в каждом классе, которая, однако, носит, по преимуществу, орфографический характер и завершается словарным диктантом. Но, как известно, это лишь одна сторона словарной работы. Резервы совершенствования речевой деятельности учащихся в целом и обогащения их словаря в частности видятся нам не столько в усилении семантического направления в словарной работе, что составляет, по утверждению профессора М. Т. Баранова, собственно словарную работу в школе [2, с. 237], сколько в качественном изменении подхода к такой работе.

Прежде всего, уточним, что мы понимаем под словарной работой. Словарной является работа над словом по овладению его значением, формальными признаками и особенностями употребления в речи. Она, таким образом, имеет комплексный характер, обусловленный сложной природой слова как языковой единицы, и поэтому должна осуществляться в единстве этих трех составляющих. Это **первое**.

Второе. Словарная работа должна носить обязательный и систематический характер, т. е. осуществляться на каждом уроке независимо от изучаемой темы.

Третье. В работу над словарем необходимо включать и фразеологизмы как устойчивые и воспроизводимые единицы языка.

Четвертое. Необходимо так же обязательно и регулярно выявлять уровень овладения учащимися словами по результатам проведенной над ними работы. Это должны быть не только словарные диктанты, орфографические пятиминутки, но и устные задания, направленные на проверку усвоения орфоэпических и акцентологических норм слов, на подбор синонимов, антонимов, однокоренных и одноструктурных слов, на выявление сочетаемости слов в речи с точки зрения лексических, фразеологических, стилистических и грамматических норм. На этом проверочном этапе необходимо активно использовать так называемый отрицательный дидактический материал, который сейчас можно найти на

страницах учебников по русскому языку. См., например: [5, с. 50, 113, 123], [6, с. 179, 190, 193].

Пятое. Овладеть словом активно невозможно без целого ряда аспектных лингвистических словарей, которые каждой школе недоступны, тем более они недоступны каждому ученику. Поэтому представляется необходимым создание такого комплексного учебного словаря для учащихся*, который бы содержал всю необходимую информацию о словах, обязательных для овладения ими по классам в процессе обучения русскому языку в школе. Такой словарь по объему не может стать приложением к современным учебникам. Его издание должно осуществляться отдельными книжками по классам и быть доступно так же, как и учебники. Только в этом случае словарную работу можно проводить качественно, рассчитывая на результат.

На сегодня словарный материал на страницах нового учебника по русскому языку для 5 класса представлен двумя группами: 1) слова под рубрикой «*Толковый словарь*» с акцентологическими и морфологическими сведениями; 2) слова под рубрикой «*Пиши и произноси правильно*» [4]. Толковый словарь состоит из 36 слов. В его некоторых словарных статьях использованы синонимы как способ толкования лексического значения, например: *лазурный – светло-синий, небесно-голубой*, или синонимы как проявление парадигматических отношений, например: *невежда – неуч*, но без необходимых стилистических помет. Только в одном случае было приведено производное слово (*кротость – от кроткий*). Не везде есть примеры словоупотребления. Фразеологизмы в словаре отсутствуют вовсе [4, с. 140].

Вторая рубрика, включающая в себя 105 слов, уже своим заголовком ориентирует учащихся на овладение звукобуквенной формой. Однако при отсутствии семантической составляющей в работе над этими словами орфографические результаты будут тоже крайне низкими, что подтверждается неумением выпускников писать правильно слова *ровесник, сверстник, монумент, панорама, фломастер* и многие другие, которые изучаются в 5 классе.

Таким образом, поверхностная и эпизодическая работа над словом в школе не дает желаемых результатов, и обогащение словарного запаса учащихся остается по-прежнему актуальной проблемой, требующей своего решения.

В условиях отсутствия комплексного учебного словаря для учащихся необходимо, тем не менее, осуществлять работу по овладению словами в полном объеме по следующей схеме:

1. Слово в начальной форме с указанием местоположения ударения и особенностей произношения, если таковые есть, например: **басня** [с'н']; с приведением произносительных литературных вариантов, например: **кулин'ар'ия**.

2. Грамматическая характеристика слова: род, число; часть речи, грамматические формы, вызывающие затруднение и характеризующиеся меной ударения и морфонологическими изменениями; грамматическая сочетаемость, если она имеет сложности, например: **монумент** (кого?) **воинов-афганцев**, (чего?) **воинской славы**; (кому?) **погибшим землякам**, (чему?) **Победе**.

3. Морфемная и словообразовательная характеристика слова: указание на характер основы (непроизводная / производная); при производных словах приводится производящее, и в структуре производного слова выделяется словообразующий формант, а формообразующие морфемы заключаются в круглые скобки, например: **трагедийный**, *произ.*: трагедий(а) → трагедий + н + (ый).

4. Толкование и характеристика лексического значения: значения многозначного слова нумеруются; переносное значение сопровождается пометой *перен.* с указанием особенностей употребления, например: **ангел**. **1.** В религиозном представлении сверхъестественное существо, посланец Бога, покровительствующий человеку. **2.** *Перен. Разг., устар.* Ласковое обращение к человеку.

В продолжение толкования лексического значения слова приводятся синонимы и антонимы к слову или к его отдельным значениям с соответствующими пометами: *син., ант.* При наличии омонима или паронима их следует указать, например: **абонемент** – документ, позволяющий пользоваться чем-л.: *абонемент в бассейн*, **абонент** – тот, кто пользуется абонементом: *абонент библиотеки*.

5. Стилистическая характеристика слова необходима в том случае, если анализируются слова с определенной стилевой принадлежностью и конкретной сферой их применения (*книжн., разг., публ., офиц.-дел.; линг., мед., воен., хим.* и др.) или имеющие отношение к стилям литературного языка (*разг., книжн., высок.*) и выражающие определенную оценку (*ирон., презр., одобр., неодоб.* и др.). Например: **адресат** – *книжн.*, **получатель** – *общеупотр.*; **домна** – *спец., в речи шахтёров*.

6. Определение места слова в тематической или лексико-семантической группе или установление связи с другими словами, имеющими сопоставимые значения. Для этого используется помета «*ср.*» (сравни), например: **трагедийный**... *Ср.*: комический, лирический, драматический.

7. В заключение работы над словом должна быть приведена его орфографическая характеристика. Одной черточкой нужно подчеркнуть все буквы-орфограммы; морфемы с орфограммами обозначить графически; привести способы проверки, если они есть, используя однокоренные или одноструктурные слова, а также грамматические формы слов, например: **траг/ед'ий/н/ый** – **тр'аг/ик** (*актер, чаще всего играющий в трагедиях*); **траг/'еди/я**; **по/к'аз** – **показ/а/ть, показ/ы**; **п'о/свист**,

п'о/крик; в случае необходимости найти исторические сведения о слове или о его происхождении, например: **св'ерстник** – др.-рус. *вьрста* – «возраст» [8, с. 574]; **аквар'ель** – (франц. на основе лат. *'аква* – «вода»), **'аквамарин** – прозрачный драгоценный камень, **акв'ариум** – стеклянная ёмкость для рыбок или рыб, **акваланг** – устройство для дыхания под водой [7, с. 20].

Работа над фразеологизмом должна включать в себя следующие составляющие:

1) начальная форма по главному слову, например: **гонять лодыря, стреляный воробей**;

2) значение фразеологизма; при наличии многозначности привести все значения, например: **через пень колоду**: 1. Плохо, небрежно (сделать что-либо). [*Панин*] *оставался ко всему равнодушен, всё делал нехотя, через пень колоду* (Ф. Вигдорова, Дорога в жизнь). 2. Негладко, неслаженно, с заминками и перебоями (идти, развиваться и т. п.) *Всё у него складывалось не как у людей, всё шло через пень колоду* (Н. Сизов, Трудные годы) [9, с. 312]; указать, если есть, синонимы или антонимы, например: **тертый калач** – опытный человек, *син.:* **стреляный воробей**; **непечатый край** – много; *ант.:* **раз-два и обчелся** – мало;

3) стилистическая характеристика: *стилевая принадлежность* (**валиться со смеху, зарубить на носу** – *разг.*, **камень преткновения, туры на колесах** – *книжн.*) и стилистическая характеристика (**отойти в вечность** – *высок.*, **иметь значение** – *нейтр.*, **дать дуба** – *низк.*);

4) наличие вариантов, например: **потупить глаза, лоб; пускать [давать] «красного» петуха; пускать по миру [с сумой]**.

Для проведения работы над словом и фразеологизмом в таком объеме целесообразно иметь отдельную тетрадь (тетрадь для словарной работы), желательна сквозная, на все годы обучения, для использования на каждом уроке. Всю информацию записывать в одной словарной статье, отделяя разные характеристики слова абзацами. Необходимо активно использовать материалы такой тетради и на различных этапах урока, и дома.

Литература

1. Лексические минимумы русского языка; под ред. П. Н. Денисова. – М., 1972.
2. Методика преподавания русского языка в школе: учебник для студентов / М. Т. Баранов, Н. А. Ипполитова, Т. А. Ладыженская, [и др.]; под ред. М. Т. Баранова. – М.: Академия, 2000.
3. Методика развития речи на уроках русского языка: книга для учителя / Н. Е. Богуславская, В. И. Капинос, А. Ю. Купалова [и др.]; под ред. Т. А. Ладыженской. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Просвещение, 1991.
4. Мурина, Л. А. Русский язык: учебное пособие для 5 класса общеобразоват. учреждений с бел. и рус. языками обучения: в 2 ч. / Л. А. Мурина, Ф. М. Литвинко, Г. И. Николаенко. – Минск: Национальный институт образования, 2009. – Ч. 2.

5. Русский язык: учеб. пособие для 10-го кл. учреждений, обеспечивающих получение общ. сред. образования, с бел. и рус. яз. обучения с 11-летним сроком обучения / Л. А. Мурина [и др.]. – Минск: Нар. асвета, 2005.

6. Русский язык: учеб. пособие для 11-го кл. учреждений, обеспечивающих получение общ. сред. образования, с бел. и рус. яз. обучения с 11-летним сроком обучения / Л. А. Мурина [и др.]. – Минск: Нар. асвета, 2005.

7. Словарь иностранных слов; под ред. И. В. Лёхина и Ф. Н. Петрова. – 9-е изд., испр. – М.: Русский язык, 1982.

8. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т. / М. Фасмер / Пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачёва. – 2-е изд., стер. – М.: Прогресс, 1987. – Т. 3.

9. Фразеологический словарь русского языка / Л. А. Войнова, В. П. Жуков, А. И. Молотков [и др.]; под ред. А. И. Молоткова. – 3-е изд, стереот. – М.: Русский язык, 1978.

*** Примечание.** Уже известна первая попытка издания словаря такого типа с включением в него словарных статей фразеологических единиц. Это Комплексный словарь русского языка / А. Н. Тихонов [и др.]; под ред. А. Н. Тихонова. – М.: Рус. яз. – Медиа, 2005. В нём по-новому раскрыта семантика 40 000 слов и 1500 фразеологических оборотов, размещенных в 15 000 словарных статьях.

Словарь дает всестороннюю комплексную характеристику слова, фактически включая в себя материал 15 аспектных словарей одновременно: орфографический, орфоэпический, акцентологический, грамматический, морфемный, словообразовательный, морфонологический, стилистический, толковый, синонимический, антонимический, омонимический, сочетаемостный, тематический, фразеологический. Однако в нём отсутствует такая обязательная составляющая, как информация о происхождении слова, которая в некоторых случаях помогает решению орфографических задач.

Н. М. Бунько (Беларусь, Інстытут мовы і літаратуры імя Якуба Коласа і Янкі Купалы НАН Беларусі)

БЕЛАРУСКІЯ НАРОДНЫЯ НАЗВЫ ЖЫВЁЛ У ТЭСТАВЫХ ЗАДАННЯХ ПА ДЫЯЛЕКТАЛОГІІ

На сучасным этапе існавання і развіцця сістэмы моўнай адукацыі адным з дасканалых і папулярных спосабаў праверкі і кантролю засваення вучэбнага матэрыялу, паглыблення і сістэматызацыі ведаў па розных дысцыплінах з'яўляецца выкарыстанне тэставых заданняў, розных па ўзроўню складанасці і змястоўных характарыстыках.

Прыдатнасць лексічнага матэрыялу народна-дыялектнай мовы для складання тэстаў абумоўлена яго дастаткова грунтоўнай рэпрэзентатыўнасцю. Па-першае, структурна-семантычны аб'ём корпуса фаўністычных назваў характарызуецца шырокім ужываннем варыянтнасці паводле розных узроўняў моўнай сістэмы (фанетычная: *мядзведзь* – *медзвѣдзь* – *мыдвѣдь* – *мадзведзь* – *мядзмедзь* – *мідзмедзь* – *мадзмедзь* – *вядзмедзь* – *нядзведзь* – *нядзмедзь*, словаўтваральная: *смялянка* – *смялянуха* – *смяляч* – *смяльнянка* – *смялюга* 'пацук', *ласка* – *падласка* –

ласіца – падласіца – ласавіца – наласка ‘ласка’, марфалагічная: *вепр – вепра, зубр – зубра, падласіца – падласіц, шчур – шчуря*, акцэнталагічная: *выдра – выдра, куна – куна, ліса – ліса*), варыянты могуць узнікаць як паміж дыялектнымі найменнямі (*кónскі воўк – канюх – конюх – канюр – канеўнік – каня́тнік – канарэ́з – канада́ў* ‘воўк, які нападае на коней’), так і паміж дыялектнымі і літаратурнымі назвамі (*кажан – кіжан – кыжан – казан – карзан – каржан – коржан – кожан – казанец – кажан-мыш – кажакры́л*). Па-другое, пераважная большасць найменняў з’яўляецца ўласнадыялектнымі лексічнымі адзінкамі або спалучэннямі: маюць рэгіянальны характар і не зафіксаваны ў нарматыўнай мове (*лятак, парх, магазанчык, начні, кпалатнянік, скура́нік, раме́ннік, лятучая мыш, пальная мыш, палатняная мыш, шкурацяная мыш* ‘кажан’, *кузне́чык, кавалёк, казёл, скачо́к, цвірку́н, стрыку́н, стрыказа́, коська, барада́, ч жы́тнік* ‘конік’; *стрэ́лка, строк, бабка́, стры́жка, дзед, лялечка, ко́нік, каза́, матылё́к, мо́шка, цырку́н, чайка, зыка́ўка, бзыкато́ра, бздыр, верталё́цік, пстранга, маскаль, ва́шка, аўся́нка, швайка, шкляр* ‘страказа’). Па-трэцяе, назватворчыя магчымасці народна-дыялектнай мовы ўвасоблены ў разнастайных матывацыйных прыкметах і спосабах абазначэння найменняў. Значэнні дыялектных назваў, якія суіснуюць з іх літаратурнымі адпаведнікамі, нярэдка набываюць удакладняльныя і дыферэнцыяльныя прыкметы (*ведзьма́* ‘вялікі матыль цёмнага колеру, які вечарамі ўлятае ў хату і кружыць каля лямпы ў святле’, *красаві́к* ‘жучок на жыце ў час красавання злакаў’, *шчыпа́ўка* ‘маленькі жучок, які моцна шчыпае’, *варо́ўка, грабе́жнік, зладзе́йкі, гульта́е* ‘пчолы, якія крадуць мёд у чужых вуллях’, *вартаўнікі́, оборо́на, старажэ́* ‘пчолы, якія ахоўваюць вулей’, *рабусі́* ‘дзікія пчолы, якія крадуць мёд у чужых вуллях’, *златабру́шка* ‘вялікая гнаявая муха’, *таўку́нчыкі* ‘камары, якія таўкуцца ў паветры’, *ю́реўка* ‘майская машкара’). Спосабамі намінацыі з’яўляюцца як прамы (назвы матывуюцца ўласнымі характарыстыкамі жывых істот), так і ўскосны (назвы матывуюцца падабенствам асобных уласцівасцей жывёл да розных рэалій). Найбольш прадуктыўнымі для назватворчасці прадстаўнікоў жывёльнага свету з’яўляюцца наступныя агульныя матывацыйныя прыкметы: 1) ‘характэрная знешняя асаблівасць жывёлы’ – назвы па саматычных асаблівасцях (па колеры, памеры і пад.: *пярэ́стая, страка́тая, перапялё́сая, пё́страя* ‘пярэстая карова’), адрознівальных асаблівасцях цела або асобных частак цела жывёлы (*рагаві́, крага́ч* ‘жук-алень, рагач’), 2) ‘характэрная асаблівасць паводзін і спосабы існавання жывёлы ў прасторы’ (*скачо́к* ‘конік’, ‘блыха’, ‘лясны клоп’, *выпа́ўзень* ‘дажджавы чарвяк’, *стрыгу́н* ‘двухгадовае жарабя’). Асобныя жывёлы названы па месцы распаўсюджвання (*балотні́к* ‘камар’, *надворні́к* ‘парсюк’), крыніцы харчавання (*канюх* ‘воўк, які нападае на коней’, *мало́чнік* ‘цяля, якое ссе карову’) і па часе з’яўлення, найбольшай сутачнай актыўнасці (*веса́нчук* ‘веснавое цяля’, *поз́няя му́ха* ‘здрок’). У заданні

могуць быць уключаны і пытанні па геаграфіі назваў на тэрыторыі беларускіх гаворак.

На фактычным матэрыяле аб назвах прадстаўнікоў жывёльнага свету ў беларускіх гаворках можа быць прапанавана складанне наступных тэставых заданняў.

1. Адзначце ўласна дыялектныя назвы перапончатакрылага насякомага з доўгім брушкам і двума парамі празрыстых сеткавых крылаў:

1) <i>бабка</i> ,	4) <i>шкляр</i> ,
2) <i>стрэлка</i> ,	5) <i>швайка</i> ,
3) <i>страказа</i> ,	6) <i>верталёцік</i> .

Адказ: 1, 2, 4, 5, 6

2. Устанавіце адпаведнасць паміж безэквівалентнымі дыялектнымі назвамі і іх значэннямі:

А. <i>Канарэз</i>	1. Маладая рабочая пчала
Б. <i>Стрэлачнік</i>	2. Паранены заяц
В. <i>Медавіца</i>	3. Воўк, які нападае на коней
Г. <i>Падранак</i>	4. Лось, якому адзін год
Д. <i>Баравік</i>	5. Слімак, які мае ракавінку
	6. Мядзведзь, які жыве ў бары

Адказ: АЗБ4ВІГ2Д6

3. Устанавіце адпаведнасць паміж дыялектнымі найменнямі жывых істот і характарам варыянтнасці гэтых найменняў:

А. <i>Цвыркун– цваркун– цвіркун– цвыргун – цырыкун– чвыркун – швыркун</i> ‘насякомае, якое трэннем крыл утварае строкат’	1. Акцэнталагічныя варыянты
Б. <i>Ласка– надласка– наласка– надласіца – ласавіца</i> ‘невялікая драпежная жывёліна сямейства куніцавых з тонкім гібкім целам’	2. Словаўтваральныя варыянты
В. <i>Іск – іска</i> ‘пчолы-разведчыкі’	3. Лексічныя варыянты
Г. <i>Мятлушка – мятлушка</i> ‘матылёк’	4. Марфалагічныя варыянты
	5. Фанетычныя варыянты

Адказ: А5Б2В4Г1

4. Адзначце назвы, якія ўзніклі на аснове прамой намінацыі (назвы матывуюцца ўласнымі характарыстыкамі жывых істот):

1) <i>лята́к</i> ‘кажан’,	4) <i>то́чка</i> ‘мядзведка’,
2) <i>рак</i> ‘мядзведка’,	5) <i>чарнахво́сцік</i> ‘гарнастай’,
3) <i>казы́тка</i> ‘ласка’,	6) <i>страказа́</i> ‘божая кароўка’.

Адказ: 1, 3, 4, 5

5. Адзначце найменні, утвораныя ў выніку ўскоснай намінацыі (матывуюцца падабенствам жывёл да іншых з'яў наваколля):

1) <i>стрэлка</i> 'страказа',	4) <i>крот</i> 'мядзведка',
2) <i>слізень</i> 'слімак',	5) <i>рабка</i> 'аса',
3) <i>вусяніца</i> 'вусень',	6) <i>каладач</i> 'кароткі тоўсты чарвяк'.

Адказ: 1, 4, 6

6. Укажыце назвы, якія ўзніклі на аснове матывацыйнай прыкметы па паводзінах жывёлы:

1) <i>цягло</i> 'запрэжаны вол',	4) <i>бабка</i> 'страказа',
2) <i>лялька</i> 'матылёк',	5) <i>танканожка</i> 'сараканожка',
3) <i>скачо́к</i> 'конік',	6) <i>аўчар</i> 'воўк, які нападае на коней'.

Адказ: 1, 3

7. Укажыце назвы, якія ўзніклі на аснове матывацыйнай прыкметы па месцы распаўсюджання:

1) <i>вадзянка</i> 'п'яўка',	4) <i>рыбаёд</i> 'жук-пльвунец',
2) <i>палёўка</i> 'палявая мыш',	5) <i>плюшканос</i> 'чарвяк',
3) <i>бароўка</i> 'дзікая пчала',	6) <i>балотнік</i> 'камар'.

Адказ: 1, 2, 3, 6

8. Адзначце найменні, утвораныя на аснове матывацыйнай прыкметы па часе з'яўлення:

1) <i>начніца</i> 'матылёк',	4) <i>масляк</i> 'слімак',
2) <i>майка</i> 'майскі жук, хрушч',	5) <i>вусель</i> 'рак',
3) <i>ведрык</i> 'божая кароўка',	6) <i>дажджаўнік</i> 'дажджавы чарвяк'.

Адказ: 1, 2, 3, 6

9. Укажыце назвы, якія маюць гукапераймальны характар утварэння:

1) <i>палётка</i> 'божая кароўка',	4) <i>хрушч</i> 'майскі жук',
2) <i>шып</i> 'шыпік, рачны чарвячок',	5) <i>свіркун</i> 'цвыркун',
3) <i>жуўсла</i> 'жук',	6) <i>бзык</i> 'авадзень'.

Адказ: 3, 4, 5, 6

10. Адзначце назвы, утвораныя на базе антрапонімаў:

1) <i>андрэйка</i> 'божая кароўка',	4) <i>кандрат</i> 'тхор',
2) <i>дзед</i> 'страказа',	5) <i>барадач</i> 'конік',
3) <i>пётрык</i> 'божая кароўка',	6) <i>паласа́ч</i> 'каларадскі жук'.

Адказ: 1, 3, 4

11. Укажыце назвы, якія ўзніклі на аснове этнонімаў:

1) <i>пага́нка</i> 'мыш',	4) <i>маскаль</i> 'страказа',
2) <i>швед</i> 'жук-караед',	5) <i>вадзяніца</i> 'самка бабра',
3) <i>пётрык</i> 'божая кароўка',	6) <i>пруса́к</i> 'таракан'.

Адказ: 2, 4, 6

12. Знайдзіце найменні, якія характарызуюць жывёл па колеры цела ці яго частак:

1) <i>смаля́нка</i> 'пацук',	4) <i>шэ́рка</i> 'вавёрка',

- 2) *нуда* ‘вош’, 5) *чайка* ‘страказа’,
3) *белагрўдка* ‘ласка’, 6) *зямлянік* ‘дажджавы чарвяк’.

Адказ: 1, 3, 4

13. Адзначце назвы, для якіх характэрна ўласна дыялектная полісемія:

- 1) *зы́каўка* ‘муха’, ‘сляпень’, ‘страказа’;
- 2) *мо́шка* ‘мошка’, ‘страказа’;
- 3) *скачо́к* ‘конік’, ‘цвыркун’, ‘лясны клоп’, ‘блыха’;
- 4) *сляпе́нь* ‘сляпень’, ‘здрок’, ‘дзікая пчала’;
- 5) *ба́бачка* ‘матылёк’, ‘божая кароўка’.

Адказ: 1, 3, 5

14. Вызначце назвы, якія паводле сваёй сэнсавай характарыстыкі з’яўляюцца амонімамі:

- 1) *чамары́ца* ‘маленькая чырвоная мурашка’ і *чамары́ца* ‘ядавітая расліна з жаўтавата-зялёнымі кветкамі ў мяцёлчатым суквецці і з шырокім лісцем’;
- 2) *бабёр* ‘божая кароўка’ і *бабёр* ‘жывёліна атрада грызуноў’;
- 3) *рага ч* ‘жук з моцна развітымі сківіцамі, падобнымі па форме па рогі аленья’ і *рага ч* ‘алень’;
- 4) *мяцёлка* ‘матылёк’ і *мяцёлка* ‘суквецце некаторых раслін, якое нагадвае па форме мятлу’.

Адказ: 1, 2

15. Утварэнне якіх назваў адбылося на аснове метанімічнага пераносу:

- 1) *гниля́к* ‘светлячок (жук)’ і *гниля́к* ‘кавалак спаракнелага дрэва’;
- 2) *слэпет* ‘дзікія пчолы’ і *слэпет* ‘дупло, дзе жывуць пчолы’;
- 3) *шэ́ршань* ‘перапончатакрылае насякомае сямейства вос жоўтай афарбоўкі’ і *шэ́ршань* ‘злы чалавек’;
- 4) *авад* ‘авадзень’ і *авад* ‘летні перыяд, калі авадні і сляпні кусаюць жывёлу’.

Адказ: 1, 2, 4

16. Адзначце назвы, утвораныя на аснове метафарычнага пераносу:

- 1) *ба́бка* ‘страказа’ і *ба́бка* ‘падбярозавік (грыб)’;
- 2) *не́радзь* ‘машкара’ і *не́радзь* ‘што-небудзь дробнае’;
- 3) *казёл* ‘конік (насякомае)’ і *казёл* ‘дзікая або свойская жывёліна’;
- 4) *кава́ль* ‘конік (насякомае)’ і *кава́ль* ‘чалавек, які займаецца коўкай металу’;
- 5) *скрыпа́ч* ‘цвыркун’ і *скрыпа́ч* ‘музыкант’.

Адказ: 2, 3, 4, 5

17. Назавіце, на тэрыторыі якіх гаворак ужываюцца найменні *свісцёлык* (маларыцкае) і *свэрдлык* (драгічынскае) ‘цвыркун’:

- 1) сярэднебеларускіх; 3) усходнепалескіх;

2) заходнепалескіх;

4) усходнемагілёўскіх.

Адказ: 2

18. Адзначце аднадзялектныя сінонімы (назвы, якія ўжываюцца ў адным дзялекце ці групе гаворак):

1) *перанялёска* (мсціслаўскае), *страка́тка* (слаўгарадскае) ‘пярэстая карова’;

2) *асвя́нка*(мядзельскае), *шу́ршала*(воранаўскае) ‘аса’;

3) *барада́ч*(іўеўскае), *жы́тнік*(узденскае) ‘конік’;

4) *кружо́лка*(віцебскае), *круці́к*(лагойскае) ‘слімак’.

Адказ: 1, 3

19. Устанавіце адпаведнасць паміж дзялектнымі фразеалагізмамі і іх сэнсавымі характарыстыкамі:

А. <i>Кошка мыеца, ды госці не ідуць.</i>	1. Не трэба прапаноўваць непатрэбнае.
Б. <i>Няхай карова чорная, абы малако белае.</i>	2. Пра паводзіны крывадушнай асобы.
В. <i>Так сунала, што папалася кошцы сала.</i>	3. Пра адсутнасць ежы.
Г. <i>У вочы лісіцаю, за вочы ваўком.</i>	4. Трэба звяртаць увагу не на знешні выгляд, а на сутнасць.
Д. <i>У сабакі свой хвост ёсць.</i>	5. Пра дарэмнае чаканне.
Е. <i>Храмая блыха ў прошлым гаду пасвілася.</i>	6. Багаты можа і пасвяткаваць.
	7. Некаму вельмі пашанцавала ў жыцці.

Адказ: А5Б4В7Г2Д1Е3

В. Б. Данилович, А. К. Каменский (Беларусь, Мозырский государственный педагогический университет имени И. П. Шамякина)

ТРУДНОСТИ ПОНИМАНИЯ ЯЗЫКОВЫХ ВЫРАЖЕНИЙ

Формирование языковой личности учащихся в процессе обучения языку и литературе предполагает использование слова не только в качестве номинативной, но и коммуникативной единицы. Коммуникативная установка связана с правильным употреблением слова в речи, безошибочным пониманием его в речевых конструкциях собеседников. В. У. Протченко подчеркивал, что «функциональная и речевая образованность являются тем показателем, на основе которого судят о культуре человека» [1, с. 35].

В Республике Беларусь, согласно Концепции обучения в общеобразовательной школе, одной из задач обучения русскому языку и литературе является формирование «умения точно, логично, последовательно излагать свои мысли; высказывать собственные суждения, приводя систему убеждающих аргументов; возражать оппоненту, вести спор, не нарушая речевого поведения и т. д.» [2, с. 6].

Следует отметить, что решение поставленных задач затрудняется характером самого языка, незнанием логических свойств языковых выражений. Рассмотрение этих свойств – цель нашей статьи. При этом мы исходим из положения о том, что язык находится в тесной связи с мыслью. Ясные язык и мысль оказываются полезными для любой деятельности.

Одной из причин недоразумений является наличие в языке неопределенных понятий, которые имеют нечеткое содержание и нерезкий объем. Большинство понятий естественного языка имеет нечеткое содержание, вследствие чего при определении их элементов (десигнатов) возникают трудности. Например, нет отличительных критериев определения десигнатов содержания таких понятий, как «молодой человек», «пламенный призыв» и т. п. Содержание их является расплывчатым, неопределенным, а их объемы – нерезкими.

Наибольшую неопределенность имеют понятия, в которых нечеткое содержание не позволяет однозначно установить принадлежность или непринадлежность некоторых объектов к их объему. Особенно это характерно для понятий, выражающих оценки, как, например, «хороший человек», «видный лингвист». Понятия с нечетким содержанием и нерезким объемом называются размытыми. Для устранения неопределенности там, где это возможно, прибегают к терминологическим конвенциям. Сущность их состоит в условном ограничении класса предметов путем введения качественного или количественного параметра. Например, «Несовершеннолетними будем называть молодых людей, не достигших шестнадцатилетнего возраста». В науках проблема неопределенности решается путем выработки терминологии, т. е. закреплением за понятием данной науки только одного значения.

Большинство слов естественного языка имеет не одно, а несколько значений. Близкие по значению и одинаковые по звучанию понятия называются содержательно-многозначными. Например, слово «строительство» в следующих выражениях: «жилищное строительство», «строительство Союзного государства», «строительство планов на будущее». Существуют также слова, которые обозначают совершенно разные по своей природе объекты, поэтому в их содержании нет никаких общих признаков. Например, понятие «бор» обозначает химический элемент, сосновый лес и инструмент стоматолога. Такие слова называются объемно многозначными, омонимами.

Иного рода возникают трудности при оперировании общими понятиями, когда они употребляются в собирательном и несобирательном смыслах, отличать которые иногда весьма затруднительно. Собирательными называются понятия, обозначающие совокупности определенным образом упорядоченных предметов, мыслимых как единое целое. Элементами данных понятий являются не отдельные предметы, составляющие эти совокупности, а сами эти совокупности. Например: «коллектив» (группа людей, объединённых какой-то целью), «библиотека» (собрание, хранилище книг). Одна из особенностей собирательных понятий состоит в том, что они не могут быть отнесены к каждому элементу данной совокупности: отдельный человек еще не есть коллектив, отдельная книга не есть библиотека. Еще одна особенность данных понятий: то, что высказывается о классе предметов в целом, может не относиться к каждому из его элементов.

Особенностью несобирательных понятий является то, что они относятся не только к классу предметов, но и к каждому входящему в его состав элементу. Например, «дерево» – это и весь класс деревьев вообще, и сосна, дуб – в частности, и данное конкретное дерево в отдельности. Одно и то же понятие может употребляться как в собирательном, так и в разделительном смысле. Например, в предложениях «Англичане изобрели футбол» и «Англичане – европейцы», общее понятие «англичане» в первом предложении употреблено в собирательном смысле, т.к. оно обозначает англичан как нацию. Поскольку в мире существует только одна такая нация, то она и является единственным десигнатом этого понятия. Во втором предложении то же понятие обозначает отдельных представителей этой нации и относится к каждому англичанину, т. е. здесь оно употреблено в несобирательном смысле.

Для того чтобы определить, в каком из названных смыслов употреблено общее понятие, надо перед ним поставить слово «каждый», и если смысл высказывания останется прежним, то данное понятие употреблено в несобирательном смысле.

Существует множество выражений, в которых отступление от их первоначального, буквального смысла допущено сознательно или произошло в ходе исторического развития языка. В литературоведении они называются тропами, простейшими из которых являются сравнение и эпитет. К сложным тропам относятся метафора, аллегория, метонимия, синекдоха, гипербола, литота, ирония, перифраз, оксюморон.

Метафора – употребление выражения в переносном значении, приписывание признаков одного явления другому, этими признаками не обладающими. Например, в выражении «темный человек» признак темноты переносится на человека. Часто употребляемые метафоры называются стертыми, они входят в повседневный обиход и перестают быть таковыми. Например, слово «твердый» в выражении «твердый

характер». Иногда стертая метафора приобретает смысл, далекий от первоначального. Так, слово «верный» происходит от слов «вера», «верить». В словосочетании «верная дорога» оно употребляется уже в смысле пути, ведущего туда, куда надо.

Частое употребление понравившихся метафор приводит к образованию словесных штампов, а иногда и бессмысленных речевых оборотов. Например, слова «борьба», «битва» в пропагандистской среде. Большинство образованных с этими словами штампов оказались бессмысленными. Ведь борьба, битва предполагают не только цель, но и противника, но где противник в «битвах»: «битва за чистоту русского языка», «битва за урожай» и т. п. Следовательно, метафорические переносы нужно осуществлять с умом.

Метонимия – замена понятия предмета другим понятием, неразрывно связанным в нашем сознании с представлением об этом предмете. Например, в сознании неразрывно связаны страна и ее государственный символ: «все флаги в гости будут к нам» (А. Пушкин), пища и посуда, из которой ее едят: «Я три тарелки съел» (И. Крылов).

Разновидностью метонимии является *синекдоха* – прием, при котором происходит:

а) замена понятия целого названием его части, или такая же замена части целым: «Нет, не Москва пошла к врагу с повинной головой». Здесь под Москвой понимается Россия;

б) перенос категорий населенных пунктов на их жителей: «Заволновались города и села»;

в) перенос названий местностей на народы, проживающие там: «И Памир, и леса Беларуси за отчизну вставали свою»;

г) замена множественного числа единственным и наоборот: «Все спит – и человек, и зверь и птица», «Он метит в Путины»; д) перенос собирательного понятия на единицы, из которых состоит десигнат: «Вскоре прибыла милиция»;

Гипербола – прием, состоящий в намеренном преувеличении силы, значения, размера описываемого явления. К ней прибегают для заострения образа, усиления впечатления. Например, у Н. Гоголя: «Редкая птица долетит до середины Днепра».

Литота, в противоположность гиперболе, представляет собой намеренное уменьшение величины, силы, размера изображаемого явления: «С комариный нос топорик стиснет, крикнет, замахнет, – пуца станет как тарелка, мир дровами забросает» (Ф. Богусевич). Здесь используется вместе и литота – «с комариный нос топорик», и гипербола – «мир дровами забросает».

Ирония – отрицание или осмеяние, притворно облакаемые в форму согласия, одобрения: «Отколе, умная, бредешь ты, голова?» – спрашивает Лисица у Осла в басне И. Крылова, считая, несомненно, Осла глупым.

Перифраза – замена понятия предмета описательным выражением, в котором указаны признаки не названного прямо предмета. Например, А. Пушкин вместо того, чтобы сказать, что Онегин поселился в комнате дяди, пишет: «Он в том покое поселился, где деревенский старожил лет сорок с ключницей бранился, в окно глядел и мух давил».

Трудности в коммуникации могут возникать и из-за наличия в разговорном языке идиом – выражений, присущих какому-нибудь национальному языку и непереводаемых на другие языки. Например, выражения русского языка: «бить баклуши», «водить за нос», «показать Кузькину мать» и т. п.

Недоразумения, причиной которых являются художественные тропы, возникают тогда, когда кто-то «не видит» переносного значения тропа и понимает его в буквальном смысле, т. е. допускает ошибку фигурального мышления.

Одной из причин недоразумений является двойственность, присущая глагольным оборотам. Глагольный оборот может быть употреблен либо в актуальном значении, если он обозначает действие, совершаемое в этот момент, когда о нем говорят, либо в потенциальном, если речь идет о том же действии, которое кто-то или что-то имеет способность совершить. Примером такой двойственности является следующий телефонный диалог. Некто звонит соседу, трубку снимает его сын:

- *Твой отец играет в шахматы?*
- *Да, а что?*
- *Скажи ему, пусть отложит партию и зайдёт ко мне.*
- *Но его нет дома.*

Соседский сын сначала утверждает, что его отец играет в шахматы, а затем – что его нет дома. Но он не лжет. Недоразумение здесь возникло из-за смешения двух значений глагольного оборота «играет в шахматы». Звонивший имел в виду выполнение отцом этого действия в настоящий момент. Сын соседа предположил, что звонившего интересует, способен ли его отец выполнять это действие потенциально.

Особые трудности в коммуникации связаны с окказиональностью языковых выражений, изменяющих свое предметное значение (денотат) в зависимости от того, в каких ситуациях их применяют. Количество их значений зависит от количества случаев их употребления. Окказиональными являются указательные местоимения, некоторые глаголы (есть, является), названия месяцев, дней недели, слова, указывающие на место (здесь, там), лиц (я, ты, он, мы) и др.

Свойство окказиональности приобретает общие понятия, когда выказывание относится к отдельному представителю какого-либо рода предметов. Окказиональность исчезает, если общее понятие употребляется в предложении, смысл которого относится ко всему роду предметов. Сравним два предложения: «Собака враждует с котом» и «Собака дружит

с котом». Согласимся, что первое предложение – истинное, а второе – ложное. И это верно, если понятие «собака» и «кот» употреблены в общем смысле. Но если предположить, что во втором предложении говорится о чьей-то конкретной собаке и конкретном коте, то оно может оказаться истинным. Форма, в которой данное предложение выражено, не позволяет понять, в каком смысле употреблены эти понятия. Снять двусмысленность с него можно с помощью уточняющих слов «мой», «этот» и т. п. Например: «Моя собака дружит с котом соседки».

Употребление окказиональных выражений должно сопровождаться уточнением. Требование это усиливается по мере повышения строгости речи. В обыденном разговоре можно обойтись без уточнений, поскольку собеседникам известен предмет разговора. Но он может оказаться неопределённым в письменной речи, если мы не знаем условий создания текста. В научных текстах, законодательных актах и других строгих официальных текстах стремятся так уточнять окказиональные выражения, чтобы это свойство полностью исчезало. Без такого уточнения нельзя избавиться от неточности выражений, вследствие чего могут возникать недоразумения.

Мы рассмотрели наиболее распространённые причины, порождающие недоразумения в процессе языковой коммуникации. Знание и выработка практических навыков по их выявлению позволит упреждать и снимать напряжение в коммуникативных процессах и формировать языковую культуру учащихся.

Література

1. Протчанка, В. У. Актуальныя праблемы тэорыі і практыкі навучання беларускай мове / В. У. Протчанка. – Мінск, 2001.
2. Концепция обучения русскому языку в 12-летней общеобразовательной школе // Русский язык и литература. – 2005. – № 8.

Л. А. Лісоўскі (Беларусь, Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І. П. Шамякіна)

ТАПАЊІМІЧНАЕ РАЯЊІРАВАННЕ ПАЛЕССЯ І ЯГО ВЫВУЧЭННЕ Ё СЯРЭДНЯЙ ШКОЛЕ

Тапаніміка звязвае разам геаграфію, мовазнаўства і гісторыю. Цікаваць да яе праяўляюць вучоныя і краязнаўцы. Тапонімы ствараюцца насельніцтвам пэўнай тэрыторыі стагоддзямі, нават тысячагоддзямі. У іх засведчана народная памяць аб падзеях далёкіх і больш сучасных, аб гаспадарчай дзейнасці насельніцтва, культурных і этнічных сувязях.

Беларусь багатая на тапанімічныя назвы. Усяго засведчана больш за 30 тысяч самых розных айконімаў. У працах даследчыкаў адзначаецца, што тапонімы з даўніх часоў былі аб'ектам вывучэння самых розных

навук, бо амаль кожны чалавек імкнецца ведаць, як узнікла назва яго вёскі, рэчкі, возера, вуліцы, пра што гавораць назвы ўрочышчаў, палёў, лясоў, балот, лугоў. Мазырскае Палессе было заселена першабытным чалавекам больш за сто тысяч гадоў таму назад. На жаль, многія старажытныя назвы, у тым ліку айконімы мікратапанімы, зніклі назаўсёды. Яшчэ ў XIX стагоддзі рускі вучоны М. Надзеждзін пісаў: “Тапаніміка – гэта мова зямлі”, а мову патрэбна разумець і вывучаць.

Мясцовыя назвы маюць многа агульнага, а пры ўважлівым разглядзе можна заўважыць, што паходжанне адных з іх звязана з прыроднымі асаблівасцямі рэгіёна, другіх – з заняткамі жыхароў, трэціх – з асаблівасцямі ўзнікнення паселішча. Так, раён Сярэдняга і Заходняга Палесся ўключае тэрыторыю Драгічынскага, Іванаўскага, Пінскага, Столінскага, Лунінецкага, Жыткавіцкага і Лельчыцкага раёнаў. Айконімы ў гэтым рэгіёне характарызуюцца вялікай удзельнай вагой архаічных славянскіх форм і адсутнасцю балтыйскага тапанімічнага слою. Гэта ўласціва і гідронімам. Тут шырока распаўсюджаны формы на *-еж*, *-ча*, на *-оў/ -еў*, *-ск*: *Тонеж*, *Букча*, *Лоўча*, *Люшча*, *Хваенск*, *Бельск*, *Алтуш*, *Тураў*, *Радастава*, *Хоціслаў*, *Перароў*, *Бездзеж* і інш.

На Усходнім Палессі і на частцы тэрыторыі басейнаў *Сожа*, *Бесядзі*, *Дняпра* нязначная ўдзельная вага архаічных славянскіх форм, а балтыйскія паводле паходжання тапонімы адсутнічаюць. Сярод айконімаў на гэтай тэрыторыі вельмі часта сустракаюцца *Буды*: *Буда-Кашалёва*, *Буда Жгунская*, *Галоўчыцкая Буда* і інш. У мінулыя часы нашы продкі на Палессі выплаўлялі з балотнай руды метал. Вакол радовішчаў і печарудніц пасяляліся людзі. Вёскі атрымлівалі адпаведныя назвы:

Смалегаўская Рудня, *Белабярэжская Рудня*, *Міхалкаўская Рудня*, *Рудня Скрыгалаўская*, *Рудня Каменская*, *Руднішча*, *Убарацкая Рудня*, *Сіманіцкая Рудня*. Сведчаць аб занятках насельніцтва і наступныя айконімы: *Кавалі*, *Гута*, *Млынок*, *Асавецкая Буда*, *Зімовая Буда*, *Будкі*, *Буда Казіміраўская*, *Буда Галоўчыцкая* і інш. У гэтым рэгіёне частымі з’яўляюцца тапонімы на *-ічы*, *-ычы*: *Васілевічы*, *Бабічы*, *Асарэвічы*, *Мялешкавічы*, *Калінкавічы*, *Азарычы*, *Уваравічы*, *Юравічы* і інш.

На паўднёвым усходзе беларускага Палесся вядомы айконімы, утвораныя ад старажытных тэрмінаў падсечна-агнявога земляробства: *Ляда*, *Ляды*, *Лядзішча*, *Высокая Ляда*, *Даўляды* і інш. (дзялянка ў лесе, раскарчаваная пад ворыва), а таксама тапонімы, утвораныя ад назваў старажытных прамысловых прадпрыемстваў: *Рудня* (рудаздабыўны або рудаплавільны завод), *Гута* (шклозавод) і інш.

Некаторыя айконімы ўзніклі ад назваў раслін: *Бярозаўка*, *Крушнікі*, *Зялёнка*, *Сасновы*, *Зялёны Мох*, *Рэдзька*, *Ясенец*, *Баравікі*, *Баравічы*, *Бук*, *Вербавічы*, *Грушаўка*, *Дуброва*, *Вішанькі*, *Дубраўка*, *Зялёны Бор*, *Ліпляны*, *Альховая*, *Дубніцкая*, *Дубраўкі*, *Кананелька* і інш.

Частка айконімаў узнікла ад назваў жывых істот: *Дразды, Белая Сарока, Салаўёўка, Жукі, Воранаў, Хамічкі, Бабры, Вяпры.*

Пасля прыняцця хрысціянства на Русі ў 988 г. у беларускай тапаніміі засталіся назвы, якія мелі прамое дачыненне да культу язычнікаў, асабліваці якога захаваліся ў тапонімах: *Знахары, Каляды, Курганне, Пагост, Явішчы, Жахавічы, Лешня, Чартаўшчына* і інш., у некаторых гідронімах *Чэрцень* і інш.

Значная колькасць айконімаў паходзіць ад уласных імёнаў, мянушак, радзей прозвішчаў. Гэта вёскі, якія атрымалі назвы ад імёнаў першых пасяленцаў, заснавальнікаў паселішчаў: *Акулінка, Барбароў, Васькаўка, Іванкаўшчына, Раеўскія, Матрункі, Міцькі, Міхалкі, Барыскавічы, Майсееўка, Раманаўка, Данілаўка, Міхайлаўка, Нічыпароўка, Аляксандраўка, Захаркі, Мікалаеўка, Ульянаўка, Патапы, Кузьмічы* і інш.

Назвы паселішчаў Палесся, у якіх увасоблены геаграфічныя, прырода-кліматычныя асабліваці часта вызначаюцца паўтаральнасцю. У прыродным асяроддзі Беларусі такім агульным месцам з'яўляюцца балоты. У кожным раёне ёсць такія прыродныя аб'екты, а паселішчы вакол іх маюць назвы: *Балотня* (Рагачоўскі раён), *Белае Балота* (Рэчыцкі раён) і інш.

Большую частку Палесся займаюць басейны Прыпяці, Дняпра, Сожа. У працы У. Тапорава і А. Трубачова “Лінгвістычны аналіз гідронімаў Верхняга Падняпроўя” разгледжана толькі частка гідронімаў басейна Дняпра. Выдзяляюцца групы назваў з фарматамі: *-ка, -к, -ля, -ь, -ея, -т, -ч, -х, -ш* і інш. Паводле паходжання назвы беларускіх рэк падзяляюцца на некалькі груп: 1) звязаныя з назвамі жывёл: *Тур'я, Бобр, Бобрык, Пціч, Свінавод, Лань*; 2) з назвамі раслін: *Бярэзіна, Ясянец*). Суфікс *-ка* ў гідронімах найбольш тыповы для назваў невялікіх рэк: *Мерачанка* (прыток Ясельды), *Брагінка* (прыток Прыпяці), *Рудзянка* (прыток Бярэзіны) і інш. Гідронімы на *-ея, -ля* нешматлікія, але характэрныя для ўсяго Палесся і ўяўляюць цікавасць як самыя старажытныя: *Батыўля* (прыток Славечны), *Трэмяля* (прыток Прыпяці) і інш.

Частку айконімаў перайменавалі ў савецкі час у гонар тагачасных кіраўнікоў былога СССР, герояў вайны і інш.: *Чапалеўка, Кіраў, Дзяржынск, Мархлеўск, Чкалава* і інш.

Такім чынам, для рэтраспектыўнага вывучэння роднага краю важна і неабходна аналізаваць айконімы, бо пад уплывам часу і гаспадарчай дзейнасці чалавека акаляючае асяроддзе вельмі змяняецца, а мясцовыя тапонімы з'яўляюцца каштоўным гістарычным і духоўным скарбам, яны ўтрымліваюць багаты пазнавальны і выхаваўчы патэнцыял.

Лю Цзюань (Китай, Пекинський педагогический университет)

ПРАКТИЧЕСКОЕ НАЧАЛО И ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ КАК МЕТОДИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИИ

Лингвокультурология, возникшая в 70-х годах прошлого века и выделившаяся из общей культурологии, сразу попала в центр внимания научного сообщества и легла в основу преподавания русского языка как иностранного.

Как неотъемлемая часть обучения русскому языку, лингвокультурология преподается на факультетах русского языка китайских вузов наряду с такими предметами, как русский язык и русская литература. Именно на занятиях по лингвокультурологии учащиеся имеют возможность получить расширенное представление о фоновых знаниях русского языка, могут познакомиться с последними научными работами известных лингвокультурологов. Поэтому лингвокультурология имеет большое значение не только для преподавательской практики, но и для расширения научной деятельности учащихся. Лингвокультурология позволяет китайским студентам не только углубить знания, но и осознать тесную взаимосвязь между языком и культурой изучаемой страны, что дает им возможность овладеть русским языком в целом. Ведь «язык – орудие, инструмент культуры. Он формирует личность человека, носителя языка, через навязанные ему языком и заложенные в языке видение мира, менталитет, отношение к людям, то есть через культуру народа, пользующегося данным языком как средством общения» [7, с. 15].

В китайских вузах преподавание лингвокультурологии разделено на два этапа. *Первый*, начальный, ориентирован на студентов, которые получают пока базовые знания языка и которым еще только предстоит оттачивать свои языковые навыки. Здесь важна не столько научная теория, сколько практика: демонстрация на живых примерах культурологических корней многих понятийных аспектов русского языка. Более глубокое изучение лингвокультурологии, уже в виде теории дается аспирантам на *втором* этапе. Как в России, так и в Китае существует множество научных работ, в которых обоснована необходимость подачи фоновых знаний при обучении языку иностранных студентов, и рассматривается методика преподавания данной научной дисциплины для иностранной аудитории. Но эти работы, как правило, демонстрируют способы введения лингвокультурологических понятий во время занятий со студентами, изучающими иностранный язык, а не саму методику преподавания лингвокультурологии для иностранных аспирантов. А дидактические наработки по ведению курса лингвокультурологии для иностранных аспирантов вообще отсутствуют (в том числе и для китайских аспирантов). Сегодня лингвокультурология в России и во всем мире уже стала самостоятельной научной дисциплиной и предметом исследования.

Познакомить с ней аспирантов-русистов – важная задача, которая стоит перед китайскими преподавателями. Мы предлагаем на рассмотрение разработанную нами методику и содержание курса лингвокультурологии для китайских аспирантов.

Названный курс читается в течение одного семестра. Каким образом за один семестр можно дать основные знания о лингвокультурологии? Как всего за 36 академических часов повысить языковый уровень, расширить научный кругозор и одновременно развить способности к самостоятельному анализу изучаемого языка у студентов? Эти вопросы сегодня стоят перед китайскими преподавателями. Исходя из предмета лингвокультурологии и специфики подготовки аспирантов-русистов, мы проводим занятия по следующей методике.

1. Сочетание практики с теорией. Как известно, основной задачей подготовки аспирантов является развитие их научных способностей. В процессе преподавания русского языка как иностранного, мы предлагаем ставить во главу угла изучение практических лингвокультурологических особенностей русского языка. Как пишет В. В. Воробьев, «лингвокультурология изучает национально-культурную семантику языковых единиц с целью понимания их во всей полноте содержания и оттенков, в степени, максимально приближенной к их восприятию носителями данного языка и данной культуры. При таком подходе лингвокультурология – это аспект языкознания, изучающий проблему отражения национальной культуры в языке; раздел семасиологии, так как определяет и описывает национально-маркированные языковые единицы; изучение понимания речи в условиях межкультурной коммуникации» [4, с. 84]. Основоположники лингвострановедческого аспекта преподавания русского языка Е. М. Верещагин и В. Г. Костомаров рассматривают лингвострановедческий подход к преподаванию иностранного языка как дидактический аспект [2]. Поэтому можно говорить о том, что преподавание лингвокультурологии состоит из двух частей: практического начала и теоретических интерпретаций. Таким образом, для китайских аспирантов, которые будут участвовать в межкультурном общении, умение грамотно использовать терминологию русского языка на практике не менее важно, чем знание просто теории русского языка. Но курс преподавания лингвокультурологии будет эффективен только в том случае, если подача теории будет сопровождаться образными примерами.

Учитывая то, что «иностранцам не хватает именно тех знаний о культуре, которые обеспечивают общение на русском языке в каждом конкретном случае» [3], в качестве примеров мы предлагаем рассматривать идиоматические обороты, фразеологизмы, пословицы, крылатые выражения и поговорки, в которых сконцентрировано культурное наследие языка. Именно «фразеологизмы, пословицы, поговорки наиболее наглядно иллюстрируют и образ жизни, и

географическое положение, и историю, и традиции той или иной общности, объединенной одной культурой» [7, с. 100]. Это позволит проводить теоретические занятия эмоционально и максимально познавательно.

2. Сочетание основных лингвокультурологических понятий с основными лингвокультурологическими единицами. Руководствуясь принципом сочетания практики с теорией, мы включаем в программу нашего занятия наиболее важные разделы лингвокультурологии, а именно: основные лингвокультурологические понятия и основные лингвокультурологические единицы. Ограниченное количество отведенных на этот курс часов позволяет ознакомить аспирантов только со взглядами самых известных ученых (Ю. С. Степанова, Н. Д. Арутюновой, А. Вежбицкой, В. И. Карасика, И. Г. Ольшанского, Ю. Н. Караулова, В. Н. Телии, В. В. Красных, Д. Б. Гудкова, И. В. Захаренко, В. А. Масловой и др.) и их теориями, а также основными культурологическими понятиями: культурным концептом, константами культуры, культурными установками, культурной коннотацией, лингвокультуремой, языковой личностью, языковой картиной мира, прецедентными феноменами, логоэпистемой. Чтобы дать аспирантам всесторонние знания и избавить их от путаницы и схожих понятий, мы предлагаем хотя бы бегло пройти по всем этим понятиям и уже более детально остановиться на культурной коннотации, лингвокультуреме, понятиях «языковая личность», «языковая картина мира», «прецедентный феномен», «логоэпистема». Все эти понятия объясняются на многочисленных примерах, взятых из художественной литературы, фильмов, газет, произведений устного народного творчества. Например, для объяснения понятия «логоэпистема» можно предложить учащимся дома перед занятием посмотреть фильм «12 стульев». А на уроке разобрать ставшие «крылатыми» фразы из фильма и рассмотреть другие ситуации, в которых могут быть использованы эти выражения. А чтобы аспиранты могли постигнуть важность русских народных сказок для русской культуры и языка, на уроке (при изучении прецедентного феномена), мы разбираем эти сказки и демонстрируем мультфильмы по их сюжетам. Одновременное объяснение научных понятий и демонстрация их преломления в ситуационном контексте позволит аспирантам не только разобраться в понятиях лингвокультурологии, но и накопить ценный языковой материал.

3. Сочетание классических теорий с новейшими научными взглядами и соединение теорий русских лингвистов с точкой зрения зарубежных коллег. Для успешного освоения столь сложного предмета, как лингвокультурология, необходима и теоретическая подготовка. Поэтому еще в самом начале курса студентам следует дать краткие сведения о возникновении лингвокультурологии, о смежных с нею научных направлениях, о взаимоотношениях и взаимосвязях функций

языка и культуры. С момента зарождения лингвокультурологии как самостоятельной дисциплины ею занимаются самые разные ученые. База научных работ по этому предмету пополняется каждый день. Помочь аспирантам разобраться в теориях, вычленить объединяющее начало в них и понять их специфику, т. е. различия, – одна из главных задач, которая стоит перед преподавателями этой дисциплины.

Кроме того, тесная взаимосвязь лингвокультурологии с культурой и языкознанием, ее антропоцентрическое происхождение, ее мировой масштаб определяют комплексный подход к ведению занятий. Здесь необходимо объединить теории русских лингвокультурологов и зарубежных ученых. Ведь для формирования теоретической базы лингвокультурологии, помимо работ русских исследователей языка, не меньшее значение имеют и понятия, введенные учеными из других стран. Например, понятие антропологической парадигмы, предложенное В. фон Гумбольдтом [5], понятие вербализации мира Л. Вайсгербера [1], гипотеза языковой относительности Э. Сепира [6] и Б. Л. Уорфа [8]. Научные труды зарубежных исследователей помогают аспирантам анализировать явления русской культуры со стороны, расширяют их научный кругозор. А правильное понимание сути этих теорий в значительной степени помогает им постигнуть глубину русского языка.

4. Сочетание лекций с семинарами и сочетание традиционной методики преподавания с новыми технологиями. Чтение научной литературы и анализ научных теорий являются важным процессом исследования и эффективным способом получения знаний. Но чтение научных материалов на иностранном языке еще может и значительно повысить языковой уровень учащихся. Поэтому на занятиях лингвокультурологией лекции и семинары должны чередоваться. Успешность организации и проведения семинара во многом зависит от преподавателя, который должен заранее раздать аспирантам вопросы для подготовки к семинару, предложить списки рекомендуемой литературы по разбираемым вопросам, а в случае возникновения трудностей в поиске этих материалов – самому подготовить их для занятия. Помимо этого, конечно же, преподаватель и сам должен обладать необходимыми теоретическими знаниями, владеть мастерством ведения дискуссий и в совершенстве знать русский язык. Как показывает опыт, подготовленные таким образом семинары не только закрепляют, но и углубляют знания, полученные студентами на лекциях, а также дают возможность им высказать свое мнение и задать дополнительные вопросы. Это оживляет теоретическую часть занятий.

Получение теоретических знаний на лекциях, которые читаются на русском языке, и проводимый на них разбор сложных понятий обычно вызывают у учащихся затруднения. Сочетание традиционной методики преподавания с новыми технологиями может в какой-то степени решить

эти проблемы. Например, для насыщения усваиваемого материала большей образностью (что значительно облегчает понимание и запоминание материала) мы открыли в разделе «платформа ВВ» на университетском сайте веб-страницу, на которой размещаем в формате ppt учебный материал. Это делает его доступным не только нашим учащимся, но и всем, кому интересно углубленное изучение русского языка за пределами университета. Открытый доступ всем желающим к этим материалам, разнообразные формы дискуссий, которые стали возможны благодаря Интернету, не только обогащают знания учащихся, но и помогают преподавателям языка лучше ориентироваться в предмете.

Являясь многоуровневой научной дисциплиной, лингвокультурология включает в себя как теоретические, так и практические аспекты. Поэтому для освоения этого предмета аспирантами необходимо организовывать уроки по нему, сочетая теоретическую и практическую части. Только тогда полученные знания можно будет легко и интересно применять на практике.

Литература

1. Вайсгербер, Л. Родной язык и формирование духа / Л. Вайсгербер. – М., 1993.
2. Верещагин, Е. М. Язык и культура: лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М., 1990.
3. Воробьев, В. В. Лингвокультурология и межкультурная коммуникация / В. В. Воробьев. – http://www.bashedu.ru/evrazia/f_s/f_vorobev.rtf
4. Воробьев, В. В. Общее в лингвострановедении и лингвокультурологии / В. В. Воробьев // Слово и текст в диалоге культур. – М., 2000.
5. Гумбольдт, В. О различии строения человеческих языков и его влиянии на духовное развитие человеческого рода / В. Гумбольдт. – М., 1964.
6. Сепир, Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Э. Сепир. – М., 1993.
7. Тер-Минасова, С. Г. Язык и межкультурная коммуникация / С. Г. Тер-Минасова. – М., 2000.
8. Уорф, Б. Л. Наука и языкознание / Б. Л. Уорф // Новое в лингвистике. – М., 1960. – Вып. I.

А. У. Партнова (Беларусь, Гомельскі абласны інстытут развіцця адукацыі)

ДЫЯХРАНІЧНЫ АСПЕКТ ВЫКЛАДАНИЯ ЛЕКСІКАЛОГІІ РОДНАСНЫХ МОЎ ВА ЁМОВАХ РУСКА-БЕЛАРУСКАГА БІЛІНГВІЗМУ

Без уважлівага і ўсебаковага даследавання мінулага нельга зразумець сучаснае. Чым больш у настаўніка ведаў па гісторыі мовы, тым больш самостойным з'яўляецца яго лінгвістычнае мысленне, тым лепш ён разумее стан сучаснай мовы. Гісторыі мовы ў школе “не пашанцавала”:

складальнікі праграм сцвярджаюць, што прыярытэтная задача сярэдняй школы не ў тым, каб азнаёміць вучняў з навуковай базай, а ў тым, каб падрыхтаваць іх да самастойнага жыцця, а значыць, выступаюць супраць уключэння гістарычнага каментарыя ў школьны курс рускай і беларускай моў. Што ж азначае выраз “падрыхтаваць да жыцця”? Сівая даўніна заўсёды прываблівала ўвагу людзей. Зараз амаль у кожнай навуковай дысцыпліне актыўна развіваецца гістарычны аспект вывучэння той ці іншай праблемы. Засяродзім сваю ўвагу на дыяхранічным падыходзе ў даследаванні моўных з’яў. Лексема, як і жывая істота, характарызуецца ўласцівасцю быць індывідуальнай пры здольнасці наладжваць кантакты з навакольным асяроддзем. Гісторыя слова ў гісторыі чалавека, або як моўныя адзінкі дапамагаюць людзям спасцігнуць саміх сябе ў кантэксце гісторыі, – вось пытанне, якое займае нас.

Лексіка ў большай ступені, чым іншыя ўзроўні моўнай сістэмы, вызначае спецыфіку мовы, паколькі непасрэдна адлюстроўвае менталітэт і асаблівасці жыцця яе носьбітаў. Аднак не ўсе яе элементы аднолькава актыўна рэагуюць на змены ў грамадстве. У гэтым плане выклікае цікавасць абстрактная лексіка. Яна з’яўляецца адносна стабільным пластом лексічнага запasu, бо найперш характарызуе чалавека як кампанент сусвету: семантыка-тэматычныя групы адцягненай лексікі, якія існавалі яшчэ ў старажытнарускай мове, працягваюць сваё функцыянаванне і ў наступны перыяд развіцця ўсходнеславянскіх моў. Але з цягам часу семантычная характарыстыка рускіх і беларускіх абстрэм (словы з абстрактным, адцягненым, значэннем) усё больш набывае сацыяльную накіраванасць. Калі зараз адцягненая лексіка дамінуе ў параўнанні з канкрэтнай, то яшчэ ў пачатку XIX ст. усходнеславянскія мовы не валодалі дастатковым запасам абстрактнай лексікі, неабходнай для складаных ідэалагічных пабудов [9].

Каб паспяхова каардынаваць у працэсе выкладання курсы рускай і беларускай моў, настаўніку неабходна памятаць пра іх гістарычную роднасць: з 2640 слоў з адцягненым значэннем, якія былі разгледжаны намі, 800 – старажытнаруская спадчына ў старарускай і старабеларускай мовах і толькі 200 – стараруска-старабеларускія ўтварэнні XIV–XVII стст. Аднак з цягам часу шляхі фарміравання рускай і беларускай моў становяцца ўсё больш спецыфічнымі. Ва ўмовах блізкароднаснага двухмоўя непазбежны ўзаемадзеянне і ўзаемаўплыў дзвюх моўных сістэм. Негатыўным вынікам гэтых працэсаў з’яўляецца міжмоўная інтэрферэнцыя – выкарыстанне білінгвам элементаў адной мовы ў маўленні на іншай мове, на падставе чаго парушаецца моўная норма. Перад настаўнікамі паўстае задача звесці да мінімуму наступствы інтэрферэнцыі. Веданне асаблівасцей беларускай мовы дапаможа настаўніку-русісту скаардынаваць свае дзеянні з працай настаўніка

беларускай мовы, пазбегнуць непатрэбнага дубліравання ў вывучэнні падобных з’яў і сканцэнтраваць увагу на адрозненнях.

Сістэмны падыход з’яўляецца вядучым пры вывучэнні любой мовы, пагэтану мы выкарыстоўваем паняцце парадыгмы – словаўтваральнай, марфалагічнай, сінтаксічнай. Аднак, паколькі ўзровень валодання моўнай сістэмай у першую чаргу вызначаецца ўменнем бачыць слова ў асяроддзі “сэнсавых сваякоў”, якія і ствараюць лінгвістычнае багацце, самым цікавым, на наш погляд, з’яўляецца жыццё паняццёвай парадыгмы, ці гнязда. Пад “паняццёвым” гняздом мы разумеем іерархічна арганізаваную сістэму лексічных адзінак, якія абазначаюць пэўнае паняцце, але, у адрозненне ад членаў этымалагічнага гнязда, не заўсёды з’яўляюцца роднаснымі з пазіцыяй дыяхранічнага словаўтварэння. У адрозненне ад сінанімічнага рада, які характарызуецца падобнымі прыкметамі, “паняццёвае” гняздо аб’ядноўвае словы, якія належаць розным часцінам мовы.

У гэтым артыкуле мы змяшчаем матэрыял з семантычным аналізам моўных адзінак, якія ствараюць “паняццёвае” гняздо “час”, у ракурсе гісторыі развіцця ўсходнеславянскіх моў. Аб’ект нашай увагі не з’яўляецца выпадковым, паколькі пазначанае паняцце, разам з паняццем “прастора, парадак” складае аснову ўсёй філасофскай канцэпцыі быцця. Матэрыялы даследавання могуць быць выкарыстаны пры складанні праграмы інтэграванага тэматычнага факультатыўнага курса для вучняў 3-й ступені навучання або спецкурса для студэнтаў-філолагаў 1–2 курсаў.

У якасці лексічных сродкаў выражэння паняцця “час” у старажытнарускай мове функцыянавалі праславянскія (карані праіндаеўрапейскага паходжання) абстрэмы *годъ*, *година*, *верема* – *время*, *часъ*, *вьрста* і *м(ѣ)сто*, ужыванне якіх сведчыць пра дыферэнцыраванае ўспрыняцце катэгорыі часу носбітамі славянскіх моў: укр. *вѣреме* “надвор’е”, *гóді* “хопіць”, *час* “час, надвор’е”, бел. *верема*, *час* “час”, стараж.-руск. *верема*, *годъ* “час, тэрмін”, *часъ*, ст.-слав. *вр(ѣ)мя*, *годъ*, *часъ*, балг. *вре́ме*, *кой-годе* “хто бы ні”, *час* “гадзіна”, сербахарв. *вријѐме*, *гòда* (Р. скл.) “свята”, *чàс* “імгненне”, славен. *vréme*, *gòd* “пара, спеласць, свята, гадавіна”, *čàsa* “час” (Р. скл.), чэш. *hod* “час, свята”, *čas*, словц. *čas*, польск. *godu* “свята” (мн. л.), *czas*, в.-луж. *hody* “каляды” (мн. л.), *čas*, н.-луж. *gódy* “каляды”, *cas*. У прыватнасці, лексема *часъ* абазначала “кропкавае” ўспрыняцце часу (“кароткі час, момант”), слова *година* выкарыстоўвалася для выражэння значэнняў “пэўны час, тэрмін, пара” (падобна да *вьрста* і *м(ѣ)сто*), а *годъ* – “пэўны час, кола часу” (“*часъ* менш за *годину*”) [2]. Напэўна, старажытныя славяне, у адрозненне ад сучасных носбітаў мовы, успрымалі паняцце “кароткі час” як нешта цэласнае (параўн. стараж.-руск. *неразлучимо* “самы кароткі момант часу”): значэнне “кароткі прамежак часу” (усё, што менш за *годину*) выражалася пры дапамозе адной лексемы – *часъ*. Таму як паняцці “хвіліна”, “секунда”, так і спосабы іх

лексічнага ўвасаблення былі запазычаны ўжо ў перыяд самастойнага развіцця ўсходнеславянскіх моў (не раней за XVIII ст.): сучасн. бел. *хвіліна* ўтворана пры дапамозе суфікса *-ін-а* па тыпу праслав. *година* ад слова *хвиля* (*филя*) “кароткі час, імгненне”, якое ў старабеларускай мове з’яўлялася паланізмам; лексемы *минута*, *секунда* ўзніклі ў рускай мове новага часу ў выніку запазычання з лацінскай мовы. У беларускую мову, хутчэй за ўсё, абстрэма *секунда*, якая не разглядаецца лінгвістамі [4] у якасці ўласнабеларускага запазычання, трапіла праз рускае пасрэдніцтва.

Сярод старажытнарускіх абстрэм, якія абазначаюць паняцце “час”, асабліваю цікавасць уяўляюць лексемы *время* – *веремья* (< **vermen* < **vertmen*). Да XVII ст. абстрэма *веремья* функцыянавала і нават з’яўлялася базай для ўтварэння новых слоў у старарускай і старабеларускай мовах (ст.-руск., ст.-бел. *неверемья* “неспрыяльны, цяжкі час” / “ліхалецце, часы нягоды”). Аднак паралельна з гэтымі дэрыватамі існавалі абстрэмы, якія і замацаваліся ў сучасных мовах: ст.-руск.

Время → *невремя*, ст.-бел. *чась* → *невчась* / *невчас(т)ность* “нягода, бяда, няшчасце, трывога, хваляванне; турботы”. Такім чынам, першапачаткова семантычна тоесныя лексемы *время* (зараз ужываецца толькі ў рускай мове) і *годъ* (зыходнае – прасторавае – значэнне корня *-*god-* падкрэслівае адзінства прасторава-часавай характарыстыкі быцця) абзначалі паняцце часу ўвогуле. Магчымай зыходнай кропкай для фарміравання паняцця “час” з’яўляецца канкрэтнае значэнне “зарубка”, якое ў сваёй функцыі фіксацыі пэўных дыскрэтных момантаў прывяло да абстрактнага паняцця [3, с. 33]. Заўважым, што працэс станаўлення “паняційнага” гнязда “час” – гэта працэс узаемадзеяння з’яў кан- і дывергенцыі: дывергенцыя канкрэтнага паняцця > цэласная сфера абстрактнага паняцця > канкрэтызацыя абстрактнага паняцця > дывергентна-цэласныя сферы шматлікіх абстрактных паняццяў.

У сучасных рускай і беларускай мовах абстрэма *год* значна звузіла свой семантычны аб’ём і абмежавала яго абзначэннем паняцця “адрэзак часу працягласцю дванаццаць месяцаў”. Суфіксальны дэрыват *година* ў сваім старажытным значэнні захаваўся ў заходнеславянскіх мовах і пад іх уплывам актыўна выкарыстоўваецца ў сучасных беларускай і ўкраінскай мовах для абзначэння семы “адрэзак часу ў шэсцьдзсят хвілін; прамежак часу той ці іншай працягласці”. У сучаснай рускай мове гэтае слова з’яўляецца ўстарэлым і мае стылістычныя абмежаванні ва ўжыванні. Пазначанае вышэй значэнне рэалізуецца ў сучаснай рускай мове праз лексему *час*, якая ў беларускай мове (не без заходнеславянскага ўплыву) пашырыла сваю семантыку: служыць для абзначэння паняцця “час увогуле”.

Час адыгрывае значную ролю ў жыцці як пэўнага чалавека, так і ўсяго чалавецтва: нараджаюцца і паміраюць людзі, з’яўляюцца і знікаюць дзяржавы і цывілізацыі, ідзе працэс фарміравання нацый-носьбітаў той ці

іншай мовы. Час – самы галоўны з экстралінгвістычных фактараў лінгваразвіцця, якія асабліва значна заяўлялі пра сябе на паваротных этапах гісторыі народаў, калі сацыяльная патрэба ў новых назвах прыводзіла ці да актывізацыі, ці да згасання тых лексічных сродкаў, якія меліся ў наяўнасці, і адаптацыі іх да новых запытаў грамадства. Вывучэнне лінгвістычных дадзеных з пэўнай доляй верагоднасці дазваляе зрабіць вывады аб асаблівасцях светаўспрыняцця і багацці духоўнай культуры таго ці іншага народа: напрыклад, сярод складаных абстрэм адзінак са станоўчай матывацыяй (з першай часткай *благо, бог, добро*) значна больш, чым з адмоўнай (з першай часткай *зло, лихо*), што сведчыць пра асаблівасці менталітэту ўсходніх славян. Дадзеныя сацыялагічных апытанняў даюць станоўчы адказ на пытанне: ці захавалася ў менталітэце славянскіх народаў уяўленне аб іх этнічным адзінстве? Менталітэт усходніх славян ва ўмовах сучасных сацыяльных змен выконвае інерцыйна-ахоўную функцыю і садзейнічае захаванню самабытнага сацыяльнага і культурнага вопыту.

Заканмернасці развіцця лексікі (у тым ліку і абстрактнай), дэманструючы адвечнасць паняццяў са сферы маралі і з’яўляючыся асновай існавання людзей у навакольным свеце, а таксама падставай адзінства чалавека і быцця, актыўна ўдзельнічаюць у стварэнні моўнай карціны свету. Веданне сакральнага сэнсу слоў дазваляе людзям спасцігаць гэты свет шляхам пранікнення ў сутнасць філасофскай праблемы “Чалавек у навакольным свеце”. У адпаведнасці са сказаным, найбольш рацыянальнымі прынцыпамі выкладання роднасных моў (асабліва раздзела “Лексікалогія”) ва ўмовах білінгвізму нам уяўляюцца прынцыпы каардынацыі (ва ўрочнай дзейнасці, на лекцыійных і практычных занятках) і інтэграцыі (у пазаўрочнай і пазааўдыторнай дзейнасці, на факультатывных занятках, спецкурсах) пры спалучэнні сінхранічнага і дыяхранічнага аспектаў падчас аналізу моўных з’яў. Такі падыход да выкладання моўнага матэрыялу дазволіць настаўнікам і выкладчыкам пазбягаць дубліравання моўнай інфармацыі, дапаможа стварыць умовы для фарміравання свядомай лінгвістычнай асобы вучня-студэнта з навуковым светапоглядам і менталітэтам талерантнага грамадзяніна-патрыёта.

Літаратура

1. Беларуская граматыка / АН БССР: у 2 ч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1985 – 1986. – Ч. 2.
2. Брицын, М. А. Из истории восточнославянской лексики / М. А. Брицын. – Киев: Наукова думка, 1965. – 160 с.
3. Булахов, М. Г. Славянские языки: происхождение, история, современное состояние / М. Г. Булахов. – Минск: БГПУ им. М. Танка, 2001. – 225 с.
4. Булыка, А. М. Лексічныя запазычанні ў беларускай мове XIV–XVIII стст. / А. М. Булыка. – Мінск: Навука і тэхніка, 1980. – 256 с.
5. Гістарычны слоўнік беларускай мовы / АН БССР, Ін-т мовазн-ва імя Я. Коласа; гал. рэд. А. Жураўскі. – Мінск: Навука і тэхніка, 1982–2002. – Вып. 1–22.

6. Гребенщикова, Н. С. Историко-лингвистический комментарий на уроках словесности / Н. С. Гребенщикова. – Минск: Асар, 1998. – 203 с.
7. Гурскі, М. І. Параўнальная граматыка рускай і беларускай моў / М. І. Гурскі. – Минск: Выш. школа, 1972. – 262 с.
8. Портнова, А. В. Абстрактная лексика в истории русского и белорусского языков (XI–XVII вв.): дис. ... канд. филол. наук / А. В. Портнова. – Минск, 2004.
9. Руднев, В. П. Словарь культуры XX в.: Ключевые понятия и тексты / В. П. Руднев. – М.: Аграф, 1999. – 381 с.
10. Русская грамматика: в 2 т. / под ред. Н. Ю. Шведовой. – М.: Наука, 1980. – Т. 2.
11. Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.): в 10 т. / АН СССР, Ин-т русск. яз.; гл. ред. Р. И. Аванесов. – М.: Русский язык, 1988. – Т. 1–4.
12. Словарь русского языка XI–XVII вв. / АН СССР, Ин-т русск. яз. – М.: Наука, 1975–2002. – Вып. 1–26.
13. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. – Київ: Наукова думка, 1977–1978. – Т. 1–2.
14. Срезневский, И. И. Словарь древнерусского языка: в 3 т. – М.: Книга, 1989. – Т. 1–3.
15. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т. / М. Фасмер. – М.: Прогресс, 1986. – Т. 1–4.

У. Ц. Піскун (Беларусь, Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І. П. Шамякіна)

КОЛАСАЎСКАЯ КАНЦЭПЦЫЯ МОЎНАЙ АДУКАЦЫІ ВУЧНЯЎ ЯК ДЫДАКТЫЧНАЯ АСНОВА СУЧАСНАЙ ЛІНГВАМЕТОДЫКІ

Адна з найбольш актуальных праблем сучаснай metodyкі беларускай мовы – развіццё маўлення вучняў. З гэтага пункту гледжання асабліва карыснай для настаўнікаў з’яўляецца “Методыка роднае мовы” К. М. Міцкевіча (Я. Коласа). Яна змяшчае ў сабе стройна распрацаваную канцэпцыю развіцця мовы вучняў, якая апрабавана аўтарам на практыцы.

У прадмове да “Методыкі роднае мовы” Я. Колас адзначаў, што ён не прэтэндуе на самабытнасць, арыгінальнасць кнігі. Аднак у ёй, што асабліва важна для нас зараз, ён дае настаўніку тое, што “канечна, патрэбна з педагагічнага і метадычнага погляду для правільнай работы ў школе” [1, с. 315]. Акрамя таго, вялікі педагог і метадыст выказвае тут многа цікавых ідэй, добрых практычных парад, далучэнне да якіх настаўніка раскрывае перспектывы прафесійнага росту.

Методыка, лічыць Колас-педагог, павінна найперш вызначаць задачы навучання роднай мове, выяўляць, якія метады і прыёмы адпавядаюць педагагічным прынцыпам, і даваць практычныя спосабы самога працэсу навучання [2, с. 144].

Як і К. Дз. Ушынскі, Я. Колас надаваў вялікае значэнне роднай мове ў сістэме навучання дзяцей. Сярод іншых прадметаў месца роднай мовы,

паводле Я. Коласа, вызначаецца яе агульнаасветным, выхаваўчым і практычным значэннямі ў сістэме навучання. Акрэсліваючы агульнаасветнае значэнне мовы, ён указвае на цесную сувязь мовы з маўленнем, з пазнавальнай дзейнасцю вучняў.

Важным пытаннем metodyкі роднай мовы з'яўляецца вызначэнне задач навучання, якія Я. Колас фармулюе наступным чынам: а) навучыць дзяцей чытаць; б) навучыць дзяцей пісаць; в) “давесці да разумення самога ладу мовы”; г) развіваць іх вусную мову.

Кожная з названых задач рэалізуецца праз вырашэнне яе аспектаў. У прыватнасці, навучанне дзяцей чытанню – гэта перш за ўсё навучанне механізму чытання, азнаямленне з літарамі і навучанне па гуках-літарах складаць словы, са слоў – сказы. Чытанне – крыніца развіцця мовы дзяцей. У сувязі з гэтым Я. Колас раіць чытаць як мага больш добрых кніг, бо яны выпрацоўваюць літаратурны густ, служаць эстэтычнаму выхаванню дзяцей. Чытанне ўзбагачае фантазію вучняў, дае “новыя разнастайныя перажыванні, выходзіць іх густ да прыгожага, да паэзіі і мастацтва” [1, с. 396].

Фарміраванне свядомага чытача пачынаецца з першых дзён дзіцяці ў школе. Першапачатковыя навыкі чытання, умення правільна разумець і ацэньваць прачытанае развіваюцца на ўроках мовы і літаратурнага чытання.

Другая задача – “навучыць дзяцей пісаць” – уключае навучанне тэхніцы пісьма, правапісу, выпрацоўку ўмення пісьмова выказаць свае думкі.

Трэцяя задача навучання роднай мове – “давесці да разумення самога ладу роднай мовы”, як лічыць Я. Колас, вырашаецца граматыкай, якая павінна быць заснаванай на аналізе моўных з'яў [1, с. 325].

Чацвёртая задача – развіць іх вусную мову. Як вядома, вусная мова звязана з пісьмовай. Яна рыхтуе вучняў да авалодання навыкамі пісьмовай мовы. Адсюль – развіццё вуснай і пісьмовай мовы як працэс навучання, паводле Я. Коласа, павінен ісці разам: “развіццё вуснай і пісьмовай мовы злучаецца ў адно цэлае і ідзе попеч” [1, с. 320].

Задачы, вызначаныя аўтарам першай беларускай metodyкі, не страцілі сваёй каштоўнасці і сёння. Яны – вызначальны накірунак сутнаснай асновы новых школьных праграм па беларускай мове, у якіх не на словах, а ў сапраўднасці ўлічваецца тая акалічнасць, што родная мова з'яўляецца не толькі прадметам навучання, але і сродкам пазнання, развіцця і выхавання. Думкі, выказаныя Я. Коласам у свой час, знайшлі пацвярджэнне ў сучасных метадычных сістэмах. У прыватнасці, В. У. Протчанка і В. П. Протчанка разглядаюць працэс фарміравання агульнаадукацыйных навыкаў як выніковы ў адносінах да чытання, пісьма, уменняў лічыць, спяваць і карыстацца мовай як сродкам абмену думкамі, спосабам пазнання свету, інструментам уздзеяння на іншых людзей.

З самага маленства, – падкрэсліваюць яны, – у дзіцяці “важна выхоўваць адносіны да слова як учынку, на аснове якога можна меркаваць аб маральных якасцях чалавека” [3, с. 8].

Сказанае – непасрэдная сувязь з коласаўскім бачаннем мэт выкладання роднай мовы, якое павінна быць скіравана на выпрацоўку ўменняў “сацыяльнага ўжывання мовы ў жывых адносінах дзяцей” [1, с. 323]. Менавіта тут, як і ў шмат якіх іншых месцах “Методыкі роднае мовы”, трэба шукаць пачатак скіраванасці моўнай адукацыі на развіццё мовы, маўлення, мыслення і, як вынік, інтэлекту.

Мова, маўленне, мысленне і інтэлект – узаемазвязаныя паняцці, суцэльны ланцужок разумовай дзейнасці чалавека. Развіваць мысленне – значыць і развіваць мову вучняў, маўленне, інтэлект, а ў выніку – моўную асобу. Апошняе якраз і пакладзена ў аснову новых школьных праграм па беларускай мове. Гэта не што іншае, як творчае выкарыстанне коласаўскіх канцэптואльных падыходаў у навучанні роднай мове на сучасным этапе моўнай адукацыі вучняў.

Традыцыйны шлях навучання мове, які на працягу доўгага часу быў асноватворным у агульнаадукацыйнай школе, саступае месца асобаснаму. У цэнтры яго – вучань як індывідуальнасць, сфарміраваць якую трэба як моўна-грамадзянскую асобу, здольную да ўсвядомленага выкарыстання мовы ў якасці сродку зносін у грамадстве. Гэта адна з актуальных задач школьнай моўнай адукацыі. Маўленне, якое называе Я. Колас як “умелае актыўнае карыстанне роднай моваю” разглядаецца ў якасці канчатковай мэты навучання роднай мове, становіцца вызначальным у змесце і структуры школьнай моўнай адукацыі, пра што сведчаць сучасныя школьныя праграмы і падручнікі.

Коласаўская педагогічна-метадычная сістэма навучання вучняў шматгранная, усеабдымная. Яна – надзейная зарука нашых сённяшніх і будучых поспехаў у школьнай моўнай адукацыі. Пройдзе яшчэ шмат часу, а коласаўскія педагогічныя ідэі будуць успрымацца нашчадкамі як надзвычай важныя заветы вялікага настаўніка.

Творча наследуючы коласаўскую канцэпцыю моўнай адукацыі вучняў, Л. П. Падгайскі, В. У. Протчанка, М. Г. Яленскі развілі яе далей і пашырылі да ўзроўню камунікатыўна-дзейнаснага падыходу ў навучанні роднай мове.

Пад камунікатыўна-дзейнасным падыходам у методыцы выкладання беларускай мовы ў школе мы разумеем такі змест і арганізацыю навучання, пры якіх у вучняў фарміруецца гуманістычнае па сваёй сутнасці этыка-маўленчае ядро як аснова развіцця іх камунікатыўна-дзейнасных здольнасцей, якія праяўляюцца ў сацыяльна абумоўленых моўна-маўленчых сувязях / узаемасувязях і паводзінах асобы як члена сям’і, члена дзіцячага калектыву і члена грамадства. Забяспечваецца такі

падыход пры скіраванасці педагогічнага працэсу навучання мове на камунікатыўна-вербальную дзейнасць, прычым ва ўмовах, калі:

– камунікатыўная дзейнасць разглядаецца як скразная ідэя навучання;

– навучанне мове грунтуецца на псіхолага-педагогічных і дыдактыка-метадычных заканамернасцях яе засваення;

– педагогічная камунікатыўна-дзейнасная тэхналогія засноўваецца на арганічным спалучэнні мэтавага, матывацыйнага, зместавага, пааперацыйнага і ацэначнага кампанентаў.

Зместавую напоўненасць кожнага з кампанентаў камунікатыўна-дзейнаснага падыходу мы, у след за М. Г. Яленскім, які зрабіў гэта ў дачыненні да асобасна-арыентаванай педагогічнай тэхналогіі навучання роднай мове, прадстаўляем наступным чынам, лічачы камунікатыўна-дзейнасны падыход асаблівай разнавіднасцю асобаснага падыходу:

мэтавы кампанент – моўная асоба вучня: індывідуальнае этыка-маўленчае камунікатыўнае ядро;

матывацыйны кампанент – пазнавальна-практычныя намеры;

зместавы кампанент – моўныя і маўленчыя камунікатыўныя здольнасці індывіда; *пааперацыйны кампанент* – суразмоўніцтвы “настаўнік ↔ вучань”,

“вучань ↔ настаўнік”, “настаўнік ↔ вучні”, “вучні ↔ настаўнік”, “вучань ↔ вучань”, “вучні ↔ вучань”, “настаўнік ↔ мікрагрупа вучняў”, “мікрагрупа вучняў ↔ настаўнік”; іншыя віды асобасна-камунікатыўнай дзейнасці (аўдзіраванне, гаварэнне, чытанне і пісьмо) і дыдактыка-метадычныя прыёмы іх рэалізацыі (інсцэніроўка і драматызацыя твора, стварэнне ўласнага твора на ўзор прачытанага, напісанне розных паводле жанру тэкстаў-апавяданняў, тэкстаў-апісанняў, тэкстаў-разважанняў, удзел у дыялогах, палілогах і інш.);

ацэначны кампанент – рэфлексія.

Скіраванасць педагогічнага працэсу моўнай адукацыі на станаўленне і развіццё моўнай асобы вучняў, яго індывідуальнага этыка-маўленчага камунікатыўнага ядра – адна з актуальных задач навучання роднай мове ў агульнаадукацыйнай школе, пачынаючы з пачатковых класаў. Яна паспяхова можа быць рэалізавана пры ўмове, калі настаўнік творча авалодае коласаўскай канцэпцыяй моўнай адукацыі вучняў, калі ўсе сродкі навучання (падручнікі і навучальна-метадычныя комплексы, наглядныя і тэхнічныя сродкі навучання) будуць падпарадкаваны скразной ідэі асобаснага моўна-маўленчага развіцця школьніка, калі навучальны працэс будзе нацэлены на авалоданне мовай як знакавай сістэмай і сродкам зносін у грамадстве.

Літаратура

1. Колас, Я. Методыка роднае мовы / Я. Колас // Збор твораў у 14 т. – Мінск: Маст. літ., 1976. – Т 12. – 532 с.

2. Піскун, Я. У. Коласаўская канцэпцыя моўнай адукацыі вучняў пачатковых класаў / Я. У. Піскун // Каласавіны: матэрыялы навук. канф. – Мінск: Дзяржаўны літаратурна-мемарыяльны музей Якуба Коласа, 1998. – С. 144–146.

3. Протчанка, В. У., Протчанка, В. П. Адукацыя, школа і нацыянальная культура / В. У. Протчанка, В. П. Протчанка // Пачатковая школа. – 1993. – № 1. – С. 7–10.

А. А. Станкевіч (Беларусь, Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны)

ЛЕКЦЫЯ Ё ВНУ: КАМУНІКАТЫЎНЫ КАНТАКТ І ЁМОВЫ ЯГО ДАСЯГНЕННЯ

Любое выказванне абумоўлена намерам перадаць неабходную інфармацыю, выразіць свае пачуцці або жаданне падзяліцца думкамі. Таму ё працэсе выступлення адбываецца абавязковае ўзаемадзеянне аратара з аўдыторыяй. Важнейшая задача лектара вну – абудзіць уласнае ўнутранае “я” студэнтаў у працэсе выступлення, устанавіць з імі кантакт.

Камунікатыўны кантакт – узаемаразуменне паміж лектарам і слухачамі ё працэсе выступлення. Камунікатыўны кантакт, заснаваны на рэалізацыі прынцыпу блізкасці да слухача, з’яўляецца важнай умовай дасягнення эфектыўнасці акадэмічнай лекцыі. Ён неабходны для пераканання студэнтаў, мэтанакіраванага ўздзеяння на іх волю і розум, пачуцці, закліку іх да пэўнага дзеяння і прыняцця рашэнняў.

Ёсць розныя віды камунікатыўнага кантакту: *інтэлектуальны кантакт* – адпаведнасць разумовых здольнасцей лектара ўзроўню развіцця студэнтаў; *псіхалагічны кантакт* – супадзенне душэўных перажыванняў, псіхічнага стану аратара і слухачоў; *эмацыянальны кантакт* – адпаведнасць пачуццёвага стану, сістэмы перажыванняў; *зрокавы кантакт* – уменне правільна накіраваць свой позірк, трымаць у полі зроку ўсю аўдыторыю; *галасавы кантакт* – выпрацоўка правільнага пасылу, палётнасці гуку, уменне накіроўваць свой голас разам з позіркам.

Камунікатыўны кантакт называюць таксама “пачуццём аўдыторыі”, якое праяўляецца ё тым, што ё лектара ўзнікае адчуванне жывога кантакту са слухачамі [1, с. 83]. Таму вельмі важна для ўстанаўлення камунікатыўнага кантакту ўлічваць асаблівасці аўдыторыі, перад якой прыходзіцца выступаць. А. П. Чэхаў у апавяданні “Скучная гісторыя” пісаў: “Хороший дирижёр, передавая мысль композитора, делает сразу двадцать дел: читает партитуру, машет палочкой, следит за певцом, делает движение то в сторону барабана, то валторны и проч. То же самое и я, когда читаю. Предо мною полтора лица, не похожих одно на другое, и триста глаз, глядящих мне прямо в лицо. Цель моя – победить эту многоголовую гидру. Если я каждую минуту, пока читаю, имею ясное

представление о степени ее внимания и о силе разумения, то она в моей власти”.

На ўстанаўленне пэўнага і працяглага камунікатыўнага кантакту ў час выступлення ў значнай ступені ўплываюць асобасныя, маральныя якасці лектара. Шчырасць, непасрэднасць, адкрытасць, сур’ёзнасць, сціпласць, адказнасць, выхаванасць аратара, а таксама яго неабыякавасць да зместу паведамлення, эмацыянальнасць, пафаснасць выступлення дапамагаюць выклікаць сімпатыю студэнтаў і маюць выключна важнае значэнне для ўстанаўлення кантакту з імі. Адзінства слова і справы, прынцыповасць, эрудыцыя і кампетэнтнасць – важнейшыя маральна-этычныя крытэрыі дзейнасці лектара, якія садзейнічаюць даверу слухачоў і ўстанаўленню з імі кантакту.

Устанаўленню і падтрымцы кантакту са слухачамі дапамагае таксама этыкет аратарскага маўлення, які ствараюць этыкетныя маўленчыя формы – формулы знаёмства, прывітання, развітання, звароту, падзякі за ўвагу. Камплементарная форма зносін паказвае добразычлівасць лектара, які з павагай ставіцца да аўдыторыі і абуджае ў яе пачуццё ўласнай годнасці. Прываблівае студэнтаў, выклікае іх сімпатыю і прыхільнасць усмешка на твары лектара.

Для ўстанаўлення камунікатыўнага кантакту са слухачамі ў пэўнай ступені важна і тое, як лектар умее трымацца перад аўдыторыяй. Як акцёр на сцэне, так і аратар павінен помніць, што ён – у цэнтры ўвагі, за ім сочаць, назіраюць, яго слухаюць. Таму лектару важна мець прыстойны знешні выгляд, чыстае і акуратнае адзенне, прычоску, адпаведныя сітуацыі зносін, спакойна і ўпэўнена трымацца перад аўдыторыяй, валодаць цвёрдым і рашучым голасам.

Лектар павінен імкнуцца быць энергічным, эмацыянальным чалавекам, актыўнай і дзейснай асобай, паколькі энергічны чалавек прыцягвае ўвагу і выклікае сімпатыю іншых людзей.

У працэсе выкладу матэрыялу і разважання, пераконваючы студэнтаў, выкладчыку не трэба катэгарычна навязаць сваю думку, неабходна пазбягаць тэндэнцыйных, безапеляцыйных выказванняў, ні ў якім разе не быць агрэсіўным.

Важным для сувязі лектара з аўдыторыяй з’яўляецца *візуальны кантакт*. Як сцвярджаюць псіхолагі, позірк у размове мае вялікае значэнне, паколькі каля 40 % энергіі чалавека перадаецца праз вочы. Уменне правільна накіраваць свой позірк мае вялікае значэнне для ўстанаўлення і падтрымкі камунікатыўнага кантакту. Нявопытны лектар часта пазбягае візуальнага кантакту са слухачамі, ён бянтэжыцца, пазірае ў акно, на столь, пад ногі, у прастору, у свае паперы і г. д., у выніку губляецца кантроль за аўдыторыяй, сувязь з ёю, слухачы страчваюць увагу і цікавасць да паведамлення. Таму мэтазгодна ўмоўна падзяліць аўдыторыю на некалькі сектараў і паступова пераводзіць свой позірк

з адной групы на другую, затрымліваючы свой позірк на слухачах і “чытаючы” па вачах іх рэакцыю. Так лектар будзе трымаць у полі зроку ўсю аўдыторыю.

Лектару рэкамендуецца таксама захоўваць *галасавы кантакт* – выпрацаваць правільны пасыл, палётнасць гуку, накіроўваць свой голас разам з позіркам. Галасавы кантакт, які вызначае гучнасць голасу, залежыць ад памеру аўдыторыі і колькасці слухачоў. Эфектыўнаму галасавому кантакту спрыяе размоўны, натуральны характар выступлення, жывая размова са слухачамі. Таму не рэкамендуецца чытаць у час выступлення свае запісы. Трэба гаварыць са студэнтамі, пазіраючы ім у вочы.

Галоўны паказчык устанаўлення камунікатыўнага кантакту са студэнтамі – іх станоўчая рэакцыя на словы лектара (увага, “рабочая” цішыня, адабрэнне яго слоў, усмешкі, апладысменты і інш.). У такой сітуацыі выкладчык трымаецца ўпэўнена, звяртаецца да слухачоў з пытаннямі і прапановамі, чутка рэагуе на іх паводзіны, – “валодае” аўдыторыяй [2, с. 192].

Устанаўленню і падтрымцы кантакту садзейнічае таксама займальнасць выступлення і актывізацыя ўвагі слухачоў.

Для таго, каб зрабіць сваё выступленне цікавым і займальным, неабходна ў першую чаргу ўлічваць асобасны фактар – адбіраць матэрыял, які б закранаў асабістыя інтарэсы студэнтаў, датычыўся іхняга “я”, узнімаў надзённыя праблемы, быў для іх цікавым [3, с. 29].

Немалаважнае значэнне для стварэння займальнасці выступлення мае выкарыстанне наглядных сродкаў. Як вядома, зрокавыя нервы ў 50 разоў таўсцейшыя за слыхавыя. Тое, што мы бачым, запамінаецца намнога хутчэй, чым тое, што мы чуем. Таму ў выступленні неабходна імкнуцца да нагляднасці выкладу, засваення праз канкрэтны вобраз. З гэтай мэтай можна выкарыстоўваць візуальныя дапаможныя сродкі: ілюстрацыі, малюнкi, фотаздымкі, прадметы, схемы, табліцы. Іх неабходна паймаўска ўключыць у выступленне. Для дэманстрацыі пажадана выбраць найбольш дасканалыя, выразныя, яркія малюнкi, фотаздымкі, слайды. Папярэдне рэкамендуецца ўважліва прадумаць каментарый ілюстрацыйнага матэрыялу, занатаваўшы ключавыя словы да яго, склаўшы тэкст. Ён павінен быць немнагаслоўным, сціслым і дакладным, сінхронным паказу ілюстрацый; агучваць яго неабходна выразна, звяртаючыся да слухачоў, а не да экрана. Закончыўшы тлумачэнне, трэба выключыць тэхнічныя сродкі, каб не адцягваць увагу слухачоў.

Пры выкарыстанні ў працэсе выступлення тэхнічных сродкаў неабходна іх папярэдня падрыхтоўка, праверка і настройка. Тэхнічныя збоі ў час лекцыі парушаюць камунікатыўны кантакт і псуюць уражанне ад выступлення.

Нагляднасць выступлення павышаюць таксама выяўленча-выразныя

моўныя сродкі. Праілюструем іх на прыкладзе публіцыстычнага маўлення. У сістэме моўных сродкаў выяўленчай выразнасці, выкарыстоўваемых у працэсе выступлення з мэтай прыцягнуць і затрымаць увагу слухачоў, могуць быць аналогіі:

Марк Шагал, як і вялікія мастакі Адраджэння, паэт. Ён хацеў пакінуць слова, бо слова трывалейшае за палатно, няхай і вячнейшае ва ўспрыманні наступных пакаленняў палатно. Слова ідзе ў неба да бога, бо само слова ад Бога. Відаць, і Гамер пісаў палотны ці разьбярэў, але вечнасць захавала ў памяці сваёй толькі гамераўскае слова (Р. Барадулін);

– вобразныя азначэнні:

Аж не верыцца, што доўгія гады за сямю замкамі былі схаваны палымая, набатная публіцыстыка К. Каліноўскага, поўная горычы і рэвалюцыйнага запалу паэзія Алеся Гаруна, па-народнаму мудрыя, глыбокія, надзённыя, быццам напісаныя сёння, многія творы Янкі Купалы, бліскучая едкая сатыра Андрэя Мрыя, лірычная, з густой, свежай моўнай тканінай проза Л. Калюгі (Б. Сачанка);

– метафары і параўнанні:

Паэтка. Залатой аблачынкай праплыла яна (Я. Янішчыц – А. С.) па небе паэзіі беларускай. Праплыла з Палесся, каб нагадаць пра гэты самой вечнасцю ахаваны край. Праплыла з Ясельды (Р. Барадулін);

Год, які неўзабаве спадзе з календара вечнасці, напэўна, увойдзе ў гісторыю чалавецтва з многімі адметнымі назвамі. Ну, а для нас, беларусаў, як і для культурнай грамадскасці многіх іншых краін, гэта яшчэ і год Максіма Багдановіча (Н. Гілевіч);

– прытчы:

З першых свядомых хвілін жыцця маці самая прыгожая. Паспрабуйце малому сказаць што-небудзь благое на маму ягоную! Нездарма ёсць ушацкая прытча пра савянятка, што выпала з гнязда. Якіх толькі прыгожых птушак яму ні паказвалі, а ён паўтараў толькі адно: “Мая мама прыгажэйшая!”. І супакоіўся, калі ўрэшце прыляцела самая прыгожая для яго птушка – сава (Р. Барадулін);

– трапныя выслоўі:

Францыск Скарына быў з тых, першых, хто, кажучы сучаснымі словамі, стварыў стартавую пляцоўку для рыўка Чалавецтва ў ягоную неабсяжную будучыню. Гэты беларус быў з тых, самых першых, што стварылі лепшых з нас такімі, якія мы ёсць (У. Караткевіч);

Хтосьці трапна сказаў – спрэчкі між маладымі і старымі часта нагадваюць спрэчкі між тымі, хто не нажыў розуму і хто з яго выжыў (Б. Сачанка);

– сімвалы і алегорыі: *Гістарызм – абавязковая рыса нармальнага*

грамадскага быцця... Вобразна кажучы, чалавека можна параўнаць з птахам, адно крыло ў якога – мінулае, другое ж – будучыня. Калі паранена, калі бездапаможна абвісае адно крыло, дык не дзейнічае другое. Згубіўшы раўнавагу, мажлівасць арыентавацца ў часе і прасторы, такі птах не можа ўтрымацца ў палёце, раней або пазней падае ўніз – у паўсядзённасць і бездухоўнасць. Знікае пачуццё адказнасці за свае ўчынкi, узнікае імкненне перахітрыць гісторыю, абвесці гэтую мудрую настаўніцу вакол пальца дзеля вузкіх, прагматычных мэтай. Разам з гістарычным мысленнем знікае гістарычнае сумленне (А. Мальдзіс);

– цытаты, рэмінісцэнцыі, алюзіі:

Яшчэ Байран калісьці гаварыў, што чалавек павінен зрабіць для людскасці нешта большае, як пісаць вершы. Праўда, зрабіць “нешта большае” не заўсёды і не кожнаму ўдавалася (М. Танк);

Вось і спраўдзіліся прарочыя словы нашага любімага народнага песняра Янкі Купалы, якія ён сказаў яшчэ напярэдадні твайго светлага шляху: “Занімай, Беларусь маладая мая, Свой пачэсны пасад між народамі!” (П. Броўка);

Гаварыць, што будзе заўтра ці паслязаўтра, я асцерагаюся. Услед за У. Чэрчылем магу хіба паўтарыць яго словы: “Будучыня закрыта цемраю, і я не хачу раней часу акунацца ў гэтую цемру” (Б. Сачанка).

Для павышэння выразнасці можна рабіць у выступленні займальныя “інкрустацыі”, устаўкі-расказы пра цікавыя здарэнні ў жыцці вядомых людзей, пра незвычайныя факты і з’явы, малавядомыя рэчы. Гэта заўсёды прываблівае слухачоў, выклікае іх цікавасць і падтрымлівае ўвагу, тым самым павышае эфектыўнасць выступлення. А. П. Чэхаў у апавяданні “Скучная історыя” пісаў пра неабходнасць “ажыўлення” увагі слухачоў наступным чынам: “читаешь четверть, полчаса, и вот замечаешь, что студенты начинают поглядывать на потолок, на Петра Игнатьевича, один ползет за платком, другой сядет поудобнее, третий улыбнется своим мыслям... Это значит, что внимание утомлено. Нужно принять меры. Пользуясь первым удобным случаем, я говорю какой-нибудь каламбур. Все полтора лица широко улыбаются, глаза весело блестят, слышится недолго гул моря... Я тоже смеюсь. Внимание оживилось. Я могу продолжать”.

Пэўнае значэнне мае таксама знешняе, гукавое, акустыка-артыкуляцыйнае афармленне лекцыі – аратар павінен імкнуцца выпрацаваць натуральную, некалькі афектаваную манеру выступлення з узорнай дыкцыяй, правільным лагічным націскам і паўзіраваннем, дынамічным тыпам маўлення, разнастайным тонам голасу, яркай тэмбральнай афарбоўкай, багатым інтанацыйным афармленнем.

Літаратура

1. Михальская, А. К. Основы риторики: мысль и слово: учеб. пособие / А. К. Михальская. – М.: Просвещение, 1996. – 416 с.
2. Леммерман, Хайнц. Уроки риторики и дебатов / пер. с нем. / Хайнц Леммерман. – М.: ООО Изд.-во «Уникум Пресс», 2002. – 336 с.
3. Сопер, Поль Л. Основы искусства речи / пер. с англ. С. Д. Чижовой / Поль Л. Сопер. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1958. – 471 с.

И. Л. Чернейко (Беларусь, Мозырский государственный педагогический университет имени И. П. Шамякина)

РОМАНТИЧЕСКИЙ ГЕРОЙ В ПОЭМЕ М. Ю. ЛЕРМОНТОВА «МЦЫРИ» И ЯНКИ КУПАЛЫ «БОНДАРОВНА»

В процессе изучения литературы в школе целесообразно соблюдать своего рода «гнездование близких понятий», освоенных на разных этапах литературного образования, с целью осмысления их общности, связанности друг с другом. Так, частные понятия *литературный герой*, *романтический герой*, *романтический пафос*, *романтика*, *романтический* связаны с более широким *романтизм*, которое они дополняют, конкретизируют и обогащают. Поэтапность формирования этих понятий способствует усвоению школьниками их содержания, связей и соотношений в литературном произведении.

Задача изучения понятия *романтический герой* состоит в том, чтобы школьники глубже восприняли и осознали художественное своеобразие всего произведения. Активному усвоению понятия способствуют такие методические приемы, как включение «теоретического минимума» в устное высказывание школьников, выразительное чтение, игровые ситуации, сопоставление романтических героев разных авторов с целью выявления общих и особенных черт.

Освоение школьниками теоретико-литературного понятия о романтическом герое в аспекте русско-белорусских взаимосвязей возможно осуществлять на материале поэм М. Ю. Лермонтова «Мцыри» и Янки Купалы «Бондаровна», что предполагает осмысление учащимися следующих вопросов:

- сопоставление понятий *литературный герой* и *романтический герой*;
- характеристика основных черт романтического героя;
- выявление индивидуального и общего в трактовке героев романтических произведений разных авторов;
- обоснование разных способов и приемов изображения романтического героя.

В русской романтической поэме 20-30-х годов XIX века исследователи выделяют такие элементы структуры, как позиция и поза

центрального персонажа, его портрет, характер, страсть и идеал. Обращают на себя внимание факторы особого положения главного героя романтического произведения, которые закрепляются рядом устойчивых описательных, сюжетных, композиционных особенностей: внешность героя, его взаимоотношения с другими персонажами, особое, чисто романтическое изображение чувства любви, одиночество, трагическая развязка конфликта, которая заключается, как правило, в неизбежной гибели романтического героя.

Вопросы и задания, направленные на осмысление учениками понятия о романтическом герое, носят сопоставительный характер:

1. *Какие черты романтического героя воплощены в образах Мцыри и Бондаровны? В чем сходство и различие между героями?*

2. *Какие жизненные идеалы отстаивает Мцыри в споре с монахом, а какие Бондаровна – с паном Потоцким?*

3. *В чем видят герои счастье и смысл жизни?*

4. *Как относятся авторы к своим героям?*

Вся работа по формированию понятия проводится на уроке в неразрывной связи с чтением художественных текстов.

Следующий этап освоения понятия – работа над способами и приемами создания романтического героя (портрет, поведение героя, роль пейзажа, язык, элементы композиции и т. д.). Поступки и их результаты – то, что больше всего интересует подростков, формирует их отношение к герою. Поведение героя в сложные моменты его жизни всегда заставляет учеников размышлять над их поступками, проявлять свою эмоциональную оценку. Учитель предлагает ученикам ответить на вопросы: «Подумайте, можно ли назвать ситуации, в которые попадают Мцыри и Бондаровна, экстремальными в их жизни? Докажите свою точку зрения».

На уроке возникает проблемная ситуация, в которой создаются условия для речевой деятельности школьников. По мнению В. У. Протченко, «в процессе спонтанного обмена мыслями, восприятия и создания текстов ученики познают мир, у них воспитываются полезные для личности и общества активность, этические нормы и правила, умения слушать, говорить спокойно, логично, тактично, ощущать внутреннее состояние собеседника, сохранять индивидуальность и неповторимую ценность внутреннего бытия» [1, с. 6].

Ответы ребят различны, но прежде всего они оценивают поведение героев: «Мцыри оказался в необычной ситуации: его пребывание в монастыре превращается в затворничество. Вот почему он бежит из своей тюрьмы на волю. Герой обретает духовную и физическую свободу: вспоминает родной аул, семью, перед ним, как живой, предстает отец»; «Перед Бондаровной два пути: либо с паном Потоцким *“ніць, гуляці, ночкі каратаці”*, либо *“навекі косці парыць у зямельцы-маці”*. И одно мгновение

решило все. Этот миг вобрал в себя весь жизненный опыт героини и принес бессмертие человеческому подвигу, народу, который вырастил гордую, свободолюбивую девушку»; «Оба героя, оказавшихся в неприемлемой для них среде, сильны духом, решительны, внутренне богаты. В их поведении выражается протест против физического и духовного рабства. Главное – это чувство гордости за человека, для которого смерть лучше, чем жизнь в неволе и вдали от родины». Важно, что в процессе беседы ученики понимают, что поступки романтических героев не бывают изолированы от их характеров, а являются их проявлением.

Далее учитель обращает внимание школьников на богатство художественных тропов в поэмах «Мцыри» и «Бондаровна» и проводит «Аукцион поэтических средств», используемых авторами для описания внешности, чувств и переживаний своих героев. Важно, чтобы ученики поняли, что система тропов в поэмах становится средством яркого изображения острых жизненных коллизий и тонкой передачи напряженных психологических состояний героев. На аукцион выставляется 4 лота: «Кроссворд-разминка» (повторение теоретико-литературных понятий), «Художественный троп» (нахождение в тексте и определение значения тропа), «Поэтика» (стилистический эксперимент), «Творчество» (выразительное чтение наизусть отрывков из поэм).

Наиболее трудные варианты употребления художественных тропов следует прокомментировать самому учителю. Так, метафора *пламя* в тексте лермонтовской поэмы традиционна для романтиков. У Лермонтова она приобретает выразительную конкретность. Поэт достигает этого, с одной стороны, благодаря точному смысловому значению, вкладываемому в этот образ, а с другой – благодаря глубокому соответствию между поэтическим образом и характером героя:

*Я знал одной лишь думы власть, Одну – но ПЛАМЕННУЮ
страсть...*

Эта страсть «сожгла» душу Мцыри. Она породила желание прижаться «пылающей» грудью к родной груди. Такое сердце «вдруг зажглося жаждою борьбы» и т. д.

Интерес у школьников вызывает и прием стилистического эксперимента. Его цель – представить, как поэты работают над словом, как им удается так точно и выразительно передать свои мысли и чувства. Предлагаем ученикам «вместо поэтов» вставить свои художественные тропы: *Кругом меня цвел божий (дивный, весенний) сад.*

*Растений радужный (красочный, пышный) наряд / Хранил следы
небесных (девичьих, божьих) слёз, / И кудри виноградных (зелёных) лоз.*

*Уцякла Бандароўна У поле з
цёплай (роднай) хаты,
Абымала яе ночка,*

А вецер крылаты (заўзяты)

Расплятаў ей косы буйны (русы, косы-рэкі),

Песціў (лашчыў) белы (ясны, светлы)

грудзі, Болей жалю меў над ёю, Як (чым)

якія людзі.

Учитель подводит учеников к выводу, что яркость и выразительность языка содействует постижению читателем глубокого смысла, заложенного в произведениях. Сопоставление художественных тропов в поэмах «Мцыри» и «Бондаровна» позволяет школьникам увидеть и их отличие: в стилистике поэмы М. Ю. Лермонтова преобладает романтический пафос, а у Янки Купалы – народная метафорика, фольклорные изобразительно-выразительные средства (*родная дачушка, кроў чырвона, святліца новая, лава дубовая; блішчыць, як раса на полі, прыбіралі, як да шлюбу*).

Так, в процессе анализа произведений уточняется, углубляется осмысление школьниками теоретико-литературного понятия о романтическом герое. Наблюдения и выводы, сделанные в ходе урока, позволяют подойти к осознанию специфики создания романтических типов в творчестве М. Ю. Лермонтова и Янки Купалы, для которых характерны следующие признаки: сила духа, чувство собственного достоинства; *«вера гордая в людей»*; смелость характера, готовность к самопожертвованию во имя идеала; активность, самостоятельность в решении своей судьбы; стремление к слиянию с миром людей, природы, с теми, кого они считают родными себе по духу; богатство и утонченность душевных переживаний.

• Литература

1. Протчанка, В. У. Жывое слова ў методыцы навучання роднай мове / В. У. Протчанка // Беларус. мова і літаратура. – 1998. – № 1. – С. 3–9.

В. П. Шаўчэнка, М. М. Шаўчэнка (Беларусь, Мазырскі дзяржаўны педагогічны ўніверсітэт імя І. П. Шамякіна)

ВЫКАРЫСТАННЕ ПРЫЁМУ СУПАСТАЎЛЕННЯ НА ЎРОКАХ ЛІТАРАТУРЫ

Якім павінен быць сучасны ўрок у школе? Гэта пытанне хвалюе кожнага настаўніка-славесніка. Яно звязана з тым, што літаратура ў большай меры, чым іншыя школьныя прадметы задавальняе патрабаванні духоўнага і эстэтычнага выхавання, развіцця камунікатыўных навыкаў і ўменняў школьнікаў. Абумоўлена гэта прыродай мастацкага слова, здольнага цэласна, шматаспектна ўздзейнічаць на асобу чалавека, фарміраваць яго інтэлект, пачуцці, волю, светабачанне

і светаадчуванне, адкрываць шырокі свет грамадскіх маральна-этычных і мастацка-эстэтычных каштоўнасцей.

Выкарыстанне новых навучальных тэхналогій яшчэ не гарантуе поспеху. Самае важнае – настаўніцкая ініцыятыва, уменне падабраць ключык да кожнага з вучняў.

Адным з важнейшых накірункаў працы на ўроку з’яўляецца аналіз літаратурнага твора, мэта якога – “паглыбіць і пашырыць першапачатковае ўспрыманне тэксту, зрабіць больш асэнсаваным і мэтанакіраваным, навучыць вучняў славесна афармляць свае ўражанні, фарміраваць чытацкія ўменні, развіваць культуру чытання. Аналіз твора ў школе павінен абудзіць і развіваць крытычную думку, самастойнасць мыслення, уменне прымяняць тэарэтычныя веды на практыцы, супастаўляць, параўноўваць, выпрацоўваць навык падыходзіць да ацэнкі грамадскіх і літаратурных з’яў” [3, с. 110].

Але, як паказвае практыка, прачытаўшы мастацкі твор, вучні якраз сутыкаюцца з праблемай яго аналізу. Вядома, што цэласны аналіз мастацкага твора ўключае ў сябе некалькі этапаў, на адным з якіх разглядаецца сістэма вобразаў. Асноўным шляхам аналізу з’яўляецца супастаўленне эпизодаў, сцэн, асэнсаванне ўчынкаў і дзеянняў герояў. Гэта і з’яўляецца праблемай, таму што вучні засвойваюць элементарную для ўсіх схему аналізу, якая не можа раскрыць галоўныя каштоўнасці твора, ідэйна-эстэтычны змест вобразаў-персанажаў у параўнанні з іншымі. А гэта ў першую чаргу звязана з начыткай, якая ў цяперашніх школьнікаў амаль адсутнічае (акрамя твораў у скарочаным варыянце, якімі забіты паліцы кніжных лавак), і зноў жа – непасрэдна з асобай настаўніка.

Узнікае пытанне: як актывізаваць дзейнасць вучняў, як той ці іншы прыём аналізу мастацкага твора можа садзейнічаць актывізацыі выхавання на сучасным уроку, важнейшай умовай якой з’яўляецца абуджэнне творчай актыўнасці вучня, прагі пазнання, пачуцця прыгажосці, унутранай патрэбы адчуваць роднае слова, захапляцца ім, перажываць, тварыць прыгожае?

У школьнай практыцы выдзяляецца шмат прыёмаў і метадаў аналізу мастацкага твора. У кожным канкрэтным выпадку шляхі, метады, прыёмы аналізу абумоўліваюцца адметнасцю, непаўторнасцю ідэйнага зместу твора, спецыфікай жанру, своеасаблівасцю індывідуальнага стылю, узроставымі асаблівасцямі вучняў, іх літаратурнай падрыхтоўкай, уменнем весці дыялог і дыскусію, супастаўляць вобразна-мастацкія сродкі мовы.

Інтэрактыўную дзейнасць вучняў на ўроку можна павысіць, калі выкарыстаць прыём супастаўлення. Цікава звярнуцца да тэмы, якая аб’ядноўвае творы Я. Лучыны і І. С. Тургенева, – прырода ў мастацкім асэнсаванні пісьменнікаў. У розныя часы і з рознай нагоды пакідалі мастакі слова свае ўражанні аб прыродзе. Кожны школьнік можа ўзгадаць наступныя словы Я. Коласа аб роднай старонцы:

*Мой родны кут, як ты мне
мілы! Забыць цябе не маю сілы!
Не раз утомлены дарогай,
Жыццём вясны маёй убогай, К
табе я ў думках залятаю І там
душою спачываю [1, с. 7].*

Не складаюць выключэнне творы Я. Лучыны “Паляўнічыя акварэлькі з Палесся” і “Запіскі паляўнічага” І.С. Тургенева, у якіх аўтары выступаюць сапраўднымі майстрамі ў паказе прыроды роднага краю.

Прырода ў паэме Я. Лучыны прадстаўлена як тыповыя абставіны жыцця чалавека:

*Прыгожы, некрануты край перада мною,
Чарот бязмежны, пушча з сіняй глыбінёю,
Дзе хвой выносістых завершаны стажок,
Як галаву, траха пасерабрыў сняжок, А
побач клён раскошны... [2, с. 52].*

*Нібыта стужка, лес наперадзе далёка
Раскінуўся, абняўшы небакрай шырока.
А жнівеньскае сонца прыспарала жар,
Блакітны промнямі выбельвала абшар [2, с. 57].*

*Вось волат-дуб, над гуртам дрэў дасяг ён хмар.
Разложысты. Наўкол дзяржавец-валадар
Збраў вялікую прастору ад суседзяў.
Пры ім, пад ім жывуць, існуюць зараз ледзьве
Гатункаў розных карлікі – падданцы ўсе Манарха,
прышласць ім надзей не прынясе [2, с. 59].*

Вуснамі свайго героя Я. Лучына пратэстуе супраць вынішчэння прыроды, звязаных з гэтым перамен ва ўзаемаадносінах людзей:

*Спусце Паграбішча, пойдзе ўсё на звод, І
ў Муты схоча ліпкі на прыбыткі зброд,
Пакуль не высуць сокаў, бы кляшчы з
зямелькі, Да ніткі абскубуць... Як рады дасць
тады Жыхар, якога жывяць Чорныя Ляды,
Калі за венік нават, што цяпер дармовы,
Плаціць павінны грошы [2, с. 47].*

З вялікім клопатам пра зберажэнне гэтага цэласнага свету-сусвету і памірае стары ляснік Грышка.

*Калі б мне Бог шчэ раз
Пражыць мой век дазволіў,
Было б ужо няміла, Другі
стаў свет! [2, с. 91].*

З вялікай любоўю і на самой справе па-майстэрску І. С. Тургенеў апісвае ў “Запісках паляўнічага” родную прыроду. Гэтыя апісанні

сустракаюцца практычна на кожнай старонцы твора, а як без гэтага, калі паляванне адбываецца ў такіх жывапісных мясцінах: *“Солнце село, но в лесу еще светло, воздух чист и прозрачен; птицы болтливо щебечут; молодая трава блестит веселым блеском изумруда... Лесной запах усиливается, слегка повеяло теплой сыростью; влетевший ветер около вас замирает...”* [4, с. 12]. І. С. Тургенеў у сваім творы паказвае родную прыроду больш дэтальна, у асноўным гэта залежыць і ад разнавіднасці жанру, і ад умення перадаць чытачу ўласныя назіранні. Вось як апісвае аўтар ноч: *“Месяц взошел наконец; я его не тотчас заметил: так он был мал и узок. Эта безлунная ночь, казалось, была все так великолепна, как и прежде. Но уже склонились к темному краю земли многие звезды, еще недавно высоко стоявшие на небе; все совершенно затихло кругом, как обыкновенно бывает все только к утру: все спало крепким, неподвижным, предрассветным сном...”* [4, с. 71].

Любая з’ява прыроды знаходзіць сваё мастацкае адлюстраванне на старонках *“Запісак паляўнічага”* І. С. Тургенева: *“Гроза надвигалась. Впереди огромная лиловая туча медленно поднималась из-за леса; надо мной и мне навстречу неслись длинные серые облака; ракиты тревожно шевелились и лепетали...”* [4, с. 108]. Апісанне прыродных з’яў у творы падаецца непаспешліва і паслядоўна: *“сильный ветер внезапно загудел в вышине, деревья забушевали, крупные капли дождя резко застучали, зашлепали по листьям, сверкнула молния и гроза разразилась...”* [4, с. 108].

Паказальным у плане апісання роднай прыроды можна лічыць аповяданне з цыклу *“Запісак паляўнічага”* І. С. Тургенева, якое закрывае цыкл і мае эпіграф:

*И понемногу начало назад Его
тянуть: в деревню, в темный сад,
Где липы так огромны, так тенисты,
И ландыши так девственно душисты,
Где круглые ракиты над рекой С
плотины наклонились чередой...
Там хорошо... [4, с. 248].*

Наогул, увесь цыкл аповяданняў *“Запіскі паляўнічага”* І. С. Тургенева пранізаны пейзажнымі замалёўкамі. Чытаючы гэты твор, мы можам уявіць і палюбавацца ўзыходам сонца і летняй раніцай, пачуць спеў птушак, пабываць на пясчаным беразе і квітнеючым лузе, пачуць шум бору, шапаценне кожнага лісточку на дрэве.

Літаральна ў кожным аповяданні І. С. Тургенеў вядзе гаворку і паказвае тую сілу, якую мае над чалавекам прырода. Адчуванне гэтай сілы і нараджае пачуццё вялікай еднасці з прыродай, якая аб’ядноўвае беларускіх і рускіх паляўнічых.

У наш час неабходна з вялікай адказнасцю ставіцца да ўсяго навакольнага, зрабіць кожны куточак зямлі лепшым, прыгажэйшым.

Хараство прыроды павінна радаваць не толькі нас, але і нашых нашчадкаў. Прырода сёння не можа выстаяць перад нястрымным наступам тэхнікі. Яна патрабуе абароны. А абараніць прыроду – значыць абараніць жыццё, абараніць Радзіму.

Вывучаючы творы Я. Лучыны і І. С. Тургенева неабходна, каб вывады і разважанні школьнікаў пры выкарыстанні супастаўляльнага аналізу падмацоўваліся прыкладамі з тэксту, што будзе развіваць уменні і навыкі, неабходныя для глыбокага разумення сутнасці вобразаў твораў. Замацаваць гэта можна прапановай напісаць сачыненне-мініяцюру ці скласці тэзісы або план-характарыстыку на пэўных герояў. Сачыненні-водзывы ў гэтым выпадку дапамогуць развіваць навыкі самастойнай ацэнкі ў выніку супастаўленняў, актывізаваць індывідуальны пошук і творчыя здольнасці.

Вучні павінны зразумець, што адлюстраванія ў творы нацыянальныя традыцыі, характар, побыт, прырода не проста перадаюць этнакультурныя асаблівасці таго ці іншага народа, а знаходзяць выражэнне ў творчай індывідуальнасці пісьменніка, у створаным ім мастацкім свеце, у яго канцэпцыі жыцця і чалавека.

Так як вучні 9 класа ўжо маюць свой асабісты погляд, могуць выказаць свой пункт гледжання, задача настаўніка пры аналізе зместу твораў – звярнуць увагу на асобу аўтараў, іх погляды на дабро і зло, на высокае і нізкае. Гэтым настаўнік заахоціць вучняў параўнаць асабістыя погляды і ацэнкі з поглядамі і ацэнкамі пісьменніка.

Выкарыстаўшы супастаўляльны прыём аналізу твораў Я. Лучыны і І.С. Тургенева, вучні павінны прыйсці да высновы, што ў беларускай і рускай літаратуры канца XIX стагоддзя даволі грунтоўна распрацавана тэма палявання, створаны шматгранны вобраз паляўнічага. Прыём супастаўлення выявіць шэраг не толькі падобных матываў і вобразаў, але і істотныя адрозненні ў жыцці, менталітэце, побыце паляўнічых, што гаворыць аб самабытнасці кожнай з літаратур, спецыфіцы характару беларускага і рускага народаў.

Такім чынам, выкарыстанне прыёму супастаўлення на ўроках літаратуры актывізуе пошукавы спосаб засваення новага матэрыялу, дапамагае глыбей зразумець ідэйна-эстэтычны змест вывучаемых твораў, а настаўнік, які выкарыстоўвае на сваіх уроках прыём супастаўляльнага аналізу, павінен валодаць неабходнымі тэарэтычнымі ведамі па прымяненню дадзенага прыёму з улікам узроставых асаблівасцей вучняў, неабходнасцю вырашэння пэўнай вучэбна-выхаваўчай задачы. Творы, якія настаўнік выбірае аб'ектам супастаўляльнага аналізу, павінны грунтавацца на цэласным адзінстве і ўзаемасувязі нацыянальных і агульначалавечых мастацкіх каштоўнасцей, што дазваляе вучням па-новаму глянуць на родную літаратуру, ацаніць яе эстэтычную адметнасць у параўнанні з іншымі літаратурамі.

Літаратура

1. Колас, Я. Збор твораў: у 14 т. / Я. Колас. – Мінск, 1974. – Т. 6.
2. Лучына, Я. Творы: вершы, нарысы, пераклады, лісты / Я. Лучына. – Мінск, 1988.
3. Методыка выкладання беларускай літаратуры: вучэб. дапам. / Л.В. Асташонак [і інш.] / пад рэд. В. Я. Ляшук. – Мінск, 2002.
4. Тургенев, И. С. Записки охотника / И. С. Тургенев. – М., 1985.

Г. М. Юстинская (Беларусь, Национальный институт образования)

РЕЧЕВАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КАК СПОСОБ ФОРМИРОВАНИЯ ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ

Языковая личность обладает определенной совокупностью знаний и представлений, реализует себя в коммуникации, выбирая и осуществляя ту или иную стратегию и тактику общения, используя тот или иной репертуар средств. Языковая личность – это «человек, рассматриваемый с точки зрения его готовности производить речевые поступки, создавать и принимать произведения речи» [5, с. 44]. Языковая личность – личность, важным видом деятельности которой является речевая. Однако следует помнить, что в каждый момент своей речевой деятельности языковая личность выступает одновременно как языковая, речевая, коммуникативная личность.

Мы говорим о речевой деятельности как о деятельности психологически организованной подобно другим видам деятельности, т. е., «с одной стороны, характеризующейся предметным мотивом, целенаправленностью, эвристическим характером, с другой – состоящей из нескольких последовательных фаз: ориентировки, планирования, реализации плана, контроля» [10, с. 412].

Язык приобретает определенные функции, включаясь в речевую деятельность с разными задачами; он становится средством общения только в контексте речевой деятельности. Речевая деятельность – система речевых действий, характеризующихся единством мышления и опирающихся на модель порождения речевого высказывания, представляющую собой индивидуальную речь человека [9].

Рассматривая речевую деятельность языковой личности, нельзя забывать о субъективности речи. Речь имеет автора, передающего в ней свои мысли и чувства, для выражения которых он выбирает слова и структуры предложений, относит языковые номинации к определенным объектам действительности, придавая им речевое значение. «Говорящий отдает предпочтение тому или иному стилю общения или сообщения, использует высказывание с нужным для своей цели коммуникативным

заданием» [10, с. 415]. «Только в речи индивида язык достигает своей окончательной определенности» [3, с. 161].

Концепция речевого развития учащихся, разработанная в трудах Н. И. Жинкина, Н. В. Колокольцева, Т. А. Ладыженской, А. А. Леонтьева и др. [4; 7; 8; 9], имеет конкретное практическое подтверждение. Научные принципы формирования и развития речевой деятельности обосновываются в трудах известных лингвистов: Р. И. Аванесова, В. В. Виноградова, С. И. Ожегова и др. [1; 2; 11]. Формирование и развитие речевой деятельности учащегося предполагает учет следующих позиций:

1) внимание к нормам правильности речи, то есть соответствие речи индивидуума правилам грамматики, произношения, ударения, стилистически верного и уместного употребления слов и выражений;

2) развитие общей культуры учащегося, проявляющейся в речевом поведении, в знании и понимании языковых богатств художественной литературы, в умении пользоваться художественно-выразительными возможностями родного языка;

3) соответствие речевой деятельности социальному и возрастному статусам;

4) развитие литературного языка, становление, изменение и совершенствование его нормативной системы (исторический аспект);

5) обучение языку как части среды: речевое существование человека нуждается в освобождении от ошибок, неточностей, от всего, что огрубляет, стилистически обезличивает речь, снижая общий уровень культуры личности (экологический аспект).

Итак, речевая деятельность составляет существенную характеристику языковой личности. Принимая во внимание, что под языковой личностью понимается закрепленный преимущественно в лексической системе базовый национально-культурный прототип носителя определенного языка, «совокупность способностей и характеристик человека, обуславливающих создание и восприятие им речевых произведений (текстов)» [5, с. 34], расширим это понятие, связав его с анализом текста.

Уточним, что содержательная сторона чтения зависит от специфики читаемого текста. Учебный и художественный тексты различаются по следующим характеристикам:

1) цель создания;

2) предмет описания (изображения);

3) способ описания (изображения).

Если учащийся читает художественное произведение, то чтение можно отнести к эстетической деятельности. Если ученик читает научно-учебный текст, то чтение можно рассматривать как речевую деятельность, деятельность по извлечению и усвоению информации. Стилиевые и структурные особенности научно-учебного текста, predetermined

главной целью научного стиля, а именно: наиболее точное, логичное, однозначное выражение мысли – позволяют усилить воздействие языка на мышление учащихся и на саму интенсивность их языкового общения, а также значительно увеличить возможности их словаря как средства оформления мысли. Усиленное воздействие мышления на язык «сказывается главным образом в расширении значений слов, количественном росте лексического состава, отражающего обогащение понятийного аппарата, и в уточнении и дифференциации синтаксических средств выражения смысловых отношений» [10, с. 606].

К основным стилевым чертам научной речи (научно-учебного текста) можно отнести точность, ясность и логичность (это признаки любого стиля, для научного стиля они являются стилеобразующими). Обобщенность, безличность, отвлеченность, сжатость, нейтральная экспрессивность, объективность, официальность, стандартность, неэмоциональность являются второстепенными характеристиками научного стиля.

Точность научной речи, или, по терминологии А. Н. Кожина [6], конкретизация в пределах понятийного плана, предполагает отбор языковых средств, обладающих качеством однозначности и способностью наилучшим образом выразить единичное понятие и даже образ (представление). Точность предопределяет терминологичность словарного состава научного стиля речи, которая приводит к тому, что научный стиль не обладает свойством общедоступности. Доступность научно-учебного текста связана с информационным тезаурусом конкретного ученика. Для преодоления объективной сложности учебно-научного текста учащийся должен овладеть речевыми умениями.

Подчеркнутая логичность является одной из основополагающих черт научной речи. Главнейшей формой мысли в области науки оказывается понятие, а «языковое воплощение динамики мышления выражается в суждениях и умозаклчениях, которые следуют одно за другим в строгой логической последовательности» [12, с. 102]. К примеру, овладение научным содержанием теории литературы, невозможно, если у учащихся не высок уровень речевого развития, не сформированы операции логического мышления.

С целью формирования, развития и совершенствования речевой деятельности учащихся на уроках русской литературы в процессе работы над научно-учебным текстом целесообразно выделить основные виды речевой деятельности, их задачи и содержание, умения, обеспечивающие деятельность, а также методы осуществления данных видов деятельности. Взяв за основу и дополнив результаты исследований по обозначенным позициям ученых-методистов Е. П. Суворовой, М. П. Воюшиной, Е. А. Купировой [12], представим виды речевой деятельности в *таблице 1*.

Таблица 1. Основные виды речевой деятельности учащихся

Виды речевой деятельности учащихся в процессе работы над научно-учебной статьей		
Аналитическая деятельность	Реконструктивная деятельность	Продуктивная деятельность
Задачи		
<ul style="list-style-type: none"> ▪ помочь учащемуся понять содержание научно-учебной статьи; ▪ формировать аналитические умения учащихся; ▪ познакомить с закономерностями построения текста, языковыми средствами и особенностями языка; ▪ формировать представление о взаимосвязи всех элементов текста; ▪ обеспечить перенос усвоенных знаний и умений в новую речевую ситуацию; ▪ строить собственное высказывание в соответствии с поставленной задачей; ▪ способствовать расширению познавательного, читательского опыта учащегося. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ способствовать пониманию изученного материала, выявлению его структуры, установлению внутри- и межпредметных связей; ▪ учить использовать в учебной (читательской) деятельности различные формы представления учебного материала; ▪ формировать реконструктивные умения, ▪ способствовать расширению познавательного и читательского опыта учащегося, его применению при решении конкретных задач. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ формировать продуктивные умения, ▪ обеспечить перенос усвоенных знаний, умений в новую речевую ситуацию, ▪ строить собственное высказывание в соответствии с поставленной коммуникативной задачей, ▪ способствовать применению и расширению познавательного и читательского опыта учащегося.
Умения, обеспечивающие деятельность учащихся		
аналитические	реконструктивные	продуктивные
<ul style="list-style-type: none"> ▪ анализировать заголовок, определять текстовый субъект; ▪ понимать, какой теоретический материал необходимо повторить для адекватного восприятия новой научно-учебной информации; ▪ выдвигать предположения о содержании научно-учебного текста на 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ соотносить идентичную информацию, представленную в виде текста, таблицы, графика; ▪ читать информацию, представленную в форме таблицы, графика, схемы, алгоритма; ▪ выделять основания для представления информации в форме таблицы, графика, схемы, алгоритма и 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ отвечать на вопросы теоретического и теоретико-практического характера; ▪ создавать монологическое высказывание разных типов речи (описание, повествование, рассуждение) на заданную тему; ▪ давать определение изученного понятия;

<p>основании осмысления заголовка;</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ озаглавливать научно-учебный текст, отражая в заголовке текстовый субъект; ▪ выделять ключевые термины и определения; ▪ дифференцировать новую и известную информацию; ▪ выделять неясные текстовые суждения, незнакомые слова; ▪ отличать теоретико-познавательную информацию от иллюстративной; ▪ ставить вопросы к тексту; ▪ анализировать приведенные в тексте примеры. 	<p>структурировать ее;</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ составлять по научной статье таблицы, графики, схемы и т. д. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ иллюстрировать теоретические положения самостоятельно подобранными примерами; ▪ отбирать материал из одного или нескольких источников и структурировать его; ▪ самостоятельно формулировать вопросы к тексту; ▪ создавать тезисы научно-учебного текста; ▪ готовить развернутое монологическое высказывание на основании нескольких источников; ▪ выполнять небольшую учебно-исследовательскую работу; ▪ оформлять высказывание в соответствии с требованиями научного стиля речи; ▪ озаглавливать собственное высказывание на научно-учебную тему.
Методы осуществления деятельности		
Анализ текста научно-учебной статьи	Перекодирование содержания текста статьи	Конструирование собственного текста

Рекомендуемая система работы по организации речевой деятельности позволит постепенно поднять учащихся от уровня констатации чисто внешних примет к аналитическому уровню понимания структуры текста научно-учебного текста (литературно-художественного произведения), и привести к личностному уровню читательского и речевого развития, когда понимание принимает ценностно-ориентированный характер, выраженный в самобытной, личностной форме.

Уроки литературы предполагают активную речевую позицию их участников, создают возможность для устного обмена мнениями, для упражнений в различных видах речевой деятельности, специфическое руководство развитием речи учащихся в зависимости от жанрово-родовой природы произведений, являющихся содержательным материалом в процессе обучения литературе.

Позитивные сдвиги в развитии речи являются четкими показателями качественного роста языковой личности.

Литература

1. Аванесов, Р. И. Русское литературное произношение: учеб. пособие для пед. ин-тов / Р. И. Аванесов. – М.: Просвещение, 1972. – 415 с.
2. Виноградов, В. В. Лексикология и лексикография: избран. труды / В. В. Виноградов. – М.: Наука, 1977. – 312 с.
3. Гумбольдт, В. Избранные труды по языкознанию / В. Гумбольдт. – М.: Прогресс, 1984. – 400 с.
4. Жинкин, Н. И. Речь как проводник информации / Н. И. Жинкин. – М.: Политиздат, 1982. – 250 с.
5. Караулов, Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М.: Наука, 1987. – 232 с.
6. Кожин, А. Н. Функциональные типы русской речи / А. Н. Кожин, О. А. Крылова, В. В. Одинцов. – М.: Высш. школа, 1982. – 169 с.
7. Колокольцев, Н. В. Развитие устной и письменной речи на уроках литературного чтения / Н. В. Колокольцев. – М.: АПН СССР, 1958. – 325 с.
8. Ладыженская, Т. А. Развитие речи: школьная риторика. 6 класс: метод. комментарий / Т. А. Ладыженская, Л. Г. Антонова, Г. Б. Вершинина [и др.]; под ред. Т. А. Ладыженской. – М.: Дрофа, 1998. – 192 с.
9. Леонтьев, А. А. Психолингвистические единицы и порождение речевого высказывания / А. А. Леонтьев. – М.: КомКнига, 2007. – 312 с.
10. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева, – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.
11. Ожегов, С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – М.: Рус. язык, 1990. – 916 с.
12. Суворова, Е. П. Формирование интеллектуально-речевой и читательской культуры школьников: междисциплинарный подход: научн.-метод. пособие / Е. П. Суворова, М. П. Воюшина, Е. А. Купирова. – СПб.: ООО «Книжный Дом», 2008. – 248 с.

ЗМЕСТ

КАНЦЭПТУАЛЬНЫЯ ПЫТАННІ

СЛАВЯНСКАЙ ЛЕКСІКАЛОГІІ І АНАМАСТЫКІ

- 1 *Андрэева В. В., Пятровічава Л. І.* ТЭКСТАЛАГІЧНЫ АСПЕКТ АНАЛІЗУ МОВЫ МАСТАЦКАГА ТВОРА
- 2 *Дубенчук Я. В.* ЛИНГВОКОМУНИКАТИВНЫЯ ОСОБЕННОСТИ ПОЭТИЧЕСКОГО ТЕКСТА
- 3 *Ильин Д. Ю.* ЯДРО И ПЕРИФЕРИЯ В ТОПОНИМИЧЕСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ РЕГИОНА
- 4 *Кураш С. Б., Старычонак В. Д.* СУЧАСНАЯ БЕЛАРУСКАЯ ЛІНГВАМЕТАФАРАЛОГІЯ: НАПРАМКІ, ВЫНІКІ, ПЕРСПЕКТЫВЫ
- 5 *Лукаш Г. П.* ОНОМАСТИЧЕСКИЙ КОНЦЕПТ КАК КАТЕГОРИЯ КОННОТАТИВНОЙ ОНИМИИ
- 6 *Мезенка Г. М.* АДАНТРАПАНИМНЫЯ УРБАНОНИМЫ: ПРАБЛЕМЫ МАТЫВАЦЫІ (на прыкладзе урбананімікона г. Барысава)
- 7 *Никонова В. Г.* ФИЛОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА В РУСЛЕ ТЕНДЕНЦИЙ КОГНИТИВНОЙ ПОЭТИКИ
- 8 *Ревуцкiй О. И.* СОМАТИЗМЫ КАК ЭЛЕМЕНТЫ ТЕКСТООБРАЗУЮЩИХ МЕТАФОРИЧЕСКИХ МОДЕЛЕЙ (на материале текстов русской поэзии)
- 9 *Скребнёва Т. В.* АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОЙ ТЕОРИИ ЛИЧНОГО ИМЕНИ
- 10 *Урублеўскі В. В.* МЕТОДЫКА ДАСЛЕДАВАННЯ АНТРАПОНІМАЎ ЯККАНЦЭПТУАЛЬНАЯПРАБЛЕМАБЕЛАРУСКАЙ АНАМАСТЫКІ
- 11 *Федунова Т. В.* СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ СЕМНЫЙ АНАЛИЗ НА УРОВНЕ ДЕНОТАТИВНОГО МАКРОКОМПОНЕНТА ЗНАЧЕНИЯ ЛЕКСИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ
- 12 *Шур В. В.* ВАРЫЯНТНАСЦЬ І НАБЛІЗАЦЫЯ ОНІМАЎ У ГРАМАДСТВЕ І Ў ТВОРАХ МАСТАЦКАЙ ЛІТАРАТУРЫ

ГІСТАРЫЧНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ

ФУНКЦЫЯНАВАННЯ І РАЗВІЦЦА ЛЕКСІКІ

- 1 *Барысенка Н. А., Казачэнка Т. М.* УСТАРЭЛЫЯ НАЗВЫ АРТЫЛЕРЫЙСКАЙ ЗБРОІ Ў СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ ГІСТАРЫЧНАЙ ПРОЗЕ
- 2 *Беладзед У. С., Папоў І. А.* ВАРЫЯТЫЎНАСЦЬ ПЕРАКЛАДАЎ СВЯШЧЭННАГА ПІСАННЯ НА БЕЛАРУСКУЮ МОВУ (на прыкладзе малітвы “Ойча наш”)
- 3 *Братчук А. О.* Z DZIEJÓW SŁOWA PRAWDA
- 4 *Дерунова, А. А.* СРЕДСТВА ИМЕНОВАНИЯ ЗАВЕЩАТЕЛЬНЫХ РАСПОРЯЖЕНИЙ В СТАРОРУССКОМ ДЕЛОВОМ ЯЗЫКЕ

- 5 **Курловіч І. М.** З ГІСТОРЫІ РАЗВІЦЦЯ І ФУНКЦЫЯНАВАННЯ ПРЫСЛОЎЯ ўНІЗ (ВНИЗЬ)
- 6 **Макаревіч Е. С.** ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ И ФРАЗЕОЛОГИЗИРОВАННЫЕ СРЕДСТВА НАИМЕНОВАНИЯ ЛИЦ В СМОЛЕНСКИХ ПАМЯТНИКАХ ДЕЛОВОЙ ПИСЬМЕННОСТИ
- 7 **Сенкевіч В. І.** ИСТОРИЧЕСКОЕ/АРХАИЧЕСКОЕ В СЛОВАРНОМ СОСТАВЕ ЯЗЫКА
- 8 **Солахавя С. І.** ПРЫДАТАК У ПРАДМОВЕ ДА “БІБЛІІ” Ф. СКАРЫНЫ
- 9 **Трофімовіч Т. Г.** РОДИНА, ОТЧИЗНА: К ПРОБЛЕМЕ СТАНОВЛЕНИЯ СИСТЕМЫ НОМИНАТИВНЫХ СРЕДСТВ СТАРОРУССКОГО ДЕЛОВОГО ЯЗЫКА

НАПРАМКІ СУЧАСНЫХ ДАСЛЕДАВАННЯЎ ЛЕКСІКІ ФАЛЬКЛОРУ І НАРОДНА-ДЫЯЛЕКТНАЙ МОВЫ

- 1 **Бобрык У. А., Парукаў А. А.** МЯНУШКІ-ХАРАКТАРЫСТЫКІ ПСІХІЧНЫХ ЯКАСЦЕЙ АСОБЫ ў ГАВОРКАХ ГОМЕЛЬШЧЫНЫ
- 2 **Воробьева Т. С.** К СИСТЕМЕ НАИМЕНОВАНИЙ СВАДЕБНОГО ОБРЯДА В МОГИЛЕВСКИХ ГОВОРАХ (СВАТОВСТВО)
- 3 **Герасимович О. В.** ОТРАЖЕНИЕ АБСТРАКТНЫХ ЛЕКСЕМ ВЕРА, НАДЕЖДА, ЛЮБОВЬ В ДИАЛЕКТНЫХ СЛОВАРЯХ БЕЛОРУССКОГО И УКРАИНСКОГО ЯЗЫКОВ
- 4 **Кісялёва В. А., Чайкова С. В.** НАЗВЫ ПОСУДУ І ПРЫЛАД У ГАВОРКАХ ТУРАЎШЧЫНЫ
- 5 **Кніга У. Д.** ЗНЕШНІЯ І ФУНКЦЫЯНАЛЬНЫЯ АДРОЗНЕННІ РЭГІЯНАЛЬНЫХ ВЯСКОВЫХ ПАСЕЛІШЧ
- 6 **Куркіна С. П.** ПОСЛОВИЦЫ И ПОГОВОРКИ БРЯНСКОЙ ОБЛАСТИ С ОПОРНЫМ КОМПОНЕНТОМ АНТРОПОНИМОМ
- 7 **Літвінава В. А.** АСАБЛІВАСЦІ МАРФАЛАГІЧНАЙ СТРУКТУРЫ АНТОНІМАЎ У МОВЕ ТВОРАЎ БЕЛАРУСКАГА ФАЛЬКЛОРУ
- 8 **Мазуркевіч Л. М.** АДМЕТНАСЦІ СЛОВАЎЖЫВАННЯ НАЙМЕННЯЎ СА ЗНАЧЭННЕМ ‘ЗУБ’ У ГАВОРКАХ УСХОДНЯГА ПАЛЕССЯ
- 9 **Макрэчук Л. У., Шавель В. М.** ВАРЫЯНТНАСЦЬ У БЕЛАРУСКІХ НАРОДНЫХПРЫКАЗКАХЗАНТАНІМІЧНЫМ СУПРАЦЬПАСТАЎЛЕННЕМ
- 10 **Маліцкі Ю. В.** АНАМАСІЯЛОГІЯ ДЫЯЛЕКТНАЙ ІХТЫЯЛАГІЧНАЙ ЛЕКСІКІ: АТРЫБУТЫЎНЫ ТЫП МАТЫВАЦЫЙНЫХ АДНОСІН
- 11 **Новік-Шчарбенка Н. І., Кузьменка Н. У.** ЛЕКСІКА-СЕМАНТЫЧНАЯ МІКРАГРУПА СА ЗНАЧЭННЕМ ‘ЗАЦЯЖНЫ ДОЖДЖ’ У ГАВОРКАХ МАЗЫРСКА-ПРЫПЯЦКАГА ПАЛЕССЯ
- 12 **Рэўтовіч К. В.** СЕМАНТЫКА КАЛЯРОНІМАЎ У БЕЛАРУСКАЙ КАЛЯНДАРНА-АБРАДАВАЙ ПАЭЗІІ.
- 13 **Савченко Л. В.** КАРАТІЧНА МАГІЯ ВОДИ В ЗАМОВЛЯННЯХ КРЫЗЬ ПРИЗМУ СХІДНОСЛОВ’ЯНСЬКОЇ ФРАЗЕОЛОГІІ

- 14 *Стародубец С. Н., Кривоносова М. А.* СИМВОЛИКА ОГНЯ В РУССКОМ ФОЛЬКЛОРЕ (на материале пословиц и поговорок Брянской области)
- 15 *Сузанович В. Б., Шаповалова Л. И.* КОМПЛЕКСНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ГОВОРОВ МОГИЛЕВСКО-СМОЛЕНСКОГО ПОГРАНИЧЬЯ ЗА 30 ЛЕТ (опыт подготовки коллективной монографии на заявленную тему)
- 16 *Трайкоўская В. П., Галай В. П.* ШЛЯХІ І СПАСАБЫ ПАПАЎНЕННЯ ШМАТЗНАЧНАСЦІ ЛЕКСІКІ Ў СУЧАСНЫХ БЕЛАРУСКІХ ГАВОРКАХ
- 17 *Хазанова К. Л.* ВАР'ЯНТНАСЦЬ НАЙМЕННЯЎ ЗЕМЛЯРОБЧАЙ ЛЕКСІКІ Ў ГАВОРКАХ ГОМЕЛЬШЧЫНЫ
- 18 *Шульга Н. В.* РЕДУПЛИКАЦИЯ И ДРУГИЕ ОСОБЕННОСТИ СЧИТАЛОК (на материале белорусского, русского и английского языков)

**АКАЗІЯНАЛЬНАЯ ЛЕКСІКА:
УМОВЫ, ЗАКАНАМЕРНАСЦІ, МАГЧЫМАСЦІ
ЎТВАРЭННЯ І ЎЖЫВАННЯ**

- 1 *Абрамова Е. И., Фомина В. С.* АВТОРСКИЕ НОВООБРАЗОВАНИЯ-ИМЕНА СОБСТВЕННЫЕ В РОМАНЕ-ФЭНТЕЗИ М. УСПЕНСКОГО «ТАМ, ГДЕ НАС НЕТ» 2 *Вологина О. В.* ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ СИНЕСТЕТИЧЕСКИХ СОЧЕТАНИЙ В ИСКУССТВОВЕДЧЕСКОМ И МУЗЫКОВЕДЧЕСКОМ ДИСКУРСАХ
- 3 *Елисева И. С.* ИНОЯЗЫЧИЯ-НЕОЛОГИЗМЫ СОВРЕМЕННОГО РУССКОГО ГАЗЕТНОГО ТЕКСТА В ИНДИВИДУАЛЬНОМ ЛЕКСИКОНЕ И В СИСТЕМЕ ЯЗЫКА
- 4 *Жданович Н. В.* СЕМАНТИКО-СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЭПИТЕТА В ПОЭЗИИ ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XIX ВЕКА
- 5 *Зирка В. В.* РОЛЬ ИНОЯЗЫЧНЫХ СЛОВ В РЕКЛАМНОМ ТЕКСТЕ
- 6 *Кручкова Л. А., Лахмакова С. К.* ПРА ЗАПАЗЫЧАННІ БЕЛАРУСКАЙ СПАРТЫЎНАЙ ЛЕКСІКІ
- 7 *Ляховская А. А.* ОККАЗИОНАЛЬНАЯ ЛЕКСИКА В УСЛОВИЯХ ЧАТ-КОММУНИКАЦИИ
- 8 *Новік М. І.* АРЫГНАЛЬНАЕ СЛОВА Ў ПАЭТЫЧНЫМ РАДКУ НІНЫ МАЦЯШ
- 9 *Песковая Е. В.* СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ТЕЗАУРУСА СОВРЕМЕННОЙ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ПРОЗЫ (на примере произведений Владимира Кунина)
- 10 *Снігірова Н. А.* ЛЕКСІКА-СЕМАНТЫЧНЫЯ АРЭАЛЬНЫЯ НОВАЎТВАРЭННІ Ў ГАВОРКАХ ПАЎНОЧНА-ЎСХОДНЯЙ ПОЛЬШЧЫ І ІХ БЕЛАРУСКАМОЎНЫЯ СТЫМУЛЫ
- 11 *Солахаў А. В.* УТВАРЭННЕ ІНДЫВІДУАЛЬНА-АЎТАРСКІХ НЕАЛАГІЗМАЎ З ПРЫСТАЎКАЙ *АНТЫ-* Ў МОВЕ СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ ПАЭЗІІ

- 12 *Трощинская-Степушина Т. Е.* РОЛЬ ОККАЗИОНАЛЬНОГО СЛОВООБРАЗОВАНИЯ В СМЫСЛОПОРОЖДЕНИИ (на материале произведений Д. Рубиной)
- 13 *Шыманская В. Ю.* ПАТЭНЦЫЯЛЬНЫЯ МОЎНЫЯ МЕТАФАРЫ ЎНУТРАНАГА СВЕТУ ЧАЛАВЕКА Ў БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ
- 14 *Яраш І. М.* ГРАФІЧНАЯ МОЎНАЯ ГУЛЬНЯ З УДЗЕЛАМ ІНДЫВІДУАЛЬНА-АЎТАРСКІХ НЕАЛАГІЗМАЎ У СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ ПАЭЗІІ

СТЫЛІСТЫЧНЫЯ РЭСУРСЫ

ЛЕКСІКІ МАСТАЦКАЙ ЛІТАРАТУРЫ

- 1 *Асіпчук А. М.* СІНАНІМІЯ АНТОНІМАЎ-НАЗОЎНІКАЎ У ТВОРАХ РЫГОРА БАРАДУЛІНА
- 2 *Ахраменко П. Е.* ЛЕКСІКА ОРИГИНАЛА ПРОИЗВЕДЕНИЙ И. П. МЕЛЕЖА И ЕЕ ФУНКЦИИ В ТЕКСТАХ РУССКОГО ПЕРЕВОДА
- 3 *Васілеўская А. С.* ФУНКЦЫЯНАВАННЕ ДЗЕЯСЛОЎНЫХ МЕТАФАР У МАСТАЦКІМ ТЭКСЦЕ (на матэрыяле твораў В. Адамчыка)
- 4 *Гліннік І. В.* ДЗЕЯСЛОВЫ *МЕЦЬ/ МІЕЎ* У БЕЛАРУСКАЙ І ПОЛЬСКАЙ МОВАХ: МАСТАЦКІ ТЭКСТ І ЯГО ПЕРАКЛАД
- 5 *Дервяго А. Н.* ФЕНОМЕН ЗАГОЛОВКА В ПОЭЗИИ И. БРОДСКОГО
- 6 *Дзядок М. М.* АНДРОНІМЫ Ў ТВОРАХ ЯКУБА КОЛАСА
- 7 *Дзям'яненка І. А., Канцавая Г. М.* ПАРАЎНАННЕ ЯК АКТЫЎНЫ СРОДАК РЭАЛІЗАЦЫІ МАСТАЦКАЙ ЗАДУМЫ
- 8 *Зуева І. М.* ЭМАЦЫЯНАЛЬНА-АЦЭНАЧНЫЯ ФОРМЫ ЎЛАСНЫХ АСАБОВЫХ ІМЁНАЎ ПЕРСАНАЖАЎ У ТВОРАХ У. КАРАТКЕВІЧА
- 9 *Каленік І. В.* ОНІМ-АЛЮЗИЯ Ў ПАЭТЫЧНЫМ ТЭКСЦЕ: ДА ПРАБЛЕМЫ МЕТОДЫКІ ФУНКЦЫЯНАЛЬНАГА АНАЛІЗУ
- 10 *Коваль У. І.* АБ ЛІНГВАГЕНДЭРНЫМ І ЭТНАКУЛЬТУРНЫМ АСЭНСАВАННІ АПОВЕСЦІ ІВАНА ШАМЯКІНА “ШЛЮБНАЯ НОЧ”
- 11 *Кунгер Н. М.* МОЎНА-СТЫЛЁВЫЯ АДМЕТНАСЦІ АЎТАРСКАГА КАМЕНТАРЫЯ Ў ПРОЗЕ І. МЕЛЕЖА
- 12 *Лазько А. М.* МЯНУШКІ Ў МАСТАЦКІМ АНАМАСТЫКОНЕ ТЭТРАЛОГІІ АЛЕНА ВАСІЛЕВІЧ “ПАЧАКАЙ, ЗАТРЫМАЙСЯ...”
- 13 *Лапцёнак А. М.* ДЗЕЯСЛОЎНАЯ СІНАНІМІКА Ў АРЫГІНАЛЬНЫХ І ПЕРАКЛАДНЫХ ТВОРАХ ІВАНА НАВУМЕНКІ
- 14 *Левчук І. П.* ОНИМНОЕ ПРОСТРАНСТВО ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ВАСИЛИЯ СЛАПЧУКА
- 15 *Лобан М. Г.* ТЕМА ЖИЗНИ И СМЕРТИ В РОМАНЕ «БЕССМЕРТИЕ» МИЛАНА КУНДЕРЫ
- 16 *Малюк А. К.* ФІЛАЛАГІЧНЫ АНАЛІЗ ТЭКСТУ ВЕРША ПЕТРУСЯ БРОЎКІ “ПАХНЕ ЧАБОР”

- 17 *Нестерович Т. И.* СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СЛОВА «ДУША» В «ВЫБРАННЫХ МЕСТАХ ИЗ ПЕРЕПИСКИ С ДРУЗЬЯМИ» Н. В. ГОГОЛЯ
- 18 *Паплаўная Л. В.* СТЫЛІСТЫЧНАЕ ВЫКАРЫСТАННЕ ПЕРЫФРАЗЫ Ё ПАЭТЫЧНАЙ МОВЕ ПІМЕНА ПАНЧАНКІ
- 19 *Прозарава Л. І.* МЕТАФАРЫЧНЫЯ МАДЭЛІ З АПОРНЫМ КАМПАНЕНТАМ “НАЗВЫ ВОДНАЙ СТЫХІІ” Ё ПАЭТЫЧНЫХ ТЭКСТАХ БЕЛАРУСКІХ АЎТАРАЎ
- 20 *Сидорец В. С.* СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКОЕ СВОЕОБРАЗИЕ СТАНДАРТНЫХ И НЕСТАНДАРТНЫХ СЕГМЕНТОВ С КЛАССИФИКАТОРОМ ЧУВСТВО В РОМАНЕ-ЭПОПЕЕ Л. Н. ТОЛСТОГО «ВОЙНА И МИР»
- 21 *Струкаў В. В.* МЯНУШКІ З НЕВЫРАЗНАЙ УНУТРАНАЙ ФОРМАЙ У МОВЕ РАМАНАЎ ІВАНА МЕЛЕЖА “ПАЛЕСКАЯ ХРОНКА”
- 22 *Суходольская А. В.* ЭВОЛЮЦИЯ ОБРАЗНОСТИ В КОНТЕКСТЕ ТВОРЧЕСКОЙ ЭВОЛЮЦИИ: СРАВНЕНИЯ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ИОСИФА БРОДСКОГО
- 23 *Цалко Л. В.* ПАРАДЫГМЫ ВОБРАЗАЎ А. ПУШКІНА СА ЗНАЧЭННЕМ “З’ЯВЫ ВОДНАЙ СТЫХІІ” (на матэрыяле арыгіналаў і перакладаў на беларускую мову)
- 24 *Чарнышова А. М.* ВАРЫЯНТНАСЦЬ І СІНАНІМІЯ НАЗВАЎ НЕВЕРБАЛЬНЫХ СРОДКАЎ ЗНОСІН У РАМАНАХ У. КАРАТКЕВІЧА
- 25 *Шумило Т. В.* ОСОБЕННОСТИ УПОТРЕБЛЕНИЯ ЭМОТИВОВ В РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ
- 26 *Шуцяк М. В.* АСАБЛІВАСЦІ ФУНКЦЫЯНАВАННЯ ГЕРМАНІЗМАЎ У ТВОРАХ Я. БРЫЛЯ
- 27 *Юдзянкова Г. В.* ПРОЗВІШЧЫ З ФАРМАНТАМІ -СКІ/-ЦКІ Ё МАСТАЦКІМ ТЭКСЦЕ ЯК ПАКАЗЧЫК САЦЫЯЛЬНАЙ ДЫФЕРЭНЦЫЯЦЫІ ПЕРСАНАЖАЎ 28 *Якушава А. М.* ЛЕКСІЧНАЯ СПАЛУЧАЛЬНАСЦЬ МОНАСЕМАНТЫЧНЫХ СЛОЎ (на матэрыяле аповесцяў Івана Пташнікава)

АНАМАСТЫКА

ЯК МОЎНА-КУЛЬТУРАЛАГІЧНЫ ФЕНОМЕН

- 1 *Авсеева Ю. Ю.* ИМЯ ЧЕЛОВЕКА В ЗООНИМИИ
- 2 *Багамольнікава Н. А.* З’ЯВА АМАНІМІІ Ё АЙКАНІМІІ ГОМЕЛЬШЧЫНЫ.
- 3 *Беляева М. Ю.* СИСТЕМНОСТЬ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ГНЕЗД ОТАНТРОПОНИМИЧЕСКИХ ФАМИЛИЙ ЖИТЕЛЕЙ КУБАНИ
- 4 *Борисевич О. А.* СТАРООБРЯДЧЕСКАЯ ЭККЛЕЗИОНИМИЯ БЕЛАРУСИ: СТРУКТУРА, НОМИНАЦІЯ.
- 5 *Галковская Ю. М.* СОСТАВ И СТАТИСТИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА ИМЕННИКА Г.П. ЕЗЕРИЩЕ ВИТЕБСКОЙ ОБЛАСТИ

- 6 *Генкин В. М.* ОЙКОНИМЫ БЕЛОРУССКОГО ПООЗЕРЬЯ, ВОСХОДЯЩИЕ К ДОХРИСТИАНСКИМ ИМЕНАМ
 - 7 *Даражок Д. Д.* БЕЛАРУСКІЯ ПРЭЦЭДЭНТНЫЯ ТАПОНІМЫ Ў СВЯТЛЕ МЕТАФАРЫЧНАЙ ПРАЕКЦЫІ
 - 8 *Жураўская Л. В., Барысенка В. Я.* МІКРАТАПОНІМЫ ВЁСКИ ВЕРБАВІЧЫ (структурна-семантычны аналіз)
 - 9 *Кавалёва А. В.* АСАБЛІВАСЦІ ДЭНАМІНАЦЫІ Ў АЙКАНІМІ БЕЛАРУСІ ХХ СТАГОДДЗЯ
 - 10 *Крук Б. А.* МІКРАТАПОНІМЫ ВАКОЛІЦ ВЁСКИ МЛЫНОК ПЕТРЫКАЎСКАГА РАЁНА ЯК АДЛЮСТРАВАННЕ ЯЕ ГІСТОРЫІ
 - 11 *Кузьменка Г. У.* З’ЯВА ДЭНАМІНАЦЫІ Ў ЛЕКСІЧНАЙ СІСТЭМЕ СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ (НА МАТЭРЫЯЛЕ СКЛАДАНЫХ АЙКАНІМАЎ)
 - 12 *Курдзека Ж. П., Шумейка Л. М.* ТАПАНІМІКА АРШАНІШЧЫНЫ
 - 13 *Малько Г. І.* АБ НЕКАТОРЫХ СПАСАБАХ СЛОВАЎТВАРЭННЯ МІКРАТАПОНІМАЎ ГОРАЦКАГА РАЁНА МАГІЛЁўСКАЙ ВОБЛАСЦІ
 - 14 *Никитина Ю. Л.* СТРУКТУРНЫЕ ТИПЫ И МОДЕЛИ НАИМЕНОВАНИЙ МИНСКИХ ВНУТРИГОРОДСКИХ ОБЪЕКТОВ
 - 15 *Огнева Е. А.* НОМИНАНТЫ АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРРИТОРИАЛЬНОГО УСТРОЙСТВА РОССИИ И ФРАНЦИИ: ТЕНДЕНЦИИ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПЕРЕВОДА
 - 16 *Семянёва Г. К.* УЛАСНАЕ ІМЯ ЯК ПАКАЗЧЫК РЭЛІГІЯНАЙ, НАЦЫЯНАЛЬНАЙ, САЦЫЯЛЬНАЙ, КУЛЬТУРНАЙ ХАРАКТАРЫСТЫКІ НОСЬБІТА
 - 17 *Сівак А. У.* ЛЕКСІКА-СЕМАНТЫЧНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ НАЗВАЎ НАСЕЛЕННЫХ ПУНКТАЎ НІЗІННАГА ПАХОДЖАННЯ ГОМЕЛЬШЧЫНЫ
 - 18 *Стрылюк О. М.* ОСОБЛИВОСТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ МІКРОТОПОНІМІВ СКЛАДЭНОЎ СТРУКТУРЫ ШАЦЬКОГО І РАТНІВСЬКОГО РАЙОНІВ ВОЛІНІ
 - 19 *Шевандо І. В.* ІСТОРЫЯ ВОЗНІКНОВЕННЯ НЕКАТОРЫХ ОЙКАНОІМОВ НОВОЗЫБКОВСКОГО РАЙОНА БРЯНСКОЙ ОБЛАСТІ
 - 20 *Шклярый В. А.* УТВАРЭННІ З КАРАНЯМІ *-ДЗЕР-* І *-ЦЕРАБ-* У МІКРАТАПАНАІМІ СУМЕЖЖА СЛУЦКІХ І МАЗЫРСКІХ ГАВОРАК
 - 21 *Шчур Т. М.* ВАРЫЯНТНАСЦЬ І СІНАНІМІЯ Ў СІСТЭМЕ КАТАЙКАНІМАЎ ГОМЕЛЬШЧЫНЫ
 - 22 *Яніцька Н. Р.* ЧОЛОВІЧЫЙ ІМЕННІК У МІКРОТОПОНІМІІ ЦЕНТРАЛЬНЫХ ТА СХІДНЫХ РАЙОНІВ ЛЬВІВШЧЫНЫ
- ВАРЫЯНТНАСЦЬ І ПРАБЛЕМА ЎНАРМАВАННЯ
НАВУКОВАЙ ТЭРМІНАЛОГІІ**
- 1 *Буракова М. У., Ляшчынская В. А.* ПРАЦЭС ФРАЗЕАЛАГІЗАЦЫІ ТЭРМІНАЛАГІЧНЫХ АДЗІНАК (на матэрыяле марскіх і ваенных тэрмінаў)

- 2 **Жукова Г. П.** РАЗЛИЧИЯ В ИНТЕНСИВНОСТИ ВАРЬИРОВАНИЯ МЕЖДУ РАЗНЫМИ ТЕМАТИЧЕСКИМИ ГРУППАМИ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ (на материале «Словаря славянской лингвистической терминологии» (Прага, 1977–1979))
- 3 **Казлоўская М. М.** ПОЛПЛЕКСЕМНЫЯ АДЗІНКІ Ў ТЭРМІНАЛОГІІ ІНФАРМАТЫКІ Ў БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ
- 4 **Коцевич С. С.** ПРОЦЕССЫ КОДИФИКАЦИИ И НОРМАЛИЗАЦИИ В СОВРЕМЕННОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ
- 5 **Ламака П. Р.** БЕЗЭКВІВАЛЕНТНАЯ ЛЕКСІКА І РЭАЛІІ: СУАДНЕСЕНАСЦЬ ТЭРМІНАЎ
- 6 **Лук'янюк Ю. М.** СЕМАНТЫЧНАЯ ДЭРЫВАЦЫЯ Ў ФАРМІРАВАННІ БЕЛАРУСКАЙ КАМП'ЮТЭРНАЙ ТЭРМІНАЛОГІІ
- 7 **Макарэвіч М. М.** МЕТАФАРЫЗАЦЫЯ ЯК СПАСАБ ТЭРМІНАЛАГІЧНАЙ ДЭРЫВАЦЫІ
- 8 **Маршевский А. И., Маршевская В. В.** ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИЕ СЛОВСОЧЕТАНИЯ С КОМПОНЕНТАМИ-ЦВЕТООБОЗНАЧЕНИЯМИ
- 9 **Мінакова Л. М.** ЗВУЖЭННЕ ЗНАЧЭННЯ АГУЛЬНАЎЖЫВАЛЬНЫХ СЛОЎ ЯК ВІД СЕМАНТЫЧНАГА ЎТВАРЭННЯ ТЭРМІНАЎ
- 10 **Пристайко Т. С., Мозовая И. Н.** ТЕРМИНОЛЕКСИКА СФЕРЫ ВЫСОКИХ ТЕХНОЛОГИЙ В РУССКОЯЗЫЧНОЙ РЕКЛАМЕ
- 11 **Разводовская Я. В.** К ВОПРОСУ ОБ УПОРЯДОЧЕНИИ ТЕРМИНОВ ПОДЪЯЗЫКА РЕПРОДУКТИВНОГО ЗДОРОВЬЯ
- 12 **Сасновская А. В.** ФЕНОМЕН КЛЮЧЕВЫХ СЛОВ (ЗНАКОВ): СУЩНОСТЬ ЯВЛЕНИЯ И ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИЙ СТАТУС
- 13 **Тихоненко Е. В.** НОМЕНКЛАТУРНЫЙ ТЕРМИН И ЭРГОНИМ КАК ЕДИНЫЙ ЭРГОНИМИЧНЫЙ КОМПЛЕКС

ЛЕКСІКА І МОЎНАЯ АСОБА

- 1 **Астапкина Е. С.** СТРУКТУРНАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОЙ ГРУППЫ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ ТАКТИЛЬНОГО ВОСПРИЯТИЯ (на материале белорусского языка)
- 2 **Базылева И. С.** СТРУКТУРА ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОГО ПОЛЯ 'СМЕХ' В РУССКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ
- 3 **Бобровская Е. О.** ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ВЗАИМОЗАВИСИМОСТИ И ВЗАИМОУСЛОВЛЕННОСТИ СИНТАКСИЧЕСКОГО КОДА, ГЕНДЕРНОГО КОДА И ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ
- 4 **Бойка В. Ю.** РОЛЯ СТАТЫСТЫЧНАГА МЕТАДУ Ў ВЫВУЧЭННІ СТЫЛІСТЫЧНЫХ ПАРАМЕТРАЎ ЛЕКСІКІ БЛОГАЎ
- 5 **Бырда И. В.** ТЕКСТООБРАЗУЮЩИЕ ВОЗМОЖНОСТИ НОМИНАТИВНЫХ КЛИШЕ В ГАЗЕТЕ (на материале русского и английского языков)
- 6 **Давідоўскі П. М.** ФУНКЦЫЯ НАВАННЕ БЕЛАРУСКІХ ЛАЦІНІЗАВАННЫХ ОНІМАЎ У ІНТЭРНЭТ-ПРАСТОРЫ

- 7 *Зелянко С. В.* ОНІМЫ-АЛЮЗІІ ЎПУБЛІЦЫСТЫЧНЫМ МАЎЛЕННІ
- 8 *Илюхина Н. А.* ОМЕТОНИМИЧЕСКОМ МЕХАНИЗМЕ ПОРОЖДЕНИЯ НЕСТАНДАРТНЫХ СЛОВОУПОТРЕБЛЕНИЙ В РУССКОЙ РЕЧИ
- 9 *Кацапаў Л. А.* МЕНАВІТА, МЫТНЯ, ТРАВЕНЬ – ШТО ЗА СЛОВЫ?
- 10 *Кліменка В. У.* СЕМАНТЫЧНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА ЯКАСНЫХ ПРЫМЕТНІКАЎ, УТВОРАНЫХ АД НАЗОЎНІКАЎ
- 11 *Кныш Л. С.* ФАНАЦЫЙНЫЯ НЕВЕРБАЛЬНЫЯ КАМПАНАНТЫ Ў МАСТАЦКІМ ТЭКСЦЕ (паводле прозы М. Гарэцкага)
- 12 *Крохмальник А. Ю.* К ВОПРОСУ О НЕВЕРБАЛЬНЫХ СРЕДСТВАХ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ
- 13 *Крупа Л. Ф.* ОСОБЕННОСТИ ЛЕКСИЧЕСКОЙ НОМИНАЦИИ ТАРИФНЫХ ПЛАНОВ ОПЕРАТОРОВ СОТОВОЙ СВЯЗИ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ
- 14 *Кузьмич В. В., Карлова М. А.* РЕЧЕВЫЕ ШТАМПЫ В ЖАНРЕ ПОЗДРАВЛЕНИЯ
- 15 *Кундас Л. А.* АСАБЛІВАСЦІ СЕМАНТЫЧНАЙ СПАЛУЧАЛЬНАСЦІ ДЗЕЯСЛОВАЎ ДАПАМОГІ
- 16 *Ларина Т. И.* СПЕЦИФИКА РЕЧЕВОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ ОНОМАСТИЧЕСКИХ ТРОПОВ В ПУБЛИЦИСТИКЕ
- 17 *Маришэўская В. В.* ВЫКЛІЧНІКАВЫЯ ФРАЗЕАЛАГІЗМЫ-КЛЕНІЧЫ
- 18 *Полевая Т. Н.* ИМПЛИЦИТНОЕ ВЫРАЖЕНИЕ ОЦЕНКИ ПРИ ПОМОЩИ КОСВЕННЫХ РЕЧЕВЫХ АКТОВ В БЕЛОРУССКОМ ПУБЛИЦИСТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ
- 19 *Соколова Н. Л.* ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ СО ЗНАЧЕНИЕМ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ПЕРЕЖИВАНИЯ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ
- 20 *Стадульская Н. А.* СУГГЕСТИВНАЯ ФУНКЦИЯ ВЕРБАЛЬНЫХ ТОВАРНЫХ ЗНАКОВ – ПРАГМАТОНИМОВ
- 21 *Стрижак А. Л.* АКТУАЛИЗАЦИЯ СОЦИАЛЬНО ЗНАЧИМОЙ ЛЕКСИКИ В СОВРЕМЕННОЙ ПУБЛИЦИСТИКЕ
- 22 *Татарина Т. И.* ТЕКСТООБРАЗУЮЩИЕ ФУНКЦИИ НЕВЕРБАЛЬНЫХ ЕДИНИЦ В АКТЕ КОММУНИКАЦИИ
- 23 *Толчык Д. С.* ВЕРБАЛЬНЫЯ СПАСАБЫ ЗВАРОТУІ ПРЫЦЯГНЕННЯ ЎВАГІ ЯК СРОДКІ ЎСТАЛЯВАННЯ КАНТАКТУ Ў МАЎЛЕНЧЫМ ЭТЫКЕЦЕ БЕЛАРУСАЎ
- 24 *Хабарова Н. А.* МАНИПУЛЯТИВНОСТЬ ЛЕКСИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ ИНФОРМАЦИОННОГО ДИСКУРСА
- 25 *Шунейка В. В.* НАЗОЎНІКІ З АЦЭНАЧНЫМІ СУФІКСАМІ Ў ГАЗЕТНАЙ ПУБЛІЦЫСТЫЦЫ

**ПРАБЛЕМЫ ВЫКЛАДАННЯ
ЛЕКСІКАЛОГІІ І АНАМАСТЫКІ Ў ШКОЛЕ І ВНУ**

- 1 *Азарка В. У.* ПРАЦА З ТЭРМІНАМІ ЯК АДЗІН СА ШЛЯХОЎ
ФАРМІРАВАННЯМОЎНАЙАСОБЫНАСТАЎНІКА
ПАЧАТКОВЫХ КЛАСАЎ
- 2 *Боженко Л. Н., Мышковец І. Н.* К ПРОБЛЕМЕ ОБОГАЩЕНИЯ
СЛОВАРНОГО ЗАПАСА УЧАЩИХСЯ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ
ШКОЛ
- 3 *Бунько Н. М.* БЕЛАРУСКІЯ НАРОДНЫЯ НАЗВЫ ЖЫВЁЛ У
ТЭСТАВЫХ ЗАДАННЯХ ПА ДЫЯЛЕКТАЛОГІІ
- 4 *Данилович В. Б., Каменский А. К.* ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ
КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ УЧАЩИХСЯ
- 5 *Лісоўскі Л. А.* ТАПАНІМІЧНАЕ РАЯНІРАВАННЕ ПАЛЕССЯ І ЯГО
ВЫВУЧЭННЕ Ў СЯРЭДНІЙ ШКОЛЕ
- 6 *Лю Цзюань* ПРАКТИЧЕСКОЕ НАЧАЛО И ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ
ИНТЕРПРЕТАЦИЯ КАК МЕТОДИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ
ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИИ
- 7 *Партнова А. У.* ДЫЯХРАНІЧНЫ АСПЕКТ ВЫКЛАДАННЯ
ЛЕКСІКАЛОГІІ РОДНАСНЫХ МОЎ ВА ЎМОВАХ РУСКА-
БЕЛАРУСКАГА БІЛІНГВІЗМУ
- 8 *Піскун У. Ц.* КОЛАСАЎСКАЯ КАНЦЭПЦЫЯ МОЎНАЙ АДУКАЦЫІ
ВУЧНІЎ ЯК ДЫДАКТЫЧНАЯ АСНОВА СУЧАСНАЙ ЛІНГВАМЕТОДЫКІ
- 9 *Станкевіч А. А.* ЛЕКЦЫЯ Ў ВНУ: КАМУНІКАТЫЎНЫ КАНТАКТ І
ЎМОВЫ ЯГО ДАСЯГНЕННЯ
- 10 *Чернейко И. Л.* РОМАНТИЧЕСКИЙ ГЕРОЙ В ПОЭМЕ
М. Ю. ЛЕРМОНТОВА «МІЦЫРИ» І ЯНКИ КУПАЛЫ
«БОНДАРОВНА»
- 11 *Шаўчэнка В. П., Шаўчэнка М. М.* ВЫКАРЫСТАННЕ ПРЫЁМА
СУПАСТАЎЛЕННЯ НА ЎРОКАХ ЛІТАРАТУРЫ
- 12 *Юстинская Г. М.* РЕЧЕВАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КАК СПОСОБ
ФОРМИРОВАНИЯ ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ